

Lion
Feyxtvanger

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında”** 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2010

Lion Feuchtwanger

Lion Feyxtvanger

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2010

ISBN 978-9952-34-274-1

Tərcümə edənlər:

rus dilindən: H.Qasımzadə
alman dilindən: Vilayət Hacıyev

Ön sözün

müəllifləri: Qorxmaz Quliyev
Vilayət Hacıyev

Redaktor: Asif Hacılı

Korrektorlar: Lətafət Səmədova
Aqşin Məsimov
İbrahim Hübətov

Bədii tərtibat və

dizaynın müəllifi: Tərhan Qorçu

Kompüter düzümü: Hikmət Aydınoglu

Lion Feyxtvanger. Seçilmiş əsərləri.

Bakı: "Şərq-Qərb", 2010, 808 səh.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2010

Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2010

© "Şərq-Qərb" ASC, 2010

XX ƏSRİN

ALMAN ƏDƏBİYYATINDA

FEYXTVANGER GERÇƏKLIYI

XX əsrin dramatik və həyəcanlı hadisələri dövrün ədəbi prosesinə də böyük təsir göstərmişdir. Və bu təsir alman ədəbiyyatında böyük həyat həqiqəti olan güclü tarixi gerçəkliyin təsvirini, kəskin publisistikanı yaratmışdır. Bu dövrün məşhur söz ustalarının siyahısına Lion Feyxtvangerin də adı böyük hərflərlə yazıla bilər. “Baxmayaraq ki onun romanlarının özülündə xalis tarixi həqiqət durur – bu əsərlər sanballı olmaqla bərabər, oxunaqlı, ciddi olmaqla yanaşı, ingilislər demişkən, sadə, maraqlı və məzəlidir...” Bu sözləri əsrimizin əvvəllərində Lion Feyxtvanger haqqında Tomas Mann yazmışdır.

Lion Feyxtvanger (1884–1958) Münhendə milliyətçə yəhudi olan fabrikant ailəsində dünyaya gəlmişdir. Gimnaziyanı bitirəndən sonra əvvəlcə Mühən, sonra da Berlin universitetlərində mükəmməl filoloji təhsil almış, klassik alman fəlsəfəsini dərinləndirən öyrənmişdir. Gələcək yazıçı, eyni zamanda, bəşər mədəniyyətinin digər bir qütübü – Şərqlin fəlsəfi fikir tarixi ilə də maraqlanmış, qədim hind mütəfəkkirlərinin qiymətli əsərləri ilə tanış olmuşdur. Onun çox gənc yaşlarında qədim sanskrit dili ilə dərinləndirən maraqlanması haqqında məlumatlar da mövcuddur. Yazıçının bütün ömrü boyu iudaizm dinindən, bu dinin mənəvi-əxlaqi dəyərlərindən faydalanması və əsərlərində yəhudi xalqının tarixinə tez-tez müraciət etməsi də onun Şərq fikir tarixinə böyük marağı kimi başa düşülməlidir. L.Feyxtvanger hind fəlsəfəsində əksini tapan fəaliyyətsizlik, seyrçilik kimi

keyfiyyətləri iudaizm dininə də aid edir və bəşəriyyətin gələcək inkişafını Şərq və Qərb fəlsəfələrinin, əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin, dünyagörüşlərinin sintezində, üzvi birləşməsində görürdü.

6 L.Feyxtvangerin ilk qələm təcrübələri 1903-cü ildən başlanır və o, bir neçə il ədəbi yaradıcılıq yönünü təyin edə bilmir. Yazıçı həmin illərdə siyasətdən kənar durmağa çalışmış və Cənubi Avropa, Asiya, Afrika ölkələrinə uzunsürən səyahətə çıxmışdır. Bu ölkələrin mədəniyyətlərini öyrənməklə yanaşı, o, jurnalistika ilə məşğul olur, teatrlar üçün pyes-icmallar yazır, antik ədəbiyyatdan tərcümələr edir. Sonralar onun bir yazıçı kimi formalaşmasına H.Mannın böyük təsiri olur. Lion Feyxtvangerin özü də qeyd edir ki, yaradıcılığında burjua mühitinə tənqidi münasibəti məhz ondan öyrənmişdir. Onun dünyagörüşünün və yaradıcılıq bioqrafiyasının formalaşmasında Birinci Dünya müharibəsi də az rol oynamır; hətta Feyxtvanger “vətənpərvər” kimi “vətən uğrunda” döyüşə gedir, əsir də düşür. Onun bu dövr yaradıcılığında dekadent əhvali-ruhiyyəsi, ruh düşkünlüyü və pessimizm özünü büruzə verirdi. Lakin həmin dövrdə L.Feyxtvanger bütün Avropa ziyalılarının mənəvi dünyasına hakim kəsilmiş yoluxucu şovinizm xəstəliyinə tutulmamış, R.Rollan, A.Barbüs, Y.Bexer kimi azlıq təşkil edən, ancaq sözün əsl mənasında, xalqın mənəvi saflığının timsalına çevrilən yazıçılarla bir sırada dayanaraq, öz şeirlərində kütləvi insan qırğınına cəsarətlə pisləmiş, yer üzündəki bütün xalqları dostluğa və qardaşlığa çağırmışdır. XX əsrin 20-ci illərində isə L.Feyxtvanger alman millətçiliyi zəminində misli görünməmiş bir sürətlə boy atan faşizm əleyhinə qətiyyətlə çıxış etmiş, öz xalqını, bütün tərəqqipərvər bəşəriyyəti nasional-sosializmin zəhərli rişələrini qoparıb atmağa səsləmişdir. Məhz buna görə də 30-cu illərdə faşistlər hakimiyyət başına gələndə, böyük alman yazıçıları T.Mann və H.Mann qardaşları, H.Hesse, E.M.Remark kimi o da baş götürüb doğma vətəndən qaçmış, azad və qonaqpərvər fransız torpağına pənah gətirmişdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, ömrünün sonuna kimi vətən həsrəti

L.Feyxtvangerin qəlbini didib parçalamış və qürbət-də çəkdiyi əzablar, iztirablar, demək olar ki, bütün əsərlərində öz bədii əksini tapmışdır.

L.Feyxtvanger 1928-ci ilə qədər Almaniyada məşhur dramaturq kimi tanınıb. İlk təməl daşı kimi dramlarında qoyulan problemlər sonralar romanlarının mövzusunə çevrilir. Lakin o, dram yaradıcılığından uzaqlaşmır və ömrünün sonuna kimi məzmunun baxımından son dərəcə tutumlu və rəngarəng olan 30-a qədər pyes yazır. Yazıçı çoxlu tarixi və müasir mövzuda yazılmış romanların, şeirlərin, publisistik əsərlərin, XX əsr dünya ədəbiyyatının köklü estetik problemlərinə, xüsusən də tarixi roman məsələlərinə həsr olunmuş bir sıra dəyərli məqalə və esselərin müəllifidir. Bu, bir tərəfdən onun geniş və dərin erudisiyasından, bitib-tükənməz yaradıcılıq imkanlarından, digər tərəfdən də XX əsrin ziddiyyətli və mürəkkəb problematikasını ehtiva etmək niyyətindən xəbər verir. L.Feyxtvangerin yaradıcılığından söhbət açarkən, hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, o, XX əsr ədəbiyyatına ən oxunaqlı tarixi roman müəllifi kimi daxil olmuşdur. Bu da yazıçının keçmişin ziddiyyətli hadisələrini yüksək bədii səviyyədə, geniş oxucu kütlələri üçün anlaqlı şəkildə şərh edə bilməsi, tarixi gerçəkliyə və faktlara sadıq qalması ilə bağlıdır. Eyni zamanda yazıçının özünün də etirafına görə, o, tarixi romanlarında tarixi tarix xatirinə təsvir etməklə kifayətlənmir. Əslində, onun diqqət mərkəzində, hansı dövrə müraciət etməsindən asılı olmayaraq, həmişə müasir dövrün ən aktual problemləri durur. L.Feyxtvanger öz zəmanəsinin kələfinin ucunu tapmaq, müasir mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələrdən baş çıxarmaq və onların mahiyyətini oxucusuna izah etmək naminə tez-tez və həvəslə uzaq keçmişə müraciət edir. Yazıçı belə bir qəti əqidəylə yazıb-yaradırdı ki, hər hansı bir ictimai problemin, xüsusilə də XX əsrin 20–30-cu illərində baş verən hadisələrin mürəkkəbliyini dərk etmək üçün onlardan zaman etibarilə uzaqlaşmaq, onları məzmun baxımından buna bənzər keçmiş hadisələrin işığında şərh etmək lazımdır. Yalnız tarixin dərslərini dərindən öyrənib mənimsəməklə, uzaq

keçmişdə baş vermiş hadisələrin mahiyyətinə var-
maqla müasir dövrün qanunauyğunluqlarını tapıb
üzə çıxarmaq olar.

8 Tarixi hadisələri bu səpkidə müasirləşdirmək,
bu günün rakursundan izah etmək L.Feyxtvange-
rin heç də keçmişə xas olan özünəməxsusluğu təs-
vir etməkdən yan keçməsi, onun koloritinə məhəl
qoymaması, incə çalarlarına etinasızlıqla yanaşması
demək deyil. Əksinə, oxucu alman yazıçısının tarixi
romanları ilə tanış olduqca, ayrı-ayrı xalqların müx-
təlif tarixi dövrlərinin siyasi-sosial mənzərəsi, intel-
lektual və mənəvi qaygıları haqqında ətraflı və dərin
məlumatlar alır. Lakin bu da təkzibolunmaz bir həqiqətdir ki, L.Feyxtvangerin bütün tarixi qəhrəman-
ları üzvlərini bizim zəmanəmizə – XX əsrə tutmuş-
lar və öz hərəkətləri, əməlləri, xarakterləri ilə bizim
zəmanəmizin həm mənfi, həm də müsbət qütblərini
hazırlayırlar. Əlbəttə, L.Feyxtvangerin tarixi roman-
larında müasirliyin inikası J.P.Sartrın, F.Dürren-
matın və xüsusən də B.Brextin əsərlərində olduğu
kimi, tarixi hadisələrə bu günün keyfiyyətlərini
birbaşa şamil etmək yolu ilə əyaniləşməmişdir.
Bununla belə, L.Feyxtvangerin əsərlərində tarixi
gerçəklik XX əsrin ruhu, sosial-ideoloji problemləri
ilə birləşdirilmişdir; sanki, bəşəriyyətin bütün çox-
əsrlik keçmişinin yönü yalnız bu gündür, onun
yeganə məqsədi bizim ziddiyyətli dövrümüzü hazır-
lamaqdır. Bu baxımdan yazıçının 1920-ci ildə çap
etdirdiyi “Tomas Vendt” romanı çox səciyyəvidir.
Bu əsər, əslində, L.Feyxtvangerin ictimai həyatda
və tarixi proseslərdə müşahidə etdiyi ziddiyyətləri
realistcəsinə əks etdirmək, onları yaşadığı dövrün
rakursundan mənalandıрмаq cəhdinin bədii məh-
suludur. Roman dramatik dialoq şəklində qurul-
muşdur ki, bu da forma cəhətdən müəllifin ilk dövr
yaradıcılığı ilə bağlıdır, başqa sözlə, bu romanı dra-
matik təfəkkür tərzilə epik qavrama modelinin
kompromisi hesab etmək olar. Məzmun baxımın-
dan yazıçının dramatik formaya müraciət etməsi,
hər şeydən əvvəl, dövründəki ziddiyyət və əksliklə-
rin kəskin xarakter alması, müəllifin isə həmin zid-
diyyətləri adekvat şəkildə təsvir etməsi cəhdindən

doğur. Əlbəttə, bu romanın poetikasına o dövrdə alman ədəbi fikrində hakim mövqə tutan və gənc Feyxtvangerin yaradıcılığına böyük təsir göstərən ekspressionist estetik konsepsiyası da xeyli təsir göstərmişdir. Lakin ekspressionistlərdən fərqli olaraq, L.Feyxtvanger əsas diqqətini hadisələrin sosial baxımdan işıqlandırılmasına yönəltmişdir ki, bu da müəllifin yaradıcılıq poetikasında realist ünsürlərin genişlənməsindən xəbər verir. Romanın baş qəhrəmanı Tomas Vendt üsyankar, humanist və xəyalpərvərdir. Məhz bu cür şəxsi keyfiyyətlərin məntiqi onu sosial mübarizə meydanına çəkir. Tomasın qəlbi bütün bəşəri əzabların beşiyidir ki, bu da onu son nəticədə insan azadlığı uğrunda mübarizəyə, yamanlıq və ədalətsizliyə qarşı döyüşə sövq edir. Ancaq bununla belə, Tomas Vendt zəhmətkeş kütlələrin dərdi-sərindən, qayğılarından çox uzaqdır. Onun tərəddüdləri və faciəsi də məhz bununla bağlıdır.

Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə bütün dünyada, xüsusilə Almaniyada baş verən mürəkkəb ictimai proseslər və yazıçının onlara münasibəti öz əksini müəyyən mənada “Eybəcər hersoginya” (1923) və “Yəhudi Züss” (1925) tarixi romanlarında tapmışdır. Romanlardan birincisi XIV, ikincisi isə XVIII əsrlərdə baş vermiş hadisələrin təsvirinə həsr olunmuşdur. Müəllif İntibah dövrünün ilk çağlarında və Maarifçilik əsrində cərəyan edən hadisələr haqqında oxucuda dolğun təsəvvür yaratmaq üçün keçmişin özünəməxsus detallarına bəhbər və ustalıqla müraciət edir. Hər iki əsəri yaxınlaşdıran və onları XX əsrin problematikası kontekstində araşdırmağa imkan verən cəhət romanların ideyası ilə bağlıdır: hər iki romanda müəllif qarışıq kimi daim fəaliyyətdə olan bəşər övladının əməllərinin puçluğu və mənasızlığı fikrini oxucuya aşılamağa cəhd göstərir. Bu, bir tərəfdən L.Feyxtvangerin yaradıcılığının ilk dövründə təbliğ etdiyi və rəhbər tutduğu dekadent fəlsəfəsi ilə, digər tərəfdən isə XX əsrin əvvəllərində qızğın, lakin məqsədsiz, hətta deyərdik ki, humanist mahiyyətdən məhrum fəaliyyət nəticəsində kapitalist ictimai formasiasının bəşəriyyəti

gətirib çıxardığı dərin böhran və çıxılmaz vəziyyətlə əlaqədardır.

Cavanlığında insanlara yaxşılıq etmək arzusuyla alışıb-yanan, zahiri görkəminin eybəcərliyi ucbatından sevib-sevilmək səadətindən məhrum olan Marqarita (“Eybəcər hersoginya”) enişli-yoxuşlu həyat yollarında mütəmadi olaraq yamanlıqla üz-üzə gəlir. Safürəkli qadının xoş niyyətləri, arzuları puç olduqca, əl-ayağı yaxşılıqdan soyuyur və nəticədə hamıdan üz döndərir. İlk baxışdan oxucuda belə bir təsəvvür yarana bilər ki, əsər bədbinlik təlqin edir. Lakin əslində, “Eybəcər hersoginya” romanının qayəsi nikbinliklə, bəşəriyyətin xoşbəxt gələcəyinə inamla müəyyən olunur. Bu inam müəllifin pisliklə barışmazlığına, yamanlığı qəti şəkildə inkar etməsinə əsaslanır.

10

L.Feyxtvangerin bədii cəhətdən ən mükəmməl əsərlərindən biri olan “Yəhudi Züss” tarixi romanının da ideyası ictimai eybəcərliklərin tənqidi ilə müəyyən olunur. Hersoginya Marqaritadan fərqli olaraq, yəhudi Züss əzəl gündən özgənin qeydinə qalması heç ağına da gətirmir, yalnız özü haqqında düşündür. Bu əsərdə də müəllif insan əməlinin və fəaliyyətinin qiymətini verməyə cəhd edir.

Öz iti ağı, hiyləgərliyi və ən çox da işgüzarlığı sayəsində İosif Züss Vürtemberg hersoqluğunda yüksək mənəbə çatır. Fitnə-fəsad nəticəsində iyerarxiya pilləkəni ilə yuxarı dırmaşan Züssün bütün əməli fəaliyyətinin mayası şöhrətpərəstlikdir. O, ətrafındakı bütün “zəif” və namuslu insanlara həqarətlə baxır, məqsədinə çatmaq üçün onları insafsızcasına tapdalayıb keçməkdən çəkinmir. Züss üçün heç bir əxlaq kodeksi mövcud deyil və humanizm, düzgünlük, ədalət kimi anlayışlar ona yaddır. Yəhudi Züssün yeganə zəif yeri – Axilles dabanı – onun qızıdır. Canından çox sevdiyi övladı saray fitnə-fəsadının qurbanı olduqdan sonra Züssün daxili aləmində dünyaya, insanlara, mövcud mənəvi-əxlaqi dəyərlərə qarşı münasibətdə təbəddülat yaranır: yaltaqlıqla, rəhmsizliklə özünə “gün ağlamış” yəhudi, Allaha, dövrünün gərdisinə asi olur. O, ömründə ilk dəfə şəhər əməllərin puçluğunu, keçdiyi əzablı yolların

faydasızlığını dərk edir. Bu asilik, nəticə etibarilə, onun məhvinə səbəb olur. Lakin Züssün məhvi onun məğlubıyyəti deyil, mənəvi qələbəsidir. Əslində, Züssün taleyi ilə antihumanizmə, sırf pragmatizmə əsaslanan tam bir həyat konsepsiyası öz əsassızlığını sübuta yetirir.

Yaradıcılığının ilk dövründəki romanlarında və adını çəkmədiyimiz bir sıra pyeslərində XX əsr ziddiyyətlərinin tarixi kontekstdə hərtərəfli təhlili L.Feyxtvangerə zəmanəsinin bilavasitə bədii inkişasına girişməyə imkan verir. Yazıçının bir-birinin ardınca yaratdığı “Gözləmə zalı” trilogiyası, “Uğur” (1930), “Oppermanlar ailəsi” (1933), “Mühacirət” (1939) və “Lautenzak qardaşları” (1943) romanları buna parlaq misaldır.

Trilogiyanın sərlövhəsi – “Gözləmə zalı” – rəmzi mənə daşıyır: əsərdə müəllif personajlarını – öz müasirlərini nəhəng gözləmə zalında müxtəlif istiqamətlərə yola düşməyə müntəzir sərnişinlərə bənzədir. Bu gözləmə zalının əsl adı bəşər tarixidir. Lakin bu yollar eyni istiqamətə, eyni məqsədə aparır. Onların arasında rahatı da var, narahatı da; əbədiyyətə apararı da mövcuddur, fəlakətə sürükləyəni də. Hər bir insanın əsas vəzifəsi məsləkinə uyğun yol seçməkdir. L.Feyxtvanger bu sərnişinlərə düzgün yol göstərməyi, bəşəriyyətin xoşbəxtliyinə apararı istiqaməti müəyyən etməyi əsl ədəbiyyatın müqəddəs vəzifəsi hesab edir.

Müəllif trilogiyanın ilk, özü də bədii cəhətdən ən mükəmməl hissəsi olan “Uğur” romanında burjuademokratik dövlətinin tədricən totalitar xarakter kəsb etməsinin ilkin mərhələsini təsvir etmişdir. L.Feyxtvanger son dərəcə böyük bir sənətkarlıqla öz demokratik ənanələri ilə öyünən burjuazıyanın açıq zorakı diktatura hakimiyyət formasına keçmə anını təhlil və tənqid obyektinə çevirmişdir. Yazıçı uzaqgörənliklə faşizmin yaranmasını burju demokratiyasının labüd məhvinin başlanğıcı kimi qələmə almışdır.

“İosif” trilogiyasında isə – “Yəhudi müharibəsi” (1932), “Oğullar” (1935), “O gün gələcək” (1942) – L.Feyxtvanger alman xalqında millətçilik və şovinizm kimi keyfiyyətlərin yaranmasını və hitlerizm kimi

son dərəcə iyrənc bir xarakter kəsb etməsini tarixin süzgəcindən keçirmiş, faşizm adlanan mürəkkəb mənəvi-sosial fenomenin köklərini açıb göstərməyə çalışmışdır. Trilogiyanın baş qəhrəmanı İosif Flavinin həyat yolu tarixi hadisələr fonunda təsvir olunmuşdur: yəhudilərin Roma hökmrənliyinə qarşı üsyanı, Qüdsün süqutu, imperator Neronun məhvi, Flavilər sülaləsinin yüksəlməsi əsərin qəhrəmanının taleyini, dünyagörüşünü müəyyən edən səciyyəvi amillərdir.

Əgər “Gözləmə zalı” trilogiyasında L.Feyxtvanger Almaniya faşizminin təşəkkül tapması prosesini ictimai-siyasi hadisələrin geniş fonunda təsvir edirdisə, “Lautenzak qardaşları” romanında nasional-sosialist ideologiyasının daxili mahiyyətini, ali irq konsepsiyasını irəli sürən adamların mənəvi çürüklüyünü ifşa etməyə cəhd göstərirdi. Yazıçı əsərdə, sanki, bilərəkdən təsvir dairəsini daraltmış, bütün diqqətini faşist ideologiyasının yaratdığı müəyyən miflərin, xüsusən də fəvqəlbəşər insan konsepsiyasının əsassızlığını açıb göstərməyə yönəlmişdir. İlk dəfə F.Niçsenin “Zərdüşt belə deyirdi” fəlsəfi-poetik traktatında irəli sürülmüş fəvqəlbəşər insan konsepsiyası “Lautenzak qardaşları” romanında Hitler və Oskar Lautenzak obrazlarında əyanlaşmış və gülcünc vəziyyətə salınıb ifşa olunmuşdur.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, “Gözləmə zalı” trilogiyasında alman faşistlərinin lideri Kutsner obrazıyla təsvir olunurdusa, “Lautenzak qardaşları”nda o, birbaşa, açıq-aydın Adolf Hitler adı ilə verilmişdir. Əsərdə faşistlərin Füreri qrotesk planda, bütün naqislikləri və eybəcərlikləri ilə birlikdə təsvir olunmuşdur. Yazıçı Hitlerin şəxsiyyətini, onun öz qeyri-adiliyinə inamını, ölçüyə gəlməyən dühası haqqında ətrafındakı şəxslərdə təsəvvür yaratmaq cəhdlərini, sentimental saxtakarlığını, prinsipsizliyini dərin nifrət hissi ilə qələmə almışdır. O, rəğbət bəslədiyi, daxilən doğma hesab etdiyi Oskarı çətin ayaqda qurban verir, sonra isə onun tabutu önündə “ürək ağrısı” ilə nitq söyləyir.

L.Feyxtvangerə görə, faşizmin liderləri insan cildinə girmiş tarixi bələdir; faşist hərəkəti isə insanın

daxili aləminin hansı qaranlıq guşəsində sə mürgüləyən, vaxtını-vədəsini gözləyən barbarlığın oyanmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yazıcının konkret ictimai-ideoloji amillərə əsaslanan faşist hərəkatına belə irrasional münasibəti heç də Hitler obrazının realist məziyyətlərinə xələl gətirmir. Çünki L.Feyxtvanger romanda bircə an da olsun canlı tarixi zəmindən, real həyatdan ayrılmır. Fürerin hakimiyyət başına gəlməsini dərin sosioloji təhlil, konkret detallar və faktlar əsasında canlandırır. Yazıçı haqlı olaraq faşizmin antihumanizmini və qəddarlığını, ilk növbədə, burjua ictimai formasiyasının təbiətindən irəli gələn bir keyfiyyət kimi qiymətləndirir.

Romanın baş qəhrəmanı bəsirətli Oskar Lautenzak öz qeyri-adi istedadını faşist ideologiyası ilə uzlaşdırmağa başladığı gündən görünməmiş bir uğur qazanır. Tezliklə Hitlerin dostuna və məsləhətçisinə çevrilir. Məlum olur ki, onları ağılıq etmək, gurultulu, ibarəli sözlərlə insanların ağına deyil, hissələrinə təsir etmək və s. həvəsi birləşdirir. Əslində, onların hər ikisi hoqqabaz və fırldaqçıdır, hər ikisi kobuddur, paxıldır, kinlidir, qaniçəndir. Hitler: “Alman olmaq – təhlükə içində yaşamaq deməkdir. Alman olmaq – hər şeyi tər tökməklə deyil, qan bahasına qazanmaq deməkdir” söyləyirsə, Oskar Lautenzak da məqaləsində faşistlərin cinayətkar, vəhşi siyasətini aşağıdakı sözlərlə əsaslandırmağa çalışır: “Məhv etməyin şəfalı ulu qüdrətini görməyə bu zəmanənin cəsarəti çatmır. Ölməsən, yarana bilməzsən, öldürməsən də, yarada... Yaradıcı insan heç bir zəmanədə meytələr üzərindən yarıb keçməyi günah hesab etməmişdir”.

Lautenzak qardaşları – Oskar və Hansl – xarakterlərindəki kəskin fərqlərə baxmayaraq, daxilən çox yaxındırlar. Bu yaxınlıq müəyyən xüsusiyyətlərin mövcudluğu ilə deyil, onların yoxluğu ilə təmin olunur. Hər iki qardaş yüksək insani keyfiyyətlərdən məhrumdur. Müəyyən tarixi səbəblərə görə qardaşlar Almaniyanın həm daxili, həm də xarici siyasətinə həlledici təsir göstərmək imkanı əldə edirlər. Hitler və eləcə də digər faşist liderləri son dərəcə əhəmiyyətli qərarları qəbul etməzdən əvvəl “peyğəmbər”

Oskarla məsləhətləşirlər. Məhz bu səbəbdən qardaşların daxili puçluğu son dərəcə təhlükəli xarakter kəsb etməyə başlayır.

Özünün qeyri-adi taleyinə qeyd-şərtsiz inanan Oskar Lautenzakın sürətli yüksəlişi və süqutu, həmişə ona kömək əli uzadan qardaşının çətin ayaqda ondan üz döndərməsi qanunauyğundur və əsərdə özünün inandırıcı bədii əksini tapmışdır. Öz dühasına kor-koranə inanan və ətrafındakıları da buna inandıрмаğa çalışan, istədiyinə nail olan Oskarın fiziki məhvi rəmzi məna daşıyır və yaxın gələcəkdə alman faşizminin tam siyasi və ideoloji iflasından xəbər verir.

L.Feyxtvangerin romanda bütün diqqətini Lautenzak qardaşları fenomeninə yönəltməsi alman faşizminə qarşı müqavimət göstərən, müsbət planda təsvir olunmuş qüvvələri təmsil edən obrazların zəif alınmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, faşizmə, o cümlədən Fürerə qarşı çıxış etməkdən çəkinməyən jurnalist Paul Kramerin antifaşist qüvvələrlə əlaqəsi çox zəifdir, Kete isə Oskarın saxta cazibə dairəsindən heç cür çıxıb bilmir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra L.Feyxtvanger öz mürəkkəb və ziddiyyətli zəmanəsinin dərin bədii təhlilini vermək həvəsi ilə yaşayır. Artıq “Lautenzak qardaşları” romanında olduğu kimi emosiyalara qapılıb faşizmi birtərəfli qiymətləndirmək olmazdı. Dünya müharibəsi və onun törətdiyi cinayətlər yazıçını qəti şəkildə inandırdı ki, bəşəriyyət öz çoxəsrlik tarixinin son dərəcə kəskin, bəlkə də, ən əhəmiyyətli dönüş dövrünə qədəm qoyur. Müəllif anlayırdı ki, öz zəmanəsini dərk etmək üçün tarixin oxşar hadisələrinə müraciət etmək, onun müdrik dərslərini başa düşmək lazımdır. Məhz buna görə də 50-ci illərdə L.Feyxtvanger dönə-dönə Avropanın keşməkeşli tarixinin ən mürəkkəb keçid səhifələrinə müraciət etmiş, onun inqilabi dönüş illərinin səciyyəsinə həm özü, həm də oxucuları üçün işıqlandırmağa çalışmışdır. Onun “Tülkülər üzüm-lükdə” (1947), “Qoyya, yaxud idrakın çətin yolu” (1952), “Qəribə adamın müdrikiyi, yaxud Jan-Jak Russonun ölümü və ölməzliyi” (1952), “İspan

balladası” (1957) və s. romanları, həmçinin “Dul qadın” dramı bu tarixi dərkətmənin bədii məhsuludur.

“Qəribə adamın müdrikliyi” romanı dünya ədəbiyyatının başibəlalı yazıçılarından biri olan Jan-Jak Russonun taleyinə həsr edilmişdir.

Jan-Jak Russo XVIII əsrin ən böyük maarifpərvər yazıçılarından və siyasi mütəfəkkirlərindən biri idi, onun 1789-cu il Fransa burjua inqilabının ideoloji cəhətdən hazırlanmasında böyük xidməti olmuşdu. Xırda burjuazianın ideologiyasını ifadə edən Russo inqilabaqədərki Fransada tək cə feodal zülmünə qarşı deyil, habelə zəhmətkeşlərin iri burjuaziya tərəfindən istismarına qarşı çıxış edirdi. Fransa burjua inqilabının bir çox görkəmli xadimləri onun əsərləri əsasında tərbiyə almışdılar. Lakin Russonun təlimi xırda burjua təbiətli idi, onun dövlət nəzəriyyəsi və sair fikirləri utopik və xalis idealist nəzəriyyə və fikirlər idi.

15

“Qəribə adamın müdrikliyi” romanı, məlum olduğu kimi, Almaniya Demokratik Respublikası yaradıldıqdan sonra bir sıra Avropa dövlətlərinin sosializm yoluna qədəm qoyduğu, bir sıra müstəmləkə və asılı ölkələrdə milli azadlıq hərəkatının gücləndiyi dövrdə yazılmışdır. Buna görə də roman yazıçının dünyagörüşündə əmələ gələn böyük təbəddülatlar nəticəsində ideyaca əvvəlki əsərlərindən kəskin surətdə fərqlənir. Əsərin qəhrəmanını Jan-Jak Russo olsa da, yazıçı bundan bir ədəbi vasitə kimi istifadə etmiş, əsərin birinci hissəsində onun məşəqqətli və qəribə həyatının son günlərini təsvir etməklə, ikinci hissəsini Fransa burjua inqilabının müəllimi adlandırdığı bu adamın vəfatı ilə bitirmişdir. Əsərin qalan üç hissəsində isə Jan-Jak ideyaları uğrunda, qardaşlıq və bərabərlik, inqilab və Respublika uğrunda gedən mübarizələr – “Jan-Jak və onun varisləri” (üçüncü hissə), “Jan-Jak və xalq” (dördüncü hissə), “Jan-Jakin ölməzliyi” (beşinci hissə) təsvir edilmişdir. Əsərin əsas ideyası da Jan-Jakin davamçılarının – Maksimilian Robespyerin, Mişel Lepeletenin, Sen-Jüstün, Fernand Jirardenin, Martin Katrunun və

başqalarının, Jan-Jakı sevən və anlayan xalqın, fransız xalq kütlələrinin mübarizəsindən, Jan-Jak təliminin qələbə və təntənəsindən ibarətdir.

“Qəribə adamın müdrikliyi” romanı böyük ictimai-siyasi əhəmiyyətə malik fəlsəfi, psixoloji bir əsər, əsl yüksək sənətkarlıq nümunəsidir. Burada bir sıra səciyyəvi, yetkin və dolğun insan obrazları qalereyası vardır. Jan-Jakın arvadı Tereza, qayınanası madam Levasser, hoqqabaz və fırıldaqçı ingilis mehtəri, Jan-Jakın qənimi Nikolas, Jan-Jakın sadıq dostu və himayəçisi, onun təlimini öz burjua dünyagörüşünə uyğun şəkildə dərk edən qoca markiz de Jirarden, iri burjuaziya nümayəndəsi müsyö Robine və onun sevimli və ağıllı qız nəvəsi Jilberta və sair insan surətləri öz fərdi xüsusiyyətləri ilə bir-birindən kəskin surətdə fərqlənən, sənətkarlıqla işlənmiş, dolğun və yetkin, yaddaqalan, tip səviyyəsinə qədər yüksələn obrazlardır. Əsərdə məharətlə işlənmiş sevgi xətləri, əzab və izzatlar, şadlıq və təntənə lövhələri, təbiət təsvirləri, fəlsəfi mühakimələr oxucunu özünə cəlb edir, düşündürür və roman böyük maraq və həvəslə oxunur.

16

“Qəribə adamın müdrikliyi” romanında yazıçının göstərmək istədiyi qayəni yığcam şəkildə belə ifadə etmək olar: tərəqqi qələbə çalır, insan, eləcə də cəmiyyət uzun mübarizələrdən, vurnuxma və çaxnaşmalardan sonra istədiyi səadətə qovuşur.

“Qəribə adamın müdrikliyi” əsəri özünün bütün məziyyətlərinə görə Lion Feyxtvangerin yaradıcılığında ideya cəhətdən irəliyə doğru atılmış böyük bir addım olmasına baxmayaraq, nöqsansız da deyildir. Əsərdə xalq kütlələri yenə də sövq-təbii hisslərlə yaşayır, yazıçı ictimai mübarizə səhnələrini bəzən yumşaltmaq istəyir, bəzi tarixi hadisələrin təhrifinə yol verir və s. və i.a.

“Qəribə adamın müdrikliyi, yaxud Jan-Jak Russonun ölümü və ölməzliyi” əsərində mən qaranlıq, əzablı yollar keçən və bununla belə, karıxıb qalmayan insanların taleyini təsvir etmək istəmişəm. Onlar inanırdılar ki, bütün çətinliklərə baxmayaraq, qarşılarına qoyduqları yüksək məqsədlərə çatacaqlar”.

“...Mən Jan-Jakın həyatından gül deyil, hər tərəfə şölə saçan və hər tərəfi isindirən məşəl götürmək istəmişəm. Mən oxucuda tərəqqiyə olan inamı möhkəmlətmək istəmişəm”.

Doğrudan da, “Qəribə adamın müdrikliyi” əsərini oxuyan oxucuda tərəqqiyə inam hissi möhkəmlənir. Lion Feyxtvangerin bu əsərin dili ilə dediyi şüar da belədir: “Yaşasın həyat! Yaşasın tarix!”

Bir sözlə, L.Feyxtvangerin burada adı çəkilən və çəkilməyən bütün əsərlərində yazıçının dünyagörüşünün ziddiyyətləri, mənfi və müsbət cəhətləri bariz şəkildə meydana çıxmışdır. Ancaq bu ziddiyyətlərin özü də yaşadığımız dövrün səciyyəsinə müəyyən etmək, mürəkkəb hadisələrin mahiyyətinə varmaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki L.Feyxtvanger öz yaradıcılığında XX əsrin ümidlərini, arzularını, çatışmazlıqlarını adekvat şəkildə təcəssüm etdirən böyük sənətkarlardan biridir.

Qorxmaz Quliyev
Vilayət Hacıyev

QƏRİBƏ ADAMIN
MÜDRİKLİYİ,
YAXUD
JAN-JAK RÜSSONUN
ÖLÜMÜ VƏ ÖLMƏZLİYİ

(roman)

QƏRİBƏ ADAMIN MÜDRİKLİYİ, YAXUD JAN-JAK RUSSONUN ÖLÜMÜ VƏ ÖLMƏZLİYİ

(roman)

BİRİNCİ HİSSƏ

Jan-Jakin son günləri

*Böyük insanlar
dünyanı işıqlandırmaq üçün
özlərini yandıran meteorlardır.*

Napoleon

*Dünyada ən kor olanlar –
Allah övladlarıdır.
İnsana daxmasını,
Heyvana yuvasını
Tikib qurmaq bəllidir.
Yalnız təmiz qəlblərə
Qüsür bəxş edilmiş ki,
Öz yollarını bilməsinlər.*

Helderlin

20

I fəsil

ARZU OLUNAN QONAQ

Müsyö de Jirarden səhər yeməyindən sonra, adəti üzrə, hər səhər poçtdan aldığı məktublara göz gəzdirdi; o, məktubları xüsusi bir diqqətlə deyil, daha çox vəzifəsindən irəli gələn bir hiss ilə oxuyardı.

Birdən onun siması gözlənilməz bir fərəhdən doğan sevinc təbəssümü ilə canlandı.

Doğrudanmı? Ola bilərmə? Müsyö de Jirarden heç xəyalına da gətirməzdi. Lakin şübhə yeri yoxdur, şad xəbər onun əlindədir: Jan-Jak gəlir! Bax burada bu barədə danışılır, dostu Lebeq¹ yazır ki, çox hörmətli xadim, müasirlərindən ən dahisi Jan-Jak Russo gəlir!

Müsyö de Jirarden əlində məktub evin bir küncündən o biri küncünə gedir, onu təkrar-təkrar oxuyurdu.

¹ Lebeq – həkimdir, mütərəqqi fikirli xadim olmuşdur.

Jan-Jak Russonun fəlsəfi görüşləri müsyö de Jirardenin həyatında dərin kök salmışdır. Ermenonvilin və bir sıra digər malikanə və mülklərin sahibi olan Rene-Lui, markiz de Jirarden, qraf de Vevre və de Breqi Polşa kralının Lünevildəki sarayında birinci kamerger və leyb-qvardiya rəisi vəzifəsini daşıyırdı. O, hamının həsəd apardığı firavan bir həyat sürürdü. Lakin təxminən, on iki il bundan əvvəl Cenevrə vətəndaşı Jan-Jakin əsərləri ilə tanış olduqda həyatının bütünlüklə boş və mənasız keçdiyini gördü; bir çox başqaları kimi o da həyatın mənasını dərk etdi. Mədəniyyət bütün aləmi pozğunlaşdırmışdır; kim ki əzabverici fanilik duyğusundan azad olmaq istəyir, gərək sadəliyə, təbiətə qayıtsın. Markiz də həmin andan öz həyatını Jan-Jak təlimi ruhunda qurmağı qət edərək Lünevildəki sarayı tərk etmişdi. O, müəllimin öz «İctimai müqavilə» kitabında təbliğ etdiyi siyasi yeniliklərin tərəfdarı və müdafiəçisi idi, o, öz oğlu və varisi Fernanda Jan-Jakin pedaqoji romanı «Emil»də irəli sürdüyü prinsiplər əsasında tərbiyə verirdi, öz Ermenonvil malikanəsində isə Jan-Jakin məhəbbət romanı «Yeni Eloiza»da¹ təsvir etdiyi mənzərəni eynilə yenidən yaratmışdı.

Hökumət fərmanı ilə sürgünə məhkum edilmiş Jan-Jak isə artıq bir çox illərdi ki, yenidən Parisdə yaşayır və buna sakitcə dözürdü. Böyük müəllimlə yaxınlıq etmək, onunla fikir mübadiləsinə girişib söhbət etmək müsyö de Jirardenin müqəddəs arzusu idi. Lakin Jan-Jak adama-yovuşmaz, təklif sevən idi, markiz isə bir çox illər bundan əvvəl yalnız bircə dəfə onun yanına gedə bilmişdi.

İndi isə belə bir şeyə yayılmışdı ki, Paris həyatının bir çox çətinliklərindən yorulmuş Jan-Jak kənd yerində sakit bir sığınacaq axtarır. Müsyö de Jirarden özünün səmimi və ehtiramlı məktubunda ona qonaqpərvərliyini təklif edir, öz ümumi dostları doktor Lebeqdən isə xahiş edirdi ki, Ermenonvilin bütün məziyyətlərini Jan-Jaka lazımi şəkildə təsvir etsin. Ancaq bir çox kübar cənablar Jan-Jakı öz mülklərində qəbul etmək şərəfinə nail olmaq üçün bir-biri ilə bəhs edirdilər; markiz bunu bilir və müvəffəqiyyət qazanacağına, demək olar, inanmırdı. Amma indi budur, müəllim onun yanında qalmaq qət etmişdir.

¹ «Yuliya, yaxud Yeni Eloiza» – Russonun ən mühüm ədəbi əsəri olub onun əsas dünyagörüşlərini özündə əks etdirən məktublardan ibarət bir romandır.

Markiz, Ermenonvil qəsri ni gözləyən böyük səadəti elə bu saat Fernandada bildirmək istəyirdi. Lakin bunu özünə rəva görmədi. Onun qəlbində Jan-Jakin azad saxah ideyaları yaşayırdı, ancaq hərbi xidmət illəri onda intizama hörmət, vəzifəyə ciddi yanaşmaq hissi aşılamışdı. Səhər yeməyindən sonra isə bağçalara baş çəkmək vəzifəsi qarşıda dururdu. Onun qaydası belədir, o, bu səhər də heç bir şeyi dəyişməyəcək. Öz oğlu ilə aparacaq xoş söhbəti təxirə saldı.

Əlli yaşlarında olan ucaboy, arıq müsyö de Jirarden nazik qaytanlı yastı şlyapasını başına qoyub, qızıl dəstəli uzun elastiki əsasını əlinə götürdü. O, əynindəki uzunətəkli kəftan və qısaboğazlı çəkmələrdə kəndlisayağı sadə geyimdə evdən çıxdı. Bir neçə adamdan ibarət məiyyəti – işlər müdiri, bağbanbaşı və nöqərlərindən biri dərhal ona qoşuldu.

Parka hər gün baş çəkmək Rene de Jirardenin ən sevimli məşğələlərindən biri idi. Bu gün isə Jan-Jakı bu bağlarda təsəvvürünə gətirib onun burada olmasından bu bağların yüksək bir mənə kəsb edəcəyini düşünərəkən, o, öz gəzintisini ikiqat artıq bir sevinclə davam etdirirdi.

Müsyö de Jirarden Jan-Jakin təlimi əsasında «Landşaftın arxitekturasına dair təlim kitabı» adlı böyük bir əsər yazmışdı, qəsrin ətrafında salınan park isə onun nəzəriyyəsinin həyata keçirilməsi demək idi. Versaldakı ölçülüb-biçilmiş bağların əksinə olaraq, Ermenonvil parkı onun xiyabanlarında gəzən adamın qəlbində təbiətə yüksək bir yaxınlıq hissi coşdurmaq məqsədi güdüdü, bu, bütün gözəlliyi və dolğunluğu ilə təcəssüm edən təbiətə yaxınlıq hissi oyatmalı idi. Məxmər kimi zərif çəmənlilər, sıx və keçilməz kiçik meşələr, gur sulu şələlə, sakitcə axan irmaq, qəmgin və məyus görünüşü ilə məftunedici göl, əzəmətli və zəhmli dağ mənzərəsi və qəşəng vadi – təbiətdə olan hər şey bu parkda toplanmışdı, gəzintiyə çıxan adam isə ruhunu oxşayan istədiyi mənzərəni özü üçün seçə bilirdi. Burada keçmiş və əbədiyyəti xatırladan guşələr vardı. Orada-burada nəzərə çarpan məbədlər və qədimdənqalma xarabazarlar böyük Yunanıstan və Roma epoxasını yada salırdı; skamyaların söykənəcəklərində, ağacların gövdələrində oyulmuş naxışlar və ya sütunlarda həkk edilmiş hər cür klassik və müasir hikmətli sözlər isə bütün bu unudulmaz yerlərin mənəvi vəhdətindən danışdı.

Markiz bu aləmə gündən-günə daha artıq müdaxilə edir, hər şeyə baş çəkib diqqətlə baxır, qiymət qoyurdu. O, bir çox şeyi artıq həyata keçirmişdi, amma tez-tez nöqsanlar, düşünülmüş, lakin hələ həyata keçirilməmiş şeylər aşkara çıxırdı, bütün bunlar isə daimi əziyyətlərin və hərgünkü sevinclərin mənbəyi olurdu. O, uzun, elastiki əsasını sərkərdə ədası ilə yellədir, əlini bağbanların və inşaatçıların küreyinə və ya haqqında danışılan şeyə yüngülcə vuraraq əmrlər verirdi. İşçilər özlərinin rəhmdil və zülmkar ağasına «Şapalaq ata» adı vermişdilər. Bu gün onun baxışı həmişəkindən daha iradçı, enerjisi daha artıq idi, çünki o, öz yetişdirməsini Jan-Jakin mühakiməsinə verməli idi.

O, kiçik bir gölün sahili ilə gedirdi; xəyal kimi görünən uzaqlıqdakı bir təpənin üstündə kiçik və zərif bir məbəd, Fəlsəfə məbədi ucalırdı. Müsyö de Jirarden heyvan sürülərinin otladığı könülaçan, dinc və sakit çəmənlikləri keçib Xəyalat xiyabanına çıxdı və meşə çıxırın ilə Yalqız qanlara tərəf qalxdı. O, buradan qarşısında açılan geniş, rəngarəng mənzərəyə məhəbbətlə tamaşa etdi. O əmin idi: öz əlləri ilə düzəldilmiş bu aləm onu arzularında yaratdığı hakimin gözü qarşısında imtahandan çıxara biləcəkdir.

Hansı şəfqətli bir hiss isə onu – Jirardeni hələ üç həftə bundan əvvəl, qabaqcadan Jan-Jak üçün koma, İsveçrə koması tikmək ideyasına sövq etmişdi! Markiz tikinti meydançasına tərəf yönəldi. Bəli, işlər yaxşı gedirdi. Jan-Jak bir müddət Yay evində yaşamağı olacaqdı, sonralar isə komaya keçə biləcəkdə. Koma çəmənliklə örtülmüş azacıq maili bir yamacda tikilirdi, çəmənliyin qurtardığı yerdə isə, demək olar, insan ayağı dəyməmiş sıx və yaşıl bir meşəcik xışıldayırdı. Bunlar «Yeni Eloiza»nın behişt ağacları, Klaran meşəciyi idi. Jan-Jak özünün ölməz əsərinin qəhrəmanları Sen-Pre ilə Yuliyanın yaşadıkları kimi, təbiət ağuşunda yaşayacaqdır.

Markiz gəzintisini qurtardı. İndi o, özünə böyük bir sevinc əta edə – Jan-Jakin gözlənilən gəlişi haqqında oğluna məlumat verə bilərdi.

Oğlunun arxasınca adam göndərdi. Fernand gəldi. Ermenonvil senyorunun varisi olmaq etibarilə qraf Breqi titulu daşıyan on yeddi yaşlı Fernand markizdən də

sadə geyinmişdi: geyməli olduğu bərli-bəzəkli kaftan və qızıl işləməli kamzol əvəzinə onun əynində açıq yaxalılıq köynək vardı.

– Qraf Fernand, – atası sualedici bir nəzərlə ona baxan oğluna müraciət edərək təntənə ilə dedi. – Şad bir xəbər! Bizim dostumuz və müəllimimiz Jan-Jak gəlir! Bundan belə o, Ermenonvildə yaşayacaq.

Gəncin iri, qara gözləri elə bir vəcdlə parladı ki, atasının ürəyi kövrəldi.

– Hə, oğlum, bir de görək, bütün bunları yaxşımı düzəltmişəm? Səni razı sala bilmisəmmi? – zarafatcıl ahənglə danışıaraq öz həyəcanını büruzə verməməyə çalışırdı.

Fernand mütəəssir bir səslə çətinliklə dedi:

– Təşəkkür edirəm, ata. Çox yaxşıdır, çox yaxşı! – Fernand bunu deyib bağların qurtardığı yerdən başlayan meşəyə qaçdı. O, keçirdiyi hər hansı bir təsirli hala üstün gəlmək üçün daxili tələbat hiss etdikdə meşədəki xəlvət və sakit çəmənliyə qaçmağı çox sevərdi. O, öz ürək dostu ilə birlikdə qocaman şamağacının altındakı mamırın üstünə atıldı, düşüncələrə qapıldı.

Bəli, atası bunların hamısını yaxşı düzəldib. Lakin Jan-Jak əgər gəlməyi qət edibsə, bunda yalnız onun, Fernandın şəxsi xidməti vardır. Axı Jan-Jak – əlbəttə, bu, möhkəm bir sirr də olsa – onun dostudur. Vaxtilə atası Parisdə adamayovuşmaz filosofun evinə girmək səadətinə nail olduqda özü ilə Fernandı da aparmışdı. Onlar özləri ilə çoxlu not götürmüşdülər ki, Jan-Jak bunların üzünü köçürsün. Bu, müəllimin qəribə xasiyyətlərindən biri idi: o, öz fəlsəfəsini yaşamaq üçün gəlir mənbəyinə çevirmək istəməyib güzəranından ötrü sənətlə, notların üzünü köçürməklə pul qazanmağı üstün tuturdu. Beləliklə, budur, Fernand Platrier küçəsindəki bir evin beşinci mərtəbəsində sadə bəzədilmiş mənzildə zəif və taqətsiz adamın qarşısında idi; Fernand nəzərini Allah və həqiqətin olduğu gözlərə zillədi, müasir adamlardan ən böyüyünün təvazökarlığından sarsıldı. Bu vaxt cəsarətə gəlib dilləndi. Fernand dedi ki, Jan-Jakın «Kənd cadugəri»¹ adlı kiçik operasının əvvəlki

¹ «Kənd cadugəri» (1752) operasının mətni və musiqisi Russonun olub fransız məzhəkə operası tarixində mühüm rol oynamışdır. Bu əsərdə fransız yarmarka məzhəkəsinin ənənələri ilə italyan operasının yeni formaları vəhdət təşkil edir.

variantı hazırda Paris operası səhnəsində gedən yeni variantından ona daha çox xoş gəlir. Jan-Jak isə mərifətlə, mülayimliklə və acı-acı gülümsəyərək cavab verdi ki, cavan oğlan, bəlkə də, haqlıdır. Yeni variantda bəzədilmiş və süni olan yerlər az deyildir, lakin operanın nə üçün bu variantda tamaşaya qoyulmasına dair onun öz mülahizələri vardır. Sonra isə yenə də Fernand, şərtləşdikləri kimi, atası deyil, məhz Fernand üzü köçürülmüş notlar üçün ikinci dəfə oraya gəldi və Jan-Jak yenə onunla söhbət etdi. Jan-Jak ona üçüncü dəfə də gəlməyə icazə verdi. Bəli, Fernand müəllim ilə üç dəfə söhbət etmişdi! Əgər Jan-Jak Ermenonvilə gəlsə, şübhəsiz ki, heç də atasının xatirinə gəlmir: Jan-Jak onun, Fernandın yanına gəlir!

Fernandın şadlıqdan ürəyi atlanır, az qala, yerindən qopurdu, o, fərəhlə qışqırır, çəmənlilik isə əks-səda verirdi. O qışqırırdı: «Jan-Jak! Meşə, eşidirsənmi, biz Jan-Jakı görəcəyik!» O qışqırırdı: «Jan-Jak, xoş gəlmişsiniz!» Əks-səda isə «Jan-Jak! Jan-Jak!» – deyərək yüz dəfələrlə təkrar edirdi.

Lakin onun öz sevincini ağaclara söyləməsi kifayət etmədi. Ağaclar başa düşə bilmirdi ki, Jan-Jak onun, Fernandın yanına gəlir! Fernand öz həyəcanlı sirrini onu anlaya bilən bir adama açmalıdır. O, ata minib Latur qəsrinə, öz rəfiqəsi Jilbertanın yanına çapdı. Açıq yaxalı köynəkdə, pariksiz halda çapırdı, onun qara saçları küləkdə yellənirdi. Sümüklü üzündə səciyyəvi yekə buruna, uzun boyunda iri hülquma malik olan bu arıq gənc göyçək deyildi, lakin cürətlə parlayan qara gözləri onu gözəl göstərirdi.

Fernand çaparaq Latur qəsrinə gəlib çatan kimi Jilbertanın yanına qaçdı. Bal paltarı geymiş Jilberta kompanyonkanın¹ və mürəbbiyənin müşahidəsi altında rəqs dərsi keçirdi.

Jilberta Robinz de Latur varlı bir bambılı zadəganın və az tanınmış bir aktrisanın qeyri-qanuni qızı idi. Jilbertanın ata-anası o, hələ uşaq ikən vəfat etmişdi, onu babası öz qəyyumluğu altına almışdı. Baş vergitoplayan və olduqca varlı-hallı olan Robine uşağı görüb sevdi; Jilbertanı qızlığa götürüb onu özünün bütün var-yoxunun varisi etdi.

¹ Kompanyonka – keçmişdə xanımları və ya qızları əyləndirmək üçün varlı evlərində saxlanılan qadın

Fernand ilə Jilbertanı möhkəm bir dostluq bir-birinə bağlayırdı. Markiz, oğlunun ikincidərəcəli bir zadəgan ailəsinə mənsub olub, üstəlik də, mənşəyi şübhəli olan bir qızla yaxınlıq etməsini bəyənmiirdi. Öz ilk övladının nikahı üçün kraldan icazə istəmək zərurətini fikrinə gətirdikdə ürəyi bulanır, qanı qaralırdı, çünki bu qeyri-bərabər nikaha kralın icazəsi olmazsa, qraf Fernand və onun nəslı Ermenonvilə sahib olmaq hüququnu və digər imtiyazları itirəcəkdilər. Lakin Jirarden Jan-Jakın fəlsəfəsinin xilafına getmək istəməyərək öz narazılığını boğub saxlayırdı. İndi, bir halda ki, Jilbertanı öz ailəsinə qəbul etməyə razı olub, onda onun tərbiyəsində də iştirak etmək istəyirdi. Bu tərbiyədə iştirak etməyin hüdudu haqqında Jilbertanın ağıllı və məsxərəçi babası baş vergitoplayan Robine ilə uzun mübahisəsi olmuşdu. Robine Fernandı bəyənirdi və özünün qeyri-qanuni doğulmuş nəvəsini qədim zadəgan nəslindən olan bir ailəyə verə bilmək imkanı onu çox əyləndirirdi; lakin o, qızın tərbiyəsi işinə bir kimsənin qarışmasına heç də razı deyildi. O, Russonu tanıyır, onun ideyalarını söhbət üçün maraqlı bir mövzu sayırdı, lakin bu ideyaları utopiya, boş arzu hesab edirdi və hamını Kanada vəhşilərinə döndərmək istəyən bir adam qarşısında səcdə edən Jirardenləri lağa qoymağı sevirdi. Robine Jilbertanın bəzən cod parçadan kəndlisayaq paltar geyməsinə etiraz etmirdi, bəzən Jilbertaya piyada və ya kişi libasında amazonka kimi at minib Ermenonvil qəsrinə getməsinə icazə də verirdi. Ümumiyyətlə isə orada Russonun ideyalarından nə qədər vəcdə gəlsələr də, Jilberta özünü gərək ali mühitdən olan gənc qıza layiq bir təzadə aparsın.

Bundan əlavə, Jilberta bu il cəmiyyət içərisinə çıxmalı idi, buna görə də müsyö Robine salonların və bal məclislərinin tələblərinə cavab verən mürəkkəb mərasimi nəvəsinə öyrətmək üçün müəllimlər dəvət etmişdi.

Fernand qızı belə dərslərdən birinin keçildiyi vaxtda gəlib gördü. Ona belə göründü ki, Paris bal bəzək-düzəyi və geyimi boylu-buxunlu, tərəvətli bir qızı eybəcərleşdirir; qızın çəhrayıya çalan geniş və canlı üzü kirşansız daha təbii, gülümsər iri ağzı isə süni qara xallarsız daha gözəl görünürdü. Lakin Fernand rəfiqəsinin və sevimlisinin belə bəzəndirilməsi ilə barışmalı oldu. Qüssəli halda diva-

rın yanında əyləşib baxmaq və gözləməkdən başqa bir çarəsi yox idi.

Jilberta onun üzündən bir anda başa düşdü ki, nə isə gözlənilməz bir şey baş vermişdir. O, babasından icazə istədi, indicə ona öyrətdikləri tərzdə dərin bir reveransla təzim etdi, sonra rəqs müəlliminə və mürəbbiyələrə müraciət edərək:

– Lütfkar ağalar və xanımlar, məni bağışlayın! – deyərək arxasını çəşib-qalmış müəllim və mürəbbilərə tərəf çevirib Fernandin qoluna girdi, onu öz balaca qəbul otağına apardı.

Lakin Jilberta cəmiyyət xanımı rolundan birdən-birə çıxmağa nail ola bilmədi. Təntənə ilə yumşaq taxtın üstünə çökdü, Fernanda isə qızıl haşiyəli balaca kürsüdə yer göstərdi. Onlar beləcə üzbəüz əyləşdilər; Fernand yaxasiaçiq köynək və cod yundan tikilmiş şalvarda, Jilberta isə qəşəng bal geyimində idi. Zərxara Jilbertanın çiyinlərini cazibədar şəkildə nəzərə çarpdırırdı; uşaqlara məxsus girdə, bir qədər dikbaşlıq ifadə edən alnı üzərində hörülüb dolanmış sıx qumral saçları arasına kirşan səpilmişdi.

– Fernand, nə olub? – Jilberta soruşdu.

– Jan-Jak gəlir! O daha Ermenonvildə yaşayacaqdır, – gənc cavab verdi və o saat özünü saxlaya bilməyib, təşəxxüslə gizlədiyi bütün sirrini açıb tökdü. Müəllimlə Parisdə üç dəfə söhbət etdiyini söylədi və bunun əhəmiyyətini ayrıca qeyd etdi.

– O, mənim yanıma gəlir! – Fernand təntənə ilə bildirdi. – Jan-Jak gəlir! Mənim xatirim üçün gəlir!

Fernand qızıl haşiyəli kürsüdə otura bilmədi. Ayağa durub evdə var-gəl etməyə başladı. Vəcdlə deyilən cümlələr bir-birinin dalınca dodaqlarından dolu kimi tökülürdü. Atası vüsətli və həssas qəlbə malik olsa da, Versalın və Lünevilin çürük ideyalarından qədərindən artıq şey əxz etmişdir. Jan-Jakin təlimini artıq bir dəfə yazılmış kağız üzərinə yazmaq olmaz. Yalnız onlar, gənclər Jan-Jakin gözəl və aydın, eləcə də bu cür yeni fikir və hissələrini axıradək başa düşürlər. İngiltərənin Amerikadakı müstəmləkələrində, həmin gənc ölkələrdə azadlıq uğrunda mübarizlər Jan-Jak fəlsəfəsinin prinsiplərini həyata keçirmək niyyətindədirlər. Əgər Jilbertaya və ona müəllimlə eyni bir

havadan nəfəs almağa icazə verilərsə, əgər onlara müəllimin boğumtul əziz səsini hər gün eşitmək kimi təsviredilməz bir səadət nəsb olarsa, bütün başqaları ilə birlikdə Jan-Jak ruhunda yeni bir Fransa qura bilərlər.

Jilberta qulaq asırdı. O, öz uşaqlıq illərini anası ilə – aktrisa ilə yaşamış, taleyin bir çox fəlakətlərinə məruz qalmışdır. Anasından ona sağlam əməli zəka irs qalmış, babasından isə kobud yumorla bəzədilmiş realist mühakimələri çox eşitməli olmuşdur. Onun gözləri həyata Fernandin gözlərindən daha aydın bir nəzərlə baxırdı, bu gözlər xəyal ilə gerçəklik arasındakı fərqi daha yaxşı sezirdi. Jilberta Fernandin əda ilə geydiyi sadə libasına, uzun və yalın boğazında atılıb-düşən xirtdəyinə, uzun əllərini yöndəmsizcəsinə atıb-tutmasına, incə zövqlə döşənmiş qəbul otağında var-gəl etməsinə baxdıqca, söz yox ki, vəziyyətin gülünclüyünü aydın görürdü. Lakin o, Fernandin uzaqlara dikilən malxulya gözlərini, onun iradəli burnunu da görürdü, həyəcanlı səsini eşidirdi, Jan-Jakin qarşdakı gəlişinin öz xeyirxah, ağıllı, cəsəratli, həddindən artıq şöhrətpərəstlik eşqi ilə yanan dostu üçün nə demək olduğunu bilirdi; lakin bu hüduzsuz fərəh və sevinc axırına gülümsəmirdi.

28

Jan-Jakin natiqlik məharəti və füsunkarlığı, «Yeni Eloiza»dakı hissələr Jilbertada da özünə hüsn-rəğbət oymışdı, o, bu əsərin yaradıcısı ilə görüşü böyük bir intizar və maraqla gözləyirdi. Müəyyən vaxtdan sonra babasının Versal yaxınlığındakı Sen-Viqore malikanəsinə gedib, orada saray kavalərlərinə və xanımlarına əsrin ən böyük yazıçısı ilə olan söhbətlərindən danışarsa, nə qədər gözəl olacaqdır.

Fernand Jilbertayla birgə Ermenonvilə getməyi və orada bəzən etdikləri kimi, Jan-Jak təbiətinin qoynunda «Yeni Eloiza»nı birlikdə oxumağı təklif etdi. Jilberta dərhal razı oldu.

Jilberta geyimini dəyişdi, indi onların hər ikisi Jan-Jak qəhrəmanlarının aləmi ilə ahəngdar olan libaslarda idi. Onlar atlanıb Ermenonvilə yola düşdülər. Onlar Yuliyanın Sen-Preyə, Sen-Prenin isə Yuliyaya olan təmiz, dərin və odlu məhəbbəti haqqında oxuyurdular. Onlar özləri də Yuliyaya ilə Sen-Pre idilər, Paris şəhərinin və Paris sarayının bayağı naz-qəmzəsi onlardan uzaq idi; öpüşürdülər, hədsiz dərəcədə xoşbəxt idilər.

II fəsil JAN-JAKIN ARVADI

Doktor Lebeq Jan-Jakin arzu və istəkləri, onun xüsusiyətləri haqqında markizə əvvəlcədən xəbər vermək üçün Ermenonvilə gəlmişdi.

Adlı-sanlı həkim həm Jan-Jakla, həm də Jirardenlə dostluq edirdi. Jan-Jak ona etimad edirdi, çünki Lebeq dəbdə olan tibbə məhəl qoymayaraq, xəstəliklərə qarşı təbiətdən yan keçməklə deyil, təbiətlə ittifaqda mübarizə aparırdı. Lebeq Jan-Jakı Ermenonvilə gəlmək üçün razı salmağa necə nail olduğundan danışırdı. O, hər şeydən əvvəl, qadınların rəğbətini qazanmışdır. Jan-Jak gündəlik həyatda, məişətdə arvadından – Terezadan asılıdır, Tereza isə öz növbəsində, anasının – qoca madam Levasserin kororanə itaətindədir. Qarı yaman pul hərisidir, buna görə də Lebeq kiçik rüşvətlər verməklə onu öz tərəfinə çəkə bilmişdir. Bundan əlavə, qarıya vəd etmişdir ki, markiz ev şeylərini və müxəlləfatı daşımaq üçün öz adamlarını göndərəcək, madam Levasser isə köçməklə əlaqədar olan zəhməti üçün mükafatlandırılacaqdır. Lebeq markizə məsləhət görür ki, qarşdakı xərclər üçün yubanmadan madam Levasserə əlli livr¹ göndərsin. Əgər hər şey müvəffəqiyyətlə keçsə, onda gələn həftə əvvəlcə Jan-Jak, bir müddət sonra isə arvadı ilə qayınanası da Parisdəki mənzillərinin yır-yığışını qurtarıb onun ardınca gələcəklər.

Markiz və Fernand üçün intizarlı günlər başladı. Lakin bir həftə və daha bir neçə gün gəlib-keçdi, Jan-Jak isə hələ də yox idi. Sonra markiz köçmək üçün Parisə at və nöqərlər göndərməyi xahiş edən bir məktub aldı.

Mebel gəlib çatdı, hər iki qadın – Tereza ilə anası da gəldi. Jan-Jak isə yenə də yox idi.

Müsyö de Jirarden çaşıb-qalmışdı. Axı doktor Lebeq ona yazmışdı ki, birinci olaraq Jan-Jak, sonra isə hər iki qadın gələcək. Qadınların özləri də təəccüb edirdilər: Jan-Jak bir neçə gün əvvəl Parisi tərk etmişdi. Lakin onlar o qədər də təlaş etmirdilər. Deyirdilər ki, bu bir qədər əcaib

¹ Livr – qədim Fransada gümüş pul

adam həmişə düz yolla getmək əvəzinə, çox vaxt dolama yolla gedir; çox güman ki, harada isə avaraçılıq edir; eybi yoxdur, gəlib çıxar.

Markiz özünü ələ alaraq, xanımların gəlişi münasibətilə öz şadlığını nəzakətli sözlərlə izhar etdi. O zaman markiz Parisdə Jan-Jakin yanına getdiyi vaxt Terezanı yalnız gözücü görə bilmişdi. Markiz bilirdi ki, Jan-Jak ilə Tereza tanış olarkən lap gənc bir qız imiş və qeyri-rəsmi mehmanxanada xörəkpaylayan işləyirdi. İndi onun, ehtimal ki, otuz səkkiz-otuz doqquz yaşı olardı. Əyninə yarıkətan, yarıpambıq ucuz güllü parçadan sadə paltar geymişdi. Şabalıdı saçlı başına şəhərli qadına məxsus ləçək örtmüşdü. Madam Russo markizin gözünə bayağı görünürdü, lakin markiz onda bəzi cazibədarlıq da görürdü. Onun bir qədər dolu sifəti az mənalı idi, lakin iri, sakit gözləri və ağır yerisi kişilərin xoşuna gələ bilirdi. O, adamlara və şeylərə tələsmədən, sadəlövlüklə, çəkinmədən və həya etmədən baxırdı. Az danışdı və elə bil, lazım olan sözü seçib demək üçün çox çətinlik çəkirdi.

Anası madam Levasser isə, əksinə, yaman dilavər idi.

– Mən Orleanda anadan olmuşam, amma parisliyəm, – nağil edirdi.

Levasser sinni ötmüş qadın idi, yəqin, yetmişdən yuxarı yaşı olardı, amma möhkəm və diribaş idi. Piyli əndamı kiçik vücudunu yerə tərəf basırdı; qara paltar yekə döşlərində, az qala, yırtılacaqdı, qarı çətinliklə nəfəs alırdı. Lakin bütün bunlar onu az narahat edirdi. O, özünü bir şəxsiyyət və Jan-Jakin qayınanası kimi tələb irəli sürmək hüququna malik hesab edirdi; onun sərt, oynaq, qara, tikanlı gözləri kiçik burnu üstündən iti və acıqlı halda baxırdı.

Markiz onların müvəqqəti qalmalı olduqları Yay evini qadınların hər ikisinə göstərdi. Bu, qəsrdən azca aralıda olan pavilyon, ikimərtəbəli gözəl kənd tikilisi idi: burada əvvəllər kastelyan¹ yaşardı.

– Daimi xidmətdən ötrü, – Jirarden sözbə başladı, – icazə verin, qəsrdən sizə bir xidmətçi qadın göndərim.

– Cənab markiz, – madam Levasser cavab verdi, – əgər mənim kürəkənim kənar adamların köməyi olmadan keçinə bilmirsə, onda daha biz nəyə lazımıq.

¹ Kastelyan – orta əsrlərdə təsərrüfatla məşğul olan fransız qulu

Tereza isə özünün sinədən gələn aram səsi ilə dedi:

– Jan-Jak ona yalnız mənim xidmət etməyimi arzu edir, deməli, belə də olmalıdır.

Doktor Lebeq Jirardenə əvvəlcədən bildirmişdi ki, Jan-Jak ilə anlaşılmazlıq olmasın deyə bu iki qadınla hesablaşmaq lazımdır.

Orduda xidmət etdiyi vaxtdan bəri əmr etmək adətini saxlamış markiz özünü ələ almalı və dediklərini səbirlə izah etməli oldu ki, bura Paris deyildir, burada hər boş şey üçün xeyli uzaqlara getmək lazımdır. Məsələn, onun eşitdiyinə görə, müəllimin bəzi dərmanlara ehtiyacı vardır, dərmanları isə yalnız Damarten, yaxud Sanlidəki aptekdən almaq olar. Qəsrlə də əlaqə saxlamaq lazımdır, hələ bundan əlavə, xanımların, əlbəttə, xüsusi xidmətə də ehtiyacları vardır. O, bir daha xahiş edir ki, onların sərəncamına bir xidmətçi qadın göndərməsinə icazə versinlər.

– Cənab markiz, əgər siz təkid edirsinizsə, biz sizin təklifinizi minnətdarlıqla qəbul edirik, – madam Levasser cavab verdi.

– Ancaq sizin bizə göndərmək istədiyiniz xidmətçi qadın heç bir vəchlə Jan-Jakın gözünə görünməməlidir. Ona tam sakitlik lazımdır. O elə buna görə buraya gəlir. Onun bilavasitə icazəsi olmadan evə heç kimi buraxmaq olmaz. Mən bir yana gedən zaman anam da gedərsə – evi kilidləmək lazımdır.

Madam Levasser, sanki, ona bəraət qazandırırımı kimi dedi:

– Mənim hörmətli kürəkənimin öz fan-ta-zi-ya-ları vardır. – Madam Levasser öz dərrakəsinə görə gözəl və incə olan bu sözü hecalara ayıraraq söylədi. – Hər bir böyük adamın özünəməxsus dəmdəməkiliyi vardır.

Jirarden öz malikanələri ərazisində onun – Ermenonvil senyorunun daxil ola bilməyəcəyi bir evin mövcud olması fikri ilə heç cür barışa bilmirdi. Lakin əslinə baxsan, onun geniş mülkləri ərazisindəki bütün başqa tikililər kimi, Yay evinin də ikinci açarı vardır, bu açarlar isə onun yataq otağında saxlanılır.

– Xanımlar, sizin bütün arzularınız yerinə yetiriləcəkdir, – Jirarden cavab verdi. – Mənim bir adamım var, mənəcə, sizi tamamilə razı salar. Bu, mənim, necə deyərlər, sağ əlim

olan kuryerimdir. O, əvvəlki kimi yenə qəsrdə qalacaq, lakin lazım olan kimi qulluğunuzda hazır olacaqdır. Nikolas mənim buyruqlarımı yerinə yetirməyə adət etmişdir və heç vaxt burnunu bir şeyə soxub maraqlanmaz. Bundan başqa, o, yaxşı at sürəndir, haçan lazımınız oldu, atla şəhərə yollana bilər. Mən onu sizin yanınıza göndərərəm.

Hər iki qadının ev əşyaları boşaldıldı. Markiz xanımların daha nə kimi arzuları olduğunu öyrənmək üçün bir azdan sonra gələcəyini vəd edərək çıxıb getdi.

Qadınlar Parisdən səhər erkən çıxmışdılar. Hava isti olduğundan yorğun idilər. Mebelləri yerbəyer etdikdən sonra uzanıb dincəlmək istədilər. Madam Levasser özü üçün yataq otağı seçdiyi ikinci mərtəbəyə qalxdı. Tereza giriş qapısını kilidlədi, paltarını soyunub camaxatanda qoyulmuş çarpayıya uzanaraq mürgülədi.

Birdən çıxıb yerindən sıçradı. Kiçikboylu, kürən, cılız bir adam ayaqlarını geniş açaraq otağın ortasında durmuşdu.

– Bağışlayın, madam, – vaqıltılı səslə sözə başladı. O, əcnəbi ləhcəsində fransızca danışdı. – Mən qapını döydüm, heç kim hay vermədiyindən içəri girdim.

Tereza şalını çiyinlərinə salaraq dedi:

– Axı mən qapını kilidləmişdim.

– Cənab markiz hər ehtimala qarşı, mənə ikinci açarı vermişdi, bəlkə, xanımlar bağçaya çıxmış olarlar, – naməlum adam izah etdi. – Cənab markiz xanımlar üçün meyvə və şirniyyat göndərib.

Bunu deyib stolun üstünə bir səbət qoydu və içindəkiləri səliqə ilə boşaltdı.

Tereza çılpaq çiyinlərini şalın altında bir qədər bükərək çarpayının üstündə əyləşmişdi, yarıqaranlıq camaxatandan dinməzəcə onun hərəkətlərinə baxırdı.

Naməlum adam görməli olduğu işi görüb qurtardı, lakin çıxıb getməyə tələsmədi. O, Terezaya, onun yatmaqdan yüngülcə əzilmiş zərif, qarabuğdayı sifətinə, məsum baxışlı qonur gözlərinə, girdə və hamar boynuna, şal altından duyulan dolu sinəsinə baxırdı.

– Madam, mən, necə deyərlər, sizin otaq xidmətçinizəm, – o, bir qədər kinayə ilə baş əydi. – Mənim fəmiliamı fransızlar çətin tələffüz edirlər. Mənə, sadəcə olaraq, Nikolas deyin.

Onun yuxarı dartılmış geniş pərəli burnu üstündəki həyasız baxışlı sönük gözləri, çiyinə atılmış şal altında öz kök bədəninin hərəti və tərinə bürünmüş yarımçılpaq Terezanın dik üzünə baxırdı. İlk qorxudan Terezada bu adama qarşı bir etimadsızlıq hissi qalmışdı, lakin onun cəsərlə, şiddətli arzu və ehtirasla Terezanın gözlərinə əda ilə dik baxması kin və ədavətə yüngül bir qıdıq duyğusu əlavə edirdi. Tereza öz hərəkətsiz qonur gözlərini dinməzə ona zilləyərək oturmuşdu, əsla qımıldanmırdı.

– Xanımlara nə qulluq göstərə bilərəm? Bir şey lazım deyildir ki? – o soruşdu. Tereza tənbel səslə cavab verdi ki, gərək anasından öyrənə. O, pilləkənlə yuxarı qalxdıqca Nikolas onu gözü ilə ötürür, uzun alt paltarı altındakı qəşəng yoğun baldırlarını duyurdu. Ona cavan demək olmazdı, lakin bu, özünü yaxşı saxlamış, təravətli bədənə malik bir qadın idi.

Tereza pilləkəndən qoca madam Levasserin müşayiəti ilə düşüb gəldi.

– Madam, cənab markiz mənə buyurub ki, – Nikolas əvvəlki kimi xeyli nəzakətli bir ahənglə sözə başladı, – bütünlüklə sizin qulluğunuzda olum.

Madam Levasser onu başdan-ayağa süzərək:

– Oğlum, siz hansısa qəribə fransız ləhcəsində danışırsınız, – dedi; onun xırıltılı, ahəngsiz səsinə nifrət nidası duyulurdu. – Mən Böyük Britaniya əlahəzrətinin təbəəsiyəm. Biz sizi o qədər də əziyyətə salmayacağıq. Bəlkə, hərdənbir şey-mey dalınca getməli olacaqsınız.

– Əgər lazım bilsəniz, atla da getmək olar, – Nikolas Terezaya tərəf dönərək əlavə etdi. – Əgər madam mənə lütfkarlıq edib buyurarsa, mən ona at sürməyin ali üsullarını öyrədə bilərəm. Mən Londonda mister Tetersollun yanında birinci bereytor¹ olmuşam. Cənab markiz məni tovlayıb öz yanına çəkib ki, mən onun qrafliqə məxsus at tövlələrini qaydaya salım və onlara nəzarət edim.

Tereza maraqlı göstərmədən, lakin gözlərini dirəyərək ona baxırdı.

Madam Levasser dedi:

– Ən başlıcası budur ki, siz gərək mənim kürəkənimin gözünə görsənməyəsiniz. O, özgə... – madam Levasser

¹ Bereytor – at təlimçisi və minicilik müəllimi

istədiyi sözü yadına salmaq üçün fikirləşdi, – simaları xoşlamır.

– O, nəyi xoşlamır? – Nikolas soruşdu.

– Naməlum sifətləri, – madam Levasser cavab verdi.

Nikolas gözlərini qarışın Terezadan çəkirdi.

Havanın hərarəti aşağı düşəndə müsyö de Jirarden vəd etdiyi kimi gəldi. O, belə qısa müddətdə otaqları səliqəyə sala bilən xanımları tərifləyərək onları parkın seyrinə çıxmağa dəvət etdi; dedi ki, xanımları özü müşayiət edəcəkdir.

Evin qabağında onları cavan bir oğlan gözləyirdi. Jirarden öz oğlunu, qraf Breqini onlara təqdim etdi. Fernand onlara qoşuldu: onlar dördlükdə cığırqlarla aram-aram getdilər.

Məftunluq bildirən sözlər eşitməyə adət etmiş markiz gözləyirdi ki, Jan-Jakin arvadı və qayınanası coşqun və vəcdli sözlər yağdıracaqlar. Lakin madam Levasser yalnız bunu dedi:

– Çox gözəldir, məftunedicidir! Belə deyilmi, Tereza?

– Bunun ardınca da: – Nə xoş sərin havadır!

Ümidi boşa çıxmış markiz, nəhayət, özünü saxlaya bilməyib izahat verməyə başladı:

– Bu balaca üzümlük Jan-Jak tərəfindən «Yeni Eloiza»nın beşinci kitabında təsvir olunan mənzərə nümunəsində düzəldilmişdir. Xatırlayırsınızmı?

– Ah, doğrudan da, elədir, – Tereza cavab verdi.

Madam Levasser də heç bir şey ifadə etməyən bir səslə dilləndi:

– «Yeni Eloiza»? Bəli, bəli, bu kitabı yazarkən bizə bəzi şeylər oxumuşdur. «Yeni Eloiza»nı isə qızıl haşiyəli kağıza yazırdı. Həm də kağıza mütləq göy və gümüşü rəngli qum səpirdi. Biz bunları sifariş verib Parisdən gətirdirdik. Maraqlı kitabdır.

Markizin qüssəsi aşıb-daşırdı.

Cığırqlar getdikcə daralırdı. Onlar iki-iki ayrılmalı oldular. Jirarden ilə madam Levasser qabağa düşdülər. Tereza ilə Fernand isə onların ardınca getdilər.

Bu qadınların kütbeyin olmaları Fernandı müsyö Jirardendən daha çox sarsıtmışdı. Fernand Terezanı Parisdə görmüşdü, o vaxt Tereza ilə uzun söhbətlərə girişməyə

cəsarət etməmişdi, lakin bununla belə, oradaca anlamışdı ki, bu qadın çox məhdud düşüncəlidir. Hamı kimi Fernand da bilirdi ki, Tereza mənşəyi etibarilə aşağı silkdəndir, buna görə də Fernand Jan-Jakın evlənməsini özünə bir rəmzi hökm kimi izah edirdi; bu nikah, yaqın, onun xalqla əlaqəsini təcəssüm etdirməli imiş.

Parisdə, Jan-Jakın yanında olarkən onu buxovlayan cəsarətsizlik və ehtiram göstərməkdən indi azad olan Fernand Terezaya daha yaxından nəzər yetirməyə cəsarət etdi; Fernand, Jan-Jakı özü üçün həyat yoldaşı olaraq məhz bu qadını seçməyə sövq edən və şübhəsiz, bu qadının malik olduğu həmin sadə və gözəl keyfiyyətləri, həmin məziyyətləri özü görüb öyrənmək istəyirdi.

Fernand gözücu ona baxdı. Şabalıdı saçlarının bir neçə teli meşşan ləçəyinin altından çıxıb sallanmışdı. Tereza Fernandin ona baxmasına, görünür, heç də etiraz etməirdi, əksinə, üzünü bütünlüklə ona tərəf çevirib Fernandin nəzərlərinə sakit baxışlarla cavab verirdi. Terezanın gözləri təbiətin özü kimi qayğısız, gözəl və iri idi. Onun dediyi sözlər öz mənə və təsiri ilə fərqlənməsə də, səsinə bir səmimiyyət duyulurdu. Fernand onun yerləşində də, elə bil, nə isə bir aram melodiya eşidirdi. Jan-Jak, əlbəttə, nə üçün məhz onu seçmiş olduğunu bilir.

Markizlə irəlində gedən madam Levasser isə bu vaxt əməli işlər haqqında danışdı. Deyirdi ki, onun kürəkəni çox təkəbbürlü adamdır. O heç bir şeydən əvəzsiz istifadə etmək istəmir. Məsələn, mənzil haqqını və eləcə də qəsdən göndərilən azuqənin qiymətini işləməklə ödəmək fikrindədir. Əgər markiz o dəfə Parisdə etdiyi kimi, üzünü köçürməkdən ötrü lütf edib notlar verərsə, onu lap şad etmiş olar. İndi Jan-Jakın qələmindən çıxan hər bir şeyi lap əldən qapırlar, o isə yenə də əvvəlki kimi hər səhifə üçün on iki su¹ alır. Madam Levasser Parisdə markizlə bu haqda söhbət etmək istəməmişdi, lakin o, Tereza ilə birlikdə Jan-Jaka bildirmədən özləri müştərilərdən əlavə pul tələb edib alırlar. Buna görə də xahiş edib icazə istəyir ki, cənab markiz Jan-Jakla öz haqq-hesabını çəkib qurtardıqdan sonra öz haqq-hesab vəərəqlərini ona versin. Amma Allah eləməmiş, onun hörmətli kürəkəni bundan xəbər tutmuş ola.

¹ Su – beş santimə (santim – 1/100 frank) bərabər olan fransız pulu

Tosqun qarının hiylələri markizin ürəyini bulandırır.

– Madam, xahiş edirəm, necə bilirsinizsə, elə də edəsiniz, – markiz soyuq cavab verdi. Madam Levasser onun səsinin ahəngindəki acılığını sezdi.

– Nə etmək olar ki, onun öz sərsəmliyi vardır, – madam Levasser özünə haqq qazandırmağa başladı, – etirazına baxmayıb onu lap çıxılmaz vəziyyətə salırlar. Axı onun sakit bir yerdə dincəlməyə ehtiyacı vardır, elə onun özü də bir kəndə köçmək istəyirdi. Amma cənab markiz, onun nə qədər inad göstərdiyini və buraya köçməyə öz razılığını vermək üçün onu dilə tutarkən nələr çəkdiyimi siz heç təsəvvürünüzdə də gətirə bilməzsiniz.

– Çəkdiyiniz zəhmət üçün sizə çox minnətdaram, – Jirarden təmkinlə cavab verdi. – Ancaq əminəm ki, burada olmağınız müəllimə də, sizə də hər cəhətdən xoş gəlmiş olar.

36

– Əgər o, böyük adam olmayıb, adi adam olsaydı, – qarı öz şikayətini davam etdirməyə başladı, – hər şey öz qaydasında olardı. Bəzən adama elə gəlir ki, o, doğrudan da, bir qədər səfehliyib. Burada, sizin mülkünüzdə, şübhəsiz, heç kəs onun rahatlığını pozmayacaqdır. Bir az əvvəl Tereza sizə dedi ki, o, hələ Parisdə ikən donquldandı: «Yadında saxla ki, ev gərək həmişə qıfıllı ola».

Markiz hədəni başa düşdü. Əgər o, vaxtında bu Harpiya¹ ilə sövdələşməsə, qadın Jan-Jaki evə salıb bir yana buraxmayacaq. Jirarden isə, ikinci açarı olmasına baxmayaraq, axmaq yerində qalacaqdır.

– Əlbəttə, madam, söz yox ki, – o cavab verdi, – biz hamımız müsyö Jan-Jakin tək qalmaq tələbatı ilə hər cəhətdən hesablaşacağıq. Digər tərəfdən isə əlbəttə, mən zaman-zaman müəllimi görmək və onun söhbətlərini dinləmək istərdim. – O ayaq saxladı və əsasının ucu ilə qarıya yüngülcə toxunaraq dedi. – Madam, əgər siz mənə bu işdə kömək etsəniz, minnətdarlığımı arxayın ola bilərsiniz.

Madam Levasser qara, hiyləgər və oynaq gözləri ilə ona baxdı.

– Sövdələşdik, cənab markiz, – cavab verdi. – Mən mane olmaram.

¹ Harpiya – qədim yunan əsətirində tufan ilahəsi; burada: acı dil qadın

III fəsil

JAN-JAK PARİSİ TƏRK EDİR

Hərrac bazarına qoyulan adam – Jan-Jak Russo Platriyer küçəsi ilə vidalaşmış, doğrudan da, Ermenonvilə getmək niyyətində idi. O, bu yolu piyada getmək istəyirdi, belə səfərləri sevirdi. Ermenonvil o qədər də uzaqda deyildi, oraya aram addımlarla on iki-on dörd saata çatmaq olardı.

Jan-Jak əyninə şəhərlilərə məxsus qara sürtük, ayaqlarına qara corab geymişdi. Onun yol çantasına yalnız ən zəruri şeylər qoyulmuşdu. O, öz doğma İsveçrəsində piyada səyahətə çıxdığı vaxtlar yaxşı adət etdiyi əlağacına dirsəklənirdi. Bir qədər tərkiünya, altmış altı yaşlı bu üzgün adam beləcə Paris küçələri ilə gedirdi; ancaq yeyin və qıvrıq bir yerləşlə gedirdi. Qarşısı alınmaz bir qüvvə onu toz basmamış və ətrafını tüstü bürüməmiş ağaclara doğru çəkirdi; o, azad təbiətin qoynunda bulaq və çayların suları ilə, ağacların budaqlarına dolaşmış qalan küləklə, öz ürəyi ilə və Allahla təkbətək danışmaq, söhbət etmək istəyirdi. O, Parisdən qaçmaq istəyirdi: hər bir parislini özünə düşmən bilirdi. O da fərar edirdi, axı bu, doğrudan da, fərar idi.

Lakin şəhərin kənarına çatdıqda addımlarını yavaşladı. Son günlər ona rahatlıq verməyən bir qaranlıq fikir – əslində, bu fikri axıradək düşünüb başa çatdırmaqdan yaxa qaçırılmış olsa da – birdən aydın şəkildə onun qarşısına çıxaraq nəyi isə xatırladıb hərəkətlərini məhdudlaşdırdı. Yox, onun hələ getməyə haqqı yoxdur. Bu şərəfsiz şəhəri tərk etməzdən əvvəl bir daha, sonuncu dəfə ona müraciət etməlidir.

Parisdəki həyatının bu ağır illərində o, «Russo Jan-Jak üzərində mühakiməsini başa çatdırır» adlı kitabını yazıb qurtarmışdı. Fikrən bu əsərini «Dialoglar» adlandırmışdı: bu əsərində öz-özü ilə mübahisə edərək özünü təqsirləndirir, özünə bəraət qazandırır, öz ürəyindəkiləri açıb ortaya töküdü. Bu əsər müasirlərinə şamil deyildi; bu əsər gələcək nəsillərə əyani şəkildə göstərməli idi ki, müasiri olduğu cəmiyyət onu tanımaq belə istəməmiş, mənasız bir məkrə təqib etmişdir.

Onun əsərlərini nəşr edərkən əlyazmalarının başına nə oyun açırdılar? Yalançı dostları əlyazmalarının surətini gizlicə çıxarıb və onu ləkələmək üçün təhrif olunmuş şəkildə çap edirdilər: ayrı-ayrı cümlələri dəyişib, onlara əks mənə verirdilər. O, böyük şəxsi bəraət kitabını belə bir taledən qoruyub saxlamağa çalışırdı. Bəs indi yanına yol aldığı həmin adam, Jirarden də belə bir xain və gizli düşmən olsa, necə? Əgər o, əlyazmasını əlindən almaq üçün yalnız fürsət gözləyirsə, necə? Məgər Jan-Jak Russo öz kitabı üçün etibarlı bir havadar tapmağa özünün və bütün dünyanın qarşısında borclu deyilmi?

Son günlərin dumanlı fikirləri fəaliyyət planına çevrilmişdir. Allaha müraciət etmək lazımdır. Ona yalvarmaq lazımdır, qoy qeybdən elə bir adam göndərsin ki, ona əlyazmasını etibar edib tapşırmaq mümkün olsun. Əgər tale bu istəyini rədd edərsə, əgər belə bir adam tapılmasa, o, öz əlyazmalarını Allahın özünə tapşıracaq, mehraba qoyacaqdır.

38

Lakin bu planın həyata keçirilməsi çox həssaslıqla yazılmış yeni və böyük bir əsərin yaradılmasını tələb edirdi. O, yenidən öz mənzilinə qayıda bilərdi, lakin ehtiyat edirdi ki, Tereza ilə qoca qarını onu düşündüyü bu fikirdən əl çəkdirməyə çalışacaqlar, o isə haldan düşüb, yeni-yeni mübahisələrə qüvvəsi yoxdur. Bəs hər tərəfdən qovulub təqib edilən Jan-Jak sorğu-sualsız ona bir sığınacaq verən və onu xilas edən adamı haradan tapsın?

Onun yadına zəhlə aparmayan, sadə və xoş sifətli bir adam düşdü, həmin adamın adı Fransua Düsi idi: bu adam faciələr yazırdı, Jan-Jaka müsibət üz verdikdə ona dərindən şəfqət göstərirdi.

Jan-Jak oğrun-oğrun onun yanına yönəldi. Düsidən xahiş etdi ki, bir-iki gecəliyə onu öz evində saxlasın və bu barədə heç kimsəyə bir söz deməsin. Qoy Düsinin özü də onu narahat etməsin. Sonra dedi ki, ona kağız, mürəkkəb və qaz lələkləri lazımdır. Düsi bir kəlmə də artıq söz demədən hər şeyi hazır etdi.

Jan-Jak işləməyə başladı. O, haqqı və həqiqəti hələ sevməkdə olan bütün fransızlara odlu sözlərlə müraciət edirdi: «Nə üçün məni, çox əziyyətlər çəkmiş tənha bir adamı on beş ildir ki, hörmətdən salır, məsxərəyə qoyur,

təhqir edir, tanımaq istəmir və bütün bunların nədən doğduğunu mənə demirlər? Nə üçün təkcə mən özüm bilmirəm ki, məni nədən ötrü və nə üçün buna düçar ediblər? Fransızlar! Sizi yalanla bürüyürlər və mən yaşadığca da belə olacaqdır».

Onun yazdıqları ümitsizliyə qapılmış təmiz və pak bir qəlbin dərinliklərindən gəlirdi, amma o, bunu bir daha, təkrar-təkrar qaranlıq və ibarəli sözlərlə ifadə edirdi, buna görə də Jan-Jakın həyatını, yaradıcılığını, əsl mahiyyətini bilməyənlər onu çətinliklə başa düşürdülər.

O, müraciətin mətnini təshih edərək qısaldır, genişləndirirdi, sonra ona intibahnamə şəkli verərək çoxlu surətini çıxartdı. Bütün gün uzununu və bütün gecəni səhərəcən şam işığında durmadan yazırdı. Hazırladığı vərəqələri saydı – otuz altı vərəqə idi. Ehtimal ki, qəzanı rəhmə gətirmək və öz böyük əsərinə layiqli bir oxucu tapmaq üçün kifayət edərdi.

Jan-Jak gizlicə gəldiyi kimi, eləcə də gizlicə Düsinin mənzilini tərk etdi. İntibahnamələri ciblərinə və sürtükunun qolçaqlarına soxmuşdu, ona şəxsi bəraət qazandıran «Dialoglar» kitabı da yenə yol çantasında idi.

O, Lüksemburq bağına tərəf yönəldi. Adamsız xiyabanlardan birində özünə bir skamya seçdi. Ciblərindən bir neçə vərəqə və yol çantasından qalın kağıza bükülmüş böyük həcmli əlyazmasını çıxartdı. Sifəti qırıq-qırıq olmuş, üzgün simalı, arıq və haldan düşmüş qoca kölgəli guşədə əyləşdi, çiyinlərini süstlüklə aşağı salıb, öz «Dialoglar»ını və onu başa düşə biləcək bir adamı imdada çağıran yalvarış fəryadından ibarət müraciətnaməsini yanına qoydu. O, titrək yarpaqlar arasından süzülüb oynayan günəş işıltısına baxırdı, xəfif bahar yelindən ürəyi ehtizaza gəlirdi; əvvəlcədən qət etmiş olduğu cəsarətli addımı atmaq üçün qüvvə toplayırdı.

Gəzişən adamları diqqətlə süzürdü. O, insanların qəlbinə simasından oxumağı bacarırdı. Əgər gəlib-keçən adamlardan biri ona xoşdil görünərsə, yazdığı çağırışı ona verəcək və əgər vərəqəni oxuyan adam həyəcan keçirmiş olarsa, Jan-Jak özünün böyük əlyazmasını ona verəcək və tapşıracaqdı ki, bunu gələcək nəsillər üçün saxlasın.

Buradan gəlib-keçənlər az idi. Lakin onların hamısı aram-aram, tələsmədən gedirdi, onlar gəzişir, şirin xəyalə

dalırdılar, nə isə bildikləri bir şey barədə düşünürdülər, buna görə də keçib-gedənlərin üzünə diqqətlə nəzər salmaq üçün Jan-Jakin xeyli vaxtı vardı.

Gəzişənlər getdikcə artırdı. Lakin simaların heç biri onda ümid doğurmurdu ki, onun atmış olduğu qığılcım həmin adamın üzünü nurlu bir işıqla parlatmış olsun. Ancaq daha tərəddüd eləmək olmaz, daha işi süründürmək olmaz, nəhayət, bir cəhd eləmək lazımdır.

Budur, yaşlı bir cənab gedir, asta yerislə addımlayır – onun üzü gülümsədir, həm də ki yaxınlıqda heç kəs yoxdur. Jan-Jak ona yanaşib vərəqəni uzadır.

– Müsyö, sizdən xahiş edirəm, alıb oxuyasınız, – sinədən gələn gözəl səsi ilə dillənir. Ağsaçlı cənab bu anlaşılmaz adama nə deyəcəyini bilmir.

– Sizin kitabçanızın qiyməti neçədir? – ehtiyatla soruşur.

– Müsyö, onu oxuyun, mənim istəyim yalnız budur,

– Jan-Jak təkidlə xahiş edir. – İnsaniyyət xatirinə, ədalət xatirinə oxuyun.

Həmin cənab şübhə ilə qaşqabağını təkərək oxumağa başlayır. «Siz, ey Fransa vətəndaşları, – bir vaxtlar nə qədər səmimi, nə qədər xeyirxah olmuş bir xalqın vətəndaşları, sizə nə olmuşdur?»

«Hə... – fikirləşdi, – bu, görünür, Fransanı və bütün dünyanı yenidən qurmaq istəyən həmin yalançı filosoflardan, həmin xəyalpərəstlərdən biridir». O, bir neçə sətir də oxudu. Sonra isə özü də filosof, lakin soyuq mühakiməyə və məhdud hissiyata malik filosof olduğu üçün nəsihətəməz bir tərzdə Jan-Jaka dedi:

– Dostum, siz burada nə isə bir cəfəngiyat yazmışsınız. Siz öyrənmək istədiyiniz şeyi mənimsəməmişsiniz. Siz gərək əvvəlcə tarixə, coğrafiyaya dair sadə kitablarla məşğul olaydınız. Sonra isə bir qədər hazırlığınız olduğu təqdirdə Volteri¹, yaxud Russonu öyrənməyə başlaya bilərdiniz.

– Heç olmasa, axıra kimi oxuyun, – Jan-Jak zəif səslə xahiş etdi.

Lakin Jan-Jakin özü də, onun müraciəti də həmin cənabın zəhləsini aparmışdı.

¹ Fransua Mari Volter (1694–1778) – görkəmli fransız yazıçı və filosofu, maarifçisidir. XVIII əsrin axırlarındakı Fransa burjuva inqilabının ideyaca hazırlanmasında böyük rol oynamışdır.

– Dostum, təşəkkür edirəm, – vərəqəni Jan-Jaka qaytardı. – Mənə hər şey aydındır. – Sonra sərrast addımlarla, lakin tələsmədən uzaqlaşdı.

Jan-Jak oturdu, dərindən köksünü ötürüb gözlərini yumdu. Yenidən özündə cəsarət topladı. Yaxınlıqdan gənc bir qadın keçirdi. Qadınlar onu həmişə kişilərdən daha yaxşı başa düşürdülər. Gənc qadın gözəl hərəkətlə başı üzərində çətir tutmuşdu, çətinin altından onun zərif və nazik üzü işıq saçdı. Şübhəsiz, o, «Yeni Eloiza»nı oxumuş və göz yaş axıtmışdır, şübhəsiz, Jan-Jakin ideyaları onun ürəyində dərin kök salmışdır. Jan-Jak ona yanaşdı.

– Mən biçarə bir insanam, madam, – zəif və qılıqlı bir səslə qadına müraciət etdi, diksinib qorxmuş qadının tez ötüb-keçmək istədiyini gördükdə tələsik əlavə etdi. – Bir dəqiqəlik diqqətinizi mənə lütf edin, madam. Təqib olunan bütün varlıqlar adından sizdən xahiş edirəm.

Qadın addımlarını yavaşdı.

– Buyurun, oxuyun, – Jan-Jak qızgınlıqla sözünə davam etdi, – siz dərhal görəcəksiniz ki, bu çağırış – başına olmazın əzab və əziyyətlər gətirilmiş bir adamın səsidir. Sizə and verirəm, on dəqiqənizi mənə həsr edəsiniz. Sizdən xahiş edirəm, madam, oxuyun! – müraciəti qadına uzatdı.

Qadın dayandı. O, doğrudan da, «Yeni Eloiza»nı oxumuşdu və ürəyi yuxa bir qadın idi, özünü alçaldan bu adam ona çox maraqlı göründü, bu adamın səsi, nədənsə, onu bərk mütəəssir etdi. Lakin onun burada, həmin bağda bir dostu ilə görüşü təyin olunmuşdu, öz dostu ilə cəmisi iyirmi dəqiqə birlikdə ola biləcəkdə, aha, budur, xiyabanın axırında görünən o deyilmi?

– Sakit olun, müsyö, sakit olun, – qadın Jan-Jaka təskinlik verdi, amma onun müraciətini almadı.

Jan-Jak üzülüb əldən düşmüş halda öz skamyasında oturmuşdu. Ah, bircə o, buradan tezliklə qaça bilsəydi, bu küt və hissiyatsız Parisi tərək edə bilsəydi! Lakin hələ bunu özünə rəva görə bilməz. O gərək axırıncı dəfə bu böyük və əzəmətli şəhərə müraciət etsin.

Budur, bir gənc əlində kitab oxuya-oxuya gedir, görünür, tələbədir. Jan-Jak yenə də cəhd etməyi qəət etdi. Gənclərin ürəkləri hələ daşa dönməmişdir, ağıl-kamalları hələ korlanmamışdır, onlar Jan-Jakı qocalardan daha

yaxşı başa düşürdülər. O, coşqunluqla tələbəyə sarı cumdu. Tələbə bu gözlənilməz haldan diksinib başını qaldırdı, karıxmış halda bu üzgün qocaya baxdı.

– Oxuyun, əziz müsyö, oxuyun! – Jan-Jak gəncə and verib vərəqəni ona uzatdı.

Tələbənin, yəqin, hələ heç iyirmi yaşı da olmazdı, lakin parisli idi, həyatın nə demək olduğunu bilirdi və əmin idi ki, qoca ona nə isə bir şarlatan dərman və ya fahişəxananı tərifləyən elan vermək məqsədilə yan almışdır.

– Babacan, əgər siz belə istəyirsinizsə, baş üstə, – yüngül istehza ilə vərəqəni aldı, – bu vərəqə nə isə çox çılğın yazılmışdır, üslubunda Jan-Jakın təsiri duyulur, ümumiyyətlə, heç bir şey başa düşmək olmur. – O, qarşısında səbirsizlik odu ilə yanaraq gözləyən, tələb edən qocanı başdan-ayağa süzdü. Necə qəribə gözləri var! Necə də pənildayır! Axı bu ki...

42

Tələbə inamsızlıqla:

– Bağışlayın, – dedi, – axı mən səhv etmərəmsə, gərək ki, elə müsyö Jan-Jakın özü ilə danışmaq şərəfinə nail olmuşam, elə deyilmi?

Pərt olmuş, demək olar, qorxmış Jan-Jak başını yana döndərdi, qıpqırmızı qızardı.

– Bəli, əlbəttə, siz Jan-Jaksınız! – tələbə ucadan qışqırdı. – Necə gözlənilməz bir xoşbəxtlikdir! Deyin bir görək, bu vərəqəni mən özümdə saxlaya bilərəmmi? – həyəcanla soruşdu.

Tələbənin həyəcanla əl-qol atmasını və qocanın cəsarətsiz görkəmini görüb maraqlanan iki gənc ayaq saxladı.

– Bu Jan-Jakdır! – tələbə elan etdi. – Jan-Jak Russo!

– Doğrudan da, odur! Jan-Jakdır! – buraya gəlib çıxan gənclər bir ağızdan bağıldılar. – Qəzetlər isə dünən xəbər verdi ki, guya, Jan-Jak xəstədir və şəhərdə deyildir!

Yenə kim isə yanaşdı, daha bir başqası, camaat pıçıl-daşmağa başladı, Jan-Jakı əhatə etdilər. Özünü itirmiş Jan-Jak öz skamyasına tərəf atıldı, bir hərəkətlə vərəqələri qamarladı, irihəcmli əlyazmasını yol çantasına soxdu. Camaat onun ardınca götürüldü. O, yalvarıcı səsle xahiş etməyə başladı:

– Hörmətli müsyö və madamlar, məni buraxın! Məndən əl çəkin! Mənim təcili, çox təcili işlərim var!

Adamlar həvəssizcəsinə onu irəli buraxdılar, bir müddət onun dalınca bir qədər aralıda getməkdə davam edib, sonra tədricən dağılıdılar.

Onun, doğrudan da, təcili işləri vardı. İndi adamlar ürəyini bulandırdıqdan sonra vicdanının ona hökm etdiyi kimi də edəcəkdir – öz xalqınə, bütün məzlumların himayəçisi, həqiqət və ədalətin qədir-qiyətini bilən Allaha müraciət edəcəkdir. Onun qəlbində İncildə olan bir misra səsələnirdi: «İlahi, mənim cəzamı sən özün ver, amma məni insanların hökmünə vermə». Sazəndə və yazıçı olan Jan-Jak indi Allah evinə doğru getdiyi müddətdə bu şerə istəməz yeni, ahəngdar və təsirli sözlər tapıb əlavə edirdi.

Budur, artıq körpünün üstündədir. Onun qarşısında boz daşlardan hörlülmüş nəhəng bir abidə – Paris Məryəm-ana kilsəsi yüksəlməkdədir. Otuz altı il bundan əvvəl Jan-Jak ilk dəfə bu kilsəni görmüş, o vaxtdan bəri dəfələrlə orada olmuşdu, onun bütün adət və qaydalarını təfərrüatı ilə bilirdi. O hesab edirdi ki, bu gün klirosda¹ heç kəs olmaz. Öz əsərini burada – Paris Məryəm-ana kilsəsində, ən müqəddəs məbəd olan kilsədə baş mehraba qoyacaqdır.

Həmişə olduğu kimi, indi də kilsənin nəhəng və eyni zamanda yüngül binasını görcək vücutuna sakitlik və itaət hissi çökdü. Ona elə gəlirdi ki, guya, indi kölgəli bir meşənin şəfaverici ala qararınlığına baş vuracaqdır.

O, məbədə kilsənin yan qapısından daxil oldu. Ehtiramlı, sakit addımlarla, ziyarətçi addımları ilə klirosa qalxdı.

Onun ürəyi yerindən qopdu. Kliros bağılı idi. Bütün bu otuz altı il ərzində elə bir təsadüf olmamışdı ki, həftənin bazar günü kliros bağılı olsun. Bu gün isə onun qarşısında soyuq və möhkəm bir dəmir çərçivə dururdu. Dəhşətli bir möcüzə baş vermişdi. Ona bəraət qazandıracaq kəlamını Allah qəbul etməirdi. İnsanlar kimi Allah da onu rədd edirdi!

O, öz yaşına uyğun olmayan bir tələsikliklə kilsədən çıxıb qaçdı. Parisin küçələri ilə elə qaçırdı ki, sanki, onu qovurdular. Şəhərdən kənara atılmağa, təmiz havaya çıxmağa, adamlardan uzaq olmağa tələsirdi.

¹ Kliros – kilsənin yuxarı başında sağ və solda oxuyanlar üçün hündür yer

IV fəsil

GERİYƏ, TƏBİƏTƏ DOĞRU

Lakin Jan-Jak axtardığı tənhalığı birdən-birə tapmadı. Burada, Paris yaxınlığında torpaq hər tərəfdən eninə-uzununa piyadaların, atlı adamların, ekipajların hərəkət etdiyi izdihamlı yollar və cığırqlarla kəsilmişdi. Sonralar şəhərin daha ucqar və adamsız yerlərində belə o, yenə də tənha bir guşə tapa bilmədi. Doğrudur, arabir də olsa, yenə də piyadalara, atlılara, karetlərə təsadüf edilirdi. Bir vaxtlar gördüyü işlər, özünün asılı vəziyyəti və işlətdiyi ticarət fırılcaqları onu məcbur edirdi ki, özünü ağa kimi qələmə verib karetdə səfərə çıxsın, həm də müvafiq yükü olsun. O, böyük və kiçik qayğılardan, sənişinlərdən gözlədiyi qorxudan və onlarla hesablaşmaq zərurətindən heç vaxt yaxa qurtara bilmirdi. Bu səfərlərində Jan-Jak yollandığı mənzilə tezliklə çatmaq arzusundan başqa heç bir şey duymurdu. İndi o, özünü nə qədər xoş və sərbəst hiss edir! Onu Ermenonvilə nə vaxt – sabahmı, o birisi günümü və ya iki gündən sonra çatacağı maraqlandırmır; tezliklə, onun qarşısına çıxan adamların ardı-arası kəsilən kimi o, səyahət etməyindən, yolların dəyişməyindən, təbiətin gözəlliyindən sevinc və şadlıq duyacaqdır.

Budur, nəhayət, şəhər xeyli geridə qalmışdır. Jan-Jak geniş yoldan çıxıb özünə dar bir cığır, bir qədər sonra isə bundan da dar olan başqa bir cığır seçdi. Tarlalar və meşələr içərisində itdi. Nəhayət, onda baş qaldırmış cılığın ümitsizliyi taleyinə mütiliklə tabe olmaqdan aldığı təsəlli hissi əvəz etmiş oldu.

Jan-Jak meşə talasındakı bir kötük üstündə oturub dincəlməyə başladı.

Tənhalıq nə böyük nemətdir! Uzaqlarda insanların zəif cəhətləri solğun görünür; insanlar uzaqda olduqda malik olmadıqları keyfiyyətləri onlardan tələb etmirsən. Yaxşı ki, Jan-Jakın daxili aləminin qanunu onu daim təbiətə doğru, onun qəlbini nəşələndirən hiss və duyğularla dolu həmin «cansız» cismlərə doğru qaytarır. Təbiət sükutunda tələş və həyəcan nə qədər tez keçib-gedir! Səfeh adamlar deyir-

lər ki, yalnız yaramazlar öz yaxın adamlarından qaçirlar. Bunun əksi doğrudur. Səfeh adam üçün tənhalıq cəhənnəm əzabıdır, nəcib adam üçünə bir cənnətdir.

Fikirlər yavaş-yavaş avazıyrdı. O, qüssə və xəyalın elə şirin bir hissınə qapılmışdı ki, bu zaman insan ruhunda yalnız surətlər və musiqi baş qaldırmış olur. O, ətraf təbiətə, ağaclara, mamıra, xırdaca böcəklərə və qarışqalara qaynayıb-qarıxmış, həmin meşənin bir hissəsi olmuşdu və bütünlüklə hissiyata çevrilmişdi. Bəhərsiz fikirlərin, lovğa sözlərin ağır yükü onu daha bezikdirmirdi; ağır yazıçılıq borcu haradasa, çox uzaqlarda qalmışdı.

O, günün bütün qalan hissəsini ayağı yer tutduqca qeyri-şüuri olaraq gedirdi; dolam-dolaşiq yoldan qorxmayıb, sövq-təbii surətdə, təxminən, Ermenonvilə istiqamət götürmüşdü.

Axşam düşdü və dəfələrlə olduğu kimi, Jan-Jak yenə də açıq havada gecələməyi qət etdi. Bir ağac altında mamırın üstə sərələndi. Budaqların yarpaqları arasından getdikcə qaranlıqlaşan səməyə baxırdı. Laqeyd və məkri adamlara öz ürəyinin təmiz, onların gözlərinin isə kinli olduğunu sübut etmək yanğısı harayasa getdi. O, asanlıqla və şəhəndə yuxuladı.

Sonrakı gün də, üçüncü gün də məqsədə çatacağına əmin halda, hara gəldi getdi və ən nəhayət, yalnız dördüncü gün Ermenonvil kəndinə daxil oldu.

Yorğunluğunu almaq üçün «Şabalıd ağacları altında» meyxanasına düşdü. Meyxananın bağçasındakı üstüaçiq taxta masalardan birinin arxasına keçib oturdu. Ətrafda adicə güllər bitmişdi, bir qədər aralıda balıq torları qurulmuş bir gölməçənin suları parlayırdı.

Kəndlisayağı sadə geyinmiş, əynində şalvar və köynək, başında papaq olan meyxana sahibi ona yanaşdı. Üstbaşını toz basmış yolçuya, onun cod saqqallı üzünə nəse deyəcəkdir. Jan-Jak omlet və çaxır sifariş etdi. Küçədən öz dua kitabçasını oxuya-oxuya bir ruhani keçirdi. Meyxana sahibi ilə Jan-Jak onunla salamlaşdılar.

– Salam, Moris ata! Salam, müsyö! – ruhani cavab verdi.

Meyxana sahibi səhər yeməyini gətirdi. Jan-Jak omleti ləzzətlə yeyir, tünd-qızılı çaxır tələsmədən qurtum-qurtum

içirdi. Meyxana sahibi onunla mənasız bir söhbət edirdi. Birdən yolçunun üzünə heyrətlə baxmağa başladı. Moris ata ayağa qalxdı, papağını çıxarıb həyəcan və ehtiramla soruşdu ki, böyük Jan-Jak Russo iləmi söhbət edir. Jan-Jak yüngül bir diltxorluqla təsdiq etdi. Moris ata dedi ki, Jan-Jakın əsərlərini səhifəbəsəhifə yeddi dəfə oxumuşdur, yeddi dəfə də bu əsərlər onu göz yaşı axıtmaq dərəcəsinə qədər mütəəssir etmişdir. Bəli! Axı Jan-Jaka pərəstiş ediləcək qəsrədə onu böyük bir səbirsizliklə gözləyirlər.

Jan-Jak heç kəsə bəlli olmayan qayğısız gözəl günləri keçib-getdiyinə təəssüfləndi.

Moris ata arzu olunan qonağın gəldiyini xəbər vermək üçün öz balaca qızını qəsrə göndərdi. Qız markizi parkda, ustaların və bağbanların əhatəsində tapdı. Markiz balaca müjdəçini öpərək şadlığından bilmədi ki, nə etsin və o saat tələsik Jan-Jakın ardınca kəndə getdi.

46

Doğrudan da, fransızca danışan xalqın dünyaya vermiş olduğu düha – Monten¹ və Dekartdan² sonra ən böyük mütəfəkkir olan bir şəxs burada, meyxana bağının şabalıd ağacları altında oturub Moris ata ilə öz tayı kimi söhbət edirdi: yəqin, Sokrat da rastına gələn ilk adamla, hətta kölə ilə beləcə söhbət edirmiş. Markizin ürəyi rıqqətə gəlmişdi, Jan-Jaka yanaşdı.

– İcazə verin, ey böyük xadim! – ucadan dilləndi və əsasını bir yana ataraq qonağı qucaqladı. Sonra bir addım geri çəkilərək təntənə və həyəcanla dedi. – Ermenonvile xoş gəlmişsiniz, Jan-Jak Russo!

Markiz Jan-Jakı müvəqqəti olaraq onun üçün ayrılmış evə tərəf apardı. Parkdan keçərkən Jan-Jak dərhal sezdi ki, bu mənzərə onun təsvirləri əsasında yaradılmışdır. Jan-Jak ayaq saxladı və öz gözəl, mənalı gözləri ilə Jirardenin üzünə baxaraq dedi:

– Bu, mənim mənzərəmdir, bu, mənim Yuliyamın yerləridir. – Şadlıqdan markizin ürəyi rıqqətə gəlmişdi, lakin o, təmkinlə cavab verdi:

– Bəli, müsyö Jan-Jak, mən buranı sizin mənzərənizə bənzətməyə bir balaca cəhd etmişəm.

¹ Mişel de Monten (1533–1592) – İntibah dövrünün tərəqqipərvər fransız filosofu

² Rene Dekart (1596–1650) – görkəmli fransız burjua filosofu, fizik, riyaziyyatçı və fizioloqu

Onlar beləcə söhbət edə-edə Yay evinə yanaşdılar.

– Sizdən xahiş edirəm, bir neçə həftəliyə bu pavilyona qane olasınız. Başqa bir sadə, lakin məhəbbətlə düşünülmüş yeni yaşayış binası tikilib qurtarmaq üzrədir. Sizə doğma olan İsveçrə çoban komasında, əminəm ki, uzun illər sağ-salamat yaşayacaqsınız.

Jan-Jak yay tikilisinə, bu binanı bürümüş uca ağaclara, taxta hasara, şəcərəli taxta körpücüyü olan irmağa, balaca şələləyə nəzər yetirib markizin əlini sıxdı.

– Təşəkkür edirəm, müsyö, *Hoc erat in votis* – mən bunun arzusunda idim.

Jirarden Jan-Jaka çox söz demək istəyirdi, lakin səbir edib özünü saxladı. O, sürtükunun cibindən çox böyük və mürəkkəb bir açar çıxarıb:

– Bu açar, – dedi, – möhtərəm xadim, Ermenonvil ərazisindəki bütün darvaza və qapıları sizin üçün açar bilər. İndi isə sizi öz xanımlarınıza tapşırıram, – tez əlavə edərək çıxıb getdi ki, öz hisslərini izhar etməklə qonağı çox da yorub əldən salmasın.

Jan-Jak evə daxil oldu. Terezanı gördü. Parisdəki bu son dəhşətli günlərdə Terezanın yoxluğunun nə qədər hiss olunduğunu anladı, axı onu ətraf aləmin düşmən münasibətindən qoruyan təkçə odur, dünyada yeganə adamdır ki, Jan-Jak özünü onun yanında təhlükədən uzaq hiss edir. Terezanın hərəkətsiz gözlərində nə isə bir səmimi hərərət duyuldu. Jan-Jak onu qucaqladı. Tereza onun nə üçün belə gec gəldiyini soruşmadı. O, Jan-Jakın, nəhayət, burada olmasına aşkar sevinirdi.

Jan-Jak öz yeni məskəninə göz gəzdirməyə başladı. Hər yanda adət etdiyi, sevmiş olduğu şeylər var idi. Budur, hörmə oturacağı olan sadə stullar, «si» səsi çıxaran spinet¹, komod, şkaif. Yataq yeri üzərində sallanan lent ilə haşiyələnmiş ürəkaçan göyümsov ağ büzməli pərdələrin arasından üstünə yeni, rəngli örtük çəkilməmiş çarpayılar görünür. Budur, üzərində böyük mürəkkəbqabı olan yazı stolu, onun, bir qayda olaraq, not kağızlarını təmizlədiyi ərsin də stolun üstündədir. İçərisində əlyazmaları olan sandıqçası da buradadır. Buxarının üstündə, ayna qabağında qəhvədan və fincanlar qoyulmuşdu. Divarlarda «Monmoransidəki

¹ Spinet – qədim fortepianoya oxşar klavişli çalğı aləti

meşə» və «Uşaqların yedizdirdikləri iflic olmuş dilənçi» əsərlərinə çəkilməmiş qravürələr asılmışdır. Burada, qoz ağacından olan kitab şkafinda onun kitabları və notları yığılmışdır. Budur, içərisində iki bülbül olan qəfəs də buradadır. Qadınlar yaxşı ediblər ki, mebeli Paris mənzilində olduğu kimi yerləşdiriblər. Həmişə görüb aldığı şeylər burada nə qədər xoş görünür! Paris mənzilindəki pəncərələrin önündə bir neçə dibçəkdə cılız ev bitkisi qoyulmuşdu. Burada isə hər tərəfdən ağaclar və kollar geniş pəncərələrdən içəri boylanır, irmaqların şınlıtısı eşidilir, evin divarları, sanki, yox olub ümumi mənzərəyə qarışıdır.

Bəli, Ermenovili seçib bəyənen Tereza bir daha sübut etmiş oldu ki, o, doğrudan da, Allah adamıdır. Jan-Jak öz axır illərini burada xoşbəxt tənhalıq içərisində yaşayacaqdır.

48

Gün qurtarmaq üzrə idi. Sərin külək əsirdi. Tereza ərinin yol çantasını boşaltdı. O, öz əlyazmasını digər əlyazmalarının yanına, sandıqçaya qoydu. Qoltuqaltıları və hörmə oturacağı olan sevimli böyük taxta səndələ əyləşdi. Öz yeni məskəninin sakitliyindən həzz almağa başladı.

Zəif və aydın eşidilən taqqıltı səsi onu diksindirdi. Markizin onu necə təvazökarlıqla, böyük hörmət və ehtiramla qarşılamasından əmin idi ki, qəsrin sakinlərindən heç kəs onun rahatlığını pozmayacaqdır. Lakin bununla belə, budur, onlar onu əhatə edirlər. Tereza qapıya doğru qaçınca yadək o, ovqatı təlx halda ayağa qalxdı, nəzərlərini qapıdan çəkərək pəncərəyə yanaşib yaşıl bağçaya şövqlə baxmağa başladı.

Tereza qapını açıb bağçaya çıxdı. O, geri qayıdarkən dəhşət və ikrah hissindən Jan-Jakin üz-gözü əyilmişdi.

– Nə olub? Sənə nə olub? – Tereza soruşdu.

O heç bir cavab vermədi.

Onun yanaşdığı pəncərədə kiminsə başı göründü; xoşagəlməz düşmən sifəti, bulanıq kinli gözləri, kürən saçları, iri pərələri olan yastı burnu vardı. Naməlum adam gözlərini diqqətlə ona zilləyib dodaqaltı gülümsəyirdi. Deməli, onu güdübmüşlər, düşmənlər öz casuslarını buraya da göndərmişlər.

Tereza həyəcanlı vaxtlarda onun heç bir suala cavab verməməyinə alışmışdı. O, çiyinlərini çəkib, içində meyvə, soyutma ət, peçenyə və şirniyyat olan zənbillə, yəqin, Jan-

Jakı öz qəsrində salamlamaq istəmişdir, zənbili isə onlara təhkim olunmuş və markizin evə girməyi qadağan etdiyi nökrer gətirmişdir.

Jan-Jak təcricən sakitləşdi. Qoca madam Levasser yuxarıdan düşüb gələnə qədər artıq onun üzündə heç bir həyəcan izi qalmamışdı.

Jan-Jak gecəni sakit keçirdi.

Səhəri, həmişə kənddə olduğu kimi, erkən durdu. Tereza sadə səhər yeməyi – qəhvə, süd, çörək və yağ hazırladı. Qarı hələ yatırdı. Onlar yeyir, içir və öz gündəlik işlərindən ağır-ağır söhbət edirdilər.

Onu sakit görən Tereza indi özünü necə hiss etdiyini soruşdu. Jan-Jak gənc yaşlarından sidiyinin ləngiməsi nəticəsində ona tez-tez əzablı ağrılar verən sidik kisəsi xəstəliyinə tutulmuşdu. Onun hərəkətləri və bütün rəftarı çox vaxt bu azarın vəziyyətindən asılı olurdu. O, dərđini içinə salır və bu barədə heç vaxt danışmırdı: hətta doktor Lebeq də işin təfsilatını ondan öyrənməyə çətinlik çəkirdi.

O ancaq Terezadan sirrini gizləməirdi, onun yanında lənətə gəlmiş xəstəliyindən şikayətlənməyə çəkinməirdi, özünü müalicə etməyə ona icazə verirdi. Tereza Jan-Jakın bərk həyəcanlandığı vaxtlar, adətən, xəstəliyin şiddətlənməsinə baxmayaraq, Parisdəki bu ağır günlərdə xəstəliyin onu incitmədiyini eşidib çox sevindi.

Səhər yeməyindən sonra Jan-Jak ağacını götürüb bundan belə yaşamalı olduğu aləm ilə tanış olmaq üçün evdən çıxdı. Mənzərələrin müxtəlifliyindən doğan duyğunun şirin xəyalına daldı. Burada otlaqlar da, meşə zolaqları da, kolluqlar da, keçilməz cəngəlliklər də, yalın dağ mənzərələri də, boş qoruqlar da vardı. Bunlar təbiət lövhələri idi, bunların yaradıcısı uşaq kimi, eyni zamanda ağıllı surətdə onun – Jan-Jakın kitablarındakı adamların yaşadıkları həmin geniş sahələri xatırlamağa çalışmışdı; Jan-Jakın təxəyyülü bu könulaçan, qəşəng təbiətin hüdudlarından çıxıb, onu özünün bu qədər şirin əzablar və alovlu ehtiras duyduğu həmin yerlərə köçürüb aparmışdı.

Əyri-üyrü dar cığır meşəlik təpənin başına aparıb çıxarırdı. Təpənin yarısına qədər qalxan Jan-Jak qarşısında daşlı-qayalı boş bir yayla gördü. Burada kobud tirlərdən quraşdırılmış bir koma da vardı. Jan-Jak sal daşlardan

birinin üstündə əyləşdi. Onun gözü önündə kiçik və tutqun bir gölün və üfüqdə zəncir kimi düzülmüş meşəli təpələrin olduqca gözəl mənzərəsi açıldı.

O, aşağı enib yüngülcə parıltı saçan gölün sahili ilə getməyə başladı. Onun sahilində görünən qayıqlar, sanki, adamı seyrə çıxmağa dəvət edirdi, gölün içərisinə soxulmuş quruda isə budaqlarını suyun üzərinə sərmiş gur yarpaqlı, uca və gözəl bir söyüd ağacı vardı. Qarşı tərəfdə kiçik bir ada qaralırdı. Jan-Jak dərhal həmin adaya valeh oldu. Bu kiçik adadakı uca qovaq ağaclarının titrək yarpaqları suyun aynasında əks edirdi. Söyüd ağacının yellənən gur budaqları altında yaşıl rəngli dar taxta skamya görünürdü. Bu gözəl guşə, sanki, şirin bir həsrət üçün, hüznü xəyal üçün, Jan-Jakin bu qədər çox sevdiyi xoş gəzintilərdən ötrü yaradılmışdı.

50

Jan-Jak yoluna davam etdi. Meşə zolağında gözdən itən cığırarla inamla addımlamağa başladı. Nəzərə çarpmadan parkın geniş tarla və meşə sahəsinə keçdiyi hüdu-da gəlib çıxdı.

Sonra geriye dönüb qəsr tərəfə yollandı. Baxımsızlıqdan böyüyüb boy atmış, gövdələrini sarmaşığıq basmış qoca ağac qoruğuna düşdü. Ətrafda mamırlamış kötöklər görünürdü. Ağacların qolları bir-birinə hörülərək yaşıl qübbə əmələ gətirirdi. Bu heybətli, ayaqdəyməz cəngəllikdə iri güllər bitirdi, işıq və kölgələr mamırlı torpaqda heyrət doğuracaq ecazkar bir məftunluqla oynayırdı.

Jan-Jak qoruğu yarım keçən kiçik çayın sahili ilə irəlilədi. Seyrək ağaclar arasından maili yamaclı çəmənlik göründü. Çəmənliyin o biri tayında – kənarda xarratlar kiçik bir ev quraşdırırdılar. Jan-Jak o saat başa düşdü ki, bu elə onun üçün tikilən həmin Çoban koması – markizin demiş olduğu kiçik İsveçrə evidir. Jan-Jak uzaqdan ayrı-ayrı adamları seçə bilmirdi, amma ona elə gəlirdi ki, Jirarden də oradadır və indi Jan-Jak yaxınlaşdığı üçün təvazökarlıq edərək gözdən yayınıb getmişdir. Jan-Jak markizin həssaslığından mütəəssir olub gülümsədi.

O, bir kötük üstündə əyləşib uzun müddət bu xudmani evin, onun qocalıq məskəninin necə tikildiyini, «Yeni Eloiza»da təsvir olunan aləmə çevrilmiş bir qarış torpaq üzərində necə yüksəldiyinə tamaşa etdi. Dövri-əyyam – işıqlı

uzaq keçmiş, arzular içərisində axan indiki zəmanə, bu kiçik evciyəzdə sakit günlər keçirəcəyini hiss etdirən duyğu bir-birinə qarışırdı.

O, öz pavilyonuna qayıdıb gəldiyi vaxt qovurma soyuyub donmuşdu. Madam Levasser donquldanırdı. Tereza deyirmirdi, amma dadlı xörəyin boyatlaşmasına heyifsləndiyi aydın görünürdü.

V fəsil

FERNAND JAN-JAKIN ŞAĞIRDİDİR

Madam Levasser markizə iftixarla xəbər verdi ki, müsyö de Jirardenin sabah axşam yeməyinə dəvətini qəbul etdirmək üçün öz hörmətli kürəkəni dilə tuta bilmişdir. Bu heç də sadə bir iş deyildi.

Madam Levasser yalan toxuyurdu. İsveçrə evciyini və bundan əlavə, Jirardenin heyrətamiz həssaslığını və təvəzökarlığını görüb mütəəssir olan Jan-Jak, madam Levasser onu hələ dilə tutmamış da demişdi ki, sabah axşam markizin görüşünə gedəcəkdir.

Qəsrdə bayram şənliyi vardı. Fernandın elzaslı mürəbbisi, utancaq müsyö Herber o birilərdən az həyəcan keçirmirdi. Fernand atasının icazəsi ilə Latura nökrə göndərmişdi; axı bugünkü xoşbəxt hadisədə onlarla birlikdə Jilberta da, şübhəsiz, iştirak etməlidir.

Jan-Jakı küçə qarşısında qarşıladılar. Russo pedantcasına bir səliqə ilə şəhərlilərə məxsus sadə sürtük geymişdi, özünü sadə və səmimi aparırdı. O, Fernandla səmimi salamlaşib hələ tanımadığı Jilbertaya və müsyö Herberə diqqətlə baxdı. Hətta yaxşı görmək üçün onlara lap yaxın gəldi: o, uzağı yaxşı görmürdü, doktor Lebeq ona eynək taxmağı və ya lornetdən¹ istifadə etməyi məsləhət gördükdə isə ondan acıqla üz döndərdi. Bu və ya digər adamın gözünü nə üçün zəif etdiyini təbiət yaxşı bilir. Təbiətdən ağıllı olmaq yaramaz.

Qonağın pişvazında ov tulası cinsindən olan uzuntüklü gözəl bir heyvan, kürən irland iti də iştirak edirdi. İt sevincək və həyəcanlı halda hürərək Jan-Jakın üstünə gəlir, onun

¹ Lornet – dəstəkli gözlük

yan-yörəsində atılıb-düşürdü, Jan-Jak mehribancasına nə isə deyərək, onu tumarlamağa başladığıda isə it bundan aşkar surətdə ləzzət alırdı.

– Ledini mənim üçün atam İngiltərədən gətirib, – Fernand bildirdi.

– O, sizin üçün olduqca qiymətli və gözəl bir heyvan gətirib! – Jan-Jak səriştəsi olan bir adam kimi gülümsəyərək cavab verdi.

Ermenonvil qəsri lüzumsuz bəzək-düzəyə yol verilmədən ciddi üslubda, zövqlə döşənmişdi. Çoxlu alətlər, not qoyulan dayaqqlar və notlar olan musiqi otağı Jan-Jakın xüsusilə xoşuna gəlmişdi.

Jan-Jak parkdakı gəzintisi haqqında danışmağa başladı və bütün burada yığışanlar qarşısında səriştəli adam kimi parkın gözəlliklərini göylərə qaldırdı – markizin ürəyi şadlıqdan elə döyünürdü ki! – Jan-Jak hər şeyi, hətta yazıları da görmüşdü. O, tikilməkdə olan İsveçrə evciyi haqqında xatırlatdı və yerin bu guşəsini özü «Klaren cənnəti»¹ adlandırdı.

Stolun arxasından qalxarkən markiz Jan-Jakın bir qədər musiqi çalmaq istəyib-istəmədiyini soruşduqda o, ədəb və ləqəbi olmadan fortepianonun qarşısına keçib əyləşdi və gözəl aləti tərifləyərək çalib-oxudu. «Gözləyirəm, səbirsizliklə gözləyirəm», «Sevin, on beş yaşınızdan sevin!» – mahnısını və özü bəstələdiyi bir çox kiçik, mələhətli və sadə xalq mahnılarını oxudu: onun səsi bir qədər yorğun olsa da, sinədən gəlirdi, ahəngi hərarətli və səmimi idi.

– Bəsdir, – nəhayət, özü öz səsini kəsdi. – İndi yaxşı olar ki, bir gəncin səsini dinləyək.

– Atacan, madmazel de Laturu bir şey oxumağa dəvət edin, – Fernand cəsarətlənib təklif etdi.

Kefi kök olan atası cavabında:

– Əgər sən belə istəyirsənsə, baş üstə, qraf! – Jilbertanın qarşısında təzimlə baş əydi.

Jan-Jak Jilbertanı bir qədər məyus etmişdi. Jan-Jakın olduqca sadə libası ona qəsdən belə edilmiş kimi görünürdü, Jan-Jak gəlib müsahibi ilə lap üzbəüz duraraq dik onun gözləri içinə baxdıqda isə Jilberta özünü gülməkdən güclə saxlayırdı. Həm də Jan-Jak bircə kərə də olsun

¹ «Klaren cənnəti» – Russonun əsəridir.

az-çox mənaya malik bir fikir söyləməmişdi. Yox, həmin məşhur adam onda heç bir təəssürat oyatmamışdı. Markiz tərəfindən oxumağa dəvət olunan Jilberta əsla utanıb-sıxılmadan Jan-Jakdan soruşdu ki, özünün «Orada, səadət vadisinin dərinliyində» duetini birgə oxumağa meylli varmı. Belə ehtiramsızlığa təəccüb qalan müəllim, özünün yaxından görən iri gözlərini ucaboylu sağlam qıza zilləyə-rək soyuq bir tərzdə:

– Madmazel, mən bu gün daha oxumayacağam, – dedi.

Qısa müddət sıxıntılı bir sükut çökdü. Jilberta incimə-dən udu əlinə alıb, xahişi yerinə yetirərək oxumağa başladı.

Jilberta kral Henrix ilə gözəl Qabriel haqqında mahnı oxuyurdu. Bu mahnı Ermenonvil qəsrinin, bir növ, himninə çevrilmiş bir əsgər mahnısı idi. Bir vaxtlar N və ya Böyük Henrix özünün gözəl rəfiqəsi Qabriel d`Estre ilə birlikdə tez-tez özünün dostu və silahdaşı de Vikin yanına, onun Ermenonvil qəsrinə gələrdi. Qabrielin yaşadığı qala, Qab-riel qalası bu günə kimi yaxşı qorunub saxlanılmışdı. Qəs-rin hər tərəfində Qabriel ilə kralın burada olmalarını göstə-rən çoxlu abidə nəzərə çarpırdı. «Kral N Henrix», – Jilberta oxuyurdu:

*Nəhayət, əldən düşüb
Döyüşdən, qələbədən,
Qəşəng, gözəl qəsrə o
Etdi özünə məskən.
Gözəl Qabriel ilə
Burada çox keif çəkdi.
Onları yada salmaq
Şirindir bizə indi.*

Jan-Jak dinməzcə mahnıya qulaq asdı. Öz rəfiqəsi Jilbertanın müəllimin təqdirinə layiq olmaması Fernandin ürəyini ağrıdırdı.

Jan-Jak Fernanda tərəf dönərək soruşdu:

– Müsyö, musiqi ilə siz də mi məşğul olursunuz?

Fernand utana-utana dedi ki, fortepianoda çalmağı bir qədər öyrənmişdir. Amma o, bunu demədi ki, skripkada çalmağ daha çox xoşuna gəlir; lakin markiz, nədənsə, buna razı olmur. Hələ razı olmaq nədir, bir dəfə Fernandin öz mürəbbisi, ehtiraslı skripkaçalan müsyö Herberin yanında

gizlicə olaraq skripka çalmaqı öyrəndiyini gördükdə intizam xatirinə skripkanı alıb sındırılmışdı.

İndi isə markiz qonaq qarşısında özünə bəraət qazandırılmış kimi söylədi ki, Fernandı Jan-Jakin pedaqoji romanı «Emil»də irəli sürülən prinsiplər əsasında tərbiyə etmişdir. Gənc qrafı nərmə-nazik böyütməmək üçün onu uzun-uzadı piyada gəzintilərə çıxmağa və hətta qış vaxtı göldə çimməyə belə məcbur etmişdir. O, buna da göz qoymuşdur ki, oğlu xalqla həmişə ünsiyyətdə olsun. Bu məqsədlə Fernand kənd müəllimi Filipp Arlenin yanında Ermenonvilin kəndli uşaqları ilə birlikdə oxuyub-yazmış, hesab dərsi keçmiş və həmçinin həmin kəndli uşaqları ilə birlikdə oynamışdır.

– Bu, söz yox ki, onun incəsənət və elmi məşğələlərinə mane olmurdu. Bizim istəkli alimimiz müsyö Herber klassik ədəbiyyatdan və etika əsaslarından, həmçinin bir elzaslı kimi özünün çox kamil bildiyi alman dilindən dərs demişdir. – Jirarden müsyö Herberə yüngülcə təzim etdi. – Mən istəyirəm ki, oğlum alman Jan-Jakı olan böyük Hesnerin gözəl idilliyalarını onların duyulmuş və yazılmış olduğu dildə oxusun və anlasın.

Əgər madmazel de Laturun utanmazlığı Jan-Jaka xoş gəlməmişdisə, atası ilə yanaşı duran və atası onun haqqında danışdıqca hər dəfə qızaran utancaq Fernand Jan-Jakin inadkar ürəyinə o saat yatmışdı.

– Belə olduqda, gənc qraf mən qoca kişidən on dəfə elmlidir ki, – Jan-Jak zarafat etdi. Sonra yaşarmış mehriban gözlərini diqqətlə ona zilləyib baxan Ledinin başını tumarlayaraq markizə müraciətlə dedi: – Bununla belə, mən istərdim ki, əgər icazə verərsinizsə, sizin hörmətli oğlunuzun tərbiyəsində iştirak edəm və beləliklə, mənzil haqqını qismən ödəmiş olam. Müsyö Herber, mən sizin işinizi korlamaram. Yalnız gəzintilər vaxtı məni müşayiət etmək gənc qraf üçün əlverişli olarsa, ağılıma gələn hər bir şey barədə onunla söhbət etmək niyyətindəyəm.

Markiz öz böyük razılıq və qızgın təşəkkürünü izhar edib müəllimin təklifini qəbul etdi. Fernandı sevinc bürüdü. Amma onun ürəyini yalnız müəllimin Jilbertaya belə soyuq yanaşması sıxıb ağrıdırdı. Jilbertanın özünü isə, görünür, bu, o qədər də mütəəssir etməmişdi.

İndən belə Jan-Jak ilə Fernand tez-tez birlikdə gəzintiye çıxırdılar: adətən, Ledi də onların ardınca düşürdü. Jan-Jak Fernandla fəlsəfi məsələləri müzakirə etmirdi, lakin onun bütün nitqləri, hətta gündəlik həyatın xırımlıqda şeyləri haqqındakı danışmaları belə gənc oğlana çox mənalı görünürdü.

Jan-Jakla Fernand birlikdə parkı və Ermenonvilin ətraf yerlərini eninə-uzununa gəzərək araşdırmış, olduqca dinc, sakit guşələr və sirlər görmüşdülər. Fernand «özünün» meşə çəmənzarını ona göstərmişdi. Buranın sakitliyi və hücrəliyi Jan-Jakın xoşuna gəlmişdi.

– Sizin çəmənzarınızda gərək çox yaxşı əks-səda olsun, – Jan-Jak, Fernand onun fikrini buna cəlb etməmiş, öz fikrini bildirdi və dərhal uşaq kimi sınaqdan keçirərək:

– Çox sağ olun, əzizim Fernand! – meşəyə tərəf qışqırdı. Meşə «Əzizim Fernand» deyərək əks-səda verdi; Jan-Jak gənc oğlanı ilk dəfə adı ilə çağırmışdı, buna görə də Fernand sevincindən cuşa gəlmişdi.

– Mən xoşbəxtəm, müsyö Jan-Jak! – Fernand alaqaranlıq cəngəlliyə tərəf qışqırdı. – «Müsyö Jan-Jak», – meşə cavab verdi.

Jan-Jak mehribancasına Fernanda gülümsədi. Sonra isə ayağa qalxıb sinədən gələn bir səslə qışqırdı:

– Azadlıq və bərabərlik!

– Azadlıq və bərabərlik! – Fernand əks tərəfə dönərək qışqırdı. «Azadlıq və bərabərlik!» – hər tərəfdən səslər eşidildi. Lakin bu dəfə cavab pozduq, təhrif edilmiş şəkildə və zəhmli idi, buna görə də onlar əks-sədanı bir daha səsləmədilər.

Jan-Jak gənclərə qarşı kobud deyildi: onlar hələ təbiətə yaxın idilər və onu başa düşürdülər, Jan-Jak Fernandla olduğu anlarda uşaq kimi əylənirdi. Bəzən hətta Fernandan da çox uşaqlıq edirdi. Fernand onun sarıbulbülləri üçün sevdikləri bitkiləri – bir qədər qaymaqçıçəyi, qırmızıtəhər xırda bitki olan pişikpəncəsi yığdığı vaxt, adlı-sanlı simalardan hədiyyə qəbul etməyən bu qızgın adam böyük bir şadlıqla ona təşəkkür edirdi.

Jan-Jak bitkilərin təbiəti və həyatı haqqında ona nəsihətəməz ahənglə deyil, həvəslə danışdı. Nəbatat gözəl elmdir. Təcrübə və biliyi gəzə-gəzə əldə etmək olar. Jan-Jak

özü üçün herbari¹ düzəldirdi, Ermenonvildə toplanmış bitkiləri təzə bir albomda qurutmağa başlamışdı. Fernand bitkiləri qurutmaqda ona kömək edirdi. Jan-Jak deyirdi ki, sonralar «Ermenonvilin bitki aləmi»nə bircə dəfə nəzər salan kimi bu meşələr, vadilər və təpələr canlı surətdə onun gözü önündə ayağa qalxacaqdır.

O heç bir müqəddimə söyləmədən böyük problemlər haqqında – dövlət hakimiyyətinin hüdudları, insanın təbii hüquqları, insanın təbiəti ilə ziddiyyət təşkil etməyən ağıllı ictimai quruluş haqqında məsələlərdən söz salırdı.

Fernand öz müqəddəs arzusunun həyata keçməsinə müəllimlə etdiyi dostluqda görürdü; bu, böyük bir səadət idi. Bircə şey isə onu kədərləndirirdi. O, öz səadətini Jilbertaya söyləməkdən çəkinirdi. Axı Jilberta Jan-Jakın onu nəzərə almamasından, yəqin, çox əziyyət çəkirdi. Fernand sözləri bir-bir, ehtiyatla seçib rəfiqəsinə təsəlli verirdi. Lakin Jilbertanın təsəlliyyə ehtiyacı yox idi. O, şıltaq qocanın qəribə xasiyyətlərini iri və qüvvətli əli ilə rədd edirdi.

– Məni yalnız onun əsərləri çox mütəəssir edir, – deyirdi. – Mən «Yeni Eloiza»nı oxuyuram və bu əsər üçün ona minnətdaram.

Əslində isə Jilberta tamamilə başqa şeylərlə məşğul idi. O, bir müddətə Laturu tərk edəcəkdə. Babası ilə Versal yaxınlığındakı gözəl Sen-Viqor malikanəsinə gedirdi. Müsyö Robine Jilbertanı təqdim etmək üçün adlı-sanlı kavalərlərin və xanımların böyük bir dəstəsini oraya dəvət etmişdi. Sonralar isə Jilberta ilə bir-iki həftəliyə Parisə gedəcəkdə.

Jilberta özü üçün hazırlanmaqda olan bəzək-düzək şeyləri və pal-paltar haqqında Fernanda böyük bir sevinc və həvəslə danışır, gələcəkdə öyrənməli olduğu şeyləri – saray xanımına məxsus jestləri, rəqsdəki pa hərəkətini, reveransları və minlərlə digər hərəkətləri onun qarşısında nümayiş etdirirdi.

Fernandın özü də uşaqlıq illərini atası ilə birlikdə Polşa kralı Stanislavın Lünevildəki sarayında keçirmişdi, elə indinin özündə də ata və oğul Jirardenlər Versalda və Parisdə tez-tez olurdular. Lakin Jan-Jakın azadlıq ideyalarından coşmaqda olan Fernand mənasız və cansıxıcı dəbdəbəli qəbul mərasimlərinə, saray mühitinin və kinayəli hazırcavab-

¹ Herbari – qurudulmuş bitkilər kolleksiyası

larla dolu Paris salonlarının bütün üslubuna çox çətinliklə tabe olurdu və bunları dəfələrlə acı-acı məsxərəyə qoymuşdu. Fernand Jan-Jakin həyatındakı bir hadisəni təqlid edilməyə layiq bilirdi: Jan-Jak özünün böyük gurultu qoparmış «Kənd cadugəri» operasının tamaşasından sonra XV Lüdivikin qəbuluna getməmişdi, halbuki bu məğrur hərəketin ona çox baha başa gələcəyini – illik təqaüddən əli çıxacağıni bilirdi.

Jilberta Fernandın saray mühitinə və Paris salonlarına qarşı pis münasibətilə şərik olmadığını ondan gizlətmirdi. O, Parisə və Sen-Viqora getməsinə çox şad idi. Fernand hətta incimişdi ki, qarşıdakı ayrılıq Jilbertanı Fernandın gözlədiyi qədər dərindən həyəcanlandırmır. Jilberta bunu hiss etmişdi, buna görə də onu nə iləsə şadlandırmaq istəyirdi.

Fernand ona nağıl etmişdi ki, Jan-Jak tez-tez gölün sahilindəki qocaman söyüd ağacının altında oturub gözlərini Uca Qovaqlar adasına zilləyərək xəyala qapılır, fikrə dalır. Sıx cəngəllik basmış adada elə bir yer seçmək olar ki, orada gözə görünmədən Jan-Jakı görmək olsun. Jilberta adada gizlənməyi və Jan-Jak gəlib öz söyüd ağacı altında oturan kimi onun yazdığı mahnı və romanslardan kiçik bir müsəmirə düzəltməyi Fernanda təklif etdi. Belə də etdilər. Onlar Jan-Jakin duetlərini və xalq melodiylarını çalib-oxuyurdular. Jilberta bütün Fransada səslənən, kraliçanın salonunda da, dərzı qadının şüşəbəndində də, kənd həyətində də eşidilən bir mahnını oxudu:

*Dəstə-dəstə uçan quşlar, şən quşlar,
Bir-birinə məftun quşlar, şən quşlar,
Bir məni dinləyin,
Ötüb-keçməyin!
Başım üstə uçarkən sakit səmada, quşlar,
Sevinclə, nəşəylə
Cəh-cəh etməyin.
Mən öz əzizimdən, öz sevgilimdən
Ayrıldım. Bir daha görmərəm onu,
O, sərətə dalınca qaçdı əlimdən
Dəniz arxasına. Məhəbbətinə
Bu oldu axırı, bu oldu sonu.*

*Onu təhdid edir ölüm, ədavət,
Miskin qayalarda tapmaz məhəbbət.
Bəs nədən, nə üçün səadətini
Atıb getdi, üstün tutdu
Yeni Dünya sərvətini?*

Onlar ehtiyat edirdilər ki, ovqatı təlx olmuş Jan-Jak çıxıb gedər: Jan-Jaka bəslədikləri məhəbbətdən edilən bir şeyə necə yanaşacağını heç vaxt əvvəlcədən bilmək olmur. Lakin Jan-Jak oturub qulaq asırdı.

Jan-Jak növbəti dəfə qəsrə gəldikdə adada hansısa gənclərin ud çalaraq mahnı oxuduqlarını eşitmiş olduğunu nağıl etdi. O, bütün bunların bir həqiqət olduğunu və ya ona xəyalən belə göründüyünü bilmir: amma çox gözəl idi.

Fernand ilə Jilberta öz sirlərini açmadılar. Onlar bir-birinin əlindən tutub gülümsəyirdilər, məsud idilər.

İki gün sonra Jilberta Sen-Viqora yola düşdü.

58

VI fəsil

MÜHAKİMƏ VƏ DUYĞU

Jan-Jak bu qənaətə gəlmişdi ki, müsyö Jirarden ona ürəkdən yaxşılıq arzu edir. Jan-Jak getdikcə daha tez-tez qəsrə gəlir, həftənin iki-üç axşamını burada keçirirdi.

Jan-Jak əsərlərindəki bəzi yerlərin həqiqi mənası haqqında müsyö Jirardenin verdiyi sualları iltifatla dinləyir, ona səbirlə, bəzən də çox müfəssəl cavablar verirdi. Markiz Jan-Jakin kitabları üçün gözəl cildlər sifariş etmişdi. O hər kitabın təmiz səhifələrində qeydlər aparır, çox vaxt da axırda qəşəng yunan həfləri ilə belə yazırdı: *autos epha*, müəllimin öz sözləri.

Elə vaxt da olurdu ki, Jirarden Jan-Jaka öz işlərindən danışdı. Bir axşam o, acı-acı şikayətlənib dedi ki, krallığın yegermeyster¹ dəftərxanası kralın qan qohumu olması etibarilə şahzadə Kondeyə Jirardenin malikanələrində ov etmək hüququ vermişdir. Markiz lap hiddətlənmişdi ki, kəndlilə göz yaş axıdırlar – bu, onlara çox böyük zərər vurur. Şahza-

¹ Yegermeyster – kral sarayında muzdlu tutulmuş ovçuların başçısı; sarayda yüksək rütbələrdən biri

dənin yegerləri quşları öz tarlalarından qovmağa cəhd edən kəndlilərə dəfələrlə güllə atmışlar. Markiz kral adamlarına verilən imtiyazların bu qədər böyüdülməsinə qarşı dəfələrlə çıxış etdiyini söyləyib Fernandin uşaqlıq həyatından bir hadisəni misal çəkdi. Bir çox illər bundan əvvəl şahzadə bir dəfə elan edir ki, buraya ova gələcək. Onu qəbul etmək zərurətindən qurtulmaq istəyən markiz çıxıb gedir, qonaqpərvərlik vəzifəsini isə o vaxtlar on iki yaşlı uşaq olan öz balaca qrafına həvalə edir. Fernand şahzadənin stolu arxasına yalnız çərəz vaxtı gəlib çıxır və şahzadə ən seçmə meyvələrdən dadmağı ona təklif etdikdə, uşaq belə cavab verir: «Təşəkkür edirəm, monsnyor, mən burada öz evimizdəyəm və mənə meyvə gətirilməsini artıq əmr etmişəm».

Bu əhvalat Jan-Jakin çox xoşuna gəldi. O dedi ki, mülki bir adamın mərdliyinə, hərbi adamın mərdliyindən çox az-az təsadüf olunur. Fernand qızardı.

Başqa bir dəfə Jan-Jakin açıq söhbət etməyə daha çox meyli olduğu qənaətinə gələrək markiz soruşdu:

– Bizim dostumuz qraf Velqorski üçün yazdığınız «Polşa konstitusiyası»nın əsl həqiqətdə başına nə gəldi? Nə üçün ondan yalnız ayrı-ayrı parçalar dərc edilmişdir?

Jan-Jak qaşqabağını tökdü.

– Qraf mənim dostum deyil, – cavab verib, belə izah etdi: – Konstitusiyadan ayrı-ayrı parçalar vaxtından əvvəl və təhrif olunmuş şəkildə dərc edilmişdi, elə bu da yeni təqiblər üçün bir bəhanə oldu. Mən bunda qrafın təqsirkar olub-olmadığını bilmirəm, amma mən, hər halda, dərc olunmağa razılıq verməmişdim.

Həmin axşam Jan-Jak xanımları da özü ilə gətirmişdi. Müxtəlif xörəkləri laqeyd bir tərzdə dadan madam Levaserdən başqa hamı pərt halda durub susurdu. Madam Levasser bu işin astar üzünü yaxşı bilirdi; məşhur əlyazmanın surətini bəzi adamlara elə məhz onun özü vermişdi, polşalı qraf bu barədə heç bir şey bilmirdi, madam Levaseri o vaxt bolluca mükafatlandırmışdılar; hörmətli kürekən – bu qəribə adam, çox ehtimal ki, işin nəticəsini şişirdir.

Jan-Jak isə bu vaxt qaşqabaqlı halda sözünə davam edirdi:

– Onsuz da, Velqorski və onun tərəfdarları konstitusiyamı həyata keçirə bilməyəcəkdilər. Mənim müddəalarımı

həyatda əks etdirmək çətin məsələdir, hələlik həll edilə bilinməyən məsələdir. Əsərim əbəs bir şeydir. «Korsika konstitusiyası» əsərinə də əbəs yerə zəhmət çəkmişəm. Siyasi müddəalarını əməli qanunlarda təcəssüm etdirmək üçün hələ vaxt gəlib çatmamışdır. Bunu etməyin indi heç bir mənası yoxdur, – qəzəblə təkrar etdi. – Demokratiya buyruq yolu ilə qurulmur.

Müsyö Herber son dərəcə təvazökar olması ilə fərqlənirdi və stol başındakı söhbətlərdə nadir hallarda iştirak edirdi. Lakin bu gün susa bilmədi.

– Mənə icazə verin, – hərərlə sözə başladı, – Jan-Jakin Jan-Jaka qarşı müdafiəsini öz üzərimə götürüm. Minlərlə adam «Azad Korsika dövləti üçün konstitusiya» timsalında əmin olmuşdur ki, «İctimai müqavilə»də şərh olunan ümumi prinsiplər hər bir ayrı-ayrı konkret halda qanunlar üçün əsas ola bilər.

60

– Siz ki azad Korsika dövlətinin başına nə gəldiyini, mənim konstitusiyamın başına nə gəldiyini görürsünüz, – Jan-Jak kədər duyulan bir səsle cavab verdi.

– Axı Platon¹ tərəfindən Sirakuz üçün yazılmış konstitusiyaya da, – müsyö Herber qızgınlıqla davam etdi, – heç bir vaxt həyata keçirilmək nəsbil olmamışdır. Amma buna baxmayaraq, Platonun «Dövlət» əsərinin təsir gücü bu gün də qüvvədən düşməmişdir. Amerikalılar başa düşmüşlər ki, sizin təliminiz gözəl bir xülyadan daha artıqdır, buna görə də onu həyata keçirməyə girişmişlər. Bir vaxt gələr, Fransa da, bütün Avropa da sizi özünün Likurqu² edər.

Fernand yerindən sıçradı.

– Belə də olacaqdır! – coşaraq bağırdı. – Mən bilirəm, belə də olacaqdır.

Jan-Jak ayağa qalxıb əlini ona uzatdı.

– Siz haqlısınız, Fernand, – dedi. – İnsanlar təbiətə və ləyaqətə qayıdacaqlar. Lakin bu yol uzun və əzablı yoldur. – Jan-Jak ehtirassız danışdı, lakin bununla belə, onun köksündən gələn, qocalara məxsus və faciəli, eyni zamanda inamla dolu səsi Fernandin ürəyini rıqqətə gətirdi.

¹ Platon (e.ə. 427–347) – qədim yunan filosofu, Sokratın şagirdi, fəlsəfədə obyektiv-idealist cərəyanının banilərindən biri

² Likurq – Spartada (Qədim Yunanıstan) qanun yaradan əfsanəvi qəhrəmandır. Spartalıların iqtisadi və siyasi quruluşunu müəyyən edən qanunların tərtibini Likurqun adına yazmışlar.

Jilberta gedəndən bəri Fernand müəllimlə çox tez-tez görüşürdü. Müəllimlə o qədər yaxınlaşmışdı ki, bir dəfə fitri utancaqlığını dəf edərək Jilberta haqqında onunla söhbət açmışdı.

– Bunların hamısı üçün mən sizə, siz müsyö Jan-Jaka borcluyam, – Fernand hərarətlə söyləyirdi. – Mən «Yeni Eloiza» ilə tanış olandan bəri həyatın necə gözəl ola biləcəyini və sevginin Allah yanında necə təbii və faydalı olduğunu başa düşdüm.

Jan-Jak özünün iztirablı, müdrək, sınaıçı nəzərini uzun müddət ondan çəkmədi. Sonra:

– Sizin xoşbəxt gözləriniz vardır, əziz Fernand, – dedi. – Siz sevimli qıza xoşbəxt gözlərlə baxırsınız. Mən arzularım ki, siz ona uzun illər boyu həmin nəzərlərlə baxasınız. Mən də bir vaxtlar çox xoşbəxt idim, lakin həssas ürək taleyin məkrli qismətidir. Həssas qəlb nəsib olmuş adam təbiətin əlində bir oyuncağa çevrilir, günəş və ya duman onun varlığını müəyyən edir, onun xoşbəxt və ya bədbəxt olduğunu küləyin istiqaməti həll edir.

Günlər keçdikcə onlar bir-birini daha yaxşı anlamağa alışırdılar. Canlı üzü, hərəkətli dodaqları, cəsur burnu və qəşəng zəkali alını olan qoca filosofla odlu baxışa malik gənc oğlanı tez-tez meşədə qarşı-qarşıya oturmuş görmək olardı. Ledi onların ayaqları altında uzanırdı. Onlar söhbət etdikləri və xüsusilə də susduqları vaxt bir-birinə qarşılıqlı yaxınlıq hissi duyurdular.

Bəzən Fernanda elə gəlirdi ki, Jan-Jak tək qalmaq istəyir: belə dəqiqələrdə gözə görünmədən yayınıb getməyə çalışırdı.

Bir dəfə gəzinti vaxtı onlar oturub dincələrkən müəllim, sanki, gənci unudaraq açıq-aşkar öz-özü ilə danışmağa başladıqda Fernand sakitcə çıxıb getməyi qət etmişdi. Lakin Jan-Jak gözlərini qaldırıb: «Fernand, nə üçün siz hey qaçırsınız?» – demiş və danışmağında davam edərək, Fernandın yanında əsrarəngiz fikirlər söyləmişdi.

O vaxtdan bəri bu hal bir neçə dəfə təkrar edilmişdi! Fikirləşdiyini Fernandın yanında ucadan deməsi, görünür, Jan-Jaka xoş gəlirdi. Məsələn, şikayətlənirdi ki, dünyanın ən sadə dilində, ürək dilində danışır, lakin məhz bu dili bir çoxları başa düşmək istəmir. Başa düşməmək – dostları

düşməyə çevirir və onu hələ heç bir kəsin başına gəlməyən dəhşətli təqiblərə məruz edirdi. Jan-Jak deyirdi:

– Məni təqib edənlərin də düşmənləri var, lakin düşmənlərə onlara lazımdır, təqibçilərə onlara lazımdır, onlar mübarizədən həzz alırlar. Onlar gönüqalın adamlardır, həm də əzab-əziyyətdən onların gönü daha da qalınlaşır və qabar bağlayır. Mənim gönüm isə o qədər də qalın deyildir, kövrəkdir. Keçmiş dostlarımla nə etdiklərini bilmirlər. Onlar məni ələ salır, ürəyimi didirlər, mən çıxırmağa başladığımda isə belə deyirlər: «Gör nə qədər həssasdır!» Mən isə onları sevirdim, onların əsl dostu idim, indi belə dostlara ehtiyac duyuram. Sağ ikən məndən aralanıb gedənləri itirmək mənə həyatdan tamamilə gedənləri itirməkdən daha pis təsir edir.

Fernand oturur, nəfəsini belə dərmirdi, Jan-Jak onun burada qalmasını xahiş etmişdisə də, ona elə gəlirdi ki, özge sirrini qulaq asır.

62

Müəllimin halı onun ürəyini yandırır. O, nə isə bir şeylə öz məhəbbətini ona izhar etmək istəyirdi. Nəhayət, utancaq gənc bir dəfə qət etdi. O, ehtiramla Jan-Jakdan xahiş etdi ki, Ledini öz evinə aparsın və sıxla-sıxla yalandan izah etdi ki, it ona, müəllimə bərk isinişmişdir. İndi onu öz sahibi bilir. Fernand itin müəllimə lazım olduğunu söylədi; çünki müəllimə onu çoxlu düşmənlərdən qoruyan bir keşikçi lazımdır.

Mütəəssir olan Jan-Jak gülümsəyərək hədiyyəni qəbul etdi.

VII fəsil

NİKOLAS VƏ TEREZA

Bir axşam Jan-Jak qəsrə, qadınlar isə evdə tək olduqları vaxt qapını tıqqıldatdılar. Qadınlar təəccübləndilər. Nikolas içəri daxil oldu.

O, istehza hiss olunacaq dərəcədə dərin təzim etdi. Sonra nəzakətli, eyni zamanda istehzalı bir təbəssümlə izah etdi ki, cənab markiz ona buyurmuşdur ki, həmişə və hər bir işdə xanımların qulluğunda olsun. Lakin müsyö Russonun gözünə görünmək ona qadağan edildiyindən xanımların xüsusi arzuları olub-olmadığını əməlli-başlı öyrən-

mək üçün bu vaxtadək imkan tapıb buraya gələ bilməmişdir. İndi budur, möhtərəm filosofun qəsrə getməsindən istifadə edərək buraya gəlməyi qət etmişdir.

Qadınlar axşam yeməyinə hazırlaşırdılar. Kasadakı isti xörəkdən buğ qalxırdı. Madam Levasser öz balaca və acıqlı gözləri ilə Nikolası süzürdü. O:

– Bizim lazım olan hər şeyimiz vardır, – dedi.

Tereza isə öz ağır səsi ilə əlavə etdi:

– Müsyö Nikolas, siz bizə baş çəkmək üçün çox lütfkarlıq edib zəhmət çəkmişsiniz.

Qarı qəsdən susurdu, bütün görkəmi ilə tələb edirdi ki, Nikolas tez rədd olub getsin. O isə getmirdi. Gözlərini həyasızcasına Terezaya zilləyib saymazyanaya, lakin açıq-aşkar bəyənməmiş kimi onu başdan-ayağa süzürdü. Tereza onun baxışına hüsnrəğbət göstərdi.

– Bizimlə şam edərsinizmi, müsyö Nikolas? – onu dəvət etdi.

– Jan-Jak bu dəqiqə qayıda bilər, – madam Levasser acıqla söyləndi.

Nikolas gözlərini Terezadan çəkməyərək ingilis ləhcəsi ilə dedi:

– Cənab yazıçı və filosof Russo çox çətin ki, tezliklə qayıtsın. Qəsrdə axşam yeməyi çox uzun çəkir, stol arxasında maraqlı söhbətlər gedir, cənab markiz şamdan sonra da cənab filosofu buraxmır.

Madam Levasser öz boğuş səsi ilə dedi:

– Mən kürəkənimin gəlib sizi burada görməsinə heç vəchlə razı deyiləm. – O, «sizi» sözünü xüsusi vurğu ilə tələffüz etdi. Nikolas açıq-aşkar onlarla əylənərək istehza ilə təzim etdi.

– Lütfkar xanımlar, elə məhz buna görə də mən axşam yeməyi vaxtını seçib gəlmişəm.

O, yenidən Terezanı süzdü. Tereza, sanki, ovsunlanıb-miş kimi, sanki, təlqin edilibmiş kimi:

– Müsyö Nikolas, zəhmət çəkib bir oturasınız, – deyib çəngəl-bıçaq gətirmək üçün ayağa durdu.

– Sizin lütfkar dəvətinizi rədd etsəm, nəzakətsizlik olardı, madam, – Nikolas cavab verdi.

Madam Levasser hələ də kinli halda susurdu. Bu zina-kar onun ürəyinə yatmırdı. Lakin Nikolas dildən zirək idi,

qarının acığını əziyyət çəkmədən soyutdu. Nikolas deyirdi ki, o, yüksək cəmiyyətə bələddir, Londonda, bütün dünyanın məşhur at alverçisi kimi tanıdığı mister Tetersollun yanında birinci bəreytor olmuşdur. Onun yanına dünyanın hər tərəfindən kübar ağalar gəlirdilər, cənab markiz isə onu, Nikolası tovlayıb öz yanına aparmaq üçün az pul xərcləməmiş, yağlı dil işlətməmişdir; axı onun xidmət yeri çox gözəl idi. Böyük, əzəmətli Londonu sıxıntılı və adamsız Ermenonvilə dəyişdiyinə dəfələrlə təəssüflənmişdir. Lakin indi daha təəssüf etmir: madam Russo ilə görüşü hər şeyin əvəzini çıxır. O, badəni qaldırıb madam Levassere təşəkkür etdi, sonra gözünü diqqətlə Terezaya zilləyərək:

– Sizin sağlığınıza, – deyib dibinəcən içdi. Nikolas dilotu yemiş kimi sözüünə davam edərək deyirdi ki, heç də özü haqqında danışmaq istəmir, özünə görə yeganə adam olan cənab Russo haqqında danışmaq istəyir. Yüksək cəmiyyətə yaxşı bələd olduğuna baxmayaraq, o, hələ belə bir adama rast gəlməmişdir. Londonda da adlı-sanlı bir filosof, məşhur doktor Conson vardır. Bu cənab yaşamağı sevir və hər şeydən pul çıxarmağı bacarır. Amma ondan daha məşhur olan müsyö Russo kimi bir filosof öz şöhrətindən istifadə edib bircə su və bircə penni¹ də olsun qazanmır. Nikolas hər şeylə çox maraqlanır və nə üçün belə olduğunu xanım-lar ona izah edəndə, onlara çox minnətdar olurdu.

Madam Levasserin şübhəsi daha da artdı. Bu zinakar gözünü Terezaya tuşlamışdır – bu aydındır. Nikolas o saat duyuq düşdü ki, Tereza ona meyil edir, bu maymaq qadın heç bir şübhə yeri qoymayan bir baxışla ona tez-tez nəzər salır. Nikolas isə görünür, təcrübəli arvadbazdır, onu Tereza kimi kök və o qədər də gənc olmayan bir qadın, əlbəttə, özünə cəlb edə bilməz. Aydındır ki, Jan-Jakın fəlsəfəsi arxasında pul iyi duymuş və buna görə ailənin qılığına girməyə çalışır. Madam Levasser lap əvvəldən onun bütün planlarını alt-üst etməlidir. O gərək qızın üzərindəki hakimiyyətini saxlasın, qarşısına çıxan hər hansı bir ingilisin öz qızını kəməndə salmasına yol verə bilməz.

Tereza ahəstə ayağa qalxıb nimçələri yığışdırmağa başladı.

¹ Penni, yaxud pens – ingilis bürünc puludur, 1/12 şillingə, 1/240 funt-sterlinqə bərabərdir.

– Hə, mən daha gedim, yoxsa cənab filosof, doğrudan da, birdən gəlib çıxar. Mən isə onun fəlsəfəsi haqqında nə isə bir şey dinləməyi elə istərdim ki, həm də xanımların arzu və istəkləri haqqında da danışmağa macal tapmadıq. Əgər xanım etiraz etməsə, – Terezaya müraciət etdi, – müsyo Russo bizi qəfildən yaxalamasın deyə, özümə rəva bilib mənə bir qədər ötürməyə xanımı dəvət edərdim. Biz hər barədə söhbət edərik: fəlsəfə haqqında da, arzu və istəklər haqqında da.

Tereza mütərəddid halda dayanmışdı. Madam Levasser yavaşca və ciddiyyətlə dedi:

– Bəs qab-qacağı mən yuyacağam-nədir?

Anasının əks-təsiri Terezanı incitdi, onun tərs damarı tutdu.

– Mən tez qayıdaram, – səsinə uzadıb Nikolasla birlikdə evdən çıxdı.

Bağçada sakit, küləksiz bir hava vardı, zülmət qaranlıq idi. Dar çıxışlarla ikilikdə getmək darışqallıq edirdi: onlar yanaşı getdikcə tez-tez bir-birinə toxunurdular. Kiçik bir meşəciyə daxil oldular. Nikolas Terezanı inamla aparırdı, görünür, gecənin zülmətində özünü evdəki kimi hiss edirdi. Onlar bir-birinin nəfəsini duyurdular; ağacların və kol-kosun budaqları ayaq altında xışıldayırdı.

– Sizin hörmətli ananız və cənab filosofla keçirdiyiniz həyat, deyəsən, çox ağırdır, – Nikolas, nəhayət, sözbə başladı. – Məncə, bu qədər gözəl, füsunkar bir xanım görəək yaxşı həyat sürsün. – Nikolas öz vaqqıltılı səsinə nə qədər boğsa da, bu səs gecənin sükutu içərisində çox cingiltili səslənirdi. Mehtər, Terezanın belindən yapışaraq onu irəli aparırdı. Tereza ondan gələn kişi iyini hiss edirdi.

– Əgər mən füsunkar xanım deyirəmsə, inanmaq olar. Mən təcrübəli adamam.

Nikolas qəfildən cəld bir hərəkətlə onu özünə tərəf çəkib dodaqlarından həyasızcasına, bərk-bərk və uzun müddət öpdü. Onu öz ağuşundan buraxdıqda nəzakətlə:

– Təşəkkür edirəm, madam, – deyərək qırılmış söhbəti yenidən davam etdirməyə başladı. – Yox, sizin üçün, əlbəttə, çox çətinidir. Müsyo Russo öz fəlsəfəsində bir para şeyləri başa düşür, həyatda isə heç bir şey təsəvvür etmir. Mənə inanın. Yoxsa Jan-Jak vaxtı keçməmiş öz əməyinin

bəhrəsini dərərdi. Bu saat aristokratlar cənab Russodan vəcdə gəlirlər, amma kim deyər bilər ki, sabah nə olacaq? Adli-sanlı ağaların şiltaqlıqları göy üzündəki aydan da tez dəyişir. Günlərin bir günündə görərsiniz ki, daha olduqca gecdir, cənab filosofun, onunla da birlikdə sizin yelkəniniz daşa toxunar.

Tereza Jan-Jakı müdafiə etməyə başladı.

– Mənim ərimin aristokratlara ehtiyacı yoxdur, – özünə xas olmayan bir tündməzaclıqla cavab verdi. – Naşirlər ona öz fəlsəfi əsərləri üçün istədiyi qədər pul təklif edirlər. O isə yığın-yığın şeylər yazmışdır. Ancaq ərim naşirlərə heç nə göndərmir. O heç bir pul istəmir.

Nikolasın dişləri arasından qəribə bir fit səsi eşidildi.

– Başa düşürəm, madam. O, belə hesab edir ki, fəlsəfəsi yoxsul yaşamağı buyurur.

66

– Mənim ərim böyük adamdır, bunu hamı deyir, – Tereza bir qədər köməkətsiz halda, səşində daha heç bir həyəcan duyulmadan cavab verdi, indi onun sözləri, sanki, üzrxahlıqla səslənirdi.

– Bəlkə də, mən bu məsələdə heç bir şey anlamıram, – Nikolas ürəyiyumşaqlıqla ona cavab verdi. – Ancaq bunu bilirəm ki, o, işgüzar adam deyil, tamamilə təcrübəsizdir və mənə icazə verin, sizə açığını deyim: səfehdir.

Tereza onu başa salmağa çalışdı:

– Bütün bunlar onun fəlsəfəsidir. O, «sədəlik» deyir, o, «geriyə, təbiətə doğru» deyir – həm də pul almır.

– Bütün bunlar yaxşıdır, – Nikolas etiraz etdi. – Bəs nə üçün təbiətə təkçə, sizsiz qayıtmır? Bunun sizə nə dəxli? Madam, siz yalnız təbiət üçün yaranmamışsınız. Siz ondan ötrü yaranmamışsınız. Mən bunu ilk baxışdan görmüşəm.

Tereza susurdu. Nikolas bülbül kimi cəh-cəh vuraraq, sözüünə davam edirdi:

– Siz soruşa bilərsiniz ki, müsyö Nikolas, bunun sizə nə dəxli? Müəyyən mənada buna sizin haqqınız da var. Əgər müsyö Russo əməli adam deyilsə və siz bununla razılışsınızsa, onda bunun, guya, mənə heç bir dəxli olmamalıdır. Lakin mənə bunun dəxli vardır. Mən buna əsla laqeyd qala bilmərəm. Hətta qan başıma vurur. Məni həyəcanlandıran cənab filosof deyildir, madam, sizsiniz. Mənim sizə ürəyim

yatdığını, yəqin, artıq duymuşsunuz. – Nikolas onu ikinci dəfə daha hərarətlə öpdü.

Tereza tənənfəs halda başının ləçəyini və döşü üzərindəki yaylığını düzəldərək dedi:

– Mən evə getməliyəm. Yoxsa Jan-Jak, doğrudan da, gəlib çıxar və mənı evdə görməz.

– Heyif, – Nikolas nəzakətlə cavab verdi. – Mən bütün gecəni sizinlə söhbət edə bilərdim, madam. Amma əgər lazımsa... – dedi və Terezanı evədən ötürdü.

Yay evinin işıqlı pəncərələri görünən zaman Terezaya dedi:

– Amma bununla belə, biz nə sizin xüsusi istəkləriniz, nə də müsyö Russonun bu və ya digər arzuları haqqında söhbətimizi hələ başa çatdırmadıq. Bir məqam tapıb yenə görüşməliyik. Amma mən, çox təəssüf ki, sizin hörmətli ananızın rəğbətini qazana bilmədim; qorxuram ki, mənı görmək onun xoşuna gəlməyə. Cəsarət edib təklif edə bilərəmmi ki, gələn dəfə, cənab filosof qəsrdə axşam naharı etdiyi vaxt, hörmətli ananızın iştirakı olmadan sizinlə söhbət edəm? Cəsarət edib sizi burada, qaranlıq bağçada gözləyə bilərəmmi?

Tereza bir cavab vermədi. Nikolas onu axırıncı dəfə öpdü, hər yanını əllədi, Tereza süstləşdi, Nikolasın isə daha heç bir şübhəsi yox idi: Tereza görüş gələcəkdir.

Nikolas astadan fıstırq çala-çala nökr otağına getdi. O məmnun idi. Bu dişi qaz daha onun cibindədir. Onu vaxtında ələ keçirmək isə bəzi-para şeylər vəd edir! Burada pul da görünür. Xoşagələn arvaddır, sadələvhlüyü üzündən ağızından söz qaçırdı. «Geriyyə, təbiətə doğru». Sağrısı sallaq madyan, kök qoca kaftar acığından lap partlasa da, Nikolas pulları ələ keçirəcəkdir.

Bu vaxtadək onun Fransada olmasından heç bir fayda yox idi. Nikolas Parisdə mister Tetersollun Londondakı müəssisəsi kimi bir müəssisə açmağı arzulayırdı: arzu edən adamlar orada at sürməyi öyrənə, at ala və mərcləşə bilərdilər. Lakin külli miqdarda pul olmadan heç bir şey etmək olmaz. Buna görə də iş getmirdi. Madam Russo pis üzəngi deyildi. Kim bilir: axı səadət bəzən dolanbac yollarla gəlir! Bir də görərsən ki, bu səfəhin cızma-qaralarını gözəl atlara çevirmisən. Bir şeyi inamla demək olar – filosofun arvadının dalı hər cür tərifi layiqdir.

Qraf nökrəri beləcə arzular aləmində üzərkən Tereza qab-qacağı yuyur, madam Levasser isə qızının müsyö Nikolasla ola biləcək münasibəti barədə öz fikrini açıb ona söyləyirdi.

Madam Levasser Terezanın bir kimsənə ilə vaxt keçirməsinin əleyhinə deyildi. Jan-Jak qoca idi, elə ən yaxşı yaşlarında da bu ehtiraslı qadını təmin etmək iqtidarında deyildi. Tereza onunla kifayət qədər əlləşmiş və buna dözüb tablaşmalı olmuşdu. Bu şikəst adamın, xüsusən xəstəliyi şiddətlənən vaxt qayğı ilə başına dolanmaq hər qadının işi deyildi; burada ev-eşik işləri də istədiyi qədər idi. Onun şıltaqlığına belə həlimliklə dözmək də hər qadının işi deyildi. Deməli, Terezanın hərdən boş vaxt tapıb bir adamla xoş vaxt keçirməsi Allahın və insanların qarşısında günah işlətmək deyildi. Ancaq onun dalınca düşən kişiləri böyük tələbkarlıqla seçməli idi.

68

– Sən öz Jan-Jakına daha layiqli bir əvəz tapa bilərdin, – madam Levasser ona öyüd verirdi. – Bu ingilislə xoş vaxt keçirib veyllənməyinə dəyməz. O duyub ki, sənin filosofundan pul qırmaq olar, elə buna da göz dikib. Sən yalnız bundan ötrü ona lazımsan. Aman o enliburunların, gözüağların əlindən! Mən onların gönünə yaxşı bələdəm. Yoxsa sən elə bilirsen ki, onu sənin dana gözlərin və kök sağrın məftun etmişdir? O istəsə, cavan arvadların əlindən bir dəqiqə boş vaxtı olmaz, daha sənin kimi kötükləri neyləyir. Əgər sən, yaramazın biri yaramaz, mütləq oynaşmaq istəyirsənsə, onda zəhmət çək, özünə elə bir kişi tap ki, o təkcə bir məqsəd güdməsin, səni və sənin qoca ananı soyub talamaq fikrində olmasın.

Tereza qab-qacağı yuyur, susurdu.

VIII fəsil

FERNAND TƏLAŞ İÇƏRİSİNDƏDİR

Jan-Jakla Fernand bir-biri ilə dilbirləşmədən öz dostluqlarını üçüncü bir şəxsə danışmaqdan qaçınırdılar. Jan-Jak qəsrədə olduğu vaxtlar Jirardenə və ya müsyö Herberə müraciətlə danışır, yalnız hərdən bir Fernanda müraciət edirdi.

Fernanda belə gəlirdi ki, onun atası ilə və ya müsyö Herberlə danışan Jan-Jak birlikdə gəzintiyə çıxdıqları Jan-Jaka qətiyyəni oxşamır. Atası və müsyö Herberlə sual-cavab mübadiləsi edən Jan-Jak Fernandla meşədə veyllənən həmin səmimi, gənc, şən əhvalı adam deyildi. Əslində, insanlar sabit xüsusiyyətə malik deyillər: insanlar öz ətrafındakıların kim olduğundan asılı olaraq dəyişirlər.

Jan-Jak qəsrədə olduğu vaxtlar arabir Fernand onu qətiyyəni tanıya bilmirdi. Bir dəfə bu duyğu o qədər kəskinləşdi ki, Fernand davam gətirə bilmədi, öz ürəyində qoruyub saxladığı Jan-Jak surətini yad Jan-Jak sıxışdırıb çıxarmasını deyə çıxıb getdi.

O, öz Jan-Jakı haqqında dərin düşüncələrə dalaraq gecə vaxtı bağıni xiyabanlarında veyllənirdi. Görəsən, o, buna nail ola biləcəkm ki, bu Jan-Jak onun, Fernandın Jilbertasını öz gözləri ilə görsün?

Adam səsləri onun fikirlərini dağıtdı. Onun qulaqları pıçılı və bərk nəfəs səsləri, sevgililərin köks ötürüb sızılı qoparmalarını eşitdi. Fernandı maraq götürdü və o yerində donub-qaldı. O, şəhvəti çox erkən dərk etmişdi, biri burada, digəri isə Parisdə baş vermiş iki sərsəm, bihüşedici, dumanlı, məyusluqla dolu qısa görüşü olmuşdu. Köniülsüz halda fikrən həmin şəhvətli görüşlərə qayıtdı, amma Jilbertanı sevdini, ürəkdən sevdini başa düşdükdən bəri həmin görüşlər haqqında xatirələri qəlbini ən uzaq guşələrinə qovmağa çalışırdı.

O, tezcə buradan getmək istəyirdi; bu sevgililərə qulaq asmaq ona yaraşmaz və nalayiq hərəkətdir. Yəqin, hansısa bir işçi xidmətçi qadınla cütləşib. Cütləşmə heyvanlarda insanlarınkindan bakirdir. Heyvanlar cütləşməkdən başqa heç bir şey bilmirlər; insanlar isə sevgini cütləşməyə qurban verərək acı abır-həya duyurlar.

Fernand cəld dönərək, pıçılı və nəfəs səslərini eşitmək üçün bir neçə addım irəliyə getdi.

O, birdən səsləri tanıdı.

Əvvəlcə kişiniin səsinə tanıdı; belə danışan, belə vaqıldayan yalnız bir nəfər, yalnız həmin mürdar Con Bolli, Nikolas, mehtər ola bilər. Elə həmin anda Fernand ürəkəğrısı ilə qadınıni da səsinə tanıdı. Sinədən gələn bu aram səsi də hər hansı bir başqa adamın səsi ilə qarışdırmaq

olmazdı: bu səs... Fernand bu səsə malik olan qadının adını hətta fikrən də dilinə gətirmək istəməzdi. Yox, Fernand qulaq asmaq istəmir. İndi qulaq asmaq cinayətdir. O getməlidir.

O getmədi, qaldı. Qulaq asdı.

Tam həyəcan içərisində qulaq asırdı. Belə bir arvadı, belə alçaq bir məxluqu, bu yarıheyvan qadını Fransanın ən böyük bir mütəfəkkiri özünə rəfiqə seçmişdir. Bax, Jan-Jak orada, qəsrdə oturub Fernandın atası və müsyö Herberlə parlaq bir hazırcavablıqla söhbət edir, onun arvadı isə buradadır, on illərlə birgə yaşadığı qadın bu pozğun adamın, vücuduna xalığın yalnız azacıq ruh vermiş olduğu bu gil parçasının ağışundadır. Onlar nə isə donquldanır və heyvani şəhvət alovunda qovrularaq sızıldayıp, əxlaqsızlıq girdabında diyirlənirlər. Bu da bəni-insanlardan ən böyüyünün, ən müdrikinin taleyi! Məgər Jan-Jak bu qədər kordur? Özü qədər heç bir kəsin dünyanın taleyinə bu qədər dərinədən nəzər salmadığı bir adam öz evində, öz dörd divarı arasında, öz arvadının yatağında bu qədər kor ola bilərmidi? Fernandı hədsiz bir təəccüb, həyat qarşısında qorxu, öz həyatını şəhvətli bir qancıqla bağlamış bu böyük və hər şeyə uşaq kimi sadələvhəcəsinə inanan adamın halına ürək yangısından doğan dərin bir ağrı hissi bürümüşdü.

Çaşib-qalmış həyəcanlı Fernand gecənin qaranlığında xeyli düşünüb-daşındı. Nə etməli? O, Jan-Jakla necə qarşılaşacaq? Öz dəhşətli kəşfini Jan-Jaka nağıl etməyə borclu deyildimi?

Fernand o birisi gün Jan-Jakla görüşməkdən qaçındı: özü əvvəlcədən hər bir şeyi yaxşıca öyrənməli idi. Bəlkə, səhv edib? Bəlkə, çaşbaş olduğundan onun qulağına belə gəlib? Belə dəhşətli bir işdə səhv etmək nə qədər qorxunc olardı! O səhv etmişdir. Səhv etməyə bilməzdi. Bu ingilis mehtəri, yəqin, xidmətçi qadınlardan biri ilə əlaqəyə girmişdir. Əgər belə olmuşsa – bunu eşitmiş və yanından ötüb-keçmiş, bu fikri başından rədd etmişdir.

Lakin kollar arasında eşidilən zəif, anlaşılmaz, rəzil və şirin ehtiraslı səslər hafizədən silinə bilməz. Bu, əlbəttə, onun özü idi, Jan-Jakın arvadı idi. Bu cür ikinci səs heç kəsdə yoxdur.

Bu səsə bir də qulaq asmaq lazımdır. Fernand özünü yoxlamalıdır.

O, Terezanı görmək üçün bir bəhanə uydurdu. Jan-Jakın, adətən, gəzintidə olduğu vaxtda Yay evinə gəldi.

Qadınlar təəccüb qalmışdılar. Fernand əzilib-büzülür, dili dolaşa-dolaşa deyirdi ki, guya, gətirdiyi bu notların üzünü mümkün qədər tez köçürməyi Jan-Jakdan xahiş etmək istəyir, yaxşısı budur, Jan-Jak başqa bir işi sonraya qoysun, bu notlar Fernanda çox lazımdır: o, öz atasına gözləmədiyi bir hədiyyə hazırlayır. Madam Levasser not dəftərini aldı və hər şeyi Jan-Jaka çatdıracağını vəd etdi.

Fernand, əslində, çıxıb gedə də bilərdi. Lakin getmədi. Boş uzun əllərini ümitsizliklə yelləyirdi. Ona elə gəlirdi ki, oğrun-oğrun Terezaya baxır. Tereza heyvan gözü kimi ağır tərپənən həyasız gözləri ilə sakitcə ona baxırdı. Qadın o saat duymuşdu ki, Fernand buraya ondan ötrü gəlmişdir.

Hamı susurdu. Sarıbüllələr öz qəfəslərində cəh-cəh vururdular. Qadınlar Fernandın imdadına çatmağa tələsmirdilər. Onlar dayanıb onun dillənməsini gözləyirdilər. Fernand mətləbi uzaqlardan başladı.

– Mən soruşmaq istəyirdim ki, – dedi, – görüm müsüyö Jan-Jak bu evdə özünü yaxşımı hiss edir, sizin halınız necədir? – Fernand tələsə-tələsə danışır, pərtliyini dəf etməyə çalışırdı. – Xanımlar, sizə, yəqin, məlumdur ki, – izah etməyə başladı, – Jan-Jak məni öz cəmiyyətinə tez-tez qəbul edir və hətta özümü xam xəyala salmış olsam da, deməliyəm ki, mənimlə dostluq edir. Buna görə də, xanımlar, mən mütləq bilməliyəm ki, görüm Jan-Jak bizim Ermenonvildə onun üçün yaradılmış şəraitdən razıdır, ya yox? Həmçinin siz də razı qalmışsınız mı? – hiyləgərcəsinə və nəzakətlə tez əlavə etdi.

Fernand belə düşünürdü: «Mən, hər halda, səhv etməmişəm. O gör nə soyuqqanlıdır. Doğrudur, öz murdar sirrinin mənə məlum olduğunu bilmir. Bir gör mənə necə baxır! Yox, mən səhv etməmişəm. O, kimi istəsə, ağıldan çıxarar, bunu hiss etmək olur. Amma ona heç gözəl də demək olmaz. Bundan başqa, o, səfeh və yontalanmamışdır. Zibilin biri zibil! Beləcə baxıb gözlərini məndən çəkməyəcəkm i?»

Madam Levasser isə bu vaxt fikirləşirdi ki, bu və ya digər bir qadının kişini özünə nə ilə cəlb etdiyini heç vaxt

baş a düşməyib və düşməyəcək də. Onun Terezası, söz yox ki, gözəlliyi ilə fərqlənmiş, sifəti kök və ifadəsizdir, mal kimi tənbel və səfehdir, kişilər isə onun üstünə milçəklər cəmdək üstünə cuman kimi cumurlar. Budur, bu cavan qraf, böyük bir malikanənin varisi dayanıb ehtirasından kəkələyir, donquldanır, kələk gəlir. Əslinə baxsan, bu çox yaxşı olar. Bəlkə, onu qızıqdırıb həmin yaramazın, zinakar və kələkbazın, at alverçisi Nikolasın üstünə salmaq mümkün oldu. Daha bu kənd quzusu, yəqin, Jan-Jakın pullarını qatlayıb öz cibinə qoymaq və qoca qarını ona çatacaq hissədən məhrum etmək istəməz. Madam Levasser:

– Cənab qraf, – dedi, – bizə qarşı təzahür etdirdiyiniz səmimi maraq üçün sizə çox minnətdarıq. – Biz pis yaşamırıq, mənim hörmətli kürəkənim də özünü yaxşı hiss edir. Çox çətin ki, tezliklə Parisə qaşıdaq. Əgər Jan-Jakın burada kifayət qədər işi olsa, – çənəsi ilə notlara işarə etdi, – onda biz özümüzə bir tikə yağ-çörək tapa bilərik.

Tereza gözlərini Fernanddan çəkmirdi. Özündən, az qala, iki dəfə kiçik olan bir oğlanın ona nəzər salması Terezaya çox xoş gəlirdi, həm də bu oğlan gözəl idi, hay-hayı gedib, vay-vayı qalmış bəzi filosoflarla müqayisə edilə bilməzdi: həm də adı-sanı var.

– Çox sağ olun, qraf Fernand, – deyə, nəhayət, Tereza ağızını açdı. – Bura bizim çox xoşumuza gəlir.

Bu, «Siz mənim çox xoşuma gəlırsiniz» kimi səsləndi.

Fernand ağır fikirlər və xəyallar içərisində çox çapa-ladı. Tereza təbiətin özü kimi sirlə doludur. Onun gözləri içinə baxdıqda, elə bil, kainatın ənginliklərinə nəzər salırsan. Görünür, Jan-Jak da bundan ötrü öz həyatını onunla bağlamışdır. Jan-Jak onun simasında təbiətlə, öz tənhalığına xeyirlə şəri uyğunlaşdıran təbiətlə nikaha girmişdi.

Fernand sonrakı günlər də müəllimdən qaçırdı. O, qabaqcadan xəbər tutub, Jan-Jakın evdə olmadığı saatlarda Yay evinin ətrafında və yaxınlığında veyllənirdi. Bu, alçaq və şəərəfsiz bir iş idi, müəllimə qarşı xəyanət idi. Məgər müəllimin özü öyrətmirmiş ki, bilikləri təkcə kitabdan yox, bilavasitə təbiət üzərindəki müşahidələrdən öyrənmək lazımdır? Fernand qaranlıq qalan bu sirri açmalıdır. Jan-Jak bu qadına, bu qadını isə heyvan Nikolasa nəyin bağlamış olduğunu başa düşməlidir.

Ona əbədiyyət kimi görünən qısa bir müddətdən sonra Fernand Tereza ilə qarşılaşdı. Tereza yandan ötüb-keçmək istəyirdi, sanki, haraya isə tələsirdi. Fernand cəsərətə gəlib soruşdu ki, Jan-Jaka aid ona bir neçə sual verməyə icazə verərmisən. Tereza bir qədər fikirləşib sonra utanmadan cavab verdi ki, Jan-Jak hava qaralmamış erkən yatır, buna görə Fernandla elə bu gün axşam saat doqquzda, körpünün yanında görüşə bilərəm.

– Bu həlim gecələrdə gəzişmək çox xoşdur, – Tereza davam etdi, qadın sözləri çətinliklə seçərək dili dolaşadolaşa danışdı. Süd kimi aydın bir gecə idi, amma buna baxmayaraq, meşədəki cığır və yollar kölgəyə qərq olub zülmət içərisində gözə görünmürdü. Tereza və Fernand az danışdılar, əlhavasına irəliləmək lazım gəlirdi, onlar zaman-zaman bir-birini səsləyir, yol üstündəki daş parçasını və ya yola doğru əyilmiş bir budağı göstərib bir-birinə xəbərdarlıq edirdilər. Təngnəfəs və boğuc bir səslə danışdılar, əsrarəngizlik içərisində, yasaq şəraitdə yürüyürdülər.

Fernand lap karıxmışdı. Budur, indi o da bu qadınla Nikolas kimi, heyvan kimi meşədə gizlənəcəkdir. Jan-Jak indi onu görsəydi, nə düşünərdi? Bəs Jilberta? Jilberta ondan həmişəlik üz döndərərdi. Lakin hər ikisi haqsız olardı. O, hər Nikolas kimisinin məqsədini güdmür, onu yalnız fəlsəfə maraqlandırır.

Onlar gölə çatdılar. Kölgəsində Jan-Jakin oturmağı sevdiyi söyüd ağacı burada idi. Tereza budaqları aralayıb yüngülcə nəfəs alaraq, çimdən düzəldilmiş skamyanın üstünə çökdü. Yüngül bir əl işarəsi ilə Fernandı yanında əyləşməyə dəvət etdi. Skamya ensiz idi. Onlar bir-birinə qısılmış halda oturdular.

Qarşıda Uca Qovaqlar adası görünürdü, Fernand Jilberta ilə bunların kölgəsində oturub Jan-Jak üçün mahnı oxumuşdular. Ada güümüştü-yaşıl ay işığına qərq olmuşdu.

İndi budur, Fernand Jan-Jakin arvadı və rəfiqəsi ilə birlikdə burada oturmuş və ondan söz soruşub öyrənmək niyyətindədir, Jan-Jak izləyir. Lakin yasaq hissi bədxah deyildi, bu hiss adamı qıcıqlandırır və həvəsə gətirirdi.

Bununla belə, Fernand istər-istəməz Terezadan bir balaca aralandı. Tereza azacıq hiss ediləcək təəccüblə çiyini çəkdi.

– Cənab qraf, siz məndən Jan-Jak barədə nə isə soruşmaq istəyirdiniz, elə deyilmi? – Tereza öz gur səsi ilə soruşdu.

Fernand onun bu ağır sükutu pozduğuna minnətdar idi.

– Bəli, madam, – tələsik cavab verdi. – Siz onun haqqında mənə danışsanız, çox lütfkarlıq etmiş olarsınız.

– Sizə nə barədə danışım? – Tereza soruşub susdu.

Fernand bir qədər düşünüb dedi:

– Jan-Jak evdə olduğu vaxtlar nə edir? İşləyirmi?

Tereza bir qədər heyrətlə cavab verdi:

– Əlbəttə, müsyö. O, çox zaman qurudulmuş bitkilərlə əlləşir. Səylə notların üzünü köçürür.

Fernand səbirlə:

– Məni maraqlandıran bu deyildir, – izah etdi. – Mənim soruşduğum budur ki, o, təzə bir şey yazırmı?

74

– Elə vaxt olur ki, yazır da, – Tereza laqeyd bir mehribanlıqla cavab verdi. – Bir neçə gün bundan əvvəl o, mənə bəzi şeylər oxudu, yazdıqlarını mənə tez-tez oxuyur. Hamısını başa düşmürəm. Mən, bilirsinizmi, kütbaşam. Bütün bu cızma-qaralar mənim xörəyim deyil. Bu cızma-qaralar indiki adamlar üçün deyildir. O deyir ki, bunlar bizdən sonra yaşayanlar üçündür.

«Mən onu dinləməməli idim, – Fernand düşündü. – Bu şəərəfsizlikdir. Əgər Tereza Jan-Jaka xəyanət edirsə, onu səfehliyindən, sadələvhlüyündən edir, mənə nə etdiyimi bilirəm»

– Madam, sizin üçün gec deyil ki? – Fernand soruşdu. – Bəlkə, qayıdaq?

– Yox, eybi yoxdur, – Tereza sakitcə cavab verdi. – Jan-Jak daha yatağındadır, bərk və yaxşıca yatır.

Fernand söhbətin belə xətersiz bir mövzuya keçmə-sindən məmnun olub tez onun sözünə qüvvət verdi.

– Müsyö Jan-Jak, deməli, özünü burada, Ermenonvildə yaxşı hiss edir? – soruşdu.

– Bəli, – Tereza cavab verdi. – O, indi, Allaha şükür, sağlamdır. Lakin xəstəliyi həmişə şiddətlənə bilər. Axı siz bilirsiniz ki, o, sidik kisəsinin iltihabından, u-re-mi-yadan, – Tereza tibb istilahını höccələyərək söylədi, – bərk əziyyət çəkir. Xəstəliyi isə həmişə lap qeyri-münasib dəqiqədə

şiddət edir. Məsələn, o dəfə, onun operası tamaşaya qoyulduqdan sonra təqaüd kəsmək barədə ona sarayda qəbul vəd etdikləri vaxt olduğu kimi. Elə buna görə də kralın yanına gedə bilməmişdi. Siz, bəlkə, eşitmiş olarsınız, xəstəlik şiddətlənməyə başlayan kimi hər dəqiqəbaşı çölə çıxmaq lazımdır, başa düşürsünüzmü? Axı əlahəzrətin və bütün bu kübar cənab və xanımların qarşısında bu, yaxşı düşməzdi. Onun xəstəliyi şiddətləndiyi vaxt hamını öz yanından qovur. Yalnız mənə yanında qalmağa icazə verir. Belə xəstəyə qulluq etmək o qədər də asan iş deyil. Zond keçirmək lazım gəlir və bu vaxt, Allah göstərməsin ki, onu incitsin. Jan-Jak dözümsüzdür, zondun isə, doğrudan da, dəhşətli ağrısı olur. O da, əlbəttə, deyindir və bərk əsəbiləşir. Amma mən öyrəşmişəm, şikayət eləmirəm.

Deməli, Jan-Jak kralın qəbuluna getməyi heç də azad-fikirli bir insan qürurundan doğan hissiyata görə rədd etməyibmiş, məsələ onun azarında imiş! Fernand dişlərini qıcaadı. Yox, bu, belə deyildir, belə ola bilməz. Bu yalnız Terezanın ibtidai şüurunda öz məzmununu dəyişmişdir, «çıxıb getmək lazımdır, getmək lazımdır, – Fernand təkrar-təkrar düşündü, – mən Jan-Jakın şəxsi həyatında zahirə çıxarılmalı olmayan şeyləri üzə çıxarmış oluram. Mən təbiətin özü kimi saf olan və həya nə olduğunu bilməyən bu qadını sorğu-suala tuturam. Belə etmək olmaz. Bu, idrak ağacının bəhrəsini oğurlamaq deməkdir. Mən Jilbertanın gözləri içinə bir daha baxa bilmərəm. Yox, Terezanı dinləməyə mənim haqqım yoxdur».

Lakin Tereza sakitcə skamyada oturmuşdu, görüşü açıq-aşkar uzatmaq istəyirdi, Fernand isə ayağa qalxıb getmək üçün heç bir bəhanə tapa bilmirdi. Nəhayət, Fernand soruşdu:

– Madam, sizin Jan-Jaka ərə getdiyiniz on ildən çoxdur, elə deyilmi?

– Cəmisi on ildir ki, ərdəyəm, – Tereza utanmadan cavab verdi. – Ancaq onunla on səkkiz yaşımdan yaşayıram. Jan-Jak o vaxt məni dəhşətli bir mehmanxanadan çıxarıb xilas etmişdi. O biri kişilər icəşir, o isə mənə havadar çıxırdı. Mənə qarşı çox xeyirxah idi. Mən də həmişə onun yolunu gözləyirdim. Birdən onun beynini nə deşdisə, mənimlə evləndi. Lap qiyamət bir toy etdik. Biz o vaxt Burquendə,

«Qızıl quyu» mehmanxanasında yaşayırdıq. O, öz dostları olan iki topçu zabitini də çağırmış, ayrıca bir otaq sifariş vermişdi; toyda gözəl bir nitq də söyləmiş, «Beləliklə, mən təbiətin timsalı olan bir qadınla evlənirəm», – demişdi. Biz hamımız mütəəssir olmuşduq, sonra isə yaxşı axşam yeməyi verilmişdi, biz mahnı oxuyurduq. – Tereza aramla danışırdı, lakin bu, utandığından deyildi: sözləri seçməkdə çətinlik çəkirdi.

Tereza birdən yöndəmsiz bir işvə ilə söhbətini kəsdi.

– Amma mən elə hey özüm haqqında danışiram. Sizi maraqlandıran isə axı mən deyiləm, Jan-Jakdır.

Qıpqırmızı qızarmış Fernand – əlbəttə, Tereza bunu gecə vaxtı sezə bilməzdi – kənəmiş halda Terezanı inandırmağa çalışdı ki, onu Jan-Jaka aid hər bir şey və xüsusilə onun ən yaxın rəfiqəsi olan Tereza maraqlandırır.

76

– Rəfiqə, – Tereza aramla təkrar etdi. – Nə qədər gözəl sözdür, bu sözü yadda saxlamaq lazımdır. Bəli, elədir. Birlikdə yaşadığımız bu uzun illər ərzində Jan-Jakla çox yaxşı günlər keçirmişik. Pis günlərimiz də olub, bunu da demək lazımdır. Adamın hər barədə söhbət açə biləcəyi bir dostu olması nə qədər yaxşıdır! Yoxsa başqaları məni qısqaşırlar ki, böyük Jan-Jakin arvadıyam; hətta məni həmişə söylərlər də. Amma adi bir qızın filosof arvadı olması asan iş deyildir. Rəfiqə olmaq! Əlbəttə, Jan-Jak müqəddəsdir, onunla yaşamaq çətindir: o xəstədir, onun qayğısını çəkmək çox ağırdır, həm də ki səbirsizdir, elə hey deyindir. Onun qayğısını çəkib qurtara bilmirsən!

Tereza Fernanda tərəf daha sıx oturub əlini ona uzatdı. Kim kimin əlini tutmuşdu, məlum deyildi. Terezanın əli böyük və ətli idi, azca nəm idi. Fernand bu əli sıxdı. Tereza əlini çəkmədən ahəstə ayağa qalxdı. Fernand da qalxdı – o coşmuşdu, bərk həyəcanlı idi, onun əlini buraxmadı.

Onlar dinməzəcə geri qayıdıldılar. Fernand onu lap evə qədər ötürdü.

Tereza o biri dəfə öz Nikolası ilə görüşərkən nazla əzilib-büzülürdü. Nikolas bunu özünə xas olan bir həyasızlıqla belə yozdu:

– Aha, deməli, sən balaca qrafla, o uzundrazla burunlaşib iyləşmişən.

Tereza özünə xas olmayan bir cəldliklə etiraz etdi:

– Sənin ağılın qaçıb-nədir! Qraf Fernand cəsarətsiz və hələ lap cavan bir uşaqdır. O yalnız fəlsəfə haqqında danışıq.

– Gəl mənə bir dərs də de! – Nikolas çımxırdı. – O, bəlkə də, dişlə haqqında danışıq, amma atı nəzərdə tutur. Elə düşünmə ki, mən səni hələ bir qısqanıram. Mən-ciyyəz öz qiymətimi bilirəm. Müqayisə edilərsə, yalnız mən üstün gələm.

IX fəsil

MEYDANA BİR NƏFƏR SERJANT ÇIXIR

Nikolas Damarten şəhərciyindəki «İki mələk» mehmanxanasından aldığı bir məktub gətirdi: ondan xahiş etmişdilər ki, bu məktubu madam Levasserin özünə çatdırsın.

– Sənin hörmətli anana aşiqanə məktubdur, – Nikolas gülümsəyərək Terezaya bildirdi.

Həmişə təmkinli və enerjili qarı zərfdəki xətti tanıyan kimi ağappaq ağardı, hətta nitqi də qurudu. Məktub Fransuadan, serjant Fransua Renudan, onun oğlundandır! Deməli, Amerikadan qayıtmışdır! Qarı isə kral müdafiə və hücumdan ötrü həmin ittifaqı bağladığı vaxtdan bəri öz sevimlisi Fransuanı bir daha görəcəyinə bütün ümidlərini itirmişdi.

Levasser açılmamış məktubu artıq qocalmış və titrək əlində tutmuşdu, bütün ömrü boyu çətin, istər xoşbəxtlik, istərsə də iztirabla zəngin həyatının şəkilləri bir-birini qovaraq onun gözləri önündən gəlib keçirdi. İlk izdivacının qısa, lakin fərəhli illəri ani surətdə gözlərinə göründü. Serjant Renu, onun mərhum əri Popol bir qədər yüngül-xasiyyətli adam olsa da, əsl əsgər idi. Onun ulduzlara əli çatmasa da, od parçası kimi kişi idi, hər şeyin öhdəsindən gəlirdi, hər şeyin! Levasser onu sevirdi, oğlu hətta onu qüssəyə saldıqda, hətta tez-tez pul üçün əri onun yanına gəldikdə və o da pul axtarmaq üçün özünü hər yana vurduğu zaman da onu sevirdi. Amma əri iştirak etdiyi döyüşlərdən, taxt-tac varisliyi uğrunda Polşa müharibəsi zamanlarında Filippsburq yaxınlığında, Milan yaxınlığında gedən böyük döyüşlərdən necə də şövqlə danışırdı. Onun gur

səsinin lərzəsindən, qəhqəhə çəkib xoşbəxtcəsinə gülərək əlini arvadının sağrısına vurmasından ürək dağa dönürdü. Onların oğlu Fransua atasının eyni idi. O da əsl, xalis əsgər idi. O da beləcə göy gurultusu kimi qəhqəhə çəkib gülürdü, onun da ürəyi beləcə geniş və qayğısız idi. O da utancaq və hiyləgər bir təbəssümlə pul, elə hey pul, pul istədikdə atası kimi ona da rədd cavabı vermək olmurdu. Doğrudur, Fransuanın iştirak etdiyi döyüşlər uduzulmuşdu. Amma Prussiya kralı, allahsız məlun Fridrix, Rosbax və Krefeld yaxınlığında qələbə çalmışdısa, bu heç də onun oğlunun günahı deyildi. O, öz cəsurluğunu indi yenidən sübut etmiş, okeanın o tayına, yeni qayda qurmaq uğrunda azadlıq müharibəsi aparan amerikalıların, bostonluların yanına getmişdi. İndi isə bu ittifaq bağlandığı bir vaxtda onların, əlbəttə ki, Fransuaya ehtiyacları yoxdur, buna görə də o, indi buradadır!

78

Madam Levasser zərfi açdı. Bəli, onun Fransuası Damarten mehmanxanasındadır, məgər bundan gözəl bir şey ola bilərmə ki, hinduların yanından qayıtmağa macal tapmamış, anasını qucaqlayıb bağrına basmaq üçün tələsik buraya gəlmişdir! Fransuanın birbaşa Ermenonvilə gələ bilməməsi lap müsibətdir! Təəssüflər olsun ki, madam Levasserin hörmətli kürəkəni, bu dəlisov adamı – Fransuanı görcək qeyzlənib özündən çıxırdı. Hamısı da bundan ötrü ki, Fransua bir dəfə Jan-Jak evdə olmadığı vaxt onun bir neçə köynəyini birovuzluğa götürmüşdü. Bu «oğurluğa» görə Jan-Jakin necə coşub özündən çıxdığını bir Allah bilir. Qışqırırdı ki, Fransuanın onun cibindən çıxardığı bir neçə yüz livri ona bağışlayır, ancaq onun ən çox sevdiyi şeylərdən biri olan hind ipəyindən tikilmiş köynəklərini oğurlamaq – bu, guya, böyük bir əclaflıqmış, buna görə də o, Fransuanın gözə görünməsini birdəfəlik və həmişəlik qadağan edir. Ah, o, öz sevimli oğlunu yalnız bu divanə Jan-Jakin gözündən iraq bir yerdə bağrına basa bilərdi!

Onlar Jan-Jak qəsrədə axşam naharı etdiyi vaxt Yay evində görüşdülər. Tereza onları tək buraxdı; madam Levasser Allah-taalanın yalnız müqəddəs adamlara nəsib etdiyi bir səadətə qovuşmuşdu.

O, öz oğluna baxmaqdan doymurdu. Serjant Fransua Renu, doğrudan da, valehedici idi, buna görə də madam

Levasserin fəxr etməyə haqqı vardı ki, balaca bir qadın olsa da, belə qədd-qamətli, gözəl bir serjantın anasıdır. Bu serjant uzaq bir ölkədə, vəhşilər ölkəsində, Amerikanın qədim meşələrində döyüşmüşdür, çay və azadlıq uğrunda bostonluların tərəfində döyüşmüşdür. Amma onun maraqlı nağıllarından göründüyü kimi, təəssüf ki, orada da bəxti gətirməmişdir. Doğrudur, onun hörməti böyük olmuşdu: o, necə deyərlər, azadlığı ixtira edən Jan-Jakin onun yeznəsi olduğunu bir sirr kimi saxlamırdı; amma hörmət və ehtiramdan başqa bu səfərin faydası çox az olmuşdu.

– Bu ölkə yalnız Jan-Jak kimi adamlar üçündür, – Fransua qüسسə ilə sözünə yekun vurdu. – Təkcə təbiət və comərdlik var, pul isə yoxdur.

Məhz buna görə də, elə ki ittifaq bağlandı, serjant Renuya daha ehtiyac olmadı, o da çıxıb öz vətəninə gəldi. O, yeddi döyüşdə iştirak etmişdir, amma Havrda doğma torpağa qədəm qoyub hərbi qənimətini hesabladıqda vurtut on iki livr və üç su pulu vardı.

– Beləliklə, – Fransua gur səsi ilə bildirdi, – Amerika mənim gözlədiyimi heçə çıxartdı. Azadlıq mübarizələri pul vermək iqtidarında deyildir. Əlbəttə, mən oraya pul xatirinə getməmişdim, amma yeddi döyüş üçün, bu qədər axıdılan qan-tər üçün on iki livr və üç su – atamın oğlunun... elə anamın da oğlunun dişinin dibində qalar, – gülərək mehribancasına anasına baxıb qəddini düzəltdi və əlini anasının çiyinə bərk vurdu.

Madam Levasser şadlığından bilmirdi ki, nə etsin. Çünki xoşbəxtlikdən, Fransua, doğrudan da, əsl atasının oğlu idi, həmin atanı isə madam Levasser sevirdi, buna görə də oğlu belə uğurlu idi. Madam Levasser əslən Orleandan olan ikinci ərinə, sikkəxana məmuru zavallı və mağmın Levasserə mal-dövlətinə görə getmişdi, bədəni və qəlbi isə ona biganə idi. Buna görə də bu izdivac yaxşı bəhrə də verməmişdi – təkcə fərsiz, kütbeyin və səfəh Terezanı vermişdi. Amma indi budur, Tereza xoşbəxtdir, onun artıq əlliyyə yaxın yaşı olan gözəl oğlunun isə hətta vəhşi Amerikada da bəxti gətirməmişdir.

– Amma bunun əvəzində mən oradan yaxşı ideya gətirmişəm, – serjant Fransua sözünə davam etdi. – Bilirsənmi,

bizim xeyirxah kralımız Lüdivik azadlıq mübarizləri ilə itti-faq bağlayan zaman mən bir dəfə uzunsürən, qəmgin və uğursuz bir gecədə qoşun düşərgəsində siyasi və hərbi vəziyyəti hərtərəfli düşünüb öyrəndim. Bizim xeyirxah kralı-mız Lüdivik özünü kənara çəkir, bu azadlıq mübarizələrini sevmir, əgər onun öz xüsusi nöqteyi-nəzərini nəzərə alsan, onu qınamaq da olmaz: bilirsənmi, Lüdivik onlar üçün bircə əsgər də olsun göndərmək istəmir. Amma mən bili-rəm ki, ən nəhayət, göndərməli olacaq. Bostonlular özləri təkbaşına bacarmazlar. Əgər fransız ordusu hərəkətə gəl-məsə, ingilislər qalib gələcək. Əlahəzrət xristian kralımız isə buna yol verə bilməz. Buna görə də, anacan, yaxşı yadında saxla: o nə qədər çırpınıb vurnuxsa da, axırda bu acı həbi udmalı olacaqdır.

Serjant Jan-Jakin sevimli çaxırından bir stəkan ötürdü.

– Nə olar ki? – madam Levasser soruşdu.

80

– O olar ki, – serjant cavab verdi, – deməli, əsgər lazım olacaq və bir halda ki hələ indidən əsgər azdır, vaxt keç-dikcə daha da az olacaq. Beləliklə, əsgəryığan məmur vəzifəsi əvvəllərdəkinə nisbətən indi daha gəlirli bir vəzifə-dir. Amma bu çox çətin işdir. Bunun üçün gərək anadan-gəlmə əsgəryığan məmur olasan, əla natiqlik istedadına və hərbi təcrübəyə malik olasan. «Deməli, serjant Renu, – mən öz-özümə dedim, – sən dəfələrlə işdə yoxlanılmış hərbi təcrübən və fəşahətli dilin ilə indi lazım olacaqsan. Sən Amerika meşələrindəkinə nisbətən, Parisdə azadlıq xeyrinə və özünün xeyrinə daha çox fayda gətirə bilərsən!» – Budur, indi mən buradayam.

Madam Levasserin ürəyinə dammışdı ki, oğlu Fran-suanın bu xoşbəxt ideyası anasının pulu bahasına başa gələcək. Lakin bu pis duyğu böyük sevincə qərq oldu, çünki oğlu qayıtmışdır. Bir şeyi inamla demək olardı: Fransua buradadır, Fransadadır, müharibə isə okeanın o tayında, Amerikada qalmışdır.

– Oğlum, demək, sən hələ bu tezliklə müharibəyə getməzsən, eləmi? – madam Levasser yüngülcə köksünü ötürdü.

Fransua deyirdi ki, Parisdə cəmisi iki gün qalmışdır: iynə üstə oturubmuş kimi sevimli anasını mümkün olduq-ca tez görməyə tələsirdi. Amma imkan tapıb köhnə dostu,

polkovnik de Iya Rok ilə söhbət edib. Polkovnik serjant Renunu yaxşı tanıyır, qısa söhbətdən sonra ona alayı üçün geniş səlahiyyətə malik əsgəriyğan məmur vəzifəsini verməyi vəd etmişdir. Əgər Fransua bu vəzifəni ələ keçirsə və dalğalanan bayraqlar altında kral ordusunun, bərlibəzəkli gözəl əsgərtoplayan məmur geyimində hərbi orkestrin gurultusu altında meydana daxil olub öz alovlu nitqini söyləsə, onda anası, əlbəttə, şübhə etməyə bilər ki, sivil adamlar dəstə-dəstə gələrək kral bayrağı altında durmaq şərfinə nail olmağa çalışacaqlar. Amma bircə əngəl var: hərbi nazirlik əsgərtoplayan vəzifəsinə girmək istəyənlər hər bir kəsdən girov olaraq yüz luidor¹ tələb edir. Fransua əmindir ki, anası bu məbləği ona borc verər; əgər verməsə belə, bir şəxsi qazanc yerini, həyatının ən xoşbəxt təsədüfünü itirmək qorxusu altında qalacaqdır.

Madam Levasser bu cür «şəxsi qazanclar» haqqında oğlundan dəfələrlə eşitmişdi, amma oğlunun başladığı bütün işlərdən heç vaxt bir şey çıxmamışdı. Madam Levasser ürəyində əmin idi ki, indi də bir şey çıxmayacaq. Lakin o, öz Fransuasını əsgərtoplayan məmurun zərli-baftalı geyimində təsəvvürünə gətirirdi; onun dəbilqəsinə taxılmış dörd qıvrım hələzunla yuxarı qalxan quş lələyi ona qürurlu görkəm verirdi, madam Levasser oğlunun gur səsinin camaat üzərində necə səsləndiyini, Fransuanın qızıl pulları əlində cingildəyərk qətiyyətsiz gənclərə necə bir fərəh və təkidlə təsir etdiyini gözü qarşısında canlandırır... Yox, indi ki oğlu Amerikadan onun yanına qayıtmışdır, ona əl tutmaya bilməz. Ona pul verəcəyini vəd edirdi, ancaq qoy pul tapanadək Fransua bir neçə günlüyə Damartendə ləngisin. Kefi kökəlmiş Fransua cavab verdi ki, başqa cür fikirləşmirdi də, – anası, əlbəttə, pulu corabının içində saxlamır, yüz luidor isə oyuncaq deyil; ancaq onun vədi tamamilə kifayətdir. Onlar sözləşdilər ki, Fransua «İki mələk» mehmanxanasında anasından xəbər gözləyəcəkdir.

Madam Levasser tək qalanda tamahkar gözləri ilə Jan-Jakin yazı stoluna və əlyazmaları olan sandıqçaya acıqlı və ümitsiz bir nəzər saldı. Budur, bu qərribə adamın

¹ Luidor – qədim fransız qızıl sikkəsidir (6-7 qram təmiz qızıl). İlk dəfə 1640-cı ildə XIII Lüdovik zamanında kəsilmiş, öz adını da buradan almışdır.

yazı-pozuları – axı əgər istəsə, bu, nağd puldur; naşirlərdən Cenevrədə Basomper və Amsterdamda Mişel Rey onun əlyazmaları üçün minlər təklif edirlər. Lakin – bunda madam Levasserin zəngin təcrübəsi vardı, heç bir hiylə, kələk kömək etmirdi, bu bir qalaq kağıza heç nə etmək olmurdu. Fırıldaqçı işbazlar olan cənab naşirlər hiylə ilə düzəldilmiş yazılar və o qədər də həqiqi olmayan imzalar ilə kifayətlənmirdilər, onlar Jan-Jakin öz əli ilə yazılmış ərizələr tələb edirdilər.

Madam Levasser köksünü elə bərkdən ötürdü ki, üst dodağı üstündəki tüklər yavaşca titrəşdi. Bütün bunlara baxmayaraq, bu qəribə Jan-Jak üzündən öz sevimli oğlunun planlarının boşa çıxmasına yol verə bilməz. O, bir şey fikirləşib tapa bilər! Mütləq tapa bilər!

Sabahı gün onun fikrinə birdən bir şey gəldi.

O, müsyo de Jirardenin yanına görüşə getdi.

82

– Cənab markiz, sizin yanınıza bir xahişçi kimi gəlməyim mənim üçün olduqca ağırdır, – sözə başladı. – Mənim mərhum birinci ərim, kral draqun alayının serjantı Renu məğrur adam idi. O, döyüşməyi və sədəqə ilə deyil, öz payına düşən hərbi qənimət hesabına yaşamağı sevdi. Lakin cənab markiz, əsgər arvadına layiq olduğu kimi açığını və düzünü deyəcəyəm: mənə pul lazımdır.

Bunu deyib madam Levasser öz oğlunun planlarından danışdı. Onun ana qəlbi hərərlə vururdu, quru və boğuc səsi coşqun bir ahəng almışdı. O izah edirdi ki, oğlu, sadəcə olaraq, əsgərtoplayan məmur vəzifəsini almaq fikrində deyildi. Onun oğlu hinduların cəngəlliklərində azadlıq uğrunda bostonluların tərəfində döyüşmüşdür. Oğlu öz həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq öz gözləri ilə görüb əmin olmuşdur ki, mənim kürəkənimin fəlsəfəsi, azadlıq haqqındakı və təbiət bərəsindəki ideyaları yalnız o vaxt həyatda təcəssüm oluna bilər ki, kral okeanın o tayına güclü bir ordu göndərmiş olsun. Onun oğlu krala kömək etmək arzusundadır. Bundan ötrü oğluna pul lazımdır.

Jirarden görürdü ki, qarı böyük bir məbləğdən yapışmışdır. O qəddini ciddiyətlə düzəldərək əsasını Levassera tərəf uzadıb:

– Madam, nə qədər lazımdır? – hərbi qaydada qısaca soruşdu.

– Yüz luidor, – madam Levasser də onun ahənginə uyğun bir səsle qısaca cavab verdi.

Bu, həyasız bir tələb idi, Jirardenin üzünə baxan hər bir kəs çətinlik çəkmədən oxuya bilərdi ki, o da məhz belə düşünür.

– Mən pulu sizdən, əlbəttə, qaytarmamaq şərtilə almıram, – madam Levasser tez izah etməyə başladı. – Biz yaxşı bir girov təklif edə bilərik: Jan-Jakin elə əsərləri vardır ki, bunlar yalnız onun vəfatından sonra dərc olunmalıdır. Biz bu kağızları burada saxlayırıq. Mən bunlar üçün girov qoyub, yüz luidor borc xahiş edirəm.

Markiz çox bic hiylə işlətməyə çalışdı. O, yüz luidoru verməyə hazırdı, amma müəllimdən xəlvəti verə bilməz. Qoy madam ona, Jirardenə icazə versin ki, buna razı olub-olmadığını Jan-Jakdan soruşsun.

– Nə olar ki, müsyö, buyurub soruşa bilərsiniz, – madam Levasser quruca dilləndi. – Siz yalnız ona nail olarsınız ki, onun ağılı başından çıxar. Əvvəlcədən sizə deyirəm. Mən elə məhz bunun qarşısını almaq istəyirdim. – Madam Levasser təhqir olunmuşdu. Onun səsi çox zəif və çox sərt çıxırdı. – Əgər siz sabah bunu Jan-Jakdan soruşsanız, sabahısı gün o, Parisə qayıdacaqdır. Bu, gün kimi aydındır. Mən öz kürəkənimi tanıyıram. Onu yoxsulluqda qınaqları bir evdə qala bilməz.

Bu piy basmış yarasanın hiylə işlətməklə pul qoparmaq üçün etdiyi alçaq cəhd markizi qəzəbləndirib adi halından çıxartmışdı. Jan-Jakı Parisə qayıtmağa məcbur etmək həris dəniz qulduru olan bu arvadın əlindən gələn bir işdir. Markiz onun həyasız tələblərini yerinə yetirməli olacaqdır. Amma bəlkə, bundan xırda-para fayda da görmək mümkün ola. Jan-Jakin dərc edilməmiş əsərləri, şübhəsiz, mövcud idi, bu məlumdur; Jan-Jak memuarlar yazırdı, Parisdəki açıq yığıncaqlarda bu memuarlardan parçalar oxuyurdu, amma bir çox kübar xanımlar və ağalar öz şəxsiyyətlərinə toxunulduğunu hiss etdiklərindən, polis nazirinin əmrinə əsasən, Jan-Jak həmin parçaları oxumaqdan əl çəkməli olmuşdu. Bu əlyazmalar üzərinə özünə bəzi hüquqlar təmin etmək çox şirnikləndirici idi.

– Madam, bu əlyazmaların dərc edilməyə icazə veriləcəyi vaxt haqqında düşünməyin özü də mənim üçün çox

ağırdır. Ancaq bir halda ki siz bu məsələni qaldırmışsınız, mən bilmək istəyirəm, sizi düz başa düşmüşəm, ya yox. Mən, əlbəttə, bu əsərlərin pula çevrilməsində bir qazancım olub-olmayacağını heç fikrimə də gətirmirəm. Bu barədə kiçik bir işarə də etsəm, bu bir təhqir olardı. Mən sizi, hər halda, belə başa düşmüşəm: əgər bir vaxtlar, əminəm ki, çox-çox uzaq zamanda, iş Jan-Jakın bu əlyazmalarının nəşrinə gəlib çatdıqda siz və sizin qızınız madam Tereza məni əsərlərin redaktəsində iştirak etməyə müvəkkil edə bilərsiniz. Axı siz elə məhz bunu demək istəyirdiniz, elə deyilmi, madam?

Qarı Jirardenin uzun və qəliz cümlələrinin mənasını pis başa düşürdü, amma onun yüz luidordan əl üzməyə hazır olduğunu yaxşı görürdü, buna görə də cəsarətlə ona belə cavab verdi:

– Əlbəttə, müsyö, mən elə məhz bunu nəzərdə tutur-
dum.

Jirarden:

– Yaxşı, madam, – dedi, – xahiş etdiyiniz yüz luidoru sizə verməyə çox şad olaram.

84

X fəsil

ZİRVƏLƏR VƏ UÇURUMLAR

Madam Levasser oğluna xəbər göndərdi. O, dərhal gəldi.

– Mən bilirdim ki, belə də olacaq, – oğlu şadlığından coşurdu, – anama həmişə bel bağlamaq olar.

Qədd-qamətli Fransua balaca kök qarını qucaqlayıb onun hər iki yanağından marçılıtlı ilə öpdü.

Lakin madam Levasser bu dəfə oğlu ilə birlikdə az qaldı. Nikolas Tereza ilə parkda əylənmək əvəzinə, Terezanın ögey qardaşına, özünün, necə deyərlər, qaynına baxmağa gəlmişdi. Müsyö Renunun nağılları onun xoşuna gəldi, serjantın fəlsəfəsi onun öz fəlsəfəsi ilə tuş gəlirdi, onlar bir-birinin ürəklərinə yatırdılar.

Qapını yenə döydülər, içəri kim girsə yaxşıdır? – gələn gənc qraf Fernand idi.

Fernand həmin günlər Jan-Jakla tez-tez görüşürdü. Müəllimin sakit malxulya şadlığı Fernandı əmin etmişdi ki,

o, təbiəti olduğu kimi götürür, Terezanı da olduğu kimi qəbul edir. Bu ahəngdarlığı pozmaq misilsiz bir hörmətsizlik olardı.

Bundan başqa, axı Fernand həmin gecə səhv də edə bilərdi. Hadisəni yaddan çıxarmaq lazımdı, buna görə də Fernand yaddan çıxarmağa çalışırdı.

Ah, əgər bircə Jilberta burada olsaydı! Fernandı Jilbertanın hədsiz həsrəti bürümüşdü. O, birlikdə vaxt keçirdikləri yerləri dolaşırdı. Atını çapıb, tərk edilmiş Latur qəsrinə getmişdi. Təəccüb qalmış işlər müdirini onu evə buraxmağa məcbur etmişdi, Jilbertanın otaqlarına, onun qonaq otağına, yataq otağına qaçmışdı. Jilbertanın burada qoyub getdiyi paltarları bağrına basmış, öpmüşdü. Onun ruhu və bədəni od tutub yanırdı, Jilberta haqqında xatirələri onu təqib edirdi.

Fernand Jilbertaya çox uzun bir məktub yazmışdı. Bu məktubunda özünün Jan-Jakla olan söhbətlərindən və müəllimin həmin axşam öz əməyinin bəhrəsiz olduğundan necə şikayətləndiyi haqqında yazırdı. Sonra boş qalmış Latur qəsrinə necə getdiyini nağıl edirdi. O yazıb bütün qəlbini boşaltmışdı. Səhifələri bir-birinin ardınca vəcdlə yazıb dolduraraq Jilberta ilə «Yeni Eloiza» dilində danışırdı.

Sonralar onun yadına düşdü ki, özünün Tereza ilə olan görüşləri haqqında heç bir şey yazmamışdır. Lakin bu, ikiüzlülük deyildi, məktubu yazarkən Terezanı, həqiqətən, unutmuşdu.

Bu gün isə qəsrdə yenə onu əvvəlki tərəddüd və şübhə bürümüşdü. Jan-Jak həmişə başqalarının yanında olduğu kimi onunla mehribancasına, lakin özgə bir adam kimi davranırdı. Fernand əvvəlkindən daha aydın bir şəkildə görürdü ki, Jan-Jak həmin adam deyildir; onun söhbət etdiyi hər hansı bir adam onu başqa bir Jan-Jaka çevirirdi. Bəs görəsən, o, özünün Tereza ilə məhrəmanə həyatında, öz hissini və fikrini Tereza ilə bölüşərkən necə olur?

Budur, indi Jan-Jak məmnun halda onun atasının stolu arxasında oturub çərənləyir və zarafat edir. Bəs bu adam – bu ən soyuq və ən qızgın dərkedilməz adam, bəni-insanlar içərisində ən gözüaçıq və ən kor adam kimdir? Necə ola bilər ki, onun nə ürəyi, nə də ağılı ona söyləməyə ki, arvadı, bəlkə də, bu dəqiqə nə oyunlar çıxarır?

Fernandda qəflətən bildiyindən daha çox bilmək arzusu oyandı. O, qəsrdə otura bilmədi. Bu qadın, əlbəttə, Jan-Jakin orada olmamasından istifadə edərək öz aşnası ilə görüşəcəkdir. Əgər Tereza bunu etmişsə, əgər bunu yenə də etmişsə, ona daha nə şübhə ola bilər? Fernandı hansı bir qüvvə isə hər şeyi öz gözləri ilə görməyə, hər şeyi öz qulaqları ilə eşitməyə sövq edirdi.

O, Yay evinə yollandı. Əgər pəncərələrdən işıq gəlmiş olarsa, bir bəhanə ilə içəri girəcək və Terezanın evdə olub-olmadığını biləcək.

Pəncərələrdən işıq gəlirdi, o, içəri daxil oldu. Əcəb işdir! Stol arxasında iki kişi oturmuşdu. Deməli, heç bir şey sübut olunmadı, heç bir şey təkzib olunmadı. O, Terezanı nə evdə tək görmək, nə də onu başqa bir yerdə, parkda bu pozğunun, bu heyvanın ağuşunda tapmaq istəməirdi. Deməli, buraya nahaq yerə gəlmişdir, halbuki bunu qət etmək asan da deyildir. Fernand məyus olmuş və qeyzlənmişdi.

Fernand dərhal adlı-sanlı bir cənaba, gələcək senyora, bu malikanələrin gələcək tam hökmran sahibinə çevrildi.

– Sizə əmr edilmişdi ki, – Nikolasa müraciət etdi, – Yay evində görünməyəsiz. Siz necə cəsarət edib burada veylənirsiniz?

Nikolas ona nəzər salıb istehza ilə gülümsədi, sonra gözünü Terezaya zillədi.

– Cavab verin! – Fernand qışqırdı.

Nikolas öz vaqıltılı səsi ilə sakitcə dedi:

– Əgər məndən cənab markiz soruşsa, nə üçün buraya gəldiyimi ona izah edərim.

– Rədd ol buradan, əclaf! – Fernand bağırdı.

Bütün Levasser ailəsinin yanında bu südəmərin onun üstünə belə təkəbbürlə çıxırması Nikolası bərk əsəbiləşdirmişdi. Ona acı və ağır bir cavab vermək istəyirdi, amma dərk etdi ki, bu axmaqlıqdır. O, çəpəki nəzərlə əvvəlcə Fernandı, sonra da Terezanı süzərək çıxıb getdi.

Fernand xanımlara Nikolas kimi həyasız və zəhlətökən bir nökerin təhkim olunduğuna təəssüf etdiyini bildirdi. O, qətiyyənlə pərt olmadan özünü qüsuruz bir kübar kimi tutaraq təmkinlə və sərbəst danışdı. Tereza qardaşının və anasının gözlərində böyüdüynü hiss etdi; zarafat deyil, belə gözəl cavan oğlan onun məhəbbətini qazanmaq istəyir.

Madam Levasser bu əmlik quzunun özünü əsl kişi kimi apararaq bu iyrenc fırldaqçını qovduğundan məmnun olub öz oğlunu, serjant Renunu ona təqdim etdi. Fernand ikinci kişinin Terezanın oynaşı deyil, qardaşı olduğunu görüb bir qədər xəcalət çəkdi, mülayim bir nəzərlə Terezaya baxıb fikrən ondan üzr istədi.

Serjant gənc qrafa yaxşı təsir bağışlamaq üçün Amerikadan söhbət saldı. Fernand onu böyük maraqla dinləyirdi. Axı yeni Amerika dövləti Jan-Jakin prinsipləri əsasında qurulurdu, bostonlular özlərini Jan-Jakin alovlu tərəfdarı elan etmişdilər, onların indi Parisdəki səfiri Bençamin Franklin təsadüf düşdükcə qeyd edirdi ki, Amerika inqilabı Jan-Jakin təliminə çox borcludur.

– Bu, son dərəcə amansız və murdar müharibədir, – serjant nağıl edirdi. – Qara camaatın ruh yüksəkliyi coşub-daşır, varlılar isə qəlbən müstəbidlərin tərəfindədirlər. Varlılar öz ciblərini bağlamışlar, azadlıq mübarizləri isə çox yoxsuldurlar. Onlar elə döyüşürlər ki, sümükləri çatırdayır, aclıq çəkirlər, mundirləri cırıq-cırıq olub, ayaqqabıları yoxdur, soyuq isə orada adamın atasını yandırır. Təkcə ruh yüksəkliyi ilə qarnın tox olmaz, qızıxmazsan da. Əgər biz onlara əsgər göndərməsək, tək bacarmazlar. Bunu sizə mən deyirəm, cənab qraf, serjant Fransua Renu deyir. Bizlərdən bəzi para adamlar oraya yollanıb, onların arasında hətta bir neçə kübar adam da vardır: siz, yəqin, müsyo Lafayet¹ haqqında eşitmişsiniz. Amma bunların hamısı dəryada bir qətrədir.

Fernand həyəcanla qulaq asırdı. «Qara camaatın ruh yüksəkliyi coşub-daşır». Bəli, xalq Jan-Jakin ideyaları naminə qurbanlar verir. Xalq onu başa düşür. Jan-Jakla xalqın dili birdir.

Fransua ayağa qalxdı.

– Mən getməliyəm, – dedi. – Jan-Jakla qarşılaşsaq, yaxşı olmaz. Bilirsinizmi, bizim yeznəmizlə bəzi ixtilaflarımız vardır, – Fernanda izah etdi. – Jan-Jak qətiyyəən əməli

¹ Mari Jozey Lafayet (1757–1834) – fransız siyasi xadimi olub konstitusiyalı mütləqiyyət tərəfdarı idi. 1789–92-ci illərdə milli qvardiyaya komandanlıq edərək, xalq hərəkatını boğmağa çalışırdı. Müdaxiləçilər Fransaya soxularkən onların tərəfinə keçmişdi. Sonralar, 1830-cu ilin iyul inqilabında görkəmli rol oynamış, Lui Filipp mütləqiyyətinin bərpasına kömək etmişdir.

adam deyildir. Ancaq onun ideyaları çox qiymətlidir, mən də bu ideyalar xatirinə yaşayıram, bu ideyalar uğrunda da öləcəyəm.

O, anasını qucaqladı.

– Tez qayıt gəl, oğlum! – anası dilləndi.

– Böyük şadlıqla gələrdim, amma bilmirəm, mümkün olacaq, ya yox, – serjant cavab verdi.

– Qayıt gəl, oğlum, xahiş edirəm! – anası təkrar etdi.

Onun sərt səsində lap yalvarıcı bir ahəng duyulurdu.

Fernand da xudahafizləşməyə başladı.

– Tez-tez gəlin, cənab qraf, – madam Levasser onu dəvət etdi.

Tereza, anası serjantı qucaqlamışkən Fernandı qapı-yadək ötürdü.

– Mümkün qədər tez gəlin, – özünün gur və tənbel səsi ilə astadan, çağırışla söylədi.

88

Fernand gecənin qaranlığına qərq olmuş parkda xeyli dolaşdı. Gör Jan-Jakin sözləri və surətləri necə məğlub-edilməz bir qüvvəyə malikdir? Onlar dünyanın bütöv bir hissəsinin üzünü okeanın o tayına çevirmişdi. Onlar kralı öz arzusu xilafına olaraq, azadlığın imdadına yetməyə məcbur etmişdi. Onlar hətta bu yontalanmamış serjantda da elə hisslər oyatmışdır ki, adam ayağı dəyməmiş meşələrdə istibdada qarşı vuruşmaq üçün okeanın o tayına getmişdir.

Fernand Yay evinə nə üçün getdiyini unutmuşdu. Jan-Jakin korluğu haqqında bütün fikirlər, Terezanın ona nağıl etdiyi həmin zəif və qəribə cəhətlər haqqında düşüncələrin hamısı izsiz yox olmuşdu.

Bu yandan isə özünün uzun məktubuna Jilbertadan cavab almışdı, bu cavab Terezanı onun şüurundan və hissiyyatından birdəfəlik vurub çıxarmışdı. Jilberta yazırdı ki, o hətta kübar cəmiyyətindəki boş-boşuna vurnuxma arasında da «Yeni Eloiza»-nı oxumağa vaxt tapır. Yazırdı ki, bu əsərin böyük arzularla, dərin hisslərlə dolu sətirləri Sen-Viqor həyatı haqqında yüngül və şən hekayətlə necə qəribə bir surətdə çulğaşır. Fernand oxuyur və oxuduqca ürəyi fərəhlə dolurdu, canlı Jilberta onun qarşısında təcəssüm edirdi; o, Jilbertanın məktubunu dodaqlarına sıxdı. Jilberta, yalnız Jilberta onunla idi.

Lakin bu vəcdli hal çox çəkmədi. Artıq sabahı gün Tereza haqqında xatirələr onu bürüdü. Fernand xəyalən Terezanı, onun anasını və qardaşını axırıncı dəfə Yay evində gördüyü kimi gözləri qarşısına gətirirdi, onların sifətlərini, hərəkətlərini görür, danışqlarını eşidirdi. Bunlar həqiqətdə həmin adamlar, həmin sözlər idi, lakin eyni zamanda başqa sayaq idilər – məşum və qorxunc idilər. Budur, hər üçü, bütün Levasser ailəsi şamların işığında Jan-Jakın stolu ətrafında oturmuş və onun haqqında danışrlar, ağıldan-kəm bir uşaq kimi ondan istifadə edirlər. Fernand əclaf Nikolası da xatirinə saldı, indi budur, onlar dörd nəfərdilər, can verənin ətrafına qonmuş cəmdəkyeyən quş kimi Jan-Jakın ölümünü gözləyirlər.

Fernand dişlərini qıçırdatdı. Dəhşətli qarabasmanı özündən qovdu. İradəsini köməyə çağıraraq Jilbertanın uşaq xətti ilə tələsik yazılmış məktubunu gözü qarşısına gətirdi. «İctimai müqavilə»nin sözləri ilə azadlıq və bərabərlik səltə-nətinə çağırən Jan-Jakın asta, lakin nüfuzedicı səsini eşitdi.

Lakin bu səsə Terezanın gur və ağır səsi qarışaraq aydın, təkidli və şirnikləndirici bir surətdə səsləndi; bu səs deyirdi: «Mümkün qədər tez gəlin!» Başa düşülməyən bu müəmmarı, müəllimi Tereza ilə bağlayan bu həyəcanlandırıcı telləri açmağı Terezanın səsi ilə tələb edən, əcəba, xəyalın özü deyilmi?

O, bu səsin hökmünə əməl etməyəcək. Bu sərsəm şübhələrlə özünü daha incitmək istəmir. O, Jilberta qayıdınca yadək gözləyəcək. Gördüyü və eşitdiyi bu ikitərəfli məsələni onunla birlikdə müzakirə edəcək. Jilberta ilə bircə kəlmə danışan kimi, onun aydın simasına bircə kərə baxan kimi bütün şübhələri həll olunacaqdır.

Bəs gözləmək lazımdımı? Məsələni aydınlaşdırmaq üçün daha qısa, düz və doğru yol yoxdurmu? Məgər müəllim öz memuarlarını yazmayıbmı? Məgər Tereza ona deməmişdi: «...bu cızma-qaralar bizdən sonra yaşayacaq adamlar üçündür». Cızma-qaralar, görünür, elə memuarlardan ibarətdir! Onlar buradadır. Onlar Yay evindədir! Bax Fernand bunları oxumalıdır! Müəllimin müəmmasını müəllimin özü açar.

Fernand bu memuarlara göz gəzdirmək imkanına nail olacaq. Tereza ona kömək edər. Onun Tereza ilə dostluğunun əsl mənası da bundadır.

Fernand yenə oğrun-oğrun Yay evinin ətrafında dolaşır. Bu dəfə o, gizlicə Terezanı asanlıqla görməyə nail olur. Onlar yaxın bir axşam, Jan-Jak qəsrə gedərkən görüşmək haqqında danışib razılaşırlar.

Həmin axşam Fernand Tereza ilə ilk görüş zamanı olduğu kimi sıxıntı keçirirdi. Onlar dar yollarla yanaşı gedir, hər ikisi susurdu. Fernand hər bir ehtiyatsız sözdən, hər bir ehtiyatsız hərəkətdən çəkinməyi və Tereza ilə yalnız müəllim haqqında danışmağı qət etmişdi.

Fernand aramsız, boğuc və kərkəm bir səslə dedi ki, Jan-Jakin kitablarından tanış olan sözləri onun öz dilindən eşitdikdə adama tamamilə başqa cür təsir edir, adamı ruhlandırır, özünə cəlb edir. Bu da çox gözəldir ki, serjant Renu Jan-Jakin təsiri altında Amerikaya getmişdir. Tereza təəccüb qalmışdı. Ona məlum olduğu kimi, Fransua Fransadan qaçmalı olmuşdu, axı nə isə şübhəli işdə onun barmağı vardı, bu isə kral məhkəmələrini çox maraqlandırmışdı. Lakin Tereza nə üçün gənc qrafı çaşdırırsın, kərkəmsiz?

– Bəli, – Tereza dilləndi, – Jan-Jak çox gözəl oxuyur. Adama çox xoş olar ki, biri oxuya, sən də bu vaxt nə isə bir işlə məşğul olasan. Xüsusilə qışda. Gecələr uzun olur və bu vaxt o oxuyanda mən də tikişlə məşğul ola-ola həzz alıram.

Onlar yenə gölün sahilinə, tanış söyüd ağacının yanına gəldilər. Tereza çimli skamyada oturdu. Jan-Jak, adətən, bu skamyada oturardı. Skamya ensiz idi. Fernand onun yanında oturmaq istəmədi: o, buraya Tereza üçün deyil, Jan-Jak üçün gəlmişdi. O, ayaq üstə dayandı. Buna bir qədər təəccüb qalan Tereza soruşdu:

– Siz niyə oturmursunuz?

Fernand oturdu. «Yalnız Jan-Jak haqqında danışmalı, yalnız memuarlar haqqında danışmalı», – deyərək özünə hökm verdi. Sonra ucadan dedi:

– Madam, siz çox lütfkarlıq edib mənə söylədiniz ki, müsyo Jan-Jak indi nə isə yazır və onun hazır əlyazmaları da vardır.

Tereza şübhəli nəzərlə ona baxdı. Bir buna bax, yenə Jan-Jakin yazı-pozuları haqqında danışır! Bəlkə, Tereza səhv edir, bəlkə, onu elə, doğrudan da, Tereza deyil, bu

kağız yığını maraqlandırır? Amma yox. Bu söhbətlər yalnız bəhanədir. Tereza axmaq olmağına, bəlkə də, axmaqdır, amma kişilərin nə istədiyini bilməkdə onu aldada bilməzsən.

– Bəli, – Tereza cavab verdi, – yazdığı şey çoxdur, qalaq-qalaqdır, amma bunların hamısı bizdən sonra yaşayacaq adamlar üçündür. Mən ki bunları sizə demişəm?

Fernand belə bir cavabı gözləyirdi və bunun cavabında nə söyləyəcəyini əvvəlcədən düşünmüşdü. Lakin o, hər şeyi unutmuşdu. Terezanın yaxında olması onu adi halından çıxarırdı, o, özünü ələ almağa çalışmırdı. Hər ikisi susurdu. Qarşı tərəfdə Uca Qovaqlar adasının tutqun kölgəsi görünürdü, ağacların yarpaqları xışıldayırdı, gölün suları sahilə dəyib şappıldayırdı.

– Yaman istidir, – Tereza dilləndi.

Ləçəyinin lentini aramla açıb başından çıxartdı. Əli ilə saçlarını yüngülcə tumarladı, saçları çiynlərinə töküldü. Fernand ona tərəf baxmağa cəsarət etmirdi. O, ləçəyin altından pırtlayıb çıxan bu şabalıdı saçların hörüklərini görmüşdü. O, açılıb tökülmüş, ləçəksiz saçları təsəvvürünə gətirirdi. Onun boynunu nə isə qıcıqlandırır, bu, Terezanın saçları idi, Fernand istər-istəməz bu saçlara baxdı.

– Bəli, – Tereza yenə dilləndi, – mənim saçım qalındır, uzundur, ləçəyin altına yığıb bağlamaq çox çətin olur.

Fernand udqundu. Özünə sərbəstlik verməyə onun haqqı yox idi. Fikri bir anlığa belə dağıtmaq olmazdı.

– Madam, mən bilirəm ki, – Fernand dilə gəldi, – müs-yö Jan-Jakin əlyazması gələcək zamanın adamları üçündür. Amma mən də hələ cavanam və müəyyən mənada mən də artıq gələcək zəmanə adamıyam. Siz mənə bu əlyazmaya nəzər yetirməyə icazə verərsinizmi?

Tereza olduqca təəccübləndi. Ola bilərmə? Yoxsa onu, doğrudan da, yalnız bu yazı-pozu maraqlandırır? Tereza Jan-Jakin necə şikayətləndiyini dumanlı halda xatırladı: o şikayətlənirdi ki, dostları onu kralın və bütün dünyanın nəzərində ləkələmək üçün əlyazmalarında dəyişiklik edirlər. Bəlkə, bu gənc oğlan da? Axmaq fikirdir. Tereza səhv edə bilməz. Yalnız bircə şeyi... istəyən adam belə zırlıtlı və həyəcanla danışar.

Tereza başını yana yüngülcə elə çevirdi ki, saçları bütünlükdə Fernandın üzünə toxundu. Fernand yana çəkilmək,

qaçmaq istədi. Bir anlığa Jilbertanı, onun otağını, onun paltarını xatırladı, onun ətrini duydu. Lakin xatirəsi aydın bir şəkil almamış dağıldı, burada, onun lap yaxınlığında isə Terezanın saçları duyulurdu. İradəsi xilafına olaraq əlləri onun dalğın hörüklərində gəzir və tumarlayırdı, saçları içərisinə keçir, onları qarışdırır, yavaşca dartırdı.

– Belə etməyin, ağrıdır, – deyə Tereza qaranlıqda əlini qaldırıb oğlanın əlini axtardı. Onun əlini tapıb öz əlinə aldı. Fernand, sanki, oda toxunurmuş kimi əlini dartdı, sonra yenə uzadıb onun əlini tutdu, möhkəmcə əlinə keçirib sıxdı, azca boşaldıb yenə, bir qədər bərkdən sıxdı.

Tereza şadlığından bilmirdi nə etsin. İndi isə o, gənc qrafa əzab verəcək, onu incidəcəkdi. O, Fernandın, əslində, istədiyi şeyə cavab vermədi, həm də işgüzarcasına Jan-Jakin yazı-pozularını oxumaq üçün ona icazə vermək məsələsinə keçdi.

92

– Mən bilmirəm, – dilləndi, – sizə bir şeylə kömək edə biləcəyəm, ya yox. Gərək anamla danışam. Jan-Jak, yəqin, əleyhinə olar. Bir halda ki o əleyhinədir, mən bunu etməməliyəm. O, mənə elə mehribandır ki. O, mənim üçün müqəddəsdir.

Fernand ona qulaq assa da, eşitmirdi. Terezanın əlini öz əlinə almışdı, bəs nə üçün Fernandın əl sıxmasına cavab vermir? Nə üçün o, yenə əlyazması haqqında söhbət açdı? Fernand məyus olmuşdu.

Nəhayət, Tereza qət etdi ki, vaxt çatmışdır.

– Lakin sizə hər hansı bir şeydə rədd cavabı vermək çox çətindir, – deyə Fernandın əl sıxmasına cavab verib onun çiyinlərini qucaqladı. – Sizdən ötrü mən nəinki təkcə bunu edərdəm, – əlavə etdi.

Onlar öpüşdülər.

Fernandın bütün ciddi qərarlarından əsər də qalmamışdı, hər şey unudulmuşdu. O bilmirdi, onu Terezamı özünə cəlb etmişdi, yoxsa özü ona meyil salmışdı. O, istəməz iradəsini gərginləşdirib girdaba, qızğın bir axına, təbiətin özünə necə qərq olduğunu güclə dərk edirdi.

XI fəsil

TEREZANIN RƏĞBƏTİNİ QAZANMAĞA ÇALIŞANLAR

Tereza kəbindən xaric fərəh axtarmağı heç vaxt günah hesab etmirdi. Vaxtilə bakirə olmadığını Russoya etiraf edərəkən o, buna məhəl belə qoymamışdı. Tereza özünün sonralar başqa kişilərlə əyləndiyindən Russonun xəbəri olub-olmadığını bilmirdi: Russo heç bir vaxt bu barədə ona birçə kəlmə də olsun deməmişdi. Bir halda ki Russo belədir, onda Tereza özgə kişilərlə əylənməkdə özünü haqlı hesab edirdi. Ancaq elə ki birisilə yeni sevgi macərəsi başladı, ona sadıq qalır və bir daha heç kəslə eşqbazlıq etmirdi. Tereza belə düşünürdü ki, bu yay Ermenonvildə belə yeganə adam Nikolas olacaq, ancaq birdən bu ətcəbala cavan qraf ortaya çıxmış və onu aludə etməyə başlamışdı.

Xülasə, indi ki belə olmuşdur, daha nə edə bilərsən, qoy hər şey necə gedirsə, elə də getsin. Ancaq hər halda, Nikolas – Tereza bunu ilk baxışdan duymuşdu – onun üçün daha münasibdir. Boy-buxununa görə də, öz mənşəyinə görə də. Bu səbəbdən Tereza vicdan əzabı çəkirdi ki, ona sadıq qalmamışdır. İki nəfərlə eyni zamanda əylənmək yaxşı deyil. Tereza o qədər də namussuz deyil ki, belə bir iş tuta, həm də buna onun ağıl-kamalı da çatmaz.

Ancaq bu dəfə işin axırı yaxşı olar. Nikolas ağa nökridir və mənşəyi etibarilə onunla bərabərdir, o başa düşəcək ki, adi bir qadın əsl qrafın və Ermenonvilin gələcək senyorunun iradəsinə boyun əyməyə məcbur olmuşdur. Qraf Fernanda gəldikdə isə hələ çox gənc və təcrübəsizdir, o, Terezanın Nikolas ilə əyləndiyini sezməz.

Əslində, Terezaya hər ikisi – Nikolas da, Fernand da xoş gəlirdi. Əlbəttə, eşqbazlıqda gənc ilə, eşqdə təmiz və təcrübəsiz bir adamla oynaşmaq da pis deyildi. Hələ bundan başqa, qraf nə qədər adlı-sanlı bir cənab olsa da, onunla danışmaq asan idi, hətta öz mühitindən olan Nikolasla danışmaqdan da asan idi.

Tereza Fernandla yaxınlıq etdikdən sonra ilk dəfə Nikolasla görüşdükdə ehtirası yeni qüvvə ilə alışdı. Nikolas

ona xüsusilə comərd görünmüşdü. Tereza həmişəkindən daha güclü hiss etmişdi ki, başqası deyil, yalnız Nikolas onun yeganə adamıdır. Nikolasın qarşısında günah işləmiş olması isə, onu özünə cəlb etdiyi dəqiqələrdə Terezanın xəyalına Fernandı gətirmişdi, ona elə gəlirdi ki, onların hər ikisinin eşqi ilə məşğuldur, bu isə son dərəcə şirin idi.

Sonralar ona elə gəlirdi ki, Nikolasa əsl xəyanəti onun ağışında olub qraf Fernandı düşünərkən etmişdir. O qət etmişdi ki, öz Nikolası qarşısında özünə bəraət qazansın. Buna görə də əvvəlcə yəndəmsiz bir işvə ilə ondan soruşdu ki, Nikolas ona sadıqdır, ya yox.

– Cəfəng sözlər danışma, kaftar, – Nikolas kobud, lakin mehribanlıqla cavab verdi.

Tereza isə sanki, Nikolas ondan hesabat tələb edirmiş kimi ona nağıl etdi ki, gənc qraf ondan heç də «o şeyi» istəmir, o yalnız Jan-Jakin yazı-pozularını oxumaq istəyir.

94

Terezanın sözləri həmişə dildən zirək olan Nikolasın nitqini qurutdu. Tereza qəribə Jan-Jakin yazı-pozularını ilk dəfə xatırladığı vaxtdan bəri Nikolas belə güman edirdi ki, cıdır atları üçün tövlə tikdirməkdən ötrü ona lazım olan iki yüz luidoru bu bir yığın kağız qalağından çıxarmaq üçün bir yol tapacaqdır. Heç bir vəchlə yol vermək olmaz ki, bu uzundraz gənc qraf onun planını boşa çıxartsın. Fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Nikolas öz planlarını ətraflı surətdə Terezaya izah etdi. O deyirdi ki, əslində, markiz onu aldatmışdır. Əgər markiz böyük bir tövləni idarə edəcəyi vədi ilə onu şirnikdirməsəydi, Londondan çıxıb gedərdimi? Bunun əvəzinə müsyö de Jirarden pulları öz sarsaq bağlarına xərcləyir. Nikolas heç də burada uzun müddət qalmaq fikrində deyildir. Elə ki böyük bir məbləğ pul toplaya bildi, o saat Parisdə öz xüsusi cıdır atları tövləsini açacaqdır. Nikolas özünün Parisdə mister Tetersoll kimi bir ağa olacağını uzun-uzadı təsvir etməyə başladı. Atlar haqqında danışarkən Nikolas tamam başqa şəklə düşürdü. Tereza onun nə barədə danışdığını heç də həmişə başa düşmürdü, amma ona inanırdı və onun dediklərinə heyran olurdu.

– İndi bir gör ki, mənə vur-tut iki yüz uğursuz luidor lazımdır! – Nikolas qəzəblənib özündən çıxırdı. – Dünyada isə nə qədər pul əbəs yerə batıb gedir! Madam Tereza,

siz də həmin çətinliyi çəkirsiniz. Cənab filosofun yazı-pozuları yerindəcə qalıb ki, qalıb, sizin kimi nəzənin isə ən lazımlı şeyə belə ehtiyac hiss edir, bütün günü əlləşib-vuruşur, amma bircə ipək paltarı vardır. Bu yandan da bu qraf gəlib çıxıb ki, bəs müsyö filosofun yazılarını oxumaq istəyirəm. Sizin qraf Fernandiniz, inanın ki, sizi aldadır. O gedib hər yana car çəkəcəkdir, yazı-pozular haqqında sağa-sola çərənçilik etdikdə isə onlar, necə deyərlər, öz bəkirliyini itirir, qiyməti aşağı düşür, belə olduqda, madam Tereza, siz əvvəlki kimi yenə də öz ucuz paltarlarınızda gəzəcəksiniz. Sizə məsləhətim budur: hələ nə qədər ki tələbat var, yazı-pozuları pula çevirin. Mən artıq buna inanmışam ki, sizdə tacir qanı yoxdur. Amma bilmirəm necə olur ki, sizin hörmətli ananız kimi zirək bir xanım bu ümid-siz şikəst adamla – cənab filosofla bacara bilmir? Pullar əlimizə keçdikdə isə görürsünüz ki, tez bir zamanda necə artıb çoxalmağa başladı. Mənim çoxlu tövləm, sizin isə paltarlarınız, daş-qaşınız, sizin kimi xanıma layiq bəzəkli minik arabanız olacaqdır. Öz hörmətli ananızla danışın. Mən bunu tələb edirəm! Mən israr edirəm!

Tereza bilirdi ki, əgər bu yazı-pozularla bir şey etmək mümkün olsaydı, onu anası edərdi. Ancaq Terezanın könlünü oxşayan bu idi ki, müsyö Nikolas onu gənc qrafa qışqanır və ona yalnız bir əylənməli qadın kimi deyil, öz işlərini müzakirə edə biləcək rəfiqə kimi də baxır. Bundan başqa, Tereza bilirdi ki, Nikolasa zidd getmək olmaz, yoxsa iş korlanır. Buna görə də ona cavab verdi ki, məsləhətini anasına yetirəcəkdir. Nikolas onun sağrısına təvəccöhlə möhkəmcə bir şapalaq vurdu və dedi ki, bəs ağıllı adamın ağıllı söhbət edə biləcəyi bir qadınla tanış olduğunu ilk görüşdən bilmişdi.

Boş və kimsəsiz park ilə nöqər otağına qayıdan Nikolas öz planlarını ətraflı surətdə düşünməkdə davam edirdi. İki yüz luidordan az bir məbləğ barədə danışmağına da dəyməz, çox xırdadan başlamaq olmaz, o, öz ilk maneəsini yaxşı bir fəndlə aradan qaldırmalıdır.

Onun işgüzar fikirlərini bərk it hürüşməsi pozdu, elə həmin anda da bir it onun üstünə atıldı. Nikolas bunun nə olduğunu dərhal anladı. Filosof, bu qərribə adam son vaxtlar Ledini həmişə özü ilə qəsrə gətirirdi. Lənətə gəlmiş

heyvan lap əvvəlcədən Nikolası xoşlamırdı, indi isə, bütün başqa cəhətlərdən əlavə, onun Tereza ilə görüşlərinə bir əngəl olmuşdur.

– Səsini kəs, murdar qancıq! – Nikolas boğuc səsle ingiliscə söylənərək hürən, zingildəyən və mırıldayan iti sakitləşdirməyə çalışdı. – Bu mənəm, – fransızca qışqırdı, – mənəm, müsyö Nikolas, cənab markizin nökrəri.

– Buraya gəl, Ledi, – qəribə adamın sakitləşdirici səsi eşidildi. İt qaçdı. Filosof ilə mehtər qarşı-qarşıya gəldi və hər biri öz yolu ilə getdi.

Jan-Jakin yazı-pozuları ilə hər iki məşuqunun belə çox maraqlanması Terezanı təəccübləndirir, hətta ona bir qədər gülünc görünürdü. Nə olsun, o həm Fernandla, həm də Nikolasla dostluq eləməyi sınayacaq.

Hər şeyi biciklə yerinə yetirməyə çalışan Tereza əvvəlcə Jan-Jakin kağızlarına baxmaq barədə Fernandin xahişini anasına söylədi. Sonra isə öz sevimli qrafına xəyanət edərək, sanki, onun öz ağılına belə gəlibmiş kimi sözüünə davam etdi:

– Bəlkə, Jan-Jakin cəfəngiyatında, doğrudan da, bir şey var, düşmənləri də hər yolla onun kitablarını ələ keçirib, orada nəyi isə saxtalaşdırmağa çalışırlar. Anacan, bəlkə, onları tezliklə satmaq lazımdır, hə? Yoxsa onlar həvəskarlar üçün öz qiymətini itirər.

Anası öz nüfuzedicilə gözləri ilə diqqətlə Terezaya baxırdı.

– Nəyi itirər? – gülümsəyərək soruşdu. – Həvəskarlar üçün qiymətini? Səni o həvəskarlar qiyməti üçün şallaqlamaq lazımdır. Elə bilirsən ki, mən bu hədyanın dalında kimin dayandığını bilmirəm? Burada sənin kələkbazın, mehtər Nikolas, məlun arvadbazın barmağı var.

Tereza ovqatı təlx olmuş halda üz-gözünü turşutdu. Onun ovqatını təlx edən bu idi ki, işi pis başlamışdır, ancaq anasının gözündən, onsuz da, heç bir şey qaça bilməzdi.

Madam Levasser möhkəm bir məntiqlə sözüünə davam etdi:

– Əgər sənin başında, heç olmasa, bir qram ağıl olsaydı, başa düşərdin ki, mehtər sənin az-çox qalmış gözəlliyinə deyil, bizim pullarımıza göz dikmişdir. Yoxsa bunların hamısı sənə hələ də aydın deyil? Əslində, sən elə axmaqsan, qanın bir az qızanda isə ağıl başından çıxır.

Madam Levasser, dəfələrlə olduğu kimi, Jan-Jakin stoluna və sandığına həsrət və acıq dolu bir nəzər saldı. Onun Nikolas kimilərinin məsləhətinə ehtiyacı yoxdur. Özü bu yazı-pozunu çoxdan pula çevirərdi, günü günə satmazdı. O, cavan deyil və bu nemətdən, hələ nə mümkünsə, qoparmaq istəyir, heç olmasa, əziz oğlu Fransuanı şad etmək xatirinə bir şey qoparmaq istəyir. Ancaq təəssüf ki, o, öz əcəlini səbirsizliklə gözləməyə alışmışdır.

O, Terezaya ciddiyyətlə dedi:

– Jan-Jakin yazı-pozusunu qrafa göstərib-göstərməyəcəyim haqqında hələ fikirləşəyəm. Mən özüm onunla danışaram, sən isə kiri, yoxsa belə açarsan. Öz lotuna isə belə deyə bilərsən: əgər öz məsləhətləri ilə mənə yaxşılıq etmək istəyirsə, onda qoy bu kələkbaz zəhmət çəkib öz ayağı ilə yanına gəlsin. Mən onun başına ağıl qoyaram.

Madam Levasser tək qalıb, nə etməli olduğu haqda keyli və hərtərəfli düşündü. Mehtər Nikolası heç bir vəchlə nə yazı stolunun, nə də sandığın yanına buraxacaq. Cavan qrafa gəldikdə isə, qoy bu kağız yığınının içərisində nə qədər istəyirsə, eşlənsin. Bu göyərçini ehtiyat üçün saxlamaqdan zərər gəlməz.

XII fəsil

«ETİRAF»

Baş verən əhvalatdan sonra Fernandin qəlbində elə həyəcanlı hisslər coşurdu ki, belə hissləri hələ heç vaxt keçirməmişdi.

Fernand Jan-Jaka, Jilbertaya, Terezaya qarşı günah işlətməmişdi, özünü və başqalarını hörmətdən salmışdı.

Bununla belə, Fernandin Terezaya olan hissləri onu ilk dəfə Parisdə, sonra isə burada, kənddə bürüyən kobud şəhvətə və heyvani ehtirasa oxşamırdı. Bu halı sevgi də adlandırmaq olmazdı: onun Jilbertaya bəslədiyi hissi Terezaya olan meyli ilə müqayisə etməyin özü də ehtiramsızlıq olardı. Onu Terezaya cəlb edən – Terezadakı dərin ibtidailik, onda təcəssüm edən təbiətin özü idi. Tereza hər hansı bir düşüncə əlamətindən məhrum bir gil parçası, bataqlıq, palçıq və eyni zamanda bataqlıqda əks edən bir

işıq idi. Terezanı ona cəlb edən hiss adi bir şəhvet deyil, nə isə daha güclü bir hiss idi. Tereza: «Sizdən ötrü mən nəinki təkcə bunu edərəm!» – dedi vaxt onun məxmər kimi yumşaq səşində elə bir mehribanlıq vardı ki, Fernand bunu bütün həyatı boyu unutmayacaqdı. Tereza Fernandı sevirdi, bəli, sevirdi.

Bəs sonralar necə olacaq? Jan-Jakin gözləri içinə necə baxacaq? Jilberta gələndə nə olacaq?

Ən ağıllısı bu olardı ki, Terezaya bəslədiyi hissini zəhərli bir neştər kimi ürəyindən çəkib çıxarasan. Amma Tereza ilə görüşməkdən vaz keçərsə, sadəcə olaraq, ondan qaçarsa, bu, qorxaqlıq və alçaqlıq olar, elə deyilmi? Məsuliyyətdən yaxa qurtarmağa onun haqqı yoxdur. O, bir daha yalnız bircə dəfə onunla görüşməli, ona izah etməlidir ki, bir-birindən qaçmaq onların hər ikisi üçün daha yaxşı olar. Ancaq Fernand özü özündən qorxurdu. O, öz hərəkəti üçün özünə nifrət edirdi, buna baxmayaraq, onu hansı bir qüvvəsə hər şeyi bir daha və bir daha təkrar etməyə sövq edirdi.

Jan-Jak, adətən, günün bu çağında gəzdiyi zaman Fernand yenə Yay evinə getdi. Oraya getmək – cansıxıcı qüssə də, qızgın ehtiras da elə bunun özündə təcəssüm olunurdu.

O, qapını döydü.

– Buyurun! – boğuş səş eşidildi.

O, içəriyə keçdi. Təkcə madam Levasseri gördü. Onu dərin məyusluq bürüdü və... yüngülcə nəfəs aldı.

Qarı Fernandla göz-gözə söhbət edə biləcəyindən məmnun idi. Fernand, yəqin, Jan-Jakin yazı-pozuları üçün gəlmişdir. Onun xahişini Tereza söyləmişdi.

– Ancaq, – qarı sözüne davam etdi, – sizin bizdən tələb etdiyiniz şeyi, cənab qraf, biz düzünü söyləmiş olsaq, edə bilməyəcəyik. Mənim kürəkənim belə arzu edir ki, öldüyü günə kimi heç kəs onun əsərlərini görməsin. – Madam Levasser xırda iti gözləri ilə ona baxdı. – Bəs nə üçün elə siz özünüz onun özündən icazə almırsınız? – Fernanda macal vermədən yenə sözüne davam etdi. – Axı siz ki onunla tez-tez görüşürsünüz. – Fernand pərt halda susurdu. – Bizim Jan-Jakin, doğrudur, bir az qəribəliyi var, – qarı Fernandın imdadına yetdi, – ancaq siz onun həqiqi dostusunuz, mən

bunu görürəm, hörmətli kürəkənim də belə deyir. Deməli, mən sizə iltifat edəcəyəm, – mehribanca əlavə etdi. – Ancaq biz gərək ehtiyatlı olaq. Yalnız o vaxtlar gəlin ki, onun bizi qəfildən yaxalaya bilməyəcəyinə tam əmin olaq.

Fernand dili dolaşa-dolaşa təşəkkür etdi. Madam Levasser hiyləgərcəsinə barmağı ilə onu hədələdi.

– Yaman bic adamsınız, mənim gənc qrafım, qızımı da məftun etmişiniz, indi də mən, qoca bir qadın sizdən ötrü ömrümdə ilk dəfə olaraq adam aldadıram. Nə işə, sabah gəlin.

Fernand mütəəssir halda getdi. Madam Levasser soruşurdu ki, nə üçün Fernand birbaşa Jan-Jakin özünə müraciət etmir, deməli, hətta madam Levasser də onun oyununun necə nalayiq bir şey olduğunu başa düşmüşdür. Yox, o, sabah Yay evinə getməyəcək. Jan-Jakin əlyazmaları içərisində oğrun-oğrun qurdalanmayacaq.

Sabahısı Fernand Yay evinə getdi. Madam Levasser ona iki dəftər verdi:

– Cəmisi on yeddi dəftərdir. Saymışam. Mən dəftərlərin sandıqda və stolun yeşiklərində nə qaydada olduğunu yaxşıca yadda saxlamalı oluram ki, sonra hamısını olduğu kimi əvvəlki yerinə qoyam.

Tereza otaqda idi və öz ev işləri ilə məşğuldu. Gözlərini Fernanddan çəkmirdi, axı onu çoxdan idi ki, görmürdü. Fernand pərt idi, Terezanın burada olması ona mane olurdu.

– Olmaz ki, bu dəftərləri evə aparım? – soruşdu.

– Siz nə danışırırsınız, əziz qraf! – madam Levasser özündən çıxdı. – Məncə, biz, onsuz da, risk edirik! Bircə bu stolun arxasına keçin! – Jan-Jakin yazı stolunun yanındakı kreslonu göstərərək hökm verdi.

Fernand mütərəddid halda əyləşdi. Onun hərəkəti məgər günah deyildimi? Müəllimin yazı stolu arxasında oturub onun sirlərini araşdırasan, hələ ləkə vurduğun arvadı da, üstəlik, burada ola, bu ki dəhşətdir! Lakin Fernand daha bu girdaba atılıb, geri dönmək də mümkün deyil.

Fernand birinci dəftəri açdı. «Xatirələr» başlığının üstündən xətt çəkilmiş və onun əvəzində gözəl, möhkəm və eyni zamanda incə bir xətlə «Etiraf» sözü yazılmışdı.

Fernand oxumağa başladı:

«Mən keçmişdə heç bir nümunəsi olmayan və gələcəkdə də heç vaxt nümunəsi olmayacaq bir əsər yazmağa başlayıram. Mən öz qəbilimdən olan məxluqata insanı onun əsl ruhunda, təbii halında göstərmək istəyirəm. Özümü göstərmək istəyirəm.

Yalnız özümü. Mən öz qəlbimi yaxşı tanıyıram, buna görə də insanları tanıyıram. Rast gəldiyim adamların heç birinə və cəsarətlə deyə bilərəm ki, müasirlərimdən heç kəsə oxşamıram. Ola bilsin ki, başqalarından yaxşı deyiləm, amma hər halda, başqa adamam.

Məhşər gününün şeypur səsi ucalan vaxt əlimdə bu kitab, gəlib haqq-taalanın qarşısında duraraq bəyan edəcəyəm: nə etdiyimin, nə düşündüyümün, nə olduğumun hamısı burada yazılmışdır. Mən öz qüsurlarımı gizlətməmişəm. Özümü olduğum kimi, bəzən nifrətəlayiq və alçaq bir adam, bəzən də mərhəmətli, alicənab və böyük bir insan kimi təqdim etmişəm. Qoy mənim saysız-hesabsız müasirlərim etirafımı eşitsinlər, mənim qüsurlarıma heyifsilənsinlər, qoy rəzalətdən üzləri qızaranaq mənim müsibətlərimi bilsinlər. Ey xudavəndi-aləm, qoy o vaxt bir bəni-insan ərşi-ilahinin astanası qarşısında cəsarət edib desin ki, mən bu adamdan yaxşı idim».

100

Fernand oxumağına davam edirdi, öz aydın ifadəsi ilə heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyəcək Jan-Jak sətirləri dəhşət doğuracaq qədər çılpacaq həqiqiliyi ilə onu, doğrudan da, sarsıtdı. Fernand heç vaxt elə bir adamın tapıla biləcəyini xəyalına belə gətirmirdi ki, öz mənliliyini bu qədər dərinəndən didişdirməyə cəsarəti çatmış olsun. Qəlbin dərin guşələri burada elə bir cəsarətlə açılıb üzə çıxarılmışdır ki, bu, bütün yeraltı aləmin zahirə çıxarılmasındakı cəsarətdən qat-qat artıqdır.

Ən böyük möcüzə isə budur ki, bu məşum sirlərə yol tapıb nəzər salmağa cəsarəti çatan bir adam öz mühakiməsini itirmir.

Fernand səkkizyaşlı Jan-Jakin məruz qaldığı bədən cəzasına dair sətirləri oxudu. Otuzyaşlı gözəl bir qadının əli ilə icra edilən bu cəza kiçik uşağda necə də şəhvətə bənzər bir hal, vaxtından əvvəl cinsi duyğu hissi oyatmış və keçirdiyi hal necə də onun arzularının, ehtirasının, onun hissiyyat xarakterinin istiqamətini həmişəlik olaraq müəyyən etmişdi.

Fernand Jan-Jakin doqquz yaşında ikən haqsızlığı ilk dəfə necə dərk etdiyi haqqında da oxudu. Etmədiyi bir hərəkət üstündə onu necə incitməşlər, o da təkidlə öz sözünün üstündə durmuş, onun yanında olanların fikrincə, «tərslik etmişdir», buna baxmayaraq, etmədiyi şeyi boynuna almamış, üzülüb əldə düşsə də, hər halda, bu imtahanı qalib çıxmışdır. «Utancaq və sözə qulaq asan, – Fernand oxumağına davam edirdi, – ağıllı və həlim rəftara alışmış bir oğlan uşağını təsəvvürünüzə gətirin. Bu uşağa qəfildən bir haqsızlıq edirlər, həm də bunu onun dünyada ən çox sevdiyi və hörmət etdiyi adamlar edirlər. Bütün məfhumlar necə də fəlakətə uğrayır, ruhda necə bir dönüş, fikir və düşüncədə necə bir çevriliş baş verir! Cismani ağır nə qədər bərk olsa da, mənə o qədər də böyük əzab vermirdi: məni hiddət və qəzəb, ümitsizlik boğurdu. Nəhayət, yatağa uzandıqda öz qəzəb hissimə sərbəstlik verdim, yazıq sağrım üstə əyləşib var səsimlə, azı, yüz dəfə qışqırdım: *Carnifex! Carnifex! Carnifex!* Cəllad! Cəllad! Hələ indi də, bu sətirləri yazdığım vaxt da nəbzim tez-tez vurur və əgər yüz min il yaşamış olsaydım da, həmin dəqiqələr yenə də hafizəmdən sönüb getməzdi. Zorakılıq və haqsızlıqda mənim bu ilk toqquşmam qəlbimdə elə dərin iz buraxmışdı ki, kimə aid olmasının fərqi nə varmadan haqsızlıq gördükdə və ya haqsızlıq haqqında eşitdikdə hər dəfə məndə bu hal yenidən baş qaldırır, bu hal elə baş qaldırır ki, sanki, bunun qurbanı mən özüməm. Həmin gün mənim qayğısız uşaqlıq çağım sona yetmişdi».

Fernand oxuyurdu ki, o vaxt varlı bir evdə nökrə olan on səkkiz yaşlı Jan-Jak heç bir lüzum olmadan köhnə və yararsız gülmüşü-çəhrayı rəngli lenti oğurlamış və bu oğurluğu ona heç bir pislik etməmiş günahsız bir məxluqun, məhrəban xidmətçi qadının üstünə atmışdı. Jan-Jak bu barədə obrazlı nağıl edirdi, heç nəyi izah etməyə çalışmırdı,

bu, sadəcə olaraq, elə-belə idi, buna görə də Fernand hətta Jan-Jak kimi adamlara da təkrar-təkrar üstün gələn düşüncəsiz və bəlalı başlanğıcın qüdrətindən dəhşətə gəlmişdi.

Jan-Jak öz mənliliyinin zülməti və sürüşkən dolanbac-larına getdikcə daha dərinlən və daha amansızlıqla qarş olurdu. Getdikcə yeni-yeni «gülünc və acınacaqlı» hərəkətlərindən nağıl edirdi. Şəhvetin sadələvh ləzzətindən və xəyalının incə nəşəsindən danışırdı.

Fernand Jan-Jakın necə acı bir halda məyus olub ümidini üzdüyünü görürdü. Onların arasında öz zəmə-nəsinin ən böyük xadimləri – Didro¹, Melhior Qrimm², «Ensiklopediya»nın yaradıcıları, böyük Volterin özü də var idi, bunların da, demək olar, hamısı birləşib Jan-Jaka qarşı olmuşdu, ona xain çıxır, onu təqiblərə məruz edir-dilər. Bütün bu adamlar şöhrətpərəst, kinli və kor idilər, onların nəzakətli və görkəmli simaları bir pərdə idi, bunun arxasında isə eybəcər heyvan sifətləri gizləndirdi, Jan-Jakın amansız mühakiməsi qarşısında tab gətirən yeganə adam isə Jan-Jakın özü idi.

102

Fernand üç gün səhərlər Yay evinə gəlib «Etiraf»ın qalın dəftərlərini oxudu. Madam Levasser dəftərləri ona adda-budda verirdi, Fernand isə etiraz etmirdi. O, dəftər-lərin hər birinə son dərəcə böyük bir maraqla göz gəzdirdirdi. Onları aram-aram, diqqətlə oxumaq istəyirdi, lakin cəld, həyəcanla, səbirsizliklə oxuyurdu. Axı o, cəld oxumalı idi, elə deyilmi? Bəlkə, birdən onun dəlisov səadəti parçalandı, bəlkə, birdən madam Levasser fikrini dəyişdi, yaxud onun gizli məşğələsi bir kimsə tərəfindən xaincəsinə faş edildi, yaxud hər hansı bir məşum hadisə, ümumiyyətlə, hər şeyi pozub puç etdi?

Arvadlar ev işi ilə məşğul idilər, ağaclar pəncərəyə boylanırdı, sarıbülləllər öz qəfəslərində cəh-cəh vururdu, Fernand isə oxuyurdu. Bəzən Terezanın burada olması, nə qədər müqavimət göstərsə də, Fernandın fikrini yayın-

¹ Deni Didro (1713–1784) – görkəmli fransız materialist filo-sofu, yazıçısıdır. XVIII əsr Fransa burjuva inqilabının ideoloqu, feodal-dini ideologiyaya qarşı mübarizənin mərkəzi olmuş «Ensiklo-pediya»nın redaktoru idi.

² Melhior Qrimm – ensiklopedistlərin mütərəqqi fransız filo-sofları, təbiətşünasları, yazıçı-publisistləri qrupunun nümayəndəsi

dırırdı. Lakin başqa bir dəfə onun fikrini məhz Terezanın otaqda olmaması yayındırırdı. Təsəvvüründə belə bir şəkil canlanırdı ki, Tereza Nikolasın ağışında uzanmışdır. Jan-Jakin sözlərində alışıb-yanan cəhənnəm əzabları isə Tereza ilə Nikolasın bir-birinə yaxınlığını təcəssüm edən dözülməz mənzərələr ilə birləşib onun ürəyini didirdi.

Fernand Levasser ailəsi haqqında Jan-Jakin nağıl etdiklərinin hamısını oxuyurdu. Burada Terezanın qardaşı serjant Fransuanı – bu «amerikalının» ipək köynəkləri necə oğurlaması haqqındakı acı və gülünc əhvalat, madam Levasser və onun bütün ailəsinin «qəribə dərəcədə fağır» Terezanı necə söydükləri təsvir olunurdu; bu hələ bir yana dursun, özünü zahirən nəvazişli göstərən və hətta yaltaqlanan qarı casusluq edib Jan-Jakı düşmənlərinin əlinə vermişdi. «Tamahkarlıq və acgözlüyünü, – deyər Jan-Jak yazırdı, – mən ona yenə bağışlaya bilərdim, özünü bilməzliyə qoymağını isə heç cür bağışlaya bilməzdim. Onun rəzaləti mənə o qədər iyrenc görünürdü ki, mən çox vaxt öz nifrətimi çətinliklə gizlədə bilirdim». Fernand bunu dərk etdikcə onu elə bir sıxıntı bürüyürdü ki, indi Fernand da bu hiyləgər qarının xidmətindən istifadə edir, lakin bundan kam alırdı: axı madam Levasser özü haqqındakı pis sözləri, Jan-Jakin onun haqqında yazdıqlarının hamısını Fernanda özü öz əli ilə vermişdir.

Jan-Jak öz xəstəliyi haqqında, «sidik ifrazının, demək olar, həmişəlik pozulması ilə nəticələnən sidik kisəsinin üzvi pozğunluğu» haqqında da danışdı. Fontenebloda «Kənd cadugəri» operasının müvəffəqiyyətli tamaşasından sonra hofmarşalın onu ertəsi gün saraya necə dəvət etməsi bütün təfərrüatı ilə təsvir olunurdu; hofmarşal onu krala təqdim edəcək, o da Jan-Jaka illik təqaüd kəsəcəkdə. «Mənim bütün fikrim-zikrim, – Fernand oxuyurdu, – xəstəlik üzündən tez-tez bayıra çıxmağım idi. Hələ operanın tamaşası vaxtı bu, məni dözülməz dərəcədə incidirdi, mən əmin idim ki, ertəsi gün kral sarayında, bütün bu əyan-əşrəf və xanımlar arasında xəstəliyim məni daha artıq incidəcəkdir. Təkcə bunu düşünərkən ağılim başımdan çıxırdı ki, kralın gözü qarşısında qaçmalı olsam, necə bir mərəkə qopacaq. Ölmək bundan yaxşıdır. Yalnız başı bu bəlani çəkən adam bilir ki, xəstəliyin təkcə yaxınlaşması

necə dəhşətli olur». Deməli, Tereza haqlı imiş. Jan-Jakı belə bir alicənab hərəkət etməyə heç də vətəndaşlıq qüruru deyil, sidik kisəsinin xəstəliyi məcbur etmişdi. Bununla belə, Terezanın bu əhvalat haqqındakı bəsit anlayışı düzgün deyildi: Jan-Jak başqa səbəblərdən də, səmimi vətəndaşlıq səbəblərindən də danışdı. O, müstəqilliyini itirməmək üçün qızıla və ehtirama yaltaqlanmamağa necə səy etdiyini, hələ indi də təqaüd haqqında məsələ qaldırmağı ona təkidlə məsləhət görən dostu Didrodan necə küsdüyünü sadə və inandırıcı sözlərlə təsvir edirdi. Jan-Jakın öz dəlillərinin məhz belə parlaq bir aydınlıqla izah etməsi Fernandı heyranlıqdan məyusluğa və məyusluqdan səcdə etməyə sövq edirdi.

Sonra Jan-Jakın dostlarından birinin, podaqra xəstəliyindən şikəst olmuş, hədsiz şəhvani həzlərlə üzülüb əldən düşmüş yaşlı bir adamın ən alçaq və şəərəfsiz vasitələri – pulu, iyərənc bir kitabı, murdar şəkilləri necə işə salıb Terezanı özünə cəlb etmək istədiyini nifrətlə nağıl edirdi. Fernandı həya və amansız bir peşmançılıq hissi boğurdu. Əgər Jan-Jak özünün köhnə yalançı dostu haqqında belə nifrətlə danışdırsa, müəllimin rəfiqəsinə çirkin əllərlə və çirkin fikirlərlə yanaşan Fernanda, hələ bir uşaq olan Fernanda qarşı onun qəzəbi bəs nə qədər böyük olardı. Bəs bu vəhşilik deyilmi: budur, onu peşmançılıq hissi gəmirir, amma Terezanın burada olması onun qanını yenə də qaynadır. Bu qadın, sanki, onu qıdıqlayır, onda ikrah hissi doğurur və elə qıcıqlandırır qızıdır ki, heç bir şey onu heç vaxt belə həvəsləndirib qızıdırmamışdı. Fernand Jilbertanı təsəvvüründə canlandırmağa çalışdı ki, onun pak surəti Terezanın yaxınlıqda olmasından doğan şəhvət arzusunu, bəlkə, qaçıra. Əbəs idi. O, «Etiraf»ın qiraətini davam etdirməyə səy etdi, lakin daha oxuya bilmədi.

O, gölə tərəf qaçdı, burada uzun müddət və sürətlə üzdü, sanki, qəlbindəki murdar ləkələri su ilə yuyub təmizləmək mümkün olacaqdı.

XIII fəsil

«ETİRAF»IN DAVAMI

Son günlərdən birində Jan-Jak əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən arvadı və qayınanası ilə birlikdə gəlib qəsrdə zühur olduqda Jirarden ilə müsyö Herber sevinmiş və buna təəccüb qalmışdılar. Fernand isə bilmirdi ki, onlarla nədən danışsın, onların gözünə necə baxsın. Madam Levasser güclə seziləcək hiyləgər bir təbəssümlə ona nəzər yetirdi. Terezanın yuxulu simasında da şən bir məkr parladı.

Jan-Jak, həmişə olduğu kimi, özünü sadə və təbii aparır, markizlə qızgın söhbət edirdi və hətta müsyö Herberi də ümumi söhbətə çəkmişdi. Utancaq Herber, Fernand hələ uşaq olarkən onunla birgə kukla teatrı tamaşalarını necə düzəldiklərindən və balaca Fernandın bu tamaşalarda necə böyük bir maraq və istedadla oynadığından danışdı. Lakin o, öz istirahət vaxtlarında bu tamaşalardan ötrü özü sadədil, məzəli pyeslər yazdığını və bunun ona böyük fərəh gətirdiyi haqqında bir kəlmə də demədi. Jan-Jak elzaslının dediklərini aşkar bir təqdirlə dinləyirdi, elzaslı söhbətini qurtardıqda isə Jan-Jak belə dedi:

– Qraf Fernand, biz də kiçik bir tamaşa düzəlsək, necə olar? Məsələn, gəlin mənim «Kənd cadugəri»mi tamaşaya qoyaq, istəyirsinizmi?

Heç nədən xəbəri olmayan Jan-Jakın dostanə dediyi bu sözlər Fernandı sarsıtdı.

Müəllim gedərkən:

– Fernand, siz sabah gələcəksinizmi?

Jan-Jak hələ heç bir vaxt onu, özünü gəzintidə müşayiət etməyə beləcə açıq dəvət etməmişdi; Fernandın halı özündə deyildi.

Növbəti günün səhəri də Jan-Jak dinc və sakit, mehriban, dərd-qüssə bilməyən şad əhvali-ruhiyyədə idi. Onunla yanaşı gedən Fernand özünü yer üzünün heç bir zaman görmədiyi ən alçaq ikiüzlü adamı kimi hiss edirdi. O, qara-dinməz idi, öz daxili aləmini nə qədər gizlətməyə çalışsa da, oynaq və şux üzü ruhən pərişanlığını büruzə verirdi. Yalnız buna arxayın idi ki, Jan-Jak heç bir şey sezməyəcəkdir.

Lakin Jan-Jak birdən soruşdu:

– Fernand, sizə nə olub? Mənə elə gəlir ki, sizi nə isə sıxır. Bəlkə, rəfiqənz üçün darıxırsınız?

Fernand həyə və əzabdan yanırdı: o, balaca uşaq kimi hönkürtü ilə ağlamaq istəyirdi.

Buna baxmayaraq, sabahı gün Jan-Jak gəzintiyə çıxdığı vaxt Fernand Yay evinə gəldi; məcburi intizar onun bu şiddətli və şirin arzusunu – oxumaq, gerisini oxumaq, müəllimin sirlərinin içərisində bir daha təkrar-təkrar eşlənmək arzusunu yalnız qüvvətləndirmişdi.

İş də elə gətirdi ki, Fernand məhz həmin gün olduqca müdhiş və dəhşətli bir fakt öyrəndi. Jan-Jakın düşmənləri tərəfindən yayılan və Fernandın qərəzli bir böhtan kimi təkzib etdiyi şayiələr doğru çıxdı. Bax burada hər şey Jan-Jakın qəşəng və aydın xətti ilə, onun əsmək bilməyən möhkəm əli ilə yazılmışdır; o, doğrudan da, Terezadan tələb edirmiş ki, uşaqları, həm də birini deyil, hamısını tərbiyə evinə qoysun. Ürəyi donduran, insan təbiətini və insan hissələrini təhqir edən bu hərəkəti o, elə nağıl edirdi ki, elə bil, bu, dünyada ən adi, ən təbii bir haldır. O, bu barədə tam təfərrüatı ilə nağıl edir və «özünə nə bəraət qazandıрмаğa, nə də özünü təqsirləndirməyə» səy etmirdi. O, belə bir «çətinlikdən çıxış yolunu» məmnuniyyət və cəsərlə, azacıq da olsun tərəddüd etmədən seçmişdi, öz hərəkətini doğrultmaq üçün gündəlik həyatdan adi, sadə və aydın sübutlar gətirirdi. Əvvələn, bu, təbii bir haldır. İkincisi, hələ qanuni kəbini olmayan Terezanın şərəfini qorumaq istəmişdir. Üçüncüsü də, öz prinsiplərinə əməl etmişdir: o, bir vətəndaş və ata kimi öz uşaqlarından fırldaqçı və yüngül yolla səadət axtaranlar deyil, sənətkarlar və kəndlilər yetişdirməyi üstün tutmuşdur. Onun yolu üstündə yalnız bir çətinlik dururdu: Terezanın müqavimətini qırmaq lazım gəlirdi. Nə qədər qəribə görünəsə də, öz təmiz ad və namusunu belə bir yolla qorumağa onu inandırmaq asan deyildi. «O, acı-acı hönkürəkə tabe oldu», – Jan-Jak nağıl edirdi.

Fernand bütün bunları «yeni doğmuş olduğu uşaqları əlindən alınan» həmin qadının yanında oxuyurdu, buna görə qəlbən Tereza ilə idi, Jan-Jakın sadə və həyasız sözləri onu titrəməyə məcbur edirdi. Bu məhdud və öz sövq-

təbiisinə kor-koranə itaət edən qadın, uşaqlarını ondan alarkən necə amansız bir əzab çəkməli idi!

Fernand əvvəl oxuduqlarının üstünə qayıtdı. Jan-Jakin Tereza haqqında yazdıqlarını bir daha yenidən vərəqlədi. O, səhifələri hərisliklə vərəqləyir, Terezaya aid hər bir kəlməni, az qala, udub yeyərək qızgın və şiddətli bir maraqla oxuyurdu. Burada məzəmmətli, soyuq və ağır, hərərətli və səmimi, rəzalətli və nəcib sözlər çox idi.

Fernand oxuyurdu ki, Jan-Jak Terezanı ilk dəfə balaca və yoxsul Sen-Kventen mehmanxanasında görmüş, Terezanın utancaqlığından və onun saf qəlbinin aynası olan gözlərinin baxışından qəlbi riqqətə gələrək, kobud məsxərə ilə ona sataşan həyasızlardan Terezanı müdafiə etmişdi, Tereza isə bunun əvəzində bacardığı qədər təşəkkür etmişdi – ona təslim olmuşdu. Bunun ardınca isə tezliklə onların arasında yatan Tereza müəmmalı söhbət salmışdı ki, ona nə isə bir şeyi etiraf etməlidir. Jan-Jak elə düşünmüşdü ki, Tereza xəstədir və ona yoluxdurmuşdur. Onlar bir neçə gün görüşərkən hey müxtəlif şeylərdən danışmışdılar, nəhayət, Tereza Jan-Jakdan özünün «artıq bakirə olmadığını sezmişdirmi» – soruşmuşdu. «Mən onu başa düşəndə, – Jan-Jak nağıl edirdi, – fərəhlə qışqırmışdım: “Bakirəlik! Onu Parisdə tapmağa kimin gümanı gəlir! Həm də iyirmi yaşlı bir qızda!” Ah, mənim əziz Terezam, mən nə qədər xoşbəxtəm ki, sən belə abırlı bir qızsan, ən başlıcası isə – sağlamsan!»

Fernand isə oxuyurdu: «Əvvəlcə mən əyləncədən başqa heç bir şey axtarmırdım, amma özümə həyat yoldaşı tapdım. Mən yalnız ehtirasımı söndürmək haqda düşünürdüm, amma səadətimin özülünü ucaltmış oldum».

Lakin sonra Fernand belə sətirlərə rast gəldi. «Mən ilk vaxtlar onun zəkasını inkişaf etdirməyə cəhd etdim. Əbəs zəhmət idi. Onun daxili aləmi təbiətin yaratdığı kimi də qalır: o heç bir tərbiyəyə ram olmur. Mən əsla xəcalət çəkmədən etiraf edirəm ki, o, əməlli-başlı oxumağı da öyrənə bilmədi, yazmağı isə güc-bəla ilə bacarır. Bütün bir ayı mən ona saata baxıb vaxtı necə müəyyən etməyi öyrətməyə çalışdım: o, bu günədək bunu edə bilmir. O, ay adlarını dalbadal deyə bilmir, ən sadə hesablaşma haqqında kiçik təsəvvürü belə yoxdur. O, sözləri əlaqələndirə bilmir,

çox vaxt isə düşündüyünün əksini deyir. Onun avamlığı, onun xətaları – məni mühakimə etmək üçün dostlarımla istifadə etdiyi sevimli bir mövzudur: mən bir dəfə, madam de Lüksemburqu əyləndirmək üçün Terezanın məzəli ifadələrinin bütöv bir siyahısını tutmuşdum. Lakin bu dardüşüncəli və təbir caizdirsə, səfeh qadın bir sıra çətin hallarda öz doğru mühakimələri ilə məni çox vaxt heyran qoymuşdur, onun məsləhətləri isə məni dəfələrlə ciddi təhlükədən qorumuşdur».

Bunun ardınca Jan-Jak yazırdı: «Lakin iki bədənin hətta ən tam birləşməsi belə məni heç vaxt axıradək təmin etməmişdir. Mən həmişə ehtirasla arzu etmişəm ki, iki ruh bir bədəndə birləşsin». Sonra isə yazırdı: «Xülasə, mənim Tereza ilə heç bir ümumi fikrim və təsəvvürüm yoxdur, ətraf təbiət isə məndə elə hisslər oyadır ki, Tereza bu hissləri mənimlə bölüşməyə qadir deyildir. Tənha kənd həyatında elə bir dost lazımdır ki, sənin hisslərini anlaya bilsin». Fernand oxuduqca daha da heyrtlənin və sarsılırdı. Budur, şəhvətdən yanan Tereza onunla bir otaqda oturmuş və heç gümanı da gəlmir ki, Jan-Jakın əlyazmalarının səhifələrində öz xeyirxahlığı və səadətinə görə olduqca təriflənən, lakin malik olduğu miskinlik və heçliyi tamamilə çılpəqləşdirilən bir Tereza yaşayır; burada Fernandla yanaşı oturan canlı Terezadan xeyli artıq dərəcədə gerçək, xəyali və ölməz bir Tereza.

«Məni Tereza ilə birləşdirən günü həmişə daxili aləmə bir dəfəlik müəyyən etmiş bir gün hesab etmişəm. Bizim ittifaqımız zamanın və taleyin bütün imtahanlarından keçmiş, onu darmadağın etməli olan zərbələr nəticəsində yalnız daha da möhkəmlənmişdir».

Lakin sonrakı səhifədə belə deyilirdi: «Əgər mən özümə xas olan və oxucunun artıq buna, yəqin ki, inanmış olduğu bütün doğruluqluqla bildirsəm ki, Terezanı görmüş olduğum dəqiqədən bu günə kimi ona zərrə qədər məhəbbət bəsləməmişəm, oxucu, görəsən, nə düşünər. Onunla yaxınlığım mənim hissi tələbatımı təmin etmişdir, lakin bu, mənim şəxsiyyətimlə heç bir ümumi əlaqəsi olmayıb, yalnız bədənin tələbatı olmuşdur». Bütün bunlar burada çılpəqcasına, həyasızcasına deyilmişdi. Fernand sarsılmışdı.

Jan-Jak aydın və qısa şəkildə yekun vururdu: «O hətta hər hansı bir qeyri-təbiilikdən və ya naz-qəmzədən tamamilə məhrumdur. Özgə kişilər tərəfindən mənim heç bir qorxum olmamışdır. Mən əminəm ki, Tereza məndən başqa heç kəsi əsl məhəbbətlə sevməmişdir, onun məhdud hissiyyatı, hətta mən ona daha ər olmadığım andan sonra da onu heç vaxt başqa kişilərə tərəf sövq etməyəcək».

Fernanda elə gəldi ki, deyəsən, nəyi isə başa düşməmişdir, buna görə də axırıncı sətirləri ikinci və üçüncü dəfə yenidən oxudu.

Necə ola bilər ki, təbiətin sirlərinə bələd olan və insanları hər kəsdən daha yaxşı tanıyan bir adam, birlikdə ömür sürdüyü öz arvadı barədə bu qədər cahil olsun!

Görəsən, o, doğrudanmı, belə cahildir? Yaxud o, cahil olmaq istəyir? Bəs bu qədər münasib bir cahilliklə birləşən əzəmət heç əzəmət adlandırılı bilərmi?

Bəs onun özü, Jan-Jakin hakimi olmağa cəsarət edən Fernand kimdir? Bəli, o, Jan-Jakin əsərlərini diqqətlə öyrənir, bir neçə həftədir ki, onunla yanaşı yaşayır, bununla belə, demə, onun haqqında heç bir şey bilmirmiş və ümumiyyətlə, heç bir şey anlamamışdır.

Bəs indi Fernand onun haqqında bir şey bilirmi? Ola bilərmi ki, həm «Etiraf»ın səhifələrində müdhiş və abırsız həyat sürən, olmazın əzablara düşər olan və başqalarına da olmazın əzablar yetirən bir adam, həm də dünyanın onunla birlikdə dinc və sakit gəzişən, herbari toplayan, hər bir səfilə və hər bir ədnaya rəhmi gələn bir adam eyni bir şəxsə birləşmiş olsun? Bəs bu iki nəfərdən əsl Jan-Jak, görəsən, hansıdır? Görəsən, həmin adamdırmı ki, hər bir meşə gözetçisi ilə söhbətə girişirdi və «Şabalıd ağacları altında» mehmanxanasının sahibi Moris atanın nəsihətlərini dinləyirdi, yoxsa həmin adamdırmı ki, özünü bütün bəşəriyyətə nümunə göstərir?

«Mən, Cenevrə vətəndaşı Jan-Jak belə adamam. Görəsən, həyatın dəhşətlərini belə dərinə dərk edən başqa bir adam varmı? Görəsən, qismətinə mənimkindən daha çox əzab-əziyyət düşən bir adam tapırlarmı? *Ecce homo!* Məndən başqa hamı yanılır!»

Bəs əgər bu, doğrudan da, belə isə? Əgər Jan-Jak haqlıdırsa və bütün qalanları isə yanılırlarsa? Belə olan

surətdə məgər onun hədsiz dərəcədə qürurlanmağa əsası yoxdurmu? Axı Yeni dünyanı qabaqcadan o görmüş, o kəşf etmişdir. O, Kolumbdan daha cəsarətli kəşfçidir. Məgər belə bir sısqa adam öz nəhəng biliyinin ağırlığına davam gətirə bilərdimi? Məgər özünün hədsiz qüruru olmadan ayaq üstə dayana bilərdimi?

Heyrət, qorxu, şəfqət, ehtiram və abırsızlıqdan doğan yüngül ikrah hissi Fernandı həyəcanlandırırdı.

Jan-Jakin siması Fernanın nəzərində getdikcə daha çox anlaşılmaz və qeyri-müəyyən olduqca onun haqqında bir o qədər çox şeyi bilmiş olurdu, digər adamlar isə öz müəyyən xüsusiyyətlərini də itirirdilər. Jan-Jakin yaxın adamlarının surətləri durmadan dəyişirdi. Sabit gerçəklik daha mövcud deyildi. Fernanın öz ətrafında gördüyü həyat, olsa-olsa, nazik və səthi bir qabıq idi, çoxcəhətli və dərkedilməz böyük bir həyat yalnız bu qabığın altında başlayırdı.

110

Bu son vaxtlar Fernand, demək olar, heç yatmırdı. Gecələr «Etiraf»ın səhifələrindəki qəşəng və aydın həflər xəyalən gözləri qarşısına gəlir, bu həflər canlanır, nağıl olunan adamlara və əşyalara çevrilirdi. Fernanın özü Jan-Jak olurdu. Jan-Jakin eybəcər cinayətlərini edirdi. Özündən xeyli yaşlı olan məşuqəsinin pulu ilə yaşayırdı. Öz etiqadından üz döndərmişdi. Sonra öz doğma şəhəri Cenevrədə vətəndaşlıq hüququnu özünə qaytarmaq məqsədilə yeni etiqadından da üz döndərdi. Heç vaxt malik olmadığı qadınları sevir, heç vaxt sevmədiyi qadınlara malik olurdu. Qanı-qanından, canı-canından olan öz uşaqlarını bayıra atırdı. Dostlarına xəyanət edirdi. Özünü təqsirləndirir və özünə bəraət qazandırmaq üçün boş dəlillər gətirirdi. Özünə nifrət edir və bu nifrətlə lovğalanırdı. Hər nə də edirdisə etsin, həmişə özünü haqlı sanırdı. O, özünü yer üzündə yeganə pak adam hiss edirdi. Ən təəccüblüsü isə budur ki, o, doğrudan da, belə idi.

Həmin günləri, həmin həftələri Fernand Ermenonvildə yaşayırdı, Jan-Jakin aləmində, – «Etiraf»ın ecazkar aləmində yaşayırdı. Onun öz aləmi də indi belə idi. Axı Fernand da müəllimi kimi öz gənclik həyatını düzgün təsvir etsəydi, məgər Jan-Jakin düşmüş olduğu dəhşətli uçurumlar bu həyatda da olmazdı? Terezanı Fernand da sevmir, onun

Tereza ilə heç bir ümumi şeyi yoxdur, o, Terezaya heç bir böyük, dəlicəsinə ehtiras bəsləmir, amma bununla belə, Tereza ilə yaxındırsa, müəllimi aldadırsa və bataqlığa batmışdırsa, bunların hamısı yalnız ondan doğmuşdur ki, rəzalətli və murdar olan nə varsa, onu özünə cəzb edir, çünki o, başdan-ayağa korlanmışdır. Amma bütün bunlarla bahəm, Yay evinə gedir və müəllimin sirləri içərisində eşələnir, məgər bu, hədsiz bir alçaqlıq deyilmi?

Lakin yasaq şeyi vicdansızlıqla oxuması onun marağını daha da artırmışdı. Bu mütaliədən ötrü daha amansız əzablara düşər olsaydı belə, o, yenə də idrak ağacının meyvəsini acgözlüklə dadmaqda davam edəcəkdə.

XIV fəsil

HƏQİQƏT NƏDƏDİR?

111

Fernanda ağır bir gənclik həyatı nəsb olmuşdu. Müsyr de Jirarden general olduğu vaxtları böyük bir həzz və qürurla xatırlayır, çox qüssələnirdi ki, Fernanın hərbi intizama və hərbi işə meyli yoxdur. O, bərkə-boşa alışdırmaq məqsədilə on üç yaşlı Fernanı öz ciddi və sərt təlimi ilə məşhur olan hərbi məktəbə göndərmişdi. Bu məktəbin müdavimləri əsasən zadəgan və yüksəkrütbəli məmurların oğullarından ibarət idi. Müəllim və rəislər qraf Breqinin titulluna məhəl qoymadıklarını göstərməyə çalışaraq Fernanda qarşı xüsusilə sərt rəftar edirdilər: yoldaşları da – şüurlu, yaxud qeyri-şüurlu surətdə – Ermenonvilin gələcək sahibinə qarşı kin bəsləyirdilər, çünki onun qarşısında asan yolla parlaq bir mənşəbə çatmaq imkanı açılırdı: onlar Fernandan qaçınır, yaxud da açıqdan-açıq ona ədavət izhar edirdilər. Həssas Fernand cismani və ruhi əzab duyurdu. Çox vaxt belə düşünürdü ki, daha buna dözə, axıradək davam gətirə bilməyəcəkdir. Sonralar atası onu özü ilə uzaq səyahətə apardı və Fernand atasının onu necə hərarətlə sevdiyinə inandığı vaxt, daha sonralar isə öz böyük səadətini Jilbertada tapdığı anda möhkəm əmin oldu ki, hərbi məktəbin izi-tozu qalmayan ağır illəri ilə birlikdə həyatında ola biləcək ən dəhşətli şeydən həmişəlik xilas olmuşdur. İndi isə o, öz təqsiri üzündən başı elə

sərgüzəştlərə dolaşmışdır ki, hərbi məktəbdə keçirdiyi illər bu murdar və dəhşətli sərgüzəştlərlə müqayisə edilərsə, sözün əsl mənasında, yalnız uşaq oyuncaqları kimi görünər.

O, hər şeyi müəllimə açıb söyləməyi qət etdi. Ancaq bunu edə bilmədi.

O, Jilbertaya, ürək dostuna məktub yazıb, gizli mütləsini ona söyləməyi, özünün Tereza ilə olan əlaqəsini və əlbirliyini ona etiraf etməyi, həm də bunu Jan-Jakin öz həyatını nağıl etdiyi kimi cahil bir ürəyiaçılıqla etməyi qərara aldı. Ona əzab verən, onu incidən hər şey olduğu kimi, birər-birər kağıza köçürülmüş olsa, görünməmiş bir ədəbsizliyin onu çəkib salmış olduğu uçurumdan, bəlkə, çıxıb bilər.

Amma bu qərar haqqında düşündüyü anın özündə də artıq bilirdi ki, bunu yerinə yetirməyəcəkdir. Özünün alçaq və murdar işləri haqqında Jan-Jak kimi mərdanə bir bacarıqla danışmaq qabiliyyəti ona qismət deyildi. O, öz hərəkətlərini yumşaq sözlərlə bəzəyə, özünü ağlamalı və gül-məli sözlərlə təqsirləndirə və təmizə çıxara, öz pozğunluğu barədə ağlayıb-sızlaya bilərdi. Onda bunun hamısı yalan olardı. O, qətiyyətlə, nə olursa olsun, bu pozğunluğundan ayrılmaq istəmərdi. Özünün belə olması ilə iftixar edirdi.

Fernand Tereza ilə əlaqəsini də əsla pozmaq istəmir. O, Tereza haqqında düşünərkən əti ürpəşirdi, lakin bilirdi ki, Tereza özünün gur və aram səsi ilə bircə dəfə: «Cənab qraf, mənimlə gəzişmək istəməzsinizmi?» – deyən kimi, harada olursa olsun, tez yerindən sıçrayıb onun dalınca qaçacaqdır. Terezanın hərərətli şəhvəti, ondan gələn qoxu, onun hədsiz dərəcədə bakir pozğunluğu, onun aram və tamahlandırıcı yerışı, özünün mübhəm daxili aləmini açıb söyləmək üçün sözləri bir-birinin ardınca düzməkdən ötrü etdiyi səy, hətta onun Fernanda tələqin etdiyi ikrah hissi – bütün bunlar onun Fernandı kəməndə saldığı eyni bir zəncirin vəsilələri idi.

Onlar yaxınlıq etdikdən sonra görüşdükləri ilk gün Tereza özü ilə gəzməyə getməyi ona təklif etməmişdi. Fernandin belə pərt və təmkinli olması onu məyus etmişdi. Bəlkə, Fernand onu sevdiyinə peşman olmuşdur? Yaxud bəlkə, özünün bütün sevgisini həmin bircə qucaqlama ilə sərf edib qurtarmışdır? Lakin sövqi-təbiisi Terezaya deyirdi

ki, bu belə deyildir. O, qrafdır və buna görə də utanır. İndi Fernand Jan-Jakin əlyazmalarını oxumaqla məşğulkən Tereza, demək olar, çxılmaz vəziyyətdə evdə oturmuşdu və özünün burada Fernandın başını gicəltiyi fikrindən məmnun qalırdı; bircə dəfə onun üzünə baxsa, o saat dincliyini itirəcək. Lakin Tereza onu həvəsə salmırdı.

Fernand iki dəfə gəlib onu evdə tapmamışdı, qüssə, rişxənd və həyəcanla Terezanın hər iki dəfə Nikolasın yanında olduğunu anlamışdı. Lakin bu görüşlər Terezaya ləzzət verməmişdi. Tereza Nikolasa deməyə qorxurdu ki, Jan-Jakin yazı-pozuları ilə bir şey etmək barədə onun məsləhətini anası rədd etmişdir. Nikolas isə gözləyirdi, Tereza susduğu üçün birbaşa soruşdu:

- Madam, siz öz hörmətli ananız ilə danışmısınızmi?
- Hələ yox, – Tereza cəsarətsiz cavab verdi.

Nikolas acıqla qaşqabağını tökdü, susub durdu. Tereza onu qucaqlamaq istədikdə isə özünü yana çəkib bildirdi ki, bu gün bu cür axmaq işlərlə məşğul olmağa hal yoxdur. Sonra isə:

– Bunlardan ötrü sənin öz qrafçıgazin var, – deyə onu acıladı. Tereza da başa düşdü ki, Jan-Jakin yazı-pozuları ilə işi qaydaya salmayınca, Nikolas ona öz sevgisini hədiyyə etməyəcək.

Adətən, gündüzlər gələn Fernand isə, necə oldusa, Jan-Jak qəsrədə olduğu vaxt, qəfildən axşam gəldi. Qadınlaraın hər ikisi dərhal başa düşdü ki, gəlişin səbəbi Terezadır.

Tereza bu ümiddə idi ki, Nikolas bu axşamdan istifadə edəcəkdir, buna görə də onu xeyli gözləmişdi, lakin Nikolas, görünür, onu tənbeh etmək istəyərək gəlmədi. Tereza əsəbiləşmişdi və Fernanda acıqlı nəzərlə baxırdı. Qızının axmaqlığı qarını açıqlandırır: qarı cavan qrafın imdadına yetməyi qət etdi.

– Tereza ilə gedib bir gəzişsəniz? Belə xoş bir gecədə təmiz hava udmaq çox yaxşı olar! – deyə artıq təfsilata keçmədi.

Fernand ümitsiz və sualedici bir nəzərlə Terezaya baxdı, lakin Tereza onu həyasızcasına süzüb aramla və şəfqətsiz bir səslə dedi:

- Bu gün həvəsim yoxdur.
- Rüsvay olmuş Fernand çıxıb getdi.

Alçaldılmış Fernand qəzəbindən süstləşmiş halda gecənin qaranlığı içərisində qaçırdı. Ancaq onun qəzəbi Terezaya qarşı deyil, Jan-Jaka qarşı çevrilmişdi, Jan-Jakın vurmuş olduğu amansız yaradan sonra Tereza başqa cür ola da bilməzdi. Fernand müəllimə qarşı getdikcə daha artıq coşurdu. «Emil»də ən nəcib, ən müdrək tərbiyə prinsipləri təbliğ edən Jan-Jak öz uşaqlarını, sözsüz, böyüdüb yetişdirməyə məcbur idi.

Bir də ki, bu qədər əzab çəkmiş bir qadına adamın rəhmi gəlməlidir. Fernand onu mehribanca oxşamaq istəyirdi. Terezanın gözləri yadına düşəndə həyəcanlanırdı. «Etiraf»ın güclü və ehtiraslı surətləri onu məftun edir, öz xoş xəyalı ilə qarışırdı. Fernand həmin dəfə gölün sahilində olduğundan daha hərəratli, daha coşqun bir ağıuş arzulayırdı.

114

Sonrakı görüşlərdə də Nikolasdan yaxınlıq görə bilməyən Tereza cavan qrafla belə pis davrandığından, öz növbəsində, çox peşman idi. Tereza indi hər ikisindən məhrum olmuşdu. Axı qraf heç də pis fikirdə deyildi, o yalnız xəyalpərəst, ağılsız və bacarıqsız bir uşaq idi. Bilə-bilə edilmiş bu ayrılığı dərinləşdirmək olmaz, yoxsa bu səmimi dostluq puç olar. Onunla yalnız bircə dəfə də olsun öpüşmək Terezanın heç xəyalından belə keçməmişdi.

Tereza Fernandı pusurdu. O, Fernandın xəyalından keçirdiyi, qorxduğu kimi də dedi:

– Cənab qraf, bəlkə, birtəhər edib bir daha gəzişməyə çıxacaq?

Onlar elə həmin axşam görüşdülər. Hər şey Fernandın xəyalından keçən kimi idi, ehtiras qasırgası bütün tərəddüdləri özü ilə yuyub-apardı, şiddətli bir qüvvə ilə onların başı üzərindən əsib keçərək gözlərini qamaşdırdı.

Sonra onlar söyüd ağacı altındaki çim skamyada əyləşdilər. Tereza çox mehriban idi.

– Fernand! – Tereza bu adın səslənməsindən məst olaraq gur səsi ilə müraciət etdi. – Axı mən sənə Fernand deyə müraciət edə bilərəm, deyilmi? – qürur və məftunluqla soruşdu. Sonra o, fikirli-fikirli dedi: – Mən zadəganlarla hələ heç vaxt belə ünsiyyətdə olmamışam.

Terezanın evə getmək vaxtı idi, lakin getmək istəmirdi. Axı Fernand heç də Nikolas kimi deyildir, o, sadəcə ola-

raq, bir aşıq deyildir, həqiqətən, onun dostudur, onunla danışıb söhbət etmək də olur. Tereza özünə xas olan astagəlliklə Fernanda izah etməyə çalışdı ki, o heç əxlaqsız və pozğun bir qadın deyildir. Jan-Jak çox mehriban və əziz bir insandır, o, müqəddəs və pakdır, amma kişi deyildir. Bütün təqsirlər onun xəstəliyindədir. Hətta çox-çox əvvəllər, hələ gənc olduğu vaxtlarda belə o, tez-tez aylarla, bəzən də bütün il boyu onunla yaxın olmur, onun yanında odun parçası kimi hərəkətsiz və hissiyatsız uzanıb yatırdı. Özünə əsl kişi tapmağa Terezanın hüququ çatır, bunu hətta nə qədər ciddi olsa da, anası etiraf edir.

Fernand susur və qulaq asırdı.

– Sonra, uşaqlar barədə, – Tereza sözünə davam etdi.
– O gərək belə etməyə idi.

Fernand bu qadını indicə öz ağuşunda tutduğunu unutmuşdu: Tereza daha mövcud deyildi, yalnız «Etiraf» mövcud idi. Həqiqəti, bütün həqiqəti öyrənmək üçün göstərdiyi hüdudsuz həvəs Fernanda əzab verirdi. Əlbəttə, Jan-Jakin nağıl etdikləri həqiqətdir, lakin bu həqiqətin yalnız bircə hissəsidir: həqiqət yalnız o vaxt tam həqiqət olar ki, Fernand Terezanın bildiyi və hiss etdiyini öyrənmiş olsun.

Fernandin dili qurumuşdu. O soruşdu:

– O, doğrudanmı, sizin uşaqlarınızı əlinizdən almışdır?

Tereza soyuqqanlılıqla cavab verdi:

– Bunu ki hamı bilir.

Fernand ondan söz çəkməyə çalışdı:

– Beş uşağınızın beşini də mi?

Tereza təəccüblə yenidən soruşdu.

– Beşini? Uşağın beş olduğunu sənə kim deyib? İkisini.

Bu, Fernand üçün bir zərbə oldu. Doğrudanmı, Jan-Jak yalan demişdir? Doğrudanmı, Jan-Jak məhşər günü əlinə alıb qarşıya çıxacağı yer üzünün ən doğru bir kitabında yalan demişdir?

Tereza isə sözünə davam edirdi.

– Hər iki dəfə mən çox əziyyət çəkdim. Onun üçün asan idi. Onlar axı mənim uşaqlarım idi.

Fernand yavaşca yenidən soruşdu:

– Onunku deyildi?

Tereza öz təmkinli səsi ilə dedi:

– Nə dedin? Mən eşitmədim.

Fernand çətinliklə, bir qədər ucadan təkrar etdi:

– Uşaqlar onunku deyildimi, deyirsən?

– Yox. Əslində, onunku deyildi.

Fernand təlaş içərisində səy edərək sözüünə davam etdi:

– Bəs o, bunu bilirdimi?

– Bəlkə də, bilirdi, – Tereza cavab verdi, – Əks təqdirdə belə amansız rəftar etməzdi.

Gecə qaranlıq idi, Fernand Terezanı, demək olar, sezmirdi, o yalnız onun rəvan səsini eşidirdi. Onun gözü qarşısında «Etiraf»ın qəşəng və aydın xətlə, sarımtıl-ağ kağız üzərində qara mürəkkəblə yazılmış və bu əhvalatı qərəzsiz, inandırıcı və qənaətli bir şəkildə, Jan-Jakin nə üçün başqa cür deyil, məhz belə etməyə məcbur olduğunu əsaslı dəlillərlə izah edən sətirləri dururdu. Bunların da hamısı yalan imiş... «Əks təqdirdə belə amansız rəftar etməzdi». Bu axmaq və laqeyd səs həqiqəti söyləyirdi, buna görə də prinsiplərdən, hissələrdən və etirafıardan ucalmış əzəmətli bina bütünlüklə uçub dağılırdı.

116

Fernandin müəllimə qəzəbi tutmuşdu, lakin öz qəzəbini udub saxlayırdı. Hər şey, əlbəttə, heç də onun düşündüyü adi qaydada deyildi. Gələcək zamanın adamları üçün, yüksək varlıq üçün son dərəcə səmimi bir hisslə yalnız onu yazmaq olar ki, bunları ürəyinin ən dərin guşələrində fikirləşmiş olasan. Tereza öz miskin idrakı ilə miskin həqiqətini ağızından qaçırır. Lakin hər bir iş, hər bir hərəkət bir vahid halında birləşmiş çoxlu səbəbin təsiri ilə yaranır, hər bir hərəkətin əsasını da ayrılmaz surətdə çarpaşmış düşmüş nəcib və alçaq təhrikəddi hallar təşkil edir, habelə elə bir həqiqət də yoxdur ki, bir çox həqiqətdən ibarət olmasın.

Budur, onlar söyüd ağacı altındakı çim skamyada, Jan-Jakin skamyasında əyləşmişlər, Tereza Jan-Jaka xəyanət edir, Fernand da Jan-Jaka xəyanət edir, onlar Jan-Jaka xəyanət etmək üçün birləşmişlər. Bir an Fernanda elə gəlirdi ki, haqlıdır, sonrakı anda isə öz-özünə lənətlər oxuyurdu. Eyni zamanda hər şeyin xilafına olaraq acı, ehtiraslı və tövbəedici bir məmnunluq keçirirdi.

Zülmətə qarq olmuş Tereza şikayət və mehribanlıqla dedi:

– Mən heç kəslə, hətta anamla da danışa bilmirəm.

«Hətta mehtərlə də?» – Fernand fikrindən keçirdi. Tereza isə sanki, öz ibtidai ağılı ilə onun qəlbindəkini duya-raq sözünə davam etdi:

– Səninlə, Fernand, nə barədə istəsəm, danışa bilərəm. Mənim dostum bircə sənsən, Fernand.

XV fəsil CAVE CANEM!¹

Tereza Nikolasla növbəti görüşündə cəsərətini toplayıb dedi ki, anası ilə danışmışdır. Anası Jan-Jakin yazı-pozularına əl vurmaq istəmir.

Nikolas qaşqabağını tökdü.

– Görünür, siz söhbəti çox da ağıllı aparmamısınız, madam, – zəhərli bir nəzakətlə cavab verdi. Sonra birdən cusa gəlib partladı: – Sənin başın samandır. Səndən başdan-ayağa sarsaqlıq iyi gəlir. Bu cür başsız bir arvada bir şey məsləhət etmək mənasızdır.

Tereza incik səslə dedi:

– Müsyö Nikolas, siz lap əvvəldən bilirdiniz ki, mən filosof deyiləm. – Bir qədər susub sonra əlavə etdi. – Anam deyir ki, əgər ona deməli bir sözünüz varsa, zəhmət çəkib özünüz ona deyəsiniz.

– Elə bircə bu qalmışdı! – Nikolas özündən çıxdı.

Lakin tək qaldıqda fikrə daldı. İşı yubatmaq çox qorxulu idi. Bu yazı-pozuya hər dəqiqə bir zirək fırldaqçı barmaq ilişdirə bilər, hələ ola da bilər ki, zadəganlardan bir gic idealist silkələnib çıxsa və ağıllının xörəyini qarışdırarsın. Qarının özü ilə danışmaqdan başqa heç bir çarə yoxdur. Axı elə qarın üçün də ən ağıllısı budur ki, Nikolasla danışsın.

Nikolas madam Levasserin yanına elə getdi ki, onu evdə tək tapmış olsun. Hər ikisinə aid olan və vaxtı çatmış məsələləri açıq müzakirə etməyi xahiş etdi. Qarı öz xırda iti gözləri ilə onu başdan-ayağa süzdü.

– Mən heç belə bir məsələ görmürəm, əgər sizin fikrinizdə bir şey varsa, açıb söyləyin.

– Madam, siz özünü xas olan uzaqqörənliyinizlə, şübhəsiz, artıq sezmisiniz ki, çox hörmətli qızınızla mən müti

¹ İtdən qorun! (*lat.*)

nökəriniz arasında nə isə bir şey vardır. Madam Russo, necə deyərlər, mənim qəlbimi ovlamışdır. Bu, sizin ölkənizdə deyildiyi kimi, bir ildırım zərbəsi idi. İndi isə mən fəxr edirəm və xoşbəxtəm ki, sakit ısrarım müvəffəqiyyətlə nəticələnmişdir.

Madam Levasser dedi:

– Mən qocayam və çox təəssüf ki, o qədər də güclü qadın deyiləm: sizə layiqli bir qulaqburması verərdim.

Nikolas iltifatla gülümsədi.

– Madam, siz mövcud vəziyyətə göz yumursunuz, – cavab verdi, – hörmətli qızınızın mən müti nökərinizə olan meylinə qiymət qoymursunuz, siz mənim britaniyalılara məxsus ısrarıma da qiymət qoymursunuz. Mən ləyaqətsiz bir şeyə nail olmaq istəmirəm, əksinə, madam Russo ilə olan əlaqəmi qanuniləşdirmək istəyirəm.

Nikolas ayağa qalxıb təzim etdi.

– Madam, sizin hörmətli qızınızla evlənməyə razılığınızı xahiş etməyi özümə şərəf bilirəm.

Qarı quruca cavab verdi:

– Mənim qızım ərdədir. Güman edirəm ki, bu, sizə məlumdur.

– Madam, siz məni məcbur edirsiniz ki, işin nə yerdə olduğunu kobud və aydın bir şəkildə izah edim. Mən, atlarımdan hansının elə indicə gəbərəcəyini həmişə qabaqcadan bilirəm, buna görə də sizə deyirəm: cənab filosofun əcəli yetib. Altmış altı il fəlsəfə ilə öz beynini tərsinə çevirmək o deməkdir ki, bir ayağın buradadır, bir ayağın gordadır. Bir şey olsa – mən hazırım. Ciddi fikirdə olan bir varis kimi əvvəlcədən, başqa sözlə desək, elə indinin özündə gələcək hörmətli qayınanamlı razılığa gəlməyi özümə borc bilirim.

– Müsyö, siz Tuldakı yepiskop kimi, çox böyük səhv edirsiniz, – madam Levasser dostyana bir kinayə ilə cavab verdi. – Mənim hörmətli kürəkənim təbiətən zərif olsa da, burada çox yaxşı kökəlib, bərkimişdir, Tereza ilə mən ona çox yaxşı qulluq edirik. Zahirən belə zəif adamlar çox davamlı olurlar. Arxayın olun ki, bizim Jan-Jak hələ uzun illər yaşayacaqdır.

– Yaxşı, – Nikolas cavab verdi. – Əgər belə istəyirsinizsə, onda müsyö Jan-Jakın səhhəti məsələsinə daha

toxunmayacağıq. Amma mən, necə deyərlər, sizin qızınıza ürəkdən aludə olmuşam və bundan əlavə, təbiətən hər şeyi öyrənib bilmək istəyən adamam. İcazə verin, madam, sizə bir sual verim. Nə üçün bu qədər vaxtda cənab filosofun bircə yeni kitabı da çapdan çıxmır? Mən eşitmişəm ki, o çox işləyib, bütün aləm onun yeni kitabını gözləyir. Belə bir işdən çoxlu pul qazanmaq olar. Necə olur ki, sizin kimi ağıllı bir qadın belə şeyi işə salmır?

– Açıq suala açıq da cavab verərlər, – qarı dostyana cavab verdi. – Mənim hörmətli kürəkənim ağılıma sığmayan hansısa fəlsəfi mülahizələrə görə belə arzu edir ki, yeni əsərləri ölən gününədək çap edilməsin. İstəmir. Aydın dırımı? Vəssalam-şüdtamam. Məsələ belədir. – Sonra iltifatla sözünə davam etdi. – Bu yazı-pozudan pul qazana bilməzsən. Cavan oğlan, bunu birdəfəlik qulağında sırğa elə. Bu evdən özünü sərmayə qazana bilməzsəniz.

Nikolas qüssə ilə dedi:

– Mənə elə gəlir ki, mənə etibar etmirsəniz. Amma sizi anlayıram. Madam, adamları yaxşı tanıyıram və fikirlərinizi də dərk edirəm. Deyirsiniz ki, yoxsul dilənçinin biridir, xidmətkardır, ağa nökdir, qızımla mən ondan nə gözləyə bilərik. Amma sizin müti nökrinizdən bəzi-para şeylər gözləmək olar. Mən adi nökr deyiləm. Londonda mister Tetröllün birinci mehtəri olmuşam. Sizin üçün bunun elə bir mənası yoxdur, madam, amma Paris zadəganları üçün çox böyük mənası vardır. – Bunu deyib Nikolas öz planlarını ona söylədi. – Yalnız cüzi məbləğdə əsas sərmayə lazımdır, – əlavə etdi, – təxminən, iki yüz luidor. Əlbəttə, bu pulu başqa yolla da əldə edə bilərdim, amma təkrar edirəm ki, sizin hörmətli qızınıza qarşı etinasız deyiləm və hər ikinizi bu işdə şərik qəbul edə bilərəm. Gülürsünüz, madam. Yenə əvvəlki kimi mənə inanmırsınız. Zəmin oluram ki, pullarınız qazanc verər. Elə birinci ili o qədər mənfəət gətirər ki, hər üçümüz ömrümüzün axır günlərində təmin edilmiş olarıq.

Qarı onun danışdıqlarına, hər halda, maraqlı göstərirdi. Bu adam ona öz oğlunu, serjant Fransuanı xatırladırdı. Bu da onun kimi inadından əl çəkən deyildir, amma bundan əlavə, deyəsən, bir qədər də Fransuadan ağıllıdır. Nikolas dərhal sezdi ki, deyəsən, xoş külək əsir.

– Heç olmasa, mənə azacıq da olsun inanın, – deyə dil tökdü, – buna peşman olmazsınız. Axı sizin burada belə pis yaşadığınızı gördükdə adamın ürəyi ağrıyır. Əgər cənab filosof belə hesab edirsə ki, təbiət və yoxsulluq ən yüksək nemətdir, mənəcə, madam, bu heç də sizin ürəyinizə yatmır. – Nikolas qeyzə gəldi. – Bax, kağız yığınları tökülüb qalıb, necə ola bilər ki, sizin kimi fərasətli bir xanım bunlar üçün iki yüz luidor da qazana bilməsin? Bu pulu qazanmağı mənim öhdəmə qoyun, sizə namuslu bir adam, bir mehtər və britaniyalı kimi söz verirəm ki, madam Russoyla evlənərəm, hər üçümüz xan kimi dolanarıq.

120

Lakin madam Levasserin bu boşboğaza və əfsanəvi plan həvəskarına marağı soyumuşdu. Nikolas onun oğlu Fransua deyil, buna görə də Terezanın var-dövlətini Nikolasla bölüşməyə onun zərrəcə meyli yoxdur. Ancaq o, yaxşı bilir ki, kişilərə xeyli aludə olan Tereza Nikolasa vurulmuşdur, bu fırldaqçının isə əlindən hər bir alçaqlıq gələr. Terezanın köməyi ilə Jan-Jakin əlyazmalarını oğurlamaqdan, yaxud başqa bir mürdar iş görməkdən əsla çəkinməz. Deməli, cinlətmək olmaz, onu göz-gözə rədd etmək yaramaz.

Madam Levasser işgüzarlıqla izah etdi ki, Jan-Jakin icazəsi olmadan onun əlyazmalarını satmağa heç bir imkanı yoxdur. Alıcılar beh verməmişdən əvvəl mütləq Jan-Jakin yanına gələcəklər ki, təklif olunan qiyməti onun öz ağızından eşitsinlər; sənədlər nə qədər məharətlə düzəldilmiş olsa da, onları təmin etməyəcək. Madam Levasser qaşqabağı tökülmüş Nikolasın məyus simasını görəndə onu tez sakitləşdirməyə çalışdı:

– Məyus olmayın, müsyö. Mən sizin təkliflərinizi rədd etmirəm. Bu qədər səbirsiz olmayın. Əlyazmalar öz qiymətini itirmir, həm də ki onlar burada Allah evindəkindən də etibarlı yerdədir.

Nikolas bu dəfə madam Levasseri inandırmağa çalışmaq fikrindən əl çəkdi. Cilovları bu qədər tarım çəkmək olmaz, yoxsa bir də görərsən ki, bu köhnə madyan yerə yatıb.

Nikolas hırıldamağa çalışdı. Qarı isə bu vaxt Nikolasın beynindən bədxah fikir keçdiyini duyaraq onu inandırmağa tələsdı:

– Siz əbəs yerə mənim hörmətli kürəkənim üçün ölüm arzulayırsınız. Mən hələ onun ölümünün mənə və Terezaya necə dərd olacağını demirəm, bu həm də bizim cibimizə bərk ziyan vurardı. Qoca hələ də cavan oğlan kimi yazır. İlham deyilən şeyi gələn kimi qələmi kağız üzərində dördnala çapır. Bir göz qırpımında görürsən ki, yeni bir əlyazması və nəticədə də bir miras hazırdır; ondan miras qalan bu əlyazma bir vaxtlar on min livrlik yeni bir məbləğə çevriləcək. Qızıl yumurta yumurtlayan toyuğun o biri dünyaya köçməsinə yalnız axmaq adam arzulaya bilər.

– Mən başa düşürəm, – Nikolas dilləndi. – Elə buna görə də hörmətli qızınızla mənim münasibətimi hələlik qanuni şəkə salmaq istəmədiyinizlə şərikəm. Ancaq mən heç bir şeydən geri dönmürəm, – süni bir cəldliklə sözüne davam etdi. – Mən inadkaram.

– Belə olan surətdə adama bir qədər içək, – madam Levasser təklif etdi.

Qarı markizin Yay evinə göndərdiyi abrikotindən¹ gətirdi, onlar qədəhlərini bir-birinə vurub içdilər və az qala, dost və hətta əlbir adamlar kimi ayrıldılar.

Lakin madam Levasser bu təhlükəli adam qarşısındakı qorxusunu likörlə yuya bilmədi. Qarı onun ardınca bağlanan kimi madam Levasserin üzünü tələş və bədxahlıq ifadəsi bürüdü.

Nikolas da öz acığını əla likörlə soyuda bilməmişdi. Bu sallaq sağrılı qoca yabı onu aldada bilməyəcəkdir. Bu qarı düşməndir. O, Nikolası əlyazmaların yanına buraxmamaq üçün əlindən gələn hər şeyi edəcək; məhz o çalışacaq ki, Nikolas ömrü boyu özünə xüsusi çapar at tövləsi düzəldə bilməsin. Lakin qarı bu oyunu uduzacaq. Nikolas bəlgəmini hayxırıb acıqla tüpürdü.

Sanki, yalnız bir məqsədlə, onun ovqatını daha da təlx etmək məqsədilə Ledi hürə-hürə yenidən onun üstünə atıldı. Nikolas qaranlıqda təmkinlə çıxırdı ki, bəs bu Nikolasdır, cənab markizin xidmətçisidir. Jan-Jakin Ledini çağırən səsi eşidildi. Nikolas isə it qaçan kimi onun dalınca ingilis söyüşlərini, latayır sözləri yağış kimi yağdırmağa başladı, onun batıq səsində qəzəb və hiddət qaynayırdı.

¹ Abrikotin – ərək likörü

Bir neçə gün sonra Jan-Jak, adəti üzrə, gəzintiyə getmək üçün səhərçağı evdən çıxdıqda Ledinin damını boş gördü. Jan-Jak başını buladı. Yalnız birinci dəfə idi ki, Ledi çıxıb onun qabağına qaçmamışdı.

Ledi nahar vaxtı da gəlib çıxmadı, buna görə də Jan-Jakı təlaşlı qorxu hissi bürüdü. O şübhə etmirdi ki, bu, onun köhnə düşmənlərinin – Qrimm ilə Didronun pis əməlləridir. Onlar Jan-Jakı açıqlandırmaq, keşikçidən məhrum etmək üçün Ledini, bu gözəl heyvanı tələf etmişlər. Bu ki alçaqlıq, mənasız bir amansızlıqdır! Lakin o, hələlik özünü saxlayırdı. Ancaq o birisi gün də it heç bir yanda görünmədikdə Jan-Jakın qorxusu, dəhşəti və çılgınlığı üzə çıxdı.

– Bütün bunları edən Qrimm ilə Didrodur, – deyə coşdu. – Onlar buraya da soxulmuşlar! Bu, yeni basqınlardır! Yeni təqiblərdir. Onlar məni dinc qoymayacaqlar. Hər vasitə ilə məni məhv etmək istəyirlər. Mən məhv olmuşam, mən qaçmalıyam! Xarici ölkəyə, okeanın o tayına qaçmalıyam!

122

Madam Levasser onu sakitləşdirməyə çalışdı. Lakin fayda vermədi. Ancaq o biri günü Tereza onun üçün sakitləşdirici içki, müalicə xüsusiyyəti onun özünə bəlli olan otlardan şirə hazırladı; Jan-Jak bunu içib, bir fincan da istədi. Axşama yaxın o sakitləşdi, sonra da deyirdi ki, Ermenovilin dincliyi və sakitliyi ona çox yaxşı təsir göstərir.

Madam Levasserin özü isə qətiyyənlə sakitləşmədi. Kürəkəni haqlıdır. Ona ən qəddar fikirlərdən tor qurulur. Əlbəttə, onun şübhələndiyi adamlar tərəfindən yox. Madam Levasser iti kimin öldürdüyünü anlamışdı. Həmin fırıldaqçının bütün qəbahətləri öz alnında yazılmışdı, o, hər cür daha dəhşətli cinayətlərə qadirdir.

Onu yoldan kənar etmək lazımdır. Madam Levasser Jirardenin yanına getdi.

– Cənab markiz, siz mənim kürəkənimə bələdsiniz, – sözə başladı. – Hər bir filosofda olduğu kimi, onun da öz şıltaqlığı, öz nazı var. Nə qədər təəssüf edilməli olsa da, Jan-Jak müsyo Nikolasa ədavət bəsləyir. Sözü düz, onu görməyə gözü yoxdur. Müsyo Nikolas, şübhəsiz, gözəl adamdır, amma yaxşı olardı ki, Yay evinin heç həndəvərinə də gəlməsin.

Madam Russonun Nikolasla mazaqlaşması Jirardenin qulağına çatmışdı: qarının Nikolasdan yaxa qurtarmaq istəməsinin əsl səbəbi də, yəqin, elə budur. Jirarden öz sərəncamını geri götürməyi xoşlamırdı, amma indiki vəziyyətdə bu ən ağıllı tədbir olardı.

– Məni işdən xəbərdar etdiyiniz üçün təşəkkür edirəm, madam, – bir qədər quru cavab verdi. – Sizə başqa xidmətçi göndərərəm.

– Sizə ürəkdən minnətdaram, müsyö, – qarı cavab verdi, – ancaq bu kifayət deyil. Mənim çox hörmətli kürəkənimin Nikolasa ədavət bəsləməsi adi şiltaqlıq deyil, necə deyirlər, üzvi surətdə əlaqədar olan antipatiyadır. Buna görə də mən sizdən xahiş edirəm ki, Nikolası Ermenonvildən tamam uzaqlaşdırasınız.

Markizin lütfkar siması birdən-birə pərtləşdi, bütün qaməti boyu qanrılıb əlindəki əsanı madam Levasser tərəfə tutub soruşdu:

– Əgər mən sizi doğru başa düşmüşəmsə, madam, sizə əlverişlisi budur ki, mən onu işdən azad edim, eləmi?

– Bəli, cənab markiz, – madam Levasser cavab verdi, – onu buradan iti qovan kimi qovasınız!

Müsyö Jirarden bir neçə gün bundan əvvəl olmuş bir şeyi istər-istəməz yadına saldı; əslində, bu, gerçək bir şeyin yalnız zəif kölgəsi idi. Jirardenin malikanəsinin ərazi-sindəki bütün tikililərin ehtiyat açarları onun yataq otağının divarına qoyulub üstdən suvanaraq yaxşıca gizlədilmişdi. Lövhədə yalnız onun özünün bildiyi müəyyən şəkildə, yalnız tək-cə onun özü tərəfindən yerləri dəyişdirilə bilən bir qaydada: birinin dili sola, digərininki sağa olmaqla yüzdən artıq açar asılmışdı. Son vaxtlar markiz bu qaydaya iki dəfə güclə seziləcək dəyişiklik edildiyini sezmışdi, buna görə də onda belə bir şübhə oyanmışdı ki, lövhəyə kiminsə yad əli toxunmuşdur. Lakin həmin dəqiqə özünə demişdi ki, yəqin, hafizəsi onu aldadır. Sonra o, bir dəfə Nikolası öz yataq otağında elə vaxtda görmüşdü ki, bu vaxt onun orada heç bir işi ola bilməzdi. Boş və mənasız görünən bu iki əhvalat indi Jirardenin yadına düşdü və istər-istəməz bunları bir-biri ilə əlaqələndirdi.

Dumanlı, qeyri-müəyyən hisslər əsasında etibarlı adamı, nədənsə, şübhə altına almaq, əlbəttə, vicdansızlıqdır;

Jirardendə madam Levasserin ötkəm tələbinə qarşı üsyan doğdu. Jirarden:

– Nikolas sadıq və sınıanmış xidmətçidir, – dedi. – Siz onu ləkələyə biləcək bir fakt gətirə bilərsinizmi? Yay evinin astanasına qədəm qoymamaq haqqındakı qərarı pozduğunun sübutu varmı? Yaxud müsyö Jan-Jak öz narazılığını nə isə başqa bir şeyə görə bildirib?

Axırıncı sual madam Levasseri qəflətən yaxalamadı, qarı bu sualı gözləyirdi.

– Cənab markiz, axı siz bilirsiniz ki, bütün başqa filosoflar kimi mənim hörmətli kürəkənim də fikirləşdiyini adi sözlərlə ifadə etmir. O heç bir «fakt» barədə danışmır, amma mənə inanın, cənab markiz: bu adamın elə qabaqcadan duyma qabiliyyəti vardır ki, adamın təəccübdən ağzı açıla qalır. Ledinin yox olması isə bu hissələrin onda yeni, olduqca qorxunc bir qüvvə ilə baş qaldırmasına səbəb olmuşdur. O, özündən çıxıb coşaraq deyirdi ki, onun parisli düşmənləri burada qəsrdə yaşayanlardan birisini öz tərəflərinə çəkmişlər. Onun «qəsrə yaşayanlardan» kimi nəzərdə tutduğuna isə şübhə də ola bilməz.

Jirarden acıqlı halda susurdu. Qarı isə hey doğrayıb-tökürdü.

– Mənim hörmətli kürəkənimin fəlsəfəsi ilə hesablaşmaq lazım gəlir, cənab markiz. Bunu mən, qoca qarı, öz təcrübəmdən bilirəm. Yoxsa günlərin bir günündə bir də gördün ki, papağını qapıb başına qoydu, üz götürüb Parisə, hələ, bəlkə, lap İngiltərəyə getdi. Amma burada o, özünü elə yaxşı hiss edir ki, elə bizim hamımız üçün burada yaxşı keçir. Bütün bunların müsyö Nikolasa görə pozulması çox acınacaqlı olardı.

Qarının ona fırlıdaq gəlməsi Jirardeni əsəbiləşdirirdi, lakin onun əlində hədəsini yerinə yetirmək üçün vasitələr də var idi. Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, müsyö Jirarden indi hamısını yaxşıca xatırlayırdı: o dəfə Nikolası öz yataq otağında gördükdə onun üçün sabaha Qasırga madyanı yəhərləyib-yəhərləməməyi markizdən soruşmuşdu. O, bir qayda olaraq, həmişə səhər yeməyindən sonra soruşduğu kimi, sabahı günün səhəri də bu barədə soruşa bilərdi.

– Mən onu işdən çıxararam, – markiz bildirdi.

– Jan-Jakın adından sizə təşəkkür edirəm, – madam Levasser cavab verdi. Sonra əclaf Nikolasın qısas ala biləcəyindən ehtiyat edərək, tələsik sözüünə davam etdi. – Bir xahişim də var; hər şeyi elə edin ki, müsyö Nikolas onu Jan-Jaka görə işdən qovmanızı başa düşməsin. Yoxsa o, bunu bütün kəndə yayar, qeybət və dedi-qodu gəlib Jan-Jakın qulağına çatar, Jan-Jak isə çox həssas adamdır, onda əzab-əziyyətdən yaxa qurtarmaq olmaz.

Markiz elə həmin günü öz Nikolasına bildirdi ki, onu Londonda əmin etdiyinə çox təəssüf edir. O, öz atçılıq təsərrüfatını genişləndirmək fikrindən tamam vaz keçmiş və buna görə də Nikolasın Londona qayıtmasına etiraz etmir; Nikolas birillik maaşını bütünlüklə ala bilər.

Nikolas küləyin hansı tərəfdən əsdiyini o saat başa düşdü. Demək, qoca madyan şllaq atmışdır. Ancaq Nikolas susdu və bunu fikirləşib özü üçün tez ayırd etdi.

Dəyən zərəri ödəmək üçün markizin ona təklif etdiyi məbləğ göydəndüşmə deyildi; açıq-aşkar vicdan əzabı çəkən markizdən öz çapar at tövləsini əldə etmək üçün Nikolasa lazım olan bütün iki yüz luidoru, bəlkə də, qoparmaq mümkün oldu. Lakin Tereza ilə olan əlaqəsi bu iki yüz luidordan daha artıq bir məbləğ vəd edir; orada bütöv bir sərvət vardır. Nikolas səfehlin əlyazmalarını sağrısı sallaq madyanın əlində qoymağı heç ağılına belə sığışdıra bilmir. Əksinə, bu piy basmış balaca qoca kaftarın hiyləgərliyinin əvəzini çıxacaq, hətta faizi ilə çıxacaqdır. Ona yalnız vaxt, bundan ötrü yaxşı bir fürsət ələ keçirmək üçün vaxt lazımdır.

– Mənə elə gəlir ki, sizə yaxşı xidmətçi olmuşam, milord, – ingiliscə incik bir halda və heysiyyətlə bildirdi, – amma ixtiyar sahibisiniz.

Markiz pis vəziyyətdə qalmış kimi dedi:

– Sizdən narazılıq etməyə əlimdə bir səbəb yoxdur, mister Bolli. Ancaq mən istəmirəm ki, rəğbət bəslədiyiniz bir işdən sizi yenə də ayırım.

Nikolas:

– Milord, – dedi, – sizin xeyirxahlığınız mənim sizdən ayrılıb getməyimi yüngülləşdirəcək iki lütfkarlıq haqqında da xahiş etməyə mənə cəsarət verir.

– Deyiniz, Nikolas, – deyərək müsyö de Jirarden fransızcaya keçdi.

– Mən özüm onun yanından çıxıb getdiyimə görə mister Tetersoll çox çətin ki məni geri qəbul edə. Bu, o deməkdir ki, Londonda əlverişli bir iş tapmaq mənə, bəlkə, birdənbirə mümkün olmasın. Bir kimsə ilə yazışana kimi hələlik Ermenonvildə yaşaya bilərəmmi?

– Əlbəttə, – markiz cavab verdi.

– Bundan başqa, – Nikolas sözünə davam etdi, – sizin məni işdən çıxardığınızı bilsələr, yaxşı yer tapmaq mənim üçün çox çətin olacaqdır. Cənab markiz, mənim buradan getməyimi əgər bir müddət bir kimsə bilməsə, iş tapmaq məsələsini xeyli asanlaşdırmış olarsınız.

Xoşagəlməz bir işi çəynindən atdığına məmnun olan markiz bunu da vəd etdi.

XVI fəsil

DOST VƏ DÜŞMƏN

126

Markizin bütün vədlərinə baxmayaraq, bu əclaf və həyasız Nikolasın əvvəlki kimi sakitcə Ermenonvildə yaşadığını görən madam Levasserin ovqatı təlx olmuş və qəzəblənmişdi. Doğrudur, madam Levasser bilirdi ki, aristokratlar onlara bir iş əl vermədikdə adi burjualar kimi vədlərini asanlıqla və heç bir şeylə hesablaşmadan pozurlar, lakin belə bir alçaqlığı kürəkəninə – filosofun şagirdi olan markizdən gözləməirdi.

İndi Nikolasın daha hansı əclaf fikrə düşəcəyini xəyala belə gətirmək olmazdı. Hələ bir bu səfeh Tereza da ona necə bənd olmuşdu, bu gicbəsər Jan-Jak isə bircə saatin içində dədə-babalarının yanına yollana bilər: axı onun səhhəti heç də madam Levasserin bu ingilis sərsərisinə təsvir etməyə çalışdığı kimi yaxşı deyildir, Nikolas Terezanı da, əlyazmalarını da öz əlinə keçirsə, gör bir nə olar.

Qarı bu əclafı birdəfəlik atdan vurub salmalıdır. Madam Levasser fikirləşib yeni yol tapdı.

Madam Levasser hüquqşünaslara aid süründürməçilik və vəkil zirəkliyi ilə əlaqədar olan hər bir şeyə dərin ehtiram bəsləyirdi. Notariusun imzası və möhürü olan kağız ilə onu Orleandakı öz xüsusi evi və mağazasından çıxarıb qovmuşdular. O, sərt və amansız həyat məktəbi keçmiş,

hüquqi hiylə və kələklərinə məruz qalıb imtahandan çıxmışdı, indi isə bunları özü işə salacaqdı. O, notariusdan elə bir sənəd almağa nail olacaqdı ki, Tereza indən belə öz əmlakına yalnız onun, madam Levasserin razılığı ilə binagüzarlıq edə bilsin. Bununla da əlyazmalarını quldur Nikolasın qəsdindən qoruyacaq; o vaxt bu əclaf, nəhayət, başa düşəcək ki, onu çapıb-ötmüslər.

Madam Levasser Terezanı başa saldı ki, onun öz pullarını dostcığazının qəsdindən qorumaq üçün imzası lazımdır. O:

– Bunu necə edəcəyimin sənə dəxli yoxdur, – dedi, – sən, onsuz da, heç nə başa düşməyəcəksən. Elə ki hər şey hazır oldu, onda sən, sadəcə, mənimlə notariusda gedib öz imzanı atacaqsan. Ancaq bura bax, dilini bu dəfə möhkəm saxla.

Qız qaşlarını çatdı, amma məmnun idi ki, ağıllı anası işi öz əlinə almışdır. Tereza Nikolasın qarşısında ürəyinin şirin ehtirasa gəldiyini duyur və hiss edirdi ki, düşüncəsi xilafına, onun tələb etdiyi hər bir şeyi həmişə həvəslə ona verər.

Lakin madam Levasserin öz planını Ermenonvildə həyata keçirməsi o qədər də asan deyildi. Ona elə həssas və təcrübəli bir notarius lazım idi ki, Nikolasın heç bir vəchlə əl ilişdirə bilməyəcəyi bir sənəd tərtib etməyi bacarsın. Yaxşı olardı ki, Parisə getsin, lakin onda bu hiyləgər fırıldaqçı sayıq düşə bilərdi. Madam Levasser eşitmişdi ki, Sanlidə mahir bir notarius var, amma təəssüf ki, iki-üç həftəliyə harayasa getmişdi. Madam Levasser köksünü ötürüb onu gözləməyi qət etdi.

Əgər Nikolasın hiylələri madam Levasserə rahatlıq vermirdisə, Ledinin də yox olması Fernandı həddən ziyadə həyəcanlandırmışdı. Müəllimə qarşı edilmiş cinayətin məsuliyyəti onun üzərinə düşmüşdü, Nikolası özündən çıxarıb belə coşduran onun Tereza ilə əxlaqsız əlaqəsi olmuşdu. Təhlükə göz qabağında idi. Müəllim üçün bu təhlükəni törədən də odur, Fernandır.

Fernand Jan-Jakdan qaçırdı, ondan qorxurdu. O, mümkün olduqca atasının və müsyö Herberin də gözünə görünmürdü. İstəməirdi ki, ondan bir şey soruşsunlar, danışmaq istəməirdi. Öz fikir və düşüncələrinə qarq olub, bərk sıxıntı

içərisində çölləri və meşələri gəzib-dolaşır. Vurnuxmalardan xilas olmağa çalışaraq Ermenonvil kəndinə daha tez-tez getməyə başladı.

Fernand uşaqlıqda atasının iradəsinə tabe olaraq vaxtının çoxunu Ermenonvil kəndində keçirirdi. Kəndli uşaqlarının onu öz tay-tuşları kimi aralarına qəbul etmələrinə nail olmaq o qədər də asan deyildi, hərbi məktəbdə olduğu vaxt ərzində isə əvvəlki yoldaşları ondan daha çox uzaqlaşmışdılar. Bununla belə, Fernand onlarla əlaqəsini üzməmişdi və onların qayğı və qüssələrinə şərik çıxırdı. Fernand indi yoldaşlarının bir qədər kobud, lakin saf ürəklə deyilən sözlərini əvvəlkindən daha çox eşitmək istəyirdi.

Fernandı Ermenonvil kəndində Martin Katru ilə xüsusi dostluq telləri bağlayırdı; Martin Katru bu kənddə kiçik bir dükanı olan dul qadın Katrunun oğlu idi. Fernandla yaşıd, enlikürək bir oğlan olan Martin anasının işlərini görmək üçün tez-tez qonşu kəndlərə və şəhərlərə gedərdi; Martin Parisdə də olmuşdu, orada çox şey görmüş, çox şey eşitmişdi. İnsanlara və hadisələrə həssas duyğu ilə yanaşa bilən Martin bütün bunlardan özünə nəticə çıxarırdı. Martinin açıqürəkli olması, iti və ağıllı xəlqi fikirləri Fernandın, adətən, eşitdiklərinin hamısından kəskin surətdə fərqlənirdi; bu fikirlər Fernandı düşündürür, özündən uzaqlaşdırır və yenə özünə cəlb edirdi. Martin Fernandla öcəşməyi sevirdi, o, Fernandın simasında bir aristokrat görürdü, Fernand inciyirdi, lakin özünü ələ alıb Martini başa düşməyə səy edirdi.

Fernand özü üçün çox ağır olan bu günlərdən birində Martinlə rastlaşdı. Martin ondan soruşdu:

– Hə, bir de görək, sizin çox hörmətli müqəddəs adamınızın kefi necədir?

Fernand bu gülümsəyən kifir, lakin ağıllı simaya baxdı, ona elə gəldi ki, Martinin sözlərində Jan-Jakın düşmənlərinin rişxəndi səslənir.

– Xahiş edirəm, Jan-Jakı dinc qoyasan, – Fernand süni laqeydliklə cavab verdi. – Onu başa düşməyə sənin anlağın çatmaz.

– Niyə, görəsən? – deyərək Martin özündən çıxdı. – Mən onu görmüşəm, o, bizim daimi müştərimizdir, həm də ki, mənim də iki gözüm var, sən də.

Fernand Martinin səsindəki əsəbilik nidasını duydu, lakin özündən çıxmamağa çalışdı.

– Bəlkə də, sən çox adamları lap yaxşı başa düşüb tanıyırsan. Amma xahiş edirəm, mənim Jan-Jakımla işin olmasın.

Martin onunla öcəşməyində davam etdi:

– Parisdə belə deyirlər: böyük filosof olmaq o qədər də çətin bir şey deyil, yalnız özünü bir qədər səfeh göstər, vəssalam. Bu isə onun üçün çətin bir şey deyildir, bu, onda anadangəlmədir.

Fernand daxilindəki gizli həyadan əzab çəkirdi – axı onun özü də çox vaxt Jan-Jaka şübhə ilə yanaşırdı, çox vaxt belə fikirləşirdi ki, Jan-Jakin hərəkətləri və danışmaları qeyri-məntiqidir.

– Nankorlar sürüsü! – deyərək Fernand özündən çıxdı.

– O, insanların bərabərliyini elan etmək üçün öz həyatını fəda etmişdir, o, sizdən ötrü minlərlə təqibə dözüür, siz isə bunun müqabilində onu səfeh adlandırırırsınız.

Möhkəm bədənli, enlikürək Martin qarasaçlı başını irəli verərək onun qarşısında oturmuşdu.

– Bəli, azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq, – Martin məsxərə ilə təkrar etdi, onun dişlərini qıçayaraq dediyi bu sözlər boş bir səsə, əsl sarsaqlığa çevrildi. – Bu sözləri eşidəndə adama elə gəlir ki, sənə qızardılmış dadlı ördək əti yedirdilər. Əslində isə bu yalnız adamlara başağrısı verməkdir. Yaxşısı budur ki, sənin Jan-Jakin bizə desin görək, hər yan jandarmlarla, vergiyiğan müvəkillərlə, aristokratlar və ruhanilərlə dolu olduğu bir vaxtda onun dediyi bu azadlığı necə əldə etmək olar. İkinci şəxs, Volter isə, doğrudan da, bizə kömək etmişdir. Volter özünü əclaf hakimlər və məhkəmə iclasçıları ilə əhatə etməklə nə qədər alçaldığını sizə göstərmişdir. Özünün tərəfdarlarını da bəzi əməli işlərə öyrətmişdir: məsələn, bir neçə su və ekyünü necə qazanmaq olar. Sizin Jan-Jakiniz isə heç olmasa, dərk edilən bir şey etmişdirmi? Yaxud vergilər və ya gömrük yığımları barədə ağıllı bir fikir söyləmişdirmi?

Fernand Jan-Jakin bu sözlərini xatırladı: «Mənim əməyim əbəsdir», lakin elə həmin anda Amerikanı yadına salıb bunu Martinə demək istədi. Ancaq Martin sözünə davam edib deyirdi:

– O, öz nəsihətlərində minillik səltənət haqqında fikir yürüdü. Lap bizim küre Qaşə kimi. Elə buna görə də siz aristokratlar öz Jan-Jakınızı göylərə qaldırırsınız. Siz bununla sübut edirsiniz ki, bizə – qara camaata rəhminiz gəlir, deyirsiniz ki, bəs bizdən bu qədər də kifayətdir. Qalan şeylərin isə bizə dəxli yoxdur. Biz onun, ikincisinin tərəfdarıyıq.

Fernand hələ də özünü saxlayırdı. O, təmkinlə və kinayə ilə dedi:

– Sən bütün bu axmaq hədəyanı tutuquşu kimi təkrar etməzdən əvvəl öz bir cüt eyibsiz gözlənlə, heç olmasa, onun kitablarından birini oxusaydın, pis olmazdı.

Martin ayaqlarını geniş açıb yerindən tərpənmədən onun qarşısında əyləşmişdi.

– Onun kitablarını oxumaq heç mənə lazım da deyil, – cavab verdi. – Onun burada bu xülya ilə necə avaralandığını görməyim kifayətdir. Məsələn, o, bizim çirkli kənd küçəsindən keçərkən, elə bil, buludların üstü ilə yeriyir. Səni inandırırım ki, o, öz qulağı dibində nə edildiyini də bilmir. – Fernand bunun cavabında yalnız çiyinlərini çəkdiyindən, Martin ayağa qalxıb əlavə etdi: – Sizin bu müqəddəs adamınız öz dörd divarı arasında da kordur. Onun möhtərəm arvadı, deyirlər ki, əxlaqsızlıq edir, o isə bunu da görmür.

Fernand öz müvazinətini itirdi. Martinin özündən güclü olduğunu bildiyi halda, balaca uşaq vaxtlarında olduğu kimi, onun üzərinə atıldı. Martin əvvəlcə sakitcə onu yana itələdi, sonra isə Fernand onun üstünə cummağında davam etdiyindən özünün əzələli yumruğunu işə salıb onun dərsini verdi.

Abır-həyadan yanan Fernand evə döndü. Axı o kimdir? Martinin qəbahətli nitqinə qəzəblənmək haqqını ona kim verib? Qəbahətli iş görən onun özüdür.

Lakin Martinin sözləri ona dinclik vermirdi. Həqiqətin canı bunda idi ki, adamların ən müdriki kordur, özünə təsəlli verməklə bəxtiyar yaşayır və doğrudan da, səfeh adama oxşayır. Bu, ağılsızmayan bir şey idi, amma hər halda, belə idi. Fernand «Etiraf»da yazılanları sadədil Terezanın nağıl etdiyi və sadə xalqın dedikləri ilə müqayisə etdi, bunların heç biri digərinə uyğun gəlmirdi.

Fernand bu qızğın şübhələri aradan qaldırmaq iqtidarında deyildi.

Keçirdiyi həyəcanları başqa birisi ilə bölüşmək onun xasiyyətinə uyğun gəlmirdi, ancaq müsyö Herberi uşaq vaxtından özünə dost bilirdi; Fernand üçün çox ağır olan hərbi məktəb illərində tətillə gəldiyi vaxtlar müsyö Herber onun dayağı və təsəllivericisi idi, hər şeyi cüzi bir işarədən başa düşür və cavab verməyə lazımı sözlər tapırdı.

Fernand Jan-Jak haqqında əzabverici şübhələrini ehtiyatla öz mürəbbisinə bildirdi; dedi ki, Jan-Jakin hərəkətləri və sözləri onun əsərlərinə və təliminə heç də həmişə uyğun gəlmir, çox vaxt bu, adamı lap çaşdırır.

– Düşmənlər, – müsyö Herber bir qədər susduqdan sonra beləcə ehtiyatla cavab verdi, – Jan-Jaka öz bayağı məntiqlərinin arşını ilə yanaşırlar. Onlar onun ilkin fikirlərini sonrakı fikirləri ilə tutuşdurur. Jan-Jakin müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif yerlərdə etdiyi və ya heç bir vaxt etmədiyi bir şeyi onun elan etdiyi ideallarla müqayisə edir, sonra isə onu çox şit lağa qoyurlar.

Fernand başa düşürdü ki, dostu və mürəbbisi onun xətrinə dəymək istəmir, amma axı o, Jan-Jakin düşməni deyildi və buna görə də özünə bəraət qazandıрмаğa çalışırdı. Lakin müsyö Herber onun sözünü yarımçıq kəsib sözünə davam etdi:

– Jan-Jak həтта mənimlə, kiçik bir adamla söhbət edərkən də fikri, düşüncəsi, xəyalı pərvaz etdiyi anlarda onun dediklərini diqqətlə dinləmək səadəti mənə nəsib olmuşdur. Elə dəqiqələrdə çox vaxt mən də ondakı hədd-hüdd bilməyən hədsizliyə sızılırdım. Sonra isə öz-özümə deyirdim ki, onun bütün əzəmətini qavramaq iqtidarı mənə verilməyib, onun bütün əzəmətini heç kəs dərk edə bilməz, belə olduqda mən sakit olub səsimi kəsirdim. Zərrə qədər də ona şübhə etməyin, Fernand! Məhz düha, bu dərkedilməz təzahür ona şübhə etməyə başlayan kimi dərhal bir heçliyə çevrilir. Jan-Jak isə, – bu təvazökar insan ürək yangısı ilə söylədi, – bizim aramızda, hazırda yaşayan insanların arasında müstəsna və yeganə bir dahi-dir. Başqaları əldən düşüncəyədək işləyir, var qüvvələri ilə çalışır və eyni bir şeyi min dəfə çeynəyib tökürlər, o isə qələmini bircə dəfə tərpədən kimi hər şey öz yerində olur

– o yaradır. O sübut etmir, qabaqcadan xəbər verir. Başqaları qan-tər içərisində dağlardan, dərələrdən aşır, o isə dik yüksəkliklərə qalxır və dərhal məqsədə çatır. Fernand, bizim başa düşmədiyimiz bu və ya digər bir sözə görə özünüzü yanlış fikrə salmayın. Şübhələrinizi bir kənara atın!

Mürəbbi hələ heç vaxt belə ilhamla danışmamışdı. Bu odlu-alovlu sözlər Fernanda Jan-Jakin özünü xatırlatdı. Böyük dostunun belə coşqunluğu qarşısında Fernand öz vəfasızlığından utandı.

Lakin müsyo Herberlə olan söhbətin ona verdiyi təsəlli tez dağılıb yox oldu; sıxıntı və şübhələr onu yenidən və yenidən öz təsiri altına alırdı.

Xəbər çatdı ki, Jilberta iki gündən sonra gəlir. Fernand üstündən bir yük götürülübmüş kimi yüngülcə nəfəsini dərdi. O, hər şeyi açıb ona etiraf etməyi qərara aldı. Jilbertanın özü elə təmiz və safdır ki, burada onunla yanaşı olan kimi hər şey aydınlaşacaq.

Jilberta vaxtını çox gözəl keçirmişdi. Sen-Viqorda da, Parisdə də qıza iltifatlı gözəl sözlər deməkdə yarışan gənc aristokratlar onu daim əhatə edirdi. Gənc oğlanlardan biri, təxminən, iyirmi beş yaşı olan Mate Kursel ona vurulmuşdu, həm də deyəsən, lap bərk vurulmuşdu; o, hələlik baron de Vassi titulu daşıyırdı, lakin mal-mülk sahibi olan bir ahıl qrafın, Anri de Kurselin vərəsəsi idi. Matenin gözəl görkəmi vardı, öz hərəkətlərində qəşəng və nəzakətli idi, qadınlara qulluq göstərməsində adi kübar nəzakətindən aşkar surətdə kənara çıxırdı. Babası tez-tez Jilbertaya sataşib deyirdi ki, öz gənc, yenicə cücərmiş və həm də hələlik şübhəli olan titulu zamanın əli ilə üstü mamır bağlamış şöhrətli bir titula dəyişmək üçün onun qarşısında daha bir yüngül imkan açılır. Jilberta Matenin ona daim yaxşı münasibət bəsləməsinə o qədər də əhəmiyyət ver-mirdi, lakin bu, ona xoş gəlirdi.

Parisdəki həyat Ermenonvildəki həyat deyildi. Jilberta çoxlu yeni şey görmüş, çoxlu yeni şey öyrənmişdi, bir neçə həftənin içərisində bir neçə yaş böyümüş və ağıllanmışdı. O, Jan-Jakin ideyalarını gerçək həyatla müqayisə edərək bu nəticəyə gəlmişdi ki, onlardan bir çoxları olduqca sadə və bəsitdir, çox vaxt ona elə gəlirdi ki, nə qədər gənc olsa

da, həyatı bu qoca adamdan və böyük filosofdan xeyli yaxşı başa düşür.

Jilberta bir şeydə Fernandla razılaşırdı: saray adamları da, Paris salonlarının daimi sakinləri də hamılıqla dırnaqlarının ucunadək qeyri-təbii və sünidirlər, hamısı səmimi duyğu izhar etməkdən qorxur: bu, guya, kübar adam üçün nalayiqdir. Hətta onun Matesi də vurğunluğunu elə pərdələnmiş və müəmmalı halda söyləyirdi ki, Jilberta çox vaxt Fernandı xatırlayırdı. Elə dəqiqələrdə o, yəqin ki, gülümsəyirdi, lakin bu təbəssüm istehzalı deyildi. Jilberta tez-tez onun uşaq kimi saf səmimiyyətini, coşqunluğunu və xəyalpərəstliyini, təbii və saf duyğusunu arzulayırdı.

İndi budur, Jilberta yenə də Laturdadır, Fernand isə onu görür. Jilberta kirşanlanmışdır, üzündə qoyma xalları var, bir qədər soluxmuş və arıqlamışdır, ancaq nurlu gözləri yenə həmin gözlərdir, təbəssümlü iri ağız da həmin ağızdır, bütünlükdə onun özü yenə əvvəlki kimi saf gözəlliyi ilə işıq saçır. Jilberta da ona baxıb, öz hündür və cılız, xirtdəyi irəli çıxmış, cod kəkilli və bu qədər müti və eyni zamanda alışıb-yanan gözləri olan Fernandını görürdü. Fernandın bütün şübhə və tərəddüdləri, çəkdiyi əzablar uçub havaya getdi. Jilbertanın da bütün Paris ağıllığı və kübar parıltısı uçub getdi, onların əlləri birləşib uzun müddət bir-birini sıxdı, onlar öpüşdülər – əvvəlcə qətiyyətsiz halda, sonra isə sürəkli və bərk-bərk öpüşdülər.

Jilberta hey danışır, bu yandan vurub o yandan çıxırdı. Sonra gülərək öz nağılını yarımçıq kəsdi:

– Gündə on dəfə başıma elə iş gəlirdi ki, mən onu müt-ləq sənə danışmaq istəyirdim, indi isə heç bir şeyi yadıma sala bilmirəm. Yaxşısı budur, özün haqqında danışasan, – deyə xahiş etdi.

Jilbertaya elə gəlirdi ki, Fernandın nə deyəcəyini özü qabaqcadan bilir. O, Fernandın uzun və xülyapərəst məktublarını təbəssüm və rıqqətlə oxuyurdu; Jilberta indi də bunlara oxşar sözlər – dolaşmaq, təsirli, bir qədər də gülünc sözlər eşitməyə hazırlaşdı.

Lakin Jilbertanın üzündəki şən ifadə tez dağılıb yox oldu. Fernandın bəhs etdiyi əlaqə, həmin madam Russo ilə olan əlaqəsi boş şey deyildi, Jilberta bunu dərhal duy-muşdu. O, bu əlaqədə, bir növ, mənhus və qorxulu bir şey

görürdü. Fernand çətinliklə, dili dolaşa-dolaşa danışır, o hey dürüst və düzgün sözlər axtarır, əzabdan büzüşmüş bir adam kimi, tez-tez anlaşılmaz sözlər donquldanır. Lakin Jilberta heç bir şey sezmirdi. O yalnız görürdü ki, qarşısında yeni Fernand durur, ona və onun sevgisinə zərbə endirən Fernand durur. Onunla Fernand arasında bir yadlaşma hasarı yüksəlmişdi, onu nə isə həтта itələyirdi də.

Fernand ağır-ağır nəfəs alırdı, o daha danışa bilməyib susdu. Jilberta onun imdadına çatmırdı, ondan heç bir şey soruşmurdu. Jilberta həтта qımıldanmırdı da. Gözlərini öz dizlərinə dikmişdi. Aralığa ağır bir sükut çökmüşdü.

Nəhayət, Fernand yenə danışmağa başladı, indi o, Jan-Jakin paradoksal «Etiraf»ını necə oxuduğunu nağil edirdi. O, Yay evinə necə girdiyini, orada Jan-Jakin mənhus sirləri içərisində necə eşələndiyini, heç bir şey başa düşməyən, səfeh, pozğun, ehtiraslı Terezanın isə bu vaxt onun yanında oturduğunu olduğu kimi nağil etdi. Nağil etdi ki, Jan-Jak öz əli ilə yazmış və təsdiq etmişdir ki, o, Terezanın necə küt və korazehin olduğunu çox yaxşı görüb, onunla Tereza arasında heç vaxt mənəvi yaxınlıq olmayıb. Fernand sonra nağil etdi ki, o, Terezanın bu qorxunc fırılacaqçı ingilis mehtəri ilə eşq macərəsini bilirdi. Dedi ki, Terezanı fikrinə gətirəndə belə diksinir, lakin yaxasını onun əlindən qurtara bilmir.

Jilbertanın gözlərinə qaranlıq çökdü, onun aydın alını tutqunlaşdı, iri ağızı bərk-bərk qapandı. Onun qarşısında artıq oğlan deyil, yaşlı bir kişi dayanmışdı, o, girdaba batmışdı, elə bir girdaba ki, hər bir kişi, yəqin, bu girdabdan keçir. Ancaq Sen-Viqorda və Parisdə Jilberta oğlan Fernand üçün danırırdı; indi isə bu kişiyə necə yanaşacağını bilmirdi.

Fernand indi özü haqqında deyil, müəllim haqqında, onun «Etiraf»da yaxşıca gördüyü həmin yeni Jan-Jak haqqında danışır. Onun nitqi indi kəsilmirdi, o, müəllimi qızğınlıqla müdafiə edirdi. O, dəridən-qabıqdan çıxıb güclə Jilbertaya sübut etmək istəyirdi ki, Jan-Jak məhz öz zəif cəhətlərini susub gizlətmədiyi üçün böyükdür. Fernand Jan-Jakin öz dəhşətli əsərini necə dəhşətli bir əzabla yazdığını Jilbertaya təsvir edirdi.

Jilberta huşsuz halda onu dinləyirdi, qız Fernandin Tereza ilə olan əlaqəsini ona nağıl etməsindən bərk həyəcanlanmışdı.

Jilberta birdən diqqətini topladı. Fernand Jan-Jakin öz uşaqlarını yetimxanaya necə verdiyini və onun nə üçün belə etdiyini nağıl edirdi. Bu isə elə bil, artıq Jilbertanın bilavasitə özünə aid idi.

İkicə həftə bundan əvvəl Parisdə qrafinya Monpero Tərbiyə evinə hədiyyələr apardığı vaxt Jilbertanı və başına yığılan bir dəstə gənc oğlan və xanımı özü ilə oraya getməyə dəvət etmişdi. Həmin yetimxana Parisin ən gəzməli yerlərindən biri sayılırdı. Aristokrat cəmiyyətində bu yetimxanaya niyə belə maraq olduğunu yolda Jilbertaya nağıl etdilər. Çox vaxt belə olurmuş ki, maliyyə cəhətdən çətinlik çəkən gənc aristokratlar özlərinin kəbinsiz uşaqlarını Tərbiyə evinə atmışlar, yetimxanayı gəlib gəzdikləri vaxt isə buranın balaca sakinlərindən bu və ya digərinin oraya gələn qonaqlardan bu və ya digərinə nə dərəcədə oxşadığını müqayisə ilə tapmaqla əylənirmişlər. Bu dəfə də elə oldu; ancaq Jilberta, uşaqlı olub-olmamasından asılı olmayaraq bunun ona toxunduğunu hiss edirdi, ona elə gəlirdi ki, bu cür zarafatlar – onun bostanına daş atmaqdır, onun «qeyri-qanuni doğulmuş aristokratizminə» işarədir. O, körpələrin atıldığı taxçanın qarşısında fikri dumanlı halda dayanmışdı: taxçanın arxa divarında siyirmə pəncərə və yeni sakinin gəldiyini bildiren zınqrov var idi. Ola bilsin ki, on yeddi-on səkkiz il bundan əvvəl birisi onu, Jilbertanı da həmişəlik bu taxçaya atmağı fikrindən keçiribmiş. Tərbiyə evinə getməsi Jilbertada xoş bir təəssürat oyatmadı.

Jilbertanın həmin yerdə keçirdiyi dəqiqələrin duyğusu Jan-Jakin cinayətləri haqqında söhbətin təsiri altında yeni bir kəskinliklə yenidən baş qaldırdı. Əgər Fernand özü və onun haqqında danışarkən Jilberta susurdusa, indi Fernandin sözünü yarımcıq kəsdi.

– Sənin Jan-Jakin, demə, çox qorxunc adam imiş!
– deyə səsləndi.

Fernand bunu gözləməirdi. O çəçədi.

– Sən bunu deməməlisən, Jilberta! – nəhayət, ona cavab verdi.

Lakin Jilberta daha Jan-Jak haqqında düşünmürdü. Onun Jan-Jakla nə işi? Məsələ onunla Fernanda aiddir. Jilberta Fernanın onun sözünü necə gözlədiyini görürdü, onun öz əllərini gah sıxdığını, gah da boşaltdığını görürdü. Bu əlləri ilə Fernand həmin qadına toxunmuşdur. Jilberta Sen-Viqorda ona xoş təriflər yağdıran qəşəng və cavan oğlanların əhatəsində olduğu vaxt onun həsrətini çəkirdi, o isə bu murdar arvadla qucaqlaşmış. Jilbertada elə bir hiss baş qaldırmışdı ki, sanki, onu alçaldır, ona gülürlər. Onun həmişə şən olan üzü əvvəlkindən də bərk tutqunlaşmışdı. O danışmağa başladı, amma hiss etdi ki, qəzəbdən doğan ilk söz onların ümumi taleyi üçün pis nəticə verə bilər.

Jilberta qorxusundan donub-qalaraq gərginliklə gözləyirdi. Etiraf etmək kimi çətin bir vəzifə yerinə yetirilmişdi. Fernand bu etirafı özü üçün yüngülləşdirməmiş, bir dəfə də olsun yalan deməmiş, heç bir şeyi gizlətməmişdir. İndi növbə Jilbertanıdır: ona bəraət qazandırmaq və ya ittiham etmək Jilbertanın ixtiyarındadır. O, Jilbertanın üzünə göz gəzdirdirdi, bu, başqa bir Jilberta idi – onun tanıdığı Jilberta deyildi: bu, yaşa dolmuş, təcrübədən ağıllanmış, əsla mehriban deyil, əksinə, bədxah bir Jilberta idi. Lakin Fernand dəhşətli bir ehtirasla hiss etdi ki, bu yeni Jilbertanı əvvəlki Jilbertadan, özünü uşaq kimi aparan, həmişə şən və gülürüzlü Jilbertadan daha bərk sevirdi.

Fernand ayrılıb özünə hələ gəlməmişdi ki, bu hiss başqa bir hiss ilə əvəz olundu: Terezaya olduğu kimi, Jilbertaya da sarsıdıcı bir ehtirasla hakim olmaq istədi: o, Jilbertanı alçaltmaq, onun paklığını, onun lənətə gəlmiş bakirəliyini ayaq altına almaq, onu öz bataqlığına sürükləmək istədi.

Jilberta əvvəlki kimi susurdu. Fernand dözə bilmədi. Ona yanaşdı. Əlindən tutdu. Jilberta istər-istəməz əlini dartdı, ondan aralandı.

Aydın idi: Jilberta onu başa düşmüşdü. Fernand utanmışından, az qala, ağlayacaqdı. Jilberta öz hökmünü oxumuşdu.

Jilberta onun necə bədbəxt olduğunu görürdü. Ona belə də lazımdır. Ona elə bir söz demək istəyirdi ki, bu, Fernandı daha çox incitsin, onu daha da alçaltsın. Bununla birlikdə, Jilberta ona nə isə bir dostyana və təsəlliverici bir söz də demək istəyirdi.

– Sizdən üzr istəyirəm, Fernand, – Jilberta, nəhayət, dilləndi. – Ancaq məni indi təkcə buraxın. Mən bunların hamısını öyrənib bilməliyəm. Özüm gerek bir nəticəyə gələm. Mənə möhlət verin. Təvəqqe edirəm, bir neçə gün yanıma gəlməyəsiz.

XVII fəsil
OPUS ULTIMUM¹

Jan-Jak əzəldən xalq içərisindən olan adamlarla, kəndlilər və yoxsul camaatla ünsiyyətdə olarkən özünü daha yaxşı hiss edirdi. İt yox olduğu vaxtdan bəri Jan-Jak sadə və korlanmamış adamlarla söhbət etmək üçün daha tez-tez ətraf kəndlərə gedirdi. Bu adamlarla onların gündəlik işlərini müzakirə edir və əgər söhbət uzanırdısa, itirilən iş vaxtının əvəzini çıxmaq üçün onlara tütün bağışlayırdı. Kəndlilər və icarədarlar onu «ağlı yerində olmayan» qəribə adam hesab edirdilər ki, bəs onların senyoru Jan-Jaka knyaz ehtiramı göstərir, bu isə özünü onlara tay bir adam kimi aparır. Lakin onlar tezliklə gördülər ki, onun gicliyinin onlara xeyri dəyir. Jan-Jak onların şikayətləri barədə markizin yanına xahişçi gedirdi. Senyor öz hərbi sərtliyini yumşaltmış və daha əsasını gec-gec işə salırdı. Jan-Jakin xahişi ilə o hətta mizdurlardan birinin qızının ərə getməsinə öz razılığını vermişdi: markiz bu məsələni əvvəllər uzun müddət rədd etmişdi. O vaxtdan bəri gəlinin nənəsi cənab yazıçı Russoya – katolik olmasa da – hər gün dua oxuyurdu.

Jan-Jak katolik olmasa da, küre Qoşe ilə çənə döyməyi xoşlayırdı. Onlar oyan-buyana gəzişir, Jan-Jak səbir və dözümün faydasından danışır, ruhani isə sərt və inadçı xasiyyətinə görə markizi məzəmmət edirdi. Jan-Jak təbiətin əzəmətindən, onun geniş və çoxcəhətli olmasından danışır, ruhani isə onun yaradıcısını göylərə qaldırırdı; onlar bir-birini çox gözəl başa düşürdülər.

Jan-Jak kəndlilərin əyləncələrində də iştirak edirdi: top-top oynayır və gözünün zəif görməsinə baxmayaraq, yaydan ox atırdı. Bazar günləri camaat tuluq zurnası və ney musiqisinin sədaları altında rəqs edirdi: bir dəfə belə

¹ Son əsər (*lat.*)

rəqslərdən birində madam Qaneval müəllimdən onun da oynayanlara qoşulmasını xahiş etdikdə Jan-Jak özünü əzib-büzməyərək tez dövrəyə qoşulmuşdu.

Onu tez-tez «Şabalıd ağacları altında» meyxanasının bağçasında görürdülər. Jan-Jak orada üstüaçıq taxta mizlərdən birisinin arxasında oturur, tünd-qızılı rəngli çaxırdan udum-udum içər, çiçək ləklərinə və adi kənd güllərinə baxıb ürəkdən həzz alar, kiçik gölməçədəki ördək və balıqlara yem verərdi. Meyxanaçı Moris atanın ehtiramlı, erk-yana çərənçiliyini, meyxanaya gələnlərdən onunla söhbət etmək istəyən hər bir kəsin dediklərini dinləməyə vaxt tapırdı.

Jan-Jak burada, «Şabalıd ağacları altında» meyxanasında öz böyük həmkarı, dostu və düşməni olan Volterin ölüm xəbərini eşitdi. Bu xəbəri ona tam təfəsilatı ilə Moris ata söylədi. Əslində, Volteri parisililərin hədd-hüdüdü bilməyən coşqunluğu öldürmüşdü. Uzun müddət vətənidən didərgin düşdükdən sonra öz doğma şəhərinə qayıdan bu səksən üç yaşlı qoca onu qarşılayan Parisin alqış gurultusuna davam gətirə bilməmişdi.

Jan-Jakin ifadəli sifəti zaman-zaman gah sarsıntı, gah gizli məmnuniyyət, gah da dərin kədər ifadə edirdi. Parislilər heç kimi onun qədər təqib etməmişdilər. Onlar heç kimə də Volterə etdikləri qədər ehtiram göstərməmişdilər. Bəlkə də – ancaq Jan-Jak bunu özünə etiraf etmək istəmirdi – Volter qayıtdıqdan azca sonra onun Parisi tərək etməsinin səbəblərindən biri də elə bu olmuşdu.

Moris ata odlu-odlu və qəzəblə söyləyirdi ki, böyük mübariz və filosof hətta ölümündən sonra da arxiyepiskopun qəzəbinə məruz qalmışdı, Volteri xristian qaydası ilə basdırmaqdan imtina etmişdilər, cənazəni heyvan dərisi soyulan yerə atacaqlarından ehtiyat edərək yaxın adamları onu Parisdən aparmaq üçün tələsik min cür təhlükəli və nalayiq hiylələrə əl atmağa məcbur olmuşdular.

İndi də Jan-Jakin üzündə hüzn və qəzəb hissindən başqa heç bir şey oxumaq olmazdı. O, özünün arxiyepiskopla olan nifaqı haqqında, onun – Jan-Jakin kitablarının cəlladın əli ilə təkrar-təkrar necə cırıldığı və yandırıldığı haqqında, onu bir şəhərdən digər şəhərə və ölkənin hüduqları xaricinə, habelə okeanın o tayına necə qovduqları barədə

düşünürdü. Volterin onu necə kinli bir qəzəblə təqib etdiyini unutmuşdu, o, mərhumun dostu və yoldaşı idi; Volterin təhqir edilməsi onun təhqir edilməsi idi. Jan-Jak tək qalmaq istəyib, Moris ata ilə xudahafizləşdi. Lakin bağçadan çıxarkən ona tərəf gələn ruhanini gördü. Ruhani qəzəb və sevincindən qaynayıb coşaraq müqəddiməsiz, birdən-birə Volter haqqında danışmağa başladı.

– Mən eşitmişəm ki, – təntənə ilə bildirdi, – bu kafir, Allahı danan, bu küfr danışan bəndə amansız bir əzabla dədə-babalarının yanına vasil olub.

Jan-Jak öz hisslərini gizlədə bilməyən bu ruhaninin yersiz söylədiyi sərt fikirlərinə, adətən, əhəmiyyət verməyib xoş qəlblə qulaqardına vurardı. Bu gün isə özünü təhqir olunmuş Volterlə bahəm hiss etdiyindən onu bərk acıladı:

– Qoşə ata, sizin diliniz necə qıyır ki, böyük Volterə allahsız deyirsiniz! Onun əsərlərini oxusanız, Volterin Ali Varlığa dərin hörmət və pərəstişini sübut edən yüzlərcə yer taparsınız.

O, Qoşədən uzaqlaşib sükuta qərq olmuş parkda inzivaya çəkildi. Ot basmış talanın qurtaracağında mamırlı bir ağac kötüyünün üstündə əyləşdi. Çəmənliyin o tayında onun kiçik evi tikilirdi, orada görülən işin boğuq səs-küyü eşidilirdi.

İndi isə mərhumu heç bir kəsdən müdafiə etmək lazım olmadığı bir vaxtda köhnə ədəvət bütün qalan hissləri sıxışdırıb aradan çıxartdı. Jan-Jak lap indicə ölmüş qocada şərdən başqa heç bir şey görmürdü; Volter onu lağa qoyar, səfehlik və kobud özbaşınalıq hakimiyyətini onun üzərinə salışdırardı. Bunu yalnız həsəd və paxıllıq üzündən edir. Halbuki paxıllıq etməyə Volter üçün bir səbəb yox idi: o, şöhrət və var-dövlət içərisində firavan həyat sürürdü. Volterin zəkası, cəsəreti və kinayəsi Jan-Jakin əhəmiyyət və istedadını kölgədə qoyurdu; aləm elm və incəsənətin ən yüksək zirvəsini bu mərhum adamda görürdü.

Lakin insanı məhz elm və incəsənət məhvə doğru aparır – deyə Jan-Jakin elan etmiş olduğu bir həqiqət elə Volterin özündə doğruya çıxmışdı. Jan-Jak öz ölü düşməninə alicənablıqla müdafiə edərək, guya, Volter dindar olmuşdur deyə, ruhanini inandırmağa çalışarkən ikiüzlülük etmişdi. Yox, Volterin heç bir şeyə etiqadı yox idi.

Mahiyət etibarilə o, miskin və qəzəbli, iztirablı və şərəfsiz bir məxluq, özünə də, insanlara da ağır bir yük idi. Volter yalnız zəkaya malik idi, qəlb deyilən şey isə onda yox idi.

İndi isə onun ətrafında zülmətdən başqa bir şey mövcud deyil.

Jan-Jak özünə xas olan kəskin təsəvvürü ilə ölünün çürüyüb qoxuyan cəsədini və ətrafdakı zülməti gözləri önünə gətirirdi. Ölü Volteri bürüyən boşluq və gecə qaranlığı meşənin kənarını və yamaclı çəmənin parlaq boyalarını söndürdü; yüngül ağ yay buludlarının yerində qurğuşun kimi ağır, ləng və müdhiş qara buludlar ağır-ağır tərپəşirdi, əsən küləyin oxuduğu mahnı qəzəbli viyılıya, ulamaya çevrilmişdi, İsveçrə evciyəzi tərəfdən gələn boğuc səs-küy içərisində, elə bil, tabuta dəyən çəkicin zərbə səsləri eşidilirdi.

Ətrafda hər şey can çəkisməkdə idi.

140

Jan-Jak öz iradəsi gücünə qorxulu röyaları öz üzərindən silkələyib atdı. Tikintidə endirilən çəkil zərbələri əvvəlki kimi cingilti ilə, möhkəm və fərəhlə səslənməyə başladı. Onun üçün ev tikilir. O yaşayır; onun dinc və fərəhli qocalıq illəri üçün sığınacaq tikilir.

Ölmüş düşməni və dostu haqqında düşüncələri ölümün labüdlüyü haqqında malxulya bir xəyalpərəstliklə dolu fikirlərlə əvəz olundu. Jan-Jak ölümün nə olduğunu bildirdi: o, «Yeni Eloiza»nın səhifələrində öz Yuliyası ilə birlikdə dəfələrlə ölmüşdü, şam kimi yanıb qurtararaq, səs kimi yayılıb yox olaraq şirin-şirin və əzab-əziyyət çəkmədən ölmüşdü: o bildirdi ki, ölümdə heç bir qorxulu şey yoxdur.

Sonra iradəsi xilafına olaraq yenə Volterlə fikrən höcətə başladı. Özünə qarşı bu qədər nifrət oyanmasının günahı Volterin özündə idi. O, öz kəskin zəkasının bütün gücünü dünyanın simasını dəyişdirməyə sərf etmişdi. O, hər şeyi özü kimi şöhrət düşkünü, xırdaçı, acıdil hesab edirdi. O, böyük yazıçı rolu ilə kifayətlənirdi, məgər bu çox idimi?

Bunun nə qədər az olduğunu Jan-Jak hər kəsdən daha yaxşı bildirdi. Öz şöhrəti ona ağır bir yük kimi görünürdü. O, Parisi tərək edərkən sevinirdi ki, nəhayət, sakit və dinc yaşayacaq və daha bircə kitab da olsun yazmayacaq.

İndi isə Volterin həyatdan getdiyi və dünyada yalnız bircə böyük yazıçının – Jan-Jakin qaldığı bir vaxtda binaının tikilib başa çatdırılması üçün axırıncı daşı qoymaq

məgər onun vəzifəsi deyildimi? O, özünün mübarizəsini və özünün dərk etdiyini nağıl etmişdi. Bəs indi o, özünün barışması və təрки-dünya olması haqqında bir kitab yazmalı deyildimi?

Elə evə gedərkən yolda cümlələr fikrində bir-bir düzülürdü. O, bu cümlələri ucadan deyir, bir sözü başqa bir sözlə əvəz edir, sözlərin yerini dəyişir, onların ahəngdarlığına sevinirdi.

Yay evinin astanasından içəri daxil olan kimi qələmi əlinə götürdü. Açıq pəncərələrdən küləyin viyılması, ağacların xışılması, kiçik Nonett çayının şırıltısı eşidilirdi, onun sarıbüllüllərinin cingiltisi bağçadakı quşların civiltilərinə qarışmışdı. O yazırdı. Qızıl haşiyəli qəşəng kağızda yazırdı: o, yaxşı kağızı çox sevirdi. Qəşəng və aydın xətlə yazırdı. Yazarkən üzü təbəssümlü olurdu. Sözlər qələminə asanlıqla yatırdı.

İş onu bərk çulğamışdı. O, bu işə mübtəla olmuşdu. Harada olurdusa olsun, işləyir, axtarır və qoşub düzəldirdi. O yemir, içmir, az yatır, amma işləyirdi.

İşə mübtəla olan Jan-Jak Fernandin ondan qaçdığını sezmirdi. Bir dəfə bağda gəzərkən qəfildən Fernanda rast gəldiyi vaxt isə öz fikri və öz işi ilə o qədər bərk məşğul idi ki, Fernandin pərtliyini sezmədi.

– Fernand, – ucadan dilləndi, – bir təsəvvür edin ki, mən yenə yazıram! Mən öz gəzintilərim və öz xəyalım haqqında yazıram.

Fernand bəxtiyar idi ki, müəllim onun gözə görünməməsinə bir işarə belə etmədi; Fernand hətta Jilberta ilə əlaqəsinin üzüldüyünü Jan-Jaka xəbər vermək istədi; istədi bundan şikayət etsin ki, hətta ən yaxın adamlar belə bir-birini başa düşməzlər, bu isə çox ağır bir dərddir. Jan-Jak isə bu vaxt onu unutmmuş, dərin fikrə dalmış, öz-özü ilə danışdı.

– Özümün qeyri-adi xoşbəxtliyimi insanlardan gizləməyə haqqım yoxdur, – Jan-Jak dərindən fikirləşirdi. – Qoy məndə zühur edən gözəl təрки-dünya saatlarını hamı görüb bilsin və həmin saatları yenidən mənimlə yaşasın. – Jan-Jak öz-özünə müraciət edərək danışır, donquldanır, gülümsəyir, əl-qolunu oynadırdı, o, tamamilə öz əsəri üzərində işləyirdi.

Fernand gizlicə çıxıb getmək istədi. Lakin Jan-Jak onu dayandırdı:

– Yox, yox, getməyin! – Fernand onunla yanaşı gəzməyə başladı. Jan-Jak meşənin içindəki əks-səda verən həmin çəmənliyə tərəf yönəldi.

Onlar orada əyləşdilər. Jan-Jak isə yavaş səsle əvvəlki kimi öz-özü ilə danışmağında davam edirdi. Jilberta haqqında dərin düşüncələrə dalmış Fernand ona əvvəlcə fikri dağınıq halda qulaq asırdı. Lakin Jan-Jakın nitqi getdikcə onun diqqətinə hakim oldu, bu, bir musiqi idi, dinləyicinin lap qəlbinə yol açırdı. Özünə rəhmi gəlmədən «Etiraf»ın həyəcanlı əhvalatlarını təsvir edən bir adam özü üçün belə bəxtiyar bir asayışı necə düzəldə bilirdi? Fernand Jilbertanı unutdu, o, Jan-Jakın mənəvi müdrikliyinə məftun olmuşdu, gözlərini yumub, dünyanı öz müəlliminin gördüyü kimi görürdü; o, təbiətin sadə və əzəmətli dincliyini öz müəllimi ilə birlikdə duyar, ağaclarla və hər cür canlı varlıqla qırılmaz əlaqəsini onunla birlikdə hiss edirdi.

Lakin Jan-Jakın bərişdincü əhvalına təcridlə qocalıq dəliliyinin ahəngi qarışıdı.

– Qoy bütün aləm əvvəlki kimi mənə qarşı qəsd etsin, məni daha heç bir təqib yaralaya bilməz, – deyə ucadan fikirləşirdi. – Mən öz əzablarımla, puç olmuş arzularımın və tam dincliyimin kölgəsində yaşamağa alışmışam. Bəzən mən bunu da istəyirəm ki, çəkdiyim əzablar Sokratın, yaxud Nazaretli İsanın ehtirasları kimi gələcək nəsələ fayda vermiş olsun. Əgər düşmənlər mənim əsərlərimi məhv edərlərsə və mənim əzablarımla hədərlərsə, onda mən buna da boyun əyərəm. Mənə heç bir şey lazım deyildir.

– Mən bütün yer üzündə təkcəyəm, – qüssəylə deyirdi, – mənim nə qardaşım, nə qohumum, nə dostum, nə yoldaşım vardır, mən özüm təkcəyəm. Bəli, – deyə dalğın bir nəzərlə Fernanda baxdı, – insanlardan ən ünsiyyətli, ən xeyirxah olan bir adamı hamı tərək etmişdir. Mən beləcə öz qınımında, uçurumun dərinliyində yaşayıram, əbədi tənhalığa məhkum edilmiş zavallı bəni-insanam, lakin Allah kimi, məni də daha heç bir şey sarsıda bilməz.

Fernandın tülkləri ürpəşdi. O, qarşısında oturmuş bu ağılsıza və müdrikə, quzu kimi həlim və bu qədər qüssəli adama heyran-heyran baxırdı. Üzərinə kölgəqarışq günəş

şüaları düşmüş hərəkətsiz Jan-Jak qəlbinin dərinliklərindən özünün ən gizli sirlərini aşkar edən valehedici cümlələr bəstələyirdi.

Çəmənlik üzərində qızmar və müdhiş bir sakitlik hökm sürürdü, titrəşən havada miğmiğalar cövlan edirdi. Jan-Jakin mənalı qəşəng gözləri Fernanda baxır, onu gah görür, gah görmürdü. Başqalarının sezə bilmədiyi minlərlə şeyi sezən bu gözlər yaxınlıqda baş verən şeyləri görmürdü. Fernandin dərsə hazırlaşarkən bir vaxtlar oxuduğu qədim tarix kitabının səhifələri tutqun halda yadına düşdü. Qədim zamanlarda bəsirətli adamları kor təsəvvür edirdilər. Tiresi¹ kor idi, Homer² kor idi, Sfinksin³ tapmacalarını tapan Edip öz-özünü kor etmişdi.

– Mən daha bir şey gözləmirəm, – Jan-Jak fəzaya söylədi, – uçurumun dibində yaşayıram və bundan razıyam. Mənə heç bir şey, ürəkdən deyirəm ki, heç bir şey lazım deyildir.

O susdu. Məlul-məzlum oturub heç bir şey arzu etmir, öz ağılsızlığını cövlan etdirirdi.

Hisslər və fikirlər Fernandı çulğadı: iztirab və pərəstiş, qorxu və hətta gülüş onu yavaş-yavaş bürüyüb sıxırdı. O, Jan-Jakin həm görən, həm də kor olub görməyən gözlərinə daha davam gətirə bilmədi, onun: «Mənə heç bir şey, heç bir şey lazım deyildir» deyən yumşaq və gur səsinə dözə bilmədi. O, buradan çıxıb getmək istəyirdi, lakin cəsəət edə bilmədi.

Jan-Jak yenə susdu. O, şamağacıların kölgəsi altında, Fernandin qarşısında oturub əlindəki əsasını sakitcə və saymazyana oynadırdı. Çox isti idi. Hər ikisi susurdu.

Fernand dözə bilmədi. O, tələsə-tələsə danışmağa başladı və bəlkə də, özü ilə Jan-Jak arasında bir uyğunluq yaratmaqdan ötrü gözlənilmədən özünün çəkdiyi əzab-əziyyətləri, hərbi məktəbin ağır illərini nağıl etməyə başladı. O, Ermenonvil senyorunun oğlu olduğu üçün onu

¹ Tiresi – Qədim Yunanıstanın böyük dramaturqu Sofoklun (eramızdan əvvəl təq. 497–406) «Şah Edip» faciəsində gələcəyi xəbər verən peyğəmbər

² Homer – əfsanəvi qədim yunan şairi, böyük epik poemalar «İliada» və «Odisseyə»nin yaradıcısı

³ Sfinks – qədim yunanlarda şir və ya it bədənli, qadın başlı, qanadlı əfsanəvi heyvan

incidib cana gətirən rəislərin və məktəb yoldaşlarının necə amansız olduqlarından danışdı. Təxminən, qırx yaşında, möhkəm bədənli, kobud, qarnıyoğun və qırmızısifət köhnə əsgər, serjant olan gimnastika müəllimi bu sahədə xüsusilə fərqlənirdi; bu adamın onu görməyə gözü yox idi, o, Fernandı təqib edir, hər cür fitnələr uydurur, «kömək etmək» bəhanəsi ilə dərs vaxtı onu yumruğu və ayaqları ilə vururdu. Bu iki il fiziki və ruhi işgəncə, insaniyyətsizlik və haqsızlıq, əzab-əziyyətlə dolu idi.

– İnsanlar zalımdırlar, – ümitsiz halda, qəmgin və qəzəblə sözlərini qurtardı.

Jan-Jak özünün gənc və gözəl, canlı gözləri ilə ona baxdı.

– İnsanlar zalımdırlar, – siz bunda haqlısınız, – dedi, sonra isə, – lakin insan rəhmlidir. İnsan rəhmlidir! – ehtirasla, hərərətlə təkrar etdi.

144

Bəli, o, bu günlər insanın anadangəlmə rəhmli olmasına həmişəkindən daha çox inanırdı. Yay olduqca gözəl idi; çox da isti olmayan günəşli günlər bir-birini əvəz edirdi, həyəcanlandırıcı və qızgın yaradıcılıq sevinci daim coşub-daşırdı.

O, uzun müddət, qışın ortalarınadək, bəlkə də, qışın axırınadək, qalan ömrünün sonunadək burada, bu uğurlu Ermenonvildə qalacaq. O, özünün «Bitkilərin təsnifi» əsərini və hazırda yazmaqda olduğu kiçik bir operanı tamamlayıb bitirəcək. Son illər musiqiyə salınmış bütün mahnıları nəzərdən keçirib toplayacaq.

Jan-Jakda yeni-yeni fikirlər doğurdu. O, özünün tərbiyəvi romanı «Emil»in davamını yazacaqdı. Fernandla birlikdə gəzintiyə çıxdığı vaxtlar Jan-Jak bu cavan oğlanın hiss və düşüncələri üzərində bir çox yeni müşahidələr apara bilmişdi.

Heyif ki, son görüşləri zamanı çox ürəyiaçıq olan Fernand o vaxtdan bəri bir daha gözə dəymirdi. Bunun səbəbi, yəqin, Jan-Jakın altmış yeddi yaşlı olmasındadır: onun öz taleyinə məzlum və ümitsizliklə dolu qocalıq mütiliyi ilə boyun əyməsini başa düşmək cavan adam üçün çox çətinidir.

Lakin qoca olmasına baxmayaraq, gənclərin ona nə qədər möhkəm bağlı olduğuna Jan-Jak məhz indi bir daha inanmalı olmuşdu.

Bu gözəl yay günlərindən birində Jan-Jak gölün sahili ilə gedib bitki topladığı vaxt hansı bir gülünsə üstünə əyildikdə cavan bir oğlan ona yanaşdı:

– İcazə verərsinizmi, sizə kömək edim? Sizin kitablarınızı apara bilərəmmi? – soruşdu.

Bir qədər tutulmuş Jan-Jak buna sualla cavab verdi:

– Siz kimsiniz? Nə istəyirsiniz?

– Mən tələbəyəm, – cavan oğlan cavab verdi, – hüquq elmini öyrənirəm, indi isə sizə rast gəldiyim vaxt mənə Ermenonvildə daha heç bir şey gərək deyildir, mənim bütün arzularım yerinə yetmişdir.

Jan-Jak yumşaq bir kinayə ilə dedi:

– Belə cavan ola-ola nə qədər də yaltaqsınız.

Yad adam qulaqlarının dibində dək qızarıb özünü müdafiə etdi:

– Müsyö Jan-Jak, mən sizə xoş gəlmək üçün yox, sizi görmək səadətinə nail olmaq xatirinə on saat piyada yol gəlmişəm.

Jan-Jak gülümsəyərək yüngül bir istehza ilə cavab verdi:

– On saat piyada yol gəlmək – siz məni bununla təəccübləndirə bilməzsiniz, müsyö... Mən qoca adamam, ancaq mən beləliyimlə bundan xeyli uzun piyada səfərdən çəkinmirəm.

Jan-Jak gəncə lap yaxın gəldi və yaxıngörən gözləri ilə ona baxmağa başladı. Yad adam çox gənc idi: onun geniş və inadçı alını vardı, saçları daranıb alını üstə tökülmüşdü, alışıb-yanan gözləri xilaskarlıqla Jan-Jaka dikilmişdi.

– Müsyö, məndə sizin səmimi adam olduğunuz təsəvvürü oyanır, – nəhayət, Jan-Jak dilləndi. – Sizi belə kəməltifat qarşılığımından inciməyin, mən özümü veylərdən qorumalı oluram. Paris yalnız bircə dəfə mənə baxmaq xatirinə dincliyimi pozur, Paris məni bezara gətirir. O, mənə qoca vaxtımda dinclik vermək istəmir.

– İcazə verin, sizi əmin edim ki, – gənc oğlan ehtiramla cavab verdi, – biz Fransa gənclərini sizə tərəf cəzb edən heç də boş maraq deyildir. Biz sizi sevirik və sizinlə hədsiz dərəcədə fəxr edirik. Həyat qurmaq üçün bizə sizin məsləhətiniz, sizin ideyalarınız lazımdır.

– Yaxşı, – Jan-Jak cavab verdi, – əgər istəsəniz, bu bağlar içində birlikdə gəzib söhbət edərik. Ancaq qorxuram

ki, siyasət haqqında məndən çox az şey eşidəsiniz. Mən sizinlə ağaclar və güllər haqqında çox həvəslə danışaram. Siz, dostum, görərsiniz ki, nəbatat – elmlər içərisində ən gözəl elmdir.

Gənc oğlan onu müşayiət edirdi, o, az danışdı, lakin diqqətlə qulaq asırdı.

Nəhayət, yanındakı adamın dost olduğunu hiss edən Jan-Jak həmişə ona əziyyət verən məsələdən söz açdı: dedi ki, onu başa düşmənlər, onun yazdıqlarının hamısını əks mənada yozurlar, əsərlərinin mənasını və təsir qüvvəsini qırırlar, o, ümumi hissizliyə qarşı təkbaşına ümidsiz mübarizə aparır.

Gənc oğlan qızgın etiraz edirdi.

– Sizmi təsir etmirsiniz? – ucadan dilləndi. – Yox, siz bizə yaxınsınız! Xalq sizi sevirlər! Bütün qalanları isə – Didro da, Reynal da, digər yüksək fikirli yazıçılar da, hətta böyük Volter də seçmə adamlar üçün yazırlar. Bu cənablar xalq anlamırlar, xalq da onları başa düşmür. Sizin diliniz, müəllim, hamıya aydındır. «İnsan anadan azad doğulur, lakin onu zəncirləyirlər!» – bu, hamıya aydındır. «Azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq!» – bu, hamıya aydındır. Bütün digərlərinə ölkəmiz «müsyö» deyər müraciət edir: müsyö Volter, yaxud müsyö Didro. Siz isə, müəllim, siz Fransa üçün, bütün dünya üçün – Jan-Jaksınız. Heç bir digər şəxsə belə ehtiram göstərilir. Sizi kral kimi yalnız adınızla çağırırlar. – O, sözünü yarımçıq kəsdi. – Necə mənasız bir müqayisədir! Məni bağışlayın. Axı mən sizin krallar barədə nə fikirdə olduğunuzu bilirəm, mən bunu həmişəlik yadımda saxlamışam! – Sonra o, əzbərdən dedi: – «Şübhə ola bilməz ki, xalqlar kralları azadlığı məhv etmək üçün yox, onu müdafiə etmək üçün taxta oturtmuşlar». Sizə and içirəm: biz Fransa gəncləri sizin sözlərinizin hiss edilə bilən bir şeyə, əməli işə çevrilməsi üçün əlimizdən gələni edəcəyik. Siz bizə yol göstərmişsiniz. Biz bu yolla gedəcəyik. Biz, Janlar və Jaklar, Lüdiviki Jan-Jakla əvəz edəcəyik.

Jan-Jak gülümsəyərək dinləyirdi.

– Siz Ermenonvil ağacları qarşısında belə sözləri cəza almadan söyləyə bilərsiniz, – dedi. – Ancaq qoy Parisdə bunu heç kim eşitməsin. Yoxsa, mənim gənc dostum, ömrünüzü elə qısaltdılar ki, arzunuzu yerinə yetirə bilməzsiniz.

Bu tələbə Jan-Jaka öz hissini qızgınlığı ilə Fernandı xatırladı. Jan-Jak hiyləgərcəsinə dedi:

– Əgər məni məmnun etmək istəyirsinizsə, sarıbül-bül-
lərim üçün bir qədər qaymaqçıçəyi yığın.

Lakin yad adam xudahafizləşib gedərkən, bir daha buraya gələ bilib-bilməyəcəyini soruşduqda, Jan-Jak bunu rədd etməyə özünü məcbur etdi.

– Dostum, qorxuram ki, sizə bərk alışam. Mən təzə dostluğa başlamağı özümə qıya bilmərəm: təzə məyusluğa dözməyə daha qüvvəm yoxdur.

Gənc oğlan baş əyib təzim edərək getdi.

Əslən Arras şəhərindən olan Maksimilian Robespier¹ adlanan bu on doqquz yaşlı tələbə Parisə qayıtdıqdan sonra öz gündəliyinə belə yazmışdı:

«Mən zəmanəmizin ən böyük adamlarından birini, Cenevrə vətəndaşını, Jan-Jakı gördüm. Mən hələ də iftixar edir və sevinirəm: o, məni öz dostu adlandırdı!

Nəcib xadim, sən təbiətin əzəmətini və ictimai qaydanın əbədi prinsiplərini başa düşməyi mənə öyrətdin.

Lakin mən sənənin gözəl simanda qüssəli qırışlar gördüm – bu, insanların səni düçar etdikləri haqsızlığın izləri idi. Həqiqətə doğru can atmaq üstündə insanların necə mükafatlandırıldıqlarını sənənin simanda öz gözlərimlə gördüm.

Bununla belə, mən sənənin izlə gedəcəyəm.

Köhnə bina uçulur. Sənənin təliminə sadıq qalaraq biz əlimizə ling alıb köhnəni özülünədək dağıdacaq və daş yığıb dünyanın hələ heç bir vaxt görmədiyi yeni gözəl bina tikəcəyik. Bəlkə də, mən və mənim silahdaşlarım öz işimiz üçün böyük bir bədbəxtlik çəkəcək və ya hətta vaxtsız ölməli olacağıq. Lakin bu, məni qorxutmur. Sən məni öz dostun adlandırdın: mən göstərəcəyəm ki, bu ada layiqəm!»

¹ Maksimilian Robespier (1758–1794) – XVIII əsrin sonlarındakı Fransa burjuva inqilabının görkəmli xadimi, Yakobin diktaturası inqilabi hökumətinin (iyun 1793 – iyul 1794) başçısı. Robespierin və onun rəhbərlik etdiyi yakobinçilərin burjuva məhdudluğu xalq kütlələrinin onlardan ayrılmasına səbəb olmuşdu. Bundan istifadə edən əks-inqilabi burjuva ünsürləri çevriliş edib, 27 iyul 1794-cü ildə onu tutaraq, səhəri edam etmişdilər.

İKİNCİ HİSSƏ
Jan-Jakın ölümü

*Vitam impedere vero – Öz həyatını
həqiqətin xidmətinə həsr et.*

Yuvenal – Jan-Jak Russo

*Faydalı yalan faydasız həqiqətdən
yaxşıdır.*

Fransız xalq hikməti

148

I fəsil
MƏŞUM GECƏ

Hər iki qadının Sanliyə getməyə yığıldığını eşidən Fernand onların burada olmamasından istifadə edərək birlikdə gəzintiyə çıxmaq üçün Jan-Jakın yanına getməyi qət etdi; ona elə gəlirdi ki, Terezanın burada olmadığını bilsə, özünü sərbəst hiss edəcək. Lakin o, müxtəlif bəhanələrlə ləngidi və Yay evinə gəlib çıxdığı vaxt Jan-Jak artıq yox idi. Fernand müəllimin bütün sevimli guşələrini gəzib-dolaşdı, lakin onu tapmadı. Sonra kəndə yollandı. «Şabalıd ağacları altında» meyxanasının bağçasında Moris atanı görüb Jan-Jakın buraya gəlib-gəlmədiyini soruşdu. Moris dedi ki, o, buraya gəlmişdi, sonra da naqqallığa başlayıb əlavə etdi ki, Jan-Jak burada lap az qaldı, işləməyə həvəsi olduğunu söyləyib dərhal evə yollandı.

Müəllimi iş vaxtı narahat etmək olmazdı. Ancaq elə olurdu ki, o arabir dincini almaq üçün işdən ayrılıb klavesin¹ çalırdı, buna görə də Fernand belə qət etdi ki, əgər musiqi səsi eşitsə, tərəddüd etmədən içəri girəcək. O, Yay evinə yollandı. Qapı bağlı idi, içəridən də sarıbüllüllərin zümzüməsindən başqa heç bir səs gəlmirdi. Müəllimi

¹ Klavesin – fortepianoya oxşar qədim musiqi aləti

əldən qaçırdığına görə Fernandin ovqatı təlx oldu, amma bundan bir azca da razı idi. O, təəssüfdənmi, yoxsa hiss etdiyi yüngüllükdənmi çiyinlərini çəkərək çıxıb getdi.

Nahardan sonra Fernand müsyö Herberlə Tasitin¹ əsərini mütalə edirdi. Sonra yenə bağları dolaşdı, Jan-Jak yenə də heç bir yerdə yox idi. Fernand göldə çimdi, sonra isə söyüd ağacının altında oturub xeyli gözlədi.

Axşam yeməyinə erkən əyləşdilər. Markizin əhvalı kök idi, müsyö Herber də bu gün çox söhbətçil idi. O nağıl edirdi ki, Jan-Jak burada, Ermenonvildə yazdığı bir neçə romansı onun üçün çalmışdır. Müsyö Herber, əlbəttə, müəllimin ona yüksək etimad göstərməsi ilə öyünmək istəmirdi, lakin Fernanda bərk toxunan bu oldu ki, həmin romansları birinci özü eşitməmişdi. Müsyö de Jirarden dedi ki, yaxın günlərin birində Jan-Jakdan onlar üçün musiqi gecəsi düzəltməyi xahiş edəcək.

Sonra onlar başqa söhbətə keçdilər. Herber Fernandin Tasiti necə yorulmaq bilmədən mütalə etdiyini təriflədi. Markiz bir qədər latınca danışmağı təklif etdi. Onlar bir-biri ilə zarafatlaşaraq söhbət etdilər; Fernand hətta bir qədər şənləndi. Axşam naharı canlı keçdi.

Lakin gecə düşməmişdən hər şey təsviredilməz dəhşətli hadisə ilə qarışdı. Dəhlizdən bərk qışqırıq və ağılamaq səsləri eşidildi, xidmətçilər oraya qaçırdılar. Onların arasında Tereza da vardı, indiyə qədər hələ heç kim onu bu halda görməmişdi. Həmişə çox sakit və ağır tərپənən bu qadın vahimə və təlaş içərisində ora-bura çırpınırdı. Onun əyninə geyib Sanliyə getdiyi açıqrəngli qəşəng paltarı tamam ləkə, qırmızı qan ləkələri içərisində idi.

Nə olmuşdu? O yaralanmışdırmı? Yox, o yox, Jan-Jak yaralanmışdı. Ürəkkeçməsimi tutub? Ola da bilər. O tərپənir, soyuq və hərəkətsizdir. O ölüb. Heç kəs heç bir şey başa düşmürdü.

– Hərəkətsizdir, soyuqdur, ölmüşdür, – Tereza təkrar edirdi.

Həmişə tez fəaliyyət göstərməyə alışmış müsyö de Jirarden tapşırıq verirdi.

– Pol, yubanmadan doktor Şenyünün dalınca qaç! Sən, Qaspar, at götürüb Sanliyə çap, doktor Viyeronu oradan

¹ Korneli Tasit (təqr. 55. – təqr. 120) – Qədim Roma tarixçisi

gətir! Nəyin bahasına olursa olsun, onların hər ikisini tez buraya, mənim yanına gətirin!

Sonra markiz Yay evinə qaçdı, Fernand, müsyo Herber və başqaları da onunla getdilər.

Bu vaxt madam Levasser Yay evində ölü Jan-Jakin yanında idi. Zavallı səfehın öz qanı içərisində üzduyünü gören madam Levasser bərk qorxmışdu. Onun ilk fikri bu olmuşdu ki, əhvalata qarışmasın, onu öz təbii axınına buraxsın, onda bu yaramaz əclaf və fırıldaqçı öz həyatını dar ağacına çəkilməklə, yaxud təkərə bağladılıb əzabla öldürülməklə qurtarardı. Tereza isə dərhal qışqırmışdı, onun qışqırığı madam Levasseri ayılmağa məcbur etmişdi. Səfeh Tereza heç bir şey düşünməyib bildiyini edə bilər, yetmiş üç yaşlı qarı isə fikirləşməli, tez və aydın bir fikrə gəlməlidir.

150

Əclaf onun hörmətli kürəkəninin nəinki kəlləsini yarmış, həm də meyiti elə səliqə ilə buxarının yanına uzatmışdı ki, görünlər belə ehtimal etsinlər, guya, Jan-Jak yıxılarkən başı buxarı çərçivəsinin qırağına dəyib yarılmışdır. Bununla da bu əclaf aşkar surətdə madam Levasseri hədələmək istəmişdi ki, eybi yox, qoy bircə ondan, Nikolasdan şübhələndiyini cəsarət edib söyləsin, axı onda Tereza ilə olan əlaqəsi o saat üzə çıxar – beləliklə də, nəinki təkəcə onun özü üçün, həm də Tereza üçün hər şey alt-üst olub gedər.

Qarı bütün bunları bir neçə saniyənin içərisində götür-qoy edib düşündü və başa düşdü ki, əclaf hər şeyi ağıllı və düzgün düşünərək etmişdir, qarı onun xirtdəyindən yapışa bilməyəcəkdir, hələ bu, bir yana, onu təmizə də çıxarmalıdır. Elə bundan da başlamaq lazımdır.

– Kömək elə, onu yatağına qoyaq! – madam Levasser bərkdən Terezanın üstünə çığırdı.

Böyük qan gölməçəsinin üstünə əyilən Tereza yenə hönkürtü qopardı. Bu dəfə qarı daha ona mane olmadı, onun səsinə kəsmədi, Tereza isə ağlayıb şivən qopardı, sonra evdən çıxıb qəsrə qaçdı. Madam Levasser isə tək qaldı. Lakin bir neçə dəqiqədən sonra o, tək qalmaqcaq, bir neçə dəqiqədən sonra hamı burada olacaq, o vaxtadək isə bu əclafın hazırladığı yarıhəqiqətə bənzər rəvayətdən tam həqiqətə oxşar bir rəvayət düzəltmək lazımdır.

O, hər şeydən əvvəl, həyəcan içərisində tələsik sandıqçaya baxdı. Səfehın yazmıř olduđu qıymətli kağızlar bařdan-ayağadək öz yerində idi: canı kifayət qədər ağıllı idi, buna görə də onlara əl vurmamıřdı.

O əyləřdi, bədənində böyük bir zəiflik hiss etdi. Lakin özünü ələ almaq lazım idi, fikirləřmək və yenə fikirləřmək, aydın və məntiqli surətdə fikirləřib bir çarə qılmaq lazım idi, mənasız sözlər danıřmaq olmazdı, yoxsa onun kələ-yini başa düşərdilər. Yaxşı ki, başı ona ayaqlarından yaxşı qulaq asır.

Lakin budur, markiz, onunla birlikdə isə bütün qalanlar yüyürüb gəldilər.

Yay evi qaranlıq idi, bununla belə, Jirarden döřəmə üstündəki qan ləkələrini dərhal gördü.

– Bu nədir? – soruřdu. – O haradadır?

Madam Levasser əlinin hərəkəti ilə qaranlığa çərç olmuş yataq yerini göstərdi.

– Biz onu çarpayıya uzatmıřıq.

Markiz tərəddüdlə oraya dođru yeridi. Onun gözləri yavaş-yavaş qaranlığa alıřırdı. Jan-Jak ev xalatında çarpayıya uzanmıřdı, anıq üzü laxtalanmıř qan içərisində idi.

Bu səhnəni görəni Jirarden fikirləřmək qabiliyyətini itirdi, küt bir nəzərlə mərhuma baxmağa bařladı, heç bir şey eřitmirdi, ömründə ilk dəfə ona elə gəldi ki, bu saat yerə yıxılacaq.

Madam Levasser nə isə deyirdi.

– Siz nə dediniz, madam? Necə deyirsiniz, madam? – özünü ələ almağa çalıřaraq soruřurdu.

– Biz onu döřəmənin üstündə, burada, buxarının yanında tapdıq, – madam Levasser izah etdi. – Biz onu qaldırıb çarpayıya qoyduq. Daha dođrusu, bunu mən özüm etməli oldum. Terezanın ađlı lap bařından çıxmıřdı. Axı Jan-Jak çox yüngüldür. O artıq lap soyumuřdu, qanı isə laxtalanmıřdı. Bununla belə, görürsünüz ki, tamam qan içərisindəyik.

Markiz çarpayıya dođru bir addım atdı.

– O, görünür, sađ tərəfdən yxılıb, – madam Levasser sözünə davam etdi. – Yarası bütün sađ gicgahından keçir.

– Siz Sanlidən qayıtdıđınız vaxt evin qapısı bađlı idimi? – markiz soruřdu.

– Bəli, – madam Levasser cavab verib sözünə davam etdi. – Mən bütün bunları özümə belə təsəvvür edirəm: beyninə qan vurub və yıxılanda buxarının kənarına dəyərək yaralanıb.

Markiz qəlbən yüngülcə nəfəs aldı: belə bir izahat həqiqətə oxşardır, belə bir izahat gərək həqiqətə oxşar olsun. O, çarpayıya doğru daha bir addım atdı. Jirarden döyüş meydanında dəhşətli yaraları çox görmüşdü, lakin laxtalanmış qan içərisində olan bu sifətdən daha dəhşət-lisini bütün ömrü boyu görməmişdi.

– Bəli, yaqin ki, sağı gicgahı imiş, – deyə bihudə sözlər söylədi.

Onun sakit keçən firavan həyatını uzun illər idi ki, heç nə pozmurdu, o, özündən və mahiyyət etibarilə dünyadan da razı di. Elə buna görə idi ki, Jan-Jakin anlaşılmaz ölümü onu bir o qədər bərk sarsıtılmışdı. Həyatının ən xoşbəxt bir hadisəsi, Jan-Jakin gəlişi qəfildən məşum bir bədbəxtliyə çevrilmişdi. Böyük və quzu kimi həlim müəllim, nəhayət, onun yanında tapdığı sakitlik və əmin-amanlıq aləmindən birdən-birə vəhşicəsinə çıxarılmışdı. Jirardenin özü də bu dəhşətli işə nə yollasa cəlb edilmişdi, nə yolla olduğunu isə o aydındır ki, bilmirdi və bilmək də istəmirdi.

O, öz dərini bir kimsəyə söyləməli idi.

– Oğlum, sən onunla çox yaxın idin, – deyə Fernanda müraciət etdi, – gəl bir ona bax. Bura gəl, onun görkəmindən qorxma.

Fernand, iradəsi xilafına olaraq, gözlərini Terezanın pal-tarındakı qan ləkələrindən çəkə bilmirdi. Tereza onda ikrah hissi doğururdu. Fernand bu qanı axıdanın Tereza olmadığını başa düşsə də, hər halda, belə bir fikrə gəlmək üçün bütün dərrakəsini cəmləməli idi. Tereza ilə qanı Sanlidə idilər, hər iki qadın özünə təkzibedilməz alibi təmin etmişdi. Hər şeyin təqsiri ondadır, Fernanddadır. Ledi itən vaxtdan bəri o bilirdi ki, Jan-Jak təhlükədədir. Məhz bu gün hansı duyğu isə ona söyləmişdi ki, Jan-Jakin yanına getmək və onu mühafizə etmək lazımdır. Lakin o, ilk salamın uzun sürəcəyindən qorxaraq qəsdən bu dəqiqəni təxirə salmışdı. Edilmiş cinayətin məsuliyyəti onun üzərinə düşür.

O, atasının dediyinə əməl edərək cənazəyə yanaşdı. Fernandın qarşısında yatan onun dostu idi. Dostu ona

öz məhəbbətini təklif etmişdi, lakin Fernandin ürəyi buna cəsarət edə bilməmişdi, o, lazımı ehtirasla sevməyə qadir deyildi. O, laxta qan içərisində olan bu başa gözlərini çəkmədən baxırdı. Fernand fikirləşə bilmirdi, dərddən beyni kütləşmişdi, o heç ağılına da gətirə bilməzdi ki, belə dözülməz bir müsibət baş vermiş olsun.

Jirarden isə bu vaxt özünü ələ aldı. Mərhum üçün və özü üçün məsuliyyət onun üzərinə düşür. Qanlı cənazə əgər onu qorxutmuşsa, onda başqaları madam Levasserin ağlabatan kimi görünən rəvayətinə, yəqin ki, inanmaq istəməyəcəklər. Onlar bu qan haqqında hər cür qorxulu nağıllar uyduracaqlar. Jirarden zəhmət çəkib çalışmalıdır ki, ağıllı düşüncə uydurmaya, fantaziya və xurafata qalib gəlsin. Vəzifə və məsuliyyət hissi markizin dərdinə üstün gəldi.

Ermenonvilin baş cərrahı Şenyü gəlib çıxdı.

– Doktor, qorxuram ki, biz hamımız çox gecikmiş olaq, – deyib Jirarden həkimlə birlikdə cənazəyə yanaşdı.

Doktor Şenyü çox qısa müayinədən sonra çiyinlərini çəkib bildirdi ki, müsyo Russo, çox ehtimal, artıq çoxdan – ən azı, dörd-beş saat bundan əvvəl ölmüşdür. Markiz tez onun sözüne qüvvət verdi:

– Dəhşətli səhnədir, elə deyilmi? Amma tamam aydındır. Evin qapısı bağlı imiş. Beyninə qan vuran vaxt Jan-Jak evdə təkçə olub. Yıxılarkən başı buxanı çərçivəsinin iti ucuna dəyib parçalanıb. Madam Levasser belə ehtimal edir, yəqin ki, elə belə də olub. – Jirarden təlaşla danışdı.

– Bəli, yəqin, elə belə də olub, – Ermenonvil cərrahı Ermenonvil senyorunun dediyini bir qədər astadan təsdiqlədi.

Jirarden adamla dolmuş otağa qüssəylə baxdı. Ruhani Qoşe də, Ermenonvilin meri Martin də burada idi, qəsrin xidmətçiləri, kənd camaatı isə pəncərələrdən baxırdılar.

Doktor Şenyü yavaşca dedi ki, cənazəyə baxmaq üçün Ermenonvilin prokuroru müsyo Bonneni də çağırmaq lazımdır. Markiz həkimi narazılıqla dinləyirdi. Prokuror Bonne ilə onun arasında ədavət var idi. Ancaq doktor haqlıdır. Prokurora xəbər vermək lazımdır, qanun belədir, həm də hər cür qondarma şayiələrin qarşısını almaq üçün belə etmək lazımdır.

Jirarden indi ürəyində tamam əmin idi ki, düşmənlər uydurma şayiələr yaymağa çalışacaqlar; onlar markizin də üstünə şübhə ləkəsi atmaqdan çəkinməyəcəklər; onu təqsirləndirəcəklər ki, öz qonağının həyatını düşmənlərdən lazımınca qorumamışdır. Bu fikir məğrur Jirardeni getdikcə daha çox narahat edirdi, onlar pıçıldaşırdılar, sarıbüllələrin civiltiləri də onların pıçıltılarına qarışırdı.

– Bu quşların səsini bir kəssəni! – Jirarden istədiyindən daha artıq bir əsəbiliklə və daha bərkdən madam Levasserə müraciət etdi. Qarı bir kəlmə də etiraz etməyib öz baş şalını qəfəsin üstünə atdı.

Madam Levasser astadan Terezaya nə isə bir göstəriş verdi. Üzgün simalı, ağız açıla qalmış Tereza özünü bir küncə çəkib qəmgin halda oturmuşdu.

– Bir az kənara çəkilin, – madam Levasser buxarının yanında duranlara müraciət etdi. Tereza içində su olan kiçik bir badə gətirib döşəmə üstündəki qanı yumağa başladı. Ona heç kim kömək etmədi. Hamı dinməzəcə durub onun bu işinə baxırdı.

«İndi onlar dinmirlər, – markiz düşünürdü. – Ancaq qapıdan çıxmağa macal tapmamış dilləri açılacaq. İndi, yəqin, hətta Sanliyə də xəbər yayılıb, tezliklə isə Luvra qədər gedib çatar. Poçtalyon Peyen yaman boşboğazdır, o, bütün bunları acı qeydləri ilə nağıl edəcək, özünün bütün sənişinlərinə danışacaq, onların hamısı Luvrda dayanacaq edir. Günəş çıxmamış Paris hər şeyi biləcək».

Uzun, hədsiz dərəcədə uzun bir yay günü idi, evə isə hey yeni-yeni adamlar gəlirdi. Gedən bir nəfərin yerinə üç nəfər başqası gəlirdi, pəncərələrdən yeni-yeni sifətlər görünürdü. Markiz hamını həvəslə vurub qovardı, lakin məlumdur ki, belə etmək olmazdı.

Prokuror müsyö Bonne gəldi. O, qanuna əsasən, özü ilə həkim gətirmişdi: bu, doktor Viyeron idi; markizin də dalınca adam göndərdiyi həkim elə bu idi. Prokuror nəzakətlə salamlaşdı. Markizin üzü, iradəsi xilafına olaraq, gərgin görkəm aldı, onun dili-ağızı qurudu. İndi sayıq olmaq lazım idi.

Prokuror işə dair hər iki qadına bir neçə sual verdi. Tereza laqeyd bir görkəmlə əyləşmişdi, suallara madam Levasser cavab verirdi. Otaqdakılar diqqətlə qulaq asır-

dılar. Madam Levasserin dediklərinin hamısı aydın idi, bir şeyə irad tutmaq çətin idi. Bəli, evin qapısı, həmişə olduğu kimi, kilidli imiş, qapının sürgüsü və qıfılı öz qaydasında, pəncərələr bağlı imiş; Jan-Jak, yaqın, istidən qorunmaq üçün onları bağlayıbmiş. Qadınlar gəlib onu döşəmənin üstündə, tamam qan içində, indiki vəziyyətdə görmüşdülər. Onunla qızı bütün günü Sanlidə olmuşlar, oraya şey-şüy almaq üçün gedibmişlər. Madam Levasser getmiş olduqları mağazaları da dedi. Notarius Jilberin yanına getdiklərini isə xatırlatmadı. Qanı axırda özünün qan sızması və buxarı haqqındakı rəvayətini təkrar etdi.

– Doktor Şenyünün də fikri belədir, – Jirarden tələsik təsdiq etdi.

Bəs söhbətə qarışan bu çağırılmamış axmaq kimdir? Markizin icarədarı və ona bac verən meyxanaçı Moris atadır!

– Mən belə dəhşətlə ölən bu adamı axırıncı dəfə görənlərdən biriyəm, – o, yersiz halda boşboğazlığına salıb prokurora müraciət etdi. – Onun bütün əsərlərini yeddi dəfə oxuyub başa vurmuşam və deməyə haqqım çatır ki, o, mənimlə həmişə həvəslə söhbət edərdi. Bu gün Jan-Jakin görkəmi həmişəkindən çox yaxşı idi, mənim yanıma girən kimi bunu dərhal sezdim; onda əsla xəstəlik əlaməti yox idi, cənab prokuror. Heç cür başa düşə bilmirəm, duran yerdə birdən-birə necə olub ki, ölüb.

– Təşəkkür edirəm, dostum, – prokuror cavab verdi, – əgər bir sual doğmuş olarsa, biz sizi nəzərdə tutacağıq. – Sonra o, doktor Viyeronu tərəf dönərək sözünə davam etdi: – Zəhmət olmasa, cənazəni müayinə edin.

Doktor Viyeron mərhumun cənazəni üstə əyildi.

– Madam Levasserin dediyindən başqa bütün digər izahatlar mahiyyət etibarilə rədd edilir, – markiz təlqinedici bir səslə bildirdi.

Həkim cənazəyə ani göz gəzdirib dedi:

– Çox ola bilsin ki, madamın izah etdiyi səbəb ölümə gətirib çıxarmışdır. Lakin son nəticəyə meyit yanlıdıqdan sonra gəlmək olar.

Madam Levasser döşəmə üstündəki qanı yuyan Tereyaya camaatın necə düşməncəsinə baxdığını duymuşdu. O, bütün bu həftəbecər adamlara meydan oxuyaraq öz xırlılı və zəif səsi ilə çox təmkinli-təmkinli dedi:

– Mənim hörmətli kürəkənim dəfələrlə öz arzusunu bildirmişdi ki, öldükdən sonra meyitini yarmamış dəfn etməsinlər və meyiti yararkən, ən azı, on adam iştirak etsin. Cənab markiz, mən sizdən, həmçinin sizdən, çox hörmətli cənab prokuror, sizdən xahiş edirəm ki, meyitin yanılması haqqında sərəncam verəsiniz. Ondan ötrü ki, qaranlıq qalan şeylər aydınlaşsın.

İlk dəqiqədən Jirardendə qarına qarşı nifrət hissi baş qaldırılmışdı, ağlabatan bütün dəlillərə baxmayaraq, onda belə bir tərəddüdü şübhə hissi də oyanmışdı ki, qanı bu qanlı hadisə ilə nə isə əlaqədarıdır. Lakin qanının özünü necə mərdanə apardığını və bu qədər ağıllı hərəkət etdiyini görüb ona haqq qazandırdı, hətta ona təşəkkür etmək belə istədi, çünki markiz özü bundan yaxşı bir şey düşünüb tapa bilməzdi, buna görə də onların arasındakı sözsüz anlaşma artmağa başlamışdı.

156

Prokuror müsyö Bonne dedi:

– Burada aydın edilməli elə bir məsələ də yoxdur. Amma indi ki, madam, siz, həmçinin, cənab markiz, siz belə arzu edirsiniz, meyit yanılacaqdır. – O, nəzakətlə qarına və Terezaya baş endirdi. – İcazə verin, sizə öz dərin hüznümü bildirim, madam, – deyərək çıxıb getdi.

Markiz yüngülcə nəfəs aldı. İlk təhlükə keçib-getmişdi. Laxta qanın dəhşətli görünüşü təbii olaraq adamda müxtəlif təsəvvür oyadırdı: elə ki meyiti lazımi qaydaya saldılar, həqiqəti başa düşmək asan olacaqdır.

Bircə bu adamlar çıxıb dağılışaydılar!

– Dostlar, mənə elə gəlir, – otağa doluşmuş camaata bir qədər süni səmimiyyətlə müraciət etdi, – indi hər iki xanımı tək buraxmaq lazımdır.

Ev tədricən boşalmağa başladı. Hava da qaralmışdı. Madam Levasser şamları yandırdı. Birinci və ən ümdə işləri görüb qurtaran Jirarden özünü bürümüş zəifliyə qarşı daha müqavimət göstərmirdi. O, kresloya əyləşib gözlərini yumdu.

Lakin bu gecə və bu yaxın günlərdə hələ nə qədər iş görülməli olduğunu fikirləşib dincəlməyi özünə rəva bilmədi. Mərhumları yuyub geyindirən madam Obrenə təcili olaraq tapşırmaq lazımdır ki, səhər lap tezdən meyiti lazımi qaydaya salsın. Sonra isə elə birinci poçt ilə doktor Lebeqə

məktub göndərmək lazımdır. Heykəltəraş Hudonu¹ çağırtdırmaq lazımdır ki, mərhumun üzünün maskasını çıxartsın. Maska çıxarılmazdan əvvəl meyiti yarmaq olmaz.

Onun nəzəri yazı stoluna və sandıqçaya sataşdı. Əlyazmaları etibarlı bir yerdə və həm də mümkün olduqca tez gizlətmək lazımdır ki, başına bir iş gəlməsin. Amma mərhum dəfn edilənədək bunu etmək olmaz. O, dəfn mərasimini sadə və layiqincə keçirəcəkdir. Jan-Jak, hər halda, burada, Jirardenin torpağında dəfn ediləcəkdir, Ermenonvil əsrin ən böyük xadiminin dinc qocalıq həyatının məskəni olmaq əvəzinə, onun son dinclik yeri olacaqdır.

Onun iş barədəki fikirləri yavaş-yavaş sıxışdırılıb təmiz və dərin kədərlə əvəz olunurdu. O, Jan-Jakin cənazəsinə yanaşdı. Hələ bu yaxınlarda Jan-Jak fərəhlə və qızgın söhbət edirdi, o, nə qədər çox iş görmək istəyirdi: həm mahnılar məcmuəsi, həm «Xəyalat»², həm «Bitkilərin təsnifi»³, həm də bir çox və bir çox digər işlər: bəs İsveçrə evciyi? Axı onun böyük sevincinə səbəb olmuş həmin evcik bu yaxınlarda hazır olacaqdır; lakin Jan-Jak həmin evə köçməli olmadı. Budur, gicgahından dərin yara alıb hərəkətsiz uzanmış Jan-Jak öz planlarını həyata keçirmək iqtidarından həmişəlik məhrum edilmişdir. Onun ətrafında nə qədər çox dostu vardı; indi isə bu böyük qoca öz qanına qəltan olmuş və bütün ömrü boyu lənət yağdırdığı, həm də tərənnüm etdiyi dəhşətli və soyuq, çıxılmaz tənhalıq içərisində son xırıltıları ilə üzülüb kimsəsiz halda can vermişdir.

O, canlı varlığa nəsim olan taleyin bu qədər miskin olduğunu heç bir vaxt, heç bir döyüş meydanında bu qədər sarsıdıcı qüvvə ilə hiss etməmişdi. Nə qədər gülünc olsa da, onu sıxan hüzn və kədərə baxmayaraq, Jirardenin qulaqlarında latınca bir beyt hey səslənməkdə idi; bu beytin köməyi ilə şagirdlər felləri yadda saxlayırlar və bu zaman bir şey hiss edən şəxsin adını təsirlik halına salırlar. Adətən, bu şeri müsyö Herber tez-tez Fernanda təkrar etdirərdi: *piget, pudet, poenitet, taedet atque miseret* – məyus olmaq, utanmaq, peşman olmaq, iyrenmək, rəhmi gəlmək.

¹ Jan Antuan Hudon (1741–1828) – fransız memarı, XVIII əsrin görkəmli realist sənətkarlarından biri

² «Xəyalat» – Russonun başladığı, lakin bitirə bilmədiyi əsər

³ «Bitkilərin təsnifi» – Russonun nəbatata dair əsəri

Jirarden fikrindən ayrıldı. Qarını və Terezanı tamam yaddan çıxartmışdı. Onların qayğısına qalmaq lazımdır, başqa çarə yoxdur.

– Madam, qəsrdə bizimlə axşam naharı etməzsinizmi? – madam Levasserə müraciət etdi. – Cənabın yanında durmaq üçün mən bura adam göndərə bilərəm.

– Sağ olun, cənab markiz, – madam Levasser soyuq və hətta kinlə cavab verdi. – Siz çox lütfkarsınız, amma biz burada qalacağıq.

Jirarden qəsrə qayıtdı: demək olar, düşünmədən, şüursuz halda öz yataq otağına keçib çoxlu ehtiyat açarlarının asıldığı gizli lövhəni açıb çıxartdı. Açarlar təkcə onun özünə məlum olan mürəkkəb və qəsdən dolaşiq qoyulmuş qaydada, düzgün asılmışdı. Yay evinin ehtiyat açarı olduğu kimi, dili sağ tərəfə, 17 nömrəli dərbəçənin açarı ilə yarıya qədər örtülmüş halda asılmışdı; bütün açarlar qoyulduğu qaydada idi. Jirarden bir dəfə Nikolası öz yataq otağında gördüyünü dumanlı halda xatırladı və dərhal özünü bunu unutmağa məcbur etdi. Lakin qəsrə axşam naharı etmək haqqındakı təklifi rədd edən qarının düşmənlə nəzərlə ona baxdığını təsəvvüründə oyatmağa mane ola bilmədi. O, bunu bilmək istəmirdi, ancaq bu baxışın nə demək istədiyini çox gözəl bilirdi. Əgər sən öz vədinin üstündə durub Nikolası buradan qovsaydın, belə olmazdı – bax qarı ona məhz bunu demək istəyirdi.

Onun fikrinə daha nələr gəlmirdi! Məyus halda başını buladı.

Öz iş otağına keçdi; iş xirdəyə qədər idi. O, buna şad idi ki, iş çoxdur, başı buna qarışar.

– Cənab işlər müdirini buraya çağırın, – əmr etdi. – Qoy camaat da hazır olsun. Qasidləri Parisə göndərəcəyəm. Bir neçə nəfər. Dəfn haqqında da bir sıra sərəncam verəcəyəm.

O, sərəncam buyurur, əsgər kimi ciddi, yığcam tapşırıqlar verirdi. O istəyirdi ki, dəfn mərasimi bütün sadəliyinə baxmayaraq, uzun müddət yadda qalsın. Elə olsun ki, çox-çox sonralar da gələcək nəsillər Jan-Jak Russonun dəfnindən danışsınlar.

II fəsil

ALDANMIŞ YALANÇI

Madam Levasser ilə Tereza evdə tək qalarkən artıq gecə düşmüşdü. Madam Levasser Jan-Jakın sevimli kreslosunda oturmuşdu. O, bərk yorulub əldən düşmüşdü. Onun heç də asan günlərsiz keçməyən həyatında bu gün ən ağır gün idi. Sabahısı gün də, o birisi gün də, qarşdakı bütün bir həftə də onun üçün heç də bıkar keçməyəcəkdi.

Yaxşı ki, o, notariusla olan işi vaxtlı-vaxtında görüb qurtara bilmişdi. Bu ustad Jilber pulu nə qədər dərində gizlətsələr də, özgə cibindən çıxarmağı bacaran adamdır; o, öz qanunlarını yaxşı bilir, o, madam Levasserin nə istədiyini və onun özündən nə tələb olunduğunu başa düşmüşdü; madam Levasser ən yaxın günlərdə sənədi alacaqdır. Tereza bir xeyli kağız imzalamışdı, bircə o qalırdı ki, son dəfə imza atsın və notarius da möhür vursun. Jirber demişdi ki, bu artıq boş bir rəsmiyyətdir. Dəfndən sonra o, Tereza ilə birlikdə Sanliyə gedəcək, ancaq göz qoymaq lazımdır ki, qızı öz Nikolası ilə, o həmin zinakar ilə təklildə qalmasın.

Madam Levasser bu gün aydın və cəld düşünməli olmuşdu, bircə dəfə də olsun səhv etməmiş və buna görə özündən razı idi. O, Allah bilir ki, ağılı nə qədər özündə olan markiz ən vacib məsələnin nədən ibarət olduğunu o saat anlatdı. Cənab prokurorun gəldiyini görən madam Levasserin qorxudan qanı damarlarında dondu, lakin burada da imtahandan yaxşı çıxdı, meyiti yarmağı onun özünün tələb etməsi isə təqdirəlayiq bir iş idi.

Əgər indi səfehın öz əcəli ilə, təbii bir ölümlə ölmüş olduğu haqqında rəvayət işə salınmışsa, bu, bütünlüklə onun xidmətidir.

O, hər şeyi yaxşı uydurmuşdu, özünün markizdən, prokurordan, ölümdən və şeytanın özündən belə üstün olduğunu hiss edirdi. Lakin bunun üçün qanı bütün qüvvəsini gərginləşdirib bir yerə toplamalı olmuşdu, buna görə də indi bərk yorulmuş, tamam əldən düşmüşdü.

– Yeməyə bir şey hazırla, – Terezaya əmr etdi.

– Mən yeyə bilmərəm, – Tereza acı-acı ağlamağa başladı; onun zəifləyib üzgün hala düşmüş görkəminə baxanda adamın ürəyi yanırıdı.

– Başiboş inək, – qarı onu bu dəfə bir qədər kinsiz söydü və əziyyətlə ayağa qalxaraq yemək üçün özü şey hazırlamağa başladı. – Üst-başını dəyiş, heç olmasa, paltarındakı qan ləkəsini yuyub təmizlə, – yenidən əmr etdi.

Tereza buyruğu yerinə yetirmək üçün itaətkarcasına ayağa qalxdı; qorxudan titrəyib əsə-əsə yataq otağına keçdi.

– Bilmirəm, bu gecə necə olacaq, – ağlayıb oxşamağa başladı. – Cənazənin yanında necə yatacağam.

– Sənə yeridir, – madam Levasser kinayə ilə cavab verdi. O, Jan-Jakin ölümündə Terezanın təqsirini üzə vurmada da, qız onu başa düşdü.

160

Madam Levasser çox keçmədən sadə bir axşam naharı hazırladı, ən nəhayət, Tereza da gəlib oturdu.

Onlar hələ nahar edirdilər ki, qapını bərk taqqıldatdılar. Gələn Nikolas idi.

Terezanın sinəsindən qırıq bir qışqırıq qopdu, onun ağır hərəkətli siması qorxudan eybəcərləşdi. O, istər-istəməz yataq yerinə baxdı. Haradasa və nə vaxtsa eşitmişdi ki, qatil öldürülən adamın yanına gələndə meyitin yarasından qan axmağa başlayır. Tereza şamların titrək işığında güclə görünən çarpayuya qorxudan bütün bədəni ilə əsə-əsə gözucu nəzər salırdı.

Madam Levasser əclafın onunla söhbət etməyə gələcəyini bilir və gözləyirdi. Lakin onun heç ağılına belə gəlməzdi ki, Nikolas görünməmiş bir həyasızlıq edib elə bu gecə gələcəkdir.

Madam Levasser ölümcül bir yorğunluq hiss edirdi, o qorxurdu ki, yeni və amansız bir gərginliyə davam gətirməsin. Lakin özünü yenə ələ almalıdır – bu dəhşətli gündə dəfələrlə belə etməli olmuşdu. O nə qədər istəsə də, yenə özünü bu adamın üstünə atılmağa qoymamalıdır: o, Nikolasın Tereza ilə təklidə görüşüb danışmasına mane olmalıdır və hər şeydən əvvəl, ona işarə etməlidir ki, əlyazmalara sərəncamlıq etməyə Terezanın hüququ yoxdur.

– Xanımlar, bir qədər gec olsa da, – Nikolas öz vaqqıltılı səsinə ləyaqət və hüzn nidaları verməyə çalışaraq sözə

başladı, – sizə qəflətən üz verən bu dəhşətli bədbəxtlik münasibətilə elə bu gün öz dərin hüznümü bildirmək üçün səbir edə bilmirdim. Möhtərəm xanımlar, mənə irad tutmayın. Pəncərələrinizdə işıq görcək, mən bir dostunuz kimi, – ümidvaram ki, özümü belə adlandırmağa haqqım vardır – cəsarət edib daxil oldum. Öz-özümə dedim ki, belə bir vəziyyətdə iki kimsəsiz qadının tədbirli bir havadara ehtiyacı vardır.

– Çox lütfkarlıq edibsiniz, – madam Levasser cavab verdi, – ancaq bizdən ötrü buyurub narahat olmayın. Bizim havadarlarımız vardır. Həm də çox nüfuzlu havadarlarımız vardır. Bizi hətta kralın möhürü mühafizə edir.

Nikolas:

– Mən fransız dilindən bir qədər kasıbam, – dedi, – buna görə də, ola bilsin ki, sizin nə demək istədiyinizi düzgün başa düşməmişəm. Yaxşı təsəvvür edirəm ki, bizim yazıq mərhum vəsiyyət qoyub getmişdir. Lakin belə bir təminat kifayətdirmi? Məsələn, budur, içində məşhur kağızların olduğu sandıqça buradadır. Bizim sevimli mərhumun bunlardan ötrü necə təlaş keçirdiyini biz hamımız bilirik. O, həmişə qorxurdu ki, bu aristokratlardan birinin başına birdən bütün bu yazı-pozuları qəsb etmək kimi dəlisov bir fikir gələr, yaxud da məsələn, elə həmin filosoflardan birinin başında belə bir fikir doğar – axı onların hamısı səbəbini özləri də bilmədən həmişə bir-biri ilə qanlı-bıçaqdırlar.

– Əziz dost, biz ki bundan qorxmuruq, – madam Levasser heç də qeyri-səmimi olmayan bir tərzdə Nikolasa müraciət etdi. – Bu axı mənim yazıq kürəkənimdə onun xəstəliyindən doğan yalnız keçici bir şey idi, elə, təəssüf ki, ölənə qədər də bu hiss onun yaxasından əl götürməmişdir. Həyat təcrübəm mənə öyrətmişdir ki, bu əlyazmalarına yalnız ən alçaq fırıldaqçılar göz dikə bilirlər. Buna görə də belə alçaqların qəsdindən qorunmaq üçün mən indi özümü kral möhrü ilə təsdiq edilmiş sənədlə sığorta etmişəm. Biz bu sənədi son dəqiqədə, kimin isə vəhşi cinayətkar əli bizim yazıq Jan-Jakin işini bitirdiyi həmin dəqiqədə əldə etmişik.

– Madam, fələyin hökmünü cinayətkarlıq adlandırmaq küfr olar, – Nikolas yumşaq bir məzəmmətlə ona cavab

verdi. – Ancaq mən başa düşürəm ki, siz öz adi halınızda deyilsiniz. Amma möhtərəm xanımlar, kral möhürünüz olsa da, mən sizə belə məsləhət görürəm: əlyazmaları gizlədin, onları etibarlı bir ələ tapşırın. Sandıqçanı öz sadıq xidmətçinizə və sınaq olmuş dostunuza verin. – Nikolas belə deyib sandıqçaya tərəf bir addım atdı.

Bunu görcək madam Levasserin bütün sakitliyi, bütün düşüncəsi dağılıb yox oldu. Çoxdan bəri tutub saxladığı qızgınlığı üzə çıxdı. O, öz zəif səsini ucaltmaq istədi, qışqırmağa çalışdı.

– Əlini sandıqçadan çək! – madam Levasser çıxmırdı. – İtdən törəmiş nacins, rəzil, qanıçən alçaq, fırldaqçı! Sənin alçaqlıqdan daha çox axmaqlığın varmış. Sən hələ də heç bir şey başa düşməmişən? Sən burada öz murdar, qanlı işini görüb qurtaranadək biz orada hər şeyi qanuna salmışıq. Başiboş adam, sənin niyyətin boşa çıxmışdır!

162

Bu qarının öz zəif səsini gərginləşdirib qışqırığa çevirmək üçün necə çalışdığını, əvəzində isə ciyiltili bir səslə mırıldadığını görmək vahiməli və gülünc idi. Sonra qarı bir qədər sakit ahənglə sözlünə davam etdi.

– Bəlkə, siz, odlar-alovlar içərisindən keçmiş cənab at dəllalı, zəhmət çəkib bir Sanliyə, kral notariusu Jilberin yanına gedəsiniz. Orada sənədi sizə göstərmələrini xahiş edə bilərsiniz. Əgər fransız dilini yaxşı bilirsinizsə, onda sizə aydın olar: əlyazmaların sahibi indi mənəm, dul Levasserdir. Tereza mənsiz heç bir şey edə bilməz. Bala, əbəs yerə, lap əbəs yerə zəhmət çəkmisiniz, siz bir su da olsun qazana bilməyəcəksiniz, ala biləcəyiniz ən böyük şey – dar ağacı, yaxud təkərləmə cəzası ola bilər.

Tereza birdən aqlını itirmiş kimi tez-tez danışmağa başladı:

– Müsyö Nikolas, bu dəhşətlidir, sizin gördüyünüz iş dəhşətlidir! Mən bunu istəmirdim. Siz mənim bunu istədiyimi deyə bilməzsiz. Axı bu lap dəhşətdir.

Nikolas öz sakitliyini saxlayırdı, yalnız onun enli burnunun pərələri titrəyirdi. O, ağımsov kinli gözləri ilə Terezaya ötəri bir nəzər salıb yenə mehriban, lakin bir qədər gərgin təbəssümlə qarına tərəf döndü.

– Görürsünüzmü, madam, indi siz öz yazıq qızınızı da dəlilik dərəcəsinə çatdırmısınız, – deyərək vaqıtlılı səsi ilə dil-

ləndi. – Əvvəlcə siz fələyin qanlı əməlindən danışmışdınız, indi isə hər şeyi mənim üstümə yıxırsınız. Başa düşürəm, bunun sizə necə sarsıdıcı bir təsir etdiyini tamamilə başa düşürəm, amma axı mən fələk deyiləm, mən cənab mar-kizin adicə bir xidmətçisiyəm – doğrudur, mən həm də gələcəkdə Tetersoll kimi cıdır at tövlələrinə malik olaca-ğam. Amma etiraf etməliyəm ki, indi, cənab filosofun acı-nacaqlı vəfatından sonra mən əvvəlkindən daha möhkəm əmin oluram ki, öz atxanalarımı artıq əlimdə tutmuşam. Nə olsun ki, biri ölməsə, o birisi dirilməz.

Qarı qeyri-adi bir sakitliklə dedi:

– Oğlum, mən sənin özünü nə üçün belə həyasız apardığını bilirəm. Sən belə hesab edirsən ki, əgər mən bu qanlı işin üstünü açsam, onda mənim bədbəxt Tere-zam üçün də yaxşı olmayacaq, buna görə də səni ifşa etməyəcəyəm. Lakin sən burada da, yəqin, uduzacaqsan. Səni təkərə bağlanmış¹ görmək arzusu elə böyükdür ki, bundan ötrü qiymətli bir şeydən keçmək də heyif deyil.

Nikolas əvvəlki kimi təmkinlə cavab verdi:

– Madam, sizin ağıllı qadın olduğunuza mənim heç vaxt şübhəm olmayıb, buna görə də özünü beləcə bir zövq vermək üçün, hər halda, əvvəlcədən bir neçə dəfə götür-qoy etməli olarsınız.

Lakin Nikolas başa düşmüşdü ki, madam Levasser Sanliyə, doğrudan da, şəhərin görkəmli yerlərinə baxıb ləzzət almaq üçün getməmişdi, buna görə də özünün cəld və cəsərlə yerinə yetirdiyi niyyətinin boşa çıxdığını görən Nikolasın qəflətən doğan qızgın məyusluq hissindən dün-ya gözlərinə zülmət göründü. Onun sifəti hədsiz və dəh-şətli bir qəzəb ifadəsi aldı.

– Tərki düşük madyan, cəhəngini yum, – bağırdı. – Elə bilirsən ki, mən sənə axmaq çərən-ləmələrindən qorxmuşam? Mən sənə yabını necə noxtalamağı bilirəm. İstəsəm, bu saat sənə dəfinəni götürüb apararam! – Bunu deyib sandıqçaya tərəf atıldı.

Madam Levasser onun qabağına atılıb özünü sandıq-çanın üstünə saldı. Tosqun və təngnəfəs qarının belə bir

¹ Təkərə bağlamaq, təkər cəzası vermək – işgəncəli edamdır; cinayətkarı xüsusi bir fırlanan təkərə bağlayıb əllərini, ayaqlarını və bütün sümüklərini qırıb sındırırdılar.

pəzəvəng ilə əlbəyaxa olmağa çalışması acınacaqlı bir mənzərə idi. Madam Levasser qışqırmaq istəyirdi, lakin səsi çıxmırdı.

O, təlaş içərisində Terezanın çiyindənən yapışdı.

– Ay axmaq, bir qışqırsana! – boğuc səslə qızına yalvardı. – O, sənənin pullarını qarət edir. Daha sənənin yaşamağa bir şeyin olmayacaq. Bir qışqırsana!

Tereza anasının gərgin sifətini, ondakı dəhşəti, qəzəbi, enerjini görürdü. Onun dərk və hiss etməyə başladığı andan bəri bu qadın qarşısında keçirdiyi bütün dəhşət və pərəstişi üstün gəldi. Tereza öz gur səsi ilə bərkədən qışqırdı.

Nikolas sandıqçanı o saat əlindən saldı.

– Axmaq, – deyər coşdu. – İndi sən, doğrudan da, özün öz həyatının səadətini əlindən buraxırsan. Elə mən bunu lap əvvəldən bilirdim: axmaq.

O, yenidən özünü ələ aldı.

– Möhtərəm xanımlar, görünür, – nəzakətlə sözüünə davam etdi, – bu dərd sizə həddindən artıq təsir edib, buna görə də siz əsl dostunuzun kim olduğunu görmürsünüz. Onda icazə verin, gedim. Sizə bir daha öz dərin hüznümü izhar edirəm.

– Xoş getdiniz, əzizim! – madam Levasser dilləndi. – Terezanın da adından sənə «xoş getdin» deyirəm. Əgər sizi bircə dəfə də onunla birlikdə görmüş olsam, onda vay halınıza. Sizə and içirəm. Yadinızda yaxşı saxlayın.

Lakin madam Levasser bununla onu yalnız qıcıqlandırıb son sözünü deməyə imkan vermiş oldu.

– Öz məsləhətinizi madam Russoya söyləyin, lütfkar xanım, – cavab verdi. – Mənim atamın oğlu sizin qızınızın dalınca qaçmamışdır, sizin qızınız onun dalınca qaçmışdır. – Nikolas təzim edib getdi.

Madam Levasser qızına daha heç bir şey deməyib, nəhayət, bir qədər yatmaq üçün yuxarıya, öz otağına qalxdı.

– Anacan, məni tək qoymayın, – Tereza ona yalvardı. Tereza, az qala, ağlayırdı. Lakin qarın dayanmadı. Tereza hətta anasının onu eşidib-eşitmədiyini də bilmədi.

Tereza ehtiyatla bir küncə, yataq yerindən mümkün olduqca irəq bir yerə keçib, yorğun və üzgün halda kürsüyə çökdü. Lakin iradəsi xilafına olaraq, onda nə işə müxtəlif fikirlər doğdu. Nikolas onu anasının qarşısında

belə rüsvay etməklə gör necə alçaqlıq edir. O, Nikolasın dalınca qaçmamışdı, bu yalandır. Axı Nikolasın özü də ona, əlbəttə, nəsə bir duyğu bəsləyir! Qadına qarşı bir duyğu olmadıqda onu belə oxşamazlar. Terezanın bunda səriştəsi var. İndi bundan boyun qaçırmaq alçaqlıqdır.

Kişilərin hamısı əclafdır. Cavan qraf da əclafdır. Hətta Jan-Jak da əclaf idi – yoxsa o, onun körpələrinin başına bu oyunu açmazdı. Ancaq onun haqqında belə düşünmək olmaz, axı o elə buradaca uzanıb əbədi yuxuya dalmışdır, hələ bir gör onu necə dəhşətli hala salıblar.

Tereza əzgin və huşsuz halda öz stulunda əyləşmişdi, onun aram düşünən beyninə heç batmırdı ki, bundan sonra o, Jan-Jaksız yaşayacaq, bir növ, özü öz başının ağası olacaq, həm də pullara da özü sahiblik edəcək. Bu oyunu onun başına açan müsyö Nikolas olmuşdur. İndi isə onu edam edə bilərlər, ona təkər cəzası verə və hətta şaqqalaya bilərlər. Dameni də şaqqalamışdılar. Bu dəhşətli cəzanı göstərən şəkilləri və müfəssəl nağılları xatırlayarkən Terezanın bədənini üşütmə tuturdu, amma Damen kralı öldürməmişdi, yalnız onu öldürmək istəmişdi. Əgər Nikolasın ona müəyyən bir duyğusu olmasaydı, o, bu qədər dəhşətli oyuna girməzdi. Nikolas bunu Terezadan ötrü etmişdir, buna heç bir şübhə ola bilməz... Bunlardan sonra Terezanın qəlbində mübhəm bir məmnunluq hissi baş qaldırdı.

Tereza mürgülədi. Bu nə qədər gözəldir: Nikolas onu istəyir, buna görə də Nikolası rədd etmək çox çətindir! Yaxşı ki, anası buradadır. O olmasaydı, bütün pullar havaya sovrulub gedərdi. Anası onu tez-tez döyürdü, ancaq anasının əlini öz çiyində hiss edib onun üzünü görən kimi bədənindəki bütün yorğunluq və zəiflik harayasa uçub getmiş, qışqıra bilməmişdi.

Bu yaxın günlər ərzində o, anasından əsla ayrı düşməyəcək, o, indi Nikolasla təklikdə görüşə bilməz. Amma heyif, axı Nikolas onu sevir. Elə buna görə Nikolas Jan-Jakın öz əcəliylə axirət dünyasına köçüb getməsinə gözləyə bilməmişdir. Yazıq Jan-Jak! Tereza həvəslə keçib böyük kreslodə əyləşərdi, ancaq bu gecə buna cəsarət etmədi. Axı bu, Jan-Jakın kreslosudur. Tereza kiçik stulda beləcə yanakı oturub, nəhayət, möhkəm yuxuya gedərək yatdı.

III fəsil

SONRAKI PEŞMANÇILIQ

Fernand bu dəhşətli axşamın həyəcan və iztirabından bərk yorulduğuna baxmayaraq, bütün gecəni gözünü yuma bilməmişdi. Peşmançılıq hissi onu yandırır-yaxırdı. Müsyö Herber ona sözsüz-sovsuz inanmaq əvəzinə, onu soyuqqanlıqla hər üzünə tənqid etmişdi: hələ Martin Katrudan da çox tənqid etmişdi. Fernanda insanlardan ən müdrikinin əsrarlı fikirlərinə diqqət yetirmək kimi xoşbəxt bir tale nəşib olmuşdu, o isə müəllimi lazımı qədər sevməmişdir, ürəksiz sevmişdir, o, səfehlik və etinasızlıq etmiş və bu misilsiz səadətə ağılsızlıqla barmaqarası baxmışdır.

166

Günəş yenidən boylanmışdı ki – günəş isə bu günlər çox erkən doğurdu – Fernand bağça-bağa qaçdı. Bərk əks-səda verən meşə talasına baş çəkdi. Jan-Jakla son görüşünü, onun hər bir hərəkətini, hər bir sözünü xatırladı. Onun nitqini, özündəki ağılsız cəhətləri yumşaldan musiqisini dinlədi. O, Jan-Jakın ona dikilmiş canlı və düşüncəli gözlərini görür, onun öyüdverici bir tərzdə: «İnsan xeyirxahdır» – deyən zəif və mütəəssir səsinə eşidirdi.

Fernand xeyirxah deyildi. Bədxah da deyildi. O daha pis idi: hissiyatsız, laqeyd və tənbel idi. Tənbellikdən və xoşagəlməz dəqiqələr keçirəcəyindən qorxaraq, o lazım gəldiyi vaxt müəllimin mühafizəsini öz üzərinə götürmür, öz daxilindən gələn səsə qulaq asmırdı.

O nə isə etməlidir. Heç olmasa, mərhumun xatirinə bir tədbir görməlidir.

Nikolası axtarmağa başladı. Fernand bu görüşdən qorxurdu. Öz-özündən də qorxurdu. Bu adamı öldürmək, ayaq altına salıb tapdalamaq arzusunun gücündən dişlərini qıcırdaırdı. Necə olsa onu tapacaq, ondan cavab verməsini tələb edəcək.

Fernand onu tövlədə tapdı. Onu səslədi.

– Nə buyurursunuz, cənab qraf? – Nikolas soruşdu.

– Dünən harada idiniz? – Fernand hökmə qışqırdı.

Nikolas özünü bilməməzliyə qoyub bir qədər təəccüblə cavab verdi:

– Zənnimcə, cənab qraf məni bunda məzəmmət etmək istəyir ki, cənab filosof haqqında lazımı qədər narahat olmamışam, elə deyilmi? Mən məmnuniyyətlə qulluq göstərərdim. Ancaq cənab markiz mənə buyurmuşdu ki, mərhumun gözüne belə görünməyim və əgər səhv etmərsən, siz də mənə belə deyirdiniz.

Fernandin qorxduğu arzu – öz əlləri ilə bu əclafı boğmaq arzusu onu coşdururdu. Nikolas heç də qeyri-səmimi olmayan sözünə davam etdi:

– Mən çox şad olardım ki, xanım Russoların hər ikisi çıxıb gedəydi, mənim də öz atlarıma baxmağa vaxtım olaydı.

– Bütün günümü tövlələrdə olmusunuz? – Fernand soruşdu.

– Əlbəttə ki, bütün günü yox, – Nikolas həyasız bir nəzakətlə cavab verdi, – təəssüf ki, mənim burada işim markizin dediyindən azdır.

Fernand daha özünü saxlaya bilmədi. Əlindəki qamçıyı Nikolasın üzünə çırpdı.

Nikolas güclü idi. O, bu uzundraz axmağa bircə hərəkətlə, bircə dürtmə ilə elə dərs verərdi ki, bütün ömrü boyu onun yadından çıxmazdı. Lakin Nikolas ağılı nadir hallarda itirirdi: adlı-sanlı aristokrat ilə mübahisədə yazıq mehtər nə təhər olsa da, məğlub olardı, hələ bu ləkəli iş də onun boynundadır – yox, burada ayıq olmaq lazımdır!

– Mən elə bilirdim ki, mərhumun fəlsəfəsi sizə öz coşqunluğunuzu azaltmağı öyrətmişdir. Amma başa düşürəm, ağır itkinin dərdi beyninizə bir qədər təsir edibdir.

Fernand yavaş səslə, az qala, çılğınlıqla dedi:

– Onu sən öldürmüşsən, əclaf qatil! Ledini də öldürən sənsən.

Nikolasın zəhnindən bu zırramanı yaxşıca söymək fikri keçdi. Lakin bu arzusunu da özündə boğdu, soyuqqanlılığını saxlamağa çalışdı. Bu qrafçıq axmaqdır, öz hərəkətlərinin nəticəsini əvvəlcədən görə bilmir. Nikolas bu sərəsəmin diqqətini buna cəlb etməlidir.

– Cənab qraf, siz sakitcə düşünə biləcəyiniz vaxt, – Nikolas ona cavab verdi, – görəcəksiniz ki, müsyo Jan-Jakin faciəli ölümünü təbii səbəblərlə izah etmək çox asandır. Əgər burada zorakılıq ehtimal edilərsə, onda cənab filosofun yazı-pozuları içərisində oğrun-oğrun qurdalanmış

olan adamlardan şübhələnmək gərəkdir, ələlxüsus həmin cənablar bundan əlavə, mərhumun arvadına bəşəri maraq göstərmişlər.

Qızğın bir qəzəb dalğası Fernandı boğmağa başladı. Deməli, Tereza onun sirrini bu əclafa açmışdır. Çox ehtimal, hətta lap yəqin, Terezanın da baş verən bu dəhşətli işdə əli vardır. Terezanın paltarındaki qan ləkələri Fernanın gözünün qabağına gəldi.

Lakin onun çılğın qəzəbi iqtidarsız idi. Bu əclafın onu təhdid etdiyi təhlükə gerçək idi. Əgər Nikolası ifşa etsə, onun Tereza ilə olan əlaqəsini qurdalamağa başlayacaqlar, beləliklə də, Tereza, onunla birlikdə isə Fernand da bu iş cəlb olunacaqdır. O, Jan-Jak barədə, onun özü barədə, atası barədə, Ermenonvil barədə bütün Avropada qalxmış olan cəncəlli və dəhşətli hay-küyü artıq eşitmişdi.

Fernand əclaf Nikolasın qarşısında aciz idi.

Fernand birdən-birə geri dönərək, arxasına baxmadan qaçdı.

Nikolas istehza ilə gülümsədi, ağzını büzüşdürüb bərkdən tüpürdü. Onu nə isə ağrıdırdı, bütün sifəti od tutub yanırdı. Lakin gülümsəməyində davam etdi. Nə dar ağacı, nə təkərləmə cəzası, yalnız bircə qamçı – vəssalam, haqq-hesab da bununla qurtardı. Jan-Jakin yazıpozuları üçün bu, o qədər də baha qiymət deyildir. Nikolas şübhə etmirdi ki, qarı nə qədər şillaq atıb özündən çıxsa da, Terezaya, onunla da birlikdə əlyazmalara hakim olacaqdır.

Nikolası tərkdən Fernand iyərənc duyğudan və məyus sıxıntıdan, bu qanlı alverə onun da əlinin batdığını dərk etdiyindən özünə yer tapa bilmirdi. Fernanın çılğınlığı qaynayırdı. Lakin bütün dünya belə ona qarşı qalxsa da, o, cinayətkarların cəzasız qalıb öz qənimətlərini də özləri ilə aparmalarına yol verməyəcəkdir.

O, hər şeydən əvvəl, Terezanın bu cinayətdə nə dərəcədə əli olduğunu müəyyən etməlidir.

Tutalım ki, o, Terezanı tam etirafa məcbur etdi, bununla nə edə bilirdi? Atasının başına belə bir rüsvayçılıq açmağa onun nə haqqı vardır? Jan-Jakı zavallı, xaraktersiz bir səfeh kimi qələmə vermək üçün qeybətçilərə imkan yaratmağa onun nə haqqı vardır?

Bəlkə də, bu təsəvvürlər ağır bir məsələdən yaxa qurtarmaq üçün onun düşünüb tapdığı bəhanə və boş cəfəngiyatdır?

Kaş o, bütün bu şübhə və tərəddüdləri ilə tək qalmayıb! Kaş Jilberta onun yanında olaydı, kaş o, Jilbertanın qarşısında bütün dərdlərini, peşmançılığını açıb tökə biləydi!

O, qəsrə yetişən zaman səhər erkən olduğuna baxmayaraq, burada qonaqlar var idi. Müsyö Robine tələsik qonşusunun yanına gəlmişdi ki, yolunda müsyö de Jirardenin çox əziyyətlər çəkdiyi dostunun vəfatı münasibətilə ona öz başsağlığını bildirsin. Jilberta da babası ilə gəlmişdi.

Jilbertanı gördükdə Fernandin nəfəsi təngidi. Gözünü Jilbertanın üzünə dik zilləyib durdu. Jilberta bir kəlmə də danışmadı, ancaq onun gözlərindən oxumaq olurdu ki, onların buraya gəlişinin təşəbbüskarı Jilbertadır. Fernand bir anlığa mərhumu unutdu. Onun ürəyi şadlanır, elə düşünürdü ki, indi daha hər şey yaxşıdır.

Müsyö Robine isə bu vaxt danışmağına davam edirdi. O, xırlıtlı səslə Fernanda müraciət etdi.

– Cavan oğlan, siz də mənim səmimi başsağlığımı qəbul edin, – dedi. – Axı siz onun yaxın dostu idiniz, bu itki sizin üçün, yəqin ki, ikiqat ağır itkidir, – Fernand aramla və könülsüz halda gözlərini Jilbertadan çəkib Robinenin dördkünc qırmızı sifətinə baxdı.

– Müsyö, bir deyin görüm, – Robine maraqla, etibar və təəssüf edirmiş kimi yenidən markizə müraciət etdi, – Jan-Jakin xoşlamadığı bu dünyadan intihar ilə getdiyi doğrudurmu?

Fernandi belə bir dəqiqədə Jilbertadan ayıran sağlam bədənli Robine ona bu gün həmişəkindən daha iyrenc görünürdü. Atasını cavab verməyə macal tapmamış, Fernand nəzakətsizlik edərək tələsik dedi:

– Yox, müsyö, bu, doğru deyildir.

– Üzr istəyirəm, – müsyö Robine mehribanlıqla sözüne davam etdi, – amma hər yerdə pıç-pıç danışirlar ki, qəflətən baş verən bu ölüm bir az əngəlidir, – hər iki Jirarden çaşbaş halda susduqlarından o, tez əlavə etdi: – Mən onun xatirəsini ləkələməyi heç fikrimə də gətirmərəm. Onun bir filosof kimi öz xidmətləri olmuşdur. Sağ ikən onu, əlbəttə, qınayıb deyirdilər ki, öz işlərini belə pis quran

bir adam ümumun rifahı qeydinə qala bilərmə? Ancaq indi bu məzəmmət yersiz olar, cəsarətli fəlsəfi təlim yaradan bir adam yalnız öləndən sonra, artıq həyata qarğışıq sala bilmədiyi vaxt tanınmış olur.

Bu hədəyanı dinləməyə Fernandin daha səbri yox idi. Əvvəllər müsyö Robine gələndə Fernand ilə Jilberta qocaları, adətən, təkliddə qoyub gedərdilər. Fernand bu ümiddə idi ki, indi də belə olacaqdır.

Doğrudan da, belə oldu: Jilberta ayağa qalxıb onun arđınca parka çıxdı.

Jan-Jakin qəflətən öldüyünü öyrəndikdə və bundan əlavə, bütün bu dəhşətli şeyiələr də gəlib onun qulağına çatdıqda Jilberta Fernand ilə öz arasında durmuş hər şeyi o saat yadından çıxartmışdı: onu əzablı bir iztirab, dərin təşviş və həyəcan bürümüşdü – Allah bilir, Fernand indi nə edəcək? Onun vəzifəsi bu saat Ermenonvilə yola düşüb Fernandı fədakar, düşüncəsiz və islahedilməz hərəkətlər etməkdən tutub saxlamaqdır.

İndi budur, onlar dar cığırla yanaşı gedirlər. Fernand Jilbertanın üzünə baxmağa cəsarət etmir. Əvvəlki iqtidar-sızlıq onu öz təsiri altına alır, çünki Jilberta susmaqda davam edirdi.

– Fernand! – nəhayət, Jilberta dilləndi, onun səsi Fernandı başını qaldırmağa məcbur etdi. – Fernand! – təkrar etdi; Jilberta daha bir kəlmə də əlavə etmədi, onun iri gözlərinə qaranlıq çökdü. Fernand çəkinə-çəkinə, ehtiyatla onun əlindən tutdu. Jilberta gözlərini yana çəkdi, əlini isə onun əlindən çəkmədi. Fernand bu əli sıxdı, Jilberta da bunun cavabında onun əlini sıxdı. Fernand onu öpməyə cəsarət etmədi, amma ona elə gəldi ki, indi, baş vermiş bütün bu qara işlərdən sonra onların dostluğu əvvəlkindən xeyli artıq möhkəmlənmişdir.

Onlar dinib-danışmadan uzun müddət yanaşı getdilər. Ətraf mühit Fernandin nəzərindən silinmişdi. O, Jilbertanın böyük, möhkəm və mehriban əlindən tutaraq sabah da, o birisi gün də, bütün həyata boyu beləcə yanaşı getmək istəyirdi; amma Fernand bütün bunları Jan-Jakin sözləri ilə düşündüyünü sezmədi.

– Axır bir dillənsənə! – deyə Jilberta dözmədi. Fernand diksinərək öz şirin fikirlərindən ayrıldı, tez özünü ələ aldı.

Tənha dolaşdığı günlərdə o, dəfələrlə xəyalən Jilberta ilə barışmağa çalışıb özünü təqsirləndirir, gah da özünə bəraət qazandırır. O, indi də belə etmək istədi. Ancaq Jilberta sözünü yarımçıq kəsdi.

– Bu barədə bircə kəlmə də olmaz. Bunu birdəfəlik və həmişəlik bil... Danış görək, burada nə olub, – Jilberta belə deyib onu Ermenonvil həyatına qayıtdı.

Bu – ağır bir gerçəklik idi, lakin qəlbini Jilbertaya açmaq mümkün olduğundan o qədər də dolaşmaq bir gerçəklik deyildi.

– Müsyö Robine səhv edir, – deyə Fernand qüssə ilə əsəbi halda cavab verdi. – Bu, intihar olmayıb, qətl olub. Onu əclaf Nikolas – bizim mehtər, Terezadan ötrü öldürüb. O həтта bunu gizlətmir də.

Jilbertanı hədsiz bir qəzəb hissi bürüdü. Bu yaramaz əclafın işini bitirmək lazımdır. Onunla birlikdə qadının da. Onları məhkəməyə vermək lazımdır. Onlar dar ağacına çəkilməli, təkərləmə cəzası almalıdırlar. Lakin Jilbertanın qəzəbi hələ soyumamış ona artıq aydın oldu ki, onda Fernand da bu burulğana düşə bilər. Jilberta Ermenonvilə nə üçün gəldiyini xatırladı.

– Bunu səndən başqa bir kimsə bilirmi? – deyə işğuzarlıqla soruşdu. – Bunu bir başqası da deyibmi?

– Deyəsən, yox, – deyə Fernand cavab verdi. – Mənimlə bu barədə danışan olmayıb. Amma çoxları belə yozur, belə düşünür... Onun intiqamını almaq mənim borcumdur! – deyə Fernand qaşqabaqlı halda, qızğınlıqla və uşaqcasına bağırırdı. – Buna yol vermək olmaz ki, qatil cəzasız qalsın, hələ üstəlik, Jan-Jakin əlyazmaları və arvadı ilə birlikdə çıxıb getsin.

Jilberta Fernandın məhz bu cür düşünəcəyindən qorxurdu: Fernand başqa cür düşünmüş olsaydı, Jilberta onu sevməzdi. Jilbertada yenidən gizli bir qəzəb hissi coşmağa başladı. Doğrudanmı, onlar bu yaramaz qadından heç bir zaman yaxa qurtara bilməyəcəklər! Lakin Jilbertaya xas olan və anası ilə birlikdə yaşadığı ağır uşaqlıq illərində hasil edilən əməli zəka və sağlam düşüncə qalib gəldi. Jilberta gərək Fernandın ağılsız və iztirablı vicdanının hökmünü cilovlasın, onu Jan-Jak naminə düşüncəsiz hərəkətlər etməkdən çəkindirsin.

– Belə bir vəziyyətdə, – deyə Jilberta bildirdi, – Jan-Jakın özü də, şübhəsiz, bu qadının ağılsızlığından keçərdi. O, əlbəttə, yol verməzdi ki, Tereza məhkəməyə, həm də dar ağacına düşsün. – Fernand susurdu. Jilberta əlini onun çiyinə qoydu. – Sənin heç kimlə işin olmasın! – deyə öz dostunu dilə tuturdu. Jilberta Fernanddan cavan idi, lakin onunla bir yaşlı kimi danışdı. – Gəl bu zirzibili qurdalama! Qoy bu rəzil qadın öz əclafı ilə hara rədd olub gedirsə, getsin! – deyə çılgınlıqla qışqırdı. – Bundan bizə nə?

IV fəsil

MEYİTİN YARILMASI

172

Müsyö de Jirardenin ehtiyat etdiyi kimi də oldu: Jan-Jakın öz əcəli ilə öldüyünə inanmırdılar. Qana bulaşmış cənazənin görkəmi bura gələnləri müxtəlif fikirlərə düşməyə vadar edirdi: Ermenonvil qəsridən hər tərəfə qara şayiələr yayılırdı. Rəvayət edirdilər ki, guya, Yay evində Terezanın sərgüzəştləri üzündən tez-tez didişmələr olmuş və Jan-Jak da buna görə intihar etmişdir. Bədxah adamlar nağıl edirdilər ki, belə didişmələrin birində Tereza nə iləsə ərini vurmuş və bu zərbə ölümcül olmuşdur. Bir çoxları inandırmağa çalışırdılar ki, Terezanın nökrərlərlə kollar arasında süləndiyini öz gözləri ilə görmüşlər.

Bu böyük insanla danışanlardan sonuncusu olmaqla fəxr edən Moris ata hamını inandırmağa çalışırdı ki, Jan-Jak özünü çox yaxşı hiss edirdi, o heç də intihar etmək deyil, əksinə, tezcə oturub həvəslə işləmək istəyirdi. Moris ata deyirdi ki, Yay evində cənab markiz heç kəsi cənazənin yanına buraxmır. Markizlə bəzi ixtilafları olmuş keşiş Qoşe belə hesab edirdi ki, markiz bu işin aşkar edilməsi üçün daha təsirli tədbirlər görə bilər.

Bu cür şayiələr Damartənə, Sanliyə, paytaxtın özünə – Parisə qədər gedib yayılırdı.

Jirarden tərəfindən xüsusi qasidlər vasitəsilə xəbər-dar edilmiş cənablar Ermenonvil qəsrinə gəlib çıxmamış, Yay evində gözlənilməz bir qonaq – serjant Fransua Renu nazil oldu. O, bütün işlərini təxirə salıb anacığızına və bacısına təsəlli vermək üçün yolda atları dəyişə-dəyişə

dilicanla çaparaq gəlmişdi. O, bu dəfə Yay evinə dolanbac yolla gəlməyə bilərdi: mərhum onu evdən qovmayacaqdı.

– Bu, sizin üçün, yəqin ki, dəhşətli bir zərbə olub. Bir təsəvvür edin, siz evə gəlirsiniz, o isə burada cansız və bədəni soyumuş halda uzanmışdır, çox dəhşətlidir, – anasına və bacısına müraciət etdi. – Amma altmış yeddi il ömür sürmək, xüsusən də bütün ömrü boyu yalnız başı ilə işləyən bir filosof üçün o qədər də az deyil.

Fransua yataq otağına, Jan-Jakin ölüm odasına keçdi. Səhər hava yenicə açılırdı ki, ölüyuyan madam Obren də gəldi. O, qan ləkələrini yuyub təmizlədi, ancaq gicgahdakı dərin yara yenə də görünürdü.

– Torpaqda yerin rahat olsun, Jan-Jak! – serjant uca-dan səsləndi. – Çox təəssüf ki, bəzən sənin mənə qarşı tutman tutur, özündən çıxıb bərk qeyzlənirdin, ancaq sən haqq işi uğrunda mübarizədə yaxşı bir silahdaş idin.

O, hərbi qaydada təzim edərək, öz ölmüş alay yoldaşlarını axirət dünyasına yola salarkən dəfələrlə olduğu kimi, cənazənin yanında durdu. Mərhumu öz borcunu verdikdən sonra anasının və bacısının yanına qayıtdı.

Madam Levasser əlini öz sevimli oğlunun əlinə vurdu. Şər deməsən, xeyir gəlməz – Fransuanın əynindəki bərlibəzəkli əsgərtoplayan zabıt mundiri deyil, yalnız adi serjant forması olsa da, madam Levasser indi bu gözəl oğlana, Fransuya maneəsiz surətdə doyunca baxıb fərəhlənə bilərdi. Fransuanın planları alt-üst olmuşdu, çünki anasına öteri dediyi kimi, girov pulunun miqdarını ən alçaq bir tərzdə artırmışdılar. Amma hansı mundirdə olursa olsun, yaxşı ki, Fransua buradadır, çünki madam Levasser fikirləşirdi ki, bu ilk təlaşlı günlərdə onu və Terezanı əclaf Nikolasdan Fransua qədər heç kəs yaxşı qoruya bilməz.

– Bizim bu böyük dərdimizdə bir balaca təsəlli yeri də var, – serjant Fransua sonralar öz fikrini bildirdi. – Bundan belə sizin puldan kəsiriniz olmaz. Bundan belə mənim hörmətli yeznəmin heç bir axmaq hərəkəti və həddən artıq vasvasıçılığı onun fəlsəfəsini nağd pula çevirməkdə bizə mane ola bilməyəcəkdir! – Fransua bunu deyib əlyazmalar olan sandıqçaya hərıs nəzər saldı.

Belə sözlər madam Levasserin xoşuna gəlmədi.

– Əlbəttə, biz bütün bu yazı-pozunu pula çevirəcəyik, – madam Levasser ağzucu cavab verdi. – Amma qorxuram, tezliklə gedə bilməyək. Mənim əziz Fransuam, sən ki bu məhkəmə süründürməçilərini tanıyırsan. Varisləri varislik hüququna keçirib bunu öz imza və möhürləri ilə təsdiq edincəyədək xəmir hələ çox su aparar.

Serjantın ağılına birdən xoş bir fikir gəldi.

– Anacan, yaxşı olmazmı ki, məhkəmə öz işini görüb qurtarıncayədək sandıqçanı öz yanımda saxlayım? – deyə təklif etdi. – Mənim hər yerlə yaxşı əlaqəm var. Yubanmadan, lap indicə Parisdə işgüzar danışıqları başlaya bilərəm.

Bərk qorxuya düşən qarı oğlunun təklifini rədd etdi.

– Hər şey qanun üzrə düzgün və aydın bir şəkildə tərtib edilib qurtarmayınca nəşirlər bir su da verməzlər. Mən onlara yaxşı bələdəm. Amma mənə möhlət ver, onların öhdəsindən gələrəm.

174

Serjant öz məyusluğunu gizlətməyə də çalışmadı.

– Neylək ki? Əgər sənin fikrin belədirsə, nə deyim! Əslində, indi ailənin başçısı mənəm.

– Əzizim Fransua, əlbəttə, mən səninlə məsləhətləşəcəyəm, – deyə qarı oğluna təsəlli verməyə çalışdı. Ancaq dəfəndən sonra onun dərhal müsyö Jiberin yanına getmək qərarı daha da qətiləşdi, sandıqçanı isə mümkün qədər tez, həm də elə gizlətmək lazımdır ki, əclaf Nikolasın, o cümlədən genişqəlblə və üstəlik, yüngülfikirli adam olan sevimli oğlunun əli ona çatmasın. Ən dəhşətlisi budur ki, özü kimi köhnə qırt toyuq cücəlik dövrünü çoxdan keçirmiş cücələrini hələ də öz qanadı altına almalı olur.

Bu vaxt müsyö de Jirardenin qasidləri vasitəsilə xəbər göndərdiyi cənablar – doktor Lebeq, heykəltəraş Qudon Ermenonvilə gəlib çıxdılar. Müsyö Düsi də gəlmişdi; bu, Jan-Jakin «Dialoglar» barədə öz bəyanatını yazarkən Parisdə axırıncı dəfə evində gecələdiyi, bir çox faciələrin müəllifi həmin Düsi idi. Daha sonra Melxior Qrimm, «Ensiklopediya»-nı yaratmış filosoflar zümərəsindən olan məşhur filosof baron Qrimm də gəldi. Jan-Jak bir vaxtlar «Ensiklopediya»-nı yarananlarla, Didro ilə və hər şeydən əvvəl, Melxior Qrimm ilə möhkəm dostluq telləriylə bağlı idi. Lakin zaman keçdikcə bu dostluq qızgın düşmənçiliyə çevrilmişdi, buna görə də Düsinin gəlişi markizə nə qədər xoş idisə,

Qrimmin zühur olması da onu bir o qədər əsəbiləşdirirdi. Bununla belə, o, ədəbiyyat və zövq məsələlərində sözüne bütün Avropanın qulaq asdığı və Jan-Jakla əlaqəsi bütün dünyaya məlum olan bir adamı Jan-Jakın cənazəsi yanına buraxmaya bilməzdi.

Dostlardan əlavə, qəsrə cərrahlar, həkimlər və məhkəmə xadimləri də toplaşmışdı: bunlardan bəziləri meyiti yarmalı, digərləri alınan nəticələrə şahidlik etməli idilər. Hamını böyük qonaqpərvərliklə qəbul edirdilər: eşikağasının və xidmətçilərin paltarlarına matəm əlaməti olaraq qara haşiyə tikilmişdi, onların görkəmində matəm ifadəsi duyulur, astadan danışdılar.

Meyit yanılmamışdan əvvəl müsyö de Jirarden Jan-Jakın iki ən yaxın dostunu, Lebeq ilə Düsinin onun öldüyü yerə apardı. Müsyö de Jirarden Jan-Jakın ölümünün nədən baş verdiyi ehtimal olunan şərait haqqında öz fikrini onlara söylədi və:

– Bu yalnız belə ola bilər, – deyə yekun vurdu. Lebeq ilə Düsi susurdular. Düsinin düzlük təcəssüm edən hərəkətsiz üzündən görünürdü ki, o, buna inanmır. O, həmişə və hər şeydə fəci əlaqə görürdü, bütün bu şeylər gəlib onun qulağına çatmışdı. Düsi ölmüş dostunu əhatə edən ədavətli mühitdən xəbərdar idi. Düsi birdən dedi:

– Jan-Jakı beşikdən məzaradək böyük bir fəci tale müşayiət etmişdir.

Lebeq Jirardenin sadə izahına Düsidən daha az inanırdı. Cənazəyə nəzər saldıqda onu yandırıcı və qəzəbli bir qüssə daha çox bürüyürdü. O, qüdrətli beyni və böyük ürəyi, zəif gözü və məlun xəstəliyi olan bu adamı, qoca yaşlarındakı öz körpə uşaq qəlbini saxlamış bu kömək-siz, zavallı Jan-Jakı çox sevirdi. O şübhə etmirdi ki, Jan-Jakın ölümü bədəməl adamların işidir və bəlkə də, hər iki qadının istər-istəməz bu cinayətdə əli olmuşdur. Daha qayğıkeş dostlar və məsləhətçilərlə əhatə edilsəydi, hələ də yaşayıb işləyə biləcək Jan-Jakın belə dəhşətli surətdə məhv olmasını dərk etmək çox acı idi. Bununla belə, Lebeq Jirardeni anlayırdı və ona kömək göstərmək meyliyində idi. Doktor Lebeq dünyagörmüş adam idi. Jan-Jakın ölümü haqqında murdar mühakimə nəinki Ermenonvili rüsvay edən böyük cəncəl törədər, həm də Jan-Jakın xatirəsini

ləkələyər, bununla da onun əsərlərinin təsir qüvvəsini də azaltmış olardı. Meyitin yarılması haqqında akt tərtib edilərkən doktor Lebeqin sözü həlledici olacaqdır. O, tərəddüd etmədən öz imzası və möhrü ilə gələcək nəsillərə şəhadət verəcək ki, Jan-Jak təbii ölümlə vəfat etmişdir. O, yalan danışacaq, hamı yalan danışacaq. Fəci olmaq budurmu? Hətta yazıq Jan-Jakin vəfatından sonra onun cənəzəsi başında açılan oyun da, sağ ikən onun ətrafında oynanılan bir çox başqa şeylər kimi murdar və satqın məzhəkə xarakteri daşıyır.

Heykəltəraş Qudonla da markizin söhbəti çox ağır keçdi. Mərhumun üzünün maskasını çıxartmaq üçün Ermenonvilə dəvət olunmuş məşhur gənc rəssam özünü itirmiş halda ölünün yarılmış gicgahına baxırdı.

– Bu işdə sizin incəsənətiniz köməklik göstərə bil-məzmi? – Jirarden ondan soruşdu. Heykəltəraş Qudonun üzü tutqunlaşdı. – Əlbəttə, mən onu demək istəmirəm ki, yaranı görünməz etmək lazımdır, – Jirarden öz sualını izah etməyə tələsdi, – amma hər halda, yıxılarkən müəllimin öz gicgahını yarması məgər axmaq bir təsadüf deyildirmi? Buna görə onun sifətini eybəcər şəklə salmaq lazımdırımı? Mərhumun üzündən çıxarılmış maskanın gələcək nəsillərə Jan-Jakin əsl nəcib simasını göstərməsi məgər düzgün fikir deyildirmi?

– Görək nə edə bilərik, – heykəltəraş quru cavab verdi. O, əlaltıları olan iki italyalı ilə maskanı çıxartdı.

Təyin olunmuş vaxtda, gündüz saat üçə yaxın meyiti yarmağa başladılar. Mərhumun vəsiyyətinə əsasən meyitin yarılmasında on nəfər – beş həkim, iki məhkəmə işçisi və iki polis xidmətçisi və onuncusu da Jirarden iştirak edirdi. Həkimlərin içərisində üç cərrah – Ermenonvildən Şenü, Montandan Brüsle, Sanlidən Kastere və iki həkim – Sanlidən doktor Viyeron və Paris Universiteti tibb fakültəsinin nümayəndəsi doktor Lebeq vardı. Dörd məmur isə – prokuror Bonne və mer Martin, polis leytenantı Blondel və polis serjantı Landrü idi; onların dördü də Ermenonvildəndi.

Otaq çox isti idi: bütün otağı doldurmuş gül ətrindən adamın nəfəsi darıxırdı. Mərhumu soyundurdular. Çılpaq Jan-Jak zavallı bir görkəmdə idi, gicgahındakı dərin yara isə aydın görünürdü.

Güllər komissiyasının işi ilə sərt və kobud bir ziddiyət təşkil edirdi. Müsyö Jirarden öz təlaş və həyəcanını güclə boğurdu. «Necə murdar işdir!» – Lebeq düşünürdü: buraya toplaşmış həkimlər içərisində o ən böyük nüfuz sahibi idi.

– Həmkar, xahiş edirəm, başlayasınız, – doktor Kaste-reyə müraciət etdi.

Meyitin yanılması iki saata yaxın vaxt apardı. Komis-siyanın üzvləri astadan bir-biri ilə danışır, öz sözlərində çoxlu xüsusi latın terminləri işlədirdilər. Həkimlər onlardan nə tələb olunduğunu yaxşı bildirdilər: komissiya üzvlərinin bir hissəsi əvvəlcədən öz fikrini müəyyən etmişdi.

Markiz bir küncdə kiçik bir kürsüdə əyləşmişdi. Doktor Lebeq markizin zahirən nə qədər təmkinli olsa da, daxilən əzablı bir gərginlik keçirdiyini görürdü. Bir qədər sonra, yarma əməliyyatı hələ qurtarmamış Lebeq ona müraciət edərək laqeyd tərzdə dedi:

– Göründüyünə görə, hörmətli həmkarlar belə bir fikir-də yekdildirlər ki, bu ölüm hadisəsi beyinə qansızmasın-dan baş vermişdir.

Bu səpkidə də uzun bir protokol tərtib edildi. Protokol beş hissədən ibarət idi və onu ekspert sifətilə iki həkim və iki məmur, habelə şahid sifətilə – qalanları imzaladılar.

V fəsil

MƏRHUMUN DƏFN EDİLMƏSİ

Jirarden bu əqidədə idi ki, Jan-Jak üçün yalnız birçə əbədi rahatlıq yeri mövcuddur, bu da Uca Qovaqlar ada-sıdır. Onun həтта xatirində idi ki, Jan-Jak lirik hissiyyata qapıldığı anların birində demişdi ki, özünün orada, sevimli söyüd ağacının altında basdırılmasını arzu edir.

Markiz dəfni gecəyarına təyin etdi: ayın bədirlənmə çağı idi. Onun malikanələrində yaşayan kəndlilər tapşırıq almışdılar ki, əllərinə məşəl alıb gölün sahili boyunca və ətraf təpələrdə sıraya düzünsünlər. İstəyən oraya gələ bilərdi. Hamı üçün məşəl hazırlanmışdı.

Mərhumu böyük qayıqda balaca adaya yalnız hər iki qadın və onun ən yaxın dostları aparacaqdı.

Tabutu Yay evindən çıxararkən gölün sahillərində və təpələrin yamaclarında əllərində alovlu məşəllər olan adamlar durmuşdu.

Astadan çalınan təsirli musiqinin müşayiəti ilə üç kiçik qayıq gölü üzüb irəliləməyə başladı. Birincisində tabut qoyulmuşdu, onu Jirarden ilə Fernand müşayiət edirdi: onlar özləri avar çəkirdilər. İkinci qayıqda Tereza ilə madam Levasser gedirdi. Üçüncü qayıqda isə Lebeq ilə Düsi, habelə markizin heç vəchlə rədd edə bilmədiyi baron Qrimm əyləşmişdi. Kiçik qayıqlar adayadək olan çox qısa yolu gölün ay işığında titrək parıltı salan sularını yararaq aramla irəliləyirdi. Camaat susurdu, kəndlilərə ciddi xəbərdarlıq edilmişdi ki, söhbət etməsinlər. Yalnız astadan çalınan musiqinin səsi, avarların şappıltısı, ürkmüş su quşlarının çığırıları, cırcıramaların cırıltısı, qurbağaların qurultusu eşidilirdi.

178

Gölün sahilində düzülmüş kəndlilərdən çoxu korazehin adamlar idi. Mərhumun dünya üçün nə demək olduğu barədə onların bir zərrə qədər də təsəvvürü yox idi. Ancaq Sanlidən və hətta Parisdən bu qədər çox adamın gəldiyini görüb belə qət etdilər ki, görünür, mərhum nə isə böyük vəzifə sahibi imiş. Buna görə də onlar müsyö Jan-Jakı öldürmüş adamları gizlədib, ört-basdır edən senyorlarını bərk pisləyirdilər.

Moris ata öz hiddətini xüsusi uzunçuluqla bildirirdi. O, qəzəblə pıçıldayaraq deyirdi ki, bəşər dostunun qanlı qatilini cəzalandırmaq üçün heç bir şey etməyən markizə ar olsun. Əlbəttə, əgər söhbət hər hansı bir aristokratdan getsəydi, markiz onlarca adamı çoxdan həbsxanaya göndərmiş olardı. Onların senyoru cinayətkarcasına lovğa və təkəbbürlü adamdır. O, özünü azadxah adam kimi qələmə verir, ancaq onun işləri ilə Jan-Jakın fəlsəfəsi arasında qətiyyən heç bir ümumi şey yoxdur. Məsələn, Jan-Jak öyrədirdi ki, istər kəndli olsun, istər markiz – heç bir fərqi yoxdur – azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq olmalıdır. İblis! Bəşəriyyətin nümayəndəsi kimi, heç olmasa, Jan-Jakın kütlə içərisindən olan bir dostunu, məsələn, onu, Moris atanı adaya dəvət etsəydi, məgər markizin xəncərinin qaşığı düşərdi!

Kiçik dükan sahibəsi olan dul Katrunun oğlu, Fernandın yaşadı və dostu Martinin də başında üsyankar fikirlər

qaynaşır. Aristokrat üçün Fernand, əlbəttə, yaxşı oğlandır, amma o, hər halda, aristokratdır, ancaq elə ki məsələ əməli iş gəldi, dərhal başını kola soxur. Fernand o qədər çərənçilik edib deyirdi ki, guya, özünün qəribə filosofuna dərin ehtiram bəsləyir, amma elə həmin Fernand atasının xidmətçisi Jan-Jakin kəlləsini dağıdanda heç tükünü də tərپətmədi: qatili başqa hallarda cəza verməyə çox cəld tərپənən məhkəmələrin əlinə vermək üçün Fernand əlini ağdan qaraya da vurmadi. Bütün bunlara baxmayaraq, Martin Fernandı sevirdi və indi onun halına acıyırdı. Əslində, əgər onun hörmətli atası hansı mübhəm fikrə əsasən cinayəti ört-basdır edib gizlədirsə, Fernand nə edə bilər. Ancaq hər halda, bu, biabırçılıq və rüsvayçılıqdır. Çünki əgər vicdanla desək, Jan-Jak yalnız səfeh olmayıb. Bir dəfə: «Elə hey danışırsan, amma Jan-Jakin bir misrasını belə oxumamısan», – deyən Fernandın danlağı ona bərk toxunmuş və Martin dərhal işə girişmişdi. Bir çox şeylər ona anlaşılmaz görünmüşdüsə də, aydın fikirlərə də rast gəlmişdi. «Müstəbid onu devirən zorakılığa qarşı şikayət etməyə cəsəret tapmaz. O, zorakılıq üstündə qərar tutmuşdur, zorakılıq da onu vurub-yıxır, məzlumlar zalıma zülm edirlər. Dairə qapanır, hər şey öz təbii yolu ilə gedir». Zati-ali xristian kralın və onun jandarmlarının hökmranlığında belə fikirləri dərc etdirmək üçün adamda cəsəret gərəkdir.

Dəfndə iştirak etmək üçün gələnlər arasında son günlərin birində Jan-Jaka baş çəkmiş olan həmin arraslı gənc tələbə də vardı. Sevimli müəlliminin yuyulmuş cənazəsi qoyulan tabutu gölün titrəşən sularında üzərək aparən qayığa baxarkən, bu gənc oğlanın siması Jan-Jak ilə ilk və son görüşü zamanı olduğundan daha çox pərişan, daha çox tutqun və dalğın idi. Həmin gün, öz vəfatından azca əvvəl dərd-qəmə qərç olmuş Jan-Jak həqiqət axtaran hər bir namuslu adamı nifrətlə rüsvay edən aləmə acı-acı istehza edirdi: müəllim haqlı idi. Gənc tələbə ürəyində rəhmət duasına bənzər bir şey oxuyurdu: «Ey bəşər nəslinin dostu, zülmkarlar sənə qarşı qəzəb və nifrət təlqin edərək insanları kor etmişlər, onlar insanlara təlqin etmişlər ki, sən ağılsızsan və iblissən. Ancaq biz gənclər idrakın daşlı-kəsəkli yolu ilə sənə ardınca getmək əzmindəyik, biz isə

– minlərləyik. Mən sənə and içirəm ki, biz korları gözlərini açmağa, səni sevməyə və sənin əkdinin səadət meyvələrini dərməyə məcbur edəcəyik».

Müsyö Herber də yüksək hisslərlə coşmuşdu. O, Jan-Jakın cəsədinin məşum görkəmini zehmindən sıxışdırıb çıxarmışdı. O, bağçalarda aramla dolaşaraq məlahətli sözlərlə insanpərvər müdrikliyi car çəkən müəllimi öz qarşısında görürdü.

Fernandı bürümüş olan şübhələr Herberi onun etiraf etdiyindən daha bərk həyəcanlandırırdı; o, bu şübhələrin əsiri olmuşdu. Lakin indi bu şübhələr həmişəlik dağılıb yox olmuşdu, bu sadə insan da öz qəlbinin ən sirli guşələrində dərkedilməz bir yüngüllük hiss edirdi, çünki Jan-Jakın cismani siması bundan belə onu təşvişə salmayacaq. Bundan belə Jan-Jakın əsərləri ondan ayrı, öz xüsusi həyatı ilə yaşayacaq. Yalnız onun müdrikliyi əsrlər boyu yaşayıb öz işini başa çatdırmaqda davam edəcək.

180

Müsyö Robine ilə nəvəsi sahilədən gölün üzünü sürüşüb gedən qayığın ardınca baxırdılar. Jilbertanın qızlara məxsus iri ağızının ətrafında güclə seziləcək qaba bir təbəssüm donub-qalmışdı. İndi bax həmin qayıqda son rahatlıq məskəninə aparılan adam Ermenonvilə gəldiyi ilk andan Jilbertaya bədbəxtlik gətirmişdi. Bir az da keçsəydi, o, Jilbertanın bütün həyatını şikəst edəcəkdi. Bəlkə də, o, doğrudan da, böyük filosofdur, Jilberta da onu belə dəhşətli bir vəziyyətdə itirən Fernandı ürəkdən acıyır, amma nə deyirlər desinlər, uşaqları atmaq əclaflıqdır və əclaflıq olaraq da qalacaqdır. İndi, bu adamın həyatda olmadığı bir vaxtda Jilbertanın «Yeni Eloiza» səhifələrindən aldığı həzz təmiz olacaq.

Müsyö Robine Jilbertanın güclə seziləcək bu təbəssümünü ayın və məşəllərin işığında müşahidə edirdi. Jilbertanın atası və Robinenin yeganə oğlu öz plantasiyalarının vəziyyətini yoxlamaq üçün Vest-Hində yollanıb orada həlak olduğu vaxtdan bəri Robine daha heç kimə yovuşmurdu: Jilbertadan başqa onun heç bir yaxın adamı yox idi. O, Jilbertanın bütün niyyətlərini sezirdi, heç bir vaxt ondan heç bir şey soruşmurdu, heç bir vaxt onu dilə tutmurdu, ona yalnız ağıllı dəlillərlə təsir edirdi. Əlbəttə, o bilirdi ki, Jilberta Fernand ilə küsüşüb, həm də, görünür, Jan-Jakın

üstündə: Robine Jilbertanın daxilində baş qaldıran əhvalı anlayıb başa düşmüşdü, buna görə onun da simasında eləcə güclə seziləcək bir təbəssüm oyanmışdı.

Qayıqlar adaya yanaşdı. Madam Levasser Lebeq və Düsinin köməkliyi ilə bir qədər çətinliklə sahilə çıxdı. Kiçik adada nə bir xidmətçi, nə də bir məzarçı vardı: qəbir əvvəlcədən qazılmışdı. Jirarden ilə Fernand tabutu qayıqdan qaldırdılar, qalanları qayıqları körpülərə bağladılar.

Hamı qəbrin dövrəsinə yığıldı. Tereza keçib Fernandın yanında durdu. Məgər ona burada ən yaxın adam Fernand deyildimi? Ancaq Fernand bircə dəfə də onun üzünə baxmadı, Tereza isə qüssədən pərt olduğunu hiss etdi. Əgər biri ilə veyllənirsənsə, başına böyük müsibət gələnin halına acımağı da bacarmalısan!

Fernand, doğrudan da, Terezanı görmürdü, onun baxışı tutqun idi. Budur, öz zamanəsinin ən böyük həqiqətlərini dünyaya bəxş etmiş bir adamın cənazəsi bir neçə dəqiqədən sonra torpağa gömüləcək. Bu adam nə cismən, nə də ruhən qoca və üzgün deyildi, o, hələ çox şeylər yarada, çox şeylər – dərin və mühüm şeylər öyrədə bilərdi. Fernand isə dünyada ən canlı bir ürəyin və ən qüdrətli bir zəkanın yox olmasına qol qoymuşdu.

Böyük maarifçilik əsrinin nümayəndəsi müsyö de Qrimm qəbrin kənarında durub mərhumu və öz-özünü mühakimə edirdi. Jan-Jakı dəfn edilən içərisində o, yeganə adam idi ki, mərhumun xidmətlərini və onun mənhus işlərini ədalətlə ölçüb-biçə bilirdi. İdrakın davamçıları olan o və digər həqiqi filosoflar Jan-Jakı hər cəhətdən müdafiə edir və ona dostcasına məsləhətlər verməkdə xəsislik etmirdilər. Mədəniyyətin iki zidd tərəfli təsiri haqqında məşhur ideyanı ona verən heç də başqa birisi deyil, məhz Didro olmuşdur: bu ideya Jan-Jakı məşhur etmişdi. Onlar Jan-Jaka düzgün məsləhət verirdilər. Jan-Jakda olan bütün anarxizmi və özbaşınalığı bir cığırda salmağa çalışırdılar. Ancaq Jan-Jak həmin xəstələrdən idi ki, acı dərman verəndə həkimi tüpürməklə mükafatlandırır. İndi budur, Jan-Jak pis, murdar və zorakı bir ölümə vəfat etmişdir. Bəlkə də, Jan-Jakın ölümündə bu iki bayağı qadının da əli var. Jan-Jak bütün ömrü boyu Fransanın birinci zəkalarının ağıllı məsləhətlərindən çox bu iki qadının mənasız çərənciliyinə

qulaq asırdı. Didro ilə Qrimm əvvəlcədən deyirdilər ki, bu qadınlar onu məhv edəcəklər. Belə də oldu: mənasız ölüm məntiqi olaraq mənasız həyatı bitirdi. Ancaq özünün haqlı olduğunu öz-özünə demək nə qədər zəif bir təsəllidir! Müsyö de Qrimm bu dəfə haqsız olması bundan üstün tutardı. Açıq qəbrin yanında duran müsyö de Qrimm yazmağa hazırlaşdığı nekroloqun cümlələrini zehində quraşdırırdı. Bu, gözəl bir xatirat nitqi, əbədi, unudulmaz nəsr səhifələri olacaqdı! Bəs indi vida sözündə mərhum xəyalpərvərin müəmmalı ölümünə işarə etmək lazımdır mı?

Tabutu qəbrə endirməyə başladılar. Musiqi susdu, ətrafı sükut bürüdü. Yalnız suların zəif şırlıtısı, ürküdülmüş quşların civiltisi, yüngül küləyin tərpətdiyi yarpaqların xışıltısı – yalnız və yalnız təbiətin səsi eşidilirdi.

Birdən nə isə sükutu qaba surətdə pozdu. Bu, içini çəkib çığıraraq, uşaq kimi göz yaş töküb ağlayan Terezanın səsi idi.

182

Tabutu ehtiyatla qəbrə endirdilər. Fernand kömək edirdi. Budur, Fernand onunla dostluq etməyi özünə layiq bilən bir adamı, böyük bir insanı, müasir insanlardan ən böyüyünü dəfn edir, amma Fernand bu böyük insanla dostluğunun qiymətini bilmədi, onu səfeh adlandırdı. Əslində, Fernand özü səfehdir. Jan-Jakın uşaq kimi həlim xasiyyəti, onun səsinin meşədə necə əks-səda yaratması, kukla teatrının tamaşalarının hazırlanmasına necə kömək etdiyi təsəvvüründə canlandı. Fernanda birdən elə gəldi ki, kuklanı yeşiyə qoyur, indi bax bu saat qapağı da örtüləcək. Amma bu ki oyuncaq deyildir, Jan-Jakdır. Fernand bu dəqiqəyədək özünü mərdanə və təmkinlə aparırdı, amma indi daha özünü ələ almağa qüvvəsi yox idi. O, hamının – atasının, Jilbertanın, dostu Martinin və bir çox kənd oğlanlarının ona baxdığını bilsə də, hönkürtü ilə ağlayır, gözlərindən yanaqlarına gildir-gildir yaş axırdı. Jilberta ona baxırdı: Jilbertanın güclə seziləcək təbəssümündən indi heç bir əsər qalmamışdı, o ağlayırdı.

Hər üç qayıq geriye üzdü. Yalnız müsyö Jirarden adada, qəbrin yanında qaldı; o, qüssəyə, öz mərhum dostunun tez-tez təriflədiyi malxulya hissə qapılmışdı. Onun zehində mərhumun şəninə istər-istəməz çox sadə şeirlər bəstələnməyə başlanmışdı, Jirarden bilirdi ki, bu şeirlər

Jan-Jakın ruhuna uyğun şeirlərdir, bundan belə həmişəlik olaraq Ermenonvildə qonaq qalacaq ləyaqətli bir insanın ölümünə layiq olan epitafiya¹.

Sonra, əvvəlcədən verilmiş sərəncama əsasən, Jirardenin yanına, adaya bir neçə xidmətçi gəldi. Onlar özləri ilə əhəng, qum və vazaşəkilli bir başdaşı gətirmişdilər. Bir növ, mehrababənzər qəbirüstü düzəldilər. Jirarden də xidmətçilərlə birlikdə işləyirdi. O, öz əli ilə qum töküb müəlimin qəbri üstə məzar təpəciyi düzəldirdi.

Bir az sonra iş qurtardı. Jirarden yenidən qəbrin yanında tək qaldı: bundan belə bu məzar onun ən qiymətli əmlakı idi. O, sakit, layla çalan bir qüssə ilə səhər açılıncayadək orada oturdu. Gün doğan zaman adanı tərk etdi.

VI fəsil

JAN-JAK İRSİNİN TALEYİ TƏLAŞ DOĞURUR

183

Üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməli olduğunu dərk edən müsyö de Jirarden rahatlıq bilmirdi. O, sutkada cəmisi iki-üç saat yatırdı. Jan-Jakın vəfatından sonrakı şöhrətinin məsuliyyəti onun üzərinə düşürdü: mərhumun yaradıcılığının nə qədər fəal və uzun müddət təsir göstərəcəyi onun səyindən və fərasətindən asılı idi. O, hər şeydən əvvəl, Jan-Jak irsinin etibarlı mühafizəsini təmin etməlidir. Bir an da olsun təxirə salmadan əlyazmaları öz evinə aparmalıdır.

Bu iki qadın ilə danışıqlara başlamaq olduqca ürəkbulandırıcı idi. Jirarden qanının ona düşməncəsinə baxdığını ikrah hissi ilə xatırladı. Lakin Jirarden öz hissinə üstün gələrək səhər erkən Yay evinə yollandı.

O, sandıqçanın öz yerində olmadığını görüb təlaşa düşdü. Yəqin, madam Levasser onu öz yataq otağına aparmışdır. Jirarden müqəddiməsiz, birdən-birə hücumla keçdi.

– Madam, – dedi, – mənə bizim sevimli Jan-Jakın əsərlərinin redaktəsində iştirak etmək imkanı verəcəyiniz haqqındakı vədiniz yadınızdadırmı?

¹ Epitafiya – məzar kitabəsi, başdaşı yazısı

Madam Levasser markizin nəyə işarə vurduğunu anladı və öz-özlüyündə sevindi: əgər markiz əlyazmaları öz qəy-
yumlğu altına alsın, Nikolasın və öz oğulcığının qəs-
dindən daha ehtiyat etmək lazım gəlməyəcək. Amma qarın
sevindiğini qətiyyənlə bürüzə vermədi, – o, öz yeganə xəzinə-
sindən mümkün olduqca daha çox pul çıxarmaq istəyirdi.

– Bəli, deyəsən, – ehtiyat və tərəddüdlə cavab verdi.

– Hər şeydən əvvəl, müəyyən etmək lazımdır ki, – mar-
kiz sözüünə davam etdi, – əsərlərdən hansıları çap edilmə-
mişdir. Madam, mən belə hesab edirəm ki, bu məqsədlə
onları oxuyub öyrənməyim pis olmaz.

– Cənab markiz, mən şübhə etmirəm ki, yazıq Jan-
Jakın dul qadını ilə onun qoca anasının mənafeyi sizin
üçün əzizdir. Mən əlyazmaları sizə verməyə hazırım, ancaq
cənab markiz, onları nəzərdən keçirməklə işi ləngitməyə-
cəyinizə söz verməlisiniz. Bizə pul lazımdır, həm də təxirə
salınmadan. Böyük insanın yaxın adamları onun ölümün-
dən sonra da ona layiq həyat sürməlidirlər, biz isə kilsə
siçovulları kimi yoxsuluq. Bu, sizə məlumdur.

– Arxayın olun, madam, – markiz tez cavab verdi.
– Məsələ əlyazmaların satılmasına gəlib çatdıqda vəkilim
sizin mənafeyinizi mənim öz mənafeyim kimi qoruyacaq-
dır. Bir də ki mən öz böyük dostumun qohumlarının rifa-
hınının qayğısına qalmağı öz şərəf işim hesab edirəm. Yaxın
zaman üçün sizə nə qədər pul lazımdır?

Madam Levasser bir qədər fikirləşib cavab verdi:

– İki yüz luidor.

Markiz öz qəzəbini güclə saxlayıb bürüzə vermədi.
O, əsəbi halda udqunub dedi:

– Mən əlyazmaları aparmaqdan ötrü xidmətçilərimi
göndərərəm. Elə həmin xidmətçilər də sizə mənim San-
lidəki «Əsgər və oğul» bankımdan pul almaq üçün çek
verərlər. Belə böyük məbləği elə həmin bankda öz cari
hesabınızda saxlamağı sizə məsləhət görürəm.

Markiz təzim edib otaqdan çıxdı. Bir saat sonra xid-
mətçilər çeki gətirib əlyazmaları apardılar.

Madam Levasser müsyö de Jirardenin əlyazmalar
üçün adam göndərdiyini öz oğlu Fransuaya xəbər verdi.
O, əlyazmaların fəlsəfi dəyərini müəyyən etmək üçün onları
nəzərdən keçirmək istəyir. Serjant qaşqabağını salladı.

– Anacan, mən bunu sənə o saat demişdim, – sızılda-
mağa başladı. – Sən bu işi gərək mənə tapşırıydın. Aris-
tokrat qaşığı bala salanda adi adama yalanmış nimçədən
başqa bir şey qalmaz.

– Markiz bizi incitməz, – madam Levasser oğlunu
sakitləşdirməyə çalışdı. – O, həmişə Jan-Jakin səmimi
dostu olmuşdur. Bir də ki bu yazı-pozudan çıxarılan bilən
qazanc belə adlı-sanlı bir cənabın dişinin dibində qalar.

Lakin serjant qəzəbini mərhəmətə çevirmək istəyirdi.
İndi ki burada heç kəs ona ehtiyac duymur, onda elə lap
bu gün çıxıb Parisə gedəcək – o, öz fikrini bildirdi. Buna
görə də anasından xahiş etdi ki, ona on livr versin.

– Belə tezliklə getmə, – madam Levasser xahiş etdi.
– Bu yaxın günlərdə mənə mütləq sənin məsləhətin lazım
olacaq. Bir qədər də qal – onda Parisə öz işlərinin dalınca
cibində on yox, iyirmi beş luidorla qayıdarsan.

Fransuanın gözləri parıladı.

– Doğrudanmı, anacan? – bunun təsdiqini bir daha
əşitmək istəyərək soruşdu. – Bu, mən zavallı siçan üçün
tələ yemi deyil ki?

– Öz əziz oğlumu aldatmayacağam ki! – madam Levas-
ser təsdiq etdi.

– Deməli, iyirmi beş luidor? – Fransua bir daha soruşdu.

– Bəli, – qarı cavab verdi.

– Oldu, – serjant razılaşdı.

O birisi gün madam Levasser ilə Tereza Sanliyə get-
dilər. Metr Jiber təntənəli sözlərlə onlara başsağlığı verib
təəssüflə bildirirdi ki, müsyö Russonun vəfatı xanımların
almaq istədikləri sənədin verilməsini çətinləşdirir. Hüquqi
nöqtəyi-nəzərdən, dul Russo – heç də canlı müsyö Rus-
sonun zövcəsi demək deyildir: yeni dəlillər lazımdır, bütün
sənəd də kəlməkəlmə təzədən yazılmalıdır. Bundan
əlavə, indi söhbət xeyli artıq maddi əmlak haqqında gedir,
bu halda qanun da daha yüksək rüsum verilməsini nəzər-
də tutur. O, qonorarın artırılmasını və hörmətli xanımlar-
dan əlavə olaraq bir sıra məlumatlar istəməyə, habelə ona
daha bir neçə günlük möhlət verilməsini xahiş etməyə
məcburdur.

Madam Levasser öz acığını güclə gizlətdi. Nə edəsən,
qayda belədir: dünya bir meşədir, hər ağacının dalında bir

quldur durub səni güdür. Budur, bax bu piy basmış axta donuz oturub yoğun barmaqları ilə tənbel-tənbel stolun üstünü döyəcləyir, bununla da necə darıxdığını göstərmək istəyir, həm də ondan, kimsəsiz bir qarından və onun qızından – iki zavallı dul qadından mümkün olan hər şeyi çəkib qoparır. Ancaq nə edə bilərsən? O, öz Terezasını tanıyır. Tereza, doğrudur, hər şeyi öz aşnasına verməmək üçün əl-ayağını yığışdırmağa hazırdır; amma o, eyni zamanda aşnanı əldə saxlamaq üçün hər şeyi verməyə də hazırdır. Bax budur, oturub sənədin tərtib olunmasını arzulayır, həm də ümidvardır ki, sənəd tərtib edilməyəcək. Madam Levasser gözləyə bilməz, ona bu kağız elə bu gün lazımdır, harınlamış əclaf notariusu istədiyi məbləği verməkdən başqa bir əlac yoxdur.

Madam Levasser dedi ki, onlar üz vermiş böyük dərddən üzülüb əldən düşmüşlər və bir daha Sanliyə gəlmək istəmirlər, əlavə bir neçə su və ya hətta ekyü bahasına başa gəlsə də, bu cəncəl işi qurtarmaq istəyirlər. Onların şəhərdə bir para işləri var, matəm paltarı və bəzi başqa şeylər almaq lazımdır, buna görə də metr Jiberdən xahiş edir ki, lütfkarlıq göstərib sənədi axşama hazır etsin ki, bircə imzalanması və möhür basılması qalsın.

Notarius qaçgıkeş bir ifadə ilə cavab verdi ki, bunun texniki cəhətdən mümkün olub-olmadığını bilmir: elə bu gün onun başqa iki təcili işi də var. Qan açıq-açıqına soruşdu ki, bu iş neçəyə başa gələcək. Dul Russonun güman edilən əmlakının miqdarını müəyyən etmək ətrafında amansız alver başlandı. Notarius ötəri qeyd etdi ki, o, əslində, dul Russodan kəbin şəhadətnaməsi təqdim etməyi xahiş etməliydi: Jan-Jakla kəsdirilən kəbinin qanuni qüvvəyə malik olub-olmadığını yoxlamaq lazımdır. Bir sözlə: əgər notarius əvvəllər səksən ekyü ilə kifayətlənmişdisə, indi, azı, iki yüz ekyü tələb edirdi. İki yüz taler sikkə pul! Altı yüz livr! Madam Levasser çox böyük çətinliklə əlli ekyü aşağı qiymət kəsməyə nail oldu – yüz əlli ekyüə düzəlişdilər.

Şərtləşdikləri saatda qadınlar notariusun yanına qayıtdıqda, sənəd hələ hazır deyildi, bir neçə mirzə sənədin üzünü köçürürdü; madam Levasser ilə Terezaya dedilər ki, hələ, azı, bir saatlıq iş var. Madam Levasser uzun ömrü boyu çox gözləməli olmuşdu, amma budəfəki kimi ağır

keçən bir intizar çox az olmuşdu. Mirzələr üzünü köçürdükləri vərəqləri bir-bir gətirir, notarius isə onları diqqətlə yoxlayıb madam Levasserə verirdi. Madam Levasser oxuyur, amma heç də hamısını başa düşmürdü, burada çoxlu xalis məhkəmə sözləri də, latın sözləri də, ümumiyyətlə, anlaşılmayan sözlər də vardı, görünür, bunlarsız olmazmış, onun fikrincə, sənəd yaxşı idi.

Budur, nəhayət, hər şey hazır oldu. Metr Jiber:

– Hörmətli xanımlar, bircə dəqiqəliyə! – deyə xahiş edib getdi və azca sonra əynində mantiya, başında beret qayıtdı. Madam Levasser bu piy basmış soyğunçunun bütün iç üzünü yaxşı görürdüsə də, indi mantiya geyib başına beret qoymuş bu adam onun qarşısında başqa keyfiyyətdə canlanırdı. İndi bu kral notariusu qanun mücəssəməsi idi. İndi onun və onun səfeh Terezasının qarşısında qanunun özü, Fransanın və kralın onları quduz canavar Nikolasdan qoruyan bütün müqəddəs hakimiyyəti dayanmışdı.

Notarius rəsmi ahənglə təntənə ilə soruşdu:

– Dul qadın Levasser və siz, dul qadın Russo! Siz bu sənəddə yazılanların hamısını başa düşdünüzmü, bu sənədi öz imkanlarınızla qanuni qüvvəyə mindirməyə hazırsınızmı?

– Bəli, müsyö! – madam Levasser cavab verdi.

– Bəli, müsyö! – onun ardınca Tereza tutuquşu kimi təkrar etdi.

Notarius madam Levasserə müraciət etdi:

– Belə olan surətdə, madam, sizdən xahiş edirəm ki, buraya öz ad və familiyanızı, həmçinin atanızın familiyasını və sizin mərhum ərlərinizin fəmilialarını yazasınız. – Madam Levasser yazdı. – İndi isə siz, madam, – deyə notarius Terezaya imza atmağı təklif etdi. – Siz də buyurub öz qız fəmilianızı yazın.

Tereza özünü itirib heç bir şey başa düşmədi. Anası kəskin əmr etdi:

– Tereza Levasser, dul Russo.

– Tamamilə doğrudur, madam, – deyə notarius onu tərifiədi.

Tereza çətinliklə, yöndəmsiz halda öz ad və familiyasını yazdı. Mirzələrdən biri şam ilə surğuc gətirdi. Madam

Levasser fərəhdən ürəyi döyünə-döyünə, çətinliklə nəfəs ala-ala metr Jiberin surğucu necə əritdiyinə baxırdı. O, qızdırılmış qatranın iyini hərisliklə köksünə çəkir, möhürü yumşaq surğucun üstünə basan notariusun koppuş əlinin hər bir hərəkətini təntənəli bir nəzərlə izləyirdi.

Bax indi, doğrudan da, bu qanıçən köpək Nikolas onun yazıq kürəkənini lap əbəs yerə öldürmüşdür. Nikolasın əclafığı ona darağın keçələ verdiyi qədər fayda gətirmişdir. Onun qazancı ancaq yuxusuz keçən gecələr və dəhşətli şübhələr olmuşdur ki, görəsən, cəlladın əli onu nə zaman yaxalayacaqdır.

Madam Levasser üçün yaxşı və sakit günlər başlamışdır; notariusu verməyə məcbur olduğu yüz əlli ekyü üçün heyifsilənmirdi. Bunun əvəzində o, qızını – inəyi cəngəlliyə buraxmayan bir çəpər qazanmışdı.

188

Qarı bir dəfə gecə Terezanın oğrun-oğrun evdən sivişib çıxdığını gördükdə çox da təlaş etməmişdi. Qoy onun gəzəyən qızı öz mehtəri ilə qucaqlaşsın: onu daha luidorla qızıla tuta bilməyəcək.

Tereza Nikolasla görüşməmişdi: madam Levasser səhv edirdi. Tereza Fernandla görüşmüşdü.

Bəli, gənc qraf, nəhayət, yenə Terezanı güdüb rastlaşmış və görüşmələrini xahiş etmişdi, doğrudur, bu dəfə ürəksiz, lap qəmgin halda xahiş etmişdi. Deməli, Tereza o vaxt, dəfn zamanı əbəs yerə belə düşünmüşdü ki, Fernand ondan soyumuşdur. Yeni yaxınlığa sevinən Tereza gələcəyini dərhal vəd etmişdi.

Onlar görüşən kimi Tereza, adəti üzrə, tanış söyüd ağacının altına apararı cıdırı getdi. Lakin Fernand Terezanın təəccübünə rəğmən o biri cıdırı – yuxarıya, fəlsəfə məbədinə apararı cıdırı seçdi.

Fernand özü üçün çox mühüm olan bir məsələni həll etmək, qətdə Terezanın əli olub-olmadığını öyrənmək üçün onunla görüşməyi qərara almışdı. Əgər Terezanın bu qətdə əli olmuşsa, Fernand Jilbertanın məsləhətinə baxmayaraq, öz canı bahasına olsa da, hər iki cinayətkarı ifşa edəcəkdir. Bu, onun müəllimə və... həqiqətə olan borcudur.

Onlar əyləşdilər. Aşağıda göl və Uca Qovaqlar adası gecənin zülmətinə bürünmüşdü. Tereza bütün bu dəhşət haqqında söhbət açə biləcəyi bir adamın çoxdan həsrətini

çəkib onun üçün darıxırdı. İndi budur, nəhayət, danışa biləcəyi bir adam vardır. Tereza dumanlı hiss etdiklərinin hamısını sıxışdırıb ən sadə sözlərlə əvəz etməyə çalışırdı. Fernand özünün əvvəlcədən diqqətlə hazırlamış olduğu sualların birini də olsun ona verməyə macal tapmamış Tereza sözə başladı. Son günlər təkrar-təkrar zehmində söylədiklərinin hamısını ibtidai şəkildə və səmimiyyətlə ona söylədi.

– Məgər bu, dəhşət deyilmi!

Əslində, belə səmimiyyətlə söylənmiş bu sadələşmiş sözlər Fernandın qarşıya qoyduğu vəzifəni bitirmişdi. Fernand hiss edirdi ki, Terezanın qətlə heç bir dəxli yoxdur, Tereza onun özündən az sarsılmamışdır.

Bu, onun üzərindən ağır yük götürmüş, eyni zamanda da onun üzərinə ağır yük qoymuş oldu. İndi cinayətkar ilə necə edəsən? Qatili ifşa etmək Terezanı da – Fernandın yoldan çıxardığı və müəllimin qarşısında təqsiri Fernandındakından çox yox, əksinə, az olan Terezanı da uçuruma sövq etmək deməkdir.

Tereza necə də ağılsızdır! O, öz ağılsızlıq divarı arxasındakı ibtidai həyatında necə də xoşbəxtcəsinə yaşayır.

Jan-Jak onun miskinliyini necə mülayim bir həqarətlə açıb təsvir etmişdir! Hələ bu azdır: Jan-Jak bu xüsusiyyətləri tərifləmək üçün söz də tapmışdı. Sağlam və ayıq zəkalı Jilberta haqlı imiş: Jan-Jak Terezanın təqsirindən keçərmiş: məhz ona görə ki, Tereza belə səfehdir, Jan-Jak bütün təqsirləri onun üzərindən götürər, ona bəraət qazandırardı.

Ancaq Fernand Jan-Jak deyil, müqəddəs adam da deyil və Tereza haqqında nə düşündüyünü, heç olmasa, ona deməlidir. Fernand qaşqabaqlı halda, zəif səsle dilləndi.

– Bizim müqəssir olduğumuzu adam ağılına da sığışdırı bilmir!

– Bizim? – doğrudan da, təəccüb qalan Tereza soruşdu.

Əlbəttə, Fernandın fikrini o, başa düşməmişdi və ona nə qədər izah etsən də, başa düşməyəcəkdi. Buna çarə yoxdur. Fernandı mübhəm və aciz bir hiddət bürüdü. İndi bax, bu qadın, bu səfehlik mücəssəməsi dünyanın öz böyük müəllimini itirməsinə səbəb olmuşdur! Fernand titrək ay işığına qərq olmuş Terezaya tərs-tərs baxdı.

Aşağıda Uca Qovaqlar adası görünürdü. Fernand bu qadında onu özünə nəyin cəlb etdiyini anlaya bilmirdi.

Tereza onun ədavətini hiss etdi. Dəfn zamanı olduğu kimi, yenə Fernandın ona acığı tutmuşdu, Tereza da qətiyyən bilmirdi ki, nə üçün.

– Heç olmasa, mənə bir neçə nəvazişli söz de, – Tereza xahiş edib onun əlindən tutdu.

Fernand əlini dartdı.

– Mənə baxın, – sərtliklə qışqırdı, – mən bu nacinslə, bu qatillə görüşməyi sizə qadağan edirəm. Bir də onunla göz-gözə gəlməyə cəsəret etməyin. Əsla!

Onun nə üçün belə acıqlandığını Tereza indi anladı. Deməli, Fernand məsələni belə təsəvvür etmişdi ki, guya, Nikolas bütün bunları Terezanın xatirinə etmişdir, çünki o, Terezanı çox sevir. Deməli, gənc qraf onu, sadəcə, qışqanır.

190

Tereza itaətlə dedi:

– Fernand, sizin mənimlə belə danışmağa haqqınız var, mən təqsirkaram. Mən Nikolasla başlayanda siz hələ yox idiniz, mən isə tək-cə idim, sizə məlum olduğu kimi, həyatım da xoş keçmirdi. Əgər mən bilsəydim ki, siz gələcək və mənim tənhalığıma zinət verəcəksiniz, müsyö Nikolasla dolaşmazdım. İndi isə belə dəhşətli bir hadisə baş vermişdir və bir halda ki adam belə dəhşətli bir şey edib, deməli, bunu, hər halda, mənim xatirimə etmişdir. Deməli, bundan sonra mən ona qarşı amansız ola bilmərəm ki, siz gərək məni anlayasınız, Fernand. Mən hələ də biixtiyaram. Mənə möhlət verin. Bu keçən günlər mən onunla görüşməmişəm. Onunla danışmamışam da. – Fernand susurdu. Tereza onun susduğunu görüb təkrar etdi. – Mənə möhlət verin, Fernand, – sonra Tereza yəndəmsiz halda nazlanaraq sözünü tamamladı. – Axı Jan-Jakı lap bu yaxındaca dəfn etdiyimiz bir vaxtda sizin özünüz də bunu məndən istəməzsiz, deyilmi?

Aşağıda Uca Qovaqlar adasının yerləşdiyi göl parlalırdı. Fernand ikrah hissindən tükləri ürpərmiş halda Terezaya baxdı.

– Bunu sizdən istəmərəm? – Fernand cavabında soruşdu. – Mən sizdən heç bir şey istəmirəm. Mərhumun xatirəsini təhqir etməyə sizin haqqınız yoxdur. Onun məzarı

yanında, onun məzarının bir neçə addımlığında bu nacinslə aşnalıq etməyə cəsarət edə bilməzsiniz. Mənim sizdən istədiklərim bax budur. Mən sizdən heç vaxt başqa bir şey istəmirəm. Heç vaxt! Nəhayət, bunu anladınız mı?

Tereza anladı. Onun gözlərində, heyvani gözlərində mübhəm bir qəzəb alovu parladı.

– Deməli, siz belə imişsiniz! – Tereza dilləndi. Sonra da acı sözlər seçərək bu sözlərdən yöndəmsiz cümlələr düzəldib aram-aram, gur səsi ilə zövqlə söylədi: – Əvvəlcə mənimlə veyllənirsiniz, sonra da mənə rəzalətli sözlər deyirsiniz! Adınızı da qraf qoymuşsunuz, gələcək senyor! Mənim sizinlə keçirdiyim hər bir dəqiqəmə heyfim gəlir. Bir utanın! Onun yazı-pozuları içərisində oğru kimi eşələnən də siz olmuşsunuz, siz, adlı-sanlı bir cənab, aristokrat! Həmişə də əl altından, həmişə gizli eşələnmişsiniz. Bilirsinizmi, siz kimsiniz? – Tereza söz axtardı. – Siz ikiüzlüsünüz! Ağciyərsiniz! Siz hələ mənə əmr etmək də istəyirsiniz! Sizin mənə əmr etməyə haqqınız yoxdur. Mən müsyö Nikolasla istədiyim zaman və istədiyim yerdə öz istədiyimi edəcəyəm! O, sizin kimi nadan deyil. O, sevdiyi qadınla necə davranmalı olduğunu bilir. Mən onu sevirəm, sizi yox!

Fernand qalxdı. Tereza isə hələ də titrək ay işığına qərğ olmuş halda hərəkətsiz oturmuşdu, sözlər isə onun iri ağızından aram-aram tökülməkdə idi. Fernand bu sözlərin mənasını dərindən dərk etməyə vaxt tapmışdı. O, «Etiraf»ı oxumuş və bu sözlərin mənasını dərk etmişdi. Terezada qatilə minnətdarlıq hissi vardır, çünki qatil onun ərini onun xatirinə öldürmüşdür. Fernand onu müəllimin anladığı kimi anlamışdı – onun günahsız bədnamlığını anlamışdı.

Tereza onun gözünün içinə dik baxırdı. Fernand bu məğrur və həqarətli baxışa dözə bilmədi. Fernandın gözlərində etiraz, qəzəb və ikrah hissi alışıb-yanırdı. O, birdən-birə dönüb getdi, uzaqlaşdı.

Nikolas bütün bu günlər gizlicə Yay evinin ətrafında hərlənirdi. Ancaq Tereza belə tezəcə onunla görüşməyi ayıb bilirdi, axı bütün bu dəhşət indicə olmuşdu. Fernandla küsüşdükdən sonra o daha müsyö Nikolasdan qaçmırdı. O, müsyö Nikolası bütün varlığı ilə sevirdi. Məhəbbət onun özünü özündən üstün edirdi, o, müsyö Nikolas

üçün nəvazişli adlar axtarıb tapırdı: «Kola, mənim Kolam». Yaxud oynaq və şux adlar: «Mənim əziz Fındıqburun hökmdarım!» yaxud da: «Mənim müsyö Tetersollum!»

VII fəsil

TƏHLÜKƏLİ HƏQİQƏT

Markiz de Jirarden «Etiraf»ı oxuyurdu. Onu tez-tez qorxu və ikrah hissi, qızgın maraq bürüyürdü, qəlbində doğan həyəcanı güclə saxlayırdı. «Yeni Eloiza»nı yazan, sakit bir kədərlə Ermenonvili dolaşan quzu kimi həlim Jan-Jak bu səhifələrdə dərdədən alışıb-yanırdı.

Əgər «Etiraf» Jirardeni də həyəcana salmışsa, bəs bu kitabı soyuq və laqeyd, yaxud da düşmən bir qəlblə oxuyacaq minlərlə adam nə deyəcəkdir? Onlar, bütün bu təkəbbürlü və bədniiyyətli adamlar, murdar fikirli və çirkin hissli adamlar Jan-Jakın sirlərini necə qeybətlə danışacaqlar? Onlar bütün dünyaya necə murdar xəbərlər car çəkəcəklər? Yox, Jirarden bu təhlükəli həqiqəti qaragüruhün, cahil adamların pəncəsinə verə bilməz.

Amma məgər Jan-Jak göstəriş verməmişdimi ki, bu əsər onun vəfatından sonra dərc edilsin? Jirardenə kim haqq vermişdir ki, müəllimin iradəsi xilafına olaraq bu yeni, dəhşətli və adamı həyəcana salan həqiqəti bütün dünyadan gizlətsin?

O, əlyazmanı oxumaq üçün Düsiyə, Jan-Jakın dostuna verdi. Şair bu kitabın səhifələrində açılan həqiqətdən qorxuya düşdü. O, markizin şübhə və tərəddüdlərinə şərik oldu.

Eyni zamanda aydın oldu ki, Jan-Jak əlyazmasının surətlərini özünün bir neçə cenevrəli dostuna – pastor Multuya və yanamerikalı Düpeyrə etibar edib vermiş və vəsiyyət etmişdir ki, onlar manuskripti¹ onun vəfatından sonra dərc etdirlənsinlər. Bu dostlar da belə etmək fikrində idilər. Markiz gözəl ifadəli məktublar yazaraq onları bu fikirdən daşındırmağa çalışmışdı. Lakin pastor Multu Jan-Jakın şəksiz doğruculuğuna, habelə onun aydın ifadə olunmuş iradəsinə istinad edərək «Etiraf»ın ləngidilmədən

¹ Manuskript – əlyazması; əsas etibarilə qədim dövrə aiddir.

dərc olunmasında israr edirdi. Uzun yazışmalardan sonra Düsinin belə bir təklifi qəbul olundu ki, Jan-Jakın əsərlərinin böyük külliyyatı yenidən nəşr edilsin və ilk dəfə dərc olunan əsərlər axıncı cildə daxil edilsin. Jirarden yüngülcə nəfəs aldı. Təhlükəli həqiqətin üzə çıxması, ən azı, üç il təxirə salınmış oldu.

Jirarden madam Levasseri nəzərə almadı.

Jan-Jakın ədəbi irsini almaq istəyən bir neçə nəşir artıq Terezaya müraciət etmişdi, buna görə də Levasser tələb edirdi ki, markiz əlyazmaları indi, təzə yapılmış fətir kimi tezəcə yayılacağı bir zamanda satsın. Müsyö de Jirarden bu əlyazmaların dərc olunması haqqında öz fikrini ona izah etdi. Madam Levasser o saat belə düşündü ki, bu yolla yağlı qonorara yalnız bir çox illər keçdikdən sonra çata bilər, buna görə də etiraz etməyə başladı.

– Əgər biz əsərlərin nəşrini bir qədər yubatmasaq, Jan-Jakın vəfatından sonrakı şöhrətinə zərər yetirə bilərik. Onun bütün dostları belə düşünürlər, – deyərək markiz hövsələdən çıxdı.

– Mən və mənim qızım, iki zavallı dul qadın belə incə mülahizələri özümüzə rəva görə bilmərik, – madam Levasser coşdu. – Bizə pul lazımdır. Biz lazımı qədər, olduqca çox gözləmişik, hörmətli kürəkənimin maddəciyi üzündən lazım olan qədər dözüb-durmuşuq. Mən yol verə bilmərəm ki, indi də başqa bir fəlsəfə bizim yolumuz üstə əngəl çıxsa.

Bu müqavimətdən əsəbiləşən markiz dedi:

– Siz məni, madam, haqqında susmaq istədiyim bir məsələyə toxunmağa məcbur edirsiniz. Bu əlyazmalarda qızınızın, elə şəxsən sizin özünüzün də adına ləkə gətirən yerlər vardır.

Qarı bərk qəzəbləndi. Jan-Jak əvvəlcə öz xoşagəlməz xəstəliyi ilə onun qızını bütün ömrü boyu bezara gətirmişdi. Terezasız Jan-Jak çoxdan məhv olardı və məhv oldu da; sonra onun uşaqlarını əlindən almışdı, indi isə təşəkkür əvəzinə bu divanə, bu filosof onu hələ bir tabutdan da söyüb biabır edir! Lakin madam Levasser özünü ələ alıb işgüzarcasına təklif etdi:

– Axı adımıza ləkə gətirən həmin yerləri çap etməmək də olar, sadəcə olaraq, üstündən keçmək, vəssalam. Mənim hörmətli kürəkənim qəbirdədir. O heç bir şey bilməz.

Jirarden özündən çıxdı.

– Madam, bu barədə heç söz də ola bilməz ki, Jan-Jakın əsərlərinə qayçı, yaxud yad bir qələm toxuna. Buna heç bir nəşir, dostlardan heç biri razı olmaz, o cümlədən mənim özüm də razı ola bilmərəm, – kəskin surətdə öz fikrini bildirdi.

– Neylək, – madam Levasser cavab verdi, – qoy bu yerlər qalsın və bizim adımıza ləkə gətirsin. Bir ovuc luidor üçün bizciyəz bunu da udmağa hazırıq.

Jirarden madam Levasserə baxır və qəzəb hissi onu getdikcə daha bərk boğurdu. Əgər bu iki qadın Jan-Jakın dəhşətli ölümünün bilavasitə müqəssiri olmamışsa da, onun ölümünün bilavasitə səbəbkarları olmuşlar. İndi isə bu eybəcər, bu yırtıcı qoca mərhumun sonrakı şöhrətinə də qəsd edir. Bəsdir, yetər! Hər bir nəzakəti kənara atmaq lazımdır!

194

– Madam, mən sizə çoxdan demişəm ki, Böyük Britaniya əlahəzrət kralının maliyyə işləri idarəsi sizin kürəkəninizin təqaüdünün bundan sonra da saxlanacağına dair mənim göndərdiyim sorğuya hələ cavab verməmişdir. Həm də lord-marşal¹ özünün təyin etdiyi təqaüdü bundan sonra da verilməsi haqqında qərarını hələ çıxarmamışdır. Madam, əgər sizi nüfuzdan salan əlyazmalar çap edilərsə, onda nə siz, nə də sizin qızınız ingilis təqaüdü almağa çox çətin ümid bağlaya bilərsiniz.

Madam Levasser kiçik adamların kübar ağalarla mübarizədə öz hüquqlarını müdafiə etməyin necə çətin olduğuna qüسسə ilə bir daha inandı. Bu əsil-nəcabətli əclafın hər yerdə öz adamı vardır. Amma madam Levasser, bununla belə, yenə təslim olmadı.

– Biz əziz Jan-Jakımızı itirdikdən sonra necə bir məngənəyə düşdüyümüzü hələ indi hiss edəcəyik, – deyə şikayətləndi. Sonra tikan kimi iti xırda gözlərini markizə zilləyərək astadan aydın və ifadəli bir tərzdə dedi: – Əfsus, bu itkinin qarşısını almaq elə asan idi ki!

Madam Levasser, özünün istədiyi kimi, markizin ürəyinin başına toxunmuşdu. Jan-Jakın ölüm yatağı yanında olarkən qarının dilsiz tənəsinə markiz heç bir cavab vermə-

¹ Lord-marşal – Şotlandiyanın irsi marşalı, Neşşeltalın (İsveçrədə) qubernatoru, J.-J. Russonun dostu Corc Keyt (təqr. 1693–1778) nəzərdə tutulur.

mişdi, amma o, bu həyasız sözləri qulaqardına vurmaq fikrində deyildi.

– Bu nə deməkdir, – kəskin ahənglə soruşdu. – Əməlli-başlı deyin görüm.

Qarı geri çəkilmədi.

– Daha nə deyəcəyəm? – deyə madam Levasser hər şeyi başa düşdüyünü bildirən kinayəli bir ifadə ilə gözlərini Jirardenə zillədi. – Mən nə məhkəmə hakimiyyəmə, nə ruhani, nə də filosof, nə olubsa, o da olub. Amma sizi, cənab markiz, vaxtında xəbərdar etmişdim, siz bunu inkar edə bilməzsiniz. Əgər siz o vaxt, doğrudur, əsilzadə olmasa da, amma həyatı və insanları tanıyan, ətrafda nələr edildiyini yaxşı bilən qoca qadının məsləhətinə əməl etsəydiniz, bir çox şeylər başqa cür olardı, cənab markiz.

Onu boğmaqda olan qəzəb hissindən Jirardenin bir anlığa gözləri qaraldı – fırlaqla bir şey qopartmaq məqsədi güdən bu alçaq cəhd onu olduqca qəzəbləndirdi. Lakin özünü ələ aldı. Qarı vərəsəliyi dərhal almaq ümidində idi, onun ürəyində bu əlyazmalarından başqa heç bir şey yox idi, aydındır ki, belə bayağı bir fərd indiki vəziyyətdə bütün ağıl-kamalıni itirir və Allah bilir ki, özündən nə qondarıb düzəldir. Hələlik başlıca məsələ budur ki, «Etiraf» barədə hər cür söhbətə son qoymaq, bu murdar ağız pulla yummaq lazımdır, bir də ki əgər o, bu iki qadının qayğısına qalmağı öz üzərinə götürərsə, Jan-Jak ruhunda hərəkət etmiş olar.

– Sizin çəkdiyiniz çətinlik demiş olduğunuz artıq sözləri sizə bağışlayır. – Müsyö de Jirarden təkəbbürlə, öz nifrətini, demək olar, gizlətmədən sözünə davam etdi: – Mən həmin ingilis təqaüdləri üzrə pul verilməsini müvəqqəti olaraq öz üzərimə götürməyə hazırım. Buna əlyazmalar üçün verilən borc pul kimi baxın.

Qarı markizin təklifinə məmnun halda heyran qalıb dedi:

– Başına bu qədər müsibətlər gəlmiş qoca bir arvad arabir artıq sözlər deyirsə, onu bağışlayın. Mən həmişə sizi öz xeyrixahımız bilmişəm, bunu da bilmişəm ki, siz bizi, yoxsul dul qadınları başlı-başına buraxmayacaqsınız.

Madam Levasser sonra məmnun halda dönüb getdi.

Jirarden də özündənrazı idi, o, Jan-Jakin sadıq dostu və onun əsərlərinin sədaqətli mühafizi kimi hərəkət etmişdi.

Markiz, Jan-Jakin Qudon tərəfindən düzəldilmiş maskası qarşısında dayandı. Bu üzdə dərin malxulyanı gətirən sükut duyulurdu, buna görə də qırıq-qırıq olmuş alından bütün sağ gicgah boyu uzanan çuxur, məşum yarıq, yara yeri daha da dəhşətli görünürdü. İlk dəfə maskanı görərəkən Jirardenin heykəltəraşla etdiyi söhbət onun yaxşı yadında idi. «Müsyö, siz sağ tərəfdəki nahamarlığı... bir qədər düzəldə bilmədinizmi?» – o, özünə xas olmayan qətiyyətsizliklə soruşmuşdu. «Yox, müsyö», – Qudon qısa-cavab vermişdi. Jirarden «Etiraf»la tanış olduğu vaxtdan bəri isə yarılmış gicgah daha zəhmli görünürdü. Dedi-qoduçu camaat hələ gör nələr uydurub-qondaracaq, əgər müəllimin həyat tarixi onların dilinə düşsə, onlar bu əzik yerə baxıb necə qəzəbli təfsirlər düzəldəcəklər!

196

Uydurub-qondarmaq! Birdən onu belə bir fikir sarıtdı ki, burada uydurmağa bir şey yoxdur. Bütün bu vaxt ərzində özünü aldatmış, hər şeyə göz yummuşdur, hələ bir saat bundan əvvəl qarının dəhşətli dərəcədə aydın sözlərini bir şey qopartmağa çalışmaq kimi başa düşmüşdür. İndi o, birdən başa düşdü: «çərənçilik» həqiqət imiş. Bu Nikolas... «deginən!» – o, özünə əmr etdi... Jan-Jaki öldürmüşdür.

Jirardenin qıçları büküldü, oturmağı oldu. O, təqsirkardır, qarı haqlı olaraq təqsiri onun üstünə yıxır. Gizli açar saxlanan yerdə qarışıqlıq gördüyü vaxt Jirarden öz daxili səsini belə yelbeyinlik edib boğmamalı idi. İkinci dəfə, it zəhərləndikdə də xəbərdarlığı eşitmək istəməmişdi. Üçüncü dəfə öz rəzil ağı ilə hər şeyi başa düşən qarı markizin bu kələkbazı qovmasını tələb etdiyi vaxt da o heç bir tədbir görməmişdi. O vaxt bir tədbir görmək, mehtəri it kimi qovub atmaq lazım idi.

Bununla belə, demək olarmı ki, Jirarden təqsirkardır? Axı Tereza haqqında şayiələri boş çərənçilik kimi qəbul etməyə onun əlində bir çox əsaslar var idi. Məgər Jan-Jakin özü, «Etiraf»ın şəhadət etdiyi kimi, Terezaya inanmırdımı? Məgər Jirarden müəllimin özündən ağıllı olmağa borclu idimi?

Bəli, bəli, borclu idi. Məhz belə. Jan-Jak inana bilirdi. Onun vəzifəsi öz əxlaqsız arvadı Tereza kimi cüzi təzahürləri deyil, böyük hadisələrin gələcəyini əvvəlcədən gör-

məkdən ibarət idi. Saray əhlini və camaatı tanıyan, vaxtilə orduya komandanlıq etmiş olan Jirardenin isə Levasser qarından da axmaq olmağa haqqı yox idi.

Bəs indi o nə etsin? O nə edə bilər? Hətta o vaxt Jan-Jakin meyiti yanında durduğu vaxt belə hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsini indiki kimi aydın təsəvvür etsəydi də, yenə susmağa və yalan danışmağa məcbur olardı. Bir halda ki o, mehtəri öz yanında saxlamış, bir halda ki o vaxt düzgün hərəkət etməmişdir, onda özü bundan sonra da susmağa, bundan sonra da yalan danışmağa, getdikcə daha çox təhlükəli şəkil alan həqiqət yolunu kəsmək üçün yüzlərcə rüsvayçı yalan addımlar atmağa vadar olmuşdur.

O, qatili cəzalandıra bilməmişdi. Lakin bir şeyi edə bilər: onunla öz şübhəli əlbirliyini qıra bilər, onu rüsvay edib lənətlə qova bilər.

Nikolası öz yanına çağırırdı.

Ondan ciddi və qısaca soruşdu ki, Yay evindəki xanımlara xidmətini yenə davam etdirirmi. Nikolas həyasız bir ədəblə cavab verdi:

– Bəli, cənab markiz. Axı tövlələrdə görüləsi bir iş yoxdur, buna görə də mən vaxtımın bir hissəsini xanımlara xidmətə həsr edirəm.

Jirarden sərt halda soruşdu:

– Siz dul Russo ilə məhrəmanə dostluq edirsinizmi?

– Demək olmaz ki, dul Russo mənə iltifat göstərmir,

– Nikolas cavab verib azca seziləcək dərəcədə gülümsəyərək işgüzarlıqla sözünə davam etdi: – Əgər bu dostluğundan imtina etsəydim, öz-özümə qəsd etmiş olardım.

– Yubanmadan Ermenonvildən yığışib kürünün! – Jirarden qışqırdı. – Günü bu gün!

Bu vaxtadək heç kəs ona toxunmadığından Nikolas belə hesab edirdi ki, bütün əhvalat piy şamı kimi yanib əriyərək sönəcəkdir: bir qədər iy verib yaddan çıxacaqdır. İndi, yəqin, qarın, bu tərki düşük yabı əbləh markizə rahatlıq verməyib. Necə olursa-olsun, amma indi geri çəkilmək lazımdır.

– Nə deyirəm, əgər siz belə düşünürsünüzsə ki, mənim getməyim cənab filosofun şöhrətini artıracaq, gedərəm, baş üstə! – Nikolas çiyinlərini qısaraq həyasızcasına cavab verdi. Markiz əsasını qaldırdı. Nikolas qımıldanmadı. – Cənab

markiz, madam Russoya olan dostluq hissimi vurub əlimdən ala bilməzsiz, – deyib nəzakətlə əlavə etdi.

– Əgər siz bir də cəsarət edib mənim ərazimə ayaq bassanız, məhkəmə hakimim sizi həbsxanaya salmaq haqqında göstəriş alacaqdır, – markiz etiraza yol verməyən bir əda ilə son fikrini bildirdi.

– Narahat olmayın, cənab markiz, mən Ermenonvilin asari-ətiqələrindən xirtdəyimə kimi doymuşam.

Bu zibil topasını öz evindən tullayan Jirarden hər iki qadının yaxınlıqda olmasına dözə bilmədiyini, demək olar, cismən hiss etməyə başladı. Amma təəssüf ki, Jan-Jakın dul qalmış arvadını və onun anasını Jan-Jakın məzarının olduğu Ermenonvildən dava-dalaşsız qova bilməzdi. Ancaq heç olmasa, onları gözdən uzaq bir yerə salıb gizləmək lazımdır.

198

İsveçrə evi, Jirardenin Jan-Jak üçün tikdirdiyi həmin kiçik evcik tikilib hazır oldu. Jirarden buyurdu ki, onların ora köçmələri barədə arzusunu qadınlara çatdırsınlar.

Rıqqətli bir qüسسə içərisində olan Jirarden bir vaxtlar Jan-Jakın öz evinin necə tikilib ucaldığına baxdığı meşə talasındakı həmin kötüyün üstünə əyləşdi. Kiçik İsveçrə evinə Jan-Jakın deyil, bu qadınların köçüb sakin olmaları həm acı, həm də gülünc idi. Amma onlar burada, heç olmasa, Jirardenin gözünə görünməzlər.

Onlar oraya köçdülər, bundan belə Jirarden kiçik İsveçrə evinin yaxınlığına belə gəlmirdi.

VIII fəsil

BƏDNİYYƏT RÜHÜN QOVULMASI

Jirarden mərhumun məhəbbətlə toplayıb düzəltmiş olduğu herbarini Fernanda verdi. Onu madam Levasser əlyazmalar ilə birlikdə göndərmişdi. Ancaq Fernand nəbatata olan hər cür marağını itirmişdi, o, öz müəllimi kimi, qurudulmuş bitkiləri insan və hadisələrlə xatirə telləri ilə əlaqələndirməyi bacarmırdı.

Onun xatirələrində Jan-Jak getdikcə daha çox əzəmətlilik xüsusiyyətləri kəsb edirdi, bunun əvəzində isə Fernand

özünə səmimi qəlblə etiraf etdiyi kimi, canlı xüsusiyyətlər getdikcə daha çox saralıb-solurdu.

O, müəllimini yada salıb kədərlənərkən öz gücsüzlüyü və təqsiri haqqında düşünməməyə çalışırdı. Atası Nikolası qovduğundan dolaşmaq şeylərin bir çoxu Fernandin iştirakı olmadan açılmışdı, qadınlar İsveçrə evciyinə köçdükləri və demək olar, onlarla daha rastlaşmadığı vaxtdan bəri isə Fernand çox vaxt saatlarla, bəzən də günlərlə Terezanı və onunla əlaqədar olan dəhşətləri daha yada salmırdı. O, həmişə aydın və sakit olan Jilbertanın ağıllı sözlərinə həvəslə qulaq asır, Jilberta isə onu inandırır ki, ağır günlər ötüb-gətməmiş və bir daha bu günləri xatırlamağına dəyməz.

Doğrudur, çox vaxt Fernand Jan-Jakin üzündən çıxarılmış maskanın qarşısında durarkən onda öz günahını yumaq, bundan ötrü nə isə bir şey etmək arzusu baş qaldırırdı. Jan-Jakin heç də təntənəli büstü deyil, onun üzündən çıxarılmış gicgahı əzik maska bir həqiqət mücəssəməsi idi.

Fernand görürdü ki, Jan-Jakin ölümü Ermenonvil kəndində də adamları narahat etməkdədir. Onlar Fernandin gəldiyini gördükdə, adətən, söhbətlərini kəsirdilər.

Fernand bir dəfə Martin Katrudan açıq-açığına soruşdu:

– Sizdə nə olub belə? Nə barədə belə pıçıldaşırsınız? Bir də ki nə üçün mən gələndə susursunuz?

Martin kinayə ilə gülümsədi.

– Sən özün fikirləşib tapa bilməzsənmi? – o, ucadan cingiltili bir səslə cavab verdi. – Hamı sizin mərhum müqəddəs adamınız haqqında danışır.

– Çox maraqlıdır, görəsən, nə uydurublar? – Fernand biçimsiz bir kinayə ilə soruşdu.

– Uydurublar? – deyə Martin yenidən soruşub geniş çiyinlərini çəkdi. – Onlar bütün ölkənin dediyini deyirlər.

Fernand qızardı.

– Bəlkə, zəhmət çəkib, bir qədər dürüst danışasan? – deyə Martinə meydan oxudu. Martin susaraq yalnız öz qara fərasətli və məsxərəçi gözləri ilə ona baxdığından Fernand hökm etdi: – İzah elə görək!

– Qraf Breqi, əgər siz mənimlə belə bir əda ilə danışmağı lazım bilirsinizsə, – Martin cavab verdi, – onda xoş söhbətimizi bu gün yarımçıq qoymaq daha düzgün olardı.

– Əşi bir danış görək! – Fernand ona yalvardı. – Nə üçün səndən hər sözü kəlbətinlə çəkib çıxartmaq lazım gəlir?

Martin fikirləşdi ki, Fernand o qədər də ağılsız olmasa da, bəzi şeylərdə yenə də məhduddur, axı o aristokratdır; bununla belə, Fernand o qədər də avam ola bilməz ki, bütün dünyaya məlum şeyi bilməsin.

– Doğrudanmı, sənə hələ izah da etmək lazımdır? – Martin soruşdu.

– De görək, axı bir de görək! – Fernand israr etdi.

Martin çiyinlərini qısaraq cavab verdi:

– Yaxşı, deyim də. Əgər bir adam öz dədə-babalarının yanına köçürsə, yaxud onu belə alçaq tərzdə köçürürlərsə, onda mənim həmçinin hamının qəti fikrincə, olmuş əhvalatdan baş çıxartmaq lazımdır. Siz isə baş çıxartmaq istəməmisiniz. Əvvəlcə siz bilmirdiniz ki, öz qonağınızı harada yerləşdirəsiniz, ona daha nə kimi hörmət, ehtiram edəsiniz, sonra isə sizin mehtər onun kəlləsini yardıqda onu – sadəcə olaraq, torpağa gömdünüz, vəssalam. Bax onlar, bizim kəndlilər bunu o qədər də bəyənmişlər.

Fernand kənddə camaatın nədən bəhs etdiyini çox yaxşı bilirdi, lakin aydın sözlərlə deyilmiş bütün bunları eşitdikdə onun canlı üzündə bir dəhşət ifadəsi oyandı.

– Kəlləsini yarıb? Bizim mehtər? – deyə o çaşbaş halda təkrar etdi.

Belə hədsiz bir axmaqlıq və ya özünü bilməməzliyə vurmaq, yaxud da bunların hər ikisi birlikdə Martini qəzəbləndirdi.

– Bəs kim? – kobud şəkildə soruşdu. – Axı hamıya məlumdur ki, sizin müqəddəs adamınızın arvadı bu ingilis mehtərinə dəlicəsinə vurulmuşdur, müqəddəsiniz isə onlara mane olmuş. Onlar da ondan can qurtarmağı qərara alırlar. Bu lap gün kimi aydındır.

Fernand gözlərini Martinə zilləmişdi. Gözlərində aciz bir qəzəb alovu yanırdı. Fernandın belə körpə uşaq sadəlövlüyündən əsəbiləşən Martin özünü bir qədər itirmiş halda, demək olar, şəfqətlə dedi:

– Bu xanım bir çoxlarının boynundan asılmışdır.

Fernand bərk qorxuya düşdü. Bu Martin hər şeyi bilir. Hamı hər şeyi bilir. «*Piget, pydet, poenitet* – məyus olmaq, utanmaq, peşman olmaq» – qeyri-ixtiyari öz-özünə təkrar

etdi. Sonra qeyri-ixtiyari olaraq əlləri ilə üzünü örtdü, həya onu boğurdu.

Martinin ona yazığı gəldi. Bununla belə, Martin şad idi ki, hər şeyi bu aristokratın, Fernandin gözüne soxmuşdur... Martin qızıışmışdı və daha özünü saxlaya bilmirdi.

– Bu işlər barədə bilmirəm sizinkilər – aristokratlar necə düşünürlər, biz kiçik adamlar isə buna misilsiz biabırçılıq deyirik. Sizin ingilis mehtəriniz, o həyasız bədsifət əvvəlcə gedib Jan-Jakı öldürür, sonra da tabutunun başında onun arvadı ilə qucaqlaşır, siz isə onların yanında durub bütün bunlara sakitcə tamaşa edirsiniz. Biz bu yerdə deyirik ki, «tfu, lənətə gələsən!» Bizim uşaqlar bu fırldaqçını necə olsa güdəcək, arvadın yanından qayıdanda tutub elə əzişdirəcəklər ki, sağ yeri qalmasın.

Fernand heyrətlə gözlərini Martinə zillədi:

– Bəs axı Nikolas burada yoxdur. Atam onu çoxdan qovub.

Buna Martin ondan az təəccüb etmədi.

– Ey mənim məsum totuq uşağım! – o, Fernandı məsxərəyə qoydu. – Əlbəttə, əclaf buradadır. Sənin gözlərin hara baxır? Mehtər, Kondenin yanında xidmət edir. Konde sizdən çox da uzaqda olmur.

Bütün bunlar dəhşət idi, lakin Fernand bunun belə də olduğuna şübhə etmirdi. Şahzadə Konde onun atasına əclafliq etməyə həmişə şad olardı.

Fernand qəzəb və həyasından alovlanaraq meşə ilə qaçırdı. Deməli, hətta kəndlilər də hiss etmişlər ki, bu işi yerdə qoymaq olmaz, Fernand isə iradəsiz olaraq əllərini yanlarına salıb sakit durmuşdur. Onun heysiyyəti yoxdur-nədir? Bu həyasız qadının həmin əclafı Jan-Jakın qəbri üstə azgınlıq etməsinə yol verməyə onun haqqı yoxdur. Əgər lazım gələrsə, əclafın başına lap güllə də çaxmaq lazımdır!

O, bu dəfə əvvəlcədən Jilberta ilə uzun-uzadı danışmayacaq, onun tədbirlilik və qorxaqlıq haqqındakı nəsihətini dinləməyəcəkdir!

O, birbaşa Jirardenin yanına gedib ona belə dedi:

– Atacan, siz ingilis mehtərini bizim malikanələrdən qovmuşunuz. Amma bizim dostumuz, şahzadə Konde onu öz yanında işə götürmüşdür. Nikolas bu yerlərdə dolaşmaqda davam edir və madam Russo ilə görüşür.

Hər səhər Jirardenə raport verən Ermenonvil məhkəmə hakimi xəbər vermişdi ki, məşhur Nikolas Montretu hələ də qonşu malikanədə yaşamaqdadır. Məhkəmə hakimi daha nə isə demək istədi, lakin Jirarden onun sözünü yarımçıq kəsib soruşdu: «O, yenə də mi əvvəlki kimi Ermenonvildə görünür?» – məhkəmə hakimi mənfi cavab verdikdə Jirarden bundan tamam razı qalmışdı. İndi budur, oğlu onu yenə əvvəlki əhvalata qayıtmağa məcbur edir. Jirardenin acığı tutdu.

– Axmaq şeyiədir, – dedi. – Məni boş və mənasız şeylərlə narahat etmə.

– Yox, şeyiə deyil, – Fernand israr etdi. – Əclaf yenə də əvvəlki kimi həmin qadınla görüşür. Bunu hamı bilir, hamı bu barədə danışır. Ata, siz bir tədbir görməlisiniz! Sizə yalvarıram: ona qarşı bir ölçü götürün. Qəti və ciddi bir ölçü!

202

Oğlunun təkidli və ittihamedicisi ahəngi markizi qəzəbləndirdi. Fernand ömründə bir dəfə də olsun atasını məzəmmət etməmişdi, indi belə görünməmiş cəsarəti təkcə onun Jan-Jakla dostluğu ilə izah etmək olmazdı. Görünür, uşağın əlində daha möhkəm, şəxsi xarakter daşıyan daha güclü əsas vardır. Bu vaxt Jirardenin, nədənsə, birdən yadına düşdü ki, Fernand bəzən axşam naharından əvvəl itərdi və Jan-Jakdan qaçıb gizlənərdi. Bütün bunlar, əlbəttə, bir-biri ilə əlaqədardır: Fernand, yəqin, bu gəzəyən qadınla veyllənmişdir.

O, öz qəzəbini oğlunun üstünə tökə biləcəyindən həttə bir qədər yüngüllük də hiss etdi.

– Siz necə cəsarət edib belə şeyiələrlə mənim yanıma gəlmişsiniz? Nə cəsarətlə mənə vəzzariyyat oxuyursan? – ciddiyyətlə qışqırdı. Fernand qıpqırmızı qızarıb susurdu, Jirarden isə amansızcasına soruşdu: – Qraf Fernand, siz mənə nəyi etiraf etmək istəyirsiniz?

Fernand təhqir olunmuşdu. O, özünə aman verməmişdi, o, ağır bir vəzifəni yerinə yetirmiş və atasına göstərmişdi ki, qatil hələ də bu ətrafda həyasızcasına gəzir və öz bəd əməlinin bəhrələrindən ləzzət alır, bu isə Ermenonvil üçün rüsvayçılıqdır. Ermenonvil senyoru isə onun hərəkətlərinə kölgə salmaqla ona kömək edir. Atasının yerinə Fernandı həya təri bürüdü!

Fernand atasının onu özünə tabe etməyə çalışaraq uzun illər xırdaçı adam kimi ciddilik göstərdiyini xatırladı; onu hər cür bəhanələrlə necə əzab-əziyyətə salıb incitdiyi yadına düşdü. Atasının skripkanı necə sındırdığını da xatırladı. Onu göndərdiyi dəhşətli hərbi məktəb illəri də xatirinə gəldi. Bir çox illər bundan əvvəl baş vermiş gülünc və acınacaqlı bir əhvalat onun gözü qarşısında aydın bir şəkildə canlandı. Bir dəfə Fernand ovda olanda atası onun ardınca çapar göndərib dərhal evə qayıtmasını əmr etmişdi. Qayıtdıqda atası ona belə demişdi: «Müsyö, siz gedərkən öz otağınızın qapısını bağlamağı unutmuşsunuz. Bağlayın, sonra gedib ovunuzu davam etdirə bilərsiniz».

Əlbəttə, atası bir çox hallarda ona öz məhəbbətini də izhar etmişdi. Məsələn, arada özü ilə İtaliya və İsveçrəyə uzun səyahətə aparmışdı. O, müxtəlif yollarla oğluna cəsarətsiz, demək olar, gizli bir mehribançılıq göstərirdi.

Qəzəb və məzəmmət etmək hissi, eyni zamanda məhəbbət hissi ilə coşan Fernand atasına baxırdı, o, atasının gərginlikdən qıc olmuş simasında əzabverici bir aydınlıqla oxuyurdu ki, onun da öz dərdi vardır. Əlbəttə, cinayətkarı cəzalandırmaq ehtiyacı bu məğrur və ədalətli adamı Fernanddan az yandırmırdı. Lakin Jirardeni həyəcanlandıran Ermenonvilin nüfuzu idi; Ermenonvil senyoru öz evinin şərəfi və şöhrətinə xələl gətirəcək bir hərəkət etmək istəmirdi, Jan-Jakin ölümü ətrafında əgər səs-küy qalxarsa, bu şərəf və şöhrət ləkələyə bilərdi.

Jirarden dedi:

– Mən cavab gözləyirəm.

Fernand dili tutula-tutula mərdanə etiraf etdi:

– Bəli, mənim bu qadınla olan əlaqəm məni təqsirkar edir. Lakin məhz buna görə, – qızgınlıqla sözünə davam etdi, – mənim üçün bu çox mühüm məsələdir ki, müəlimlə belə dəhşətli bir surətdə əlaqədar olan adam bir-dəfəlik və həmişəlik buradan qovulsun. O, bir daha bu torpaqda gəzib müəllimin xatirəsini hörmətdən sala bilməz. Atacan, bəlkə, mən də çox cəsarətli danışırım, amma sizdən bir daha xahiş edirəm: bu rüsvayçılığa son qoyun! Bu rüsvayçılıq mənim ürəyimi parçalayır! – Sonra Fernand sifəti eybəcərləşərək heybətli bir səslə qışqırdı: – Ermenonvilin havası ilə nəfəs almaq olmur!

Markizə hələ heç kəs belə sözlər deməmişdi, hələ heç kim heç vaxt onu öz şərəfini qorumağa çağırmamışdı, belə çağırışı isə öz doğma oğlundan eşitmək ona heç də layiq bir şey deyildi. O, qeyri-iradi olaraq əlini yuxarı qaldıraraq Fernandı vurmaq istədi. Lakin birdən onun nəzəri Jan-Jakın ölüm maskasına sataşdı. Əli öz-özünə aşağı düşdü. Onun daxilində öz şəxsi günahı daha qüvvətlə səsləndi.

Lakin Jirarden bu təqsiri heç vaxt heç kimin yanında boynuna almayacaqdır. O, üzə durub qiyam edən oğlunu öz yerinə oturtmaq üçün kəsərli sözlər axtarırdı. Lakin tapa bilmirdi. Nəhayət, o, həlim və qüssəli halda, yorğunluqla dedi:

– Oğlum, bu ağır itki sənin ağlını başından çıxarmışdır.

Bu dəqiqədə Fernand da, öz növbəsində, atasının ürəyində nələr olduğunu başa düşürdü. Xeyli sükutdan sonra astadan və ehtiramla soruşdu.

– Atacan, nə qərara gəldiniz?

– Mən Parisə, polis nazirinin yanına gedəcəyəm, – Jirarden cavab verdi.

Markiz Nikolas Montretu adı ilə yaşayan öz keçmiş mehtəri Con Bollini sürgün etməyi polis naziri müsyö Lenuardan tələb etdikdə, nazir, görünür, çox təəccüb etməmişdi. O, qalın iş qovluğunu gətirməyi əmr edib sonra belə bir nəticə açıqladı:

– Mən görürəm ki, – işi vərəqləyərək dilləndi, – biz artıq bir dəfə sizin mehtərinizi ölkənin hüdudları xaricinə sürgün etmək niyyətində olmuşuq. Bu, siz onu işdən çıxardığınız vaxt olmuşdu. Lakin əlahəzrət şahzadə Konde onu öz yanına apardıqdan sonra biz öz qərarımızı ləğv etməli olduq. Əziz və çox hörmətli markiz, sizin verdiyiniz məlumat vəziyyəti dəyişir. Biz İngiltərə ilə müharibə vəziyyətindəyik və bu ingilis kimi şübhəli bir şəxsin bizim torpağımızda işi ola bilməz. Mən onun sürgün edilməsi haqqında əmr verərəm.

Markiz öz niyyətinə belə yüngülcə nail olduğuna təəccüb edərək sevindi. Lakin bir şey onu pərt edib sıxırdı ki, görünür, nazir Ermenonvildəki hadisələrdən çox yaxşı xəbərdarmış. Deməli, həkim və məhkəmə əhli-xibrəsi Parisi inandıra bilməmişdi. Jirarden Jan-Jakın müəmmalı ölümü haqqındakı həqiqəti müasirlərindən və gələcək nəsillərdən gizlətməklə özünə həddindən artıq güvənməyibmi?

Necə olsa da, ilk məqsəd yerinə yetirilmişdir: qatil göz-dən yox olacaqdır.

Artıq bir neçə gündən sonra Nikolas əlahəzrət xristian kralın torpağını bir həftə ərzində tərk etmək və bu torpaqda görünərsə, şiddətli cəza alacağı haqqında polis nazirinin özü tərəfindən imzalanmış bir əmr aldı.

Nikolas tüpürüb dişlərinin arasında fiştıncı çaldı. Etiraf etməmək olmazdı: deməli, lovğa Jirarden qoca madyanla yaxşıca bir oyun düzəldiblər. Nikolas boyun əyməli olacaqdır.

Lakin mister Con Bolli o adamlardan deyildi ki, bir dəfə ağılına batan şeydən sonralar asanlıqla əl çəksin. O, Fransanı müəyyən bir vaxtadək tərk edəcəkdir: nə vaxt isə müharibə qurtarar, o da qayıdıb bu arvadı, onunla da birlikdə səfehın yazı-pozularını və pullarını ələ keçirər.

Buna görə də, hər şeydən əvvəl, Terezanı özü üçün təmin etmək, ona öz damğasını vurmaq lazımdır.

Nikolas gecə düşən kimi İsveçrə evciyinə getdi. Qadınlardan artıq qapıları bağlayıb yatmağa hazırlaşmışdılar. Madam Levasser Nikolası görəndə donub-qaldı – onu vahiməli bir qorxu bürüdü: İsveçrə evciyi qəsrədən uzaqda, parkın dərinliyində idi; burada qışqırmaqdan lap partlasan da, heç kim eşidib köməyinə gəlməyəcəkdə!

– Axşamınız xeyir, madam, – Nikolas nəzakətlə ona müraciət etdi. – Axşamınız xeyir, mənim hurim! – sonra Terezaya müraciət etdi. – Mən səninlə danışmalıyam.

Tereza da qorxuya düşdü. Görünür, nə işə mühüm bir şey olub, yoxsa müsyö Nikolas buraya gəlməzdi, həm də ki belə gec vaxtda; bununla belə, Nikolasın onun xatirinə etdiyi bu qoçaqlıq Terezanı məmnun etmişdi. Axı Ermenonvil ərazisində görünmək onun üçün çox təhlükəli idi.

– Mən səninlə ikilikdə, üzbəüz danışmaq istəyirəm, – deyərək Nikolas izah etdi.

Qarı özünü ələ aldı. O, səsini ucaltmadan sakitcə dedi:

– Rədd ol buradan, qotur köpək.

– Əziz Tereza, görürsənmi, hətta sənın anan da istəyir ki, bizim söhbətimiz onun yanında olmasın. Əla, mən də sənə bunu təklif edirəm. Dur gedək də.

Tereza bütün məhəbbətinə baxmayaraq, Nikolasdan bərk qorxurdu. Nikolas lap yəqin ki, ondan pis bir şey

istəyəcəkdi. Tereza ondan ötrü hər şey etməyə hazır idi, amma xoşbəxtlikdən, anası yanında idi.

Qarı astadan dedi:

– Sən heç yana getməyəcəksən. Siz isə, əclafın biri, buradan kürünün.

Nikolas Terezaya tərəf addımladı. Tereza anasına sığındı, qarı onun əlindən tutduqda Tereza onun əlindən möhkəmcə yapışdı.

Nikolas çiyinlərini çəkdi.

– Madam şiltaqdır, – dedi, – gah istəyir ki, biz park-da söhbət edək, gah da burada, evdə. Mən yüksək tərbiyə görmüş adamam, qocalara hörmət edirəm. Burada qalaq. Tereza, mənim əzizim, əlbəttə, mən bu gecə xüsusilə səninlə təkliddə olmaq istəyirdim. Məsələ belədir ki, biz səninlə bir müddət görüşə bilməyəcəyik. Mən sənin yanına vida görüşünə gəlmişəm.

– Sən çıxıb getməkmi istəyirsən? – Tereza soruşdu.

Terezanın ürəyi elə döyünməyə başladı ki, nəfəsi tən-gidi. Tereza bu adamı necə güclü bir məhəbbətlə sevdi-yini əvvəllər heç vaxt bu qədər qorxu və böyük səadət hissi ilə dərk etməmişdi: əgər bu məhəbbət mahnılarda oxunan həmin həqiqi məhəbbət deyilsə, onda, ümumiyyətlə, heç bir məhəbbət yoxdur. Bir vaxtlar Terezaya elə gəlirdi ki, o, ət dükəninin işçisi gənc Roberi sevir, amma ondakı hiss indikinin yanında boş bir şey idi. Onun otuz səkkiz yaşı tamam olmuşdur, o ən yaxşı illərini Jan-Jaka baxmaq və ona qulluq etməklə çürüdüb məhv etmişdi, indi isə budur, nəhayət, əsl məhəbbət gəlib çıxmış və o, özünü bu məhəbbətə təslim edə biləcək, ona heç bir kəs maneçilik etməyəcək, onun hətta pulu da var: amma Nikolas çıxıb getmək istəyir!

– Sən çıxıb getməkmi istəyirsən? – Nikolas onu yamsı-ladı. – Mən heç də getmək istəmirəm, mən getməyə məc-buram, hamısının da təqsiri səndədir. Bütün bu işləri bizim başımıza gətirən sənin sevimli aşnan, həmin almayanaq aristokratcıqazdır. – Birdən Nikolasın çoxdan udub saxladığı quduzluğu coşub üzə çıxdı. – Bunun hamısı ona görə olub ki, sən o südəmər ilə veyllənmisən. O, dovşan ürəkli, qor-xaq əsilzadə qısqanclıq edir və polis arxasında gizlənir!

Madam Levasser fikrən Allaha şükür oxuyur və xeyir-dua edirdi. Beləliklə, o, öz istədiyinə nail olmuşdu: əclafi

buradan qovub çıxarırlar, Tereza isə burada qalır. O, qızının əlini möhkəmcə sıxdı, ürəyində Terezaya yalvardı ki, heç olmasa, bir damcı, cəmisi bir neçə dəqiqəliyə ağılı başında saxlasın, onda onların hər ikisi, pulları da xilas olar, Terezanı daha heç bir şey təhdid etməz. Qarının bütöv əzələləri tamam gərilməmişdi, Tereza ilə səssizcə danışır, ona and verir, onu söyür, inandırır, bütün bunları Terezanın əlini sıxmaqda olan əli ilə edirdi. Madam Levasser hiss edirdi ki, Tereza özünün bütün ehtirasına baxmayaraq, bu əclafdan qorxur və anasına güvənir. Tereza getməyəcək. Əclaf heç bir şey edə bilməyəcək.

Tereza azacıq xırıltılı səsi ilə soruşdu:

– Sən haçan getməlisən? Bir də nə vaxt qayıdacaqsan?

– Mən sabah gedəcəyəm, – Nikolas cavab verdi. – Nə vaxt qayıdacağımı isə bilmirəm.

– Mən səni gözləyəcəyəm, – Tereza vəd etdi, – bəlkə də, sənin ardınca gəldim. Axırı ki, bir vaxt sərbəst olaram.

Nikolas Terezanın gizli arzusunu ifadə edən bu sözlərin mənasından son dərəcə həzz aldı. Tereza anasının əlindən möhkəmcə yapışmış, ürəyində isə onun ölümünü istəyirdi. Nikolas hiss edirdi ki, bu qadın onun əlindədir. Tereza onu gözləyəcəkdir.

– Biz öz ayrılığımızı çəmənlərdə qeyd etsəydik, əlbəttə, çox gözəl olardı, – Nikolas onu şirnikləndirmək istədi. Tereza bütün şəhvəti ilə ona doğru dartınırdı, özünü irəli verdi, ancaq qarının əli ona ağılı itirməməyi məsləhət görürdü, Tereza da bu əli bərk-bərk tuturdu. Nikolas çiyinlərini çəkərək dedi:

– Müharibə tezliklə qurtarar. Mən onda qayıdaram. Amma ehtiyatlı ol ki, anan bütün pulları öz uşağına, bizim Amerika serjantına xərcləyib qurtarmasın. Bəs görəsən, pul nə qədərdir? – amiranə tərzdə soruşdu.

– Sənin, görünür, bunu bilməyin çox vacibmiş, – qarını ona lağa qoydu. – Amma sən ayaqlarını elə yığışdırıb getməli olacaqsan və heç bilməyəcəksən ki, qayıtmağına dəyər, ya dəyməz. Nə qədər pul olduğuna gəldikdə isə – bu barədə sənin Terezanın azacıq da olsun təsəvvürü yoxdur. Az, ya çox, fərqi yoxdur, elə etibarlı yerdədir ki, ona heç bir oğrunun əli çata bilməz.

– Siz, madam, mənim sevgimin gücünə qiymət qoymursunuz, – Nikolas cavab verdi. – Mən qayıdacağam. Belə də olacaqdır, risk edəcəyəm! Pulun az, ya çox olmasının heç fərqi yoxdur, mənimlə Terezam can bir qəlbdəyik.

– Müsyö Nikolas, cavan qrafa qışqanmağınız isə artıqdır, – Tereza onu inandırmağa çalışdı. – Keçənə güzəşt deyirlər, bir vaxt var idi ki, o, mənim xoşuma gəlirdi. Amma siz... – söz axtarmağa başladı, – bu şeyi mənim xatirimə etdikdən sonra, ürəyimin kimə məxsus olduğunu yaxşı bilirəm, bir də heç kimsəyə baxmaq da istəmirəm.

– Mənim ağıllı hurim, – Nikolas onu təriflədi.

«Nikolas necə də zavallı Terezamı lağa qoyur!» – qarı düşünürdü.

– Nə etmək olar ki, əgər bizim ayrılmağımız təkliddə mümkün olmadısa, onda, yaxşısı, mən gedim. Öz ünvanımı sənə xəbər verərəm.

– Hə, mənə yaz, – Tereza gözüyaşlı xahiş etdi, – mümkün qədər tez-tez məktub yaz.

– Mən fransızca güc-bəla ilə yazıram, – Nikolas cavab verdi. – Axı yaxşı yaza bilsəm də, sən ki, onsuz da, oxuya bilməyəcəksən.

– Mən birtəhər baş çıxararam, – Tereza müticəsinə diləndi.

– Heç inana bilmirəm, – Nikolas cavab verdi. – Əgər mən elə yazmalı olsam ki, üçüncü bir adam bizi başa düşə bilməsin, onda gərək xeyli üstüörtülü yazam, sənin isə, mənim misilsiz sevgilim, təəssüf ki, aqlın lap bambalacadır.

– Mənim Kolam, səni mən başa düşürəm, – Tereza onu əmin etdi.

– Mən nə qrafam, nə də dövlətli, – Nikolas sözüne davam etdi, – amma vidalaşmaq üçün sənə bəzi şeylər gətirmişəm. – O, Terezaya lap yaxınlaşdı.

– Əlini mənə ver! – tələb etdi.

– Olmaz! – anası qadağan etdi.

– Əlini ver! – Nikolas təkrarən əmr etdi.

Tereza indi yalnız bir şeyin – öz bədbəxt canı bahasına olsa da, onun iradəsini yerinə yetirmək arzusu ilə yanırdı. O, əlini anasının əlindən qoparıb Nikolasa uzatdı.

– Mən ona heç bir şey etməyəcəyəm, – Nikolas qarıya tərəf dönüb kinayə ilə bildirdi. – Budur, – sonra nəvazişlə

Terezaya müraciət edib onun barmağına bir üzük taxdı. – Bizim nişanımızdır, başa düşürsənmi? Bu, bizim nikah mərasimimizdir. İndi mən sənin qanuni ərinəm, heç olmasa, sənin mərhum Jan-Jakin kimi qanuni ərinəm. İndi sən mənimsən, mən də, təbir caizdirsə, səninəm.

– Bəli, mənim Kolam, mənim əziz Kolam, – Tereza itaətkarcasına onun səsinə səs verdi.

Səadətdən, qürur və qorxudan Terezanın bütün bədəni tir-tir əsirdi. Bu, onun həyatında ən əzəmətli dəqiqə idi.

IX fəsil KRAL MƏZHƏKƏSİ

On altıncı Lüdovik Versaldakı kitabxanasında oturub polis naziri Lenuarın məxfi raportunu oxuyurdu. İyirmi dörd yaşlı hökmdar çox oxuyardı, xüsusilə də rəsmi sənədlərə böyük həvəs göstərərdi.

Birdən belə bir qeydə rast gəldi: şahzadə de Kondenin mehtəri, əvvəllər markiz de Jirardenin mehtəri olmuş Con Bolli, həmçinin Nikolas Montretu adlanan bir nəfər ölkənin hüdudları xaricinə sürgün edilmişdir; Bolli bu yaxınlarda vəfat etmiş yazıçı Jan-Jak Russonun arvadı ilə cinayətkar əlaqədə olmuşdur, bütün bunlardan əlavə, o ingilisdır.

Gənc kralın gözəl hafizəsi vardı. O, Jan-Jakin ölümü haqqında məxfi raportları yaxşı yadında saxlamışdı. Bu adamın, doğrudanmı, beyninə qan sızmasından öldüyü şübhə altında idi: nə isə şübhəli şeyiələr haqqında söhbət gedirdi və ingilis mehtərinin adı hələ o zaman çəkilirdi.

Şişman Lüdovik öz yazı stolunun arxasında biədər şəkildə oturmuşdu. Geniş alınlı yekə başını əlləri içərisinə alıb bir qədər domba olan zəif gözləri ilə öz masasını bəzəyən mərhum böyük söz adamlarının – Lafontenin¹, Bualonun², Rasinin³ və Labrüyerin⁴ çinidən düzəldilmiş

¹ Jan de Lafonten (1621–1695) – fransız yazıçısı, məşhur təmsillər müəllifi

² Nikoła Bualo (1636–1695) – fransız şairi və klassisizmin nəzəriyyəçisi

³ Jan Rasin (1639–1699) – fransız şairi, klassisizmin görkəmli nümayəndələrindən biri

⁴ Jan Labrüyer (1645–1696) – fransız yazıçısı

büstlərinə baxırdı. Qəşəng və zərif çini büstlər kralın şəxsi sifarişi ilə onun Le Sevr manufakturasında¹ düzəldilmişdi. Bunlar hamısı onun sevimli yazıçıları idi. Onlar Allaha və Allahın yer üzərində yaratdığı qayda-qanunlara inam hissi ilə yazıb-yaradırdılar. İndi belə yazıçılar yoxdur. Lüdovik özünü Volter və Russo kimi ateistlərdən və qiyamçılardan tez-tez müdafiə etməli olur.

210

Lüdovik filosofların səpdikləri acı toxumlar və bu toxumların yetirdiyi bol və zəhərli cücərtilər haqqında düşünürdü. Həyasızlıq və kafirlik onun sarayını və paytaxtını da bürümüşdü. Gah burada, gah da orada – bütün dünyada qopan qiyamlar onun əyanları üçün yalnız bir əyləncə idi, onlar oturduqları ağacın budaqlarını laqeydliklə mişarlayırlar. Lüdovik öz nazirlərinin sözüne qulaq asaraq, Amerikada qiyam edən ingilis əyalətləri ilə özünün ingilis taxt-tacındakı əmioğlusuna qarşı yönəldilmiş bir ittifaq bağlamışdı. Bu – uçuruma sürükləyən bir yol idi və onu bu yola qədəm qoymağa məcbur etmişdilər: o çox zəifdir, ümuminin iradəsinə qarşı dura bilmir. Deyəsən axı, Russonun inşa etdiyi ədəbi ifadə ilə düşündü? Həm də bilirdi ki, Allahın yerdəki elçisi krala qarşı üsyan etmiş qiyamçı amerikalılara kömək üçün hələ qoşun da göndərməli olacaqdır. O görürdü, yalnız onun özü görürdü ki, bütün bunlar gec-tez özünə qarşı çevriləcəkdir.

Böyük Allah qiyamçı filosofları bir-birinin ardınca rüsvayçı ölümə məhkum etməklə ona öz mərhəmətini sübut etmişdir. Volterin cənazəsini gecə vaxtı sakitcə aparıb ləyaqətsiz bir tələskənliklə haradasa dəfn etmişdilər. Belə dəfn mərasimlərində nə isə bir nalayiqlik vardı, bu da, xoşbəxtlikdən, Volterin xatirəsinin və adının əzəmətini azaldırdı. İndi isə ikinci bir dinsiz kafir öz arvadının oynaşı tərəfindən qətlə yetirilərək şərəfsiz bir ölümə düçar olmuşdur.

Russonun vəfatından sonra onun ağılına belə bir fikir gəlmişdi ki, istintaq təyin etsin. Lakin baş nazir şübhə etdiyini bildirmişdi: bütün dünya bu filosofa yüksək qiymət verir, onun şöhrəti – Fransanın şöhrətidir. İndi budur, qiyamçının xatirəsinə ləkələnmək üçün ehtimal olunan qatili həтта sürgün etmişlər. Necə ola bilər ki, kral bütün

¹ Manufaktura – əmək bölgüsü olan və əl zəhmətinə əsaslanan kapitalist müəssisəsi

bunlara baxa-baxa əlini ağdan-qaraya vurmayıb dursun. Məgər o, əlahəzrət xristian hökmdar həmin dinsizin şübhəli vəfatı haqqında xəbər yayıb, bununla da onun kitablarının təsirini azaltmalı deyilmi?

Polis naziri Lenuar növbəti raportunu verərkən kral dedi:

– Əziz Lenuar, mən görürəm ki, siz bədnam Russonun qadını ilə əlaqədə olmuş bir mehtəri sürgün etmişsiniz. Çox tələsik hərəkət etməmişinizmi? Onun sürgün edilməsi bu yaramaz filosofun vəfatı haqqında şayiələrin təhqiqatını çətinliyə salmazmı?

– Ekspertizanın işi qüsursuzdur, protokol görkəmli həkim və hökumət nümayəndələri tərəfindən imzalanmışdır; protokoldan belə məlum olur ki, müsyö Russo beyninə qan sızmasından ölmüşdür.

– Bəs siz onun nədən öldüyünün əsas səbəbini öyrənə bilmişsinizmi? – Lüdivik ekspertizanı hesaba almadığını bildirdi. – Bəs onun arvadı ilə murdar əlaqədə olmuş və guya, onu öldürmüş həmin mehtər məsələsi nə olan işdir? Onun təqsirkar olmadığı təkzibedilməz dəlillərlə sübut edilmişdirmi?

– Təkzibedilməz sübutlar əldə etmək çox çətin ki, mümkün olaydı, – Lenuar ehtiyatla cavab verdi. – Bir də ki Fransanın bir çox həqiqi vətənpərvərləri belə sübutların olmamasını krallıq üçün əlverişli hesab edirlər.

– *Justitia fundamentum regnorum*¹ – Lüdivik dilləndi – Parisin arxiyepiskopu isə, görünür, bunda Fransa üçün əlverişli bir şey görmür. Mühakimədən vaz keçilməsini buyurmağım yadımda deyil.

Nazir bir qədər sükutdan sonra dedi:

– Əlahəzrət, əgər bu əmrdirsə, onda mən baş prokurora məxfi protokollar göndərib bu məsələni tədqiq etməsini və məhkəmə işi qaldırmağın mümkün olub-olmadığı barədə sizə məlumat verməsini ondan xahiş edəram.

– Təşəkkür edirəm, Lenuar, – kral cavab verdi.

Bir neçə gün sonra doktor Lebeq atla çaparaq Ermenonvilə gəldi. O, qeyri-adi bir həyəcan içərisində idi. Ötəri salamladıqdan sonra xəbər verdi ki, onların hər ikisinə aid olan işlər baş verir; Jirarden təşvişlə ona nəzər saldıqda doktor Lebeq izah etdi:

¹ Ədalət hakimiyyətin əsasıdır. (lat.)

– Əziz markiz, əgər Ermenonvilə baş prokurorun xüsusi tapşırığı ilə istintaq komissiyası gələrsə, buna təəccüb etməyin. Kral, Jan-Jakin ölümünün bütün səbəblərini hərtərəfli aydınlaşdırmağı lazım bilir. Bunu mənə kralın saray həkimi doktor Lasonq nağıl etmişdir.

– Axı bu aydınlaşdırılmışdır! – Jirarden qorxmuş halda qışqırdı. – Axı protokol vardır, sizin əlinizlə imzalanmış protokol.

Lebeq çiyinlərini çəkdi.

– *Regis voluntas – suprema lex*¹.

– Məgər bu uğursuz işin sonu – nəhayəti olmayacaqmı? Axı boş çərəncilik əsasında məhkəmə işi qaldırmaq olmaz. – Jirarden şikayətləndi.

Lebeq lap laqeydliklə cavab verdi:

– Belə hallarda meyiti eksqumasiya² edirlər.

Jirarden ümitsizliyə qapıldı. O, cinayət axtarış idarəsi məmurlarının gölü keçərək Uca Qovaq ağacları adasına necə getdiklərini, etinasız əlləri ilə məzar abidəsini öz yerindən necə çəkdiklərini, müqəddəs torpağı qazıyaraq meyiti yenidən parça-parça doğrayıb kəsmək üçün tabutdan necə çıxartdıqlarını təsəvvürünə gətirdi.

– Bəs nə etməli? – özünü itirmiş halda soruşdu.

– Kral ləng adamdır, – Lebeq cavab verdi, – əlavə istintaq aparılması haqqında əmr vermək qərarına gəlincə bir xeyli vaxt keçəcəkdir. Bu vaxtdan istifadə etmək lazımdır. Kralın yaxın adamlarından biri gərək ona təsir etməyə çalışsın. Bu saat Jan-Jak dəbdədir, kraliçanın dost-aşnalı isə dəbdən geri qalan deyillər. Sizin, gərək ki, markiz Vodrey ilə qohumluğunuz olsun? Vodrey nə istəsə, kraliça onu edəcəkdir.

Markiz təlaşını bürüzə verməməyə çalışdı. Onunla əmisi oğlu Vodrey bir-birini sevmirdilər. Hərdəmxəyal və həddən artıq şıq geyinən Vodrey iliyinədək saray xadimi idi. Jirarden onun fəlsəfə və ədəbiyyata olan marağını yalnız özünü göstərmək hesab edirdi. Öz növbəsində, Vodrey də kəndli əmioğlusunun təkəbbürünə məsxərə edirdi.

Jirarden ovqatı təlx olmuş halda dedi:

¹ Hökmdarın iradəsi yüksək qanundur. (*lat.*)

² Eksqumasiya – məhkəmə-tibbi müayinə üçün meyitin qəbirdən çıxarılması

– Kralın marağ göstərdiyi bir cinayət istintaqına qarışmağa Vodreyi necə inandıra biləcəyimi heç cür təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

– Bunu dolay yolla etmək olardı, – Lebeq cavab verdi. – Vodrey və kraliçanın bütün «Yasəmən dərnəyi» yuxuda da «Yeni Eloiza»nı görüb sayıqlayır. Jan-Jakın öz həyatının son aylarını keçirdiyi yerlər və onun məzarı, şübhəsiz, bu hissiyyatlı kavalərlər və xanımlar üçün özündə gözəl bir sensasiya və dəb saxlayır. Əgər siz Vodreyi... kraliça ilə Ermenonvilə gəlməyə dəvət etsəniz, o çox çətin ki, bunu rədd edə.

Jirarden Lebeqin nəyə işarə etdiyini anladı. Vodrey kraliçanın böyük havadarı idi, kraliça onun bütün təkliflərini danışıqsız qəbul edirdi. Əgər kraliça Jan-Jakın qəbri üstə gəlsə, onda bu məzarı cinayət işi hay-küyü ilə hörmətdən salmaq mümkün olmaz. Onda Jan-Jakı və onunla birlikdə Jirardeni də həmişəlik dinc qoyarlar.

Jirarden Versala getdi. Vodrey özünü Jirardenin göz-lədiyi kimi, istehzalı və havadar kimi tuturdu. Bu bəzək-düzəkli kübardan kömək istəmək çox acı idi. Jirarden özünü məcbur edib alçalsa da, xahiş etdi. Dedi ki, hörmətli əmioğluma məlum olduğu kimi, Trianonun¹ yaradıcısı olan kraliçaya Ermenonvili göstərmək onun çoxdankı müqəddəs arzusudur: indi, Fransanın ən böyük mütəfəkkiri Ermenonvil qəsridə dəfn edildiyi bir vaxtda, bəlkə, kraliça özü bağları gəzib görmək istəsin.

Vodrey öz kəndli əmioğlusunun saray qaydasına əməl etməkdə necə əziyyət çəkdiyinə baxıb ləzzət aparırdı. O, bütün bu işlərin iç üzünü yaxşı görürdü. Vodrey şişman Lüdivikin mərhum Jan-Jak ətrafında hay-küy qaldırmaq ideyasını zövqsüz hesab edirdi, onda krala hiylə gəlmək həvəsi doğmuşdu.

Əgər Vodrey güləyən, qəşəng və şux kraliça ilə, bu ərköyün körpə ilə Jan-Jakın qəbri üstə gələrsə, bu, olduqca maraqlı bir vəziyyət yaradar və çox kinayəli bir rəmz kimi başa düşülər. Əyan Vodrey bütün Avropanın bu ziyarət haqqında nələr danışacağını hələ indidən xəyalən öz təsəvvürünə gətirərək gülümsəyirdi. Hətta gələcək nəsillərin müntəxəbat kitablarında belə gənc kraliça

¹ Trianon – Versalda (Fransa) Böyük Trianon zalı

Mariya-Antuanettanın və onun birinci kamergerinin¹ üsyançı-filosofun qəbrini çöl çiçəkləri ilə necə bəzədikləri haqqında tərbiyəvi hekayələr tapmaq mümkün olacaqdır.

– Siz haqlısınız, hörmətli əmioğlu. Əgər hökmdar xanım sevimli filosofun xatirəsini əziz tutarsa, bizim təbəələr ona çox minnətdar olarlar. Mən bu dəvəti ona təklif edər və bunu qəbul etməsini ürəkdən məsləhət görürəm. Çox əminəm ki, *Madame* razı olacaqdır. Lütfkar əmioğlu, lap yaxın zamanlarda bizi Ermenonvildə görəcəyinizə əmin olun. *Madame* Jan-Jakin qəbrini ziyarət edəcək və onun dul qalmış arvadına başsağlığı verəcəkdir.

Jirardeni qəzəb alovu bürüdü. O, əmioğlusunun hamar, qəşəng və özündənrazı sifətinə məmnuniyyətlə ilişdirərdi. Lakin Vodreyin təsvir etdiyi kral ziyarəti səhnəsi ədəb qaydalarının ruhuna və tələbinə müvafiq idi. Jirarden onun təklifini rədd etməyə bir yol tapmırdı. Bundan əlavə, qəflətən yadına düşmüş öz iblis ideyası ilə Vodrey istər-istəməz ona daha başqa bir xidmət göstərmiş olurdu. Ülyahəzrət kraliça iltifat göstərüb qətlin başlıca müqəssiri ilə danışdıqdan sonra həmin şəxs daha qətlin başlıca müqəssiri sayılmayacaq, deməli, qətlin özü də olmayıb.

– Müsyö, lütfkarlığınız üçün çox minnətdaram, – Jirarden cavab verdi. – Ülyahəzrət kraliça barəsində sonrakı xəbərləri ehtiram və həyəcanla gözləyirəm.

Doğrudan da, bir neçə gün sonra kraliça öz azacıq məyyəti ilə Ermenonvilin baş darvazası ağzında göründü.

Səhər yeməyindən sonra Mariya-Antuanetta parkı gəzməyə çıxdı. Jirarden Qabriel bürcündə onun üçün kiçik bir müsamirə düzəltdi: müsamirədə başlıca olaraq Jan-Jakin dərc olunmamış mahnıları ifa edildi. Sadə mahnılar boylu-buxunlu, qumral saçlı qəşəng xanımın çox xoşuna gəldi, onun özü də bu mahnılardan birini kağızın üzündən oxudu; onun məlahətli səsi var idi.

Sonra gölə tərəf yönəldilər, markizin özü avar çəkərək Mariya-Antuanetta ilə Vodreyi adaya gətirdi. Qəbirin yanında hamı üç dəqiqə susaraq dayandı. Nəzərdə tutulduğu kimi, Fransa kraliçası qəbrin sadə başdaşını çöl çiçəkləri ilə bəzədi.

¹ Kamerger – mütləqiyyət quruluşunda saray xadimlərinə verilən fəxri ad

– Güzəldir, – kraliça dilləndi. – Bura çox güzəldir, ətrafda nə qədər dərin sakitlik vardır. Burada heç bir şey onun əbədi qoxusunu poza bilməz. «Yeni Eloiza»nın səhifələrini mənə oxumalarını xahiş etmişəm, – Jirardenə nağıl edirdi. – Bu barədə hətta öz anam imperatriçəyə yazmışam: o, bundan heç də vəcdə gəlmədi. Bununla belə, mən «Yeni Eloiza»dan bir neçə fəsil də dinləmək istəyirəm. Amma əziz markiz, siz ki mənim boş vaxtım olmadığını bilirsiniz: heç macalım olmur. İndi, Jan-Jakin qəbrini ziyarət etdikdən sonra isə mən bunun əvəzini çıxaram. Əziz Vodrey, bunu mənim yadıma salarsınız.

Mariya-Antuanetta Jan-Jakin çim skamyasında vüqarlı oturaraq kəndli gənclərin ona izhar etdiyi ehtiramı qəbul edirdi. Kraliça bu cür səhnələri çox görmüşdü: ona mədhnamə oxuyan ağ donlu qızı dostyana və şəfqətli bir ifadə ilə dinləyir və başqa şey haqqında düşünürdü.

Lakin budur, Vodrey Jirardenə müraciət etdi. Dedi ki, tezliklə geri qayıtmaq lazımdır. Ülyahəzrət isə Jan-Jakin yaxın adamlarına öz başsağlığını vermək istəyir.

Kraliçanın dodaqları yüngül və dəcəl bir təbəssümlə səyriyirdi. Vodrey böyük filosofun uğursuz kəbininin tarixini ona nağıl etdi: Jan-Jak kəmağıl bir qadınla evlənmiş, uşaqları olduqda isə onları bir-bir yetimxanaya vermişdir; beləliklə, arvadının ondan zəhləsi getmiş və öz oynası ilə birlikdə ərini xaincəsinə yoldan kənarlaşdırmışdır. Vodrey Mariya-Antuanettaya izah etdi ki, bu barədə ucadan danışmaq olmaz, Jan-Jak – Fransanın şərəfidir, amma kraliçaya danışdıqlarının hamısı həqiqətdir və olduqca maraqlı əhvalatdır. Mariya-Antuanetta onun dedikləri ilə razılaşdı: kraliça da, əslində, buraya həmin məşum qadına nəzər salmaq üçün gəlmişdi.

Madam Levasser ilə Terezaya dedikdə ki kraliça onları görmək istəyir, əvvəlcə inanmadılar. Hətta həmişə təmkinli olan madam Levasser də həyəcanlandı. Tereza mərhum Russonun fəmiliasını daşımağın nə demək olduğunu ilk dəfə indi anlamağa başladı.

İndi budur, onlar buradadırlar, kraliça da onların qarşısındadır.

Mariya-Antuanetta böyük maraq və yüngül ikrah hissi ilə bu qadını süzürdü. Belə gözəl, təsirli və məşhur bir kitab

yazmış, bir-birinə aman vermədən onun rəğbətini qazanmağa çalışan adlı-sanlı xanımların rəqabət hədəfinə çevrilmiş həmin Jan-Jak bu yöndəmsiz, bayağı qadınla yaşamış və onun oynasının əli ilə məhv edilmişdir. Bəli, təəccüblüdür! Mariya-Antuanetta onu lornetlə məmnuniyyətlə süzərdi; bəlkə də, çox-çox qabaqlar bu qadında cazibəli bir şey varmış. Amma burada, qəbrin lap yanında lornetdən istifadə etmək yaxşı düşməzdi. O, ümumiyyətlə, buraya gəldiyini də anasına yaza bilməzdi, amma anası, onsu da, xəbər tutacaq və öz səfirini onun yanına göndərəcək: səfir də ədəb qaydalarını pozmadan ehtiram və ciddiyyətlə onun abırını verəcəkdir: onun sevimli tosqun Lüdviki də özündən çıxacaq. Lakin bu qadınla danışmağın da öz maraqlı cəhəti vardır: Mariya-Antuanetta bütün bunlar haqqında öz rəfiqəsi İvonnaya və «Yasəmən dərnəyi»nin digər üzvlərinə necə maraqlı söhbətlər edəcəyinin ləzzətini əvvəlcədən duyurdu.

216

– Əzizim, mən sizin ərinizin qəbrini ziyarət etdim, – Mariya-Antuanetta ciddi və eyni zamanda dostyana bir ahənglə, lakin lüzumsuz rəsmiyyətçilik etmədən sözbə başladı: xalq içərisindən olan adamlarla söhbət zamanı kraliça dərdə şərik olduğunu onlara bildirmək istədikdə belə edərdi. O, sadə adamlarla necə rəftar etməyi öz anasından öyrənmişdi. Hökmdarlar içərisində mehribanlıqda heç kəs Habsburqlara çata bilmədi. – Sizə ağır bir zərbə dəymişdir, – Mariya-Antuanetta sözünə davam edərək astadan, demək olar, lap xəlvətcə əlavə etdi: – Nə qədər əzəmətli olsa da, bir qədər səfehşayaq olmuş möhtərəm ərinizin üsyankar fəlsəfəsindən nə qədər əzab-əziyyət çəkdiyinizi mənə söyləyiblər. Madam, öz körpələrinizi itirərkən sizin nələr çəkdiyinizi təsəvvür edirəm.

«Əgər kraliça onun haqqında bu qədər naqqallıq edirsə, görünür, bu divanə, doğrudan da, böyük adam imiş. Əlyazmalar indi, şübhəsiz, qiymətə minəcəkdir, ümid etmək olar ki, markiz bunu naşirlərə qandıracaq. Təki Tereza axmaqlamaydı! Öküzün biri öküz, bir az ağılaya bilərdi ki!»

Lakin Tereza öz sevinc həyəcanından keyləşmişdi. «Necə mərhəmətli kübar xanımdır! –düşünürdü. – Bir gör nə gözəldir! Bəs hələ kavaleri! Gör bir necə geyinmişdir!

Necə də qəmətlidir! Hamısı da mənim yanıma gəlib! Necə böyük bir şəərəfdir! Heyif ki, Jan-Jak yaşayıb bu günü görmədi! Amma müsyö Nikolasın bütün bunları görməməsi, – adamı lap yandırıb-yaxır!» Ancaq Tereza kraliçaya cavab verməyə söz tapmırdı.

– Bəli, *Madame*, – nəhayət, madam Levasser öz qızının imdadına yetdi. – Mənim əziz Terezam az əziyyət çək-məyib. Axı bizim zavallı Jan-Jak filosof idi, buna görə də adam hər şeyə qatlaşır, hər cür şiltaqlığına da boyun əyir. Mən həmişə öz Terezama belə deyirdim: sən bu əzab-əziyyəti Fransanın şəərəfi naminə çəkirsən.

«Bu murdar qarıya da mütəq bir neçə mehriban söz demək lazımdır, yoxsa Vodrey sonra məni didişdirər» – Mariya-Antuanetta düşünürdü. Sonra üzünü Terezaya tutub dedi:

– Sizin, heç olmasa, sevimli ananız vardır. Bu, böyük təsəllidir, bunu mən öz həyatımdan bilirəm. Çətin dəqiqə-lərimdə həmişə öz anamı, imperatriçəni xatırlayıram, bu isə mənə böyük qüvvə verir.

– Bəli, *Madame*, – Tereza Mariya-Antuanettanın əlini öpdü.

Madam Levasser isə inandırdı ki:

– Ömrümün bütün qalan hissəsini siz ülyahəzrətlər üçün, sizin üçün, *Madame*, sizin ülya-möhtərəm ananız – imperatriçə üçün dua edəcəyəm.

Mariya-Antuanettanın Ermenonvilə ziyarəti, beləliklə, sona yetdi. Kraliça bu gəlişi ilə, bir növ, Jan-Jakin ölümü haqqında Lebeqin protokoluna şəxsən möhür vurub təsdiq etmiş oldu və bundan sonra mərhumun nə gicgahındakı dərin yaranın, nə də ölümündən sonra çıxarılmış maska üzərindəki izlərin gələcəkdə bir daha istintaq mövzusu olacağını nə güman etmək, nə də bundan qorxmaq olardı.

X fəsil

FERNAND İŞİQCUCU GÖRÜR

Atasının qatili qovmasına nail olan Fernand elə düşünürdü ki, onun vəzifəsi yerinə yetirilmiş və indi daha Ermenonvilin havası əvvəlki kimi təmizdir.

Jan-Jakin məzarı başında oynanılan məzhəkə onun nə qədər səhv etdiyini göstərdi. Fransanın kraliçası müəllimin ölümündə günahkar olan qadının imdadına bir bacı mehribanlılığı ilə yetmişdi!

Bu şit və iyrenc məzhəkəyə baxan Fernand başa düşdü ki, əgər qətl olmuşsa, bunun təqsiri təkcə cinayətkarın üzərinə düşmür; qatil arxayın olmuşdur, həm də əsaslı surətdə arxayın olmuş ki, onu təqib etməyəcəklər. Ölkənin hakimləri ən həqiqətpərəst bir insanın kobud surətdə aldadılmasına nəinki göz yummuş, hələ, üstəlik, onun ölüm səhnəsini təhrif etmiş – vəfatını uydurma və böhtan buluduna bürümüşlər. Həqiqəti bilmək istəmirlər, ölkədə heç bir kəsin həqiqətlə işi yoxdur, hamı əlbir olub həqiqəti torpağa gömməyə çalışır.

Bu fikir bir zəlzələ kimi Fernandı çulğamış, onun bütün varlığını sarsıtmışdı.

218

Bu vaxtadək o, öz gələcəyi haqqında, əvvəlcədən müəyyən edilmiş gələcəyi haqqında çox da düşünməzdi. Orduda və ya diplomatik xidmətdə bir neçə il olduqdan sonra o, yenidən Jilberta ilə kənddə, Ermenonvildə və ya onun başqa bir malikanəsində məskən salacaqdı; o ən yeni üsullardan istifadə edərək öz malikanələrini idarə edəcək, icarədarların və kəndlilərin fiziki və mənəvi rifahı üçün əlindən gələni edəcəkdir; hər şeydən çox isə müəllimlik edəcək, fikirləşəcək və bəlkə də, yazacaqdır.

Lakin Fernand birdən başa düşdü ki, belə yaşaya bilməz, Ermenonvildə qalmaq onu bezdirib. Jan-Jakin zədələnmiş surətini mənfur vasitələrlə yapışqanlayıb yamamaq istəyən atası onu təngə gətirmişdi. Zahir, süni qayğısızlıq aşılayan bacılar da onu təngə gətirmişdi, bu zahir qayğısızlıq isə Jan-Jakin məzarı ilə nəticələnmişdi. Fernand qüdsiyyətini, hörmətini itirmiş olan, hamının lənətini qazanmış bu yerlərdə yaşaya bilməz; Fernand Jan-Jakla birlikdə bütün bunları burada yaşayıb görmüşdü.

Onun ürəyini ağrıdan təkcə Ermenonvil deyildi, habelə daxilindən gələn bütün bu mücərrəd mühakimələr və əllaməlik də indi ona şübhəli görünürdü. Kənddə oturub müəllimlik etmək, aləm haqqında, həyat haqqında, öz şəxsi həyatı haqqında dərin fikirlərə qərq olmaq kifayət deyildi. Bunda heç kəs Jan-Jak qədər təkmilləşməmişdi. Aləmi və

onun qarşılıqlı əlaqələrini heç kəs bu qədər geniş və dərin-dən dərk etməmiş, öz ürəyinə bu qədər dərin-dən boylanıb onun kimi baxa bilməmişdi. Amma Jan-Jak ətraf varlığı görə bilməmişdi. O uça bilirdi, yeriməyi isə bacarmırdı.

Jan-Jakin həyatı ilə təlimi arasındakı ziddiyyət Fernan-dın qarşısında əvvəllərdə olduğundan daha aydın və daha sarsıdıcı bir şəkildə züthur etmişdi.

Fəlsəfəsiz əməli fəaliyyət ilə məşğul olmaq olmaz, lakin tək-cə bir fəlsəfə, təklikdə nəzəriyyə azlıq edir. Onu ətraf varlığın əhatə dairəsi ilə ölçmək, daim real gerçəklik vasitəsilə cilalamaq lazımdır. Amansız canlı həyatı əl ilə yoxlamaq, onunla daim təmasda olmaq, ondan təkən və dümsük almaq lazımdır... Öz şəxsi xeyirxah və şər əməllərindən nəticə çıxarıb nəyin faydalı, nəyin isə zərərli olduğunu bilmək lazımdır.

Jan-Jak özü belə öyrədirdi. Onun qəhrəmanı Sen-Pre tam ümitsizlik halında intihar etmir, əməli həyatın geniş yoluna atılır, böyük dövrü-ələm səyahətində iştirak edir.

Fernand da uzaq yerlərin birinə çıxıb getməlidir, həm də təkbaşına, müəllimsiz və bələdçisiz getməlidir. Öz atası ilə İngiltərəyə, İtaliyaya, İsveçrəyə etdiyi səyahətlərdən, incəsənəti öyrənmək məqsədilə düzəldilən bu rahat səfərlərdən Fernand çox şey əxz etməmişdi. Köhnə kitabların təsvir etdiyi ələmi deyil, gerçək dünyanı görmək lazımdır. Ona şəxsən nəzər salmaq, onunla bilavasitə təmasda olub dərk etmək lazımdır.

Jilberta, əlbəttə, onun bir neçə illiyə çıxıb getməsinə sevinməyəcək. Lakin Fernandı başa düşəcək, başa düşməlidir.

Fernand elə sabahısı Jilbertanın yanına getdi. Öz ideyasını ona şərh etdi.

Jilbertaya izah etdi ki, əgər Jan-Jakin ölüm maskasına sol tərəfdən baxılırsa, onda bir dinclik, nəciblik, əzəmətlik duyulur, amma sağ tərəfdən baxan kimi dərin bir çapıq yeri nəzərə çarpır və dinclikdən heç bir şey qalmır. Bu çapıq Jan-Jakin tək-cə gicgahından deyil, bütün Fransanı yarib keçir. Birinci də həqiqətdir, ikinci də, ancaq bu iki həqiqətin arasında ziddiyyət vardır. Hər kim baxmış olsa, mütləq görüb duyacaq ki, olmalı şey ilə olmuş şey arasında heç bir ümumilik yoxdur.

Fernand var-gəl edir, iti və tələsik danışdı, bir çox yeni şeyləri özü üçün aşkar etmişdi, o, indi bütün bunları Jilbertaya bildirmək və hamısını da birdən-birə demək istəyirdi.

Jilberta onu başa düşməyə cəhd edirdi.

– Deməli, sən daha Jan-Jaka inanmırsan? – Jilberta işgüzarlıqla söhbətə yekun vurub soruşdu.

Fernand qorxdı: görünür, öz fikrini yaxşı ifadə etməyib.

– Əlbəttə, inanıram! – dilləndi. – Həmişə olduğundan daha möhkəm inanıram. Amma məsələ burasındadır ki, Jan-Jakin təlimi elə söz olaraq da qalır. Bu sözləri xırdalayıb çeynəyərək təkrar edirlər, amma heç kəs həyata keçirmir. Mənim özüm də bu sözlərdən gerçəkliyə doğru bir yol tapmamışam. Mən yalnız son dərəcə azıb qalmışam.

Jilberta onun nəyə işarə elədiyini hələ də başa düşə bilmirdi.

220

– Bəs indi sən düzgün yol tapmısanmı? – Jilberta açıqca soruşdu.

Fernand ildırım sürətilə və sanki, bu ildırımın işığından nur alaraq məsələni başa düşdü. Elə-belə, ayağın yer tutduqca səyahət etmək – hələ kifayət deyil. Dünyanın birçə müəyyən bir hissəsi var ki, onu özünə cəzb edir.

– Dünyada elə adamlar var ki, – ehtiras və qətiyyətlə bildirdi, – Jan-Jakin vəsiyyətinə əsasən hərəkət edirlər. Burada yox. Okeanın o tayında. Mən onlarla bir yerdə olmaq istəyirəm. Mən onların yanına gedəcəyəm.

Bu da yeni bir ixtira! Jilberta onun üzünə dinməzəcə baxsa da, daxilən qaynayıb coşurdu. Bəlkə də, Amerika qiyamçıları, onların Franklini və Vaşinqtonu üçün cəngəlliklər arasında aparılan müharibə onlara lazım olan şeydir, amma qraf Breqi və Ermenonvilin gələcək senyorunun orada nə itiyi var. Amerikalılara səmimi-qəlbədən qələbə arzu etmək olar, amma bu müharibədə şəxsən iştirak etmək, məhrumiyətlərə düşər olmaq, çirkə, girdaba batıb həyatını təhlükə altında qoymağına əsla dəyməz. Jilberta qeyri-iradi olaraq başını buladı.

Xoşbəxtlik hissinə qərq olmuş Fernand hərərlə sözü-nə davam etdi:

– Görürsənmi, indi aydın olur ki, həmin lənətə gəlmiş hərbi məktəbdə iki il oxumağım əbəs deyilmiş. Qəzavü-

qədər mövcuddur, Jan-Jak bunda da haqlıdır, nəticə etibarilə pis və axmaq əməl də müəyyən bir əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin Fernand görürdü ki, Jilberta ona inanır, qızda bir etiraz hissi qızıdır, baş qaldırır, buna görə də Fernand onu inandırmaq üçün, az qala, dəridən-qabıqdan çıxırdı:

– Jilberta, axı bir məni başa düş! Bu kütbeyin Versal ədəbazları, kraliça və onun şux Trianonu, keçmiş böyük əsrlərin ətri qaçmış bütün bu yalan tuluğu olan kral sarayı – axı bütün bunlar həyat deyil. Bütün bu adamlar yalnız bayağı lağlağılığa, qavot rəqsi oynamağa və pastoral¹ çalmağa qadirdir. Bunların hamısı ölüb aradan çıxmaqdadır və artıq yansı da çürümüşdür. Bütün bu kavaler və xanımlardan heç birinin təsəvvürü belə yoxdur ki, xalq nədir, əslində, xalqın mövcud olduğunu da unutmuşlar. Mən düzgün hərəkət etmişəm ki, heç vaxt bu həyata qarışib yaşamamışam. – Fernand birdən uşaq kimi, eyni zamanda da bir kişi coşqunluğu ilə dedi. – Mən indi öz yerimin harada olduğunu bilirəm! Mən indi bilirəm nə etmək lazımdır.

«*Ça y est*, buyur ləzzət apar!»... – Jilberta düşündü. Onun anası çətin vəziyyətə düşdüyü hallarda – bu işə tez-tez olurdu – adətən, belə deyərdi. Bu, kiçik Jilbertanın öz anasından mənimsədiyi ilk ifadələrdən biri idi. «Demək belə, buludsuz səmadan da adamın başına bəla yağır, – düşünürdü. – Lakin bu hal mərdimazar səfeh qocaya bu qədər coşqun aludə olduğu halda labüddən baş verə biləcək bir şeydir. Çox təəssüf ki, bütün bunlar Fernandın boşboğazlığı deyil, o, inadkar və qətiyyətlidir».

– Bəs mən necə olacağam? – Jilberta qüssə və qəzəblə astadan soruşdu. Mən də mi «ölülərə, yarıçürümüşlərə» aidəm?

Fernand bir anlığa özünü itirdi. Lakin sonra səbatla və qətiyyətlə dedi:

– Sən, əlbəttə, mənimlə gedəcəksən.

Jilberta Fernandı qeyri-adi dərəcədə ağıllı, lakin həyat təcrübəsi olmayan adam hesab edirdi; ancaq onun həyatdan bu qədər ayrı düşdüyünü heç güman da etmirdi.

¹ Pastoral – latınca «pastor» – «çoban» sözündən əmələ gəlib, çoban mahnılarından ibarət musiqi əsəri deməkdir.

– Bəs sən təsəvvür edirsənmi ki, bu nə deməkdir?
– Jilberta məyusluğunu gizlətməyə çalışaraq soruşdu
– Amerika – cəngəllik meşələr və müharibələr ölkəsidir. Qətiyyəni başa düşə bilmirəm ki, orada kimə lazım olaca-
ğam... Deyirsən ki, sən Jan-Jakının təlimi ilə real həyat
arasında böyük bir məsafə var. Bəlkə də, sən özünü onla-
rın yanına, okeanın o tayına saldıqda xətalərinə biri də
əlavə olacaqdır.

«Onların yanına, okeanın o tayına» sözləri Fernanda
bərk toxundu. Ona bundan da bərk toxunan isə Jilberta-
nın «sən Jan-Jakın» deməsi idi. Deməli, Jilberta özünü
ondan, Fernandan ayırır! Amma bununla belə, Jilberta
bəzi şeylərdə haqlıdır: Fernanın planını həyata keçirmək
çox çətinidir. Fernand susub, bir qədər həvəssiz halda dedi:

– Yalnız bu lazımdır ki, adam düzgün yolun harada
olduğunu bilsin və qətiyyətlə bu yola çıxmaq qərarına gəl-
sin, – onda bütün qalan işlər düzələr.

Bu qırıq-qırıq ümumi cümlələr Jilbertanı qəti olaraq
özündən çıxartdı.

– Bəs mən düzəldə bilməsəm necə? – soruşdu. – Əgər
mən qalsam, sən buna məhəl qoymayıb gedəcəksənmi?

Jilbertanın sözləri lazım olduğundan daha acıqlı sə-
ləndi. Jilberta indi Fernanın həm «qalırım», həm də
«gedirəm» deyəcəyindən qorxurdu.

Fernand fikirli-fikirli və bir qədər kobud cavab verdi,
nə dediyinə isə inanırdı:

– Mən bu qərara gəldikdə, bizim ikilikdə gedəcəyimizə
əsla şübhə etmirdim.

Jilberta gördü ki, söhbəti davam etdirmək küsüsməklə
nəticələnəcək.

– Fernand, hamısını bir daha əməlli-başlı fikirləş.
Sakitcə fikirləşib götür-qoy elə. Mən də fikirləşərəm.

Həmin gecə Fernanın gözlərinə yuxu getmədi.

O, Jan-Jakın elə bir fikrini xatırlamağa çalışırdı ki,
bu fikir onu öz niyyətində daha möhkəmləndirmiş olsun;
o, Jan-Jakın Amerika haqqında və azadlıq mübarizləri haq-
qındakı fikirlərini xatırlamaq istəyirdi. Lakin – əfsus! – heç
bir şey xatırlaya bilmirdi. Müəllim bəzən masa arxasında
bir çox şeylər haqqında danışardı, amma böyük və gün-
dəlik hadisələrə çox az toxunardı. Doğrudur, öyrədirdi ki,

«hər şey öz kökü ilə siyasətlə çulğlaşmışdır». Ancaq amerikalı qiyamçıların mübarizəsi bütün dünyanın diqqət mərkəzində durduğu bir vaxtda, o hətta çox çətin ki, bu barədə düşünəydi. Çıxılmaz vəziyyətə düşmüş Fernand öz-özünə etiraf etdi ki, Jan-Jakı həmişə nəzəriyyə, yalnız binanın cizgiləri maraqlandırır: binanı necə tikmək isə onu maraqlandırmırdı.

Məgər bu fikirlər asilik deyilmi? Məgər Jan-Jak haqsız hücumlara azmı məruz qalmışdır? Məgər bir bu çatışmır ki, hələ o da, Fernand da müəllimə xəyanət etsin və onun təlimindən şübhələnməyə başlasın?

Fernand qalxdı, oğrun-oğrun parka çıxıb gölə tərəf qaçdı. Qayıqı açıb Uca Qovaqlar adasına üzdü, qəbrin yanında diz çökdü. Ona işıqlı yol göstərməsini mərhumdan xahiş etdi.

«*Vitam impendere vero*, həyatını həqiqətə xidmətə həsr et», – Yuvenalın bu amansız və məğrur şüarını Jan-Jak öz «Etiraf»ına yazdığı müqəddiməsində vermişdi. Fernand Jan-Jakın sadıq bir şagirdi kimi öz həyatını şəxsi həqiqətinə xidmətə həsr etməlidir.

Fernand qalxdı. Böyük qərara yalnız özün gəlməlisən, burada heç bir müəllim və heç bir fəlsəfə sənə kömək etmər. Amansız bir imtahan qarşısında dayanmış olduqda yalnız öz aqlının və öz ürəyinin səsinə qulaq ver, özün özünü dinlə. Heç kəs heç kimə kömək edə bilmər.

Fernand qayığa minib geriye üzdü. Ona heç kimin – nə canlıların, nə də ölülərin məsləhəti lazım deyil. Jilberta da ona ağıl-kamal öyrədə bilmər. Fernand qərara aldığı şeyi də həyata keçirəcək.

Bu vaxtadək onun əvəzinə yaşamışlar, indən belə o özü yaşayacaq.

Sabah səhər Jilberta ilə görüşməzdən əvvəl atasını görən kimi ona öz qərarını, öz qəti qərarını söyləyəcək.

Atası sakit, demək olar, şən əhvali-ruhiyyədə idi. Səhnələşdirilməsində qeyri-ixtiyari iştirak etmiş olduğu iyrenc məhəkə geridə qalmışdı, indən belə o, özünü bütünlüklə Jan-Jakın şəxsiyyətinə pərəstişə həsr edəcəkdi. Deməli, Fernand da gəlib atasını belə bir əhvali-ruhiyyədə – kefi kök, mülayim və rıqqətli, melanxoliyaya qapılmış vəziyyətdə gördü.

Fernand Jan-Jakın şagirdləri, azadlıq uğrunda amerikalı mübarizlərin sıralarına daxil olmaq və onların işini öz

işi etmək haqqındakı qərarını qısa sözlə atasına izah etdi. O, Amerikaya getmək və general Vaşinqtonun ordusuna daxil olmaq niyyətində olduğunu bildirdi. Buna görə də atasının xeyir-duasını və köməyini istəyirdi.

Melanxolik əhvali-ruhiyyədə olduğu halda fikri dağıdılan markiz oğlunun bu arzusunu gəncliyə məxsus ağılsız bir coşqunluq kimi qiymətləndirmə meylinə idi. O, sadə və hətta zarafatyana cavab verdi:

– Mənim əziz qrafım, sənin aqlın qaçıb!

Fernand özünü zorla saxladı.

– Əgər adam Jan-Jakın prinsiplərini həyata keçirməyə cəhd edərsə, məgər bu, dəlilikmi olur? – soruşdu.

Müsyö de Jirarden çiyinlərini çəkdi. Sonra isə nəsihətətimiz ahənglə dedi:

– Jan-Jakın prinsiplərini həyata keçirmək o qədər də asan iş deyil. Jan-Jakı kobud maddi varlıq məşğul etmədi: o, şeylərin əsrarlı mənasına nüfuz etməyə çalışırdı.

Atasının etiraz edərək irəli sürdüylü fikir onu daha da qızışdırdı.

– Belə çıxır ki, Jan-Jakın təlimi yalnız dumanlı sözsöhbət və həssaslıqdır? – Fernand coşdu. – Onun bütün müdrikliyi də, belə çıxır ki, yalnız gözəl bir zahiri bəzəkdir?!

Jirarden Fernandin Nikolası qovmağı ondan necə tələb etdiyini xatırladı. O vaxt öz oğlunun qarşısında dər-sini öyrənməmiş fərsiz bir məktəbli kimi dayanıb durmuşdu. İndi isə oğlunu axmaq bir əməldə yaxalamağa nail olduğundan, az qala, sevincindən atılıb-düşəcəkdə.

– Oğlum, mən belə görürəm ki, sən fəlsəfənin mahiyyətini başa düşmürsən, – yenə də oğlunu qandırmağa çalışırdı. – Fəlsəfə qarşıya problemlər qoyur, elə bununla da onun rolu bitmiş olur, bu problemləri həll etmək isə ayrı-ayrılıqda hər adamın öz işidir. Problemin həlli də yalnız o vaxt düz ola bilər ki, şagird öz müəlliminin fəlsəfəsini məhəbbətlə, dərin ehtiramla və, – o, səsini bir qədər yüksəltdi, – şəxsi intizamla öyrənmiş olsun.

Fernand astadan, lakin qətiyyətlə dedi:

– Atacan, mən də elə məhz belə hərəkət etmişəm. Mən Jan-Jakın təlimindən öz tələblərimə cavab verən nəticələr çıxarmışam. Tamamilə qanunauyğun nəticələndir. Birləşmiş Ştatlar tərəfindən elan edilən istiqlalıyyət Jan-Jakın

doktrinasına əsaslanır. «İctimai müqavilə»də irəli sürülən tələblər Amerika respublikasında Yer kürəsinin hər hansı bir yerində olduğundan daha dolğun həyata keçirilmişdir. Əgər mən orada baş verən işlərə öz kiçik payımı hədiyyə etsəm, onda deyə bilərəm ki, həyatımı Jan-Jak müdrikliyinə prinsipləri əsasında qururam. – Fernand daha da qızıışaraq sözünü belə qurtardı: – Atacan, siz də mənə məhz belə yaşamağa öyrətmişsiniz.

Oğlunun sözlərindən qiyam qoxusu gəlirdi. Lakin Jirarden bir ata kimi oğlunun üstünə qışqırmaqdan yenə də özünü saxlayırdı; özünü ələ alıb susur və fikirləşirdi ki, görsün oğlunu hansı əməli bir mülahizə ilə bu ehtiyatsız addımı atmaqdan saxlamaq olar. Birləşmiş Ştatlarla itti-faq bağlandığına görə, yəqin ki, okeanın o tayına fransız ordusu göndəriləcəkdir. Bu, əlbəttə, bir qədər vaxt tələb edəcək. Əgər Fernand bu orduya daxil olmaq istəsə, onda bu məsələni müzakirə etmək olar.

Lakin bu nəticəyə gəlib çıxmamış, ağzını açıb danışmamış Fernand böyük səylə saxladığı sakitliyini itirdi.

– Atacan, xahiş edirəm, mənə uşaq kimi məzəmmət etmək fikrində olmayasınız, – yağıdırmağa başladı. – Söz yox ki, mən cavanam. Amma cavanlar Jan-Jakı başqalarından daha yaxşı başa düşürlər. O özü bir dəfə belə demişdi ki, yalnız gənclik onu yaxşı başa düşə bilər.

Lakin indi Jirardenin də səbir kasası daşdı.

– Bu nədir, demək istəyirsən ki, mən Jan-Jakı başa düşmürəm? – Fernandın üstünə qışqırdı. – Özünü hər şeyi qanan yeganə adam hesab edirsən? Sən, görünür, belə güman edirsən ki, onu icarəyə almısan, çünki o arvadla, onun arvadı ilə əlaqəyə girmisən? Sən ədəbsiz olmusan, oğlum, ədəbsizdən də artıq. – O, qamətini düzəldərək əlağacını höcət oğluna tərəf uzadıb dedi. – Bəsdir! Yetər! Mən sənə qadağan edirəm, başa düşürsənmi, belə axmaq, düşünülməmiş planlarla məşğul olmağı sənə qadağan edirəm.

Fernand:

– Atacan, söhbət üçün sizə təşəkkür edirəm, – dedi. – Sizin rəyiniz indi mənə aydın oldu. O, təzim edib otaqdan çıxdı.

XI fəsil

FERNAND FƏALİYYƏTDƏDİR

Həmin gecə Jilberta da yata bilmədi; o, Fernandla olan söhbəti haqqında düşünürdü.

Fernand demişdi ki, guya, burada həyat cansızdır və yarıçürükdür. Doğrudur, bu həyatda boş və saxta şey çoxdur. Parisdə və Sen-Viqorda mənasız aristokrat həyatı mühitində bəzən başa düşməyə başlamışdı ki, Fernand nə üçün paytaxtı və sarayı bu qədər sevmir. Amma Jilberta əksər hallarda bu həyatdan ləzzət alırdı. Doğrudur, aylar və günlərlə belə bir həyat təzi keçirmək dözülməz olardı, burada Fernand haqlı idi. Amma axı onlar bir-birinə möhkəm söz vermişdilər ki, ilin çox hissəsini kənddə keçirsinlər, buna görə də Jilberta kənddə Fernandla birlikdə böyük məmnuniyyətlə yaşayardı.

226

Fernanda nə var ki: o, dünyaya kübar kimi gəlmişdir, daim sayıq olmağın, daim mübarizə etməyin nə demək olduğunu başa düşür. Fernand kəbin üçün kralın və onun bütün ailəsinin razılığını almaqdan ötrü onların gələcəkdə Versalı birlikdə dövrə vurmaları mərasiminə gülür. Jilberta isə bunu bir səadət kimi gözləyir, bu mərasimdən keçən kimi onun qeyri-qanuni zadəganlığına həmişəlik son qoyulacaq, məlun hüquqsuzluq əsarətindən qurtulacaq, həyatı yüngülləşdirən hüquq və imtiyazlar alacaq. İmtiyazlı siniflərə mənsub olmadığı üzündən anasının yaşayışını zəhərləyən müsibət və həqarətlər onun gözləri önündə canlanırdı: bəs hələ bu yaxınlarda Jilberta Tərbiyə evində özünü necə pis hiss etmişdi! Jilberta öz uşaqları qarşısında açılacaq yüngül və azad həyat yolunu təsəvvürünə gətirərək sevincindən, az qala, ağlayacaqdı.

Fernandda belə cəsarətli ideyaların olması, əlbəttə, çox gözəldir, onu da elə buna görə sevir. Bu ideyalar Fernand üçün boş və gurultulu cümlələr deyil, onun heç bir fikri – istər axmaq, istərsə də yaxşı fikri saxta deyildir. Onlar birlikdə olduqları vaxt Jilberta hər şey barədə, hətta ən son, ən gizli saxlanan şeylər haqqında, özünə belə etiraf etməyə cəsarəti çatmadığı fikir və ehtiraslar haqqında Fernandla

sərbəst danışa biləcək. Yox, ona heç bir Amerika, heç bir sərgüzəşt lazım deyil. O, Fernand ərə getdikdən sonra həyatı çiçəklənəcək, məqsəd və məna kəsb edəcək.

Əgər Fernand buradakı həyatı belə mənasız və ruhsuz hesab edirsə, bəs nə üçün ona bir məna kəsb etdirməyə çalışmasın? Nə üçün çalışıb onu dəyişdirməsin? Məsələn, çalışıb hamıya göstərsin ki, Jan-Jak kimi adamlar öz uşaqlarını yetimxanaya atmamalı idilər.

Birdən tamamilə qeyri-iradi olaraq onun qulaqlarında Jan-Jakin bir mahnısı səsləndi:

*Dəstə-dəstə uçan siz ey şən quşlar,
Bir məni dinləyin, məni dinləyin!
Başımın üstündən cəh-cəhlə ötüb
Siz bugünkü kefdən nəğmə deməyin.
Mən yarımdan ayrılmışam,
Sevgilimdən ayrılmışam.*

227

Jilbertanı Jan-Jaka qarşı qəzəb alovu bürüdü. Jan-Jak hamıya bədbəxtlik gətirmişdi. Yox, Jilberta yol verməyəcək ki, bu cansız dəli hələ bir tabutdan da qalxıb onun həyatına müdaxilə etsin.

Jilberta Fernandı başa düşürdü. Başa düşürdü ki, o heç bir vaxt heç bir şeyi yarımçıq görməmiş və həmişə ən düz yolla getmişdir. Amma Fernandı nə qədər yaxşı başa düşmüş olsa da, onun bütün mənəviyyəti Fernandın planına qarşı qalxır. Jilberta Fernandı insan insanı sevən kimi sevir, Fernand isə qızın sevgisindən qaçır, ağılsız bir qocanın ideyaları uğrunda vuruşmaq üçün könüllü olaraq əlirəşməz uzaq yerlərə gedir. Bəs Jilberta necə olacaqdır? Burada təkcə oturub onu gözləməyə qüvvəsi çatacaqmı? Bəs bəlkə, o... birdən onun başına bir iş gəldi?

Jilberta hiddətlənib acığından ağlayır, fikirləşir və yenə də fikirləşir, ölçüb-biçir, yenə fikrə cumur, amma heç bir qərara gələ bilmirdi; o, bu qayda ilə özü də hiss etmədən yuxuya gedincəyədək hey fikirləşib başını sındırırdı.

Ertəsi günü şən bir qətiyyətlə coşan Fernand çaparaq Latura gəldi. İndi, qəti qərar alındıqdan və atası ilə söhbətdən sonra hər şey aydın və sadə idi. Jilberta onu, çox yəqin, müşayiət edə bilməyəcəkdi – qız bunda haqlıdır.

Lakin Jilberta onu başa düşəcək, aydın zəkali və fədakar qəlbli Jilberta bu möhləti Fernand kimi haqlı sayıb qəbul edəcəkdir.

Fernand atası ilə olan söhbətini Jilbertaya danışdıqda qız qəzəbindən ağardı. Fernand elə hərəkət edir və elə qərar qəbul edirdi ki, sanki, Jilberta heç yox imiş. O, qəlbinin dərinliklərinə qədər təhqir edilmişdi. Çox çətinliklə dedi:

– Bəs bunun sonrasını necə təsəvvür edirsən?

Fernand belə sual veriləcəyini bilirdi.

– Anamdan mənə qalmış mirasım var, – cavab verdi.

– Parisdə onu girov qoyub pul alaram. Oradaca öz səfərimə hazırlaşaram. Ən uzağı, bir aydan sonra üzüb gedəcəyəm.

Jilberta dünənki kimi yenə soruşdu:

– Bəs mən?

– Biz mən gedənədək evlənərik. Buna söz ola bilməz.

Jilberta indi çox sakitliklə sualı sual dalınca verirdi:

– Bəs sənin atanın razılığı olmasa, kral öz razılığını verərmə?

– Əgər razılıq verməsə də, biz evlənərik, mən isə Ermenonvildən imtina edərəm, – Fernand fikirləşmədən cavab verdi. – Mən Jan-Jakin fəlsəfəsinə və öz fəlsəfəmə xəyanət etməyi fikrimə belə gətirə bilmərəm.

– Bəs mənim babam nə deyər? Bu barədə fikirləşmişəm? Yoxsa mənim də mirasımdan əl çəkməyə hazırsan?

Jilberta ürək yanğısı ilə danışdı. Yoxsa ondan nə kimi qurbanlar tələb etdiyini açıqcasına izah etmək lazımdır? Jilberta mahiyyət etibarilə onun yanında qərar qəbul etsin. Lakin Jilberta hökmü eşitmək istəmirdi, bu dəqiqəni ləngitmək istəyirdi, özünə imdad diləmək istəyirdi. Fernand cavab verməyə macal tapmamış, Jilberta sözünə davam etdi:

– Biz, hər şeydən əvvəl, babamla danışmalıyıq.

Fernand tərəddüd etdi:

– Bunun nə mənası var? – soruşdu. – Mənim ideyalarım müsyö Robine üçün yalnız məsxərə hədəfidir.

– Babam məni çox istəyir və sənin mənim üçün nə demək olduğunu bilir, – Jilberta cavab verdi. – Əgər bizə kömək edə biləcək bir adam varsa, o da babamdır.

Fernand hələ də tərəddüd edərək razı oldu.

Jilberta Fernandın nə kimi planlarla məşğul olduğunu

babasına danışarkən müsyö Robinenin qarşısına çıxan məsələ asan deyildi. O bilirdi ki, zaman keçdikcə Jilberta dünyada daha çox həqarət duymağa başlayacaqdır; axı qeyri-qanuni doğulmuş aristokrat qız olan Jilberta kübarların axır cərgələrində dururdu, buna görə də aristokrat Jirardenə ərə getməsi, onu bu əzablardan qurtaracağı müsyö Robineni sevindirirdi. Fernandin özü də müsyö Robineyə nəvəsinin gələcək əri sifəti ilə çox xoş gəlirdi. Ona xüsusilə xoş gələn bu idi ki, gənc Jirardenin aristokrat və saray həyatından zəhləsi gedirdi. Müsyö Robine imtiyazların əməli cəhətini nə qədər yüksək qiymətləndirmiş olsa da, sağlam və enerjili bir adam kimi bu imtiyazların nərmənazik sahiblərinə qəlbində bir nifrət duyurdu.

Deməli, əgər Fernand Jilberta ilə evlənmək istəyirsə, müsyö Robine Fernandı alqışlayır. Əgər Fernand Amerikaya gedib xeyli müddət orada qalmaq istəyirsə, o, buna daha çox şaddır. Robine öz nəvəsinə bərk bağlı idi və onsuz həyatı heç təsəvvürünə də gətirə bilmirdi. Digər tərəfdən isə Fernanddan ayrılığın Jilbertası üçün nə demək olduğunu da yaxşı başa düşürdü.

Müsyö Robine ehtiyatla soruşdu:

– Bəs birdən sənin cavan qrafın, doğrudan da, Amerikaya yola düşdü, onda sən buna nə deyərsən?

– O istəyir ki, buradan çıxıb gedənədək biz evlənək, – Jilberta qüssə ilə cavab verib sonra birdən ümitsizlik və çılğınlıqla dedi. – Babacan, xahiş edirəm, bir məsləhət görəsiniz, mənə kömək edəsiniz!

Müsyö Robine qızın qarşısında möhkəm, güclü və etibarlı bir adam kimi oturmuşdu. Onun dördkünc qırmızı sifətində təbəssüməbənzər bir ifadə də vardı. Jilberta Fernandin öz atası ilə olan toqquşmasını babasına nağıl etdi, Robine buna hətta ürəyində sevindi: bax indi Jirarden öz filosofuna ifrat dərəcədə aludə olmasının acı meyvələrini dadır. Markizə, bu azadlıq ideyası mübəlliginə indi çoxlu məntiqi kələkbazlıq lazımdır ki, oğlunu bu azadlığı mübarizə ilə əldə etmək həvəsindən salsın. Ancaq Robine əmin idi ki, markiz bu kələkləri işə salacaq və cavan oğlanı bu ağılsız addımı atmaqdan saxlamaq üçün əlindən gələni edəcəkdir.

– Qızım, belə düşünürəm ki, biz sənin cavan qrafının ağılına başına yığarıq.

Fernand o birisi gün nahara dəvət edildi. Müsyö Robine nahardan sonra dedi:

– Mənim əziz qrafım, mən mürgüləməyə getməzdən əvvəl bir neçə sualıma cavab verməyinizi xahiş etmək istədim. Eşitdiyimə görə, bizi tərk etmək istəyirsiniz? Amerikaya, qiyamçıların yanına getməyəmi hazırlaşırsınız? Siz bundan nə gözləyirsiniz?

Qocanın soyuqqanlı nəzakəti Fernandı partlatdı. O, özünü ələ alıb cavab verdi:

– Mən Jan-Jakin böyük prinsiplərinin həyata keçirilməsi işinə öz payımı vermək istəyirəm.

Robine dedi:

– Jan-Jakin özü zahiri təqibçilərindən azadlıq ölkəsinə deyil, sizin hörmətli atanızın yanına, Ermenonvilə qaçıb gəlmişdi.

230

– Öz ideyalarını amerikalılara təbliğ etməyə lüzum yox idi: amerikalılar isə bu ideyaları artıq mənimsəmişdilər, – Fernand zərbəni dəf etdi, – Jan-Jakin vəzifəsi azadlığı elan etməkdən ibarət idi, bizim vəzifəmiz isə – bu azadlığı həyata keçirməkdən ibarətdir.

– Müsyö, siz çox gözəl mübahisə edirsiniz, – Robine etiraf etdi. – Ancaq Amerikadakı vəziyyətdən yaxşı xəbərdar deyilsiniz. Vest-Hind ilə məni rəsmi iş mənafeyi bağlayır, Filadelfiyada isə mənim bacarıqlı müvəkkilim var: Amerikanın nəyə ehtiyacı olduğu mənə tam mötəbər xəbərlərdən məlumdur. Amerikanın köüllülərə deyil, pula ehtiyacı vardır. Hörmətli qraf, siz özünüz oraya getmək əvəzinə, qiyamçılara bir neçə min livr pul göndərmiş olsanız, Amerikaya və azadlıq işinə xeyli kömək etmiş olarsınız.

Fernand madam Levasserin hay-küçü oğlu Fransuanın ona nələr nağıl etdiyini xatırladı: təəssüf ki, Robinenin sözlərində həqiqət zərrəsi vardı. Robine hədəfə dəydiyini duyaraq sözünə davam etdi:

– Siz etiraz edə bilərsiniz ki, sizin dairənizdən olan bir adamın, Ermenonvil varisinin qiyamçılara qoşulması faktının özü böyük bir təəssürat oyada bilər. Siz mənə, müsyö de Lafayetin fədakar igidliyinin amerikalılara göstərdiyi təsir kimi bir üstünlüyü misal çəkə bilərsiniz. Lakin əgər müsyö de Lafayetin mərdliyinin o vaxt özünə görə bir mənası var idisə, indi bu mərdlik artıq bir şey olardı: axı

yaxın gələcəkdə kral istər-istəməz amerikalıların köməyinə təlim görmüş, yaxşı silahlandırılmış ordu göndərəcəkdir. Heç olmasa, bu iş baş tutuncayadək gözləyin, o vaxt orduya daxil olarsınız. Qraf, bir şeyi qətiyyətlə demək olar: əgər siz indi Amerikanın cəngəllik meşələrinə getsəniz, azadlıq işinə çox az kömək etmiş olarsınız. Siz bununla yalnız bizim Jilbertaya ürək ağrıları qazandırmış olarsınız.

Fernand onu qaşqabaqlı halda dinləyirdi. Müsyö Robinenin bütün mühakimələri soyuq və quru bir idrakın səsi – Qrimm və Didronun, Jan-Jaka düşmən olanların idrak səsi idi: Fernand bu idraka qarşı ürəyinin istəyindən başqa heç bir şey qoya bilməzdi. Amma ən mühüm də elə odur, ürək istəyidir, başqa heç bir şey ola bilməz, Jilberta isə bunu başa düşər.

– Müsyö, mən sizinlə məntiqdə yarışmaq istəmirəm, – Fernand cəsarətlə cavab verdi. – Amma xahiş edirəm, mənə mültəfit olarsınız. Ermenonvildəki hadisələr, Jan-Jakin dəhşətli ölümü və onun ətrafında qopan hay-küy, sonra isə kraliçanın buraya gəlməsi məni bərk həyəcanlandırmışdır. Mən bilirəm ki, olmuş və olacaq işlərin hamısı dəhşətli dərəcədə yalandır. Heç yerdə həqiqət yoxdur. Bütün ölkə yalan girdabına batmışdır. Mənə bir şey aydındır, hər bir şeydən daha aydındır: Jan-Jakin fəlsəfəsi bayram əyləncəsi deyildir və mən də gərək onun prinsipləri əsasında yaşamağa çalışam. Mənim başımda dolan hissələrə qarşı idrakın dəlilləri ilə mübarizə aparmaq faydasızdır. Mən nə isə bir tədbir görməliyəm. Öz xatirimə okeanın o tayına yollanmalıyam. Mən bizim cəmiyyətin pozğunluğu barədə tək cə kinayəli nitqlərlə daha kifayətlənə bilmərəm. Mən indiki kimi yaşamaqda davam etmiş olsam, məhv olaram. Mən fəaliyyət göstərməliyəm. Mübarizə etməliyəm. Etməliyəm, mənə başa düşün! – Fernand çılğınlıqla xahiş etdi. O, Robineyə müraciət edirdi, amma Jilbertanı nəzərdə tuturdu.

Jilberta Fernandın nələr keçirdiyini duyur və öz-özlüyündə düşünürdü: «O yalnız özü haqqında deyir. Bəs mən? Bəs mən necə olacağam?»

Müsyö Robine bacardığını etmişdi. O görürdü ki, Fernandın uşağcasına danışmalarına heç bir şeylə mane olmaq mümkün deyildir. Müsyö Robine işgüzarlıqla soruşdu:

– Müsyö, Fransanı nə vaxt tərk etmək fikrindəsiniz?

– Fürsət ələ düşən kimi, – Fernand cavab verdi. – Ən gec, bir aydan sonra.

– Hörmətli qraf, bəs siz bizim Jilberta ilə nə etmək fikrindəsiniz? – Robine soruşdu. – Mənim nəvəmlə sizin münasibətlərinizi mən, bir növ, ad eləmə hesab edirəm. Əgər siz qeyri-müəyyən müddətə ölkənin hüduqları xaricinə getsəniz, bütün bunlar necə olacaq?

– Belə hesab edirdim ki, yola düşənədək Jilberta ilə evlənərik, – Fernand cavab verdi.

Müsyö Robine:

– Hörmətli qraf, – dedi – siz sürətlə çapırırsınız. Bəs sonra necə olacaq? Totalım ki, sizin kəbininiz kəsildi, azadlıq uğrunda mübarizəyə gedincəyədək bu şəraitdən istifadə etmək gümanındasınız mı?

Jilberta babasının çox açıq sualından utanıb-qızardı. Lakin Jilberta babasına minnətdar idi, çünki o, məsələnin nə dərəcədə qoyulduğunu Fernanda qandırmışdı. Jilberta Fernandı sevirdi, ona məxsus idi. Fernand da onunku idi! Jilbertaya məxsus idi!

– Müharibəyə gedən adamın başına hər şey gələ bilər, axı o, adamdır, – müsyö Robine dilləndi. – Qraf, siz fikirləşmişinizmi ki, onda Jilberta təkcə qalacaq, on doqquz-iyirmi yaşlarında dul qadına çevriləcək.

Bu rəndəsiz qanmazın – özünün və onların təsəvvüründə Fernand ilə Jilbertanın birlikdə necə yatdıqları səhnəsini canlandırması Fernandı qəzəb və həyadan boğmuşdu. İndi isə Fernand partlayıb özündən çıxdı.

– Müsyö, məni ölməmişdən dəfn etmək nəzakətsizlikdir.

Müsyö Robine soyuqqanlıqla cavab verdi:

– Nəzakət xatirinə onun xeyrindən vaz keçsəydim, Jilbertaya pis qəyyumluq etmiş olardım. – Sonra isə qamətini düzəldib işgüzarlıqla sözüne yekun vurdu: – Qraf, qısa və aydın desək, mən öz nəvəmə sizinlə kəbin kəsdirməyə razılıq vermişəm və öz sözümdən geri dönmürəm. Ancaq bir şərtlə ki, mənim malikanələrimin, mənim bütün var-dövlətimin varisi Ermenonvilin gələcək senyörünə əvəz gəcəkdir. Kralın icazəsi olmadan kəbin kəsdirmək istisna edilir. Mən istəmirəm ki, siz bir vaxtlar mənim

Jilbertama minnət qoyasınız ki, onun xatirinə Ermenonvildən vaz keçmişsiniz.

Fernand fikrə getdi. Kralın razılığını almaq üçün, ən azı, üç-dörd ay vaxt lazımdı.

– Müsyö Robine, indi ki siz məsələni belə qoyursunuz, deməli, biz toyu mən qayıdanadək təxirə salmalı olacağım.

Robine əlinin işarəsi ilə Fernandın sözlərini rədd etdi.

– Qraf, mən əminəm, ağıllı fikirləşsəniz, bunu Jilbertadan tələb etməzsınız. Mən yekun vururam. Əgər siz indi kralın icazəsi ilə Jilbertayla evlənsəniz, mən sizin bu kəbininizə razılıq verirəm. Əgər ki, Jilbertayla evlənmədən Amerikaya getmiş olsanız, onda onunla adaxlılığınız ləğv edilir.

Fernand əsəbiliblə udqundu. Ağappaq ağarmışdı. Fernand anlamışdı: Robine onu ikisindən birini – ya Amerikanı, ya da Jilbertanı seçməyə məcbur edirdi.

– Mənim sizə dediklərim haqqında zəhmət çəkib, bir də düşünün və heç olmasa, üç gün müddətində öz qərarınızı bizə bildirin, – Robine yenə əvvəlki kimi nəzakətlə sözünü tamamladı.

Jilberta da ağarmışdı. Fernand onun üzünə, sevimli və saf üzünə baxdı. Sonra çətinliklə batmış səslə dedi:

– Müsyö Robine dedi ki: «Öz qərarınızı bizə bildirin». Müsyö Robine sənin adından da mı deyir, Jilberta?

«İndi Fernand bir qərara gəlməlidir, – Jilberta qüssə ilə, ani surətdə və qorxu ilə düşündü. – Yoxsa mən özüm bir qərara gəlməliyəm? Yox! O, Fernand qərara gəlməlidir – babam haqlıdır. Fernandın qərarı – ağılsızlıq və dəlilikdir».

– Bəli, Fernand, babam mənim də adımdan deyir.

Fernand üzünü Robineyerə tərəf çevirdi.

– Mən öz qərarımı dərhal sizə deməyə cəsarət edirəm, – deyər Robineyerə təzim etdi. – Mən sizin məsləhətinizə əməl edə bilməyəcəyəm. Edə bilməyəcəyəm. – Fernand əsəbi halda ümitsizlik və qəzəblə danışırdı, sözlər onun ağzından qırıq-qırıq, aydın şəkildə qopurdu. – Əlvida, Jilberta! – deyər sərtliklə dönərək otaqdan çıxıb qaçdı.

Üç gün sonra o, Parisə getdi. Bir çox çətinliklərdən sonra özünə lazım olan qədər pul topladı. Bir çox çətinlikləri aradan qaldıraraq lazımı sənədlər əldə etdi. Amerikaya yollanan gəmiyə mindi.

ÜÇÜNCÜ HISSƏ
Jan-Jakın varisləri

*Hər şey öz kökü ilə siyasətlə
çulğadır.*

Jan-Jak Russo

*Canım, nə deyirsiniz: tale!
Siyasət – budur tale!*

Napoleon

234

I fəsil
QƏBRƏ ZİYARƏT

Fernandin vəfasızlığından yaranan kədər və qəzəbi unutmaq üçün müsyö Jirarden tamamilə Jan-Jaka sita-yişə qapıldı.

Müvəqqəti başdaşı əvəzinə o, Parisdə rəssam Hüber Roberin eskizi üzrə abidə düzəltməyi heykəltəraş Lesüerə sifariş etdi. Jirarden öz Ermenonvil parkını məqbərə üçün fon və eyni zamanda haşiyə vəzifəsini görən yeni şəkildə saldırmağa başladı. Süni surətdə yaradılmış bəzi təpəciklər dağıdılıb yerlə yeksan edilir, bəzi yerlərdə isə yeniləri yaradılırdı, hər yerdə ağacları yıxıb təmizləyir, başqa yerə əkir-dilər. Volterin sitatları qaşınıb pozulur, əvəzinə Jan-Jakın həkimanə sözləri qeyd olunurdu. Gözə çarpmayan, güclə sezilən cizgilərlə müəllimin sevimli guşələri tamamilə səhv-siz tapılırdı. Bütün yollar Uca Qovaqlar adasındakı müqəddəs qəbrə, Jan-Jakın məqbərəsinə doğru gedirdi.

Parkın yeni tərtibata salınmasından çox Jirardeni Jan-Jakın əlyazmalarının nəşri məsələsi narahat edirdi, çünki Jan-Jak irsini məhz Jirarden kamil öyrənmişdi. Bundan əlavə, Jirarden müəllimin nəzəriyyəsidəki zahirən ziddiyətli və qaranlıq yerlərin əsl şərhini verən mühakimələrin yeganə mühafizəçisi idi; o hiss edirdi ki, bu barədə son

tutarlı söz demək onun vəzifəsidir. Əlbəttə, cənab Cenevrə naşirləri onun nöqtəyi-nəzəri ilə hesablaşmağa heç də hər zaman meyil göstərmirdilər; hamıdan da çox pastor Multu inad edirdi. İş yalnız şəxsi görüş yüngülləşdirə bilərdi; pastor yaxın zamanda Ermenonvilə gələcəyini vəd etmişdi.

Başının çox qarışıq olmasına baxmayaraq, Jirarden onu sıxan tənhalıq hissindən çox zaman yaxa qurtara bilmirdi; o, dikbaş Fernandın ona nə qədər lazım olduğunu indi kədərlə hiss edirdi. Heç olmasa, ürəyini boşaltmaq və söhbət etmək üçün müsyo Robine burada olaydı. Lakin Robine öz nəvəsi ilə uzun müddətə xaricə səyahətə getmişdi. Ola bilsin ki, Fernandla ayrılıq madmazel de Latur üçün o qədər də asan deyildi.

Markiz tez-tez xəyalən Fernandla hiddətlə mübahisə edir və son həlledici söhbətini kəlməbəkəlmə yadına salırdı. O, yüz dəfə haqlı idi. Əcəba, bıç yeri yenicə tərləyən bu uşağın qarşısında alçalmaq mı lazımdı? Fernandla ancaq xəyalən danışmaq mümkün olması çox ağır və dözülməz idi, buna görə də xarici işlər naziri qraf Verjenyə müraciətlə xahiş etdi ki, Fernanda göz qoymaq üçün Filadelfiyadakı səfirinə göstəriş versin.

Markizi boğan həyəcanlara şərik olan bir nəfər var idisə, o da müsyo Herber idi. Heyrətlənmiş Jirardenə müsyo Herberin özü Ermenonvildə qalıb Jan-Jakın əlyazmalarının redaktəsinə kömək edəcəyini təklif etmişdi. Bu istedadlı gənc çox asanlıqla gözəl və yaxşı bir vəzifə ala bilərdi, lakin o, qocalmaqda olan tənha Jirarden ilə kənddə qalıb ona həmdəm olmağı üstün tuturdu... O deyirdi ki, ömrünün qalan hissəsini Jan-Jak şəxsiyyətinin və əsərlərinin öyrənilməsinə sərf etməkdən başqa heç bir arzusu yoxdur. Bunun üçün ən münasib və layiqli yeri harada tapmaq olar? Jan-Jak dünyanın nə cür olmalı olduğunu birdəfəlik ona göstərmişdir, buna görə də varlığın dərk edilməsinə daha boş yerə qüvvə sərf etmək lazım deyildir. Jirarden Herberin burada qalmaq arzusuna məmnuniyyətlə razı oldu.

Onlar masa arxasında bir oturur, Fernandı xatırlayırdılar. Markiz Herber ilə parkdakı dəyişikliklər haqqında məsləhətləşər, Jan-Jakın əsərləri külliyyatının redaktə olunması qaydalarını ətraflı müzakirə edərdi. Utancaq olmasına baxmayaraq, müsyo Herberin qəti mühakimələri çox vaxt

onu heyrətə gətirərdi. Jan-Jak haqqında Herber şəxsi təsəvvürə malik idi. Jan-Jakin əsərlərinin qaranlıq yerlərinin izahını dəfələrlə onun özündən eşitmişdi. Tez-tez öz şəxsi *autòs épha*-sı ilə müqayisə edərdi. Belə hallarda Jirarden ciddi görkəm alar, yaxud incik və kinayəli cavab verərdi.

Bir dəfə Jirarden belə hesab etdiyini bildirdi ki, müsyö Herberin ahəngi masası arxasında oturmuş olduğu adama münasibətən nalayıqdir. Buna cavab olaraq müsyö Herber nə növbəti məclisə və nə də sonrakı məclislərin heç birinə gəlmədi. Üçüncü gün markiz onun dalınca yollandı. Herberi tapmaq çox da çətin deyildi, o, söyüd ağacının altında oturub skripka çalır. Müsyö Jirarden etiraf etdi ki, mətni özünün başa düşdüyü kimi yozub bunda israr edərəkən, doğrudan da, bir qədər qızısqıb, lakin müsyö Herber də Jan-Jakin tələbəsinə layiq olan həlimlik göstərməmişdir.

236

– Gəlin barışaq, – deyə Jirarden təklif etdi və əlağacını sol əlinə götürüb, sağ əlini Herberə uzatdı. Herber skripkanı ehtiyatla otun üstünə qoyub Jirardenin əlini sıxdı.

Pastor Multu vədinə əməl edib Cenevrədən gəldi. Pol-Klod Multu markizlə yaşid idi, çox inandırıcı danışıq qabiliyyəti, sakit və təmkinli təbiəti ilə fərqlənirdi. O, «Etiraf»ın əlyazmasının bir nüsxəsini, habelə mətnin bu və ya digər yerlərini işıqlandırmağa kömək edən Jan-Jak məktublarını da özü ilə gətirmişdi. Əlyazmalardakı mətnlərdə fikirayrılığı aşkar olduqda, həmişə markiz Jan-Jakin hörmətini oxucular qarşısında şübhəsiz surətdə daha çox qaldıra bilən redaktə nüsxəsini üstün tuturdu. Sərt pastor Multu isə belə hesab edirdi ki, Jan-Jakin «Həyatını həqiqətə xidmət etməyə sərf et» çağırışı boşboğazlıq deyildir, buna görə də mərhumu bir yalançı kimi göstərmək onun dostlarına yaraşmaz. Bir qayda olaraq, müsyö Herber Multunun tərəfini saxlayırdı. Jirarden hər iki xarici fransızın – isveçrəli və elzaslının əlindən qəzəblənir, lakin istər-istəməz tabe olurdu, çünki Multu, təəssüf ki, Jan-Jakin ona şəxsən göndərdiyi çox uzun və olduqca dostyana yazılmış məktublara əsaslanı bilərdi.

Multu Ermenonvildə olarkən Jirardenin həsrətlə arzuladığı bir hadisə baş verdi: abidənin tikilişi qurtardı. Abidə adanın və parkın ahənginə müvafiq olaraq Jan-Jakin əsər-

lərinin, ilk növbədə isə «Emil»in süjeti əsasında hazırlanan barelyeflərlə bəzədilmiş sadə və layiqli antik səcdəgaha bənzəyirdi. Burada xurafatın dəhşətli pəncəsindən Jan-Jakin azad etmiş olduğu qadın və uşaqların sevinclə dolu minnətdarlığını əks etdirən şəkillər, əlində idrak məşəli tutmuş həqiqət mücəssəməsi və Təbiət surətində uşaqlarını əmizdirən ana nəqş edilmişdi. Səcdəgahın divarlarının birində «*ici repose l'homme de la nature et de la vérité*»¹ sözləri, o birində isə Jan-Jakin başqa devizi – «*Vitam impendere vero*» həkk edilmişdi.

Jirarden abidənin açılış günü üçün Fernandin qayıdıb gələcəyinə qəlbinin dərinliyində əbəs yerə ümid bəsləyirdi, Jirarden dolayı yolla Filadelfiyadakı fransız səfiri vasitəsilə daim Fernanda abidənin tikilişi haqqında məlumat verirdi, hətta abidənin bu qədər həsrətlə gözlədiyi açılış gününü təxirə salmışdı. Lakin Fernanddan xəbər çıxmırdı.

Açılışa abidənin müəllifləri olan rəssam Hüber Rober və heykəltəraş Lesüer, habelə heykəltəraş Qudon, sonra isə Lebeq və Düsi gəldilər. Herber və qərsdə qonaq olan pastor Multu da burada idilər. Markiz canını dişinə tutub hər iki qadını da dəvət etmişdi, çünki Tereza ilə madam Levasseri çağırmamaq yaxşı düşməzdi.

Uca və qəşəng qovaq ağaclarının arasında ətraf mənərə ilə həmahəng olan abidə yerləşmişdi. Mərhumun ən çox sevdiyi həmişəyaşıl cəzair bənövşəsi başdaşına sarmaşmışdı. Bu gülləri gördükdə Tereza hiçqırıb ağladı.

Jirarden və Düsi nitq söylədilər. Onlar qısa və təmkinlə danışmağa çalışırdılar. Hətta məşhur moizəçi Multu on-on beş sadə ifadə ilə sözünü qurtardı. Bir neçə gündən sonra Multu yenidən Cenevrəyə yola düşməyə hazırlaşdı. Ayrılkən markiz davam gətirməyib soruşdu:

– Yəqin, siz bizim dostumuzun vəfatı haqqındakı dediqodudan xəbərdarsınız?

– Bəli, – Multu cavab verdi.

– Əlbəttə, bunların hamısı xalis cəfəngiyatdır, – Jirarden inandırmağa çalışdı. Multu dinmədi. – Buna baxmayaraq, – markiz sözünə davam etdi, – mən şeyiələrin mənbəyi olan mehtəri buradan qovdum, – Multu buna da heç bir cavab vermədi.

¹ Bura təbiət və həqiqət nəğməkarının aramgahıdır. (lat.)

Kralın estamplar¹ kabinəsinin direktoru məşhur Jan-Mişel Moro məqbərənin qravürasını çəkdi. Başqa rəssamlar da bunu etdilər. Tezliklə Jan-Jakin sərdabəsi olan Uca Qovaqlar adasının şöhrəti bütün dünyaya yayıldı və bundan belə qovaq ağacını Azadlıq ağacı adlandırdılar.

Bir çoxları belə bir halı rüsvayçı əlamətdar hadisə hesab edirdilər ki, fransız dilində danışan xalqların böyük yazıçısının qəbri İsveçrə və ya Fransanın deyil, mərhumun naməlum bir dostunun himayəsi altındadır. Bu yaxınlarda öz azadfikirli faciə əsəri ilə məşhurlaşmış bir alman şairi – onun adı Fridrix Şiller idi – məqbərəni üsyankar ruhlu şeirlərində tərənnüm etmişdi. Müsyö Herber şeirləri markizə gətirdi. Fernandin fikrini çəkən markiz dedi ki, şerin özü-özlüyündə tərifəlayiq olmasına baxmayaraq, təmkinsizlik qüsuruna malikdir. Adamlar dəstə ilə qəbri ziyarət etməyə gəlirdilər. Paris qəzetlərindən biri yazırdı: «Bütün dinlərin öz sitayiş yeri vardır; bundan sonra fəlsəfənin də müqəddəs ziyarətgahı Jan-Jakin qəbri olacaqdır. Fransanın yarısı Ermenonvili ziyarət etmiş və çoxları Qalliya Məkkəsinə hər il ziyarətə gələcəklərini təntənəli surətdə əhd etmişlər».

Nəsilli şahzadələr, həmçinin qraf de Lin və İsveç kralı III Qustav burada olmuşdular; sonra Birləşmiş Ştatların *l'ambassadeur électrique*² ləqəbi almış səfiri Bencamin Franklin də öz nəvəsi ilə buraya gəlmişdi.

Jan-Jaka ehtiram göstərən saysız-hesabsız adamların bir çoxları öz hisslərini elə qızğın izhar edirdilər ki, nəticədə bağlar zərər çəkirdi. Xatirə üçün bir şey götürməmiş heç kəs adanı tərk etmirdi; qəbrin ətrafındakı güllər didilmiş, qovaq ağaclarının aşağı budaqları qırılmışdı, hətta qəbirdən bir parça mərmər qopartmışdılar. Markiz göstəriş vermişdi ki, ziyarətçiləri bağbanlar müşayiət etsinlər. Yazılı icazə olmadan adaya heç kəs buraxılmasın. Bir ingilise icazə verilmədiyindən müqəddəs adanın torpağına, heç olmasa, əl vurmaq üçün gölü paltarlı üzüb keçmişdi.

Öz sirayətkar şuxluğu ilə Fransa məzhəkə teatrında ad çıxarmış ecazkar dərəcədə gözəl gənc aktrisa Ejeni Meyyar Jan-Jakin qəbri yanında özünü tamam itirmişdi. Onun şən

¹ Estamp – taxta və ya mis üzərində həkk edilmiş və basılmış rəsm, naxış

² «Elektrik səfiri» (fr.)

üzü tutulmuşdu, o hönkürüb Jirardendən xahiş etmişdi ki, bu müqəddəs qəbrə tez-tez gəlib gənc aktrisa kimi ona lazım olan qüvvə və enerji toplamağa icazə versin, çünki ətrafındakıları şənləndirmək son dərəcə böyük gərginlik, əzab-əziyyət, xeyli qüvvə sərf olunması bahasına başa gəlir. Aktrisa Jirardendən həmçinin xahiş etmişdi ki, özünün Normandiyadakı şəxsi malikanəsində, Roş Sent-Kventində belə bir məqbərə tikdirməyə ona icazə versin.

Abbat Qabriel Brizar və Jan-Batist de Kloots baron dü Val de Qras – bu iki gənc saatlarla parkda dolaşaraq Jan-Jakin əsərlərini oxuyur və ayrı-ayrı yerlərini ucadan əzbər söyləyirdi. Jan-Jakin şəxsiyyətinə həddindən çox pərəstiş edən gənclərdən təsirlənən Jirarden onları şəxsən qayıqda adaya aparmağı təklif etdi. Markizin qayğıkeşliyindən ruhlanan gənclər nifrət və məhəbbət naminə qəbrə qurban gətirmək üçün ondan icazə istədilər; gənclər izah etdilər ki, dostu öləndən dərhal sonra «rəzil xain Didro» tərəfindən başdan-ayağa şər yazılmış «Seneka haqqında oçerk» əsərini Jan-Jakin qəbri üstündə yandımaq niyyətindədirlər. Markiz razılıq verdi. Sabahısı səhər erkən gənc ziyarətçilər, markiz və müsyo Herber dördlükdə adaya yola düşdülər. Abbat ilə baron bir neçə dəfə səcdəgahı öpüb yavaşca dua oxudular. Qəbri gül-çiçək içində qərğ etdilər. Hamı diz çökdü. Gənclərin biri çaxmaqdaşı ilə od hazırlayana kimi o birisi Didronun kitabından Jan-Jakin adı çəkilən səhifələri cırırdı. Səhifələr parlaq alovla alışıb-yandı, bundan sonra abbat kitabdan sağ qalan səhifələri də oda atdı. Qara tüstü abidə boyunca yuxarı boylandı. Bu zaman gənc ziyarətçilər: «Jan-Jaka qarşı edilən bütün fitnə və iftiralər da bu tüstü kimi yox olub getsin!» – qəzəblə bağırırdılar.

Bundan bir neçə gün sonra, tutduğu mövqeyə görə bütün ziyarətçilərdən üstün olan bir şəxs Ermenonvilə təşrif gətirdi. Təvazökarlıq edib özünü qraf Falkenşteyn adlandırmasına baxmayaraq, aydın idi ki, həmin qraf kraliçanın böyük qardaşı, Roma imperatoru II İosifdir¹. Jirarden İosifin

¹ II İosif (1710–1790) – 1765–80-ci illərdə Mariya-Tereziya ilə birgə hökmdarlıq etmiş, sonralar «German millətinin Müqəddəs Roma imperiyası» adlanan dövlətin imperatoru olmuşdur. Kəndli hərəkatının qüvvətlənməkdə olduğu şəraitdə zadəganlığın hökmranlığını möhkəmləndirmək məqsədilə ölkənin bəzi vilayətlərində kəndliləri şəxsi asılılıqdan azad etmiş və bir sıra digər məhdud islahatlar keçirmişdi.

şəxsində imperator Mark Avreli zamanından bəri yer üzünə gələn ən qabaqcıl bir hökmdarı görürdü. O, İosifin gəlişindən vəcdə gəlmiş, xeyli təşəxxüslənmişdi.

İmperatorun davranışı onun şərəfi haqqında gedən danışıqlara tamamilə uyğun gəlirdi. O, Jirardenlə öz tayı kimi söhbət edirdi, Jirarden Jan-Jakın əsərlərindən misallar çəkərkən diqqətlə qulaq asırdı, onunla «İctimai müqavilə» haqqında fikir mübadiləsi aparırdı, tutduğu mövqeyə görə royalist¹ olmasına baxmayaraq, özünü Jirardendən daha qabaqcıl adam kimi göstərmiş oldu.

Nahardan sonra imperator cəzbedici səmimiyyət və sadəliklə öz qonaqcıl ev yiyəsindən xahiş etdi ki, gəzinti zamanı onu müşayiət etməsin, çünki o, Jan-Jak kimi tənhalıqdan həzz almaq istəyir. Jirarden qayğıkeşlik edib göy-də qara buludların olduğunu dedikdə, qraf Falkenşteyn dedi ki, Alp dağlarına çıxarkən hər şeyə alışıbdır, buna görə də Jirardenin xəbərdarlıq etdiyi təhlükələrə əhəmiyyət vermədi. Təxminən, bir saatdan sonra tufan qopdu. Jirarden tərəddüddən əzab çəkirdi, bilmirdi ki, həşəmətli qonağın ardınca adam göndərsin, ya yox. O göstəriş verib, dərhal da bu göstərişi ləğv etdi. Daha bir saat sonra iliyinədək islanmış, gülümsər qraf Falkenşteyn qayıtdı və dedi ki, çox güclü leysan tökən zaman zağaların birində gizlənilmiş. Qraf əynini dəyişib markizin təklif etdiyi libası geydi, sonra isə onlar bir-birindən çox razı halda ayrıldılar.

Markiz həmin kiçik zağaya «İosif zağası» adı verib üstündə bu şəri həkk etdirdi:

*Ey yolçu! Tələsmə, bir dur, bir dayan!
Gördüyün darısqal, bu nəmli zağa
Sığıncaq olmuşdu, bil ki, bir zaman
Xeyirxah insana, gözəl qonağa.*

¹ Royalistlər – kral tərəfdarları

*II fəsil*ERMENONVİL KƏNDİ VƏ
«İCTİMAİ MÜQAVİLƏ»

İosifin gəlişindən müsyö de Jirardendə yaranmış sevinc hissənə bir damcı kədər də qarışdı. İmperator İosif qəsdə gecələməkdən boyun qaçırıb həmişə özü ilə gəzdirdiyi yol çarpayısının Moris atanın meyxanasında qurulmasını əmr etdi.

Bu sadə ev imperatora çox xoş gəldi; damın bir hissəsi samanla örtülmüşdü, bu isə ona Filimon və Bakvidanın¹ komasını xatırladırdı. Moris atanın özünü isə bir-birinə zidd fikirlər didirdi. Ona görünməmiş hörmət edilmişdi: Roma imperatorunun özü onun evində gecələmək istəmişdi. Lakin Jan-Jakın fəlsəfəsi Moris ataya vətəndaşlıq qururu aşılırdı, o hətta belə bir hörmətli qonağa başqalarına göstərdiyindən artıq hörmət göstərmək istəmirdi. Buna baxmayaraq, imperator onun qızının başını sığallayıb mehribancasına adını soruşduqda Moris davam gətirə bilmədi.

– Nə böyük şərəf, nə böyük şərəf! – öz-özünə deyirmiş kimi söyləndi. – Bu mehribanlıq mərhum Jan-Jakı nə qədər sevindirərdi.

Şamdan sonra İosif, Morisdən Jan-Jak haqqında bilavasitə özünün təəssüratını soruşdu. Meyxanaçı müəllimin bütün əsərlərini yeddi dəfə oxuduğunu söylədikdə İosif «İctimai müqavilə» haqqında Morisin nə fikirdə olduğu ilə maraqlandı. O, Morisə diqqətlə qulaq asıb arar: «Bax bu yeri diqqətəlayiqdir, möhtərəm cənab! – Yaxud: – O qədər də pis deyil!» – deyirdi.

Markiz öz zağasına lovğa sözlər həkk etdirdiyindən Moris ata da ondan geri qalmaq istəmirdi. O, Sanli şəhərindəki müsyö Miye adlı şairə müraciət edərək, bu əlamətdar hadisəyə müvafiq bir şeir yazdırmaq istədiyini bildirdi. Müsyö Miye onun arzusunu yerinə yetirdi, çox keçmədən İosifin gəlişini tərif edən sözlər yazılmış lövhə meyxananın divarına bənd edildi. Lövhə «Ey tacidar filosof, sən sadə

¹ Filimon və Bakvida – Qədim Roma şairi Nazon Ovidi tərəfindən işlənmiş qədim Finikiya əfsanəsinin surətləridir. Filimon və Bakvidanın birgə ailə həyatı öz nümunəviliyi ilə fərqlənirdi.

komanı saraydan üstün tutdun...» sözləri ilə başlayıb «Xoşbəxt germanların hökmdarı və atası» sözləri ilə qurtarırdı. Tezliklə Ermenonvilin bütün sakinləri bu şəri əzbər bilirdilər.

Gözəçarpan lövhə markizi çox əsəbiləşdirdi. Bu Moris həmişə onun qanını qaraldır! Çox uzaq zamanlardan onun meyxanası «Şabalıd ağacı altında» adlanırdı; indi isə təbiətin qucağında gəzişən Jan-Jakin şəkli parlaq tonlarla çəkilmiş lövhədən göründüyü kimi, meyxananın adı dəyişdirilib «Jan-Jakin sığınacağı» adlandırılmışdı. Moris atanın təsiri altında kəndin sakinləri hamıya danışdırdılar ki, Jan-Jak tez-tez «Sığınacağı» bağında oturub necə həvəslə söhbət edərdi, ziyarətçilər isə oraya gedib xatirə yerlərini gəzirdilər. Tezliklə lovğa meyxanaçının, kim bilir, nə məqsədlə düzəltdiyi qeyd kitabı Fransanın məşhur xadimlərinin adları ilə doldu.

242

Morisdə qonaqların yanında oturub onlarla söhbət etmək xasiyyəti var idi. O, guya, Jan-Jak tərəfindən söylənməmiş fikirləri təkrar edir, müəllimlə bağlı olan mənasız, təsirli və gülməli əhvalatlardan danışdı, dahi dostunun vəfatının səbəbi barədə şübhəli şayiələr pıçıldaırdı. Qonaqlar mütəəssirliklə qulaq asır, dəhşətə gəlir, Jan-Jakin yemlədiyi ördək və balıqlara yem verirdilər; qraf de Lin hətta meyxanaçıya pul vermişdi ki, bu ev heyvanlarını qonaqlar üçün qırıb tələf eləməsin və qoy bunlar öz əcəli ilə ölsün.

Nəinki təkcə markiz, həmçinin madam Levasser də belə hesab edirdilər ki, Morisin məşum pıçıltıları tamamilə artıqdır. Madam Levasser özünə xas olan enerji ilə bu işə dərhal son qoymağı qət etdi.

Madam Levasser üzərinə parlaq günəş ləkələri düşüb oynayan zil qara geyimdə bağdakı şabalıd ağacları altında vüqarla oturmuşdu. Qayğanaq yeyib tünd-qızılı çaxır içir və balıqlara yem verirdi. Moris ata narahat surətdə var-gəl edirdi.

– Müsyö, bir buraya gəlin, – madam Levasser əmr etdi. – Əyləşin. Deyirlər ki, siz mənim hörmətli kürəkənimin vəfatından pis qazanmırsınız.

– Cəsarət edib deyə bilərəm ki, bacardığım qədər onun dostu olmağa çalışmışam, – meyxanaçı cavab verdi. – Bu, hamıya məlumdur, bunu hamı təqdir edir, xalq da bunu bilib, söz yox ki, mənim yanıma gəlir.

Bunları söylədikdə madam Levasserin dinmədiyini görən Moris meydan oxuyurcasına əlavə etdi:

– Dostum Jan-Jakin belə biqafil ölümü məni hədsiz dərəcədə təəccübləndirdi. Axı ölümündən bir neçə saat əvvəl mənimlə həərətlə danışır və özünü çox yaxşı hiss edirdi.

– Siz belə qafil ölüm dediniz, eləmi? – madam Levasser dilləndi.

O, baliqları yemləməkdə davam edirdi, dərin-dərin nəfəs aldığına görə üst dodağındakı narın tük güclə sezi-ləcək dərəcədə əsirdi.

– Belə qafil ölüm... bəziləri isə söz yox ki, buna şübhəli dərəcədə qafil ölüm sözlərini də əlavə edirlər. Uzun günləri tez başa vermək üçün ermenonvilli qeybətçillər ağızlarına gələni danışirlər! Ancaq müsyö, ehtiyatlı olun ki, bir gün adamlar bu işdə sizin də əliniz olduğunu pıçıltı ilə danışmasınlar; çünki onun qəflətən vəfat etməsinin sizə xeyri çox olmuşdur. Sonra başınıza iş açarsınız ha!

Meyxanaçı özünü itirmiş halda gözlərini madam Levasserə dikdi.

– Axı hamıya məlumdur!.. – heyrətlə səsləndi.

– Həmçinin hamıya məlumdur ki, – madam Levasser Moris atanın sözünü ağızında qoydu, – onun vəfatı ürəyimizə dağ çəkməklə bərabər, mənim və qızımın cibinə böyük zərər yetirib. Bununla belə, iki köməksiz dul qadının ayağının altını qazanlar da var.

Morisi tər basmışdı, səssizcə oturmuşdu. Madam Levasser isə nəhəng cəmdəyini tamamilə dostcasına ona yaxınlaşdırıb yoğun səslə danışmağa başladı:

– Siz bizə kömək etməlisiniz, müsyö, çünki bu, sizin əlinizdədir. Bağçanızdakı gözəl şabalıd ağacları altında ağızlarını boş tutub oturanlar az deyil; ağıllı meyxanaçı polisdən daha çox bilir. Belə isə, boş söhbətləri yayanların kim olduğunu öyrənib mənə yalnız göz vurun. Mən isə çalışaram ki, markizin məhkəmə hakimi bu boşboğazlarla haqq-hesabı tez çürüdər. Moris ata, bizə bu xidməti göstərməlisiniz, axı siz mənim unudulmaz kürəkənimin dostu idiniz. Mənim Terezam çoxdandır ki, mərhumun şəxsi şeylərindən bir neçəsini sizə xatirə hədiyyəsi göndərməyə hazırlaşır.

Onun qəmli, ciddi və tələbkarlıqla baxan kiçik, sərt gözləri meyxanaçıya dikilmişdi.

– Siz çox xeyirxahsınız, madam, – Moris dilləndi. – Əgər açıq danışırıqsa, – ürəklənib davam etdi, – icazə verin, mən də açıq danışım. Axı indi babalarımızın yanına getmiş mərhumun ölümü, doğrudan da, bir qədər qaranlıqdır: madam, bunu siz özünüz də inkar edə bilməzsiniz.

– Bəlkə, bu belədir, bəlkə də, yox, – madam Levasser səmimiyyətlə cavab verdi. Məlumunuz olduğu kimi, mənim hörmətli kürəkənim daim özünün fəlsəfi düşmənlərindən şikayət edirdi; buna görə də qəfləti vəfatın səbəbini mən bir neçə cür yozurdum. Lakin şahidlər olmadığı üçün, cənab məhkəmə hakimləri belə qərara gəldilər ki, ölüm təbii olaraq, yəni beyinə qan sızması nəticəsində baş vermişdir, bizə, yəni mənə və qızıma başsağlığı vermək üçün iltifat buyurub təşrif gətirmiş ülyahəzrət kraliça öz gəlişi ilə qərarın düzgün olduğunu təsdiq etmişdir. Sizcə, kraliça və məhkəmə son söz dedikdən sonra Moris atanın və madam Levasserin artıq-əskik sözlər danışmasına dəyərmi?

Madam Levasser sözünü yarımçıq kəsdi.

– Getmək vaxtıdır. Mən sizə nə qədər verməliyəm, müsyö? – soruşdu.

– Heç bir şey, madam, – Moris ata cavab verdi. – Siz mənə xeyli şərəf verdiniz! Əgər xatirə hədiyyəsi məsələsi gerçəkdirsə, sizin və hörmətli qızınızın yanına təşrif buyurmaq məmnuniyyətinə nail olaram. Onsuz da, mən çoxdan idi ki, bizim mərhumu çox sevindirən İsveçrə evciyinə baxmaq arzusunda idim.

İki gün keçməmiş Moris oraya gəldi. Jan-Jak haqqında söhbət çox təsirli, vəcdli və sadəcə olaraq, səmimi ahəngdə gedirdi.

– Bir təsəvvür edin, bu evdə yaşamaq ona qismət olmadı! – Moris ata tez-tez kədərlə təkrar edirdi.

Meyxanaçı gedəndə özü ilə mərhumun xalatını, tütüncabısını, əlağacını və içərisinə qoyun dərisi vurulmuş altı yeşilmiş həsir şap-şaplarını apardı.

Bundan sonra Moris hörmətli qonaqların qarşısında dostu və müəllimini xatırladan şeyləri nümayiş etdirərdi.

Həyəcandan ürəkləri rıqqətə gələn qonaqlar titrək əllərini əziz xatirələrə toxundurarkən çox zaman bunlardan

birini əldə etməyi ürəklərindən keçirirdilər. Lakin Moris ata şirnikləndirici vədlərə aldanmırdı. O, Volterin övladlığa götürdüyü qızının əri Vilet deyil ki, bu zamana kimi Fransada döyünən ən alicənab bir ürəyi – mərhum Volterin ürəyini qutusu ilə bərabər naməlum bir ingilis kolleksiyaçısına üç yüz luidora satsın!

Lakin onun yenilməz olmasının ziyarətçiləri məyus etdiyini görəndə Moris ata özü özündən soruşurdu ki, əgər mərhum Jan-Jak bilsəydi ki, Moris ziyarətçiləri necə incidir, görərsən, nə deyərdi? Buna görə də o, tamamilə eyni olan tütüncəb və şap-şap alaraq, onları satmağa başladı, ürəyində isə əsl xətirə şeylərinin onun özündə qaldığından təsəlli alırdı.

Meyxanaçı, Terezanı və onun anasını sakit buraxıb, ikiqat amansızlıqla markizi təqib etməyə başladı. Bütün Ermenonvil onun uydurduğu dedi-qoduları təkrar edirdi.

Buna nail olmaq çətin deyildi, çünki markiz de Jirardenin kəndliləri öz senyorlarını sevmirdilər. Doğrudur, ziyalı senyor onları bəzi vergilərdən və pul tutulmasından azad etmiş, bəzi zəhmətləri yüngülləşdirmişdi, lakin çox xırda iş üstündə onları sıxışdırırdı, ədalətsiz, özbaşına və hətta amansız idi, Jan-Jakin vəfatından sonra onun özbaşınalığı və Dəyənək-Ata olması özünü daha çox təzahür etdirirdi. Kəndlilər deyinməyə başlamışdılar. Öz təhkimli kəndliləri ilə yaxşı davransa da, onlara azadlıq kağızı¹ verməməsi nəinki təhkimli kəndlilərin, hətta icarədarların və azad kəndlilərin də narazılığına səbəb olurdu.

Senyor öz imtiyazlarından şəxsi mənfəət güdməyərək, patriarxal vicdanlılıq əsasında istifadə edirdi. O fikirləşirdi ki, əgər bu küt, yarımhəyvan canlılara atalıq qayğısı göstərilməsə, bir də görərsən ki, onlar özlərinə qarşı da cürbəcür cinayət törətdilər. İnadkar kəndlilərin ona layiq olduğu məhəbbət və hörmət bəsləmələrinə nail ola bilmədiyindən, Jan-Jakin ölümünə cavabdeh olması haqqında uydurma və şayiələrin kəsilməməsindən çox əsəbiləşirdi.

Belə bir şəraitdə senyorun təhkimli kəndlilərindən olan muzdur Truel ona müraciət edərək xahiş etdi ki, qızı Polinanın bir nəfər cavan azad kəndli oğlu ilə nikahına

¹ Azadlıq kağızı – kəndliləri təhkimçilikdən azad etdikdə onlara verilən şəhadətnamə

icazə versin, cavan kəndli onun mülkündə deyil, gözü-nün düşməni olan qonşusu şahzadə Kondenin mülkündə yaşayırdı. Jirarden bir çox tərəddüddən sonra razılığa gəldi. Senyor bircə dəfə kəndlilərlə mərhəmət və mülayimcəsinə dolanmaqla onlara təsir göstərməyə cəhd etmək istədi və nəinki Polina Truelin nikahına icazə verməyi, həm də təhkimli kəndlilərini azad etməyi qət etdi.

Jirarden kəndlilərə əmr etdi ki, qəsərə nümayəndə heyəti göndərilsin, bunun da vasitəsilə çıxardığı alicənab qərarı xalqa çatdırsın.

Nümayəndə heyəti qəsrin böyük salonuna toplandıqdan sonra o, sözə başlayaraq dedi ki, canını dişinə tutaraq Polina Truel ilə Jozef Karterenin nikahına icazə verir. Sonra o, əvvəlcədən hazırlanmış nitqi söyləmək istədikdə, Mişel Deport birdən dəstənin içərisindən taxta başmaqları ilə qəşəng, güzgü kimi parıldayan parketi yöndəmsizcəsinə cıza-cıza irəli çıxıb cəsərlə danışmağa başladı.

246

– Senyor, – dilləndi, – yoxsullara və məzlumlara tez-tez dost əlini uzadır, o, bəşəriyyətin dostu müsyö Jan-Jaka da qonaqpərvərlik göstərmişdi. Lakin çoxları, hətta həzrət-ali xristian kralımız da öz təhkimlilərinə azadlıq kağızı verib onları hüquqda hamı ilə bərabər etmiş və öz imtiyazlarından əl çəkmişlər. Bəs nə üçün onların məşhur və qüdrətli senyoru öz imtiyazlarından əl çəkmək istəmir? – Bu, onların qəlbinə çox bərk toxunur. Bəs sonrası necə olacaq? Bəlkə, monsenyor da aqlını başına yığıb deyəcək: bu işlərə son qoymaq lazımdır!

Jirarden bir addım geri çəkildi. O, inciklik hiss etdi: alicənablıq edib öz arzusu ilə vermək istədiyi şeyi ondan zorla qoparmağa çalışırdılar. O heç bir cavab vermədi.

Bu zaman xalq arasında «Antuan baba» çağırılan qoca Antuan Mone qocalara məxsus bir səslə danışmağa başladı.

– Müsyö Jan-Jak bizim aramıza gələndən sonra tez-tez bir yerə yığışırıq, kəndin savadlılarından biri – müəllim Arle və ya Moris ata onun kitablarının fəsilələrindən birini oxuyub bizə izah edir. Əgər Jan-Jakin kitablarında yazılmasaydı, biz heç də siz senyora acizənə surətdə müraciət etməzdik; – bu sözləri dedikdən sonra Tövratı oxuyurmuş kimi Jan-Jakdan bir parça əzbərdən söyləməyə

başladı: – İşin mahiyyəti hər iki tərəfin – hökm verənlərlə itaətkarların hüquqları arasında ədalətli hədd qoyulmasıdır, həmçinin bu itaətkarların üzərinə düşən vəzifələrlə onların bir canlı insan kimi malik olduqları təbii hüquqlar arasında ədalətli hüdud qoyulmasıdır.

Qocanın sözləri Jirardeni daha çox pərt etdi. Əvvəlcə onun oğlu Jan-Jakın təlimini üsyankarcasına şərh edirdi, indi isə kəndlilər cürətlənib Jan-Jakın yazdıqlarını ona, Jirardenə öyrətməyə və necə hərəkət etmək lazım olduğunu göstərməyə çalışırlar. Bunların hamısı kəndlilərlə mülayim davranmasından irəli gəlir. Eybi yoxdur, mən sizə göstərəm, «*Vos ego!*¹» – markiz xəyalən onları hədələdi. Ancaq öz kəndlilərinin fəlsəfəsinə açıq-açıqına məhəl qoymasına müsyö Robine ilə əmisi oğlu Vodreyin onu necə məsxərəyə qoyacaqlarını təsəvvür etdikdə özünü saxladı.

– Dostlarım, – nümayəndələrə bir qədər istehzalı təbəsümlə müraciət etdi, – bizim Jan-Jak heç də Moris atanın sizə izah etdiyi kimi yazmamışdır. Bilirsinizmi, İctimai müqavilə haqqında kitab belə bir ideyaya əsaslanmışdır ki, insan bədənində olan ayrı-ayrı üzvlər kimi, dövlətin də ayrı-ayrı hissələri bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlamalıdır. Bunu yazarkən bizim Jan-Jak Roma tarixində olmuş bir hadisəyə əsaslanır. Romalılar qədim zəmanənin ən böyük və rəhmdil xalqlarından biri olmuşdur. Günlərin birində üçüncü silk üsyan qaldırarkən, birinci silkin xadimlərindən olan Meneni Aqrippa adlı birisi üsyançılara ayrı-ayrı üzvlərin rolunu izah edir. O deyir ki, silkin birisi beyinin, o birisi isə qarının vəzifəsini görməlidir. İndi əminəm ki, siz beyini təcəssüm etdirdiyinizi isbat etməyə çalışmayacaqsınız.

Jirarden qara camaatla mübahisə edib özünü alçaltmaq istəmirdi, lakin o, özünü saxlaya bilmədi – onun ahəngində təhqir səslənirdi.

Cavab əvəzinə yenə də həməən Mişel Deportun səsi ucaldı.

– Xeyr, – kəndli çox sadələvh və kobud cavab verdi, – biz qarın olmağına qarınıq, bunu bilirik. – Sonra təbəsümlə əlavə etdi: – Ancaq bu qarını da doldurmaq lazımdır da!..

Hamı gülüşdü.

¹ Mən sizi! (*lat.*)

Təkcə markiz gülmürdü. Kəndlilərin gülüşündə nə isə xoşagəlməz, təhlükəli, uğursuz bir nida səslənirdi. Birdən Jirarden öz kəndlilərinin əsl simasını görüb dərk etdi. Zahirən onlar küt görünsələr də, bu kütlüyün xeyli hissəsi sünidir, bu maska arxasında kin, bir kəndli hiyləgərliyi, təhlükə gizlənir.

– Monsenyor, inciməyin, – Antuan baba yenə də barışıq yaratmaq üçün sözə qarışdı. – Bəlkə, biz, həqiqətən də, kobudluq və bizdə öz fəlsəfəmizdən başqa heç bir fəlsəfə yoxdur. Ancaq, – onun qocalara məxsus səsi cingildədi, – donuzsifət olsaq da, deyirik: öz peyinliyimizi qonşunun güllüyündən üstün tuturuq.

Öz razılığı ilə verməyə hazır olduğu şeyi həyasızcasına onların qoparmasına Jirarden yol verməyəcəyini möhkəm qət etmişdi. Hamı çox pərt ayrılıb dağılışdı.

248

Jirarden günlərlə özü-özünə qəzəblənirdi. Onun kəndliləri özlərini elə aparırdılar ki, guya, Jan-Jak onun evində deyil, kəndlilərin evində qonaq qalmışdır. Axı «İctimai müqavilə» bu cür cahil adamlar üçün deyil, ümumun rifahının qayğısına qalmaq etibar edilmiş xüsusi seçmə şəxslər üçün yazılmışdır.

Markizin əqidəsinə görə, Jan-Jakin təlimini qəsdən düzgün şərh etməyənlərdən biri, çox güman ki, Martin Katrudur. Bu ötkəm sifətli və iti baxışa malik oynaq gözlü qaradınmaz oğlanı Jirarden əsla sevmirdi, Fernandın onu özünə dost seçməsindən də əsla məmnuniyyət hissi duymurdu.

Fernandın hərəkətləri isə Martini fikirləşməyə məcbur etmişdi. Mərhum Jan-Jakin açıqca təsiri altında Fernand, nəhayət, asi olub okeanın o tayındakı azadlıqsevənlərin yanına getmişdi. Ancaq ona xas olan bir həvəslə Martin Jan-Jakin kitablarını daha diqqətlə oxuyur, burada dolaşmaq və qəliz ideyalarla bərabər, yeni, gözlənilməz, inqilabi ideyalara da tez-tez rast gəlirdi. Bu cür adamın nəinki aristokratların arasında qalması, hətta ona belə ehtiram göstərilməsi ağlasığmaz bir şey idi. Jan-Jakin əsərləri Martinin istismarçılara qarşı düşmənçəsinə sayıqlığını artırır. Hətta bu jirardenlər alicənablıq etdikdə belə səmərəsi olmur; çünki barıtları çatışmır. Jan-Jak öyrədir ki, bütün qiymətli, ağıllı fikirlər aşağıdan gəlir, xalq tərəfindən, üçüncü silk

tərəfindən yaranır. Qanmazları isə güclə də olsa, yaxşılıq etməyə məcbur etməliyik.

Ermenonvil gündən-günə Martinə darlıq edirdi, Martin məktəb müəllimi Arleni o qədər dəng elədi ki, müəllim axırda ələcsiz qalıb markizdən bacarıqlı gənci şəhərdə, daha yaxşısı Parisdə mirzəlik vəzifəsinə təyin etməyi xahiş etdi. Martin hər an markizə Fernandı xatırladığından o, həmin gənci gözündən daha tez iraq etməyə həvəslə razılıq verərdi. Kəndli nümayəndə heyəti ilə baş vermiş əhvalat məgər fəlsəfənin qara camaatın başını necə gicəlləndirdiyini göstərmirdimi? Gənc Katru isə bundan əlavə, təbiətən üsyankar idi. Buna görə Jirarden nə hə, nə yox dedi.

Əhəmiyyətsiz bir əhvalat onun tərəddüdlərinə son qoydu. Onun sahib olduğu torpaqlarda qədimdən bəri mövcud olan balıq ovu qaydası markizin xüsusi diqqətlə himn etdiyi imtiyazlardandı. Sahib olduğu sularda balıq tutmağa kəndlilərə icazə verdikdə o, tutulan balığın bir hissəsini öz mətbəxinə aparmaq hüququna malik idi. Bir dəfə necə oldusa, dul Katrunun öz dükənində qəsrin işçilərinə göstərmədən balıq satdığını gördülər. Dükandar qadın məsuliyyətə cəlb edildikdə o, özünə bəraət qazandıрмаq üçün müxtəlif hiylələrə əl atdı. Bu isə əsəbiləşmiş markizi daha da hiddətləndirdi. Katrunun icarə vaxtının qurtarmasından istifadə edərək dükanı başqa müştəriyə icarəyə verdi. Bu, qoca qarının və onun oğlunun, onsuz da, ağır vəziyyətini daha da pisləşdirdi. Kəndin sakinləri deyir və donquldanırdılar.

Jirarden özünü təhqir olunmuş hesab edirdi. O, təkimçilik hüququndan özü əl çəkmək istədiyi halda qanaçaqsız kəndlilər onu hər şeyi olduğu kimi saxlamağa məcbur etmişdilər. İndi isə tədbirsiz dul qadın onu öz dükənini əlindən almağa məcbur etmişdi. O, senyorların ən mərhəmətlisidir, lakin zahirən hər bir şey bunun əksini göstərir və kəndlilər ondan çox gileyirlər. Hər şeyin səbəbi isə budur ki, onlar Jan-Jakin əsərlərini oxuyub, insanlar içərisində ən müdrik və ağıllı adamın aydın fikirlərini özləri qandığı kimi izah edirlər.

Markiz bir dəfə qəbul etdiyi qərarından döənən adam deyildi. Lakin o, dul Katruya ağır cəza verdiyinə təəssüf

edirdi. Çox fikirləşmədən özünün Parisdəki vəkili metr Buveyə müraciət etdi. Buve Martini öz kontoruna götürməyə hazır olduğunu bildirdi.

Martin Katru anası ilə Parisə köçdü.

III fəsil

MADAM LEVASSER MEYDANDAN ÇIXIR

Tereza mərhum ərinin qəbri üstə tez-tez gəlirdi. O qorxurdu ki, rəhmətlik ərinin ona qəzəbi tutar, çünki Tereza bütün aləm qarşısında ərini qəbrə salan bir adamı, Nikolası öz əri adlandırmışdı. O, Jan-Jakdan üzr istəyir və başa salmağa çalışırdı ki, bu işləri gördükdə heç bir iyrənc fikrə düşməmiş və onu əsla incitmək istəməmişdir.

250

Jan-Jakin vəfatının birinci ildönümü günü o, qayğısız gözlərini məqbərəyə zilləyərək məşhur söyüdün altında oturarkən birdən Jirardenin gəldiyini gördü, lakin markiz onu görən kimi geri döndü.

Markizin ona bu cür pis münasibət bəsləməsi, həqiqətən, bir biabırçılıq deyilmi! Heç olmasa, Jan-Jakin vəfatının ildönümü günündə onun dul qadınına iltifat göstərə idi.

– Əgər kraliça bizə pis nəzərlə baxmayıbsa, bəs markiz nə üçün başını dik tutub gəzir, – hiddətli halda anasına şikayət etdi. – Gəl yaxşısı, buradan köçüb gedək və zəhlətökən qəsrə onu tənha buraxaq.

Madam Levasser, hər zaman olduğu kimi, Terezanın söylədiyi ağılatmaz cəfəngiyatı eşidib köksünü ötürdü.

– Markiz sənə nifrət bəslədiyini və səni buradan qovmaq fikrində olduğunu nə qədər açıq göstərmiş olsa da, yadda saxla ki, Russonun dul qadını Ermenonvildən, qəbirdən ayrılmazdır, – deyər qızına dönə-dönə izah etdi. – Əgər sən bədbəxt dul qadın olaraq qalmasan, – Terezanı qandırır, – əsgə parçasına tay olacaqsan. Onda sənə nə ingilis kralından, nə də lord-marşaldan nə bircə su, nə bir qara pens çatacaq. Yadda saxla: Jan-Jakin qəbri yeganə gəlir mənbəyindir, ay inəyin biri inək!

Markizin bugünkü ürəksındıran hərəkəti Terezanın əhvalını çox pozmuşdu, belə vəziyyətə o, nadir hallarda

düşərdi. Adətən, süst olan Tereza özünü çox sakit tutur və tənha evindəki həyatla razılaşan adam kimi aparırdı. Madam Levasser Terezanın heç kəslə gəzmədiyini razılıq hissi ilə bəyəniirdi.

Amma Tereza özünə asanlıqla çoxlu müştəri tapa bilərdi. Russonun dul arvadı müəyyən marağ oyadırdı, onun arxasınca sürünən çox adam tapılırdı; elə Terezanın özü də zaman-zaman şəhvətindən doğan tələbatı ödəməkdən boyun qaçırırmazdı. Lakin o, özünü saxlayırdı. O, öz Nikolasını gözləyirdi.

Bu illər ərzində Nikolas iki dəfə gizlicə olaraq özü barədə ona xəbər göndərmişdi. İşarə verirdi ki, mütləq qayıdacaqdır. Bir ağa ədası ilə buyururdu ki, onu gözləsin və heç bir axmaqlıq eləməsin.

Tereza itaət edirdi.

Tereza axı özünü mərhum Jan-Jakin da gözü qarşısında öz tərifləyiq davranışı ilə bir qədər safa çıxarmışdı. Açığını söyləsək, onun qəflətən vəfat etməsində, ümumiyyətlə, Terezanın heç bir günahı yox idi, lakin müsyö Nikolas bunu onun xatiri üçün etdiyindən Jan-Jakin, hər halda, ona acığı tuta bilər. Əgər Tereza Jan-Jakı sakit etməyə çalışsa, bunun, hər halda, heç bir zərəri olmaz. O, nəinki tez-tez qəbir üstünə gedir, habelə sanbülüllərə də qayğı ilə qulluq edir, qablardakı suyu tez-tez dəyişdirir və hər gün quşlar üçün onların çox xoşladığı xırda qırmızımtıl bitki – qaymaqçıçəyi toplayırdı.

Aylar, illər ötüb-keçir, madam Levasser hiss edirdi ki, son günləri yaxınlaşır.

O, son qüvvəsini toplayıb axırıncı dəfə göstəriş vermək üçün Sanliyə metr Jiberin yanına getdi. Vəkil qurd cinsindən olsa da, öz işini yaxşı bilən adam idi, madam Levasser ona öz arzusunu və dərdini açıq söylədi. O, axirət dünyasından da yaş keçmiş oğluna və qızına qəyyumluq etmək istəyirdi; hər ikisi yaşlı olsa da, bu qəyyumluğa ehtiyacları vardır. Madam Levasser tələb edirdi ki, vəkil, Fransuanın ildə iyirmi luidordan artıq olmamaq şərti ilə pul alması üçün vəsiyyətnamə tərtib etsin. Hər şeydən əvvəl isə o, metr Jiberdən xahiş edir ki, istər hüquq qaydası və şəxsi təsir yolu ilə, istərsə də inandırma vasitəsilə – nə yola olursa olsun, Terezanı ikinci dəfə ərə getməkdən

çəkindirsin. Tereza Russonun dul arvadı kimi qalmalı, dul Russoya verilən təqaüd ilə yaşamalı və bu təqaüddən asılı olmalıdır. Madam Levasser bu haqda metr Jiberdən bir daha xahiş etdi ki, mümkün qədər qayğı göstərsin, Allaha və vəkillərin himayədarı müqəddəs Ivona and içsin ki, bu xahişi yerə salmayacaqdır. O isə bu iş üçün ona xeyli pul verməyə hazırdır.

Səsi xırıldayan və inildəyən kök qoca kaftarın sözləri və möhkəm iradəsinin qüvvəsi metr Jiberə böyük təsir göstərdi. Jiber etiraf etdi ki, onun bütün sərəncam və göstərişləri bir ana məhəbbəti kimi müdrikdir, bundan əlavə, qeyd etdi ki, Jan-Jakin fəlsəfəsini çox yüksək qiymətləndirir. Əlbəttə, dul qadını asılı vəziyyətdə saxlayan qanun maddələri, çox güman ki, yoxdur, lakin ildə beş luidor haqqa şirnikmiş vəkil özündən asılı olan hər bir şeyi edəcəyinə söz verdi.

252

Ermenonvilə qayıdıqdan sonra madam Levasser yorğan-döşəyə düşdü və ölümünü gözləməyə başladı.

Serjant Fransua gəldi və anasını belə vəziyyətdə gördükdə hönkürtü ilə ağlamağa başladı.

– Mən sənin qayğına qalmışam, mənim qəşəng, mərhəmətli və qoçaq oğlum, – qarı oğluna təsəlli verməyə başladı. – Sənə illik renta¹ düşür. Mən ərafdan keçən kimi bir-bir müqəddəslərin yanına gedib sənə öz ağıllı ideyanı həyata keçirmək üçün kömək etməyincə onlara rahatlıq verməyəcəyəm, bu isə, güman edirəm, tez olacaqdır!

Onun nitqi tutulub güclə danışan vaxt son dəfə Tereza ilə söhbət elədi. Madam Levasser qızının beyninə yeritməyə çalışırdı ki, Fransua nə qədər cəzbedici planlar uydursa da, əsla Parisə getməsin. Bir də ki, nə olursa olsun, hətta onun dostu, o it oğlu gəlib çıxsada, Tereza ərə getməməlidir. Qarı axırıncı dəfə təkrar etdi:

– Sən nə qədər ki Russonun dul arvadısan, pulun hər zaman olacaqdır. O əclaf görsə ki sənin pulun yoxdur, əziz bala, ağır günlərin başlayacaq və ola bilsin, ömrünün sonu yaxınlaşacaq. Jan-Jakin qəbrinə sadıq ol! Russonun dul arvadı olaraq qal! – madam Levasser əmr etdi və o saat can verməyə başladı.

¹ R e n t a – sahibkarın heç bir işgüzar fəaliyyəti olmadan kapital, mülk, yaxud torpaqdan müntəzəm surətdə aldığı gəlir

Serjant Fransua anasının vəfatı xəbərini markizə şəxsən özü çatdırdı. Serjant eyham vurmağa çalışdı ki, qanını Jan-Jakin yanında dəfn etmək lazımdır, çünki qanı vaxtilə onun qayğısına sədəqətlə qalmışdı.

– Yox, bu əsla ola bilməz! – markiz sərt cavab verdi.

Aristokratın təkəbbürü serjantı çox coşdurdu. O, pul əsirgəməyib anası üçün birincidərəcəli dəfn sifariş etdi. Damartenin bütün ruhaniləri dəfndə iştirak edirdi. Moris ata fürsəti əldən buraxmayıb Jan-Jakin qayınanasının qəbri üstündə nitq söylədi. O, qanının faciəli taleyinə ağlayırdı: Jan-Jakin düşmənləri öz kürəkəni üçün bu qədər çalışan və ona sadıq olan qarıya böhtan atmış və onların arasında ədavət toxumu səpməyə çalışmışdılar. Ermenonvil sakinləri mütəəssir olmuşdular. Dəfn mərasimində iştirak edən markiz laqeyd qulaq asırdı.

İsveçrə evciyərində bacı-qardaş açıq danışdılar. Fransua Terezaya bildirdi ki, onu Parisə, öz yanına aparmaq istəyir. Tereza isə cavab verdi ki, anası ona Jan-Jakin qəbri yanında qalmağı vəsiyyəət etmişdir. Fransua ərz etdi ki, qanun ona bacısının harada yaşayacağını təyin etməyə haqq verir, çünki o – Fransua ailə başçısıdır. Tereza hər dəfə sakit və mülayimcəsinə cavab verirdi ki, nə olursa olsun, lap elə qanunsuz olsun, ayağını buradan bir addım da atmayacaqdır. Əgər belə isə, deyə Fransua hədə ilə dedi ki, onda ona çatacaq pulu xeyli azaltmalı olacaq; axı tamamilə aydındır ki, anadanqalma var-dövlət hər ikisinə çatır, bir ailə başçısı olmaq etibarilə isə Fransua onu istədiyi kimi xərcləyə bilər. Tereza soyuqqanlıqla cavab verdi ki, metr Jiber bunu onlara hamıdan yaxşı və aydın izah edə bilər. Fransua gördü ki, bacısını yola gətirə bilməyəcək.

– Heç eybi yoxdur, – qəmgin və ruhsuz halda cavab verdi, – günlərin birində sən Parisə, mənim yanıma it günündə gəlib kömək diləyəcəksən. Mən, əlbəttə, səndən sığınacaq yeri və bir boşqab şorbanı əsirgəmərəm, çünki mən əsgərəm, alicənab olmağı da bacarıram. Ancaq sən mənə qarşı etimadsızlığını heç bir vaxt yaddan çıxarmayacağam. İndi isə mənə geri qayıtmaq üçün iki ekylü yolpulu ver.

Beləliklə, onlar vidalaşib ayrıldılar.

Tereza Ermenonvildə qaldı. Bunu vətəndaşlıq vəzifəsi, qayda-qanun tələb edirdi. O əmin idi ki, Nikolas qayıtdıqdan sonra onu burada axtaracaq.

Tereza özünü İsveçrə evciyində rahat hiss etmirdi. Burada kabuslar – Jan-Jakin ruhu, madam Levasserin ruhu dolaşdı. Onların hər biri Terezanın Nikolasla birgə yaşamaq niyyətindən narazı idi; anacığazı daha çox deyir və hədələyirdi. Tereza Nikolasın onun barmağına taxdığı üzüyü hər dəfə anasına göstərirdi. Məgər bu üzük onu Nikolasla nişanlamamışdırmı? Amma anası sakitləşmək bilmirdi.

Nikolasın məxfi elçisi yenə də Terezaya xəbər gətirdi. O bildirdi ki, müsyö Nikolas yaxın zamanda qayıtmaq istəyir; Tereza harada olursa olsun, onu gözləməli, heç bir ağılsız iş tutmamalıdır. Ciddi buyruq bunlardan ibarətdir.

254

Tereza xoşbəxt idi. Arabir diqqətlə bəzənib-düzənirdi. O istəmirdi ki, istəklisi qəfildən gəlib onu səliqəsiz vəziyyətdə görsün. Bayramsayağı geyinib saatlarla oturur, gözlərini barmağındakı üzükdən çəkməyib şirin və xəyali arzularla gülümsəyirdi.

IV fəsil

JİLBERTA VERSALDADIR

Jan-Jakin Cenevrədəki dostları «Etiraf»ın nəşrini daha təxirə salmaq istəmirdilər. Jirarden əsərin çapdan çıxması ilə Jan-Jaka qarşı böhtan və narazılığın artacağından ehtiyat etsə də, təslim olmaq məcburiyyətində qaldı.

«Etiraf» çapdan çıxdı. Kitabın təsiri Jirardenin gözlədiyinin tamamilə əksi oldu. Jan-Jakin öz həyatını və qəlbini rəhmsizcəsinə açıb göstərməsi oxucuları həyəcanlandırdı; onlar Jan-Jakin çılğın bir həqiqətpərəst olmasına heyran qalmışdılar. Oxuculara elə gəlirdi ki, «Etiraf» onların bu vaxta qədər izahedilməz şəxsi hisslərini və bir çox fikirlərinin gizli mənbəyini açıb göstərir. «Etiraf»ın səhifələrində oxucular qarşısında canlanan müəllif nəcib emosiyaları və dəlilik həddinə çatan hiss və həyəcanları özündə cəmləmişdi. Birinci cəhət – vəcd və məhəbbət, ikinci cəhət isə hüzn yaradırdı. Oxucular belə hesab edirdilər ki,

bundan sonra bu vaxta qədər öz-özlərinə də etiraf etmədikləri fikirləri indi ucadan demək və əqidələri açıq ifadə etmək mümkündür. «Etiraf» Jan-Jakın şöhrətini göylərə qaldırdı.

Kitab çapdan çıxanda Jilberta de Latur Parisdə idi. Müsyö Robine «Etiraf»ı onun üçün gətirmişdi. Həmin axşam Jilberta markiz de Sen-Şamon tərəfindən təşkil edilən bala dəvət olunmuşdu. O, bala getməyib nahardan sonra dərhal öz otağına çəkilərək «Etiraf»ı oxumağa başladı.

Jilberta öz gözəl yataq otağında uzanmışdı; titrək şam işığı bədnam Jan-Jakın həyatını çox səmimi təsvir edən sətiirlərə düşürdü.

Jilberta kitabı sürətlə və acgözlüklə oxuyurdu. Arabir onu əlindən buraxıb gözlərini yumurdu. Ona elə gəlirdi ki, sanki, Fernanda qulaq asır, Fernand isə kitabda təsvir olunan insanlar və onların gördükləri işlər haqqında danışıq. Fernandın səsi otaqda aydın eşidilir, onun sözləri isə kitabdakı sözlərlə birləşib bir vəhdət təşkil edirdi.

«Etiraf»ın hər yeni səhifəsi Jilbertada nifrəti daha da artırır. Jan-Jakı ilk dəfə Ermenonvil qəsrinin vestibülündə gördüyü zaman yaranmış təəssürat onu aldatmamışdı. Jan-Jak ona qulaq asmaq istəyənlərin hamısına bu kitabda açıq-aydın bildirirdi ki, o, zavallı, gülməli, natəmiz, zəif iradəli, xəstə və biməzə adamdır.

Belə bir adamın qarşısında isə indi hamı diz çökür! Məgər onlar kordurlar? Onu «həqiqət elçisi» adlandırırlar. Məgər onlar görmürlərmi ki, onun hər bir sözü ilandır? Hər bir səhifə öz-özlüyündə inandırıcı səslənir. Lakin sonrakı səhifə əvvəlkinə təkzib edir. Bu Jan-Jak, sadəcə olaraq, həqiqəti söyləməyə qadir deyildir. Hadisə elə baş verən anda həmin hadisə onun üçün öz həqiqiliyini itirir. Öz şəxsi hisslərinin təsiri altında Jan-Jak bir ifratçılıqdan başqa ifratçılığa qapılır, hər şeydə tərəddüd edir; onun üçün heç bir sabit şey mövcud deyil. Belə bir mütərəddidliyi, belə bir səbatsızlığı fəlsəfə kimi qələmə vermək olarmı? O, belə fəlsəfə üçün səmimi minnətdarlıq edir. Bu ancaq iyrenc bir hoqqabazlıqdır.

Jilberta kitabı örtüb, şamları söndürdü; yuxulamağa çalışdı, lakin onun qulaqlarında «Sevgilimlə vidalaşdım, istəklimlə vidalaşdım, daha biz görüşmərik» mahnısı səslənirdi.

İndi o, yenə də Jan-Jakin zəhlətökən, mənasız mahnı-sının sədaları altında Fernand haqqında düşünür. O, özünə min dəfə and içmişdi ki, Fernand haqqında düşünməsin, çünki onu yada salmaq geriyə qayıtmaq deməkdir. Fernand öz qəlbini və canını yalançı peyğəmbərə satmış, onun naminə öz həyatını şikəst etmiş, korlamışdır. İndi Jilbertanın da həyatını korlamağa onun haqqı yoxdur. Hər şey bitmişdir.

Amma heyhat, hələ heç də hər şey bitməyib, özünü aldatmaq nəyə lazım. Babası ilə İsveçrəyə və İtaliyaya səyahət etdiyi vaxt yolda gördüyü dağ zirvələrinə, gölə, yaxud şəhərə baxıb həzz alarkən qeyri-ixtiyari özünə sual verirdi: görəsən, Fernand olsaydı, bunlara baxıb nə deyərdi? Axı nə oldu ki, birdən onun ağılına Yeni dünya ilə məşğul olmaq fikri düşdü? Nəyin xatirinə indi özü də Amerika haqqında bu qədər kitab oxuyur?

256

Fernandin özü haqqında heç bir xəbər göndərməməsi dözülməzdir. Heç olmasa, atasına ki tez-tez və ətraflı məktub yaza bilərdi. Müsyö de Jirardenlə görüşdükdə babası nəzakət xatirinə Fernandı xəbər alırdı; lakin markiz özü də, demək olar, heç nə bilmirdi: oğlu ona gec-gec yazırdı. General Roşambonun komandanlığı altında fransız ekspedisiya qoşunları Amerika sahillərinə çıxdıqda hamı ümid edirdi ki, Fernand həmin orduya daxil olacaqdır. Lakin inadkar gənc, Fernand general Vaşinqtonun ordusunda qaldı, markiz isə məktubda onu məzəmmət etdikdə Fernand əlaqəni tamam kəsdi.

Jilberta markiz de San-Şamongildə təşkil olunan bala nahaq yerə getmədi. Belə məclislərdə o, həmişə vaxtını çox şən keçirirdi. Burada nə ayıblı iş var ki? Məgər Fernand «İltifatlı, nəzakətli, incə və zərif adamların məclisi yalnız tamamilə yelbeyin adamlara zövq verər» deməkdə haqlıdırımı?

Söz yox ki, Mate də balda olacaq və onu, əlbəttə, axtaracaqdır. O gərək Mate ilə mülayim dolansın, onu çox incitməsin. Bir ildən artıqdır ki, onun atası vəfat etmiş, özündən sonra Mateyə böyük irs, ali rütbə və silk, iki köhnə qəsr və borc qoyub getmişdir. Çox hörmətli zat senyor, messir¹ Mate-Mari qraf de Kursel hər an təklif olunan yüksək rüt-

¹ Messir - yüksək cəmiyyətə mənsub şəxslərə müraciətlə deyilən rütbəli ad; «ağa», «cənab» mənasındadır.

bəli hərbi və ya diplomatik vəzifələri tutmaq istədiyini bildirən kimi onun işi çox yüngülləşər, başqa qayğılardan azad olardı. Onun təyinatdan boyun qaçırmasına səbəb yalnız Jilberta idi. Mate əyalət şəhərlərinin birində general və ya xarici ölkələrin birinin sarayında səfir vəzifəsində işləmək arzusunda deyildi. Mate Versalda, Jilbertanın yaxınlığında qalmaq istəyirdi. Mate bu vaxtdək ürəyini Jilbertaya açmamış, özünü ona calamağa təşəbbüs belə göstərməmişdi, olduqca məğrur idi, lakin Jilberta bilirdi ki, Mate ancaq razılıq işarəsini gözləyir.

Jilberta ona hələ çoxmu əziyyət verəcəkdi? Mate Jilbertanı onun puluna görə istəməirdi, bir çox dövlətlilərin varis qızlarını rədd etmişdi, Jilberta bunu müsyo Robinedən öyrənmişdi.

Lakin Mate hələ bir qədər gözləməli olacaq. İngiltərə ilə sülh müqaviləsi imzalanmışdı. Fernandın daha Amerikada işi yoxdu. Söz yox ki, onun gəlişi dəyişikliyə səbəb olmayacaq, amma onun axırıncı dəfə də olsa, ürək sözlərini Jilbertaya deməyə haqqı vardır.

Müsü de Jirarden Latur qəsrinə növbəti gəlişi zamanı söylədi ki, onun gözlədiyinin tamam əksinə olaraq oğlu fransız ordusu ilə qayıtmayacaq; hələ bu bir yana – Fernand Vest-Hində, San-Dominqoya gedib orada qalmaq fikrindədir. Əlbəttə, markiz bunların heç birini söyləmək istəməirdi, lakin davam gətirə bilməyib ürəyini tamam boşaltdı.

Jilberta dişlərini sıxıb dillənmədi.

Bu gecə o, Mate ilə keçirəcəyi həyatı dəfələrlə xəyalına gətirməyə çalışırdı. Bəlkə, Mate yüksək mənəsb almağa cəhd etdi. Jilberta qətiyyənlə nə əyalətdə, nə də yad ölkələrdə yaşamaq arzusunda deyildi. Əlbəttə, ilin bir neçə ayını Parisdə və Versalda keçirmək olar; bu aylarda Jilberta Matenin arzusuna əməl edərək sarayların sərt ədəb qaydalarına tabe olmağa hazır idi, lakin o, ilin çox hissəsini kənddə – Sen-Viqorda, yaxud Laturda, yaxud da Matenin çox köhnəlmiş qəsrlərinin birində keçirmək istəyirdi. Bu barədə Jilberta Mate ilə tamam aydın və qəti danışmalıdır.

Jilbertanın üzü tutqunlaşdı. Ona belə şeylər haqqında Fernandla əvvəlcədən danışmaq lazım gəlməzdi.

Ertəsi günü o, müsyo Robine ilə danışdı. «Mate de Kursel birinci il deyil ki, onu istəyir», – deyə Jilberta sözə

başladı. Bu vaxt ərzində onun yaşlılarının, demək olar, hamısı ərə getmişdir. Ona elə gəlir ki, de Kurseli sevir, buna görə də bilmək istəyir, görəsən, Mateyə ərə getməsinə babası məsləhət görərmi.

Müsyö Robine dördkünc qırmızı üzünün dəyişməməsi üçün özünü toplayıb ələ almalı oldu. İndi onun qarşısında, Jilberta bir vaxt Fernandin Amerikaya getmək planlarını söylədiyi vaxtdakı kimi, həmin məsələ dururdu. Müsyö Robine Jilbertanın Mateyə ərə getməsinə etiraz etmirdi; lakin indi Jilbertasız necə yaşayacağını təsəvvürünə belə gətirə bilmirdi.

O, adi danışq tərzində, bir qədər istehza ilə dedi:

– Belə bir məsələdə sənə məsləhətçi olmaq mənim üçün çox çətindir, qızım, mən səni heç itirmək istəmirəm. Gördüyün kimi, mən bu işdə marağı olan tərəfəm.

258

– Yox, baba, bizim ayrı yaşamağımız haqqında danışq belə ola bilməz, – Jilberta qızğın etiraz etdi. – Söz yox ki, ya biz sizdə, ya da siz bizimlə yaşayacaqsınız.

Robine ürəyində güldü. Qarşılıqlı ehtirama baxmayaraq, onun yüksək aristokrat Mate ilə əlaqəsini səmimi saymaq olmazdı.

– Qraf Kursel kimi tavanalı bir adamın mənimlə bir dam altında yaşamaq arzusunda olacağına çox şübhə edirəm.

«Deməli, mən Mate ilə danışq apararkən bu məsələni də dürüst həll etməliyəm», – Jilberta fikirləşdi.

– Baba, əgər, həqiqətən, etiraz etmirsinizsə, onda nəticənin soyadı «müsyö de Kursel» olacaqdır, – Jilberta cavab verdi.

Lakin müsyö Robine qızın üzündə Jan-Jakın dəfnindəki kimi güclə sezilən amansız bir təbəssüm gördü.

Müsyö Robine bir anlıq tərəddüd etdikdən sonra dedi:

– Əgər belə isə, qızım, sənin oğlun həm də «müsyö de Sen-Viqor» adlandırılacaqdır. Vaxtilə Sen-Viqor Kursellərə məxsus idi; əgər həmin mülk yenə həmin nəsilədən olan varisin əlinə keçərsə, mülklə bərabər qraf rütbəsi də ona nəsib olacaq.

Jilberta məmnuniyyət hissindən, bir qədər də utandığından qızardı; Sen-Viqor bir neçə kənddən ibarət malikanə idi. Bu, olduqca qiymətli toy hədiyyəsi idi.

– Təşəkkür edirəm, baba, – Jilberta dilləndi.

Mate ilə növbəti görüşündə Jilberta ona belə bir sual verdi:

– Siz mənim babama necə münasibət bəsləyirsiniz?

Mate bir qədər təmkinlə cavab verdi:

– Bütün Fransa bilir ki, müsyö Robine çox ağıllı və iş bacaran adamdır.

– Mən babamı çox sevirəm, – Jilberta hərərlə, qeyri-adi bir coşqunluqla söylədi, – dünyada heç vaxt əslə ondan ayrılmaram. Bunu anlayırsınızmı, qraf Kursel?

Matenin qəşəng, uzunsov sifəti təəccüb, fikir və məyusluq ifadəsi aldı.

– Anlayıram, – cavab verərək təzim etdi.

Jilberta isə sözünə davam etdi:

– Bundan əlavə, mənim ərimin kim olmasından asılı olmayaraq tələb edəcəyəm ki, o, heç olmasa, ilin yarısını kənddə keçirsin. Qraf Kursel, siz bu tələbin həddini aşdığınızı hesab edirsinizmi?

– Bu, əlbəttə, çox ciddi tələbdir, – Mate cavab verəndə qızın üzündə güclə sezilən ifadəni görüb tez əlavə etdi: – Yox, o qədər də həddini aşmır.

– Məsələn, siz belə tələblə razılaşırdınızmı? – Jilberta soruşdu.

Mate yenə də bir qədər fikrə getdi, lakin sonra təntənəli və qəti surətdə cavab verdi:

– Razılaşırdım.

– Təşəkkür edirəm, – Jilberta cavab verdi.

Mate öz xoşbəxtliyinə hələ də inanmayıb özünü itirmiş halda Jilbertaya, onun qəşəng, aydın, iradəli, ağıllı, indi isə bir qədər də utancaq təbəssümlə şövqlənən üzünə baxırdı. Birdən Jilbertanın ondan heç vaxt gözləmədiyi bir qızgınlıqla qızı qolları arasına aldı. Onu dönə-dönə öpməyə başladı. Mate öpməyi yaxşı bacarırdı! Jilbertanı coşqun bir ehtiras bürüdü.

O, xoşbəxt idimi? Bəli, bu, əsl xoşbəxtlik idi. Bu dəfə Jilberta öz iradəsinə, arzusuna uyğun olaraq hərəkət etmiş, özünə həyat yoldaşı seçmişdi, burada o, ağıllı da işlətmışdi, lakin ürək də susmamışdı.

Baş vergitoplayan cənab Robine ilə qraf Kursel arasında Jilbertanın maliyyə işi barədə işgüzar söhbət oldu.

Bu söhbət çox uzun və canüzücü idi; Mate gələcək ailənin qayğısız yaşaması üçün müsyo Robinenin lazım bilib təklif etdiyi vəsaiti almaqdan təkidlə boyun qaçırmağa çalışırdı. Robine köksünü ötürərək nəvəsinə deyirdi:

– Sənin Maten xalis aristokratdır. Çox yaxşı adamdır, həm də bir aristokrat kimi məhduddur.

Nəslən kübar olan Mate nəsil şəcərəsində otuz altıncı pillənin nümayəndəsi, Jilberta isə aristokrat nəslin ancaq birinci pilləsindəki aristokrat qalıqlarına mənsub olduğundan qrafla vergiyügan nəvəsinin nikahı kral familiyasının və nazirlərin razılığı ilə kəsilməli idi, çünki əks halda, bu nikahdan olan uşaqlar atalarına məxsus imtiyazlardan məhrum edilərdilər. Qraf Kursel ilə madmazel de Laturun Versala gəlib müvafiq namələri alması üçün rəsmi olaraq çoxlu xahişnamə vermək lazım idi.

260

Bütün bu görüləcək işlər arasında Jilberta Fernandin bu cür rəsmiyyətçiliyə, xüsusilə də Versal ətrafında son dəfə dövrə vurmaq mərasiminə nə qədər güldüyünü tez-tez yadına salırdı. Həmin Fernandin isə indi xəyalı göylərdə dolaşır və olduqca haqsızdır. Əgər kral və saray Jilbertaya iltifat göstərsə, bu hadisə gülməli məzhəkə deyil, əsl qələbə olacaqdır. Onun Versala gəlməsi özünə və onun nəslinə nəsibi köləlik və asıllıq olan bədəsil camaat üzərində üstünlük qazandıracaq, imtiyazlı azad kübar mühitində yaşamağa imkan verəcəkdir. İstər onun yanında, istərsə də okeanın o tayında olan heç bir kəs onun bu gününü istehzalı gülüşlə zəhərləyə bilməz. O, həmin günü, 18 mart gününü böyük sevinclə gözləyir.

Matenin qohumu, hərbi nazir müsyo de Seqyür nikah müqaviləsini kralın yanına aparıb qol çəkdirməyi boynuna almışdı. Çoxlu adam olan qəbul otağında kralın səhər gəlişinin intizarında iki saat iztirabla gözləmək lazım gəldi. Nəhayət, kök qapıçı öz təbəzinini döşəməyə vurub elan etdi:

– Qol çəkdirməyə gələnlər!

Budur, intizarlı an gəlib çatdı! Müsyo de Seqyür başda olmaqla Mate, Jilberta və müsyo Robine əlahəzrət xristian kralın əndərununa keçməyə icazə aldılar.

Jilberta gözücu Mateyə baxdı. Mate çox gözəl və vüqarlı idi: əlbəttə, o, keçəcəkləri rəsmiyyətlərdə gülməli heç bir şey görmürdü.

Kral bəzək masasının arxasında tənbel və yöndəmsiz vəziyyətdə oturub başını dəlləyə tərəf döndərmişdi. Onun zinətli əndərünü adamla dolu idi. Müsyö de Seqyür Jilbertanın barmaqlarının ucundan tutaraq krala tərəf apardı. Mate ilə müsyö Robine də onların ardınca gedirdilər.

– Əlahəzrət, – nazir sözə başladı, – bu, madmazel de Laturdur, əgər əlahəzrət iltifat göstərüb nikah müqaviləsinə öz imzasını qoyarsa, qrafinya Kursel olacaqdır.

Kral qoxulu domba gözləri ilə aramla Jilbertanı süzdü.

– Hə, deməli, həmin madmazel de Latur sizsiniz? – kral dilləndi. – Nə deyirəm ki, çox yaxşı, çox gözəl.

Hərbi nazir ona müqaviləni, kamerger isə qələmi uzatdı. Dərin təzimdən sonra qəddini düzəldən Jilberta «Çayest!» – sözlərini yazan kralın ağ koppuş əlindən gözü-nü çəkmirdi. Onun bütün cismini sevinc, ram edilməyən bir sevinc bürümüşdü.

Lüdivik qol çəkdi.

– Nə deyirəm ki, çox yaxşı, çox gözəl, – əsnəyini güclə saxlayıb təkrar etdi. – Deməli, bundan belə siz qrafinya Kurselsiniz. Sizi təbrik edirəm!

Onlar kraliçanın otağına yönəldilər. Mariya-Antuanetta gəlinin gəlinlik paltarına öz təcrübəli baxışı ilə qiymət qoydu və bu işin öz saray dərzisi madmazel Bertin tərəfindən görüldüyünü dərhal hiss etdi. O gülərək, öz ürəyində fikirləşdi: «Mənim əzizim, bu paltarı tikdirmək sizə, yəqin, çox baha başa gəlib!» – sonra isə imza atdı.

Saysız-hesabsız zallardan, çoxlu pilləkənlərdən, uzun dəhlizlərdən, qarovulda dayanan qapıçıların, vüqarlı kamergerlərin, ruhanilərin, kübarların qarşısından keçib kralın qardaşlarının – Provans qrafının və qraf Artuanın, oradan isə *Mesdames*-in – kralın üç xalasının yanına getdilər. Sonra Anqulem hersoqunun otağına keçdilər. Bu şahzadə taxtadan düzəldilmiş yelləncək atın üstündə oturub qılıncını çiyində tutmuşdu. Onun cəmi dörd yaşı vardı. O, yavaş-yavaş, səylə qol çəkdiyəndən sonra müsyö Robine dedi:

– Öz aramızdır, kral familiyasından ancaq onun cızmaqarasını seçmək olur.

Kral ailəsi üzvlərinin yanına bir-bir getdikdən sonra, az adamdan ibarət olan təntənəli mərasim ədliyyə naziri

və kral möhürdarı müsyö de Miromesnilin yanına yollandı. O da, öz növbəsində, kral möhürünü vurub qol çəkməklə sənədləri təsdiqlədi.

Beləliklə, rəsmi surətdə və həmişəlik olaraq qraf Mate de Kurselə imtiyazlarını, rütbəsini və titulunu itirmədən birinci nəsil zadəganı olan madmazel de Laturla kəbin kəsdirməsinə icazə verilirdi. Jilberta de Latur nikah əsasında üçüncü nəsil zadəganı adlanmaq hüququnu, onun ilk oğlu isə atasına məxsus rütbələrə, ad-sana və imtiyazlara varis olmaq hüququnu alırdı.

V fəsil

NİŞANLININ QAYITMASI

262

Gecəyarısı Tereza qapının bərk-bərk döyülməsindən diksinib ayıldı. Yerindən sıçrayıb inamla və fərəhli bir qorxu hissi ilə öz-özünə fikirləşdi: «Bu odur!»

Doğrudan da, o idi. O, Terezanın qarşısında durub təkəbbürlə gülümsəyirdi.

– Hə, əzizim, biz yenə də bir yerdəyik, – Nikolas, sanki, dünən ayrılıbmış kimi qarıldadı.

Terezanın üzü gülürdü; o, gözlərini çəkmədən Nikolası acgözlüklə süzürdü. Bir qədər kökəlməsinə baxmayaraq, o, yenə də cılız idi. Gözləri əvvəlki kimi yastı burnu üstə şadlıqla parıldayırdı.

O, Terezaya özünü qucaqlamağa səmimiyyətlə icazə verdi, özü də lütfkarlıqla onun sağrılarına əl gəzdirdi. Tereza onun əzələli bədənini bütün varlığı ilə hiss edir, ondan kişi iyi alırdı; ayrılıq illəri ötüb-keçmişdi.

Tereza otaqda narahat halda ayaqyalın vurnuxurdu.

– Sənin üçün yeməyə bir şey hazırlayımmı? – soruşdu, indi yenə də əvvəlki kimi las toyuq, yelbeyin Terezaya çevrildi.

– Bəlkə, bir azdan istədim, – cavab verdi. – Ancaq içməyə bir şey tapsan, etiraz etmərəm.

– Əlbəttə, taparam, – Tereza cavab verdi, – lap elə moruq arağı verə bilərəm. – Bunu Moris ata Jan-Jakın yazı ləvazimatının əvəzinə göndərmişdi.

Nikolas mərhum Jan-Jakın ən çox sevdiyi yerdə, enli kresloda oturub ona yaxşı tanış olan otağa göz gəzdirdi.

– Buraya qayıtmaq çox xoşdur, – deyib kreslodada daha rahat oturdu və özünü ev yiyəsi kimi aparmağa başladı.

İsveçrə evciyinə girmək üçün xeyli ehtiyatlı olmaq lazım gəlmişdi. Bir Allah bilir ki, buraya qayıtması ondan nə kimi igidlik tələb etmişdi. Sülh müqaviləsini bağladıqdan sonra fransız və ingilis hökumətləri amnistiya elan etmişdilər, görünür, amnistiyaya əsasən, onun da Fransaya qayıtmasına qoyulmuş yasaq götürülmüşdü. O qət etmişdi ki, əziz gəlininin yanına gəlmək məqamıdır. Qoca madyan gəbərmişdir, daha şillaq atmaz, can-başla qoruyub saxladığı əlyazmaları isə indi Terezanın, başqa sözlə, onun, Nikolasın əlindədir. Buna görə də kanalı üzüb bu taya keçmiş, şahzadə Konde isə səssiz-səmirsiz onu yəni-dən qulluğa qəbul etmiş və o, qonşuluqda özünə məskən salmışdır, indi isə burada, Terezanın yanındadır.

Öz sələfinin kreslosuna yayılaraq oturmaq ona çox ləzzət verirdi. Hələ Londonda olarkən «Etiraf» haqqında çox eşitmiş və onun ingiliscə tərcüməsini oxumuşdu. Cənab filosofun yelbeyin müdrikliyinə qəh-qəhə ilə hey gülmüşdü! Cənab filosof onların ümumi Terezası haqqında daha nələr yazmamışdı! Buna baxmayaraq, Con Bolli, başqa adla Nikolas Montretu buradadır; o, filosof deyil, ancaq sağ-salamat və kefi kökdür, filosof isə öz soyuq qəbrində əbədilik yatmışdır, məşhurlaşsa da, ölüdür.

Nikolas görürdü ki, Tereza ona necə həvəslə qulluq edir, onun burada olmaması əlaqələrini yalnız daha da möhkəmlətməmişdi. O yeyib-içir, istehza ilə hırıldayaraq düşünürdü ki, bütün dünyanın filosoflarının ağzını yummağa qadirdir. Maymaq markiz isə cənab filosof üçün İsveçrə evciyi tikdirmişdi, bəs o evin ağası kimdir? Nikolasdır! Bir qalib kimi Jan-Jakın kreslosuna yayılıb oturmuş, onu nəvazişlə oxşamağa Terezaya iltifatla icazə verirdi.

– İşlər qaçmır ki, – o dilləndi, – gəl əvvəlcə bir əylənək. – Onlar yatağa uzandılar.

Sonradan o, Terezanı hesabat verməyə məcbur etdi. Tereza söylədi ki, onun kapitalı yoxdur, ancaq markizin verdiyi təqaüdü alır. Bu, Nikolasa çox şübhəli göründü. Axı necə ola bilər ki, Tereza əlyazma üçün nağd pul almaya? Bir də markizin buraya nə dəxli var?

– Sən ki həddi-bülüğa çatmış adamsan. Sənə himayəçi lazım deyil, – Nikolas söylədi. – Əgər belə bir adam lazım olsa, mən ki buradayam. Hə, qarı, bir de görüm, nə deyirsən, – mülayimcə sözünə davam etdi. – Evlənəkmi? Sənin təqəüddən başqa heç şeyin yoxsa da, mən səni almağa hazırım.

Terezanın ölgün ürəyi sevinc və qorxudan çırpınmağa başladı. Tereza bu dəqiqələri nə qədər gözləməli olmuşdu! O hətta Russonun tanınmış dul arvadı adından əl çəkib, kraliçaların heç biri ona ürək-dirək vermək üçün gəlməyə belə, adicə madam Montretuya da çevrilməyə razıdır. Bir halda ki onun xatiri üçün Nikolas öz cavan canına belə heyifsilənməyib, onda, söz yox ki, Tereza da onun xatirinə bir şeydən keçməlidir. Lakin Jan-Jak, habelə öz anası kabus kimi çarpayının başı üstündə dayanmışlar, eyni zamanda da tamamilə hiss olunurlar, anası isə hətta ona xəbərdarlıq edir: «Əgər o, sənin pulun olmadığını xeyli gec bilsə, başın çox bəlalər çəkəcək». Tereza yorğan-döşəkdə bir qədər dikəldi.

– Mənə qalsa, nə qədər tez evlənsək, bir o qədər yaxşı olar.

Onlar qaranlıqda uzandıqlarından Nikolas Terezanın qız uşağı kimi utancaq və işvəkar gülüşünü görə bilməzdi. O, diqqətini toplayıb şəkləndi.

– Amma, – Tereza ehtiyatdan bir qədər geri çəkildi, – ola bilsin ki, müsyö Nikolas, siz hər şeyi bildikdən sonra əsla mənimlə evlənmək istəməyəcəksiniz.

– Necə yəni «hər şeyi»? Bu nə cəfəngiyatdır? – Nikolas ən çox sevdiyi və adət etdiyi hədələyici səslə qışqırdı. – Şamı yandır! – acıqlı halda donquldandı.

Tereza itaət etdi. Nikolas acıqla ona baxdı.

– Bir ağıllı-başlı, aydın danış görüm! – əmr etdi. – Mən heç bir şey anlamıram.

– Mən özüm də bir şey anlamıram, – Tereza ağlamışdı. – Bütün bəla da bundadır. Mən kütbeyin belə şeyləri haradan bilim! Əlbəttə, sizə işin nə yerdə olduğu daha yaxşı aydın olar. Əgər ərə getsəm, deməli, mən pulsuz-parasız qalacağam. Cənab Jiberin yanına getsək, hər şeyi bizə yerli-yerində izah edər.

– Görünür, yenə də kimsə bu işə barmaq ilişdirmişdir, – Nikolas hirsləndi.

O durub geyindi.

– Kol, acığın tutmasın, – Tereza yazıq-yazıq ona yalvardı, – mən hər şeyi sənin istədiyini kimi edərəm.

Onlar metr Jiberin yanına yollandılar. Notarius Nikolasa bəslədiyi inamsızlığı və nifrəti gizlətmirdi:

– Madam, siz müsyö Montretuya sizin dolaşığı maliyyə işləriniz haqqında məlumat verməyimi həqiqətənmi arzu edirsiniz?

O, bunu elə bir rəsmiyyətlə soruşdu ki, Terezanı qorxu bürüdü. Qadın başa düşdü ki, nə Jan-Jak, nə rəhmətlik anası, nə də o bir olan Allah onun görmək istədiyi işlərin heç birinə razı deyillər. Lakin o, özünü ələ alıb güclə dedi:

– Bəli, müsyö.

Metr Jiber kök qarıya andla verdiyi sözü yadına saldı və qət etdi ki, bu axmaq və yüngül qadının işlərini bacarıdığca çətinliyə salsın.

– Mənə peşə sirrini saxlamaqdan azad olmaq üçün siz tərəfdən verilən yazılı əmr lazımdır, – çox quru cavab verdi.

Lakin bu da Terezanı qorxutmadı. O, notarius tərəfindən əsaslı surətdə tərtib olunmuş ərizəyə qol çəkdikdən sonra müsyö Jiberin əlacı kəsildi və məsələni izah etməyə başladı.

O izah etdi ki, müsyö Jirarden vasitəsilə təqaüd verən ingilis himayədarları təqaüdü ancaq Russonun dul arvadına verilməsini əsas şərt kimi qoymuşlar. Jan-Jakin əsərlərindən gələn müəllif qonorarı, öz növbəsində, ödənişlərə bölünmüşdür və saxlanılmaq üçün müsyö Jirardenə verilir.

Danışıqlar çox uzun və cansıxıcı idi. Metr Jiber öz nitqinə peşəsinə aid istilahları doldururdu. Nikolas isə hər şeyi axıra qədər öyrənməmiş ondan əl çəkmirdi. Axırda o, həyasızcasına və açıq-aydın soruşdu:

– Bəs madam Russo ikinci dəfə ərə getsə, necə olar?

– Mən öz müştərimə təkidlə məsləhət verərdim ki, bu işi görməsin, – Jiber ciddi nəzərlə Terezaya baxdı. – Bu halda ingilis təqaüdünün verilməsi kəsiləcək, naşirlərə gəldikdə isə, onların əvvəlki kimi pay ayırmaq-ayırmaqcağı şübhə altındadır.

Nikolas hücumu keçdi.

– Məgər Fransada daha bir hüquq, bir qanun yoxdurmu? – qeyzlə bildirdi.

– Elə Fransada hüquq və qanun tərəqqi etdiyinə görə, hörmətli cənab, mən təkidlə məsləhət görürəm ki, mənim müştərim ikinci dəfə ərə getməkdən vaz keçsin, – notarius öyüd vermiş kimi qürurla söylədi. – Bundan əlavə, madam Russonun varislik haqqı o qədər də möhkəm deyil, çünki mərhumun qardaşı oğlu da bu haqqı öz əlinə almağa çalışır. Bununla əlaqədar olaraq, daha bir ciddi məsələni yadınıza salmaq istəyirəm: cənab Russo şəxsən özü verdiyi şəhadətə görə, madamla yalnız «təbiət qarşısında» nikahda imiş. Bu cür nikah müvafiq hüquq tələb edirmi, – bu, hər halda, mübahisəlidir. İndiyə qədər müsyö de Jirardenin sözü və hörməti məhkəmələri madam Russonun nikahının qeyri-qanuni olduğunu elan etməkdən saxlayırdı.

266

Nikolas Jan-Jakin kitabından bəzi yerləri yadına saldı və sərsəm cənab filosofun sərsəm «Etiraf»ının ona nə qədər zərər toxundura biləcəyini ancaq özünə xas olan hissiyyatla dərhal təsəvvür etdi.

Tereza şadlığını bir qədər basıb ucadan dedi:

– Görürsənmi, Kol, mən ki bunları sənə dərhal demişdim.

Nikolas onu hirslə süzdü, verdiyi məsləhət üçün notariusu soyuqca təşəkkür etdi; sonra çıxıb getdilər.

Fikir-xəyal və qurduğu planlar Nikolası həmin gecə yatmağa qoymadı. «Deməli, – o fikirləşirdi, – qoca kaftar qəbrə gedəndə də mənə badalaq gəlib. Lakin çox uduzub. Əgər o, kəsərli vəkil tapmışsa, mən ondan kəsərlisini taparam!» Nikolas acıqla tüpürdü.

O, şahzadə de Kondenin zəmanəti ilə Parisə, şahzadənin vəkili metr Laburenin yanına getdi. Metr Labure işə çarə tapıb məsləhət gördü ki, Tereza Nikolası özünə *Homme d'affaires*, yaxud *Homme de confiance*, yəni vəsi elan etsin. Onda təqaüdlərdən birini lap yəqin kapitallaşdırmaq olar və heç olmasa, birinə girov kağızı almaq olar.

Nikolasın verilən məsləhətdən narazı qaldığını söyləmək olmazdı. O, Terezaya izah etdi ki, metr Jiber, çox təəsüf, haqlı imiş: Tereza, həqiqətən də, Ermenonvildə Russonun dul arvadı sifətində qalmalı, Jan-Jakin məqbərəsini qorumalıdır. Evlənmək haqqında gözəl xülyalardan əl çəkmək lazımdır. Qanuni bir ər olmasa da, onun üçün vəsi

ola bilər; axı bu da onları bir-birinə çox yaxın edir. Tereza məmnun-məmnun ona qulaq asırdı. Deməli, o, əziz mərhumunu qeyzləndirməz, eyni zamanda ələmdən gizli olsa da, öz səadəti üçün Kolaya nail olar.

– Deməli, hər şey əvvəlki kimi qalır, – Tereza yekun vurdu.

– Hamısı yox, mənim mələyim, – Nikolas cavab verdi. – Sən özün də istəməzsən ki, sənin ərin, – axı metr Jiber etiraf etmək istəməsə də, mən sənin ərinəm, – hər ikimizə yaxşı yaşayış təmin edən cıdır tövlələrini əldən buraxsın. Bu işi yaxşı qurmaq üçün mən Parisdə qalmalıyam.

– Bəs məni özünlə apara bilməzsən? – Tereza çəkinə-çəkinə soruşdu.

– Sözü, elə bil, sənə yox, divara deyirsən! – Nikolas kobudcasına onun sözünü kəsdi. – Axı sənə həmişə deyirəm ki, burada qalmalısan.

Lakin Nikolas Terezanın məyus olduğunu görəndə onu tez sakitləşdirməyə başladı:

– Bunu özünə dərd eləmə, mənim mələyim. Mən, əlbəttə, tez-tez yanına gələcəyəm; burada biz məhəbbətimizdən istədiyimiz qədər feyzyab ola bilərik.

Bir qədər keçdikdən sonra Nikolas dedi:

– Yaxşısı budur ki, başlanğıc üçün bir dəfə Parisə gedək. Orada biz bütün sənədləri əsl, həqiqi toyda olduğu kimi təntənə və cah-calalla qaydaya salarıq.

Gələn həftə onlar, gizli olsa da, doğrudan da, Parisə yola düşdülər. Hətta Tereza Nikolasın düşdüyü yerdə gecələməli olmadı; Nikolas onu müqəddəs Maqdalınadakı küçələrin birində Lüdivik döngəsində madam Bekkari adlı birisinin yanına apardı.

Səhəri onlar bir yerdə metr Laburenin yanına getdilər, orada bir çox sənədlərə möhür vuruldu və qol çəkildi.

Bu nə qədər cansıxıcı, həm də çox təntənəli mərasim idi! Tereza aydınca xatırladı ki, vaxtilə anası ilə birlikdə metr Jiberin yanında olarkən orada xeyli sənədə qol çəkməli olmuşdu. Bu dəfə hər şey daha da təntənəli görünürdü; metr Labure onu arxiyepiskopa bənzədən qədim paltar – bürüncək geymişdi. Terezanın qəlbi yaşadığı pərakəndə hisslərə dar gəlirdi. Tereza anasının yasağını pozmadığına və Kolanı da əldən buraxmadığına görə Allaha şükür

edirdi. O, dostunun qabiliyyətinə heyran olmuşdu. Nikolas işi elə qurmuşdu ki, Tereza Russonun dul arvadı olaraq qalmaqla bərabər, həm də Nikolas onun, bir növ, əri olurdu. Lakin Terezanı bürüyən səadət və qürur hissi ilə bərabər, ürəyində ana qorxusu da qalmışdı, əriyən mumdakı fitilin çatırtısının əks-sədalari altında anasının asta, boğuc və zəhlətökən səsi qulağına dəyirdi.

Sonra o, imza atmağa başladı. Bu dəfə bir xeyli sənədə qol çəkməli oldu, lakin metr Jiberin yanında olarkən bu işin necə görüldüyünü öyrənmişdi, ona görə inamla bir-birinin ardınca: «Tereza Levasser – Russonun dul arvadı» yazırdı.

Nikolas Terezanı geriye, İsveçrə evciyinə yolladıqdan sonra işə böyük işgüzarlıq və həvəslə girişdi. O, münasib qiymətə yaxşı atlar ala bildi, şahzadə Kondenin verdiyi xasiyyətnamə çoxlu müştəri toplamağa kömək etdi. Onun təşəbbüsü lap yerinə düşmüşdü: Parisdə bütün ingilis şeyləri dəbdə idi, Nikolasın öz işini yaxşı bilməsi, coşqunluğu və nəzakətli davranışı kübarlara çox xoş gəlirdi. Hər şey yaxşı səmtinə düşürdü.

Bir dəfə onun yanına tamamilə gözləmədiyi bir adam – serjant Fransua Renu gəldi. O, coşqunluqla Nikolası salamlayıb qucaqladı, sonra işə tövləyə və cıdır meydanına baxıb ona heyran olduğunu bildirdi. Nikolas qonağa şübhə ilə göz qoyurdu. Az sonra serjant müsyö Nikolasın birdənbirə dirçəlməsinə eyhamlı sözlərlə işarə vurmağa başladı.

– Çeçələ barmağım mənə deyir ki, – Fransua istehza ilə dilləndi, – buradan tamamilə Levasserlər ailəsinin pulunun iyi gəlir. Bir ailə başçısı olmaq etibarilə mənə belə gəlir ki, maraqlana bilərəm: bu gözəl və qəşəng atlar hansı pul ilə əldə edilmişdir?

Nikolas özünün fırlıdaqçı Fransua kimisi tərəfindən hədələnməsinə icazə verməzdi, lakin Terezanın qardaşı ilə münaqişə yaransa, nəticəsi çox pis olardı. Cıdır tövlələrinin sahibi Montretu çıxış yolu tapdı: bu zəhmli kişini öz yanında işə götürdü. Fransua tənbel imiş, o, cürbəcür bəhanələrlə işdən sivişirdi; lakin onun xeyri də yox deyildi, bəzi müştərilərə onun özünü yeyərək çərənçilik etməsi xoş gəlirdi. Ancaq demək lazımdır ki, Fransua öz yeznəsindən çox az maaş alırdı.

Nikolas xırdaçı deyildi, lakin qənaət etmək lazım gəlirdi. Cari xərclər çox idi, gəlir isə ancaq kağız üzərində qalırdı. Onun müştərilərinin ən yaxşı hissəsi – aristokrat ailələrinin gəncləri borcları vermək lazım gəldikdə tələsmirdilər, Nikolas borcları bir qədər inadla istədikdə isə həm müştərilər, həm də onların himayədarları ondan üz döndəridilər.

O başa düşürdü ki, firavanlığı təkcə girov qoyulmuş və qoyulacaq təqaüdlərdən deyil, Terezanın başqa gəlirindən asılıdır. Buna görə də o, arabir Ermenonvilə gedirdi. Adətən, gecəyarı və xəlvətcə gələr, xəbərdarlıq etmədən evə girərdi; hər gəlişində Terezanı onu gözləyən və sevincindən ağlayan görərdi.

Nikolas əmin idi ki, onun Ermenonvilə getməsinə heç kim bilmir. Lakin bunu duymuşdular. Məhkəmə hakimi Jirardenə xəbər vermişdi ki, mehtər Montretu gecələrini arabir Russonun dul arvadının yanında, İsvəçrə evciyində keçirir.

Markiz fikirləşirdi ki, bu fınıldaqqıya qarşı açıqca ölçü götürmək məqsədəuyğun olmazdı. Amma bu dəfə onun əlində nifrət etdiyi Tereza ilə üzülüşmək üçün çoxdan bəri gözlədiyi səbəb vardı. O, Terezaya qısa və quru bir məktub yazdı. Bildirdi ki, öz dostu Jan-Jakin xatirəsi naminə belə hesab edir ki, daha filosofun əbədilik yatdığı yerin yaxınlığında Jan-Jakin dul arvadının iştirak etdiyi əxlaqsız işlərə yol verə bilməz. Buna görə də Terezadan Ermenonvil hüdu- dundan kənarında özünə sığınacaq tapmağı xahiş etməyə məcburdur.

Tereza təlaş içərisində vurnuxurdu. Anası ona mütləq Jan-Jakin qəbrinin yaxınlığında qalmağı vəsiyyəət etmişdi. Nikolas da bunu istəyirdi. Əgər başqa yerə köçsə, mərhumlarını təhqir etmiş olar; hələ Nikolasın buna nə deyəcəyini ağlına belə gətirə bilmirdi. O, söz yox ki, pulları – bütün bu anlaşılmaz və sirlə gəlirləri itirəcək, pul ilə eyni zamanda, anasının dediyi kimi, öz Kolasının məhəbbətini də itirəcəkdir. Bəs onda necə yaşayacaq?

Yaxşı olar ki, bunların hamısını həm də təxirə salmadan Nikolasa danışsın. Tereza markizin məktubunu götürüb tez Parisə yola düşdü. O, qarşısına çıxan adamlardan yol soruşurdu, çünki heç zaman Nikolasın tettersollunda olmamışdı. Onu birinci olaraq kim qarşılacaq yaxşı idi? Qardaşı

Fransua! Terezanın üzündə çaşqınlıq görən Fransua onu hay-küylə və himayədarlıqla salamladı.

– Mən sənə demirdimmi, gün gələcək ki, sən cırcındır içində öz qardaşının yanına gələcəksən? Bunu sənə əvvəlcədən xəbər verməmişdimmi?

Nikolas Terezanı gördükdə özünün acıqlı narazılığını gizlətmədi. Bu şişman qoca arvadın onun gözəl müəssisəsində nə ölümü var? Tereza onun müştərilərini dağıda bilərdi. Nikolas Terezanı bir küncə çəkib qadın ağızını açmamış ona kobudcasına əmr etdi ki, ağızını möhkəm tutub zəhləsini aparmasın. Qoy madam Bekkarinin yanına, Lüdivik döngəsinə gedib onu gözləsin, axşam özü də oraya gələr, söhbət edərlər. Onun sərtliyi Terezaya anasını xatırlatdı. O, özünü bir qədər sakit hiss etdi.

Axşam Tereza baş vermiş hadisələri danışib markizin məktubunu oxumaq üçün ona verdikdə Nikolas qaşqabağını sallayıb fikrə getdi. Terezaya bir-bir izah etdi ki, onu Parisdə saxlaya bilməyəcək. O, mütləq Jan-Jakin qəbrinin yanında olmalıdır, çünki hələlik onun gəlirlərindən əl çəkə bilməzlər. Tereza harada qalacağını ondan yazıq-yazıq soruşduqda Nikolas cavab verdi ki, onun üçün Plessi kəndində kiçik bir ev tapar. Bu kənd Ermenonvilin yaxınlığındadır və onun himayədarı şahzadə Kondeyə məxsusdur.

– Plessi, – Tereza özünü itirmiş halda təkrar etdi, – Plessi...

– Oradan, – Nikolas izah etdi, – sən həftədə bir və ya iki dəfə əziyyət çəkmədən qəbir üstünə gedə bilərsən. Cənab markiz daha cəsarət edib səni qəbir üstündən qovmaz, – hirsle çımxırdı.

– Plessi... – Tereza yenə təkrar etdi, – oraya sən daha gec-gec gələcəksən...

Lakin Nikolasın ağılına, yəqin, onu çox sevindirən yeni bir fikir gəldi, o, nəşəyə gəlib Terezanı sakitləşdirməyə başladı:

– Qəm yemə, rəfiqəm. Bir ildən sonra, bəlkə, hətta yarım ildən sonra mənim atlarım o qədər gəlir verəcək ki, onu sənin gəlirlinlə müqayisə etsək, səninki lap qum dənəsi boyda görünəcək. Bax onda mən səni Parisə gətirərəm və biz kefirmiz istədiyi kimi yaşayarıq; biz aristokratların miskin tullantılarından əl çəkib toy edirik və ondan sonra məhəbbətimizi kimsədən gizlətmərik.

Nikolasın kefinin gözlənilmədən kökəlməsinə səbəb bu idi ki, Terezanın anasının, qoca kaftarın onun əlindən çıxardığı yazı-pozuları yenə də ələ keçirmək ümidində idi, daha doğrusu, buna böyük inam bəsləyirdi. Jirardenin göndərdiyi hədə məktubu əlyazmaları ondan qoparmaq üçün gözəl vasitə idi.

– Hər şeydən əvvəl, – Nikolas yekun vurdu, – biz bu cənabın göndərdiyi abırsız məktuba layiqli cavab verməliyik, mən şəxsən məktubu sənə yazdıraram. Mərhumun əlyazmaları, sözsüz, sənə məxsusdur. Qoy bu kübar oğru onları təxirə salmadan qaytarsın. Markiz sənin mülkiyyətini özünə qaytarmamış Ermenonvildən ayağını bir addım da qırağa basma!

Nikolas özü fransız dilində yazmırdı. O bilirdi ki, Tereza da ancaq eşitdiyi kimi yazır və yazdığını o qədər yaxşı oxumaq olmur. Məhz bunun özü məktuba xüsusi məzə verəcəkdir, bu isə markizə çox bərk toxunacaq və onun lap ürəyini sancacaqdır; qiymətli əlyazmaları kəmsavad cızma-qaraçıya vermək zarafat deyil!

Səhəri gün Nikolas tezdən tövlədə olmalı idi. Lakin tələsməyib Terezaya məktubu diktə edib yazdırdı. O, xoş intiqam hissi ilə sözləri seçir, Tereza isə kəmsavad xətti ilə diqqət və səylə sözləri bir-birinin ardınca düzürdü.

«Mən heç gözləməzdim ki, – Tereza yazırdı, – müsyö de Jirarden Jan-Jakin dul arvadını bu qədər ləkələyib, ona qara yaxacaqdır. Siz mənə böhtan atırsınız ki, guya, mən özümü nalayiq aparıram, özünüz isə ərimlə dostluğunuz haqqında boşboğazlıq edirsiniz. Siz həmişə onu ancaq sözdə sevirdiniz, mən isə onu ürəyimdə hiyf edirəm. Mən sizə ərz edirəm ki, özünü nalayiq aparən sizsiniz. Siz məndə olan bütün yazıları əlinizə keçirmisiniz. Elə isə, zəhmət çəkib lütfkarlıq edin, onların hamısını mənə qaytarın, çünki yazılar da, notlar da, əlbəttə, «Etiraf» da sizin deyil. Qoy olsun, eybi yoxdur, mən sizin evinizi tərkdə gedərəm, heç bir şey də aparmaram, bu, mənə lazım da deyil, lakin mən özümünküləri almayınca yerimdən tərpənən deyiləm. Mənim barəmdə nə qədər bəd fikirdə olmağınıza baxmayaraq, müsyö, mən Jan-Jakin dul arvadı kimi yenə də sizə qəbrə qədər tam hörmətlə sadıq qalırım».

Nikolas diktə edib Tereza yazdıqca hər ikisi sevincdən tullanmağa belə hazır idi. Bu cür məktub təkəbbürlü markizin təkəbbürünü azaldar. Qoy bircə məktubu oxusun.

Nikolas Terezaya bir daha bərk-bərk tapşırırdı ki, əlyazmalarını almamış heç vəchlə Ermenonvili tərک etməsin. Sonra Tereza evə yola düşdü, məktubunu qəsrə yollayaraq İsveçrə evciyində oturub gözləməyə başladı.

Fitnəkar cızma-qaranı alan markiz qəzəbləndi. Əslində, əlyazmaları çap olunmuş və dəqiq surəti çıxarılmışdı, lakin o, Jan-Jakin öz əlyazmalarını saxlamaq istəyirdi. Amma nə etməli? Uzun-uzadı dava-şavaya girib başını bəlayamı salsın? Xeyr, o, bunu istəmir. Görünür, əlyazmalarla ayrılmaq lazımdır. Markiz son dəfə onları qarşısına düzüb dalğın-dalğın vərəqlədi, oxşadı, iplə bağlayıb vidalaşaraq abırsızın yanına göndərdi.

272

Tereza hamısının burada olduğunu yoxlaymış kimi, yazılı kağız toplarına şübhə ilə baxırdı. Sonra yeni yaşayış yerinə köçməyə hazırlaşaraq «Etiraf»ı alt tumanlarından birinə, «Dialoqlar»ı o birisinə, «Təsəlli»ni və Jan-Jakin ömrünün son günlərində yazdığı mahnıların notlarını isə üçüncü tumanına bağladı. İndi burada qalmağa bir bəhanə yox idi.

Nikolas onun üçün Plessidə Bessa adlı bir tanışının evini kirayə tutdu. Plessi kəndində diqqətəlayiq bir şey yox idi, evin damı küləşdən idi, içərisi də çox sadə döşənmişdi. Bu, Terezanı narahat etmirdi. Ən mühümü o idi ki, buradan Jan-Jakin qəbrinə piyada birsaatlıq yol vardı. İcarə pulu da çox deyildi, avadanlıqdan istifadə pulu da daxil olmaqla, ildə cəmisi səkkiz yüz livr idi.

Moris ata ilə syer¹ Bessa Terezaya köçməyə kömək etdilər. Gördüyü işlər üçün Moris ata bəzi xırda-para şeylər istədi, bu xırda-para şeylər onun özü və başqaları üçün qiymətli xatirələr idi. Lakin ev avadanlığının çoxusu – hörmə oturacağı olan sadə taxta stullar, daim «si» səsi çıxaran spinet, ağ-mavi örtükləri olan çarpayılar indi Plessidə, Bessanın Qəbiristan küçəsindəki evində idi. Divarlara da yenə həmin qravürələr – «Monmoransi meşəsi» və «Uşaqların yedizdirdikləri iflic dilənçi» şəkilləri vurulmuşdu. İçərisində sarıbüllələr olan qəfəs də yaddan çıxarmışdı. Əlyazmalar da yenə sandıqçada idi.

¹ Syer – Fransada müəyyən ruhani şəxslərə müraciətlə deyilən ad

Nikolas gəldi. Ətrafına göz gəzdirdi. Yenə də həmin tanış avadanlıq idi, ancaq burada, deyəsən, bir az köhnəlmiş kimi görünürdü. Ancaq bu evdə onlar özləri ağa idilər və heç bir markiz onların işinə burnunu soxa bilməzdi. Sandıqça da buradadır, həm də əvvəlki kimi boş deyil. Nikolas məmnuniyyət hissi ilə onun ağzını açıb kağızları əli ilə yoxladı, sonra yenə yerinə qoydu. Nə qoca yabı, nə də markiz indi əlyazmalarla onun arasında durmur. Kağızlar yenə də onun əlindədir. Doğrudur, kağızların qaymağı çıxarılıb. Onların bir hissəsi qəşəng və cins ingilis atlarına çevrilib. Lakin möhkəm əmindir ki, hər hansı bir təhlükə yaransa, əlyazmalar ona və Terezaya ən etibarlı dayaq olacaq!

Belə fikirləşməyə kifayət qədər əsası var. Onun müəssisəsi bir gecənin içində dağıla bilər. Borclu olan adlısanlı gənc veyllər Nikolasa qızıl dağlar vəd edirlər... lakin ataları vəfat etdikdən sonra; onları isə məhkəməyə çəkməyinə dəyməz. Təqaüdlərə gəldikdə isə, onları hələ girov qoymaq, yaxud kapitallaşdırmaq mümkün olmayıb; buna görə də həmin girov müqabilində bir su belə almaq olmaz, onun himayədarı şahzadə Konde hər cür köməklik göstərir, ancaq pul vermir.

Nikolasda gözlənilməz ideyalar, tükənməz enerji, möhkəm sərtlik və zirəklik var idi ki, belə xüsusiyyətlər, adətən, böyük gəlir gətirə bilər; onun bəxti gətirmirdi. İndi də xanım Beda ona elə ağır zərbə endirmişdi ki, o, bir daha özünü düzəldə bilmirdi. Lokistraik adlı aygır Nikolası yerə elə vurmuşdu ki, onun omba sümüyü sınımışdı. Bununla da Nikolasın Parisdə ən yaxşı at təlimçisi fəaliyyəti başa çatmış oldu.

Bir müddət işi Nikolasın vəkil edilmiş adamı kimi serjant Fransua aparmaq istədi. Lakin sələmçilər Fransuanın zəhləsini aparırdılar; indi nə metr Labure, nə də şahzadə Konde köməyə gəlirdi. Bundan əlavə, serjant borclu olan bir gənc aristokrat ilə dava etmişdi, bundan sonra qəzetlər bu barədə acı bir məqalə dərc etdilər və Nikolas cıdır atları tövləsini bağlamalı oldu.

Nikolas Plessiyə, ürək dostu Terezanın yanına getdi. İndi o, bir küncə çəkilib, yeganə kapitalı ilə – içində əlyazmalar olan sandıqça ilə ürəyinə təsəlli verirdi.

Bundan belə Nikolas Plessidə Tereza ilə syer Bessanın evində, Jan-Jakin ev əşyaları arasında, onun qəbrinin qonşuluğunda yaşayırdı. Şikəst olmuş, qəzəblənmiş Nikolas hətta başqa dildə də öyünməkdən usanmırdı.

Terezanın isə yenə də hər zaman qulluq tələb edən əri var idi. O, Nikolasa hədsiz fədakarlıqla qulluq edirdi. O, öz Kolasına məftun idi. Kolanın hər bir şeyi, hətta bədbəxtliyi də əzəmətli idi.

VI fəsil ATA VƏ OĞUL

Fernand bir neçə kəlmə ilə markizə xəbər göndərdi ki, əgər atası onu qəbul etmək iltifatında olsa, üç həftədən sonra Ermenonvilə gələcək.

274

Jirarden məktubu titrək əllərində tutmuşdu. Fernand daha İngiltərədədir, bəlkə də, Fransadadır! Üç həftədən sonra burada olacaq! Müsyö Jirarden birdən-birə özünü həm qoca, həm zəif, həm xoşbəxt, həm də bədbəxt hiss edirdi, o hiss edirdi ki, nə böyük sevinci qarşılamağa, nə də mürəkkəb məsələlərin həllinə hələ tamamilə hazır deyil.

Yeddi il, iki min beş yüz gün və gecə bu məktubu fasiləsiz gözləmişdi. İngiltərə ilə sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra o fikirləşirdi ki, Fernand indicə qayıdacaq. Sonralar o, aylarla Fernandın Jilbertaya olan meylinə ümid bağlayırdı; fikirləşirdi ki, Jilbertaya meyli onu evlərinə qaytara bilər. Jilbertanın toyunda isə çox əziyyət və izzirab çəkən markizə, ağlasığmaz olmasına baxmayaraq, elə gəlirdi ki, nə cür olursa olsun, Jan-Jakin xatirəsi, Ermenonvil həsrəti, bəlkə də, doğma atasına olan cüzi məhəbbət Fernandı öz doğma yuvasına qaytaracaqdır. Lakin sonra markiz öyrəndi ki, Fernand Vest-Hinddə San-Dominqoda torpaq almış, anasından qalmış irsin çox hissəsini okeanın o tayında torpaqlar alınmasına qoymuşdu; bundan əlavə, o, madmazel Traversey adlı birisinə meyil göstərirdi, bu xanım əsil-nəcabətli olmasına baxmayaraq, Vest-Hinddə doğulmuşdu və deməli, kreol¹ idi. Amma markiz oğlunun gələcəyi ümidindən heç vəchlə əl çəkmək istəmirdi.

¹ Kreollar – ispan və portuqal müstəmləkəçilərinin Latin Amerika-sındakı nəsiləridir, burada onlar imtiyazlı silkin özəyini təşkil edirdilər.

Nəhayət, o, uzun zaman gözlədiyi məktubu əlində tutub qısa yazılmış sətirlərdən və altındakı imzadan gözüni çəkirdi: «Sizə hörmət edən və sizi sevən oğlunuz Fernand de Breqi». Jirarden onu bürüyən səadət və qürur hissindən özünə yer tapa bilmirdi, Fernand hətta özünə əziyyət verib tək, yaxud kreol Traverseylər ailəsi ilə gələcəyini belə yazmamışdı. Ata bir əsgər və tərbiyəçi kimi bu yüngüllüyünə görə ona tənbeh verməlidirmi? Əgər bunun üçün Fernandi məzəmmət etsə, tərs uşaq birdən öz fikrindən dönməzmi?

Markiz cavab məktubu yazdı. Bu məktubda oğlunu salamlamaqla bərabər, məzəmmət də edirdi. Sonra məktubun karsız olduğu qərarına gəlib hətta yeni bir məktub yazmaq müsyö Herberə tapşırmaq istədi, lakin bu fikirdən vaz keçib, nəhayət, ikinci bir məktub yazdı, bu məktubu da özünə xoş gəlmədi, çünki kifayət qədər təmkinlə yazılmış, həddindən artıq məhəbbətlə dolu və çox uzun çıxmışdı; bununla belə, məktubu elə oradaca yola saldı.

Sonrakı günlər və həftələr ərzində markiz hərtərəfli fikirləşirdi ki, üsyankar, qiyamçı, qaçqın oğlu ilə, tacirlər cərgəsinə keçmiş Robine qəbilli adamlar sinfinə qədər alçalmış fərsiz oğul ilə özünü neçə aparsın. Amma onun harası fərsizdir? O, hərbi şöhrət və əldə olunmuş dövlətlə qayıdır. Onun Vest-Hinddəki plantasiyalarının qiyməti bahalaşmışdır. Bəs markiz oğlunu necə qarşıləsın? Onun üçün qurbanmı kəssin, yaxud ata ciddiliyimi göstərsin?

Nəhayət, budur, özünü itirmiş və gözləri yaşarmış eşik-ağası bildirdi:

– Cənab qraf Breqi buyurub təşrif gətirmişdir.

Jirarden vestibülə sıçrayıb Fernandi gördü. Bəli, o idi, onun Fernandi idi, bununla bərabər, tamamilə başqa bir adam idi, gündən qaralmış, qıvrıqlaşmış və yaşa dolmuş bir kişi idi. Əcəba, bu, hələ dünən yumşaq çəhrayı yanaqları olan oğlan deyildimi? Jirarden bütün niyyətlərini unudub oğlunu qucaqladı, bağına basdı, öpdü və sevincindən dili dolaşa-dolaşa danışmağa başladı:

– Fernand! Doğrudan da, bu sənsənmi? Fernand! Mənim Fernandım! Mənim oğlum Fernand!

Fernand da, öz növbəsində, fikirləşmişdi ki, atası ilə necə rəftar etsin. Axı atası başdan-ayağa kimi keçmişin adamıdır, Fernand isə indiki günün, hətta gələcəyin adamıdır,

daha yaşa dolmuşdur. İndi atası onun üçün sevimli və şiltaq bir körpədir. Bütün ömrü boyu atasının peşəsi ona öyüd-nəsihət verməkdə. Fernand atası ilə iltifatlı olmağı qət etdi, lakin ata hakimiyyətinin təsiri altından çıxdıqdan sonra bir daha onun təsiri altına düşməsinə imkan verməyəcək: yeddiillik ayrılığın saldıdığı qırıxıqlıqlarla bərabər, xoşbəxtliyi və kədəri də sezir, atasına olan məhəbbətdən başqa heç bir şey hiss etmirdi.

Jirarden Fernandı onun otağına özü ötürdü, yolda hiss etdi ki, Fernand axsayır, azacıq da olsa, yenə axsayır. Atasının həyəcanlı sualına cavab olaraq Fernand dedi ki, orduya daxil olduqdan bir az sonra yaralanmışdı. Əvvəlcə yarası çox təhlükəli olduğuna görə çalışırdı ki, atası heç nə bilməsin. Oğlunun ona belə hörmətindən kövrələn Jirarden Fernanın ona məhəbbətinə şübhə etdiyi üçün özü özündən utandı.

276

Jirardenə elə gəlirdi ki, indi onlar hər ikisi bir yerdə olduqları vaxtda Fernand öz qəlbini ona açar. Fernand isə yalnız son zamanlarda baş vermiş hadisələrdən danışdı. Deyirdi ki, qayıdan kimi, mövcud qaydaya əsasən, Parisə və Versala qəbula getmiş və nazirlər tərəfindən çox hörmətlə qarşılanmışdır. Hərbi nazir müsyö de Seqyür hətta ona demişdir ki, aldığı Amerika ordusu polkovniki rütbəsinə, çox güman ki, fransız ordusu polkovniki rütbəsi də əlavə olunacaqdır.

Fernand sözünü qurtardıqda Jirarden danışmağa başladı. O, imperator İosifin gəlişi və saysız-hesabsız ziyarətçilər haqqında danışdı; indi isə bağlarda etdiyi yenilikləri Fernanda göstərməyə tələsirdi.

Fernand böyük vəcd və hərarətlə danışan atasının yanınca gedirdi. Atasının ondan gözlədiyi şadlığı isə sifətinə heç cür ifadə edə bilmirdi. Əlbəttə, bu, söz yox ki, Jan-Jakin təsvir etdiyi təbiət idi, «Yeni Eloiza»dan mənzərələr idi. Bu təbiət təəssüratlıdır, insanı xəyala qapılmağa və ruh yüksəkliyini qaldırmağa sövq edir, amma deyəsən, eyni zamanda bir qədər də gülməlidir, deyilmi? Yeni dünyanın ucsuz-bucaqsız meşə və çöllərində, güclü çaylarının sahilərində yaşamış Fernand üçün bu bağçalar çox xırda görünürdü. Onlar Fernanda uşaqlıq illərində oynatdığı oyuncaqları xatırladırdı.

Atası onu Jan-Jakin qəbrinin yanında tək qoyub getdikdə Fernand asudə nəfəs aldı.

Ağır döyüş çağında və Vest-Hind adalarında keçirdiyi coşqun illərdə Fernand evə qayıtdıqdan sonra bu qəbrin qarşısında hansı hisslərlə dayanacağını dəfələrlə təsəvvüründə canlandırırdı. Lakin indi Fernandın bütün daxili aləmi susmuşdu. Müqəddəs məzar onun qəlbini rıqqətə gətirmir.

Müsyö Herber ilə görüşü Fernanda daha çox təsir bağışladı. Müsyö Herber yaşına görə qoca görünürdü. O, çox anıqlamış, zəifləmiş, saçının çoxu tökülmüşdü, gözlərini də əvvəlkindən daha çox qıyırdı. Keçmiş tələbəsi ilə görüş müsyö Herberi bərk həyəcanlandırmışdı. O, çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Fernand, mən sizi qucaqlaya bilərəmmi?

Onun üzü sevincdən gülür, gözləri pırıldayırdı, o, özünü ağlamaqdan güclə saxlayırdı.

– Kimin ağlına gələrdi? – o, bir neçə dəfə alman dilində təkrar edərək gözlərini Fernanddan çəkə bilmirdi.

Müsyö Herberin Jan-Jaka həddindən artıq oxşaması Fernandı yaman təəccübləndirmişdi. Jan-Jakin surətini özündə yaradan Herber sevimli qəhrəmanın surətinə daxil olan hər bir kəs kimi, bəlkə də, şüursuz olaraq onun özünə çevrilmişdi.

– Bəli, mənim əzizim Fernand, deməli, Platonun dediyi kimi, təhsil və sərsərilik illəri keçib-getmişdir. Amma lap yetkinləşmişsiniz! – heyran-heyran dilləndi. – Doğrudur, yeddi il keçib! Güman ki, sizin fəlsəfi görüşləriniz də real gerçəkliklə təmas etdiyinə görə yetkinləşib? – soruşdu, lakin fəndgirliklə vermək istədiyi bu sual bir çağırış kimi səsləndi.

Fernand aralarında olan bir söhbəti tam təfərrüatı ilə yadına saldı, o zaman müsyö Herber ona and verirdi ki, müəllimə şübhə etməsin. Herber haqlı, eyni zamanda da haqsız idi. Buna görə də Fernand cavab əvəzinə keçmiş müəlliminə həmin ruhda bir sual verdi:

– Məgər «Etiraf» sizin özünüzü də məyus etmədimi, mənim əzizim müsyö Herber?

Maraqlı burasıdır ki, onlar yeddi il bundan əvvəl başlamış olduqları böyük söhbətlərini, elə bil, indi davam etdirdilər.

– Mən heç zaman təsəvvürümə gətirməzdim ki, – Herber onun zərbəsini dəf etdi, – böyük insanın qəlbində həmişə sakitlik və əmin-amanlıq olar, biz ki Ermenonvildə Jan-Jakı belə tanıyırdıq. «Etiraf» mənim ona qarşı olan müti ehtiramımı daha da artırdı. Qranit üzərində həkk olunmuş giriş sətirlərindəki sözlər çox səmimi və düzdür. Bəşəriyyət tarixində bu əsər qədər misilsiz həqiqətpərəst əsər yoxdur.

Fernand çaşıb-qalmışdı. Herber kitabda təsvir olunan hadisələrlə faktlar arasında uçurum olduğunu axı bilirdi.

– Jan-Jakın öz arvadını və rəfiqəsini həyatda olduğu kimi görməməsi sizi heyrləndirmirmi? – Fernand ehtiyatla soruşdu.

Müsyö Herber fikirləşmədən cavab verdi:

– Jan-Jak həqiqət carçısı idi, real həyatda isə həqiqətin olub-olmadığını bilmirəm. Öz mülahizələrinə əsasən dünyanı istədiyi kimi qurmağa Jan-Jakın haqqı var idi. Onun kitabı saf həqiqət kitabıdır, təsvir etdiyi dünya isə həqiqət dünyasıdır.

Herber sözlərin ahənginə aludə olaraq həmin fikri almanca da təkrar etdi.

Jan-Jakın dünyası gerçəklik adlanan şeyə nisbətən daha real, dağılmaz və əbədidir. Gerçəklik onunla ayaqlaşmalı olacaq.

Müsyö Herberin dərin və sarsılmaz inamı Fernanda çox təsir etdi. Tək qaldıqda elzaslının: «Onun kitabı saf həqiqət kitabıdır, təsvir etdiyi dünya isə həqiqət dünyasıdır», – sözləri üstündə fikrə getdi. O, bu sözləri yaşamış olduğu həyatda fikrən yoxlayırdı. Amerikada o, nə qədər ağır imtahanlardan keçmişdi. İşıqlı saatlar çox az-az ələ düşürdü, əhəmiyyətsiz hadisələrlə insan qəlbini parçalayan günlərin isə sayı-hesabı yox idi. Nəticədə arzularının cüzi bir hissəsi həqiqətə çevrilmiş, nə qədər də məyusluq halları olmuşdu!

Jan-Jakın yaratdığı nəcib vəhşi – onun təbiət övladı kabus imiş. Bəlkə də, cüzi azadlıq əldə olunmuşdu, lakin qardaşlıq və bərabərlikdən əsla əsər-əlamət yoxdur.

Bir dəfə – əlbəttə, dilxor vaxtlarda – Fernand özünün Amerikada topladığı təcrübəyə yekun vurmağı qət edib belə bir nəticəyə gəldi ki, bütün nailiyyətləri heçə bərabər-

dir. Birləşmiş Ştatlarda aristokratların düşüncəsiz, fəlakətli və müflisləşdirici təkəbbürlərini burjuaların tamahkarlığı və ikiüzlülüüyü əvəz etmişdir. Jan-Jakın arzuları Amerikada saysız qurbanlar naminə belə həyata keçirilmişdir!

Bununla belə, müsyo Herberin Jan-Jakı Fernandin Jan-Jakı kimi əsl həqiqi Jan-Jakdır. Əgər Jan-Jakı hələ o sağ ikən hər kəs bildiyi kimi anlayırdısa, indi, müəllim vəfat etdikdən sonra məsələ daha da mürəkkəbləşmişdir. Müsyo Herber filosofun şəxsi həyatı barədə də haqlıdır. Jan-Jakda cari cəhəti ölməz cəhətdən ayırmağı bacarmaq lazımdır, onu bizim səviyyəmizə qədər alçaldan şey üstündə fikri cəmləmək olmaz. Əksinə, biz ona xas olan və bizi onun səviyyəsinə yüksəlməyə məcbur edən xüsusiyyətləri birdəfəlik və həmişəlik özümüzdə cəm etməliyik. Jan-Jakın əsərlərindəki böyük ideyaların nuru ulduzların işığı kimi əbədidir. Adi həyatın xırdalıqlarını görməməsi Jan-Jakın taleyini qabaqcadan həll edən amillərdən biri olmuşdur; əgər bu olmasaydı, Jan-Jak əsas hadisələrin mahiyyətinə bu qədər dərin nüfuz edə bilməzdi. Jan-Jakın həyatdakı xırdalıqları görməməsi təkcə onun özünə zərər toxundururdu, onun gələcəyi görmə qabiliyyəti isə hamının rifahına xidmət edir.

Bir dəfə Fernand parkda tamam qara geyinmiş və çox güman, Jan-Jakın qəbri üstündən qayıdan yaşlı bir xanım gördü. Xanım ona elə baxırdı ki, sanki, Fernandin onu tanınamasına təəccüblənirdi, o hətta danışmaq istəyirmiş kimi bir hərəkət də etdi, lakin sonra fikrindən vaz keçərək ötüb-getdi. Sonralar Fernand anladı ki, bu, yəqin, Tereza imiş. Fernand heyrətlə başını buladı: indi anlaya bilmirdi ki, o zaman Terezaya belə sonsuz bir məhəbbətlə necə vurulmuşdu. Sonralar, illər boyu Tereza yadına düşməmişdi. Bu qadınla keçirdiyi hallar keçib-getmiş, bir daha qayıtmayacaqdır. Onun Fernanda daha heç bir dəxli yoxdur.

Terezanın Plessidə bədnam Nikolasla yaşadığını eşitdikdə Fernand laqeydlikdən başqa heç bir şey hiss etmədi. O, özünü Jan-Jakın qatilinə qarşı qızısqırmaq da istədi, özü özünə deyirdi ki, bu qatil olmasaydı, fransız dilində danışan xalqların dahi filosofu və yazıçısı indi də sağ-salamat qalardı. Bununla belə, o, Nikolasa yüngül ikrah hissindən başqa bir hiss bəsləmirdi.

Bir neçə gündən sonra Fernand atası ilə ilk dəfə olaraq öz şəxsi işləri haqqında ciddi söhbətə başladı. Oğlu ilə görüşündən doğan səadət hissini gizli tərəddüdlər dumanlandırdı. Oğlu burada çoxmu qalacaqdır? Yenə də çıxıb gedəcəkdirmi? Görəsən, onun öz kreol qadını ilə əlaqəsi necədir? Nəhayət, müsyö de Jirarden özünü toplayıb soruşdu:

– Sən Fransanın Vest-Hind adalarında kifayət qədər çox qalmısan, eləmi? Mənə oradakı həyatın haqqında bir şey danışa bilməzsənmi?

Fernand, onsuz da, atasına özünün San-Dominqo əhvalatları haqqında danışacaqdı, buna görə də atasının gözlənilmədən ondan qabaq sual verməsi Fernandı bir qədər pərt etdi. O dedi ki, Filadelfiyada quldarlığın ləğv edilməsi haqqında çoxlu danışqlar gedirdi. Təəssüf ki, iş danışqdan o yana getmədi. O, quldarlıq haqqındakı «Qara məcəllə» adlı fransız qanunlarının Vest-Hinddə həyata necə keçirildiyini öz gözləri ilə görmək istəyirdi.

– Əziz atam, mahiyyət etibarilə, – Fernand gülümsəyərək əlavə etdi, – mənə San-Dominqoya göndərən məhz siz olmusunuz. Vaxtilə siz mənə Reynalsın fransız Hindistanı haqqındakı əsərini öyrənməyi tövsiyə etmişdiniz.

Jirarden istəyirdi ki, Fernand öz şəxsi həyatı haqqında danışsın, lakin o ən çox sevdiyi quldarlıq mövzusunda danışirdi.

Fernand sözünə davam edib deyirdi ki, ümumiyyətlə, Vest-Hind plantatorları öz qullarına cənub qitəsindəki plantatorlara nisbətən daha insani münasibət göstərirdilər, Kap-Fransedəki Filadelfiya cəmiyyəti də xeyli xeyirxah iş görmüşdü. Fernand bu «Bəşəriyyət dostları cəmiyyəti»nin idarə heyətinə daxil idi və San-Dominqoda aldığı ucsuz-bucaqsız plantasiyalarda isbat etmək istəyirdi ki, dərisi rəngli qullarla ancaq yumşaq rəftar etdikdə istənilən nəticəni əldə etmək olar.

Markiz tamamilə münasibətsiz olaraq dedi:

– Sən, yəqin, öz təhkimli kəndlilərimizi azad etdiyimi eşitmiş olarsan? Balıq ovu yerlərinə olan ixtiyarımdan da əl çəkmək niyyətindəyəm.

O, yenə də gözləyirdi ki, Fernand kreol madmazel de Traversey haqqında və özünün gələcək planları barədə söz

açacaq. Amma əbəs yerə gözləyirdi. Oğlu «Qara məcəllə» haqqında mühakimə yürütməyində davam edirdi.

Fernandin ürəyindən Hortenzin de Traverseyi Fransaya gətirib özünə arvad etmək fikri keçirdi. Lakin Fernand onun haqqında danışmırdı. Hələlik tərəddüd edir, nə edəcəyini bilmirdi, ona görə çiy bir fikir söyləmək istəmirdi. O, elə məhz hər bir məsələni sakit və hərtərəfli, başqasının təsiri olmadan ölçüb-biçmək üçün Fransaya qayıtmışdı.

VII fəsil YENİ JİLBERTA

Jilbertanın nikahı uğurlu oldu.

Mate onun xoşuna gəlirdi, Jilberta belə hiss edirdi ki, Mate onu ürəkdən və ehtirasla sevir; belə inamla yaşamaq çox yaxşı idi. Yalnız bircə şey onun xoşuna gəlmirdi ki, Mate onların sarayda yerinə yetirdikləri müxtəlif vəzifələrin dəqiq icra olunmasına çox ciddi fikir verirdi. Amma Mate Jilbertaya verdiyi vədlərin hamısını vicdanla və azacıq belə etiraz etmədən yerinə yetirirdi.

Buna baxmayaraq, Jilberta istədiyi kimi tez-tez babasının yanına gedə bilmirdi. Amma bunun günahı Matedə deyil, müsyö Robinenin özündə idi. Müsyö Robine Mateni vəfali və səmimi olduğu üçün Jilbertadan az istəmirdi; elə bu səbəbdən onlara çox yaxınlıq göstərmirdi.

– Hə, bala, öz qrafınla xoşbəxtsənmi? – hərdənbir nəvəsindən soruşurdu.

– Əlbəttə, xoşbəxtəm, nə üçün də olmayım? – Jilberta cavab verirdi.

Jilbertanın bədənində yaranmış dəyişiklikləri görəndə Robine soruşdu ki, doğana qədər Laturda qalmaq istəyirmi? Jilberta bilirdi ki, müsyö Robine onun yanında olmağı çox istəyir. Lakin bu sevinci ona qismət etmək mümkün deyildi. Çünki doğum zamanı Sen-Viqorda, Versal yaxınlığında qalmağa Mateyə söz vermişdi. Qəbul olunmuş qaydaya görə, çox güman ki, kraliça uşağın və ananın vəziyyəti haqda ona xəbər verilməsini tələb edəcək və uşağın xaç suyuna salınması mərasiminə öz nümayəndəsini göndərəcəkdə.

Hər şey öz qaydası ilə gedirdi, uşaq Sen-Viqorda doğuldu, onun çəkisi yeddi girvənkə idi. Elə həmin gün qıza on birinci nəsil ailəsində qrafın Kursel adı verildi. Uşaq saray adamlarına göstəriləndən sonra kraliçanın yataq otağına aparılmaq hüququnu da qazandı.

Kiçik qrafinyaya Kursellər ailəsində ənənəvi olan nadir bir ad – Mariya-Sidoniya adı verildi. Güləruz Jilbertaya yaxşı münasibət bəsləyən kraliça özü uşağın xaç suyuna salınması mərasiminə gəldi; adi hədiyyələrdən əlavə, öz əl itinin bu yaxınlarda doğduğu kiçik Pekin küçüyünü də ona bağışladı. Mate onlara göstərilən ehtirama görə fəxr edirdi, Jilbertanın özü də etiraf edirdi ki, kiçik Ponpon çox gülməli küçükdür və onun qucağında çox məzəli görünəcək, uşaq üçün isə yaxşı oyuncaq olacaq. Lakin Fernandin bütün bunları necə ələ salacağını ağılına gətirən Jilbertanın qanı qaralır, kiçik isə daha onun xoşuna gəlmirdi.

282

Fernandin vətənə qayıtması xəbəri yayıldıqda Kursellər Sen-Viqorda idilər. Jilberta ürəyində ümid bəsləyirdi ki, Fernand ona baş çəkəcək. Lakin Fernandin bura gəlməyib, birbaşa Ermenonvilə getdiyini eşitdikdə çox məyus oldu.

Təxmin edilirdi ki, üç həftədən sonra Jilberta Mate ilə qısa müddətə Latura gedəcək. Lakin Jilberta babasının Mariya-Sidoniya üçün çox darıxdığını bəhanə gətirib bildirdi ki, səfəri təxirə salmaq istəməyib, elə indicə yola düşmək arzusundadır. Jilbertanın saraydakı xidmət müddəti bitmədiyi üçün Mate etiraz etdi. Jilberta isə öz dediyində inad edirdi. Onda Mate ona yüngülcə təzim edib cavab verdi ki, əgər istəyirsə, uşaqla ikilikdə Latura gedə bilər; özü isə vəzifəsini tamamilə bitirənə qədər Versalda qalacaq. Jilbertaya da elə bu lazım idi.

Robine öz nəvəsinə lap beş barmağı kimi bələd idi; Jilbertanın bu dəfə vəd etdiyindən nə üçün əvvəl gəldiyini yaxşı başa düşürdü. Söhbət zamanı bir çox təzə xəbərlərdən danışarkən Robine sözarası söylədi ki, qraf Breqi qayıtmışdır. Gənc oğlan, çoxdan bəri küsülü olduqlarına baxmayaraq, onlara təşrif gətirməli idi. Bir qədər sonra Fernandin gəlmədiyini görüb birdən təklif etdi: axı bizim özümüz nə üçün yığışib günlərin birində Ermenonvilə getməyək?

Markiz müsyö Robine ilə tez-tez görüşdüyünü söylədikdə Fernand özünü saxlayıb Jilbertanı xəbər almadı.

Sonralar atası ona Jilbertanın Laturda olması xəbərini verdikdə Fernand yenə də dinmədi, amma qızardı. Amerikada olduğu yeddi il ərzində yenə də üzündəkini büruzə verməməyi öyrənməmişdi.

Onu Vest-Hində getməyə sövq edən səbəbləri izah edərkən Fernand həqiqətin yalnız bir hissəsini söyləmişdi. Fəlsəfə – səbəblərdən yalnız birisi, Hortenzin de Traversey isə digəri idi; lakin bu iki səbəbdən daha qüvvətli olan üçüncü bir səbəb də var idi, onu Vest-Hind adalarına qovan da bu idi: o, vətənə bir qədər də gec qayıtmaq, Jilbertanı sınamaq, gözlətmək istəyirdi; əgər Jilberta onu kifayət qədər gözləsə, Fernand onu bağışlayacaqdı. Lakin indi Jilbertanın bu qədər yaxında olduğunu eşitdikdə ürək-ağrısı ilə başa düşdü ki, cinayətkar bir oyun işlətməmişdir və onun bu oyunda uduzması tamamilə təbiidir.

Bununla bərabər, nə olursa olsun, o heç bir şeyi bağışlamayacaq. Laturda aldığı zərbədən sonra bir daha oraya, Jilbertanın yanına getməyəcək.

Sonra isə onun ehtiyat etdiyi, bəlkə də, ümid bəslədiyi bir hadisə baş verdi. Bir dəfə gəzintidən qayıtdığı zaman atası ilə söhbət edən qonaqları – müsyö Robineni və Jilbertanı gördü.

Fernand dərhal özünü uşaq hiss etdi; sanki, tarixin çarxi geriyə dönmüş, Jan-Jak Ermenonvildə olmamış, Fernand Amerikaya səfər etməmiş, Jilberta ərə getməmişdir. Onun dünən, bir həftə bundan qabaq və bütün ömrü boyu gördüyü Jilberta, həmişə olduğu kimi, yenə də xəbərdarlıq etmədən babası ilə onlara qonaq gəlmişdir. Onlar – Jilberta ilə Fernand – indicə bir-birinə həmişə, bütün ömürləri boyu etdikləri kimi göz vuracaq, sonra ayağa qalxıb qocaları tək buraxacaqlar.

Həqiqətən də, onlar ayağa qalxıb qocaları tək buraxdılar, parkın xiyabanları ilə gəzməyə başladılar.

Bəlkə də, onlar otaqlarda əhəmiyyətsiz şeylər haqqında kübarcasına söhbət edirdilər: bəlkə, onlar indi də mənasız, qayğısız şeylərdən danışırdılar, amma bunu hiss etmirdilər. Jilbertanın düşünərək dediyi və Fernanda çatan ilk sözləri bu oldu:

– Fernand, siz ayağınızın başına nə oyun açmısınız? Güman edirəm, ciddi bir şey yoxdur?

Lakin Jilbertanın səşində o qədər səmimilik və həyəcan var idi ki, Fernand onun ayağına güllə atan ingilis və ya hessenliyə ürəyində öz təşəkkürünü bildirdi.

Fernand təmkinli və dinməz idi. Jilberta daha çox danışırdı:

– Fernand, siz xeyli yaşa dolmusunuz. Əlbəttə, mən sizi belə təşəvvür edirdim, bununla belə, məni heyrətə saldınız. – Bir qədər susduqdan sonra: – Hər şey dəyişmişdir və həm də sanki, heç bir şey dəyişməmişdir, – sözüne davam etdi. Bu, yenə də, sadəcə, çərənçilik idi. Bəlkə də, bu sözlərdə xüsusi bir məna var idi.

– Mən bir çox məsələləri həll etmək üçün çox çalışmışam, – Fernand, nəhayət, dilləndi. O, anın təsirinə qapılmaq üçün çətinliklə danışırdı. Keçən dəfə Jilberta Fernanda iztirab verən məsələləri anlamamışdı, qız heç zaman Fernandı anlamamış və anlamaq istəməmişdi. Fernand bunları ona mütləq deyəcəkdi.

– Bunun əvəzində isə siz dünyanı gəzib müxtəlif adamlar görmüşsünüz, – Jilberta dilləndi; onun vaxtilə Jilbertaya dediyi sözlərin Jilberta tərəfindən təkrar olunması xoşuna gəlmədi, eyni zamanda da ona zövq verdi. – Başınıza da xeyli macərə gəlmişdir, – Jilberta sözünə davam etdi: heç kəs, bəlkə, özü də, bu sözlərin zarafatyana və ya ciddi deyildiyini təyin edə bilməzdi.

– Bəli, mən bir çox qəribə hallarla toqquşmalı oldum, – Fernand işgüzarlıqla cavab verdi. – Real həyatda bəzi hadisələr kitablardakı hadisələrdən çox da fərqlənmir, – Fernand sevimli mövzudan danışmağa başladığı üçün çox xoşbəxt idi. O, köləlik haqqında danışırdı; bu problemi öyrənmək üçün də Fernand Vest-Hində getmişdi. Franklinin, Ceffersonun sözlərini misal gətirir, Amerika qitəsində vəziyyətin Fransa adalarındakından daha yaxşı, eyni zamanda daha pis olduğunu söyləyir, orada nəyin olmalı olduğu və nəyin olduğu haqqında danışırdı. Fernand öz danışığına aludə olduğu vaxt əvvəlki, çox gənc Fernandı xatırladırdı, o, yüngülcə axsayırdı, çox gözəl və qorxunc bir adam idi.

Jilberta yanında olan zaman Fernandı əvvəllər ona qarşı bəslədiyi hisslər həyəcanlandırırırdı; lakin tək qaldıqda, ağılında doğan mühakimələr və adi fəlsəfi fikirlər onu

dərhal çulğayırdı. O düşünürdü ki, Jilberta üçün keçmiş daha mövcud deyil, onların yenə də birlikdə olması Jilbertanı sevindirir və Jilberta tam mənası ilə bu səadətli anlardan zövq alır. Fernanda isə qayğısız səadət müyəssər deyil. Fernand bunu da unuda bilmirdi ki, Jilberta indi onun zəhləsi getdiyi cəmiyyətin yelbeyin, təhlükəli dairələrinə daha çox bağlanmışdır. Jilberta, əvvəllərdə olduğu kimi, indi də onu və onun aləmini çox az başa düşür, o, Fernandı başa düşmədiyi üçün öz təəssüf və peşmançılığını bildirən bir söz də söyləmədi. Fernand dəridən çıxaraq mürəkkəb quldarlıq problemini izah etməyə çalışdığı halda, Jilberta ona bir sual da olsun verməmiş, heç bir maraq göstərməmişdi. Hətta ona belə gəlirdi ki, Jilbertanın dodaqlarında güclə sezilən amansız, sərt və bədxah bir gülüş oynayır: Fernand bunun, həqiqətən, olub-olmamasını nə qədər yadına salmaq istəyirdisə, gülüş daha da sərtləşirdi.

İndi Fernand nə edəcəyini bilir. O, ləngimədən San-Dominqoya qayıdacaq. Artıq o, adalardakı işləri haqqında məmnuniyyətlə fikirləşir, Hortenziya üçün darıxırdı. Onun gözləri qarşısında Hortenziya ilk dəfə gördüyü kimi canlanmışdı. Bu hadisə qubernatorun evindəki balda olmuşdu: çox gənc, ucaboy və nazik Hortenziya qaça-qaça zala daxil olmuşdu: ağappaq kirşanlanmış saçları qarayanız sifətinə kölgə salır, tunc rəngli paltarının kəsiyindən görünən çiyinləri adamı cəzb edirdi. Hortenziyanın heç utanmadan ala gözləri ilə ona baxması, məsxərə ilə «onun müəllimi Jan-Jak haqqında» soruşması Fernandı məftun və cəzb edirdi. Qədim – fransız və Kastiliya nəsilərinin son uşağı olan Hortenziya, söz yox ki, həddindən artıq lovğa idi. Lakin elə dəqiqələr də olurdu ki, o, Fernandı qəlbən anlayır, onun üçün bir Yuliya¹ olurdu; o zaman bu qiymətli, səadətli dəqiqələr Hortenziyanın hərdənbir ona yetirdiyi iztirabları və incikliyi dağıdır, könlünü alırdı. Fernand onu Fransaya gətirib, pozulmuş olsa da, parlaq gələcəyi olan bu gözəl ölkə ilə tanış etdikdə nə qədər yaxşı olacaq! O, Hortenziyanı özünün və Jan-Jakin ruhunda tərbiyə edəcək. Xeyr, o, bir daha axmaqlıq edib Hortenziyanı da itirmək, onu «sınamaq», mənasız olaraq gözləməyə məcbur etmək

¹ Yuliya – Russonun «Yeni Eloiza» əsərinin qəhrəmanı

istəmir. O, San-Dominqoya dönəcəkdir. Sabah, ən gec o birisi gün atasına deyəcəkdir ki, nişanlığını götürmək üçün Vest-Hində getməyi qəət etmişdir.

Öz qərarını Jilbertaya da demək üçün elə sabah Latura gedəcək. Bu, onu zərrə qədər də qorxutmur. O, planlarını səmimiyyətlə Jilbertaya açacaq və deyəcək ki, onların arasında artıq heç bir şey yoxdur və əbədilik ayrılırlar.

Fernand hərbi paltar geyib atla deyil, ekipaj ilə getdi. Jilbertanın yanına Fernand deyil, qraf de Breqi madam de Kursel ilə rəsmi və son görüş üçün gedirdi. Çox güman ki, bu, o qədər də xoşagələn hadisə olmayacaqdı; bəlkə də, uşağa nəvaziş göstərüb onun haqqında bir neçə xoşagələn söz də deməli olacaq.

Onu kəndli paltarı geyinmiş, oynaq, təbii, cazibədar Jilberta qarşıladı.

– Güman edirəm ki, Fernand, sizin gəlişiniz münasibətilə mən paltarımı dəyişdirməyə də bilərəm, – Jilberta zarafat etdi. Gözəl hərbi paltar geyinmiş və belinə qılınc bağlamış Fernandın özü-özünə çox gülünc göründü. Jilberta möhkəm dost olduqları vaxtlardakı kimi ara vermədən o qədər danışdı ki, Fernand heç vəchlə Jilbertanın başqalaşmış olması fikrinin ağına necə gəldiyini anlaya bilmirdi. Onun təbəssümü heç də qeyri-səmimi və sərt deyil, bu, Yeni Eloizanın təbəssümüdür, Fernand isə sər-səm xəyallara qapılmış axmaqdır.

Jilberta babasının markiz ilə dostluğu haqqında danışdı.

– Markiz babamı lap dəng edib deyir ki, o da Latur bağlarını Ermenonvilin nümünəsində, Jan-Jak üslubunda yenidən salsın. Lakin müsyö Robine qəti olaraq etiraz etmişdi; o deyirdi ki, əgər təbiət yaratmaq istəyirsənsə, təbiət təbii olmalıdır, bağ yaratmaq istəyirsənsə, onda o bağda həm tis ağacı, həm fıstıq ağacı, həm çiçək kərdisi, həm də fəvvarə olmalıdır: müsyö de Jirardenin yaratdığı süni təbiət olmadan da keçinmək olar, o heç kəsə lazım deyildir. Bir-birini görmədikdə yaşaya bilməyən bu hörmətli qocalar həmişə öz aralarında bir-birinə sataşırlar. Jilberta bütün bunları gülə-gülə, şən və səmimiyyətlə danışdı.

Jilberta ona nə Mate, nə də öz körpəsi Mariya-Sidoniya, nə kraliça, nə də kiçük Ponpon haqqında danışır,

haqqında eşitdiyi kreol qız barəsində ondan bir söz soruşmur, əvvəlki incikliyi də yada salmırdı.

Fernand onun laqçırtısının məzmunundan daha çox, nitqinin ahənginə qulaq asırdı. Jilberta söz arasında demişdi: «Məgər müsyö Robine gözəl insan deyilmi?» – Fernand bu ifadəni tez hiss edib mənasını anladı: Jilberta o zaman onu qoyub getdiyi üçün Fernandı belə bir yumşaq şəkildə məzəmmət edirdi! Bundan da mülayim bir şəkildə şikayətlənmək və məzəmmət etmək olardımı?.. Onun ürəyi qəmdən sıxılır, eyni zamanda şadlanırdı, çünki daha da müdrikləşmişdi. Əcəba, Fernand müsyö Robine-nin məsləhətinə qulaq asıb fransız ekspedisiya korpusunun təşkil olunmasını gözləsəydi, onların hər ikisi üçün yaxşı olmazdı?

Yox, bütün bunlar, söz yox ki, cəfəngiyatdır. Fernand o zaman düzgün hərəkət etmişdi.

«Əgər daha ağıllı tərpənsəydi, hadisələr, bəlkə də, başqa cür cərəyan edərdi», – fikri Fernandın başından çıxmırdı. Jilberta və Hortenziya onun xəyalında birləşib vahid bir surət kimi canlanırdı. Onlar Jilberta ilə birlikdə at üstündə Vest-Hinddəki torpaqlarını gəzirlər, Jilberta torpaqların geniş və ucsuz-bucaqsız olduğuna heyrətlənir, ona suallar verir, o isə bir işi nə üçün bu cür, digərini isə başqa cür gördüyünü izah edir, Jilberta başı ilə razılığını bildirib incə təbəssümlə gülümsəyir; bəzən də o, Fernandın çılğın səyinə bir qədər rişxəndlə gülür.

Onlar bu dəfə ayrılarkən bir-birinə daha yaxın idilər.

Fernand gedəcəyini atasına demədi. Bunun əvəzində Hortenziyaya yazdı ki, bəzi səbəblərə görə hələlik Fransada ləngiyəcəkdir; çox güman ki, onun San-Dominqoya qayıtması bir neçə ildən sonra mümkün olacaqdır. Fernand Hortenziyaya səmimi, işgüzar, çox dostyana bir məktub yazdı. Amma bu məktubda nəvaziş az hiss olunurdu.

Latura sonrakı gəlişi zamanı Fernand Jilbertanı tək görmədi. Mate burada idi.

Jilberta özünü Fernandla əziz və yaxın dost kimi çox sərbəst aparırdı: Mate də onu evlərinin ən yaxın adamı kimi qarşıladı. Lakin Fernand özünü ələ almaq istəməsinə baxmayaraq, sıxılır və əsəbiləşirdi. Bütün bunlar, üstəlik, körpə Mariya-Sidoniyanı kiçik Ponpon ilə içəri

gətirdikdə Jilberta ona Versaldakı saray xanımlarından biri kimi göründü.

O, fikri tamamilə dolaşmış halda Laturu tərək etdi. Keçən dəfə gələrkən gördükləri yuxu idimi? Təsəvvüründə eyni bir insan surətinin nə qədər dəyişkən olması fikri yenə də Fernandı heyrətə saldı. Jilberta onun nəzərlərində gah tamamilə əvvəlki kimi, gah yeni, gah yenə də başqa surətdə canlanırdı. Fernand müxtəlif surətləri bir yerə yığıb vahid surət halına heç cür gətirə bilmirdi.

Fernand Jilberta ilə görüşməkdən qaçırdısa da, bu, hər zaman mümkün olmurdu. Adətən, Fernand Jilberta ilə birlikdə olduqda özünü qaradınmız və təmkinli aparırdı. Bəzən də bunlar hamısı yox olub gedir, gənclik duyğuları geriyyə qayıdırdı: Fernand Matenin mövcud olduğunu yaddan çıxarıb, Jilberta ilə onun arasında duran maneələri yadına salmaq üçün isə böyük iradə işlətməli olurdu.

288

Jilberta belə hesab edirdi ki, Fernand eynilə olduğu kimi də qalmışdır, Jilbertanın ona yaxınlıq etmək cəhdlərinə qarşı müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, kreol qız ilə əlaqəsini məhz onun xatirinə kəsmişdi.

Bir dəfə Jilberta ilə Fernand ikilikdə bir yerdə olduqları zaman balaca Mariya-Sidoniya otağa daxil oldu. Qız adətin tələb etdiyi kimi, yaşlılarsayağı ağır təntənəli bir parçadan don geymişdi. Onun bütün hərəkətləri də kukla kimi dəbdəbəli və yaşlılara məxsus idi. Fernandın uşağa dalğın-dalğın baxdığını görüb Jilberta dedi ki, o, öz uşağını Fernandla özünün birlikdə böyüdüyü kimi, yeni təbii və dəcəl böyütmək istəyir, amma Mate və babası uşağın kübar dairələrdə qəbul olunmuş bir qaydada tərbiyə olunmasında təkid edirlər, onlar belə hesab edirlər ki, hər şeyin əsası dağılmağa başladığı bir zamanda bu, ikiqat vacibdir. Fernand Jilbertaya, sonra isə uşağa baxdı və dinmədi. Jilberta isə onun gözlərindəki məzəmməti hiss etdi, simasında isə güclə sezilən həmin sərt gülüş oynadı.

VIII fəsil

JAN-JAK KİMƏ MƏXSUSDUR

Fernand qayıdıb gəldikdən sonra markizin evi, keçmiş əyyamlardakı kimi, yenə də qonaqsevən və mehriban olmuşdu. Markizin evində filosoflara, yazıçılara, qabaqcıl aristokratların nümayəndələrinə və bir çox «amerikalıya» rast gəlmək olardı; vaxtilə ingilis müstəmləkələrinə yollanıb oradan azadlıq mübarizlərinin sıralarına qoşularaq vuruşan fransızlar «amerikalı» adlandırılırdı. Bu evə bir neçə dəfə Amerika səfiri Tomas Cefferson da gəlmişdi.

Ermenonvildə söhbət əsasən daxili siyasət ətrafında aparılırdı. Dövlət büdcəsi məsələsi çox pis vəziyyətdə idi. Hər iki imtiyazlı silkin nümayəndələri – aristokratiya və ruhanilər nəinki vergilərdən azad edilir, hətta müxtəlif feodal vergiləri vasitəsilə dövlət gəlirlərinin böyük bir hissəsini öz ciblərinə doldururdular. Belə bir varlı ölkənin sakinlərinin çox hissəsi isə acınacaqlı vəziyyətdə dilənçi kökündə yaşayırdı. Orada-burada həyəcanlar baş verirdi. Hər şeyi kökündən dəyişdirmək, dövlət quruluşunda yuxarıdan aşağıya kimi islahat keçirmək tələb olunurdu, dövlət çevrilişi yavaş-yavaş yetişməkdə idi.

Müsyö de Jirardenin azadfikirli qonaqları da inqilabın labüd olduğunu hesab edirdilər. Lakin onlar bunun dinc inqilab olacağı fikrində idilər. Onlar deyirdilər ki, hər yerdə tərəqqi əlamətləri gözə çarpmaqdadır. Maarifpərvər nazirlər imtiyazlı silklərin əlində olduğu müstəsna hüquq və üstünlükləri ləğv etmək məsələsini qarşıya qoyurlar: gələcəyə müəyyən ümidlər verən hadisələr yetişməkdədir. İnqilab sükanını filosoflar, görkəmli siyasi xadimlər öz əllərinə alacaq və inqilab yuxarıdan baş verəcəkdir. Kralın özü də bu nəcib fikri alqışlayır. Liberal müşavirlər hamıya eyni hüquq verən konstitusiyanın elan olunmasını kraldan tələb edəcək və söz yox ki, öz məqsədlərinə nail olacaqlar.

Fernand bunların heç birinə inanmırdı. Öz əməli təcürübəsindən bilirdi ki, əlindən gələni etməyə hazır olan hakim təbəqələrin güclü müqavimətini kəsərsiz dekretlər və yarımçıq fərmanlarla qırmaq olmaz. Tək-tək xeyrixah

dövlət xadimlərinin əlindən çox az iş gələr, axı hətta liberal imperator İosif də, Allah bilir, neyləyə bildi. Ölkədə mövcud olan feodal sistemini kökündən dağıdıb məhv etmək lazımdır, bunu isə əzab-əziyyəti öz çiyində və öz şəxsi təsərrüfatında hiss edənlərdən başqa heç kəs həyata keçirə bilməz. Böyük çevrilişi ancaq aşağıdan – kütlələr tərəfindən, xalq tərəfindən etmək olar.

Əsrlər boyu aşağı təbəqələr öz ehtiyaclarını labüd bir şey, heç vaxt dəyişilə bilməyən bir qayda hesab edirdilər. Lakin budur, dünyaya Jan-Jak gəlib sübut etdi ki, başqa bir qayda olması tamamilə mümkündür. Bu fikir əsarətdə olanlara gəlib çatmış, onlar Jan-Jakin adını eşitmiş və onun nəzəriyyəsinə az-çox bələd olmuşlar. Hələlik onlar ancaq yuxudan oyanır, gözlərini ovuşdururlar, tamam oyandıqdan sonra isə ağıllarını başlarına yığıb özləri zülmün daşını çiyinlərindən atacaqlar. Jan-Jakin təsvir etdiyi dövlət, söz yox ki, qurulacaq, ancaq fəlsəfə vasitəsilə qurulmayacaqdır.

290

Fernandin belə nitqləri dinləyicilərdə heyrət və təəcüb doğururdu. Əcəba, o, həqiqətənmə, belə düşünür? Görəsən, o, keçən əsrdə bütün İngiltərəni sarsıdan qanlı bir inqilabın Fransada da olacağına, həqiqətənmə, inanır? Xeyr, bizim maarifpərvər Fransada bu sayaq hadisələr qeyri-mümkündür. Biz dinc yolla lazımı çevriliş edib onu düzgün yolla aparacağıq.

Bir dəfə Parisdə müsyö de Jirarden ilə Fernand marşalın arvadı madam de Bovogilə qonaq oldular. Xeyli adam toplaşmışdı, burada akademiyanın üzvləri, saray kavalərləri və xanımları toplaşmışdı. Söhbət yenə də Volterin və Jan-Jakin təliminin bəzi prinsiplərinin əməli həyata necə tətbiq edildiyi barədə gedirdi. Hər yerdə inkişaf hiss olunur, bilik əsri yetişir.

– Biz hamımız bu səadətli çevrilişin şahidləri olacağıq! – qonaqlardan biri ucadan söylədi.

Qonaqların arasında xoş görkəmə malik yaşlı bir cənab var idi. Onun adı müsyö Qazot idi. Görkəmli yazıçı, gözəl mənzum hekayələr müəllifi olan müsyö Qazot mistik idi, onun fikrincə, elə şəxslər vardır ki, onlara gələcəyi görmək qüdrəti şamildir. Belə uzaqqörən insanlar sırasına özünü də daxil edirdi. Bir müddət o, sakitcə dayanıb ümumi söhbəti dinləyirdi.

– Bəli, möhtərəm ağalar və xanımlar, – nəhayət, ümumi söhbətə qarışdı, – sizin böyük və qəribə inqilabınıza qədər siz, söz yox ki, sağ olacaqsınız, ancaq onun bəhrəsini görməyəcəksiniz. Sizdən çoxunuz inqilab qurbanı olacaqsınız, həm də çox acınacaqlı surətdə.

Bu, ümumi gülüşməyə səbəb oldu.

– Cəfəngiyata bax! Axı hər şey fəlsəfəyə və idraka tabe olacaq!

– Elə həmin fəlsəfə naminə idrak məbəbində sizi qurban verəcəklər! – Qazot cavab verdi və qonaqların gah birisinə, gah da o birisinə necə məhv olacağını tam təfərrüatı ilə danışmağa başladı.

– Məgər Fransada hakimiyyət başına türklər və ya tatarlarını gələcək? – ondan soruşdular.

– Heç də yox, – müsyö Qazot cavab verdi. – Hakimiyyət başında filosoflar duracaqlar. Sizin hökmünüzü çıxaran məhkəmə hakimləri sizin burada işlətdiyiniz eyni düsturları işlədəcəklər. Volterin, Didronun və Russonun əsərlərindən sitat gətirərək sizi ölümə göndərəcəklər.

– Belə dəhşətli zarafatlar etdiyiniz bəsdir! – marşalın arvadı qətiyyətlə söylədi.

– Ancaq bircə suala icazə verərsinizmi? – qonaqlardan kimsə ev yiyəsinə müraciət etdi və sonra müsyö Qazota tərəf dönüb soruşdu: – Cənab abbat, bəs sizin taleyiniz nə cür olacaq?

– Siz, yəqin ki, İosif Flavini oxumusunuz və sözsüz ki, Yerusəlimin mühasirəsi zamanı kiminsə günlərlə bəndin üstündə gəzib «Yerusəlimə fəlakət gəlir! Başımıza fəlakət gəlir!» dediyini də yaxşı yadınızda saxlamısınız. Mühasirə edənlərdən birinin gülləsi onun işini bitirdi.

Abbat təzim edib məclisi tərək etdi.

Müsyö Qazotun peyğəmbərliyi həm Parisdə, həm də Versalda uzun-uzadı danışmalar mövzusunə çevrilmişdi, hamı ona gülürdü. Lakin bu söhbətlər Fernanda gülməli gəlmirdi. Onun dostları məgər kordurlar-nədir? O, söz yox ki, nə peyğəmbərliyə, nə də buna oxşar başqa cəfəngiyata inanır; dostları kimi ona da dini xurafat və hər cür başqa təsəvvür yaddır. Lakin müsyö Qazotun sözləri başqaları kimi onu da xoşagəlməz heyratə salmışdı: bu nitqlər onun təkəcə öz qeybdən xəbər vermə qabiliyyətinə olan

inamından irəli gəlmirdi: müsyö Qazot ölkənin vəziyyətini dərinədən öyrənmişdi, bu isə onun dünyaya münasibətini müəyyən edirdi. Onun sözləri dinləyiciləri, heç olmasa, bir qədər düşünməyə məcbur etməli idi ki, görsünlər mühakimələrində haqlıdırlar, ya yox. Fernandin dostları çox ağıllıdırlar, buna söz ola bilməz, onlar müasir və qədim filosof və tarixçilərin əsərlərini dərinədən öyrənirdilər, onlar dəlillərini qeyri-adi dərəcədə qəşəng cümlələrlə və inandırıcı surətdə müdafiə etməyi bacarırdılar. Ancaq öz ətraflarında nələr baş verdiyini görürlərmə? Bəlkə də, hadisələr arasındakı möhkəm qarşılıqlı əlaqəni görürlər, lakin onların bilavasitə əhatəsində olan yoxsul və məzlum insanları – daha öz düşüncələrini işə salmış, qollarını çırmalayıb hərəkət etməyə hazır olan insanları görmürlər.

292

Fernand inanmır, bilirdi ki, baş verəcək hadisələri Ermenonvildəki süni çaylar kimi istədiyən məcraya salmaq mümkün olmayacaq. Elə bir daşqın baş verəcək ki, öz axını ilə xeyli insan ömrünü, o cümlədən, bəlkə, elə Fernandin da ömrünü aparacaq. Lakin Fernand böyük çevrilişi, hansı şəkil alırsa alsın, böyük sevinc hissi ilə qarşılaşmağa hazırdır və onun tez yetişməsinə ürekdən çalışacaqdır.

Jan-Jak təlimini maarifpərvər adamlarla müzakirə etməyin mənası yoxdur, bunu onlar özləri də bilirlər. Başqa bir şey daha vacibdir – həmin təlimin prinsiplərini kütləviləşdirmək, xalqa aydın şəkildə izah etmək lazımdır ki, xalq həmin prinsipləri öz hərəkətlərində əsas tutsun.

Lakin bunun üçün özün gərək xalqın ruhunu biləsən. Kütlə ilə qarışib onunla bir olasan. Fernand heç zaman xalqa məxsus olmamışdı. Hərbi məktəbdə keçirdiyi ağır illəri yadına salarkən Fernand ancaq indi anlayırdı ki, yoldaşlarını və müəllimlərini ona qarşı qaldıran nə olmuşdur. O zamanlar Fernand çox çalışmasına baxmayaraq, onda anadangəlmə aristokrat təkəbbürü hələ çox idi. Fernand kənd oğlanları arasında özünü mümkün qədər sadə aparmaq istəməsinə, onlarla bərabər olması üçün xeyli çalışmasına baxmayaraq, nəzərlərində qraf Breqi, gələcək senyorları olaraq qalırdı. Nə o, nə də Martin Katru heç vaxt bir-birini axıra qədər başa düşməmişdilər.

Yalnız Amerikada, orduda iş başqa cür idi. Sərt hərbi yürüşlər şəraitində ətraf ölüm təhlükəsi ilə qaynadığı vuruş-

malar zamanı Fernandla onu əhatə edən şəxslər arasında əsl yoldaşlıq münasibəti yaranırdı.

Doğma yerlərə tamamilə yad olduğu hissini o, İldə-Fransı sel basan günlərdə daha dərindən duymuşdu. Sakit Nonet irmağı coşqun selə çevrilib Ermenonvil bağlarını basmış, su markizin əlində olan torpaqlarda kəndlilərin və icarədarların məhsulunu təhlükə altına almışdı. Markiz şəxsən özü göstəriş və əmrlər verir, yuxusuna haram qataraq kəndlilərə alət, canlı qüvvə və pul ilə kömək edirdi. Fernand fikir verib heyrətlənirdi ki, bu kömək markizə qarşı rəğbəti cüzi də olsa artırmır. Adamlar onların rifahı üçün atasının, demək olar, var qüvvəsini sərf etdiyinə baxmayaraq, bunu görmək istəmirdilər. Onlar yenə də senyora və onun oğluna etibar etmirdilər, senyor və oğlu onlar üçün yenə də yad olaraq qalırdı.

Ah, əgər Fernandla xalq arasında olan səddi vurub dağıtmaq mümkün olsaydı! Fernand xalq arasından çıxmış adamlarla bilavasitə ünsiyyətə girib onlarla dost olmaq, bu adamlarla dostluq etmək, küsüşmək, barışmaq istəyirdi.

Fernand xalqı ancaq kitablardan, heç bir əhəmiyyətli olmayan danışılardan, ümumi təhlükə anlarındakı qeyri-məlum duyğulara görə tanıyırdı. Lakin mahiyyətə xalqı tanıyırdı. Xalq arasından çıxmış adamlar müəyyən şeylərə onun baxdığı gözə baxmırdılar. Qardaşlıq! Əgər Fernand, həqiqətən, bu adamlara qardaş olmaq istəyirsə, onlarla bərabərləşməli, onlar kimi olmalıdır.

Lakin hər şeydən əvvəl, onları daha yaxından tanımaq lazımdır.

Yaranan şərait əlverişli idi: Sanli şəhərinin yerli hökuməti müşavir vəzifəsinə namizəd axtarırdı. Müşavirin vəzifə dairəsinə təkcə şəhəri maraqlandıran məsələləri yuxarı hakimiyyət idarələrinə çatdırmaq, onlarla saysız-hesabsız danışmaq deyil, habelə şəhərlilərə və kəndlilərə, ətraf qəza sakinlərinə məsləhət vermək idi. Fernand öz namizədliyini təklif etdi.

Markiz çox ehtiyatla öz fikrini bildirdi ki, Fernand maliyyə nazirliyində və ya hərbi nazirlikdə qulluğa girsəydi, bəlkə, daha düzgün hərəkət etmiş olardı, çünki bu yolla yüksək mənsəbə daha tez çatmaq olardı. Lakin Fernand atasının məsləhətinə qulaq asmadı, atası da öz sözünün

üstündə çox durmadı. Əksinə, özünü elə göstərdi ki, guya, oğlunun dəlillərini tamamilə anlayır. Jirarden dostlarının yanında oğlunu tərif edərək deyirdi ki, Fernand özünü Jan-Jakin əsl tələbəsi kimi aparır: xalqa daha yaxın olmaq istədiyi üçün kiçik Sanli şəhərindəki sadə vəzifəni saraydakı yüksək vəzifələrdən daha üstün tutmuşdur.

Fernand yeni vəzifəsinə çox vicdanla yanaşdığından Sanli şəhərinə köçdü. Fernand orada boş qalmış ayrıca əyan evlərinin birinə düşə bilirdi, lakin şəhər kənarındakı sadə kənd evini daha üstün tutdu.

Şəhərin adlı-sanlı adamları – yepiskop, qəza məhkəməsinin sədri, şəhərin bələdiyyə rəisi gələcək Ermenonvil senyorunu Sanli şəhərində yaşayan həmsakin, özləri kimi bir vətəndaş hesab edə biləcəkləri hissindən özlərini xoşbəxt sanırdılar. Şəhərin zəka dünyasının sütunları olan bir tarixçi, bir şair və bir publisist Fernandı öz tərəflərinə çəkmək istəyirdilər. Lakin könüllü surətdə seçilmiş vəzifə onun vaxtının çox hissəsini əlindən alırdı. Fernand onun məsləhətinə ehtiyacı olan xırda sənətkarlarla, kəndlilərlə, dükançılarla görüşürdü. Fernand nəinki onların hüquqlarını müdafiə etməklə, həm də gündəlik işlərində onların qayğısına qalmaqla bu adamlara kömək etməyə çalışırdı. Yavaş-yavaş, inadla qara camaatın rəğbətini qazanmağa çalışırdı.

Necə oldusa, Fernand bir dəfə Sanlidə uşaqlıq yoldaşı Martin Katru ilə rastlaşdı.

Martin Parisdə metr Buvenin yanında çox şey öyrənmişdi. Əlbəttə, diplom almamışdı, çünki bütün şagirdlik pillələrini keçmək üçün işi çoxdan ötmüşdü. Əslində, o çox məlumatlı kargüzar olub məhkəmə işlərində müəyyən qədər təcrübəsi vardı. Jan-Jakin əsərlərini yaxşı bilməsi öz dəlillərini kəsərli fəlsəfə müddəaları ilə əsaslandırmağa imkan verirdi, buna görə də o, diplomlu vəkillərin bacarmadığı yerdə müvəffəqiyyət qazana bilirdi.

Tezliklə şöhrəti hər tərəfə yayıldı ki, o, ədalətsiz qanunlarla mübarizədə yoxsullara kömək edir.

Martin dəlilləri tutarlı ifadələrlə, kəskin və uca səsle ifadə edirdi. Onun hər şeyi açıq söyləməsi, inadkar olması, gətirdiyi sübutlara dərinədən inanması, heç kəsə güzəştə getməməsi dostlarının və pərəstişkarlarının sayını artırırdı.

Onların arasında Janna Mopti adlı bir qız da vardı. Jannanın atası Parisin qədim sakinlərindən idi. Çox tərs olan bu adam əyanlardan birisi ilə çəkişməyə başlayır, ona iş kəşirlər və həbsxanada vəfat edir. Janna qəşəng olmasa da, ağıllı və işbacaran bir qız idi. Atasının taleyi onu gətirib fəlsəfəyə çıxarmışdı. O, Martinin simasında nəinki Jan-Jakin fəlsəfi görüşlərindən danışan, hətta bu fəlsəfə ilə yaşayan bir adam görürdü. Janna Martinin tərəfdarlarına qoşuldu. Qızın kor-koranə və fədakarlıqla inam bəsləməsi onu cazibədar edirdi. Martin onunla evləndi.

Janna müflis atasının var-dövlətindən bir qədər pul hifz edə bilmişdi. Buna görə də Martin cüzi bir haqq ilə və ya əsla haqq olmadan əvəzsiz olaraq məzlumların hüququnu imtiyazlı şəxslərlə baş verən mübahisələrdə müdafiə edə bilirdi.

Bir dəfə Martin Sanli şəhərinin sakini müsyö Viyyar adlı birisini böyük müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdi, müsyö Viyyar Martinin Sanliyə köçməsinə təkid edirdi, nəhayət, Martin razı oldu. Kiçik və ona doğma olan bu şəhərdə işləmək fikri Martini çox cəzb edirdi, çünki uzun müddət onu şəhərdə heç kim saymaq istəmir və kasıb olduğu üçün çox incidirdilər. Qısa müddət ərzində burada hamının ehtiram bəslədiyi adamlarla dostlaşdı. Onu şəhər bələdiyyə idarəsinə seçdilər.

Elə orada, yəni Sanli şəhər bələdiyyə idarəsində Fernand öz dostu Martin Katru ilə görüşdü.

Əlbəttə, Fernand təsəvvür edirdi ki, ayrılıq zamanı Martin, söz yox ki, dəyişilmişdir. Lakin qarşısında yaşlı, enlikürək, əzmlı, təcrübəli, sanki, öz vücudu ilə bütün otağı tutan Martini gördü. Fernand özünü onun yanında yeniyetmə uşaq kimi hiss etdi. O, gözlərini Martinə zilləyib yersiz soruşdu:

– Martin, bu sənsən?

– Güman edirəm ki, mənəm, – Martin cavab verdi.

O, dodaqcu gülərək qara, ağıllı və istehzalı gözləri ilə Fernandı süzdü. Onun qaşları arasını dərin qırış kəsmiş cəsur üzünə baxırdı, necə pərt olduğunu sezirdi.

Görüşdüklərinə ürəkdən sevinirdilər, lakin hər ikisi bir-birindən dərhal ehtiyat etdi.

Görüşlərinin ilk dəqiqəsindən köhnə əlaqələr, köhnə dostluq və düşmənçilik bərpa olundu.

Fernand da bu vaxt Martini diqqətlə süzürdü. Onun geyimində əvvəlki kimi yenə də qəsdən bürüzə verilən bir laqeydlik hiss olunurdu. Saçları geniş, tüklü alından aşağı sallanırdı. Bu adamın zahiri görkəmindən tündxasiyyət və üsyankar olduğu görünürdü.

– Əslində, çox qəribədir ki, bu vaxta kimi bircə dəfə də olsun görüşməmişik, – Fernand bir qədər süni təbəssümlə dilləndi.

– Siz belə zənn edirsinizmi, qraf Breqi? – Martin öz uca və cingiltili səsi ilə cavab verdi.

– Martin, nə üçün belə danışırsan, – Fernand dostcasına onu məzəmmət etdi. – Nə üçün mənə «sən» demirsən?

O, Martinə daha yaxın gəldi. Martin onun azacıq axsağını gördü.

– Bilirəm, bilirəm. Bu vaxta qədər sən bizim üçün, qara camaat üçün haqq axtararaq özünə şöhrət qazandırmısan.

Lakin bu sözlərdə istehza ilə bərabər, səmimiyyət də hiss olunurdu.

– Mütləq mənim yanıma gəl, – Fernand xahiş etdi. – Biz bir-birimizə çox şey danışmamışıq. Elə bu gün, axşam yeməyinə bizə gəl.

– Mən də səni bizə qonaq çağıra bilərəmmi? – Martin dəvətə dəvətlə cavab verdi. – Mənim arvadım, söz yox ki, çox şad olar. Əlbəttə, anam da səni gördükdə çox sevinər.

Fernand atası ilə dul arvad Katrunun arasındakı çəkişmədən xəbərdar olduğu üçün bir anlığa tərəddüd etdi, lakin dərhal dedi:

– Əgər mənim gəlişim sənə xoşdursa, onda mən, əlbəttə, gələrəm.

– Oldu, – Martin yekun vurdu. – İndi ki belədir, bu gün axşam sənin yanındayam.

Fernand Amerikada olduğu vaxtlarda Martin onun haqqında danışılan hər bir sözə qulaq asır, onu tərif etdiklərini eşitdikdə çox sevinirdi. Lakin Fernand Fransaya qayıtdıqdan sonra onun bütün fəaliyyəti Martini əsəbiləşdirirdi. Bunlar hamısı sübut edirdi ki, o, Amerikada əsla ağıllanmamışdı; Sanlidə gördüyü işlər isə başdan-ayağa diletantlıq və xırdaçılıq, xalis ədabazlıqdır. Lakin nə edə bilərsən? Fernand anadan aristokrat doğulmuşdur; Martinə ağıllı olmaq daha asandır və öz gənclik dostuna çox

şeydə güzəştə getməlidir. Fernandın yanına gedərkən Martin yolda özünə söz verdi ki, bu gün Fernanda heç bir iynəli söz deməsin.

Əvvəlcə hər şey yaxşı gedirdi. Lakin sonra Fernand yoxsulların varlıqlarla çəkişməsindən, onların ailə işlərindən elə səmimi danışmağa başladı ki, sanki, özü də həmin yoxsullardan biridir. Bunları söylədikdə Martinin səbir kasası daşdı. Amerikada olmuş bir adam indiyə kimi başa düşməmişdir ki, onunla qara camaat arasında ümumilik, inəyin akademiya ilə ümumiliyi qədərdir. Haqqında bu qədər danışdığı Popol baba və Mişel ata qəpik-quruş su üçün danışdığı halda, sən Fernand luidorlara pul demirsən. Əgər sən anadan aristokrat doğulmusansa, onda zəhmət çək özünü qara camaata qatma.

– Bura lap rahatdır, – Martin araya söz qatdı, – hətta bir qədər də sadədir. Açığını desək, sənin Levi sarayına köçməməyin məni çox təəccübləndirir, – hiyləgərliklə əlavə etdi.

Həmin saray hersoq Levinin nəsil-dən-nəslə keçən qədim sarayı idi. Levilər isə Jirardenlə dost idilər.

– Axı bu Levilər sarayı mənim nəyimə gərəkdir? – Fernand cavab verdi; Martinin sualı onu qıcıqlandırsa da, çox xoşuna gəldi.

– Bəs necə? Oradakı kiçik kilsə nəyə desən dəyər. Hər gün onun seyrinə dalmaq aristokrat üçün nə qədər gözəl bir təəssürətdir!

Bu kilsənin mehrabı altında on üçüncü əsrdə çəkilmiş bir şəkil asılmışdı. Şəkildə sarayın ozamankı sahibi, patriarx Yakovun üçüncü oğlu Levidən başlayan nəslin nümayəndəsi təsvir olunmuşdu; həmin bu senyor de Levi müqəddəs pərinin qarşısında diz çökmüşdü. İzahat qumaşının üstündə isə yazılmışdı ki, müqəddəs pəri onu nəvəzişlə dəvət edərək: *Couvrez-vous, mon cousin*¹ – deyir.

Fernand səmimiyyətlə güldü.

– Mənim Qaston de Levi ilə münasibətim yaxşıdır, – cavab verdi. – Səni inandırırım ki, o da bizim kimi həmin şəkllə güldür. – Sonra üzünü ciddiləşdirərək Martinin

¹ Başınızı örtün, əmioğlu (*fr.*); «başınızı örtün» dedikdə kral öz ətrafındakı bu və ya digər şəxsə xüsusi lütfkarlıq əlaməti olaraq, başına papaq qoymağı işarə edirdi, çünki kralın rəsmi qəbullarında kişilər şlyapasız iştirak edirdilər.

çiyinlərini qucaqlayıb yumşaq məzəmmətlə sözüünə davam etdi. – Nə üçün sən bu lazımsız şeylərdən danışırsan? Nə üçün sən hər dəfə bundan başlayırsan? Axı mən sənə nə etmişəm?

– Yaxşılıqdan başqa heç bir şey, – Martin onu ələ saldı, cingiltili səsinə bir qədər sakit ahəng verməyə çalışdısa da, alnında qırmızı ləkələr göründü. – Yaxşılıqdan başqa siz mənə heç bir şey etməmişsiniz. Siz mənə qarşı çox mehriban idiniz. Əvvəlcə sizin hörmətli atanız ağalığ gücünü anama göstərdi, lakin sonra insanpərvərlik və lütfkarlıq edib məni Parisə oxumağa göndərdi. Əgər mən indi bir şeyəmsə, senyorun bunda xidməti olduğunu söyləməyə haqqı var. O, bizə sədəqə verir, həmin sədəqədən mənə də bir şey çatır. Mən heç bir sədəqə istəmirəm! – birdən Martin cingiltili səslə qışqırdı. – Mən öz hüququmu almaq istəyirəm, mənə təbiət tərəfindən verilən və bu barədə sizin Jan-Jakın çox danışdığı hüququ almaq istəyirəm.

Fernand dinmirdi.

– Əslində, Jan-Jak sizin deyil, – Martin sakitləşmək bilmirdi. – Sizin sədəqələrinizlə onun heç bir ortaqlığı yoxdur. Bizim hüququmuzun müdafiəsinə qalxışımdır. Jan-Jak bizimdir.

İndi Fernand da qızardı. O, məmnuniyyətlə Martinin üstünə cumub, əvvəllərdə olduğu kimi, onu yumruqlayırdı. Lakin atasının vaxtilə dul Katrunun dükənini əlindən aldığı kimi hərəkət etmək və özündən çıxmaq istəməirdi.

– Bəs sənin heç ağılına gəlirmi ki, özünün xalq arasından çıxmağına mənə əsilzadə nəslindən olmağımla öyündüyümdən çox öyünürsən? – Fernand sakitcə soruşdu.

Martin onun sözlərini qulaqardına vurdu.

– Mən Jan-Jakı bir divanə hesab edirdim, – o etiraf etdi. – Mən ona güldürdüm. Onun müqəddəs Fransisk kimi Ermenonvil bağlarında gəzdiyini yadıma saldıqda məni indi də gülmək tutur. «Yeni Eloiza» əsər deyil, zibildir. Cənab Jirardenlər, Jan-Jakın həmin kitabını onun «təbiəti» ilə bərabər özünüz üçün müftəcə götürə bilərsiniz, bu əsərləri yaradan Jan-Jak isə sizin Jan-Jakdır. Lakin onun bərabərsizlik haqqında yazdığı elmi əsərdən və «İctimai müqavilə»dən nə qədər danışsanız da, bu əsərlərdən cüzi də olsa, baş çıxara bilməzsiniz, həmin Jan-Jakı ancaq hüquqsuzluq

içerisində doğulmuş adam başa düşə bilər. Bax elə buna görə də, əzizim, elə buna görə də o, bizim Jan-Jakdır.

Martin özü özündən küsürdü. O, əlbəttə, haqlıdır, «Yeni Eloiza»nın həssas xülyaçılığı ona yabancı olduğu kimi, «İctimai müqavilə»nin sərt həqiqətləri də Fernand üçün anlaşılmazdır, çünki Fernand bütün ömrü boyu tox olmuş, Martin isə bütün ömrü boyu aclıq çəkmişdir. Lakin Fernand bunu heç zaman anlamayacaqdı, buna görə də mübahisəyə girişməyin mənası yox idi.

– Amerika haqqında danış görək, – deyə Martin söhbətin mövzusunu dəyişmək üçün təklif etdi. – Deyirlər ki, orada döyüşkən ruhun barıtı qalmayıb, imtiyazlar isə yalnız başqa sayaq adlanır. Xahiş edirəm, danışasan.

Fernand həvəslə razı oldu.

– Amerikada baş vermiş hadisələrə Avropa arşını ilə yanaşmaq olmaz, – söyləməyə başladı. – Orada nə Paris, nə də, ümumiyyətlə, böyük şəhərlər, nə də varlı senyorlar var idi: insanlar ancaq təbiətin göndərdiyi təbii fəlakətlərlə və hindularla mübarizəyə girişməli olurdular. Hər halda, ilk illərdə inqilabı ciddən arzulayanlar azlıqda idilər, imtiyazlılar arasında isə qabaqcıl adamlar buradakından çox-çox azdı. Buna görə də oradakı inqilaba daha yüksək qiymət vermək lazımdır. İnsanlarda nəcib hisslərin, saflığın lazımı səviyyədə olmamasına, insanlarda tamahkarlığın və paxıllığın yenidən baş qaldırmasına gəldikdə – bu hal bəşəri cəhətdir, təbiidir.

– Deməli, sən məyus olmusan? – Martin işgüzarlıqla söhbətə yekun vurdu.

Fernand bir anlığa tərəddüd etdi. Sonra dedi:

– Orada çox şey əldə edilmişdir. Bunların hamısı da böyük nümunədir.

Onlar doyunca söhbət edib gələcək görüşləri haqqında xoş düşüncələrlə ayrıldılar.

Lakin bir-biri ilə söhbət zamanı özlərini səbirlə aparacaqlarına nə qədər söz verirdilərsə də, yenə hər şey üstündə – Sanli şəhərinin işləri barədə, bu və ya digər şəhər sakininin işi haqqında höcətləşir və hər biri digərinə daha ağır söz deyib onu acılamaq istəyirdi.

Zahirən onlar yenə də dost olaraq qalırdılar, lakin Sanli sakinləri onların daxilən çəkişdiklərini hiss edirdilər.

Martinin tərəfdarları Fernanda, Fernandın tərəfdarları isə Martinə etimad etmirdilər.

Fernand yorulmaq bilmədən və təvazökarcasına yoxsulların işləri ilə məşğul olurdu. O, bunu deməyə tam haqlı idi ki, çoxları onu öz bildiyini edən bir himayədar kimi deyil, dost kimi tanıyır. Lakin Martinin Jan-Jak haqqında dediyi sözlər onun başından çıxmırdı, həmin sözlərdə bir həqiqət zərrəciyi, bəlkə də, tam bir həqiqət zərrəsi var idi. Jan-Jak fəlsəfəsinin müəyyən bir hissəsi onun üçün, yəni Fernand üçün əlirışməz qalırdı, həmin hissə «başqalarına», xalqa məxsus idi.

IX fəsil

SANLI ŞƏHƏRİNİN EHTİYAQLARI

300

Bütün ölkəni güclü bir hərəkət bürümüşdü: son yüz yetmiş beş il ərzində yığılmamış Baş ştatların çağırılması haqqında elan verilmişdi. Hökumətin maliyyə işləri o qədər çətinləşmişdi ki, yeni büdcəni xalqın təqdiri olmadan qəbul etməyə cürəti çatmırdı.

Baş ştatlar hər iki imtiyazlı silkin – zadəganların və ruhanilərin, həmçinin imtiyazsız üçüncü silkin – burjuaziyanın deputatlarından ibarət idi. Üçüncü silkə hər iki imtiyazlı silkin birlikdə göndərdiyi nümayəndə qədər nümayəndə göndərmək hüququ verilmişdi. Bu çox mühüm mütərəqqi yenilik idi. Bundan əlavə, iyirmi beş yaşına çatmış və vergi verən hər bir fransız seçki hüququndan istifadə edirdi. Roma respublikası öz yerini sezarlara verməyə məcbur olandan bəri son iki min ildə ilk dəfə olaraq xalq, həm də Avropa xalqlarından ən böyüyü öz iqtisadi inkişaf yolunu seçib müəyyənləşdirməli idi.

Bütün ölkəni coşqun ümid dalğası hərəkətə gətirdi.

İcmalara öz deputatlarına tapşırıq, göstəriş, arzu və şikayətlərinin siyahısını vermək hüququ verilirdi. Sanlidən göndəriləcək tapşırığın tərtib olunmasını magistrat qraf Fernand Breqi ilə syer Martin Katrula tapşırırmışdı.

Fernand və Martin işə qızgın mübahisədən başladılar. Fernand Sanlidə topladığı təcrübəyə əsaslanaraq belə hesab edirdi ki, başlıca cəhət ayrı-ayrı ehtiyacları aydın

və düzgün şəkildə sadalamaqdan ibarətdir. O çox kəskin şəkildə yazılmış bir sıra tələblər – None çayı üzərində bənd tikilməsi, bir sıra yol qaydalarını və yol gömrüklərini ləğv etmək, başlıcası isə kral ailəsinin istifadə etdiyi ov hüquqlarını məhdudlaşdırmaq tələblərini irəli sürürdü.

Martin istehza ilə gülürdü: Jirardenlərlə kralın yegermeyster dəftərxanası arasında şahzadə Kondenin ov hüququ barədə gedən uzun çəkişmələr ona məlum idi.

Çox təmtəraqla elan edilmiş Baş ştatların çağırılmasına Martin o qədər də ümid bəsləmirdi. O, belə hesab edirdi ki, xalq nümayəndələrinə ikincidərəcəli məsələlərin həllində cüzi güzəştlər verərək yeni, ağır vergilər yığmaq üçün razılıq aldıqdan sonra onların hamısını yenə də evlərinə qovacaqlar. Görülən tədbirlər hamısı, bir növ, gülməli məzhəkəyə çevriləcək, bundan sonra imtiyazlı silklərin hər ikisi ağır yük kimi yenə də üçüncü silkin boynundan asılacaqdır. Amma məhz buna görə də xırda məsələlərin üstündə dayanmayıb ən əsaslılarını – qanunvericilik hakimiyyətinin icraedici hakimiyyətdən ayrılmasını, nazirlərin xalq qarşısında cavabdeh olmasını, bir sözlə – məhdudlaşdırıcı konstitusiya tələb etmək lazımdır. Bir halda ki ölkə və bütün dünya qarşısında çıxış etmək imkanı vardır, bu əsas tələbi hamı, hətta kiçik icmalar belə irəli sürməlidir.

Üzünsürən mübahisələrdən sonra Fernand və Martin ilk növbədə konstitusiya tələbini irəli sürüb, sonra da ayrı-ayrı qüsurların aradan qaldırılması haqqında tələbləri kəskin ifşaedic i ifadələrlə şərh etmək qərarına gəldilər.

Şəhər müşavirləri olduqca hörmətli bir şəkildə bildirdilər ki, tapşırıq çox məntiqi, səlis və inandırıcı şəkildə yazılmışdır. Konstitusiyanın kəskin şəkildə tələb olunması da etiraza səbəb olmadı. Lakin kral yegermeyster dəftərxanasının yol verdiyi sui-istifadələrin təsvirindəki dotələb ahəng müşavir ağaları karıxdırdı, peysərini qaşımağa məcbur etdi. Yazının ahəngi, çox güman, şahzadə Kondenin xoşuna gəlməz, sonra Sanli şəhərini müxtəlif bəhanələrlə zara gətirər, bəlkə də, cəza tədbirləri görər.

Lakin Fernand yazdığı mətnin üstündə möhkəm durub güzəştə getmədi, onun ən yaxşı dostu Martin də zidd olmayıb Fernandı müdafiə etdi.

İş o yerə gəldi ki, şəhər müşavirləri hər iki tərtibçi müəllifin memorandumuna şəxsən imza qoymalarını tələb etdilər. Sənədin üstündə gələcək Ermenonvil senyorunun imzasını gördükdə Sanli müşavirləri bir qədər sakitləşdilər.

Baş ştatların açılış mərasimi çox təmtəraqlı təşkil edilmişdi. Güzəl may günlərinin birində minlərlə parisli bu tarixi əhvalata tamaşa etmək üçün Versala gəlmişdi. Saray adamları və min iki yüz nəfər deputat uzun bir sıraya düzülüb bayramsayağı bəzədilmiş şəhərin içərisindən keçərək Sen-Lui kilsəsinə ibadətə gedirdilər. Mürtəce saray məmurları imtiyazlı silk ilə burjuaziya arasındakı fərqi nəzərə çarpdırmaq üçün hiylə işlətmişdilər: deputatlar Baş ştatların son çağırışı zamanı, yəni yüz yetmiş beş il bundan əvvəl olduğu kimi, öz silklərinə məxsus qədim paltar geyib gəlmək tapşırığı almışdılar. İndi budur, üstü zərbaftalı ipək və xara parçalardan əynlərinə qədimi paltar geymiş zadəgan və ruhani nümayəndələri ilə yanaşı, çox sadə geyinmiş, qara plaşlı burjualar addımlayırdı. Lakin ştatlara seçilmiş kübar nümayəndələri arasında hamıya tanış olan liberallar, həmçinin Lafayet və onun bəzi dostları kimi «amerikalılar» da vardı; üçüncü silkdən olan deputatlar arasında isə, məsələn, qraf Mirabo kimi aristokratlara da rast gəlmək olurdu. Onlar qara camaatın elçisi kimi çıxış etməyə razılıq verməklə saraya qarşı müxalifətdə olduqlarını açıqdan-açığa ifadə edirdilər.

Tamaşaçılar silklərin bir-birinə belə yaxınlaşmasına sevinir və bunu bütün millətin böyük birliyinin bir əlaməti kimi qəbul edirdilər. Gələcəyə inam və ümid bu gözəl birlik günündə bütün Versalı bürümüşdü; axı kralın özü və müqəddəs hədiyyələr aparan Paris arxiyepiskopu da ümumi dəstə ilə gedərək, sanki, dövlətin yuxarıdan aşağıya kimi tamam dəyişdiyini nümayiş etdirirdilər.

Müsyö de Jirardenin sinəsi sevincdən və iftixar hissindən coşub-daşırdı. Onun hər zaman ümid etdiyi, həmişə əvvəlcədən xəbər verdiyi şeylər həyata keçirdi: yeni zəmanənin yetişməsinə səbəb heç də qara camaatın kəskin və dəhşətli çıxışları deyildi. Jan-Jak təlimini həyata keçirənlər, onun kimi yüksək kübar nümayəndələri olan fransız zadəganlarıdır.

Fernand isə hakim təbəqənin öz geyimindən başlayaraq burjuaziya deputatlarına onların «miskinliyini» hər vasitə ilə xatırlatmağa çalışmasına baxaraq qəzəblənirdi. İmtiyazlı silklərin hər cür doğru və yalan sözlərlə xalqın hüquqlarını əlindən almağa cəhd etdiklərini sübut etməyə çalışan Martinin şübhəli nitqləri Fernandin başından çıxmırdı. Fernand cah-calallı paltar geydiyi üçün çox xəcalət çəkir və kraliçanı müşayiət edən məiyyətin arasındakı saysız-hesabsız daş-qaşla bəzənmiş geyimdə şax yeriyan, gül dibçəyi kimi ala-bəzək saray xanımı Jilbertaya kədərlə baxırdı.

Lakin millət birliyinin belə əzəmətli nümayişinin inamsız parisililəri, hətta mütəkəbbir aristokratları belə vəcdə gətirdiyini hiss edən Fernand da yavaş-yavaş ümumi coşqun əhvali-ruhiyyəyə qapılırdı. Sen-Lui kilsəsində tərəqqipərvər Nansi yepiskopu təntənəli nitq söylədikdən sonra isə Fernand yeni zəmanənin yetişdiyinə qəti olaraq inandı. Yepiskop kralın yanında mövcud quruluşu ifşa edir, xalqın görünməmiş dərəcədə yoxsul olduğunu göstərir və peyğəmbərin bu sözlərini təkrar edirdi: «Sən yeni xalqlar yarıdacaqsan – onda yer üzünün siması tamam dəyişəcəkdir». Fransa tarixində ilk dəfə olaraq bu ali yığınaq, müqəddəs hədiyyələrin və kral taxtının yaxınlığındakı müqəddəs ibadət-xanada əl çalır və sevinirdi.

Həmin bir neçə həftə ərzində baş verən hadisələr, bir növ, Fernandin haqlı olduğunu sübut edərək Martinin inamsızlığını təkzib edirdi. İmtiyazlı silklər hüquq qaydasına uyğun fırlıdaq işlətməklə burjuaziya deputatlarının ağızlarını yummaq istədikdə onlar müqavimət göstərdilər; kral onları dağılışmağa çağırırdıqda isə birləşib and içdilər ki, çağırışa itaət etməyəcəklər, sonra özlərini Milli məclis elan etdilər. Sarayın və hər iki imtiyazlı silkin itaət etməkdən başqa bir çarəsi qalmadı.

Fernand sevinib şadlıq edirdi.

Lakin tezliklə öz şəxsi təcrübəsində gördü ki, düşmən hələ də özünü çox güclü hesab edir.

İcmaların xahişləri və tələbləri oxunan zaman Sanli şəhərinin «şahzadə Konde yegerlərinin etdikləri cinayətlərə» qarşı etiraz ifadə olunan tələbindəki cəsarətli və hədələyici ahəng şahzadəni çox qəzəbləndirdi. Şahzadə sənədə mənfur gənc Jirardenin qol çəkdiyini gördükdə daha da

qəzəbləndi. O, öz əmisi oğlu kralla kart oynayarkən ona Fernandin bu həyasız əməlindən danışdı. Lüdvik də bərk hirsələndi. Gənc Jirarden onu çox hirsələndirmişdi. Bu yeni-yetmə oğlan boşboğaz və şəkək Jan-Jakin ardınca onun üsyankar təlimini utanmadan təkrar edirdi; bu oğlan ayağına şalvarı təzəcə çəkən kimi atasının yanından qaçıb «amerikalı» olmuşdu. İndi isə, bir görün, qiyamçı burjuvaların yazdıqları cızma-qaraya qol çəkir; bəlkə də, elə onun müəllifi də özüdür! Bu, öz silkinə qarşı cinayətdir, öz yuvasını korlamaq deməkdir. Ovçuluğun böyük həvəskarı olan Lüdvik belə fikirləşirdi: əgər taxt-tacın əlində olan imtiyazları bu qədər məhdudlaşdırmaqla bərabər, ov etmək hüququnu da məhdudlaşdırmağa yol verərsə, daha bunun axırı hara gedib çıxar. O, bu gənc oğlanın etdiyi qabalıq haqqında bir qədər düşünmək üçün şərait yaradacaq, yəni bu üsyankarın həbs edilib Bastiliyaya salınmasından ötrü kralın imzası və möhürü ilə təsdiq olunmuş order verəcəkdir.

304

İki gün sonra müsyö Robine Jilberta və Mate ilə birlikdə Ermenonvilə gəldi. Hər yerdə agentləri olan qoca Robine Jirardenlərə xəbər verdi ki, kral şahzadə Kondenin təkidi ilə Fernandin həbs edilməsi üçün əmr vermişdir. Fernandin ixtiyarında bir neçə saat vaxt qalmışdır, o, dərhal təhlükəsiz bir yerdə gizlənməlidir.

Fernandin gözləri qarşısında qalın divarlı və qalın bürclü Bastiliyanın boz və tutqun binası xəyalən canlandı. Fernandi heç vaxt heç bir təhlükə və çətinlik qorxutmamışdı, lakin qədim zamanlardan bəri əzab-əziyyətlər qoxuyan mənhus qalada tənha qalmaq fikri onu vahiməyə salırdı. O, Martini də gözü qarşısında canlandırdı: Martin baş vermiş hadisədən xəbər tutduqda Fernandin halına yanacaq, bununla belə, ona güləcək də.

Hamı səssiz durub Fernanda baxır, cavab gözləyirdi.

Markiz sarsılmışdı. Böyük həvəslə atları qoşmaq üçün əmr verər və şəxsən özü oğlunu xaricə aparardı. Lakin Fernandin özbaşına olduğunu, heç bir xahişin və xeyirxah məsləhətin ona kömək etməyəcəyini bilirdi. O, özünü susmağa məcbur etmişdi.

Onun əvəzinə yenə müsyö Robine danışmağa başlayıb:

– Mən qocaya da sizə bir məsləhət görməyə icazə verin, – dedi. – Ən yaxşı atlarınızdan birini götürüb istədiyiniz yerə çapıb gedin! Əgər qalsanız, heç kəsə kömək edə bilməyəcəksiniz, ancaq özünüzə zərər toxunduracaqsınız. Azadlıq təntənə edənə qədər çox aylar dolanıb keçəcək, bunu isə Bastiliyada gözləmək o qədər də xoşagələn bir şey deyil.

Fernand vaxtilə Robinenin ona belə bir məsləhət də vermiş olduğunu xatırladı: o haqlı idi, həm də haqlı deyildi. İndi də vəziyyət eynilə belə idi.

– Əgər mən sizin yerinizdə olsaydım, müsyö Robinenin məsləhətinə laqeyd baxmazdım, – Mate də dilləndi, bu, hamıda təəccüb doğurdu. Bu bir neçə sözü deməyin ona nə qədər ağır gəldiyini hamı görürdü; əgər şərəfi hər şeydən üstün tutan cəsur qraf Kursel qaçmağı məsləhət bilirdisə, söz yox ki, bunu zarafata salmaq olmazdı.

Jilberta bir söz deməyib gözlərini çəkmədən Fernanda baxırdı. Fernand bilirdi ki, əgər burada qalarsa, Jilberta bunu bir axmaqlıq hesab edəcək, qaçıb gedərsə, əlbəttə, məyus olacaq. O, belə hesab edirdi ki, Martin də buna eyni münasibət bəsləyəcəkdir. Əgər getməzsə, onu ələ salacaq, qaçmış olsa, daha çox lağa qoyacaq. Bəs Martini belə bir təhlükə təhdid etmirmi? Çox güman ki, indi o gizlənmək üçün atını haraya isə çapır. Lakin buna baxmayaraq, Martin yenə də istehza ilə gülüb belə deyəcək: «Martin Katru üçün mümkün olan şey qraf Breqi üçün mümkün deyildir».

Fernand verdikləri məsləhət üçün dostlarına təşəkkür edərək bu barədə fikirləşəcəyini söylədi.

Bir saat sonra onun yanına çox həyəcanlanmış və qorxmuş müsyö Herber gəldi. O, bir neçə dəfə ağzını açıb danışmaq istəyirdisə də, bacarmırdı. Nəhayət, Herber dedi: ona məlumdur ki, sevimli tələbəsi Fernand həmişə ancaq öz ürək sözüünə qulaq asır. Lakin Herber ancaq bir şeyi Fernandın yadına salmaq istəyir: əgər Jan-Jak sağ olsaydı, söz yox ki, ona hökumətin özbaşınalığından qaçıb baş qurtarmağı məsləhət görərdi. Jan-Jak da Fernandın düşdüyü vəziyyətə az düşməmişdi, belə hesab edirdi ki, qaçmaq və təqibin əzab-əziyyətinə məruz qalmaq zorakılıqdan daha yaxşıdır. Fernand öz mürəbbisinin əlini səmimi

qəlblə sıxdı; həmişə bəlağətlə danışan müsyö Herber bu gün kəkələyə-kəkələyə danışır, bəzən də danışmağa söz tapmırdı.

Fernand Ermenonvildə qalıb, əllərində onu həbs etmək üçün order olan jandarmırları gözləməyə başladı.

X fəsil

JANLAR VƏ JAKLAR

Fernand de Jirardeni həbs etmək üçün verilən on iyul tarixli order kral Lüdivik tərəfindən imzalanıb, onun möhürü ilə təsdiq edilmiş bu qəbildən olan son məxfi fərman idi. Həmin fərman isə yerinə yetirilməmiş qaldı. Orderə əsasən Fernandın salınmalı olduğu Bastiliya iyulun on dördündə Paris şəhərinin camaatı tərəfindən hücumla tutulmuşdu.

306

Nə qədər böyük sevinc və şadlıq! Bütün ölkə şadlıq edirdi, bütün dünya sevinirdi!

Jirarden öz Jan-Jakinin qəbri üstə gəldi. Sevincindən dili söz tutmayan Jirarden baş vermiş böyük hadisəni sakitcə Jan-Jaka danışmağa başladı. «Jan-Jak, sən qələbə çaldın! İstibdadın istinadgahı süqut etmişdir. Ümumi iradə, sənin *Volonté générale* min illərdən qalma zəncirləri qırıb atmışdır. Mənim dostum və müəllimim, xalq öz taleyini sənin öyrətdiyin və əvvəlcədən xəbər vermiş olduğun kimi öz əlinə almışdır».

Kralın qardaşları, şahzadə de Konde, aristokratiyanın mürtəcə hissəsi, din xadimləri, mühafizəkar nazirlərin hamısı xaricə qaçmışlar.

«İlahi, sənə şükür olsun!» – hamı Paris Məryəm-ana kiləsində oxuyurdu. Ölkənin köhnə bayrağına – ağ zanbaqlı kral bayrağına Lafayetin təklifi ilə Paris şəhərinin göy və qırmızı rəngini əlavə etmişlər; beləliklə, göy-ağ-qırmızı nişan yeni, tərəqqipərvər Fransanın bayrağı olmuşdu. Kral xalqın inadlı tələbi ilə razılışb Versal sarayını tərk etmiş və paytaxta köçmüşdü. Kral öz papağına üçrəngli nişan vuraraq ratuşanın¹ eyvanına çıxıb şənlik edən parisililərin qarşısında görünməyə məcbur olmuşdu.

¹ Ratuşa – Avropa ölkələrində bələdiyyə idarəsi

Bütün ölkəni vahid və güclü bir hiss bürümüşdü; Jan-Jak ideyalarından yaranmış güclü ruh yüksəkliyi isə onu sıx birləşdirmişdi.

Sanlı şəhərində məşəl yürüşü Fernandin evinə yaxınlaşdı, çünki ölkənin azad edilməsi Fernand üçün öz şəxsi azadlığı demək idi, yürüş iştirakçıları onu da öz sıralarına alıb yollarına davam etdilər. İkinci bir məşəl yürüşü Martinin evinə yaxınlaşıb onunla birlikdə yoluna davam etdi. Kilsənin qarşısındakı meydanda kiçik xitabət kürsüsü düzəldilmişdi. Şəhərin müğənnisi, onun şairi müsyo Miye orada Fernanda müraciətlə nitq söylədi.

– Sən, ey ən qədim aristokrat nəslinin son nümayəndəsi! Sən öz taleyini xalqla bağlayıb ürəyini və ləyaqətini ona qurban vermişən! – bəyan edib üçrəngli nişanı ona uzadaraq sözünə davam etdi. – Jan-Jakin tələbəsi və dostu, sənin xeyirxahlığın və vətənə məhəbbətin hamıya məlumdur. Sən bu nişana layiqsən! Al, papağına tax!

Sonra Martini xitabət kürsüsünə qaldırıb alqışladılar və Fernandla Martin xalqın alqış sədaları altında qucaqlaşdılar.

Hadisələr bir-birini sürətlə təqib edirdi. Milli məclis insan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsinin yeni Fransanın əsasını təşkil etdiyini təntənəli surətdə elan etdi. Feodal quruluşu devrilmişdi. Bastiliyaya hücum zamanı yaranmış milli qvardiya nizami orduya çevrildi; Lafayet orduya komandanlıq etməyi öz üzərinə götürdü. Kralı Versal sarayını həmişəlik tərk edib öz iqamətgahını Parisə köçürməyə məcbur etdilər; kral bütün ailəsi ilə birlikdə oraya köçdü.

Bütün ölkəni yüksəliş, gözəl gələcəyə böyük bir inam hissi bürümüşdü; inqilabın mənəvi ataları da unudulmamışdı. Əgər ensiklopediyaçılar¹ Volteri hazırkı hadisələrin xaç atası hesab edirdilərsə, xalq özünün Jan-Jakını alqışlayırdı.

¹ Ensiklopediyaçılar – bir qrup mütərəqqi fransız filosofu, təbiyyatşünası, yazıçı-publisisti: Volter, J.-J.Russo, P.Holbax, K.Helveti, E.Kondilyak, Ş.Monteskye, J.Buffon və başqaları D.Didro, J.L.D'Alamber və digərləri tərəfindən nəşr olunan «Elm, incəsənət və sənət ensiklopediyası, yaxud izahlı lüğəti» (1751–1780) ətrafında birləşmişdilər. Ensiklopedistlər arasında müxtəlif siyasi və fəlsəfi məsləklə adamlar vardı, lakin onların hamısını feodalizmə qarşı mənfi münasibət bəsləmələri, burjuaziya başda olmaqla «üçüncü silkin» hüquqlarını müdafiə etmələri, orta əsr sxolastikasına və katolik kilsəsinə nifrət bəsləmələri birləşdirirdi. Ensiklopedistlərin maarifçi ideyaları XVIII əsr Fransa burjuva inqilabının ideoloji cəhətdən hazırlanmasında birincidərəcəli əhəmiyyət kəsb edirdi.

Jan-Jakı müqəddəs himayədar sayan milyonlarla adamın böyük çoxluğu onun kitablarının bircə sətirini də olsun oxumamışdı; lakin həmin insanlar onun odlu şüarlarına, həyatının və yaradıcılığının sadə, maraqlı tarixinə aludə olmuşdular.

Ermenonvilə yenidən ziyarət başlandı. Həmin arraslı tələbə, indi isə hamıya tanış olan Maksimilian Robespyer yenə oraya gəldi. Təhsilini çox böyük müvəffəqiyyətlə bitirib siyasi və bədii əsərləri ilə şöhrət qazandığı öz doğma şəhərinə qayıdaraq orada məskən salmışdı; şəhər onu öz akademiyasına üzv seçmişdi.

Budur, indi o, müqəddəs və möhtərəm müəllimi Jan-Jakın qəbri yanında durmuşdur; onun coşqun hissələri aşıb-daşır. «Mən istəyirəm və vəd edirəm ki, sənin elan etdiyən prinsipləri həyata keçirirəm. Hamısını, bircəsinə kimi», – özü özünə and içirdi.

Baron Qrimm də Ermenonvilə, Jan-Jakın qəbri üstə gəlmişdi. Markiz onu dolamaq ləzzətindən əl çəkə bilmədi. Bəs müsyö de Qrimm və ensiklopedistlər Jan-Jakın əsərlərini lağa qoyub onları dolaşmaq və düşüncəsiz yazılmış əsər adlandırdıqları halda, necə oldu ki, düşüncəsiz əsərlər heç bir filosofun hətta xəyalına belə gətirə bilmədiyi nəhəng bir hərəkəti canlandırdı.

– Mən bizim mərhum dostumuzun tarixi xidmətlərini müzakirə edən adamlardan deyiləm, – müsyö de Qrimm cavab verdi. – Lakin bəlkə də, onun prinsiplərinin elə məhz ardıcıl olmaması ürəklərə hakim olmuşdur. Onun müasir cəmiyyətin zəiflikləri və ziddiyyətlərinin bir-biri ilə əlaqəsi olmayan təsvirləri insan ağına təsir edir; astagəl kütlələrin idrakına deyil, hissələrinə müraciət edilərsə, onları hərəkətə gətirmək daha asan olar. Mən ancaq ümid edirəm ki, – ciddi və hirsli sözünə yekun vurdu, – vaxt gələr, Volteri yada salarlar. Yalnız Volterin ardınca getməklə Jan-Jakın nəzərdə tutduğu azadlığın hərc-mərcliyə keçməsinin qarşısını almaq olar.

Belə çıxırdı ki, Milli məclis deputatları da müsyö de Qrimmin nöqtəyi-nəzərinə tərəfdar idilər. Milli məclis on üç il bundan əvvəl köhnə üsuli-idarə tərəfindən Parisdə dəfn olunmasına icazə verilməyən dahi Volterin nəşini ölkənin uzaq bir guşəsindən gətirib Panteonda – əbədi şöhrət məbəbində dəfn etmək üçün qərar qəbul etdi.

Jirarden bu qəranı ikiqat bir hiss ilə qarşılıdı. Təhqir olunmuş mərhum Volterin adının doğrudulması, aydındır ki, çox fərəhli bir hadisədir; lakin Jirarden Volterin xatirəsinin yad edilməsi ilə yanaşı, onun Jan-Jakının şöhrətinin kölgədə buraxılmasına göz yuma bilməzdi. Jirarden Bastiliya viranəliklərindən qranit daşlar gətirtirib ustaya sifariş verdi ki, onların birinin üzərində müəllimin portretini, altında isə «Azad edilmiş Fransanın yaradıcısı» sözlərini həkk etsin. Jirarden sonra həmin barelyefi Milli məclisə bağışladı. O, Jan-Jakın təsvirinin natiqlərin xitabət kürsüsünün üstündə, iclaslar salonunun fəxri bir yerində qoyulmasından çox razı qalmışdı.

Ümumiyyətlə, müsyö de Qrimmin qabaqcadan söylədiyi zəhlətökən fikirləri Jirardenin qürurlu şadlığına təsir eləmədi. Jirarden Azadlıq və Bərabərlik hakimiyyətini səmimi-qəlbədən alqışlayırdı. Əlində olan hüquqların itirilməsi onu məyus etmədi. Jirarden qeyd dəftərlərindən zadəganlıq ad və rütbələrini öz əli ilə pozdu və eyni zamanda aristokrat Rene-Lui adından imtina etməyə icazə istədi, həm də bunları böyük dostunun inqilabi pedaqoji romanının adı ilə, Emil adı ilə əvəz etdi.

Beləliklə, markiz Rene-Lui deyil, vətəndaş Emil Jirarden işlər müdirinin və bağbanların müşayiəti ilə öz parkını gəzirdi. Həmçinin Ermenonvil senyoru deyil, torpaq sahibi və mülkədar olan vətəndaş Jirarden vətəndaş icarədarlara məsləhətlər verirdi. Doğrudur, çox vaxt verilən məsləhətlər uzun və elastiki əsa tutan əlin hökmedici tərzdə tərpədiməsi ilə verilmiş əmrlərə daha çox bənzəyirdi.

Jirarden indi vaxtının çox az hissəsini Ermenonvildə keçirir, tez-tez Parisə gedirdi. O, oradakı evində öz dostlarını başına yığırdı. İri siyasi klubların iclaslarının çoxunda iştirak edirdi. Onu tez-tez Onore küçəsində görmək olurdu; həmin küçədəki köhnə dominikan¹ kilsəsində belə klublardan biri – xalq arasında «Yakobinçilər klubu» adlanan klub iclas edirdi.

Jirardenin təklifi ilə klubun yerləşdiyi evin həyətində bir Azadlıq ağacı – Ermenonvildə Jan-Jakın qəbrinin dövrəsindəki qovaqlardan birini əkdilər.

¹ Dominikan, dominikanlar – 1215-ci ildə ispan vaizi Dominik (1170–1221) tərəfindən yaradılmış katolik monarx ordeni

Tezliklə Yakobinçilər klubu Paris şəhərinin ən nüfuzlu siyasi cəmiyyəti oldu; Jirarden burada yeni dövlət xadimlərinə Jan-Jak təliminin əsaslarını Jan-Jakin şəxsən öz dilindən eşitdiyi kimi izah edirdi. O, xitabət kürsüsündə Jan-Jakin bərelyefi və üçrəngli bayraq altında özünü əsgər kimi qurudub duraraq inkaredilməz bir nüfuz sahibi kimi danışdı; o, Jan-Jakin nümayəndəsi, *praeceptor Galliae*¹ idi.

O, bir azsaylı və çox qısa çıxışlarından başqa, iki dəfə böyük nitqlə çıxış etmişdi. Birinci böyük çıxışı ordunun yenidən təşkil edilməsi haqqında idi. O, özünə əziyyət verib Jan-Jakin bir neçə ifadəsini seçmiş və özünün peşəkar hərbi mülahizələri ilə əsaslandırmışdı. Nitqi, doğrudan, ləyaqətli çıxmışdı, çünki bu həm mütəxəssisin, həm inqilabçının, həm də filosofun söylədiyi nitq idi. Yakobinçilər də ona belə qiymət vermişdilər. Klub üzvləri onu qızğın alqışlayırdılar, bundan əlavə, onlar qərar çıxartmışdılar ki, nitqin mətnini daha geniş yaymaq üçün bütün departamentlərə, bələdiyyə idarələrinə və vətənpərvər cəmiyyətlərə göndərsinlər.

310

Müvəffəqiyyətdən ruhlanan Jirarden ikinci nitqini hazırlamağa daha ciddiyyətlə girişdi. Nitqin mövzusu «Ümumi iradə» idi. Jirarden iddia edirdi ki, ümumi iradə Jan-Jakin dövlət haqqındakı təliminin əsas prinsipidir və tələb edirdi ki, hər bir yeni qanun haqqında xalq əvvəlcədən xəbərdar edilməli və bu qanun xalq tərəfindən ümumi səsvermə ilə bəyənildikdən sonra qüvvəyə minməlidir. Bu nitq Jan-Jakin sözləri ilə bütövlükdə yaxşı əsaslandırılmış, gözəl yazılmış bir nitq idi. Lakin bu dəfə yakobinçilər nitqə çox soyuq yanaşdılar. Vətəndaş Jirardenin ordunu yenidən təşkil etmək haqqındakı mülahizələri əməli xarakter daşıyırdı və tamamilə konkret idi; indi isə onun mülahizələri cansız bir nəzəriyyə idi, əgər Jan-Jak prinsipləri belə əllaməliklə şərh edilərsə, onda inqilabdan heç bir şey qalmazdı. Natiqi çox hörmətlə axıra qədər dinləyib gündəlik məsələnin o biri bəndinə keçmişdilər.

Jirarden məyus olmuşdu. O görürdü ki, son zamanlar Milli məclisin deputatları Jan-Jakin təlimindən yayınırlar. Müəllimin elan etdiyi böyük prinsiplərdən uzaqlaşdıqlarını onların yadına salmaq lazım idi; əgər bunu etməli olan bir

¹ Qalliya müəllimi (*lat.*)

adam varsa, o da məhz Jirardendir. Onu isə elə dinləyirdilər ki, guya, xitabət kürsüsündə danışan Düpon və ya Düran kimilərdən birisidir.

Qanunvericilər Jan-Jakin xalis nəzəriyyəsiindən getdikcə uzaqlaşdırdılar. Jan-Jak çox açıq deyirdi ki, lüzumsuz yerə heç bir şeyi nə ləğv etmək, nə də əlavə etmək lazım deyil. Onlar, yəni deputatlar isə ehtiyac olmadan böyük coşqunluqla hər şeyi baş-ayaq çevirirdilər.

Jirarden dərin kədər içində söyüd ağacının altında oturub gözlərini Jan-Jakin qəbrinə zilləmişdi. O nə edə bilərdi? Kütlələrə müraciət etmək mənasızdır, bu, ona aydındır. O, ayrı-ayrı şəxslərə, rəhbərlərə müraciət edib özlərini mülayim aparmağa çağırır, ümumi iradəni onların yadına salırdı. Onu eyhamla başa salırdılar ki, verdiyi məsləhətlər heç kimə lazım deyil. İndi Jirarden zəhlətökən məktəb müəllimini xatırladırdı; onu əvvəlki xidmətlərinə görə hörmət edib dinləyir, lakin onunla hesablaşmırdılar.

Jirarden klublara və kütləvi yığınaqlara getməyi daha tərgitdi. O, öz nitqini hamıya müyəssər olan bir kitabçaya çevirmək üçün işə girişdi və kitabçanın adını da müəyyən etdi: «Qanunların ümumi iradə ilə təsdiq edilməsinin zəruriliyi haqqında». Jirarden müsyö Herberə yakobinçilərin etdiyi hərəkətlərdən şikayətlənir və Jan-Jakin əsərlərini daha dərindən öyrənirdi.

Jirarden guşənişin olmuşdu.

XI fəsil

DÜNYA ÜZƏRİNDƏ DALĞALAN, EY ÜÇRƏNGLİ BAYRAQ!

Atasından fərqli olaraq, Fernand belə hesab edirdi ki, Milli məclisin dekretləri o qədər də ifrat deyildir. Fernandın nöqtəyi-nəzərinə, xalq nümayəndələri həddindən artıq ehtiyat edir, kifayət qədər tez və səylə hərəkət etmirdilər.

Məsələn, nə üçün onlar qanunların Tüilri sarayından gəlib kral tərəfindən elan olunmasına razı olurdular? Axı hamıya məlumdur ki, kral özü olmasa da, kraliça və onun müşavirləri xarici hökmdarlarla birgə qəsd hazırlayaraq Milli məclisi yıxmaq üçün gizli fəaliyyət göstərirlər.

Bir də ki nə üçün xalq nümayəndələri müstəmləkələrdə müəyyən qədər ciddi islahatlar keçirmirlər? Nə üçün onlar hər iki Hindistanın yerli əhalisinə təkcə hüsnrəğbət ifadə etməklə kifayətlənirlər?

Parisdə baş verən böyük hadisələr içərisində Fernand öz San-Dominqosunu da tez-tez yada salırdı. Bu heç də təkcə fəlsəfi problemlərdən və öz malikanələrinin müqəddəratına olan rəzil marağından doğmurdu. Onun qarşısında indi, əvvəllərdə olduğundan daha aydın bir şəkildə Hortenziyasının surəti canlanırdı və bu zaman Fernand çox qüssələnirdi. Hortenziyanın atası və onun bütün qohumları, ola bilsin ki, Paris hadisələri haqqında nifrətlə və istehza ilə danışırlar. Hortenziya baş vermiş hadisələri tam aydınlığı ilə anlayacaqmı? Görəsən, onu xatırlayırmı, ona dediyi sözlər yadında qalıbmı? Bəlkə, Fernand ona da çox gül-məli görünəcək?

312

Onun sevimli San-Dominqo adasına da çevrilişin səadət gətirəcəyini ümid və arzu etməklə, bəlkə, o, həqiqətən də, gül-məli idi? Milli məclis İnsan Hüquqları Bəyannaməsini təntənəli surətdə elan etdikdə Fernand belə güman edirdi ki, bundan sonra fransız Amerikasız üzərində də üçrəngli inqilab bayrağı dalğalanacaq və oradakı əhalinin çox hissəsini təşkil edən qaradərili insanlar, Jan-Jakin çox sevdiyi və qayğılarını çəkdiyi əsilzadə vəhşilər, ana təbiətin həqiqi oğulları hüquqsuzluq və köləlik əsarətindən azad olacaqlar. Lakin bunların heç biri baş verməmişdi.

Doğrudur, Parisdə Qaradərillilərin Dostları Cəmiyyəti yaradılmışdı; bu cəmiyyətə çoxlu görkəmli və nüfuzlu şəxslər daxil idi. Lakin iri plantasiya sahibləri və San-Dominqoda hər növ əmlakı olan dövlətlilər Parisdə çox diribaş agent şəbəkəsi saxlayırdılar. Bu, müstəmləkə işlərinə baxan komitə idi. Komitə çox bacarıqla və olduqca müvəffəqiyyətlə işləyirdi. Komitənin üzvləri Milli məclisin deputatlarını hər şeyi kökündən dəyişə bilən qəti qanunlar verməkdən çəkindirir, yorulmadan deputatlara sübut etməyə çalışırdılar ki, hüquq bərabərliyi qaraları San-Dominqonun ağasına çevirəcək, ispanlar və ingilislər isə buna dözməyib bütün adanı əllərinə alacaqlar. Çox mahir və inandırıcı surətdə söylənilən bu dəlillər öz təsirini göstərirdi. Başlı tamamilə daxili islahatlara qarışmış Milli məclis, doğrudan da, hamı

üçün mütləq olan insan hüquqlarını çox yaygın ifadələrlə elan etmişdi, lakin San-Dominqo qubernatorunun və intendantının qaralar haqqında əsas qanun barəsində sorğularına elə anlaşılmaz göstərişlər verilmişdi ki, hər şey yenə də əvvəlki kimi qalmışdı.

Bu yarımçıqlıq Fernanda toxunur, onu təhqir edirdi.

O, Milli məclisin rəyasət heyətinin üzvü Lui-Mişel Lepelete – keçmiş markiz de San-Farjo ilə dost olmuşdu. Fernanddan yaşca azacıq böyük olan Lepeletenin ildə altı yüz min livrdən çox gəliri var idi və Fransada ən dövlətli adamlardan biri hesab olunurdu. Buna baxmayaraq, o, danışqsız olaraq özünü üçrəngli bayrağın qızğın tərəfdarı elan etmişdi. Şəxsən özü aristokratların hüquq və üstünlüklərini ləğv edən qanun layihəsini hazırlamış, Vatiqanın düşməncəsinə qarşıladığı, ruhanilər üçün vətəndaşlıq konstitusiyasının hazırlanmasında fəal iştirak etmişdi. Lepelete bütün mütərəqqi islahatları müdafiə edirdi.

Zahirən cılız olan Mişel Lepeletenin sifəti ilk baxışdan yadda qalırdı. Onun dik alını, geniş ağızı və böyük donqar burnu üstündə işıldayan mavi gözləri var idi. Lepelete hər bir yeniliyi ürəkdən alqışlayır, sənətə qiymət verməyi bacırır və elmlərdən yaxşı baş çıxarırdı. Hələ gənc yaşlarında görkəmli hüquqşünas və öz əyalətində tribunal sədri olan Lepelete bütün mürəkkəb qanun və fərmanları məntiqi cəhətdən çox dolğun və dəqiq şəkildə hamıdan yaxşı ifadə edə bilirdi.

Yaşayış tərzinə görə o, bir kübar əyan olaraq qalırdı. Cah-calallı evində saysız-hesabsız qulluqçu saxlayır, zövqlə geyinir, nəfis yeməklər hazırlatdırırdı. Onun şəhərdəki sarayının ev teatrında ən yaxşı pyeslər tamaşaya qoyulurdu. Ümumiyyətlə, xalq *ci-devant*, «səbiq» aristokratların gördüyü bu hərəkətlər çox əsəbiləşdirirdi; ancaq parisililər özlərinin Lepeletesini sevidilər, Lepelete özünün bərlibəzəkli ekipajında Parisin küçələrindən keçib Milli məclisə gedərkən xalq onu alqış sədaları ilə qarşılayırdı.

Təəccüblü olsa da, Lepeletenin aristokratik ədalətli Fernandin da xoşuna gəlirdi, halbuki başqalarının bu cür ədalətli onu hirsələndirirdi. Doğrudur, nəcəbətli kübarlara məxsus bir qədər rixəndli və incə zehni inkişaf onda inam və inqilabi ideyaları həqiqətə çevirmək kimi coşqun bir cəhdlə birləşirdi.

Lepeletenin bütün dostları, xüsusən onun rəfiqəsi, Jan-Jakın qəbri üstündə ağlayan aktrisa Ejeni Meyar Fernandin çox xoşuna gəlirdi. Ejeni Meyar, əvvəlki kimi, Jan-Jakın ardıcılı olaraq qalır və yeni quruluşun qələbəsinə inanırdı. Lakin öz ecazkar məzhəkəçiliyi ilə Fransız Komediya teatrının fəxri sayılan madmazel Meyarın yaxşılıq, təmkin və qayğıkeşlik haqqındakı boş danışıqlardan zəhləsi gedir, Milli məclisin həddindən çox təmkinli, zahid kimi qaraqabaq natiqlərinin çoxundan xoşu gəlmirdi.

Ejeni Meyar üçün inqilab Mişel Lepeletenin şəxsində təcəssüm olunurdu; Mişel yeni üsuli-idarənin demokratik coşqunluğunu köhnə cəmiyyətin mənəvi incəlik və zərif gözəlliyi ilə birlikdə özündə birləşdirirdi.

Fernandin gözəl qadınlarla ötəri əlaqəsi az olmamışdı. Lakin onu Ejeni Meyara sövq edən hiss təsadüfi bir ehtiras deyil, nə isə çox yüksək bir hiss idi; ancaq Fernand bilirdi ki, Ejeni bütün qəlbi ilə öz ağıllı, kifir, diribaş və mehriban Lepeletesini sevir.

Fernand onun dostu Mişelin yanına Vest-Hindin müqəddəratı haqqında təşvişləri münasibətilə gəlmişdi.

Mişel ona izah etdi ki, dərisi rəngli xalqların təhkimçilikdən azad olması haqqında birbaşa qanun verməyin heç bir mənası yoxdur, çünki bu qanunu yalnız güc tətbiq etməklə həyata keçirmək olar, mövcud qoşunlar isə metropoliyaya lazımdır...

– Deməli, belə çıxır ki, müstəmləkələrin mənafeyini tapdalamaq lazımdır? – Fernand qaşqabaqlı cavab verdi.

Mişel əlini onun çiyinə qoydu.

Doğrudur, bu vaxta kimi vətəndaş qanunvericiliyi heç bir şey edə bilməmişdir. Robine və onun müstəmləkə işlərinə baxan komitəsi çox qüvvətlidir. Mişelin ağılına bir fikir gəldi:

– Fernand, qulaq verin, siz, deyəsən, müsyö Robine ilə yaxından tanışsınız? Əgər o, göstərdiyi müqaviməti bir qədər zəiflətsə, biz qanunu həyata keçirərik. Gedib müsyö Robineyə izah edin ki, zəncilərin azad edilməsinə uzun müddət müqavimət göstərmək ona müyəssər olmayacaqdır. Mənim adımdan ona söz verin ki, əgər o, mulatlar haqqında qanunun həyata keçirilməsində bizə badalaq vurmazsa, biz də onu narahat etmərik; belə olduqda isə

ömrünün axırına kimi qaraları istədiyi qədər istismar edə bilər. Bir də müsyö Robine o qədər cavan deyildir.

Dostunun opportunisti Fernandin xoşuna gəlmədi, müsyö Robine ilə danışmaq aparmaqdan isə onun zəhləsi gedirdi.

Robine o qədər varlı idi ki, aristokratik dairələrə məxsus sayılırdı, lakin nə qədər təəccüblü olsa da, inqilabı alqışlayırdı. O, Fernanda ağızdolusu izah edirdi ki, çevriliş uzun müddət mövcud olan həqiqəti ancaq aşkara çıxarmamışdır. Əslində, hakimiyyət başında çoxdandır ki, iri burjuaziya durur. Doğrudur, aristokratlar imtiyazlardan istifadə edib irəli çıxır, öz gurultulu adları ilə lovğalanırdılar; lakin həqiqətdə ölkənin taleyini arxa planda olan və varlanmış bacarıqlı burjualar həll edirlər. Həmin burjualardan daha istedadlıları yüksək vəzifələr də tuturlar. Hazırda imtiyazlıları qovmuşlar, burjuaziya isə kağız üzərində hakimiyyət başına gəlmişdir. Vəssalam.

Böyük hadisələrin birtərəfli və cılpaq izahı Fernandda nifrət doğururdu. Lakin Lepelete adamları tanıyırdı. O, daim müsyö Robine kimi cənablarla toqquşurdu; Mişelin verdiyi ağıllı məsləhətə qulaq asmaq lazım idi. Robinenin yanına getmək Fernand üçün nə qədər ağır olsa da, bu işi görmək lazım idi.

Müsyö Robine Parisdəki gözəl sarayının qapısını möhkəm mıxlayıb, nəzərə çarpmayan uçuq-sökük evlərdən birinə köçmüşdü. Buradan o, geniş vüsət almış işlərinə rəhbərlik edirdi: kilsəyə məxsus olan torpaqları və mühacirət etmiş aristokratların müsadirə olunmuş malikanələrini satın alır, yeni Fransanın getdikcə artmaqda olan ordusunu ərzaq, hərbi geyim və silah ilə təchiz etmək üçün ordu intendantları ilə müqavilə bağlayırdı.

Şəhərdəki həmin evdə son dərəcə sadə bəzənmiş kabinetdə Fransanın ən qədim aristokrat nəslinin son nümayəndəsi ilə ölkənin ən varlı burjualarından biri Sandominqoda yaşayan dərisirənglilərin taleyi haqqında danışmaq aparıldılar.

Müsyö Robine Fernandı diqqətlə dinləyirdi. O, barmağı ilə hədələyib dedi:

– Siz yamanca kələkbazsınız, qraf. Lakin bu dəfə məni aldada bilməzsiniz. Siz belə deyirsiniz: «Biz sizdən cüzi

güzəştlərə getməyinizi xahiş edirik, axı biz ancaq bir neçə min mulat üçün vətəndaşlıq hüquqları verilməsini istəyirik». Lakin siz çox gözəl bilirsiniz ki, bizə südlü qəhvəni verən qara qəhvəni də verməlidir, əgər biz bu gün mulatları azad etsək, sabah bunu zəncilər də tələb edəcəklər. Yox, yox, əziz qrafım, bundan bir şey çıxmaz. Əgər biz, heç olmasa, cüzi güzəştə getsək, gərək şələ-küləmizi yığışdıraq; onda Fransa öz müstəmləkələrini bir də görə bilməyəcək.

Fernand qaşqabaqlı halda susurdu.

– İndi siz, əlbəttə, məni ifrat mürtəce bir adam hesab edirsiniz, – müsyö Robine sözünə davam etdi. – Lakin siz haqlı deyilsiniz. Mən qarşılıqlı güzəştə getməyə hazırım. Mən sizin filadelfiyalı bədnam azadlıqsevən konqresmenlərinizdən daha çox tərəqqi tərəfdarıyam. Biz də qaradərili insanlara hüquqlar verilməsinin tərəfdarıyıq, ancaq gələn əsrin başlanğıcından tez olmamaq şərtilə. İngiltərə Amerikasındakı cənablar da bu fikirdədirlər. Asta gedən, çox gedər! Bu çox yaxşı və ağılabatandır. – Robine fikrə getdi. Onun qırmızı sifəti birdən, sanki, qocalıb müdrək görkəm aldı. – Bəli, insan hüquqları, – xəyalda daldı. – Mən də buna tərəfdaram, lakin San-Dominqo üçün bu hələ tezdir. Amma, – o, bir qədər canlanıb sözünə davam etdi, – təkcə bir ümid işığı, başqa sözlə, insan hüquqlarının gələcək əsrdə verilməsi söhbəti Vest-Hind plantasiyalarında kapital qoyuluşunu şübhə altına alır. Mən öz plantasiyalarımı satmaq istəyirəm. Cənab qraf, siz mənim kimi hərəkət etsəniz, çox yaxşı iş görmüş olarsınız. Əgər istəsəniz, mən sizə məmnuniyyətlə kömək edə bilərəm.

Fernand çox quru və qərəzlə təşəkkür etdi və təzim edib getdi.

Milli məclisdə öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün Parisə San-Dominqo mulatlarının nümayəndə heyəti gəldi. Nümayəndə heyətinə mənşə etibarilə mulat olan vəkil Vensan Oje başçılıq edirdi. Fernand onu tanıyırdı. Onlar Kap-Fransədə, Filadelfiya cəmiyyətində tanış olmuşdular. Vensan Oje çox ziyalı, oxumuş və bacarıqlı adam idi.

Qaradərili Dostları Cəmiyyəti var qüvvəsi ilə Ojeyə yardım edirdi. Lakin Milli məclisin deputatları ona və onun yoldaşlarına təmtəraqlı nitqlər söyləyib şirin vədlər verərək... heç bir şey etmədilər.

Fernandin təkidi ilə Lepelete Ojeni nahara dəvət etdi. Naharda ancaq üç nəfər – Mişel, Fernand və madmazel Meyar iştirak edirdi. Lepelete Ojedən xahiş etdi ki, ürəyindəkilərin hamısını açıb bir-bir söyləsin. Bu, qeyri-adi bir mənzərə idi: təlim görmüş lakeylərin səssiz, eşidilməz addımlarla qonaqlara və ev yiyələrinə ənənəvi təzimlər edib gözəl yeməklər gətirdikləri bir şəraitdə sadələşmiş və bir qədər yaraşıqsız olan mulat zərif və ərköyün aristokratın və qəşəng libaslı gözəl aktrisanın qarşısında öz demokratik tələblərini ehtirasla izah edirdi.

Lepelete Milli məclisə dəqiq ifadə olunmuş qanun layihəsi verdi; həmin layihədə əsasən qaradərililər üçün deyil, ancaq mulatlar üçün hüquq bərabərliyi nəzərdə tutulurdu. Lepelete Fernanda demişdi ki, bu işi də canını dişinə tutaraq görüb; qorxurdu ki, hətta belə bir islahatın özü də qan bahasına başa gəlsin. Qanun qəbul olundu.

Markiz de Traversey təcili məktubla Fernanda and verirdi ki, mulat Ojeni Parisdə ləngitsin. Əgər Oje Kap-Franseyə qayıdıb öz mulatları ilə birlikdə bu axmaq «bərabərliyə» əsaslanaraq seçkilərdə iştirak etsə, ağdərili əhali onlara qanlı divan tutacaqdır.

Şəxsən Oje özü də hədələyici məktublar alırdı. Lakin o, geri qayıdıb yeni qüvvə ilə mübarizəyə girişməyi qət etdi.

Fernand onu gəmiyə ötürdü, Oje Qaradərililərin Dostları Cəmiyyətinin bəxşiş verdiyi yeni Fransanın üçrəngli bayrağını özü ilə aparırdı. O, Fernanda belə dedi:

– Ağ cinayətkarlar sonra bu bayrağı və məni gülləbəran edib yandırsalar da, vətənimizə aparacağam; mən indi bu bayrağın orada necə dalğalandığını görürəm...

Fernand San-Dominqodan ümid və izzətlə xəbər gözləyirdi. Hadisələr onun ümid etdiyi kimi deyil, Robine-nin əvvəlcədən söylədiyi və Lepeletenin ehtiyat etdiyi kimi cərəyan edirdi. Seçki günü əlitüfəngli ağlar mulatların üzərinə hücum etmişdilər; minlərlə qaradərili adam öldürülmüşdü. Oje qaçıb dağlarda gizlənmiş və oradan qaradərili-lərin silahlı üsyanına rəhbərlik edirdi. Yaxşı təlim görmüş polis hissələri üsyançıları darmadağın etmişdi. Oje adanın ispan hissəsinə qaça bilmişdi.

Lakin faciə bununla bitmədi. İspaniya hökumət dairələri köhnə müqavilənin əsasında Ojeni Fransa plantatorlarına

verdilər. Ojeyə dözülməz işgəncə və əzab-əziyyət verdikdən sonra onu hərbi məhkəmə adlanan məhkəmədə mühakimə edib ölüm cəzası kəsdilər. Onun edamı ümumxalq bayramına çevrildi. Hər tərəfdən ağlar – kişi, qadın və uşaqlar axışib gəlirdi. İzdihamın təntənəli sədaları altında başqa dərisirənglilərə ibrət dərsi vermək üçün mulatın edamını qəsdən uzadır, işgəncəni artırmaq üçün onu təkərə sanyırdılar. Filadelfiya cəmiyyətinin üzvlərindən biri Parisə yazırdı: «XV Lüdvikə qəsd edən bədnam Damenin edamından sonra fransızlar dünyanı bu qədər qanlı bir mənşərə ilə heç bir zaman heyrətləndirməmişdilər».

Bu xəbər Fernanda Ermenonvildə çatdı. Hirsindən dişə bağıracağını kəsən Fernand Latura çapdı. Müsyö Robine tək deyildi. Jilberta ilə Mate Latura qonaq gəlmişdilər.

– Budur, bir görün sizin bu müstəmləkə işlərinə baxan komitəniz nəyə nail oldu, – Fernand qeyzlə Robineyə atmaca atdı.

Müsyö Robine soyuqqanlıqla cavab verdi ki, qanlı hadisələrin baş verməsinin səbəbkarı komitənin dəfələrlə xəbərdarlığına baxmayaraq, bu axmaq qanunu verən Milli məclisdir.

– Mən bir şeydən qorxuram, – müsyö Robine davam etdi. – Qorxuram ki, Paris bu ağılsız yolla gedib qanunu ləğv etmək əvəzinə, onu daha da kəskinləşdirsin. Əgər Paris bunu etsə, müstəmləkələrdə hər şey alt-üst olacaqdır. Əziz qraf, siz gərək öz plantasiyalarınızı sataydınız. İndi qorxuram ki, nə mənim, nə də sizin orada bir işimiz olsun.

– Bircə siz qalmışdınız məni ələ salasınız! – Fernand özündən çıxdı.

Robine çiyinlərini çəkdi.

– Mən bu gün Kap-Franseyə məktub göndərib təkidlə məsləhət görmüşəm ki, təqibləri azaltsınlar. Ancaq məktublar heç kəsə təsir göstərmir. Əziz qraf, San-Dominqoda yaxın və nüfuzlu dostlarınız var. Sizin özünüzdən də orada nüfuzunuz var. Oraya gedin. Hadisələrin gedişinə şəxsən təsir göstərməyə təşəbbüs edin. – Sonra meydan oxuyurcasına bir əda ilə əlavə etdi. – Mən əvvəlcədən görürəm ki, bizim qaradərili dostlarımızın işi çox əngəl olacaqdır.

Müsyö Robinenin şit istehzası Fernanda toxundu. San-Dominqoya getmək fikri onun başında az dolaşmamışdı.

O, Hortenziyadan məktub almışdı. Hortenziya öz uşaq xətti ilə yazırdı ki, adada baş vermiş dəhşətli hadisələr haqqında onunla danışa bilmədiyinə çox təəssüf edir; çünki hər kəsin öz dünyagörüşü var. O daha başını itirib, onu qorxu əzir, istəyir ki, Fernand onun yanında olsun. Müsyö Robinenin sözləri Hortenziyanın yanına qayıtmaq arzusunu daha da artırdı. Aydındır ki, onların başına və qohumlarının başına gəlmiş bədbəxtlikdə təqsir onların özlərindədir. Lakin qızın atası küt bir aristokratdır. Hortenziyanın təhlükə altında olduğu bir şəraitdə qızın yanında olmamağa Fernandın haqqı varmı?

Jilberta Fernandın sifətinin necə dəyişdiyinə diqqətlə göz qoyurdu; Fernanda elə gəlirdi ki, Jilbertanın dodaqlarında tanış, güclə seziləcək istehzalı bir təbəssüm oynayır.

– Siz haqlısınız, müsyö, – Fernand başını dik tutdu. – Mən San-Dominqoya gedirəm.

Robine özünü itirdi. Bunu o əsla istəmirdi. Bu gicbəsər, deyəsən, elə doğrudan da, San-Dominqo cəhənnəminə atılmağa hazırdır; onda Jilberta Robinenin ağ gününü qara edəcək!

– Əlbəttə, mən zarafat etdim, hətta bir qədər də ağılsız zarafat etdim, – müsyö Robine Fernandı inandırmağa tələsdi. – Siz orada əsla heç bir şey edə bilməzsiniz. Siz ancaq özünüzü ciddi təhlükə altında qoyub işi daha dolaşığa salarsınız. Fransada qalın, Lepeleteni və Milli məclisin digər deputatlarını inandırmağa çalışın ki, orada baş verən hadisələri yeni ağılsız addımlarla daha da korlamasınlar. Bu, San-Dominqodakı dostlarınıza ən böyük yaxşılığınız olar.

Fernand Parisdə kədərli bir məmnuniyyət hissi ilə gördü ki, Oje sağ ikən nail ola bilmədiyinə ölümündən sonra nail olmuşdur. Vest-Hind hadisələri Parisə rəxnə salmışdı. Qaradərillərin Dostları Cəmiyyəti izdihamlı yığıncalar çağırır, hər yerdə şəhid Ojenin şəklini və onun qanlı edamının mənzərəsini asırdılar; hətta səhnədə də onun nəcib həyatı və dəhşətli ölümü təsvir olunurdu.

Lepelete Fernandın xüsusi xahişi olmadan dərisirəngilərin hüququnu xeyli genişləndirən qanunu təsdiq etdirdi.

Fernand arzu edirdi ki, Milli məclis yeni qanunu həyata keçirmək üçün onu Vest-Hində göndərsin. Lakin bu barədə Lepelete ilə danışdıqda Lepelete onun təklifini

dərhal və qəti olaraq rədd etdi. O, Fernanda dedi ki, dərisirənglilər haqqında qanun – aristokrat plantatorlara verilən xəbərdarlıqdır, sırf nəzəri bir ölçüdür, ordunun köməyi olmadan onu həyata keçirmək mümkün deyil.

– Məni oraya göndərin, Mişel, – Fernand verilən ağıllı məsləhətlərə məhəl qoymayaraq xahiş etdi.

– Edə bilmərəm, – Lepelete cavab verdi. – Mən sizi ölmün çənginə ata bilmərəm. Oraya sizin kimi adam lazım deyil. Ora filosof deyil, möhkəm siyasətçi lazımdır.

Bu, gözlənilməz bir zərbə idi. Başı bu qədər əzab-əziyyət çəkdikdən sonra belə, dostu onu yenə də, çox güman ki, xəyalpərəst və püxtələşməmiş bir gənc hesab edir.

– Siz isə, – Fernand acı-acı söylədi, – siz Milli məclisdə dərisirəngli xalqların taleyini Jan-Jakin təsvir edə biləcəyindən artıq bir hüsnrəğbətlə təsvir edirdiniz.

– Mən qanunun qəbul olunmasına çalışırdım, – Lepelete səbirlə izah edirdi. – Lakin qanunun həyata keçirilməsinə mən heç zaman ümid etmirdim.

– Belə olan halda mən hökumətin təyinatı olmadan da San-Dominqoya gedəcəyəm, – Fernand tərs uşaq kimi sözünün üstündə dururdu.

– Tədbirli olun, – Lepelete onu bir dost kimi yola gətirməyə çalışırdı. – Özünüz bilirsiniz ki, sizi oraya cəzb edən hiss Ojenin əzablarına ürək yanığı və sizin fəlsəfi görüşləriniz deyil, hər şeydən əvvəl, orada incə-incə söhbət ediyiniz qızın xatirəsidir. Belə bir cəngavərlik etməyin! Heç şübhəsiz ki, mötəbər bir yerdə olan və sizin «köməyiniz» olmasa da, lap yəqin xilas ola biləcək bir qadını yalnız qorumaq məqsədilə heç bir ehtiyac olmadan min mil məsafə qət edib özünüzi təhlükə altına atmayın. Siz də, Fernand, belə bir «sabiq» olmayın, – hər bir sözü xüsusi vurğu ilə qeyd edərək sözünü qurtardı.

Fernand hiss edirdi ki, ona gülürlər, lakin eyni zamanda başa düşürdü ki, Mişel haqlıdır, həm də Robinedən qat-qat və daha dərin mənada haqlıdır. Bununla bərabər, ondan tələb olunan «qorxaqlığa» qarşı Fernandda nifrət hissi baş qaldırırdı.

Otağa madmazel Meyyar daxil oldu.

– Mənim dostum Vest-Hində gedib başını güllə qabığına qoymağına razılıq vermədiyim üçün incimişdir.

Lepelete gördü ki, dediyi sözlər Fernanda çox bərk toxundu, buna görə də sonraya saxladığı sözü elə indi deməyi qət etdi.

– Fernand, tezləklə siz burada, Parisdə, müstəmləkələrin taleyinə San-Dominqonun özündə edə biləcəyinizdən daha kəsərli bir surətdə təsir etmək imkanına malik olacaqsınız.

Fernand yaygın halda ona baxırdı.

– O heç bir şey anlamır, – Mişel gülümsəyərək madmazel Meyyara söylədi. – O çox təvazökardır. – Lepelete Fernanda tərəf döndü. – Sizə məlum olduğu kimi, tezləklə yeni seçkilər olacaqdır. Ejeni isə istəyir ki, – izah etdi, – yeni qanunvericilik məclisində təkcə xeyirxah vətəndaşlar deyil, sabiqlər də iclas etsin, elə sabiqlər ki, onların ürəklərindəki yeni ideallar beyinlərindəki keçmişin mərhəmətli məntiqi, səlis dili və davranışları uyğun gəlsin.

Fernand mütəəssir və ümitsiz halda ayağa qalxdı. Mişel ona baxa-baxa sözünü qurtarmağa tələsdi:

– Bəli! Mənim dostları və mən sizin namizədiyinizi irəli sürmüşük. Əzizim vətəndaş Jirarden, mən əminəm ki, siz deputat seçiləcəksiniz.

Fernand qorxudan və sevincindən qıpqırmızı qızardı. Deməli, Mişel yenə də qanunverici adını ona layiq bilir? Onun ürəyi iftixar hissi ilə coşdu. Lakin başqa bir səbəb onu daha çox həyəcanlandırdı. Əgər Mişel seçicilərin Fernandı rəğbətlə qarşılayacaqlarına tam əmin olmasaydı, Fernandın Sanlidə öz fəaliyyəti ilə onların etimadını qazandığına inanmasaydı, onun namizədiyini irəli sürməzdi. Bundan yaxşı sübut ola da bilməzdi. Xalq onu kənar etməyib özünə qardaş hesab etmişdir.

– Ejeni, sizcə, bizim Fernanddan yaxşı qanunverici çıxarmı? – Mişel aktrisadan soruşdu.

– Lap əlasından! – madmazel Meyyar gülümsəyərək cavab verdi. – Brutların¹ və Likurqların arasından, nəhayət, qaynar qanlı diribaş bir adam çıxmış olar.

¹ Brutlar, *Lutsi Yuni Brut* – Qədim Romanın yarıməfsanəvi qəhrəmanıdır, Romanın sonuncu çarı Məğrur Tarkvinini devirib Romanın ilk iki konsulundan biri olmuşdu; *Mark Yuni Brut* (e.ə. 85–42) – Yuli Sezara qarşı sui-qəsdin rəhbərlərindən biri

XII fəsil

SADIQ QALMALI – BƏS KİMƏ?

Qeyri-adi yeniliklər bütün ölkəni çulğamışdı. Kral başqa ad altında, saxta pasportla bütün ailəsi ilə birlikdə Fransadan qaçmağa təşəbbüs etmişdi. O, şimal-şərq sərhədinə tərəf irəliləyirdi ki, başqa ölkələrin qoşunlarına başçılıq edərək təntənə ilə Parisə qayıtsın və Milli məclisi vurub dağıtsın. Lakin kralın qaçmaq təşəbbüsü çox acınacaqlı surətdə boşa çıxdı. Kiçik stansiyaların birində bir vətənpərvər poçtmeyster kralı kağız pul üzərindəki şəkildən tanıdı və tərəddüd etmədən bir neçə cəsur vətəndaşın köməyi ilə poçt kareti tutub saxladı. Vətənpərvər xeyrixahlar sabiqlərin hazırladığı bəd əməlləri pozdu. Lüdoviki Parisə qaytardılar, indi o və onun adamlarının hamısı tam mənasıyla Tüilri sarayında həbs olunmuşdu; sarayın hər tərəfində, hətta kralın və kraliçanın yataq otağının qapıları ağızında da gözətçilər qoyulmuşdu.

322

Bu gurultulu hadisə köhnə Fransanın tərəfdarları ilə yeni Fransanın tərəfdarları arasındakı parçalanmanı daha da dərinləşdirdi. Tərəddüd edənlərin xeyli əksəriyyəti öz müqəddəratlarını müəyyən etməli idilər ki, kimə sadıq qalmaq lazımdır? Millətəmi və ya ölkənin sərhədlərini xudpəsəndlikdən düşmənlərin üzünə açmış kralamı?

Bu dilemma tam kəskinliyi ilə sabiq qraf Kurselin də qarşısında durdu. Mate qabaqcıl adam idi, Baş ştatların çağırılmasını və Bastiliyanın hücumla alınmasını ürəkdən alqışlamışdı; o, öz silkindən olub xaricə qaçmış adamları pisləyirdi. Onlar doğma vətənə xain çıxmış, kralı meydanda tək qoyub qaçmışlar. Lakin kral özü bəyənmədiyi, yaxud özü də görəcəyi bir işi təzyiq altında məcburən təsdiq etdikdə, Mate mühacirləri başa düşdü. Onlar haqlıdılar: krala qarşı cəbr işlətmişdilər və Fransada hakimiyyət xalqın əlinə deyil, bir ovuc şöhrətpərəstin əlinə keçmişdi. Bütün Avropa hökmdarları Reynin Almaniya tərəfində, Koblentsdə toplaşmış mühacirlərə fəal kömək edirdilər. Onlar böyük bir ordunu silahlandırıldı ki, Fransada mütləqiyyəti zor gücü ilə də olsa, bərpa etsin.

Buna görə də kral mühacirlərin başında durmağı qət etmişdi; kral onlara açıqca bəraət qazandırır, planlarını alqışlayırdı. Əlahəzrət xristian kralın iradəsinin kiçik bir poçtmeyster qarşısında aciz qaldığını yadına saldıqda mülayim Matenin qanı coşdu. Adi bir adam, plebeyin¹ biri dünyanın ən qədim mütləqiyyətinin hökmdarını geriyyə qayıtmağa məcbur etmişdi!

Kralın acınacaqlı surətdə geriyyə qayıtmasını hər yerdə təfsilatı ilə danışırdılar. O, ev adamları ilə birlikdə çox isti bir gündə tozlu yolla yavaş-yavaş getməyə məcbur olmuşdu. Karetin sürəti getdikcə azalır və xəyanət etmək istəmiş krala baxmaq üçün hər tərəfdən dəstə-dəstə adam axırdı. Paris kralı müşayiət etmək üçün komissarlar göndərmişdi, komissarlar karete oturduqlarından yer lap danışqal idi, karetin havası isə ağırlaşmışdı; kral və kraliçə yoldan qalxan tozu udur, onları müşayiət edən gözətçilərin və mühafizəçilərin tər iyi ilə nəfəs alır, veyllərin lənətlərini dinləməyə məcbur olurdular. Parisdə kralı böyük, izdihamlı bir dəstə gözləyirdi. Milli qvardiya küçənin hər iki tərəfində sıra ilə düzülüb dəfn mərasimində olduğu kimi tufənglərinin lülələrinə aşağıya tutmuşdular. Müdhiş bir sakitlik hökm sürürdü, elan edilmişdi ki, krala «ura» deyənin boynu vurulacaq, lənət yağdıran isə həbsxanaya salınacaq.

Mate məğrur və gözəl kraliçənin həqarətdən nələr çəkdiyini özlüyündə təsəvvür edirdi. Deyilənə görə, dördgünlük dəhşətli yolda kraliçənin saçları ağarıbmış.

Bəs onda Mate nə etsin? Əgər Mate – Milli məclis deputatlarının etimadını qazanmış Robinenin nəvəsi Jilbertanın əri burada qalsa, çox güman ki, başına bir iş gəlməz. Əgər Fransanı tərək edib getmiş olsa, özünü yoxsulluğa məhkum etmiş olar: mövcud qanuna görə, bu halda onun və Jilbertanın torpaqları müsadirə olunar. Mühacirlərin məğrur yoxsulluğu haqqında çoxlu acınacaqlı əhvalatlar danışırdılar. Bundan əlavə, ölkənin sərhədini birçə dəfə keçən adamlar geriyyə qayıtmağı xəyallarına belə gətirməməli idilər – onları edam cəzası hədələyirdi.

Lakin onun qalmağa haqqı varmı? Məğər o, krala sadıq qalacağına and içməmişdimi? Məğər o, öz şərəfinin tələb

¹ Plebey – Qədim Romada azad əhəlinin gəlmələr zümərəsinə məxsus olan; burada: dar dünyagörüşlü, əsil-nəcabətsiz və cahil şəxs

etdiyi kimi, kralın hüquqlarını özünə qaytarmaq üçün qüvvə toplayan mühacirlər ordusuna qoşulmalı deyildimi!?

Əvvəllər də sərhədi keçmək böyük çətinliklərlə bağlı idi, indi isə keçidlərdəki gözətçilər artırılmışdı, Jilberta və uşaqla birlikdə qaçmaq çox təhlükəli olmamış deyildi. Mate tərəddüd edirdi. Lakin o, şübhə və tərəddüdlərini Jilbertaya bildirməyib öz ürəyində götür-qoy edirdi.

Robine onu çox gözəl başa düşürdü.

Robinenin özü heç xaricə qaçmaq fikrində deyildi. Burada onun yeri çox isti idi, tərəqqi etməkdə olan işini atıb getmək isə Robineyə çox ağır gəlirdi. Digər tərəfdən, kralın baş tutmayan qaçışı göstərirdi ki, inqilabçıların tərəfində nəinki Paris, hətta bütün Fransa durmuşdur. İndi bunu, əlbəttə, bütün Avropa hökmdarları da yəqin etmişlər. Aydındır ki, onlar Lüdvikin başına gələndən uzaq olmağa çalışacaqlar. Deməli, Avropanın hakimi-mütləqləri ilə demokratik Fransa arasında müharibə labüddür; bu müharibədə isə Robine özünü həyatın hər bir təsadüfündən qorumaq istəyirdi. Buna görə də Robine Matenin mühacirlər tərəfində vuruşmasını istəyirdi. Əgər inqilabçılar qalib gəlsə, Robine özünün sadıqlığını ən çətin vaxtlarda belə bir vətənpərvər kimi ölkəni tərk edib getməməsi ilə sübut edəcəkdir; əgər royalistlər qalib gələrlərsə, Robine onlarla birlikdə qələbə uğrunda vuruşan adamın qayınatası olacaqdır.

Söz yox ki, düşüncələri haqqında Jilbertaya bir kəlmə də olsun demədi. Lakin Robine Jilbertaya dedi ki, əgər Mate son hadisələrlə əlaqədar xaricə, dostlarının yanına getmiş olarsa, Matenin bu hərəkəti onun üçün aydın olardı.

Jilberta da Matenin başında belə fikirlər dolaşdığını görürdü.

Jilberta son iki il ərzində baş vermiş hadisələri vicdanla aydınlaşdırmağa çalışırdı. Bəzən çox şey onda ikrah doğururdu; lakin hadisələrin vüsəti və həm də başlıca olaraq Fernandin bu hadisələrə qızğın rəğbət bəsləməsi Jilbertaya hakim olurdu. Mate ilə söhbət zamanı bəzən ictimai həyat məsələlərinə toxunulduğu anlarda Jilberta təəccüblə hiss edirdi ki, Jan-Jaka istehza etməsinə baxmayaraq, Jan-Jakin fəlsəfəsi onun şüurunda dərin təsir buraxmışdır. Həm də Jilberta aşağı təbəqənin nümayəndəsi olduğundan imtiyazsız təbəqələrin qismətinə düşən hər bir çətinliyə məruz

qalmışdı, buna görə də Jilberta silklər arasında mövcud olan süni maneələrin sarsıldığına və xalqın vahid olmasına ürəkdən sevinirdi. Bəzən elə olurdu ki, o, özü özünə gülürdü. Özünün və öz nəslinin imtiyazlı silkə mənsub olması naminə Jilberta ən əziz, istəkli arzusundan əl çəkib vicdanı ilə sövdələşməyi tələb edən bir nikaha girmişdi. Lakin istədiyinə nail olan kimi imtiyazlardan heç bir şey qalmamış və körpə Mariya-Sidoniya da hamı kimi adi bir vətəndaş olmuşdu.

Bəs taleyin onunla oynaması, qoca Jan-Jakin dəlisov müdrikliyinin isə zaman keçdikcə özünü doğrultması təəcübü deyilmi? Son hadisələr – kralın qaçması və həbs olunması Jilbertanı bərk təşvişə salmışdı. O, ləng tərپənən mehriban krala və Fernandin nifrət etdiyi xüsusiyyətlərə malik gözəl və iltifatlı Mariya-Antuanettaya, azacıq rişxəndlə də olsa, rəğbət bəsləyirdi. Əgər xalq kral və kraliça ilə bu qədər rəhmsizcəsinə rəftar edirsə, onda Matenin, onun və uşaqlarının başına nələr gələ bilər? O nəinki öz imtiyazlarından məhrum olmuş, hətta yenə də hüquqsuzlar cərgəsinə düşmüşdür.

Jilberta məsələnin hər iki üzünü haqqında fikirləşib baş sındırırdı. O, qorxaq deyildi, lakin ehtiyac olmadan Matenin və uşağın sağlamlığını təhlükə altında qoymaq istəmirdi. Digər tərəfdən də o, ölkəni tərk etmək və coşqun inkişaf edən hadisələrdən əsla qaçmaq istəmirdi. Fernand onu laqeyid və qətiyyətsiz adam hesab edərdi, buna haqqı da çatardı.

Buna görə də müsyö Robine xaricə qaçmaq haqqında söz saldıqda Jilberta dərhal cavab vermədi:

– Baba, əgər Mate bizə mühacirət etməyi təklif etsə, əlbəttə, siz də bizimlə gedəcəksiniz, elə deyilmi?

Robinenin istədiyi bu deyildi. O, Jilbertanın uşaqla onun yanında qalmasını, təkcə bu çox iddialı Matenin getməsinə arzulayırdı.

– Əzizim, mən nə özüm, nə sən, nə də Mariya-Sidoniya haqqında danışırım, – cavab verdi.

– Mən Matedən ayrılmaq fikrinə belə düşə bilmərəm, – Jilberta qətiyyət və əsəbi halda dilləndi.

– Qızım, mən isə sənin yerində olsaydım, fikirləşərdim, – müsyö Robine nəvazişlə sözünə davam etdi. – Sən

yaxşı bilməlisən ki, Mate getsə, müharibəyə gedəcək. İndi isə arvadların öz ərlərini müharibədə müsayiət etməsi daha adət deyil, məsləhət də görülmür. – Sonra sözüne yekun vurdu. – Əgər Mate özü istədiyi kimi Reynin o tayına getmək istəsə, sənin yerinə mən olsam, ona istədiyi qərarı çıxarmaq imkanı verər, həm də hamımızın onunla getməsinə təklif etməzdim.

– Siz mənə onu tək buraxmağımı məsləhət görürsünüz? – Jilberta öz qulaqlarına inanmayaraq təkrar etdi.

– Güman etmirəm ki, onun özü səndən başqa bir şey tələb etsin, – Robine cavab verdi. – İndiki zamanda arvad və kiçik uşaqla bərabər sərhəd keçmək çox çətin və təhlükəli bir işdir.

Bu söhbətdən azacıq sonra Mate, həqiqətən də, ona Fransanı tərک etməyi təklif etdi; həmişə ağıllı, qətiyyətli olan Jilberta bu söhbətə əvvəlcədən hazır olduğuna baxmayaraq, özünü xeyli itirdi. Mariya-Sidoniya otaqda idi; böyük adamlar kimi geyinib otaqda ədəblə var-gəl edir, iplə bağlanmış oyuncaq qoyunu arxasınca çəkirdi.

– Mate, mən sənin orduya daxil olmaq arzunu yaxşı başa düşürəm, – Jilberta bir qədər sükutdan sonra dilləndi. – Bəs orada biz – mənəmlə uşaq necə yaşayacağıq? – Onun karıxmış baxışlarına cavab olaraq Matenin ağılına da gəlmirdi ki, Jilberta ona tək getməyi təklif edəcəkdir. Jilberta əlavə etdi: – Uşağı sərhəddən keçirərkən təhlükə altında qoymağa haqqımız varmı?

Jilbertanın səsində qətiyyətsizlik hiss olunurdu, Mate bilirdi ki, onun dediyi sözlər yalnız həqiqətin yansıdır. O, Jilbertaya baxdı; onun baxışlarında məzəmmətdən çox kədər hiss olunurdu. Mate anladı ki, Jilbertaya bəslədiyi məhəbbətə və sədaqətə baxmayaraq, onun qəlbinə hakim ola bilməmişdir.

Jilberta bu baxışlardan ağır izzət çəkirdi. Eyni zamanda o, tutqun istehza və qüسسə ilə düşünürdü: «Onu getməyə heç kəs məcbur etmir. Əgər bu başibəlalı kral ona məndən əzizdirsə, qoy getsin. Mən onu zorla saxlamıram. Heç o birisini də zorla saxlamamışam». Lakin ürəyi əvvəlki kimi ağırdan qısılırdı. Jilberta Matenin ona söyləmədiyi məzəmməti özünə deyirdi. Jilberta nə onu, nə də o birisini bütün qəlbi ilə sevə bilmirdi.

Mate, adəti üzrə, öz hissini ona şamil olan incə nəzakət pərdəsi altında gizlətdi.

– İcazənizlə, sizin rəyinizi bilmək olarmı, madam?
– soruşdu. – Siz məsləhət görürsünüz ki, mən... tək çıxıb gedim? – güclə əlavə etdi.

Jilberta dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Mate, əgər sən necə olursa olsun, getməyi qərara almısan...

Bir neçə gündən sonra sadə geyinmiş Mate saxta pasportla yola düşdü.

DÖRDÜNCÜ HİSSƏ

Jan-Jak və xalq

Qoca, lakin məsləhət qəbul etməyi bacarmayan ağılsız padşahdansa, yoxsul və ağıllı gənc yaxşıdır; çünki o, öz səltənətində yoxsul doğulmuşsa da, zindandan çıxıb sultan olacaqdır. Mən onun yerini tutacaq həmin oğlamı günəş altında yaşayanların necə tanıdıqlarını görmüşəm.

Ekkleziast¹

Fransa respublikasının əsgərlərinə elə gəlirdi ki, yalnız onlar ağıllı məxluqlardır. Öz zəncirlərinin hiş olunması uğrunda döyüşən bütün digər Avropa sakinləri həmin fransızların nəzərində ağılsız binəvalar, yaxud müstəbidlərə satılmış əclaflar idi.

Stendal²

328

I fəsil

RƏDD OLSUN ETİNASIZLAR!

Bir çox başqa şəhər və kəndlərdə olduğu kimi, Sanli icmasında da Paris nümunəsində yaradılmış Yakobinçilər klubu var idi. Dairənin siyasəti bu klubda müəyyən olunurdu. Klubun sədri Katru idi.

Vəziyyətdən asılı olaraq Katru müdrilik və mətanət əxz etmək üçün tez-tez Parisə gedirdi. Parisdə Jan-Jakin ilk baxışdan bu qədər ziddiyyətli olan təliminin bütün şaxələrinə mükəmməl surətdə yiyələnmiş və öz siyasi fəaliyyətində bunu həyata keçirən bir adam yaşayırdı. Bu adam Milli məclisin üzvü idi, lakin öz ideyalarını Yakobinçilər klubu vasitəsilə yayır və öz təsirini bu klub vasitəsilə göstərirdi. Əgər klub Milli məclis kimi bir qüvvə kəsb etmişdisə, bunda

¹ Ekkleziast – qədim Tövrat kitabının adı

² Stendal – təxəllüsüdür; əsl adı Anri Mari Beyl (1783–1842); görkəmli fransız realist yazıçısıdır.

həmin adamın – arraslı Maksimilian Robespyerin, Jan-Jak ölməmişdən azca əvvəl müəllimin yanına gəlmiş həmin gəncin böyük xidməti vardı. Robespyerin cingiltli səsi eşidilən kimi, son dərəcə qəşəng geyinmiş alçaqboylu bu cənab soyuq məntiqlə alovlanan nitqlərindən birini söyləyən kimi, yakobinçilərin Onore küçəsində iclas etdikləri miskin və eybəcər kilsə Martinin gözlərində Fransanın üreyinə və tutiyasına çevrilirdi.

Hamının pərəstiş etdiyi Robespyerin şəxsi dostları az idi, o, öz tərəfdarlarına yalnız laqeyd bir nəzakət göstərirdi. Amma bununla belə, məhz indi, Jan-Jak Uca Qovaqlar adasındakı məzarında yatdığı bir vaxtda ən alovlu vətənpərvərlərdən bir çoxu, o cümlədən Martin də Robespyerin şəxsində xalis Jan-Jak təliminin carçısını, onun baş kahinini, onun icraçısını görürdü. Əgər Jan-Jakin özü yakobinçilərin qarşısında çıxış etsəydi, öz prinsiplərini belə bir ilhamla izah edib onları günün siyasi vəzifələrinə bundan yaxşı tətbiq edə bilməzdi.

Martin Sanli yakobinçilərini Maksimilian Robespyerin əsas prinsipləri ilə tanış etməyə çalışırdı. Robespyer kimi o da Jan-Jakin təliminə bəslənən fanatik inamı bu təlimdən çıxarılan nəticələri tamamilə dərk edən soyuq mühakimə ilə əlaqələndirirdi. Robespyer kimi Martin də yarımçıq və laqeyd olan hər şeyə nifrət edir və Robespyerin sabiqlərə daim ehtiyatlı etimadsızlıq göstərməsinə şərik olurdu. O, Sanlidəki öz tərəfdarlarını yadda saxlamağa çağırırdı ki, müharibə başladıqda fransız xalqının üzərinə yerimək üçün qaçmış aristokratların ölkə xaricində yaratmaqda olduqları ordudan əlavə, ölkə daxilində də xeyli düşmən səpələnmişdir. Köhnə şeylər hələ kökündən qoparılıb çıxarılmamış inqilabın qarşıya qoyduğu məqsədlərə yetmək olmaz.

Martinin nitqlərində böyük Paris yakobinçisinə xas olan zərif natiqlik məharəti olmasa da, öz şirin xalq ifadələri ilə qəlbləri fəth edirdi. O, Jan-Jak ideyalarını alovlu bir barışmazlıqla izah edirdi; Sanli vətənpərvərləri ilə onların öz dilində danışırdı.

Sanlidəki kluba arabir baş çəkən Fernand Martinin nitqlərini bəyənmirdi. Doğrudur, Martin Jan-Jakin sözlərindən və ifadələrindən istifadə edirdi, amma bunlara təhlükəli mənə verirdi. Onsuz da, yeni üsuli-idarədən başları

gicəllənən bir çoxları başa düşmək istəmirdilər ki, hüquq və qanun hələ də mövcuddur və buna görə də kefin istədiyini etmək olmaz. Martinin nitqləri özbaşınalığın yalnız əl-qolunu açır.

Bir dəfə özünün xüsusilə hədd-hüddud bilməyən növbəti nitqindən sonra Martin Fernandan soruşdu:

– Sənin fikrincə, əlbəttə, bütün bunlar lazım olanın əksidir, eləmi?

– Bəli, – Fernand cavab verdi, – məni şübhə alır, amma bunu iki sözlə demək olmaz. Heyif ki, biz axır vaxtlar çox gec-gec görüşürük, – nəzakətlə əlavə etdi.

Martin əsəbi bir ahənglə cavab verdi:

– Sənin ki öz Lepeleten vardır!

Fernand sevindi ki, Martin onu Mişelə qışqanır. Sonra səmimiyyətlə dedi:

– Böyük məmnuniyyətlə bir axşam səninlə söhbət edərdim.

Martin onu axşam yeməyinə dəvət etdi.

Katrunun mənzili bıqara idi. Martin anası, arvadı və kiçik uşağı ilə üç kiçik otaqda yaşayır və işləyirdi. Evdə mətbəxin iyi tər iyinə qarışmışdı, bir tərəfdə isə uşağın naləsi otağı başına almışdı. Xörək çox həvəssiz və dadsız hazırlanmışdı.

– Vətəndaş Jirarden, yoxsulların sadə süfrəsinə irad tutmayın, – Martinin arvadı Fernanda müraciət etdi.

Martin tələsə-tələsə, laqeyd, sadə əda ilə yeyirdi.

– Bura bax, çəkinmə, danış, – Fernanda söz atdı. – Janna bizim köhnə dost olduğumuzu bilir.

– Əlbəttə, – Janna öz sərt, mənalı və çox da mehriban olmayan üzünü Fernanda tərəf çevirdi.

Fernand bu günlər həyəcan içərisində idi. San-Dominqodan pis xəbərlər gəlirdi: ağlar Milli məclisin qərarına əməl etmək istəmirlər, zəncilər və mulatlar birləşmişlər, ada iğtişaş və hərəc-mərclik içərisindədir. Adanın şimal hissəsində, elə Traverseylərin malikanələrinin olduğu yerdə plantasiyalar qarət edilib dağıdılmış, yandırılmışdır, ağlar arasında çoxlu ölən var. Şayiələrə görə, Hortenziya və markiz İspaniya ərazisində özlərinə sığınacaq tapmışlar. Lakin gələn məlumatlar səhih deyildi, onlardan bir xəbər gəlməməsi özü də pis əlamət idi.

– Milli məclis çox gec fəaliyyətə başlayıb, – Fernand qü-sə ilə qeyd etdi. – Bir də, nəhayət, San-Dominqoya qoşun göndərib müstəmləkə qanununu qəti surətdə həyata keçirmək əvəzinə, bəzi adamlar hələ bu gün də fikirləşir ki, bəlkə, yaxşısı budur, bu qanunu tamam ləğv edək və deməli, dərisirəngli əhalini yenə öz hüquqlarından məhrum edək.

– Mənim San-Dominqodakı əhvalatlardan xəbərim yoxdur, – Martin dilləndi, – həm də oradakı vəziyyətdən çox az adam baş çıxarır. Nə üçün özün oraya gedib qayda-qanun yaratmayasan? – Fernanda söz atdı. – Səni orada tanıyırlar. Dostun Lepeletenin köməkliyi ilə lazımı vəkalət əldə etmək isə sənin üçün çox da çətin olmaz.

Fernandin oynaq üzü səyridi. Deməli, Martin belə hesab edir ki, ölkə daxilində onun üçün iş tapılmayacaq.

– Mənim dostum Lepelete, – Fernand tənə ilə iynəli cavab verdi, – belə hesab edir ki, mən burada qalsam, inqilaba daha yaxşı xidmət etmiş olaram. O istəyir ki, mən qanunvericilik məclisinə yeni seçkilərdə öz namizədliyimi irəli sürüm.

Lepeletenin yakobinçilərin yanında da hörməti var idi, buna görə də Fernandin sözləri Martini heyrətləndirib həyəcanlandırdı, onun alını düyüm-düyüm oldu. Hətta qadınlar da təəccüblə gözlərini bərəltdilər. Ortaya kiçik bir sükut çökdü. Sonra Martin cavab əvəzinə dedi:

– Köhnə Milli məclis buraxılışdı, çox yaxşı olardı. Onun gördüyü iş çox az olub.

– Onu hətta buraxsalar da, – Fernand cavab verdi, – hüquq bəyannaməsinə əsaslanan konstitusiyayı yarıdan məhz odur.

Martin dedi:

– Konstitusiyada olan bir damcı yaxşı cəhət min iki yüz deputatın müqavimətinə sinə gərən dörd-beş deputatın xidmətidir.

– Sən bu min iki yüzə qarşı həddən artıq sərt deyilsənmi? – Fernand soruşdu.

– Min iki yüz Jandan və Jakdan bircə Jan-Jak da olsun biçə bilməzsən! – Martin onu acıladı. – Heç olmasa, bununla razısanmı?

Dul qadın Katru bu aristokratçıqazı belə yaxşıca ütən oğluna təşəxxüslə baxdı, onun dişləri tükülmüş batıq

ağzından isə yavaşca cingildəyən bir gülüş qopdu. Janna da ərinə məmnun və xilaskar bir nəzər saldı.

– Vətəndaş Jirarden, sizin üçün şərab tökümmü?
– Janna quru səslə soruşdu, lakin Fernand onun ciddi baxışında etinasızlıq və ədavət oxudu.

Martin çeynəməyində davam edirdi. O dedi:

– Mənim sənə və Lepeleteyə qarşı heç bir ədavətim yoxdur. Ancaq Milli məclisdə iclas edənlər arasında sabiqlər lap çoxdur, bunu sən özün də inkar etməzsən, həm də elə sabiqlər ki, nə qədər arzu etsələr də, yenə öz mənşələrinin, öz ciblərinin, öz yüksək adlarının qulu olaraq qalırlar. Onlar bir-birinə «vətəndaş» deyəndə, bu ad «qraf» və ya «markiz» üçün bir ləqəb kimi səslənir. Axı biz gördük ki, sənin Lafayetin də sabiqlərə lütfkarlıq göstərir, xalq hüquq bəyannaməsinin təsdiqini tələb etdikdə isə Lafayet onlara atəş açmağı əmr edir.

332

Martinin arvadı ilə qoca anası qab-qacağı yumağa başladılar, Martin və Fernand isə stol arxasında şərab içməkdə davam etdilər.

– Sənə deyirəm ki, – Martin söhbəti bərpa etdi, – indiki Milli məclisin qanunvericilik fərmanlarının hamısı kəsərsizdir. İstibdad illər boyu dörd yüz min adamı həbsxanalara atmışdı, bizim özümüz də, az qala, onların arasına düşəcəydik. Hər il on beş min adam dar ağacından asılmağa məhkum edilirdi. Milli məclis ölüm cəzasını ləğv etmiş və bununla da öz düşmənlərinə xaricə qaçmaq imkanı vermişdir; hələ bir az qalsaydı, kralın özü də xaricə qaça biləcəkdə.

Janna nimçələri silə-silə başını geri qanırıb Fernandın nə cavab verəcəyini istehza ilə gözləməyə başladı.

Fernand zarafatyana dedi:

– Mən ki hələ Milli məclisin üzvü deyiləm.

– Sənin haqqında deyən də yoxdur, – Martin etiraz etdi, – mən sənənin namizədliyinə səs verəcəyəm. Amma özünə boş arzularla təsəlli tapma. Yeni Məclis də bu vəziyyətə son qoya bilməyəcəkdir, heç bir əsl inqilab da baş verməyəcəkdir. İnqilab tamam başqa tərəfdən, aşağıdan gələcəkdir. O, xalqın içərisində, klublarda yetişəcəkdir. Onu başa çatdıran da xalq və klublar olacaqdır.

Özünün «mötədil» dostları ilə söhbət zamanı Fernand da elə bunları deyirdi, ancaq Martinə etiraz etdi:

– «Əgər çox ehtiyac yoxdursa, mövcud olan heç bir şeyi məhv etməməli» – bilmək istəyirsənsə, Jan-Jak belə öyrədir. – Bu sözlərin, sanki, öz möhtərəm valideyninin dediyi kimi səslənməsi Fernandı hirsələndirdi.

– Elə məsələ də burasındadır ki, bərk ehtiyac vardır, – Martin qeyzlə səsləndi. – Həmin Jan-Jakin özündən sitat gətirərək bunu sənə sübut edəcək bir adam mənə də, sənə özünə də yaxşı tanışdır.

Fernand çiyinlərini çəkdi.

Martin belə sərt danışdığına daha peşman idi. O, özünü Fernandla həmişə, nədənsə, yoldaşını davaya çağırmağa çalışan axmaq bir uşaq kimi aparır. Halbuki Fernandla çox mehribandır və ona hörmət edir. Adamın heç ağına da sığmır: doğulduğu gündən Ermenonvilin senyuru olan bir adam belə cəsarətlə və açıqcasına qara camaatın müdafiəsinə qalxır!

Martin Fernandı evinədək ötürdü. Yol uzununu özünə xas olan kobud bir əda ilə hər cür səy edib ona mehribanlıq göstərməyə çalışırdı. Dostluğu belə kobud surətdə təzahür etdirən bu nadir dəqiqələr Fernanda Yakobinçilər klubunun sədri olan Katrunun vücudu arxasında əvvəlki Martini, sadıq gənclik dostunu görməkdə kömək edirdi.

Lakin bu, Martinin sözlərində səslənən kəskin həqiqəti heç də yumşaltmırdı. Martin öz adından deyil, hamının adından danışdı. Kralın qaçması xalqda sabıqlərə qarşı yeni şübhələr doğurmuşdu; vətəndaş qadın Katrunun ehtiyatlı ədavəti bircə Jannaya deyil, birlikdə götürülmüş bütün jannalara xas idi: Fernand həmişə onlar üçün yad olaraq qalacaqdır. Xalq heç vaxt onu özünə qarşı bilməyəcək.

Fernand öyrəndi ki, Milli məclis özünün lap buraxılması ərəfəsində kölələrin azad edilməsi haqqında Lepeletenin təklif etdiyi qanunu ləğv edərək dərisirəngli əhalini yenidən hüquqsuzluğa məhkum edən kəsərsiz fərmanlarla əvəz etmişdir; bu xəbər onu bərk əzib hiddələndirdi. Fernandda bu rüsvayçılığın əvəzini çıxmağa atəşin bir arzu oyanmışdı. Əgər onu, doğrudan da, seçərlərsə, digər qanunvericilərdə də belə bir ədalətlik ehtirası oyatmağa çalışacaqdır.

Əslində, Fernand özünün seçilməsinə get-gedə daha az inanırdı.

Lepelete Fernandin şəkk-şübhəsini dağıtmağa çalışırdı. Məgər Mişelin hərəkətləri və bütün həyat tərzini onu yakobinçilərdən Fernanda nisbətən daha çox ayırmırmı? Amma bununla belə, xalq kütlələri Mişeli özlərininki hesab etmişlər. Uzaq departamentindən gələn şifahi və yazılı məlumatlar Lepeleteni əmin etmişdi ki, Fernandin orada həqiqi etimadı var.

Lakin Martinin inamsızlığı Lepeletenin nikbinliyindən güclü çıxmışdı. Fernand əvvəlki kimi düşkün idi.

Onu məclisə seçdikləri vaxt şadlığının həddi yox idi. Deməli, açıqgözlü bu sadə adamlar, Sanli şəhərciyinin və ətraf kənd və qəsəbələrin sırası vətəndaşları onu özlərinə saxta olmayan dost bilmişlər! Onlar iyirmi namizəddən məhz onu seçmişdilər! Martin haqlı deyilmiş: xalq onu, Fernandı özünə qardaş bilir!

334

II fəsil

DUL RUSSO

Nikolas ilə Tereza bütün bu vaxt ərzində Plessidə yaşayırdılar.

Köhnə üsuli-idarənin son illərində Nikolas Plessi və Damarten meyxanalarında daha tez-tez olur, kinli və lovğa nitqlər söyləyirdi. O, yüksək cəmiyyətə bələd idi, buna görə də badə yoldaşları da onun ədəbsiz və acı çərənçiliyinə həvəslə qulaq asırdılar. Tereza növbəti təqaüdü alan kimi Nikolas iki-üç günlüyə itib Parisə gedirdi; filosoflardan ən böyüyünün həyat yoldaşını başlarından etmək üçün nəşükür ağaların ona verdiyi sədəqə bundan artıq müddətə çatmırdı.

Plessi sakinləri – Nikolasla sərxoşluq etməyənlər öz yeni həmvətənlərini sevmirdilər. Onlar ərinə öldürmüş bu pəzəvəng ilə yaşadığı üçün Terezanı pisləyirdilər. Qadınlar Terezaya rast gələrkən uşaqlarını tez öz yanlarına çağırırdılar. Nikolas söyür və təhdid edirdi. Ətrafdakıların münasibəti Terezaya təsir etmirdi. Əgər ona vəsi olan Nikolas onunla bir evdə yaşayırsa, dünyada ondan daha gözəl nə ola bilər.

Tereza ayda bir dəfə Ermenonvil qəbiristanlığına anasının qəbri üstə gedir, həftədə bir dəfə isə qayıqla kiçik

adaya üzüb ərinin qəbri üstə gül-çiçək gətirirdi. Vicdanını təmizləmək üçün Jan-Jakin sarıbüllərinə hələ qulluq edir, onlar üçün qaymaqçıçəyi axtarıb tapır, ölən quşların yerinə yenilərini alır.

Əvvəllər Ermenonvil sakinləri də onu söyürdülər. Sonralar isə qocalmaqda olan Terezanın görkəminə alışdılar; Tereza sakitcə və ağır-ağır gələrək öz mərhumlarını yoluxur, sonra «Jan-Jakin sığınacağı»na baş çəkib özünə omlet sifariş edir, bir-iki qurtum tünd-qızılı çaxır içir, mərhum ərinin sevə-sevə etdiyi kimi, balıqları və ördək bala-larını yemləyir, Moris ata ilə aram-aram söhbət edirdi.

Bir dəfə, Nikolas Parisə getdiyi vaxt, Plessinin keşişi Terezanın yanına gəlib onu kilsənin xeyir-duası olmadan müsyö Montretu ilə həyasız yaşadığına görə töhmət etməyə başladı. Tereza qorxuya düşdü və Nikolas Parisdəki eys-ışrətindən sonra yatıb-ayıldıqda müticəsinə ona işarə etdi ki, nikah kəsdirmək lazımdır. Nikolas qeyzlənib onu qoltuqağacı ilə bərk əzişdirdi.

İki gün sonra sarıbüllələr yox oldu. Tereza qancıq it Ledini və o vaxt Jan-Jakin halını xatırlayaraq düşüncəyə daldı: yaxşı ki, bu dəfə o heç bir qəm-qüssəyə düçar olmayacaq. Sonralar Tereza Nikolasdan soruşdu ki, sarıbüllələrin təzələrini ala bilər, ya yox. Nikolas qəzəblə onun sözünü yarımcıq kəsdi:

– Öz mərhumun üçün gül-çiçək apardığın da yetər.

Bastiliyaya hücum Nikolası bərk əsəbiləşdirmişdi. Belə də cahil xalq olar! Nikolas bir aristokrat kimi düşünür. Həmişə bu əclaflara nisbətən kübar cənablarla daha tez ümumi dil tapa bilir; bundan əlavə, Nikolası bu məsələ də qəzəbləndirmişdi ki, onun böyük himayədarı olan şahzadə Konde belə tələsik xarici ölkəyə getməli olmuşdur. Əlbəttə, şahzadə uzun müddətə getməyib. Qara camaatın hakimiyyəti möhkəm olmaz, lütlər tezliklə öz ağılsızlığına peşman olacaqlar, səbəbkarları, həm də minlərcəsini isə dar ağacından asacaq və şaqqalayacaqlar.

– Əclaflara heç bir aman verilməməlidir! – Nikolas tələb edirdi.

Lakin mühacirlərin geri qayıtmaları hələlik mümkün olmadığından, Plessi meyxanasında Nikolasa öz dilini saxlamasını təklif etmişdilər. Bu uzunqulaqlar orada insan

hüquqları haqqında öyüd-nəsihətə başlamış və Nikolası ağa quyruğu adlandırmışdılar. Ətrafdakı həyat getdikcə daha dolaşiq, daha tutqun, daha darıxdırıcı olurdu. Bu lənətə gəlmiş cahil Fransa onun lap zəhləsini tökmüşdü. O, böyük həvəslə Londona qayırdı, amma onun kimi əlil sabiq at çapma ustası orada nəyə bel bağlaya bilərdi? Heç olmasa, buraya Terezanın adına Cenevrə təqaüdü gəlir.

Nikolas vaxtaşırı yenə Parisə gedirdi. Pale-Royalın qonşuluğundakı yarıqanuni meyxanalarda öz məsləkdaşları ilə – sabiqlərin lakeyləri və dəlləkləri ilə, birincidərəcəli restoranların yeni qayda-qanun üzündən qazancdan məhrum olmuş xidmətçiləri ilə görüşürdü. Onlar deyirdilər ki, Paris tənəzzül etmişdir. Adamlar at belində gəzmək əvəzinə, rolikli konkilərdə qaçırlar. Tərəqqi dövrünün incə əyləncələri əvəzinə, uşaq oyunu olan ju-ju ilə əylənirlər.

336

Nikolas Parisdə olduğu vaxtlar Tereza syer Bessanın yaraşıqsız kiçik evində tək-cə qalardı. Plessi vadisində daim əsən külək çürük damın samanlarını xışıldadırdı. Tereza öz dolu döşlərini qabağa verib ağır-ağır nəfəs alaraq biçimsiz halda boş-boşuna oturardı; o, görkəmcə öz yaşından xeyli böyük nəzərə çarpırdı. Camaat ona «cəmdək», «sal daş», «ağırtərpənən fil» deyib sataşardı. O, ağızını azacıq açıq qoyub mürgüləyirdi, yanaqları sallanır, ağır göz qapaqları gözünü örtürdü. Külək birdən onu bihuşluqdan ayıldır, Tereza soyuqdan donan əllərini muftanın¹ içərisinə keçirib gizlədirdi. O, həvəslə ocağı qalamaq istərdi, amma qorxurdu ki, israfçılıq edər, qorxurdu ki, sonra sevimli Nikolası onu cəzalandırar.

Tereza – Allah bilir ki, neçənci dəfə – yenə yüngülcə köksünü ötürüb ayağa qalxaraq yır-yığış etməyə başladı, çünki külək miskin müxəlləfatı tez-tez qalın tozla örtürdü. Sonra öz paltarlarına baxdı – o, bunu tez-tez və həvəslə edərdi. Budur, paltarları düzülüb asılmışdır: qısa rəqqasə tumanları, voklüz kətanından qadın tumanları, qara taftadan mantiya, bir cüt ipək və bir cüt adi iplik əlcək, ləçəklər, çoxlu miqdarda ləçək: kətan, krujevalı muslin² ləçəklər, ləntli və ləntsiz ləçəklər – hamısı da ala-bəzək. O, şəfqətlə öz paltarlarına baxırdı, onların hamısının yaşı çox idi. O, bu

¹ Mufta – qadınlara əllərinə keçirdikləri xəz

² Muslin – ipək, yun və ya pambıqdan toxunma nazik parça

paltarları sevə-sevə və ağıllı-başlı baxaraq seçmişdi, bu paltarları geyib bayıra çıxarkən onu çox kişilər həsrətli nəzərlə yola salmışdı. İndi bu paltarların hamısı ona dardır, amma tikilərkən ehtiyat hissələri olduğundan onları genəltmək, çox-çox genəltmək mümkündür. Tereza paltarlarından birini götürüb sökməyə başladı. O, hansı parçaların indi dəbdə olduğunu yadına saldı: zolaqlı florensiya, berrəngli pekin, sisiliana, nankin¹. Bunlar isə *a la*² züleyxa, türksayağı kiçik jiletləri olan sevimli uzun dar jaketlərdir. Tereza fikrə getdi: necə etməli? Mərhum Jan-Jaka baxıb ondan nümunə olaraq tikdirdiyi qalın parçadan içliyi olan rahat ev tuflilərini geysinmi? Bəlkə, öz Kolasını belə pinti halda qarşılamaq üçün əməlli-başlı geyinib-kecinsin?

Tereza tələsmədən səliqə ilə geyindi və hətta üzünə azca ənlük də vurdu. Sonra küləşdən oturacağı olan kürsünü mizə tərəf çəkdi. O, Jan-Jakin yumşaq və rahat səndəlinə əlini belə vurmazdı; bu səndəl onun sevimli Kolasının idi. Tereza əyləşdikdən sonra başını əlləri arasına alıb gözləməyə başladı. O, gözləməyə adət etmişdi; həyatının çox hissəsini gözləməklə keçirmişdi, gözləmək heç də o qədər pis şey deyildi. Öz təcrübəsindən görmüşdü ki, intizarında olduğun adam və həsrəti çəkilən şey, ən nəhəyə, gəlib çıxır.

Adət etdiyi ev əşyaları gözü qarşısında idi. Budur, üstündə ağ-göy örtüklər olan çarpayılar. Hətta spinet də buradadır. Nikolas bir dəfə onu satmaq istəmişdi, amma ona lap cüzi pul verirdilər. Buna görə və bir də ki onu, Terezanı çox sevdiyinə görə Nikolas bu spineti özü üçün saxlamaq qərarına gəlmişdi. Sarıbüllələr daha yoxdur, amma qəfəslər və qravürələr divarlarda idi; budur, çox gözəl və çoxdan tanış şəkillər olan «İflic olmuş dilənçi» və «Monmoransidəki meşə». Monmoransi indi onun Jan-Jakinin şərəfinə Emil adlandırılır. Sandıqça da buradadır, yazı-pozular da içindədir. Tereza oraya daha bir kağız da qoymuşdur, bu kağız onun sevimli Montretusunun gözəl çapar olduğunu təsdiq edən şahzadə Kondenin məktubudur.

¹ Florensiya, pekin, sisiliana, nankin – müxtəlif parça adları

² A la – fransız ifadəsidir; sayaq, kimi deməkdir; məs.: *a la züleyxa* – yəni şərqsayağı paltar

Tereza mizin arxasında əldən düşür, gözləyir, mürgüləyir, yenə gözləyirdi. Hər şey onun şüurunda bir-birinə qarışırdı, axı ətrafdakı şeylər elə həmin şeylər idi, buna görə də Tereza daha ayırd edə bilmirdi ki, haradadır: Parisdə, Platrier küçəsindəmi, Ermenonvildəki Yay evindəmi, yoxsa Plessidə — syer Bessanın evindədir? Bir dəfə o qorxub qışqırdı: ona elə gəlmişdi ki, guya, anası onu səsleyir. Ancaq bu yalnız külək idi... Sonra onun başına belə bir fikir gəldi: ərinə zond yeritmək vaxtı deyilmi? Jan-Jak ilə Nikolas bir-birinə qarışırdı, o da bilmirdi ki, ərinin kürəyini oxlasın, yoxsa ona zond yeritsin. O, bütün həyatı boyu həmişə bir kimsəyə qulluq etmişdi, bu, onun üçün xoş bir tələbat olmuşdu, bir kimsə ilə əlləşməli olmadıqda, elə bil ki, nəyi isə çatışmırdı.

338

Bundan sonra o daha heç bir gözəl parçadan özünə paltar tikdirə bilməyəcək. Əgər o, balaca bir işarə belə vursa ki, təzə paltar istəyir, Nikolas onu söyüb biabır edər, hələ, üstəlik, döyər də. Əslinə baxsan, ona təzə paltar heç lazım da deyil. Ona fil deyirlər, onu səfehlin lap böyüyü adlandırırlar. Axmaq olmağına axmaqdır, amma bu, onun faydasınadır. Qoy lap fil olsun, amma başqa birisi deyil, məhz o, Tereza Fransanın iki ən görkəmli kişisini – sağlığında olduğundan daha çox indi tərifiyəkləri Jan-Jakı və özünün sevimli Nikolasını, bütün ölkədə ən gözəl çapar at tövləsi olan məşhur tetersollun¹ keçmiş sahibini tovlaya bilmişdir. Ağalar Jan-Jakin ardınca qaçdıqları kimi, Nikolasın da ardınca qaçırıdılar. Bütün Fransa onun ərlərindən ötrü vuruşmuş, amma onlar ona, Terezaya nəsis olmuşdu, hər ikisi də onu sevmişdi, onlardan biri ondan ötrü o birisini öldürmüşdü. Hətta kübar cənablar da ona aşıq olmuşdular; doğrudan da, çox gözəl həyat idi, eh, Tereza gözləməyi bacarırdı! Heç bir vaxt da əbəs yerə gözləməmişdi, o, həmişə onun yanına qayıdırdı...

Tereza mürgü içərisində xoşbəxtcəsinə səfeh-səfeh gülümsəyirdi, hər şeyin bir-birinə qarışıb birləşdiyi başgicəllədən bir bihuşluq içərisində idi. O gözləyirdi. Külək də damdakı samanları xışıldadırdı.

¹ Tetersoll – əsərdə adam adıdır; bəzən çapar at tövlələrinə də öz sahibinin adını verirdilər.

III fəsil

NİKOLAS YENƏ AT BELİNDƏDİR

İllər boyu özü barədə heç bir xəbər verməyən bir cənab Nikolas ilə Terezanın yanına gəlmişdi. Onların qarşısında duran bu cənab – keçmiş serjant, Terezanın ögey qardaşı, vətəndaş Fransua Renu idi.

O çox əldən düşmüşdü, indi onun üçün əvvəlki çoxdanışan, coşqun, özündən məmnun olan əyyaş rolunu oynamaq çox çətin idi, amma buna baxmayaraq, o, bu rolu oynayırdı.

Fransua günün əhvalatlarından söz açdı, onların halına acıdığını söylədi, axı o, bütün qəlbi ilə inqilabçıdır. Öz sevimli yeznəsi Jan-Jakin ideyalarına həmişə yüksək qiymət vermiş və hətta bu ideallar uğrunda ingilis müstəbidlərinin muzdlu əsgərlərinə və onlar tərəfindən satın alınmış vəhşi hindulara qarşı Amerika meşələrində ilk vuruşanlardan biri olmuşdur.

Fransua tez-tez danışa-danışa yoxsul otağı diqqətlə nəzərdən keçirirdi. O, məmnun halda sezdi ki, müxəlləfatın hamısı ona tanışdır, ilk növbədə isə tanış sandıqça hələlik öz yerindədir.

– Bəs sandıqçada hələ bir şey varmı? – daha özünü saxlamaq iqtidarında olmayıb soruşdu.

– Bəli, bəs necə! – Nikolas kinayə ilə cavab verdi. – Məsələn, şahzadə Kondenin mənim miskin şəxsiyyətim haqqındakı məktubu oradadır.

Tereza isə Fransuanın necə məyus olduğunu görüb məğrurcasına dedi:

– Hamısı, bütün yazı-pozular salamatdır. Markiz, həmin o sabıq, bunları mənimsəmək istəyirdi, amma Nikolas ona yaxşıca bir qulaqburması verdi.

Fransua razılıqla dedi:

– Mən həmişə deyirdim ki, bizim Nikolas fərasətli kişidir.

– Sənə nə olub, köhnə cüvəllağı, yoxsa elə bunu mənə deməyəmi gəlmişən? – Nikolas maraqla soruşdu.

Belə olduqda, Fransua hərbi adam kimi döşünü irəli verib belə bir nitq söylədi:

– Mənim əzizlərim, sən, anabir doğma bacım və ica-zənizlə desəm, sən – mənim yeznəm, hər ikiniz, heç Allah da bilmir ki, mənə nələr etmişsiniz. Amma mən kin sax-layan deyiləm. Bir ailə başçısı kimi, mərhum anamızın ölüm yatağında ona vəd etmişdim ki, sizi qayğısız qoyma-yacağam. İndicə əziz anamın qəbri üstə olub əlimi ürə-yimə qoyaraq onu əmin etdim ki, serjant Fransua Renuya arxayın olmaq olar; o, ağzına su alıb duran deyil, sözünün üstə möhkəm durandır.

– Suyu burax getsin, – Nikolas qaşqabaqlı halda hökm etdi, – təmiz fransız dilində de görək ki, qoltuğunda yenə nə daş gizlətmisən?

Fransua Nikolası ləyaqət və həqarətlə dolu çərəki bir nəzərlə süzüb sözünə davam etdi:

– Mən deputat Şaplenlə bir balaca tanışam. Hətta cəsarət edib deyə bilərəm ki, biz dostuq. Qiyamət adamdır! Təbiət və idrakın sədaqətli kahinidir, bizim Jan-Jakin əsl şagirdidir. Dağ partiyası bunu özünə şərəf sayır ki, Şaplen onun rəhbərlərindən biridir. O, sizə məlum olduğu kimi, əvvəlcə kapusin¹, sonra isə Bluada yepiskopunun baş vikarisi² idi. Lakin ilan öz köhnə qabığından çıxdığı kimi, o da köhnə zehniyyətdən xilas oldu və indi onun fəlsəfəsi elədir ki, bundan yaxşısı heç lazım da deyil. Şaplen bədii ədəbiyyatın düşkünidür, Jan-Jaka hörmət edir və onun dul arvadı ilə məmnuniyyətlə tanış olar. Qadının təvazö-karlığı, sədaqəti və xeyirxahlığı haqqında «Etiraf»da oxu-yub, mən özüm də ona tərifli şeylər çox danışmışam.

Nikolas gülümsədi:

– Əgər yalan deyirəmsə, heç yerimdən qalxmayım, – mən bir çox böyük cənablarla, hətta nəslə şahzadələrlə dostluq etmişəm. Hələ nə qədərinə də at minməyi öyrət-mişəm! İndi mən durub avam camaat arasından çıxmış bitli-sirkəli bir deputatın qarşısındamı yalaqlanacağam? Kapusinini qarşısında? Kapusinlərin hamısı iylənib qoxu-muşdu.

– Əziz yeznəm, – Fransua cavab verdi, – mən sənə yerinə olsaydım, dilimi bir az gödək elərdim. Kral nəslindən olan sabiq şahzadələr üçün indi sənə heç kəs quru bir su

¹ Kapusin – xüsusi başlıqlı plaş geyən Roma katolik rahibi

² Vikari – müavin (*lat.*), *burada*: yepiskopun müavinini

da verməz, mənim keçmiş Kapusinim isə çeçələ barmağının bir işarəsi ilə səni talerlərin içində basdırı bilər. Talerlərin üstünüzə yağış kimi töküldüyünü isə görmürəm. Əgər dul Russo qanunverən Şaplenin ehtirasını bir balaca yerindən oynadarsa, talerlər üstünüzə leysan yağışı kimi tökülər.

– Başa düşürəm, – deyə Nikolas etinasızca söz atdı, – sən, əlbəttə, mənim Terezama vasitəçilik etdiyən üçün öz Şaplenindən hər hansı ucuz sədəqə dilənməkdən vaz keçməzsən, mən isə gərək əllərimi başıma döyüb qalam, eləmi? Yox, qardaş, sənin bu nömrən keçməz.

– Bu nə haqsız etimadsızlıqdır! – Fransua dilləndi. – Mənciyəz səni tanıyıram və əlbəttə, səni vicdanımın yol verdiyi kimi deputat Şaplənə çox tərifləmişəm. Belə ki, vətəndaş Şaplen nəinki təkcə Jan-Jakin dul qalmış arvadını, həm də onun ləyaqətli himayədarını gözləyir.

Tereza ilə Nikolas, nəhayət, deputata təqdim olunmaq üçün serjantin hesabına Parisə getdilər.

Deputat tosqun, pinti və gülərlü bir adam idi. Yaxası geniş açılmış köynəyindən möhkəm peysəri olan yoğun boynu pırtlayıb çıxmışdı. Yalın bədənə geydiyi qaba yun parçadan tikilmiş şalvarı yoğun ayaqlarını tarımlaşdırmışdı. Varlı bir keşişin yanında baş aşpaz olmuş valideyni Şaplənə yaxşı yeməklərə iştaha irs qoyub getmişdi. Ümumiyyətlə, o, gen-bol yaşamağı sevirdi. Şaplen özünü zər-zinət ilə əhatə etmişdi. Onun evi böyük sənətkarların çəkdikləri gözəl şəkillərlə, müxtəlif qədəh, incə biçimli pillələr, hər cür bədii nümunələr ilə dolu idi. İlk gənclik illərindən ehtiram etməyə alışdığı müqəddəs dini şeyləri, nadir tapılan nəfis qədim əşyalarla və ilk növbədə, nadir ədəbi materiallarla – əlyazmalar və qədim kitablarla əvəz etmişdi. Həyata həris gözlə baxan Şaplen hər şeyi – elmi, incəsənəti, qadınları, dadlı xörəkləri acgözlüklə aşırırdı. O, coşqun fantaziya malik idi və daim macərə dalınca qaçırdı. Şaplen agentləri gizli olaraq Baqatel qəsridə toplaşan mühacir aristokratların sui-qəsdinin üstünü açmışdı, onları tutmağı əmr edib hamısını məhkəməyə vermişdi. Bir dəfə onun özü də qraf Artua və digər sabiqlərin muzdlu qatilləri tərəfindən hücumla məruz qalmışdı. Onu yaralamışdılar, amma xoşbəxtlikdən, ağır yaralanmamışdı və o vaxtdan bəri xalqın daha böyük məhəbbətini qazanmışdı.

Həmin illərdəki Paris yaxşı nitqlərin azlığından şikayət edə bilməzdi; Şaplen natiqlərin ən yaxşılardan biri hesab olunurdu. Onun bəlağətli nitqi antik möhtəşəmliyi və əhli-səlib vaizlərin fanatizmini Jan-Jakin həssas xəlqiliyi ilə özündə birləşdirirdi. Kütlələr onun natiqlik məharətindən həzz alırdılar.

Jan-Jaka aid olan hər bir şey onda qızgın maraq oya-dırdı. Nikolas ilə Tereza müəllimin aydın xırda xətlə yazdığı yığın-yığın nəfis kağızları ona göstərdikdə gözləri alışıb-yandı. O, ətli əllərini nəvazişlə səhifələrin üstünə çəkirdi.

Şaplen Terezanı qədimi canlı bir nadir şey kimi salam-ladı. Bədəncə və ruhca ağır tərənən bu filin görkəmi onu mütəəssir etdi. O, Jan-Jakin sadə və həlim rəfiqəsini və onun himayədarını inandırdı ki, özlərinin bütün əlyazmaları ilə Parisə gəlib onun evinin yaxınlığında onun vəsaiti ilə məskən salsınlar.

342

Nikolas məmnun halda udqunub tüpürdü. Nə yaxşı ki, əlyazmaları markizdən geri tələb etmək o vaxt ağılına gəlib! Nikolas təqdir edirmiş kimi xəyalən əlini öz çiyinə vurdu. Onun duyğu hissi həmişə düz olub. O hətta ən əlverişsiz və zərərli şəraitdən də xeyir qoparmağı bacarırdı. Onun yerinə hər hansı bir başqa adam olsaydı, bu yazı-pozulara sıxılıb suyu çıxarılmış bir limon kimi baxar və onları olduqları yerindən tərptəməzdi. O isə zəhmət əsirgəməyib bacarıqla tərtib edilmiş məktub vasitəsilə əlyazmalarını ələ keçirə bilmişdi. İndi isə budur, gücdən düşmüş bir torpaq yeni, güclü cücərtilər verir.

Tereza onun mərhum Jan-Jakını yeni Parisin necə qızgın bir məhəbbətlə yad etdiyini xoşbəxtcəsinə və küt bir heyərlə müşahidə edirdi. Vətəndaş Şaplen axı dindar adamlardandır və deməli, bu şeylərin mənasını başa düşür, o da onun əziz Jan-Jakının müqəddəs bir adam olduğunu söyləyirdi. Elə hamı onun haqqında belə deyir. Hər yerdə onun büstləri qoyulmuşdur, bütün vitrinlərdə onun şəkilləri gözə çarpır. De Qrennel və Platrier küçələrində, onun keçmiş illərdə Jan-Jakla birlikdə yaşadığı evlərə xatirə lövhələri vurulmuşdur. Terezaya indicə laqeydcəsinə, yaxud hətta yuxarıdan-aşağı baxan bir adam onun Jan-Jakin dul arvadı olduğunu bilən kimi siması dərhal dəyişib kilsədəki kimi pərəstişkar bir görkəm alır.

Tereza haqqında çoxlu qəzet məqalələri dərc edilirdi, hətta kitab da yazılmışdı. Onun karandaş və boya ilə şəklini çəkirdilər. Bir qravüra xüsusilə yaxşı idi: Tereza qəmgin payız mənzərəsi fonunda Ermenonvil gölü sahilində gəzir, arxa planda Qovaq ağacları və sərdabənin olduğu kiçik ada görünürdü, vüqarlı və kədərli Tereza isə azca buxaq sallamış, qocalmaqda olan nəcib bir xanım kimi başında ləçək, əlləri muftasına keçirilmiş halda gəzişirdi.

Qravüra «Jan-Jakın rəfiqəsi» adlanırdı. Bu qravüranı hər yanda satırdılar. Tereza onu görcək rıqqətə gəldi. Bax, demə, Tereza belə imiş! Hamı onu söyür, ona «fil, axmaq arvad» deyirdi, amma demə, o, belə şöhrətli bir xanım imiş. Heyif ki, Jan-Jak bunadək yaşamadı, heyif ki, onun sədaqətli rəfiqəsini necə alqışladıqlarını görmür. Amma böyük xoşbəxtlikdir ki, Kola bunu görür!

Terezanın şəxsiyyətinə pərəstiş Fernandı qəzəbləndirmişdi. O, özünün bu qadınla olan əlaqəsini çoxdan unutmuşdu, buna çoxdan xitam verilmişdi, amma onu əsəbiləşdirən şey müəllimin xatirəsinin belə gülünc və hətta eybəcər şəkildə hörmətdən salınması idi. Fernand bir sıra tərəddüdlərdən sonra bir tədbir görüb-görməməli olduğunu öz dostu Lepeletedən soruşdu. Öcəşməyi sevən Lepelete mənfi cavab verdi. Onun fikrincə, bütün vəziyyət, sadəcə olaraq, gülümlə və əyləncəlidir.

Lepelete dedi:

– Jan-Jakın özü, yəqin ki, Terezaya bu qədər diqqət yetirildiyindən məmnun olardı. Amma o, bəlkə, tabutda gülür də, lakin ölü dodaqlar susur. Əgər siz Tereza haqqındakı bu təsirli təmsillərin başdan-ayağa yalan olduğunu sübut etməyə başlasanız, onda Jan-Jakın xatirəsinə də, öz-özünü də pis xidmət göstərmiş olarsınız. Dindar adama sübut etməyə çalışın ki, quru cəsədlər heç də təbərrük deyil, uydurulmuş yalan şeydir, onda onlar bu quru cəsədlərə qarşı deyil, sizə qarşı qalxacaqlar.

Şaplenin qızğın fəaliyyəti nəticəsində Terezaya səcdə olunması geniş ölçü alırdı. Şaplenin dostu məşhur dramaturq Buyi «Jan-Jak və onun rəfiqəsi» adlı bir pyes yazmaq həvəsinə düşmüşdü. O, Terezanın yanına gedib müəllimlə keçirdiyi həyatı nağıl etməsini xahiş etmişdi. Lakin Terezadan ağıllı bir şey əldə etməyin çətin olduğunu

görüb Nikolasa müraciət etmişdi. Nikolas ona Terezanın Jan-Jakla məhrəm həyatından və özünün Jan-Jakla dostluğundan bir yığın ürəyəyatan qısa lətifə söylədi. Pyes keçmiş İtaliya, indiki Bərabərlik teatrında tamaşaya qoyuldu. Tamaşaçılar göz yaşını axıtmış, Terezanı Jan-Jakın büstünü qucaqlayıb öpməyə məcbur etmişdilər, camaat uca nidalarla onu alqışlamışdı, tamaşa misilsiz bir müvəfəqiyyət qazanmışdı.

Dramaturq Buyinin Nikolas ilə söhbətində Terezanın Jan-Jak tərəfindən Tərbiyə evinə verilən uşaqlarına xüsusilə çox yer verilmişdi. Jan-Jakın əməlinə köhnə üsulidərə zamanı hökm sürən bərabərsizlik, azad olmamaq və qardaşlıq etməməklə bəraət qazandırılırdısa da, bununla belə, onun parlaq surətinə kölgə düşürdü. Nikolas təkid edirdi ki, Tereza Jan-Jakın ona verdiyi əzabları unutsun və Jan-Jakın bu qədər çox söz-söhbətə səbəb olan bədnam hərəkətini fədakarlıqla ona bağışlasın. Tereza Jan-Jakın «Təsəlli» adı ilə məşhur olan mahnılarının avtoqrafını müzayidə ilə satdı, alınan pulu isə atılmış uşaqların saxlanılmasına ianə etdi. Həmin müəssisənin, əyinlərində qara formalı paltar, papaqlarında üçrəngli dəmir nişan olan, indi «Fransanın uşaqları» adlanan sakinləri Terezaya təşəkkür etməyə gəldilər. Bu əhvalata görə də dəryalarca göz yaşını axıdıldı.

Nikolas, nəhayət, hər şeyi kölgədə buraxan bir fırladaq da fikirləşdi. Deputat Şaplenin minnətdarlığını əldə etməyi nəzərdə tutaraq, «Yeni Eloiza»nın əlyazmasını ona təqdim etməyə Terezanı məcbur etdi. Tereza bu avtoqrafı Şaplenin anadan olmasının otuz beş illiyi günündə ona təqdim etdi.

Jan-Jak «Yeni Eloiza»nın üzünü xüsusi bir diqqətlə dörd dəfə köçürmüşdü. Özünün kübar məşuqələrindən birisi üçün hazırladığı həmin nüsxəni xüsusi bir məhəbbətlə işləmişdi, lakin sonra öz xanımı ilə küsüb əlyazmanı sandıqçaya qoymuşdu. Tereza indi elə həmin nüsxəni Şaplenə vermişdi.

Xırda qəşəng xətlə yazılmış sarımtıl ağ vərəqləri Şaplenin əlinə verərkən Terezanın alışıb-yanan sifəti səyridi. Axı bu vərəqləri yazarkən Jan-Jak Tereza ilə yanaşı oturardı. O, Jan-Jak üçün göy mürəkkəb, qızıl haşiyəli çoxlu kağız

və narın qum əldə etməyin nə qədər zəhmət tələb etdiyi və bütün bunların necə baha başa gəldiyindən anasının necə deyib-donquldandığını yaxşı xatırlayır. Jan-Jak, şübhəsiz ki, bu əlyazmasını ona, Terezaya oxumuşdu; axı Jan-Jak hər şeyi ona oxuyurdu. Sonra isə bu əlyazmaların üstündə nə qədər mübahisə etmişdilər! Nikolas vaxtında onun anasını xəbərdar etmişdi, anası isə sandıqçanı ona vermək istəməmişdi, sonra isə əclaf Jirarden, həmin o sabiq, sandıqçanı mənqirləyib aparmışdı, amma Terezanın diribaş və çevik Nikolası bütün əlyazmaları markizin əlindən qoparıb almışdı. İndi isə budur, o, bu vərəqləri rəşadətli qanunvericiyə təqdim edir. Nikolas belə istəyir, nə istədiyini isə Nikolas yaxşı bilir.

Şaplen açıq-aşkar məmnun halda təşəkkür etdi. Təkcə qaldıqda vərəqləri sıgallayıb onları rıqqətlə və zövqlə oxudu, sonra ehtiyat və şəfqətlə, bir vaxtlar müqəddəs Lazarın yanmış sümüklərinin saxlanıldığı və kilsə müxəlləfatı müsadirə edildiyi zaman Şaplenin əlinə keçən fil sümüyündən düzəldilmiş gözəl mücrünün içinə qoydu.

Nikolas işi düz qurmuşdu. Deputat Şaplen öz minnətdarlığını gözəl cümlələrlə bitirib kifayətlənmədi. O, millət nümayəndəsi idi və nail oldu ki, millət də, öz növbəsində, Jan-Jakın dul qalmış arvadına cavab hədiyyəsi versin.

Qışda, Milli məclisin axşam iclaslarının birində Tereza Levasser – Jan-Jakın təbiətdəki arvadı zala daxil oldu. Camaatı qanunvericilərdən ayıran alçaq sürəhilər çıxarıldı, deputatlar öz səndəllərindən qalxdılar, Terezanı fəxri yerdə əyləşdirdilər.

Deputat Şaplen xitabət kürsüsünə qalxdı. O, Jan-Jaka inqilabın atası kimi haqq qazandırdı. O, Terezaya Jan-Jakın ev ocağının sədaqətli pərisi və onun həyat yoldaşı, onun Evrikleyası və Martası kimi haqq verdi.

Şaplen sonra belə bir təklif irəli sürdü – Jan-Jakın dul qalmış arvadına çox böyük təqaüd təyin edilsin.

Təklif qəbul edildi.

IV fəsil
KRALLARIN DİLBİRLİYİ

Fernand Milli məclisin yeni tərkibinin deputatı olmaq adı ilə fəxr edirdi. Milli məclisin tərkibində elmi nailiyyətləri ilə məşhur olan alimlər, alovlu natiqlər, şan-şövkət və igidlik hərisliyi ilə alışıb-yanan islahatçılar var idi. Yeni qanunvericilərin əksəriyyəti öz gəncliyi ilə fərqlənirdi, onların hamısı Fernanddan azca yaşlı idi. Perikl Afinası və Ssipion Roması dövründən bəri hələ heç bir dövləti bu qədər namuslu və istedadlı xadimlər dəstəsi idarə etməmişdi!

Yeni Məclis dərhal enerji ilə işə girişərək əvvəlki Məclis tərəfindən qəbul edilən prinsipsiz və dağınıq qərarları bütün millət üçün məcburi olan aydın və dürüst dekretlərlə əvəz etməyə başladı. Yeni Məclis sürətli bir qaydada hətta Martin Katrunun və onun kimi adamların da kəsərli olduğunu etiraf etməyə bilmədikləri bir sıra qanunlar çıxardı. Yeni qanunvericilər yeni üsuli-idarəyə sədaqətli olduqlarına and içməkdən imtina edən bütün din xadimlərini həbsxanaya saldılar, bütün zadəganların əmlakının müsadirə olunduğunu elan etdilər və ay yarım müddətində vətənə qayıtmayanları qiyabi olaraq ölüm cəzasına məhkum etdilər.

Qanunvericilik məclisinin qaynar fəaliyyəti Fernandı ruhlandırır, lakin ona bu, acı gəlirdi ki, hətta bu savadlı və qətiyyətli siyasətçilər də müstəmləkələrdə İnsan hüquqları bəyannaməsinin həyata keçirilməsi üçün özlərində kifayət qədər qüvvə hiss etmirlər. Vest-Hinddən çox az xəbər gəlirdi; bununla belə, məlum idi ki, ağ əhali çox zərər çəkmişdir. Nə Robine, nə də Fernandın özü Hortenziya və onun atasının taleyi haqqında heç bir məlumat almadıqlarından, ağla ən dəhşətli ehtimallar gəlirdi. Buna görə də Fernand daha bərk arzu edirdi ki, bütün bu qurbanlar əbəs olmayaydı və Vest-Hinddə zəncilərin azad edilməsi, nəhayət, bir həqiqət olaydı. O, müstəmləkələrin dərisirəngli əhalisinə tam hüquq bərabərliyi verən Lepeletenin qanunlarının bərqərar olunmasını, onun özünün, yəni Fernandın isə bu qanunları həyata keçirmək məqsədilə

Kap-Franseyə göndərilməsini öz həmkarlarından tələb edirdi. Lakin bunu heç kəs eşitmək belə istəmirdi.

– Əziz dost, – ona cavab verirdilər, – biz, hər şeydən əvvəl, inqilabı burada, ölkə daxilində möhkəmlətməliyik. Dənizin o tayında müharibə axtarmaq bizə lazım deyil: bu, bizim öz sərhədlərimizdədir.

Bu, belə idi də. Mühacirlər Koblents şəhərini əks-inqilabın baş qərargahına çevirmişdilər. Orada, Fransa sərhədinin bilavasitə yaxınlığındakı alman torpağında hərbi qüvvə toplayırdılar. Avstriya ilə Prussiya isə onlara hər cür vasitə ilə kömək edirdi. Yeni Fransanın rəhbərləri əsaslı surətdə belə hesab edirdilər ki, kral mühacirlər və xarici ölkə sarayları ilə dilbirdir və onları azad edilmiş xalqın üstünə tezliklə hücumə təhrik etməyə çalışır.

Deputatlardan bir çoxları belə hesab edirdilər ki, mür-təce Avropa krallarının Fransaya birgə hücumunu qabaqlayıb ultimatum vermək lazımdır. Onlar preventiv müharibə tələb edirdilər. Fernand bu nöqtəyi-nəzərin qızğın tərəfdarı idi.

– Qoy Avropa bilsin ki, – Məclisin xitabət kürsüsündən car çəkirdi, – düşmən qüvvələrin çağırışına cavab olaraq qılıncla, idrak və sözlə silahlanmış on milyon fransız bütün dünyanın simasını dəyişdirər və bütün taxt-tacları devirə bilər!

Məclis, kralı yeni Fransaya qarşı əlbir olan hökmdarlarla müharibəyə sövq etmək ümidi ilə dəfələrlə onun yanına deputatlar heyəti göndərmişdi.

Bir dəfə belə bir deputatlar heyətinə Fernand başçılıq edirdi.

Əvvəlki saray təşrifatı solğunlaşmış və xeyli ixtisar edilmişdi. Bununla belə, Tüilri sarayında uzun dəhlizlər və geniş avanzallar¹, keşik çəkən şveysarlar² və əzəmətlə təzim edən kamergerlər hələ də qalmaqda idi. Fernand təşrifat qaydasına əməl edərək kralın gonbul əlini öpdü. Lət bədənli Lüdvik oturub domba gözlərinin qapaqlarını tez-tez qırırdı; açıq-aşkar hamısını Bastiliyaya salıb dustaq etmək istəyən kralın qiyamçılarla danışmaqdan necə çiyərəndiyini aydın görmək olurdu.

¹ Avanzal – baş zalın qabağındakı otaq

² Şveysarlar – Fransa krallarının sarayında muzzdlu gözetçiliyə götürülmüş isveçrəlilər; sonralar, ümumiyyətlə, gözetçilərə belə deyirdilər.

Fernand özünün çox məharətlə tərtib edilmiş və qanunverici korpusun tələbləri şərh edilən ehtiramlı və eyni zamanda təhdidli nitqini söylədikcə kralın kök, yorğun və gərgin sifətinə diqqətlə baxır və hamar alnı arxasında nə kimi fikirlər oynadığını aydın təsəvvür edirdi. Bu Lüdivik Burbon öz xalqını və ölkəsini sevir və öz Fransası üçün hər şeydən keçməyə özünü borclu hiss edirdi. Lakin eyni zamanda, axı o – kraldır, bir çox kral nəsilərinin törəməsidir və buna görə də Allahın verdiyi mütləqiyyətin bərpa olunması üçün bacardığını etməyə özünü borclu hiss edir. O, Ağ zanbaqlar qarşısında məsuliyyət daşdığı kimi, Üçrəngli bayraq qarşısında da məsuliyyət daşıyır. Bax buna görə də o həm burada, həm də orada qətiyyətsizlik göstərir və bu, zavallı, bədbəxt, rəhməlayiq və çox təhlükəli bir adamdır.

Lüdivik də Fernanda, fəlsəfəyə olan hədsiz marağı üzündən vaxtilə Jan-Jaka böyük qonaqpərvərlik göstərmiş axmaq bir qocanın cəsarətli oğluna baxırdı. Amerika üsyançılarının yanında gənc Jirardeni ayağından güllə ilə yaralamışdılar, o isə bundan özünə ibrət dərsi almamışdı. İndi budur, cəsarət edib ayağını çəkə-çəkə buraya gələrək kralın gözü qarşısında durub tələb edir ki, kral öz qardaşlarına, Avropanın hakimi-mütləqlərinə müharibə elan etsin. Onun, gənc Jirardenin nə vecinə! O, təbiətən və öz peşəsi etibarilə qiyamçı və xaindir, onu Allah belə yaratmışdır. Cəhənnəmdə onun işi, əlbəttə, çox yaman olacaq, yer üzündə isə bu xoşbəxt uşaq nə istədiyini özü yaxşı bilir. Lüdivikə isə Allah belə yüngül bir tale qismət etməmişdir. O, yenə öz daxili səsinin əksinə olaraq bu zirzibillərə bir para qeyri-müəyyən təminat verməlidir.

Lüdivik öz aram və fəndgir nitqində vəd etdi ki, ona sədaqətli olan qanunvericilik məclisinin təkliflərinə xeyirxahlıqla baxacaqdır. Özlüyündə isə fikirləşirdi ki, nə yaxşı, elə bu həftə öz əmioğlanlarına, Roma imperatoruna, Prussiya, İspaniya və İsveç krallarına məxfi məktublar göndərə bilib. Bu məktubunda onlardan xahiş edirdi ki, birgə hərbi qüvvə ilə Fransadakı üsyanı yatırınsınlar və beləliklə, hərəmərcliyin, bu dəhşətli müsibətin bütün Avropaya yayılmasının qarşısını alsınlar.

Lakin xalq nümayəndələri qeyri-müəyyən vədlərə çox dözə bilmədilər, Avstriya ilə Prussiya yeni Fransaya qarşı

yönəldilmiş ittifaq bağlayan kimi məsələni hərbi yolla həll etmək üçün kraldan razılıq almağa nail oldular. Yeddi səsə qarşı qanunvericilik məclisi hamılıqla coşqun ruh yüksəkliyi şəraitində müharibə elan edilməsinə səs verdi.

Qanunvericiləri bürümüş coşqun ruh yüksəkliyi xalqı öz ardınca apardı. Fransanın bu qədər xoşbəxtcəsinə əldə etdiyi azadlığı oğurlamaq üçün Avropa kralları gizlicə dilbir olmağa başladılar. Nə olsun, Fransa həyasız yırtıcıları darmadağın edəcəkdir. Özünün minillik tarixi boyu fransız milləti heç bir vaxt öz haqq işinə belə qətiyyətli inam hissi ilə müharibəyə başlamamışdır. Saysız-hesabsız könüllülər inqilab bayraqları altında – azad Fransanın üçrəngli bayraqları altında axışb gedirdilər.

Vətəndaş Jirardeni, bu sabiq markizi də fərəhli bir coşqunluq bürümüşdü. Lüdovikin qaçması onu sarsıtmışdı, bu qaçış taxt-tacı xalqla bağlayan əlaqəni qırmışdı. Lakin indi Lüdovik öz vətəninin rifahı naminə və öz bədbəxtliyinə Avstriya ilə uzun illərə bağlanmış ittifaqı qırmış və öz arvadının vətəninə, öz arvadının qardaşı oğluna müharibə elan etmişdir. Buna görə də hamı dərhal onun keçmiş səhvlərini və zəif cəhətlərini unudtu, kral ilə xalq arasında yenidən qırılmaz birlik yarandı. Bəs necə! Axı alicənab və bilikli kral xalqın mənafeyini öz sülaləsinin mənafeyindən yüksək tutmağı bacarmışdı. Ümumun iradəsinə tabe olmuşdu. Jan-Jak tərəfindən irəlicədən göstərilmiş yolda daha bir yeni və böyük addım atılmışdı.

Vətəndaş Jirarden fransız ordularının komandanlarının, general Lafayetin, Roşambo və Lüknerin yanına getdi. O, Yeddiillik müharibə zamanı Qastenbek yaxınlığındakı vuruşmada düşmən ordusunun baş komandanı, Braunşveyq hersoquna qarşı öz gücünü bir dəfə müvəffəqiyyətlə sınağına istinad edərək hazırkı kampaniyada iştirak etmək üçün öz xidmətini təklif etdi. Lafayet onun təklifini rədd etdi: guya, orduda rəhbər vəzifə daşıyan sabiqlər çoxdur. Bu, Jirardenə çox bərk toxundu. Bununla belə, öz qüssəsini ürəyində dəfn etdi. Bunu hətta oğluna da danışmadı.

Jirarden başqalarına ruh yüksəkliyi verməklə kifayətlənməli oldu. O, buna nail oldu ki, onun departamenti orduya daha çox könüllü verdi. Jirarden orduya daxil olmaq

istəyən hər bir kəsə yolxərci və ayaqqabı almaq üçün iyirmi beş livr bağışlayırdı. Könüllülərin sayı çox böyük bir ölçüyə çatdıqda isə Jirarden onlar üçün öz qəsridə bayram şənliyi düzəltdi və onlara odlu bir nitqlə müraciət etdi. O dedi ki, əgər o, amansız və zalım qaba hərbi təlim keçmiş əsgərlərlə Braunşveyq hersoqunu qaçmağa məcbur etməyə nail olmuşsa, onda buna heç şübhə ola bilməz ki, coşqun könüllülərdən ibarət olan bir ordu düşmən üzərində daha parlaq qələbələr çala biləcəkdir.

Jirardenin öz ürəyində bu qələbələrə heç bir inam hissi yox idi. İnqilab başlanandan bəri ordunun baş komandanlığı dəfələrlə dəyişdirilmiş, daha çox təcrübəli zabıt və generallardan bir çoxu mühacirət etmişdi. Bəs indi gənc, tələsik təşkil edilmiş, intizamı pis olan bir ordu yaxşı və sərt hərbi təlim keçmiş və təcrübəli komandirlərin başçılıq etdiyi Avropa koalisiyası qoşunlarına müqavimət göstərə bilərmə?

350

Tezliklə, doğrudan da, düşmən orduları Fransanın sərhədləri daxilinə soxuldu. İlk toqquşma Lill yaxınlığında baş verdi. Fransızlar elə avstriyalıları görcək: «Bizi satmışlar!» – qışqırıb qaçmağa başladılar və öz generallarını öldürdülər, Pyemont alayları cənubda sərhədi keçdi. Şərq qalaları olan Lonqvi və Verden təslim oldu. Müttəfiqlərin komandanlığı bayram edirdi. Belə də hərbi əməliyyat olar? Bu ki, sadəcə olaraq, Parisə gəzintiyə getməkdir.

Cəbhələrdəki fəlakətli vəziyyət ölkə daxilində asayışı və qayda-qanunu qorxu altına almışdı. Xalq kütlələri ordunun zəifliyinə inanmırdı: onlar məğlubiyyətin yeganə səbəbini xəyanətdə görürdülər. Xalq bütün sabiqləri və birinci növbədə kralı xain elan edirdi.

Xalq kütlələri bir dəfə Tüilri sarayına soxulmuşdu. O vaxt onlar, doğrudur, hələ mülayim tərzdə, kralı qeyri-səmimilikdə məzəmmət etmişdilər, özlərinin istənilməyən qardaşlıq hissələrini zorla ona qəbul etdirmiş və başına inqilabi papaq qoyub gözünün üstünə basmışdılar. İndi, deputat Şaplenin qəzəbli nitqindən sonra isə onlar ikinci dəfə kral iqamətgahına hücum etdilər. Bu dəfə heç də hər şey mülayimliklə keçmədi. Çoxlu adam öldürüldü, kral qaçmalı oldu, onu həbsxanaya oxşayan Le Tampl qəsridə yerləşdirdilər.

Paris coşub-daşırdı. Hökumət dairələri qiyama susqunluqla dözürdülər, həbsxanalar hücumla alınır, xalq kütlələri xüsusilə mənfur olan sabıqları mühakimə edir, onlara divan tutur, oradaca işini bitirirdilər. Şəhərin bir çox meydanlarının bəzəyi olan keçmiş kralların heykəlləri vətənpərvərlik mahnıları və qaragüruhun şadlıq nidaları altında özülündən uçuruldu. Bu iş bəzən çətin başa gəlirdi. Tunc krallar və tunc atlar çox vaxt qeyri-adi dərəcədə möhkəm olurdu, XIV Lüdovikin heykəli isə yıxılarkən mahnı oxuyan bir qadının üstünə düşüb öldürmüşdü. Camaat XV Lüdovikin cuqun əlini hörmət və ehtiram etdiyi deputat Şaplen üçün saxlamışdı; Şaplen bu əli özünün əyləncəli kolleksiyalarına əlavə etmişdi. Hətta xalqın hörmət etdiyi və on illər boyu Yeni körpüdən Senaya baxıb həzz alan IV Henrix də belə bir ümumi tələdən qurtula bilməmişdi.

İnsanın xeyirxah olduğuna Jirardenin, onsuz da, xeyli dağılmış və birtəhər yamaqlanmış inamı bu dəfə əsasından sarsılmışdı. Təəssüf ki, hər şey məhz məlun müsyö de Qrimmin peyğəmbərcəsinə dediyi kimi də olmuşdu: Jan-Jakın arzuladığı xalq hakimiyyəti qaragüruha, məhz müəllimin bərk nifrət etdiyi bir hakimiyyət formasına – oxlokrafiyaya¹ çevrilmişdi. İnsan vəhşi olmuş və vəhşi olaraq da qalır.

Son qələbəyə olan ümid Fernandı tərک etmirdisə də, son vaxtların əhvalatları onun inamını bir qədər qırmışdı. Onu hər şeydən çox cəbhədəki məğlubiyyət sarsıtmışdı. O başa düşə bilmirdi ki, nə üçün onun dostları – Lepelete və xüsusən Martin Katru bu məsələlərə tamamilə soyuqqanlı yanaşırlar. Hələ bu, bir yana, onlar məğlubiyyəti alqışlayırdılar. Martin Katru, az qala, şənlik edərək Yakobinçilər klubunda belə demişdi: «Bu, əsl xoşbəxtlikdir ki, müharibə belə nəticələnir. Müharibə azadlığı möhkəmləndirəcək, istibdadın son qalıqlarını süpürüb atacaq».

– Ən böyük təhlükəni sizin köhnə generallar təşkil edirdi, – Fernanda izah edirdi. – Onların hamısı – sənin Lafayetin də, sənin digər olduqca şübhəli «amerikalıların» da qəlbən mütləqiyyətçidirlər. Əgər onlar qalib gəlsəydilər,

¹ Oxlokrafiya – qara camaatın hakimiyyəti

Parisə qayıdıb inqilabı boğar və həzrəti-ali xristian kralı bütün hüquqları ilə bərabər bərpa edərildilər. İndi xalq ordusu müharibəni öz əlinə almış, sizin Lafayeti qovmuş və ikiüzlü generalları etibarlı inqilabçılarla əvəz etmişdir. İndi həqiqi şey uydurma şeydən arıtlanıb təmizlənmişdir. Yaşasın məğlubiyyət! – o, acıq və inadla səsləndi.

– Bəs axı düşmən Parisin üstünə gəlir! – Fernand dilləndi. İnamsızlıq və qəzəb Martini yeni belə kor edib ki, o, dəhşətli dərəcədə real olan təhlükəni görmür? Martin özünə arxayın halda başını buladı.

– İndi, müharibəni xalqın özü aparmağa başladığı bir vaxtda ona heç kim qalib gələ bilməz. Mənim sözümü yadında saxla: düşmən Parisə girməyəcək.

Cəbhədəki məğlubiyyət və ölkə daxilindəki üsyanlar qanunvericilik məclisinin nüfuzunu qırılmışdı. Ətrafda belə səslər eşidilirdi: konstitusiya köhnəlmişdir, yeni konstitusiya, əsl «İctimai müqavilə» elan etmək lazımdır. Təmiz idraka əsaslanan, əsl inqilabi konstitusiya olacaq yeni konstitusiya hər bir vətəndaşın dövlətlə hüquqi münasibətini əbədi müəyyən etməlidir. Yeni xalq nümayəndəliyinə seçkilər elan edildi.

Fernand bu dəfə də öz namizədliyini irəli sürdü. Lakin indi sabıqlərə olan ümumi etimadsızlığı o da öz üzərində hiss etdi. Ona səs vermədilər. Onun yerini Martin Katru tutdu.

Yeni Məclisə cəmisi yeddi nəfər sabıq, o cümlədən Mişel Lepelete daxil oldu.

Fernand paxıl deyildi. Amma bununla belə, ona ağır gəlirdi ki, Lepeleteni qəbul edən xalq onu rədd etmişdi. Lepelete bunda heç bir güzəştə getməmişdi. O, Yako-binçilər klubuna özünün bərbəzəkli kareində, qəşəng və cah-calallı aristokrat libasında gedirdi, çox vaxt da özü ilə bərabər, olduqca gözəl geyinib-kecinmiş bir xanım aparırdı. Elə olurdu ki, oynaq və cəld atlardan ehtiyat etməli olan piyadalar düşməncəsinə boylanırdılar; lakin öz Lepeletesini tanıyan kimi o saat onu dostcasına salamlayırdılar. Bəs nə üçün Fernand xalq üçün sabıq və yad olaraq qalır? Nədən ötrü ümumi zəncirin bir vəsiləsi olmaq səadətindən, qardaşlar arasında olmaq səadətindən onu məhrum etmişlər?

Yeni seçilmiş Məclis, Konvent¹ təşkil olunduğu zaman nümayəndələrin əvvəlki heyəti vəkalətini öz üzərindən götürdü və yeni nümayəndələri təntənəli surətdə iclaslar salonuna daxil etdi.

Fernand istefaya çıxıb Ermenonvilə qayıtdı.

V fəsil ACI SƏADƏT

Konvent özünün elə birinci iclasında mütləqiyyəti devrilmiş elan etdi və Respublika elan olunduğunu bildirdi. Daha sonra, «İctimai müqavilə» əsasında daha qəti bir konstitusiya yaratmağı qərara aldı. Habelə yeni təqvim təbiiq olundu. Bu təqvim Vahid və Bölünməz Respublikanın birinci ilindən başlanırdı.

Xoşbəxt bir hərbi dəyişiklik haqqında xəbər Konventin açılışı gününü əlamətdar edən bir xəbər oldu. Konventin işə başladığı həmin birinci günü müharibədən üzlülüb yorulmuş və pis silahlandırılmış bir fransız ordusu hərbi texnikanın son nailiyyətləri ilə silahlanmış düşmən ordusuna kiçik Valti kəndi yaxınlığında qəti qələbə çalmışdı. Müttəfiq kralların qoşunları təcili olaraq geri çəkilməyə məcbur olmuşdu. Respublikanın əsgərləri bir-birinin ardınca Verden və Lonqvini aldılar, Speyi, Maynteyi, Frankfurtu tutdular, Savoyyaya soxuldular, Hollandiyaya, Belçikaya girdilər.

Bu qələbələr Avropanı heyran qoymuşdu.

Onlar müsyö Robineni də xoşagəlməz bir heyrətə salmışdı. O, aristokratlar haqqında heç vaxt yüksək fikirdə olmamışdı, amma onların belə acizənə əkiləcəklərini gözləməirdi.

Parisdə baş verən işlər də heç xoşuna gəlmirdi. Onun siyasi nəzəriyyəsi sadə idi: ölkəni özlərinin var-dövlət əldə etməyi bacarmaq istedadlarını sübut etmiş adamların seçmə bir dəstəsi idarə etməlidir. Doğrudur, Konventin deputatlarının əksəriyyəti burjuaziyanın nümayəndələri olan varlı və ağıllı adamlardır. Amma təəssüf ki, qaragürüh

¹ Konvent – məclis, vəkillər şurası. Fransada Milli konvent XVIII əsr fransız burjua inqilabı nəticəsində kralın devrilməsindən sonra ümumi seçki əsasında yaradılmışdı (10 avqust 1792-ci il).

getdikcə daha çox nüfuz əldə edir, bu isə xeyirlə qurtara bilməz, çünki qaragüruh aristokratlardan ağılsızdır.

Robine müttəfiqlərin yaxşı təlim görmüş ordularının son qələbəsinə şübhə etmirdi. O, bu qələbəni Fransada qalib gözləməyi qət etdi. İndi özü öz ayağı ilə gəlib ələ keçən gözəl işlərdən əl çəksəydi, öz qız nəvəsi və qız nəticəsi qarşısındakı borcunu unutmuş olardı.

Fransada qalmaq təhlükəsiz deyildi. Vergitoplayanların əksəriyyəti həbsxana kamerasında idi. O isə kifayət qədər ağıllı iş görüb öz malikanələrindən heç birinin zadəgan tituluunu öz adına keçirməmişdi. İndi isə o, tamamilə kölgədə qalmışdı. Özünün bütün qəsrələrini, habelə Parisdəki sarayını mıxlayıb bağlamış, Laturda dinc və tənha, az miqdar xidmətçi ilə qalmışdı. O, yeni Fransanın hər bir təsisatına səxavətlə pul verirdi. Yox, onu, çox çətin ki, bir təhlükə təhdid edə biləydi.

354

O, Sen-Viqorun müsadirə edilməsinə çox soyuqqanlı yanaşdı, lakin o saat başqa bir şəxsin adı ilə qəsri də, malikanəni də satın aldı. Bütün ticarət sövdələrinə başqa şəxslərin adı ilə edirdi. Satın ala bildiyi hər şeyi alır, orduya geniş ölçüdə tədarük malları göndərir, bütün bunları isə başqa adamların adı ilə edirdi.

Arzu olunan gün gəlib çatdıqda, birləşmiş royalist orduları təntənəli marşla Parisə daxil olduqda isə onun nəvəsinin əri, ləyaqətli döyüşçü qraf Mate de Kursel də qaliblər arasında olacaqdır. Onda Robine də qaranlıq qazmadan irəli çıxıb sübut edər ki, öz qəhrəman qohumu burada olmadığı vaxt onun işini sədaqət və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişdir.

Lakin müsyo Robinenin bütün planlarını baş-ayaq edən bir hadisə baş verdi. Xəbər gəldi ki, Mate de Kursel öz batalyonunu qabağa verib alın geri çəkilməsini təmin edərkən, Fransanın kral zanbaqları uğrunda döyüşdə həlak olmuşdur.

Jilberta bu xəbəri eşitdikdə donub-qaldı. Müsyo Robine onun belə qar kimi ağara biləcəyini heç vaxt fikrinə gətirməmişdi. O, Jilbertanın soyuq əlini tumarladı. Jilberta əlini onun əlindən çıxarıb otağı tərk etdi. O, Jilbertanın daxilində nələr baş verdiyini dərk edirdi, Jilberta Matenin, onu sevən bu yaxşı adamın mənasız ölümündə Robineni və öz-özünü təqsirləndirirdi.

Jilberta iki gün gözə görünmədi. Müsyö Robine ona yemək göndərir, o isə heç bir şeyə əlini də vurmurdu. Üçüncü gün o, aşağı endi. Onlar bir müddət dinməzəcə oturdular. Sonra Jilberta dedi:

– Adam buna dözə bilmir, baba.

Robine öz gələcəyi haqqında düşünərkən onu dəli bir qəzəb bürüyürdü. O, birdən başa düşdü ki, burada heç də öz sərvətini artırmaq xatirinə deyil, Jilbertanı və balaca Mariya-Sidoniyanı öz yanında saxlamaq üçün qalmışdır.

Özünü bundan sonra da təhlükə altında qoymaq mənasız idi. Avropa bütün bu biabırçılığa son qoyanadək heç bir şeyin izi-tozu da qalmaz. Bəs bu vaxt ərzində parisli divanələr nə qədər cinayət törədə bilərlər! Robine təhlükədədir, lakin Jilberta, Respublika düşməninin dul qalmış arvadı daha böyük təhlükə altındadır. Fransadan qaçmaq lazımdır.

Lakin o, Jilbertaya yaxşı bələd idi. Nə qədər ağıllı olsa da, mənasız və axmaq ideyaların, bu yaxın yerdə, öz qovaq ağacları altında yatan həmin səfehlin çərənləmələri ona da sirayət etmişdir. O getmək istəməyəcək, burada qalmaq arzusunda inadla israr edəcək və bundan ötrü min cür səbəb göstərəcək, lakin əsas səbəbi deməyəcək: çünki əsas səbəb – bu məlun xülyaçı, xəyalpərəst, axmaq cavan Jirardendir.

Elə bu an başında belə fikirlər dolaşan Robineyə Fernandın gəldiyini xəbər verdilər.

Matenin ölümü haqqında xəbər Fernandı bərk həyəcana salmışdı. O, Jilbertanın ərinə heç vaxt pislik istəmirdi. Mühəribəyə tərəfdar olan Fernand öz vicdanı üzündən ölkəni tərk etmiş bu namuslu adamı hətta qəlbən də unutmamışdı. Baş vermiş böyük dönüş bir çox görkəmli adamları yer üzündən silib aparmışdı, lakin ona elə gəlirdi ki, bu ölümdə niyəsə o da təqsirkardır.

Müsyö Robine Fernandı gördükdə, öz qəzəbini gizlətmədi. Axmağın birisi! Özünün və öz dostlarının əyləşdiyi budağı sındıran dəlinin biri! Mühacir malikanələrinin müsadirə edilməsi haqqındakı qanun layihəsini irəli sürən odur. Matenin ölümünə səbəb olan qardaş qırğını mühəribəsinin baisi odur.

– Müsyö, sizin fəlsəfəniniz nələr etdiyini indi görürsünüz mü? – Robine Fernandı qarşıladı. – Siz əvvəlcə təbiət və sülh haqqında, bərabərlik və qardaşlıq haqqında

boşboğazlıq edir, sonra isə vətəndaş müharibəsini qızışdırırsınız! Yazıq Mate! Lakin o, heç olmasa, öz yerinin harada olduğunu bilirdi!

Fernand bu qocanın, bu ayıq düşüncə sahibinin son dərəcə həyəcanlanmasına və öz hisslərini də gizlətməməsinə təəccüb qalmışdı.

– Müsyö, müsibətiniz sizin dediklərinizi üzrlü edir! – Fernand cavab verdi. – Mən özümü etiraz etməkdən saxlayıram, çünki qəzəbinizi artırmaq istəmirəm. Yalnız sizin və Jilbertanın dərdinə şərik olduğumu, sizə dərin hüznə başsağlığımı izhar etmək istəyirəm.

– Bu, Kurseli diriltməyəcəkdir! – Robine acıladı.

Jilberta astanada dayanmışdı. Əynindəki qara paltar solğunluğunu güclə gözə çarpdırırdı; Fernand onu heç vaxt belə solğun görməmişdi. O, qapının ağzında durub Fernanda baxırdı. Dillənmirdi. Fernand da ağzını açə bilmirdi. Bu, yenə də tamamilə yeni və eyni zamanda əvvəlki Jilberta idi.

Onu bihuş etmiş zərbədən sonra cana gələn Jilberta çox qəribə surətdə yetkinləşmişdi.

Babası mütləqiyyətin qəti qələbəsi haqqında danışarkən Jilberta ona etiraz etsə də, ürəyində Respublikanın bərqərar olacağına heç vaxt əməlli-başlı inanmırdı. Dünyada güclü, imtiyazlı adamlara, hökumət nümayəndələrinə sarsılmaz bir şey kimi, bir növ, tale kimi münasibət göstərmək hissi ona anasından irs qalmışdı. Onlar əsrlərdən bəri qalmış qayalar kimi birdəfəlik və həmişəlik, güclü, imtiyazlı olaraq dünyaya gəlmişlər. Bu qoca divanə Jan-Jak və onun gözəl, lakin bununla belə, bir qədər sərpmiş Fernandı tərəfindən minillik bir imperiyanın həmişəlik devrilə biləcəyi Jilbertaya ağılasıqmaz bir şey kimi görünürdü. O, Fernandın fəlsəfəsində yalnız Jan-Jakin atını görürdü, inadçı xülyaçı bu atın belində çapıb Amerikanın meşələrinə qədər, Paris qiyamçılarının xitabət kürsülərinə qədər gedib çıxırdı. Lakin bu taxta oyuncağın canlanacağını və yaşayacağını ağıla belə gətirmək olmazdı. Yox, bu, cəfəngiyat olardı! – Jilberta düşünürdü. Jilberta imtiyazlar uğrundakı mübarizədə bu qədər qurbanlar verdikdən sonra öz uşağının qrafına Kursel kimi deyil, sırası vətəndaş kimi böyüyəcəyinə ürəyində inana bilmirdi.

Matenin ölümü onun olduqca gizli arzularını birdən-birə və kökündən məhv etmişdi. Əbədi qayalar kimi əyilməz insan, bir əyan olan dərrakəli Mate məğlub olmuş və ölmüşdü. Fernand, bu xülyaçı, əbədi yeniyetmə olan bu müdrik qəribə adam isə buradadır, sağdır və haqlıdır. Həyat göstərirdi ki, onun qəribəliyində Matenin və babasının dərrakəsindən daha artıq ağıl gizlənilir. Köhnə dünya əbədilik kökündən uçmuş, Jilberta isə arxasız və sığınacaqsız qalıb, ümitsizdir, ayağının altındakı dayağı itirib. Jilberta əvvəlcədən hər şeyi əksinə etmişdi. Fernand əsla körpə və xülyaçı deyil, Jilbertanın özü kiçik və axmaq bir qızcıqaz olub. Jilberta ondan ötrü öz yeni dünyasına iltifatla körpü salmağı alicənablıqla təklif edən bir adamı öz yanından qovub. Bəli, axmaqların ən axmağı olan Jilberta onu qovub.

Jilberta ona tərəf bir neçə addım atan bir qədər pərt, lakin bununla belə, olduqca mərdanə olan, axsayan və bununla belə, öz ayaqları üzərində möhkəm dayanan Fernanda baxaraq birdən bərk-bərk hönkürüb ağlamağa başladı. Jilberta onu bürümüş itaət hissi içərisində əriyib getmişdi, ancaq Fernand qarşısında itaət etmək çox şirin idi.

Fernand Jilbertanı heç vaxt ağlayan görməmişdi. O təəccüb qalıb pərt olmuşdu, həm də özünü xoşbəxt hiss edirdi. Bir söz deməyə cəsarəti çatmırdı, indi, çox-çox qabaqlar olduğu kimi, Jilbertanı yenə də özünə çox yaxın hiss etsə də, ona nəvaziş göstərməyə cəsarəti çatmırdı.

Robine hələ də otaqda idi, lakin onlar onu unutmuşdular. Robine onların bir-birinə necə aludə olduqlarını görürdü. Robine yalançı mömin deyildi, onu zahiri məşrutluq maraqlandırmırdı, bu iki nəfər yalnız uzaqdan-uzağa bir-birinə baxsa da, onun gözü önündə baş verənlər bağışlanmaz nəzakətsizlik idi. Robine özünün bütün ömründə ilk dəfə idi ki, nəvəsini anlaya bilmirdi. Matenin ölümü haqqındakı xəbər Jilbertanın bütün varlığını sarsıtmışdı, indi isə o, burada durub gözünü bu adamdan çəkə bilmir! Robine nə isə demək istəyirdi, bu, onun borcu idi. Lakin qorxurdu: əgər bircə kəlmə də desə, Jilbertanı da itirər. O, özünü çox qoca və anlaşılmaz bir adam kimi hiss edərək gözə dəymədən otaqdan çıxdı.

– Mən çox heyifsilənirəm, – nəhayət, Fernand dilləndi. Sonra əlavə etdi. – Bu, sizin üçün amansız bir zərbədir.

O daha heç bir söz demədi. Qanunvericilik məclisini öz nitqi ilə özünə cəlb edən bu adamın ağzından çıxan bu sözlər miskin sözlər idi, ancaq Jilbertanın baxışında bir minnətdarlıq hissi parlayırdı. Fernand indi başa düşdü ki, Jilberta nə üçün onu o vaxt Amerikaya buraxmaq istəmirdi və nə üçün Mateyə ərə getmişdi. Sonra fərəh içərisində bunu da başa düşdü ki, Jilberta indi hamısının peşmançılığını çəkir.

Balaca Mariya-Sidoniya otağa girdi. Doqquz yaşlı bu qız başdan-ayağa qara geyinmişdi. O çox böyük zəhmətlə mənimsənilən ədalət unutmamalı olmuşdu: mükəmməl reveranslar və diz çöküb edilən təzimlərə indi icazə verilmirdi, lakin bu qız onu yaşlı göstərən uzun, qara və ağır libasında Fernandın gözü önündə birdən-birə balaca qrafına Kurşelə çevrildi və qeyri-iradi olaraq qraf Breqinin qarşısında reveransla təzim etdi.

Jilberta ilə Fernand əvvəlki kimi susur, yalnız aralarındakı bir-iki kəlmə ilə danışdılar. Lakin birdən, nədənsə, Fernand San-Dominqodan söz saldı, dedi ki, oradan yalnız qısa və dəhşətli xəbərlər gəlir, onun isə orada dostları və çox yaxın rəfiqəsi var, nə qədər dəhşətli olsa da, ağlarla dərisirənglilər arasındakı bu mürdər müharibədə dostları, çox güman, həlak olmuşlar.

Jilberta Fernandın bunu nə üçün ona danışdığını dərhal başa düşdü. Bayağ olduğu kimi o, yenə onun üçün lap sürtülmüş sözlər tapmışdı, Jilberta da indi sadəcə və səmimiyyətlə dedi:

– Bəli, zamanə bizim hamımız üçün çox ağırdır.

Onlar yenə susdular. Balaca Mariya-Sidoniya sifəti ciddi halda oturmuşdu. Kökəlib piylənmiş balaca it Ponpon sinəqir xəstə kimi zingildəyirdi.

Fernand xudahafizləşib getdi. Bu görüş zamanı hər ikisi susmuşdu. Lakin hər ikisinə elə gəlirdi ki, keçmiş günlərdə, onların ən bərk dostluq etdikləri günlərdə olduğu kimi uzun müddət səmimi söhbət etmişlər.

Onları bir-birinin yanına gətirdən yeni zamanə olmuşdu. İnqilab Jilbertanı sarayla bağlayan hər bir şeyi dəhşətli surətdə qırıb parçalamış və onun yerinin harada olduğunu

amansız bir aydınlıqla göstərmişdi. İndi Jilberta tam haqlı olaraq özünü vətəndaş Kursel adlandıra bilərdi. O, məqsədə yaxın idi, lakin Fernand da xoşbəxtcəsinə hiss etmişdi ki, axtardığını tapmışdır.

VI fəsil

MƏŞUM QONAQLAR

Konventin yeddi yüz qırx doqquz üzvü var idi. Onların hamısı dağılmış Bastiliyanın daşlarından birində çapılmış heykəl surəti yüksəkdən onlara baxan Jan-Jakin prinsiplərinə etiqad edirdi. Onların hamısı yekdilliklə Jan-Jak ruhunda bir respublika yaratmağa səy edirdi. Lakin onlar bu məqsədə çatmaq yollarını müxtəlif şəkildə təsəvvür edirdilər. Deputatların bir çoxu tavanalı və hətta olduqca varlı burjualar idi. Onların ilk inqilab illərindəki «radikalizmini» mötədillik əvəz etmişdi. Zorakılıq onları qorxudurdu; əgər zorakılıqdan qaçmaq mümkün olmurdusa, onlar buna gözəl cümlələrlə qayda-qanun görkəmi verirdilər.

Seçilmişlər, yeddi yüz qırx doqquz deputatın yüzdən azı hər cür şəraitdə hər vasitə ilə, zorakılıq və zahiri ədalətsizlikdən belə çəkinmədən Jan-Jak prinsiplərinin təntənəsinə, hamı üçün bütün hüquqların tam bərabərliyi təntənəsinə nail olmaq əzmində idi.

Bu qızgın demokratlar Konventin iclas etdiyi maneə binasının ən yuxarı yerlərində əyləşirdilər; deputat Şaplen özünün obrazlı ifadə meylinə xas olaraq zəlin bu hissəsinə «*La montagne*» – «Dağ» adı vermişdi və o vaxtdan bəri bu partiyayı beləcə də çağırırdılar.

Montanyarların lideri, sözsüz olaraq, Maksimilian Robespyer hesab olunurdu. Tərəddüd etmədən «Dağ»da öz yerini tutmuş olan Martin Katru Robespyerlə birlikdə öz üzərlərinə götürdükləri nəhəng vəzifənin etdiyi dəyişikliklərə təəccüblə, ehtiram və şəfqətlə göz yumurdu. Martin ilk dəfə Robespyeri Yakobinçilər klubunun xitabət kürsüsündə gördüyü vaxt onun mehriban ağızı, xeyirxah gözləri, təmiz və aydın alını var idi. İndi isə onun dodaqları, demək olar, həmişə sərt halda bir-birinə sıxılmışdır; alını dərin qırışlar kəmişdir, yaşıl şüşəli eynəyini taxmadığı hallarda gözləri

hərəkətsiz halda fəzaya baxırdı; Maksimilianın təbəssümü ürəkləri sıxılmağa məcbur edirdi, onun gülüşü isə – o çox nadir hallarda gülərdi – kəskin və sərt səslənirdi. Seçilmiş insanlardan ibarət kiçik bir dəstəni sıldırımli xeyirxahlıq yolu ilə getdikcə yüksəklərə aparmaq kimi fəvqəlbəşər bir vəzifə Robespyerə böyük qüvvə verməklə bərabər, eyni zamanda onun üzərinə olduqca ağır bir yük qoyurdu.

Martinin yoldaşları arasında daha bir adam var idi ki, Martin ona ilk gündən dərin hörmət bəsləməyə başlamışdı: bu, deputatlardan ən cavanı, iyirmi beş yaşa ancaq olan, ucaboylu və qədd-qamətli gənc Antuan Sen-Jüst¹ idi. O, xüsusi bir diqqət və incəliklə geyinirdi. Köynəyinin hündür yaxalığı parçası və rəngi çox qəşəng olan bantla bağlanmışdı. Dəyirmi sifəti qız üzünü kimi incə idi; düz burnu üstündə sıx hilal qaşları olan iri mavi-boz gözləri pənildayır. Alını üstündə yüngülcə daranmış tünd-qumral saçları uzun dalğa halında çiyini üstə tökülmüşdü. Sen-Jüstün ədaləti mülayim və nəzakətli, hərəkəti isə olduqca aram idi; lakin iri gözlərində zahiri intizam və sarsılmaz dərrakəliyi ilə ram edilmiş qızğın bir daxili alov yanırdı.

Sen-Jüst Konventin bir iclasını belə buraxmazdı, amma heç bir vaxt söz alıb danışmazdı. Bununla belə, o, ümumun diqqətini özünə cəlb etmişdi. Bu, onun qəribə zahiri görkəmi ilə deyil, Robespyerlə olan dostluğu ilə izah olunurdu; onlar çox vaxt Konventə birgə gəlir, çox vaxt da zalı birgə tərk edirdilər.

Sen-Jüst ilə danışığa girişmək Martindən böyük iradə qüvvəsi tələb edirdi. Nəhayət, Martin onunla danışdı. Sen-Jüst nalayiq görünəcək qədər xeyli və təkidlə enlikürək Martinin sərt və ağıllı üzünə baxdı. Yalnız bundan sonra nəzakətlə, işgüzarlıqla və müfəssəl cavab verdi. Martin sevindi: Sen-Jüst onu rədd etməmişdi.

Gənc deputat Sen-Jüst ilə Katru bir-birinin evlərində oldular. Martin Parisə köçüb şəhərin çirkin ucqarlarından birində, yöndəmsiz bir evdə mənzil tutmuşdu. Qəşəng

¹ Antuan Sen-Jüst (1767–1794) – XVIII əsrin sonlarındakı Fransa burjuva inqilabının görkəmli xadimi, yakobinçilərin rəhbərlərindən biri M. Robespyerin tərəfdarı və dostu. İnqilabi ordunun müdaxiləçilər üzərində qələbəsinin təşkilatçılarından biri olmuşdur. 27 iyul 1794-cü ildəki əks-inqilabi çevriliş zamanı Robespyerlə birlikdə həbsə alınıb, ertəsi gün edam olunmuşdur.

geyinmiş Sen-Jüst kələ-kötür və əyri pilləkənlə qalxıb zövqsüz avadanlıqla doldurulmuş mənzilə daxil oldu. Martin isə həyatında heç bir zaman duymadığı bir qürur hiss elədi.

Konvent mütləqiyyəti ləğv etmişdi, lakin mötədillərin əksəriyyəti kralın şəxsi taleyini həll etmək məsələsini ləngidirdi. Xalq isə, nəhayət, Lüdivik Kapet ilə – onu indi öz sülaləsinin adı ilə çağırırdılar – bu müstəbidlə, bu xainlə haqq-hesabı çürütməyi getdikcə daha ucadan tələb edirdi.

Robespyerin buna əsla şübhəsi yox idi ki, Lüdivik ölməlidir. Doğrudur, müstəbidin edamı Avropa krallarının yeni hərbi təzyiqinə səbəb olacaq, Konventdəki və xalq içərisindəki qorxaqlar isə şikayətlənəcək, hirsələnib özlərindən çıxacaqdılar. Lakin edama qarşı belə bəhanələr edam üçün Jan-Jakin kitabında yazılmış sübutlar qarşısında cüzi bir şey idi. Lüdivik ölməlidir; yalnız o vaxt janlar və jaklar onun yerini tuta bilərlər, belə olacağına isə Maksimilian müəllimə and içmişdi.

Robespyer özünə xas olan məntiqi ardıcılıqla öz fikirlərini Sen-Jüstə söyləyirdi. Sen-Jüst Maksimilianın hər bir kəlməsini dərhal dərk edirdi, onlar öz rəylərini sakitcə, təmkinlə, tam həmrəylikdən doğan tam razılıqla bir-birinə söyləyirdilər.

Biri cavan, o birisi isə daha cavan olan bu ciddi adamlar bir-birini necə dərindən başa düşdüklərinə ürəkdən sevinirdilər.

Onlar Jan-Jak naminə gələcək mübarizə üçün qüvvə toplamaqdan ötrü Ermenonvilə, müəllimin məzarı üstünə getdilər.

Onlar bağların içi ilə aram-aram, dinməzcə gedirdilər. Payız idi; heykəllər və məbədlər tutqun səmanın altındakı çılpaq parkda, sanki, donub-qalmışdılar. Maksimilian Jan-Jakin həyatının son günlərindən birində parkın bu xiyabanlarında onunla necə gəzib-dolaşdığını, Jan-Jakin ona elmlər elmi olan nəbatat haqqında nələr nağıl etdiyini, sonra isə onu başa düşməyən və onları sevdiyi üçün onu görməyə gözləri olmayan adamlardan necə acı-acı şikayətləndiyini xatırladı. Maksimilian müəllimi yalnız indi əməlli-başlı anlıyırdı. Adamları, həqiqətən, sevən bir adam

onların nifrətini qazanır; çünki adamlara olan məhəbbət üzündən yalnız bu məhəbbətlə özünə haqq qazandıran hərəkətlər etmək lazım gəlir; məhəbbətsiz edilən hərəkətlər ağlasığmaz cinayətlər olardı.

Dostlar gölə yanaşdılar. Balaca adadakı uca və qamətli çılpaq qovaq ağaclarının altında ağaran başdaşı ürəyi rıq-qətə gətirərək adamda pərəstiş hissi oyadırdı.

Sen-Jüst söyüd ağacı altındakı skamyada əyləşdi, dostu isə qayıq açaraq təkcə adaya üzdü. Ucaboylu və qamətli Maksimilian zeytun rəngli plaşının yaxasını açıb başıaçıq halda payız səması fonunda adanın çılpaq ağacları arasında kəskin seçilən tənha, bozuntul-ağ səcdəgahın qarşısında dayanmışdı, Jan-Jak vəsiyyətlərinin mübəlləği olmaq kimi bir qismət nəsibi olmuş Robespyerin nazik vücudu soyuq və rütubətli küləyin altında hərəkətsiz dayanmışdı. Saçı diqqətlə daranmış Robespyer öz sümüklü üzünü müəllimin yatmış olduğu daşa doğru tutmuşdu.

362

O, özünü bütünlüklə ələ alaraq dayanmışdı, lakin öz vəzifəsinin – Jan-Jakin təntənəsi naminə Lüdoviki məhv etmək vəzifəsinin əzəmətindən ürəyinin dərinliklərində sarsılmışdı. Jan-Jakin kitablarından birində deyilmiş ən amansız sözlər onun hafizəsində səsləndi: «Roma respublikasının ən şərəfli dövründə senat da, konsullar da, xalq da mərhəmət haqqında bir şey belə eşitmək istəmirdi». Jan-Jakin bir fikri də yadına düşdü: «İctimai müqaviləni pozan adam özünü dövlətdən xaric qoyur; bu, açıqca düşməndir, deməli, onu məhv etmək lazımdır».

Jan-Jakin məhz həlimliyi onu amansızlığa gətirib çıxarmışdı; onun insaniliyinin məntiqi onu qüvvətli və amansız etmişdi. İnsanpərvərlikdən doğan bu sətlik indi Maksimilianda yaşamaqda davam edir. Bəli, əgər o, fransız mütləqiyyətinin minillik taxt-tacını devirib bu taxt-tacda oturan son adamı da həmin uçuruma yuvarladarsa, həlim müəllimin ruhunda hərəkət etmiş olacaqdır.

Onlar Ermenonvil parkının xiyabanları ilə geri qayıdarkən, Robespyer öz fikrini Sen-Jüstə söylədi.

– Jan-Jakin insanpərvərliyi, – dedi, – onun kor-korana həssaslığından doğan bir şey olmayıb, onun dərrakəsinin məhsulu idi, hər bir adam üçün və onun şəxsi qayğısı üçün Jan-Jak «Savoyya ruhanisi»nin həlimliyinə, dövlət və

onun vətəndaşları üçün isə «İctimai müqavilə»nin sərtliyinə malik idi. O, bir halda təsdiq etdiyini, digər halda inkar etməkdən qorxmurdu. Həmin bu yüksək birtərəflilikdə isə onun əzəməti təzahür edirdi. Bəzi filosof və deputatlar, bizim mötədillər, bu dərəcədə savadlı, incə zövqə malik jirondistlər eyni bir vaxtda həddindən artıq dərəcədə çox şey görürlər; onların uyuşqan olmaları onları zəif edir. İrəliyə getmək istəyən yalnız öz qabağına baxmalıdır. Fəlsəfənin artıqlığı iradəni zəiflədir. Öz birtərəfliliyində möhkəm olan adamlara Respublikanın ehtiyacı vardır.

Sonralar Parisə qayıdarkən Sen-Jüst söyüd altındaki skamyada oturarkən nələr düşündüyünü dostuna nağıl etdi. Qərribə deyilmi ki, Respublikanın mənəvi atasının əziz nəşi burada, bu boş parkda, guya, həmin nəşinin öz şəxsi mülkiyyəti olduğunu zahirən göstərən qərribə bir sabiqin mühafizəsi altında yatıb qalır. Məgər Volterin cənazəsinin Panteonda olması, Jan-Jakin cənazəsinin isə müsyö de Jirardenin xalq üçün bağlı olan parkında basdırılması sağlam düşüncəyə və Respublikanın ləyaqətinə zidd deyilmi?

«Antuan Sen-Jüst haqlıdır, – Robespyer düşündü, – Jan-Jakin Panteonda olmağa haqqı vardır, Jan-Jakin nəşinə sahib olmağa Parisin və xalqın haqqı vardır». Ancaq Maksimilian Robespyerin xatirində onun on beş yaş – ah, on beş yaş deyil, min yaş – cavan olduğu vaxt Ermenonvildə müəllimlə necə gəzişdiyi dərin iz buraxmışdı. Onun Jan-Jak haqqındakı xatirələri həmişəlik olaraq bu bağlarla bağlıdır; o, müəllimi bu ağaclardan, bu təpələrdən, bu kiçik göldən xaric təsəvvür edə bilməz.

Robespyer dedi:

– Siz haqlısınız, Antuan. Ancaq mən Ermenonvil bağlarının Jan-Jakin nə qədər xoşuna gəldiyini onun öz dilindən, onun əziz dilindən eşitmişəm. Onu Parisin xatırlatması artıq şeydir; onu xatırladan onun kitablarından və ideyalarından yaranmış orduların qələbələrindədir. Qoy onun cənazəsi öz ağaclarının altında uyusun – *jaceat, ubi jacet*¹.

Sen-Jüst öz təklifinin rədd edilməsindən incimədi. Ancaq onun dostu Sen-Jüstə rədd cavabı verməli olduğundan acıyırdı, buna görə də ona nə qədər hörmət etdiyini Sen-Jüstə göstərmək istəyirdi.

¹ Qoy uyuduğu yerdə qalsın (*lat.*)

– Antuan, mən təklif edəcəyəm ki, kralı mühakimə etmək haqqında Konventdə məsələ müzakirə edilərkən bizim partiya adından siz çıxış edəsiniz.

Sen-Jüstün solğun və təmkinli siması alovlandı. Bütün ölkə gözləyirdi ki, Konventdəki çoxluğa cavabı məhkəmə tələb edəcək olan Robespyer verəcəkdir. Bu təklif Maksimilian tərəfindən ona nə qədər etimad edildiyini göstərirdi! Bütün bəşəriyyət tarixində məgər inqilabçı Fransanın müstəbidi və xaini məhv etmək tələbindən də böyük bir mövzu olubmu? Gənc oğlanın alovlu vətənpərvərliyi və ehtiraslı şöhrətpərəstliyi vahid bir alovla yanmağa başladı. Bu qədər vaxt ərzində Konventdə dinməzcə durub yalnız qulaq asmağa böyük şəxsi intizam və iradə lazım gəlmişdi; indi isə onun gözəl dostu səbir üçün onu mükafatlandırmışdı.

– Əgər siz belə istəyirsinizsə, Maksimilian, mən çıxış edəyəm, – Sen-Jüst cavab verdi və bir qədər susub əlavə etdi: – Sizə təşəkkür edirəm, Maksimilian.

364

VII fəsil

DEBÜT

Kralın taleyi haqqındakı müzakirələr tutqun noyabr günündə başladı.

Çoxluq təşkil edən mötədillər adından ən məşhur hüquqşünaslardan biri – Vandeyadan olan deputat Şarl-Qabriel Morison çıxış etdi. O, özünün qüsursuz məntiqlə parlayan səlis nitqində sübut edirdi ki, kralın qanlı cinayəti nə qədər dəhşətli olsa da, nə ölkənin hüquq normaları, nə də qədim ədliyyə prinsipləri kralı məhkəmə məsuliyyətinə cəlb etməyə yol vermir. Kralın tapdalamış olduğu qanunlar cinayətdən sonra tətbiq edilmişdir. Konventin vəzifəsi toxunulmaz şəxs olan hökmdarı deyil, mütələqyyəti məhkəməyə cəlb etməkdən ibarətdir. Əgər Respublika öz təhlükəsizliyini möhkəmləndirmək istəyirsə, qoy sabiq kralı etibarlı bir qalaya salıb dustaq etsin, yaxud inzibati yolla onu Fransanın hüduqları xaricinə qovsun.

Hamı gözləyirdi ki, Dağ partiyası əleyhdar sifətilə Robespyeri irəli verəcək, o da Morisonun inandırıcı nitqin-

dən daşı-daş üstündə qoymayacaqdır. Lakin Robespyerin əvəzinə heç kimin tanımadığı və hələ bu vaxtadək bir dəfə də olsun çıxış etməyən cavan bir oğlan, *En* departamentindən olan Antuan de Sen-Jüst söz aldı.

Natiq doqquz uca pilləkənlə aram-aram xitabət kürsüsünə qalxdı. Budur, o, Respublikanın üçrəngli bayrağı altında dayanmışdır; yuxarıdakı barelyefdən Jan-Jak ona baxır; arxada isə haqq-ədalət timsalı olan dəstələnmiş liktor çubuğu ilə haşiyələnib divardan asılmış böyük lövhə insan hüquqlarını elan edir və hədsiz-hesabsız şamları olan iki böyük qəndil natiqin solğun üzünü işıqlandırır.

Sen-Jüst əsla sıxılmadan əlyazmanı öz qarşısına qoydu, boynundakı bantı düzəltdi, zala göz gəzdirib nitqə başladı:

– Vətəndaş qanunvericilər, mən sizə sübut edəcəyəm ki, Morisonun keçmiş kral Lüdovik üçün tələb etdiyi toxunulmazlıq haqqında heç danışıq da ola bilməz; tamamilə əksinə; hakim xalqın Lüdovik Kapeq ilə özünün, yəni xalq mənafeyinə tələb etdiyi kimi rəftar etməyə haqqı vardır. Mən sizə bildirib sübut edəcəyəm ki, Lüdovikə bir düşmən kimi baxmaq və onunla, düşmənlə edildiyi kimi rəftar etmək lazımdır. Bizim vəzifəmiz onun əməlləri üçün incə hüquq düsturları tapmaq yox, birdəfəlik onun öhdəsindən gəlməkdən ibarətdir.

Mötədillər müxalifətin onların işini asanlaşdırdığına xoşhəlləqlə təəccüb edirdilər. Bu təhsil görmüş mahir natiq və yazıçılar həmin təcrübəsiz gəncin öz nitqinə başladığı qətiyyətli ilk cümlələri, az qala, təbəssümlə dinləyirdilər; onlar çətinlik çəkmədən, yumşaq bir kinayə ilə onun küreyini yerə vuracaqlar.

– Bizim qarşımızda respublika təsis etmək vəzifəsi dururdu, – Sen-Jüst davam edirdi. – Respublikalar isə hüquqi hiylələrin və süründürməçiliyin köməyi ilə təsis edilmir. Aqlın həddən artıq kəskinliyi və əxlaqın həddən artıq incəliyi azadlıq yolunda bir əngəldir. Gələcək nəsillər başa düşə bilməyəcək ki, on səkkizinci əsr nə səbəbə sezarlar əsrindən daha mühafizəkar olmuşdur. O vaxt müstəbidləri senatın iclası gedə-gedə, günün günortaçağı həyatdan məhrum edirdilər, həm də iyirmi üç xəncər zərbəsindən başqa bir rəsmiyyətçilik, Romanın azadlığından başqa bir qanun mövcud deyildi.

Manejin zalı iki min adam tuturdu – indi isə burada üç min adam var idi. Onlar nəfəslərini belə dərmədən natiq dinləyirdilər, zalda və dəhlizlərdə dərin bir sükut hökm sürürdü, jirondistlərin inamı sarsılmışdı.

Bununla belə, natiq heç bir yeni şey deməmişdi. Dağ partiyasının Jan-Jak təliminə istinadən verdiyi yanlış, məlum terrorçu təfsiri səsləndirmişdi. Yeni şey yalnız natiqin öz qana həris tələblərinin izah etdiyi formadan, nümunəvi sadəlikdən ibarət idi. O, öz nitqini, montanyarlara xas olan vəcdlə oxumurdu. Onun qız ağı kimi zərif ağızından məşum sözlər sakit və soyuqqanlı bir halda, sərrast tələffüz olunurdu, şəffaf dərəcədə solğun üzü hərəkətsiz qalmışdı. Bu deputatın bəlağətli nitqi, sanki, adamları təlqin edirdi, gənc Sen-Jüstün amansız soyuqqanlılığı həтта onun rəqiblərini belə çulğamışdı.

366

Martin Katru vəcdlə qulaq asırdı. Dostu Sen-Jüstün söylədiyi fikirlər həm onun, Katrunun, eləcə də Maksimilian Robespyerin fikirləri idi; lakin həmin fikirlər bu ağızda xeyli başqa cür, olduqca sərrast, tamamilə yeni ruhda səslənirdi. Bu fikirlər respublikaçı ürəyinin daxili məntiqindən doğurdu, bu fikirlərdə inqilabın sərt və dönməz addımının səsi eşidilirdi.

– Öz azadlığının qapısı ağızda dayanan xalqın onu bir vaxtlar sarıdıqları zəncirlərə ehtiram etməyə haqqı varmı? – Sen-Jüst soruşdu. – Vətəndaşlar, əgər balta tutan əlləriniz titrəyirsə, Respublikanı necə quracaqsınız? Xalqlar ədaləti qanunlar məcəlləsinin toz basmış qalın kitab paraqraflarına əsasən etmirlər, xalqlar ölümcül şimşək kimi çaxırlar. Vətəndaşlar! Lüdovik Kapetə hökm çıxarmalı olan məhkəmə – hərbi məhkəmədir. Burada orta bir şey yoxdur: ya siz müstəbidə onun öz tacını qaytarmalısınız, ya da müstəbidin boynunu vurmalsınız.

Soyuq və aram sözlərindən qətiyyətlə «ölüm, ölüm!» nidaları qopan bu cavan oğlana baxıb heyran qalmış üç min adam diqqətlə qulaq asırdı.

Konvent natiqlərinin sözünü əl çalmaq və ya yerindən qışqırıb yarımçıq kəsmək qadağan edilmişdi. Lakin yuxarı balkonlardakı adamlar daha özlərini saxlaya bilmədilər, onlar Sen-Jüstə əl çaldılar, onlar qəzəblə tələb edirdilər: «Müstəbidlərə ölüm!» Sədr başını əlləri ilə tutub camaatı

asayışə çağırırdı. Camaat qəzəblənmişdi. Xitabət kürsüsündəki cavan oğlan əlini qaldırdı; o, barmaqalarını bir balaca tərپətməklə sədrin nail ola bilmədiyi şeyə nail oldu: zala sükut çökdü.

– Bu adam, – Sen-Jüst izah edirdi, – gizli olaraq qoşun toplamış, vicdanlı və cəsur vətəndaşların hamısını gizli olaraq qanundan xaric elan etmiş, gizində özünün məmur və səfirlərini saxlamışdır. Azad xalqın vətəndaşlarına öz qulu kimi baxmışdır. O, Nansidə, Mars xiyabanında, Tüilridə öldürülmüş hədsiz-hesabsız adam üçün cavabdehdir.

Mötədıllər çoxdan başa düşmüşdülər ki, işi uduzmuşlar. Qəşəng geyimli cavan oğlanın xitabət kürsüsündən soyuqqanlıqla dediyi sözlər kralın taleyini həll etmişdi. Bəli, onların, mötədıllərin arxasında yalnız ağıl-kamal və dövlət fəaliyyəti təcrübəsi dururdu, bu cavan oğlanın arxasında isə qana həris və coşmuş bir xalq durur.

– Vətəndaşlar, onu öz məhkəməniyə çəkin! – Sen-Jüst sözlərinə yekun vurdu. – Günü sabah! Ləngitməyin! Bunu sağlam düşüncə, sağlam siyasət tələb edir. Əgər Fransa yaşamaq istəyirsə, Lüdivik ölməlidir!

– Ölüm! Ölüm! Ölüm! – zal coşub-qaynayırdı.

Robespyer öz sözlərini, öz danışıq tərzini Sen-Jüstün necə ifadə etdiyinə qısqanmadan qulaq asırdı. Onun sevimli dostu bərabərlik və qardaşlığa yol açır, Jan-Jakin yolunu, bu yolu hamı üçün açır. Maksimilian son dərəcə məmnun idi, əgər özü çıxış etmiş olsaydı, yəqin ki, bu qədər məmnun olmazdı.

VIII fəsil

RƏDD OLSUN SAXTA İNSANPƏRVƏRLİK!

Bütün ölkə Lüdivikin qarşıdakı mühakiməsindən həyəcana gələrək coşub-qaynayırdı. Konventə xahiş və hədələr yağdırılırdı, bir çoxları kralın həyatı əvəzinə öz həyatlarını təklif edirdi. Demə, ölkədə hələ kral tərəfdarı olan milyonlarla adam varmış. Buna görə də yakobinçilər onun ölümünü daha təkidlə tələb edirdilər.

Bu günlər Fernand, demək olar, hər gün Lepelete ilə görüşürdü. Öz dostunun inqilab ideyasını axıra kimi necə

amansızlıqla və qətiyyətlə düşündüyü Fernandı həm qorxudur, həm də heyran edirdi. O deyirdi ki, ayrıca bir şəxsə qarşı edilən ədalətsizlik – inqilabın mahiyyəti olan böyük və qəti ədalətin labüd yol yoldaşdır.

Lepelete Fernanda dedi:

– İnqilab mənim həyatımı qurban almalı olsa da, bütün qəlbimlə, bütün düşüncəmlə inqilabla həmrəyəm.

Devrilmiş kralın taleyi haqqındakı böyük və mübahisəli məsələdə Lepelete də öz mühakiməsinə təsir göstərə biləcək heç bir hissə qapılmırdı. Fernandı isə, əksinə, Lüdovikə ölüm hökmü vermək fikri həyəcanlandıırırdı. Fernand hələ lap uşaq ikən kralın əlini öpdüyü vaxtdan bəri, Lüdovikin müharibə elan etməsini qanunvericilik məclisi adından tələb etdiyi günədək kralı dəfələrlə görüb onunla söhbət etmişdi. Məgər bütün fransız xalqı da krala onun kimi ənənəvi surətdə bağlı deyildirmi? Lüdovik öz sülaləsindən olan otuz iki kralın sonuncusu idi; keçən min illər ərzində xalqın taleyi Kapet sülaləsinin taleyi ilə sıx birləşmişdi. Fransa bu sülaləyə onunla borcludur ki, bütün fransızlar bir dildə danışsınlar, onlar vahid bir millətə çevrilmişlər.

Lepelete Fernanın etirazlarını dostyana hərəkətlə rədd etdi. «Bu, saxta vətənpərvərlikdir», – dedi. Sonra o, Lüdovikin nə səbəblərə görə ölməli olduğunu Fernanda qısaca və işgüzarlıqla izah etdi. «Xalqın və onun nümayəndələrinin kralı mühakimə etməyə və ona ölüm cəzası kəsməyə haqqı vardırımı» sualına hüquqi cəhətdən eyni sübutla istər «hə», istərsə də «yox» cavabı vermək olar; ümumiyyətlə, bu, bayağı məsələdir. Başlıcası budur ki, Lüdovikin ölümü siyasi zərurətdir. Əgər onu dustaqda saxlasaq, o, Fransanın özündə və xaricdə Respublika əleyhinə çevrilmiş hər cür hərəkətin daimi mərkəzi olacaqdır.

– Mütləqiyyəti devirib onun ən təsirli rəmzi olan kralı sağ qoymaq olmaz, – Lepelete öz sakit, bir qədər gur xoş səsi ilə bildirdi. – Biz Lüdoviki devirdiyimiz anda onun fiziki cəhətdən məhv edilməsi məsələsi əvvəlcədən həll edilmişdi. Taxt-tacın son pilləsindən yuxarıya – edam kürsüsünə aparən birinci pilləyədək yol çox qısadır.

Fernand Lepeletenin Dağ partiyası üzvlərinə, bütün bu robespyerlərə və sen-jütlərə şəxsi rəğbət bəsləmədiyini bildirdi; Lepelete onların məhdudluğuna və inadçılığına

tez-tez kinayə edirdi. Lepelete mötəkillərin, jirondistlərin, bu parlaq zəkali natiq və filosofların yanında özünü daha yaxşı hiss edirdi. Lakin əməli siyasət məsələlərində yako-binçilərin haqlı olduğunu etiraf edirdi.

– Krala qarşı necə hərəkət etmək məsələsini, – Lepelete davam edirdi, – gərək hər bir siyasətçi çoxdan özünə aydın edəydi. Robespyer ilə Sent-Jüst özlərinə aydın etmişlər, bizim dostlarımız olan jirondistlər isə bu məsələdə həddindən çox ağıllı çıxmışlar. İndi onlar bilmirlər hansını seçsinlər: kralımı qurban versinlər, yoxsa Respublikanı.

Lüdovik Kapeti yekdilliklə müqəssir hesab etdikdən sonra xalq nümayəndələri cəza tədbiri haqqındakı məsələni müzakirə etməyə başladılar.

İclas səhərdən başlayıb bütün günü və bütün gecəni, sabahı günün də çox hissəsini davam etdi, fasilədən sonra isə daha bir gün və bir gecəyarıdan çox çəkdi. Yuxarı balkonlarda iki min nəfərdən artıq adam əyləşmişdi. Bəlibəzəkli xanımlar əllərində deputatların siyahılarını tutub verilən səsleri sayır, xaç işarəsi qoyur, üstündən xətt çəkir, kağızları sancaqlayırdılar.

Birinci olaraq Haronnadan olan deputatlar xitabət kürsüsünə çağırıldılar. Onlardan birincisi tam sükut içərisində dedi:

– Ölüm.

İkincisi də:

– Ölüm.

Beşincisi də:

– Ölüm.

Sonra Jirondanın on iki deputatı çağırıldı, bunların arasında «mötəkillərin» ən məşhur xadimləri də var idi. Onların başçısı Verno hələ dünən öz dostlarını inandırır ki, heç bir vaxt Lüdovikin ölümünə səs verməyəcəkdir. O, bu gün belə bildirdi:

– Bir dövlət xadimi olmaq sifətilə mən xalqın səsini dinləmək tərəfdarı idim. Konvent başqa cür qət etdi. Mən buna boyun əyirəm. Mənim vicdanım təmizdir. Mən bir hüquqşünas kimi deyirəm: ölüm!

Deputatlar çox gərgin bir şəraitdə bir-birinin ardınca xitabət kürsüsünə qalxaraq səs verir, bəzən öz hökmlərinə bir neçə kəskin söz də əlavə edirdilər. Biri demişdi: «Ən yaxın iyirmi dörd saat ərzində ölüm». Digəri isə belə

demişdi: «Ölüm. Əslində, çox yubanıb – bu isə Konventin şərəfinə yaramaz». Ağır xəstə olan deputat Düşatel özünü xərəkdə xitabət kürsüsünə gətirmələrini buyurmuş, krala həyat bəxş edilməsinə səs vermiş, elə həmin gecə də özü ölmüşdü; bu hadisə çoxlarını güldürmüşdü. Deputatların birisi yorğunluqdan yatıb yuxuya getmişdi, onu oyadıb xitabət kürsüsünə çağırmışdılar, o, tamam ayılmamış halda: «Ölüm» – deyib o dəqiqəcə yenə yuxuya getmişdi.

Lüdovikin əmisi oğlu, indi Filipp-Bərabərlik adlanan keçmiş Orlean hersoqu xitabət kürsüsünə qalxanda araya dərin sükut çökdü. O, öz dostlarına təntənəli surətdə söz vermişdi ki, səsvermədə bitərəf qalacaq. Zahirən və yerindən gülməyə dəyərdə öz əmisi oğlu Lüdovikə oxşayan bu hersoq indi uca pilləkənləri fısqılda-fısqılda qalxaraq, xitabət kürsüsündən bəyan etdi.

– Hakim bir xalqı ələ salıb oynadan bir adam ölməlidir.

Ölüm!

Fernand özünün hər iki dostunun – Lepelete ilə Martin Katrunun özlərini necə aparacaqlarını xüsusi bir həyəcanla gözləyirdi. Fernand düşüncəsinin bütün dəlillərinə baxmayaraq, lap axıradək əmin idi ki, Lepelete ona yüksək vəzifələr verən və bu qədər yaxşılıq göstərmiş olan bir adamı – kralı ölümə göndərməyəcəkdir. Lakin Lepelete özünün xoş laqeyd səsi ilə dedi:

– Ölüm!

Lepeletedən sonra deputatların çoxu kralın ömürlük dustaq edilməsi və ya ölüm hökmünün ümumxalq sorğusu keçirilincəyədək təxirə salınmasına səs verdi.

Çoxları, o cümlədən ifrat partiyaların üzvləri də buna səs verdilər. Tərəzinin gözləri qalxıb-enirdi; səsvermənin nəticəsini əvvəlcədən söyləmək çox çətin idi.

Fransa Respublikasının Konventində Tomas Peyn adlı bir ingilis iclas edirdi, bu adam Amerika respublikasının yaradılmasında fəal surətdə iştirak etmişdi. O, indi, Lüdovikin tacı qanov içərisinə atıldığı bir vaxtda, onun özünü sürgün etməyə və mütləq də Amerika Birləşmiş Ştatlarına sürgün etməyə səs verdi. Lüdovik orada öz kral həyatının həqarətli və cinayətkar olmasından sızılacaq və Amerika xalqının səadətini görərek başa düşəcək ki, hakimiyyətin ən ədalətli forması mütləqiyyət deyil, demokratiyadır.

Budur, nəhayət, Martin Katru xitabət kürsüsünə çağırılır. Fernand bütün gövdəsini irəli verdi. Martin özünün kəskin zil səsi ilə dedi:

– Ölüm. Süründürməçiliyə salmadan.

Konventin katibləri səsləri hesabladılar. Bu çox uzun çəkdi, onlar üç dəfə təzədən hesablamalı oldular. Adamla dolu olan zal çox boğanaq idi. Sobalar tüstüləyir, kömür kürələri və minlərlə şam dəm verirdi. Adamların halı özlərində deyildi, onlar ayağa qalxıb gecə səması altına çıxaraq təmiz hava almaq istəyirdilər. Lakin oturmaqda davam edirdilər; hökmün elan ediləcəyi dəqiqəni buraxacaqlarından qorxurdular. Jan-Jak yuxarıdan, öz bəryefindən bir neçə min nəfərdən ibarət bu həyəcanlı və intizarlı izdihama baxırdı.

Nəhayət, səhər saat iki on beş dəqiqədə sədr xitabət kürsüsünə qalxdı. O, belə elan etdi: konventin 749 üzvündən 28 nəfəri iştirak etmir, beləliklə, əksəriyyət 361 nəfər təşkil edir. Həbsxanaya salmaq, sürgün etmək və ya ölüm hökmünü təxirə salmağa 360 deputat, təxirə salınmadan ölümə isə – 361 deputat səs vermişdir.

Zalı dərin bir sükut bürümüşdü. Kral bir səs çoxluğu ilə ölümə məhkum edilmişdi.

Sədr şlyapasını başına qoyub elan etdi:

– Hakim xalq nümayəndələrinin səsvermə nəticəsində Lüdivik Lapetə kəsdikləri cəza tədbiri – dərhal ölümdür.

Əvvəlki kimi sükut hökm sürürdü. Tək-tək səslər ucaldı: «Yaşasın Respublika». Lakin kütlə dinmirdi.

Fernand çətinliklə ayağa qalxıb çiyinlərini düzəltdi. Xəstə ayağı bərk sancırdı. O, tamam heyrət içərisində idi. Bircə səs çoxluğu ilə! Əgər onun dostu Mişel, yaxud dostu Martin ölümə səs verməsəydi, kral sağ qalardı.

Qurtarmaq bilməyən bu iclasdan sonra səhəri Lepelete, demək olar, bütün günü yatdı. Axşamüstü, özünün Konventdəki hərəkəti haqqında camaatın nə dediyini, nə fikirdə olduğunu öyrənmək üçün Pale-Royal, «Fevriye» adlı aristokrat restoranına getdi. Kral tərəfdarları, mötədillər və hətta montanyarlardan bəziləri belə hesab edirdilər ki, Lepelete Lüdivikə həyat bağışlanılmasına səs verəcəkdir. Yəqin ki, heç kim onun öz şəxsi idrakına sadıq qalmaq üçün məhkum Lüdiviki qurban verməyi necə tərəddüdsüz

üstün tutduğunu anlaya bilməmişdi. Buna görə də, şübhəsiz ki, bir çoxları, hətta əksəriyyət Respublikanın lehinə və kralın əleyhinə səs verdiyinə görə ona İuda¹ deyirdilər.

O, restorana daxil olarkən dostları onu salamladılar. Lepelete yeyir, çərənçilik edirdi. Bəzilərinin fikrincə, pis olmuşdu ki, ölüm hökmü məhz onun səsi ilə həll edilmişdi; digərləri isə onun cəsurluğunu bir qədər də şişirdərək göyə qaldırırdı. Lepelete bütün bunları əvvəlcədən də təqribən belə təsəvvür edirdi. O, restoranda çox qalmadı. Bu qurtarmaq bilməyən iclasın yorğunluğu hələ də özünü hiss etdirirdi, dostları ilə xudahafizləşib getdi.

Hazırkı üsuli-idarədən narazı olan və təqib edilən az-çox pərdələnmiş şəxslər Pale-Royal rayonunda öz məşuqələrinin, keçmiş saray tedarükçülərinin, onlara rəğbət bəsləyən hər cür başqa adamların yanında özlərinə gizli sığınacaq tapmışdılar. Mütləqiyyət tərəfdarı olan bu adamlar içərisində kralın keçmiş mühafizəçisi Lepari adlı birisi də var idi. O, hər şeydən əvvəl, Orlean hersoquna, öz doğma əmisi oğlunu, zillullah² bir adamı edam kürsüsünə itələyən bu baş xainə qarşı sonsuz nifrətlə alışıb-yanırdı. Lepari hersoqa rast gəlib oradaca işini bitirmək ümidi ilə bütün günü onun yaşadığı Pale-Royal rayonunda dolaşmışdı. Çox uzunsürən iclasdan yorulub əldən düşmüş hersoq isə evdə yuxusunu alırdı. Axşam Lepari görkəmli bir cənab kimi yaxşıca geyinib-kecinib hersoqu axtarmaq üçün «Fevriye» restoranına getdi. Onu orada tapmadı. Əvəzində isə hamıya yaxşı tanış olan Lepeletenin kifir və murdar üzünü gördü. Kralın buna da çox yaxşılığı dəymişdi, o isə öz hakimi-mütləqinə xəyanət etmişdi. Lepelete kassanın qabağına gəlib haqq-hesab vermək istəyirdi, bu vaxt Lepari ona yanaşdı soruşdu:

– Siz müsyö Lepeletesiniz, deyilmi? – Lepelete təsdiq etdi. – Müsyö, siz kralın ölümünə səs vermişsiniz, düzdürmü?

– Bəli, müsyö, – Lepelete cavab verdi. – Vicdanımın mənə dediyi kimi də səs vermişəm. Bəs bunun sizə nə dəxli?

– Onda layiq olduğun cəzanı al, satqın! – kral mühafizəçisi bağıraraq plaşı altından qılıncını çıxararaq Lepelete-

¹ İuda – ad; *burada*: satqın, xain (xristianlıq tarixinə işarədir)

² Zillullah – Allahın yer üzündəki elçisi, nümayəndəsi deməkdir; *burada*: edam olunmuş kral Lüdvik nəzərdə tutulur.

nin böyrünə soxdu. Bir neçə dəqiqədən sonra Lepelete artıq yox idi.

Həmin gecə Fernand da gec yatmışdı. Axşam öz dostu Mişelə baş çəkməyə getdi. Lepeletenin evi qarşısında çoxlu adam yığışdığını gördü. Baş verən əhvalatdan xəbər tutdu. O, evə girib cənazəni gördü. Özünün və Lepeletenin ümumi dostu rəssam Jak-Lui Davidi mərhumun şəklini çəkən gördü. Fernand bu müsibəti əsla dərk edə bilmirdi. Sonra isə birdən hər şeyi anladı. Başa düşdü ki, idrakın mövhum pərəstişkarı və hər şeyi açıq ifadə etməyin tərəfdarı olan böyük dostu Mişel Lepelete həyatını məntiqli surətdə başa çatdıran bir ölümə vəfat etmişdir.

Fernand sonra Onore küçəsinə, Yakobinçilər klubuna getdi. Martin Katru ona təkəbbürlü və təntənəli bir əda ilə belə dedi:

– Sənin dostun yaxşı adam idi, onun ölüsü Respublika-ya sağ olduğundan daha yaxşı xidmət edəcək. Bu anadək şəhidlik haləsi Lüdivik Kapeti bürüyürdü, indi isə şəhid olan Mişel Lepeletedir.

Fernand, Martinin nəyi nəzərdə tutduğunu başa düşdü. Parisdə kralın qızğın tərəfdarları az deyildi və onun uğrunda canlarından keçməyə də hazır idilər; onlar böyük nümayişlər, bəlkə də, hətta açıq üsyan gözləyirdilər. Yalnız öz vəzifəsini yerinə yetirən bir xalq nümayəndəsinin mənasız yerə öldürülməsi kütlələr içərisində coşmaqda olan hissi öldürülən adama cəlb edirdi. Bütün Paris indi kralın qarşısındakı edamının qabağını kəsmiş Lepeletenin gözlənilməz faciəyə vəfatı haqqında danışdı. Lepelete və onun axıdılmış qanı Respublikanın müdafiə edilməsinə bir dələlət idi.

Yakobinçilər və Parisin şəhər müşavirləri bu əhvalatdan əlüstü fəallıqla istifadə etdilər. Elə həmin gecə bu məzmununda bir manifest nəşr edildi: «Vətəndaşlar! Bu qanlı cinayət tək bircə adama qarşı yönəldilməmişdir, bu, bütün millətə qarşı, azadlığa qarşı, hakim xalqa qarşı yönəldilmişdir!» Yenə də həmin gecə mərhumun cənazəsini təntənə ilə Panteona keçirmək, ona Vandom meydanında abidə qoymaq, Konventdə onun büstünü Brut və Jan-Jakin büstləri ilə yanaşı qoymaq, Parisin rayonlarından birinə, küçələrindən birinə və ölkənin bir çox iri və xırda icmalarına onun adını vermək haqqında qərar qəbul edildi.

Elə həmin gecə kral Lüdivik öz yaxın adamları ilə vidalaşdı. Öz keşişi ilə birlikdə şam elədi. Sonra «Merkur de Frans» qəzetini oxudu. Daha sonra Yumun «İngiltərə tarixi» kitabından Birinci Kralın edamı haqqındakı fəslə oxudu. O, bu kitabın tərcüməsini başlamışdı; indi isə təəs-süf edirdi ki, onu axıra çatdırma bilmədi.

O çox şeyi axıra çatdırma bilməmişdi. Həyatının otuz səkkiz ili ərzində o, nə qədər lazımsız şey etmiş və nə qədər zəruri şeyi etməmişdi. Məsələn, o öz əmisi oğlu olan İngiltərə kralına qarşı üsyan etmiş Amerikadakı ingilis əyalətlərinə yardım göstərməməli idi. O həmçinin dinsiz-ləri və qiyamçıları, Volteri və Russonu vaxtında zərərsizləş-dirməli idi.

Onda hər şey başqa cür olardı. Öz ürəyinin ilahi səsində qulaq asmaq əvəzinə, daha çox müşavirlərinə qulaq asırdı. Axı onun müşavirləri yalnız adamlar idi, bu adamlar da kor olmuşdular. Onun əyanlarının əksəriyyəti özləri özlərinə qəbir qazırdılar. Onlar eyni zamanda ona da qəbir qazırdılar.

Lakin o, özünün son gecəsində yaxın adamları haq-qında pis rəydə olmaq istəmir. Bunu özünə deməyə haq-qlıdır ki, hər hansı bir ciddi qərar qəbul etməzdən əvvəl həmişə namusla əzab çəkmiş, öz vicdanının səsinə qulaq asmış, öz müşavirlərini dinləmiş, tarixi nümunələrə müraciət etmişdi. O, həmişə yaxşılığa cəhd etmişdir, bir vaxt gələr ki, onun fransızları və gələcək nəsillər bunu etiraf edərlər.

Lüdivik gözlərini yumdu. Bu barədə də fikirləşdi ki, səhər kaftanının ciblərində bütün pulları çıxarıb müdafiəçi vəkilin, namuslu və fədakar Malzerbin qonorarına əlavə etmək yadından çıxmasın. Sonra yuxuya getdi. Bərk və rahat yatdı. Səhəri bütün ölkə, bütün aləm Lüdiviki İnkilab meydanına necə apardıqlarına və onun edam kürsüsünə necə qalxdığına tamaşa edirdi. Hər şey xırda təfərrüatına qədər qeyd edildi, yazıldı, xatirdə qaldı. Saat on iyirmi üç dəqiqədə cəllad Samson Lüdivikin çapılmış başının saçlarından tutaraq edam kürsüsünə dövrə vurub onu bütün dörd tərəfə, Paris əhlinə göstərərək bütün şəhərə güclü bir şüar yayıldı: «Yaşasın Respublika!» Minsizlərlə adam edam kürsüsünə tərəf cumub yaylıqlarını, şərf-lərini, kağızlarını qana bulamaq üçün bir-birini itələyib

vuruşurdu. Bir divanə adam sıçrayıb edam kürsüsünə qalxaraq aşağıda dayanmış adamlara qan çiləyib qışqırdı:

– Onlar bizi hədələyirdilər ki, kralın qanı bizim başımıza töküləcək. Bu, sizin xaç suyuna salınmanızdır, bu, sizin xaç suyuna salınmanızdır. Bax, kralın qanı başımıza belə töküldü!

Jandarmların və Paris icması məmurlarının mühafizəsi altında müşayiət edilən kralın cənazəsini yaxınlıqdakı Madlen de la Vil Levek qəbiristanlığına gətirdilər. Orada başı qıçları arasına qoyulmuş meyiti zənbilə oxşar bir şeyin içinə atıb, dibinə bir qalaq söndürülməmiş əhəng səpilmiş çox dərin bir çalaya salladılar. Meyitin üstündən də beləcə qalın bir qat əhəng səpildi, bu qatın üstündən bir qat da əhəng töküldü ki, Avropanın taclı şəxslərinin qızılı axırncı Lüdivikin nəşindən, heç olmasa, ən kiçik bir xatirə də olsun saxlaya bilməsin.

Boynu vurulmuş Lüdivikin üstü əhənglə örtülən vaxt Lepeletenin cənazəsinin Panteona aparılmasına hazırlıq görülürdü. Matəm təntənələrinin tərtibatı Fransanın birinci rəssamı Jak-Lui Davidə tapşırılmışdı.

Səliqə ilə mumiyalanmış cənazəni bütün xalqın görməsi üçün Vandom meydanına qoydular. Böyründə yara yeri açılmış üryan bədən bərli-bəzəkli uca yataqda ağap-paq görünürdü. Meyitin aşağı ətrafı döşəkağı ilə örtülmüşdü.

Beləcə də təntənəli antik cənazə arabasına qoyulmuş cənazəni Paris şəhərinin küçələri ilə apardılar. Mərhumun ayaqları yanında iki uşaq durmuşdu; onların hər biri öz əlində başıaşağı tutulmuş məşəl aparırdı. Üzləri örtüklü gənc qızların əhatəsində gedən cənazə arabasının qabağında əllərində palma budaqları tutmuş bürüncəkli qocalar addımlayırdı.

Matəm dəstəsi yerindən tərpənməzdən əvvəl Konventin sədri cənazə arabasına qalxıb mərhumun başı üzərinə palıd yarpaqlarından hörülmüş əklil qoydu. Matəm mərasimində Konventin bütün deputatları, Yakobinçilər klubunun bütün üzvləri, bütün vətənpərvərlik cəmiyyətlərinin üzvləri və Paris şəhərinin bütün idarələrinin nümayəndələri iştirak edirdi. Qara sarğı ilə haşiyələnmiş çoxlu bayraq var idi, təbillərin boğuş səsi eşidilirdi.

İri lövhələrdəki yazılar şəhidin əsərlərini və işlərini, onun Cinayət Qanunları Məcəlləsini, «Ümumi pulsuz təhsil» kitabını, onun adı ilə adlandırılan çoxlu qanunları tərif edirdi. Daha böyük olan digər lövhələrdə iri hərflərlə onun, guya, son sözləri yazılmışdı: «Mən vətən uğrunda qanıma axıtmağa şadam. Vətənpərvərin qanından azadlıq toxumları cücərir». Bütün bunların üzərində isə iri ölüm yatağı və bu yataqdakı mərhum zəfər və matəm içərisində ucalırdı; mərhumun dərin qanlı yarası bütün yazılmış, oxunmuş, söylənilmiş sözlərdən daha qüvvətli təsir göstərirdi.

Fernand matəm dəstəsini Panteonun yaxınlığında gözləyirdi. Onu dərin bir fikir, ələm və kədər bürümüşdü. Bu ölüm də, kralın ölümü kimi, Jan-Jak ideyalarının bəhrəsi idi. Lepelete öz ölümü haqqında nə qədər ağıllı, kinayəli, tərəddüdlü olsa da, gələcəyə inamla dolu olan fikirlər söyləyə bilərdi. O, əsl azadfikirli, hər cür xurafata düşməən bir insan, Lükretsi¹ və Jan-Jakin insani bir şagirdi idi. Mişelin sakitcə demiş olduğu sözlər, onun xoş səsi Fernandin qulağında səslənir, ürəyini dəlirdi: «İnqilab həтта həyatımı da əlimdən almış olsa, bütün qəlbimlə, bütün düşüncəmlə ona razıyam». Bu sadə sözlər nə qədər təsirli idi! Mişel ona Brut kimi, şəhid olmuş comərd bir qəhrəman kimi ehtiram göstərən öz yakobinçilərinə necə də rişxənd edərdi!

Jan-Jak və onun əsərləri nə qədər yanlış başa düşülmüş fikirlərlə bürünmüşdü! Nə qədər ilan vardı! Jan-Jakin adı ilə daha nələr etmirlər! Mişelin, onun əziz dostunun axirət yolu ağlasığmaz faciəyə, qondarma bir rəşadət və qəribəliklə bəzənmişdir! Ancaq Mişel buna etiraz etməzdi, çünki onu bürümüş yanılma və yalanı həyat yaradırdı.

Matəm mərasimi Panteona yanaşdı. Böyük opera teatrının xoru mərhumun şərəfinə himn oxudu. Cənazəni tabuta qoyub təntənə ilə məqbərəyə, Volterin cənazəsinin yanına salladılar.

¹ Tit Kar Lukretsi (e.ə. təqr. 99–55) – Roma şairi və filosofu, Qədim Romada materialist fəlsəfənin və ateizmin görkəmli nümayəndəsi

IX fəsil

TERROR! TERROR!

Kralın edam edildiyini eşidən Jirardenin tükləri ürpərdi. Bu dəhşətli hadisənin baş verdiyi gün o, öz iş otağının qapısını bağlayıb içəridə oturmuşdu, dilinə bir şey vurmurdu, heç kimi görmək də istəmirdi.

O, fikrini dağıtmağa bir şey axtararaq Jan-Jakin kitabları üstünə düşdü, müəllimin tənha və məxulya arzularını oxuduqca özünün yavaş-yavaş necə sakitləşdiyini hiss edirdi. Ermenonvil dəlilik və amansızlıq ümmanı içərisində müdriklik və asayiş adası idi. Jan-Jakin təbiəti burada idi, onun müqəddəs nəşi burada uyuyur.

Lakin sakit vəziyyət uzun çəkmədi, kralın qətli onu yenidən hiddətləndirib çilğınlıq dərəcəsinə çatdırırdı. Bu dəhşətli hadisənin vurduğu yaradan getdikcə daha çox qan sızırdı. Dərin mütəəssirliyi acizənə bir qəzəb əvəz edir, sonra isə yenidən kədər və ümitsizlik cövlan edirdi. Lakin Jirarden qəzəbi də, qüssəni də özündə boğub saxlayaraq müsyö Herberin onu söhbətə çəkmək üçün etdiyi ürəksiz cəhdlərin hamısını rədd edirdi.

Yalnız Fernand gəlib çıxdıqdan sonra o, öz dərdini və qəzəbli mütəəssirliyini dağıda bildi. Jirarden oğlu qarşısında öz ürəyindəkiləri boşaltdığından onun ən böyük ədalətsizlik barədəki qəzəbli şikayəti çox gülünc surətdə inqilabçıların hər cür azğınlığına olan məyusluğu ilə çulğayırdı, həm də bu azğınlıqlar inqilabçıların böyük cinayətləri qarşısında cüzi də olsa, Jirardenə şəxsən toxunurdu. «Əcəba, – Jirarden həyəcanlanırdı, – bürünc kral heykəllərini çilik-çilik edən qara camaat IV Henrixin abidəsinə aman verə bilməzdimi, axı bu qara camaat özü onu xeyirxah adlandıırırdı və... özü Ermenonvilin əsasını qoymuşdu!?»

Burada Jirarden, Jan-Jakin qəbrini ziyarət edən Robespyer və Sen-Jüstün onu necə təhqir etdiklərini də oğluna danışdı. Jirarden o vaxt onları nahara dəvət etməyi özünə borc bilməmişdi, onlar isə bu dəvəti kobud surətdə və etinasızcasına rədd etmişdilər. O, bu barədə heç kimə bir

kəlmə də deməmiş, ancaq bu təhqiri yadından çıxarmamışdı. İndi isə nəhayət, ürəyini boşalda bildi. Bir halda ki bu yakobinçilər Jan-Jakin son dinclik mənzilinə baş çəkirlər, bəs onda necə cəsarət edib onu, Jan-Jakin qəbrini mühafizə edən adamı belə təhqir edirlər?

Lakin dərhal özünü ələ alıb yenidən mənalı sözlərlə mühüm işlərdən söhbət açdı.

Fernand hüsntəvəccöhlə atasını dinləyib onun sözünü kəsmirdi. Ancaq bir qədər keçdikdən sonra Konvent üzvlərini ehtiyatla müdafiəyə başladı. O deyirdi ki, onlardan çoxu, şübhəsiz, şöhrət düşkünüdür, mədəniyyətsiz və qabadır; ancaq onların müstəbidlərə olan nifrəti və məzlumlara kömək üçün etdikləri qızgın səylər saxta deyildir. Buna heç bir şübhə ola bilməz. Onların xidmətləri böyük cinayətlərindən çoxdur. İmtiyazlar ləğv edilmiş, bərabərsizlik aradan qaldırılmış, xalq dövləti, Respublika bir həqiqət olmuşdur.

378

Jirarden susmaq bilmirdi. Bir neçə qabil rəhbərin ağıllı işi digərlərinin həyasız demaqqoqluğu ilə boğulur. Əslində, ölkəni Paris küçələri, kütlə idarə edir, deməli, ağılsızlıq idarə edir. Bizim sevimli madam Rolanın dediyi kimi: kütlə çox olduqca, onun qulaqları da bir o qədər uzun olur.

Burada daha müsyö Herber də dözə bilmədi. O, söhbətə qarışdı. Cənab markiz haqlıdır: baş verən əhvalatların bir çoxu adama özbaşınalıq, mənasız, sərt və amansız bir şey kimi görünə bilər. Ancaq son illərin hadisələrinə bütövlükdə nəzər saldıqda fərəhlə görürsən ki, bəşəriyyət heç nəyə baxmadan böyük xeyirxah zərurət qanunları üzrə irəliyə doğru hərəkət edir.

– İnqilab arxasında Jan-Jak təlimi durur! – o səsləndi. – Qoy onun sərtliyi və acılığı sizin Jan-Jaka olan inamınızı sarsıtmasın, cənablar! – müsyö Herber onlara and verdi. Onun parıldayan gözləri daxili bir alovla yanırı. Ata ilə oğul susurdular. Onlar müəllimdən xeyli cavan olsa da, ona heyrətli dərəcədə oxşayan müsyö Herberə çaşqın bir heyranlıqla baxırdılar.

Hamının əvvəlcədən dediyi kimi də, müttəfiqlər kralın edamından sonra onun qatillərinə qarşı yeni, daha güclü ordular göndərdilər. Respublikanın orduları geri çəkildi. Düşmən yenə ölkəyə soxuldu.

Konvent ümumi əsgəri mükəlləfiyyət haqqında qanun verib, bütün vətəndaşları vətənin müdafiəsinə çağırmağı qərara aldı.

Konventin ümumi əsgəri mükəlləfiyyət haqqındaki qanunda yüksək vətənpərvərlik hissi ilə bəzədiyi sözlər Jirardeni alovlandırdı. Lakin sonrakı günlər Paris diktatorlarının əsgər toplarkən amansız cəza tədbirlərinə əl atdıqlarını artıb coşan bir qəzəb hissi ilə oxuyurdu: onlar çağırış məntəqələrinə gəlməyənlərin əmlakını özgələrə satır, valideynlərini həbsə alırdılar, fərariləri tutmayan icmaların üzərinə pul cəriməsi qoyurdular. Belə bir qanun və onun həyata keçirildiyi üsullar, əlbəttə, Jan-Jakin sadıq şagirdi Jirardeni əzablı şübhələrə salmaya bilməzdi. Məgər Jan-Jak belə öyrətmirdimi: «Əgər ayrıca bir vətəndaş kütlənin rifahı üçün özünü qurban vermək istəmirsə, hökumət onu azadlıqdan məhrum etməməlidir». Məgər insan hüquqları belə bir şeyə yol verə bilərmidi?

Fernand bu yeni qanunu da müdafiə edirdi. Əgər onun atası Jan-Jaka istinad edirdisə, bunu ümumi əsgəri mükəlləfiyyət haqqındaki qanunun müəlliflərinə də eyni bir hüquqla edə bilərdi. Məgər Jan-Jak eyni zamanda belə öyrətmirdimi: «Bəşəriyyətin rifahı naminə edilən ədalətsizlik ədalətə çevrilir!» Fernand atasının öz qəzəbli və sarsıdıcı tənqidinə baxmayaraq, xəlvətdə Konventin olduqca cəsarətli olan bu addımını bəyəndiyini sezib sözüne davam etdi:

– Biz vaxtilə amerikalıların olduğundan daha cəsarətliyik. Gənc azadlığı təhlükə təhdid edərkən general Vaşinqton da ümumi əsgəri mükəlləfiyyət həyata keçirilməsini tələb etmişdi, lakin Konqres onun qanun layihəsini bəyənməmişdi. Bütün respublikaçıların arzusunu – məcburiyyət vasitələrindən və idrak dəlillərindən istifadə edərək xalqı Azadlıq uğrunda müharibə üçün bütöv bir mübariz halında birləşdirmək məsələsini həyata keçirmək bizə nəsis olmuşdur.

Atası öz-özlüyündə fikirləşirdi: «Yeni ordu haqqında mühakimə yürütmək mənə oğlumdan daha çətinidir. O, rədd edilmək acısını mənim kimi dadmamışdır. O bilir ki, yeni Fransa hamını orduya çağırır, bizi, özünün ən sadıq oğullarını isə tanımaq belə istəmir». Jirarden hələ də

oğluna demədi ki, orduya öz xidmətini təklif etmiş, amma onu rədd etmişlər.

Jirarden səhv edirdi. Fernanda da belə bir uğursuzluq nəsimə olmuşdu. Fernand özünün hərbi təcrübəsinə əsaslanaraq ona, heç olmasa, tabelikdə olan zabıt vəzifəsi verilməsinə çalışmışdı, ancaq rədd cavabı almışdı.

Atası kimi o da bu təhqiri heç kimə söyləməmişdi.

Qoca və cavan Jirardenlər beləcə bir-birinin qarşısında əyləşib yeni ordunun ləyaqətini və zəif cəhətlərini götür-qoy edirdilər; onların hər biri özünün rədd edilməsindən əziyyət çəkir və hər biri də öz şəxsi dərđini unutmaya və yalnız işin faydasını düşünməyə çalışırdı.

Əgər Fernand atası ilə söhbətində onun ümumi əsgəri mükəlləfiyyətə qarşı olan etirazlarının daşını daş üstündə qoymurdusa, onu didib parçalayan şübhələri dostu Martin Katrudan gizlətmirdi. Bu şübhələr peşəkar hərbcinin şübhələri idi. Köhnə orduya təlim görməmiş yeni əlavə qüvvələr daxil etmək məqsəduyğundurmu? Az təlim görmüş və ya heç təlim görməmiş yeni əsgərlər müttəfiqlərin nizami qoşunlarının təzyiqini dəf etməyə qabildirmi?

Cəbhələrdən, sanki, bu acı sualları təsdiq edirmiş kimi bəd xəbərlər gəlməkdə idi. Gənc əsgərlər böyük ruh yüksəkliyi ilə mahnı oxuya-oxuya döyüşə gedir, ancaq düşmən toplanı gurlayan kimi təlaş içərisində pərən-pərən düşürdülər. Məğlubiyət məğlubiyət ardınca gəlirdi. Şimal ordusu bir kənara sıxışdırılmışdı; paytaxtın üzərini yenidən təhlükə almışdı. Bütün bunlara üstəlik, ölkə daxilində bir çox əyalətlər icbari əsgər toplanışına qarşı üsyan etmişdi. Vandenyani, az qala, ölkənin bütün cənubunu üsyan əlovları bürümüşdü.

Martin Katrunun inamı bu dəfə də sarsılmadı. O, düşmənin yeni zərbələrində şəfəverici titrətmə-qızdırmadan başqa heç bir şey görmək istəmirdi. Deyirdi ki, yararsızlar məhv olar və onda xalq sıxlaşıb əsl birlik yaradar.

– Son qələbə bizimlədir, – hamını təkidlə inandırmaqda davam edirdi. – Xalq ordusu kralların birləşmiş qoşunlarını darmadağın edəcəkdir. Bu, kor-koranə inam deyil, riyazi hesablamadır. Başa düş, Fernand: axı müstəbidlər yalnız özləri üçün çalışır, yalnız bugünkü günü düşünürlər; Respublika isə, yalnız Respublika geniş perspektivləri olan

planlar verib həyata keçirməyə qadirdir. Bizim əsgərlər ağıllı məxluqlardır, çünki bilirlər ki, söhbət onların azadlığı, onların səadəti üzərində gedir. Onların düşmənləri isə – öz zəncirlərini hifz etmək üçün vuruşan yanheyvan, miskin səfehlerdir.

O, mebellə dolu olan otağında çətinliklə var-gəl edirdi.

– İncilərin vüsəti, ilhamı, öz əzəmətini belə ötürüb-keçmək zərurəti çatışmırdı, – bildirirdi. – Həqiqi qəhrəmanlıq yalnız çılğınlıqdan doğar. Yalnız indi, Respublika mövcudiyəti uğrunda mübarizə etdiyi bir zamanda öz daxilindəki bütün qüvvələri açır tökəcəkdir.

O, sərt və kəskin ahənglə danışırdı; Katru qızıxıb özündən çıxdı, alnında qırmızı ləkələr əmələ gəldi. Dul Katru ilə Janna oturub qulaq asırdılar. Qarı məmnun tərzdə razılıqla başını tərpedir, Janna öz heyratlı nəzərlərini ərindən çəkmirdi.

– Mənim hələ işim çoxdur, – Martin birdən sözünü kəsərək oturub öz kağız-kuğuzları ilə məşğul oldu. O, bununla, sanki, Fernanda anlatmaq istəyirdi ki, Respublikanın şöhrəti və əzəmətini ona, kəmetiqad bir adama təlqin etməyi əbəs yerə vaxt itirmək hesab edir.

Martin Katrunun öz bircə dəqiqəsini də havayı sərf etməyə, doğrudan da, haqqı yox idi. Konvent bir an belə dayanmadan qızgınlıqla işləyirdi, Martin də onun bir çox komitələrinin üzvü idi. Respublika ölüm-dirim mübarizəsinə cəlb edilmişdisə də, qızgın bir enerji ilə çoxlu böyük və kiçik asayiş islahatlarını həyata keçirirdi. Kompromissiz konstitusiya yaratdı. Qardaşlıq ifadəsi olan «sən» sözünü istər rəsmi idarələrdə, istərsə də məişətdə bütün vətəndaşlar arasındakı müraciətə daxil etdi. Tavanasızlara pul yardımını təyin etdi, məktəblərdə pulsuz təhsil, bütün ölkə üçün vahid qanunlar, günahsız mühakimə edilənlərin çəkdikləri zərərin ödənilməsi haqqında qərarlar çıxardı. Vahid və asanca başa düşülən ölçü və çəki sistemi tətbiq etdi. Teleqraf rabitəsini və digər texniki yenilikləri həyata keçirdi. Elmi institutlar təsis etdi. Yeddi böyük muzey; o cümlədən Fransanın tarixi və elmi abidələrini mühafizə etməli olan Milli muzeyi və bütün dünyanın incəsənət əsərlərinin mühafizəsi üçün Luvr muzeyini yaratdı.

Martin bəzən öz dostunu işlədiyi komitələrin iclaslarına gətirirdi və Fernandı Respublikanın qüdrətinə onun

ehtiraslı nitqləri deyil, bu komitələrin çox geniş fəaliyyəti inandırır. Yeni qanunların layihələri olduqca qısa müddətdə, həm də böyük bir uzaqgörənliklə işlənib hazırlanırdı. Bir kəlmə də artıq söz danışılmırdı. Bütün «lehinə» və «əleyhinələr» təmkinli bir düşüncə və eyni zamanda böyük bir maraqla müzakirə edilirdi. Konvent də eynilə beləcə işləyirdi. Dövlət quruluşunu və ayrı-ayrılıqda hər bir vətəndaşın həyatını hər bir dövrdə Jan-Jak təliminə uyğun bir ruhda dəyişdirmək məqsədi güdən qanunları tez və maneəsiz surətdə nəzərdən keçirib təsdiq edirdi. Ən təəcüblüsü isə bu idi ki, bu qanunlar imzalanıb möhür basıldığı dəqiqədən canlı gerçəklilyə çevrilirdi.

Yeni hakimlər sərt və amansız idilər. Ancaq Fernand onlara haqq qazandırır: bütün bəşəriyyət tarixi boyu hələ heç bir vaxt bu qədər az adam idrak yolunda milyonlarla kütləni öz ardınca belə uzağa apara bilməmişdir.

382

Konvent, ordu və xalq müharibəni belə dərrakəli coşqun qəzəblə aparırdı. Komandirlərin respublikaçı comərdliyinə nəzarət etmək üçün döyüşən hərbi hissələrə siyasi komissarlar göndərilirdi. Bir çox generallar öz vəzifələrindən kənara atılmışdı, yeni-yeni edamlar həyata keçirilirdi. Orduda yalnız hərbi biliyi inqilabi etibarla birlik təşkil edən komandirlər qalmışdı. Müttəfiqlər çox vaxtsız təntənə etmişdilər. Xalq ordusu öz torpağının bir qarışını da olsun əldən vermirdi. Bu ordu zərbələr altında səndələyir, lakin ölüm-dirim mübarizəsi aparırdı.

Daxili düşmənlərə qarşı da yeni tədbirlər görülürdü.

– Respublika naminə düşünməyənlər yaddırlar. Respublikanın düşmənidirlər, – Robespyer təbliğ edirdi. – Onlar qanunun himayədarlığından məhrumdurlar. Respublika bu himayəni yalnız ona sadıq olan vətəndaşlara bəxş edir. Xalq düşmənləri üçün onun ehtiyatında olan şey yalnız ölüm və məhv edilməkdir. Jan-Jak belə öyrədir. İnqilabın hazırkı dövrü – müharibədir, müharibə isə rəhmsizlik və terror hökmranlığını tələb edir. Müharibədə terror – comərdliyə mənsub bir zərurətdir, terrorsuz comərdliyin gücü olmaz. Bəs terror nədir? Tez həyata keçən, amansız və yenilməz ədalətdən başqa bir şey deyildir.

Bu həqiqətlərə uyğun olaraq «etibarsızlara» qarşı ən ciddi qanunlar verilir. Fövqəladə səlahiyyətə malik məh-

kəmələr, xalq məhkəmələri və inqilabi tribunalar təsis olunurdu. Bu məhkəmələr etibarsız adamların işlərini təhqiq edir və vətənin düşmənlərini misilsiz bir amansızlıqla cəzalandırırdı.

Fernand dövlət idrakının dəmir hakimiyyətini fikrən təsvir edirdi, lakin qəlbində etiraz hissi qalxırdı. Bu ikiüzlü varlıq olan Yanus¹, yəni xalq onu həm özündən itələyir, həm də özünə tərəf çəkirdi: onun bir üzü mehriban, müdrik və təbii, digər üzü isə kobud və amansız idi. O, xalq ruhunun əzəmət və səmimiyyətinə məftun olur, onun ibtidai sərbətsizliyinə nifrət edirdi.

Fernand Paris İnkilabi tribunalının iclaslarından birində iştirak edirdi. Hər cür dəbdəbədən məhrum olan sadə zalda adicə paltar geymiş on beş andlı məhkəmə iclasçısı – Paris vətəndaşları olan fəhlələr, rəssamlar, sənətkarlar, xırdavatçılar əyləşmişdi. Bir qədər yüksəkdə, yaşıl masa arxasında öz məziyyətlərinin əlamətləri ilə geyinmiş üç hakim oturmuşdu: başlarına quş lələyi və üçrəngli nişanı olan şlyapa qoymuş, çiyi ilə sinəsi üstündən üçrəngli enli şərf aşırıbmışdılar; bu şərfin üstündə yekə gümüş medal parlayırdı. Onların başı üzərində divara vurulmuş lövhədə İnsan və Vətəndaş hüquqları bəyannaməsi yazılmışdı, lövhənin hər iki tərəfində isə zala baxan iki büst qoyulmuşdu: Lepeletenin büstü sağda, Jan-Jakin büstü isə solda idi.

Doğrudur, xeyli didilib tökülmüş olsa da, rahat və yumşaq bir kreslodə müttəhim əyləşmişdi. Onun yanında heç bir gözətçi yox idi, amma Milli qvardiyanın əsgərləri həmişə hazır vəziyyətdə idilər.

Mənsəb etibarilə kiçik zadəgan olan müttəhim Meniklermon Bastiliyaya hücumdan azca sonra ölkəni tərk edib gedibmiş. Lakin görünür, öz malikanələrini itirmək istəmədiyindən, qanun üzrə müəyyən edilmiş müddətdən əvvəl geri qayıtmışdı. Bu vaxt yeni dərc edilən «Etibarsızlara qarşı qanun» isə xaricə gedən hər bir şəxs barədə istintaq işi aparılmasını nəzərdə tuturdu.

Şahid sifətilə birinci dərzi Qranval ifadə verdi. Onun dediyinə görə, müttəhim «Azadlıq qovağı» kafesində olarkən

¹ İkiüzlü Yanus – Qədim Romada qapı, giriş və çıxış ilahəsi, bir-birinə əks iki cəhəti olan hər hansı bir hərəkət ilahəsi. Məcəzi mənada işlənen «ikiüzlü Yanus» ifadəsi ikiüzlü, riyakar adam deməkdir.

Respublikanı və Konventi pisləyən sözlər söyləmişdir; o isə, yeni dərzi Qranval qonşuluqdakı masanın arxasında əyləşibmiş və hər şeyi aydın eşitmişdir. Müttəhim bu ittihamı rədd edib özünün Respublikaya sadıq olduğunu məhkəməyə bildirdi. O əlavə etdi ki, dərzi Qranval ilə bir dəfə ona sifariş etdiyi sürməyi rəngli frakın üstündə mübahisəsi olmuşdur; vətəndaş Qranval frakı pis tikmiş və üstəlik, onu aldadıb çox pul almışdı. İkinci şahid göstərirdi ki, müttəhim onu öz torpaq sahəsini satmaq üçün dilə tutmuş və ona ingilis pulu təklif etmişdi. Vətəndaş Menil-Klermon cavab verdi ki, ingilis pulunu o təklif etməmiş, əksinə, torpaq sahibi ingilis pulu istəmişdi. Müttəhim ilə şahid arasında nə baş verdiyi beləcə aydınlaşdırılmamış qaldı. Aydın olan bircə bu idi ki, müttəhim vaxtilə İngiltərəyə mühacirət etmişdir; bəlkə də, o, öz əmlakının bir hissəsini əcnəbilərə satmışdır.

384

Prokuror təmtəraqlı sözlərlə bildirdi ki, Menil-Klermonun bir sıra cinayətləri, onun mütləqiyyətçi əqidəsi və düşmənlə qeyri-qanuni əlaqəsi sübuta yetmişdir. Buna görə də o, yəni prokuror müttəhimə Respublikanı pislədiyi üçün dörd il həbs cəzası, düşmən ilə iki dəfə gizli əlaqə saxladığına görə isə ikiqat ölüm hökmü tələb edir. Andlı iclasçılar vətəndaş Menil-Klermonu müqəssir elan etməzdən əvvəl xeyli məsləhətləşdilər. Onu ölümə məhkum etdilər.

Menil-Klermonun kədərli əhvalatı Fernandin yadından çıxmırdı. Bu adamı ölümə məhkum edən vətəndaş Düpon və Düran adi həyatda, çox yəqin ki, sağlam düşüncəyə qadir safqəlblı meşşanlar idilər, amma bütün məsələ burasındadır ki, Klermona ölüm hökmü çıxaran vətəndaşlar daha vətəndaş Düpon və Düran deyildilər, onlar Respublikanın səsi idilər. Respublika müharibə aparırdı, Respublika ölüm gətirən vasitələrlə özünü digər aləmdən, əsarət altında olub qüsurlar içərisində murdarlanmış aləmdən təcrid edirdi. Respublika həmin aləmlə əlaqəsi olanların hamısını qırırdı.

Hərbi tribunalın ölümə məhkum edən andlı məhkəmə iclasçıları da, ölümə məhkum edən siyasi komissarlar da, ölümə məhkum edən Konvent üzvləri də, onların hamısı bunu Jan-Jakin adı ilə edir və onun vəsiyyətlərini həyata keçirdiklərinə səmimi surətdə inanırdılar. Fernandi hər

şeydən çox kırıxdıran da bu idi ki, onlar Jan-Jaka əsaslı surətdə istinad edirdilər.

Martin Fernanda Robespyerin Jan-Jakla görüşündən danışmışdı.

Deməli, Fransada hər hansı bir vaxtdakı hər hansı bir kraldan indi daha qüdrətli olan Robespyer də – Fernandin ona heyranmı olduğunu və ya nifrətmi etdiyini dəqiq anlaya bilmədiyi bu adam da Jan-Jakin dostu və şagirdi olmuşdur.

Görəsən, Jan-Jak özünün ən yaxşı şagirdi kimi hesab edərmi, Fernandımı, yoxsa Maksimilian Robespyerimi?

X fəsil ETİBARSIZLAR

Çətin vəziyyətlərdən dəfələrlə mərdanə çıxmış müsyö Robine indi daimi qorxu içərisində yaşayırdı; cəmiyyət üçün təhlükəli olan bu adam, diktatorluq hakimiyyətinə gəlib çıxmış bu xəyalpərəst Maksimilian Robespyer bütün Fransa krallarının hamısından daha dəhşətli müstəbid idi: o, xüsusi mülkiyyətin müqəddəs əsaslarına əl qaldırmışdı. «Biz yol verə bilmərik ki, varlı adamların imtiyazları aristokratların ləğv edilmiş imtiyazlarını əvəz etsin, – qanıçən divanə söyləyirdi. – Əgər bizim bütün qanun və qaydalarımız müəyyən bir məqsəd güdməzsə – nemətlərin ədalətsizcəsinə bölüşdürülməsinə son qoymazsa, onda azadlıq və bərabərlik boş söz olaraq qalar».

Lakin sonra təsəlli verirdi: «Siz ki yeganə allahınız pul olan rəzil qəblilər, sizin dəfinənizə toxunmayacağıam». Lakin öz bildiyini edən diktator elə sabahısı gün özünün tərifli niyyətini unudub qonşuluqda, Ermenonvildə dəfn edilmiş digər bir divanənin kəlamını yakobinçilərin gurultulu alqışları altında bütün ölkəyə yaymışdı: «Əgər demokratik ölkədə bir ovuc adam orta vətəndaşa nisbətən dəfələrlə çox sərvətə malikdirsə, onda bu dövlət ya məhv olar, ya da daha demokratik olmur». Buna görə diktator komanda verdi: «İnsan və Vətəndaş hüquqları bəyannaməsini xüsusi mülkiyyətə dair məhdudlaşdırıcı paraqraflarla tamamlamaq lazımdır, yoxsa bütün hüquqlar yalnız varlılar üçün, möhtəkirlər və birja yırtıcıları üçün etibarlı olar».

Robineyə elə gəlirdi ki, bu sözləri deyən Robespyer ona atmaca atır, barmağı ilə onu, yazıq qocanı göstərir. O, yetmiş beş illik qiymətli həyatı üçün titrəyib əsirdi, bundan daha çox Jilberta üçün, Respublikaya qarşı vuruşmuş adlı-sanlı bir aristokratın dul arvadı üçün titrəyib əsirdi.

Robine Parisdə qətiyyəən üzə çıxmırdı; o, Jilberta və körpə ilə Laturda, bağbanın kiçik evində tənha yaşayırdı; kəndlisayağı geyinib özünü qoca kəndli kimi aparırdı.

O, Jilberta ilə körpəni böyük şadlıqla qucağına alıb elə günü bu gün sərhədi adlayar, İspaniyaya gedərdi.

Ancaq Jilberta heç yana getmək istəmirdi. O fikirləşirdi ki, bəlkə də, hər şey babasının dediyi kimidir, onları, bəlkə də, təhlükə təhdid edir; lakin Jilberta qəlbən əmindir ki, hər şey yaxşıqla qurtaracaq. Bax Fernand da belə hesab edir ki, o heç bir vəchlə öz körpəsini mühacir aristokratların uşaqları arasında böyütməməlidir, Mariya-Sidoniyani namuslu və ağıllı həyat tərzinə öyrətmək lazımdır.

386

Bir də məgər heç Fernand qaçmaq haqqında düşünmü? Halbuki etibarsızlar haqqında qanun hamıdan çox onun özünə aiddir. Axı Fernandın özü, şübhəsiz ki, ətrafda baş verən ehtiras və ədalətsizlik özbaşınalığını görüb çox əziyyət çəkir. Onun üzündə ilk qırıqlar əmələ gəlmişdir, Jilbertaya elə gəlirdi ki, Fernand daha bərk axsayır. Amma ondan bir kəlmə də tənqidi söz eşitməzsən, əksinə, Fernand belə zamanda yaşamağın səadət olduğunu gənclik şövqü ilə söyləməkdən yorulmur.

Jirarden tez-tez Latura gəlirdi. Robine də Ermenonvile gedib ona baş çəkirdi. Robine deyirdi ki, sabiq etibarsızlarla əlaqə saxlamaq təhlükəlidir, Jirarden isə Robineni bunda məzəmmət edirdi ki, o yalnız qorxu hissindən gözəl Latur qəsri belə viranəyə döndərmişdir; hər biri digərini dözülməz deyingən və dikbaş hesab edirdi. Bununla belə, onlar bir daha və bir daha yenidən görüşürdülər.

Qoca, tənha və narazı olan bu adamlar bir-birinin qarşısında oturdular. Robine hər şeydə təqsirkar olan filosofları söyürdü; Jirarden onu sancmağa çalışaraq Fransanı fəlakətə gətirib çıxarmış acgöz varlıları təqsirləndirirdi: hələ vəziyyətdən çıxmaq mümkün olduğu bir zamanda islahatlar keçirilməsinə mane olan onlar olmayıb da bəs kim idi! Qocalar bir şeydə bir-biri ilə razı idilər: qaragüru-

hun hakimiyyəti özbaşınalığı ilə keşişlərin və saray kama-riyasının¹ hər hansı bir hakimiyyəti ilə müqayisə belə edilə bilməz.

Robine acı-acı peyğəmbərlik edirdi ki, belə biabırçılıq, onsuz da, uzun çəkə bilməz. Paris hakimləri yalnız məcburi surətdə aldıkları borc pul üzərində dururlar. Ağlasığan şey deyil ki, hər cür cəmiyyətin, xüsusi mülkiyyətin əsaslarını sarsıdan bir üsuli-idarə çox davam edə bilsin. Bir neçə həftə belə çəkməz ki, müttəfiqlərin qoşunları Parisi tutar, onda bu eybəcər məzhəkəyə də son qoyular, pərdə salınar.

– Eybəcər məzhəkə? – Jirarden etiraz edirdi. – Müsyö Robine çox uzağa əl atıb. Tutaq ki, bu cənablar vəhşi və zalımdırlar; amma onların məğlubiyyətlə, sadəcə olaraq, hesablaşmaq istəməmələrində, hər şeyin ziddinə olaraq daha amansız qanunlar çıxarmaları və düşməne daha cəsərlə hücum etmələrində – bütün bunlarda nə isə bir antik dünya əzəməti vardır.

– Antik dünya əzəməti? – müsyö Robine ona gülməyə başladı. – Cənab markiz, sizi inandırırım ki, bu yalnız və yalnız divanəlikdir. Sizin antik qəhrəmanlarınızın yeri dəlixanadır.

Jirarden burada ayağa qalxıb əsasını qəzəblə Robine-yə tərəf tutaraq cavab verdi:

– Mən isə, müsyö, sizin lütf edib divanəlik adlandırdığınız şeyin qarşısında səcdə edirəm. Bəli, səcdə edirəm. Mən bunu rəşadət, vətənpərvərlik adlandırırım.

Robine yalnız başını buladı: qoca eşşəyə bax da!..

Cavan Jirardenlə, Fernandla söhbət etmək onun üçün bundan daha çətin idi. Fernand od tutub yanan bu evə xeyrixah münasibət bəsləyirdi. O bunda təqsirkar idi ki, Jilberta yerindən tərpənmək istəmirdi. Adam öz xeyrindən belə inadla uzaqlaşarsa, deməli, bədbəxtliyin lap saçından yapışıb özünə tərəf çəkir.

Müsyö Robine bu dəfə də haqlı idi.

Sanlidə xoşrəftar Leblanın əvəzinə Vensan Yure adlı iliyinə qədər inqilabçı olan bir nəfəri yeni mer təyin etmişdilər. O qəzəblənib coşmuşdu ki, Jirardenləri, bu saray

¹ Kamarilya – mütləqiyyət quruluşunda öz fitnə-fəsadı ilə dövlət işlərinə təsir edən saray adamlarından bir qrupu

qabdibi yalayanları və müstəbidlər nöqərlərini vətənpərvər hesab edirlər.

Yeni qanuna əsasən, onları şübhə-tərəddüdsüz etibarsızlar cərgəsinə daxil etmək lazımdır. Etibarsızlar böyük dəstələrlə Ermenonvilə axışılar və əlbəttə, yalnız bir məqsədlə, Respublikaya qarşı qəsd düzəltmək üçün gedirlər. Vətəndaş Yure ərizə yazıb Parisdə Təhlükəsizlik Komitəsinə müraciət etdi.

Yure öz vətənpərvərlik igidliyini gizləmədiyindən müsyö Robine gəlməkdə olan təhlükəni vaxtında öyrənə bilmişdi. O, öz-özlüyündə hətta kam alırdı, qorxu və təşviş çox idisə də, bununla birlikdə, onda kiçik bir ümid də doğmuşdu. İndi daha ağılsızcasına inad etməyəcək və xaricə gedəcəklər, onda Jilbertanı da qaçmağa sövq etmək olar.

Müsyö Robine dərhal Jilbertanı götürüb Ermenonvilə getdi. Hər şeyi açıb söylədi. Təkidlə məsləhət gördü ki, Jirardenlər yubanmadan yığışib yola düşsünlər; Pireneylərdə onun agentləri var, bu agentlər onlara İspaniyaya yetişməkdə kömək edərlər.

Lakin o, müqavimətə rast gəldi.

– Sizə hər tərəfdə vahiməli kölgələr görünür, müsyö, – Jirarden lovğa-lovğa cavab verdi. – Yoxsa siz ciddiyyətlə bu fikirdəsiniz ki, Respublika öz yaradıcısının özünə son məskən tapdığı torpaqların sahibi olan bir adama aman verməyəcəkdir?

Hər bir sözü göz qırpmadan şax deməsinə baxmaya-raq, müsyö Robinedə qətiyyət tapılmadı bu qoca sarsağa desin ki, Jan-Jakin məchul vəfatına dair Jirarden barəsinə də şeyiələr yenidən baş qaldırıb, bu işə təhlükəni artırır.

O yalnız bunu dedi:

– Bu Yurenin Parisdə böyük etimadı var. Söz ola bilməz ki, onun ərizəsinə diqqət verəcəklər. Dəyirmanın gözüne isə bircə dəfə düşməyin kifayətdir, – oradan sağ çıxmaq çox çətindir. Bir az tədbirli olun!

Fernand başa düşürdü: o dəfə olduğu kimi indi də Robinenin dediklərinin hamısı tamamilə doğrudur, buna görə də qaçmaq lazımdır. Lakin bunu düşünməyin özü belə onu daxilən coşdururdu. O, yeni Fransanın qurulması işinə həddindən çox qüvvə və ömür sərf etmişdi; o, Respublikadan, öz Respublikasından qaça bilməz. Bu,

məğlub və iflas olmaq demək olardı; onun həyatı son günlərinədək zəhərlənmiş olardı.

– Fernand, atanı inandır! – Jilberta xahiş edirdi. – Sən axı bilirsən ki, onlar bir şeyə irad tutmaq istəsələr, onda yeni qanuna əsasən, hər bir kəsi tutmağa bəhanə tapa bilirlər.

Bu, doğrudan da, belə idi. Fernand bunu özünə etiraf edirdi. Amma məgər Jilbertanı daha böyük təhlükə təhdid etmirdimi?

– Səbiq vergitoplayan da səbiq markiz kimi etibarsız adamdır, – Fernand Robineyə meydan oxudu. – Habelə mühacir Kurselin arvadı daha çox etibarsız adamdır. Jilbertanı təhlükədən uzaq bir yerə aparın! – qızgınlıqla tələb etdi.

– Bəs sən? – Jilberta açıqca soruşdu.

Fernand özünü bir qədər zorlayaraq cavab verdi:

– Mənim getməyə haqqım yoxdur. Gərək sübut edəm ki, biz qorxaq deyilik. Müəyyən şəxslərə bunu sübut etməliyəm! – cavab verdi. Fernand bunu deməklə, şübhəsiz ki, Martini nəzərdə tuturdu.

O, vəziyyətinin ikitərəfli olduğunu əzabverici bir gərginliklə duyurdu. Respublika onun üçün Martinə, yaxud Sen-Jüstə, yaxud da Sanli şəhərinin həmin yeni merinə olduğundan az əziz deyildir. Lakin onun Respublikaya xidmət etmək səadətini rədd etmişlər. Ordu onu rədd etmiş, hökumət onu rədd etmişdir, o, «etibarsızlar» cərgəsinə daxildir... Bununla belə, o, heç bir şeyə baxmayaraq, ümumi etimadsızlığı başa düşürdü, bunu təqdir edirdi.

– Xalqa və onun hökmünə inanıram, – başqalarına nisbətən, daha çox Jilbertaya müraciətlə sözüünə davam etdi. – Mən qaçmayacağam, ədalətsiz etimadsızlığa artıq bir əsas vermək istəmirəm.

Robine onu çilgınlıqla dilə tutmağa başladı:

– Siz bu zirzibildən nə hökm gözləyirsiniz! Bu adamlar başa düşürlər ki, sabah olmasa da, o birisi gün layiq oldukları cəzanı alıb dar ağacından yellənəcəklər. Onlar dəlilik edir və özlərinin mənasız qəzəblərini ləyaqətli adamların başına tökürlər. Fernand, qulaq asın! Hörmətli qraf! Ağlınızı başınıza yığın! Özünüzü öz əllərinizlə məhv etməyin!

Jilberta daha bir söz demədi. Lakin qorxmuş gözlərini Fernanddan çəkmirdi.

Fernand astadan, əziyyətlə, demək olar, qeyri-iradi olaraq acı bir qətiyyətlə öz dostu Mişel Lepeletenin sözlərini təkrar etdi:

– İnqilab hətta mənim həyatımı da əlimdən alsa, haqlı olacaqdır.

İki gün sonra Ermenonvilin meri prokuror və bir neçə jandarmı birlikdə qəsrə gəldi. Onlar özünü itirmiş eşik-ağasına çəkinə-çəkinə bildirdilər ki, şəxsən mülkədar və torpaq sahibi Jirardeni, habelə onun oğlu vətəndaş Jirardeni görmək istəyirlər.

– Mən sizin gəlişinizi xəbər verərəm, cənablar, – eşik-ağası Jirardenin yanına qaçdı.

Jirarden ani çaşqınlığını dəf edib səliqə ilə geyindi və bununla da hökumət adamlarını gözləməyə məcbur etdi. Nəhayət, o, bir əlində qızıl dəstəli əsası, o biri əlində bir nüsxə «İctimai müqavilə» ilə vestibülə yollandı.

– Salam, cənablar, – nəzakətlə salam verdi. – Mənə görə qulluğunuz?

– Vətəndaş Jirarden, xoşagəlməz bir işdir, – mer diləndi. – Olduqca xoşagəlməz... – sonra prokurora tərəf döndü. – Bəlkə, siz?..

Prokuror yaxına gələrək əsəbi bir rəsmiyyətlə bildirdi ki, onlar Paris Təhlükəsizlik Komitəsinin sərəncamı üzrə gəlmişlər. Ermenonvilə dəfələrlə etibarsız adamlar gəlmişdilər, buna görə də, ola bilsin ki, onlardan bəziləri burada gizlənir. Buna əsaslanaraq, merə və ona, prokurora qəsrə axtarış aparmaq əmr olunmuşdur. Bundan əlavə, onlar əmrə əsaslanaraq, hər iki Jirardeni ev şəraitində dustaq etməlidirlər, çünki onların loyallığı şübhə altına alınmışdır və gələcəkdə nəzarətsiz halda azadlıqda qalmaları ictimai əmin-amanlıq üçün təhlükədir.

– Bəli, bəs necə, – Jirarden acı kinayə ilə cavab verdi. – Mən öz zirzəmilərimdə bütöv bir royalist ordu gizlətmişəm və əlverişli bir məqam gözləyirəm ki, qəflətən bütün ölkəyə hücum edəm. Mənim evim şübhə altındadır! – deyərək coşdu. – Mənim evim Jan-Jakın məskənidir! Mənim evim həmişə açıqdır və şübhə kimi şəffafdır. Axtarın, cənablar! Öz işinizi yerinə yetirin!

Məmurular və jandarmı pərtliklə yerlərində ayaq döyürdülər.

– Hörmətli vətəndaş Jirarden, axı biz nə edə bilərik?
– mer özünü müdafiə etməyə başladı. – Axı biz yalnız əmrə
əsasən hərəkət edirik.

Jirarden qulaq asmırdı.

– Mən şübhə altındayam! – sözünə davam etdi,
onun səşində o qədər ağır səsləndi ki, məmurlar özlərini
cinayətkar kimi hiss etdilər. – Mən ictimai əmin-amanlığa
qarşı qəsd hazırlayıram! Bir baxın, görün mənim böyük
dostum Jan-Jak sizin ictimai əmin-amanlıq adlandırdığı-
nız şey barədə nə deyir, – Jirarden «İctimai müqavilə»ni
açıb oxudu: – «İctimai əmin-amanlıq haqqındakı bu boş-
boğazlıq daha nələr etməmişdir! Bu əmin-amanlıq pərdəsi
altında nə qədər haqsızlıq edilmişdir!» – Jirarden kitabı
əvvəlcə merin, sonra da prokurorun gözü qabağına tutdu.

Prokuror özünə haqq qazandıрмаğa çalışaraq qolça-
ğından Təhlükəsizlik Komitəsinin orderini çıxartdı.

– Özünüz əmin olun, vətəndaş, – Jirardenə təklif etdi.
– Budur order: burada deyilir ki, «Təcili surətdə icra etməli».
Biz də təcili surətdə icra etməyə borcluyuq.

Jirarden dalğın gözünü Respublikanın möhürünə
zillədi: «Azadlıq, Bərabərlik, Qardaşlıq» sözlərindən ibarət
çələng üstündəki taxtda İdrak ilahəsi təntənə ilə əyləşmişdi.

– Cənablar, mən bilirəm ki, bunda sizin təqsiriniz
yoxdur, – Jirarden tutqun halda cavab verdi. – Ancaq,
– sinəsini qabağa verib əsasının ucunu məmurlara tərəf
tutaraq sözünə davam etdi, – mənim adımdan öz rəisinizə
belə deyin: torpaqlarında «İctimai müqavilə» müəllifinin
öz son məskəni tapmış olduğu bir adamın vətəndaşlıq
niyyətinin təmizliyinə yalnız özü ləyaqətsiz vətəndaş olan
bir adam bədgüman ola bilər.

Məmurlar və jandarmalar evdə ötəri axtarıb edib proto-
kola yazdılar ki, heç bir şübhəli şey tapılmamışdır. Mer ilə
prokuror bir neçə jandarmı qəşrdə qoyub Parisə məlumat
verdilər ki, ata və oğul Jirardenlər əmrə əsasən Erme-
nonvil icmasının nəzarəti altındadırlar və istənilən vaxtda
Təhlükəsizlik Komitəsinin sərəncamına gətirilə bilər.

BEŞİNCİ HİSSƏ

Jan-Jakin ölməzliyi

Napoleon Ermenonvildə olduğu vaxt Fernand de Jirardenə belə demişdi: «Jan-Jak heç mövcud olmasaydı, bəşəriyyət üçün, bəlkə də, daha yaxşı olardı». Fernand: «Onda, əlahəzrət, inqilab baş verməzdi, onda siz fransızların imperatoru olmazdınız». Napoleon: «Bəlkə, elə mən də mövcud olmasaydım, daha yaxşı olardı».

Jirarden

...o vaxt burjuaziyanın qələbəsi yeni cəmiyyətin qələbəsi, burjuva mülkiyyətinin feodal mülkiyyəti üzərində... maarifin mövhumatı üzərində... sənayenin ifrat tənbellik üzərində, burjuva hüququnun orta əsr imtiyazları üzərindəki qələbəsi demək idi.

Karl Marks

392

I fəsil

LA BURB

Jirardenə ciddi mühafizə dəstəsi altında Ermenonvildə qalmağa icazə verildi, Fernandı isə Paris istintaq həbsxanasına keçirdilər; bu həbsxananın rəsmi adı «Port-Libr» – «Azadlıq darvazası» idi, xalq arasında isə ona yerləşdiyi yerin adını vermişdilər: «La Burb – bataqlıq»... Fernandı oraya «Jan-Jak Russo pilləkəni» ilə aparırdılar, onu hətta gülmək tutdu ki, həbsxana yolu belə bir ad daşıyan pilləkəndən keçir.

La Burb sakinləri onlarla pis rəftar edildiyindən şikayətlənə bilməzdilər. Hər bir mərtəbədə Vahid və Bölünməz Respublikanın fərmanı asılmışdı; burada göstərilirdi ki, dustaqlar mühakimə edilməyincəyədək bütün digər vətəndaşlarla bərabər insani hüquqlara malikdirlər, həbsxanaya sərəncamlıq edən Paris icması da bu prinsipə əməl edirdi. İki korpusu olan böyük həbsxana binası Pari-

sin döyüşlərdən zərər çəkmiş əksər binalarının əksinə olaraq çox yaxşı vəziyyətdə qalmışdı və yaxşı qızdırılırdı; bina böyük bir bağçanın ortasında idi, buradan rəsədxanaya və ətraf çöllərə gözəl mənzərə açılırdı. Dustaqlar həbsxana divarları arasında mümkün olan azadlığın bütün növlərindən istifadə edirdilər. Onlara öz peşələri ilə məşğul olmaq hüququ verildi; burada dərzilər, dəlləklər, çertyojçular, çəkməçilər, saatsazlar var idi. Hər cür şikayətləri həbsxananın baş nəzarətçisi vətəndaş Ali hövsələ ilə dinləyir və şikayətçiləri razı salmağa çalışırdı.

Fernandi yeddi digər məhbusla birlikdə həbsxananın «Bərabərlik» bölməsindəki kameraya saldılar. Kamera yoldaşları dərhal ona öz xidmətlərini təklif etməyə başladılar, xırda şeylərdə ona kömək edir, kənardan yemək gətirməklə, onsuz da, pis olmayan yeməyini daha da yaxşılaşdırmağı məsləhət gördülər, pəncərənin bayır tərəfində asılmış bir şaqqa qoyun ətinə ona göstərdilər.

İstintaq altında olub La Burbda məhbub edilənlər çox müxtəlif məsləkli adamlar – adlı-sanlı aristokratlar və dilənçilər, royalistlər və demokratlar idi. Əksər hallarda onlar elə bir şey deyildilər, nədən ötrü isə elə beləcə tutulmuşdular; lakin dustaqların arasında həyat və yaradıcılıqları ilə yanaşı, adları da Parisdə və bütün ölkədə, hətta bütün dünyada səs salan məşhur adamlar da var idi. Fernandin üzərinə dolu kimi yağan adlardan başı uğuldayırdı: sanki, La Burbda minlərlə adam həbsə salınmışdı. Lakin o, nəzarətçi Alidən burada nə qədər məhbub olduğunu soruşarkən, cavabında təəccüblə belə eşitdi:

– Bu günə kimi siz 517 nəfərsiniz.

Bu kiçik, səsli-küylü, ala-bəzək aləmcik öz müxtəlifliyi ilə adamı heyrətləndirirdi. Burada bayağı çərənçi Bua-ven hamıya xəlvəti deyirdi ki, guya, gizli royalistdir, amma hökumət dairələri o qədər axmaqdırlar ki, bunu heç vaxt açma bilməyəcəklər, onu «it» – fitnəkar hesab edirdilər. Rentanın ona ildə yüz min livr qazanc gətirdiyinə əsasən əks-inqilabi düşüncə tərzində şübhə altına alınan vətəndaş qadın Prevo da burada idi; Prevo cingiltili səs ilə hər gün təkrar-təkrar deyirdi ki, taleyin zərbələrinə çox dözməli olub və bu zərbə də hələ axırıncısı deyil. Mehriban doktor Düpont da burada idi; o nəinki xəstələrin sağalması üçün

zəhmət çəkir, həm də sağlamlara öz məsləhətlərini əsirgəmir. Bərk məyusluq dərəcəsinə gəlib çatmış lakey Küni də burada idi: ondan şübhələndilər ki, keçmiş sahibi olan bir kübarı soymuşdur. Lakin o, nəhayət, dözə bilməyib öz boğazını kəsdi, bundan sonra günahsızlığı aydınlaşmış oldu. Sen-Jermendəki yarmarka carçısı vətəndaş Dorival da burada idi, o, general libasında var-gəl edir və öz keçmiş həyatından uydurma əhvalatlar danışır, ona «böyük cüvəllağ» deyirdilər və zarafatla bildirirdilər ki, o monqolfyerdə, hava şarında Böyük səhradan uçub La Burba gəlmişdir. Burada daim nikbin olan Jil də vardı, o, məhbuslarda ruh yüksəkliyi yaratmaq məqsədilə gecələr xəlvətcə divarlarda ümidverici sözlər yazırdı. Həbsxana rəisliyi iki dəfə ona möhkəm cəza vermişdi, məhbuslar isə onu xəbərdar etdilər ki, axırda o, özünü gilyotinin¹ bıçağı altına verə bilər, lakin Jil dinc durmurdu – dinc dura bilmirdi. Məhbuslardan biri də vətəndaş qadın Karle idi, onun dalınca danışdırlar ki, öz köklüyündən istifadə edib özünü hamilə kimi qələmə verir; ancaq sonralar o, doğrudan da, bir uşaq doğdu. Burada vətəndaş Düvive də vardı, Bastiliyaya hücumdan sonra o, dərhal inqilab tərəfinə keçib, öz odlu nitqləri və gördüyü işlərlə vətənpərvərliyini sübut edirdi, ancaq çiyinlərində kral zanbaqlarının şəkli döyüldüyündən ondan həmişə etibarsızlıqda şübhələndilər; o, qəşəng və zərif bir oğlan idi, bütün qadınlarla sülənirdi, açıqca qeyri-sadiq olsa da, bir balaca təklif edən kimi xanımlar bir-birinin ardınca gəlib döyülmüş zanbaqlara baxmağa razı olurdular. Sabiq deputat Roben də burada idi. Onun birinci Milli məclisdə tutduğu siyasi mövqe artıq tarixin rəngi solmuş bir səhifəsinə çevrilmişdi, lakin o, bu mövqeyi hələ də ağız köpüklənə-köpüklənə bəlağətlə müdafiə edirdi. Burada özlərini ciddi və ədəbli aparən küçə qadınları və hamıya meydan oxuyan comərd ailə başçıları olan analar da var idi. «Numa» və «Vilhelm Tell»in müəllifi, məşhur yazıçı Florian və şeirlərini bütün Fransanın əzbər bildiyi lirik şair Robert Vige də burada idi. Burada Dejarden adlı çox sakit və varlı bir vətəndaş da vardı; çilgün məyusluğa qapılanlara ümid verərdi, amma

¹ Gilyotin – baş kəsmək üçün maşın; bu maşın ilk dəfə Fransada 1792-ci ildə doktor Gilyotinin təklifi ilə tətbiq olunmuşdu.

bir gün qəfildən özünü pəncərədən atmışdı. Bütün bu ipoxondriklərin¹ və optimistlərin, qocaların və uşaqların – deyingən və üzüyola adamların arasında isə böyük və kiçik itlər gəzişir və hürürdü; çünki məhbusların hər iki nəfərindən biri özü ilə itini də həbsxanaya gətirmişdi.

Hava yaxşı olanda məhbuslar bağçada gəzişirdilər. Axsamlar kişilər və qadınlar ümumi otağa, zala toplaşırdılar. Bu zalda belə yazılar var idi: «Həqiqi vətənpərvərin həyatının hər bir vəziyyətində onun dəyişməz idealları Azadlıq, Bərabərlik və İdrakdır». Yaxud: «Azadlıq adam, hətta azadlıq zorla onun əlindən alınmış olsa da, azadlığı sevir». Bu yazıların altında, adətən, sabahkı günün yemək siyahısı asılırdı.

Zalda hər cür oyunlar – şahmat, triktrak², kart oynayırdılar. Qadınlar tiftik didir, bir çoxları kitab oxuyur, bəzisi musiqi çalmaq və əzbərdən şeir deməklə vaxt keçirir, kişilər və xanımlar yüksək cəmiyyətə məxsus söhbətlər edirdilər. Hər gün fəvqəladə bir şey baş verən həbsxana həyatının gündəlik hadisələri müzakirə edilir və məhbusların fantaziyası bu sensasiyalı əhvalatları daha sensasiyalı təfərrüatla tamamlayırdı. Hər axşam birisi hökumət orqanı olan «Moniter» qəzetini ucadan oxuyur və bu da siyasi mövzuda sonsuz mübahisələrə səbəb olurdu. Məhbuslar arasında çoxlu «tula» olduğunu hamı bilirdisə də, ehtiyatkarlığa az əməl olunurdu, buna görə də demokratlar, mötədillər və öz mütləqiyyətçi əqidəsini, demək olar, gizlətməyən adamlar arasında qızğın mübahisələr başlayırdı. Çox ehtiyatlı olan adamlar onları sakit olmağa çağırır, ya da zalı tərk edirdilər. Bəzən söhbət fəlsəfi zirvəyə qaldırılırdı. Lakin çox vaxt mübahisələr kobud söyüşmə ilə qurtarır, müsahiblər bir-biri haqqındakı rəylərini açıqca izhar edirdilər.

Qış gəldi. Bu il həmişəkindən çox qar yağmışdı, bağçada şənlik başlandı. Əl kirşəsində qarda sürüşür, qar qız düzəldir, qartopu oynayır, uşaqlar və itlər səs-küy salıb sevinirdilər.

¹ İpoxondriklər; ipoxondriya – əzgin ruhi vəziyyətdə olan adamlar; xəstələnməkdən qorxan adamda baş verən ruh düşkünlüyü: məcazi mənada ümitsizlik

² Triktrak – nərdə bənzər qədim oyun

Lakin La Burbdakı həyat nə qədər gözəl, nə qədər şən olsa da, məhbuslar bilirdilər ki, onların başı üzərində cəlladın baltası durur. Bunu bir dəqiqəliyə də unutmaq olmurdu. Hər gün məhbuslardan birisini İnqilabi tribunala aparırdılar, tribunal hər üç nəfərdən ikisinə ölüm hökmü çıxarır və bu hökm iyirmi dörd saat ərzində yerinə yetirilirdi. La Burbdakı dustaqların tərkibi öz dəyişkənliyi ilə çox fərqlənirdi.

Amansız taleyin kimi və nə vaxt yaxalaması, kimin nə vaxt tribunala çağırılması bu və ya digər məhkəmə hakiminin, andlı məhkəmə iclasçısının, deputatın, şəhər müşavirinin, kiçik mirzənin kefindən və hətta məhbusun qovluğundakı kiçik bir qeyddən asılı idi, La Burb həbsxanası gilyotinə açılan qapı idi; durub növbə gözləmək adamın əsblərini üzürdü.

396

Məhbuslar təhlükə haqqında az düşünməyə çalışırdılar. Onlar başlarını La Burb həbsxanasının gündəlik məhdud həyatı ilə çulğayır, hey çərənçilik edir, özlərinə dost qazanır, düşmən tapırdılar. Daxili gərginlik özünə çıxış yolunu mənasız çəkişmələrdə axtarırdı; məhbuslar, guya, üçüncü bir şəxsdən öyrəndikləri təhqir üstündə, yemək paylanarkən olan haqsızlığa və digər xırda bəhanələrə görə bir-birindən küsürdülər. Hər biri digərini şahid çəkir və münsif çağırırdı, ayrı-ayrı dəstələr yaranırdı, daim birlikdə olmaq məcburiyyəti tündməzaclığı daha da artırırdı.

Burada gülünc rəqabətlər, öz xoşları ilə düşmədikləri bu miskin məclisdə gülünc surətdə fərqlənib seçilmək tələbatı da var idi. Məsələn, bəzən axşamlar zalda qafiyə oyunu ilə əylənirdilər; az işlədilən, mənaca bir-birindən çox uzaq olan həm qafiyə sözlərdən şeir misralarının sonluqları düzəldilirdi, belə bir çərçivə içərisində isə mənalı şeir demək lazım idi. Məhbuslar içərisində əsərləri bütün Avropada şöhrət tapan Florian və Vige kimi yazıçı və şairlər var idi, onlar bu axmaq oyunda əvvəlcə zarafata salaraq iştirak edir, sonra isə qızıb coşur, böyük səylə çalışırdılar. Qələbə isə onlara yox, Delamel adlı adi bir vəkilə nəsib olurdu; bu isə şairlərə bərk toxunurdu.

Fransa məzhəkə teatrının böyük şöhrətli artistləri Fleri ilə Düqazon da burada idilər. Onların on ildən artıq bir müddətdə ən alçaq vasitələrdən belə çəkinməyərək rol

üstündə bir-biri ilə apardıqları mübarizə Parisdə daimi söhbətlərin mövzusu olmuşdu. İndi rəqiblər bərk dostlaşmışdılar, onları tez-tez əl-ələ tutub gedən görürdülər. Axsamlar zalda nə isə bir şey oxumağı onlardan xahiş edəndə buna tezcə razı olurdular. Lakin onlardan yalnız birinə öz sənətini göstərmək imkanı nəsib olanda o birisi öz incikliyini gizlətmirdi. Bir dəfə belə bir «inciklikdən» sonra müsyö Fleri gecə Fernandin və onun yoldaşlarının kamerasına gəlib «Mitridatın» hansısa bir tamaşası barədə qərəzli lətifə söyləmiş və məşhur monoloqu oxumuşdu.

Lakin hər kəsi gözləyən kədərli aqibət haqqında fikirdən yayınmaq üçün edilən bütün cəhdlər az kömək edirdi. Bu aqibət həmişə burada idi, həmişə və hər bir şeyin içindən keçib buraya gəlirdi. Hər bir kəs də öz-özlüyündə ölümü mərdanə qəbul etməyə hazırlaşirdi.

XV və XVI Lüdiviklərin nazirlər kabinetində nazir olmuş müsyö Nikolai nahar vaxtı tribunala çağırıldı.

– Jandarlara deyın ki, mən qurtarıncə gözləsinlər, – bildirdi. Sonra həmişə olduğu kimi, qəhvə ilə likör tələb etdi. Mehriban doktor Düpont soruşdu ki, ayrılıq xatirinə onun xəstə çiyinini, lazımsa, ovuşdursun.

– Təşəkkür edirəm, – müsyö de Nikolai cavab verdi, – zəhmət çəkməyə dəyməz. Mənim azarım boynumun ardına keçib, boynum olmayandan sonra isə çiyinim də sağalar.

Ümumiyyətlə, mərdanə hazırcavab sözlər burada yüksək qiymətləndirilirdi, adamlar hətta cəza alacaqlarını bildikdə belə atmacalı sözləri işlətmək zövqündən qalmırdılar.

Bir dəfə polkovnik Lapalü digər məhbusların yanında şəhər müşaviri Düpomeyə şikayətləndi ki, artıq bir il olar buradadır, bununla belə, ona yenə də demirlər ki, təqsiri nədən ibarətdir.

– Səbir edin, vətəndaş, – deyə müşavir ona təsəlli verdi. – Ədalət haqqın göstərə, bir əsr burada qalmaqacaqsın ki. Səbir edin!

– Səbir edin, səbir edin! – deyə polkovnik onu yamsıladı. – Səbir etmək eşşəklərin məziyyətidir, əsgərlərin yox.

O, doğrudan da, çox səbir etməli olmadı: bir həftə sonra yox oldu.

Vətəndaş vəkil Delamel onsuz keçirilə bilməyən qafiyə oyununu zamanı tribunala çağırıldı. O, əvvəlcə şerini deyib qurtardı və sevindi ki, qəfildən çağırılması onu bu nemətdən məhrum etmədi. Hamı onun məharətinə heyran olduğunu bildirdi. O təşəkkür etdi, misraları o qədər də müvəffəqiyyətlə düşünüb söyləməyən şair Floriana belə dedi:

– Müsyö, sabah rəqiblərinizdən biri əskik olacaq, – sonra xanımlara gələcəkdə də bu oyundan nəşə almağı arzuladı və təzim edərək çıxıb getdi.

Bu və ya digər məhbusun edam kürsüsünə qalxarkən özünü necə apardığı ilə La Burbda getdikcə daha iztirabla maraqlanırdılar. Çox zaman məhbuslar özlərini mərdanə aparırdılar. Demək olar, hamı antik dünya adamlarından nümunə götürərək əvvəlcədən son sözünü düşünüb hazırlayır və çoxları bu son sözü sakitcə söyləyə bilirdi.

398

Şatır şagirdi Allen qaragüruhçulara mənsubiyyəti ilə fəxr edir və aristokratların zərifcə adətlərinə gülməyi sevirdi. Lakin bir dəfə kim isə axirət yolunda bir aristokratın özünü necə mərdanə apardığı barədə yeni bir əhvalat söylədikdə sakitlik çökmüş və Allen yarehtiramla demişdi:

– Siz sabiqlər insan kimi yaşamağı öyrənməmişiniz, ölməyi isə bacarırsınız.

II fəsil

BİZİ ÖLÜM QORXUTMUR

Cari haqq-hesabı müsadirə olunan Fernand pul ehtiyatının sona yetməkdə olduğunu görüb ovqatı təlx oldu. Hər cür bərabərliyə baxmayaraq, pul La Burb həbsxanasında da öz sahibinə rahatlıq və hörmət qazandırır. Həbsxanada olan sənətkarlar – dərzilər, çəkməçilər, dəlləklər, saatsazlar pullu adama başqalarından daha tez və yaxşı qulluq göstərirdilər; onlar öz əməklərinin haqqını sərf etdikləri zəhmətə görə yox, müştərinin tavanasına görə alırdılar. Bütün bunlardan əlavə, məhbus yoldaşlarından bir çoxu varlı Fernanddan pul borc verməsini xahiş edir, o isə bir kimsəni ümitsiz qoymağı sevmirdi.

Buna görə də Fernand bir dəfə ona gizlicə olaraq böyük məbləğdə pul verildikdə çox məmnun olmuşdu:

o, gizli eyhamlardan başa düşmüşdü ki, pulu müsyö Robine göndərmişdir.

Latur, Ermenonvil, azadlıqdakı bütün həyat haqqındakı düşüncələr Fernandı o qədər də tez-tez narahat etmirdi. Qəribə də olsa, düşərgədə olan çoxlu itlər Fernanda keçmiş daha çox xatırladırdı; kürən Ledinin və kök tənəgnəfəs Ponponun surətləri Fernandın fikrini əziz və yaxın adamlarına qaytarırdı.

Lakin bu kədərli xatirəti həbsxana həyatındakı uydurma, cüzi sevinclər və məyusluqlar sıxışdırıb aradan çıxarırdı.

La Burb həbsxanasının bütün sakinləri kimi Fernand da dustaqxananın gündəlik həyatında fəal iştirak edirdi. Hamı ilə birlikdə o da qəzəblənirdi ki, bu gün yenə də nahara noxud şorbası vermişlər; hamı ilə birlikdə o da nəzarətçi Besnarın xoş və ya əsəbiləşdirici hərəkətlərini qızgın müzakirə edirdi, maraqlı bir əhvalat danışan hər bir kəsin sözünü yarımçıq kəsən və beləliklə, bu əhvalatın bütün duzunu qaçıran vətəndaş Boyenvəlin axmaq xasiyyətinə hamı ilə birlikdə o da gülürdü. Əgər axşamlar, qafiyə oyunu zamanı çətinlikdən müvəffəqiyyətlə çıxardısa – sevinirdi, çox vaxt da, düz saat onda zəng çalınanda və hamı istər-istəməz dağılışıb öz kameralarına gedəndə heyifsilənirdi.

Məhbus qadınlar arasında yaxşılardan və hətta gözəllərdən də var idi; onların bir çoxları ilə xoş söhbət etmək olurdu. Kişilər və qadınlar maneçilik görmədən görüşə bilirdilər, yaraşığı vətəndaş Düvive xanımlara öz döyülmüş zanbaqlarını göstərməyə çətinlik çəkmədən nail olurdu.

Həbsxana həyatının şəraiti tənhalığa yol vermir və məlum abırsızlığa məcbur edirdi; amma yaxşı adətlər gözənilirdi.

Həbsxanaya Tirion adlı bir qədər qaba, şax danışan və ədalətli bir adam yeni baxıcı təyin edildi. O, La Burb məhbuslarına nitqlə müraciət etdi:

– Vətəndaşlar və vətəndaş xanımlar! Bütün Paris bizim müəssisə haqqında lətifələr söyləyir. Deyirlər ki, onu haqlı olaraq bataqlıq adlandırılar, bura elə, sadəcə olaraq, böyük fahişəxanadır. Mən bura yalnız ondan ötrü qoyulmuşam ki, sizlərdən heç biriniz qaça bilməyəsiz. Sizin ləyaqətinizə xidmət etmək mənim vəzifəmə daxil

deyildir. Lakin bununla belə, sizə bir şey demək istəyirəm: sizlərdən bir çoxunuzun Respublika əyalət məhkəməsindən tezliklə cəza gözləməyinizə əsasınız vardır. Yerinizə mən olsaydım, öz son günlərimi yüngül zövqlü əyləncələrə yox, xeyirxahlığa həsr edərdim. Xudahafiz!

Belə bir xəbərdarlığa baxmayaraq, La Burb həbsxanasında məhəbbət oyunu və arvadbazlıq əvvəlki kimi tərəqqi edirdi, bəzən qısqanclıq, başqa bir dəfə isə – həqiqi məhərrəmlik olurdu. Aşıqlər öz əlaqələrini, hətta bu, sabahkı amansız günü saf-çürük etdikdə belə, böyük ehtiras sərf edirdilər.

Fernand bu eşq vurnuxmalarını ürəkağrısı ilə, bəzən də təbəssümlə müşahidə edirdi. Bəzən isə bütün bunlara baxanda tükləri ürpəyirdi. O, öz məhbəs yoldaşlarının üzündə ölüm kölgəsi görürdü. Burada dilxoşluq edib sevişənlər birdən hoqqabazlıq edən quru müqəvvaya dönürdülər. Bu, onların şadlığına şərik olmaqda Fernanda mane olmurdu.

İki-üç həftə belə keçmədi ki, Fernand başqaları ilə bərabər bütünlüklə La Burbun həyatına qovuşdu. Xırda-para işlərə də maraq göstərməklə məşğul olan Fernand hər gün geniş binanın dəhliz və otaqlarında, böyük bağçanın ərazisində oyan-buyana sülənirdi. Yaralı ayağı ona əvvəlkindən çox əziyyət verirdi, lakin mehriban doktorun mümkün qədər çox gəzişmək haqqındakı məsləhəti hamı kimi onun da bir yerdən digər yerə qaçmasına yaxşı bir bəhanə olmuşdu.

Bununla belə, o, hamı kimi deyildi; daim camaat arasında olmaq məcburiyyəti bəzən ona amansız əzab verirdi. Fernandın, bir qayda olaraq, təkidlə nail olduğu yoldaşlıq əlaqələri belə günlərdə ona dözülməz görünürdü. O hətta hörmət etdiyi və rəğbət bəslədiyi adamlara qarşı da özündə bir kin duyurdu, yalnız indi başa düşürdü ki, adamları, xalqı bu qədər qızgınlıqla sevən Jan-Jak nə üçün özünün tənhalığından ötrü belə çilgün fədakarlıqla mübarizə edirmiş.

Fernand belə günlərdə tək olmağa bir imkan axtarırdı. Məsələn, bağdakı skamyalardan birinə əyləşib kitab mütaliesinə qərq olur, özünü elə göstərməyə çalışırdı ki, tək olmaq istəyir. Lakin bununla heç kim hesablaşmaq istə-

mirdi. Onu mütaliedən yayındıran tək cə yaxınlıqdan keçən qoşa adamlar, yaxud bütöv bir dəstə deyildi, onunla söhbət etməyə, öz məhrəmanə işlərini ona söyləməyə, bu və ya digər mübahisə haqqında onun fikrini soruşmağa, bu və ya digər adamın tərəfini saxlamağı ondan tələb etməyə heç kəs utanıb-çəkinmirdi; Fernand da əmin olurdu ki, ünsiyyətdən bir balaca da olsun yaxa qaçırmaq adamlara toxunur, xudbinlik və lovğalıq kimi yozulur.

Hətta gecə də öz xülyalarına qapıla bilmirdi. Həmin kamerada yeddi məhbus da var idi, o biri kameralardan buraya qonaqlar gəlirdi, işıq yanırıdı. La Burb sakinləri qorxudan dəhşətlənirdilər, onlar yatmamağa çalışır, deyilməmiş şeyləri min dəfə çeynəyib tökməyi bundan üstün tuturdu. Bilirdilər ki, onların gecə-gündüzləri sayılmışdır. Hər bir gün və hər bir gecə axırncı ola bilərdi; bununla belə, onlar boş vaxtı tənha fikrə qərq olmaqla deyil, boş çərənciliklə keçirməyi üstün tuturdu.

Nəhayət, sakitlik və zülmət çökdükdə başqalarının dərdi Fernandın üzərinə tökülürdü. Çünki bütün gün dəf edilən ölüm qorxusu gecə adama hakim olurdu. Məhbuslar yuxuda danışır, çırpınırdılar; onların gözünə dəhşətli işgəncələr göründüyü aydın idi.

Bəzən Fernand heç də bərk olmayan yatağında uza-narkən onu da qorxu yaxalayır. «İnqilab həyatımı əlimdən alsa da, haqlı olacaqdır» kimi mərdanə sözlər zərrə qədər kömək etmirdi. Ölüm qorxusu onun boğazından elə amansız qüvvə ilə yapışırdı ki, Fernand bunu Amerika yürüşünün ən çətin günlərində belə görməmişdi. Başına gətirilən bu cəfəng işlər onun qəzəbini alovlandırır. Ona elə gəlirdi ki, bu saat nəfəsi tutulacaq; o, ağız ilə havanı qapıb udurdu.

La Burba müsyö Riuf adlı sakit, yaşlı bir adam da salınmışdı, bu şəxs həyatının çox hissəsini Lükretsinin əsərlərinin fransızcaya tərcüməsinə həsr etmişdi. Tərcümələr çoxdan qurtarmışdı, ikinci dəfə də yaxşılaşdırılıb çapdan çıxmışdı, onlar on dəfə cilalanmış, yenidən işlənmişdi. İndi həbsxanadakı daimi səs-küyə baxmayaraq, müsyö Riuf tərcümələrin üzərində ən axırncı, on birinci dəfə yenidən işləyirdi, lazım olmayan xırda-para şeylərin üzərində dayanır, eyni bir şeyin üzərinə yenidən qayıdır və ən çox

bundan narahat olurdu ki, əsərin son, ən düz redaksiyasını qurtarmazdan əvvəl onu tribunala çağırmağa bilirlər. Yaxşı latınist olan Fernandla o çox bərk ünsiyyət bağlamışdı, elə gün olmurdu ki, fərəh içərisində həyəcanla onun yanına qaçmayaydı: əsərdə daha bir incə xüsusiyyəti də verməyə nail olmuşdur.

Vətəndaş Onore Riuf hey gəlib ona Lükretsidən ayrı-ayrı bəndləri və bu bəndlərin tərcüməsini oxuyurdu. Ən çox oxuduğu isə ölüm haqqında məşhur, aydın və dəruni şeirlər idi. Bu şeirlərdə deyilirdi ki, bədən ilə birlikdə ruh da ölür, buna görə də ölümdən qorxmağın mənası yoxdur; axı ölüm heçliyə aparır, orada isə əzab-əziyyət yoxdur. Bizim nəsil, necə ki Hannibal qəpimiz ağzında dayanan zamanın ruh düşkünlüyü hiss etməmişdi, biz də öldükdən sonra gələcək zamanların dəhşətlərini hiss etməyəcəyik, istəyir lap yerlə göy birləşib bir-birini udsun.

402

Nil igitur mors est, ad nos neque pertinet hilum
Quandoquidem natura animi mortalis habetur¹

*Ruhun ölüm mahiyyətini həmişəlik və aydın
Anlamış olsaq əgər, ölüm bizi qorxutmaz.*

Yatağında uzanıb yuxu diləyən Fernand latın dilində qüvvətli və dəruni, fransız dilində – yeknəsəq və rəvan, layla deyib yuxu gətirən bu misraları xəyalən söyləyirdi. O, huşsuzluq və yuxunun nəhayətsiz qara dalğalarına özünün necə qərq olduğunu, «mən» hissini əriyib necə dərin bir uçuruma yuvarlandığını hiss edirdi. Daxili özünün yoxluğa, yuxuya qərq olmasından ləzzət duymaq bir anlığa ona nəsib olurdu.

III fəsil

İNSAN MƏRHƏMƏTLİDİR

Başda dəstə rəisi kapral Qrapen olmaqla on nəfər Milli qvardiya əsgərindən ibarət bir silahlı mühafizə dəstəsi Ermenonvil qəsriində məskən saldı. Əmrə əsasən, əsgərlər

¹ Sitat Lükretsidəndir.

etibarsız vətəndaşdan gözlərini çəkmirdilər. Hətta Jirarden yatanda belə əsgərlərdən biri otaqda növbə çəkirdi, hətta ayaqyoluna belə müşayiətsiz getməyə ona icazə vermirdilər.

Ümumiyyətlə isə əsgərlər yaxşı uşaqlar idi. Onlar Jirardenin əhvalından xəbər tutur, onunla hava haqqında söhbət edir, o, qırıq cavab verdikdə və ya heç cavab vermədikdə incimirdilər.

Jirardenə bir kimsə ilə görüşmək, məktub yazmaq, yaxud məktub almaq qadağan edilmişdi. Lakin bağçalarda gəzişməyə icazə verilmişdi. O, hər gün Jan-Jakin qəbri üstə gəlirdi; əsgərlərdən biri onu qayıqda adaya aparır, ikincisi isə Jan-Jakin söyüd ağacı altında otururdu.

Bu günlər ərzində Jirardendə dərin və kəskin dəyişiklik əmələ gəlmişdi: o, qocaya dönmüşdü. İlk baxışdan hərbi adam olduğu bəlli olan bu açıqqəlblə və intizamlı şəxs indi belə bükülü gəzir, gözlərini yerə dikərək ayaqlarını arxasınca sürükləyirdi, gözətçilərdən biri onu səs-ləyəndə isə diksinirdi.

Nə üçün onun başına belə oyun açmışlar?

O bilirdi ki, Jan-Jakda nə isə təhlükəli bir şey vardır. Onun özündə boğub yox etmək istədiyi bir xatirat, «Etiraf»ın əlyazmasının kənarındakı bir qeyd haqqındakı xatirat amansız aydınlıqla təkrar-təkrar yadına düşürdü. «*Thelo, thelo manenaj* – mən dəlilik etmək istəyirəm, bəli, istəyirəm» – deyə Jan-Jak öz əlyazmasının kənarında qalın hərflərlə səliqə ilə bu sözləri yazmışdı. Jirarden Jan-Jakin divanəliyini, onda gizli qalan bu təhlükəli və anlaşılmaz şeyi bilməli idi. O, bunu bilirdi, bu haqda isə susurdu, nə özünə, nə də başqalarına bunu etiraf etmirdi. İndi isə budur, Jan-Jakin divanəliyi bütün ölkəni başına götürmüşdür.

Jirarden öz fikrindən qorxuya düşdü. Onun nə haqqı var ki, Paris müstəbidlərinin ağılsızlığının təqsirini müəllimin üzərinə yıxa? Məgər belə fikirlər Jan-Jaka xəyanət deyilmi? Bulağa nə dəxli ki, suyu haraya və kimin üçün axır?

O, Jan-Jakin büstü qarşısında dayanırdı. O, bəli, Jirarden öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədi, canlı Jan-Jaki düşmənlərdən qoruya bilmədi, ən dəhşətli isə budur ki, ölümündən sonra da onu qoruya bilmədi; o, Jan-Jakin əsərlərinin təfsirçisi kimi də təslim olmuşdur. Tale Jirardeni

cəzalandırmışdır – imtahandan çıxma bilmədiyi üçün intiqam ilahələri – furiyalar onu təqib edir.

O qorxurdu ki, ağılı itirər. Öz-özü ilə danışmağa başlayırdı. «İqrar və inkardan həqiqət yaranır» – barmağını ibrət vermiş kimi tərpədərək ucadan söyləyirdi. Yaxud: «İnsan mərhəmətlidir» – Jan-Jakin məşhur həkimanə sözlərini etinasızlıqla və acı-acı təkrar edirdi. Gözətçilər bu əcaib qocaya baxaraq başlarını bulayırdılar.

Onu öz dərdindən çox Fernand üçün çəkdiyi tələşlər üzüb əldən salırdı. O, öz iradəsinə üstün gələrək əsgərlərdən soruşdu ki, Fernandın başına nə gətirmişlər. Əsgərlər çiyinlərini çəkдилər, onlar heç bir şey bilmirdilər.

Bir həftədən sonra müsyö Herberi onun yanına buraxdılar. Jirardenin ona ilk sualı bu oldu:

– Fernandın başına nə gəlmişdir?

– Deyirlər ki, hələ istintaq həbsxanasındadır, – Herber cavab verdi.

– Sağdırmı? – Jirarden onun təsdiqini bir daha eşitmək üçün təlaşlı bir səsle yenidən soruşdu.

– Bəli, – Herber qətiyyətlə cavab verdi. – Mənə bunu müsyö Robine demişdir, o, yaxşı xəbərdardır.

Herber Jirardenlə alman dilində danışdı. Qvardiyaçılar əvvəlcə buna etiraz etdilər, sonra isə əl çəkib məhəl qoymadılar. Lakin inadçıl və uşaq xasiyyətli Jirarden bu sadıq adama zorla cavab verirdi. Jirardeni gəzintilərdə müşayiət edən Herber yalnız köksünü ötürürdü.

Bir dəfə belə gəzintilərdən birində Herber sevimlisi Lükretsinin şeirlərini, sanki, öz-özü üçün oxumağa başladı:

*Ey bəşər həyatı, insan həyatı, kor kimi zülmətə
sən qovuşursan.
Gecələr qorxudan titrəyib əsən balaca uşaqtək
insan da qorxur,
Gündüz işığından və əşyalardan da, elə şeylərdən ki,
uşaq xəyalı
Röyada bunlardan heç də qorxmayır.*

Burada isə çoxdan bəri dinib-danışmayan Jirarden dilə gəldi, astadan və kinlə dedi:

– Onlar daha qorxuludur, – bir qədər susub sonra əlavə etdi: – Müsyö, əgər mənə Lükretsini oxumaqda kömək etsəydiniz, çox yaxşı olardı. Qorxuram ki, latınca biliyim buna azlıq edə.

Beləliklə, Fernand La Burbda, Jirarden isə Ermenonvildə Lükretsinin şeirləri ilə özlərinə ruh verirdilər. Bu böyük, amansız və acı dönüş zamanında bir çoxları Fransada Lükretsinin şeirlərini mütaliə edirdi, həmin il Parisdə onun əsərlərinin dörd yeni nəşri çapdan çıxdı.

Müsyö Herber Jirardeni öz şəxsi taleyi barədə söhbətə çəkməyə təkrar-təkrar ehtiyatla səy etdi. Lakin Jirarden həmişə onun sözünü yarımçıq kəsərək bildirirdi ki, bu barədə boşboğazlıq etməyin heç bir mənası yoxdur; hətta Jan-Jakin dediyi sözlərin də heç kimə bir faydası olmayıb. Əksinə olub. Herber cavab vermədi, yalnız qüسسə və məzəmmətlə Jirardenə baxdı.

– Məgər bu, belə deyilmi? Məgər mən haqlı deyiləmmi?
– Jirarden bir qədər sonra həlimliklə soruşdu.

Müsyö Herber isə astadan, lakin qətiyyətlə cavab verdi:

– Yox, cənab markiz, siz haqlı deyilsiniz. Mən hətta sizin bu vəziyyətinizdə də sizə rüsxət verə bilmərəm ki, kiminsə başını məst etdiyi üçün nəcib şərabi pisləyəsiniz.

Həmin gün Jirarden uzun müddətdən bəri ilk dəfə olaraq işləməyə səy etdi. O, özünün «Ümumi iradələr qanununun təsdiq edilməsi haqqında» oçerkinin əlyazmasını tapıb gətirdi. İş onu bərk məşğul etdi, bir neçə gün sonra sədaqətli Herberdən soruşdu:

– Necə bilirsiniz, öz oçerkimi «Ümumi iradə və Jan-Jakin nəzəriyyə sistemində onun əhəmiyyəti» adı ilə böyük və prinsipial bir elmi əsərə çevirim, ya yox?

Herber sevincək ona baxdı.

– Bax görürsünüzmü, cənab markiz, indi, nəhayət, siz də dolaşılıqdan çıxdınız, məni biədəb ifadə üçün bağışlayın. Mən demək istəyirdim ki, indi siz də başa düşdünüz: məbədlər tövləyə çevrilmişdir, allahlar isə sağdır. Nə qədər xoşbəxtəm!

Bir müddət iş Jirardeni məşğul edirdi. Sonra isə yenə dərin düşüncələr və mütəəssirlik saatları başladı. Ona bir müddət sonra oxumağa icazə verilən qəzet xəbərləri də markizi yenidən əzablı şübhələrə saldı. O, qiyamçıların

əyalətlərdə törətdikləri qanlı qırğın, qorxu yaratmaq üçün Konventin gördüyü daha çox amansız cəza tədbirləri haqqında xəbərləri oxudu. Bütöv şəhərlərin qırılıb məhv edildiyini öyrəndi.

Jirarden bir dəfə oxudu ki, qısa çəkən oyuncaq mühakimə işindən sonra kraliça Mariya-Antuanetta edam edilmişdir. O, bunu vaxtından xeyli gec oxumuşdu: kraliçanın cənazəsinin əhəng çalasında yandığı gündən artıq bir həftədən çox keçmişdi.

Mariya-Antuanettanın aqibəti onu daha ağır və mühüm hadisələrdən çox həyəcana salmışdı. Mariya-Antuanettanın çöl gülləri ilə Jan-Jakın qəbrini necə bəzədiyi və bununla da onun xatirəsini ləkəsiz saxlamağa necə kömək etdiyi Jirardenin yaxşı xatirində idi. Habsburq şahzadəsi Mariya-Antuanetta o qədər də ağıllı deyildi. Ancaq iztirablar, əzab-əziyyət ağıl itiləşdirir, bunu indi öz şəxsi təcrübəsindən bilir. Görəsən, Mariya-Antuanetta öz son saatlarında başa düşdümü ki, Jan-Jakın əsərləri və xatirəsi onu gilyotin bıçağının altına gətirməkdə nə qədər çox iş görüb?

Günlərin bir günündə Jirardenə nəzarətçi qoyulmuş kapral Qrapen mehribanca gülümsəyib dedi:

– Ey sabiq, şadlan, sənin yanına qonaq gəlib. – O, sözünü deyib qurtarmağa macal tapmamış qoca Robine qarşı ağızda göründü.

Bu çağırılmamış qonağı qəbul etmək Jirardenin heç könlündən deyildi. Lakin o, birdən iztirabla hiss etdi ki, ətrafında olduqca az adam, cəmişi üç nəfər qalmışdır: ölü Jan-Jak, sağ Herber və nə ölü, nə də diri olan sevimli oğlu Fernand. Deməli, Jirarden Robineni də özündən itələməməlidir.

Son bir neçə həftədə müsyö Robine də çox ağır hallar keçirmişdi. Jilberta öz çılğın məyusluğundan qaradınmaz olmuşdu. O, Jirardenlərin bədbəxtliyində özünü təqsirləndirirdi; inad edib deyirdi ki, Fernandı qaçmağa inandırmalı idi. Ona heç bir təsəlli sözü, ağıllı dəlillər təsir etmirdi. Öz gücsüzlüyünü dərk etmək Robineni didib-parçalayırdı, lakin Jirardenlərə kömək etməyin bir yolun bilmirdi. Yalnız sevinməli olurdu ki, parisli qaniçənlər onun özünü ələ keçirməmişlər. O, özünü son dərəcə qoca hiss edirdi.

Lakin özünü ələ aldı. Yox, belə yüngülcə təslim olmayacaqdı. O, hər şeydən əvvəl, etibarsız sabiqin yanına getmək üçün bir vasitə və yol axtarıb tapdı. O nəinki qoca kəndli paltarı geymişdi, elə özü də belə idi; əslən kəndli olan kapral Qrapen və onun kəndli qvardiyaçıları qoca Robineni qəsrə buraxdılar.

Robine qırış üzündəki qırışları daha da artıran hiyləgər bir təbəssümlə Jirardenin qarşısında dayanmışdı.

– *Ça y est*, bu da biz, – Ermenonvil senyoruna baxdı. Jirarden özünü düzəldib hərbi qamətini saxlamağa nə qədər səy etdisə də, bir şey çıxmadı: o, haldan düşmüş, taqətsiz bir qoca idi. Robine iftixarla hiss etdi ki, özü bu sabiqdən cavandır.

Jirarden həyəcanını yatıraraq Fernandi soruşdu. Bəli, Robinenin xəbəri vardır. Fernand hələ də La Burbdadır, La Burb isə bütün istintaq həbsxanalarından ən yaxşısıdır. Robine cəsarət edərək cənab qrafa gizlicə bir qədər pul – bir neçə min livr də vermişdir.

– Mən ilk imkan olan kimi bu məbləği sizə qaytararam, – Jirarden əzəmətlə söylədi, lakin dərhal səmimi surətdə mütəəssir olaraq əlavə etdi: – Müsyö, sizə olduqca minnətdaram.

Robine buraya tez-tez gəlib-gedirdi. Jilberta da mütləq Jirardenə baş çəkmək istəyirdi; Robine onu bu işdən gücbəla ilə saxlayırdı. Hələ bircə bu çatışmır! Cavan və göyçək qadın o saat gözə çarpa bilər, özünü də, onu da təhlükəyə salar, Jirardenin də vəziyyətini pisləşdirər.

Lakin bunun əvəzində Robine bəzən nəticəsi Mariya-Sidoniyanı özü ilə gətirirdi. Qoca ilə balaca qız dostlaşmışdılar. Körpə qız sadə kəndli köynəyinə almışmışdı; bu paltarda özünü çox yaxşı hiss edirdi. Ona əvvəlki həyatdan qalan yeganə şey qocalıb tənbelləşmiş olan kök balaca it Ponpon idi. Robine ilə uşaq kəndli arabasında gəlirdilər; Robine arabaya kartof və ya bu cür başqa bir şey yükləyib özünü elə göstərirdi ki, bazara gedən yolda tanışına baş çəkməyə gəlirdi.

Milli qvardiyaçılar uşaqları sevirdilər, onlar Mariya-Sidoniya ilə məmnuniyyətlə zarafatlaşırdılar. Bir dəfə Robine gələrkən əsgərlər nahar edirdilər. Onların çoxu cənublu idi; nahara, bir qayda olaraq, dovşan ətindən içərisinə çoxlu sarımsaq vurulmuş ədviyyəli qovurma bişirilirdi. Onlar

qocaya və körpəyə nahar təklif etdilər. Xörək qocanın xoşuna gəldi, ədviyyəyə alışmamış Mariya-Sidoniya isə yemək istəmədi. Əsgərlər gülüşür, onu yemək üçün dilə tutub tələb edirdilər ki, alma çaxırından da bir az içsin. Onlar qızı hədələdilər ki, əgər yeyib-içməsə, onu bir daha buraya, qəsrə gəlməyə qoymayacaqlar. Mariya-Sidoniya, nəhayət, əsgərlərin qəhqəhələri altında ikrah hissi ilə qovurmadan yeyib, çaxır içdi. Onun ürəyi qalxırdı, bu isə əsgərləri daha bərk güldürürdü.

Bu əhvalat Jirardenə daha böyük qəm-qüssə gətirdi. Robine ona təsəlli verməyə çalışaraq: «Cənab markiz, – dedi, – pis yuxu tez dağılıb gedər. Həm də sizin düşündüyünüzdən tez; həyatında az şey görməmiş bu qoca adama inanın. Bu baş verəndə isə, – hiyləgərcəsinə gülümsəyib yarızarafat, yarıciddi sözünə davam etdi, – sizə böyük bir minnətim olacaq. Bilirsinizmi, mən o vaxt öz Latur qəsrini yenidən düzəltməyə fikrindəyəm, bağları sizin üslubunuzla salmaqda mənə mütləq kömək edərsiniz. Geriyə, təbiətə doğru, cənab markiz!»

408

IV fəsil

ZƏNCİRİN BİR HALQASI

Robespyer vaxtilə Monteskyödən Jan-Jakin sitat gətirdiyi sözləri tez-tez özünə və dostlarına söyləyirdi: «Bizim nəsillər, bəlkə də, belə hesab edəcəklər ki, biz həddindən artıq qan axıtmışıq və həddindən çox azadlıq düşmənlərinə aman vermişik». Ölüm cəzasının ləğvinə səs vermiş həmin Robespyer qorxutma vasitəsindən daha rəhmsizcəsinə istifadə etməli idi. Yüksək sayıqlıq nəticəsində o vaxtadək zərərsiz hesab edilən vətəndaşlardan getdikcə daha çoxu Respublikanın düşmənləri cərgəsinə düşürdü. Həddən artıq mülayim baxışlı vətəndaş da, həddən artıq qəti baxışlı vətəndaş da düşmən idi. Kim ki həddən artıq inanırdı, düşmən idi, lazımı qədər inanmayan da – düşmən idi. Tutqun xəyallar aləminə qapılan Robespyer düşüncələrə və bunları gizlədən başlara nəzarət edirdi.

O, yenə əvvəl mütədillərin Konvent iclaslarında iştirak edən başçıları – jirondistlərlə haqq-hesab çəkdi. Onların

hamısı – iyirmi bir nəfər məhkəməyə çəkilərək mühakimə edilib gilyotinin ağzına verildi.

Yeni məhbuslar jirondistlərin son günlərini – onların tribunal qarşısında özlərini necə mərdlik və bəlağətlə müdafiə etdiklərini, öz haylarına deyil, yalnız Respublikanın hayına qaldıqlarını La Burbda başqa məhbuslara nağıl edirdilər; onlar edamdan əvvəlki gecə imtiyazlı afinalıların ziyafət məclisini xatırladan ümumi süfrə başına yığılıbmışlar; onlar edam kürsüsünə inqilabi himn oxuya-oxuya gedibmişlər.

Fernand onlar haqqında söhbətləri hərisliklə dinləyirdi. O, bu qrupdan olanların, demək olar, hamısını şəxsən tanıyırdı, bəzilərini isə özünə dost hesab edirdi. Bu «mötə-dillər» mötədillikdə heç də fərqlənmirdilər; Fernandin olduğu həmin qanunvericilik məclisində onlar radikal cinah təşkil edirdilər. Konstitusiyanın əsaslandığı həmin cəsərətli, qürurlu müddəaları məhz onlar qurmuşdular; Avropa hakim-mütləqlərinə məhz onlar müharibə elan etmişdilər: bu adamların ürəyi qorxu nə olduğunu əsla bilməmişdi. Onlar Fransanın ən parlaq zəkali oğulları, Jan-Jakin sədəqətli davamçıları idilər.

Məgər onları ölümə göndərənlər Jan-Jakin sadıq şagirdləri deyildilərmidi? Görəsən, onlardan hansıları tarixdə onun ən yaxşı şagirdləri olacaqdır – öldürülənlər, yaxud onları öldürənlər?

Bu günün xadimləri olan Robespyer və Sen-Jüst jiron-distləri ona görə mötədil elan etmişdilər ki, onlar düşməni məhv etmək əvəzinə onunla mübahisəyə girişirdilər. Bu da doğru idi ki, jirondistlər Respublikanı bir yerə sıxlaşdırma bilməmişdilər – onların verdikləri qanunlar həddən artıq ədalətli idi. Əlbəttə, doğru idi ki, jirondistlər öz vəzifələrinin öhdəsindən gələ bilməmişdilər. Robespyer ilə Sen-Jüst isə öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilməyənlərin hamısını vətən düşməni adlandırır və məhv edirdilər. Onlar vətənin bütün düşmənlərini, hətta təhlükəli olmayanlarını da məhv edirdilər. Onların məntiqi gilyotin idi. Bəlkə də, inqilab üçün başqa bir məntiq mövcud deyildir.

Fernand indi özünə etiraf etdi ki, mahiyyət etibarilə onun özü də jirondistdir.

Doğrudur, o, ehtirasla təsdiq edirdi ki, inqilabı yalnız xalq edə bilər. Lakin öz zəmanəsinin bütün təhsil görmüş

adamları kimi o da ürəyinin ən dərin guşələrində ümid edirdi ki, inqilabı yuxarıdan, xalqın iştirakı olmadan həyata keçirmək olar. Həm də təhsilli adamların hamısı kimi o da özünün xalqı sevməsinə dair bütün sübut və izahlarının ziddinə olaraq xalqa xeyirxah etinasızlıqla yanaşırdı. «Biz elmlilərin, şübhəsiz ki, xeyirxah niyyətləri olmuşdur, – deyə o düşünürdü, – lakin biz xalqa yuxarıdan aşağı baxmışıq, biz onun çiyinə döymüşük, biz xalqla ümumi dil tapmaq üçün özümüzə zəhmət verməmişik, biz antik aləmdən götürdüyümüz qəhrəmanları, öz Qrakxlarımızı, öz Sparta-kımızı da, öz Tsintsinnatımızı da zorla ona qəbul etdirmək istəmişik, xalq bizi başa düşmədikdə isə xeyirxah adam kimi gülümsəmişik. İndi isə xalq bizi zibilxanaya atmışdır. Həm də lap ədalətli olaraq. Çünki bizim incə əlləmaliyyətimiz özünü doğrultmadı. İnqilabı həyata keçirən və tarixi yaradan isə xalqın biçimsiz açıq müdrikliyi olmuşdur».

410

Yox, Fernand xalqı başa düşməmişdi. O, Jan-Jakı da başa düşməmişdi. Jan-Jak öz dahiliyinə görə tənha və ayrı olmasına baxmayaraq, xalqla ünsiyyətini saxlaya bilib, o, öz əzəmətini başa düşə-düşə özünü itaətli saxlamışdır. Ona, Fernanda itaət qabiliyyəti verilməmişdir. O, təkəbbürlü öz «mən»ində qapanıb qalmışdır. Bəlkə də, öz mənşəyindən doğan qüruru azaldıb, lakin bunun yerini mənəvi təkəbbür tutmuşdu.

Həbs edilən vətəndaşların yeni, lakin tamamilə başqa bir dəstəsi La Burbu doldurmuşdu.

Jirondistləri yıxıb, bununla da qeyri-məhdud hakimiyyət ələ keçirən Robespyer özünün tərəfdarları ilə birlikdə xeyirxahlığın dar və yoxuş yolu ilə möhkəm addımlarla irəliləyirdi. Onu Təmiz İdrakın çılgın davamçılarının əxlaq pozğunluğu hələ çoxdan əsəbiləşdirirdi. O, vaxtilə bu adamların Konventi necə öz təhqiramiz «İdrak ayını»ni təsdiqə məcbur etdiyinin passiv bir şahidi olmuşdu. Jan-Jakın sadıq şagirdi olan Robespyer Ali Varlığa ürək-dən inanırdı. Ali Varlığı inkar edən, Respublikanın atası Jan-Jakı da inkar etmiş olurdu. Robespyer ateizmi aristokratlara məxsus əks-inqilabi və qüsurlu bir təlim elan etmişdi. O, xalqı Ali Varlığa inanmamağa təhrik edən bu qudurğanlara, azğınlara, fanatıklərə divan tutmağı qət etmişdi.

Vətənin bu növ düşmənlərindən bəziləri artıq La Burba gətirilmişdi. Məsələn, deputat Rike də onların içərisində idi: o, tutqun halda bildirirdi ki, özlərinin şəxsi, əlbəttə, xeyli məhdud idraklarına bel bağlamaq əvəzinə hər şeydə Ali Varlığa ümid bəsləyən adamların idarə etdiyi respublika labüddən məhv olacaqdır. Vətəndaş Bosse isə Robespyeri bərkədən söyürdü: o, hay-küy salıb deyirdi ki, qoy zavallı Robespyer – bu qansız adam özünün bütün tədbirliliyi, müstəqimliliyi və gilyotini ilə birlikdə gəlib vətəndaş Bossenin ayaqlarının bitdiyi yerindən öpsün.

İndi La Burba əvvəlki məhbuslardan bəziləri ilə bərk düşmənçilik münasibətində olan dustaqlar da gəlmişdi. Hələ bu yaxınlarda hakimiyyət başında duran yeni məhbuslar ya bilavasitə bu məhbusları, ya da onların qohumlarını həbsxanalara atmışdılar. İndi isə onların hamısı – təqibçilər və onların qurbanları burada məhbus idi. La Burba gərginlik artırdı. Zalda, bu kiçik meydançada iki aləm – özünə xas olan yüngül rişxəndli köhnə, ədəbli və nəzakətli aləmlə, səbirsiz təcavüzkar və olduqca tərbiyəsiz olan yeni aləm bir-biri ilə toqquşmuşdu.

Russonun dul arvadının himayəçisi, keçmiş katolik rahibi, deputat Şapleni La Burba gətirdilər. O, Robespyerin qəzəbini çoxdan özünə cəlb etmişdi. Ədəbsiz «İdrak ayini»nin başlıca təşəbbüscüsü olan Şaplen, Robespyerin fikrincə, özünün ayıblı və ləyaqətsiz bəlağəti ilə adamları ən qudurğan eyş-işrətə təhrik edirdi. Robespyer onun təkçə vətənpərvərlik əleyhinə olan əsəbi ateizminə nifrət etmirdi: o, bu natəmiz, pinti və noxtasız adamı bir fanatik coşqunluğu ilə təqib edir və onun ideyalarından daha artıq əxlaqını və həyat tərziyi Şaplenin əsas günahı hesab edirdi. Robespyer Şapleni bunda təqsirləndirirdi ki, o, Ost-Hind kompaniyasının ləğvi zamanı və bir sıra digər xidmət əməliyyatlarında əmlakı gizlətməmiş və sonralar, kral sərdabələri dağıdırlarkən müxtəlif qiymətli təbərrükləri mənimsəmişdi.

İndi budur, La Burba salınmış Şaplen özünün nə vaxt tribunal qarşısına çağırılacağını gözləyirdi.

Şaplen Robespyerin gic qısqanclığından, Respublikanın nankorluğundan və xalqın vəfasızlığından öz məhbus yoldaşlarına qəzəblə şikayətlənirdi. Sabiq vaiz olan Şaplenin parlaq natiqlik qabiliyyəti var idi; o nə vaxt olur-olsun,

danışmağa başlayan kimi həmişə camaat onun başına yığışır və onun nitqinə lap aludə olurdular. Mütləqiyyətə meyil göstərməkdə şübhə altına alınıb həbs edilmiş bir çərçi bir dəfə xaç çəkib:

– Dostum, – dedi, – sən ruhuma qüvvət verib məni ürəkləndirdin, – sonra da ona bir parça hissə qurudulmuş kolbasa verdi.

Özünün və öz taleyinin Fernandı maraqlandırdığına sevinən Şaplen qəlbini ona açıb özünə bəraət qazanmaq üçün bir fürsət axtarırdı. O, Fernanda deyirdi ki, Respublika rəhbərlərinin əksəriyyətinin əksinə olaraq, onun daxilindəki insanpərvərlik səsini daşqəlblə nəzəriyyələrin boğmasına yol verməmişdir; sonra o, həyatlarını xilas etdiyi bir çox adamların adını Fernanda sayırdı. Onların arasında hətta Respublikanın abbat Sikar kimi düşmənləri də var idi. Məsələ burasındadır ki, abbat, Avqustinin latın dili haqqında gözəl bir oçerk yazmışdır, Şaplen isə əqlin yaratdığı yüksək sənət əsərlərinin düşkünüdür. Elə bundan ötrü də dəlibaş Robespyer onu nəinki təkcə həyatdan, hələ vəfatından sonrakı şöhrətindən də məhrum etmək istəyir. Robespyer Şaplenin ardınca allahsızlaşdırılmış, amma bundan daha da işıqlı olmuş insaniyyət yüksəkliklərinə gedə bilmədiyindən Şapleni alçaq ehtiraslarda, mənfur mənfəətpərəstlikdə ittiham edir. Yaxşı ki, Şaplen incəsənət əsərləri olan bəxşisləri qəbul edib, yoxsa başqa bir vaxtda, bəlkə də, pul ola bilən gözəl kitablar, yəqin ki, sovrulub havaya gedəcəkdə. Bəs bütün bunlardan nə çıxar? O, bu səbəbdən öz ideallarına, heç olmasa, zərrə qədər xəyanət edibmi? Görəsən, onu xristian səmələrinə hücum edərək xristian allahlarını oradan bayıra atmağa nə məcbur edib, mənfəətpərəstlikmi, ya başqa bir şey?

– Məgər mənim moizə etdiyim həqiqət – həyatı sevdiyim, gen-bolluq və təmtəraq sevdiyim üçün həqiqətlikdən çıxırmı? – Şaplen qızışırırdı. – Mən puritan¹ deyiləm; kitablar və şəkillər mənim ürəyimi şad edir. Ah, görəsən, evimə doldurduğum gözəl şeylərin başına nə gəldi! – o, acı-acı söylədi. – Axı bu vəhşilər onları başa düşməzlər. Bəlkə də,

¹ Puritanlar – puritan–ingilis ibadətini katolisizmdən təmizləməyi əsas götürən protestant təriqəti (XVI əsrdə yaranmışdır). Puritanların sinfi əsasını ticarət burjuaziyası təşkil edirdi. Məcəzi mənada: ciddi, başlıca olaraq zahiri mənəviyyatlı adamlar.

onlardan biri Jan-Jakin əli ilə üzərində ölməz sözlər yazılmış bir kağızdan indi ayaqyolunda istifadə edir.

Şaplen bəzən rəhmdillik edərək adamları ölümdən qurtardığını söylərkən yalan demirdi. Lakin o, bəzən xırdaçı intiqam hissindən adamları öldürdüyünü susaraq söyləmirdi. O, uşaqlıqdan lap incik idi, yaman kinli olduğundan onun heysiyyətinin bir balaca sancılmasını əsla unutmurdu, buna görə də bir çoxları ona etdikləri və onun yarısını unutduğu pisliliyin ağır cəzasını çəkirdilər. Məsələn, hökumətin tapşırığı ilə Şaplenin həbs edilməsi üçün order imzalamış məhkəmə hakimi Lariver və Şaplen hələ kəpəyin olarkən öz şeirlərində onu həcv edən pater¹ Venans Şaplen hakimiyyət başına keçərkən başlarını qurban verməli olmuşdular.

Şaplenin bəxti gətirməmişdi: məhkəmə hakimi Lariverin əmisi oğlu və pater Venansın bacısı oğlu La Burbudakı məhbuslar içərisində idi. Onlar Şaplenin də bu kədərli evə düşməsinə aşkar sevinirdilər; onlar Şaplenə öcəşir, onun axıcı nitqlərini gülməli atmacalarla yarımçıq kəsirdilər. Düşünüb onun başına yeni-yeni müsibətlər açıldılar.

La Burbun sakinləri tribunali, gilyotini və öz-özlərini məsxərəyə qoyaraq məşum məzhəkələr oynayırdılar. Venans ilə Lariver Şapleni belə məzhəkənin baş iştirakçısı etmək üçün dustaqlardan bir neçəsini dilə tutub razı etmişdilər. Həmin dustaqlar Şaplen yatağında uzandığı vaxt onu tutub «İnqilabi tribunal»a sürüklədilər, müqəssir olduğunu boynuna qoyub edam etdilər. Sonra isə o, məhşər ayağına çəkildi; indi o, şəxsi ədavəti üzündən gilyotin ağzına göndərdiyi adamların qətli üçün cavab verməli idi. Həmişə kefi kök olan və öz hisslərini coşqunluqla bürüzə verən Şaplen La Burbun belə zarafatları sakitcə qarşılayan başqa sakinlərinin əksinə olaraq, gecə köynəyində titrəyib əsə-əsə nə isə anlaşılmaz sözlər deyib donquldanırdı; mahir natiq olan Şaplen bu vaxt çox zavallı bir məxluq bənzəyirdi. Çıxarılan hökm onu intiqam ilahələrinin təqibinə verirdi, sonra isə bir neçə məhbus intiqam ilahələrinin mahnısını oxuyaraq onu binanın dəhlizləri boyu qovurdu.

Ölüm təhlükəsi altında da olsa, öz sakitlik və ehtiyatlılığını saxlaya bilən olduqca həssas Şaplen həmin gecənin

¹ Pater – katolik ruhanisi, keşiş

əziyyətindən hələ də özünə gələ bilmirdi. Əvvəllər özünün tribunal qarşısında son nitqini necə söyləyəcəyi ona ləzzət verirdi; öz edamı vaxtı atəşfəşanlıq sifariş etmək fikri onun qəlbini fərəhlə döyündürürdü. İndi isə ömrünün son bir neçə gününü yaşamağa da iqtidarı yox idi. O, zəhər içdi. Lakin zəhərin təsiri heç də ani deyildi. Şaplen amansız ağrılardan qovrularaq fəryad edirdi, adamlar axışıb gəldilər, rəhmdil doktor Düpont ona zəhəri zərərsizləşdirən dərman verdi və onun həyatdan getmək cəhdi belə gülünc bir məzhəkəyə çevrildi.

Respublikanın yaradılması və möhkəmləndirilməsindən Şaplenin də bəzi-para xidmətləri var idi. Elm və incəsənətdən başı çıxırdı. Ölkənin ən yaxşı natiqlərindən biri olan Şaplen inqilabın bir çox hadisələrini sərrast və obrazlı, yüksək pafoslu və satirik ifadələrdə təcəssüm etdirmişdi, bu ifadələr isə bütün xalqların danışq dilinə keçmişdi. Şaplenin belə hesab etməyə tam haqqı var idi ki, onun ölümü ona faciəvi şəxsiyyət halı yaradacaq. İndi isə budur, bir neçə miskin zırramanın əyləncəsi onu təlxəyə çevirmişdi – xatirəsi də həmişə gülünc bir xüsusiyət kəsb edəcək.

414

Bir həftə sonra onu mühakimə etdilər. Prokuror hətta böyük bir ittiham nitqi söyləmək üçün belə özünə əziyyət vermədi; o, bir neçə laqeyd ifadə ilə vətəndaş andlı məhkəmə iclasçılarını «fırıldaqçı və möhtəkir Şaplen» üçün ona layiq olan ölüm hökmü çıxarmağa çağırırdı. Özünü ələ alıb parlaq və odlu bir nitq söyləməyə hazırlaşan Şaplen ağzını açıb danışmağa başlayan kimi tribunalın sədri ona susmağı və öz boşboğazlığı ilə andlı məhkəmə iclasçılarını daha mühüm işlərdən yayındırmamağı təklif etdi. Şaplen gilyotin qarşısına gedərkən bir vaxtlar bu şişman adamı tez-tez gurultulu alqışlarla salamlayan parisililər indi ona axmaq və məsxərəçi sözlər atırdılar. Şaplen beləcə də son sözünü söyləmədən öz nitq başını gilyotinin kötüyü üstə qoydu. La Burbun sakinləri onun həm faciəli, həm də gülməli ölümü haqqındakı xəbəri qəzəblə, iztirabla, tükleri ürpərə-ürpərə və istehza ilə dinlədilər. Lakin heç bir saat da keçmədi ki, onlar Şaplenin taleyini unuttular – La Burbun divarları arasında baş vermiş əhəmiyyətsiz bir hadisə onları bərk həyəcanlandırmışdı.

Doxsanyaşlı vətəndaş qadın Prevonun üstü brilyantla bəzənmiş kiçik qızıl saatını oğurlamışdılar. Zalda oyunlarda iştirak edib əylənən şən qarın saatı öz kamerasında qoymuşdu.

La Burbda oğurluq nadir hallarda olurdu; məhbuslar arasında mövcud olan həmrəylik nəticəsində oğurluq ən həqarətli bir cinayət hesab edilirdi. Saati çiyinlərində kral zanbaqları döyülmüş gənc inqilabçının, xanımların sevimlisi olan boylu-buxunlu gözəl Duvivenin oğurladığı məlum olduqda qəzəb və nifrətin hüdudu yox idi. Duvive özünü həmişə elə göstərirdi ki, guya, pula ehtiyacı yoxdur, öz dostu olan qadınlara nəfis hədiyyələr, gül dəstələri və konfet alıb verməkdə xəsislik etmirdi; indi isə budur – qoca bir qarının, vətəndaş Prevonun saatını oğurlamışdı! Nifrət və həqarət onun başına dolu kimi yağdı. Hökumət dairələri də belə hesab etdilər ki, bu oğurluq Duvivenin cəmərdliyinin əksinə dələlət edir, bununla birlikdə, onun vətəndaşlıq etibarını da şübhə altına alır. Onun inqilabi əqidəsinə olan inam sarsıldı, bundan belə yalnız döyülmüş zanbaqların həqiqiliyinə inanırdılar. Duviveni məhkəməyə cəlb edib gilyotinin ağzına verdilər. La Burb sakinləri hökümün ədalətli olduğu ilə razılaşırdılar. Onun süləndiyi xanımlar isə indi bundan utanıb-qızarırdılar. Prevo qarın dedi:

– Dəhşətdir! Yazıq oğlan! Mən əgər belə bilsəydim, saat barədə ağızımdan bir kəlmə söz də qaçırmazdım.

Belə naziküreliliyinə görə qarını bərk tənqid etdilər.

Şaplenin mənalı, həm də mənasız, rişxəndli, faciəli və gülməli ölümü Fernandı da bərk həyəcanlandırmışdı. Lakin hamı kimi o da bunu çox tez unutdu; saat oğurluğunun doğurduğu hay-küy Şaplenin taleyindən doğan kəskin və acı kədəri təmiz yuyub aparmışdı. Hamı kimi Fernandı da özünü danlayırdı ki, bədəninə kral zanbağı döyülmüş bu adamın lütfkar və nəvazişli ədası arxasında nələr gizləndiyini sezə bilməmişdi, hamı kimi o da onun edam edilməsindən bir qədər məmnunluq duyurdu.

Fernandı bütün bu duyğular haqqında özünə hesabat verəndə pərt olurdu. Şaplen böyük bir sima idi. Zəif və gülməli cəhətlərinə baxmayaraq, sadıq inqilabçı olan Şaplen yeni Fransaya böyük xidmət göstərmişdi. Bəs axırı nə oldu? Onu, Jan-Jakın sağirdini, öz təkraredilməz fərdiyyəti

ilə bu qədər öyünən xəyalpərvər Fernandı kiçik və adi bir fırıldaqçının taleyi, siyasət adamı və alim Şaplenin qəribə və mənalı ölümündən daha çox həyəcanlandırmışdı. Fernand ümumi əhvali-ruhiyyəyə qapılmışdı, onun böyük və sonsuz kədəri kiçik intiqamçılıq və xırda bikeflik hissəsinə asanlıqla güzəştə getmişdi.

O, öz hisslərinin səbatsızlığından mütəəssir olmuşdu. Lakin mütəəssirlik tədricən dərk etməyə, sonra isə məmnunluğa çevrildi.

Deməli, o, digərlərindən heç bir şeylə fərqlənmirdi. O da onlar kimi duyub hiss edirdi; La Burbun sakinləri, bir növ, özlərinə məxsus ailə, yekcins kütlə təşkil edirdilər, o da kütlənin bir hissəciyi idi. Əgər dərin düşüncə və mühakimələr zamanı bu kütlə onun nəzərində ayrı-ayrı fərdiyyətlərə bölünürdüsə də, o, bu kütləyə məxsus olmaqda qalırdı.

416

La Burb sakinləri bəzən özlərini əclafyana aparırdılar, bu əclaflıq ona da sirayət edirdi. Lakin bu yaxşıdır. Axı onlar burada, La Burbdə – yaxşı və axmaq işlərdə bütöv bir vahiddirlər. Özünün son saatında kimin – sabiqin və ya inqilabçının qorxaqlığa nifrət və mərdliyə hörmət bəslədiyindən asılı olmayaraq, onlar bu keyfiyyətlərə münasibətdə yekdil idilər. La Burbun kütbeyin və miskin sakinləri küsüşür, başa düşmədikləri görüşlərə görə bir-birini bərk məsxərəyə qoyurdular; saatın oğurlanması onları İdrak ardıcılıqları ilə Ali Varlıq pərəstişkarları arasında gedən mübarizədən daha çox həyəcanlandırır; əgər sorba paylarkən birisi ona az düşdüyünü zənn edirdisə, aralarında qəzəb və nifrət hissi alovlanırdı. Lakin Respublika ordusunun məğlubiyyətindən qüssələndikləri və ya onun qələbəsinə şadlıq etdikləri zaman sabiqlərdən tutmuş yakobinçilərədək hamısı alovlu fransız vətənpərvərləri idi.

Onlar burada, La Burbdə bütöv bir vahid təşkil edirdilər. Onlar xalqa xas olan bütüm ziddiyyətlərə malik bir xalq idilər.

Fernand da bu xalqın bir hissəciyi idi.

V fəsil

İDRAK İLAHƏSİ

Bir dəfə axşam Fernand zalda oturduğu vaxt bir səs eşitdi:

– Dostum, siz buradasınız!

Fernand dik geriyyə döndü, bu səs ona tanış idi. Bəli, bu, Lepeletenin rəfiqəsi, onun, Fernandın səmimi dostu Ejeni Meyyar idi. Qadın qorxu və sevincindən gülür və ağlayırdı.

Fernand ağına sığışıra bilmədi ki, necə olur, onu, şəhid Lepeletenin yaxın adamını La Burbda məhbus edirlər.

Ejeni Meyyar nağıl etməyə başladı. Nə qədər qəribə olsa da, Şaplenin süqutu onu da öz ardınca çəkmişdir. Məşhur «İdrak bayramı» ərəfəsində Şaplen onun yanına gəlib İdrak ilahəsi rolunu oynamağı ona təklif etmişdi.

– Bu nacins oğluna baxanda ürəyim bulanırdı, – Ejeni nağıl edirdi. – Oynadığım bütün axmaq rollardan isə ən axmağı bu rol idi. Lakin boyun qaçıra bilədimmi? Məni, şübhəsiz ki, oradaca dövlət əleyhinə fikir tərzində təqsirləndirib Tribunal məhkəməsinə verərdilər. Mən şəhid olmağa layiq deyiləm. İnanıram ki, Mişel məni anlardı.

Fernand da onu anlayırdı. Bu qadın həyatı və insan təkəkkürü ilə onun hərəkətləri arasındakı uğursuz ziddiyyətləri bilirdi. Bu qadın Lepelete məsləkli adam idi. O, taleyin istehzalı fəlakətlərinə çox da müsibət çəkmədən dözürdü: tale onu bütün varlığı ilə üsyan etdiyi əməllər üstündə cəzalandırmışdı.

Ejeni gülərək və ikrah hissindən əti ürpəşə-ürpəşə işin necə olduğunu çox ifadəli şəkildə nağıl etdi. Şaplen və ateizmin digər marşalları böyük «İdrak bayramını» çox qısa müddətdə hazırlayıb keçirməkdə israr edirdilər. Bayram iştirakçılarına hazırlıq üçün üç gün vaxt vermişdilər. Opera teatrının bəstəkarı vətəndaş Hossek ilə baletmeyster Har-del «Biz Azadlığı alqışlayırıq» adlı balet-oratoriyasını «Biz İdrakı alqışlayırıq» tamaşasına elə uyğunlaşdırmaq tapşırığı almışdılar ki, onu Paris Məryəm-ana kilsəsində tamaşaya qoymaq mümkün olsun. Qarqaraları, pərdələri, bütün teatr

avadanlığını indi «İdrak məbədi» adı almış Paris Məryəm-ana kilsəsinə daşdılar. Kilsənin balkonlarında bir dağ zirvəsi, bu zirvənin üstündə də «İdrak məbədinin» özünü qurmuşdular. Bunu tələm-tələsik düzəltmişdilər; əyninə ağ paltar geyib başına frikiya örtüyü salan, əlində nizə tutan Ejeni «məbəddən» çıxıb taxta oturduqda hər şeyin uçub töküləcəyindən qorxurdu. Əyinlərinə ruhani paltar geymiş dörd nəfər bazar hambalı onu taxt ilə birlikdə «dağ zirvəsindən» götürüb titrəyən pilləkənlərlə aşağıya apardıqda o, qorxusundan ölü kimi donub-qalmışdı. Bunun ardınca gələn Paris küçələri ilə təntənəli yürüş mərasimi tamam bir məşəqqət idi. Yağış sel kimi töküdü, Ejeninin ağ paltar bir anda tamam islanmışdı, o, öz taxtında soyuqdan titimtitim əsirdi, onun məyyətinə təşkil edən rəqqasələr və xor oxuyan qadınlar daha bərk donmuşdular. Ondan daha yüngül geyinib ayaqlarında zərif balet tuffiləri olan qızlar küçələrin palçığını basa-basa gedir və yağışın altında çimirdilər; lakin buna baxmayaraq, ifa etdikləri rola əsasən fərəhlə gülürdülər. Sonra isə iliklərinə qədər islanmış bu adamlar ağır soyuqdəymə xəstəliyinə tutulacaqlarından qorxa-qorxa bir neçə saat Konventdə oturub nitqlərə qulaq asır və öpüslərə səbirlə dözürdülər, nəhayət, onların hamısını geriyyə, kilsəyə apardılar.

Ejeni yüngül ahənglə danışsa da, Fernand bu qadının, şübhəsiz ki, çəkdiyi olduğu bütün çimçəşməni, həya və məyusluğu yaxşı duyurdu. Şən təbiətli Ejeni ən axmaq əhvalatları gülünc şəkllə salıb danışmaq qabiliyyətini Lepeledən mənimsəmişdi. Lakin bu qadın bayağılığa əsla dözə bilmirdi və çox yəqin ki, bütün bu axmaq və natəmiz işlərə baxıb Konvent üzvlərinin öpüslərinə, camaatın vətənpərvərlik hissi ilə coşan ehtiraslı təmasına dözməli olarkən gülüşü ağzında qalıb boğazı qəhərlənmişdi.

Ejeni özünün istər-istəməz iştirak etdiyi amansız bir məzhəkə haqqında da nağıl etdi. Bu dəfə o, yenə İdrak ilahəsinin həmin paltarında Sen-Depi kilsəsinə qoyulmuş həmin taxtda oturmalı olmuşdu, bu vaxt orada Fransa krallarının məqbərələrini talan edirdilər. Şaplenin qızısdırdığı camaat, adları Fransa tarixini dolduran qədim kralların, şahzadələrin, nazirlərin və kilsə knyazlarının meyitlərini sərdabələrdən hay-küylə çıxarırdı. Sümükləri təhqir

edir, Lüdoviklərin və Fransuaların, Filippələrin və Henrixlərin kəllələrini keq¹ şarı kimi diyirlədirdilər. Hər cür nəşlər, mumiyalanmış meyitlər, skeletlər, habelə hökmdar əsaları, taclar, yepiskop əsaları və sair hakimiyyət simvolları bir yerə yığılıb tökülür və camaat bu yığının üstündə oynaya-raq onu tapdayır, dağıdırdı. Şaplen tacların qurşaqlarını, möhür-üzüklərini və digər yadigar şeylərini öz kolleksiyası üçün ayırb bir tərəfə yığırdı. Onlar əvvəlcə şanlı IV Henrixə aman vermək istədilər – həm ona görə ki, onun meyiti İtaliya üsulu ilə mumiyalandığından yaxşı qalmışdı, həm də o, xalq arasında çox məşhur idi. Lakin «İdrak» kahinləri buna mane oldular və Henrixi, artıq digər kralların meyitlərinin yandığı həmin əhəng çəlasına atmağı əmr etdilər. Yalnız bir meyitə – feldmarşal Tüenin meyitinə aman verdilər. Ejeniyə məlum olduğuna görə, sevimli generalı təbiyyat muzeyinə aparmışlar və çox güman ki, indiyədək orada, nadir heyvanların müqəvvaları arasında qalmaqdadır. Axırncı meyit əhəng çəlasında yox olduqdan sonra Şaplen belə elan etdi: «Bununla da mütləqiyyət erasına həmişəlik son qoyulur. Bundan belə bütün aləm, vaxtı Respublika təqvimini ilə hesablayacaqdır».

La Burb sakinləri Ejeni ilə fəxr edir və ona acıyırdılar. Dönməz radikalların fikrincə, Ejeni məcburən oynamış olduğu İdrak ilahəsi rolu ilə fəxr etməli idi; onun üzərinə düşən əzab-əziyyət isə həmin günlərin əzəməti qarşısında bir o qədər də böyük cəfa deyildir.

Siyasi rəqiblər də daxil olmaqla hamı Ejeni Meyyarı sevirdi. Onun burada olmasından La Burb həbsxanası nurlanmışdı.

Bir çox kişilər – bəziləri yöndəmsizcəsinə, bəziləri də nəzakətlə Ejeninin oyan-buyanına keçərək onun iltifatına nail olurdular. Lakin o, aşkar surətdə Fernandı hamıdan üstün tuturdu. Hər yerdə və həmişə mümkün olduqca onunla birlikdə qalırdı, onun xəstə ayağının qayğısını çəkir, qüssəli, zarafatyana, səmimi söhbət edirdi. Onların arasında başları üzərində dolaşan ölüm qarşısında zəif və güclü, səmimi və müdrik bir roman yaranmışdı.

Lepelete haqqında xatirələr onlara mane olmur, əksinə, bir-birinə daha da yaxınlaşdırırdı. Onlar Lepeletenin

¹ Keq1 – dikinə düzülmüş çəlikləri şarla vurub-yıxma oyunu

həbsxanada qoyulmuş daş heykəlinin əzəmətli və eyni zamanda heç bir şey ifadə etməyən cizgilərinə baxıb gülümsəyirdilər. Canlı Lepeletenin ağıllı, kifir və xeyirxah siması nə qədər dəyişilmişdi!

Fernand ilə Ejeninin məhəbbətində mərhum haqqında xatirə, onların yaxın gələcəyində gizlənən bir təhlükə yaşayırdı. La Burbun həyəcanlı mühitində bu məhəbbət onlara həyatın fərəhini duymağı, heç bir şeydən asılı olmayan səadətin yüngül və parlaq hissini bəxş etmişdi. Bu məhəbbət özünə hörmət tələq edirdi, heç bir kəs heç vaxt bircə işarə ilə də olsun bu məhəbbəti pozmurdu.

Hər gün məhbuslardan birini zülmət səltənətinə aparırdılar, Ejeni də öz başı üzərini alan təhlükəni duyub hiss edirdi.

– Mən, əlbəttə, buna istinad edəcəyəm ki, əgər həmin ilahə rolunu oynamaqdan imtina etsəydim, məni ölüm təhdid edəcəkdə, – Ejeni bir dəfə belə söylədi. – Amma nə mənası? Tribunaldakı bu Brutlar, onsuz da, mənə belə cavab verəcəklər: «Vətəndaş, deməli, sən elə ölməli idin».

Başqa bir dəfə isə o, belə dedi:

– Əgər məni məhkum etsələr, onda özüm üçün Jan-Jak məzarı nümunəsində sifariş etdiyim qəbir boş qalacaq: çox çətin ki, mənə, şahzadə qızların meyitlərinin başına açdıqları oyundan artıq rəhm etsinlər.

Ejeni belə söhbətlər edir, Fernand isə ona yüngül bir həsəd hissi və dalğın bir təbəssümlə qulaq asaraq görürdü ki, Ejeni bununla belə, bu taleyin ona da qismət olacağına ürəyində inanmır. Əslində, La Burbda ən nikbin adam iki nəfər idi: gənc Ejeni və doxsanyaşlı qarı, vətəndaş Prevo.

Bir dəfə Ejeni özü də bunu istəmədən bərkədən dedi ki, onun işi axırda yaxşı qurtaracaq. O, Fernanda nağıl etdi ki, bir dəfə tora düşmüş çoxlu quş görmüş və bu quşları toru ilə birlikdə almışdı; quşsatan nə qədər başını bulamışdısa da, o, bütün quşları havaya buraxmışdı. Qaranquşların, qaratoyuqların, alacəhrələrin cəh-cəh vuraraq göy səmaya dikəlib uçmaları onun ən xoş xatirələrindən biridir.

– Məni də buradan buraxacaqları saat gələcək, – Ejeni nağılını bitirdi.

Bəli, bir səhər Ejeni yox oldu... Gəldiyi kimi də birdən-birə yoxa çıxdı. Fernand elə qorxmuşdu ki, elə bil, bu zərbə onun özünə dəymişdi.

Sonralar o öyrəndi ki, Ejenini başqa həbsxanaya keçirmişlər, daha sonra da xəbər tutdu ki, Ejeni azad edilmişdir.

Fernand birinci qorxudan çox gec özünə gəldi.

Ejeninin burada olmaması onu bərk sıxırdı. O, əvvəlki kimi La Burbun həyatında iştirak edirdi, lakin onun boşluğunu və zəhlətökənliyini əvvəlkindən daha bərk duyur, tənhəlik istədiyini daha tez-tez və kəskin surətdə hiss edirdi.

O, dərin fatalist düşkünlük vəziyyətinə yuvarlanmışdı. O yanılırdı, başqaları kimi deyildi. Öz bədbəxtliyi baxımdan Fernand başqalarından fərqlənirdi. Ürəkağrısı ilə öz-özünə deyirdi: «*Impares nascimur pares morimur* – Biz qeyri-bərabər hüquqlu doğulur, bərabər hüquqla ölürük».

VI fəsil

ŞƏFQƏT AMANSIZ YOLLARI SEÇİR

421

Yakobinçilərin bütün dünyanın hərbiçiləri tərəfindən həqarətlə baxılan və məsxərəyə qoyulan ordusu, ümumi əsgəri mükəlləfiyyət ordusu, «təəssüf edilməli icbari terror ordusu» qalib gəlirdi. Qazanılan qələbələr haqqında xəbərlər bir-birinin ardınca müxtəlif cəbhələrdən gəlirdi.

Paris şadlıq edirdi.

La Burb da şadlıq edirdi. Məhbuslar bağçada üçrəngli bayraq altına toplaşmışdılar: Jan-Jak ilə Lepeletenin büstləri onlara baxırdı. Məhbuslar La Burb sakinlərindən biri olan şair Vigenin yazdığı himni oxuyurdular. Həbsxana baxıcısı Tirion nitq söylədi, məhbuslardan bir çoxu nitqlə çıxış etdilər. Jan-Jakin əsərlərindən çoxlu sitatlar gətirildi. Məhbuslardan biri, onu gözləyən hökmə şübhə etməyən «quduz» vəkil Bronyar ucadan səsləndi:

– *Res Publica! Morituri te salutant!*¹ Respublika! Ölümə məhkum edilmişlər səni salamlayır!

Hamı ona qoşuldu.

Qələbəni Ermenonvildə də bayram etdilər.

Jirarden başa düşürdü ki, əgər müttəfiqlərin orduları qalib gəlsəydi, onda o da, Fernand da başlarının üstünü almış ölüm təhlükəsindən qurtarardı. Bununla belə,

¹ Qədim Romada meydana çıxan qladiatorlar sezarları bu sözlərlə salamlayırdılar: «Salam, Sezar! Ölümə məhkum edilmişlər səni salamlayır!»

o, Respublikanın qələbələrinə səmimi-qəlbdən sevinirdi. Onun həbs gözetçiləri bayram süfrəsinə yığışdıqda o, öz çaxır anbarından onlara ən yaxşı şərab göndərdi və onlarla bir süfrədə bayram etməsinə icazə istədi.

İndi isə budur, o, Milli qvardiyanın bir qədər yöndəmsiz, lakin yaxşı oğlanlar olan əsgərləri arasındadır.

– Sən bizi yaxşı şərabla qonaq etmisən, ey sabıq, – onlardan biri etiraf etdi.

– Qoca, sən etibarsız olsan da, yaxşı kişisən, – başqa birisi əlini onun çiyinə vurdu.

Jirarden onların ağır, lakin saf qəlblə söylədikləri zaraflatlarına qulaq asır, Ümumi iradə haqqında düşünür və özünü Jan-Jakin sadıq şagirdi kimi hiss edirdi. Sanli şəhərinin fanatik və heysiyyətli meri vətəndaş Vensan Yure bu qardaşlaşma bayramından xəbər tutub qəzəblənmişdi.

Vensan Yurenin əhvalının pis olmasına, onsuz da, səbəb var idi. O, deputat Şaplenə sədaqətli olduğunu gizlətmirdi, indi isə həmin Şaplenin vətən düşməni kimi başını bədənindən ayırmışdılar. Bu isə Yure üçün bəd-bəxtliklə nəticələnmə bilirdi.

Buna görə də Vensan Yure öz rəsmi-vətənpərvərlik vəzifəsini daha qeyrətlə yerinə yetirməyə başladı.

Vensan Yure qvardiyaçıların yumşaq olduqlarını eşidib Ermenonvilə yollandı. Kapral Qrapenə və onun əsgərlərinə respublikaçının sayıqlığı haqqında gurultulu nitqlə müraciət etdi. Onları hədələdi ki, rəisliyə şikayət edəcəkdir. Etibarsız Jirardenin bundan sonra xarici aləmlə hər hansı bir təmasda olmasına yol verilməsini qadağan etdi.

Belə bir igidlik göstərdikdən sonra vətəndaş Yure bütün parkdan keçib, təzim etmək üçün Jan-Jakin müqəddəs qəbrinə tərəf yönəldi. Sayıq mer, doğrudan da, yaxşı edib gəlmişdi. Burada nələr edildiyinə çoxdan nəzər yetirmək lazım idi. Axı bu Ermenonvil, bu park, eləcə də qəsrin özü – irtica dayağıdır! Hər addım başı istibdad dövrünün dəhşətlərinə rast gəlersən. Hər tərəfdə köhnə üsuli-idarənin şıq geyimli nümayəndələrinin heykəlləri görünür, çoxlarının da adı olduqca şübhəlidir: bu adlar əcnəbi, aristokrat adları olub həmin adamların indi Respublikanı hər tərəfdən mühasirəyə alan müstəbidlərlə əlaqələri olduğunu

göstərir. Jan-Jakin dəfn edildiyi müqəddəs torpaq da belə bir mühasirə içərisindədir!

Sanliyə qayıtdıqdan sonra vətəndaş Yure hakim xalqı belə bir rüsvayçılığa son qoymağa çağırırdı.

Sanli vətənpərvərləri özləri ilə lazımı alətlər – balta, tiyə, ling, habelə bir çəllək alma şərabi götürüb üstüörtülü iki furqonla Ermenonvilə yola düşdülər. Onlar parka soxulub gül-çiçək ləklərini tapdaladılar və hər şeydən əvvəl, daş aristokratlardan bir neçəsinin burnunu hamarladılar. Sonra qollarını çırmayıb coşqunluqla əsas vəzifələrini yerinə yetirməyə başladılar. İki tikinti onları xüsusilə əsəbiləşdirirdi: bunlardan biri bukolik¹ şairlərin Piramidası, ikincisi isə Fəlsəfə məbədi idi. Hər iki tikintidə əcnəbiləri təsvir edən barelyeflər və əcnəbi yazıları var idi; həm də, yəqin ki, vətənpərvərlik əleyhinə idi. İgidlər qoçaqcasına: «Rədd olsun istibdad!» və «Yaşasın Fransa!» – qışqıraraq yunan, Roma, ingilis və alman şair və filosoflarının heykəllərini vurub xıncım-xıncım etdilər. Fəlsəfə məbədinin ağır və möhkəm sütunlarını dağıtmaq o qədər də asan iş deyildi, lakin Sanli qoçaqlarındakı ruh yüksəkliyi bu vəzifənin də öhdəsindən gəlirdi. Onlar işlərini qurtardıqdan sonra uçurulmuş sütunların üstündə öz qələbələrinin şərəfinə şənlik məclisi düzəldilər. Öz vəzifələrini yerinə yetirdiklərini dərk edərək, yaratdıqları gözəl mənzərə və bir çəllək alma şərabi keflərinin yuxarı olmasına kömək edirdi.

Moris ata nələr baş verdiyini görüb dəhşətləndi. O, tez kəndə cumub tələş qopardı. Ermenonvil bağları kəndlilərin fəxri idi, məşhur Jan-Jak bu bağçaları sevirdi, bircə dəfə baxmaq üçün buraya çoxlu əcnəbi gəlirdi. Moris ata onlarca kəndlidən ibarət bir dəstə toplaya bildi.

O, həmin dəstə ilə Ermenonvilə hərəkət edib Sanli dəliqanlılarına bildirdi ki, bu park əsl Respublika parkıdır. Jan-Jak öz son günlərini burada keçirmişdir, bütün bu daş tikililər də tamamilə etibarlı tikililərdir. Sanli vətənpərvərləri buna uymadılar. Ermenonvillilər, görünür, sabiqlərin təhkimliləri olaraq da qalmışlar, onlar, görünür, kölə həyatı düşüncəsindən azad ola bilmirlər. Sanli vətənpərvərləri isə özlərinin merinə, vətəndaş Yureyə inanırlar. Bütün bunlardan əlavə, onların qanında alma şərabi qaynayırdı və

¹ Bukolika – kənd və çoban həyatını təsvir edən ədəbiyyat

çoxluq təşkil edirdi. Dəfələrlə Jan-Jakin sözlərini misal çəkən, yeni-yeni sübutlar gətirən Moris ataya əvvəlcə güldülər, sonra ona susmağı təklif etdilər. O isə qulaq asmayıb öz təsirli nitqini söyləməkdə davam etdiyindən onlar furqondan bir brezent götürüb Moris atanı onun üstünə yıxdılar, sonra onu brezentin içində yellədərək atıb-tutmağa başladılar. Nəfəsi darıxıb qışqıran meyxanaçının bütün cəhdlərinə baxmayaraq, onu hey atıb-tuturdular; məlunlar üçün yaxşı əyləncə idi.

Əməlli-başlı əzilmiş, qüvvədən düşmüş və sarsılmış Moris ata xarabazara çevrilmiş sütunlar arasında yerdə əyləşib Jan-Jak təliminin bəzən ümumun iradəsi tərəfindən necə axmaq və ziyanlı şəkildə şərh olunduğu haqda acı düşüncələrə dalmışdı.

Bu vaxt Sanli qoçaqları sabiqi şəxsən görmək qərarına gələrək qəsrgə getməyə hazırlaşdılar.

424

Qəsrin vestibülündə müsyo Herber onların qarşısına çıxdı.

Müsyo Herber bütün bu vaxt ərzində onların parkda nələrdə etdiyinə uzaqdan göz qoyurdu. İndi vəhşilər buraya da soxulmuşdular: onlar qotlar¹ və hunlar² kimi məbədləri öz atları üçün tövlələrə çevirmişdilər. Müsyo Herber baş verən bu hadisələrin oxşarlığını ürəkəğrısı ilə aydınca görürdü. Parisdəkilər öz azgınlıqları ilə Jan-Jakin dövlət haqqındakı təlimini dağıdıb bu təlimi gülünc məzhəkəyə çevirdikləri kimi, vəhşilər burada da Jan-Jakin son təsəlli yerini, onun «təbiəti» olan bağçaları viran edirdilər. Onlar Jan-Jakin arzularının bu sadə mücəssəməsinə belə aman verməmişdilər. Qüssədən müsyo Herberin ürəyi, az qala, partlayacaqdı. O, özünü ələ almaq üçün Esxildən bir misrarı öz-özünə söylədi: «Dünyanı idarə edən şəfqət amansız yolları intixab edir».

Lakin indi, vəhşilər qəsrin özünə soxulduqları bir vaxtda o daha susa bilməzdi. Solğun bənizli müsyo Herber başını dik tutaraq onların qarşısına çıxdı.

– Cənablar, öz ehtirasınızı bir qədər azaldın, – onlara müraciət etdi. – Respublikanın əsas qanununu yadınıza

¹ Qotlar – qədim german tayfası

² Hunlar – qədim türk tayfası; IV–V əsrlərdə Avropaya basqın etmişdilər.

salın: «Bir vətəndaşın azadlığı qurtaran yerdə o biri vətəndaşın azadlığı başlanır». Sizin üçün də, mənim üçün də müqəddəs olan Jan-Jakin adından sizə deyirəm: vətəndaşlar, sizin azadlığınız bu evin astanasında qurtarır!

Onların qarşısında ariq və zəif, saçları tökülmüş, öz yaşından xeyli qoca görünən bir adam dayanmışdı; lakin onun gözləri qırılmırdı, o, alışıb-yanan nəzərini hunlara dikib durmuşdu, onun səsi dərindən və sehrli səslənirdi. O, bir növ, gülünc şəkildə Jan-Jaka oxşayırdı, bəlkə də, Jan-Jakin şəkli dumanlı halda sanlilərin təsəvvürünə gəlirdi; onlar, çox yəqin, bunları haradasa görmüşdülər, bir anlığa tərəddüd etdilər.

Lakin sonra onlardan biri dedi:

– Axmaq təlxək, bizə moizə oxuma!

O birisi isə əlavə etdi:

– Bu, sabiq keşişdir, mövhumatın satın alınmış nöqəridir: bu, onun oxuduğu moizədən dərhal məlum olur.

Lakin onlar xeyrixah əhvali-ruhiyyədə idilər, ona heç bir şey etmədilər, yalnız başına azadlıq rəmzi olan qırmızı qalpaq keçirdilər, alma şərabi töküb heykəllərini indicə vurub xıncım-xıncım etdikləri aristokratların məhvi naminə içməyə məcbur etdilər. Kapral Qrapen vətəndaş Yure ilə xoşagəlməz söhbətdən sonra parkda öz qayda-qanununu həyata keçirən hakim xalqa mane olmağı qeyri-mümkün bir şey hesab etmişdi. Lakin o, nəzarəti altına verilmiş etibarsız vətəndaşın sağ-salamat qalması üçün cavabdeh idi. Öz qvardiyaçılarını qapıların ağzında və içəri evlərdə keşikdə qoydu; o, indi Sanli qoçaqlarına müraciət edib inandırmağa çalışdı ki, çıxıb öz işlərinin dalınca getsinlər. Öz vətənpərvərlik söylərindən və içkidən yorulmuş Sanli qoçaqları onun sözünə baxıb getdilər.

VII fəsil

ÇİRKAB BORUSUNDAN GƏLƏN SƏS

Yakobinçilər sayıq idilər. Onların hətta həbsxanalarda da gözlərinə sui-qəsdlər görünürdü; xarici aləmlə hər cür əlaqə isə məhbuslara qəti surətdə qadağan edilmişdi.

İndən belə məhbusların dünyadakılardan xəbərləri yox idi; yalnız həbsxananın baş baxıcısı hər axşam onlara «Monitor» qəzetini oxuyurdu. Hətta fərasətli müsyö Robine belə Fernanda bir xəbər çatdırmağa imkan tapa bilmirdi. Fernand Ermenonvilin dağıldığı barədə heç bir şey bilmirdi.

La Burbda yeni, olduqca ciddi nizamnamə tətbiq edilmişdi. Məhbuslara bayırdan hər hansı bir yemək şeyi almaq qadağan edilmişdi. Musiqi də qadağan olunmuşdu. İtləri rədd etmişdilər. Yataq otaqlarında daha işıq yandırılmırdı. Yeni nizamnaməni bir balaca pozanlar karsərə salınırdı. La Burbu maskalamış şən qrim silinib atılmışdı.

Ciddiləşmiş qaydanın üzərinə bir də çirk əlavə olmuşdu, La Burb tutqun və kədərli bir həbsxanaya çevrilmişdi. Fernand zirzibil və çirkdən bərk əziyyət çəkirdi, həbsxananın «bataqlıq» adı indi özünü tamamilə doğruldu. Həm də nəinki zahirən: məhbusların özləri də bütünlüklə bataqlıqdan ibarət idilər. Onların birlik şüuru daha nə təsəlli, nə də ürək-dirək verirdi; həmişə özgələrinin yanında olmaq adamı əsəbiləşdirir, qanı qaraldır, qatı girdaba batırırdı.

426

Sanki, məhbusları incidib təhqir etmək üçün onları hər axşam zala toplaşmağa məcbur edirdilər. Baş baxıcı bildirirdi ki, yığıncaqlar təşkil etmək hüququ – Respublikanın əsas hüququdur. Məhbuslar zalda əyləşib oradanburadan söhbət edir, kart və ya dama oynayırdılar, divarlardan isə insaniyyəti və insan hüquqlarını tərifiylən hakimənə sözlər məğrur-məğrur onlara baxırdı. Fernanda elə gəlirdi ki, La Burbun mənasız həyatı heç yerdə bu zalda olduğu kimi qabarıb üzə çıxmır. Mənasızlıq bir yerə salınmış məhbusların qurtarmaq bilməyən qeyzli mübahisələri idi. Mənasızlıq onların taleyi idi. Mənasızlıq onları dustaq saxlayanların ehkamlı şübhələri idi.

Bütün ölkə mənasız bir burulğana düşüb fırlanırdı, Fernand öz ağılını da itirməmək üçün mənasızlıqda bir mənə axtarırdı. Əzəmət divanəliksiz ağılabatan şey deyildir. Bir ingilis şairinin iki misrası onun heç yadından çıxmırdı:

*Great wits are sure to madness near allied
And thin partitions do their bounds divide¹.*

¹ Dühə və dəlilik doğma qardaşdır,
Onları nazik bir divar ayırır. (ing.)

Müdrilik və cəsərət üstündə bütün dünya tərəfindən təqib edilən Jan-Jak bəzən divanəliyə doğru qaçırdı. *Thelo, thelo, manenai*. İndi isə bütün dünya fransız xalqını buna görə təqib edir ki, o, idrak əsasında misilsiz bir cəsərlə dövlət qurmağa çalışır; bəs nə üçün divanəlik qızdırmasına tutulmaq hüququnu ona rədd edirlər? Jan-Jakin həyatında olduğu kimi, Fransanın tarixində də öz məntiqinə görə müdrək olan əməllərlə yanaşı, divanəlik təzahürləri də baş verirdi. Lakin sağlam sövq-təbii xalq təkrar-təkrar idrak yoluna qaytarmışdır.

Ona edilmiş zümlərə baxmayaraq, Fernand hər vəchlə insafli və ədalətli olmağa, öz şəxsi nəsibi ilə geniş tarixi imkanları özündən ayırmamağa çalışırdı.

Əlbəttə, onun bu zülmət içərisində oturmasına hansı bir bədəməl axmağınsa tam özbaşınalıqı səbəb olmuşdur. Lakin Respublikaya öz mövcudiyyəti üçün düşmənləri qorxutmaq və məhv etməkdən ötrü hər cür icazə verilirdi. Respublika hər cür məsuliyyətsiz xırda məmurların xidmətindən istifadə etməyə məcburdur, o, müstəsnalıq etməyə yol verə bilməz. Robespyer, Sen-Jüst, Martin Katru haqlıdırlar: belə hallarda amansızlıq xeyirxahlığa çevrilir, Respublika tərəfindən görülən ciddi ölçüləri yumşaqqəlblikdən pisləyən adamlar isə belə etməklə onun düşmənləri cərgəsinə keçirlər.

Burada, uçurum altında öz ləyaqətini göstərməlisən. Əgər sənə qarşı edilmiş haqsızlıq səni kərxıdirmiş olarsa, əgər sən indi Respublikaya, hətta bu dəhşət Respublikasına sözsüz tərəfdar olduğunu söyləyə bilməzsənsə, onda sən xalqın içərisinə bir qardaş kimi gəlmək hüququnu itirəcəksən.

Bu vaxt Laturda təşviş daha da artırdı. Robine Fernand ilə əlaqənin tamam kəsildiyini Jilbertadan gizləyə bilməmişdi. Jilbertanın daha əllərini yanına salıb oturmağa qərarı yox idi. O, Parisə gedib, Fernandı bir vasitə ilə qurtarmağa cəhd etmək qərarına gəlmişdi.

Müsyö Robine ona and verib ağılsızlıq etməməyə çağırırdı. Yeni fərmanlar bütün sabıqlərə Parisdə olmağı qadağan edir. Əgər Jilberta ayağını Laturdan kənara atsa, əbəs yerə özünü təhlükəyə salacaqdır; onsuz da, Fernanda kömək etmək mümkün deyil. Lakin heç bir fikir və andlar Jilbertanı saxlaya bilmədi. Jilberta Parisə getdi.

O, hər şeydən əvvəl, Martin Katru ilə danışmalıdır. Ola bilməz ki, Katru öz yaxın dostunu təhdid edən taleyə laqeyd yanaşsın. O, şübhəsiz ki, Fernandin həbsə alındığını, sadəcə olaraq, bilmir. Belə həbslər indi o qədər adi bir hadisə idi ki, bu barədə heç danışmırdılar da. Martinə məlumat vermək lazımdır. Fernandin həbsə alınmasını Martinin bilməməsi haqqında Jilbertanın ehtimalı doğru çıxdı. Konventdə ona dedilər ki, Martin xüsusi tapşırıqla Vandeyaya getmişdir. Ancaq Jilberta necə olursa olsun, bir tədbir görməli idi: İnqilabi Tribunal ağılagəlməz dərəcədə tələskənliklə işləyirdi.

Jilberta, Martinin arvadı, vətəndaş Janna Katrunun yanına getdi. İçəri girib ağızadək mebellə dolu danışıq otaqda dayandı. Janna onu şübhəli nəzərlə başdan-ayağa süzdü. Jilberta deyəcəyi sözləri əvvəlcədən diqqətlə fikirləşmişdi. O dedi ki, Martinin Fernandla dost olduğu Jannaya, əlbəttə, məlumdur; vətəndaş Katrunun vətən düşməni ilə dostluq etmiş olduğunu isə təsəvvür etmək, aydındır ki, mümkün deyil. Beləliklə, Fernandin həbsə alınması anlaşılmaz bir səhvdir, buna görə də Jilberta vətəndaş Katrudan xahiş edir ki, bunu öz ərinə xəbər versin.

Janna Fernandı heç bir vaxt sevməmişdi, o lap əvvəldən Fernanda etibar etmirdi. İndi isə belə çıxır ki, digərləri də ona etibar etməmişlər. Deməli, düzgün həbsə alınmışdır. Janna Martinin Parisdə olmadığına ürəyində sevinirdi; onun bəyənmədiyi şey isə ərinin bu qrafçıqazla dostluğu idi.

– Deputat Katru, – Janna cavab verdi, – Konventin tapşırığı ilə Vandeyaya getmişdir. Vandeyada o, üsyançıları tənbeh etməlidir ki, onların yeni xəyanətə həvəsləri qalmasın. Belə bir iş adamı bərk məşğul edir. Vətəndaş qadın, indi sən necə deyə bilərsən ki, mən durub bu qədər xırda və şəxsi bir işdən ötrü Katrunun qiymətli vaxtını əlindən alım? Mən, ümumiyyətlə, səni başa düşmürəm, vətəndaş qadın. Sən, nədir, yoxsa Respublikanın ədalətinə inanmırsan? Bəlkə də, ədalətdən başqa da bir şey tələb edirsən? Məsələn, hüsnrəğbət? Hüsnrəğbət Respublikanın xeyirxahlığı deyildir.

Jilberta onu fəaliyyətsizliyə məhkum edən Latura qayıda bilməzdi. O, Parisdə qaldı, La Burba gedib Fernanda bir məktub göndərmək və ondan bir neçə söz almaq

üçün yol axtarmağa başladı. Digər məhbusların qohum və tanışları da belə bir niyyətlə La Burb ətrafında hərlənirdilər. Jilberta bilirdi ki, pul çox iş görə bilər, onun pulu da var idi. Lakin La Burbdakı məhbusların təcrid edilməsi üçün görülən tədbirlər çox ciddi hal almışdı, gözətçilərə və baxıcılarla yaxınlaşmaq belə mümkün deyildi, ətrafda çoxlu xəfiyyə dolaşır; Jilbertaya xəbərdarlıq etmişdilər ki, bir balaca tədbirsiz addım atan kimi, özünü də, dostunu da təhlükəyə sala bilər.

Jilberta nəyin Fernandı xilas, nəyin də məhv edə biləcəyini gecə-gündüz fikirləşərək ölçüb-biçirdi.

O cəsarət edib İnkilabi Tribunalın iclasına getmişdi; öz dostunun taleyinin asılı olduğu adamları görmək istəyirdi.

İnkilabi Tribunaldakılar vaxtilə Fernanın göz qoyduğu həmin məhkəmə hakimləri və andlı məhkəmə iclasçıları idi. Lakin o vaxtdan bəri onların özləri də, iş üsulları da dəyişmişdi. Onları başa salmışdılar ki, vəzifələri – Respublikanın daxilini yeyib-dağıdan xərcəng şişini qısa müddətdə və kökündən kəsib atmaqdan ibarətdir. Müttəhimin hüquqlarını qoruyan bir sıra məhkəmə qaydaları ləğv edilmişdi: bu isə hökm çıxarılmasını ləngidib uzadırdı. Andlı məhkəmə iclasçıları xırda işlərdə qurdalanmamaq, bu və ya digər müttəhimin nəyi nə qədər etdiyini və ya nəyi nə qədər etmədiyini dükançı kimi dəqiq ölçməmək, öz vicdanlarının dediyinə əməl etmək tapşırığı almışdılar. Onlara Jan-Jakin təlimini əldə rəhbər tutmağı hökm etmişdilər, bu təlimdə isə belə deyilirdi: «Vicdan – göylərin sədasıdır, bu səda, əli ilə yoxlayaraq gedən adamlara da doğru yol göstərir».

Müttəhimləri indi məhkəməyə tək-tək deyil, dəstələrlə, on iki, on beş adamı birdən gətirirdilər; bir dəfə, hətta məsuliyyətsiz bir katibənin özbaşınalığı nəticəsində iyirmi yeddi nəfərdən ibarət bir qrupu Tribunal məhkəməsi qarşısına gətirmişdilər. Məsələn, belə bir məhkəmə işi var idi: «Vətəndaş Düpon və on iki digər sui-qəsdçi...» Bunlar qəribə sui-qəsdçilər idi. Onların arasında sabıq ayanlar və müəyyən edilmiş qiymətdən baha şey satan dükançılar, mütləqiyyəti yaxşı sözlə xatırlayan və Respublikanı söyən bir fahişə, sabıq baş vergitoplayan və öz kukla tamaşalarında Respublikanı məsxərəyə qoymaq niyyətində olduğu

şübhə edilən kukla teatrının sahibi və digərləri var idi. Hamısı birlikdə bunda ittiham olunurdu ki, onlar Lüksemburq həbsxanasında olarkən vətəni satmaq və düşmən müstəbidlərinə kömək etmək məqsədilə qəsd təşkil etmişlər.

Jilberta məhkəmə hakimlərini və müttəhimləri dəhşətdən itiləmiş nəzərləri ilə müşahidə edirdi. O, hər cür insani hissələri daha itirmiş olan andlı məhkəmə iclasçılarının necə əsəbiləşdiklərini görürdü. Görünür, onların rolu, özlərinə nə qədər yüksək görünməyə də, onlar üçün adi bir iş olmuşdur. Jilberta özünü çox ağıllı bir adam və psixoloq hesab etmirdi, lakin qorxu hissi onda elə bir qabiliyyət yaratmışdı ki, məhkəmə hakimləri və iclasçılarının başlarında nələr dolaşdığını öyrənə bilirdi. Konvent, Paris şəhərinin icması, Yakobinçilər klubu onlardan hey tələb edirdi: «Öz vəzifənizi yerinə yetirin! Bizi xəyanət vəbasından xilas edin! Bütün müqəssirləri amansızcasına qırın! Respublikanın bədəninə də çürük bir barmaq qoymaqdansa, sağlam qolu da baltalamaq daha yaxşıdır». Buna görə də istintaq ilə məhkəmənin arası getdikcə daha da qısalır, istintaq getdikcə səthiləşirdi. Yorulub əldən düşmüş məhkəmə iclasçıları bir müttəhimi digər müttəhimdən güc-bəla ilə fərqləndirirdilər. Üstəlik, məhkəmə zalında əyləşən camaat işə qarşır, müttəhimlərə söyüş yağdırır, məhkəmə iclasçılarının üstünə qışqırırdılar: «Tərəddüd etməyin! Tərəddüd etməyin!» Şübhə gündən-günə artırdı, hamı hamıya şübhə edirdi; belə şeylər yayılmışdı ki, guya, tribunalın özü də satqındır. Rəhmə cinayət kimi baxırdılar, bəraət hökmü inamsızlıq doğururdu. Jilberta belə bir vəziyyətdə iclasçıların ürəklərində nələr olduğunu yaxşı təsəvvür edirdi. Bəlkə də, bu adamlar hətta təbiətən mərhəmətli adamlardı, lakin onlar özlərinin «vicdan səsi»nə tabe olurlar və ittiham edirdilər:

– Təqsirkardır. Təqsirkardır. Ölüm, ölüm.

Müttəhimlərin çoxu, əksəriyyəti, sanki, doğrudan da, təqsirkar olub Respublikaya ziyan vurmuşdular, yaxud, heç olmasa, təsadüf düşsəydi, bunu edərdilər, lakin çox vaxt məhkəmə qarşısında hər cür siyasətdən uzaq, yalnız öz canının və salamatlığının qeydinə qalan adamlar dururdu. Bəzən belə müttəhimlərə bəraət qazandırıldılar, lakin bu çox təsadüfi hallarda, tribunal üzvlərinin əhvalından, həmin

«vicdan səsi»nin özündən asılı olurdu, bu səs isə ittiham hökmünü bəraət hökmündən üstün tuturdu.

Jilberta Fernandı xəyalən müttəhimlər arasında görür, mövhumata qapılıaraq əvvəlcədən onun üçün müəyyən əlamətlər axtarırdı. Fernand, sanki, bax bu vətəndaş Usona və ya o biri vətəndaş Renara oxşayır, onların başına nə gəlsə, Fernandın da başına o gələcəkdir. Vətəndaş Usonu gilyotinə göndərdikdə Jilbertanın bədənində üşütmə düşmüşdü, vətəndaş Renarı günahsız elan etdikdə isə bərk sevinmişdi. Jilberta tribunaldan həbsxana darvazasına, həbsxanadan Konventə qaçırdı, Konventdə deputat Katrunun qayıdıb-qayıtmadığını, qayıtmayıbsa, nə vaxt qayıtmaq fikrində olduğunu öyrənirdi. La Burb darvazasında sözləşib razılığa gələ biləcəyi bir nəzarətçi olub-olmadığını adamlardan soruşurdu. Yenidən təkrar-təkrar qorxu içərisində tribunala, onun dəhşətli iclaslarına gedirdi.

Bu vaxt La Burbdakı məhbuslar bütün sərt ölçülərə baxmayaraq, xarici aləmlə əlaqə saxlamağa bir üsul tapmışdılar. Onlar müəyyən etmişdilər ki, yerin altından salınmış bəzi kanalizasiya kəmərləri vasitəsilə səs çox yaxşı yayılır. Bu yeraltı aləmdə səsleşmək, bir-birini eşitmək mümkün idi.

Dostun, arvadın, sevgilinin səsini çirkab borusundan eşitmək adamı mütəəssir edir və bir növ, eybəcər idi; danışan adamın bu çirkab və üfunətli çalaya düşüb öz səsinin gedərək lazımı qulağa çatması üçün saatlarla orada durub gözləməsini təsəvvürə gətirdikdə adamın ürəyi rıqqətə gəlirdi.

Hər gün min cür ehtiyat edərək həmin çalaya düşən məhbuslar öz məhbus yoldaşlarından hansı birini isə çirkab borusunda yaxın adamın səsini eşitməyə çağırırdılar.

Bir dəfə Fernandı da gizlicə və tələsik ayaqyoluna çağırırdılar. Qorxuya düşən və sevinən Fernand yolda özü ilə gizlənpaç oynayıb fikirləşirdi ki, yəqin, Ejeni ona nə isə demək istəyir, bununla belə, kimin səsini eşidəcəyini qəti olaraq özü üçün kəsdirə bilmirdi.

Amma sonra ona bir səs, Jilbertanın səsi çatdı. Jilberta dedi:

– Necəsən? – Sonra dedi: – Səni qurtarmaq üçün mümkün olan hər vasitəyə əl atılmışdır. Təfsilatını indi

deməyəcəyəm. Amma mütləq hər şeyə nail olacağıq. – Sonra o, yenə dedi: – Heç nədən qorxma.

Bayırda, haradasa Jilberta, onun sevimli rəfiqəsi dayanmışdı, öz səsini ona çatdırmaq və onun səsini eşitmək üçün dizə qədər çirkab içərisinə girmişdi. Fernandın qüssə və sevincdən, az qala, ürəyi partlayacaqdı. Bütün bunlar, əlbəttə, tam ağılsızlıq idi. Jilberta özünü yalnız təhlükə altında qoyurdu, əlbəttə, ona heç bir şeylə kömək edə bilməyəcəkdi, onun dediyi sözlərin də hamısı özünün uydurması idi: o yalnız Fernandın ruhunu yüksəltmək istəmişdir. Fernandın ruhu, doğrudan da, yüksəldi. Jilbertanın üfunət, çirkab və gülünlük içərisindən gələn səsi onun qulaqlarına daxil olub ən gözəl musiqidən daha xoş səslənmişdi.

432

La Burbda həbsdə olması Fernandı daha əzmirdi, həmişə təlaşlı olan yuxuları sakitləşdi. Fernand öz-özlüyündə fikirləşib deyirdi ki, qızın sözləri arzu və istəkdən başqa bir şey olmasa da, onun verdiyi kiçik xəbər Fernandda ümid doğurmuş və onu sakit etmişdi.

Lepelete bir dəfə onunla söhbət zamanı belə bir müqayisəli fikir söyləmişdi: «Əgər biz dünya tarixinə nəzər salsaq, – demişdi, – görəcəyik ki, bəşəriyyətin yolunda, onun irəliyə doğru hərəkətində təbiətdə baş verən və yeni, yüksək formalar yaratmaq üçün köhnəliyi aqılsızlıq bir israfçılıqla dağıdan hadisələr özü baş verir». Dostu haqlı idi. Fernand inanır və bilirdi ki, ətrafda baş verən bu xırda, mənasız və vəhşi hadisələrdən, ən nəhayət, əzəmətli bir şey, yeni Fransa, Jan-Jakin Fransası yaranacaq.

Fernand La Burbun cəfəngiyatı və zülməti içərisindən Jilbertanın səsini eşitmişdi. Bu səsin yarın keçdiyini üfunət yayılıb dağılmışdı, yalnız onun özü, xoş ümidlər verən bu gur və uca səs qalmışdı.

VIII fəsil

JAN-JAKIN İNTİQAMI

Deputat Şaplenin süqutu ilə əlaqədar olaraq qabaqcadan ən şübhəli hissələrlə yaşayan Sanli şəhərinin meri, vətəndaş Vensan Yurenin ehtiyat etdiyi kimi də oldu. Ona

qarşı istintaq işi qaldırdılar, onu etibarsız elan etdilər, vəzifəsindən götürüb ev şəraitində dustaq saxladılar.

Moris ata şadlıq edirdi. Vaxt gəlib çatmışdı. Nəhayət, onun başına belə oyun açan vəhşilərdən qisas almaq olardı. O, Ermenonvildən olan digər şahidlərlə birlikdə dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına gəlib Sanli zırramalarının özlərini, xain və allahsız merinin təhriki ilə mömin Jan-Jakin sevimli bağlarını necə dağıdıb viran qoyduqlarını ifşa edən çoxlu dəlil göstərdi. Geniş bir protokol tərtib edildi. Bu vaxt allahsızlara qarşı geniş siyasi işə öz şəxsi işi kimi baxan Maksimilian Robespyer Ali Varlığın təsdiqi uğrundakı mübarizəyə dəxli olan bütün protokolların ona çatdırılması haqqında sərəncam vermişdi. Ermenonvil parkının dağıdılması haqqında məlumat da ona belə çatmışdı. Onun solğunluqdan yaşıla çalan siması daha da ağardı. Jan-Jakin gəzişdiyi, Maksimilianın orada müəllimlə yeganə və unudulmaz söhbət etdiyi, Fransa tarixi üçün bu qədər böyük nəticələri olan andını içdiyi bağları, inqilab beşiyini belə vəhşicəsinə dağıtmaq! Lakin Maksimilian Robespyer bu cinayətin cəzasını verər. O, Jan-Jakin xatirəsinə vurulan bu təhqirin əvəzini çıxar. O, nə etmək lazım olduğunu daha bilir. Robespyerin üzü güldü. Onun düşündüyü günahı yuma qurbanı həmçinin Robespyerin Sen-Jüstə olan qardaşlıq məhəbbətinin yeni bir sübutu olar. Bunun nümunəsində Sen-Jüst inanar ki, Robespyer onu necə yüksək qiymətləndirir.

Bu lap yerinə düşmüşdü.

Sen-Jüst yaxın günlərdə siyasi komissar sifətilə bilavasitə yerlərdə, döyüşən ordularda nələr edildiyinə nəzər yetirmək üçün Reynə getməlidir. Bu çox qorxulu vəzifə idi; dikbaş generallar çox vaxt öz əlaltılarının köməyi ilə onlara yük olan nəzarətçiləri aradan qaldırırdılar. Maksimilian öz Sen-Jüstünü cəbhəyə iftixar hissi ilə yollayırdı, lakin tələş da edirdi. Onun bu gün qəbul etdiyi qərar dostu Sen-Jüstün vəziyyətdə bir vaxtlar ondan daha düzgün qiymət verdiyinin təsdiqi kimi çıxacaqdı. Maksimilian öz qərarını ona fərhəhlə xəbər verəcəkdir.

O, Sanlidən olan ateistlərin özbaşınalıqlarını Sen-Jüstə nağıl edib sözlünə belə yekun vurdu:

– Ermenonvil – Jan-Jakin nəşi üçün münasib yer deyil. Siz, əziz Antuan, o dəfə, birlikdə Jan-Jakin qəbri üstə

getdiyimiz vaxt haqlı imişsiniz, mən isə düz mühakimə etməmişəm. Biz sizin vaxtilə təklif etdiyiniz kimi, qiymətli nəşi Panteona köçürəcəyik.

Sen-Jüstün zərif üzü qızardı. Görəsən, dünyada öz səhvini Maksimilian Robespyer kimi səmimi surətdə etiraf edən bir hökmdar olubmu? Jan-Jakın ehtimal olunan şöhrəti üçün xidməti ona necə bir alicənablıqla güzəştə gedir, halbuki hər bir kəsdən çox Maksimilian özünün bütün arzu və istəklərini Jan-Jakın xatirəsinə əbədi şöhrət qazandıрмаğa həsr edir.

Maksimilianın böyük qəhrəmanlığı yeni bir qüvvə və bütün əzəməti ilə Sen-Jüstün qarşısında canlandı. Roma Respublikasının beş əsrdə etdiyini Maksimilian beş ildə etmişdi. Romalılar zəmanəsindən bəri dünya meydanı boşalmışdı: Maksimilian onu mənə və həyatla doldurmuşdu.

434

Sen-Jüst matəm təntənələrində məmnuniyyətlə iştirak edərdi. Lakin dörd gündən sonra, bircə an belə yubanmadan cəbhəyə getməlidir, rəssam Jan-Lui David isə bildirmişdi ki, müəllimin xatirəsinə həsr edilən və Robespyerin arzusuna görə Fransa krallarının dəfnini kölgədə buraxmalı olan təntənələr üçün həftələrlə vaxt lazımdır. Eybi yoxdur, Sen-Jüst Maksimiliana işgüzar bir adamı – öz dostu Martin Katrunu köməkçi təklif edə bilər.

Katru, nəhayət, Vandeyadan qayıtdı. Martin orada yaxşı işləmişdi. Hətta tərifləməyə xəsis olan Robespyer onun xidmətlərini bəyəndi və Sen-Jüstün Martini Reyn ordusuna ikinci komissar göndərmək xahişinə dərhal razılıq verdi. İndi isə Martin onun ardınca cəbhəyə gəlincəyədək yaxşı olardı ki, təntənələrə hazırlıq işlərinə girişəydi; Ermenonvil sakini olan Martin orada qayda-qanun yaradar və Jan-Jakın nəşinin Parisə köçürülməsi işini hazırlayar.

Martin Vandeyada Respublikaya xidmət göstərə bildiyindən özünü xoşbəxt hesab edirdi, ancaq gələcəkdə Sen-Jüstün rəhbərliyi altında Reyn sahillərində Respublikaya xidmət edəcəyini daha böyük xoşbəxtlik sayırdı. Cinayətkar əllərin Ermenonvil parkında törətdiklərini düzəldib yoluna qoymaq vəzifəsi onun xoşbəxtliyinin zirvəsi idi.

İnqilabi Tribunal tez hərəkət etdiyindən, o, hər şeydən əvvəl, hər iki Jirardenə qarşı məhkəmə işinin dayandırılması haqqında əmr verdi. Sonra Sanliyə getdi.

Martin özü vətəndaş Yureni danışdırıb onun bir qədər mülayim olan yerli tribunala deyil, Paris Tribunalına verilməsini əmr etdi.

Daha sonra Martin Jan-Jakin dul qalmış arvadı və onun qəyyumu, bir sabiqin bədnam mehtəri haqqında məlumat topladı.

Nikolas ilə Terezanın taleyi isə belə idi.

Allahsızlara qarşı kampaniya başlandığı vaxt Nikolas işlərin pis olduğunu dərhal duymuşdu. Cıdırda kimin – İdrak ilahəsinin, yaxud Ali Varlığın qalib çıxacağıının onun özü üçün heç bir fərqi yox idi. Lakin o, əvvəlcədən hiss edirdi ki, müqəddəs ata və müqəddəs ruh haqqındakı gözəl lətifələri dostu və himayədarı Şaplenə çox baha oturacaqdır. Doğrudan da, tezliklə bu tikanlı Robespyer ateistlərə qarşı böyük və prinsipial bir nitqlə çıxış edərək Şaplenin adını bir neçə dəfə tərəddüdsüz bir ahənglə çəkmişdi. Nikolas bu nitqi oxuyub dişlərini qıcayaraq fıstırıq çaldı; «Bacaran özünü qurtarsın!» – deyib Terezaya yaxşıca geyinib-kecinməsini tapşırdı; sonra onlar tələsə-tələsə sabiq qanunverici və sabiq dostun evinə tərəf yollandılar.

Orada artıq Respublika məmurları sahiblik edirdilər; onlar əmlakı möhürləyirdilər.

– Cənab məmurlar, siz nə edirsiniz! – Nikolas onların üzərinə atıldı, «Yeni Eloiza»nın əlyazmasını göstərərək bildirdi: – Bu əlyazma – Jan-Jakin dul qalmış arvadının əmlakıdır. Möhtərəm matrona¹, bunu özün onlara söylə! – Terezaya müraciət etdi. – Onlara de ki, səhv edirlər, anlaşılmazlıq üzündən böyük müəllimin rəfiqəsinə zorakılıq edirlər.

Tereza Nikolasın kəlməbəkəlmə ona dediyi sözləri təkrar söyləyərək bu fikri təsdiq etdi:

– Mən bu əlyazmanı cinayətkar Şaplenə yalnız bir müddətliyə vermişdim. O, Respublikanı aldatdığı kimi, məni də aldatmışdır.

Terezanın sözləri məmurlara təsir etdi. Axı bu, Jan-Jakin əsl dul arvadının özüdür! Şübhəsiz ki, onu incidən hər bir kəs Robespyerin qəzəbinə məruz qalacaqdı. Onlar əlyazmanı verdilər.

¹ Matrona – qədim romalılarda ərdə olan ehtiramlı qadın, böyük ailə anası

Nikolas Terezanı və «Yeni Eloiza»nın əlyazmasını özü ilə götürüb ləngimədən nankor Parisi tərk etdi, vətəndaş Bessanın Plessi şəhərçiyindəki, indi, köçdükləri vaxtdakından daha pis vəziyyətə düşmüş küləşli evinə qayıtdı.

Terezanı belə bir tutqun hiss narahat edirdi ki, Nikolasın və onun üzərinə düşən bu bədbəxtlik – Jan-Jakin intiqamıdır. Plessiyə qayıdan kimi Jan-Jakin qəbri üstə getdi. O, anasının vəsiyyət etdiyi kimi, burada qalmalı, heç vaxt Parisə getməməli idi. Onlar, onunla Nikolas həddən artıq cah-calal içərisində yaşamışlar, indi budur, Jan-Jak onları öz məzarı yanına geri qaytarmışdır. Tereza müticəsinə ondan üzr istəyir, günahından keçməsinə xahiş edirdi.

Onlar yenə Jan-Jakin ev əşyaları arasında yaşamağa başladılar. Bu diribaş Nikolas belə bir iflasa baxmayaraq, bəzi para şeyləri xilas da edə bilmişdi. Budur, içərisində əlyazmaları olan sandıqça da buradadır. Lakin bu, o qədər də böyük təsəlli deyil, buna görə də Nikolas donquldanır, deyib söyürdü. O, kədərlə deyirdi ki, axmaqlara səadət üz verib, deməli, Tereza da bununla yaşamağa borcludur.

436

Doğrudan da, hər şey elə cərəyan etdi ki, elə bil, Tereza bu dəfə də öz vəzifəsini yerinə yetirməli idi. Şayiələr tez yayılır; Martin Katru hələ Ermenonvilə gəlib çatmamış böyük hay-küy düşmüşdü ki, guya, Jan-Jakin nəşini Parisə aparacaqlar. Üfüq açılıb aydınlaşırdı. Nikolas özünə xas olan cəld tədbirlilik qabiliyyətilə hesabladı ki, nəşin aparılması böyük matəm təntənəsi ilə müşayiət edilməyə bilməz. Burada çox çətin ki, Jan-Jakin dul arvadını yaddan çıxaralar, onu indi olduğu bu qaranlıq dəlikdən çıxarıb, fəxri bir yer verərlər. Nikolas yenə cənab yakobinçilərin yaxasından yapışar ki, Jan-Jakin dul arvadının ən yaxın dostu və qəyyumu belə bir nümayişdən heç bir vəchlə kənar qala bilməz. Qiyamətdir! Con Bolli yenidən at belindədir.

Nikolas çox tez sevinmişdi. Deputat Katru gəldi, baxıb hər şeyi puç etdi. Bu əxlaqsız qadın həyasızlıq edib özünü Jan-Jakin vəfali rəfiqəsi kimi qələmə verir və öz aşnası ilə birlikdə cəhənnəmə vasil etdikləri adamın məzarı yanında veyllənir! Heç bir şeydən xəbəri olmayan Konvent isə cənazə aparılarkən bunlara hörmət və ehtiram göstərmək fikrindədir! Buna mane olmaq Martinin borcudur. Bu, onun birbaşa vəzifəsidir.

Digər tərəfdən, məhz indi dəhşətli həqiqəti açıb Jan-Jakin acınacaqlı vəfatının xatirəsini canlandırmaq tamamilə yersiz olardı. Martin bir vaxtlar senyora necə həqarətlə baxdığını acı təbəssümlə xatırlayıb düşüncəyə daldı; senyor hər cür vasitəyə əl atmış, lakin qatillərə barmağı ilə toxunmağa da cəsarət etməmişdi. Martin isə başqa xəmirədən yoğrulmuşdur. Bu məlunlar böyük günün işığını görməyəcəklər, Martin onları geriye, layiq olduqları zülmətə göndərəcək; həm də bu zaman heç kəs cəsarət edib Jan-Jak haqqında bir kəlmə də pis söz deyə bilməyəcək.

Məgər bu adamlar mühakimə edilmiş allahsız Şaplenlə dost münasibətdə olmamışlarmı? Məgər onun dəstəsinə daxil deyildilərmı? Məgər tam inamla demək olmazmı ki, onlar onun söhbətlərini və möhtəkirliyini bilirmişlər?

Martin, hər şeydən əvvəl, bu adamları etibarsız elan etmək haqqında sərəncam verdi. Onların evində axtarış edilməsi və hər ikisinin ev şəraitində ciddi həbs nəzarəti altında saxlanması haqqında göstəriş verdi.

Vətəndaş Bessanın küləş damlı evinə Respublika prokurorunun özü gəldi. Gücsüz qəzəbdən boğulan Nikolasın gözü qarşısında «Yeni Eloiza»nın əlyazmasını sandıqça ilə birlikdə apardılar, qapıların ağzında isə gözətçi qoydular.

Qapıları bağlanıb boş qalmış və yelçəkən evdə oturmuş Nikolas kədərlə dedi:

– Bizi tamam soyub taladılar, yazı-pozuları əlimizdən aldılar, indi hətta ölünü də əlimizdən alırlar!

Tereza qəmli-qəmli öz-özlüyündə ucadan dedi:

– Jan-Jak həmişə deyərdi: «Bütün dünya bizi təqib edir». – Sonra köksünü ötürüb təsəlli üçün əlavə etdi: – Eybi yoxdur, heç olmasa, anamın məzarı bizim üçün qalır.

Nikolasın səbir kasası dolmuşdu. O, zarıya-zarıya ayağa qalxdı, ayaqlarını sürükləyə-sürükləyə heybətli halda Terezanın üstünə gəldi. Tereza yerindən tərpənməyərək gözləyirdi. Nikolas Terezanın üzünə tərsinə iki şillə ilişdirdi, əvvəlcə sağ, sonra da sol yanağına.

IX fəsil

QƏBİRİSTAN OĞRUSU

Martin Katru bu müddət ərzində Ermenonvil bağlarını gəzib yoxladı. O, hər bir guşəni, hər bir cığır ürək döyüntüsü ilə yadına salıb tanıyırdı; gözləri qarşısında açılan dağınıq mənzərəsi isə onu qəmli düşüncələrə daldırmışdı. Lakin o, öz həyəcanını özünə etiraf etmək istəmirdi. Yox, bütün bu köhnə şey-şüy onu az mütəəssir edir. Onu yalnız bu qəzəbləndirir ki, «qeyzli və qudurğan adamlar» Jan-Jakin ürəkdən sevdiyi hər bir şeyi uçurub xarabalıq yığırına çevirmişlər.

Parkı bərpa etmək lazımdır. Bu işi markizə tapşırmaq daha düzgün olar; Martin ovqattəlxliklə gülümsədi – vətəndaş Jirarden, nədənsə, birdən-birə onun üçün yenə markizə çevrilmişdi.

438

Martin yalnız Sanlidə öyrəndi ki, Fernandı Parisə köçürmüşlər və Ermenonvildə yalnız qoca Jirarden qalmışdır. Bu, onu kədərləndirdi. O ancaq bir səbəbdən Jirardenlərin azad olunması barədə sərəncam verməmiş, yalnız məhkəmə istintaqını dayandırmışdı – istəyirdi ki, bunu onlara özü xəbər versin. Martin qəsrə gedərkən onun heysiyyətində belə xoş bir fikir doğmuşdu ki, indi o, özünün sabiq senyoru qarşısında bərabərhüquqlu bir adam kimi duracaq. Həm də o, Respublikanın bir nümayəndəsi kimi qocaya mərhəmətlə əfv edildiyini bildirəcək. Amma çox təəssüf ki, onu iftixar hissi ilə coşduran həmin dəqiqəni müəyyən bir məsələ korlayırdı. O tamam laqeydcəsinə, sanki, bir gecəliyə bir çarpayı və ya bir nimçə şorba tələb edirmiş kimi, generallara və Respublikanın digər yüksək-rütbəli adamlarına ölüm hökmü oxuyurdu, amma Jan-Jakin məzarını qazıyıb oradan aparacaqlarını markizə bildirmək onun üçün çox da asan olmayacaqdı. Markiz, əlbəttə, əmindir ki, Jan-Jakin məzarına himayəçilik etmək hüququ yalnız onun özünə məxsusdur.

Martin qəsrə gəldiyi zaman zəifləyib üzgünlənmiş Jirarden yataqda uzanmışdı. Onun heç cür ağına bata bilmirdi ki, bu vəhşilər necə cəsəret edib Ermenonvil bağlarına,

Jan-Jakin bağlarına, Fransanın ən müqəddəs yerlərinə aman verməmişlər. O, bütün qüvvəsini toplayıb dağıntıya baxmaq üçün parka çıxmışdı. Lakin bu dağıntını görüb dözə bilməmişdi; bir neçə addım atmamış qayıtmağa məcbur olmuşdu. Hələ bundan əlavə, Sanli şəhər merinin əmrinə əsasən, Jirarden bu həyəcanlı vaxtda tam tənha-lıqda qalmışdı; yalnız ən yaxın günlərdə, mer həbsə alındıqdan sonra, heç olmasa, vəfali Herberi onun yanına buraxırdılar. Elə dəqiqələr olurdu ki, igid qocaman əsgər Jirarden həyatı ilə haqq-hesabı çürütmək fikrinə də düşmüş, Jan-Jakin «Yeni Eloiza»da intiharı ciddi surətdə pislədiyi sətirləri təkrar-təkrar oxumalı olmuşdu.

Jirarden deputat Katrunun onu görmək istədiyini eşitdikdə ağılını itirəcək dərəcədə qorxdı. O, belə qət etdi ki, hələ uşaq vaxtından üsyançı olan və onu bir düşmən kimi gözü götürməyən bu cavan Katru ona ölüm hökmünü oxumaq üçün gəlmişdir; Jirardeni bu yaxınlarda özünün də ehtirasla çağırdığı ölümün dəhşətli qorxusu bürüdü.

Bir dəqiqə sonra o, özünü ələ aldı; təpədən-dırnağa-dək əsgər, Qastenbek yaxınlığındakı müzəffər döyüşün qəhrəmanlarından biri idi. O, antik dünyanın böyük filosofu Sokratı, Senekanı mətanət ruhu coşdurmaq üçün imdada çağırırdı. Jirarden zəifliyindən əsə-əsə ona ən yaxşı, zər-zibalı paltar verməyi buyurdu; bədbəxtlik carçısını ləyaqətlə qarşılamaq istəyirdi.

O, Respublika nümayəndəsinin üzünə laqeyd və nəzakətlə, Ermenonvil senyorunun baxışı ilə baxırdı.

– Vətəndaş qanunverici, mənə nə kimi bədbəxt bir xəbər gətirmisiniz? – soruşdu.

Martində qanunun tələb etdiyi kimi, bu qocaya «sən» deyər müraciət etməyə cəsarət tapılmadı.

– Mən bunu sizə bildirməyə şadam ki, – sözə başladı, – sizin loyallığınız şübhə altından çıxmışdır. Mən gözətçi dəstəsinin buradan aparılması və əmlakınız üzərindən möhürün götürülməsi barədə göstəriş vermişəm.

– Təşəkkür edirəm, müsyö, – Jirarden cavab verdi.

– Bizə xəbər gəlib çatmışdır ki, Sanli şəhərinin vətəndaşları həddən artıq vətənpərvərlik coşqunluğu içərisində bəzi heykəllərin əhəmiyyətini yanlış anlayaraq onları zədələmişlər. Respublika baş verən bu hadisəyə təəssüf edir,

həm də ona görə ki, bütün bunlar Jan-Jakin lap məzarı yaxınlığında baş vermişdir. Respublika müqəssirlərə xəbərdarlıq etmiş, dəyən zərəri isə sizə ödəyəcəkdir. – Sonra Martin bir qədər alicənablıqla əlavə etdi. – Əgər siz istəsəniz, bərpa işlərinə nəzarət etməyi öz üzərinizə götürə bilərsiniz.

– Təşəkkür edirəm, müsyö, – Jirarden yenə əvvəlki kimi cavab verdi.

Lakin daha özünü saxlamağa gücü çatmırdı. O, boğuş bir səsle soruşdu:

– Bəs mənim oğlumun taleyi necədir?

Katru, demək olar, pərt halda və istədiyindən bir qədər də tez cavab verdi:

– Əlbəttə, Fernand da azad ediləcəkdir.

Markiz həyatın ona bir daha haçansa bu qədər gözəl görünəcəyini fikrinə gətirə bilmirdi. Çiyinləri daha ağırlıq etmirdi, ürəyi artıq yüngülləşmişdi. O, az qala, bu xoşagəlməz mehriban carçını qucaqlayıb öpəcəkdə.

Martin Jirardenin hissələrini bildirməyə söz axtarıb tapacağı vaxta qədər gözləmədi. O, özünü yumşaqürəkli kimi göstərmək istəmirdi. Heç bir əlavə giriş sözü söyləmədən üçüncü, bu dəfə acı bir xəbəri qocaya çatdırdı:

– Sizə aydındır ki, Respublika bundan sonra Jan-Jakin nəşini hər hansı bir təhlükə altında qoya bilməz. Respublika bu qiymətli cənazəni öz himayəsi altına götürür.

Birdən-birə göydən, buludlar üstündən yerə atılmış markiz əsəbi halda udqunub yerindəcə əyləşdi – onun ayaqları altından yer qaçmışdı.

– Bu nə deməkdir? – çətinliklə soruşdu.

Martinin alnını qırmızı ləkələr bürüdü. O, bunun mar-kizi bu qədər sarsıdacağını bilmirdi. Martin Katru hələ də kifayət qədər intizamlı deyil, hələ də həddindən artıq mülayimdir; üzərindən həbsin götürüldüyünü və Jan-Jakin cənazəsinin bu yaxınlarda buradan aparılacağını qocaya rəsmi yolla bildirmək lazım idi. O, Vandeyada, ən ağır şəraitdə öz hərəkətlərində yalnız bir xətti əsas götürür, yalnız bir qanuna – İdrak qanununa əməl edirdi; indi bu yöndəmsiz Ermenonvilə qayıtmağa macal belə tapmamış, hər hansı bir sabiq kimi o saat sentimental əhvali-ruhiyyəyə qapılmışdı.

Martin sərt halda başını qaldırdı, kəskin səyini komanda vermək dərəcəsinə qədər yüksəldərək dedi:

– Jan-Jakin cənazəsi Panteona köçürüləcəkdir!

Gözlərində köhnə və yeni Martinin bir-birinə qarışdığı Jirarden qüssə ilə dedi:

– Siz mənə bu zərbəni vurmazsınız, Martin! Məni edam kürsüsünə göndərin, ancaq Jan-Jakı burada qoyun! – O ayağa qalxdı. – Mən bu cinayəti işlətməyi sizə qadağan edirəm! – əsasını Martinə tərəf tutub qışqırdı.

Martin, demək olar, rəhmdil bir həqarətlə dedi:

– Son vaxtlardakı biqafil dəyişikliklər sizin müvazinətinizi pozmuşdur. Mən sizi bağışlayıram. Lakin yaddan çıxarmayın: siz vətəndaş Katruya müraciət etmirsiniz, sizinlə Respublika danışıq. – Sonra o, uşaqlıq edən qocaya dözümsüz bir səbirlə belə izah etdi: – Bir çalışıb başa düşün: xalqın Jan-Jaka haqqı vardır, Jan-Jakin da xalqın minnətdarlığına haqqı vardır. Jan-Jak sənə məxsus deyil, qoca, Jan-Jak Respublikaya məxsusdur.

Jirarden belə düşünürdü ki, son həftə çəkdiyi iztirablar onun bütün yanlış addımları və xətalara üçün kifayət edəcək bir cəzadır. Lakin taleyin düşünüb tapdığı və onun heç bir zaman təsəvvürünə belə gətirə bilmədiyi ən amansız və ən dəhşətli cəza, cəzaların-cəzası yalnız indi onun başı üzərinə axıb gəlməkdədir.

O, öz-özünə belə əmr etdi: «Tədbirli olmağı unutma!» O, belə düşünürdü: «Budur o, həmin cavan və tikanlı oğlan burada durmuşdur, üçrəngli gülünc şərfi boynuna dolayıb, quş lələkli gülünc şlyapanı başına keçirərək qəbiristan oğrusu rolunu oynamağa hazırlaşır; amma tıxac kimi boş və səfehdir, etdiyini qətiyyənlə başa düşmür. Amma axı o, Jan-Jakı oxuyub. Onun Jan-Jaka qarşı cinayət işlətməkdə olduğunu ona anlatmaq üçün, yəqin ki, bir neçə söz tapılar, yəqin ki, belə sözlər mövcuddur».

– Bir başa düşün, – yalvarır və əmr edirdi. – Jan-Jak özü belə arzu etmişdi ki, onun nəşi burada, təbiət qoynunda basdırılsın. *Autos epha*, onun özü mənim üzümə baxaraq belə demişdi. O, bir binanın qübbəsi altında deyil, burada, parlaq səma qübbəsi altında uyumaq istəyirdi. Bu, Jan-Jakin son vəsiyyəti idi.

Jirarden tez-tez, təkidlə, sübutla danışırdı. O, bu cavan adamı, bu qəbiristanlıq oğrusunu dəhşətli niyyətindən daşındırmaq üçün nə etmək lazım olduğunu əsəbi bir cəldliklə düşünüb götür-qoy edirdi.

Onun qarşısında özünü alçaltmalıdır; qədim Priam, Hektorun cənazəsi üçün Axillesin qarşısında alçaldığı kimi¹, o da bu səfeh, şöhrətpərəst, tutuquşu kimi bəzənib-düzənən yelbeyinin qarşısında alçalmalıdır.

– Jan-Jakı burada qoyun qalsın! – o and verirdi. – Əlinizi onun üstünə qaldırmayın! Onu burada rahat buraxın! – o çox astadan danışırdı. Diz çökmək istədi, ancaq qüvvəsi çatmadı.

Martin bu bayağı səhnədən yorulmuşdu. Onun bu qoca divanəyə təsəlli verməyə vaxtı yoxdu, çünki daha vacib işləri vardı.

– Əlvida, vətəndaş Jirarden, – Martin dönüb otaqdan çıxdı.

O, Fernandin azad edilməsi haqqında xəbəri özü ona çatdırmaq istəyirdi, amma bəlkə, bunu rəsmi yolla etsin? Üç gündən sonra cəbhəyə yola düşəcək, işi xirtdəyə qədərdir: öz şiltaq arzusunu təmin etmək üçün vaxt itirməyə haqqı varmı?

Amma bu – şiltaq arzudan da artıqdır. O, təcrübədən bilirdi: öz qeyri-adi gənclik dostu ilə hər hansı bir söhbət zamanı, ən nəhayət, istədiyinə nail olmaq üçün düzgün bir söz tapır və onun irəli sürdüyü məsələ aydın olurdu.

O, La Burba yola düşdü.

Deputat Katrunun zalda onu gözlədiyini Fernanda xəbər verdikdə diksindi. Görəsən, Martin nə xəbər gətirmişdir? Azadlıq xəbərini? Yoxsa bu qeyri-adi dost Respublikaya xas bir məntiqlə ona sübut etməyə gəlib ki, dövlətin rifahı Fernandin ölümünü tələb edir?

Gündüz işığına qərq olmuş, həm də boş olan zal Fernanda həddindən artıq böyük və çılpaq göründü. Çiyindən üçrəngli şərf aşırmış enlikürək və cüssəli Martin masalardan birinin arxasında əyləşmişdi; lələkli şlyapa masanın üstə bir tərəfə qoyulmuşdu. Martin o saat dedi:

– Mən sənə xəbər verməyə gəlmişəm ki, sən azadsan.

¹ Homerin «İliada» poemasında əsərin qəhrəmanı Axilles Priamın oğlu Hektoru öldürür, şah Priam oğlunun meyitini almaq üçün Axillesin ayaqlarına düşüb yalvarır, lakin onu ala bilmir.

– Çox yaxşıdır ki, zəhmət çəkib özün buraya gəlmisən,
– Fernand cavab verdi.

Lakin Fernand bildirdi ki, indi onların arasında ciddi söhbət başlanacaq. Təkcə deyilən sözlər deyil, bu sözlərin necə bir ahənglə deyilməsi, onun incə çalarları çox mühüm idi, buna görə də Fernand yalan danışmamağı, nə sözləri, nə susması, nə hərəkətləri, nə də üzünün ifadəsi ilə heç bir şeyi şişirtməməyi qəət etdi. O hiss edirdi ki, bu söhbət onun həyatının bu dəqiqəyədək baş vermiş ən yüksək zirvəsi olacaq. O, Martinin, öz dostu və düşməninin, xalqın nümayəndəsinin qarşısında özünü təmizə çıxartmalıdır. Sübut etməlidir ki, azad olunması mərhəmət deyil, onun hüququdur. Bəzən o, zəif olmuşdur, bu doğrudur, buna görə də öz səhvlərini və zəif cəhətlərini etiraf etməyə hazırdır; lakin bunlara üstün gəlmiş, öz sadıqlığını sübut etmişdir; ən ağır sınaq saatlarında və ölümlə üzbəüz olarkən bildirmişdir ki, öz taleyindən gileylənmir və Respublika hər nə edirsə-etsin, ona bütün varlığı ilə sadıqdır. Budur, Martin sözbə başlayır:

– Sən, əlbəttə, belə hesab edirsən ki, sənə haqsızlıq etmişlər?

Fernand cavab verir:

– Mənə etibarsız adam kimi baxanları başa düşürəm.
– Sonra özünü saxlaya bilməyib əlavə etdi: – Əslində, mənim nə fikirdə olduğum, onsuz da, heç kim üçün maraqlı deyil.

– Xeyr, elə deyil, – Martin qeyzlə onun dediyinə düzəliş verdi. – Əgər sən belə fikirləşirsən ki, sənəin barəndə haqsızlıq etmişlər, deməli, təqsirkarsan.

– Mənim barəndə haqsızlıq etməmişlər, – Fernand vicdanla cavab verdi.

Martin sakitləşmədi.

– Bu ən böyük çətinliklər zamanında ayrıca bir şəxsin hüququ cəmiyyətin hüquqlarına tabe edilir. Mən belə güman edirəm ki, bunu sən qəbul edirsən?

– Qəbul edirəm, – Fernand səbirlə cavab verdi.

– Böyük lütfkarlıq edirsən, – Martin istehza ilə söz atdı. – Yaxşı, bir de görək, – Fernandı sınağağa başladı, – Lüdovikin ölümünə səs verərdinmi? Sən öz mötədiillərinin qırılıb məhv edilməsinə səs verərdinmi?

– Bilmirəm, – Fernand cavab verdi. – Ola bilsin ki, səs verməzdim, – etiraf etdi.

– Görürsənmi! – Martin təntənə etdi. O ayağa qalxıb boş masaların arası ilə gəzişməyə başlayaraq qəti və kəskin ahənglə elan etdi: – İnqilabı yarıya qədər edən adam özünə və Respublikaya məzar qazır. Eh siz, təhsillilər! – qızısqıb özündən çıxdı. – Siz, yumşaqqəlblilərsiniz! Siz inqilab istəyirdiniz, ancaq yarıya qədər istəyirdiniz. Ölüm, ya qalım məsələsi ortaya çıxdıqda, sərt və amansız hərəkət etmək tələb olunduqda siz qorxaqlıq etdiniz və öz axmaq «insaniyyətlüyünüz» arxasında gizləndiniz! Əgər siz üstünlük əldə etsəydiniz, Respublika indi dağılıb məhv olmuşdu. Siz – satqınsınız! – Onun səsi bütün zalı lərzəyə salmışdı, o, başını irəli uzadıb bütün gövdəsi ilə Fernanda doğru meyil etmişdi.

444

Fernand son qüvvəsini toplayıb özünü saxladı. Martinin sözlərində bir həqiqət toxumu var idi. Fernandin özü jirondistlərin taleyini düşünərkən belə bir şey hiss etmişdi.

– Əgər mən satqınamsa, bəs nə üçün sən məni azad edirsən? – Fernand sakitcə soruşdu. Bu, Martinin sualına məntiqi cavab deyildi, lakin Fernand bilirdi ki, Martin onu başa düşüb.

Martin, doğrudan da, onu başa düşmüşdü. Öz növbəsində o da mübahisənin əsas mövzusunda yan keçərək artıq sakitcə və bir qədər deyingənliklə dedi:

– On altı ildir çalışıram sənə anladım ki, sən bizi başa düşmürsən. Öz mənşəyin sənə imkan vermir ki, xalqı başa düşəsən, sən onu başa düşə bilmirsən. Siz aristokratlar xalqı başa düşmədiyinizdəndir ki, hər şeyi yarıya qədər etdiniz, deməli, düz etmədiniz. – Martin keçmiş söhbətlərdən birini yadına salıb ayaqlarını geniş açaraq Fernandin qarşısında durdu. – Mən bir qanun layihəsi təklif etmişəm, – heç bir əlaqəsiz, quru və eyni zamanda təntənəli əda ilə bildirdi. – Müstəmləkələrdə köləliyin ləğvi haqqında qanun layihəsi. Konvent onu qəbul etmişdir. Köləlik heç bir süründürməçiliyə salınmadan ləğv edilmişdir.

Fernand gərək sevinə idi. Lakin sevinmədi; o, qeyz və hiddətdən başqa heç bir hiss keçirmədi. Bu Martin isə onun qarşısında durub dik gözünün içinə deyir:

– Mən sənin özünün və sənin təhsilli dostlarının öz gücsüzlüklərini göstərdikləri yerdə dünyünlü məsələni qəti

tədbir yolu ilə həll etdim. – Bu, belə idi! Martin fəaliyyət göstərirdi, onlar isə yalnız boşboğazlıq edirdilər. Kəllək ləğv edilmişdi.

Lakin Martinin məhz haqq sözü Fernandı əsəbiləşdirirdi. Martinin hər bir xüsusiyyəti – möhkəm ayaqlarını belə-cə aralayaraq həyasızcasına onun qarşısında dayanması da, sözlərinin necə aydın və eyni zamanda kəskin və istehza ilə səslənməsi də onu qeyzləndirir və əsəbiləşdirirdi. Daş Jan-Jak çuxura düşmüş gözləri ilə onlara baxırdı və Martinlə birlik təşkil edirdi; divarlardan vətənpərvərlik sözləri qışqırırdı: «Azad adam hətta azadlığı zorla ondan alanda da azadlığı sevir!» və sair bu kimi məğrur və axmaq sözlər yağdırılır, hamısı da Martinlə vəhdət təşkil edirdi. Fernand qəzəbindən boğulurdu, o, kiçik bir uşağa dönmüşdü, o birisi, dükənçi qadının oğlu isə senyor oğlunu cinlədir, ona dil göstərirdi, o, indi bu gülümsəyən murdar simaya, az qala, ilişdirəcəkdə.

Fernand böyük çətinliklə iradəsini toplayıb özünü ələ aldı. Martin haqlıdır, Fernand isə onun haqlı olduğunu nəyin bahasına olursa olsun, etiraf etməlidir. O, dərinədən köksünü ötürüb səmimiyyətlə dedi:

– Martin, sən çox gözəl və lazımlı bir iş görmüsən.

Martin Fernandın bu sözləri söylərkən nələr çəkdiyini hiss edirdi; bu dəqiqə Fernand onun üçün çox əziz idi, o, Fernanda böyük məmnuniyyətlə bir neçə kəlmə dost-yana söz deyərdi.

Lakin o respublikaçıdır, sentimentallıq ona yaddır.

– Daha bir məsələ, – sözünə davam etdi. – Sən burada, yəqin, bəzi həddən artıq səmimi kələkbazların Ermenonvildə necə biabırçılıq etdiklərini eşitməmişən. Yox, onlar atana əl dəyməmişlər, – siması bərk qorxu ifadəsi alan Fernandı sakitləşdirdi. – Lakin bu biabırçılıqlar Robespyeri mahiyyət etibarilə çoxdan vaxtı çatmış olan bir qərar qəbul etməyə məcbur etmişdir. – Sonra Martin işgüzarlıqla xəbər verdi: – Biz Jan-Jakin nəşini Panteona köçürəcəyik.

Fernand Ermenonvili belə viran qoyacaqlarına heyif-siləndi, yəqin ki, atası da bərk sarsılacaqdır. Lakin Fernand qaradınmaz olub susdu.

Bu, Martinin xoşuna gəlmədi. O, bir qədər yəndəmsizcəsinə dedi:

– Sən, yəqin ki, indi Ermenonvilə getmək istəyəcəksən. Ancaq Parisdə qalmaq fikrinə düşsən, sənə xüsusi icazə verilməsi haqqında sərəncam verərəm, – Fernand əvvəlki kimi susduğundan, Martin dostcasına, az qala, onu dilə tutaraq əlavə etdi. – Di, danışsana, heç olmasa, bir söz de! Nə etmək fikrindəsən?

Fernand birdən qətiyyətə gələrək bu dəqiqəyə kimi heç kimə demədiyi bir sirri ona açdı:

– Mən orduya çağırılmağımı xahiş etmişdim, ancaq məni qəbul etmədilər.

Martin bir anlığa pərt oldu. O, Fernandın zədəli ayağına baxıb fikirləşdi: «Düz etmişlər!» Sonra da belə düşündü: «Sabiğin xalq ordusunda bir işi yoxdur».

– Bir qərar var ki, bu qərara əsasən, əgər sabiqlər fayda verə bilərlərsə, onlara Respublika xidmətində olmağa icazə verilir.

446

– Bu, o deməkdir ki, əgər mən orduya qəbul olunmağımı ikinci dəfə xahiş etsəm, sən mənə kömək edərsən? – Fernand soruşub başını yuxarı qaldırdı.

Martin bir qədər susduqdan sonra, bir növ, sözarası dedi:

– Mən bu yaxın günlərdə siyasi komissar kimi Sen-Jüstlə birlikdə Reyn ordusuna gedəcəyəm.

Fernandın arıq və çox ifadəli üzünü onun bir-birinə zidd hissələrini aydın əks etdirirdi: o, dostunun yüksək vəzifəyə təyin olunmasına sevinir, həm də onun üçün, dostu üçün qorxurdu.

– Bu çox gözəldir! – səsləndi və səmimiyyətlə əlavə etdi: – Lakin bu həm də qorxulu işdir.

Martin onun bu sözünü cavabsız qoydu.

– Ola bilsin ki, – o, öz əvvəlki sözünü davam etdirdi, – mən sənə Reyn ordusunda bir iş tapa bilim. Tapa bilərəm, əlbəttə, tapa bilərəm! – daha səmimiyyətlə əlavə etdi. – Cəbhəyə getməmişdən lazımı göstərişlər verərəm, – sözünə yekun vurdu.

Martin öz sözlərinin dostunu necə həyəcanlandırıldığını görüb onu sakitləşdirdi:

– Hələlik sən bir müddət gözləməli olacaqsan. Mən istəmirəm ki, orada sənə nə iş görəcəyini özümə aydınlaşdırmamış cəbhəyə gedəsən.

Fernand sevincindən allanmışdı. O danışa bilmirdi. Martin isə özünün də həyəcanlandığını gizlətməyə çalışaraq öcəşgənliklə dedi:

– Əgər cəbhədə sənin dalınca ciddi pusqu qoymuş olsa, gərək bizdən inciməyəsən.

– Buradakından da ciddi pusqu qoymağa çox çətin ki nail olasınız, – Fernand sevinclə cavab verib əlavə etdi: – Çox sağ ol, Martin.

X fəsil

ERMENONVİL BOŞ QALIR

Fernand Ermenonvilə xəbərdarlıq etmədən gəlirdi.

O, sınıq-sınıq olmuş heykəllərə baxaraq xaraba qoyulmuş bağları gəzdi, sonra isə dağılmış Fəlsəfə məbədinə çıxdı. Narahat da olsa, yanı üstə çevrilmiş sütunun üstündə oturdu; buradan gölə və parka gözəl mənzərə açılırdı. Fernand təəccüblə fikir verir və görürdü ki, vaxtilə yaxşı qulluq edilmiş park çox qısa müddət içərisində baxımsızlıq üzündən xarabazara dönmüşdü. Kollar və ağaclar təbii olaraq böyüyüb artmış, yolları ot və alağ basmışdı.

Fernandi yavaş-yavaş hədyan fikirlər bürüyürdü. İndi, bağlara qulluq edən bir adam olmadığı və «balta dəyməmiş meşə» və «səhra» daha təbii göründüyü, bütün tikililərin köhnəlib uçulduğu və hər yanı alağ otları basdığı bir zamanda Ermenonvil onu daha çox oxşayır, ürəyinə yatırdı. Bəlkə də, Jan-Jak özü Amerikanın həddindən artıq böyük və geniş düzənliklərini, onun nəhayətsiz meşələrini gəzməsə idi, Ermenonvilin saxta bəzəklə bəzədilmiş «təbiətinə» başqa gözlə baxardı. Bundan əlavə, ola bilsin ki, Jan-Jak Amerika haqqında heç bir şey bilməsəydi, lakin inqilaba qədər yaşasaydı, belə bir təbiət onu kifayətləndirməzdi.

Fernand özünün çox sevdiyi çəmənliyə baxdı. Xırda kollar və qançal, demək olar, hər tərəfi basmışdı. O, səsinin əks-sədasını dinləmək istəmirdi. Lakin birdən müəllimi ilə birlikdə aramsız əks-sədalara necə qulaq asdıqlarını xatırladı. Fernand o zaman «Azadlıq və bərabərlik!» – deyə qışqırmış, əks-səda onun sözlərini pozulmuş, təhrif olunmuş və heybətli şəkildə geriye qaytarmışdı.

O, qəsre tərəf yollandı. Yolda zəif skripka səsi eşitdi. Fernand səs gələn tərəfə yollandı və yerindəcə donub-qaldı. Jan-Jak onun qarşısında durub skripka çalırdı.

Bəli, ortayaşlı, vaxtından əvvəl qocalmış müsyö Herber son dərəcə Jan-Jaka bənzəyirdi.

– Fernand, əziz Fernand! – qışqırdı. – Bircə icazə verin, sizi qucaqlayım! – Herber skripkanı ehtiyatla kənara qoyub Fernandi qucaqladı.

Onlar xaraba qalmış parkın içi ilə yollarına davam etdilər.

– Bu vəhşilərin törətdiklərinə aciz surətdə baxmağa məcbur olduqda mən yamanca, həm də qeyri-fəlsəfi tərzdə hiddətlənmişdim, – müsyö Herber etiraf etdi. – Sonralar, doğrudur, Jan-Jakin sözlərini yadıma saldım: «Elə hadisələr var ki, bunda insaniyyətsizlik özünə bəraət qazana bilər». Amma Sanli şəhərindən gəlmiş zırramalar, çox güman ki, səhvən bunu elə hadisələrdən biri saymışlar.

448

Fernand qeyri-müəyyən hərəkətlə bağları göstərüb soruşdu:

– Atam bunlara necə davam gətirdi?

– Əvvəllər ona elə gəlirdi ki, vurulan yaralar heç zaman sağalmayacaq, – Herber cavab verdi. – İndi isə o sakitləşib, həddindən artıq sakitləşib. O çox zəifləyib. Siz onun zəifliyini gördükdə özünüzü qorxutmayın.

– Hadisələrin gedişi, – o, fəlsəfi mühakimələrini davam etdirdi, – necə deyirlər, *ad oculos*, əyani surətdə bütün təfəkkür sahiblərinə göstərdi ki, bəşəriyyətə insaniyyətliyi qan tökmədən aşılamaq olmaz. Mənim istər Jan-Jakım və istərsə də Lükretsim göstərilərsə ki, öz şəxsi təcrübəniz haqqında susmalısınız, Paris hökmdarlarının özbaşınalığı haqqında xəbərləri oxuduqda ödüm ağzıma gəlir. Beynim «hə» dediyi halda, mənim itaət bilməyən ürəyim «yox» deyir. Yaxşı ki, heç olmasa, məndən bu özbaşınalıqda iştirak etməyi tələb etmirlər, – yüngül nəfəs alaraq sözüünə yekun vurdu. – Fəaliyyət göstərməməli olan şəxs xoşbəxtkdir.

Göl göründü. Adadakı uca qovaq ağacları arasında Jan-Jakın başdaşı ağarırdı. Müsyö Herber oraya baxaraq qaşqabaqlı halda və nifrətlə dedi:

– Adi xəyal aləmindən məhrum olan orta bacarıqlı adamlar – volterçilər iddia edirlər ki, insanın ruhu deyil, onun

işləri vacibdir, belə olan halda isə nəş haqqında danışmağa da dəyməz. Mən isə deyirəm: dahi insana bilavasitə yaxın olan hər bir şey – onun ayaq basıb getdiyi yollar, altında gəzdirdiyi ağaclar belə müqəddəsdir. Onun nəşinin uyuduğu yer isə bundan min dəfə müqəddəsdir. Jan-Jakin qəbrini dağıtmağa qadir olan adamlar insan adına layiq deyillər. Bəlkə də, tarix onların gördüyü başqa azgınlıqları bağışlayacaq, lakin ölünü qəbirdən çıxarmaqları isə onlara həmişilik olaraq vəhşilik damğası basacaqdır.

Fernand işgüzarlıqla soruşdu:

– Atam baş verəcək hadisələrdən xəbərdardırımı?

– Cənab markiz meyiti qazıyıb çıxarmamışdan əvvəl Ermenonvili tərkdən bir daha buralara qayıtmamağı qət etmişdir.

Onlar gölə yaxınlaşdılar. Herberin hələlik dağıdılmamış qəbrə zillənən gözlərində dərin bir hörmət sezilirdi.

– Burada Lükretsidən sonra yer üzünə gələnlər içərisində ən dahi adamlardan biri uymağdadır, – dedi və Lükretsinin öz müəllimini mədh edən bir şerindən bir parçanı astadan və ilhamla oxudu:

*Sən zülmət içində məşəl yandıran ilk adamsan,
Varlığın nemətlərini insanlara bəxş edən sənsən!
Həyatım boyu, ey ölməz ustad, sənin yolunla getmək
arzusun dayam.*

Həyatımın mənasını ancaq bunda görürəm.

Qızıla bərabər sözlərin

*Mənim mənəvi həyatımın vahid, əbədi bir mənbəyinə
çevrilmişdir.*

– Bağışlayın, Fernand, – Herber davam etdi, – bağışlayın ki, mən xəyal aləminə qapılmışam. Axı bütün bu vaxtlar sizin atanızdan başqa söhbət etməyə bir adam belə yox idi. – Fernand onun əlini sıxdı.

Sonra Fernand xahiş etdi ki, atasını onun görüşünə hazırlasın. Herber getdi, Fernand isə qayığa oturub adaya tərəf üzdü.

O heç bir həyəcan hissi duymurdu. Fernand qəbrin qarşısında laqeydcə dayanmışdı, halbuki burada tez-tez dizi üstə çökərək saatlarla şirin və qəmli xəyallara dalar,

bəzən onu qara basar, bəzən də coşqun xəyallara qapılırdı. Nəcib arzular aləmində qanad açmaq ona nəsib deyildi.

Fernand qəsrə dönən zaman atası artıq ayaq üstə idi, çünki oğlunu yorğan-döşəkdə qarşılamaq istəmirdi. O, Fernandi qucaqladı.

– Mənim oğlum! Fernand! – çox zəif səslə dilləndi. – Heç ağılıma belə gəlmirdi ki, tale məni səninlə bir də görüşdürəcək! Həm də burada, Ermenonvildə! Həm də azadlıqda! Axı sənin, gərək ki, vətəndaşlıq şəhadətnamən var? – narahatlıqla soruşdu.

Herber tərəfindən xəbərdarlıq edilməsinə baxmayaraq, Fernand atasının çox zəifləyib arıqladığını və tamam əsdiyini gördükdə özünü itirdi. O, atasından yatağa uzanmağı xahiş etdi. Xidmətçini buraxıb atasının soyunmasına özü kömək elədi. Sevincli həyəcanlar Jirardeni yormuşdu. O xeyli müddət gözüyumulu uzandı. Nəhayət, sözə başlayıb dedi:

– Sən çoxmu çətinlik çəkmisən?

– Bəzən çox çətin olurdu, – Fernand yatağın qırağında oturdu.

– Bu dəhşətli zamanda mən işlə başımı, azca da olsa, qarışdırmaq istəyirdim, – Jirarden əvvəlki kimi gözüyumulu uzanaraq söhbətinə davam etdi. – Mən Ümumi iradə haqqında oçerki işləyib prinsipial nəzəri əsərə çevirmişəm. – O, gözünü açıb bir qədər dikəldi. – Həmin əsərdən bəzi yerləri sənin üçün oxuyaram, – vəd verdi. – Ancaq bu gün yox. Görüşümüzdən aldığım sevincin təsirindən məndə güc qalmayıb.

O gülümsəyərək başını yastığa qoydu.

– Doğrusu, əsgərə belə sözlər danışmaq yaramaz, – dedi, gözlərini yumub yuxuya getdi.

XI fəsil

SABAH DA, O BİRİSİ GÜN DƏ VƏ BÜTÜN ÖMRÜMİZ BOYU

İki saatdan sonra Jilberta artıq Ermenonvildə idi. O, Fernandi gözləyirdi, onu ömründə heç vaxt belə səbirsizliklə gözləməmişdi.

Budur, indi onların hər ikisi qarşı-qarşıya durub və bir-birinə, sanki, birinci dəfə görüşürlərmiş kimi baxırlar.

Fernand Jilbertanın çirkab borusundan gələn səsini eşidəndən bəri onu tamam başqa bir şəkildə təsəvvür edirdi. Bu səs onun xəyalında Jilbertanın şairanə surətini yaratmışdı. İndi onun gözləri qarşısında ilk gəncliyinin Jilbertası ilə onun arzularının Jilbertasının birləşdiyi canlı bir Jilberta dururdu, bu Jilberta tamamilə başqa, daha nəcib, daha bəşəri, daha sədaqətli, daha real Jilberta idi. Kəndli paltar geymiş Jilberta xalq arasından çıxmış kobudhal və şirnikləndirici bir qadına bənzəyirdi.

Fernand da Jilbertanın xəyalında tamamilə başqa bir təsəvvürdə yaşayırdı, indi isə onun qarşısında nimdaş paltarlı, anqlamış, hətta sifəti və vücudu bir qədər də kifirləşmiş, lakin özünü ağır və təmkinli aparən sınaqmış Fernand dayanmışdı.

Onlar bir-birinin əlindən tutub dərhal deyil, yavaş-yavaş da olsa, hər halda, qucaqlaşdılar. Fernand eyni yavaş hərəkətlə Jilbertanın əvvəlcə bir əlini, sonra da o biri əlini ehtiyatla dodaqlarına yaxınlaşdırdı, bu kobudlaşmış əlləri dönə-dönə öpməyə başladı.

Bu qədər müsibətdən sonra görüşdüklərinə baxmaya-raq, çox qısa və sadə sözlərlə danışdılar. Jilberta dedi ki, Fernandin zahiri görkəmi onun gözlədiyindən daha yaxşıdır, lakin xeyli arıq olduğundan onu kökəltmək üçün çox çalışmalı olacaqdır. Fernand soruşdu ki, burada, kənddə babası ilə birlikdə onun yaşayışı necə keçir, çünki illər keçdikcə, çox güman ki, babasının xasiyyəti daha da dözül-məz olub. Söhbət çox yavaş və çətin gedirdi, lakin bu, onlara nə yavaş, nə də çətin görünürdü.

Bir neçə gün sonra elan edildi ki, messidor¹ ayının on səkkizində vətəndaş Jan-Jak Russonun cənazəsinin eksqumasiyası², həmin ayın iyirmisində isə matəm mərasimi olacaqdır.

Fernand iyirmi üç messidorda Reyn ordusunun qərar-gahına gəlmək haqqında çağırış vərəqəsi aldı.

Cəbhəyə getməsi haqqında xəbəri ilk olaraq müsyo Herberə söylədi. Herberin sifəti dəyişdi, lakin cəsərlə dedi:

¹ Messidor – 1793-cü ildə Konvent tərəfindən tətbiq olunmuş inqilab təqviminin onuncu ayı (19-20 iyundan 18-19 iyuladək).

² Eksqumasiya – burada: mərhumun qəbrinin bir yerdən başqa yerə köçürülməsi

– Mən sizin vəhşilər tərəfində vuruşmaq fikrinizi tamamilə anlayıram. Cənab Robespyerin azğınlığı haqqında fikirləşən zaman mənim bütün varlığım: «Rədd ol, iblis!» – qışqırır. Lakin Robespyerin özünə bəraət qazandırmaq üçün Jan-Jakdan nə qədər misal gətirə biləcəyini yadıma saldıqda: «Qal, iblis!» – dua edirəm.

Herber fikirli-fikirli deyirdi:

– Markiz Ermenonvili on yeddi messidorda tərək edəcək, sonra isə siz gedəcəksiniz, mən isə boş qəbrin yanında tək qalacağam. Mənim üçün çox ağır olacaq!

O, özünü saxlaya bilməyib son dəfə olaraq ürəyini Fernanda boşaltmaya bilmədi.

– Onlar Jan-Jakı Volterlə yanaşı qoyacaqlar, – kədərlə bildirdi. – Volterlə yanaşı! Köməksiz ölünü məcbur edirlər ki, öz əbədi rahatlıq yerini başılovlu məntiq ardıcılığı ilə bölüşsün, mən bu fikirlə heç vaxt razılaşa bilmirəm. Axı Jan-Jakin əzəməti kəşf etdiyi belə bir həqiqətdədir ki, təbiət insan məntiqinin qanunlarına tabe olmur. İndi isə onu ağılı başından çıxmış Volterlə yanaşı dəfn edəcəklər!

Fernand öz getmək xəbərini Jilbertaya söylədikdə onun rəngi ağappaq ağardı.

– Deməli, sən ikinci dəfə yenə Amerikaya gedirsən, – dilləndi. Onun qarşısında kədərli, lakin qəti görkəmli Fernand dayanmışdı, uzun əllərini haraya gizlədəcəyini bilməyən Fernand gah sağlam ayağının üstündən xəstə ayağının üstünə, gah da xəstə ayağının üstündən sağlam ayağının üstünə keçirdi. Jilberta sözüünə davam edərək deyirdi: – Yox, yox, mən səni fikrindən daşındırmaq istəmirəm. Sən bu dəfə mütləq getməlisən, bunu mən etiraf edirəm! – Sonra Jilberta çalışdı ki, gülümsəsin.

– Mən o zaman da getməli idim, – Fernand yersiz dilləndi.

– Hər halda, çox təəssüf. Bununla sən, əlbəttə, razılaşsan, – Jilberta cavab verdi.

Onlar birdən qızğınlıqla öpüşdülər.

Bir qədər sonra Jilberta dedi:

– Bu dəfə heç bir baba səndən soruşmayacaq: «Əgər Jilberta qucağında bir uşaq dul qalarsa, nə olacaqdır?»

– Jilberta, əgər biz evlənsəydik, çox xoşbəxt olardım, – Fernand cavab verdi. – İndi varlı adamların yanına gedib

nikah üçün icazə almaq lazım deyil. Lakin bununla belə, müxtəlif rəsmiyyət üçün bizə iki-üç həftə vaxt lazımdır.

– Sən nə danışırsan, evlənmək nədir! – Jilberta qəzəblə söylədi. – Bəs sən mənə istəyirsənmi, Fernand? – sonra soruşdu.

Jilbertanın donuq sifəti çox gənc görünürdü; onun sifətində əvvəlki güclə sezilən sərt gülüş nişanələrinin izi belə qalmamışdı.

Sonra onlar uzanıb bir-birinin hissiyyət və fikirlərinin ən incə ehtizazını da duyurdular. Birdən onlar gülüşdülər, bir-birinə qovuşmaq üçün bu qədər sonsuz dolama, lüzumsuz yol getdiklərinə gülürdülər.

Bir qədər sonra Jilberta dedi:

– Sən, yəqin ki, matəm mərasimində iştirak etmək üçün Parisə gedəcəksən, – sonra Fernandın müsbət cavabına tərəddüd etmədən cavab verdi. – Mən sənənlə getməyəcəyəm. – Cəsaret və vicdanla etiraf etdi. – Mən xalqa və Jan-Jaka qışqanıram.

Fernand bir qədər süst cavab verdi:

– Lakin sən ki xalqa məndən daha yaxınsan. – Fernand çox gözəl bildirdi ki, belə hüznü və təntənəli bir gündə Jilberta onu tək buraxmaq istəyir.

– Mən əminəm ki, – Jilberta söylədi, – bundan sonra hər şey yaxşı gedəcək. Mən əminəm ki, bu, ötəri çılğın bir səadət deyil.

– O, sabah da, o birisi gün də, bütün ömrümüz boyu belə olacaq, – Fernand təsdiq etdi.

Fernand cəbhəyə getməyini atasına bildirmədi.

O, Jan-Jakin eksqumasiyası haqqında da atası ilə danışmamışdı. Lakin eksqumasiyaya iki gün qalmış Jirardan özü bu haqda söz açdı.

– Demək, sabah yox, o birisi gün bu olacaqdır. Həmin cənablar çox lütfkar idilər, bağlanımın bərpasını mənə tapşırmaq istəyirdilər. Ancaq mən Jan-Jakı əlimdən alırsam, burada qala bilmərəm. Qala bilmərəm.

Sonra kədərlə oğluna dedi ki, sabah Ermenonvili həmişəlik tərək edib Latura, Robinenin yanına köçəcək.

– O, öz sığınacağına mənə dəfələrlə təklif edib, – Jirardan davam edirdi. – Belə öcəşkən adamlarla yola getmək asan olmayacaq. Ancaq bilirsənmi, qocalığa yaxın Robinenin

təbiətə və hər bir gözəl şeyə qarşı zövqü artır. Başımı dəng eləyib ki, onun parkını da öz parkım kimi planlaşdırıram. Mən ona belə bir lütfkarlıq edəərəm, baxmayaraq ki bu, mənim olan-qalan qüvvəmi də əlimdən alacaq. Mən onun qarşısında borclu olmaq istəmirəm.

Fernand özünü ələ alıb dedi:

– Ata mən də burada qalmaq istəyirəm. Mən orduya daxil oluram.

Son dərəcə sarsılmış markiz dikəlməyə çalışdı.

– Onlar səni orduyamı qəbul edirlər? – soruşdu. – Həmin cənablarmı? – Sonra daha davam gətirməyib dedi: – Mənə isə rədd cavabı vermişdilər! Həm də, sənə, kim olar? Lafayet və Roşambo!

Fernand atasının qəlbində nələr baş verdiyini duyurdu; onun qəlbində həm bu müharibədə iştirak edəcəyindən doğan məmnuniyyət, həm oğlunun halına qalması, həm indiki müasir və talan olunmuş cinayətkar ölkədən, hər halda, Jan-Jak Fransasının yaranmasına olan gizli ümid, habelə bir çox digər ziddiyyətli fikirlər vardı.

– Qraf Breqi, mən fəxr edirəm ki, siz Fransa uğrunda vuruşmağa gedirsiniz, – nəhayət, atası dilləndi. – Lakin Jirardenin həmin cənabların baş komandanlığı altında vuruşması lazımdır mı? – O, bir qədər susub, sözüünə başqa ruhda davam etdi. – Mən sənin Amerikaya getməyin lazım olduğunu da bilmirdim. Sonralar inandım ki, o zaman haqsız idim. Qocalmışam və bilmirəm ki, bizim hansımız Jan-Jaka daha yaxın. İndi isə məni tək burax, çox yorulmuşam, dincəlmək istəyirəm.

Fernand başa düşdü ki, atası oğlunun yanında öz zəifliyini büruzə vermək istəmir, buna görə də çıxıb getdi.

Fernand qət etdi ki, sabah səhər atasını yola salan kimi özü də Ermenonvili tərək etsin. Onun buralıq bir işi qalmamışdı. Parisdə isə xeyli iş var idi; paltara və ləvazimata sahib olmaqla bərabər, sənədlərini də rəsmi şəkllə salmalı idi ki, geri qayıtmasa, hər şey yerli-yerində olsun.

O, qayığa oturub kiçik adaya tərəf üzdü.

Fernand son dəfə Jan-Jakin qəbri yanında dayandı. O, Yay evində oturub «Etiraf»ı oxuyarkən dahiyənə əsərə aludə olduğu anları, Terezanın isə oradaca ev işləri ilə necə məşğul olduğunu xatırlayırdı. İndi Fernand aydın görürdü

ki, müasirlərindən ən dahisi olan Jan-Jak cüzi bir adam olan Fernand Jirarden kimi öz «məninə» qapanmışdı. Həqiqətə doğru həddindən çox can atmasına baxmayaraq, Jan-Jak öz xəyalında özünün təsəvvür etdiyi və ancaq onun özü ola biləcək bir səma yaratdı; özü üçün bir cəhənnəm də, öz işgəncəli ağılsızlıq cəhənnəmini yaratmışdı ki, bu cəhənnəmdən heç kəs onu xilas edə bilməzdi.

Jan-Jakı tanımaq kimi uğursuz səadət nəsibi olmuş Fernand da bu sözləri inamla deyə bilərdi. Lakin bütün başqaları Jan-Jakı ancaq onun «Etiraf»ından tanıyırdı: onun səması onlar üçün səma idi, onun cəhənnəmi də onlar üçün cəhənnəm idi.

Fernandin qəflətən, demək olar, işgəncəli bir parlaqlıqla ağına belə bir fikir gəldi ki, canlı Jan-Jak öz yaratdıqları arasında yox olub getmişdi. Jan-Jak daha yox idi, o, əbədi olaraq ölmüşdü, o da onun adı ilə ölümə məhkum edilib edam olunanlar, meytləri əhəng çalasında oyunmuş ölümlər kimi ölüdür. Müsyö Herber haqsızdır. Jan-Jak insandır və onun gəzdirdiyi bağların, onunla yaşayan qadının, onun bu başdaşı altındaki nəşinin indi Jan-Jakın yaradıcılığı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, əgər canlı Jan-Jakın miskin həyatını bilirsənsə, bunlar onun əsərlərini başa düşməyə ancaq maneçilik törədir. «Yeni Eloiza» və «Emil», «İctimai müqavilə» və «Etiraf» – bu əsərlərin hər biri hər yeni oxucu ilə yeni həyat başlayır, onu yaradan insandan ayrıldıqda öz şəxsi həyatı ilə yaşayır. Yaradıcının kitablara verdiyi həyat ancaq səpin idi. Bu səpin coşqun cücerti və onu səpəndən asılı olmayaraq, divanəlik və ağıl-kamal bəhrəsi vermiş, geniş miqyasda yayılmışdır. Bu səpin Fransaya və bütün dünyaya Jan-Jakın arzu etdiyi və etmədiyi kimi yayılmışdır.

Səhəri gün Jirarden Fernanddan xahiş etdi ki, onu Latura ötürməsin.

Son dəfə onlar bir yerə yığılmışdılar. Yol paltarı geymiş arıq və zəif Jirarden öz geniş kreslosunda oturmuşdu. Onun yanında qızıl suyuna çəkilmiş kiçik mizin üstündə Ümumi iradə haqqındakı əsərinin bükülməmiş əlyazması və bir yığın qaytanlanmamış səhifələr qoyulmuşdu.

– Mən əsərin bir yerini sənin üçün oxumaq istəyirdim, lakin mümkün olmadı. Hələ dünən belə güman edirdim ki, bu işi bu gün görə biləcəyəm. Amma qorxuram ki,

yorulam. Buna baxmayaraq, bəzi yerləri sənin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm.

O, titrək əlləri ilə Fernanda əvvəlcə bir, sonra da ikinci, üçüncü vərəqələri uzatdı. Oğluna baxaraq onun nə deyəcəyini gözləyirdi.

Oğlu başa düşdü: atası istəyirdi ki, Fernand ucadan oxusun. O, belə də etdi.

Mətn Jan-Jakin müddəalarından və Jirardenin onlara verdiyi izahatdan ibarət idi. Misal olaraq Jan-Jakin sözləri göstərilirdi: «Ümumi iradə hər zaman haqlıdır; əgər mən onunla razılaşıramsa, deməli, mən haqsızam». Sonra markizin izahatı gəlirdi. Yaxud başqa bir yerdə belə deyilirdi: «Ümumi iradə hakimiyyətin və azadlığın yüksək səviyyədə birləşməsidir. İradə və qanun ümumi vəhdət təşkil edir, ehtiraslar idrak qanunu qarşısında susur».

456

Fernand çox aydın və işgüzarlıqla boğazı qəhərlənməmiş halda oxuya bilirdi. Atası dinləyir, razılıqla gülümsəyir və başını tərpətdirdi.

– Mənim bu əsərimin baş tutmadığını demək olmaz, – danışmağa başladı. – Doğrudur, bəzi yerlərini yenidən işləmək lazımdır, amma bilmirəm, buna imkanım olacaq, ya yox. Axı mən Latur bağlarını sahmana salmalıyam, yaşım görə isə çox zəifəm. Qələmi mənə ver, – o, tələsik sözünü kəsdi. Sonra qələmi əlinə alıb axırıncı səhifədə *Finis*¹ sözünü yazdı. – Əlyazmanı götür, – deyə Fernanda əmr etdi, – oxu və Parisdə doktor Lebeqə saxlamağa ver. Vaxtı gələndə qoy nəşr etdirsin.

Fernand əlyazmanı qaytanladı; Jirarden onun necə işlədiyinə baxır, ona kömək etməyə çalışırdı.

Hər şey hazır olduqda o, bacardıqca soyuqqanlı halda dedi:

– Təsəvvür edirəm ki, sənin başın cəbhədə bərk qarışıq olacaq. Lakin aradır boş vaxtın olduqda bir-iki sətir də olsa, mənə yaz. Amerikada olduğun vaxt həddən artıq qaradınmız idin.

Fernand onu karete qədər ötürdü. Onu qucaqladı. Bir saat sonra Fernandın özü də Parisə yola düşdü.

¹ Son

XII fəsil

JAN-JAKIN DƏYİŞİLMƏSİ

Səhəri gün Jan-Jakin tabutunu qazıyıb çıxartdılar.

Qəbri qazan adamlar ağır bayram paltarları geydiklərindən qan-tər içərisində idilər. Eksqumasiyaya nə Jirardeni, nə də Fernandı dəvət etmişdilər. Amma bu təntənəli mərasimdə Konventin üzvləri və yüksəkrütbəli başqa şəxslər iştirak edirdilər, sifətinə ölüm rəngi çökmüş müsyo Herber isə bir tərəfdə hərəkətsiz dayanıb baş verən bu küfr işə tamaşa edirdi.

Bu an Laturda olan markiz bilirdi ki, bu dəqiqələrdə dəhşətli əməllər baş verir. Jilberta ona yuxu dərmanı təklif etdi, o isə boyun qaçırdı. Markiz hər cür köməkdən və hər bir kəsin ünsiyyətindən imtina etmişdi. O, yorğan-döşəyə girib, bütün arıq bədəni ilə bürüşərək dinməzcə dərd çəkirdi.

Qəbirqazanlar eksqumasiyanı bitirib boş qəbri torpaqla doldurdular, başdaşını yerinə elə qoydular ki, zahirən heç bir şey dəyişmədi. Tabutu qayığa yükləyib kiçik göllə sahilə gətirdilər, oradan isə Konventin üzvləri və Respublikanın yüksəkrütbəli şəxsləri bir-birini əvəz edərək tabutu əllərində Ermenonvil parkı ilə apardılar. Müsyo Herber yanaqlarından gildir-gildir axan göz yaşını silməyərək hıçqıra-hıçqıra tabutun ardınca gedirdi. Ermenonvil kəndinin sakinləri bura yığılıb tabutu Parisə qədər ötürmək istəyirdi. Demək olar, hamı gəlmişdi. Bəziləri ağlayırdı, Moris atanın hönkürtüsü isə hamının ağlamağını batırmışdı.

Fransanın hər tərəfindən təntənəli matəm mərasimində iştirak etmək üçün nümayəndələr axışıb gəlirdi. Yeni Fransanın kiçik qardaşı gənc Cenevrə respublikası da təntənəyə böyük bir dəstə nümayəndə göndərmişdi.

Jan-Jakin cənəzəsinin aparıldığı yolda tabutu aparmaq arzusunda olan Konventin və hökumətin göndərdiyi nümayəndələr dayanmışdı. Mərhum bir çiyindən digər çiyinə alınaraq Respublikanın əzəmətli və sadə üslubunda, Fransanın ən yaxşı rəssamı – rəssam Davidin eskizləri

əsasında bəzədilmiş şəhərlərdən və kəndlərdən keçib-gedirdi. Matəm dəstəsi haraya gəlirdisə, ona yeni-yeni nümayəndələr qoşulurdu; belə ki, messidorun on doqquzu axşamı Parisə çatan matəm dəstəsində minlərlə adam var idi.

Tüilri bağlarında kiçik süni göl, onun ortasında isə eynilə Uca Qovaq ağacları adasına bənzəyən ada düzəltmişdilər. Tabutu orada yanan məşəllər arasında yerləşdirildilər, bütün gecə uzununu isə kiçik gölün sahilindən mərhuma son borclarını verməyə gələn adamların qurtarmaq bilməyən axını keçirdi.

Gözəl bir təsadüf nəticəsində həmin gecə şimal cəbhəsindən qələbə haqqında xəbərlər gəldi. Müharibələr tarixində ilk dəfə idi ki, Respublikanın ordusu havadan da müharibə edirdi. Kiçik Flerü şəhərindən Marsel himninin sədaları altında havaya böyük bir sarı şar – monqolfyer, aerostat qalxmışdı. Bu şar düşmən ordularının hərəkətini öyrənilib kəşfiyyat işində böyük xeyir vermişdi. Flandriyada çalınmış qələbənin böyük əhəmiyyəti var idi, belə ki, səhər rəssam David Tüilriyə yığılmış Konventə matəm mərasiminin hazır olduğunu söylədikdə, Tüilri sarayının eyvanına çıxan prezident onu dinləyən ucsuz-bucaqsız insan dəstəsinə xəbər verə bildi ki, bu müharibədə ikinci böyük dönüş yaranmış və Parisin üstünü almış təhlükə tamamilə aradan qaldırılmışdır.

Konventin üzvləri sarayı tərk edib matəm dəstəsinə qoşuldular. Mavi-ağ-qırmızı parçalardan hazırlanmış iri kvadratın ortasında mərasimə başçılıq edən qanunvericilər gedirdilər; qabaqda «İctimai müqavilə»nin əlyazmasını aparırdılar. Bütün xalq bu mərasimdə iştirak edirdi. Çox gözəl düşünülmüş qaydada fəhlələr və alimlər, kəndlilər, rəssamlar və sənətkarlar dəstə ilə gedirdilər. Üstündə şüar yazılmış bayraqlar dalğalanır, sıralardan müxtəlif heykəl fiqurları ucalırdı.

Paris şəhər icmasının nümayəndələri üzərində İnsan və Vətəndaş hüquqları bəyannaməsi yazılmış lövhə aparırdılar. İcmanın bayrağında isə bu sözlər yazılmışdı: «Bu hüquqların həyata keçirilməsini birinci olaraq o tələb etmişdir». Üstündə Jan-Jakin heykəli olan hündür taxtın ətrafında isə Monmoransi, Qrolei, Fransiada vətəndaşları

addımlayırdı; onların bayraqları da qürurla bəyan edirdi: «O, bizim aramızda yaşayarkən «Eloiza»nı, «Emil»i, «İctimai müqavilə»ni yaratmışdır». Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun bayrağında belə yazılmışdı: «O, insanların törətdiyi ədalətsizlikləri görməmək üçün təbiəti tədqiq etməkdə təsəlli tapırdı», Cenevrə respublikasının bayrağı isə cəsərlə belə bildirirdi: «Aristokratik Cenevrə öz dahi oğlunu sürgün etmişdi. Yeni Cenevrə onun prinsipləri əsasında öz dövlətini yaratmışdır».

Uzun matəm dəstəsi musiqi sədələri altında asta-asta irəliləyirdi. Mortiralar yaylım açır, tamaşaçıların şən səsləri eşidilirdi. Respublikanın dəniz kimi dalğalanan bayraqları arasından evlər zorla seçilirdi; hətta kilsələrdəki müqəddəs şəxslərin daş heykəlləri də üçrəngli lentlərlə bəzədilmişdi. Jan-Jakın dostları kiçik dəstə halında dinməz gedirdilər. Onlara böyük maraqla baxırdılar. Bir çoxları Jan-Jakın dul arvadını görəcəklərini, bəziləri isə böyük Jirardenin burada olacağını güman edirdilər. Lakin onların heç biri yox idi. Çox güman ki, onlar vəfat etmişlər. Əvəzində Düsi və doktor Lebeq, cenevrəli pastor Multu və gənc Jirarden var idi.

Fernand olduqca sadə geyinmişdi. Hava çox gözəl idi, aydın, işıqlı göydə bir neçə kiçik ötəri bulud dolaşır, tərəvətli yel istini azaldırdı. Buna baxmayaraq, Fernand əziyyət çəkirdi. Matəm dəstəsi asta-asta hərəkət edir, onun yaralı ayağı isə bərk sızıldayırdı.

Başında isə coşqun fikirlər dolaşırıdı. Jan-Jakı alqışlayan yakobinçilər onun dahiyanə kitabı, onun «Etiraf»ı haqqında eşitmək belə istəmirdilər, onlar bu kitabın insani səsinə şeypur və təbil gurultusu ilə batırmaqla «İctimai müqavilə»ni və Jan-Jakın pedaqoji romanı «Emil»i tərifi-ləyirdilər.

Onlar «Etiraf»ın yerinə özlərinin Respublikasını irəli sürmüşdülər. Həm də tam hüquqla. Zira, Jan-Jakın əli ilə baş vermiş inqilab öz əzəməti ilə onun dahi kitabını ötür-keçmişdi. İnqilab onun yaratdığı ən dəhşətli, ən faciəli, ən ali bir əsər idi. İnqilab başdan-ayağa Jan-Jakın yetiştir-məsi idi; o, Jan-Jakın bütün əlamətlərini özünə irs almışdı, eynilə Jan-Jakın varlığından və həyatından qopmuş bir şey idi. Onun da Jan-Jak kimi böyük uğurlu bir qüsuru var idi: idrakı kortəbii duyğularda yox edirdi.

Məgər Jan-Jakı Volterlə yanaşı basdırmaq ideyası ağılsızlıq və məzhəkə deyilmi? Axı Volter öz tabutundan Jan-Jaka, o da cavab olaraq Volterə güləcəkdir.

Hələ indiyə kimi Volteri inqilabın atası hesab edən adamlar var idi. Lakin Volterin iti, sərt, parlaq məntiqi ancaq bir ovuc xüsusi seçmə adamları inandırırdı, bu məntiq heç kəsi cəzb edib öz arxasınca apara bilmirdi. Volterin təlimi işıqlı, lakin istiliyi olmayan soyuq oddur. Jan-Jak isə istilik, hərarət saçır, Jan-Jak qıyılcım idi, indi bu qıyılcımdan bütün aləm alışımdır. Onun coşqun hissləri idrakı partladıb kütlələri hərəkətə gətirdi, köhnə qayda-qanunu süpürüb atdı və bütün dünyanın özülünü dağıdaraq onu azad etmək üçün vuruşan on dörd ordu yaratdı.

Həqiqətən də, belə olduğu üçün yakobinçilərin Jan-Jakı adı bir aristokratın qəşəng parkından götürüb xalqın ehtiram etdiyi evə aparmaq qərarının haqsız olduğunu demək olarmı? Müsyö Herber nə deyirsə desin, onlar haqlıdırlar!

Fernand Jan-Jakın Volterlə yanaşı qoyulduğuna qəlbən nə qədər etiraz edirdisə də, bunu başa düşürdü ki, bu, haqlı işdir. Əgər birinin kəskin idrakı və o birisinin coşqun hissləri vahid alov şəklində birləşməsəydi, inqilab qalib gəlməzdi.

Lakin matəm dəstəsi yavaş-yavaş irəlilədikcə Fernand getdikcə daha az düşünür və az mühakimə edirdi. Onun fikirləri qarışıb hissiyyətə, arasında getdiyi xalqla ümumi olan böyük bir hissiyyətə çevrilirdi.

Xalq isə bu gün qürur və şadlıq hissi ilə coşmuşdur. Xalqın özünə qaytardığı adam – dahi bir adam idi; Jan-Jak Paris camaatına məxsus idi. O nə general, nə də dövlət xadimi idi, o nə döyüşlərdə qalib gəlmiş, nə də təmtəraqlı müqavilələr bağlamışdı; o yalnız yazıçı və filosof idi. Onlar bunun nə olduğunu hətta ağıllı-başlı bilmirdilər də və çox çətin ki, onun kitablarını yüz adamdan biri oxumuş olaydı. Lakin dediyi bir neçə söz, bir neçə şüar hər addımbaşı söylənən, insanlar tərəddüd etdiyi zamanlarda qəlblərində dərin təsir buraxan elə sözlər, elə şüarlar idi ki, bir dəfə eşitdikdən sonra səfərə, döyüşə getməmək mümkün olmurdu. Onlar da səfərə başladılar, döyüşə girişdilər. Qalib də gəldilər. Deməli, mərhumun kitabları generalların toplarından, dövlət xadimlərinin qələmlərindən daha qüdrətli idi.

İndi yüz minlərlə adam mərhumla mənəvi yaxınlıqda olduğunu hiss edirdi, onlar öz gözləri önündə yüksəlirdilər: axı indi onlar da mənəvi prinsipə müvafiq olmuşdular.

Sağ ikən onu təqib edənlərin əlindən çox vaxt zavalıcasına qaçan Jan-Jakin indi ölüsü Parisin həmin küçələri ilə zəfərlə addımlayırdı, vaxtilə onu, bu qərribə adamı lağa qoyan adamlar indi onun, müdrik adamın və müəllimin qarşısında papaqlarını çıxarırdılar.

Hər tərəfdən musiqi və mahnı səsləri ucalırdı. Lakin bütün səslərdən ayrılan, bütün səslərdən gur səslənən Rujenin¹ yazdığı xalq mahnısı idi, həmin mahnını Konvent bu yaxınlarda Respublikanın himni elan etmişdi: bu – «Marselyeza» idi. Matəm dəstəsinin içərisində olan və olmayan sazəndələr bu mahnını çalır, matəm dəstəsində gedən on minlərlə adam və onlara baxan on minlərlə digərləri bir ağızdan oxuyurdular: «*Allons enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé?!*»² Hər tərəfdə Respublikanın alovlu mahnısı cingildəyir, guruldayır və sanki, ucsuz-bucaqsız bu matəm dəstəsini irəliyə, Panteona bu mahnı aparırdı.

Matəm dəstəsi küçəni burulan zaman Fernand başlar üzərində üzən Jan-Jakin nəhəng sarkofağını³ gördü. Əvvəl isə o, Tüilri bağında sarkofağın qoyulduğu matəm və zəfər arabasını görmüşdü. Dörd nəhəng bürünc çarx üzərində hərəkət edən arabanı on iki ağ at çəkir, atları isə qədim qolsuz bürüncəklər geymiş on iki kişi tutub aparırdı. Jan-Jakin tabutu qranit sarkofağın içərisinə qoyulmuş, ətrafı isə antik çıraqlarla bəzədilmişdi; buxurların və ətirli maddələrin yanmasından yaranan ətirli iylər hər yana yayılırdı. Sarkofağın qapağı üstündə Roma üslubunda yataq yeri düzəldilmişdi. Yataqda yarıya qədər qalxıb başına əli ilə dayaq verən və işıqlı göyün fonunda aydın görünən Jan-Jakin mumdan hazırlanmış heykəli qoyulmuşdu.

Fernand bu oyuncağın canlı Jan-Jakin surətini onun təsəvvüründən necə sıxışdırıb çıxardığına heyrət edirdi. O, Jan-Jakin canlı surətini yadda saxlamaq istəyirdi, amma

¹ Ruje de Lil, Klod Jozef (1760–1836) – fransız şairi və bəstəkarıdır, Fransa burjuva inqilabı zamanı, 1792-ci ildə bəstələnmiş mahnının, Fransanın milli himni olan «Marselyezanın» müəllifidir.

² Əziz vətənin oğulları, irəli, sizin şan-şərəf gününüz gəlib çatmışdır!

³ Sarkofaq – qədim xalqlarda daş sərdabə, məqbərə

real Jan-Jakı xatirinə gətirdikdə, onu arxaya çəkən, bütə oxşar mum heykəl irəli çıxır və buxurun ətrini yararaq irəlidə asta-asta hərəkət edirdi. «Marselyeza»nın gurultusu isə real Jan-Jakı daha da uzaqlara, dərkedilməzliyə aparırdı. Fernand real Jan-Jakın ondan necə uzaqlaşdığını həтта cismən hiss edirdi. Jan-Jakda olan gündəlik adi şeylərin hamısı yox olmuşdu; təkrarolunmaz, əbədi olanlar isə ayrılıb göylərə qalxaraq irəlidə dalğalanır və bütün nəzərləri özünə cəlb edirdi.

Matəm dəstəsi təyin olunmuş yerə çatdı. Burada, köhnə şəhərin sol tərəfindəki ən hündür yerdə XV Lüdovikin hakimiyyəti zamanı müqəddəs Cenevrə kilsəsinin bünövrəsi qoyulmuşdu. Lakin nəhəng bina dördüdəbir əsrdən sonra da tikilib qurtarmamışdı; onu yalnız XVI Lüdovik devrildikdən sonra tikib qurtarmışdılar və Milli məclisin qərarı ilə bu kilsə Panteona – ölkənin görkəmli adamlarının dəfn yerinə çevrilmişdi.

462

Möhtəşəm bina uca günbəzlə tamamlanırdı. Matəm dəstəsi təmtəraqlı giriş qapısına yaxınlaşdı, onu ötüb içəriyə daxil oldu.

Qəşəng sütunlarla bəzədilmiş böyük zalın səssizliyi və ala-toranlıq içərisindəki sərinliyi işıqlar və səslər ümmətinin gəlmiş insanı öz ağışına alaraq ətrafa ciddilik yayırdı. Adamlar bir-birinin ardınca dəstə-dəstə zala daxil olur, sıxlaşırdılar. Ancaq onları iki yerə ayıran ensiz bir yol boş qalmışdı. Qüvvətli çiyinlərin üstünə qaldırılmış, onların üzərində bir qədər yırgalanan katafalk¹ ensiz yolla zalın içərisinə keçdi və orada özü üstünə qoyuldu.

Camaatın arasından mavi kaftan geymiş gödəkboylu bir adam ayrıldı; o, zalda olan bütün adamların gözü önündə həmin ensiz yolla keçib pillələrlə katafalkın qoyulduğu özü qalxdı.

Budur, Maksimilian Robespyer tabutun qarşısında dayanmışdır. O, demək olar, bir dəqiqə hərəkətsiz və sakit duraraq susmuş camaata baxır, fikrini cəmləşdirirdi. Jan-Jakla olan söhbətindən sonra gündəliyinə yazdığı and haqqında fikirləşirdi – bu and Jan-Jakın təliminə əsasən köhnə quruluşun binasını əsasından dağıdıb yenisini

¹ Katafalk – cənazə aparmaq üçün üstüörtülü, yanları açıq xüsusi araba

qurmaqdan ibarət idi. Yeni Fransa, Jan-Jakin arzuladığı Fransa qurulmuşdur. Doğrudur, onun düşmənləri də az deyildir; bəlkə də, indi onlar ona, Maksimiliana qarşı qəsd hazırlayırlar və çox güman ki, o, mübarizə qurtarmamış məhv olacaq. Lakin bu, əldə olunmuş müvəffəqiyyət üçün verilən böyük bir qurban deyildir.

– Əgər Jan-Jak, – o, nəhayət, səsini qaldırmadan danışmağa başladı və zala daha dərin sakitlik çökdü, – əgər Jan-Jak əsrimizin yalnız dahi yazıçısı, gözəl nətiqi olsaydı, biz gələcək nəsillərə onu qiymətləndirməyi və xatirəsini əziz tutmağı tövsiyə edərdik. Lakin o, dahi yazıçı olmaqdan daha böyükdür: o, bəşəriyyətin ölməz peyğəmbərlərindən biridir. O, İdrak səltənəti yaratmış, ləyaqətin hüdu-dunu genişləndirmişdir. O, insan olmaqdan daha böyük idi, o, Ali Varlığın bir aləti idi. O, taxt-tac və hakimiyyət qarşısında üzüqoylu yıxılmış xalqları görmüş və cürət edib onlara: «Ayağa qalxın!» – demişdir. O, xalqlara xoş bir xəbər – Bərabərlik və Qardaşlıq xəbəri verməyə cürət etmişdir. O, Allahın özü kimi, odlü sözləri insanların qəlbinə təlqin etmiş və onadək heç kəsin görə bilmədiyi bir işi görmüşdür, xalqlar üsyan etmişdir.

Fernandin canından üşütmə keçdi. Bu zəhmli Robespyer Jan-Jaka məxsus olan bütün incəlikləri bilirdi və Fernandin zənnincə, guya, yalnız onun özünün, Fernandin bildiklərini də bilirdi. «Allahın özü kimi». Robespyer bilirdi ki, ağılsızlığa keçən ümitsizliyin son həddinə çatdıqda Jan-Jak allahın özü kimi heç bir sarsıntıya məruz qalmırdı.

Amma Robespyer yalnız Allaha çevirdiyi Jan-Jakı götürdü, o, insan olmaq ləyaqəti ilə fəxr edən bu insanda heç bir insani xüsusiyyət görmək istəmirdi.

– Jan-Jak da Sokrat kimi, fəlsəfəni göylərdən yerə, hər bir şəhərə, hər evə endirdi, – Robespyer bəyan edir və onun gur, cingiltili səsi nəhəng zəlin ən uzaq yerlərinə çatırdı. – Jan-Jak insanları öz həyatları, dövlət, habelə cəmiyyət, hüquq və hüquqsuzluq, xeyir və şər haqqında düşünməyə məcbur etdi. O, bizi öyrədirdi ki, keçmişdən möhkəm yapışib qalmayaq, daim gələcəyə baxaq.

Bunlar yaxşı sözlər idi, Fernandi Robespyerdən ayıran cəhətlər olmasına baxmayaraq, onların bir təlimi, bir etiqadları, bir məqsədləri var idi.

Robespyer sözünü qurtardı. Tabutu katafalkdan götürüb bir neçə addım aralı olan məqbərəyə apardılar.

Fernand bir anlığa xəyalında tabuta qoyulmuş və giç-gahı dağılmış meyit gördü. O, Yay evindəki çarpayını, onun üstünə uzanmış, sifətində laxtalanmış qan olan Jan-Jakı gördü. Ölü isə canlandı. Fernand Jan-Jakı onların çox sevdiyi talada masa arxasında oturub Tereza ilə sakitcə söhbət etdiyini, «İnsan mərhəmətlidir» – dedikdə inamla gülümsəyən sifətini gördü; Fernand həmçinin özünü dünyaya gəlmiş Birinci və Sonuncu bəni-insan elan edən divanənin gözlərini gördü.

Budur, içərisində Jan-Jakın nəşi olan tabutu sərdabəyə apardılar. Bu an, kortəbii olaraq, sanki, əvvəlcədən danışılmış kimi bütün zal bir ağızdan «Marselyeza» oxumağa başladı: «*Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons!*» – «Ey vətəndaşlar! Silaha sarılın! Bölük bölüyə sıx dayanın!» Sonra «*Marchons, marchons!*» – «İrəli, irəli!»

464

Mahnı nəhəng binada oxunur, orada özünə yer tapa bilməyərək divarlardan, pəncərələrdən süzülüb binanın xaricinə çıxır, hər tərəfdə səslənirdi, sanki, bütün Paris, bütün Fransa cəsur mahnılardan biri olan Marselyezanı oxuyurdu.

«Marselyeza»nın qüvvətli səsi, irəlidə tabut aparan matəm dəstəsinin görkəmi Fernandı xəyaldan ayırdı. O hiss etdi ki, nəhəng səadət axınında onun «mənliliyi» ümumi çoxşunluqda əriyib həll olur. O artıq kənar adam deyildi, onunla birlikdə oxuyanlar arasına qayıtmışdı. Onu əhatə edən hər bir şey ona təlqin olmuşdu, Fernand bütöv bir vahidin canlı bir hissəsi idi; o, özündən də böyük idi, o – xalq idi.

«Ey vətəndaşlar! Silaha sarılın! Bölük bölüyə sıx dayanın! İrəli! İrəli! İrəli!» – onun bütün varlığı, onun ətrafındakılar oxuyur, bu səslər hər tərəfdən onu çulğalayır.

Tabut son dəfə, açılmış məqbərənin üstündə göründü. Mahnı kəsildi.

Qəflətən yaranmış sakitlik Fernandı tilsim aləmindən ayırdı. Jan-Jakın yeni döyüşkən şagirdlərinin – qaşqabaqlı, həzzlə etiqaq göstərən təəssübçülərin nələr törətdikləri ona çox ağır gəldi. Onlar Jan-Jakın təlimindən nə qədər də uzaqlaşmışlar! Lakin Fernandı təqib edən acı fikirlər

yalnız bir anlığa davam etdi. «*Marchons quand meme!*»¹ – o fikirləşdi. Az qala, Fernand davam edən sakitliyə: «Heç bir şeyə baxmayaraq, irəli!» – deyər qışqıracaqdı.

Fernandı bürüyən xoş xəyallar uzun müddətə onu tərk etmədi: bu xəyal qanunauyğun bir şəkildə əzəmətlə «Yeni Eloiza»dan «Marselyeza»ya qədər, Uca Qovaqlar adasındakı sadə, sevgi ilə qulluq edilmiş adı qəbirdən Panteondakı məqbərəyə qədər bir dövrü əhatə edirdi. Fernand Jan-Jakın zəngin mənəviyyatının necə coşduğunu hiss edirdi, hiss edirdi ki, ağılın gətirdiyi bütün dəlillərə baxmayaraq, onun idrakı öz doğruluğunu saxlayır. Fernand öz taleyinin mənasını gördü. Jan-Jakın adı, təvazökar tələbəsi olan Fernand onun üçün hazırlanmış bütün diləklərinin yerinə yetirildiyi anları anlamaqdan ötrü məyusluqdan və şübhələrdən doğan məşəqqətlərə bu qədər dözmüşdür. Əgər onun həyatında bu andan başqa digər bir şey olmasaydı, yaşamağa dəyərdi.

Tabut yavaş-yavaş enirdi. Getdikcə dərinə. Daha dərinə. Zülmət onu öz ağışuna aldı.

Lakin mahnı yenidən gurladı. «İrəli! İrəli!» deyər mahnı çağırırdı, bu arada unudulmuş və unudulmaz Jan-Jak məqbərənin içərisində yox olaraq öz şöhrəti arasında itib getdi.

¹ «Heç bir şeyə baxmayaraq, irəli!»

LAUTENZAK QARDAŞLARI

(roman)

LAUTENZAK QARDAŞLARI

(roman)

BİRİNCİ HİSSƏ

Münhen

468

1931-ci il may ayının ilk çərşənbəsində öncəgörən Oskar Lautenzak dostu Aloys Prannerin Münhendəki mənzilində kədərli oturmuşdu. Deməli, yenə də burada lövbər salmışdı! Deməli, yenə gəlib dostuna sığınmışdı!

Paltosunu necə gəldi stullardan birinin başına keçirib. Stolun üstündə qəhvəyi rəngli qalın kağıza bükülmüş bağlama var. Dərisi sürtülmüş çamadan da başqa vacib əşyalarla birlikdə otağın ortasına atılıb. Cibindəsə Oskar Lautenzakı burada sığınacaq axtarmağa məcbur edən haqq-hesab kağızı yatır: Rumfordstrassedəki iki otağa görə frau Lexnerə yüz otuz dörd mark borcludur; hələ də verə bilmir.

Beləcə, kədərli-kədərli divana çöküb. Alnına qədər sıx tük basmış ətli sifəti narazılıq dumanına bürünüb, qalın dodaqları bir-birinə sıxılıb, sıx, qara qaşlarının altından baxan sürməyi qaynar gözlərindən qəzəb yağır. Evdəki cansıxıcı rahatlığa, içərini dolduran güləruz may günəşinə fikir vermir...

Bəsirətli Oskar Lautenzakın bu kədəri səbəbsiz deyil. Qırx iki yaşına çatıb və qəlbindəki arzulardan da heç vaxt belə uzaq olmayıb. Müharibə, inflyasiya qurtarandan bəri heç kəs onun sənəti ilə maraqlanmayıb. Düz yeddi ildir ki, işi düz gətirmir. Vəziyyət o yerə çatıb ki, bazar meydanlarında qurulmuş balaqanlarda öz bacarığını qara camaata göstərir, onlar da Oskarı ələ salırlar. Düzdür, sonralar heykəltəraş Tirşenroyt gəlib onu apardı, böyük bir

çətinlikdən qurtardı, ancaq bununla belə, yenə də sehrbaz Aloys Prannerə qısılib və dostunun da üzdən səmimi görünən pisniyyət, işgilli sözlərinə qulaq asmaq ürəyincə deyil. Gərək gedib o qarıyaca sığınaydı...

Qarı, yəni heykəltəraş Anna Tirşenroyt elə-belə adam deyil; Aloys kimi artist deyil, ölkənin ən yaxşı heykəltəraşındır. Heç Aloys tək də ucuz, işgilli sözlərlə onun acınacaqlı vəziyyətini tez-tez başına qaxmır. Ancaq çox güman ki, əvəzində onun amansız ciddiliyinə tab gətirməzdi. Qarının ciddi sifətini, inadkar baxışlarını görəndə kimi qarşısında duran vəzifəni xatırlayır: mütləq o, maskaya yaraşmalıdır. Yox, nə fərqi var: ya belə oldu, ya da elə...

Fısıldaya-fısıldaya qalxıb bağlamamı açır. Sifətinin tunc əksidir, Tirşenroytun düzəltdiyi maskadır. Gedib dostunun təsərrüfat işlərinə baxan qoca, deyingən Katidən çəkilir, mismar istəyir. Qarı da böyük bir minnətlə maskanı divara vurmağa icazə verir. Sonra düməğ, incə, koppuş əli ilə metal maskanı ehməlcə, daha doğrusu, nəvəzislə sığallayır. Bu maskaya baxmasa, yaşaya bilməz. Aloysun öz yataq otağında asdığı o ucuz, tökmə maska bunun yanında heç nədir.

Bir neçə addım geri çəkilir. Həmin maskaya min yol tamaşa eləyib. Amma indi elə baxır ki, sanki, ilk dəfə görür. Gələcək nəsil onun başına gələnləri bu maskadan biləcək. İndiki nəsil bilmək istəmirsə, öz günahıdır. Rüsəvayılığa bax: belə istedad sahibi olasan və özün də evdən qaçaq düşsən ki, sahibənin gözünə görünməyəsən – yoxsa kirayə puluna görə haray-həşir qoparacaq. Ancaq bunun üçün Oskar yox, qoy zəmanə utansın.

Dostları deyir ki, Oskarın başı Sezarın başına oxşayır. Lakin düşmənlərinə elə gəlir ki, əsl hoqqabaz başıdır. Özü isə inanır ki, Anna Tirşenroytun maskada təsvir etdiyi kədər işartısı onda var. Əlbəttə, Oskarda adi, mənasız şeylər hələ çoxdur, ancaq hamısının kökünü kəsəcək. Həm özünə, həm də Tirşenroyta cürbəcür hoqqalardan əl çəkib, bütün gücünü xalis telepatiyaya sərf edəcəyinə söz verdiyi gündən bu yolda xeyli irəliləmişdi. İndi bir ildən də artıq idi, andına sadıq qalırdı. Dözəcək! Maskasına yaraşacaq!

Bunu çox adam ondan gözləyir. Özü də həmin adamlar yalnız müxtəlif şəhərlərdə çox asanlıqla toruna saldıqı

cürbəcür qadınlar deyildi. Belə vurğunluq hələ heç nəyi sübut etmirdi. Əsas məsələ budur ki, qardaşı Hansl da ona inanır. O, çox sərt adamdır: asanlıqla yola gələn deyil. Hələ sehrbaz dostu da inanır. Aloysun özü də ağıllı, hər şeyə şübhə ilə yanaşan adamdır. Ən başlıcası isə qoca Tirşenroyt – o heykəltəraş da Oskara böyük ümid bəsləyir.

Qarı həmin ümidi özünün yaratdığı maskada ifadə edib. Əslində, bu maska Oskarın daxili aləminin əksidir. Kim istəsə, onda belə bir yaradıcı təfəkkürün olduğunu görə bilər. Əlbəttə, bununla o, azacıq da olsa, miskin telepatiyanı nəzərdə tutmur. Əlbəttə, burada üzə çıxan yalnız və yalnız qəlbinin dərinliklərində axan böyük çayın sonu, kədər dolu sızıqsıdır. Çünki bütün sənət növlərinin çeşməsi olan həmin nəhr Oskarın içindən axır, görünür. Oskarda intuisiya, iblis xisləti, filosof Kasnerin «fizioqonomik duyğu» adlandırdığı qabiliyyət var. Əlbəttə, hər hansı bir səfeh tamaşaçının başa düşə biləcəyi sənət əsərində bu cür sehrli istedad üzə çıxmır, görünür. Bəlkə, Sokrat özündən sonra belə bir «əsər» qoyub gedib? Xeyr, onda yalnız iblis xislətinin özü olub, şəkli yox...

470

Oskara bircə qıgılcım bəsdir: içində közərən kimi aldığı ləzzəti bu dünyada heç nə ilə müqayisə etmək olmaz. Qadınla yatmaq bunun yanında cüzi, mənasız bir nəşədir. Uğur da, şöhrət də, məhəbbət də havayı şeydir. Yaradıcı təfəkkürü olmayan adam belə səadətın dadını heç vaxt bilməz. Bundan əlavə, özünü zahiri müvəffəqiyyətə də məcbur edəcək. Axı həmişə vəziyyəti pisləşdikcə arzuları çoxalmış, acgözləşmiş və hamısı da həyata keçmişdi. Gəncliyində, vətəni Bavariyanın balaca Deqqenburq şəhərindəki realni gimnaziyada oxuyanda bu şəhəri fəth eləmək istəmişdi. Sonra iki il sinifdə qaldığı üçün məktəbdən qovulanda and içmişdi ki, Münheni fəth edəcək. İndi Münheni fəth eləyib onu təzədən itirdiyi və gəlib burada qərar tutduğu üçün özünə söz verirdi ki, Berlini, Reyxi fəth eləməyincə dinclik tapmayacaq. Dəqiq bilir ki, Aloys Praner bu haqda nə qədər tikanlı danışsa da, Oskar təzədən yüksələcək. Dışlərini bir-birinə sıxaraq öz-özünə pıçıldaıyır: «Bu, mənim qəti qərarımdır!» Alışb-yanan sürməyi gözləri tunc maskanı deşir. Minnət, dilək, hədə dolu baxışlarını ondan ayıra bilmir. Çox əcaib, lap

maskaya oxşayan bir görkəm alır. Uzun-uzadı özünə də, qarşısındakı maskaya da iradəsinin necə möhkəm olduğunu göstərmək istəyir.

Sonra yorularaq təbəssümlə gerçəkliyə – adına Kaqlistro¹ dedikləri sehrbaz Aloys Prannerin meşşan ab-havali yemək otağına qayıdır.

Aloys Prannersə həmin günün səhəri çörəyini yeyə-yeyə dostunu gözləyirdi. Dünən axşam tamaşadan gec qayıtmış, Oskar isə onu gözləməyib yatmışdı.

Aloys ucaboy, sümüklü adam idi, iri daz kəlləsi, batıq gözləri, enli alnı vardı. Əyri burnu az qalırdı boşqaba girsin. Ağızını marçıldada-marçıldada ləzzətlə yeyirdi. Kefi yox idi. Ona qulluq edən qoca Kati hərdən otağa girib-çıxır və bilirdi ki, Aloys heç vaxt deyilməyəcək. Heyif ki, cənab Pranner öz ürək dostu cənab Lautenzakın – bu sırtığın, yelbeyinin, sərgərdanın, bədbəxtin gəlişinə sevinir...

Kati haqlıdır: cənab Pranner Oskarın gəlişinə sevinirdi. İndi iri, ağı, arıq, cəld əlləri ilə çörəyin üstünə gah qaxax edilmiş donuz budu, gah da pendir qoya-qoya amansız nəşə ilə dostunu cinləndirmək üçün tikanlı sözlər axtarırdı.

İkisi də – yəni Kaqlistro adlanan sehrbaz Pranner də, ürəkləri oxuyan Lautenzak da bir-birinə tən gəlirdi. Oskar axmaq, tənbellər tənbelli, lovğa, yalançı, iddialı, etibarsız adamdır, nə cür alçaqlıq desən, ondan gözləmək olardı. Amma kişidə nəşə bir qeyri-adilik, qılgılcım da vardı. Aloys həyatını Oskarsız təsəvvür edə bilməzdi.

Oskarla on altı il əvvəl, müharibənin ikinci ilində Şərq cəbhəsində tanış olmuşdu. Elə ilk baxışdan Oskar onu ovsunlamış və sonralar həmin ovsundan özünün də xoşu gəlməyə başlamışdı. Aloys onda rabitə bölməsində yefreytor idi və batalyona gələn məktubları senzuradan keçirirdi. Onları oxuya-oxuya vətənlərində baş verən bəzi hadisələri məktub sahiblərindən əvvəl bilirdi. Həmin vaxt Oskar ona maraqlı bir təklif elədi: Aloys içərisində təzə xəbər olan məktubları bir az gecikdirsən. Oskar da bundan istifadə eləyib həmin yenilikləri onların sahibinə çatdırsın və hamı da görsün ki, o, hər şeyi əvvəlcədən duyur. Bu işin gətirəcəyi gəlirdən Aloysa da pay düşəcək. Aloys razılıq verdi,

¹ Kaqlistro – XVIII əsrdə İtaliyada: məzhəkəçi, cadugər

hər şey də yaxşı oldu. Çox gözəl işlədilər. Tezliklə Oskarın istedadı yuxarılara çatdı və hərbi dairələrin köməyi ilə arxa cəbhədə yardım kassalarının nəfinə tamaşalar göstərməyə başladılar. Dostları ön xətdə min cür əziyyətə qatlaşanda, qırılanda, onlar arxa cəbhədə kef çəkəndilər. Həmin gündən cinayət əlaqəsinə girə-girə, alçaqlıq eləyə-eləyə, biri digərini tərifləyə-tərifləyə bir-birinə bağlandılar.

Bu uzun dostluq illərində çox dalaşmışdılar. Lap axırıncı dəfə Oskar Varyete teatrından uzaqlaşanda savaşımışdılar və həmin gündən bəri bircə saat da dadlı-duzlu təhqirsiz keçinə bilmirdilər. Ancaq bu, ikisinə də lazım idi, ikisinə də xoş gəlirdi. Hətta Oskar indi gəlib yekəxana-yekəxana, lovğa-lovğa öz istedadından dəm vuran anda da Aloys yaxşı bilirdi ki, nə vaxtsa yenə səhnəyə qoşa çıxacaqlar, böyük-böyük sirk nömrələri göstərəcəklər.

472

Axır ki, Oskar gəlib çıxdı. Aloysun təsəvvür etdiyi kimi də özünü dartmağa başladı. Elə minnət qoydu ki, sanki, bura gəlməklə, onun çörəyini kəsməklə Aloysa böyük bir yaxşılıq eləyir. Bəli, Oskar bu gün, daha çox, həyasızlıq edirdi. Oturub, ev sahibinin ünvanına tikanlı sözlər yağdırıyağdırı onun pendirindən, qaxacından, «Quqelhopf» adlı yağlı qoğalından rahatca yeyirdi.

Məlum şeydir ki, Aloys axırda lap hirsəndi, bilə-bilə dostunu qıcıqlandıran bir söhbətə başladı. Asta-asta, özünü yalandan canıyanan göstərə-göstərə soruşdu:

– Qardaşından xəbər var?

Əslində, Oskarın bu istəkli qardaşından cənab Pranerin lap zəhləsi gedirdi. Oskarda, heç olmasa, nəşə bir cazibədarlıq vardı. Hansl Lautenzak isə eybəcərin, əclafın biri idi: əsl caniyə oxşayırdı. Həddən artıq hiyləgər olduğu üçün boynuna nəşə qoymaq mümkün deyildi. Ancaq bu dəfə bərk ilişmişdi. Berlində Frans Vitke adlı bir nəfər öldürülmüşdü və o dəqiqə də bilinmişdi ki, bunu Hansqeorq Lautenzak eləyib. Lakin buna baxmayaraq, Hansl hər şeyi boynundan atmağa çalışır və deyirdi ki, hamısı siyasi fırıldaqdır. Guya, siyasi rəqibi hücum edibmiş və buna görə də məcburiyyət qarşısında qalıb, güllə ilə vurub. O, böyük bir siyasi partiyaya – milli sosialistlərə, nasistlərə qoşulmuşdu. Həmin dolaşq işdə Hansla kömək eləyən də onlar idi. Ancaq deyəsən, bu dəfə bir şey çıxmırdı, çünki bərk iliş-

mişdi. Ona maneçilik törətdiyi üçün Vitkeni Karfunkel-Lissi adlı şübhəli bir qadına görə öldürməkdə ittiham olunurdu. Hər halda, belə bir rüsvayçı işdə dolaşmışdı və Berlində istintaq altında yatırdı. İndi onun ölüm-dirim məsələsi həll olunurdu və Aloys Pranner də yaxşı bilirdi ki, qardaşından danışanda Oskarın yaralı yerinə toxunur.

Oskarın təkəbbürlü sifətindəki qətiyyət, razılıq ifadəsi o dəqiqə yoxa çıxdı.

– On dörd gündür Hansldan xəbərim yoxdur, – öləri cavab verdi. – Ancaq axırıncı məktubu ümidverici idi.

Lakin Aloys da bu tikanlı mövzunu belə tez qurtarmaq istəmirdi.

– Şəxsən mən onun yerinə olmaq istəməzdim, – saxta canıyananlıqla dilləndi və axırıncı buyuzşəkili kökəni qəhvəyə batırdı; axı bu arıq adam istədiyi qədər yeyər və əziyyət də çəkməzdi.

Oskar qəzəblə dostuna qulaq asırdı. Ağıllı danışdı, söz ola bilməzdi. Ancaq nə vaxtsa bu mövzu da tükənəcək. Ancaq nə vaxtsa, bəlkə də, lap tezliklə Aloys yenə ləliməyə, minnət eləməyə başlayacaq ki, dostu Varyeteyə qayıtsın. Oskar da onun Hansl haqqında dediklərinin əvəzini bircə-bircə qaytaracaq.

– Bilirəm, Oskar, – Aloys ani sükutdan sonra uzunsov, daz və çox da qəribə tərzdə kədərli görünən başını azacıq irəli əyərək dilləndi, – belə söhbətlərdən xoşun gəlmir, ancaq gec-tez bu barədə sənənlə danışmalıyam.

Sonra da köhnə giley-güzar başladı: Oskar istəsə, dilənçi kökündə yaşamaz. Axı nə üçün Varyeteyə qayıtmır? Axı nə üçün onunla – yəni Aloysla birlikdə tamaşa hazırlamır? Oskar çoxdan gözlədiyi bu bal kimi şirin sözləri ləzzətlə içinə çəkdi. Axı Aloys da təsdiq eləyirdi ki, belə çətin vəziyyətdə inadkarlıq etmək – istedad naminə özünü qurban vermək deməkdi. Bu sözlər Oskarın çox xoşuna gəldi və dostunu axıracan dinlədi. Yalnız Aloys sözünü qurtarandan sonra buz kimi soyuq, kinayəli bir nəzakətlə gələcək planlarından danışdı. Dedi ki, ona vergi verilib, hoqqabazlıq isə istedadını korlayır. Sonra da yaradıcı təfəkkürün sirlərindən söz açdı.

Aloys irişdi. Bu, əvvəlcə hiss olunmadı, ancaq yumru dodaqları getdikcə daha çox aralandı və uzunsov ağızındakı sümük və qızıl dişlərin hamısı göründü.

Bu irişməyin cavabında Oskar da lovğa-lovğa dedi ki, Aloysun onunla nə üçün tamaşa hazırlamaq istədiyini yaxşı başa düşür. Belə bir tamaşa Aloys üçün mənəvi aləmə çıxır açar. Onsuz – yəni Oskarsız heç vaxt yaxşı bir kloun olmaqdan irəli gedə bilməz.

Aloys da kefini pozmayıb dedi ki, bu kloun olmasaydı, Oskar başladığı təhlükəli oyunu çoxdan uduzardı.

Xeyli mübahisə elədilər, bütün eyiblərini açıb tökdülər və bundan da xüsusi zövq aldılar. Ancaq bir-birinə təzə heç nə deyə bilmədilər. Belə mübahisələri çox eləmişdilər və bir-birinin cikinə-bikinə yaxşı bələd idilər.

Axırda yorulub, dinməz-söyləməz maskanın qabağına gəldilər. Oskar onu həmişə öz imkanlarından yüksəklərə səsləyən əksə kinli-kinli baxdı. Eyni zamanda da, belə böyük bir vəzifənin məhz onun üzərinə düşməsi ilə fəxr elədi. Aloys isə ürəyində bu əclafın təslim olmasını, onunla birlikdə tamaşa hazırlamağa razılıq verməsini arzulaya-arzulaya sevindi ki, nə yaxşı Oskar inadından dönmədi, «vergi»sinin sirrini açmadı və beləliklə də, dostunu yenə də valeh etdi.

Axırda əldən düşüb, bu sonsuz mübahisələrinə nöqtə qoydular. Vaxt ötmüş olsa da, səhər yeməyinin çoxu hələ də stolun üstündə qalmışdı. Qərara gəldilər ki, bir az gəzsinlər, nahara kimi iştahaları açılsın.

Heykəltəraş Anna Tırşenroyt saata baxdı. Ona üç dəqiqə qalırdı. Oskara xəbər göndərmişdi ki, saat onda gəlsin, sözü var. Eşidəndə ki Oskar borclarına görə yenə də evdən qovulub, Prannerin yanına qaçıb, onun üçün təzə bir iş tapmışdı. İndi Oskarla həmin iş barədə danışmaq istəyirdi.

Anna Tırşenroyt kresloya çökmüşdü. Yastı burnu, qonur, azacıq da qüssəli görünən gözləri vardı. Bir vaxtlar qıpqırmızı olan saçları indi tamam ağarmışdı. Enli sifəti çox qayğılı görünürdü. Yaşı hələ altmışa çatmamışdı. Adətən, belə vaxtlarda deyirlər ki, yaradıcılığının çiçəklənən çağıdır. Ah, onların çox şeydən xəbəri yoxdur: Anna artıq qocalmış, həyatı keçmişdə qalmışdı. Özü də çox sərt həyat olmuşdu. Həm özü, həm də başqaları ilə mübarizə aparmışdı. Özü üçün də çətin olmuşdu, başqaları üçün də... Axır ki, istədiyini yaratmış və bir də oğlu kimi sevdiyi

Oskar tapmışdı... Bu Oskar da dayaz boşqaba oxşayırdı: heç bilmirdin içinə yığdığın qalacaq, ya töküləcək...

Otağı dolduran gur işıqda qəmli sifətinin kəskin, sərt qırıqları aydınca görünürdü. Evi dövrəyə almış balaca bağıın ağacları pəncərədən içəri boylanırdı. Şüşəli qapılardan biri artırmaya açılırdı. Artırmadan o yana sakit çəmənlik uzanırdı. Həmin çəmənlikdə koma-koma kollar, ağaclar vardı və bunlardan o yanda da balaca çay axırdı. Şəhərin düz ortasında adam özünü kənddəki kimi hiss edirdi. Burada şəhər nəfəsi duyulmurdu.

On birə səkkiz dəqiqə işləyirdi. Anna Tırşenroyt hələ də oturub gözləyirdi. Əsasını kresloya söykəmişdi. Özü isə bir az qabağa əyilərək süst düşüb qalmışdı. Adətən, tutduğu işin yaxşı, ya pis olduğunu dəqiq bilərdi. Ancaq bu dəfə Oskar üçün gördüyü işin düz, ya səhv olduğunu bilmirdi. Mübahisələri son həddə çatanda professor Ravliçək rişxəndlə, bir az da mərhəmətlə gülümsəmişdi. Bu Ravliçək dəhşətli dərəcədə ağıllı adam idi...

Oskar gəlib çıxdı. Şişman sifətinə, qalın, qara qaşlarının altından boylanan sərt baxışlı mavi gözlərinə təmkin, laqeydlik ifadəsi verməyə çalışdı. Qadın onun köməyinə gəldi, bacardığı qədər özünü tox tutub dedi:

– Axır ki, gəlib çıxdın.

Ancaq Oskar özünü dərstdən qaçmış uşaq kimi hiss edirdi. Qarı nə üçün onun deyil, məhz Aloysun yanına getdiyini soruşsaydı, cavab tapa bilməzdi. Elə bil, pis iş tutmuş uşaq idi, atasının hüzurunda dayanıb, onun sərt danlağından, qırmızıya çalan lopa bığından, çəliyindən qorxurdu.

– Professor Ravliçəklə danışmışam... – frau Tırşenroyt, nəhayət, dilləndi. – Səni ayda iki yüz əlli mark məvaciblə işə götürməyə razıdır.

Qadın çətin nəfəs alırdı. Oskar bilmirdi bunu astma xəstəliyinin ayağına yazsın, yoxsa eşitdiyi xəbərin... Professor Ravliçək «Psixologiya cəmiyyəti»nin prezidenti idi. Çox tanınmış cəmiyyət idi, orada işləməyə dəyərdi. Belə bir iş barədə çox danışmışdılar. Ancaq son dərəcə çətin, dəqiq adam olan Ravliçək yola gəlməmişdi. Çünki Oskar o qədər də xoşlamırdı. Əgər Anna Tırşenroyt professorun razılığını almışdisa, deməli, burada nəşə vardı. İki yüz əlli mark

yüksək donluq idi, çünki Oskar «Psixologiya cəmiyyəti»nə həftədə üçcə dəfə lazım olacaqdı. Əgər bu iş baş tutsa, daha evdən qovulmaq təhlükəsi olmayacaq, Tirşenroytun, Aloysun təhqir dolu asılılığından canı qurtaracaqdı.

– Əlbəttə, – frau Tirşenroyt xırdalamağa başladı, – gərək istədikləri vaxt «psixoloq»ların hüzuruna gedəsən. Ravliçek sənin hərdən müxtəlif cəmiyyətlərdə pulsuz təcürübələr keçirməyinə etiraz etmir. Ancaq istəmir ki, telepatiya ilə maddi gəlirə görə məşğul olasan. Qorxur ki, özü demiş, sənin sadələvhlüyün təcürübələrdən alınan fərziyəyə zıyan vurur.

«Aha, – Oskar ürəyindən keçirdi, – qara qızın dərdi varmı!»

Buna qol qoysa, deməli, Aloysun qurduğu planların hamısı puça çıxacaq. Onda pul da, şöhrət də, sensasiyalı müvəffəqiyyət də, vəcdə gələn tamaşaçı da gedəcək işinin arxasınca, – uzaq başı, ildə dörd dəfə elmi jurnallarda adı çıxacaq, beş-on alimdən başqa heç kəs onun istedadından xəbər tutmayacaq...

– Daha heç kimdən asılı olmayacağınsan, – Tirşenroyt boğuş bir səslə, ağır-ağır davam etdi. – Kitabını da yazıb qurtaracağınsan. Ad günündə bağışladığın memorandum bu yaxınlarda yenə əlimə keçmişdi. Çox yaxşı, qiymətli kitab ola bilər.

Qarı, sanki, özü ilə danışır, ona tərəf heç baxmırdı.

«Telepatiyanın imkan və hüdudları!» – bu gurultulu ad nə qədər xoşuna gəlsə də, indiki vəziyyətdə həmin kitabı xatırlamaq heç ürəyincə deyildi. Çünki nə barədəsə qəti hökm verməyi xoşlamırdı. Ancaq qadının təhriki ilə bu memorandumda bəzi aydın tezislər irəli sürmüşdü. Yazmışdı ki, əsl telepat başqalarının fikrini, bir qayda olaraq, ehtimal olunandan da dəqiq, düzgün oxuyar. Bu qabiliyyət, adətən, xüsusi tələqin etmək bacarığı ilə bağlı olur. Ona görə də fikirləri yaxşı oxuyan adam, demək olar ki, həmişə yaxşı hipnozçudur. Belə qabiliyyəti ölümlərin ruhunu dindirmək, gələcəkdən xəbər vermək və s. bacarığı ilə bağlamaq, əslində, bayağı bir xurafatdır. Kim desə ki bu cür işlər əlindən gəlir, deməli, fırıldaqçısıdır.

Bütün bunlar Oskarın hazırkı vəziyyətdə xatırlamaq istəmədiyi tezislər idi. Qəlbi şirin xəyallarla dolu idi. Aloysla

söhbəti onları daha da alovlandırmışdı. Vəcdə gələrək dəniz kimi kükrəyən sifətlər, dalğa-dalğa üzünə vuran alqışlar hələ də gözlərinin önündən çəkilməmişdi. İndisə belə şirin xəyallardan birdəfəlik əl çəkib, professor Ravliçekin təklifini qəbul etməlidir. Ancaq həmin müqavilənin vəd etdiyi həyat da əsl həyatdır. Axır ki, özünü bütövlükdə şəxsiyyətinin, istedadının inkişafına həsr edə biləcək...

– Təşəkkür edirəm, frau Tırşenroyt... – Öz səsinə eşidir. Qadının əlini sıxır. Tırşenroytun mahir heykəltəraş gözləri diqqətlə onun əlini sıxan barmaqlara baxır, onlardan ayrıla bilmir. Oskarın sifətini necə təsvir edibse, əlini də eləcə təsvir edib: dümağ, cəld, koppuş, kobud, zorba bir əl...

Həmin anda Oskarın bir fikir yerindən oynatdı: bu qadın bir neçə dəfə onun üçün belə çətin, ağır işlər görmüşdü!

– Yəqin ki, professor Ravliçeki yola gətirmək o qədər də asan olmadı? – soruşdu.

– Asan olmadı... – Tırşenroyt ona baxmadan cavab verdi.

– Əvəzində nə verməli oldunuz? – birdən-birə soruşdu. Öz qiymətini bilmək istəyirdi.

– «Filosof»u! – Tırşenroyt da eyni səmimiyyətlə cavab verdi.

Oskar «Filosof»un dayandığı yerə baxdı. İçəri girən kimi otaqdakı dəyişikliyi hiss etmişdi. Bəli, həmin dəyişikliyi yaradan boş qalmış kürsü idi. «Filosof» balaca bir tunc büst idi. Onu almaq istəyən tapılmış, ancaq Tırşenroyt çox sevdiyi üçün həmin əsərdən ayrılmaq istəməmişdi. Oskara elə gəldi ki, kürsünün üzərindəki bomboş havada «Filosof»un cizgiləri görünür. Bir az da zənlə baxdı: yox, bomboş hava idi...

– Ravliçek büstə nə qədər verdi? – Oskarın yumşaq, titrək tenor səsi çox boğuş çıxıdı.

– Çox verənlər də vardı, – Tırşenroytun cavabı ikibaşlı oldu. Ancaq tezcə də əlavə etdi: – O da pis vermədi.

Anna Tırşenroyt xəsis deyildi. Oskar özü də çox vaxt bunun şahidi olmuşdu. Əlbəttə, Oskara üç-dörd il işsiz qalıb dolanmaq üçün müəyyən məbləğdə pul vermək onun əlində heç nədir. Ancaq son dərəcə ciddi, tədbirli qadındır. Fikirləşir ki, bunun Oskara xeyri olmaz. Heç vaxt belə asan yol seçməz. Bu cür eləməkdənsə, Oskara iş

tapır və həmin işi tapmaq üçün də çox çətin, dolayı yolla gedir: büstdən əl çəkir...

Anna Tirşenroytun onu belə yüksək qiymətləndirməsi Oskarın qəlbini rıqqətə gətirdi. Qadına da, özünə də mütləq sübut edəcək ki, həmin qiymətə layıqdır. Bir halda ki bütün gücünü istedadına həsr etmək imkanı qazanıb, deməli, maskaya yaraşacaq! Kitabı yazıb qurtaracaq. O, bircə dəfə baş verən, özü də yalnız Oskarın duyduğu şeyi yazacaq: «Telepatiyanın imkan və hüdudları»...

Bu ciddi, qəti qərarı qəbul edəndən sonra utanmağı buraxıb, Ravliçeklə müqavilə bağlayana qədər Anna Tirşenroytdan borc istədi. Dedi ki, ilk bir ayın məvacibi həcmində – yəni iki yüz əlli mark versə, Aloys Prannerlə birgə yaşamaq əzabından xilas olar: Rumfordstrassedəki sakit daxmasına qayıdar.

Frau Tirşenroyt pulu verdi.

478

Oskar Qabelsberqerştrasseyə gəldi. Harayasa getmiş Aloysu gözləmədən şeylərini yığışdırdı, köhnə mənzilinə qayıtdı. Sahibəsi frau Lexner haray-həşirlə qabağına çıxıb dedi ki, kirədən qalan borcu ödəməyincə, onu içəri buraxan deyil. Pulları çıxarıb təkəbbürlə ona uzatdı. Sonra özündənrazi halda hücrəsinə keçib rahatlandı. «Psixoloq»larla müqavilə bağlayandan sonra, bir neçə il də burada özü üçün yaşaya bilərdi...

Didilmiş dəri çamadanı açıb, qayıtdığı pal-paltarı dolaba yığdı. Əvvəlcə ipək qasıqlı bənövşəyi ev xalatını və onunla həmrəng olan başmaqları çıxardı. Bunları ona dərzisi Alma bağışlamışdı. Alma onun rəfiqələri içində ən sədaqətlisi idi. Halbuki Oskar ona qarşı çox da diqqətli olmamışdı. Sonra Svedenborqun¹ bircildliyini kitabların arasına qoydu. Onu özü ilə Aloysgilə aparmış, ancaq üzünü də açmamışdı. Lap axırdasa qəhvəyi rəngli qalın kağızı açıb, içindəki maskanı köhnə yerinə asdı. Divardakı qara ləkənin üstü örtüldü.

Bütün bu işləri görüb qurtarandan sonra kresloya çökdü, xəyalən öz keçmiş hücrəsinə isnişməyə başladı. Ravliçeklə müqavilə bağlamaq niyyəti və bununla da zahiri

¹ Svedenborq, Emmanuel (1688–1772). – məşhur İsveç alimi və mistiki, okkultinist elmləri sahəsində bir sıra kitabların müəllifi

müvəffəqiyyət arzusundan əl çəkməsi sayəsində öz kiçik dünyasına təzədən sahib olmuşdu.

Otaq nə qədər miskin görünsə də, burada Oskarın varlığı aydınca hiss olunurdu. Elə biri yazı stolu! Stol Deq-qenburqdakı evlərindən miras qalmış və Oskar da onu indiyəcən qoruyub saxlamışdı. Nə vaxtsa həmin stolun arxasında atası – bələdiyyə idarəsinin katibi İqnats Lautenzak oturmuşdu. Onun arxasında otura-otura da balaca Oskarın qiymət vərəqinə baxmışdı. O vərəq ki, pis qiymətlər aldığı üçün Oskarın sinifdə qaldığını xəbər vermişdi. Sonra atası elə həmin stolun arxasından qalxıb, oğlunu yaxşıca kötəkləmişdi. Bir də divardakı şəkil! Naxışlı çərçivəyə alınmış bu oleqrafiyada çox gözəl, qədd-qamətli bir kişi – Bavariya kralı II Lüdviq gümüş zirehli paltarda təsvir olunmuşdu. Onun oturduğu qayıq qu quşu mavi suların üzü ilə harayasa dartıb aparırdı. Uşaq vaxtı bu şəkllə hökmlanlığın, şirin-şirin arzuların, gözəlliyin təcəssümü kimi baxar, onu öz ideali, həyat həvəsi hesab eləyərdi. Sonra da onun «Mən»inin xəyali ideyasını ifadə eləyən həmin maska gəlirdi. Söz vermişdi ki, mütləq bu maskaya yaraşsın.

Nəhayət, dördüncü divar gəlirdi ki, o da bomboş, bəzək-düzəksiz idi. Ancaq Oskarın daxili aləmi üçün bu boşluğun mənası heç də maskanın mənasından az deyildi. Əslində, həmin divarı xəyalında şəkilli bir xalça – divar xalçası ilə bəzəmişdi. Yeniyetmə çağlarında bir-iki dəfə Deq-qenburq şəhərinin ən varlı-hallı adamı, taxıl alverçisi Luiz Erentalgilə qonaq getmişdi. Balaca Fransiska Erental məktəbdən qayıdanda, yolun yarısını hərdən onunla gəlirdi və bu oğlanın bəzən qorxaq, bəzən də məğrur xasiyyəti ona xoş təsir bağışlayardı. Elə o zamanlar varlı Erentalın evində belə bir divar xalçası görmüşdü. Xalçanın üstündə at çapan bərbəzəkli xanımlar və cənablar təsvir olunmuşdu. Frau Erental bir dəfə sözarası özünü çəkə-çəkə demişdi: «Qədim flamand xalçasının əslidir!» Elə həmin gündən də bu divar xalçası yeniyetmə Oskarın beyninə zənginlik, müvəffəqiyyət rəmzi kimi həkk olunmuşdu. Daxilindən gələn bir səs deyirdi ki, o da nə vaxtsa öz otaqlarını belə dəbdəbəli bəzəyəcək. Əgər maska ona həmişə istedadının boynuna qoyduğu vəzifəni xatırladırsa, bu boş

divar da həmin vacib məqsədi Oskarın yadından çıxmağa qoymurdu.

Təzədən ələ keçirdiyi otağındakı kresloya çöküb fikrə gedəndə, Oskarı bu cür xəyallar, rəmlər öz qoynuna almışdı...

Professor Ravliçək çəhrayı rəngə çalan saqqallı sifəti içəri girən Oskara tərəf çevirdi, qalın şüşəli eynəyin arxasından parıldayan xırda gözləri ilə onu diqqətlə süzdü.

– Əyləşin! – dedi. Bu, xahişdən çox, əmrə bənzəyirdi.

Ravliçək ağzınacan kitabla dolu geniş, qaranlıq otağın ortasında oturmuşdu və güclə seçilirdi. Ayrı vaxt olsaydı, Oskar dikbaşlıq eləyib bu cırtanın özünü də, gülünc Bohemiya ləhcəsini də, mənasız, cəfəng boşboğazlığını da ələ salardı. Ancaq o bilirdi ki, ilk baxışdan iri kresloya yapışdırılmış kimi görünən bu gülünc kişi çox bıcı, amansız, qorxulu düşməndir. Əlbəttə, professor mühazirələrində, məqalələrində ona toxunmamışdı, ancaq bununla belə, Oskar hiss edirdi ki, Ravliçək yalnız onun istedadına deyil, ümumiyyətlə, bütün varlığına şübhə ilə yanaşır.

– Frau Tirşenroytun dediyinə görə, siz Varyete səhnəsinin şirnikdirici təkliflərini rədd etmişsiniz, – üzüntülü sükutdan sonra Ravliçək sözə başladı. – Mərhəba! Mərhəba!

Ancaq onun ciyiltili səsi, kinayəli baxışı bu tərifi istehzaya çevirdi.

Başqa vaxt olsaydı, Oskar dilini dinc saxlamazdı. Amma indi nə deyəcəyini bilmədi, yalnız zəhər tökülən qara qaşlarının altındakı qəzəb dolu sürməyi gözlərini ona zilləməklə kifayətləndi. Lakin bu, cırtdana təsir eləmədi. Eynəyinin qalın şüşələri qaranlıqda parıladı. Oskarın baxışlarına ötəri, iltifata oxşayan təbəssümlə cavab verdi. Bu, lal söhbət idi. Oskarın baxışları deyirdi: «Eybi yox, axırda özün etiraf edəcəksən ki, mən sənin düşündüyündən də çox şeyə qadirəm!» Öz növbəsində, cırtanın baxışları cavab verirdi: «Yaxşı, yaxşı, əzizim, sən nəyə qadir olub-olmadığını özüm bilirəm. Məni hərifləməyə çalışma. Sən çox kiçik, məhdud bir istisnasan».

Daha bu sükut dözülməz olanda, professor ucadan dedi:

– Varyeteyə getməməkdə düz eləyirsiniz, cənab Lautenzak. Əlbəttə, telepatiya çox maraqlı sahədir, ona

baxmaq hamıya xoş gəlir. Böyük tamaşaçı kütləsi qarşısında başqasının fikrini oxumaqla yaxşıca pul qazanmaq da olar. Ancaq həmin adam bununla öz qabiliyyətinə xələl gətirə bilər. Hər halda, mən özüm indiyəcən eləsinə rast gəlməmişəm ki, geniş tamaşaçı kütləsi qarşısında çıxış edərkən zahiri effekt arxasınca qaçmasın. Bu cür effekt arxasınca qaçmaq da telepatı tədricən təbiilikdən, sadelikdən uzaqlaşdırır. Bəs o necə telepatdır ki, «incəsənəti» satır, ona qəsd eləyir? Elə isə, onun fikirləri oxumasının nə mənası?

Professor elə öyüd-nəsihətlə danışırdı ki, deyərdin, qarşısındakı məktəb uşağıdır. Onun hər cümləsi töhmət kimi səslənir və Oskar da özünü alçalmış hesab edirdi. Ancaq bununla belə, həmin adamın cavabını verə bilmirdi. Ravliçek çox lovğa, qabağındanyeməz adam idi; höcətə düşüb iki dəfə işlədiyi kafedradan getmişdi. Ancaq hər halda, parapsixologiya ilə okkultizmin sərhədləndiyi mürəkkəb sahədə bir nömrəli mütəxəssis sayılırdı. Hətta Oskarın özü də onun gözəl ixtisasçı olduğunu dana bilməzdi.

Professor nazik əlləri ilə ağır kreslonun söykənəcəyindən yapışıb onu Oskara lap yaxın çəkdi; qonağına elə maraqla baxdı ki, deyərdin, qarşısındakı təcrübə üçün qoyulmuş adadovşanı, ya da hər hansı bir fenomendir. Oskara elə gəldi ki, onun baxışında rişxənd də var.

– Frau Tirşenroyt deyirdi ki, siz kitab yazmaq istəyirsiniz, – o, gülünc Bohemiya ləhcəsində sözə başladı. – Telepatların çoxu kitab yazıb, amma hamısı mənasız çıxıb. Əlbəttə, həmin cənablar başqalarının hiss və düşüncələrini bəzən oxuyurlar, ancaq deyəsən, özlərininkini təsadüfi hallarda duya bilirlər. Çox güman ki, bunun səbəbi telepatiya qabiliyyətinə malik olan adamların öz istedadlarını şişirtməyə meyil etməsindədir. Cənab Lautenzak, əgər siz bu yolla getməyib, hər şeyi olduğu kimi, bəzək-düzəksiz yazsanız, kitabınız oxucuya lazım olan şeyi verə bilər.

Telepatlara qarşı olan bu inamsızlıq Oskar üçün təzə deyildi. Professorun nəzəriyyəsinə görə, öncəgörmə qabiliyyəti həmin adamın üstünlüyü deyil, naqisliyidir. Onun fikrincə, bu qabiliyyət ilkin inkişaf dövrünün qalığı idi. Tənqidi baxışın, zəkanın hələ zəif inkişaf etdiyi dövrlərdən insana kor bağırısağa, rudimentar quyruğa oxşayan bir yığın

atavizm əlamətli lazımsız instinktlər, idrakın nəzarətində olmayan bir yığın duyğu qabiliyyəti miras qalıb. Professora görə, bəsirət sahibinin tənqidi düşüncə tərz, sadəcə, pile kimidir: onun zəkası instinktlərin hipertrofiyası qarşısında duruş gətirə bilmir.

Əlbəttə, belə bir nəzəriyyə sahibi ilə mübahisəyə girişmək mənasız idi. Ona görə də Oskar ümitsiz halda qaşlarını çatmaqla kifayətləndi və baxışlarını professordan ayırdı. Elə həmin anda da gözləri böyük otağın qaranlıq küncündəki tunc «Filosof» büstünə sataşdı. Bu lap əclaflıq idi! Bu lənətə gəlmiş professor indi burada oturub şəllənir, onu lağa qoyur. Ancaq məhz Oskarın sayəsində həmin büstü ələ keçirmişdi. Hirsindən Oskara hazırcavablıq gəldi, nəzakət dolu istehza ilə dedi:

– Kiməsə ayda iki yüz əlli mark vermək niyyətinə düşən bir adam öz fikrini, nəzakətsizlik də olsa, başqasının beyinə yeritmək hüququnu satın almış olur.

Cırtdanın qırmızıya çalan sarışın saqqalına təbəssüm qondu:

– Nəzakətli elm sahəsi yoxdur, əzizim. Alim üçün telepat... – onun sifətindəki təbəssüm daha da gücləndi, – ...öz telepatlığında qalır.

Ağıllı adam kobudluğa alicənablıqla cavab verir!

– Biz yola gedəcəyik, cənab professor, – Oskar həlim səslə dilləndi və bərişiq əlaməti kimi də gülümsədi. – Materiyanın bir nömrəli bilicisi və o qədər də pis telepat olmayan bir adam... ümimi dil tapacaq...

Oskar gözləyirdi ki, bu işarədən sonra Ravliçek, nəhayət, işin maddi tərəfinə keçəcək. Oskara indi müqavilə lazımdır. Oskara, hər şeydən əvvəl, beh lazımdır. Amma professor dinmədi və araya yenə də üzüntülü sükut çökdü.

Bəlkə, Oskar özü müqavilədən söz salsın? Qulaqlarında Aloysun təklifləri astadan səsləndi; səhnə həyatı ilə bağlı qəlbində dəfn etdiyi arzular təzədən baş qaldırdı. Yox, bu cırtdanın belə həyasızlığından, kin-küdurətindən sonra müqavilədən heç vaxt söz salmayacaq. Dilini kəsib atar, ancaq o barədə danışmaz!

Beləliklə də, nə özü müqaviləni dilinə gətirdi, nə də professor. Axırda da son dəfə «Filosof» büstünə baxıb, əliboş qayıdası oldu.

Bir neçə gündən sonra Oskar Berlindən teleqram aldı. Qardaşı Hansl və ya Hansyörq (Hansqeorq adını belə qoymuşdu. Guya, bu daha əzəmətli səslənir, yeni alman ruhuna uyğun gəlirdi) yazırdı ki, həbsdən buraxılıb və birisi gün Münhendə olacaq. Oskar hamının, ən çox da Aloysun yanında Hanslın dediklərini coşqunluqla təkrar edirdi ki, guya, o, siyasi mübahisə zamanı özünü müdafiə etmək üçün rəqibini öldürüb. Ancaq qəlbinin dərinliklərində bilirdi ki, ona verilən ittiham doğrudur: Hansl Karfunkel-Lissenin qazancına şərik imiş və rəssam Vitkeni də ona görə öldürüb ki, həmin qadınla əlaqəsinə əngəl törətməsin. Həmişə Hansl barədə düşünəndə yuxusu qaçırdı, çünki qardaşının vəziyyəti çox ümitsiz görünürdü.

Xoş xəbər gətirən teleqramı oxuyan kimi yüngülləşdi. Əgər Oskarın yer üzündə sevdiyi bircə adam vardisa, o da kiçik qardaşı Hansl idi.

Oskarın özü nə qədər qabiliyyətli, bəsirətli olsa da, sadələvhüdür, əsl Parsifaldır¹, sərt gerçəklikdən baş çıxara bilmir. Hansl isə onun kimi əfəl, ləng deyil, əksinə, vəziyyəti tez, özü də düzgün qiymətləndirir, onu necə var, eləcə də qəbul edir. Oskarla Hansl bir-birini tamamlayır...

Teleqram səhər tezdən gəldi. Oskar durmaq istəyirdi.

Oskar necə geyinməyin təhərini yaxşı bilirdi. Ona görə də bənövşəyi rəngli qəşəng xalata, ona uyğun başmaqları seçmişdi. Bu həm Hansla hörmət əlamətidir, həm də xoş tale rəmzi. İndi beləcə geyinib kresloda oturur, səhər günəşi içəri süzülür, onun iri başı geriyyə söykənir. Bu başın içində qardaşı haqqında nəvaziş dolu xatirələr uyuyub...

Bəli, qardaşlar bir-birinə «ən incə tellərlə, ulu nənələrin südü ilə, yeraltı çayların suyu ilə» bağlanmışdılar. Deqqenburq şəhərindəki uşaqlıq çağlarından, ibtidai məktəbdə, realnı gimnaziyada oxuduqları vaxtdan belə idi. Zəncir halqası kimi bir-birinə sarına-sarına, pişik kimi cırmaqlaşma-cırmaqlaşma böyümüşdülər. Birlikdə min cür oyunlardan çıxmış, bəd əməllər törətmiş, cinayət yoldaşı olmuş, biri digərini satmış, lakin axırda yenə barışmışdılar. Bir-birinin

¹ Parsifal – əfsanəvi cəngavər Partsiyal (XIII əsr); farsca lüğəti mənası «yüngülxasiyyətli adam», «əsl səfeh» deməkdir. Bəstəkar R.Vaqner onu eyniadlı operasında «Parsifal» şəklində işlətmişdir.

cikinə-bikinə yaxşı bələd olmuşdular. Bir-birinə amansızcasına dünyanın ən ağır sözlərini demişdilər və özü də həmin sözlərin hamısı yerinə düşmüşdü. Ancaq Hansl realist kimi mistikaya inanmasa da, Oskardakı sehri, intuisiyanı, şəxsiyyəti yüksək qiymətləndirirdi. Oskar da, öz növbəsində, Hanslın dünyagörüşünə, enerjisinə heyran idi. Biri çətinə düşəndə, o biri köməyə gəlir və ikisi də bilirdi ki, biri digəri üçün hər şeydən keçməyə hazırdır.

İndi qardaşı haqqında düşünəndə Oskarın qəlbi hərərlə, nəvazislə dolur. Yaxşı ki, daxilindən gələn səs, içindəki şeytan o müqaviləni Ravliçekə xatırlatmağa qoymadı! Oskar heç bilmir ki, qardaşının maddi vəziyyəti necədir: pulu var, ya yox... Bircə onu bilir ki, Hansl yenə azaddır və «psixoloqlar»la müqavilə ona mane ola bilərdi. İndi qardaşı ilə oturub, hər şeyi arxayınca fikirləşəcək, götür-qoy edəcək. Əlbəttə, tapacaqları çıxış yolu heç vaxt o iyrenc cırtanla iki yüz əlli marka bağlayacağı müqaviləyə bənzəməyəcək.

484

Oskarın baxışları Bavariya kralının şəkli üzərindən sürüşə-sürüşə maskaya tərəf gedir, sonra da bomboş divara yönəlir. İndi Hansl azaddır və deməli, Oskarın arzularının həyata keçəcəyi gün də yaxınlaşıb. Yox, o yalnız kitabını yazıb qurtarmayacaq, həm də arzuladığı divar xalçasını alacaq, bütün dünyaya səs salacaq!

İki gün də keçəndən sonra Oskar axşamçağı perronda dayanıb boylanır, yenicə çatmış Berlin qatarının vaqonlarını axtarırdı. Bu da kiçik qardaşı! Vaqondan düşdü. Yüku də ağırdır. İşə bax, yumşaq vaqonun kupesindən çıxırdı! Qardaşı, Oskar təsəvvür etdiyindən də cılız görünürdü. Rəngi avazı, üzünün cizgiləri sərtləşmiş, dodaqları nazılmışdı. Ancaq sifəti yenə də başdan-ayağa cinayət, inam, həyasızlıq, hiyləgərlik dolu xoş, məsum təbəssümə bələnmişdi. «Cəsarətli və inamlıdır», – Oskar ürəyindən keçirdi. Bəli, ona elə gəldi ki, arıqlamasına, bozanıb külə dönməsinə baxmayaraq, qardaşının görkəmi çox yaxşıdır.

– Nə yaxşı ki, gəlib çıxdın! – Oskar hərərlə bir neçə dəfə təkrar etdi. – Hələ sən bunun əynindəki açıq rəngli gözəl yay paltosuna, yumşaq vaqonda gəlməsinə bax!

Hansl «Kayzerhof» mehmanxanasına düşmək istəyirdi. Dəbdəbəli, bahalı mehmanxanaydı. Qardaşı, Oskarın

gözündə daha da böyüdü. Mehmanxana lap yaxında idi və piyada getdilər. Şəhərin qaynar küçələri şən səs-küyə bələnmişdi.

– Danış, danış! – Oskar daha dözə bilmədi. – Axı danışmağa sözün çox olmalıdır.

– Həm çoxdur, həm də az... – Hansl ucadan danışdı ki, səsi həy-küydə eşidilsin. Səsi çox ucaydı və onda tez-tez nəsə bir kəskinlik, amiranəlik duyulurdu. – Çox güman ki, özün hamısını bilirsen, ay telepat, – Oskara sataşdı. – Ancaq səndən ötrü yaman darıxmışam... – birbaşa mətləbə keçdi və sözləri də ürəkdən gəldi. – Hərdən sənın təsəllinə yaman ehtiyac duyurdum... hərdən həlim yaman xarablaşdı...

– Hiss eləyirdim, – Oskar ciddiləşdi. – Bilirdim, – tezəcə də səhvini düzəltdi.

Gəlib çatdılar. Hansl yaxşı bir otaq götürdü, qeydiyyatdan keçdi. Sonra onun çamadanlarını gətirdilər. Hansl bəzi vacib şeyləri seçib götürdü, yuyundu. Oskar onun yanında dayanıb, həyəcan içində qardaşının cılız bədəninə tamaşa elədi. «Yaman sınıxıb», – ürəyindən keçirdi. Hansl yuyunan zaman oradan-buradan söz açdılar. Kiçik qardaş daha çox danışır və danışdıqca da açılırdı. Dedi ki, işi partiyanın, nasistlərin vəziyyətindən asılı olaraq gah bu yana, gah o yana dönürdü: gah xeyrinə, gah da ziyanına inkişaf edirdi.

– Ancaq ən ümitsiz anlarda belə, – dedi, – yaxşı qurtaracağına şübhə eləmərdim. Bilirdim ki, partiya həll eləyəcək. Həll elədi də!

– Özünü heçə döndərmə, – Oskar etiraz etdi, – partiya hər yetəni müdafiə etməzdi.

– Elədir, – Hansl qızarmış kürəyini qurulaya-qurulaya təsdiqlədi. – Mənim də müəyyən xidmətlərim, əlaqələrim var. Proell məni heç vaxt darda qoymaz. Manfredlə dostluğumuz bir az da möhkəmləndi. – O, bu sözləri şellənə-şellənə dedi, bic-bic, pis-pis irişdi və cingiltili, sırtıq səsi suyun sınıltısını boğdu.

Partiyanın özünün xüsusi ordusu vardı, adına «hücum dəstələri» deyirdilər və Hanslın dostu Manfred Proell də həmin ordunun qərargah rəisi idi.

Elə otaqdaca şam elədilər. Hansl söhbətinə davam etdi. O, indi partiya qəhrəmanına çevrilmiş, böyük adam olmuşdu. Partiyanın hesabına, partiyanın işləri üçün də

Münhenə gəlmişdi. Təzə yay paltosu da, yumşaq vaqon da bununla bağlıydı...

Bu cür mürəkkəb əlaqələrin məğzini gec başa düşən Oskar eşitdiklərinin hamısını birdən həzm eləyə bilmədi. Deməli, qardaşı bu cəncəl işdən nəinki canını qurtarmış, hətta ondan öz xeyri üçün də istifadə eləyə bilməmişdi. Oskar isə heç bir gözədəyər nailiyyətindən danışa bilməzdi. Uzaq başı, deyərki ki, daxili aləmi inkişaf edib, gücü artıb. Bu da qardaşının mənalı söhbətinin yanında heç nə idi! Hansl isə onu fikirli-fikirli süzüb, quru işgüzarlıqla soruşdu:

– İndi qəpikdən-quruşdan qazana bilirsən?

Sualın özündən çox, onun Berlin ləhcəsində işlətdiyi bu söz Oskara toxundu.

– Pis deyil... – Oskar özünü sındırmadı. – Rumford-ştrassedəki evi saxlamağa gücüm çatır.

486

Bir az keçəndən sonra Hansl dedi ki, sabah «Krone» sirkindəki partiya yığıncağında o, Fürerə təqdim olunacaq və Münhendəki partayqenosşelər¹ onu təbrik edəcək. Füre-rə şəxsən təqdim etmək üçün Manfred Proellin özü Berlindən bura uçacaq. Şübhəsiz, qardaşı da həmin mərasimdə iştirak etməlidir. Oskar bu xəbərdən çox təsirləndi, qardaşının qismətinə ürəkdən sevindi. Ancaq bununla bərabər, bayaq o çimərkən gördüyü çılpaq, çəlimsiz bədəni xatırladı. Diqqətlə bu «sısqa oğlan»ın sərt, hiyləgər sifətinə baxdı: qəribəydi, bu cür görkəmin sahibi elə uğurlar qazanıb, özü isə belə bir ağıllı başla heç yana çıxma bilməyib! Məktəbdə oxuyarkən öyrəndiyi bir şeir qulaqlarında səsləndi: «Bacarıq hamıya verilir, xoşbəxtliksə ədalətsiz bölünür»...²

Hanslin yuxusu gəlsə də, qardaşını getməyə qoymadı.

– Hələ getmə, – dedi, – mən uzanıam, sən də bir az yanımda otur.

Bu sözləri çox səmimiyyətlə dedi, sanki, yeniyetmə çağları idi. Oskar da razı oldu.

Hansl ləzzətlə əsnəyib gərnəşdi:

– Moabitdə³ divar çarpayılına oxşayan yatacaqlar var, – dedi, – gərək açasan. O qədər də pis deyillər, əsgər

¹ Münhendəki partayqenosşelər... – nasist partiyası üzvlərinin bir-birinə müraciət forması

² Məşhur alman şairi və dramaturqu Fridrix Şillerin (1759–1805) «Qraf fon Habsburq» balladasından beyt

³ Moabit – Berlinin məhəllələrindən biri. Burada həmin məhəllədə yerləşən həbsxana nəzərdə tutulur.

çarpayılarna oxşayır. Ancaq inan ki, rahat yata bilmirdim. Eybi yox, indi əvəzi çıxar. – Bu sözləri deyib, yenə də özündənrazi halda gərnəşdi. – Buradakı çarpayılar da pis deyil. Ümumiyyətlə, yaxşı mehmanxanadır. Əlbəttə, istəsəm, lap «İlin dörd fəslə»nə də düşə bilərdim. Ancaq belə yaxşıdır, biz partiya xadimləri gərək özümüzü çox da gözə soxmayaq.

Hansl yuxuya gedənə qədər Oskar onun yanında oturdu. Lakin özü Rumfordştrasseyə qayıdan kimi yerinə girsə də, uzun müddət yata bilmədi: qardaşının müvəfəqiyyətləri barədə düşündü. Hiss olunurdu ki, bu uşaq puldan korluq çəkmir, partiya onu ac qoymur. «Kaş axırı yaxşı qurtarsın», – deyə fikirləşən Oskar qəlbindəki paxıllıq hissini qaşığıya çevirdi.

Hansl yaxşı yaşamağın yönünü həmişə bilmişdi. Şübhəsiz, bu yolda tez-tez təhlükəyə də düşmüşdü. Onun müharibə vaxtı Polşadan Almaniyaya gətirdiyi pianolar haqqında qaldırılan cinayət işi heç də xoşagələm hadisə deyildi. Hələ o biri iş... Hanslın naşiri olduğu «Şimşək» qəzetində sirrini açdığı adamlardan biri onu şantajçılıqda təqsirləndirdi... Qardaşının indi gördüyü işlər də, partiya qarşısındakı xidmətləri də Oskarı açmadı. Şübhəsiz, partiya boş şeydən ötrü bu qədər xərc çəkməzdi. Gərək kimsə nədəsə riskə getmiş olsun... Deməli, bu uşağın adı indi Hansyörq oldu. Oskardan artıq dərəcədə xahiş etmişdi ki, bundan sonra ona Hansyörq desin. Ümumiyyətlə, qardaşı cənubi alman ləhcəsindəki sözlərdən tez-tez istifadə edirdi: «*Mulmig*», «*Pinkepinke*»¹... Eybi yox, bunda elə bir mənə görürsə, qoy adı Hansyörq olsun. Ancaq bu qüdrətli adı doğrultmaq, deqgenburqlu balaca Hansl üçün o qədər də asan olmayacaq.

Lautenzak qardaşlarını Adolf Hitlerin «Krone» sirkinde keçirəcəyi yığıncığa aparən maşın çox yavaş gədirdi. Bütün küçələr adamlə, polislə dolu idi. Havanın özündə də nəsə bir ümid, həyəcan vardı. Son seçkilərdə nasist partiyası Reyxdə birdən-birə ikinci yerə çıxmışdı. Nüfuz dairəsi də getdikcə artırdı.

Bir neçə həftə bundan əvvəl Oskar da onun sıralarına daxil olmağa cəhd göstərmişdi. Ancaq çox gecikmişdi, indi

¹ «Qolay», «qəpik-quruş»

hamı ona üzv olmağa can atırdı. Buna görə də rəhbərlik, müvəqqəti olaraq, qəbulu dayandırmışdı.

Hansl da qardaşını nəvazişlə məzəmmət elədi ki, belə şeylərə çox az fikir verir. Partiyanın üzvü olmaq indi çox vacibdir. Deyəsən, Hansyörq özü bu məsələyə əl qatması olacaq. Mütləq düzəldəcək! Oskarın partiyaya keçməsinə kömək eləyəcək. Əgər Oskar növbə gözləsə, gecikəcək, biletində elə nömrə olacaq ki, heç nəyə xeyri dəyməyəcək. Ancaq Hansyörq onun səhvini düzəldəcək, Oskar üçün ilk nömrələrdən birini alacaq. Oskar qımışanda, qardaşı onu inandırmağa çalışdı:

– Arxayın ola bilərsən, sənin qardaşın partiyada sayılan adamlardandır.

Oskar etiraz etmədi. Ancaq sifətindəki inamsızlıq ifadəsi hələ də qalırdı. Hanslın işgüzarlığı onu əvvəlki babat günlərinə qaytarmağa bəs eləyər, Oskardan, necə deyərlər, qazanclı bir möhtəkir, bulvar jurnalisti, sutenyor çıxardı. Uzaq başı, yaxşı qazanan siyasi agent ola bilərdi. Bəs Hanslın «partiyada sayılan adam» olması? Yox, bu körpə, deyəsən, yenə də basıb-bağladı...

488

Onlar partiya rəhbərlərinin yığışdıqları zala girəndə Oskar hiss etdi ki, Hansl heç də özündən basıb-bağlamırmış. Öz gözləri ilə gördü ki, onun Hanslı, o körpə Hansl, Deqqenburq bələdiyyə idarəsinin mərhum katibi İqnats Lautenzakın – xırdaca bir məmurun oğlu indi bu təntənəli yığıncağın diqqət mərkəzindədir. Almanyanın ən hörmətli partiyasının rəhbərləri onun başına yığışmışdı. Kimisi təbrik edir, kimisi təzə tanışlığa can atır, kimisi də siyasi məsələlər barədə Hanslın fikrini soruşurdu. Heyrətdən Oskarın gözləri kəlləsinə çıxmışdı.

Oskarın ən çox mat qoyan, qardaşının belə bir müvəffəqiyyət qazanması faktının özü deyil, körpə Hanslın həmin ehtiramları halalca haqqı kimi qəbul etməsiydi. Hansl özünü şax tutur, bu qaynar izdihamın içində balıq suda üzən kimi, arxayınca üzürdü. İşi belə görə Oskar hətta öz ürəyində də qardaşını Hansl deyil, qətiyyətlə Hansyörq adlandırdı.

Yeri gəlmişkən, Hansyörq, doğrudan da, etibarlı qardaş çıxdı. Oskarın sərt, mənalı sifəti tez gözə çarpdı, rəhbərlərin çoxu onu əvvəlcə partiyanın təzə qəhrəmanlarından hesab elədilər. Hansl bundan nəinki incimədi, hətta qardaşını bir

az da qabağa verdi. Dedi ki, özü o qədər də böyük adam deyil, yalnız əlverişli şəraitdə partiyaya xidmət göstərib. Ancaq qardaşında elə fitri istedad var ki, partiya çox böyük xeyri dəyə bilər. Bu istedad, haradasa, Fürerin fitri istedadına oxşayır. Oskar da bu sözlərin əvəzində çox ağıllı tərənib susdu, ətrafına yığışanları mənalı-mənalı süzməklə kifayətləndi.

İçəridəki adamların arasında Oskar bircə nəfəri şəxsən tanıyırdı ki, o da məşhur aktyor Karl Bişof idi. Həmin Karl Bişof da ucadan danışa-danışa, gülə-gülə camaatın arasında gəzişirdi. Onun girdiyi hər bir otaq səhnəyə çevrilirdi. Aktyor, Oskarın əlini mənalı-mənalı sıxdı. Ondən bir neçə saat dərs almış bu Lautenzak çox da istedadsız deyildi. Ancaq tənəbəl idi, çətinlikdən qorxurdu. Həmin çətinlik də ondan ibarət idi ki, adı danışığı tərzinə yamb¹ üstündə bir az fəcilik çaları verəsən və elə jestlərlə danışasan ki, sanki, ayağında koturn² var, çünki böyük aktyorun vəzifəsi yalnız budur. Lakin bu Lautenzak da Karl Bişofun ən qabiliyyətli tələbələrindən biri olan Adolf Hitler kimi teatrda deyil, adı həyatda təcrübə keçirdi və məlum şeydir ki, səfeh gerçəklik insandan incəsənətə, səhnəyə nisbətən çox az istedad tələb edirdi.

Deyəsən, Hansyörqün ən yaxın dostu partiya ordusunun qərargah rəisi Manfred Proell idi. Oskar onun şəklini qəzetlərdə çox görmüşdü. Hansyörqün ona münasibətində yaltaqlıqla bərabər, nəse məhrəm bir intimlik də vardı və təbəssümündən görünürdü ki, bu, Manfredin xoşuna gəlir. O, bəstəboy, şumal, yaraşığı adam idi. Dərisi çəhrayı rəngə çalır və özü də, deyəsən, kökəlməyə doğru gedirdi. Tükü, az qala, tamam tökülmiş başı yumru idi və qonur gözələrindən biclik yağırı. Əynindəki hərbi geyim ona çox yaraşırı. O, zərif, ancaq qüvvətli əlini Oskara uzatdı:

– Aha, Hansyörqün qardaşı sizsiniz... – dedi. – Haqqınızda Hansyörq mənə çox danışmış. Sizi beləcə də təsəvvür edirdim... – və çəkinmədən Oskarın sınağı nəzərlərlə süzməyə başladı. Oskar bilmədi Proellin sözlərini hansı tərəfə yozsun. Aydın məsələ idi ki, bu qüdrətli cənabın Hansyörqə münasibəti dostluqdan da artıqdır və buna görə Oskara

¹ Yamb – vurğusu ikinci hecaya düşən ikihecalı şeir vəznü

² Koturn – qədim yunan və Roma faciə aktyorlarının geydiyi altıqalın başmaqlar

da iltifat göstərirdi. Nə qədər mehriban görünsə də, onda nəse ikrah doğuran bir şey var idi. Bu iclasda bir nömrəli adamdı. Bunu özü də bilirdi, başqaları da rəftarında hiss etdirirdi. Oskar isə həmin dəqiqə iy aldı: bu çox böyük adam olacaq. Ancaq Manfreddən nəse bir fəlakət qoxusu da gəlirdi və onunla dostluq eləmək arzusu Oskarın nə qədər cəzb etsə də, daxili bir səs telepatı xəbərdar edir, Proellə yaxınlaşmağa qoymurdu.

– Mən Münhenə, hər şeydən əvvəl, ona görə gəlmişəm ki, – Manfred sözə başladı, – qardaşınızı Füreərə şəxsən təqdim edirəm. Hansyörq istəyir ki, sizi də Füreerlə tanış eləyim. Etirazınız yoxdur ki?

Proell təbəssümlə parıldayan gözlərini Oskarın sürməyi gözlərinə dikdi, sanki, onunla əylənirdi.

490

Sonra sirkin dəyirmi zalına girdilər. Oskar bu gün yenə də partiyanın özünü təbliğ etdirədiyi yüksək texnikaya heyran qaldı. Burada hər şey – qıpqırmızı bayraqların üzərindəki dümağ dairələrin ortasına həkk olunmuş zəhmli qapqara xaçlar da, qəhvəyi rəngli paltarlar da, coşqun musiqi də, pive içə-içə Füreeri gözləyən camaatın səs-küyü də, qoxusu da, hədsiz marağı da bir-birini yaxşı tamamlayırdı. Hamı gözləyirdi ki, Almanıyanın yeni İsa peyğəmbərinə «hay!» qışqırsın...

Budur, Füreer gəldi! Özü də Karl Bişofun həm ona, həm də Oskara öyrətdiyi yerişlə gəldi və sadıq dostlarının alqışlarını qəbul etmək üçün zabitəli görkəmdə öz kürsüsünə qalxdı. Əvvəlcədən yaxşı-yaxşı məşq olunmuş səsle danışmağa başladı və həmin anda da bütün zalı, bütün qəlbləri fəth elədi. Bir mütəxəssis kimi Oskarın da sənəti kütləni ələ almaqdı, ona görə də natiqin zala necə təsir bağışladığını peşəkar nəzərlərlə izlədi. O da Füreer kimi Bavariya–Bohemiya sərhədində doğulub boya-başa çatmışdı. O da Füreer kimi doğma ləhcəsi əvəzinə alman ədəbi dilində danışmaqda, alman dili qrammatikasının əsas qanunlarına əməl etməkdə çətinlik çəkirdi. Çünki o da Füreer kimi məktəbdən yarımçıq çıxmış, biliyindən çox, intuisiyasına arxalanmışdı. İndi də böyük bir razılıq hissi keçirirdi ki, lap düz eləyib. Şərt onda deyildi ki, cümlənin quruluşu qrammatik cəhətdən düz olsun və ya deyiləndən mütləq bir məna çıxsın. İnsanların miskin beynini deyil, ürəklərini ovlamaq lazımdır. Cümlənin təsiri onun mənasından deyil,

çalarından, danışanın duruşundan, səsinin titrəyişindən, ahəngindən asılıdır. Oskarın iti zəkası Hitlerin nitqindəki texniki çalarları duyur və yüksək qiymətləndirirdi. Ancaq onun da qəlbi zaldakı kütlənin qəlbi ilə bir ahəngdə döyünürdü və kürsüdən danışan adamın nə dediyinin fərqi varmırdı. Heç natiqin özü də nə dediyinə çox fikir vermirdi. Deyəsən, o da hipnoz vəziyyətindəydi. Dediklərinə özü də inanırdı. Elə buna görə kütlə də inanırdı. Elə buna görə Oskar da inanırdı. Natiq coşur, özünü tamam unudurdu. Onunla bərabər Oskar da, kütlə də coşur, özünü unudurdu. Natiq nifrət edir, iyranir, heyran olurdu və Oskar da, kütlə də onunla bərabər nifrət edir, iyranir, heyran olurdu!

Kürsüdəki adamı Oskar hamıdan çox sevirdi, hamıdan yaxşı duyurdu. Onların ikisi də intuitiv, «bəsirətli» idi. İkisində də başqalarının qəlbini oxumaq vergisi verilmişdi. Bu əlamət onları – kürsüdən danışanı da, zalda oturub qulaq asanı da birləşdirirdi. Hitler danışır, Oskar dinləyirdi. Bəlkə, tərsinə idi? Oskar danışır, Hitler dinləyirdi? İndi Hitlerin ən gizli arzuları, niyyətləri, çox bürüncəkli, coşqun, kin-küdurət dolu istəyi Oskara aydındı...

Bu gün Hitler daha da coşmuş, özündən çıxmışdı. Gah ələ salır, gah ehtiram göstərir, gah sevirdi, gah da nifrət edirdi. Böyük bir atəşfəşanlıq yaratmışdı. Oskara elə gəlirdi ki, bütün bunların hamısı onun üçündür. Kürsüdəki kişi yalnız və yalnız onun xatirinə dəridən-qabıqdan çıxır, alnına tökülən uzun saçları, qısa vurulmuş bığları tər gölündə üzür.

Oskar indi ona, yəni kürsüdən danışana işarə verməli və verdiyi işarəyə də cavab almalı idi...

Üzü gərginləşdi, göz bəbəkləri balacalandı, qaynar gözləri bir nöqtəyə zillənib qaldı. Öz ələminə çəkildi, güclü bir iradəyə çevrildi. «Ey kürsüdəki adam! – həmin coşqun iradə əmr verməyə başladı. – Mənim burada olduğumu bil! Müvəffəqiyyət qazanmaq üçün hansı əziyyətlərə qatlaşdığını və qazandıqca da necə həvəsləndiyini hamıdan yaxşı mən başa düşürəm! Mənə işarə ver! Mən gözlərimi sənə necə zilləmişəmsə, sən də mənə eləcə bax!»

Hitlərdə ani bir inamsızlıq yarandı və bunu da yalnız Oskar hiss elədi. Duydu ki, kürsüdən danışan adam baxışları ilə tamaşaçılar arasında kimisə axtarmağa başladı. Nəfəsini içinə çəkərək onun baxışlarını izləməyə başladı.

Axır ki, tapışdılar! Oskar nəşə dolu bir səadətlə hiss etdi ki, Hitlerin baxışları onun baxışları ilə toqquşdu...

Həmin andan sonra gözlərini bir-birindən çəkmədilər. Getdikcə zilə qalxan Hitler özünü tamam unutdu. Ağzı köpükləndi, çıxırtısından qulaq tutuldu, zingildədi, yaltaqlandı, lağa qoydu... Həmin anda Oskarın da üzündə kinayə, yaltaqlıq, məhəbbət ifadələri düyünləndi. Hitlerlə Oskar bir-birinə görünməmiş tamaşa göstərdilər...

Yığıncaqdan sonra partiya rəhbərləri Barerştrassedəki italyan meyxanasında Fűrərlə görüşdülər. Proell Lautenzak qardaşlarını özü ilə aparıb, partiyanın təzə qəhrəmanını orada Fűrərə təqdim etdi.

Hitler Hansyörqə bir neçə hərarətli xoş söz dedi və elə danışa-danışa da baxışlarını kənarda dayanıb gözləyən Oskara tərəf döndərdi.

Sonra Proell onu təqdim etdi.

– Sifətiniz mənə tanış gəlir, – Hitler dedi, – çox mənalı maskanız var.

Onlar bir-birinə əl verib baxışdılar. Səssiz-sözsüz bir saziş bağladılar. Hitlerin gözləri dedi: «Əgər məni satsan, axırın pis olacaq. Əgər etibarlı çıxsan, əlaltım olacaqsan, qənimətimi sənənlə böləcəyəm!»

Fűrərlə görüşdən vəcdə gəlmiş Oskar qardaşını mehmanxanayadək ötürdü. Qarıya çatanda soruşdu:

– Bəlkə, mən də qalxım?

– Niyə də qalxmıyasan?! – Hansyörq özünəməxsus sırtıq əda ilə cavab verdi.

O, yorğun idi və tezəcə də yerinə uzandı. Əynində badamı rəngli qəşəng pijama vardı. Yeniyetmə çağlarında olduğu kimi, Oskar yenə də onun yanında oturdu. Hansyörq birindən başqa bütün işıqları söndürmüşdü. Oskarın oturduğu stul işıqda, Hansyörqün çarpayısı isə qaranlıqda qalmışdı. Oskar qəflətən gördü ki, qardaşının xırda gözləri qaranlıqda işım-ışım işıldayır. «Lap vəhşi gözüne oxşayır», – ürəyindən keçirdi. Deyəsən, bütün axşamı Oskardan fəxrlə, məhəbbətlə danışan Hansyörqün ovqatı birdən-birə tamam dəyişmişdi.

– Lap səfehəsən, Oskar, – qardaşına yavıncımağa başladı. – Əgər sənənin işlərinə əl qatmasam, öz intuisiyanla

neyləyə bilərsən? Tırşenroytun düzəltdiyi maskaya söz ola bilməz – lap əntiqədir! Ancaq maskanın özünü yeyəsi deyilsən ki? Əgər balaca qardaşın əl qatmasa, sən öz bəsirətinlə, vasvasılığınla çox uzağa gedə bilməzsən.

Hansyörq bu cür səfeh sözlərlə qardaşını xeyli ələ saldı. Oskar bir az dözdü, ancaq axırda səbri tükəndi:

– Nə vecinə, – dedi, – müvəffəqiyyətin cibində, özün də arxayın! Elə bir işin içindən çıxdın – buna söz ola bilməz! Ancaq şantajçı bir məhkəmədən qalib çıxmağı, Karfunkel kimi qadını araya salıb nişangaha çevirməyi də hər adam özünə yaraşdırmaz.

Hansyörq ucadan əsnədi:

– Boş-boş danışma, əzizim Oskar, – mülayim səslə dilləndi. – Qırx iki yaşın var, ancaq yenə də cənab keşiş Ruppertin yanına gedib, kilsə üzvlüyünə hazırlaşan yeni-yetmə oğlana bənzəyirsən. Ona görə də bütün işləri təzədən korlayırsan. Mən elə ilk gündən doxsan faiz donuz olmuşam. Sən isə həmişə yüz faiz! Flaydererin bağından alma oğurladığımız yadındadır?

Oskar həmin günü xatırladı. Çoxdan olmuşdu. Alma oğurlamağı özü təklif eləmişdi. Danışmışdılar ki, Hansl aşağıda dayanıb keşik çəksin. Flayderer qəflətən böyükdən çıxanda, Hansl kırımışcə əkilmiş, Oskarı xəbərdar etməmişdi. Flayderer də onu tutub yaxşıca döymüşdü. Evə qayıdanda, o da Hanslı satmışdı ki, payını alsın. Atası Hanslı əməlli-başlı kötəkləmişdi. Oskar da dayanıb qardaşının necə döyüldüyünə tamaşa eləmişdi. Yaxşı yadında idi: atası qalın, qırmızıya çalan sarışın bıqlarının altından fisıldadı, əlindəki qamış əsa viyıldadı, hətta onun uc tərəfi azacıq çatladı da! Satqınlıq elədiyi üçün Oskar həmin anda peşmançılıq hissi keçirsə də, Hanslın da öz payını alması ona xüsusi ləzzət verdi. Bütün bunların hamısı Oskarın yaddaşına möhkəmcə həkk olunmuşdu və aradan bir insan ömrü qədər vaxt keçməsinə baxmayaraq, qardaşının hələ də kin saxladığına heç təəccüblənmədi. Çünki:

– Tamam artıq şey idi, – qardaşı sözünə davam etdi, – sadəcə, məni satmaqda əclaflıq elədin.

Hansl adamı qıcıqlandıran mülayimliklə danışsa da, Oskar onun arxasında gizlənən kin-küdurəti aydınca hiss edirdi.

Bütün axşamı qardaşının yolunda özünü oda-közə vuran Hansyörq indi olub-keçənləri yada salır, səfeh-səfeh danışdı. Lap qəribə idi! Əslində, birinci dəfə deyildi...

Oskar, Hansyörqün tənələrinə yaxşı-pis cavab verə bilərdi. Amma fikirləşdi ki, onu Fürerlə məhz qardaşı görüşdürüb və buna görə də özünü saxladı.

– Bunlar hamısı keçmişdə qaldı, – dedi, – səninlə bu barədə mübahisə etmək fikrində də deyiləm. Ancaq bu axşama görə minnətdaram, mənim üçün çox mənalı oldu.

Hansın parlaq gözləri qaranlıqda ışıladı. Oskara elə gəldi ki, onun gözləri canavar gözlərinə oxşayır.

– Sənin üçün bundan da mənalı axşamlar təşkil edəcəyəm, əzizim. Baxmayacağam ki, onda məni satıbsan. Sənin pisliyinə yaxşıqla cavab verəcəyəm. Amma indi çox yorulmuşam, nə edəcəyimi deyə bilmərəm. İkimiz də yaxşı-yaxşı dincələndən sonra bu barədə danışarıq.

O, yenə də canavar gözləri kimi işıldayan gözlərini Oskara dikdi. Oskar başa düşmədi ki, qardaşı ona nəvazişlə baxdı, yoxsa rişxəndlə...

Bir neçə gün keçəndən sonra yenə də mehmanxanada oturmuşdular və Hansyörq də həmin söhbəti təzələdi. Dedi ki, Oskarın gələcəyi barədə danışmağın vaxtı çatıb. Siqaret yandırıb, yerini rahatladı, qardaşından tələb etdi ki, vəziyyətini ona ətraflı danışsın.

Otağın ortasındakı yarımçıq karton qutu, sanki, Oskarın dilini bağlamışdı. Onun içində cürbəcür kişi köynəkləri, corabları, qalstukları var idi. Deyəsən, pula pul deməyən Hansyörq hamısını təzəcə gətirtmişdi. Oskar mənalı-mənalı həmin qutuya baxır, Hansyörq isə onu yığırdırana oxşamırdı. Oskar da «Bunları götür!» deyib, əvvəlcədən qanıqaralıq salmaq istəmirdi. Buna görə də diqqətini qutudan ayırıb danışmağa başladı...

Adına Kaqlistro deyilən Aloys Prannerin təklifindən, onu necə rədd etdiyindən söz açdı; Ravliçeklə bağlamaq istədiyi müqavilədən söhbət saldı və onu da deməyi unutmadı ki, Tirşenroyt həmin müqavilənin xatirinə ən çox sevdiyi «Filosof» büstünü professorla lap su qiymətinə satıb.

– O xanım gecikmiş məhəbbət baharının qədrini bilir-miş, – Hansyörq söz atdı.

Oskar özünəməxsus təkəbbürlə etiraz etdi:

– Çox xahiş edirəm, Anna Tirşenroyt barədə belə zara-fatlar eləməyəsən.

Hansyörq mülayim səslə:

– Bu zarafat ona görədir ki, – dedi, – iki yüz əlli markın xatirinə elə fırıldaqçı professorların tələsinə düşməyəsən.

– Sən o müqavilənin mənasını anlamırsan... – Oskar bu sözləri elə dedi ki, sanki, qardaşına etiraz etmir, ondan üzr istəyirdi.

– Niyə? – Hansyörq tez dilləndi. – Çox yaxşı anlayıram. Bu müqavilə ilə sən özünə daxili bir rahatlıq, intizam, xəyali dünya almaq istəyirsən. Burası mənə aydındır. Ancaq iki yüz əlli mark da öz iki yüz əlli marklığında qalır və onunla da çox uzağa gedə bilməzsən. – O, ayağa durdu, güclə sezilən kinayə ilə qardaşına baxdı, sanki, ona yazığı gəlirdi. – Rəhmətlik atamız da, Lantsiqer müəllim də sağ olsalar, deyərdilər: «Yer üzündə Oskar kimi ikinci bir fərsiz tapılmaz! – sonra da qətiyyətlə sözünü bitirdi: – O müqavilə boş şeydir! Yaxşı ki, özümü vaxtında çətdirmişəm.

Bir anlığa sükut çökdü. Sonra Oskar dilləndi:

– Bəs necə olsun? – Acizliyini çox açıq-aşkar göstər-diyini hiss edərək özünə hirsləndi, xüsusi vurğu ilə dedi: – Əlbəttə, istədiyim vaxt Prannerlə əməkdaşlıq edə bil-ərəm. Onda pulum da xəzəl kimi olar. Ancaq mən özümdəki telepatiya qabiliyyətinə sadıq qalacaq, bir daha ondan ayrılmayacağam. Bu, mənim son qərarımdır.

Yaranmış vəziyyət Hansyörqə ləzzət elədi. Deməli, vaxt gəlib yetişib! İndi o istedadlı, uzaqqörən, bəsirətli Oskar nə edəcəyini bilmir, ondan – tez-tez satdığı kiçik qardaşından kömək umur. Ancaq öz sevincini büruzə vermədi.

– Əslində, mənim təklifim də elə həmin istiqamətdədir, – dedi. – İstəyirdim ki, çıxış edəsən. Ancaq Varyetedə yox! Fikirləşirdim ki, sən öz istedadını partiyaya həsr etsəydin, yaxşı olardı...

Deməli, onun planı bu imiş! Vəssalam! Hansyörqün böyük planı bu imiş! Oskar heç düz-əməlli başa düşmədi ki, bunun harası yaxşıdır. Bütün ümidi üzüldü.

Həmin anda Hansyörq izahata başladı. Hildeqrad fon Tretnov adlı bir baronessadan danışdı. Dedi ki, bu Tretnov Berlinin ən nüfuzlu xanımlarından biridir, varlı-hallıdır,

kübar nəslindəndir və həmin nəsil də Hoyentsellerlər nəslindən¹ qədimdir. Berlinin ən nüfuzlu adamları onun evinə yığışır və özü də nasistlərə, partiyaya rəğbət bəsləyən iki-üç məşhur xanımdan biridir. Yeri gəlmişkən, Hansyörqü də elə həmin Tretnov xilas edib. O olmasaydı, belə cəncəl işdən yaxasını qurtara bilməzdi.

– Lap birinci dəfə, – dedi, – həbsxanaya gəlib mənə tapanda, ürəyimdən keçdi: əsl Oskarın malıdır... – O getdikcə qızışdı. – Bir o vəziyyəti təsəvvürünə gətir: türmədə oturubsan, taleyin həll olunur. Bu vaxt yanına bir adam gəlir. Deyirlər ki, son cəhddir, bu da kömək eləyə bilməsə, deməli, hər şey bitdi. Dəmir barmaqlığın arxasında dayanıb, həmin adamı gözləyirsən. Gələn qadındır və hər şey də ona deyəcəyin sözlərdən, necə təsir bağışlayacağından asılıdır. Bəs Hansyörq bu vəziyyətdə neylədi? Qadının üzünü – çox qəşəng, şux bir xanımdır; üzünün cizgiləri bir az sərtidir; qırmızıya çalan sarışın saçları, nazik, dik burnu var, – narahat, qaynar gözlərini görən kimi ürəyimdən keçdi: lap Oskarın yemidir! Halbuki onda həyatım böyük bir təhlükə qarşısında idi, ölüm-dirim məsələm həll olunurdu. Buna elə-belə baxma, – özünü təriflədi, – səni necə sevdiyimə ən yaxşı sübutdur. Fikirləşdim ki, Allah bu qadını Oskar üçün xəlv eləyib!

Həmin anda Oskar kresloya çöküb, gözlərini yarıaçıq qutuya zilləmişdi. Üzünün bircə əzası da tərpənmirdi. O da elə bilmişdi ki, Hansl indicə qeyri-adi, dahiyənə bir plandan söhbət açacaq. Sən demə, bir çürük qoza da dəyməmiş! Tikanlı nəzakətlə dedi:

– Çox sağ ol ki, həbsxanada da mənim haqqımda düşünürsən. İnanıram ki, bu təklifin də xoşniyyətlidir. Ancaq deyəsən, uzun illərin ayrılığı mənim surətimi sənin yaddaşından silib. Belə açıq danışdığımıza görə üzr istəyirəm: qadına bu baxımdan yanaşmaq, ona gəlir mənbəyi kimi baxmaq istedadı mənə bəxş olunmayıb. Nə qədər çox süd versə də, keçə mənim üçün öz keçiliyində qalır. İncimə...

Hansyörq qardaşının çərənləməsinə sakitcə qulaq asdı, yumru dodaqlarına xəfif təbəssüm qondu.

¹ Hoyentsellerlər nəslə – XII əsrdə başlanan hökmdarlar sülaləsi. 1701-ci ildə bu nəslin nümayəndəsi mürtəce Prussiyanın görkəmli dövlət xadimi olmuşdur.

– Bir vaxtlar atamız da belə yekə-yekə danışardı, – dedi.
– Ancaq bələdiyyə idarəsinin o mərhum katibi də anamızla elə puluna – sənin kimi obrazlı desək, «südüne görə» evlənmişdi. Bəli, bəli, o köhnə Deqqenburq ləyaqətindən, namusundan can qurtarmaq çox da asan məsələ deyil. Yaxşı... – Birdən-birə dayandı və sonra da qətiyyətlə dedi:
– Daha bu barədə danışmayaq.

Oskar, sanki, bircə anlığa onun cavabını bir-iki yağlı sözlə vermək istədi, amma tezcə də özünü ələ aldı, az qala, yalvarmağa başladı:

– Yox, danış, danış...

Hansyörq təbəssümünü boğaraq öz planını daha aydın şəkildə izah etməyə başladı. Hildeqrad fon Tretnovu Oskar üçün ətraflı təsvir etdi: son dərəcə qəşəng qadıdır, sarışın saçları qırmızıya çalır. Çox canlı, qaynar gözləri var. Heç vaxt boş dayanmır, həmişə nəsə düzüb-qoşmağa can atır. Sonra da evindən danışdı: partiya kələləri, Berlinin sayılıb-seçilən adamları oraya çox gəlib-gedirlər. Əgər həmin Tretnov onun şərəfinə öz evində qəbul düzəltmə, Oskar istedadını lazımlı adamlar qarşısında nümayiş etdirər, bu da, öz növbəsində, Berlinə açılan yol olar, böyük bir sıçrayış olar. Belə bir axşam, müqavilə ilə Berlinə gəlib «Skala»da¹ çıxış etməkdən üstündür.

Oskar qədim kübar nəslindən olan həmin yaraşığı qadını, onun evini xəyalında canlandırdı: Berlinin say-seçmə adamları Oskarın sənətinin sehrinə düşüb; hamı diqqətlə ona baxır... Hanslın təklifi güclü bir qüvvə ilə onu cəzb etməyə başladı. Eyni zamanda, nəsə bir təhlükə də duydu. Tirşenroytun iri, qayğılı sifəti gözlərinin önündə canlandı, cırtan professorun kinayəli ciyiltisi qulaqlarında səsləndi.

«Dayan, dayan! – daxilində bir səs baş qaldırdı: – Getmə!» Amma dilindən başqa sözlər çıxdı:

– Haradan bilirsən ki, sənin o Tretnovun yalnız söz verməyəcək, həm də nəsə eləyəcək?

– Özü gəlib toruna düşəcək – buna yüz faiz əmin ola bilərsən... Axı mən qadını görən kimi hansı yuvanın quşu olduğunu duyuram. Maskanı görüb. İndi də əslini görmək istəyir. Sənin haqqında çox basıb-bağlamışam. Demişəm ki, dünyadan küsmüş peyğəmbərdir. Heç nə eləmək lazım

¹ «Skala» – Berlinin ən böyük tamaşa salonu

deyil, yalnız onun qarşısında dayanıb mənalı-mənalı susarsan, vəssalam.

– Yaxşı olar ki, – Oskar sərt nəzakətlə onun sözünü ağızında qoydu, – bu şit zarafatları bir kənara qoyasan. Mənə alman dilində aydınca başa sal görüm, sənin o Tretnovunun evində neyləməliyəm? Doğrudan, Berlinin nüfuz sahibləri mənim seanslarımla maraqlanırlar?

Hansyörq fikirli-fikirli qutudan ipək köynək götürüb sığalladı, sonra da qaytarıb yerinə qoydu.

– Əlbəttə, qabaqcadan nəsə sensasiyalı bir şey hazırlasan yaxşıdır, – dedi. – Bir az spiritizim olsun, bir az da peyğəmbərlik...

Oskar Sezar görkəmi aldı:

– Axı sənə dedim ki, daha bu cür fırılcaqlarla məşğul olmuram.

Hansyörq susdu. Oskar o dəqiqə yumşaldı və izahata keçdi:

– Onu eləyə bilmərəm, çünki istedadıma ziyandır... – Qardaşının hələ də susduğunu görüb, çətinliklə də olsa, sözün düzünü dedi: – Onu eləyə bilmərəm, yoxsa məhv olaram...

Hansyörq bilirdi ki, onun bu tərəddüdləri mübalığəli danışmaq xatirinə deyil və ona görə də istehzadan vaz keçdi.

– Məcbur ələmirəm, – dedi. – Əgər sənin planlarını pozursa, lazım deyil. Ancaq onu da bil ki, əziz Oskar, Tretnov kimi adam bir də ələ düşməyəcək.

Oskarın içində amansız bir mübarizə başladı. Şəhər bələdiyyə idarəsinin katibi olan atasının ən böyük arzusu nəcib adamlarla – bələdiyyə rəisi Oberhuberlə, taxıl alverçisi Erentalla oturub-durmaq idi. Oskarın özü də müharibə və inflyasiya dövrlərindəki kefikök çağlarında «baron», «zati-aliləri», «əlahəzrət» – deyə müraciət olunan adamlarla əlaqədən xoşlanırdı. Əlbəttə, o, yaxşı bilirdi ki, bunların hamısı zahiri dəbdəbədir, əsas məsələ şəxsiyyətdir, intuisiyadır, bəsirətli olmaqdır. Lakin hər halda, bu zahiri dəbdəbənin özü də adama xoş gəlirdi və... elə bu anda evindəki boş divanı bəzəyəcək xalça Oskarın gözləri önündə şirin-şirin canlanmağa başladı...

Qardaşının cingiltili səsi onu xəyaldan ayırdı. Onun səsinə indi yaltaqlıq duyulurdu.

– Hazırkı dövrdə camaatı bəzək-düzəksiz, reklamsız, fırıldaqsız heç nəyə inandırmaq olmur. Adamlar öyrəşdikləri şeylərdə nəsə qeyri-adilik görəndə onları qəbul etmək istəmirlər. Bəlkə, elə bilirsən, bizim müqəddəs İsa peyğəmbər öz möcüzələrini reklam etmək üçün apostollarını göndərməsəydi, məqsədinə yetə bilərdi? Heç Fünerin özü də dolay yollardan, gurultulu sözlərdən, indicə sənə kobudcasına «fırıldaq» dediyin şeydən istifadə etməsəydi, istəyinə çatmazdı. Onun öz kitabında təbliğatın, yalanın, fırıldaqın vacibliyi haqqında nə yazdığını götür oxu! Nə qədər and içməli olub, nə qədər özünü alçaldıb?! Sən də özünü məcbur elə, Oskar! Güzəştə get! Bunu istedadın naminə eləməlisən!

Bu sözlər Oskarın xoşuna gəldi. Qardaşı çox inamla danışdı. Hiss edirdi ki, bunların heç biri yalan, uydurma deyil. Fırıldaq barədəki həmin uzun ariya da Hansyörqün daxili inamıdır. Məgər Hansyörq haqlı deyildimi? Oskarın göstərdiyi bu cür qəribə, əcaib nömrələrə zahiri bəzək, cazibədarlıq mütləq lazımdır. Oskar özünü məcbur etməlidir. Həmin kübar xanımın əlaqəyə girməli, onunla bir yastığa baş qoymalı, gələcəkdən xəbər verməli, önlənlərin ruhunu diriltməlidir! Sadəcə, bu, onun vəzifəsidir! İstedadı naminə bu işin altına girməlidir!

– Sən çoxdan Berlində olmayıbsan... – Qardaşının səsi qulaqlarında cingildədi. – Şəhər bu aralıqda çox dəyişib. Bugünkü Berlinin camaatına daha məntiq, idrak, fəvqəladə nitqlər lazım deyil. Onlar nəsə qeyri-adi bir möcüzə istəyir. Sənin böyüklüyün də elə bundadır, Oskar! Bu sahədə heç kəs sənə çata bilməz. İnanırıram ki, dünyanın heç yerində belə üzüyola tamaşaçı tapa bilməzsən. Bu günün Berlininə elə yaraşırısan ki, görəndə deyər: o, əldir, sən də əlcəyi... İsteriyalı Tretnovun Berlini əsl sənə yeridir! Qollarını açıb səni gözləyir. Ağıllı ol, Oskar! Belə imkan bir də ələ düşməyəcək!

İndi günün günortaçağı idi və qardaşı da qabağındaca oturmuşdu. Ancaq Oskara birdən elə gəldi ki, Hansyörq yenə də öz qəşəng badamı pijamasını geyinib çarpayısında uzanıb və gözləri də qaranlıqda canavar gözləri kimi işıldayır. İşə bax: Oskara yüksək cəmiyyət, zənginlik, dünyanın bütün naz-nemətini vəd edir! Lap iblis imiş bu kiçik qardaşı!

İndi də durub Oskara tərəf gəldi. O, sırtıq, hiyləgər, yaramaz sifətini qardaşına elə yaxınlaşdırdı ki, Oskar az qaldı geri çəkilsin.

– Görürsənmi, – dedi Hansyörq, – biz nasistlər də camaata möcüzələr vəd etməklə işimizi aşırıyıq. Partiya ilə sən – bir-birinizə daxilən bağlısınız. Mən burada böyük imkanlar görürəm, Oskar! Fürer də bütün dahilər kimi mistikaya inanır. Sən onun xoşuna gəldin, Oskar! Ağıllı tərپənsən, onun məsləhətverənlərindən biri olarsan. Məsləhətçi!

Oskarın qəlbində güclü bir hakimiyət, böyüklük arzusu baş qaldırdı. Çılgın bir musiqi – Vaqner musiqisi onu öz qoynuna aldı. Pıçıldadığı bircə kəlmə ilə adamların taleyini necə idarə etdiyi gözlərinin önündə canlandı...

Çox şirin xəyallar idi. Ancaq qəfil inamsızlıq onu bürüdü:

– Axı partiya nə üçün mənə kömək etmək istəyir ki? – soruşdu. – Məqsədi nədir?

– Məsələn, mən belə təsəvvür edirəm ki, Proell sənin vasitənlə Fürer üzərindəki təsirini möhkəmləndirə bilər.

– Deməli, bütün bunların hamısı sənin o Proellin üçün imiş, – Oskar fikrə getdi.

Hansyörq qəfil sərtliklə etiraz etdi:

– Manfred Proell elə partiyanın özü deməkdir!

Bəlkə də, bu sərtlik Oskarın xətrinə dəydi, ona görə də qaynar sürməyi gözlərində hədəyə oxşayan bir ifadə düyünləndi.

– Bəs partiya ilə mənim qoşalaşmağımın sənə xeyri nə olacaq, əziz qardaşım?

Hansyörq onun gözlərinə dik baxıb dedi:

– Tamamilə haqlısan! Bu təklifi yalnız qardaşlıq məhəbbətinə görə eləmirəm. Ümidvaram ki, bu alverdən mənə də pay düşəcək. İnanıram ki, – indi onun səsinde səmiyyəti vardı, – Lautenzak qardaşları birlikdə Hansyörq və Oskar Lautenzaka nisbətən daha çox iş görə bilər. Birinin ziyası o birinə də düşər. Əgər birləşsək, sənənin payın daha çox olacaq. Sənənin çox nadir istedadın var. Elə buna görə də onu camaata çatdırmaq çətindir. Hələ indiyəcən bu istedadın yolunu lazımi şəkildə işıqlandıran tapılmayıb. Sənə həqiqəti deyirəm: mən yeganə adamam ki, sənə kömək edə bilərəm.

«Burada nəşə var, – Oskar ürəyindən keçirdi. – Lautenzak qardaşları... Onlar «ən incə tellərlə, ulu nənələrin südü ilə, yeraltı çayların suyu ilə bir-birinə bağlanıblar...»

– Haqlısan... – fikirli-fikirli dilləndi. – Mən gərək bu istedadımı gizlətməyəydim: sənin xatirinə, öz xatirimə göstərəydim...

Hansyörq sevindi:

– Yaxşı ki, özünü dartmadın!

– Dayan, – dedi Oskar, – prussiyalılar tətiiyi belə tez çəkməz!

– Özgə nə istəyirsən?

– Sənin Berlin planların özünü doğruldanan xeyli vaxt keçəcək. Təəssüf ki, mən bunu gözləyə bilmərəm, çünki pulum yoxdur, – Oskar qətiyyətlə boynuna aldı.

– Sən lap səfehşən! – Hansyörq nəvazişlə dilləndi.

– Nə qədər ki məndə var, deməli, səndə də var.

Bu sadə, səmimi sözlər Oskarın qəlbini isitdi.

– Yaxşı, – dedi, – razıyam! – və əlini Hansyörqə uzatdı. Qardaşlar bu cür hərəkətlərə öyrəşməmişdilər. Ona görə də Hansyörq öz balaca, arıq əlini Oskarın iri, dümağ, kobud əlinin üstünə qoyanda irişdi.

– Yaman gec yola gəldin, – dedi. – Çox kütbeyin adamsan! Axır ki, razılaşdıq! – Sonra öz planlarından danışmağa başladı: – Mənə elə gəlir, hələ üç həftə bura dayam. Sonra Berlinə gedərik, səni Tretnova təqdim edəyəm.

Bu sözləri deyə-deyə yarımçıq qutunu boşaltmağa, paltarları dolaba yığmağa başladı. Oskar isə:

– Yox, əzizim, – dedi, – biz belə danışmadıq. Berlinə gedim? Sənin o Tretnovunun arxasınca düşüm? Bayaq dedim ki, bunu bacarmaram. Heç vaxt sənin o kübar xanımının ayağına getməyəm... – Elə qətiyyətlə, elə təşəxxüslə dayanmışdı ki, aktyor Karl Bişofun özü də bu duruşa əhsən deyərdi. – Əgər ona lazımamsa, qoy özü zəhmət çəkib mənim hüzuruma gəlsin.

Hansyörq əlindəki bir dəst pal-paltarı masanın üstünə qoydu, qardaşını mənalı-mənalı başdan-ayağa süzdü və sakitcə:

– Başın xarab olub! – dedi. – Cızığından çıxma...

Oskar sözündən dönmədi:

– Əgər sən dediyin kimi, ona çox lazımamsa, mütləq gələcək. – Bu sözləri çox sakit, amma qəzəblə dedi. – Əgər belə deyilsə, onda təəssüflənməyə dəyməz.

O, geri dönüb iki-üç addım atdı. Elə həmin anda da başına çox qəribə bir hadisə gəldi. Otağın ortasındaca dayandı. Gözləri divarda və ya elə havadaca bir nöqtəni aldı, ona ilişib qaldı. Lakin bu çox çəkmədi. Rəngi avazıdı, süstləşdi, qırmızı dodaqları aralandı, dümağ sağlam dişləri göründü. Qətiyyətsiz addımlarla geri qayıtdı, stullardan birinə çökdü, elə oradaca da donub qaldı; sanki, harada olduğunu unutdu, tamamilə öz aləminə çəkildi, daxilindən gələn səsə qulaq asdı; sifətində ümitsiz, mənasız təbəssüm duyünləndi. Hansl o dəqiqə başa düşdü: Oskarın yenə tutması tutdu...

Doğrudan da, elə idi. Oskar beynində (yoxsa sinəsində?) asta bir xışıltı duydu, sanki, ipək parça cırlıdı. Ətrafındakı şeylər yoxa çıxdı, özünü büsbütün unudaraq «görməyə» başladı. Bir neçə dəqiqə beləcə halsız, müqəvva kimi oturdu, sifəti gərginlikdən səfeh görkəm aldı. Sonra, elə bil, yuxudan ayıldı, əlini alnına çəkdi, gülümsəyərək adi bir səslə, ancaq çox inamla dedi:

– Narahat olma, gələcək. Özüm «gördüm».

Hansyörq nə qədər şakkak olsa da, qardaşının bu peyğəmbərliyindən çox təsirləndi. Həmişə də belə olmuşdu. Oskar bu vəziyyətə düşəndə Hansyörqün daxilində nəşə ona gülmüş, amma ondan da güclü bir duyğu «inan» demişdi.

Əslində, bir az dərinə getsən, Oskarın Tretnovu gözləmək fikrində də həqiqət vardı. Əlbəttə, Tretnovun Oskarla görüşmək xatirinə Münhenə gəlməsini gözləmək həyasızlıqdı. Belə bir tələb, sadəcə, qeyri-mümkün idi. Ancaq oyuna giribənsə, gərək banka gedəsən. Əslində, Oskarın ideyasının üstünlüyü də elə onun sırtıqlığında, sadələvhlüyündə idi. Füreerin özü də bütün nailiyyətlərini həyasızlıqla, sadələvhlüklə qazanmışdı...

Hansyörq bunları götür-qoy edəndə, iti zəkası Tretnovu hansı yolla Münhenə gətirmək barədə düşünürdü. Elə bu gün ona məktub yazacaq. Qardaşı ilə görüşün ona yeni güc verdiyini təsvir edəcək. Füreerin Oskarla tanışlıqdan necə məmnun qaldığını söyləyəcək.

– Haqlısan, – boynuna aldı, – o gəlməlidir. Məktub yazacağam!

– Bilirdim ki, axırda məni başa düşəcəksən.

Hansyörq gülümsədi:

– Bəli, biz Lautenzak qardaşları həmişə bir olmalıyıq!

O, yenə də qutunu boşaltmağa başladı.

Oskar:

– Elə isə mən gedim, – dedi. – Sonra da ağızucu əlavə etdi:– Bəlkə, mənə bir az pul borc verəsən?!

– Bu nə sözdür, əlbəttə, verərəm! Nə qədər lazımdır?

Oskar fikrə getdi. Deyəsən, qardaşının pulu çoxdur, özü demiş, «quruş» məsələsindən korluq çəkmirdi. Oskar arxayınca böyük bir məbləğ – məsələn, yüz mark istəyə bilərdi. Hansl ki özünü belə aparırdı, deməli, lap çox da – iki yüz də istəmək olardı.

– Təxminən, üç yüz mark lazımdır, – dedi və cəsərə-tindən özü də qorxdı, az qaldı ürəyi dayansın.

Hansyörq pul kisəsindən üç dənə yüzlük çıxardı:

– Buyur, götür, – dedi.

Oskar təşəkkür edib çıxdı. Liftlə düşəndə ürəyindən keçirdi: gərək beş yüz istəyəydim...

Səhəri gün professor Ravliçekdən məktub gəldi. İçində müqavilə kağızı vardı və professor xahiş edirdi ki, qol çəkəndən sonra bir nüsxəsini geri göndərsin.

Məktub gələndə Oskar səhər yeməyi ilə məşğul idi. Ötəri, qəzəbli təbəssümlə professorun aydın, zərif xəttini, quru cümlələrini oxudu. Oskara elə gəldi ki, cırtanın parlaq, eynəkli gözləri sətirlərin arasından kinayə ilə, riş-xəndlə ona baxır. Professorun ciyiltili səsi qulağında cingildədi, sarışın saqqalına qonmuş təbəssümü gözlərinin önündə canlandı. Kefi pozuldu. Dünənki «peyğəmbər-liyini», – Tretnovun «gəldiyi», «içəri girdiyi» anı köməyə çağırırdı. Qardaşının sırtıq, yaltaq səsini eşitdi, onun oxudu-ğu fırlıdaq, uzun ariyanı xatırladı. Qəzəb dolu təbəssümlə Ravliçekin məktubunu təzədən oxudu. Ücadan:

– Gözlə... yeyərsən! – deyib kağızı bir kənara tulladı, yeməyə davam etdi.

Çox güman ki, Tirşenroyt da indicə zəng vurub, müqaviləni soruşacaq. Eybi yox, qoy soruşsun! Oskar ona

həqiqəti deyəcək. Axı Oskar yalvarmamışdı ki, sən apar «Filosof»u Ravliçekə bağışla. Hər şeyi olduğu kimi deyəcək! Deyəcək ki, professorla əlaqəni üzüb, onunla işləmək istəmir! Deyəcək ki, Berlinə gedir! Deyəcək ki, onu orada daha böyük işlər gözləyir!

Ancaq səhəri gün, doğrudan da, frau Lexner gəlib deyəndə ki Tirşenroyt telefona çağırır, getmədi.

– Deyin ki, evdə yoxdur.

Beləliklə, bir neçə dəfə Tirşenroytun zəngindən qaçdı və qadın da daha çağırmadı.

Getdikcə Hansyörqlə bir-birini yaxşı başa düşürdülər. İşlər qaydasınca gedirdi. Elə həmin həftə – yəni Tretnov haqqındakı söhbətdən sonra Hansyörq fəxrlə, hiyləgər təbəssümlə Nasional-Sosialist partiyasının üzvlük biletini ona təqdim etdi. Özü də ilk nömrələrdən idi: 667. Belə çıxırdı ki, partiya yaranan kimi Oskar ona üzv olub. Deməli, «köhnə mübarizlər»dəndir. Bu əlamətin özü elə bəzi üstünlüklər demək idi.

504

Oskar fikirli-fikirli partiya biletinə, iri, gözəl xətlə yazılmış 667 rəqəminə baxdı. Hansyörq yaman qoçaq imiş! Yəqin, bu bileti ələ gətirmək üçün çox əziyyət çəkmişdi. Yaxşı, bəs 667 nömrəli biletin əvvəlki sahibinin başına nə iş gəlmişdi?

Əgər Oskar bilsəydi ki, 667 nömrəli biletin əvvəlki sahibi gizli partiya məhkəməsinin qərarı ilə ölümə məhkum olunub, sonra da vəhşicəsinə qətlə yetirilib və indi də meyiti Münhen yaxınlığındakı meşədə çürüyür, bəlkə də, belə sevinməzdi. Ancaq bəsirətli Lautenzakın daxili səsi bu barədə heç nə demədi və o da həmin mükafata görə qardaşına ürəkdən «sağ ol» dedi...

Berлиндə fəaliyyətə başlamaq üçün Oskara son dərəcə etibarlı bir köməkçi lazım idi. Demək olar ki, bütün fokusçuların köməkçiləri axırda onların sirlərini satmışdı. Oskar bircə nəfərə bel bağlaya bilərdi ki, o da köhnə dostu sehrbaz Aloys Pranner – yəni Kaqlistro idi.

O vaxt Oskar, Prannerə nə «sağ ol» demişdi, nə də vidalaşmışdı. Həmin gündən bəri görüşməmişdilər də. Ancaq bununla belə, Oskar utanmadan Qabelsberqerstrasseyə getdi. Yüz faiz bilirdi ki, dostu təmənnasız-filansız barışacaq.

Doğrudan da, Oskarı görən kimi Aloysun uzun, qırıqlı sifətində şadlıq əlaməti göründü. Nəvazişlə, gizli sevinc hissi ilə irişdi:

– Çoxdan görünürsən! – kal səslə dostunu salamladı, dümağ, uzun, arıq əlini onun çiyinə vurdu. – Yəqin ki, şam yeməyinə qalacaqsan?!

– Bəli, qalacağam.

Aloys qulluqçu Katini çağırdı, özündənrazı halda irişə-irişə:

– Cənab Lautenzak şam yeməyinə qalacaq, – dedi.

Kati sırtıq təbəssümlə cavab verdi:

– Deməseniz də, bildirdim!

Oskar özünü sındırmadı:

– Düzdür, şam yeməyinə qalacağam, ancaq elə bilmə ki, burada gecələməyə hazırlaşırım. Vəziyyətim lap əntiqədir.

Kati ona çox da inanmayıb, aralandı. Aloys pərt oldu.

O, Oskara öz planlarından danışdı. Dedi ki, təzə nömrə hazırlayıb. Çoxdan bu barədə düşünürmüş. Tamamilə yeni, özü də maraqlı nömrədir, növbəti mövsümdə göstərəcək. Yalnız fikirləşməklə dəmir zənciri qıracaq. Sonra həmin nömrəni dostuna göstərdi. Oskar da mütəxəssis kimi sehrbaz Kaqlistronun istedadını təriflədi.

Sonra da Oskar başladı. Hansyörqdən, partiyadan, olub-keçənlərdən danışdı. Aloys əvvəlcə diqqətlə qulaq asdı. Amma getdikcə sifətində inamsızlıq ifadəsi yarandı, batıq, gah kədərli, gah da şən görünən qonur gözlərinə qayğı çökdü. Dostunu təpədən-dırnağa süzdü. Oskar narahat oldu. Elə bildi ki, yadından çıxıb, qalstuk taxmayıb, ya da nəyisə çatmır. Əlini yaxasına çəkdi və axırda dözməyib soruşdu:

– Nə olub? Mənə niyə belə baxırsan?

Aloys fikirli-fikirli dedi:

– Sən gələndə pencəyinin yaxasında nəsə vardı. Svas-tika¹ taxmışdın, elə deyildi?

Oskar əlini yaxasına apardı: nişan yoxa çıxmışdı.

– Yenə zarafata keçdin? Sehrbazlığa başladın?

– O nişan həmişə belədir... – Aloys filosofluq elədi.

– Gah üzə çıxır, gah da qeybə çəkilir... Vəziyyətə baxır... Bir nəfər tanıyırdım, tez-tez mənə fil sümüyündən tikilmiş

¹ Svastika – faşist nişanı

qəsrdən¹, partiyanın siyasi platformasından danışdı. Deyirdi ki, sənət adamı gərək o platformada dayanmasın. Deyəsən, sən indi həmin platformaya çıxıbsan.

O, fikirli-fikirli Oskarın yaxasına baxdı. Oskar onun baxışlarını tutdu: nişan yerindəydi. Ayrı vaxt olsaydı, dostunun bu uşaq şitliyini, ucuz hərəkətlərini təkəbbürlə, nifrətlə pisləyərdi. Lakin bu dəfə onun ovqatını korlamaq istəmədi. Çünki indi edəcəyi təklif, əslində, görünməmiş bir həyasızlıq idi. Aloys Berlinə köçməli, Münhendəki rahat, xoş həyatından əl çəkməli, məşhur Varyete səhnəsində deyil, nifrət bəslədiyi partiyanın müsəmirələrində çıxış etməliydi. Oskarın daxili səsinə bel bağlayaraq öz qazancını, tanınmış artist adını, rahat meşşan həyatını riskə getməliydi... Bütün bunları xatırlayan Oskar qəzəbini uddu.

506

Axır ki, şam yeməyindən sonra Oskar ürəyindəkiləri açıb dedi. Danışdıqca hamısı özünə də həqiqət kimi görünməyə başladı. Bunların boş xəyal olduğunu tamam untdu. Artıq baronessa Tretnov teleqram vurub, onu qəbul etməsini xahiş eləyib. Artıq Berlinin bəzi partiya rəhbərləri onların cəmiyyətində təcrübə aparmağı təklif edib. Nasizmin bütün partiya aparatı artıq onun əlindədir. Qalın qaşlı, arıq Aloys bir az qabağa əyilərək uzunsov, daz başını aşağı salmışdı və fikirli-fikirli çənəsini qaşıyırdı. Oskar sözünü qurtarandan sonra dedi ki, dostu ilə birgə əməkdaşlığı belə təsəvvür etməmiş. Yox, o, əsl sənət, əsl teatr, əsl tamaşaçı haqqında düşünürmüş. Yox, Hanslla, nasistlərlə Aloys Pranerin işi yoxdur. Bunlardan təhlükə qoxusu gəlir, Aloys belə şeylərə cəsarət etməz... Bu sözləri deyəndə onun səsinə qəzəbdən çox, kədər vardı.

Oskar dostunun Hansyörqə, nasistlərə inanmadığını bilirdi. Ona görə də səsinəki məhribanlığa bir az da yaltaqlıq qatdı. Aloysla birlikdə keçirdikləri o gözəl günləri, ikilikdə qazandıqları müvəffəqiyyətləri xatırlatdı. Danışdıqca da həvəsə gəldi. Berlində qazanacaqları müvəffəqiyyətdən söz açdı. Hansyörqün dilindən çıxan o dumanlı gələcək Oskarın dilində əlyetən bir yaxınlığa çevrildi.

Sonra da gələcək işlərinin çox maraqlı texniki çətinliklərindən danışdı. Berlin planı ortaya çıxan gündən Oskar

¹ ...fil sümüyündən tikilmiş qəsr... – rəmzi mənada: sənətkarın hər cür mübarizədən uzaq fərdiyyətçiliyi

özlüyündə bir neçə mürəkkəb nömrə hazırlayıb. Həmin nömrələri hələ sehrbazlıq elədiyi vaxtdan bilirmiş. Burada elə bələdçi suallar var idi ki, onların köməyi ilə müştərinin ən pünhan hissələrini belə duymaq olardı. Burada elə təmiz kodlar var idi ki, onların köməyi ilə assistent ən mürəkkəb xəbərləri telepata çatdırı bilərdi. İndi beyinlərdəki ən gizli duyğuları üzə çıxarmaq üçün keçmişin ibtidai güzgüləri, proyeksiyaları əvəzinə müasir elektrik cihazlarından istifadə etmək lazımdır. İndi o, Aloysa mütəxəssis kimi müraciət edirdi. Öz sənətinin vurğunu olan sehrbaz əvvəlcə etiraz etdi, sonra isə tədricən Oskarın coşqunluğu qarşısında təslim olmağa başladı və özü də həvəsə gəlib, onun ideyalarını tamamladı, təzə fikirlər söylədi.

Birlikdə gözəl işləyirdilər...

Axırda proqramsayağı bir şey hazırlayandan sonra dayanıb razılıqla, təbəssümlə bir-birinə baxanda, sevinc dolu bir işin ləzzətli yorğunluğunu hiss eləyəndə Aloys gözlənilmədən dedi:

– Heyif ki, hamısı fantaziyaadır. Bunları həyata keçirmək üçün həddən artıq zehni əmək sərf etmək lazımdır. Yenə əsl səhnə, əsl tamaşaçı üçün olsaydı, əziyyətinə dəyərdi. Aloys isə heç vaxt sənin o berlinli kübar xanımın üçün, bir-iki nasistin xatirinə özünü əldən salmaz.

Ancaq bununla belə, Aloys hiss etdi ki, artıq tələyə düşüb və bunu duyan Oskar da əl çəkmədi. Nəhayət, Aloysun müqaviməti getdikcə zəifləməyə başladı. Düzdür, nasistlər də, Hansl da elə acı tikələr idi ki, heç birini həzm eləyə bilmirdi, ancaq bunun əvəzində Oskarın hər sözü onu qanadlandırır. Bu Oskarla işləmək əsl ləzzət idi!

Uzun çək-çevirdən sonra, bir növ, razılığa gəldilər. Növbəti mövsüm üçün Aloys çoxlu təklif almışdı. Öz peşəsinə çox yaxşı bilən agent Mants deyirdi ki, qaydaya görə, müqaviləni bu mövsümün axırnadək – yəni iyulun birinəcə mütəlq bağlamalıdır. Ancaq Aloys o saf, səfeh dostluq hissələrindən keçə bilmir, ona görə də Oskarın təklifi ilə razılaşıır. Aloys çox da tamahkar deyil, ona görə də ayda mincə mark maaş üçün təminat istəyir. Özü də ilk altıca ay üçün. Agent Mants onun belə dilənçi payına müqavilə bağladığını eşidəndə başını yolacaq. Lakin o, dostunu darda qoymaq da istəmir. Əgər Oskarın beyninə səfeh

prussiyalıların dərslərini vermək düşübsə, eybi yox, qoy versin. Ancaq bircə şərti var: Oskar onu boş vədlərlə aldatmasın. Əsl müqavilə bağlanmalıdır və özü də çox etibarlı bir şəxs, ya cəmiyyət tərəfindən imzalanmalıdır. Elə müqavilə olmalıdır ki, heç Mants da ona qulp qoya bilməsin və deyildiyi kimi də – iyulun birinədək hazır olsun.

– Mənə təminat mütləq lazımdır, – Aloys hiddətlə, qətiyyətlə bildirdi. – Elə yağlı müqavilələri əldən buraxıb, xanım baronessanın kefinin nə vaxt duracağını gözləyəsi halım yoxdur.

Min mark! Özü də altı ay! Oskar heç özü də bilmirdi ki, qardaşlar Aloysa belə fantastik məbləği təminat verəcək adamı haradan tapa bilərlər. Lakin tərəddüd etmədən:

– Razıyam! – dedi.

«Peyğəmbərliyi»ni xatırladı. Tretnov gələcək! Hansyörq həmin müqaviləni düzəldəcək! Oskar da Berlinə gedəcək, şəhəri fəth edəcək. Tirşenroyta da, Ravliçekə də kim olduğunu göstərəcək!

Qayıdandan sonra Aloysun şərtlərini qardaşına danışdı. O da dedi ki, Tretnov gəlsə, müqavilə bağlanacaq. «Gəlsə» sözü Oskarın açmadı. Özünə inanırdı və qardaşını da şübhələnməyə qoymadı.

Bir həftə keçdi... iki həftə keçdi... Oskar hərdən saymazyana soruşurdu:

– Tretnovdan xəbər çıxmadı?

Qardaşı da saymazyana cavab verirdi:

– Hələ bir şey yoxdur...

İndi Oskarın üçcə qısa həftəsi qalırdı. Üç həftədən sonra Aloysun qoyduğu vaxt tamama yetirdi. Tretnovun gələcəyinə hələ də inanırdı. Ancaq son vaxtlar, nədənsə, çox pis yatırdı və yuxusu qaçan anlarda onu arxayınçılıq, inam hissi ilə bərabər, çox dumanlı, lal təsəvvürlər, xəyallar bürüyürdü. Əgər onlar sözə çevrilsəydilər, təxminən, belə səslənərdilər:

«Axı Tretnovu gördüm! Gördüm ki, otağıma girdi... Qəşəng idi, qırmızıya çalan sarışın saçları, dimdik burnu, çox oynaq, qaynar gözləri vardı... – «Axşamınız xeyir, frau baronessa»... – Budur, yatağımda uzanıb... Sarışın saçları qırmızıya çalır, dərisi dümağdır... Görəsən, atası Oskarın – yəni gələcəyi olmayan bir səfehın, əfəlin qədim Høyenq-

seller nəslindən olan baronessa fon Tretnovla əlaqəsindən, eşqbazlığından xəbər tutsa, nə deyər? Hansl yenə də basıb-bağlayıb... Tretnov heç gəlmək fikrində deyil... Lap rüsvay oldum! Hansl indi mehmanxanada oturub mənə gülür... Bu işdən bir şey çıxmasa, istədiyim vaxt Tirşenroytun yanına gedə bilərəm... Hələ Ravliçekə də «yox» deməmişəm. Nə «hə», nə də «yox»... Hanslin gözləri canavar gözü kimi işıldayır... O lap axmaqdır, yaramazdır, fırıldaqçdır... Sən bizi bu fırıldaqğa qatma... Baronessa Tretnovun evi... fraklı cənablar... sinəsi, çiyni açıq xanımlar... «Axşamınız xeyir, zati-aliləri! Bu gün özünüzü necə hiss edirsiniz, əlahəzrət?» Hamı mənim ağızıma baxır, hamı mənim baxışlarımı izləyir... Çox mənalı görkəmə var... hamı pıçıldayır: – «Lap maskasına oxşayır...» İt oğlu, əclaf, səndən heç nə çıxmayacaq... Münhen... Berlin... Çilçiraqlar... İşıldayan parket döşəmə... Aloys... İki yüz əlli mark...»

Yuxusu gəlməyəndə Oskar bu cür lal, müəmmal təsəvvürlər, hisslər öz qoynuna alırdı.

Gözlədiyi günlərin birində Hansyörq ona Milli Teatrdə gedən «Tanhoyzer»¹ operasına bilet gətirdi. Oskar musiqini çox sevirdi. Daxilində nəşə baş qaldıranda, «görməyə» başlayanda qəlbində musiqi səslənirdi. Özü də Vaqner musiqisi. Ona haradansa şair təbi gəlirdi, nəğməyə dönürdü, şölələnirdi...

Bilet səhnəyə lap yaxın lojaya alınmışdı və Oskar da ən yaxşı paltarını geydi. Atasından qalmış uzun, qara sürtuku seçdi. Adına «Qehrok» dedikləri bu sürtük getdikcə dəbdən düşürdü. Həm zabit geyiminə, həm də keşiş cübbəsinə oxşayırdı. Lap yaxasınacan düymələnən bu sürtük çox şax dayanırdı və elə bil, məşhur, ciddi bir operaya geyinmək üçün tikilmişdi.

Milli Teatrın foyesində gəzişərkən qəflətən kimisə gözü aldı və bircə anlığa diksinən kimi oldu: Adolf Hitler! Fürer də onun kimi geyinmişdi. O, foyədə qaynaşan adamların arasında Oskar əvvəlcə görmədi. Ancaq Oskar var gücünü toplayaraq bütün iradəsi ilə arzulamağa, əmr etməyə başladı: Fürer onu görsün! və doğrudan da, Fürer

¹ «Tanhoyzer» – məşhur alman bəstəkarı R.Vaqnerin operası. Tanhoyzer XIII əsrdə yaşamış əfsanəvi minnezenqerdir («minnezenqer» sözünün lüğəti mənası: məhəbbət nəğməkarı).

baxışlarını Oskara tərəf döndərdi, bircə anlığa fikrə getdi, sonra tanıdı, ona tərəf addımladı, rıqqətə gəlmiş Oskarın əlini bərk-bərk, kişi kimi sıxdı:

– Necəsiniz, partayqenosse Lautenzak? Deyəsən, çox fikirlisiniz. Hamımız eləyik. Bəli, cənab Lautenzak, çox ağır zamanədir. Ona görə də dövrümüzün yaratdığı iradə onun özündən qat-qat güclü olmalıdır.

Oskar qəlbində Adolf Hitlerə qarşı nəse bir məhrəmlik, doğmalıq duydu. Bu yaxınlarda «Mayn Kampf» kitabını təzədən oxumuş, onda öz ruhunu duymuşdu və indi də gördü ki, Führer elə yazdığı kimi danışır. Bu iki kişini nəse bağlayırdı. İki də eyni adamdır. Oskar onun danışığından hiss edirdi ki, Führer də eyni müəmmalı çətinlikləri, şübhə və tərəddüdləri dəf etməli olub. Führer də onunla eyni mənsədəndir! Oskar kimi o da sinifdə qalıb, atasının qəzəbinə düçar olub. Führer də Oskar kimi gözləyirdi ki, Berlinin nəcib adamları həmişə onun nailiyyətlərindən danışsın və «Bu ki lap möcüzədir!» – desinlər. O da Oskar kimi xırda, yarımçıq nailiyyətlərlə razılaşmır, bütün varlığı ilə irəli can atırdı!

510

Musiqi bu gün Oskara həmişəkindən çox təsir etmişdi. Venera ilə onun coşqun, çılgın ehtirasları, Vartburqla onun müqəddəs arfaları, nəğmələri arasındakı kəskin təzad Oskarın qəlbindəki təzadlar idi. İndi onun özü Tanhoyzerə çevrilmişdi. Skripkaların zil, həzin səsi, Veneradakı atəşfəşanlı Vaxx bayramı isə Tretnovun Berlini – oradakı cənabların şax yaxalığı, xanımların daş-qaşa qərç olmuş çiynləri idi. O, gənc çobanın həzin, məşum neyi, Volf-ramın harayı, Elizabetin¹ ilahi məhəbbəti isə xalis telepatiyaya, Ravliçekin ciddi elminə, Tırşenroytun sərt ana məhəbbətinə dönmüşdü...

Musiqi Oskarı öz qoynuna alıb yırğalayır. Qara sür-tukun içində büzüşərək başını əllərinin arasına almışdı. Üz-gözü həyəcandan səfeh görkəmə düşmüşdü. Qəlbi min cür arzu-istəklə dolmuşdu: belə qabiliyyət kimdə ola bilər?! Eyni zamanda, onu da bilirdi ki, öz lojasında oturan Führeri də həmin problemlər düşündürür, o da eyni hiss-həyəcanlar içində qovrulur: öz bədii istedadından ayrılmağın kədəri... hakimiyyəti ələ keçirib Almaniyayı xilas

¹ Elizabet – R.Vaqnerin «Tanhoyzer» operasının baş qəhrəmanlarından biri

etmək həvəsi... nəyə qadir olduğunu qəbirdə yatan atasına – mərhum vergi inspektoruna göstərmək arzusu...

Opera sona yetdi, zalı başına götürmüş coşqun, ilahi təranələr kəsildi. Daxilən yerindən oynamış Oskar hiss etdi ki, yaman acıb, lap canavara dönüb. Həm də Füreri təzədən görmək ümidi ilə özünü keçəndəfəki balaca italyan meyxanasına verdi. Hitleri də hansı hisslərsə çəkib buraya gətirmişdi və həmin axşam ikinci dəfə bəsirət sahibinə baxıb başını mənalı-mənalı tərpətdi.

Doyunca yesə də, evə qayıda bilmirdi. Musiqinin təsirindən hələ qurtarmamışdı. Qeyri-ixtiyari, pərəstişkarı olan qadınları xatırladı. Son vaxtlar onları büsbütün unutmuşdu. Ən çox da Alma adlı o bəstəboy dərzi qadının gözqamaşdıran gözəlliyini! Gec də olsa, ona zəng vurdu. Alma bir az naz eləyəndən sonra «gəl» dedi.

Əynindəki dəbdəbəli sürtukla oraya getdi. Bu geyim Almaya həm gülməli, həm də vahiməli göründü. Ancaq həmin axşam qadın üçün də mənalı keçdi...

Səhəri gün telefon zəngi onu dərin, şirin yuxudan yarımçıq oyatdı. Qanıqara halda dəstəyi götürdü. Danışan Hansyörq idi.

– Tretnov gəlib, – dedi. – Səninlə, imkan daxilində, tez görüşmək istəyir. «İlin dörd fəslində» qalır. İndi zəngini gözləyir.

Oskarın qəlbindən şirin bir gizilti keçdi. Ağılın mənasız məsləhətlərinə deyil, məhz daxilindən gələn səsə qulaq asdığı üçün tale onu mükafatlandırmışdı. Həmin mükafat da Hildeqrad fon Tretnovun şəxsində gəlib çıxmışdı.

«Sənin zəngini gözləyir...» Yox, ehtiyatlı olmaq lazımdır. Məqsədə bircə addım qalanda səhv etmək olmaz. Elə ilk görüşdəcə bu berlinli kübar qadına kimin güclü olduğunu göstərmək gərəkdir!

– Eşitmirsən? – Xəttin o biri başından Hansyörqün səsi gəldi. – Sənin zəngini gözləyir.

– Elə isə, çox gözləyəsi olacaq. Əgər o xanımın işi mənə düşübsə, qoy özü hüzuruma gəlsin!

Qusa bir fasilə oldu. Xəttin o biri başından söyüşlər eşidildi:

– İdiot! Heyvan! Qoyunun biri qoyun!

Uşaq vaxtı qardaşı onu darda qoyub qaçanda, on yaşlı Hansl belə söyərdi. Oskar dəstəyi asdı. İki dəqiqədən sonra Hansyörq təzədən zəng vurdu, az qala, yalvarmağa başladı:

– Axı Tretnov kimi bir xanıma sənin Rumfordştrassedəki daxmana «gəl» demək olmaz!

– Olar! Bəlkə, sən ağzını Allah yoluna qoyub söymək-dənsə, mənim fərziyyələrim haqqında da düşünəsən? Əgər sənin o Tretnovuna çox da lazım deyiləmsə və mənim yanıma gəlməyi özünə yaraşdırmırsa, deməli, bizim qurduğumuz planların hamısı boş şeydir. Belə olan halda mən Münhendə qalıb Ravliçeklə müqavilə bağlayacağam. Yeri gəlmişkən, dünənki «Tanhoyzer» qiyamət idi. Biletə görə çox sağ ol.

Dəstəyi asdı. Qəlbində dünənki xorların əks-sədası səsləndi: «Allileya... allileya...» Məlum şey idi ki, o Tretnov Berlindən Münhenəcən olan uzun yolu gəlmişdisə, deməli, «İlin dörd fəsil»ndən Rumfordştrasseyə olan yaxın yolu da mütləq gələcəkdi. Oskar ləzzətlə gərnəşdi, o biri üzünə çevrilib, təzədən rahat yuxuya getdi.

Günortayayaxın evdən çıxdı. Qeyri-ixtiyari «Yeni Pino-kotek» adlı Dövlət Şəkil Qalereyasına tərəf getdi. Rəssam Frans Lenbaxın¹ bəzi əsərlərinə təzədən baxmaq istəyirdi. Bunlar məğrur, cazibədar kübar xanımların, Moltkenin², Bismarkın³, varis şahzadə Luitpoldun⁴, Rixard Vaqnerin portretləri idi. Qadınların bərbəzəkli paltarları arasından dümağ çiyinləri görünürdü. Kişilərdən bəzilərinin əynində zirehli paltar, ağır cübbələr, bəzilərininkində isə ötən əsrin bürger geyimi və bir də, şübhəsiz, dünən Oskarın teatra geydiyi sürtuklardan vardı. Nə geyindiklərindən asılı olmayaraq, buradakı bütün qadınlardan, kişilərdən intibah ruhu duyulur, hamısının üz-gözündən güc, qüvvət, müvəffəqiyyət, əzəmət, zəngin həyat nişanəsi şölələnirdi. Lenbaxın muzeydəki öz portreti Fürerin ən çox sevdiyi

¹ Frans Lenbax (1836–1904) – realist alman rəssamı, bir sıra gözəl portret əsərlərinin müəllifi

² Helmut Karl Bernhard Moltke (1800–1891) – Prussiya feldmarşalı; baş qərargah rəisi kimi Avstriyaya (1866) və Fransaya qarşı (1870–1871) müharibələrdə iştirak etmişdir.

³ Otto fon Fürst Bismark (1815–1898) – Prussiyanın görkəmli dövlət xadimi; son dərəcə mürtəce siyasəti ilə seçilən Bismark vahid Almaniya yaradaraq onun ilk kansleri olmuşdur.

⁴ Luitpold – II Lüdviqin qəyyumu

şəkillərdəndir. Oskar ayaq saxlayıb, diqqətlə həmin şəkə baxdı. Rəssam Lenbaxın tərcümeyi-halına yaxşı bələd idi. Adicə muzdur oğlu birdən-birə dövrünün ən böyük rəssamına çevrilmiş, sənətdən, müvəffəqiyyətdən, həyatdan zövq almışdı. Əgər adicə bir muzdur oğlu bu qədər yüksələ bilirsə, onda gör Oskar – bələdiyyə idarəsi katibinin oğlu haraya yüksələr!

Günortadan sonra Hansyörqə zəng elədi.

– Gəlir, – o, kobud bir səslə xəbər verdi. Məlum şey idi ki, Oskar yenə də haqlı çıxdığı üçün belə danışırdı. Həmin anda Oskarın qəlbində «Maysterzenqer»in nəfəs alətlərinin əzəmətli gurultusu səsləndi.

Səhəri gün on ikiyə işləyəndə Hildeqrad Tretnov, doğrudan da, Hansyörqün müşayiəti ilə Oskarın Rumfordstrassedəki sadə mənzilinə təşrif gətirdi. Divarların birindən Oskarın o vahiməli, ancaq mənalı maskası asılmışdı. İkinci divardansa qu quşunun harasa dartıb apardıği gümüş zirehli kral II Lüdviq lap uzaqlardan cəsur nəzərlərlə içəridəkilərə baxırdı. Üçüncü divarın dibinə yazı stolu qoyulmuş, onun üzərindəsə kitab rəfləri asılmışdı. Dördüncü divar boş idi və öz xalçasını gözləyirdi.

Oskarın özü isə kreslosunda oturmuşdu. Nə geyəcəyini çox götür-qoy etmiş, axırda bənövşəyi gödəkcəni seçmişdi.

Hildeqrad Tretnov Hansyörqün təsvir etdiyi kimiydi: otuz yaşlarında qədd-qamətli, yaraşığı, gözəl, sarışın qadın idi. Üzünün cizgiləri bir qədər sərt, burnunun ucu nazik, gözləri isə qaynar, isteriyalıydı. O, otağa girəndə hər iki qardaşın ürəyindən eyni şey keçdi: baronessa fon Tretnov! Görəsən, rəhmətlik ataları buna nə deyərdi? Axı bu, burqomistr Osterhuberin, taxıl alverçisi Erentalın evinə qonaq getmək deyildi!

Aktyor Karl Bişofdan öyrəndiyi təmkinli nəzakətlə ayağa durdu.

– Sizi görməyimə çox şadam, ustad, – frau fon Tretnov uca, boğuc səslə, özü də tamamilə şimali alman ləhcəsində salam verdi. – Hansyörq haqqınızda çox danışib.

Onun alışıb-yanan isteriyalı gözləri gah maskaya, gah da Oskarın üzünə dikildi.

– Oskar Lautenzakın maskasını əslilə müqayisə etmək şərəfi çox böyük hadisədir! – O, sözünə davam etdi. – Çox güman ki, çəkinmədən hər şeyə belə diqqətlə baxmağım sizə mane olmur...

– Siz qardaşımın xilaskarısınız, – Oskar təmkinli nəzakətlə dilləndi. – Deməli, mən də sizə minnətdar olmalıyam.

– Belə çıxır ki, qardaşınızın xatirinə mənə güzəştə gedirsiniz? – Frau Tretnov nazla dilləndi. Açıqca hiss olunurdu ki, yaltaqlıq gözləyir. Ancaq Oskara elə gəldi ki, ona kompliment demək hələ tezdir və öz müəmmalı dünyasına çəkildi:

– Yer üzündə heç nə təsadüfi deyil, – dedi, – hər şey bir-birinə zəncir kimi bağlıdır. Mənim yanıma gələndə təsadüfi gəlmir!

– Mən də o fikirdəyəm, – frau Tretnov səsinəki kəskinliyi boğmağa çalışdı, – sizin dediyiniz hər söz tale yazısına bənzəyir. Sizdəki o sirlə dünyanı, zəncirvari bağlılığı duyan adam heç vaxt onun seyrindən çıxıb bilmir.

Oskar cavab vermədi, Sezar görkəmi almaqla kifayətləndi.

– Başa düşürəm, – baronessa sözünə davam etdi, – siz hər bir tərffüatda ümumi qanunauyğunluqla bağlılıq axtarırsınız. Hansyörqün haqqınızda dediklərinə əsasən, dünyagörüşünüz barədə müəyyən təsəvvürə gəlmişəm. Nasional-sosialist partiyasının ideologiyası da mənə buna hazırlayıb. Sizin qarşınızda keçirdiyim hissləri Fűrerin qarşısında da keçirirəm.

Qadın susdu. Baxışları ehtiramla gah Oskarın, gah da maskanın üzündə gəzdi.

Oskar da dinmədi. Yalnız baronessanı təkidlə, inadla, uzun-uzadı, başdan-ayağa süzdü. Əslində, bu qadın heç onun tayı deyildi, çünki çox qədd-qamətli görünürdü. Ancaq adının baronessa fon Tretnov, özünün də Hoyentsoller nəslindən olması, cəmiyyətdəki mövqeyi lazım gələndə Oskara qol-qanad verəcək.

Onun baxışlarından narahat olan baronessa yerində qurcuxdu.

– Siz haqlısınız, – Oskar, nəhayət, dilləndi. – Gərək mənim təsir etmək istədiyim adam həmin təsiri qəbul etməyə hazır olsun.

– Mənim tərəfimdən bu hazırlıq olacaq! – Tretnov coşqunluqla cavab verdi. – Maskanızı gördüyüm andan mən hazırım.

Sözün qıyası, hər şey planauyğun şəkildə inkişaf edirdi. Axırda Tretnov çəkinə-çəkinə, işvə ilə «Sizinlə bir də görüşmək olarmı?» – soruşanda, Oskar qürurunu sındırmadan mənalı baxışla «bəli» dedi.

Günortadan sonra Hansyörq gəlib etiraf etdi ki, qardaşı özünü çox yaxşı apardı. Sonra da Aloys Prannerlə bağlanacaq müqavilə barədə məsləhətlər verdi.

– Gərək elə eləyəsən ki, – Oskarı öyrətməyə başladı, – Tretnov özü puldan söhbət salsın. Gördün ki başladı, deyərsən, sənə belə şeylərdən başın çıxmır. Özünü sındırma, mənə tərəf salğa. Əsas məsələ budur ki, pul barədə sən yox, qoy birinci özü başlasın.

İki gün sonra Oskar «İlin dörd fəslində frau fon Tretnovla şam eləyirdi. Şorba ilə valsın arasında baronessa Oskar Lautenzakla Adolf Hitlerin dünyagörüşləri arasındakı yaxınlıqdan danışdı. Balıq xörəyi ilə dana ətindən hazırlanmış «à la Rossini» adlı filenin arasında Oskarı Berlində gözləyən vəzifədən söz saldı. Ət xörəyi ilə «surprise» adlı suflenin arasında dedi ki, çox çətin zəmanədir, Oskar gərək fil sümüyündən tikilmiş bu qəsrədən çıxsın, qara camaat onun səsinə eşitsin. Sonra Almaniyanı xilas etmək naminə öz rəssamlıq istedadını qurban verən Füreri nümunə göstərdi. Çərəz, pendir gələndə Oskar dedi ki, alman xalqına xidmət etmək çağırışı heç vaxt baronessanın dilindən eşitdiyimi kimi güclü, səmimi olmayıb və içəridə oturan qonaqlara, arada gəzən xidmətçilərə fikir verməyib, Tretnovu təkidlə, müştəri gözü ilə başdan-ayağa süzdü.

– Bəlkə, bu armudu mənimlə bölüşəsiniz? – baronessa soruşdu. – İcazə verin, sizin üçün təmizləyim.

Qəhvəni baronessanın qonaq otağında içdilər. Vaxt gəlib yetişmişdi. Oskar alışıb-yanan sürməyi gözlərini baronessanın üzünə dikdi, baxışlarını tez-tez onun dik burnuna tuşladı. Bütün iradəsini toplayaraq, ürəyində zorla ona əmr etməyə başladı: «Qəpik-quruşdan danış, ay səfeh qadın!» Heç özü də bilmədi ki, nə üçün «pul» sözünü Berlin ləhcəsində dedi. Ya Hansyörqün dediklərini xatırladı, ya da ona elə gəldi ki, şimali alman ləhcəsində danışsa, fikri qadına daha tez çatar.

Tretnov onu anladı və tabe oldu.

– Başa düşürəm, möhtərəm ustad, – dedi, – Berlina köçəsi olsanız, çox şeydən keçməli olacaqsınız. Yəqin ki, maddi çətinliklə də üzləşəcəksiniz. İcazə versəydiniz, sizə kömək edərdim. Buna çox şad olardım...

«Alliley!» – Oskarın qəlbində zəvvarların şən səsi eşidildi. – «İlişdi!» – Bayram şənliyindəki nəfəs alətləri yenə də cəh-cəh vurdu.

Ancaq qaşqabağını tökərək ciddi görkəm aldı:

– Belə xırda məsələlər məni narahat etmir. Mənim üçün yeganə bir qanun var: qəlbimin səsi!

– Bilirəm... – baronessa utandı, yanaqları qız yanağı kimi allandı. – Gərək sizinlə bu barədə heç danışmayaydım. Eybi yox, hamısını Hansyörqlə yoluna qoyarıq.

Qızarmaq baronessaya çox yaraşdı və Oskar da nəvazişlə onu süzdü:

– Çox güman ki, – fikirli-fikirli dilləndi, – partiyanın məni məhz sizin vasitə ilə köməyə çağırması təsadüfi deyil. Biz almanlar üçün qadın həmişə ideal olub. Biz həmişə qadın əsiri olmuşuq!

Baronessa səadət içində üzürdü. Oskar bilirdi ki, birçə dəfə ona toxunsa, kifayətdir, həmin dəqiqə təslim olacaq. Hətta bir az həvəsə də gəlirdi. Ancaq indi səfehlik olardı və ona görə də ayrılarkən baronessanın əlini sıxa-sıxa ona uzun-uzadı, mənəli-mənəli baxmaqla kifayətləndi.

Sonra özünü Almanın yanına verdi.

İki gündən sonra Hansyörq xəbər gətirdi ki, işlər qaydasındadır. Aloys Prannerlə bağlanacaq müqavilə hazırdır.

Oskar qardaşını qarşılayanda, yenə də Sezara oxşayırdı. Ancaq mətnlə tanış olan kimi, qeyri-ixtiyari, sadələşmə ilə, lap deqqenburqlularsayağı dedi:

– Doğrudan, o lovğa ayda min mark alacaq? Deməli, baronessadan qopara bildin?!

– Qoparmaq lazım gəlmədi.

– Yaman qoçaqsan! – Oskar etiraf elədi.

– Çox şadam ki, nəhayət, bunu başa düşdün, ay heyvan! – Hansyörq səmimiyyətlə dilləndi.

Oskar növbəti görüşdə hiss etdi ki, vaxt çatıb, partiya və onun nümayəndəsi Hildeqrad fon Tretnovla əlaqəni rəsmiləşdirmək lazımdır. Baxışlarını fikirli-fikirli, dalğın-dalğın onun

qədd-qamətində gəzdirə-gəzdirə dedi ki, baronessa onun fikir dünyasına qadınları duymaq qabiliyyəti bəxş etmişdir. Oskarın baxışları getdikcə inadlaşdı, baronessanın qəlbinə işləməyə başladı. Nəvazişlə Hildeqradın əlindən tutub, yavaş-yavaş qolunu sığalladı. Baronessa titrəməyə başladı.

O, Oskarın qolları arasına düşəndə elə bildi ki, onu Hitlerin özü, partiyanın kişiliyi qucaqlayır. Həmin anda Oskar üçün də xəyalla gerçəklik bir-birinə qarışdı. Bu, yeni bir yolun, yeni bir vəzifənin başlanğıcı idi: böyük Almaniya yaratmaq üçün bütün istedadını, bütün məharətini göstərəcək! O, Hildeqrad fon Tretnovun şəxsində yalnız görkəmli, ağıdərili, qədd-qamətli bir xanımı deyil, özünün təzə, çətin, xeyir-dualı vəzifəsini qucaqlayırdı.

Aloys Pranner üçün hazırlanmış müqavilə imzalı, möhürlü, notarius tərəfindən təsdiq edilmiş sənəd idi və bankın təminatı da əlavə olunmuşdu. Oskar mətnlə tanış olmağa başladı. Yazılanlardan belə çıxırdı ki, «Alman dünyagörüşünü yayan cəmiyyət» artist Aloys Prannerə hələlik altı ay müddətində yazıçı Oskar Lautenzakla birlikdə həmin cəmiyyətin üzvləri qarşısında çıxış etməyi bir vəzifə kimi tapşırır. Psixologiya ilə bağlı olan sahələrdə müxtəlif məruzələrin, təcrübələrin təşkili də nəzərdə tutulurdu. Müqaviləni adlı-sanlı adamlar imzalamışdı. Xüsusən də qraf Ulrix Herbert fon Tsinzdrov adı Oskarın çox xoşuna gəlirdi.

– Bəs pulunuz var? Doğrudan, pulunuz var? – Oskar səfeh bir görkəm aldı.

– Pul... – Hansyörq səbirlə izahata başladı, – gördüyün kimi, Bavariyanın ümumi bankındadır. Çox mötəbər idarədir. Bəlkə, yadımdan çıxmayıb: rəhmətlik atamız onun Deqqenburq şöbəsində anamız üçün bir az pul qoymuşdu... Onun da axırına sən çıxdın...

Oskar müqaviləni vərəqlədi:

– Deməli, hər şey yerindədir? – şübhə ilə bir də soruşdu. – Aloysa göstərə bilərəm? Özün tanıyırsan, çox dəqiq adamdır.

– Qoy sən o Aloysun nə qədər istəyir, üstündə eşlənsin!

Oskar təmtəraqlı müqaviləni göstərəndə nə edəcəyini bilməyən Aloys daz kəlləsini qaşdı. O vaxt Oskardan

müqavilə tələb eləyəndə fikirləşmişdi ki, belə sənədi gətirə bilməyəcək. Əlbəttə, Oskar kimi min cildə girməyi bacaran bir yaramazla, yalançılar yalançısı ilə, qıdılcıma bənzəyən bir adamla işləmək də çox xoş idi. Ancaq Aloys öz dincliyini, rahat Münhen həyatını, Qabelsberqerştrassedəki bu köhnə, vəfalı mənzili, təsərrüfat işlərinə baxan Katini, Bavariyanın şah sakitliyini çox sevirdi. Qastroldan qayıdıb, Qabelsberqerştrassedəki sakit limanında lövbər saldığı günləri ömrünün ən gözəl çağları hesab eləyirdi. İndisə Oskar gəlib, onu uzun müddətə pozğunluq içində itib-batan Berlində aparmaq, nasizm siyasətinin burulğanına salmaq istəyirdi!

Kədərli-kədərli müqaviləni yoxladı. Uzun barmaqlarını dilinin ucu ilə tüpürcəkləyə-tüpürcəkləyə vərəqləri çevirdi, qaşqabağını tökə-tökə hamısını diqqətlə oxudu, son səhifəni gözüünə bir az da yaxın tutub, imzalara baxdı. Axırda dərindən nəfəs alıb dedi:

518

– Deyəsən, arzuna çatdın, ay əclaf! Hamının başını piylədin! Deməli, mənimkini də piyləyəcəksən.

Kədər içində otağı xeyli nəzərdən keçirdi.

– Əlvida, ey gözəl oylaq! – dedi və ürəyində o rahat divanla, o köhnə, gözəl kətilərlə, üstündə qəhvədan, yağlı kökə olan səliqə-sahmanlı stolla vidalaşdı.

– Çox şadam ki, təzə həyatı belə ruh yüksəkliyi ilə qarşılayırsan! – Oskar qəzəblə dilləndi. – Yaxşı dostun ruhlanması insan üçün ən böyük köməkdir.

– Saxla! – Aloys son ümid yerinə əl atdı. – Prussiyalılar tətiyi belə tez çəkmirlər. Müqaviləyə hələ Mants da baxmalıdır. Şərtimiz beləydi.

Agent Mantsın yanına gedərkən Aloys bütün yol boyu öz-özünə nəsə pıçıldadı, donquldandı. Mızıldadı ki, yeni alman dünyagörüşü ilə namuslu sehrbazlıq heç vaxt tutuşmaz və «namuslu» sözünü də xüsusi vurğu ilə dedi.

– Sən həmişə qudurğan olubsan! – Aloys dostunu ələ salmağa başladı. – Tamaşaçını saymamısan! Amma indi gərək sən o zibil nasistlərinin qabağında alçalaq, tər tökək...

Oskar Sezar görkəmi alıb dedi:

– Qorxursan, vəssalam! Dirçəlişdən, həyat nişanəli şeylərin hamısından qorxursan! Sən meşşansan! Yazıq bir meşşan!

Aloys susaraq onun üzünə baxdı, sonra da qəzəblə dedi:

– Gete də meşşan olub! O da siyasətə qarışmayıb!

Məlum oldu ki, onun agentı Mants da siyasətə qarışmır.

O, kök, hər şeyə laqeyd baxan bir adam idi və siqar çəkirdi. İri, qorxunc kəlləsində adda-budda tük görünürdü. O, balaca, siçovul gözünə oxşayan gözlərini gah Aloysa, gah da Oskara dikdi. Müqaviləni oxuyub qurtardı, onu ehtiyatla bir kənara qoydu.

– Mən girən kol deyil, – dedi. – Mənim başım az-çox teatrdan çıxır. Ancaq bu, teatrla, incəsənətlə deyil, daha çox siyasətlə bağlıdır. Ona görə də məsləhət verə bilmərəm. Cənablar bu barədə Mantsla deyil, öz vicdanları ilə məsləhətləşməlidirlər.

– Siz bu hərəkətin əleyhinəsiniz? – Oskar söz atdı.

– Hansı hərəkətin? – Mants suala sualla cavab verdi.

– Aha, yəqin, nasizmi deyirsiniz... – Oskarın yaxasındakı nişana baxdı: – Xeyr, – ehtiyatla dilləndi, – əleyhinə deyiləm... Ancaq lehinə də deyiləm. Nə nasistlərin tərəfindəyəm, nə də kommunistlərin... Mən teatrın tərəfindəyəm. Bu da cənablar üçün mənim siyasi əqidəm!

Araya cansıxıcı sükut çökdüyü üçün Mants izahata başladı:

– Bir dəfə yanıma gənc bir aktyor gəlmişdi. Təzə başlayanlardan idi, Karl Bişof göndərmişdi. «Orlean qızı»ndan Raulun monoloqunu söylədi. «On altı bayraq aldığ!» cümləsini Bavariya-Bohemiya ləhcəsində, özü də xüsusi patetika ilə dedi. Rədd etdim. Sən demə, səhv eləmişəm! Əgər, doğrudan da, istəsəydim, bir yer tapıb düzəldərdim; məsələn, Kifersfeldəki kəndli teatrına... və həmin cavan oğlanın sonralar bəxti gətirsəydi, gəlib Münhenin xalq teatrında özünə yer tapardı. Ancaq rədd etdim və o da özünə başqa peşə seçdi. O peşə ilə indi siz gizlənpaç oynamağa başlayıbsınız! Həmin adam siyasətçi oldu! Gənc aktyorun adı Adolf Hitler idi!

O, fikirli-fikirli qonaqlarını təzədən süzdü. Sonra özünü yığışdırıb, söhbətinə yekun vurdu:

– Həmin Hitlerin nə üçün siyasətə keçdiyini başa düşürəm. Çünki səhnəyə yaraşan deyildi. Ancaq sizin ikiniz də qabiliyyətlisiniz. Axı hansı şeytan sizi yoldan çıxarıb siyasətə qoşur?

Oskar dözmədi:

– Cənab Mants, siz mənim dostum Aloys Prannerin agentisiniz! Bəlkə, iltifat göstərib, bu müqavilənin texniki tərəfini yoxlayasınız?

Bu, buz kimi soyuq bir nəzakət idi. Cənab Mantsın siçovul gözləri gah Oskarın üzündə, gah da müqavilənin səhifələrində gəzişdi, sonra da işgüzarlıqla dedi:

– Texniki baxımdan söz ola bilməz.

Onlar Mantsla vidalaşdılar. Mants qonaqlarını qapıya-can ötürdü:

– Siz çox böyük, özü də təhlükəli bir oyuna girirsiniz, cənablar, – dedi.

İKİNCİ HİSSƏ

Berlin

Oskar qaranlıqda əli ilə axtarıb zəngi tapdı, onu basdı. Gənc, ağ milli geyimində gözəl görünən xidmətçi ərəb Əli gəldi. Oskarın diqqəti cəlb edən adamlardan, əşyalardan çox xoşu gəlirdi. Əli pərdələri geri çəkdi, üstündə səhər yeməyi olan arabacığı Oskarın çarpayısına yaxınlaşdırdı.

Təzə il günəşinin solğun şüaları içəridəki ağır, tünd rəngli, dəbdəbəli mebelin üstünə düşdü. Oskar yeyə-yeyə bu bir neçə ayın içindəcə yaratdığı cah-calaldan ləzzət almağa başladı. Berlində yaşadığı az vaxt ərzində çox irəli getmişdi. Yenicə başlayan 1932-ci ili razılıqla qarşılaya bilərdi.

On ikinin yarısı... Əslində, hələ tezdir. Çünki frau fon Tretnovgildəki Yeni il ziyafətindən səhər saat beşdə qayıtmışdı. Münhendə arzuladığı şeylərin hamısı orada var idi. Sanki, müharibədən sonrakı ilk illərin müvəffəqiyyəti təzədən qayıtmışdı: ağ yaxalığ taxmış cənablar, çiyniəciq xanımlar onun başına yığışmışdı... Hamı ona sitayiş edirdi... İstədiyinə yetmiş, yenə də göylərə qalxmışdı.

Özünü ovuşdurdu, şırnağın altına girdi. Hiss etdi ki, cismən də gümrahlaşıb. Qazandığı müvəffəqiyyətlər ona düşüb, coşqun Berlin həyatı onu xeyli cavanlaşdırıb. Qəşəng, bənövşəyi xalatını çiyinə salıb, güzgüdə özünə baxdı. Xalat Sezara oxşayan sifətinə çox yaraşırdı.

Kitabxanaya keçib, iri yazı stolunun arxasında oturdu, onun üstündə qalanmış məktublara məmnuniyyət hissi ilə baxdı. Özünü büsbütün unudaraq uşaq kimi gülümsəyə-gülümsəyə qalağı vurub uçurdu, sonra da zəfləri bir-bir açıb oxumağa başladı. Onu təbrik edirdilər. Özünə saysız-hesabsız pərəstişkar tapmışdı. Oskar Lautenzakın kim olduğunu indi bütün dünya bilirdi.

Qapı döyüldü. Katibi cənab Fridrix Peterman içəri girdi. Cənab Peterman heç vaxt şax görkəmlə içəri girməz,

həmişə də günah iş tutmuş adamlar kimi xəlvəti gəlib-gedərdi. Oskarın katibindən zəhləsi gedir, ürəyində onu «armud qurusu», «sümsük» adlandırır. Hansyörqə hirs-lənirdi ki, qardaşının başını piyləyib, bu katibi ona calayib, indi də canını qurtara bilmir, çünki çox şeydən xəbəri var. Ürəyinin lap dərinliklərində şübhələnirdi ki, qardaşı Petermanı ona casus qoyub.

Oskar katibini çox saxlamadı. Ancaq bayaqkı sevinc hissi daha qalmamışdı. Qalaq-qalaq məktublar ona ləzzət vermədi. Onları bir kənara itələyib, Yeni ilini təbrik etmək üçün dostlarına zəng vurdu. Hamısı da adlı-sanlı adamlar idi: baş direktor, qrafinya, zati-aliləri... Kaş atası gözlərini açıb bunları görəydi!

Arada Almaya da zəng vurub təbrik elədi. Çünki Oskar Lautenzak səfehlik eləməmiş, böyük bir canıyananlıqla Almanı özü ilə Berlınə gətirmiş və ona dərzixana da açdırmışdı.

522

Alma ilə danışandan sonra təzədən adlı-sanlı dostlarına zəng vurdu. Əvvəlcə gizli müşavir Medelerlə, sonra da qraf Tsinzdorfla danışdı. Bəli, o vaxt Aloys üçün müqaviləni imzalayan həmin qraf Ulrix Herbert Tsinzdorf, doğrudan da, həyatda varmış. Cavan, qəşəng bir adam idi, üz-gözündən sırtıqlıq, əxlaqsızlıq yağır. Həm də yaman şitliyi vardı. Oskar bu dostluqla fəxr edirdi.

Amma onun dediyi sözlər Oskarın qanını qaraltdı. Tsinzdorf sözarası eşitdirdi ki, Yeni il axşamını qərgah rəisi Manfred Proellə keçirib. Çox duzlu zarafatlar eləyiblər, sonra da siyasətdən danışılar. Hətta Furer özü də gəlib, səhərə yaxın da ədəbsiz bir filmə baxıblar. Bir sözlə, 1932-ci il böyük ümidlərlə başlayıb! Heyif ki, Oskar orada olmayıb...

Bəli, heyif! Hələ heyifdən də o yana! Hər şeydən tez alınan Oskarın ovqatı o dəqiqə korlandı, kefinə soğan doğrandı. Hitlerlə görüşmək ona çox lazım idi. Çünki bu payız, bu qış qazandığı müvəffəqiyyətlər nə qədər böyük olsa da, son istəyi – yəni Hitlerin özü ilə əməkdaşlıq etmək arzusu hələ yerinə yetməmişdi. Hansyörqə elə gəlmişdi ki, onu Hitlerlə görüşdürmək hələ tezdir və buna görə də müxtəlif bəhanələrlə onu Təzə ili Manfred Proellgildə qarşılamağa qoymamışdı.

Oskar qaşqabağını tökərək geniş, dəbdəbəli otaqda xeyli gəzişdi, üstünə divar kağızı çəkilməmiş qapını açdı, balaca, bomboş bir otağa girdi. Divardan kədərli, mənalı maskasının surəti asılmışdı. İkinci divardan gümüş zirehli paltar geymiş Bavariya kralı II Lüdviq sərt nəzərlərlə Oskara baxırdı. Üçüncü divarın yanında Deqqenburqdan qalmış o miskin yazı durmuşdu. Dördüncü divar hələ də boş idi.

Deməli, Oskar yenə bu balaca otağa, «hücrəyə» çəkilsə oldu. Burada özü ilə tək qalır, özünü mühakimə edirdi. Bu balaca otağın, yağlı boya ilə işlənmiş surətin, yazı masasının eybəcər görünüşü Oskarın ovqatını münasib notlar üzərində kökləyirdi. İndi ona elə gəldi ki, Hansyörqün sırtıq hərəkətləri haqqındakı xəbərini korladığı bu Təzə il günü öz daxili ələminə qapılmaq, zahiri müvəffəqiyyətləri barədə düşünmək üçün ən yaxşı vaxtdır.

Deməli, gəlib həmin otaqda oturub və özü ilə haqq-hesab çəkir.

Ravliçekin müqaviləsinə tüpürüb, Berlinə gəlməkdə düz eləyib. Landqrafenştrassedəki bu nəhəng, möhtəşəm mənzil açıq-aydın sübut eləyir ki, istədiyinə çatıb. Əvvəlcə Deqqenburqu, sonra Münheni, indi də qarşısına bir məqsəd kimi qoyduğu Berlini – Reyxin paytaxtını fəth eləyib!

Qeyri-ixtiyari barmağındakı üzüyə baxdı. Qaşu möhürlü bu gözəl üzüyü ona Tretnov bağışlamışdı. Ancaq onun xəyalında belə iri, dümağ barmaqlara başqa üzük yarasırdı. Poznerin Unter den Linden küçəsindəki zərgərlik mağazasında ona qiymətli bir brilyant üzük göstərmişdilər. Düzdür, kişilər daha beləsini taxmırdılar, amma Oskar çox da dəbə uyan adam deyildi. Tezliklə, pulu çoxalan kimi həmin üzüyü alacaq!

Yox, məqsədinə hələ tam çatmayıb.

Çatışmayan yalnız üzük deyildi, kitabxanadakı divarın biri də boş idi. Oradan hələlik iri bir tablo asılıb. Astroloq, Zenini Vallenşteynin¹ meyiti yanında təsvir edən bu mənasız rəsmi Pilotinin² şagirdlərindən hansısa çəkmişdi və bircə Oskarın özü bilirdi ki, bu çox zəif, müvəqqəti bir əvəzdir.

¹ Fon Albrext Vallenşteyn (1583–1624) – protestantlarla katoliklər arasında gedən Otuzillik müharibədə (1618–1648) Müqəddəs Roma İmperiyası qoşunlarının sərkərdəsi

² Karl Piloti (1826–1886) – ən çox tarixi mövzulara müraciət edən məşhur alman rəssamı

Həmin divarın bəzəyi Münhenin Bernhaymer qalereyasında asılmış iri divar xalçası idi. Bu xalça, doğrudan da, hansısa kimyagərinsə laboratoriyasını təsvir edən qədim flamanq xalçasının əsli idi. Ancaq zəhrimar çox baha idi. Eybi yox, qoy bir az da keçsin, tezliklə astroloq Zenini kimyagərin laboratoriyası ilə dəyişəcək!

Elə indiki vəziyyətdə də özündən razı qalmağa haqqı vardı. Daxili aləmi də mətinləşmişdi, daha hər şeyə dözə bilirdi. Nə Anna Tirşenroytun, nə də o uğursuz cırdanın – qaraqabaq Ravliçekin dedikləri özünü doğrultdu. Zahir müvəffəqiyyət üçün daxili aləmində heç nəyi güzəştə getmədi. Əvvəlki kimi sehrbazlıqdan da çəkinmədi, öz gücünü də qoruyub saxlaya bildi. Qarıya məktub yazdı, hər şeyi ətraflı təsvir etdi, onun haqsız olduğunu özünə etiraf etdirmək istədi. Heyif ki, cavab almadı. Ancaq bunu çox da ürəyinə salmadı!

524

Bütün bunlarla bərabər, maskaya qorxa-qorxa baxırdı. Çox güman ki, qarı onun maskaya yaraşacağına daha inanmır. Amma bu maskanın kitabxanadakı əsli çox yaxşı görünür. Ona gözəl bir çərçivə də düzəltdirib!

Qəflətən uşaqlıq çağlarında nənəsindən eşitdiyi sözlər qulağında cingildəyir. Neçə illər ki, həmin sözlər yaddaşının lap dərinliklərində dəfn olunub. Ancaq son vaxtlar qarının çox çətin, qəliz alman dilində İncildən oxuduğu həmin kəlmələr tez-tez qulaqlarında səslənir. Bəli, nənəsinin qart səslə, höccələyə-höccələyə, kövrələ-kövrələ dediyi o şeir yaddaşına necə varsa, eləcə də həkk olunub qalıb: «Bədbəxt o kəsdir ki, bütün dünyanı fəth eləyib, ancaq qəlbi bomboşdur».

Yox, hamısı cəfəngiyatdır! Təcrübə zamanı hərdən istifadə etdiyi sehrbazlıqdan zərrə qədər də vicdan əzabı çəkmirdi. Ancaq verdiyi bəzi məsləhətlər onu çox narahat edirdi. Çünki onların hamısı səmimi olmur. Bəzən də Hansyörq ona istiqamət verir. İndi bu tənha hücrəsində hamısını arxayınca etiraf edə bilər: onlar...

Nəsə ona mane olur. Kimsə içəri girib. Əsəbiləşir, çağırılmamış qonağa ağır söz deməyə hazırlaşaraq kitabxanaya qayıdır.

Hansyörqdür. Oskara tərəf gəlir. Kefi kökdür, sərt, solğun sifətinə sırtıq bir təbəssüm yayılıb.

– Yeni ilin mübarək, köhnə dost! – deyir. – Səni şəxsən təbrik etməyə gəlmişəm. Təzə ili Hildxenlə qarşıladın? Biz Manfredgildə vaxtımızı əla keçirdik.

Yaramazın işinə bax! Onu getməyə qoymadı və indi də Furerlə keçirdiyi gecəyə görə Oskara yanığ verir. O, Sezar görkəmi alır:

– Gədənin biri gədə! Əclafın biri əclaf! – Bu sözləri çox inamla deyir.

– Furerə görə belə deyirsən? – Hansyörq halını da pozmayıb siqaret yandırdı. Çökdüyü iri kreslo onu çox cılız, bir az da yazıq göstərirdi. – Sənə «Bu gecəni Hildxenlə keçirəcəksən!» deməyim, yəni o qədər dəhşətli olub? – o, saxta bir mərhəmətlə soruşdu. – Gecəni orada qaldın?

Oskarın ona məhəl qoymadığını görüb ciddiləşdi:

– Axı nə istəyirsən? Buraya avqustda gəlmişik, bu gün də yanvarın biridir. Mənə elə gəlir, əzizim, bu dörd ayda sənə çox şey vermişəm. – Onun baxışları iri, zəngin otaqda dolaşdı. – Zənnimcə, mənə minnət qoymağdansa, «çox sağ ol» deməlisən!

Oskar güclə sezilən nifrətlə qarşısındakı «cılız»a baxdı:

– Özünü elə öyürsən ki, görən deyər, buradakıların hamısını yerin deşiyindən sən tapıb çıxarmısan!

– Bəs Tretnovu sənin yatağına kim salıb?

– Bu sahədəki təcrübənə, bacarığına sözüüm yoxdur!

– Oskar soyuq bir nəzakətlə cavab verdi. – Ancaq unutma ki, Hildeqrad fon Tretnov da Karfungel-Lissi deyil. Belə xanımı ələ almaq üçün adamda müəyyən keyfiyyətlər olmalıdır.

Hansyörq bu mənasız mübahisədən tez yoruldu:

– Gəl bir az ağıllı olaq, – dedi, – bu əziz günü korlamayaq. Belə razılaşaq: buradakıların hamısında ikimizin də zəhməti var. Biz bir-birimizə çox lazımıq.

Oskar bunun həqiqət olduğunu bilirdi. Qardaşı yeganə adamdı ki, onun yanında özünü sərbəst hiss edirdi. Belə olan halda, onu narahat edən daha ciddi məsələləri bir yana qoyub mübahisəyə girişmək mənasız idi.

– Aloysla işləmək, məsləhətlər vermək mənim üçün o qədər də asan deyil, – deyən Oskarın səsində indi məzəmmətdən çox şikayət vardı. – Axı gücümü həqiqi bir iş üçün də qoruyub saxlamaq istəyirəm.

Baxışlarını uzaq bir nöqtəyə zillədi, çox yorğun, kədərli görünürdü. Səsindən səmimiyyət duyulurdu...

Hansyörq hiss etdi ki, gəlişinin səbəbini açıb deməyin – Yeni il hədiyyəsini verməyin vaxtı çatıb.

– Bir təklifim var, – dedi, – xoşuna gələcək. İkimiz bir yerdə jurnal çıxarıq. Onu «Alman dünyagörüşünü yayan cəmiyyət» çap edəcək. Adı da «Almaniyanın ulduzu» olacaq. Özü də o, xeyirsiz intellektualizmə yad olan sahələrlə – yeni irqçilik nəzəriyyəsilə, okkultizm¹ məşğul olacaq. Vəsaiti hazırdır. «Alman dünyagörüşü» şurasının üzvü kimi, Oskar Lautenzak, sənə rəsmi şəkildə redaksiyaya rəhbərlik etməyi tapşırıram! İmkanım daxilində sənə kömək edəcəyəm. Bilirsən ki, keçmiş «Şimşəy»in naşiri kimi bu sahədə təcrübəm var.

526

Hansyörqün səsindəki saymazlığa, istehzaya və bir də belə anda nə vaxtsa ona çoxlu pul, bədbəxtlik gətirmiş o bulvar qəzetinin adını çəkməsinə baxmayaraq, Oskar hiss etdi ki, qardaşı yenə də böyük bir iş təklif edir. Bu zəmanədə jurnal ən yaxşı hədiyyə idi. Ürəyində olanları açıb tökər, özünə hesabat verər, məharətini göstərər, avam camaatın xatirinə getdiyi güzəştlərə çox ehtiyatla təəssüflənər və bununla da günahlarını yuyar, tövbə eləyər, paklaşar. Məgər Getenin özü də günahlarından yazmaqla vicdan əzabından xilas olmurdu?!

– «Almaniyanın ulduzu»... – öz-özünə təkrar etdi. – Pis səslənir.

– «Almaniyanın ulduzu» on dörd gündən sonra çıxa bilər. – Hansyörq şən, qətiyyətli bir səslə dilləndi. – Deməli, iş başına, əzizim! Çalış ki, ilk nömrədə yaxşı bir məqalə verəsən.

Oskarın həyəcanlanması ona ləzzət elədi, sonra çıxıb getdi.

Oskar tək qaldı. Ürəyində hələ də nəyisə götür-qoy edirdi. Xidmətçi Əli gəlib dedi ki, nahar hazırdır. Oskar fikirli-fikirli əlini yellədi. Kitab rəflərinin arası ilə gəzişməyə başladı. Əynindəki bənövşəyi xalat bərq vura-vura qabardı, onun arxasınca süründü.

¹ Okkultizm – təbiət qanunları ilə izah olunmayan və buna görə də mistik təsəvvürlərlə bağlanan telepatik hadisələr haqqında nəzəri və təcrübi təlim

Qeyri-ixtiyari çox adi, bozumlu rəngə çalan göy cildli kitabı götürdü. Elm, ətalət qoxulu qalın bir kitabdı və üzərinə: «Tomas Ravliçek, Parapsixologiyanın əsasları» yazılmışdı. Oskar əsəri əlinə alan kimi professorun onunla aparmış olduğu telepatiya təcrübələrini təsvir edən səhifələr öz-özünə açılmağa başladı.

Oskarın baxışları sətirlər üzərində gəzişməyə başladı. Ancaq oxumaq lazım gəlmədi, çünki bu toz basmış kədərli fəsilləri əzbər bilirdi. Professor etiraf edirdi ki, əsl psixlər, əsl mediumlar nadir hallarda yaranır. Amma həmin nadir adamların, onların istedadının təsvir olunduğu o quru, adi sözlər Oskara təhqirdən də, şübhədən də, istehzadan da pis təsir eləyirdi. Elə bil, Gete şerinin məzmununu rəsmi dəftərxana üslubunda danışarsan! «Telepatiya hadisələrini, – Ravliçek öz nəzəri fikirlərini belə yekunlaşdırırdı, – hələ eksperimental (energetik) təcrübələrlə izah etmək lazımdır. Onlara tənqidi baxımdan yanaşmamaq özünü aldatmağa gətirib çıxarır, soyğunçuluğa, fırlıdağa geniş yol açır».

Yox, Oskar bu sözləri heç vaxt ona bağışlamayacaq! Çünki professor iyrenc olduğu qədər də məkrlidir. O, öz mənasız əqli mühakimələrilə Allah vergisini – bəsirəti eybəcər bir karikaturaya çevirib və onun, yəni Oskarın da əsas vəzifəsi həqiqətin özü ilə karikaturanı yer üzündən silməkdə. Bu istedadın «son dərəcə nadir» olduğunu bədgü cırdanın özü də etiraf edir, ancaq deyirdi ki, ona sahib olan adam çox vaxt həmin qabiliyyəti təsvir edə bilmir. O – yəni Oskar, bəlkə də, bu gün yer üzündə yeganə adamdır ki, bəsirətin nə olduğunu öz təcrübəsi əsasında təsvir edər, onun mahiyyətini açıb göstərə bilərdi.

Hansyörqün jurnal haqqındakı xəbəri məhz indi – yəni təzə ilin ilk günündə gətirməsi də təsadüfi deyil. Oskar bununla özünün yeni ildəki vəzifəsini başa düşdü. Professor özünəməxsus bir məkrə, xırdaçılıqla telepatiyanın hüdudlarını göstərib. O – yəni Oskar, daha böyük bir ruh yüksəkliyi ilə onun böyüklüyündən, möcüzəli vergi olmasından, insanı özündən də yüksəklərə qaldırmasından danışacaq və göstərəcək ki, möcüzəli aləmlə bağlı olan hər şeyin tək, böyük, canlı bir vahidlik yaratması buna ilahi sübutdur!

Oskar indi böyük bir ruh yüksəkliyi ilə «Almaniyanın ulduzu» üçün yazacağı məqalələr barədə düşünür. O, yaxşı formada olsa, böyük şeylər yarada biləcək!

Burada yalnız xırdaca bir çətinlik var. Yazı yazmaq kimi əldəqayıрма bir iş, onun texniki tərəfi Oskarı öz fikirlərini olduğu kimi ifadə etməyə qoymur. Qələmlə, karandaşla və ya elə çıxqılısından qulaq tutulan makina ilə nəsə yazmalı olanda, ilhamı sönüb gedir. Oskar öz müqəddəs fikirlərini yalnız və yalnız səsin sehri ilə ifadə edir!

Ancaq yazacağı məqalələri, necə deyərlər, o himnləri Peterman kimi «armud qurusu»na, «sümsüy»ə diktə eləyə də bilməz. Yox, axtarılıb, uyğun adam tapacaq. Xəlvətcə, lap Harun-ər-Rəşid kimi, makinaçı qızlardan birinə yaxınlaşacaq, qəşəng olsa, onu öz ilham pərisinə çevirəcək!

Bu qərarından razı qalan Oskar öz mühakimələrini qurtarır.

Zəngi basıb, xidmətçini çağırdı, nahar etməyə başladı.

Oskarla Aloys Ahornalleyə – frau fon Tretnovgilə gədirdi. Oskarın üz-gözü yenə gərginləşmişdi: çıxışa hazırlaşdı.

Bu axşam da çətin olacaq. Baronessadan heç təcrübə aparacağı adamların adını da öyrənməyib. Özü belə istəyib: qoy təcrübənin həqiqət olduğunu görsünlər. Bircə onu bilir ki, say-seçmə adamlar olacaq. Yalnız Aloys həmişə olduğu kimi əvvəlcədən gedib, Tretnovun evini seans üçün hazırlayarkən ucdan-qulaqdan kimlərin gələcəyini öyrənib. İndi maşında gedə-gedə Oskar öz yaddaşını yoxlayır. Aloys isə onun səhvlərini düzəldir, əlavə məlumatlar verir.

Çox güman ki, gələnlərin biri ağır sənaye sahibi doktor Kaderayt olacaq. Oskar o kök, sarışın cənabı tanımaya bilməz. Yəqin ki, şəklini görüb. Hansyörqdən öyrənmişdi ki, doktor Kaderayt nasistlərlə əməkdaşlığı daha da genişləndirmək, müəssisələrinin çoxunu hərbişəndirmək istəyir. Tişlər adlı bir cənabın da gəlməsi gözlənilir. Aloysun dediyinə görə, sifəti kül rənginə çalan qarasaç bir kişidir. Hansyörqün məlumatına əsasən, o da doktor Kaderayt kimi eləmək istəyir, ancaq özü çox da məşhur adam deyil. Çox güman ki, frau fon Şusterman adlı o qəşəng, sarışın qadın da orada olacaq. Əri ilə ayrılır, işləri məhkəmədədir. Yəqin

ki, müqəssir tərəf kimi uşağı ona verməyəcəklər. Yeri gəlmişkən, onun çox dəcəl uşaq olduğunu söyləyirlər...

Oskar topladığı materialların hamısını bircə-bircə yoxlayıb qurtardı. Astadan köksünü ötürdü. Qarşısındakı axşam onun yaddaşından, ruhi dünyasından, hissiyyatından, ürəkləri oxumaq məharətindən çox böyük gərginlik tələb edəcək.

– Yenə də qiyamət işləmişən, Aloys, – onun kimi frak geyinib, maşının bir küncündə büzülmüş dostunu təriflədi. Ancaq Aloysun qaşqabağı açılmadı. Son vaxtlar tez-tez belə olurdu.

– Əgər sən, – o donquldandı, – detektiv romanlarda olduğu kimi Tretnovun evində sümsünməkdən ləzzət alırsansa, çox böyük səhv eləyirsən! Sən də, o sığallı qardaşın da elə iş tapşırırsınız ki, adam lap iyrənir. Hamısı da həqiqi sehrbazlıqla əlaqəsi olmayan çeynənmiş detektivdir...

Berlinə gəldiyinə peşman olan Aloysun boş-boş çərənləməsinə qulaq asmağa Oskarın bu gün həvəsi yox idi. Amma gərək bu yaxın dostu, əməkdaşı ilə də hesablaşaydı. Aloysun səxavətli söyüşlərinə indiyəcən, ən azı, on-on beş dəfə dözməli olmuşdu. Dostu deyirdi ki, onun Berlindəki həyatı toyuq hinindəki bulaşığı tərə bənzəyir. Elə həmişə «dörd divar arasında» çıxış edirsən, halbuki əsl illüziyaçının yeri yalnız və yalnız səhnədir. Öz məharətini elə həmişə nasistlərin, kələlərin, kübarların qarşısında nümayiş etdirirsən. Cənab qardaşı Hansyörq – o sığallı «*filou*»¹ da burnunu hər yerə, hər şeyə soxur. Hamı yalnız Oskara fikir verir, şöhrətə təkçə Oskar çatır, Aloys isə adicə bir xidmətçidir, vəssalam! Məgər Mantsın təklif etdiyi o gəlirli müqavilələrə buna görə tüpürmüşdü? Məgər Qabelsberqerştrasedəki rahat mənzilini, prussiyalıların yanına köçməkdən qəti surətdə imtina edən qayğıkeş Katini buna görə atıb gəlmişdi?

Oskar bilirdi ki, Aloysun Berlin həyatı yalnız belə kölgəli cəhətlərdən ibarət deyil. Hər halda, dolay suallarla müştərilərdən adamı lap mat qoyan təfərrüatları öyrənməyə dəyərdi! Hər halda, təzə, ağıllı nömrələr hazırlamağa, dəqiq işarələr tapmağa, rəngarəng kodlar düşünməyə dəyərdi! Oskar bilirdi ki, belə işlər Aloysa xüsusi ləzzət verir.

¹ Lotu (*fr.*)

Ancaq bunları deyingən dostuna xatırlatmağa ürək eləmədi. Oskarın susduğunu gören Aloys son vasitəyə əl atdı:

– Şənbə axşamı da işləyəcəyəm, sonra Münhenə gedəcəyəm! – hədəyə keçdi. – Çərşənbə günü qayıdacağam. Bir həftə Qabelsberqerstrassedə dincəlmək lazımdır. Hər gün, hər axşam əsəbilik, qüssə-kədər... Buna heç at da dözə bilməz! Axı heç olmasa, bircə dəfə Bavariyanın o şah sakitliyində dincəlməyə haqqım çatır!

Axır ki, Tretnovgilə gəldilər və Aloys da həmin dəqiqə yerli-dibli dəyişdi. Çox nəzakətli, üzüyola bir köməkçiyə çevrildi, özünü Oskar Lautenzakın məharətinə heyran qalan bir assistent kimi aparmağa başladı.

Təxminən, on beş-iyirmi adam gəlmişdi. Kişilər frak, qadınlarsa uzun ziyafət paltarları geymişdilər. Hamısının üzündəki narahatlıq, maraq ifadəsinə nəsə bir şübhə, istehza da qarışmışdı. Frau fon Tretnov onların diqqətini bir də buna cəlb etdi ki, ustada kimlərin gələcəyini deməyib, ona görə də heç birinin adını bilmir. Sonra Aloys dedi ki, gələcək haqqındakı suallarını yazıb zərfə qoysunlar, ağzını bağlasınlar. Möhkəm bağlanmış zərfləri bir səbətə yığıb Oskara verdi. Bunların hamısı gur işığın altında oldu...

Oskar zərfləri açmadan qarışdırdı, sonra onları iri, dümağ əlləri arasına alıb sıgallamağa başladı.

– Ağalar və xanımlar, – oturanlara müraciət etdi, – xahiş edirəm, özünüzü sərbəst tutun. Məktubda yazdığınız sual barədə düşünmək vacib deyil. Ancaq o barədə fikirləşsəniz, deməli, mənə kömək etmiş olarsınız. Əsas məsələ budur ki, müqavimət göstərməyin. Əgər mənə inanmırsınızsa, bu qısa seans ərzində həmin inamsızlığı bir kənara qoyun. Xahiş edirəm, məni düzgün başa düşün: heç də «inanın» demək istəmirəm, ancaq rica edirəm, həmin inamsızlıqla mənim işimi çətinləşdirməyin.

Məktubları əli ilə yoxladı, möhkəm-möhkəm sıxdı, otərəf-butərəfə çevirdi, onları açmadan yumruladı. İri, qəzəbli gözləri parıldadı, uzaqlara dikildi. Ağır-ağır, dərin-dən nəfəs aldı. Sonra başını geri əyərək gözlərini yumdu.

Nəhayət, məktublardan birini götürdü, əlində əzişirdi. – Bu məktubu, – asta-asta sözə başladı, sanki, sözləri çətin tapırdı, – ucaboy, sarışın bir xanım yazıb. Onun bu gününü də üç ildən sonrakı həyatını da görürəm. – Qəflə-

tən gözlərini açdı, tamaşaçıların arasında kimisə axtarmağa başladı. – Məktubu siz yazmışınız, xanım, – üzük taxılmış barmağını Aloysun təsvirindən tanıdığı qadına tuşladı. – Sizi görürdüm. İndi də görürəm... – Yenə gözlərini yumdu, çox qəribə, yuxulu bir səslə, tez-tez də dayana-dayana danışmağa başladı. – Bir şəhər görürəm. Cənub şəhəridir. İtalyan dilində nəsə yazılıb. O qədər də baxımlı şəhər deyil. Burada maraqlı heç nə görmürəm. Mehmanxanadasınız. Balaca, miskin mehmanxanadır. Bəs sizin kimi bir xanım nə üçün belə miskin mehmanxanaya düşüb? Bu cür adi şəhərdə nə işiniz ola bilər? Otağınıza bir uşaq gəlir. Oğlan uşağıdır. Çox nadirdir. Doqquz, ya on yaşı olar. Çox dəyərlidir. Sizdən nəsə soruşur. Rədd edirsiniz. Əl çəkmir. Xeyr, xanım, onu da deməliyəm ki, tərbiyəli uşaq deyil. Yeri gəlmişkən, bu uşağın taleyindən yaman qorxursunuz. Gözünüzdə əsl qorxu nişanəsi var. İndi otaqdan çıxırsınız. Maşınla gəzməyə gedirsiniz. Hələ də qorxursunuz. Yan-yörənizə baxırsınız ki, bəlkə, sizi təqib edən var. – Qəflətən yenə gözlərini açdı, baxışları o dəqiqə həmin sarışın gözəli aldı. – Mənim bu gördüklərim sizə heç nə demir? Bunlarda heç bir məna görmürsünüz? Düz deyirəm?

Sarışın qadın həyəcədən pörtüdü, boğuş, inamsız bir səslə dedi:

– Bəli, bəlkə də, düz deyirsiniz. Dünyada o qədər haqsızlıqlar olur ki...

Bu ana qədər Oskar çox əsəbi idi. Ancaq ilk təcrübəsinin müvəffəqiyyəti onun inamını xeyli artırdı. Aloysun əvvəlcədən təsvir etdiyi cənab Tişləri o dəqiqə tapdı. Bu cür sir-sifəti olan adamlarla necə rəftar etməyin çəmini yaxşı bilirdi: çox asanca bir oyundu... Belələri ilə gərək bir az sırtıq, «qətiyyətli» olasan. Qəflətən Oskarı çox dəhşətli, amansız bir dəcəllik hissi bürüdü. Bu kübarların qarşısında çox alçalmaıyacaq, təlxəklik eləməyəcək. O, burada oturanları deyil, burada oturanlar onu əyləndirəcək!

Ayrı bir zərf götürüb əli ilə yoxladı, «görməyə» başladı:

– İndisə əlli yaşlarında bir kişi görürəm, – dedi, – dərisi bozuntul-qəhvəyi rəngə çalır. Adı ya «d», ya da «t» hərflə başlayır. Hiss olunur ki, bu kişi bir az xəstəhaldır. Mədəsi ona əziyyət verir. – Gözlərini açıb üzük taxılmış şəhadət barmağını oturanlardan birinə tuşladı: – Sizsiniz!

Cənab Tişlerin bomboz sifəti rəng verib, rəng aldı, guya, zarafat edirmiş kimi dedi:

– Elədir, hərdən soda içirəm.

Zalda oturanlar narahat halda gülümsədilər. Oskarın bircə əzası da tərpənmədi.

– Siz gələcəyiniz barədə soruşursunuz, – sözlünə davam etdi. – Cavab verə bilərəm. Ancaq sevindirici olmayacaq, sizə xeyri dəyib-dəyməyəcəyini də deyə bilmərəm. Başlayım?

Onun qəzəbli sürməyi gözləri kişiyyə dikildi. Tişler baxışlarını qaçıрмаğa çalışdı.

– Yəni elə qeyri-adidir? – cənab Tişlerin boğuc səsinə narahatlıq duyulurdu. – Cənab Lautenzak, yoxsa elə bilərsiniz, deyəcəyiniz sözlər mənim həyat yolumu dəyişdirəcək? – o, əsəbiləşdi.

– Bəlkə də... – Oskar sakitcə cavab verdi. – Bəlkə də, dəyişmədi. Bu, sizin mühakimə qabiliyyətinizdən asılıdır, cənab «D» və ya «T»...

– Yaxşı, yaxşı, müdrikliyinizi göstərin görək! – Cənab Tişlerin səbri tükəndi.

Oskar başını geri əyərək gözlərini yumdu:

– İndi gələcəyi görürəm, – dedi, – on il sonranı... Bu gündən on il keçib... Meşəyə oxşayan bir yer görürəm. Çoxlu daş var. Başdaşlarıdır. Ah, meşədə salınmış qəbiristanlıqdır. Daşlardan birini lap aydın görürəm. O qədər də dəbdəbəli deyil. Yazısı da lap adidir. Hərflər gözümdən qaçır, ancaq oxuya bilirəm. Anton Tişler və ya buna oxşar bir ad yazılıb... – Qısa, əsəbi bir fasilədən sonra davam etdi, – daş çox köhnəlib... – Gözlərini açdı. – Təəssüf ki, sizə xoş xəbər deyə bilmərəm, cənab Tişler. Ancaq əvvəlcədən xəbərdar etmişdim.

Zalda oturanların hamısı narahat oldu. Cənab Tişlərin rəngi daha da avazıdı, lap külə döndü, əsəbi bir gümrəhliklə dedi:

– Hamısı boş sözlərdir; heç vaxt qoymaram ki, mənə Berlində dəfn etsinlər. Bu barədə heç fikirləşmirəm də... Berlində dəfn olunmaq istəmirəm!

Oskar incə bir nəzakətlə etiraz etdi:

– Bəlkə də, heç özünüzdən asılı olmadı, cənab. Mən yalnız sizdən də, özümdən də güclü olan Qüdrətin sözünü deyirəm.

Özündən razı halda hiss etdi ki, onun bu peyğəmbərliyi zalda oturanların xoşuna gəldi. Növbəti ovunu axtarmağa başladı. Koppuş sifəti çəhrayı rəngə çalan o boy-buxunlu, sarışın saçlı cənab, çox güman ki, ağır sənaye sahibi doktor Kaderaytdır. Sınayıcı nəzərlərlə kişinin yuxulu, hiyləgər gözlərinə baxdı. Bununla o qədər də asan olmayacaq. Doktor Kaderayt məclisdə ən vacib adamdı. Hansyörq bunu xüsusi vurğu ilə demişdi.

Oskar çox da xəyala dalmayıb, birbaşa öz ovunun üstünə atıldı. Gözlərini bircə anlığa yumdu və açan kimi də:

– Bu məktubu siz yazmısınız, cənab doktor Kaderayt, – dedi və baş əydi. – Sizin cənab doktor Kaderayt olduğunuzu qəzetlərdə gördüyüm şəkillərdən bilirəm. Ancaq indi haqqınızda deyəcəyim sözlər, – üz-gözünə ani bir təbəssüm qondu, – başqa mənbələrdən gəlir.

– Buyurun, – doktor Kaderayt mehribanlıqla dilləndi. Bu boy-buxunlu, bir az da cazibədar kişinin son dərəcə aydın, incə səsi vardı.

Oskar hipnoz vəziyyəti almayıb, ayıq baxışlarını Kaderaytın hiyləgər, müəmmalı gözlərinə dikdi. Adi bir səslə, yavaş-yavaş danışmağa başladı ki, ağzından artıq söz çıxmasın:

– Sizi hərbi geyimli cənabların arasında görürəm. Görürəm ki, həmin cənabları böyük, işıqlı otaqlara aparırsınız. Dəzgahlar görürəm. Deyəsən, fabrikdir. Düz deyirəm?

– Başqa cür də ola bilməz! – Oturanların arasından istehzal bir səs eşidildi. Söz atan balaca, zərif bir xanımdı. Çox güman ki, doktor Kaderaytın arvadı idi. – Məlum şeydir ki, fabrik sahibi fabrikdə olar.

Zaldan ani bir gülüş keçdi.

– Xahiş edirəm, ustada mane olmayın! – Aloys nəzakətlə, ancaq ciddi bir səslə dilləndi.

Oskar hiss elədi ki, bu zərif xanım çox təhlükəlidir. Kaderayt haqqında bildiyi kasad məlumatla vəziyyətdən çıxma bilməyəcək. Əgər təzədən öz tamaşaçılarının qəlbinə hakim kəsilmək istəyirdisə, bütün gücünü toplamalı, «görmək» qabiliyyətini işə salmalı idi. Başqa yolu yoxdu. Əgər Kaderayt öz iradəsinə tabe eləyə bilsə – udub; yox, əgər bacarmasa, deməli, udub!

Gözlərini yumub, daxili aləminə çəkilir. İşə bax, gəlir! İçindəki o asta, həzin xışiltını yenə eşidir: sanki, ipək parça

cırılır. Gözlərini yavaş-yavaş açır və özü də mat qalır: ondan qopan dalğalar doktor Kaderaytı deyil, yanındakı qadını tutur. Bayaq həyasız-həyasız ona mane olan qadındı.

Onun haqqında heç nə bilmir. Ancaq istər-istəməz, nəse deməlidir. Özü də yalnız və yalnız bəsirətinə arxalanmalıdır. Baxışları qadının üzünə sancılır. Qəhvəyi rəngə çalan, sərt, oğlana oxşayan solğun sifəti, aydın, qonur gözləri var. Bu gözlərin başqa səmtə dönməsinə imkan vermir və İlze Kaderayt nə qədər məğrur, kinayəli nəzərlərlə baxsa da, yad bir baxışın ona necə hakim kəsildiyini, iradəsinin əksinə olaraq, ən gizli sirlərini qoparmağa çalışdığını duyurdu.

Oskarın sifəti ifadəsiz bir görkəm aldı, qırmızı dodaqları azacıq aralandı. Kirpikləri yenə də gözlərini yarıyan ördü.

– Doktor Kaderayta deyiləsi sözüüm yoxdur, – dedi, – indi sizinləyəm, xanım. – Səsi yavaşıdı, tez-tez qırılmağa başladı, sanki, yuxulu idi. – Gələcək barədə sizə heç nə deyə bilmərəm, ancaq arzularınız, düşüncələriniz barədə özünüz də bilmədiyiniz şeylər deyərəm.

– Buyurun! – İlze Kaderayt nə qədər çalışsa da, səsindeki incəliyi, kinayəni saxlaya bilmədi.

Bir küncdə hazır dayanıb gözləyən Aloys gərginləşdi. Oskarın bu hərəkəti böyük risk idi. Özündə həm hipnozu, həm də telepatiyani birləşdirən bu metoda «təlqin etmə sənəti» deyilirdi. Yalnız əsl telepat belə şeyə risk edə bilərdi.

– Sizə elə gəlir ki, – Oskar sınaqçı bir səslə, asta-asta danışmağa başladı, – əriniz, nəhayət, özünü və bütün fəaliyyətini partiya ilə bağlamalıdır. Ancaq bunu hansı marağınsa xatirinə istəmirsiniz, sadəcə olaraq, belə xoşunuza gəlir. Bu arzunuzun nə vaxt özünü bürüzə verdiyi günü xatırlayırsınız? Xeyr, xatırlayırsınız. Mən də sizinlə bərabər xatırlayıram. Xahiş edirəm, hamısını olduğu kimi yadınıza salın. – Baxışlarını bir nöqtəyə zillədi. Öz daxilindən, İlzenin daxilindən gələn səsləri dinlədi. – Təşəkkür edirəm, – deyə gülümsədi, – təşəkkür edirəm, doğrudan da, özünü də əziyyət verirsiniz... Yaddaşıınız durulur. İndi lap yaxşı görürəm. Yarpaqlı bitkilər olan zaldasınız. Ora istixanadır. Qış bağçasına oxşayır. Yanınızda cavan bir oğlan da var. Qarabuğdaydır. Saçında tağ ayırılıb. İçində bitkilər olan hovuzda baxırsınız. Bəli, yosundur. Düz deyirəm?

– Ola bilər... – İlze Kaderayt tərəddüdlə dilləndi. Doktor iltifatlı bir maraqla, təbəssümlə yavaşdan soruşdu:

– Bəlkə, Ştokmanı deyir? Bəs demirdin ki, iki-üç həftə bundan qabaq Ştokmanla partiya barəsində danışımsınız? – Onun səsində inamdan çox inamsızlıq vardı.

– O saçı tağlı cənab, – Oskar davam etdi, – partiya barədə xoşagəlməz sözlər deyir. Düzdürmü? – ancaq cavab gözləmədi. – Siz, bəlkə də, etiraz xatirinə partiyani müdafiə edirsiniz. Ürəyinizdə deyirsiniz: «Əslində, belə pis xasiyyətli gənclər sizin hamınızdan yüz dəfə maraqlıdır». Qarabağdayı oğlanın mənsub olduğu dairələr barədə nəşə kobud bir söz fikirləşirsiniz. Elə vulqar söz ki, sizin kimi xanımların ağızından təsadüfi hallarda çıxa bilər.

Doktor Kaderayt güldü.

– Elədir? – aydın, incə bir səslə astadan soruşdu və özü də cavab verdi. – Bəlkə də, elədir, Ştokman haqqında elə söz deyə bilərsiniz.

– Onda ilk dəfə arzulamısınız ki, sizin Frits belələri ilə deyil, o biriləri ilə oturub-dursun, – Oskar qətiyyətlə dilləndi. Gözlərini tamamilə açdı, bayaqki kimi yuxulu deyil, adi səslə, çox da inamla davam etdi, – haqlı olub-olmadığımı soruşmuram, çünki haqlı olduğumu bilirəm.

Aloys bir mütəxəssis kimi öz həmkarına heyran qaldı.

Doktor Kaderayt özünü elə göstərdi ki, sanki, əl çalmaq istədi.

– Pis deyil, – dedi, – heç də pis deyil, – və ani bir təbəssümlə arvadına baxdı. İlzenin də üzündə güclə hiss olunan təbəssüm vardı, qurumuş dodaqlarını yalaya-yalaya nə haqdasa fikrə getmişdi. Oskar əlini alınına çəkdi:

– Bu gün üçün kifayətdir, – mehribanlıqla dilləndi, sanki üzr istəyirdi. Dedi ki, gərginlik onu yorub. Sonra kürsüdən düşdü.

İlze Kaderayt hər şeyə şübhə ilə yanaşan adamdı və ona görə də tez təsir altına düşən deyildi. İndi də Oskarın baxışlarından xilas olan kimi özünü müdafiə etməyə başladı. Ola bilsin ki, bu lovğa, üz-gözündən qəddarlıq yağan kişi hamısını, sadəcə olaraq, özündən quraşdırırdı. Əlbəttə, onda nəşə qeyri-adilik vardı, bunu danmaq olmazdı, hələ də onun seyrindən çıxa bilməmişdi. Yaddaşını nə qədər vərəqləsə də, həmin gün Albert Ştokmanla nə barədə

danışdığını xatırlaya bilmədi. Kiminsə sənin qəlbini oxuması, kiminsə, müəyyən mənada, sənin daxilinə baş vura bilməsi o qədər də yaxşı əlamət deyilmiş! Adam özünü itirir. Ancaq eyni zamanda da maraqlıdır...

İlze bura gəldiyinə peşman deyildi.

O biri qonaqlar da mat qalmışdılar və hamısı da Oskara ürkək bir maraqla baxırdı.

– Mən sizə nə demişdim? – frau fon Tretnov fəxrlə soruşdu. – Bizim Oskar Lautenzak, doğrudan da, ustad, peyğəmbər deyilmi?

– Möcüzədir! – Qonaqlar yerbəyerdən qışqırışdılar. – Əsl möcüzədir! – Sonra da hamısı bircə-bircə İlze Kaderaytdan soruşdu. – Doğrudanmı, Ştokman haqqında elə düşünürdünüz, əzizim?

Ancaq İlze dəqiq bir söz demədi:

– Ola bilər! – Sonra da özünəməxsus cingiltili bir səslə əlavə etdi: – Düzünə qalsa, heç özüm də bilmirəm.

Çox arıq görünən cənab Tişler camaatı yara-yara Oskara yaxınlaşdı, yüngülcə onun çiyinə toxundu, titrək bir gülüslə dedi:

– Çox zarafatlı adamsınız, ustad. Mənim haqqımda dediklərinizin hamısı kədərli bir zarafat idi, elə deyilmi?

Oskar çiyinlərini çəkdi.

– Ancaq maraqlıdır, – Tişler sözünə davam etdi. – Çoxunu düz dediniz. Xüsusilə, o zərif Kaderaytın ürəyini oxumağınız lap möcüzə oldu. Üz-gözündən görünürdü ki, hamısını düz tapıbsınız. Böyük məmnuniyyətlə oturub söhbət edərdim, cənab Lautenzak. – Onun səsinə sənəməniyyət duyulurdu. – Bəzi məsələlər barədə sizinlə məsləhətləşərdim.

Oskar çox soyuq cavab verdi:

– Katibimə müraciət edin.

Tişler ona yaxınlaşanda Aloys qaşqabağını tökdü:

– Cənablar zəhmət çəkib «Alman dünyagörüşü cəmiyyəti»nin idarəsinə buyursunlar.

Həmin anda İlze Kaderayt Oskara yanaşdı. Boybuxunlu ərinin yanında çox zərif görünürdü.

– Çox mahirsiniz, ustad, – dedi, – söz ola bilməz. Öz aramızdır, sizin haqlı olub-olmadığınızı heç özüm də bilmirəm. Qonağımız çox olur. Əlbəttə, onların arasında bəzən qarabuğdayısı, saçını tağla ayıran da olur. Söhbətin siz

nasistlərdən düşməsi də mümkündür, çünki adamı buna məcbur edirsiniz. Yeri gəlmişkən, bu yaxınlarda «İllüstrirte» jurnalında bizim qış bağçasının şəklini görmüşdünüz? Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, sizdəki məharətə, çevikliyə heyran olmağa dəyər!

İlzenin səsində bayaqkı kinayədən əsər-ələmət qalmamışdı. İndi quş kimi cəh-cəh vururdu. Ağıllı, qonur gözləri alışıb-yanırdı. Çox gözəl görünürdü. Həyasızlıqla onun dediklərinə şübhə ilə yanaşması Oskarı əsəbiləşdirdi. Ancaq bununla belə, İlze çox xoşuna gəldi: nəhəng ərinin yanında güclə seçilən zərif, ancaq şax qaməti də, oğlana oxşayan solğun bənizi də, qısa vurulmuş qara saçları da, bütün cizgiləri aydınca görünən çənəsi də, dik burnu da... Qoy nə qədər istəyir sataşsın. Axırda Oskar qalib gələcək. Hiss edir ki, artıq qalib gəlib.

– Ən azı, ürəyinizdə etiraf edəcəksiniz ki, mərhəmətli xanım, – təbəssümlə, inciklikdən əsər-ələmət olmayan bir səsle dilləndi, – sizin həmin cənabla söhbət zamanı nə fikirləşdiyinizi «İllüstrirte» jurnalından çətin öyrənə bilərdim.

Doktor Kaderayt ucadan güldü.

– Sən həddən artıq tələbkarsan, əzizim, – o, İlzeyə tərəf döndü. – Həm də ədalətsiz. Kaş elə bir institut olaydı ki, mənim əlaqədə olduğum adamların ürəyini cənab Lautenzak sənin ürəyindəkiləri oxuyan kimi görə biləydi. *A la bonne heure*¹, əzizim cənab Lautenzak.

İlze dediyindən dönmədi:

– Hər halda... – ancaq çox da dərinə getmədi, – frau fon Tretnovun qəyyumluq elədiyi bu cənab maraqlı adamdır, onunla tez-tez görüşmək lazımdır.

Oskara baxıb, mehribanlıqla gülümsədi, başını yırğalayaraq başqa bir dəstəyə tərəf getdi. Bəsirət sahibi çox hirsələndi. Eybi yox, bu balaca kübar xanıma frau fon Tretnovun qəyyumluq elədiyi cənabın kim olduğunu göstərəcək!

Ancaq hirsli tez soyudu və Aloysla evə qayıdanda kefi əməlli-başlı kökəldi. O xanımın müqaviməti ilkin qələbənin sevincini bir az da şirinləşdirmişdi. Doktor Kaderaytnın münasibəti də qəlbini inciklikdən çox iftixar hissi ilə doldurmuşdu...

¹ Əhsən, lap əntiqə (*fr.*)

Aloysdan çəkinməyərək onları ələ salmağa başladı:

– Nə istədiklərini heç özləri də bilmir. Eyni vaxtda həm inanmaq, həm də inanmamaq istəyirlər. Deyirlər, təcrübə həm baş tutsun, həm də səhv çıxsın. Onlara axmaq da demək olmaz, çünki axmaqdan da axmaqdırlar. Telepata inanmamaq, ona gülmək istəyirlər, ancaq özlərinə əziyyət verib, aparılan təcrübənin hazırlığını, texnikasını əməlli-başlı yoxlamırlar. Əksinə, onları bir az sıxan kimi, bəlkə də, qeyri-ixtiyari, təcrübənin müvəffəqiyyətinə kömək edirlər. Yalnız ağıllı suallar hazırlamaq, dalbadal yağıdırmaq lazımdır. Boynuna qoymaq lazımdır ki, «sən bunu fikirləşib-sən», «sən bunu görübsən», həmin dəqiqə özləri də inanmağa başlayacaq.

Aloys qaşqabağını tökərək küncə söykənmişdi.

– Bunları kimə deyirsən? – donquldandı. – Mənə? Bu müdrik sözlərin hamısını sənə mən demişəm... – O əsnədi. – Bu Berlin həyatı bir zibil deyil. Bazar ertəsi Münhenə gedirəm.

Kete Zeverin «Rixard Vaqner – örnək və təhlükə» adlı əlyazmasının üzünü köçürürdü. Tamamilə qeyri-ixtiyari yazır, ayrı şey barədə düşünürdü. Çox güman ki, xoş şey barədə fikirləşmirdi, çünki qəşəng, enli, bir az da arıq sifətindən narazılıq yağırdı. Burnundan başlayan üç dənə sərt maili qırıq enli sifətini bir neçə yerə bölmüşdü. Giriş qapısında belə bir lövhə vardı: «Kete Zeverin; istənilən cür yazır». Artıq neçə həftədir ki, həmin lövhə müştəri cəlb etmirdi. Əgər belə davam etsə, bu işdən əl çəkəsi olacaq.

Ucaboy, sarışın Kete makinanın arxasında oturub və bir dəri, bir sümük qalmış barmaqları toxmaclar üzərində tez-tez gəzişir. Ögey qardaşı Paul da «Rixard Vaqner»in qalın əlyazmasını ona görə yazdırır ki, bacısı boş qalmasın. Çünki bu nüsxələr ona lazım deyil. Kitab Rixard Vaqner haqqında yeganə tənqidi əsərdir. Belə bir zəmanədə onu çap etməyə naşir tapa bilməz.

Burada elə yerlər var ki, hətta qızın özünü də əsəbiləşdirir. Ögey qardaşı Paul həddən artıq ağıllıdır. Kete onu çox istəyir. Etibar elədiyi yeganə adam yalnız Pauldur. Eyni zamanda, nasistlərin nə üçün qardaşı kimi adamları qətiyyətlə rədd etdiklərini də başa düşür. Paul çox yerdə Vaqneri haqlı tənqid edir. Ketenin musiqidən başı çıxır və

buna görə də qardaşının mülahizələrini başa düşür. Ancaq onun öz müddəalarını mütəxəssis kimi əsaslandırması, heç kəsə razılaşmaması adamı əsəbiləşdirir.

Onunla yola getmək getdikcə çətinləşir. Ən çox da nasizm məsələsində sözləri çəpləşir. Əlbəttə, nasistlərin əsas götürdüyü prinsiplərin çoxu ağılsızdır, gülüncdür. Ketenin özü də nasistlərin yanında onların əksinə danışır. Ancaq Paulla tək qalanda bu hərəkəti müdafiə edir, onların əsl fanatikliyini, çılgınlığını tərifləyir. Paulun lovğa-lovğa nasist prinsiplərini rədd etməsi, sadəcə olaraq, adamı onunla mübahisəyə çəkir.

Kete qardaşını çox istəyir. Paul mehribandır, həddən artıq ağıllıdır, məzəlidir, xeyirxahdır. Öz ideyaları haqqında danışanda, adam ona valeh olur. Amma buna baxmayaraq, Pauldan asılı olmaq dəhşətdir və təəssüf ki, bu asılılığın da nə vaxt sona yetəcəyi hələ bilinmir.

Kete kədər içində nazik, zərif dodaqlarını bir-birinə sıxır. Neçə aydır ki, belədir. Neçə aydır ki, işi düz gətirmir. Ancaq yaxşı başlamışdı. Hiss eləyəndə ki daha atasının yanında qala bilmir, Liqnitsdən Berlinə – Paulun yanına köçdü və bununla da yeni bir həyat – əsl həyat başladı. İlk aylarda hətta babat qazanırdı. Ancaq sonradan, sanki, göz dəydi...

İyirmi dörd yaşı var, xarici görkəmi də pis deyil. Paul deyir ki, ağıllıdır. Bəs necə olur ki, belə bir adam bu Almaniyada, özü də 1932-ci ildə dəhşətli dərəcədə çətin, yarıac, yarıtox yaşayır? Səhərin gözü açıldıqdan axşamacan iş axtarır. Nə üçün o və onun kimi milyonlarla adam özünə iş tapa bilmir?

Keteyə qalsa, bu lənətəgəlmiş makinaçılıqdan əl çəkər, öz arzusunun dalınca gedər, musiqi elmini öyrənər, dövrən dəyişənə, musiqi nəşriyyatlarından birində və ya başqa yerdə yaxşı bir iş tapana qədər qardaşının yazı-pozularından gələn qəpik-quruşla dolanardı. Ancaq qardaşına yük olmaq istəmir. İnadından dönmür, pul qazanmağa çalışır. Paulla Kete müxtəlif adamlar olsalar da, hər ikisinə analarından enli, çatma qaşlar və bir də inadkarlıq miras qalıb...

İndi burada oturub makinaçılıq edir və özündən də, Pauldan da, hamıdan da narazıdır. Doğrudanmı, onun

tələbləri çox böyükdür? Axı bunların nəyi böyükdür? İstəyirdi ki, mənalı bir işlə məşğul olsun, vəssalam. Əgər buna haqqı çatmırdısa, onda, ən azı, sevdiyi bir adamla ailə qursun. Bir neçə məhəbbət macərası olmuş, amma heç birindən heç nə çıxmamışdı. Tək bir dəfə nəşə çıxı bilərdi, ancaq o da baş tutmadı, çünki oğlan ikibaşlı bir siyasi tapşırıqla okeanın o tayına getdi. Qayıdanda onun özü də, gördüyü iş də qıza şübhəli göründü. Nəşə təmiz işə oxşamırdı və onunla getmədi.

Kaş nəşə bir hadisə baş verəydi. Qoy lap pis olsun, eybi yox, hər halda, indikindən yaxşı olardı! Nasistlərin proqramında səfeh, mənasız şeylər, vəhşilik çoxdur. Ancaq bu proqram utopiya deyil, yaxın gələcəyin, sabahın məramnaməsidir. Nasistlər həyatı irəli aparır, deməli, nəşə olacaq! Onlar hakimiyyəti ələ alan kimi proqramdakı həmin mənasız şeylər, vəhşilik öz-özünə yox olub gedəcək.

540

Kete makinaya təzə kağız qoyur: səhifə 319. Əlyazma yeddi yüz əlli altı səhifədir. Qardaşı Paul böyük bir şəxsiyyətin zəif cəhətlərini göstərmək üçün yeddi yüz əlli altı səhifə doldurub. Yazır ki, Vaqnerin musiqisi həm şirin olduğuna görə, həm də zəhər kimi qana işlədiyi üçün təhlükəlidir və nə vaxtsa onun əks tərəfini də göstərmək lazımdır. Paulun belə böyük adamı kiçiltməyə bu qədər güc sərf etdiyinə acığı tutur. Ancaq buna baxmayaraq, yaza-yaza qardaşının fikirlərindəki incəliyə, yumor hissinə bəzən heyran qalır. Yox, Paul, doğrudan da, yazmaq bacarır!

Qapının zəngi çalınır. Tələsmədən gedib açır. Müştəri gözləməyi çoxdan yadırgayıb. Kim ola bilər ki? Yəqin, kimsə gəlmədir! Ancaq əynində uzun palto olan bu cənab müştəridir. Sərt, işgüzar sifəti var. İçəri girən kimi, sanki, balaca otaq dolur. Soruşur ki, diktə eləsə, yaza bilərmisi?! Ancaq əvvəlcə yoxlamaq lazımdır.

– Əgər yoxlamaq lazımdırsa, – deyir, – elə indi başlayaq.

Səsi çox hökmlü, amiranədir.

– Oldu, cənab, – Kete titrək səslə dillənir. Onun göstərdiyi nəzakətə azacıq kinayə də qarışıb. – Əgər belə tələsikdirsə, indi başlaya bilərik.

Yad adam onu diqqətlə süzür:

– Bəli, – deyir, – hələlik yoxlamaqla kifayətlənəcəyik. Elə işdir ki, diktə edəcəyim adamla bir-birimizi başa düşüb-düşməyəcəyimizdən, nə dərəcədə başa düşəcəyimizdən çox asılıdır.

Beləliklə, təzə müştəri diktə etməyə başlayır, Kete də yazır. Kişi deyə-deyə gəzişir, gah Ketenin qənsərində, gah da arxasında görünür. Dediklərini yazıb çatdırmaq o qədər də asan deyil. Gah ağır-ağır, hər sözü xüsusi vurğu ilə, uzada-uzada deyir, gah da çatdırmaq olmur. Dedikləri də çox dolaşıqdır, müəmmalıdır. Ancaq cümlələrində nəşə bir musiqi var və Kete də onları həvəslə dinləyir.

Bu yad adam elə fenomenlikdən danışır ki, Kete indiyəcən bu barədə eşitməyib. Adına da gah telepatiya, gah bəsirət, gah da metafizika deyir. Deyəsən, bu məfhumun dəqiq sərhədləri yoxdur. Kişi xeyli diktə eləyəndən sonra da Kete bir şey anlamır. Ancaq hiss edir ki, həmin müəmmalı sözlərin arxasında hər cür insafsız tənqidi dəf edən bir böyüklük gizləlib.

Yad adam iddia edir ki, biz – müasir insanlar qəlbimizin çox vacib keyfiyyətini – ruhları duymaq, onu yazının, nitqin hər şeyi məhdudlaşdıran, cılızlaşdıran vasitəçiliyi olmadan başqasına çatdırmaq qabiliyyətini itirmişik. «Ulu babalarımızda belə qabiliyyət olub», – deyir. – «Torpaq yağışı necə canına çəkirdisə, onlar da insanın mahiyyətini, onun fikirlərini, hissələrini, iradə və istəklərini bir vahid kimi eləcə qəbul edirdilər. Biz yazıqlar həmin vergidən məhrumuq. Bu keyfiyyət yalnız bir neçə nəfərdə qalıb. Və həmin bir neçə nəfərə də heç kəsə qismət olmayan bir səadət və birbaşa «görmək» bacarığını təzədən yer üzündə bərqərar etmək vəzifəsi nəşib olub».

Yad adam qıza bu cür fikirlər diktə edir. Yumşaq, məxməri, tenor bir səslə deyir və adam da hər cümləsinin necə yarandığını hiss edir. Hərdən də dayanıb soruşur:

– Çatdıra bilərsiniz? Çox iti danışırım? Fikrimi aydın çatdıra bilirməm?

Bu sözləri deyən zaman səşində ağayana bir incəlik duyulur. Bəzən, doğrudan da, iti danışır. Ancaq Kete təcürbəlidir, bütün gücünü toplayır, onun sözünü kəsmək istəmir.

Kişi xeyli diktə edir. İmkan düşən kimi Kete onun gərginləşmiş sifətinə baxır. Danışan adamın həyəcanı, həvəsi

qıza da sirayət edir. Kete hələ heç vaxt iş zamanı belə hissələr keçirməyib. Bu yad adam danışırkən qarşısındakını xoş hissələr bürüyür, elə bil, Fürerin özü nitq söyləyir. Onun ağzından çıxan sözlər adamı öz qoynuna alıb yırğalayır, sanki, dənizdə üzürsən, heç vaxt səni bürüyən ümitsizlik, dolaşıqlıq barədə düşünmürsən. Adama elə gəlir ki, onun qəlbinə sehrli, xoş bir qüvvə hakim kəsilir.

Yad adam getdikcə daha çox fasilə verir. Deyəsən, qurtarır.

– Bu gün üçün bəsdir, – deyir və sonra da əlavə edir. – Deyəsən, çox məyus oldunuz, xanım qız. Belə şeyləri saatlarla diktə eləmək çətinidir. Bunu siz hamıdan yaxşı bilməlisiniz ki!

Çəkinmədən, hətta demək olar ki, utanmadan qızın uzunsov, qəşəng, zərif yanaqlarına, səyriyən dodaqlarına, qonur gözlərinə, qalın qaşlarına, aşağısı azacıq irəli çıxmış alnına, səliqə ilə daranıb düyünlənmiş (o vaxt saçı düyünləmək dəbdə deyildi) sıx, xurmayı saçlarına baxır. Doğrudan da, bu qızla işləmək o «armud qurusu» sümsük Petermanla işləməyin tayı deyil!

– Sizinlə işləmək xoşdur, – deyir, – adam heç həvəsdən düşmür.

O gülümsəyir. Əslində, çox vahiməli sifəti var, amma gülümsəyəndə nura boyanır. Kete sevinir:

– Təşəkkür edirəm.

– Diktə zamanı fikri tuturdunuz? Yoxsa yazı texnikası diqqətinizi pozurdu?

– Hərdən çatdıra bilmirdim, – Kete boynuna alır, – lakin sizin daxilinizdən qopub gələn sözlər adamı elə tutur ki, qulaq asmamaq olmur.

– Çox gözəl dediniz: daxilimdən qopub gələn sözlər! – Qızı tərifləyir. – İndi xahiş edirəm, «daxilimdən qopub gələn sözləri» mənim üçün oxuyun.

Kete titrək səslə oxuyur. Adam nə qədər təcrübəli olsa da, stenoqramı rəvan oxuya bilmir. Özünü toplayır, kişinin bayaq dediyi cümlələri sərbəst şəkildə, ahəngdarlıqla təkrar edir. İşə bax, təsadüfi hallarda duruxur, düzəliş verir.

– Böyük ruh yüksəkliyi ilə oxudunuz, – kişi onu tərifləyir.

Çox güman ki, Paul «ruh yüksəkliyi» sözünü şit hesab eləyərdi, ancaq Keteyə xoş gəldi. Hətta qızarıp da. Kişi onu təzədən diqqətlə süzərək alicənablıqla deyir:

- Mənə elə gəlir, bir yerdə tez-tez işləyəsi olacağیق.
- Sonra uzun, bahalı paltosunu geyə-geyə gülümsəyir.
- Bəs mənim kim olduğumu bilmirsiniz?

Bunu elə soruşur ki, guya, Kete onu mütləq tanımalıdır. Düzü, sifəti tanış gəlir. Çox güman ki, qəzetlərdə görüb, ancaq adını xatırlaya bilmir. Qızaranaq başını bulayır.

– Belə daha yaxşıdır... Daha yaxşı... – Kişi özünü sındırmaq istəmir.

Həmin günün axşamı doktor Paul Kramer Nürnberq-strassedə bacısı ilə yaşadığı balaca mənzilində oturub, qəlyan çəkə-çəkə şam yeməyini gözləyir. Bu arıq, uzun, donqaburun, almacıq sümükləri çıxmış, qonur gözləri enli çatma qaşlarının altından qaynayan oğlan yerini qədimi kreslodə rahatlayıb. Fikri gah mətbəxdə xörək bişirən Ketənin yanına uçur, gah da yenicə başladığı məqalənin üzərinə qaydır.

Xörək bu gün gecikir. Ancaq deyəsən, Kete nəşə dadlı yemək hazırlayır. Mətbəxdən xoş ətir yayılır. Ötən həftə bircə axşam da evdə olmamışdı. Teatra, mühazirələrə, iki dəfə, daha doğrusu, üç dəfə də rəfiqəsi Marianna ilə gəzməyə getmişdi. Amma əynində ev xalata, ayağında çəkələk evdə rahat oturmağın da ayrı ləzzəti var!

Üzərində işlədiyi yazı çətindir. Söhbət bundan gedir ki, nasional-sosializmi almanlara qəbul etdirən onun zahiri cəhətləridir, yoxsa daxili mahiyyəti? Belə bir oçerkdə məhəbbətlə nifrətin payını dəqiqləşdirmək çox incə məsələdir. «Almanların ən səciyyəvi səhvlərindən biri budur ki, ayağının altında olan şeyi göydə axtarır». Yox, bu sözləri sitat kimi gətirmək, Şopenhauerdən həmfikir kimi istifadə eləmək yaramaz. Belə bir ciddi məqalədə onun kimi kin-küdurətli adama əsaslanmaq olmaz.

Paul mətbəxdən gələn qoxunu ləzzətlə içinə çəkir. Kete ilə birgə yaşadığı gündən özünü çox yaxşı hiss edir. Bu birgə həyatı böyük çətinliklər bahasına qazanmışdı. Ketənin atası – mahal məhkəməsinin müşaviri Zeverin öz ögey oğlunu, bir tərəfi yəhudi olan Paulu heç xoşlamırdı.

Vaxtından əvvəl istefaya çıxmaqda da məqsədi yalnız və yalnız bəhanə tapıb, qızı ilə Liqnitsə qayıtmaq və bununla da Pauldan aralanmaq olmuşdu. Ancaq xoşbəxtlikdən, onun niyyəti baş tutmamış, Keteni yanında saxlaya bilməmişdi. İndi tək-tənha öz Liqnitsində oturub, yəhudilərin qarasında deyir. Kete də mətbəxdə o kor yapalaq üçün deyil, Paul üçün can-başla işləyir.

Paul qəlyanın külünü tökür. Kete ilə münasibətini korlamaq istəmir. Söhbət təhlükəli mövzuya yaxınlaşanda, sadəcə olaraq, özünü saxlayacaq, dilini dişinə sıxacaq. Onsuz da, nasional-sosializm barədə çox deyişmişdilər. Qızın fikirləri düşdüyü zahiri çətinliklərdən irəli gəlir. Hisslərə qarşı ağılın gətirdiyi dəlilləri qoymaq mənasızdır. Özü başa düşənə kimi gözləmək lazımdır.

Bu vaxt Kete şorbanı gətirir. Paul onu ləzzətlə qaşıqlayır. Buğda bişirilmiş paltus balığını da, üstünə ərinmiş yağ vurulmuş körpə kartofu da tərifləyir. Ancaq yeməyi bir az pintidir: tələsir, yeyə-yeyə tikələri güclə ağzına dürtür. Yeyə-yeyə də həvəslə çərənləyir.

Kete təzə müştəri tapdığına sevinərək qardaşının ən çox sevdiyi xörəkləri hazırlayıb. O, qərribə adam barədə danışmaq üçün girəvə gözləyir. Axır ki, həmin vaxt gəlib çatır. Kişini təsvir eləyən kimi Paul onu tanıyır. Şübhəsiz ki, məşhur Oskar Lautenzakdır!

– Nasist tiplərindən ibarət kolleksiyən əntiqə bir nüsxə ilə zənginləşib, – deyə gülümsəyir. – Sənin gələcək minillik Reyxinin, ən azı, bir üstün cəhəti var: bu cür qoçaqlar azad gəzir və sən də onun sayəsində səkkiz mark qazanırsan. Beşcə il bundan qabaq həmin Oskar Lautenzakı yalançılığın, fırıldaqçılığın üstündə dama basardılar. Ancaq indi toxunulmaz adam olub, istədiyi qədər çərənləyə bilər.

Kete də həmin adam barədə Paulla danışmaq həsrətilə alışıb-yanırdı! Axı Paulla məsləhətləşməyə adət eləyib! Bir yerdə böyüüblər, sevinci də, kədəri də, azı da, çoxu da bölüşüblər. Belə günləri o qədər olub ki...

Anaları ikinci dəfə ərə gedəndən sonra günü-gündən saralıb-solmağa başlamışdı və həmin vaxt onlar bir-birinə təsəlli vermişdilər. Anaları öləndən sonra ataları Zeverinlə dolanmaq çətinləşmişdi və həmin günlərdə Paul balaca Keteyə əlindən gələn köməyi eləmişdi. Kete də,

öz növbəsində, onun sevincinə, kədərinə şərik olmuşdu. Paul atalığı Zeverinlə yola getməmişdi. Kişi onu Berlindən uzaqlaşdırmaq məqsədilə güclə Liqnitsə – əmisi Bernhard Kramerin hüquq dəftərxanasında işə göndərmək istəmişdi. Ancaq Paul daş atıb, başını tutmuşdu ki, o, hüquqşünas deyil, yazıçıdır. Dalaşaraq qocadan ayrılmış, hər halda, nəse vəd eləyən Liqnitsdənsə, son dərəcə ümitsiz görünən Berlin həyatını üstün tutmuş, payına düşən cüzi mirasla, yazılardan aldığı qəpik-quruşla dolanmışdı. Bəli, o da, Paul da bu çətin yolları birgə keçmişdilər...

İndi arzularına çatıblar, Berlində tək yaşayırlar, bir-birinə daha da bağlıdırlar. Paul rəfiqəsi Marianna ilə sözləşəndə, gəlib ürəyini yana-yana bacısına açır. Kete iftixarla deyəndə ki bu gün bir-iki mark qazancı olub, elə bil, dünyanı Paula bağışlayırlar. Bəli, yalnız Paulla məsləhətləşəndən sonra Kete ən xırda məsələlərdə belə nə edəcəyini yaxşı bilir...

İndi Keteni daha çox yandıran budur ki, qardaşı onun Lautenzak adlı həmin adamla görüşünə belə diqqətsiz yanaşır. Bədbəxtliyə bax: siyasət araya düşən kimi sözləri düz gəlmir. Qardaşının səbirsizliyi təzə müştərinin gətirdiyi sevinci büsbütün korladı!

Paul hələ də yeyə-yeyə şən halda çərənləyir. Heç xəbəri yoxdur ki, bacısının ovqatını korlayıb.

– Axı sən hər şey üçün cavabdeh deyilsən, – Paul barışıq əlaməti olaraq Oskar Lautenzak məsələsinə nöqtə qoyur.

Kete susur. Paul hələ də yeyir. Axır ki, başını qaldırır və bacısının narazı qaldığını görür.

– Nəsə elədim? – az qala, qorxa-qorxa soruşur.
– Balıqdan üstümə ləkə düşdü?

– Özünü bilməməzliyə qoyma! – Kete kədərlə dillənir, həssas sifəti qəlbinin titrəyişindən xəbər verir. – Heç kəsi bəyənmişən. Nədənsə ruhlanmağı bacaran adamların hamısını axmaq hesab edirsən. Sadəcə olaraq, kiminsə bir başqasını məntiqlə, ağılla deyil, başqa keyfiyyətlərin köməyiylə nəyəsə inandıra biləcəyini inkar edirsən. Sən həmişə adamın mənfi cəhətini görürsən!

Bəs Paul bu təhlükəli mövzudan qaçmağı qərara almamışdı?

– Yaxşı, – deyir, – əgər xoşuna gəlirsə, bu dəfə mənfə cəhətə üstünlük verərəm və rahatca balığımy yeyərəm. – Sonra bir neçə kartofu yaxşı-yaxşı əzərək ərinmiş yağa qarışdıraraq qarışdıraraq əlavə edir: – Başa düşürəm, Kete, çox şeydən xoşun gəlmir, nəşə bir çıxış yolu axtarırsan. Mən, heç olmasa, hiss etdiklərimi yazıya köçürürəm. Bu, çox şeyi dəyişə bilməsə də, hər halda, təsəllidir. İndisə bu kartofların işinə baxım!

Yenə də boşqabına tərəf əyilir.

Paul nə qədər dəcəllik etsə də, Kete onun sözlərini, bir növ, üzrxahlıq, kobud çıxsa da, nəvaziş dolu bir təsəlli cəhdi kimi qəbul edir. Məlum məsələdir ki, Oskar Lautenzak haqqında dediyi o sözlərlə heç də Ketenin xətrinə dəymək istəmirdi. Bəlkə də, həmin sözlərin bəziləri həqiqətdir. Ancaq qız çox da dərinə getmək istəmir. Həddən artıq dərinə gedən adam axırda boğula bilər.

546

Kete boşqabları dəyişəndə, Paul deyir ki, Breslau radio-su onun «Foss» qəzetində çıxmış «Kütlə psixologiyası» adlı oçerkini verəcək.

– Qəzetlərin çoxu onu təkrar çap edəcək, – deyir. – Yəqin ki, «Fəşizm və dil» məqaləsinin ingilis dilində təkrar çapı üçün qonorar da yaxınlarda gəlib çıxacaq. Bu ayın maddi tərəfi pis olmayacaq. Üstəlik də, sənin təzə müştərin.

Paul gülümsəyir. O gülümsəyəndə anıq sifətində sırtıq, ağıllı, mehriban bir təbəssüm parıldayır. Eybi yox, qoy sataşsın, Kete, onsuz da, incimirdi. Gedib alma piroqu və sıyıq qaymaq gətirir.

– Pul gələn kimi özünə təzə kostyum tikdirərsən, – deyir. – Qəhvəyi kostyumun ələ gələsi deyil. Yaxası didilib, şalvarı sökülüb, dirsəyi də o qədər sürtülüb ki, adamın şəkli düşür. Heç bilmirəm, Marianna bu kökdə sənənlə çölə necə çıxır?!

– O, mənim daxili aləməmə vurulub! – Paul ağızdolusu cavab verir. – Pul gəlib çıxsa, sən özünə nəşə tikdirərsən.

Kete etiraz edir:

– Boş-boş danışma! Mənim hər şeyim var. Ancaq sənənlə o qəhvəyi kostyumunu geymək, doğrudan da, ayıbdır. – Sonra qətiyyətlə dedi. – Sabah Krauzenin yanına gedirik.

– Elə şey yoxdur. Əgər yazıçı Paul Kramer cildini dəyişmək istəyirsə, dərziləri Krauzenin yanına heç vaxt getməz. O təzə kostyum gərək klassik dərzinin əlindən çıxsın.

– Yaxşı, onda Vaytsın yanına gedərik.

– Çex klassikləri o qədər də pis olmur. Ancaq heyif ki, Vaytsa da tikdirə bilmərəm. Deməli, Vaytsa tikdirə bilmədiyim və Krauzeni də istəmədiyim üçün ictimaiyyət uzun zaman mənə o qəhvəyi, güzgüli kostyumumla kifayətlənəsi olacaq. Yaxşı, bəs təzənin rəngi necə olacaq?

– Əlbəttə, kül rəngində.

– Kül rəngində? – Paul nəşə duruxdu. – Bəs yaşilla necəsən?

– Allah xatirinə, yaşıl olmasın, – Kete bozardı.

– Allah xatirinə, niyə olmaz? – Paul xoşladığı rəngi müdafiə etməyə başladı. – Yaşıl Haynrix¹ də həmişə yaşıl geyirdi və buna baxmayaraq, haqqındakı roman yaxşı çıxıb. Gəl belə şərtləşək. Kete, pul çox gəlsə, sənə üçün kostyum, mənə də pencek tikdirərik. Özü də Vaytsa. Sənə xatirinə, kül rəngini seçərik. Durnabalığı rəngində! Çox gözəl səslənir və adamda xoş duyğular oyadır. Razılaşıdıq? Gərək o külrəngi kostyum elə olsun ki, əynimə geyəndə, nə Lautenzak, nə də onun sehrbazlığı mənə çata bilsin.

Üç gündən sonra yad adam yenə də Ketenin yanına gəldi.

– Sizinlə görüşməyimə çox şadam, cənab Lautenzak, – qız onu sevinclə qarşıladı.

Oskar oturub yerini elə rahatladı ki, deyərdin, həmişə gəlib-gedən adamdır və keçəndəfəki materialın işlənmiş variantını diktə etməyə başladı. Əgər Paul fikri dəqiq ifadə etməyən cümlələrin üzərində işləyə-ışləyə onları cilalamaqdan böyük zövq alırdısa, Oskar Lautenzakın bu sahədə bəxti gətirmir, lazım olan, yerinə düşən sözləri tapa bilmirdi. Əksinə, özünə nə qədər əziyyət verirdisə, cümlələr də o qədər dolaşlıq çıxırdı. Axırda əsəbiləşərək, başladığı cümləni ortada kəsirdi və elə yarımçıq da qoyurdu.

Balaca otaqda gəzişə-gəzişə onu ibarəli sözlərlə doldurmağa başladı. Diktə edəcəyi oçerkdən danışdı və dedi ki,

¹ Yaşıl Haynrix – realist İsveçrə yazıçısı Qotfrid Kellerin (1819–1890) «Yaşıl Haynrix» romanının baş qəhrəmanı

bu qabiliyyəti vergi olsa da, ağır yüküdür. Kete hiss etdi ki, kişi, əslində, ona deyil, özünə müraciət edir. Çox güman ki, fikrini sözə çevirmək üçün yanında kiminsə olması vacibdi...

Getməyə hazırlaşanda dedi ki, məqaləni iki-üç gündən sonra diktə edəcək. Qarıya çatanda soruşdu ki, Kete başqa yerdə işləyə bilərmə? Onun kimi bir adam üçün öz mənzilində, doğma divarların arasında işləmək daha asandır.

Keteni böyük bir sevinc hissi bürüdü və azacıq da qorxdı. Onu evinə dəvət edən kişidən xoşu gəlsə də, lap uzaqlardan Paulun həmin adam haqqında dediyi nifrət dolu sözlər eşidilir, qızı xəbərdar edirdi.

Sanki, onun nə fikirləşdiyini duyan Oskar sözüne davam etdi:

– Bilirsinizmi, xanım qız, mənim şəxsi katibim var. Ancaq qəlbimin dərinliklərindən qopub gələn sözləri ona bildirmək istəmirəm. Belə məsələlərdə müəyyən münasibətdə olduğum adamlarla işləmək istəyirəm.

– Nə vaxt gəlirəm?

Oskardan olsa, «elə sabah» deyərdi, ancaq özünü saxlayıb:

– Üç gündən sonra, – dedi.

Həmin üç gün ərzində də Oskar özünə yer tapa bilmədi.

Aloys sözünün üstündə dayanaraq Münhenə getmiş və heç kəs qalmamışdı ki, Oskar bu üç günün acığını üstünə töksün. Fikrini dağıtmaq üçün «*Unter den Linden*» küçəsindəki zərgər Poznerin yanına gedib, brilyant üzüyə baxdı. Bircə üzük üçün bu qədər pul vermək axmaqlıqdır. Ancaq qəti qərara gəlmişdi. Pulunu bir neçə aya vermək şərtilə onu götürdü.

Evə qayıdıb, kitabxanaya keçdi, böyük bir təntənə ilə Tretnovun bağışladığı möhürlü üzüyü öz puluna aldığı üzüklə dəyişdi. Oskara hərdən elə gəlirdi ki, əli çox böyükdür, çox kobuddur və o dəqiqə də Tirşenroytun yaratdığı maska gözləri önündə canlanıb, onu dilxor eləyirdi. Ancaq bu üzüklə barmağı bir-birinə çox yaraşırdı. Özü də əsl üzükdü: yaraşlıq, iri...

Amma həmin üzüyün bəxş etdiyi sevinc də onun fikrini Kete Zeverindən çox uzaq saxlaya bilmədi. Bu qıza

– makinaçı Keteyə hakim kəsilmək arzusu ilə alışıb-yandı. Həmin qız bütün varlığı ilə Oskarınkı olmalıdır. Onu mütləq öz toruna salmalıdır. Məgər onun bu bəsirəti «insanı tora salmaq» sənətinin bir qolu deyildi? Özünə sübut etməlidir ki, boynuna düşmüş sehrbazlıq, fırldaqçılıq sənəti onun «insanları tora salmaq» qabiliyyətinə təsir etməyib!

Bəs nəyə görə məhz Keteni? Adicə qızıdır, beləsi Berlində yüzlərlə, minlərlədir. Yaxşı, qoy onun üz-gözündən yağın inadkarlıq başqalarından çox, gözləri də qaynar olsun! Axı Oskar da ərköyündür, özünə nə qədər desən, qəşəng, adlı-sanlı, əsilli-nəcabətli qadın tapa bilər!

Bəs Oskara nə olub? Qırx üç yaş var, ancaq bütün fikri-zikri Ketenin yanındadır, sanki, hələ də gimnaziyada oxuyan cavan oğlandır. Ən çox da ürəyinə od salan qızın düyünlənmiş saçları altından görünən boynudur. Dərisi dümağdır və nə qədər zərif olsa da, sərtliyi bilinir. Hərdən onun arxa tərəfində gəzişə-gəzişə diktə edərkən bu zərif boyunu qucaqlamaqdan özünü güclə saxlayırdı. İndi də bu barədə fikirləşəndə qollarını həmin boyuna dolamaq, onu bərk-bərk sıxmaq istəyir...

Axır ki, üçüncü gün gəlib çatdı. Qız gəldi. Ekzotik görkəmli Əli onu dəbdəbəli qəbul otağından keçirib, geniş, bərbəzsiz kitabxanaya gətirdi. Oskar bənövşəyi xalalda qızı gözləyirdi. Ancaq deyəsən, onun yaşadığı ev Keteyə təsir eləməmişdi. Çox sadə, demək olar ki, kasıb geyinmiş bu qız Oskarın evindəki dəbdəbəyə adi bir şey kimi baxırdı!

İşgüzarlıqla makinanı çıxardı, nəhəng yazı stolunun arxasına keçib gözləməyə başladı.

Həm qızdan, həm də özündən narazı qalan Oskar diktəyə başlayır. İndi də özlərini hamıdan ağıllı hesab eləyən rəasionalistlərə qarşı hücumu keçir. Bu mövzu ona rahatlıq vermir. Ravlıçək barədə düşünür, qızıdır, ilhamı coşur. Amma bugünkü sözləri Keteyə təsir etmir. Hamısı hədə-qorxudur, mənasız hay-küydür. İstər-istəməz, Paulu xatırlayır: belə bir vəzifənin öhdəsindən o çox bacarıqla, inamla gələr. Kete indi heç özünü də başa düşə bilmir. İlk görüşlərdə Lautenzakın hansı keyfiyyətləri onu özünə çəkmişdi? Qəflətən Paulun nifrət dolu sözlərinin mənasını anlamağa başlayır. Doğrudan da, onun hər şeyi hoqqabazlıqdır: özü də, mənzili də, «iş» də...

Lakin məyusluğunu bildirmək istəmir. Ona diqqətlə qulaq asır, dediklərini vicdanla stenoqram edir. Ancaq Kete bunu nə qədər gizlətməyə çalışsa da, Oskar öz seh-rinin əridiyini hiss edir, qanı qaralır. Məgər o, üç gün həsrətlə gözlədiyi qadın deyildimi? İndi heç Oskar da özünü anlamır...

Buna baxmayaraq, qızın biganəliyi onu özündən çıxarır. Dayanır, həyəcanla deyir:

– Bu gün dediklərimə inanmırsınız. Mənə inanmayan adamla işləyə bilmərəm. Sizdə yaranan o düşmənçilik hissi mənə mane olur.

Kete etiraz etmir. Oskar bu sözləri deyəndə gözlərini bir nöqtəyə dikib dayanır, özünü çox nəzakətli, laqeyd aparır. Belə də olmalıdır, çünki adi makinaçıdır, gəlib onun üçün yazır...

550

Qəflətən, heç özü də bilmədən, özünün də xəbəri olmadan Oskarın içində o həyasız istək təzədən baş qaldırır, bu qızı əsir etmək, büsbütün, heç kəslə bölüşmədən onun bütün varlığına sahib olmaq istəyir. Elə böyük istəkdir ki, onunla heç cür bacara bilmir...

Var-gəl etməyə başlayır, sözünə davam edir, qızla deyil, özü ilə danışır. Ancaq səsi mehribanlaşır, dediyi sözlərdə nəşə bir tələsiklik, yaltaqlıq duyulur.

– Bədbəxtliyə bax, – deyər sızıldayır, – siz də özünüzü məndən gizləyirsiniz. İnsana həyat həvəsi bəxş edə bilən adama nadir halda rast gəlmək olur. Mənim boynuma düşən vəzifə çox çətinidir. Müasir dünya bayağı maddilikdən başqa nəyinsə mövcud olduğunu qəbul etmək istəmir. Ruhi aləmə, hiss orqanlarına birbaşa daxil ola bilməyən ideyalara inam yaratmağı öz vəzifəsi hesab eləyən adam gərək ən kobud vasitələrdən belə çəkinməsin, hər bir müvəffəqiyyətini iri hərflərlə yazılmış şüara çevirsin.

Ağlı Keteyə deyir ki, bu ibarələrə aldanma. Ancaq ilk görüşdə keçirdiyi şirin duyğular, donuqluq, sərməstlik onu yavaş-yavaş təzədən öz qoynuna almağa başlayır. Yox, bu kişiyyə qarşı insafsızlıq elədi, Paulun dediklərinə uydu. Nə barmağında par-par yanan üzük, nə də bu zövqsüz dəbdəbə onun əsl mahiyyəti ola bilməz. Bunların hamısı yalnız öz iradəsindən asılı olmayaraq istifadə etdiyi zahiri əlamətlərdir. Kete bunu əvvəlcədən başa düşməliydi...

Oskar hiss edir ki, lazım olan ahəngi tapıb, keçmiş bağlılıq bərpa olunub. Bu, onu daha da həvəsləndirir, qanadlandırır. Hələ sən bir xoşbəxtliyə bax: qəflətən daxilindən qopan həzin səsi eşidir, elə bil, nazik ipək xışıltı ilə cırlır və «görməyə» başlayır. Özündən asılı olmayaraq həyəcanlanan Kete görür ki, Oskar Lautenzakın sifəti ifadəsiz görkəm alır, qeyri-ixtiyari çənəsi sallanır, gözləri qızın üzünə sancılır, iti baxışları onun daxilinə yol axtarır və yavaş-yavaş bütün canına, qanına işləyir. Bəli, qeyri-ixtiyari, həm də səadətlə, ləzzətlə qəlbində gizlətdiyi sirləri bir-bir ona «açmağa» başlayır.

Oskar duruxa-duruxa, sözləri uzada-uzada deyir:

– İndi sizi mənə qarşı qızıqdıran adamı da görürəm.

Və doğrudan da, Paulu təsvir edir. Özü də bədxahlıqla, nifrətlə təsvir edir. O dəqiqə bilinir ki, heç nəyə inanmayan, hər şeydən vacib olan «bəsirət»ə şübhə ilə yanaşan Pauldur.

Rəngi saralmış Kete diqqətlə ona qulaq asır. Oskar hər şeyi açıb tökür, qızın indiyəcən Paulda görmədiyi xasiyyətlərdən danışır. Beyninin harasındasa ilişib qalmış sağlam düşüncə qıza deyir ki, bu kişi ögey qardaşı haqqındakı məlumatları haradansa öyrənə də bilər. Ancaq bu şübhə bərkilib fikir olmamış əriyib gedir. Üzündəki çaşqınlıq, ürkəklik, heyranlıq ifadəsi aydınca sezilir.

– Düz deyirəm? Düz deyirəm? – Kişi zorla «hə» cavabı almaq istəyir. – Siz bu adamdan canınızı qurtarmalısınız, – deyər coşqunluqla tələb edir. – Siz həmin adamın nəfəs aldığı havada qala bilməzsiniz!

Doktor Frits Kaderayt duş qəbul eləyəndən sonra hamam xalası geyinib, yumşaq taxtda uzanmışdı və ləzzətlə siqaret çəkirdi. Hələ bir neçə dəqiqə də belə uzanmaq olar. Paltarını dəyişib, axşam yeməyinə getmək üçün vaxtı çatar. Kaderaytlar ailəsi qonaq gözləyir: cənab Hitleri və partiyanın digər görkəmli xadimlərini.

Bəli, Kaderayt nasistlərlə, bir növ, müqavilə bağlayıb. Qərara alıb ki, partiyanın tərəfinə keçsin, ona maddi cəhətdən yardım etsin. Artıq bəzi partiya rəhbərlərini öz müəssisələrinə şərik eləyib və həmin müəssisələrin də çoxunu hərbi zavoda çevirəcək. Əlbəttə, bu, böyük riskdir. Əgər

partiya tezliklə hakimiyyət başına gəlməsə, əgər partiya beynəlxalq müqavilələrin əksinə olaraq, tezliklə silahlanmağa başlamasa, böyük itkiyə məruz qalacaq.

Həmişə olduğu kimi, *le jeu est fait*.¹ Onu maraqlandıran götürəcəyi gəlir deyil. Çox varlıdır və ona görə də belə böyük riskə getməyə haqqı yoxdur. Ancaq onu cəlb eləyən də həmin riskin özü olub. Çox böyük oyundur və onun da belə oyunlardan xoşu gəlir. Nasistlərin siyasəti hər şeyi ölçüb-biçən ağıldan uzaqdır. Onunku qanqster romantikasındır, vəhşi ehtirasdır...

Boy-buxunlu, sarıyanız kişi hamam xalətində uzanıb gülümsəyir. Deməli, bu axşam partiyanın hörmətli cənabları ilə bir yerdə olacaq. Əslində, heç «cənab» da deyillər. Onları, hərdən İlzenin dediyi kimi, «proletar» da adlandırmaq olmaz. Sadəcə olaraq, bir yığın avantüristlərdir, səfillərdir. İstər onun, istərsə də başqa sahibkarların gündən-günə həyasızlaşan fəhlələrin, kəndlilərin üstünə qışqırdığı muzdlu əsgərlərdir. Belə şəxsi ordunu saxlamağın özü də böyük risk tələb edir. Yaxşı, fəhlələri susdurandan sonra özləri həmin banditlərdən necə aralana biləcəklər? Eybi yox, belə işlər çox olub, bir yol tapılar...

Dostlarından bəziləri bu nasist kələləri ilə görüşəndən sonra gedib əllərini yuyurlar. Lakin o, yəni Frits Kaderayt Hitleri – bu böyük sirk ustasını, bu gülünc, əzəmətli təlxəyi, sözün həqiqi mənasında, xoşlayır. Oskar Lautenzaka da rəğbəti var. Özündəki o qəribə, vahiməli istedadı həddən artıq hoqqabazlıq, əlləməlik qatan bu adam da maraqlıdır. Nasistlər onu öz tərəflərinə çəkibəsə, deməli, çox yaxşı iy duymaq qabiliyyətləri var. Şübhəsiz ki, Oskardan çox xeyir görəcəklər. Hətta İlze kimi bir sırtığın da diqqətini cəlb eləyib. Özü də lazım olduğundan çox...

Frits Kaderaytın təbəssümü gülüşə çevrilir. Deyirlər ki, o, ağıllı tacirdir, böyük hesabdardır, təşkilatçıdır. Əslində, heç birindən deyil. Əgər belə olsaydı, nasistlərin bu səfeh, sərgüzəştli siyasətinə heç vaxt qoşulmazdı. Əsl tacir heç vaxt bu balaca, kasıb, çılğın və təhlükəli İlze fon Enqelke ilə evlənməzdi...

Astadan köksünü ötürüb, ləzzətlə gərnəşdi, sonra durub geyindi. Güzgüdə özünə baxdı. Frakda pis görün-

¹ Hər şey qurtarıb. (*fr.*)

mürdü. İlzenin otağına getdi. Arvadı da artıq geyinib qurtarmışdı. Əynində tünd-mavi rəngli paltar vardı.

– Yenə də qəşəng görünürsən, – dedi. – Çox da həyəcanlısan. Deyəsən, o cənab vəhşilərin gəlişinə sevinirsən.

– Əminəm ki, çox maraqlı olacaq, – İlze cavab verdi. – Bu, əvvəlkilərə oxşamır. Sən necə fikirləşirsən, bəlkə, bizim peyğəmbərdən xahiş edək ki, şam yeməyindən sonra öz məharətini göstərsin...

Kaderaytın ağıllı, müəmmalı gözləri arvadına dikildi:

– Deyəsən, bu Lautenzak sənə heç rahatlıq vermir, – deyə gülümsədi.

– Axı sənəin də xoşuna gəlib! Boynuna al ki, elədir.

– Düzdür, – Frits Kaderayt təbəssümlə etiraf etdi.

– Onda nəşə var. Ancaq nə olduğunu heç Allahın özü də bilmir.

– Sən özünü olduğundan da artıq rasionalist göstərirsən, – İlze etiraz etdi. – Əgər Tretnovgildəki yığıncaq olmasaydı, nasistlərlə belə tez alverə girərdin? Düzünü de: sənəin qərarını həmin yığıncaq tezləşdirmədi? Lap az da olsa?

– Əgər bu qəranı kimsə tezləşdiribşə, – Kaderayt nəzakətlə etirazını bildirdi, – deməli, uzaq başı, sən olubsan. Telepat bunu çox düz tapdı.

Əri elə gülümsədi ki, İlze onun dediyi sözlərin ciddi və ya kinayəli olduğunu kəsdirə bilmədi.

Sonra qəbul otağına keçdilər. Artıq ilk qonaqlar gəlmişdi. Hitler xəbər göndərmişdi ki, bir az gecikəcək və xahiş etmişdi ki, ona görə şam yeməyini təxirə salmasınlar.

Ancaq Oskar tez gəlmişdi və yaxşı da formada idi. Fürerlə belə bir məhdud dairədə təzədən görüşmək ümidi onu yaman həvəsləndirmişdi. Xüsusən də, bu görüş üçün Hansyörqə deyil, məhz özünə minnətdar olması Oskara ləzzət verirdi. Hitlerlə görüşə əvvəlcədən hazırlanmış, Hansyörqdən, hətta o iyrenc Petermandan siyasi vəziyyəti bütün xırdalığına qədər öyrənmişdi. Belə bir hazırlıqla Hitlerin qəlbinə yol tapa bilməsə, qoy öz bəxtindən küssün!

Əvvəlcə, doğrudan da, istədiyi alınmadı. Düzdür, İlze bu gün qabaqkıdan da qəşəng görünürdü və hamının, xüsusən də qraf fon Tsinzdorfun çox xoşuna gəldi (ona bir az da bu təsir elədi!), ancaq o, Oskarı yalnız ötəri, dalğın

bir təbəssümlə salamladı və stol arxasına keçəndə də lap uzaq oturdu.

Hitler gəlib çıxanda da gözlədiyi canlanma olmadı. Füreer çox yorğun, fikirli, narahat görünürdü. Reyx prezidentliyinə seçkilər yaxınlaşırdı. Bir neçə gündən sonra onun namizədliyi irəli sürülməli idi və ona görə də qəti qərara gəlməliydi.

Bir xeyli mənalı-mənalı susdu. Sonra da gözlənilmədən uzun bir nitq başladı, seçkilər və parlament sistemindən danışdı. Çox ilhamla danışırdı, sanki, kiçik bir dairədə deyil, mitinqdə çıxış edirdi. Lakin bura mitinq deyildi və içəridəkilərin xoş niyyətlə ona qulaq asmasına baxmayaraq, Hitlerin bu bəlağətli nitqi ürəklərə od salmaqdan, onları buza döndərdi. Özü də bunu hiss etdi və qəflətən danışmağa başladığı kimi, qəflətən də susdu, xəyal dəryasına cumdu.

554

Oskar Füreerlə bu görüşü çox gözləmişdi və indi arzusuna çatanda məlum oldu ki, onun qəlbinə yol tapmaq çətin olacaq. Ancaq ümidini üzmədi. Özünü toplayıb, ürəyində möhtərəm qonaqdan xahiş etməyə, and verməyə başladı ki, ona tərəf baxsın və doğrudan da... Hitler başını qaldırdı, gözlərini Oskara zillədi, sanki, yanına çağırırdı.

Oskar qalxıb ona tərəf getdi. Hansyörqdən, Petermandan eşitdiklərini özlüyündə bir daha təkrar etdi: məğlub olacağını əvvəlcədən duyan Hitler qoca Hindenburqa¹ qarşı onun namizədliyinin verilməsinə çox könülsüz razı olmuşdu və bunu da yalnız partiyanın nüfuzunu qorumaq xatirinə eləmişdi...

Füreer elə həmin dəqiqə də şikayətlənməyə başladı:

– İşimiz çox çətin gedir, əziz Lautenzak. Partiyanın keçdiyi yol daşlı-kəsəklidir.

Bütün qonaqlar susub, ehtiramla Füreerin telepatla söhbətinə qulaq asırdı. Oskar nə deyəcəyini ölçüb-biçəndən sonra təmkinlə sözə başladı:

– Sizin kimi müdafiə qüdrətinə çox etiqadla yanaşan bir adam üçün hərbi xidmətləri olan qoca feldmarşalla rəqabətə girmək çətindir.

– Mənim daxili aləmində gedən mübarizəni çox sər-rast ifadə etdiniz, əziz Lautenzak.

¹ Hindenburq – Paul fon Hindenburq (1874–1934) reyxsmarşal olmuşdur; 1925-ci ildə Almaniyanın prezidenti seçilmişdir.

Oskar ehtiramla təsəlli verdi:

– Prezident çox qocadır, mayn Furer! Sizinse cəmi qırx iki yaşınız var. Son ayaqda kimin qalib gələcəyi məlumdur.

– Bəli, – Hitler hiss ediləcək dərəcədə ruhlandı, – mənim də bu son ayağa çox böyük, əsaslı ümidim var. Başqa cür də ola bilməz.

Onlar göz-gözə dayandılar və hiss etdilər ki, buradakı kübarların arasında yalnız ikisi – yeni bələdiyyə idarəsi katibinin oğlu ilə gömrükxana inspektorunun oğlu bir-birinə daha yaxındır. İkisi də şan-şöhrətə çatmışdı! İndi bu kübarlar nəinki onları qəbul edir, hətta ehtiram göstərir, ətrafına yığışib, ağızlarından çıxan hər sözü göydəcə qarırırlar!

– Çox düz başa düşmüşünüz, partayqenosse, – Furer ani sükutdan sonra dilləndi. – Məcburiyyət qarşısında qalıb qoca feldmarşalla mübarizə apardığım üçün dişim bağırsağımı kəsir.

– Bütün tariximiz boyu görkəmli adamların hamısı bu ürəkağrısını çəkməli olub, – Oskar Furerə təsəlli verdi. – Hələ məktəbə gedərkən Hildebrandla Hadubrandın¹ haqqında o gözəl alman nəğməsinə böyük ürəkağrısı ilə oxumuşuq. Ata ilə oğul döyüşməli olur. İkisinin də damarından eyni qan axır, ikisinin də qəlbi qəhrəmanlıq eşqi ilə döyünür. Ancaq buna baxmayaraq, döyüşməli, o qanlı qılıncla bir-birini öldürməlidirlər. Adam heç özü də bilmir ki, nə üçün belə olmalıdır! Axı ata ilə oğul döyüşməz! Ancaq neyləyəsən, tale məcbur edir.

– Elədir, elədir... – Furer başını fikirli-fikirli tərpətdi. Elə həmin anda da Valkiriyanın qanadlarının şaqqıltısı qulaqlarında səsləndi. – Tale adamı məcbur edir. Buna görə də miskin, mənasız ağıl susmalıdır, çünki ən dərin köklərə vara bilmir. – Hitler daha da ruhlandı. – Həmin köklər bizim qanımızdadır, əziz Lautenzak.

Oskar dediyi sözlərin əks-sədasını eşidən kimi cəsərləndi:

– Bəli, kimin alınına hakim olmaq yazılıbsa, çox şeyə dözməli, çox şeyi udmalıdır!

– Siz mənim mübarizəmi qismən şair kimi cilaladınız, – Hitler onun dediklərini təsdiqlədi.

¹ Hildebrand və Hadubrand – IX əsrdə yaranmış ilk alman yazılı abidələrindən biri olan «Hildebrandt nəğməsi»nin baş qəhrəmanları – ata və oğul

Deyəsən, telepatla söhbətdən sonra Füreerin qırışığı açıldı. İyirmicə dəqiqə vaxtı qalmışdı və həmin müddətdə qonaqların bir neçəsi ilə həvəslə söhbət etdi. Hətta cingilti gülüşü də eşidildi. Bu gülüş növünü aktyor Karl Bişofun yanında çox məşq eləmişdi. Vidalaşarkən doktor Kaderayta dedi:

– Çox gözəl gecə oldu. Təşəkkür edirəm, cənab doktor Kaderayt.

– Xoşunuza gəldiyi üçün çox şadam, cənab Hitler.

– Ziq hayl!

– Hayl, cənab Hitler!

Füreerin kefini açdığı üçün cəmiyyət Oskarını daha da yüksək tutmağa başladı. Yalnız Frau Kaderayt ona hələ də təlxək kimi baxırdı.

– Görürsünüzmü, – kinayə ilə dilləndi, – hətta Füreeri də əyləndirmək şərəfinə nail oldunuz.

556

Amma Oskar özünü çox soyuqqanlı apardı. Sakitcə, az qala, sırtıq nəzərlərlə onun sərt üzünə baxdı, sonra da zərif bədənini təpədən-dırnağa süzdü.

Oskar özünə də inanırdı, ona da...

Paul işləyirdi. Asta, məlahətli bir səslə diktə edir, Kete də yazırdı. Gəzişə-gəzişə cümlələrində düzəliş edirdi. Gah yavaş deyir, gah coşur, gah da əl-qolunu ölçürdü. Tələsəndə səsi ucalır və bir az da fısıldayırdı. Kete ilə zərrə qədər də hesablaşmırdı. Hərdən çaşır, ancaq o dəqiqə də səhvini düzəldirdi. Kete nəsə soruşmaq istəyəndə səbirsizliklə əlini yellədirdi.

O, təzə bir sehrbazlıq zəmanəsinin yarandığı barədə məqalə yazırdı. Deyirdi ki, hakim siniflər bu cür inkişafın tərəfdarıdır. Kütlə başa düşməlidir ki, əsas bəlanı özlərindən uzaqlaşdırmaq üçün ən sadə yol bəzi məntiqi nəticələri həyata keçirməkdir. Sehrbazlıq, mistik təsəvvürlərsə kütləni bu arzuolunmaz mülahizələrdən çəkindirməyin ən asan yoludur. Nəyisə arzulamaq, xəyala dalmaq düşünməkdən qat-qat asandır, qat-qat rahatdır və adamı da yaxşıca məst edir. Əqli düşüncə tərzindən ardıcıl şəkildə istifadə etməksə insandan əzab-əziyyət, cəsarət tələb edir. Tənbəl adam bir az çətinə düşən kimi bütün gücünü toplayıb, ağılla düşünmək və bu çətinliyi öz

gücünə aradan qaldırmaq əvəzinə Allaha, möcüzəyə bel bağlayır, onlardan kömək umur.

Məhz bu səbəbdən də müasir Almaniyada dumanlı, müəmmalı fikirlərə maraq çoxalıb. Məhz bu səbəbdən də Hitler və onun kimilər kütləni Marksdan, Freyddən çox cəlb edir.

Kete həvəssiz yazırdı. Düzdür, Paulun aydın, iti zəkasından xoşu gəlirdi, ancaq bu quru nəzəriyyədən nə fayda? Heç vaxt konkret bir şey təklif eləmir, hamısı boş əlləməçilikdir!

– Heç bilirsən, yazdıqca nə hala düşürsən? – Paul qəflətən ona müraciət elədi. – Dediklərim səni niyə sancılandırır?

Kete bilmirdi ki, ürəyindən keçənlərin hamısı üzündən aydınca oxunur. Heyrətlə gözlərini bir nöqtəyə dikib dayandı. Ancaq görkəmindən peşmançılıq deyil, inadkarlıq yağırdı.

– Yaxşısı budur, «Sosioloji cəmiyyət»ə heç getməyim, – Paul qətiyyətlə dilləndi. – Bəlkə, bir yana çıxacaq, Kete? Ya kinoya, ya da restorana gedək.

– Mənim Oskar Lautenzakla görüşüm var!

Kete bu sözləri deyəndə azacıq qızardı. Ancaq səsindəki inadkarlıq aydınca sezilirdi.

Paulun arıq, qaynar sifətinə nəsə bir qəzəb, ümitsizlik ifadəsi çökdü. Qız tələsərək gözünün qabağında o tələxəyin qurduğu fanatizm toruna düşmüşdü. Paul çox çalışmışdı ki, onu sərəməliyin əlindən alsın, «beynində qımıldayan qurdları tapıb başını əzsın». Ancaq ağılın gətirdiyi bütün dəlillər qızın sərəməliyi qarşısında aciz qalmış, qardaşından eşitdiyi iradlar, istehzalar onun qəlbində baş qaldırmış ehtirası daha da alovlandırmışdı. Paul bilirdi ki, indi də Lautenzak haqqında nəsə bir pis söz desə, bacısı dəhşətli inadkarlıqla onu müdafiə edəcək.

Qıza yaman yazığı gəldi. Qəlyanının külünü təmizləyə-təmizləyə əbəs yerə beyninin dərin qatlarında Keteni xəbərdar edə biləcək sözlər axtardı. Elə sözlər ki, qızın xətrinə dəyməsin. Ancaq tapa bilmədi və ona görə də susdu.

Kete qardaşının ürəyindən keçənləri duydu. Ah, çox böyük həvəslə dərini onunla bölüşərdi. Çünki Oskara olan məhəbbəti (bəli, bu, məhəbbət idi!) kədərqarışıq bir səadət idi və indi də çəkdiyi izzətləri bölüşməyə adam axtarırdı.

Paul qardaşı, ən yaxın dostu idi, ancaq qızı Oskara tərəf çəkən o müəmmal hisslər barədə nəsə deməyə acizdi. Uzaq başı ya şit zarafat eləyər, ya da Oskarın ünvanına amansız tənqidlər yağdırardı. Ancaq Keteyə indi nəyisə araşdırmaq lazım deyildi. Həmin adamdan təsəlli, ümid umurdu.

– Yaxşı, onda «Sosioloji cəmiyyət»ə gedim! – Nəhayət, Paul əsəbi bir laqeydliklə dillənib, paltarını dəyişmək üçün yan otağa keçdi.

Tək qalan Kete özünü danlamağa başladı ki, Paula qarşı insafsızlıq elədi, onun zəhmətini, əziyyətini qiymətləndirmədi.

Oskar heç vaxt onun qəlbindəki ziddiyyətlərə baş vurmağa çalışmırdı. Düzdür, psixoloji vəziyyətlər haqqında dediklərinin hamısı boş-boş sözlərdir, ancaq heç fikirləşmədən qızın ürəyindən keçənləri lunatik kimi duyurdu. Heç vaxt öz müvəffəqiyyətləri, dəbdəbəli evi ilə öyünmürdü. Ürəyindən keçsə də, Keteyə heç vaxt pul təklif eləmədi. Bunun əvəzində elə diqqətli hədiyyələr seçirdi ki, qız onları heç bir vicdan əzabı çəkmədən götürürdü. Məsələn, musiqi haqqında elmi kitablar, partituralar bağışlayırdı. Bəzən də ingiliscədən tərcümələr etdirər və ya buna bənzər işlər tapşırırdı. Bəlkə də, bunların heç biri ona lazım deyildi...

Oskar danışanda, Oskar yanında olanda Ketenin qəlbi həyat hərərəti ilə dolurdu. Hər dəfə də onun heç nədən nəsə düzəltmək bacarığına heyran qalırdı. Ancaq sonradan onun dediklərini götür-qoy edəndə hər şey əriyib gedir və görürdü ki, hamısı cəfəngiyat imiş. Oskarın o gurultulu sözlərinin arxasında dərin bir boşluq duyulurdu...

Oskar hiss edirdi ki, Kete indi onun ixtiyarındadır. Bilirdi ki, onu lap asanca öz yatağına sala da bilər. Ancaq bu, Oskar üçün kifayət deyildi. Keteyə bir neçə dəqiqə və ya yarım saat sahib olmaq istəmirdi. İstəyirdi ki, qız bütün varlığı ilə onunku olsun, Oskara inansın. Buna görə də gözləyirdi. Tələsiklik eləyib, işi korrımaq istəmirdi.

Nəhayət, bir gün ona elə gəldi ki, vaxt çatıb.

– Bura baxın, Kete, – dedi, – daha bu cür işləmək olmur. Sizinlə açıq danışmaq istəyirəm. Siz o ölüyə vay, diriyə pay olmayan büroda çox əziyyət çəkirsiniz. Bəlkə, gəlib mənim yanımda işləyirsiniz?

Kete çoxdan bilirdi ki, belə təklif olacaq. Bunu istəyirdi də, istəmirdi də... Avazımız yanaqları allandı, üzündəki üç dənə qırış dərinləşdi.

– Mənə sədəqə lazım deyil! – titrək səsle cavab verdi.

– Bu çox mənasız bir meşşan mülahizəsidir! – Oskar özünə xas olmayan sərtliklə dilləndi. – Belə mülahizə ilə canınızı məndən qurtara bilməzsiniz. Sadəcə olaraq, sizin kimi bir qızın səksən-doxsan markın xatirinə cənab Mülle-
rin, cənab Şultsun ticarət müqavilələrini çap etməsinə adamın heyfi gəlir. Gəlin mənim yanımda işləyin.

– Axı sizin Petermanınız var.

– Özünüz çox gözəl bilirsiniz ki, mənə siz lazımsınız. Elə burada olmağınız mənə çox kömək eləyir, ilham verir. Özünüzü elə göstərməyin ki, guya, təzə söz eşidirsiniz. Lap birinci gündən bildim ki, mənim yanımda işləyəcəksiniz. Pulum olmasaydı da, deyəcəkdim ki, o işi burax, mənim yanımda işlə. Onda da ac qalardınız...

– Paulun işini ata bilmərəm! – Kete qətiyyətlə bildirib, böyük bir maraqla Oskarın buna nə deyəcəyini gözlədi. Əgər onun yerinə Paul olsaydı, ağıllı, kinayəli bir cümlə ilə kifayətlənərdi. Oskarsa, sadəcə olaraq, qardaşı üçün işləməyi yasaq edəcək. Ancaq Kete də onun sözünə baxmayacaq.

Lakin Oskar bunların heç birini eləmədi və yalnız dedi:

– Yaxşı, elə isə ögey qardaşınız Paul üçün işləyin!

– Onun üzündə yavaş-yavaş sırtıq, amansız, qətiyyətli, nifrətli bir təbəssüm düyünlənməyə başladı. Bu təbəssümlə Paul Krameri iki böldü. Bəlkə də, əsəbiləşib özündən çıxsaydı, ən ağıllı tənqiddə əl atsaydı, belə kəskin alınmazdı.

Sonra o, dümağ, koppuş, həm incə, həm də kobud əlləri ilə Keteni qucaqladı. Barmağındakı iri qaşlı təzə üzük qızın ətinə işlədi, ağrıtdı. Kete qorxa-qorxa, eymənə-eyməne, ağrıya-ağrıya, ehtiras içində qovrula-qovrula onun ağuşuna sığındı və ağıllı qardaşının bütün iradlarını unutdu...

Siqareti nazik dodaqları arasında oynadan Hansyörq oturduğu dərin kresloda çox cılız görünürdü. Qaşları çatılmışdı və qaynar gözləri balaca bir kitabçanın səhifələri üzərində sürətlə gəzişirdi. «Alman xronikası» adlı aylıq

jurnalın son nömrəsi idi və Paul Kramerin «Sehrbazlıq zamanəsinin qayıtması» adlı məqaləsini oxuyurdu.

«Alman xronikası»nda işləyən cənabların bu barədəki mülahizələrini təbəssümlə qəbul elədi. Cənab doktor Kramer pis yazmırdı. Hansyörq onun yazdığına qiymət verə bilər, çünki müəyyən mənada, o da mütəxəssisdir, bir zamanlar «Şimşək»də işləyib. Ancaq «Şimşək» «Alman xronikası»ndan pis çıxırdı. Elə «Almaniyanın ulduzu» da pis çıxır. Lakin tirajı birinci nömrədən sonra iki yüz mini keçdi. Bəs «Alman xronikası» nə qədər tirajla çıxır? Uzaq başı, qoy üç min olsun...

Xeyr, cənablar, bu gün əsas məsələ bir az yaxşı və ya bir az pis yazmaqda deyil. Zəhmət çəkib bunu da nəzərə alın! Gözəl sözlər, ritm, mənəviyyat arxayın vaxtlar üçündür ki, uzun çəkən həftənin sonunda dincələ biləsən. Ədəbiyyat qonaq otağı kimi bir şeydir, cənablar. Ancaq müasir Almaniyada qonaq otağı yoxdur – hər otaqda dörd adam yatır. Ədəbiyyatın vaxtı keçib, cənablar, sürüşüb aradan çıxıb. Necə deyərlər, *requiescat in pace*.¹

«İnsana yüz min illər ərzində böyük bir çətinlik hesabına öz daxili aləminin, mənəviyyatının xırdaca bir guşəsini işıqlandırmaq nəsb olub. Gəlin güclə qopardığımız o balaca guşəyə təzədən qaranlıq düşməyə qoymayaq.»

Hansyörq irişir, təzə siqaret yandırır. «Qaranlıqdan niyə belə qorxursunuz, möhtərəm cənab Kramer? Qaranlığı niyə qoymayaq? Axı çox adamın işıqda gözləri ağrıyır. Çoxu da, yəni hər min nəfərdən doqquz yüz doxsan doqquzu özünü qaranlıqda daha yaxşı hiss edir.

Sizin bu bərbəzəkli, gurultulu çağırışınız gecikib, cənab doktor Kramer. Sizin «ışığınız» həmişəlik sönməyə məhkum olunub. Biz hakimiyyətə gələn kimi (özü də mütləq gələcəyik!) sizin təkincilik, ritm axtaran cənabların kökünü kəsəcəyik. Dönmədən, özü də bircə zərbə ilə hamınızın kökünü kəsəcəyik! Hamınızın axırınıza çıxacağıq! Belə şeylərdə biz heç nəyə baxmırıq!»

Cılız Hansyörq dərin kreslosunda oturub siqaret çəkir, irişirdi. Çox güman ki, yəhudi olan bu cənab Kramer dövrün əlamətlərini o qədər də pis duymayıb, hətta Hansyörqün özü üçün də dumanlı olan bəzi məsələləri çox aydın, çox gözəl təsvir edib. Ancaq işin yoxdur, cənab Kramer və

¹ Bu dünyanın özündəcə dəfn olunub. (*lat.*)

onun yəhudiləri, onların arxasınca gedən ziyalı sürüləri öz dəqiq qavrayışları ilə səhv nəticə çıxarıblar. Hansyörq və onun adamları isə öz dumanlı hissiyyatları ilə çox düzgün nəticəyə gəliblər.

Bunların hamısı gün kimi aydındır. Zülmət dolu bir ələmdə yaşaya-yaşaya özünü işıqlı dünyada yaşayan adam kimi aparmaq olmaz. Buna öyrəşmək lazımdır, cənab doktor Kramer.

Eybi yox, vaxt gələr, özümüz öyrədərək!

Kramer? Paul Kramer? Hansyörq bu ada qəzet-jurnalarda çox rast gəlib. Ancaq o həm də... hə, hə, düzdür, məşhur Kete Zeverinin qardaşdır...

Kete tikan olub, Hansyörqün gözlərinə batır. Özü də yalnız ona görə yox ki, Petermanı sıxışdırıb tədricən aradan çıxarır. O qızda adama qarşı dəhşətli bir tənqidi münasibət var. Bəlkə də, qardaşından keçib ona. Adama elə baxır ki, deyərsən, qarşısındakı əclafın əclafıdır. Heç kimə də olmasa, Hansyörqə elə baxır. Yəqin ki, Oskarda da çox eyib tapır. Ən çox da «bəsirət» məsələsində onunla dil tapmaq çətin olar. Ancaq yenə də Oskarla yatır, cənab qardaşının etirazı onu yolundan döndərə bilmir. Ancaq qəhbə, doğrudan da, gözəldir – söz ola bilməz! Düzdür, Hansyörqün zövqünə görə bir az uzundur, arıqdır, lakin buna baxmayaraq, ləzzət verər...

Heyif ki, bunların hamısı quru-quru sözlərdir. Qadın sarıdan bəxti heç gətirmir. Hətta şan-şöhrəti də kömək eləyə bilmir. Ona qadın lazımdır – özü də əsl qadın! Qəribədir ki, həmişə də Oskara meyil eləyən qadınlara gözü düşür. Elə məhz bu qadınların da ürəyinə yol tapa bilmir. Ancaq Oskar onlara bircə dəfə baxan kimi hamısı əriyib muma dönür. Hansyörqün də bəxtinə çıxanlar Karfunkel – Lissi kimiləri olur. Amma o əclafın, o heyvanın, yəni Oskarın yaman bəxti var. Hər yerdə hamının əziz-xələfi olur. Hətta çox ciddi olan ataları da onu çox istəyirdi. Anası haqqında da heç danışmağa dəyməz...

Əgər Hansyörq olmasaydı, o əclaf indi Münhendə oturub, iki yüz əlli markın ümidinə qalmışdı. Ancaq bunu yaddaşından süpürüb atıb. Nankor itin biridir!

«Gələn həftəyə də üç min ala bilərəm?» – bunu elə soruşur ki, sanki, kolbasa satılan mağazaya girib, bağır

qiyməsi istəyir. Sənin istədiyini o üç mini haradansa çıxarmaq üçün hər dəfə yaxşıca baş sındırmaq lazımdır, əzizim! Partiyanın xərcləri artır, prezident seçkiləri üçün aparılan təbliğat işləri ağızını geniş açıb pul istəyir. Ona görə də başqa sahələrdə qənaət etmək lazımdır. Hər şeydən əvvəl də mədəni tədbirlərdə. Həmin mədəni tədbirlər də «Alman dünyagörüşünü yayan çəmiyyət»dir, «Almaniyanın ulduzu»dur, Oskardır, Hansyörqün özüdür...

Ancaq bu cür qayğılar onun vecinə deyil və ona görə də lovğa-lovğa çiynlərini çəkir, belə işlərdə həmişə Hansyörqü qabağa itələyir. Lakin Hansyörq də dözən deyil. Hamısını o nankor heyvanın üzünə oxuyacaq, onun burununun üstünə vuracaq...

Elə buna görə də Hansyörq qardaşı ilə növbəti görüşdə zəhər tuluğuna döndü. Dedi ki, «Almaniyanın ulduzu»nu yalnız Oskar təbliğ etmək üçün açıblar. Ona görə də cənab peyğəmbər zəhmət çəkib, bir az hərəkətə gəlməlidir.

Oskar da lovğa-lovğa cavab verdi ki, okkultizm haqqında yalnız ilham gələndə yazmaq olar.

– İlham bax! – Hirsələnmiş Hansyörq istehza elədi. – Hamısı cəfəngiyatdır! Köhnənin tənbəlisən, vəssalam! Heç olmasa, mənə qulaq as, frau fon Tretnovdan möhkəm yapış. Hələ maddi cəhətdən o qədər təmin olunmayıbsan ki, öz çörək ağacını kəsəsən.

Oskar heç səsini də qaldırmadı:

– Ağılı itirmisən, nədir? Bəlkə, mənə qadınlarla necə davranmağın da yolunu göstərəsən? Mən əyyaş deyiləm!

«Mən» sözünü xüsusi vurğu ilə dedi. Hansyörq də təmkinini pozmadı:

– Elə isə, icazə ver, yadına salım ki, barmağındakı üzüyün pulunu hələ tam verib qurtarmayıbsan. Əgər Hildedən möhkəm yapışmasan, zərgər Pozner yaxın günlərdə onu barmağından çıxaracaq.

Oskarın canından ani bir üşütmə keçdi, amma tezəcə də özünü ələ aldı:

– Əzizim Hansyörq, sən belə şeyləri özünə çox dərd eləmə, – soyuqqanlıqla qardaşına təsəlli verməyə başladı. Sonra da özündən razı halda əlavə etdi, – qraf Tsinzdorf da sənin pul məsələlərində çox qorxaq olduğundan şikayətlənir.

– Boş-boş çərənləmə! – Hansyörq hirsələndi, solğun, kəsmiyə oxşayan sifəti səyridi. Tsinzdorfdan lap zəhləsi gedirdi. Ulrix Tsinzdorf onunla Proellin arasına girmişdi və heyvan Manfred də qrafı həmişə Hansyörqə qarşı qızıqdırır. Hansyörq həddini aşanda Proell yalnız gülümsəyir və iki-üç gün təkcə Tsinzdorfu qəbul edirdi. Belə olan təzədə Hansyörqün yaltaqlanmaqdan başqa çarəsi qalmırdı. Bundan əlavə, Tsinzdorfa qadın məsələsində də paxıllığı tuturdu. Qadınlar gənc Ulrixə Oskardan çox yaxınlaşır, onun məğrurluq, amansızlıq yağın qəşəng sifətinə vurulurdular. Onun qatil kimi həmişə qan qoxuması həmin qadınların ehtirasını daha da coşdururdu. Bu lovğa, ağızqatıqlı kübar balası indi də Hansyörqü öz qardaşına xəsis, xırdaçı kimi tanıtdırmaq istəyir və malbaş Oskar da ona inanır. Az qaldı qardaşının üzünə tüpürsün. Ancaq çətinliklə də olsa, özünü saxlaya bildi:

– Özün hamıdan yaxşı bilirsən ki, mən xırdaçı deyiləm. Amma Tsinzdorf da verdikcə istəyir. Adama da həmişə xəsis deyir. Bizim qardaşlıq münasibətimizə bu cür lovğalıqla nifrət eləyən ikinci adamı indiyəcən görməmişəm. Yoxsa ona pul veribsən? – Hansyörq qəflətən çox soyuq, kəskin bir təzədə soruşdu.

– Elədir! – Oskar, sanki, qardaşına acıq verirdi.

– Bəs necə!.. – Hansyörq acı-acı dilləndi. – Tsinzdorf kimi adama yox demək olmaz. Belə bir qrafla oturub-durmaq şərəfinə nail olmaq üçün gərək pul da verəsən!

Oskar özünü təmizə çıxarmaq istədi:

– Sənin o simic qənaətcilliyini ört-basdır eləmişəm.

– Bircə qəpiyini də geri ala bilməyəcəksən. Alsan, adımlı dəyişərəm. Qəbz verib?

Oskar öz uzaqqörənliyi ilə fəxr eləyə-eləyə başını tər-pətdi.

– Səfehini biri səfeh! Qraf Tsinzdorfun yaşadığı cəmiyyətdə pulu etibara, inama görə verirlər. Əvvəlcədən də bilirlər ki, geri qayıdan deyil. Ulrix Tsinzdorfdan qəbz alana bax! Gedib hər yerdə yayacaq ki, iyərənc yəhudinin biri – sən, baş girləməklə məşğulsan. İndi sənənlə müqayisədə, hətta mən özüm də kübarəm, bədxərcəm. Bəs o qəbzi neyləyəcəksən, ay səxavət sahibi? Yoxsa Tsinzdorfu məhkəməyə verəcəksən? Bu işə lap bişmiş toyuğun da

gülməyi gəlir. Partiya sənin üçün öz təmizliyi ilə öyünən ticarət müəssisəsi deyil. Biz də Deqqenburqda deyil, ibtidai insanların yaşadığı bir meşədəyik. Burada kağız, sənəd deyil, cəngəllik qanunları hökm sürür. Həmin qəbzi də saxla, ayaqyoluna gedəndə yanını silərsən.

Oskar pərt oldu. Qəlbinin lap dərinliklərində şübhələnməyə başladı ki, qardaşı, bəlkə də, düz deyir. Hiss elədi ki, Tsinzdorf qorxulu adamdır. Əslində, özünə çox lazım olan pulu tovlayıb Oskarın əlindən almaq elə allahlıq iddiasına düşmək kimi bir şeydi!

«Peyğəmbər»in kefi əməlli-başlı pozuldu, nə edəcəyini bilmədi.

– Elə bütün günü bəd xəbər gəlir... – acıqlı-acıqlı şikayətləndi. – Gərək sənin o yağlı sözlərinə aldanmayıb, Münhendəcə qalaydım.

– Səni adam eləmək çətin məsələdir, – Hansyörq dedi.

564

Kete heç bir şey olmamış kimi, yenə də qardaşının yanında qalırdı. Hərdən Oskarla münasibətini Paula başa salmağa çalışır, onunla məsləhətləşmək istəyirdi. Hiss edirdi ki, qardaşı ona kömək eləməyə çox can atır, ancaq öz fikirlərini ifadə etmək üçün seçdiyi sözlər qıza təsəllidən çox kədər gətirirdi.

Oskarı ona sevdiren, lovğalığı ilə barışdıran bəzi keyfiyyətlərdən söhbət salır, hoqqabaz Oskar Lautenzakın daxilində gənc, sadələvh bir oğlanın gizləndiyindən xəbər verən məzəli əhvalatlar danışdı. Ancaq bunların heç biri Paula çatmırdı. Bir dəfə də yenə bu barədə danışarkən, qardaşı onun sözünü ən çox sevdiyi bir cümlə ilə kəsdi:

– Mənasız şeydir.

Həmin gündən sonra Kete qardaşının yanında Oskarın adını çəkmədi. Bu məsələni Paulsuz yoluna qoymalıydı. Əslində, qardaşının ona yazığı gəlirdi. Hiss edirdi ki, bacısı ilə necə dil tapmağın yolunu tapa bilmir və buna görə də onun «beynində qımıldayan qurdları tapıb başını əzmək» cəhdindən əl çəkdi. Qorxurdu ki, bacısı bu sərsəmlikdən yalnız acı təcrübənin köməyi ilə xilas ola bilər.

Beləliklə də, heç biri ürəyindəkini demirdi. Bir-birinə yaxşı bələd idilər: ikisi də hövsələsiz, inadkardı. Qorxurdular ki, bircə sözlə münasibətləri pozular və bunun da axırı

uzun ayrılıq olar. Buna da heç vaxt yol vermək olmazdı! Paul Keteni itirmək istəmirdi. Kete də qardaşının əlindən çox hirs-lənsə də, onu özünə həmişə dayaq bilirdi. Paulun bütün varlığı Oskara qarşı çevrilmişdi ki, bu da qıza çox lazımdı. Oskara olan məhəbbətinin əsirinə çevrilmək istəmirdi.

Paul indi yalnız evdə deyil, hər yerdə nasistlərlə qarşı-laşırı. Adamı o qədər əsəbiləşdirirdilər ki, daha dözmək də olmurdu. Hər tərəfi bürümüşdülər, itə daş atırdın, gedib onlara dəyirdi. Heç yanda da bu pozğunluğun qarşısını almaq üçün ciddi tədbirlər görülmürdü. Hamı onlardan qorxur, güzəştə gedirdi. Adamın lap ürəyi bulanırdı. Getdikcə də daha çox naşir və redaktor bu nəhəng rəqiblərdən çəkinir, Paula deyirdilər ki, nasistlərə qarşı hücumu dayandırmasa, onunla əməkdaşlığa son qoyacaqlar. Paulsa həmin tör-töküntüyə qarşı hücumlarını gündən-günə artırır. Nə qorxu, nə də ehtiyat tanıyırdı. Tez-tez Hitlerin çıxış etdiyi icaslara gedir, yerindən söz atır, hətta yumruq davasına çıxırdı. Bir dəfə də onu evə çox pis vəziyyətdə gətirdilər. Amma qorxuya düşmüş Keteyə heç nə demədi. Qız onun nə üçün, necə döyüldüyünü başqalarından öyrəndi.

Paul və onun naşiri cənab Kipenrat «Eden» mehman-xanasının restoranında oturmuşdular. Yerləri divardakı oyuqda idi. Cənab Kipenrat «Rixard Vaqner» məqaləsini nə üçün çap eləmədiyini ona başa salmağa çalışırdı.

Söhbət fırlanıb başqa məsələlərin üstünə gələndə Paul bacısının Lautenzakla içəri girdiyini gördü. Oyuqda oturduğu üçün onu görmək çətindi, amma Paul onların balaca rəqs meydançası yaxınlığında yer axtardıqlarını, necə oturduqlarını, sifariş verdiklərini müşahidə edə bildi. Və böyük bir ürəkağrısı ilə gördü ki, Oskar yaraşıqlıdır, restoranda oturanların hamısından seçilir.

Cənab Kipenrat bu bəd xəbəri verib qurtardığına görə sevindi və dedi ki, getməlidir. Paul qaldı. Oyuqda oturaraq qonur gözlərini kədərlə bacısı ilə düşməni oturan tərəfə zillədi.

Oskar hiss etdi ki, kimsə ona düşmən gözü ilə baxır. Axtarmağa başladı. Nəhayət, oyuqda oturmuş arıq, çatmaqş, almacıq sümükləri çıxmış donqaburun kişini gözləri aldı. Paulu üzdən tanıyırdı.

– O cənab sənin ögey qardaşın deyil ki? – qəflətən qızdan saymazyana soruşdu.

Kete qızardı.

– Sənə elə gəlmirmi ki, gözünü zilləyib bizə elə baxması sırtıqlıqdır? – Oskar ani sükutdan sonra yenə soruşdu.

Kete borclu qalmadı:

– Hər halda, Paulun da «Eden»də oturmağa ixtiyarı var.

Lakin üçü də pis vəziyyətdə qalmışdı. Paul yerindən tərپənməyib diqqətlə onlara tərəf baxdı, gözlərini çəkdi, təzədən bir də baxdı. Gördü ki, Oskar özünü ona nisbətən daha inamlı hiss edir. Onu tər basdı. Öz acizliyinə acığı tutdu. Belə ölüvaya Oskar kimisinin bircə yumruğu bəs eləyərdi.

Oskar özünü çox laqeyd aparır, şən halda nəşə danışırdı. Ancaq əslində, narahat idi. Qəflətən boşboğazlığına ara verib, ani, sərt bir təbəssümlə dedi:

– Bu sırtıqlığın cəzasını çəkəcək! – Qızın təşvişlə ona baxdığını görüb, bir az da acıqlandı. – Qorxma, dava salmaram. Heç nə də olmayacaq. Sadəcə olaraq, əylənmək istəyirəm.

Xeyli beləcə oturdular: Oskarla Kete balaca rəqs meydançasının yanındakı stolda, Paulsa öz oyuğunda... Heç biri irəli düşmək istəmirdi. Oskarla Kete rəqs etdilər, geri qayıtdılar, oradan-buradan danışdılar. Paul da öz oyuğunda oturub, qəzetləri bir-bir oxudu. Xeyli keçəndən sonra, nəhayət, Paul xidmətçini çağırıb pulunu verdi. Həmin andan etibarən Oskar nəzərlərini rəqibindən ayırmadı. Gözlərini əvvəlcə onun üzünə dikdi, sonra yandan, lap axırda da arxasınca baxdı. Baxışları ilə də düşməni oyuqdan qapıya can izlədi. Bu yol hər ikisinə uzun göründü. Paul dümdüz yeri yirdi, sanki, müqəvva idi. Oskar gözlərini ondan çəkməyərək qəzəb dolu bir nəşə ilə dedi:

– Bax indi sən cənab qardaşına səkkiz yazdıracağam!

Kete qorxa-qorxa, intizarla qardaşının necə yeridiyinə baxırdı. Yerişini tamam itirmişdi, sanki, qabağı görmürdü. Nəhayət, fırlanan qapıya çatdı. Lakin çıxma bilmədi, qapı ilə birlikdə dolanmağa başladı. Çox gülməli vəziyyətdə düşmüşdü, adamın lap yazığı gəlirdi. Yaxşı ki, bu çox davam etmədi – heç bir dəqiqə də çəkmədi. Ancaq həmin an Keteyə, çox güman ki, Paulun özünə də əbədiyyət qədər

uzun göründü. Axır ki, qapıçı fırlanan qapını dayandırıb, onu bu qəribə vəziyyətdən qurtardı.

Həmin gündən sonra, hətta lap yaxın olduqları vaxtda da Kete Oskarın daxilində gizlənmiş o sehrli qüvvədən qorxmağa başladı.

Oskarın peyğəmbərliyinə əsasən yaxın zamanlarda yazısı pozulmuş bir başdaşı gözləyən cənab Tişlər bəzi təfərrüatları dəqiqləşdirmək məqsədilə, çox çətinliklə də olsa, onun qəbuluna düşə bildi. Əvvəlcə «Alman dünyagörüşünü yayan cəmiyyət»də ondan elə çox qonorar istədilər ki, gözü kəlləsinə çıxdı. Sonra da xeyli iltizamnaməyə qol çəkəsi oldu: ustadı aldatmayacaq, aldığı məsləhətləri gizli saxlayacaq və həmin məsləhətləri yerinə yetirərkən ziyana düşərsə, Lautenzakı məhkəməyə verməyəcək...

Beləliklə, üç dəfə məsləhətə gəldi. Oskar da ona Hansyörqün öyrətdiyi kimi çox dəqiq məsləhətlər verdi. Cənab Tişlərin iqtisadi marağı doktor Kaderaytın marağına oxşayırdı. Ancaq Kaderayt çox səbirli adamdı, uzağı yaxşı görürdü və onun getdiyi yolla getmək cənab Tişlər üçün son dərəcə təhlükəliydi. Ona görə də cənab Tişlərin müəssisələri axsammağa başladı və məlum oldu ki, doktor Kaderayt hüquqi əsaslarla onun daxili işlərinə müdaxilə edə bilər. Cənab Tişlər bir də gözünü açıb gördü ki, doktor Kaderaytın şirkətləri onu araya alıb sıxışdırır və heç bir çıxış yolu da qalmayıb.

Cənab Tişlərin rəngi getdikcə külə dönürdü. Acığını Oskara tökür, hər yerdə aldandığından danışır, peyğəmbəri söyləyirdi. Hətta bəzi qəzetlər də bu işlə maraqlanmağa başladılar. Oskarsa cənab Tişlərin bu hücumlarına lovğa-lovğa çiyinlərini çəkməklə cavab verdi. Heç Hansyörq də həmin hücumları vecinə almadı. Cənab Tişlər iltizam verdiyi üçün Oskarın məhkəməyə də çəkmək olmazdı. Hansyörq müxbirlərə dedi ki, cənab Tişlər, bəlkə də, telepatı düzgün başa düşməyib. Onun fikrincə, bu iş son ayaqda Oskar üçün yaxşı bir reklam olacaqdı. Camaat fikirləşəcəkdiki, hətta iri sənaye sahələrinin də məsləhət aldığı bu adamda nəşə var.

Cənab Tişlər axırda özünü güllə ilə vurub öldürdü.

Oskar bu xəbərdən üşəndi. Əslində, peyğəmbərlik eləyib ona deyəndə ki axırı lap yaxınlaşıb, sadəcə olaraq, zarafat etmək istəmişdi. Yoxsa bu təsadüf idi? Bəlkə, elə taleyin özü onun təsadüfən dediyi həmin sözləri həyata

keçirmişdi? Bəli, onun peyğəmbərliyi məkan etibarını ilə də dübbədüz çıxdı. Çünki cənab Tişlərin varisləri maddi çətinlik üzündən onun müqəddəs arzusunu yerinə yetirə bilmədilər və Tişləri vətəmində deyil, Berлиндə – meşə qəbiristanlığında dəfn etdilər.

Oskarın çaşqınlığı çox tez keçib-getdi, öz taleyindən qorxmaq əvəzinə, nəşə razılığa bənzər hisslər keçirməyə başladı, sanki, özü də özünə heyran qalmışdı. Adi, soyuq-qanlı bir maraqla cənab Tişlərin qəzetlərdə çıxan şəklinə baxdı, onun peyğəmbərliyinə vurulan işarələri oxudu. Əgər o, doğrudan da, ətrafına zülmət saçırırsa, deməli bu, dəhşətli, cansıxıcı deyil, tilsimli bir zülmətdi!

Kete isə bu hadisəni başqa cür qəbul etdi. Növbəti görüşdə Oskara yaxınlıq vermədi, özünü buz kimi soyuq apardı. Oskar qıza bələddi və ona görə də mübahisəyə girişmədi. Bunun əvəzində «Almaniyanın ulduzu» üçün məqalə diktə etməyə başladı. Zəiflik, sentimentallıq zəmanəsi haqqında dumanlı fikirlər söylədi. Dedi ki, məhv etməyin şəfalı ulu qüdrətini görməyə bu zəmanənin cəsəreti çatmır. Ölməsən, yarana bilməzsən, öldürməsən də yarıda! Telepatın ulu keçmişimizə baş vurmaq kimi ciddi ruhi fəaliyyəti humanizm haqqındakı sönük xəyalpərvərliyin mənasız etirazlarına fikir verməməlidir. Yaradıcı insan heç bir zəmanədə meyitlər üzərindən yanib keçməyi günah hesab etməmişdir.

Sözünə ara verib, qızın üzünə baxdı. Qəzəb dolu kinayəli təbəssüm Ketenin sifətini, az qala, iyirənc bir görkəmə salmışdı.

– Deyəsən, mülahizələrim xoşuna gəlmir? – Oskar təkidlə, qəzəblə soruşdu.

– Mənə elə gəlir ki, bu mövqeyin çox iyirəncdir. – Qız cavab verdi.

– Əlavə izahata ehtiyac yoxdur! – Oskar rısxəndlə dilləndi.

Kete özünü məcbur eləyib, bəraət qazanmaq üçün Oskara imkan yaratdı:

– Cənab Tişlərə məsləhət verəndə onun nəticəsi barədə fikirləşmədin?

– Mən tale yazmıram! – Oskar təkəbbürlə cavab verdi.

– Sadəcə olaraq, taleyin yazdığını oxuyuram.

– Bəs sənə müraciət edən adamlara heç yazığın gəl-mir? – Onun belə daşürəkliiyindən heyretə gəlmiş qız bir də soruşdu.

Oskar:

– Əwəlcədən xəbər dar edirəm. Babalı öz boyunlarına! – dedi və sonra da ikrahla əlavə etdi, – axı bu cənab Tişler kimdir ki, ondan ötrü belə narahat olursan?

İndi Kete onun daxilini «görürdü». Oskarın həm ölü, həm də diri Tişleri öz şüurundan necə silib atdığını bütün çılpaqlığı ilə görürdü. Ancaq gözləri kor olmuş bu bəsirət sahibi görmürdü ki, öz mövqeyi ilə Ketenin məhəbbətini elə sarsıdır ki, Paul Kramerin ağıllı məsləhətləri onu belə sarsıda bilməzdi.

Həmişə olduğu kimi Oskarın peyğəmbərliyi bu dəfə də düz çıxdı. Əgər o vaxt cənab Tişlerin söyüşləri, öz bədbəxtliyiində Oskar Lautenzakı günahlandırması onu məşhurlaşdırdısa, indi də ölümü bəsirət sahibini təbliğ etməyə başladı. Çox az adam Kete kimi ondan uzaqlaşdı. Əksinə, bununla 1932-ci ilin Berlinində yaşayan bir çox kişilərin, ən çox da yüksək cəmiyyətin xanımlarının diqqətini cəlb etməyə başladı, çünki qraf Tsinzdorf kimi ondan da qan qoxusu gəlirdi.

Oskar, Kaderaytlardan poçtla dəvətnamə aldı. Qeyd olunurdu ki, Führer də gələsindir. İlze Kaderayt öz aydın, zərif xətti ilə əlavə etmişdi: «Bir az əylənmək istəyirik!» Ancaq bunu elə yazmışdı ki, Führer və ya telepata aid olduğu bilinmirdi.

İlədən tikanlı sözlər eşidəcəyini bilsə də, Oskar onlara böyük ümidlərlə getdi. Həmin axşamdan sonra İlzeni görməmişdi. Qadından yaman xoşu gəlir və bilirdi ki, (axı kübar qadınlarını yaxşı tanıyırdı!) Tişlerin özünü öldürməsi onu İlzenin gözündə dərzilə Vaytsın usta əllərindən çıxmış o gözəl, təzə frakıdan az ucaltmayacaq.

Ancaq bu dəfə doktor Kaderaytın özü onu sancmağa başladı:

– Əziz Lautenzak, – dedi, – sizin peyğəmbərliyiniz lap mal həkimliyinə oxşayır. Təpərli xəstələri ayağa qaldırır, zəifləri isə yıxır.

Həmin axşam Kaderayt belə zarafatlardan çox elədi və Oskar da hamısına səbirlə dözdü.

Fürer bu dəfə tez gəldi və xeyli də oturdu. Bunun da öz mənası vardı: seçki kampaniyalarının qızgın çağıydı və mübarizə də kəskinləşmişdi. Ona görə də partiyani maddi cəhətdən müdafiə edən adamlarla münasibəti saxlamaq lazımdı. Manfred Proell belə məsləhət görmüşdü.

Hitlerin özü də bu gün pis görünmürdü. Heç deməzdin ki, yorulub, əldən düşüb. Oskarın o dəqiqə gördü.

– Siz nə fikirdəsiniz, partayqenosse Lautenzak? – soruşdu. – Seçkilərin nəticəsi necə olacaq? Ürəyinizə nə damıb: yaxşı, yoxsa pis?

Oskar Fürerin gözlərinin içinə baxdı, hamının onlara diqqət kəsildiyini hiss edib, tələsmədən, səsinə qaldırılmadan, sakit bir qətiyyətlə dedi:

– Məğlubiyyət! Ancaq şərəfli bir alman məğlubiyyəti olacaq!

570

Heç kəs dinmədi. Fürerin özü də bir anlığa mənalı-mənalı susdu, sonra dilləndi:

– Belə açıq danışdığınız üçün təşəkkür edirəm. Sizin burada günahınız yoxdur, cənab Lautenzak. Taleyin hökmü ilə bu əqidəsiz seçkilərə qoşulub özümü alçaltdım!

– Siz çox cəsarətli təlxək imişsiniz! – İlze Kaderayt kinayə ilə pıçıldadı.

Fürer fikirli-fikirli bir az gəzişdi, sonra təzədən Oskarın yanına qayıtdı:

– Həqiqəti həmişə beləcə üzə deyın, partayqenosse, – peyğəmbərin gözlərinin içinə baxdı. – Sizi heç vaxt taleyin vurduğu bu zərbədə günahlandırmaram. Biz hakimiyətə gələn kimi belə sirli elmlərlə məşğul olan bir akademiya yaradacağam. Siz özünüzü həmin elmlərin ən parlaq nümayəndəsi kimi göstərdiniz.

Oskar sidqiürəkdən təşəkkür etdi.

Sonra Hitler vidalaşmağa başladı:

– Heyif ki, – dedi, – belə maraqlı adamlarla çox az oturarsı oldum. Ziq hayl!

– Hayl, cənab Hitler! – Doktor Kaderayt razılıq etdi. Oskar da vidalaşanda İlze Kaderayt dedi ki, əri gələn həftə mərhum Tişlərdən qalmış bir zavodda qayda-qanun yaratmaq üçün Rur vilayətinə gedəcək və yaxşı olar ki, peyğəmbər gəlib həmin günlərdə onu əyləndirsin.

Oskar heykəltəraş Anna Tirşenroytun Tomazini şəkil qalereyasında dünən açılmış sərgisinə tamaşa edirdi. Berlin indiyəcən sənətkarın belə geniş sərgisini görməmişdi. Qəzetlər bunu çox yüksək qiymətləndirirdi.

Oskar yavaş-yavaş bir əsərdən digərinə keçirdi. Çoxu ona tanışdı: «Toxucu», «Qəzetsatan oğlan», çox cəsəratli «Ədalət» bərelyefi və nəhayət, «Filosof». Oskarın həmişə ikrahla, bir az da qorxa-qorxa baxdığı heykəlcik də bura daydı: onun mahir, koppuş, incə, kobud əllərinin təsviri. Kataloqda adı «Artist əlləri» kimi getmişdi.

Bütün zalları ikinci dəfə gəzdi. Axır ki, hamısına baxıb qurtardı. Ancaq bircə əsəri tapa bilmədi: maskanı. Qəzetlərdə oxuduğu xəbərlərdən bilirdi ki, maska nümayiş etdirilmir. Tirşenroyt həmin əsəri iki dəfə işləmiş, birini ona bağışlamış, o birini isə özünə saxlamışdı. Həmin maska indiki sərgidə yoxdu. Yoxsa bu, özünə bəraət qazandıрмаq üçün Oskarın yazdığı məktuba cavabdır? Bəlkə, böyük bir sənətkarlıqla, məhəbbətlə, həvəslə yaratdığı həmin əsərdən imtina edir, bu eybəcər şəkllə üstünlük verir? Bu əllər nə qədər də ölgün görünür, sanki, kimisə ittiham edir...

Kədar içində evə qayıtdı. «Almaniyanın ulduzu»nun növbəti nömrəsi yoxlamaq üçün göndərilmişdi. Özünün balaca bir məqaləsi gedirdi. Böyük görünmək üçün iri hərflərlə, həm də seyrək yığdırmışdı. Hansyörqün acığına belə eləmişdi. Bəs bu nə idi? Tirşenroytun sərgisi haqqında məlumat! Oxudu, qızardı, təzədən bir də oxudu. Yazılmışdı ki, Tirşenroytun yaradıcılığı əzilənlərə qarşı keçmiş nəslin əsl ziyalılıq hesab elədiyi ucuz mərhəmət hissi ilə doludur. Bu qadının «sənət əsərləri» mədəniyyət sahəsində çox zəif bir bolşevizmdir. Yeni Almaniya belə əsərləri zibil qutusuna atmalıdır. Bütün məqalə başdan-ayağa bu cür səfəh ittihamlardan, zəhərli sözlərdən ibarətdi.

Hiddətlənmiş Oskarın utancaqlıq hissi bürüdü. Qarı bu sözləri onun jurnalında görəndə elə biləcək ki, Oskardan, onun maskasından imtina etdiyi üçün intiqam alır. Yox, Oskar heç vaxt gədəlik eləyib bu cür alçaq qisasa əl atmaz!

Hirsli-hirsli Hansyörqə zəng vurdu. Tələb elədi ki, məqaləni çıxarsın. Hansyörq qardaşının belə xırda şeydən həyəcanlanmasına çox təəccübləndi.

– Sənə dedim ki, məqalə çıxarılısın! – Oskar daha da qəzəbləndi.

– Lap mən özüm də istəsəm, sənin bu sentimentallığınla həmişə hesablaşmaq mümkün deyil. Nömrə artıq çap olunub. Vərəqləri də təzədən dəyişmək baha başa gəlir.

Oskar lovğa-lovğa dedi:

– Ziyanı ödəyərəm!

– Sənin yerinə olsaydım, pulumu göyə sovurmazdım, – Hansyörq ona məsləhət verməyə başladı. – Zəhmət çəkib onu da nəzərə al ki, «Alman dünyagörüşü» ayın birinəcən pul verməyəcək. Bir saatdan sonra zəng vurub, sənin, doğrudan da, ziyanı ödəmək istədiyini öyrənərəm.

Hansyörq bu sözləri deyib dəstəyi asdı.

Oskar bir xeyli dodaqlarını çeynədi, sonra Petermana göstəriş verdi:

– Məni frau Tırşenroytla calaşdırın.

Katib bir azdan xəbər gətirdi:

– Frau Tırşenroyt cavab vermək istəmir.

– Soruşdunuzmu, nə vaxt cavab verə bilər?

– Frau Tırşenroyt cənab Lautenzakla danışmaq istəmir, – Peterman həmişəki kimi elə alçaqdan cavab verdi ki, sanki, üzr istəyirdi. Ancaq Oskar onun səsindeki bədxah sevinci duydu, bu yekəbaşın dərslərini verməkdən özünü güclə saxladı.

Hirsindən qovrula-qovrula «Belvu» mehmanxanasına getdi. Frau Tırşenroyt evdəydi. Oskar xəbər göndərdi. Xidmətçi ora-bura zəng vurandan sonra nəzakətlə dedi ki, frau Tırşenroyt indi qəbul eləmir.

– Heç kəsi? – Qeyri-ixtiyari soruşdu. Xidmətçi birçə anlığa tərəddüd etdi, sonra:

– Mənə elə gəlir ki, heç kəsi, – dedi.

Oskar mehmanxanadan çıxarkən qapıda Tırşenroytun qulluqçusu qoca Terezeyə rast gəldi. Başını ötəri tərpətdi. Qadın cavab vermədi və ona elə yad nəzərlərlə baxdı ki, sanki, demək istəyirdi: «Səninki də belə qurtardı. Bir də bizi görməyəcəksən!»

Hansyörq şərtləşdiyi kimi, bir saatdan sonra zəng eləyib, Oskarın doğrudanmı nömrədə dəyişiklik edəcəyini soruşdu.

– Əlbəttə! – Oskar çox sərt cavab verdi.

Sonra da Peterman vasitəsilə nə qədər verəcəyini öyrəndi. Məlum oldu ki, büdcəsinin iki ayından keçəsi olacaq. Əsəbiləşib zərgər Poznerə zəng vurdu. Xahiş etdi ki, iki ay üzüyün pulunu çıxmasın.

Gözlənilmədiyi kimi, nasistlər prezident seçkilərində məğlub oldular. Bunun nəticəsində partiyanın ordusu qadağan edildi, kassalar boşaldı, hamısı əvvəlcədən nəzərə alınsa da, indi xərcləri azaltmaq, çox şeyə öyrəşmək lazım gəlirdi.

Partiyanın bütün təşkilatları, ilk növbədə də «Alman dünyagörüşü» cəmiyyəti bunu hiss etməyə başladı.

Hansyörq Oskara dedi ki, onun sonu-sonucu görünməyən tələblərini ödəmək iqtidarında olmayacaq və buna görə də Landqrafenştrassedəki dəbdəbəli həyat tərzinə əlvida demək lazımdır.

Oskar da elə bilirdi ki, işlər yenə yaxşı olacaq. Özünə təzə ev tikdirmək istəyirdi. Zəmanənin ən görkəmli okkultunistinə yaraşan bir ev! Buradakı hücrəsində otura-otura həmin evi xəyalında tikib qurtarmışdı: çox da hündür olmayan bir yerdədir, zahirən sadə görünür, içərisi isə sehir, təsirli, mənalı bir dəbdəbə ilə dolu. Lap Klingqzorun sehrli qəsri¹ oxşayır...

Ancaq indi Hansyörq gəlib quru-quru deyirdi:

– Vəssalam! Sənin bütün arzuların puç oldu!

Kiçik qardaşı qətiyyətlə bildirdi:

– Bundan sonra sənə ayda uzaq başı, iki min mark verə bilərəm. Bircə qəpik də artırmaq mümkün deyil.

– Deməli, iki min mark... – Oskar hiddətlə, nifrətlə təkrar etdi. – Bəs sənin vədlərin harada qaldı?

– Ömrümdə sənin kimi nankor əclafa rast gəlməmişəm. İki min mark reyx nazirinin maaşıdır. Deqqenburqda, ya da Münhendə kimsə gəlib desəydi ki, hər ay müftə yerdən sənə iki min mark verəcək, onu dəli hesab edərdin.

Oskarın deməyə sözü qalmadı və bu mənasız mübahisəyə son qoyub, yana-yana dedi:

– İşlər fırtındır!

Sonra da kədər içində susdu.

Hansyörqə də elə bu lazım idi.

¹ Klingqzorun sehrli qəsri – Rixard Vaqnerin «Parsifal» operasında məkrli cadugərin qəsri

– Ancaq istəsən, – xeyli susandan sonra ehtiyatla sözə başladı, – maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yol göstərə bilərəm.

Oskar başını qaldırıb ümidlə onun üzünə baxdı:

– «Alman dünyagörüşü» ilə bağlıdığın müqavilədə göstərilir ki, sən yalnız o cəmiyyətin ixtiyarındasan... – Hansyörq sözünə davam etdi. – Lakin... «Alman dünyagörüşü» çox prinsipial, sədaqətli, xeyirxah, ləyaqətli bir cəmiyyət olduğu üçün, yaranmış vəziyyətlə əlaqədar həmin bəndə yenidən baxa bilər.

– Doğru sözüdür? – Oskar sevincindən həyəcanlandı.

– Əlbəttə! Amma əvvəlcədən təminat verə bilmərəm. – Hansyörq irişdi.

Oskar ruhlandı:

– Bilərsən, – dedi. – «Alman dünyagörüşü»nün başçısı elə sən özünsən.

– Yaxşı, – Hansyörq şəlləndi, – əgər ictimai yerlərdə çıxış etmək istəyirsənsə, «Alman dünyagörüşü» mane olmayacaq. Ancaq cəmiyyət istəsə, səni hər yerdə təbliğ etdiyi üçün komissiya faizi haqqında iddia qaldırar, gəlirinə şərik çıxar. Əvəzində sənün üçün geniş imkanlar yara-
dar. Yaxşı əlaqələrimiz var, hətta «Skala» ilə də müqavilə bağlaya bilərik.

Oskarın ürəyi atlandı. Əgər Aloys onunla birlikdə tamaşa hazırlamağı təklif etsəydi, hər hansı bir əyalət şəhəri – uzaq başı, Münhen ağıla gələrdi. Ancaq indi «Skala», Reyxin ən böyük tamaşa salonu, onun əlvan reklamları, nəhəng afişaları gözləri önündə canlandı. Tamaşaçılar diqqətlə onun ağzına, Tirşenroytun çox amansızlıqla ikibaşlı təsvir etdiyi əllərinə baxır... Bəli, o da Führer kimi kütlənin alqışlarından ruhlanacaq, yeni bir qüvvə tapacaq.

Şübhəsiz ki, onun tamaşaları daha sensasiyalı, fokusları isə daha mürəkkəb olacaq. Maska lap yuxarıda, özündən uzaqda asılacaq, ona çatmaq, ona yaraşmaq da getdikcə çətinləşəcək.

Yox, belə şeylərdən qorxub geri çəkilmək axmaqlıq olardı.

O çıxış edəcək. Əlbəttə, edəcək! Axı indiyəcən Hansyörqün təklifini gözləmişdi. Deməli, maddi çətinlik də kara gəlmiş!

– Yaxşı, – qurban görkəmi ilə dilləndi – Əgər başqa yolun yoxdursa, çıxış edərəm.

Bu plan Aloysu da ruhlandırdı. Ayrı-ayrı «otaqlar» əvəzinə «əsl səhnədə əsl sənət göstərmək» xəbərini elə böyük sevinclə qarşıladı ki, deyərdin, illərlə su həsrətində olan kolun başına yağış çiləndi.

Amma sonradan məlum oldu ki, burada da «Alman dünyagörüşünün» barmağı var. Hansyörq gündə bir tələb qoyurdu. Aloysun kefi yenə pozuldu. Əməlli-başlı müqavimət göstərməyə başladı:

– Mən bir də özümü siyasi agent səviyyəsinə alçalda bilmərəm! – Xırıltılı səslə Hansyörqə cavab qaytardı. – Mən sənətkaram. Nə partiyanın, nə də Oskarın əlaltısıyam. Eyni hüquqlu işçiyəm. İkinci dəfə sizin o pəlçığa batmaram. «Skala» ilə mənim müqaviləmi də yalnız və yalnız Mants bağlayacaq. Siz cənabları yaxşı tanıyıram.

– Çox da əzilib-büzülməyin, cənab Pranner! – deyən Hansyörqün Bavariya üslubundakı Berlin ləhcəsi Aloysu lap yandırır-yaxdı. – «Alman dünyagörüşü»nün sizə «Skala» ilə müqavilə bağlamağa icazə verməsi – əsl xeyirxahlıqdır!

– Sizin «əsl xeyirxahlığınız»a lap yaxşı bələdəm. Gəlirin iyirmi beş faizini almaq sizin yeni alman dilinizdə «əsl xeyirxahlıq»dır. Buna etirazım yoxdur, qoy iyirmi beş faizi sizin olsun. Onsuz da, mən soyulmağa adət etmişəm. Ancaq Kaqlistro adlanan Aloys Pranner öz sənətkar şərəfini yad əllərə verməz! Qoy kim olur-olsun. Belə yerdə Mantsı köməyə çağırıram. Mants hər şeyə zərrəbinlə baxıb, mənim sənətkar şərəfimə ləkə düşməyə qoymaz. Sizin öhdənizdən Mants yaxşı gələr. Afişadakı adımin hərfləri iyirmi iki santimetr olmalıdır, vəssalam!

Ancaq bu mübahisədə sənətkar Kaqlistronu müdafiə etmək agent Mantsın o qədər də ürəyindən deyildi. «Alman dünyagörüşü»nü basıb keçmək olmazdı, çünki Kaqlistro ilə müqaviləsi vardı və bundan əlavə də, nasistlər olan yerə Mantsın əli girməzdi. O vaxt aktyor Hitlerlə kömək eləmədiyi üçün getdikcə daha çox peşmançılıq çəkirdi. Adolf Hitler hər şeyi tez unudan adam deyildi. Axırda gəlib ya kansler, ya da prezident olanda Mantsa göstərəcək ki, məhz onun ucbatından aktyorluğu atıb siyasətə qurşanıb...

Buna görə də Mantsla Hansyörq arasındakı danışıqlar çox gərgin keçdi. Pul məsələsində Hansyörq xırdaçı deyildi. Ancaq Mantsın əvvəlcədən hiss etdiyi kimi, Aloysu ikincidərəcəli iştirakçıya çevirmək istəyirdi. Balaca, sərt Hansyörqlə kök, soyuqqanlı Mants bir-birinə layiq rəqiblərdi. Hansyörq nə qədər sərt idisə, Mants da o qədər inadkardı. Hansyörq müqavilənin bəndlərinə xeyirxah don geydirsə də, Mantsın iti gözləri öz Kaqlistrosunun mənafeyinə toxunan niyyətlərin hamısını tapıb çıxarırdı.

– Xeyr, xeyr, cənab qonşu, – deyə cingiltili bir səslə ürəkdən gülürdü, – yaxşısı budur, belə bəndi heç salmayaq.

Hansyörq o qədər də xeyirxah adam deyildi və Mantsın belə soyuqqanlı, inadkar hiyləgərliyi onu yandırıb-yaxırdı. Hərdən lap az qalırdı ki, bu sırtıq, kök kişini o dünyaya göndərsin. Ancaq söhbət Aloysdan getdiyi üçün dözürlü və bilirdi ki, bu it küçüyü bir gün cavab verəsi olacaq. Ona görə də danışıqları kəsmirdi.

576

Axırda güzəştli bir qərara gəldilər.

– Görürsünüz mü, əzizim, – Mants bavarlara məxsus astagəl bir nəzakətlə dilləndi, – axırda ümumi dil tapa bildik.

Hansyörq də dərinədən nəfəs alıb irişdi, xırda, yırtıcı heyvan dişinə oxşayan iti dişləri göründü. Ancaq Mants onun hansı yuvanın quşu olduğunu bilirdi. Bilirdi ki, bu ağızqatıqlı uşaq özünü nə qədər mehriban göstərsə də, gələcəkdə onun gözüne görünməmək daha yaxşı olar.

Oskarla Aloys bu nömrənin üzərində çox işləmişdilər. Gərək özlərinə layiq olaydı! Ona görə də bütün detalları təzədən yoxladılar. Hamısını saf-çürük etdilər, bəzisini bəyəndilər, bəzisini atdılar. Biri digərini təriflədi, biri o birinə «eşşək» dedi, sonra yenə canbır qəlbə oldular, bir-birinə yağlı sözlər döşədilər, biri o birinə heyran qaldı, mübahisəyə başladılar, bir-birinə dişlərinin dibindən çıxanı dedilər və axırda da barışdılar.

Son nəticədə belə qərara gəldilər: nömrə «Xəyal və gerçəklik» adlanacaq. Əvvəlcə Aloys özünün ən yaxşı fokuslarını göstərməliydi. Ancaq bunların hamısı fokus kimi təqdim olunmalıydı. Beləliklə də, Oskarın təcrübələri seçilməliydi. Oskar öncə bir neçə telepatik və hipnotik

eksperimentlər keçirmək istəyirdi. Hamısı da bədahətən, fokussuz-filansız ediləcəkdi. Nömrənin tacı isə «dəhşətli bir sensasiya» olmalıydı: peyğəmbərlik eləyib, «ölü ruhu dindirəcək»...

Bir çox ölüləri sınaqdan keçirəndən sonra qərara aldılar ki, dəniz döyüşlərində qəhrəman kimi həlak olmuş Britlinqi sualtı qəbrindən çıxarsınlar. Aloys istəyirdi ki, onun xəyali kölgəsini göstərməsələr də, bəzi nişanələrini yaratsınlar. Ancaq Oskar bunu qətiyyətlə rədd etdi. O, özünün təlqin etmək məharətinə arxalanırdı. Əgər özünü daxilən yaxşı hazırlaya bilsə, ölü onun dilində danışacaq və hamı da Britlinqi görəcək. Oskar özünü daxilən hazırlamağa başladı. Aloys, Britlinqin şəkillərini, onun səsi yazılmış valları tapıb gətirdi. Qapısına, divarlarına meşin çəkilmiş bir otağa girib məşqə başladılar. Bir tərəfdən ölmüş adamın səsi gərək elə çıxaydı ki, vaxtilə onu eşitmiş adamlar diksinəydi, digər tərəfdən də ölü səsinə oxşayaydı. Oskar axırda bunu elə yaxşı öyrəndi ki, lazım olmayan yerlərdə də ölmüş dəniz qəhrəmanının səsilə danışmaqdan özünü güclə saxladı.

İşlər getdikcə düzəlirdi. Yalnız bircə məsələ qaranlıq qalırdı: ölü nə deyəcək?! Məlum şeydir ki, ölünü okeanın dərinliklərindən çıxarıb, gurultulu bir səslə boş-boş çərənləməyə məcbur etmək olmazdı. Oskar xeyli baş sindirməli oldu. Öz hücrəsinə çəkilib, qapını arxadan bağladı, diqqətlə Lüdvinqin o nəcib, məğrur sifətinə, maskaya, həlak olmuş dəniz qəhrəmanının şəkillərinə baxdı. Ancaq yenə də beyninə ağıllı bir fikir gəlmədi. Qəlbi susurdu, sanki, ölmüşdü!

Dar ayaqda yenə Hansyörqə ağız açdı. Amma o da peysərini qaşdı. Oskarın «gələcəyini gördüyü» adamlar haqqında məlumat toplamaq nisbətən asandı. Ancaq Hansyörq bu dəfə elə bir hadisə tapmalıydı ki, hamını maraqlandıra biləydi. Çox böyük bir siyasi hadisə olmalıydı. İstədi desin: «Get özün axtar tap!» Lakin Oskarın gözündəki ümid işartısını görəndə, yumşaldı: qardaşı yenə də çətin ayaqda ondan kömək umurdu...

– Yaxşı, – dedi, – elə bir hadisə taparam ki, əvvəlcədən peyğəmbərlik eləyə biləsən.

Tamaşa yaxınlaşırdı. Bütün xırda detallar yoxlanmışdı. Ancaq bir məsələ daş olub Oskarın ürəyindən asılmışdı: ölünün hansı sensasiyalı xəbəri deyəcəyini hələ də bilmirdi.

Ancaq tamaşaya iki gün qalanda Hansyörq həyəcan içində özünü qardaşının yanına saldı.

– Tapmışam, – sevinclə dilləndi.

Oskar qəlbinin dərinliklərində nəsə bir rahatlıq duydu. Amma özünü sındırmayıb:

– Doğrudan? – laqeyd bir səslə soruşdu.

Gətirdiyi xəbər Hansyörqün özünü də elə tutmuşdu ki, qardaşının bu saxta laqeydliyinin əvəzini vermək haqqında düşünmədi. Dedi ki, Reyxdə intriqaclar çox qızıxıb və Hindenburg axırda müdafiə nazirini – partiyanın ən qorxulu düşməninə azad etməyə razılıq verib. Yeni təyin olunacaq nazir partiyanın ordu saxlaması haqqındakı yasağı ləğv edəcək. Ola bilsin ki, dedikləri bir az gec həyata keçəcək, ancaq məsələ qəti həll olunub. Bu barədə da yalnız bir neçə adamın məlumatı var.

Oskar fikrə getdi. Sonra iltifat göstərirmiş kimi, say-mazyana dedi:

– Əziyyət çəkib bu məlumatı gətirdiyinə görə çox sağ ol. Bu xəbər qəlbimin dediklərini bir daha təsdiq etdi.

Hansyörq bircə anlığa bu görünməmiş həyasızlığın qarşısında özünü itirdi, ancaq yenə də səbrini basdı. Əlini onun çiyinə qoyub dedi:

– Sən qızıl parçasısan. Bəli, biz qardaşlara çatan olmaz!

Səhnədəki projektorların gur işığında dayanmış Oskar həyəcan keçirmirdi. Əksinə, tamaşaçıların nəfəsi dalğa kimi üzünə vurduqca daha da coşur, qanadlanır, səadət içində üzürdü.

Onun bu gümrah inamı tamaşaçıları o dəqiqə ələ aldı. Hamı elə bilmişdi ki, səhnədə kədər içində üzülən bir xəyalpərvər görəcək. Ancaq qarşılarında yaraşlıqlı bir cənab dayanmışdı. Sifəti nə qədər mənalı görünsə də, oradakı hiyləgərlik ifadəsi aydınca sezilirdi. Hiss olunurdu ki, istədiyi adamı öz iradəsinə tabe eləyər, onunla istədiyi şəkildə əylənə bilər.

Oskar öz qurbanlarının yalnız fikrini oxumur, həm də oxuduqlarını gah kədərli, gah da gülməli sözlərlə bəzəyirdi. Xüsusən də, tamaşaçılardan aldığı əşyalara əsasən, onların ürəyini oxuyarkən yalnız onun özünə bəlli olan sirləri açır, ən xırda, ən intim, ən gülməli detalların üzərində daha çox dayanırdı.

Keçirdiyi hipnoz seansları həm özünə, həm də tamaşaçılara xüsusi ləzzət verdi. Ən çox da şəhər bələdiyyə idarəsinin müşaviri, adlı-sanlı şəxsiyyətlərdən biri hesab olunan Raytberqerlə elədiyi zarafat çox şit oldu. Müşavir Oskar Lautenzakı heç tanımırdı və teatra da arvadının təhriki ilə gəlmişdi. Ad günü olduğu üçün onun xətrinə dəyməmişdi. Oskar hipnoz seansı üçün səhnəyə adam dəvət edəndə, Raytberqer yenə də arvadının təhrikilə tez ayağa durdu. O çox şən adamdı və hər zarafata da qoşulurdu. Oskar onun necə adam olduğunu üz-gözündən oxudu: müşavir Raytberqer öz meşşan rahatlığından zövq alan, hər şeydə, hər yerdə haqlı olduğuna inanan adamdı. Bundan əlavə, Aloys da gizli işarələrlə onun kim olduğunu Oskara çatdırdı. Telepat da bu lovğa, yekəqarın cənabı bir az tərlətməyi qərara aldı. Kök kişi səhnəyə qalxıb, kreslodə yerini rahatladı və o dəqiqə də yuxuya getdi. Oskar ona təlqin etdi ki, hava çox istidir. Müşavir Raytberqer istidən pörtüdü, fısıldadı, tərini sildi... Oskar təlqin etməyə başladı ki, indi də Vanzee çimərliyinə gedirlər... Budur, çatdılar... Müşavir tamam soyundu, əynində yalnız alt paltarı qaldı. Tamaşaçılar ləzzət içində gülüşməyə, qışqırışmağa, xısnlaşmağa başladılar. Raytberqer suya, yəni aşağıdakı orkestrin üstünə tullanmağa hazırlaşdı. Oskar onu lap son anda dayandırdı. Pərt olmuş müşavir təzədən geyindi, qaşqabağını tökərək arvadının yanına qayıtdı, narazılığını bildirdi. Bir azdan ikisi də çıxıb getdi.

Oskarın heç ağına da gəlmirdi ki, onun belə zarafatı çox şit çıxır. İnsanlar üzərində hökmranlıq həvəsi, onların zəifliyi, sadələvhlüyü, itaətkarlığı onu daha da qızıdırırdı. Oskar bu itaətkarlıq həvəsindən istifadə eləyib onlarla oynayır, bircə-bircə yoxlayırdı. Hamını ələ almışdı, istədiyini edirdi...

Daha mürəkkəb nömrələrə keçəndə də tamaşaçılar müqavimət göstərmədən onun ardınca getdilər. Bir az bundan əvvəl gülməkdən qarnını tutan adamlar indi böyük maraqla, Oskarın arzuladığı bir gərginliklə səhnəyə baxırdılar. Telepat deyirdi ki, son günlərdə kapitan Britlinq bir neçə dəfə onun yanına gəlib. Bəli, dəniz döyüşlərində həlak olmuş qəhrəman Britlinq! Ancaq bu vaxtacan Oskar tək qalan anlarda və ya adam az olan dəqiqələrdə gəlirmiş. İndisə ölmüş kapitanın bu qədər tamaşaçı qarşısında onun

vasitəsi ilə danışmaq istədiyini də deyə bilməz. Digər tərəfdən də hiss edir ki, bura yığışanların hamısı xoş niyyətlə gələn adamlardır və nəsə eşitmək istəyirlər. Bəlkə də, ölmüş kapitanın onlara sözü var. Çalışacaq ki, onun ruhunu çağırsın. Ancaq bircə xahişi var: tamaşaçılar müqavimət göstərmədən ona inansınlar!

– Xahiş edirəm, müqavimət göstərməyin, – dedi, – özünü müqavimət saxlayın.

Oskar artıq bayaqkı adam deyildi. Səhnəyə balaca qara rəngli bir stol, onun üzərinə də piramidaşəkilli büllur qab və dənələri ağacdan hazırlanmış təsbeh qoyulmuşdu. Özü proyektorun zəif işığında oturmuşdu. Yalnız sifəti görünürdü. Məgər bu, onun sifəti idi? Qalın qaşlarının altındakı sürməyi gözləri oynamağa başladı. Sıx saçların altında qalan alnı daha da gərildi, burnunun ucu bir az da qalxdı. Üzünün dərisi tanımlandı, bəbəkləri daraldı, kirpikləri qalxdı. Özünü toplayaraq gözlərini piramidanın ucuna zillədi, hətta ən inamsız adam da indi bu daşa dönmüş, maskaya, Sezara oxşayan sifətdə gülməli heç nə tapa bilməzdi. Zaldakılar onun ciddiliyinə, vəd etdiyi möcüzənin baş verəcəyinə inanmaq istəyirdi. Ona görə ki, hamı bir az bundan əvvəl «qeyri-adi şeylərin» süni şəkildə necə yarandığının şahidi olmuşdu. Ona görə ki, Oskar Lautenzak bir az bundan əvvəl şən idi, çəkinmədən hər zarafata girişirdi...

Oskar da heç özündə deyildi. Sanki, əvvəlcədən əzbərlədiyi rola girdiyini unutmuşdu. Hər şeyi bütün xırdalığına-cən götür-qoy etdiyinə, qurub-düzəltdiyinə baxmayaraq, indi özü də ölmüş kapitanın gələcəyinə, onun iradəsinə sahib olacağına, onun dili ilə danışacağına inanırdı. İndi peyğəmbərin özü də qorxu, gərginlik içində gözləyən tamaşaçılardan seçilmirdi.

Zalı bürümüş qaranlıq Oskar üçün o dünyanın zülmətinə döndü, qəlbində «Uçan hollandiyalı»nın¹ coşqun musiqisi səsləndi və həmin musiqinin qoynunda da kölgələr aləminə qovuşdu. Özü də narahat oldu, tamaşaçılar da. Səhnədəki adamın həyəcanı zalda oturanlara keçdi, onların da səhnədə olana və beləliklə də, cadugərlə ona inananlar arasındakı bənd-bərə dağıldı. Səhnədəki adamın gözündəki coşqun parıltı sönəndə, sifəti bayaq yatırdığı

¹ «Uçan hollandiyalı» – R.Vaqnerin operası

adamların sifəti kimi ölgünləşəndə hamı hiss etdi ki, Oskar artıq bu dünyada deyil, ruhlar aləmindədir və «görür»... Ölmüş kapitanın xəyalı bu dəqiqə, bu dəqiqə görünəcək...

Gərginliyə dözə bilməyən bir qadının sinəsindən «ah» qopdu, bütün zal da buna bənd imiş kimi, dərindən nəfəs aldı.

Qəflətən səhnədən səs eşidildi:

– Gəldi!

Oskar Lautenzak bir az bundan əvvəl çox incə, tenor, titrək, mehriban səsle danışdı. Ancaq indi xırıltılı bir səs eşidildi, sanki, həmişə əmr verməyə öyrəşmiş adam danışdı... Mərhum Britlinqin – o dəniz qəhrəmanının, o böyük milli qəhrəmanın şəklini görmüş adamlar həmin səsi eşidən kimi kapitanın surəti gözləri önündə aydınca canlandı.

Qaranlıq zala gərgin sükut çökdü. Səhnədən deyiləndə ki, bəlkə, sualı olan var, bir nəfər ayağa qalxıb, boğuş səsle əvvəlcədən yaxşı-yaxşı əzbərlədiyi cümləni dedi:

– Yeni Almaniyanı gələcəkdə nə gözləyir?

– Yaxşı! – səhnədən yenə həmin yad, boğuş, hökmlü səs eşidildi. – Bir sülh mələkəsi var ki, silahımızı əlimizdən almaq istəyir. Ancaq onun arzusu ayın otuz ikisində həyata keçəcək. Bu cənabın nazı ilə çox oynamayacaqlar. Tezliklə onun başını əkəcəklər...

Həmin səsdə yenə də bir neçə kobud, ümumi söz eşidildi. Lakin buna baxmayaraq, nə demək istədiyi bilindi: Hindenburga partiyanın hücum dəstələrini ləğv etdirmiş bədxah nazir işdən çıxarılaçaq, partiyaya xüsusi ordu – yəni hücum dəstələri saxlamağa yenə icazə veriləcək. Qaranlıq zalda elə adam tapılmazdı ki, bunu başa düşməsin.

Sakitlikdi. Hamı nəfəsini içinə çəkib gözləyirdi. Qəflətən Lautenzakın öz cingiltili səsi içəridəki sükutu da, tamaşaçıları da diksindirdi:

– Gülməyin! Gülməyi qadağan edirəm! Onun dedikləri düz çıxmasa, gülərsiniz!

Ancaq heç kəs gülməmişdi.

Yenə sükut çökdü. Sonra qaranlıqdan nazik, ürkək, hiddətli bir səs eşidildi:

– Bəs nə vaxt? Onun dedikləri nə vaxt düz çıxacaq? Reyxin müdafiə naziri nə vaxt işdən çıxarılaçaq?

Oskar bu barədə heç nə deyə bilməzdi. Hansyörq demişdi ki, xeyli çəkər, vəssalam. Bircə anlığa susdu. Həmin nazik, kinayəli səs təzədən eşidildi:

– Bir ildən, beş ildən, on ildən sonramı olacaq?

Oskar bu sirtıq adama cavab verməliydi. Gecikdirmək olmazdı. Dəqiq bir söz deməliydi, yoxsa hər şey hədəf gedərdi. Gözlərini yumaraq xəyala daldı, öz səsi ilə o dünyadan soruşdu:

– Müdafiə naziri nə vaxt taxtdan düşəcək?

Daxilindən gələn səsi dinşədi və xeyli susandan sonra asta-asta, duruxa-duruxa danışmağa başladı. Sanki, sözləri öz içindən güclə çəkib çıxarırdı:

– Deyir ki... iyirmi... səkkiz günün... müddətində...

Oskar vaxtı elə dəqiq göstərdi ki, hətta hər şeyə qulp qoymağı xoşlayan adam da deyə bilməzdi ki, bu müddət qeyri-müəyyəndir, peyğəmbərə ayaq yeri qoyur.

Zalda nəsə bir pərtlik hökm sürürdü. Bəlkə də, ölmüş adamın bu cür danışması hamıya qəribə, bəli, lap əcaib görünmüşdü. Ancaq bəlkə də, onları inandıran elə bu təbii danışığın özü olmuşdu...

Pərdə buraxıldı, zalda işıqlar yandı. Bir anlığa heç kəs yerindən tərpənmədi. Sonra ayıldılar, alqış başladı. Əvvəlcə adda-budda əl çalırdılar, çünki çoxu hələ özünə gəlməmişdi. Amma uğultu getdikcə gücləndi və axırda Oskarın indiyəcən yalnız xəyalında eşitdiyi o gurultuya, qulaqbatırıcı alqış sədalarına çevrildi.

İki min adama qalib gəlmişdi! Onlar inanmaq istəmişdi. Onlar inanmışdı...

Oskarın heç özü də bilmirdi ki, nə üçün «iyirmi səkkiz gün müddətində» dedi. Axı «iyirmi gün müddətində» və ya «altmış gün müddətində» demək də olardı. Əslində, bunu Oskara daxilindən gələn səs demişdi.

Hansyörq çox narahat idi.

– Gətirdiyim xəbər yüz faiz həyata keçməliydi, – dedi, – amma sənin dəqiq vaxt qoymağın onu xalis təsadüfə çevirdi.

Qəzetlər Oskarın peyğəmbərliyini maraqlı bir hadisə kimi qiymətləndirdi. Ancaq on beş-iyirmi gündən sonra Oskarın peyğəmbərliyi düz çıxmadığı üçün bəziləri lap açıqca, bəziləri də örtülü şəkildə onu ələ salmağa başladı.

Oskar isə nə özündə, nə də başqalarında xırdaca bir şübhə qılgıcımı da oyanmağa qoymurdu. Əvvəlki kimi qətiyyətlə, inamla gəzirdi.

Peyğəmbərliyin iyirmi üçüncü günü çıxan xəbər hamını heyrətə saldı: müdafiə naziri istefa vermişdi. Əlbəttə, bu hadisə mənasız bir sui-qəsdin nəticəsi idi. Həmin sui-qəsd nə qədər sadə olsa da, son dərəcə hiyləgərliklə düşünülmüşdü və ona görə də təsirsiz qalmadı.

İki min adam Oskar Lautenzakin son nəticədə düz çıxan peyğəmbərliyini öz qulaqları ilə eşitmişdi. Həmin adamlar da onun şöhrətini yaymağa başladılar. İki min pərəstişkar iyirmi min, iyirmi min də iki yüz min oldu. Hansyörq partiyasının təbliğat aparatı ilə həmin sensasiyanı daha da gücləndirdi. İki yüz min pərəstişkar iki milyon oldu.

«Almaniyanın ulduzu»nun tirajı dörd yüz mini keçdi. «Alman dünyagörüşünü yayan cəmiyyət» məsləhətə yazılmaq istəyən minlərlə adamı rədd etməli oldu. Oskar indi hər axşam alqış dənizində üzürdü. Bütün alman səhnələri «Xəyal və gerçəklik» tamaşasının həsrətindəydi.

İndi Landqrafenstrassedəki dəbdəbəli həyat tərzini dəyişmək haqqında söhbət belə ola bilməzdi!

– Deyəsən, dənciyin dolur, – deyə Hansyörq də buna sevinir, hətta qardaşını «bədxərclik» eləməyə, özünün dediği kimi, «yağ içində böyrək kimi bəslənməyə» həvəsləndirirdi.

Oskar da cavabında deyirdi:

– Varı olmayan dilənçidir!

Və özü də yağ içində böyrək kimi bəslənir, kef çəkirdi.

Arzuları da getdikcə bir-bir həyata keçirdi. İndi zərgər Poznerin daimi müştərisi idi. Əlvan rəngləri, daş-qaş çox sevirdi. Otağındakı yazı stolunun üstündə nadir ağacdan hazırlanmış, əlvan daş-qaşla dolu bir mücrü vardı və par-par yanan həmin əlvan daş-qaş ıri, dümağ əllərində oynatmağı xoşlayırdı. Münhenin Barnhaymer qalereyasındakı «Kimyagərin laboratoriyası» adlı ıri divar xalçasını da almışdı. Zəngin kitabxanasının divarını indi Pilotinin astroloq Zenini, Vallenşteynin meyiti yanında təsvir edən bayağı rəsminin əvəzinə qədim fələməng gəbəsinin tutqun rəngləri bəzəyirdi.

Gözəl bir motorlu qayıq da sifariş vermişdi. Adı da çox sadə olmalıydı: «Qağayı». Ən dəbdəbəli mərasimlər üçün

nəzərdə tutulan bu qayığa elə zinət vurulmalıdır ki, Berlin ətrafındakı sulara ona tay tapılmasın...

Lakin Oskar bunlarla qənaətlənmir, daha çox şey istəyirdi. Potsdam yaxınlığında bir yer görmüşdü – «Zofienburq» adlı balaca, qədim bir qəs. Özü də yaşıl təpəlikdəydi və onun sadə, gözəl görkəmi Oskarın gələcək üçün arzuladığı ev – emalatxananın zahiri görünüşünə də çox uyğun gəlirdi. Binaanın içi qədim üslubda idi və uçub-dağılmışdı. Ümumiyyətlə, onun əsaslı təmirə ehtiyacı vardı. Ancaq bununla belə, Oskarın axtardığı idi. Zofienburq qəsri aldığını və ona qoyulmuş çox yüksək girov haqqını da öz adına saldırdı.

Əlbəttə, qəsri ürəyincə yenidən qurmaq haqqında hələlik düşünməyə dəyməzdi. Onu Klinqzorun müəmmallarla dolu sehrli qəsrinə oxşatmağa çox vaxt lazımdı. Buna görə də hələlik plan çəkməklə kifayətləndi. Zofienburq Oskar üçün stimula çevrildi. Zofienburq Oskar üçün indi boş divardı. Əmindir ki, bu boş divarı da bəzəyəcək! Taleyi ilə döyüşə-döyüşə üzüyü, milyonçu olmaq inamını, «Kimyaqərin laboratoriyası»nı ondan necə qoparmışdısa, Klinqzorun sehrli qəsrini də eləcə qoparacaq!

Müvəffəqiyyət dalğasının qoynunda səadətlə, inamla yırğalanırdı. Hər gün üzünə çilənən alqış sədalarından məst olur, qəzetlərin tərifləri canına yağ kimi yayılırdı. Pula pul demir, qadınların nəvazişindən, heyranlığından zövq alırdı. Uğur ona düşürdü. Gündən-günə çiçəklənir, gəncləşirdi. Yaxşı da yatırırdı. Tez-tez özünə deyirdi ki, tale onun mənalı varlığını təsdiq edib. Çünki zahiri müvəffəqiyyəti, əslində, daxili müvəffəqiyyəti deməkdi. Həmin daxili müvəffəqiyyət də ondan ibarət idi ki, minlərlə adamı ruhi aləmə inandıra bilmişdi. Ömürləri boyu yalnız cılız maddiliyi dərk etməyə məhkum olunmuş yüz minlərlə adam onun, yəni Oskar Lautenzakın vasitəsilə başa düşdülər ki, yerlə göy arasında məktəb təliminin qavraya bilmədiyi çox şey var.

Oskardakı qeyri-adilik hissini Aloys Pranner daha da qüvvətləndirdi. Aloys dostunun peyğəmbərliyinin texniki tərəfini özü hazırlasa da, həmişəki kimi onun istedadına inanırdı. Agent Mants hələ də Oskara şübhə ilə yanaşırdı. Ancaq o, yəni Aloys dostuna həmişə inanmışdı və indi də inanırdı. Oskara belə böyük müvəffəqiyyət qazandıran da

elə Aloysun inamı idi. Çünki Oskarın nailiyyəti elə Aloysun da nailiyyətidir! Seansların texniki tərtibatlarına söz ola bilməzdi və tamaşaçılar da Aloysun bu nailiyyətinə sevinir, onu tərifləyir, adı da afişalarda iyirmi iki santimetr uzunluğunda hərflərlə yazılırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, agent Mants yenə də inanmırdı. «Aktyor Hitler və onun adamları ilə çox uzağa gedə bilməzsiniz, – deyirdi, – gec-tez onların buynuzu görünəcək». Ancaq hamısı mənasız qərəzçilikdi! Aloys xoşbəxt idi və yenə də əvvəlki kimi Oskarla mübahisəyə girir, bir-iki yağlı söz deyir, axırda da ona inandığını, heyran qaldığını söyləyirdi.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Oskarın daxili aləmi zahiri dünyası kimi könülaçan deyildi. Kütlənin heyranlığı, Aloysla Hansyörqün inamı ona bəs eləməirdi. Tırşenroytla Ravliçekin haqsız olduqlarını mütləq sübuta yetirməliydi. Ona görə də özünü təsdiq etmək həsrəti ilə alışıb-yanır, bu məqsədlə tapdığı ən cüzi dəlil-sübut üçün ürəkdən sevinirdi. Həmin dəlillər nə qədər sadələvh olsa da, ona ləzzət verirdi.

Bu günlərdə rəfiqəsi dərzi Almanın yanına tez-tez gedirdi. Qadın da adlı-sanlı dostunun gəlişinə həm sevinir, həm də təəccüblənirdi. Peyğəmbərin məşhur olmayan vaxtlarında, onun yer üzündə qorxa-qorxa gəzdiyi dövrlərdə də Alma öz dostunun boy-buxununa heyran-heyran tamaşa eləmiş, gücü çatan köməyi əsirgəməmiş, əvəzində də heç nə ummamışdı. Oskarın göstərdiyi adicə diqqəti belə heyranlıqla, minnətdarlıqla qəbul etmişdi. Peyğəmbər də həmişə onun səmimiyyət dolu inamının istisinə isinmişdi. İstədiyi vaxt rəfiqəsinin o balaca, səfeh, incə, zərif qəlbini açılmış kitab kimi oxumuş və oxuduqlarının hamısı da könülaçan olmuşdu...

Lakin balaca Almanın inamı da ona bəs eləməirdi. Bu inam Oskarın içini yandıran ağrılar üçün çox zəif dərmandı, ona daha təsirlisi lazımdı. «Bədbəxt o kəsdir ki, bütün dünyanı fəth eləyib, ancaq qəlbi bomboşdur!» Nənəsinin İncildən çox sərt, qəliz alman dilində oxuduğu bu misralar hərdən Oskarın qulaqlarında cingildəyirdi. Əlbəttə, bu misraların ona dəxli yoxdur, çünki qəlbi həmişəkindən də dolu idi. Amma bu qabiliyyətlə, bu istedadla, bu müvəfəqiyyətlə çoxdan bəri toruna təzə adam sala bilməmişdi.

Düzünə qalsa, Kete də tamamilə toruna düşməmişdi. Tişlər intihar edərkən aralarında düşən mübahisədən sonra Oskar onunla ciddi söhbət etməmişdi. Qız hələlik çox mehribandır, Oskardan qaçmır, onun şıltaqlıqlarına səbirlə dözüür, qısqanclığı ilə incitmir. Kete onu sevir və özü də qəşəngdir, mehribandır, sevimlidir. Lakin bunlar Oskar üçün azlıq edir. Qızla həmişə bir yerdə olmaq, onunla evlənmək istəyir. Özünü nə qədər məcbur eləsə də, onunla bu barədə danışa bilmir. Gözləyir ki, ilk addımı Kete atsın, işarə vursun. Qız da bircə bunu eləmir. Görünür, indiki münasibətləri ona bəs eləyir. Oskarı sevir, ancaq özünü tamamilə onun ixtiyarına vermir. Oskar da bu mehribanlıqın, bu iltifatın arxasında gizlənmiş inamsızlığı, qüssəni duyur. Kete hələ də onun istedadına, bəlkə də, bütün varlığına şübhə ilə yanaşır...

Günlərin bir günü Oskar daha dözə bilmədi:

586

– Mənim nə vaxtsa o maskaya yaraşacağıma inanırsan?
– təkidlə soruşdu. – Yoxsa buna haqqım yoxdur?

«İnan! – ürəyində qıza yalvarmağa, ləliməyə, əmr etməyə başladı, – mənə inan!» Və inadla, diqqətlə onun gözlərinin içinə baxdı, qızı özünə tabe etmək üçün bütün iradəsini topladı.

Kete bu sualdan həmişə qorxmışdı, çünki nə cavab verəcəyini bilmirdi. Oskara həm inanır, həm də inanmırdı. Qəribə də olsa, son vaxtlar anasını tez-tez xatırlayırdı. Kete onda balacaydı, uşaqdı, anasının nələr çəkdiyini bilməzdi. Ancaq onun bəzi hərəkətləri, sözləri, üzünün ifadəsi yaddaşına həkk olunub qalmışdı və onların mənasını yenicə anlamağa başlayırdı. Nə Paul, nə də o, heç vaxt başa düşmədilər ki, anaları bəzən ağlasığmaz dərəcədə sərt, amansız olan Zeverinin nəyinə aşıq olmuşdu. Məgər anaları onun kobudluğunu görmürdü? Məgər əvvəlcədən duymamışdı ki, onunla yaşamaq çox çətin olacaq? Əlbəttə, duymuşdu. Əlbəttə, tədricən ona yaxından bələd olmuşdu. Ancaq Zeverində elə şey vardı ki, onu özünə çəkirdi. Bəlkə də, adicə bir şeydi, lakin çox güclüydü. Özü də yalnız Zeverindəydi. Anaları da məhz onun seyrindən çıxma bilməmişdi. Buna görə də bilə-bilə hər şeyə dözmüşdü. Kete bunların hamısını təzə-təzə başa düşürdü...

– Məgər haqqım yoxdur? – Oskar yenə soruşub cavab gözlədi. Öz ürəyinin səsinə qulaq asdı. İntizar içində dəqiqələr keçdi. Nəhayət, Ketenin dodaqları tərpəndi, aydın, səmimi sifətində ani, kədərli bir təbəssüm düyünləndi.

– Bilmirəm... – titrək səslə, tərəddüdlə dilləndi. Lakin bu bircə kəlmə sözü elə yavaşdan, elə ehtiyatla dedi ki, Oskarın ümidi tamam üzüldü. Bəlkə də, uzun-uzadı bir ittihama başlasaydı, ona belə təsir eləməzdi. Yox, Oskar da belə tez təslim olan deyildi. Var gücünü toplayaraq təzədən hücumu keçdi:

– Axı özün gördün ki, ürəyindən keçənləri oxudum. Özün şahid oldun ki, nazirin nə vaxt işdən çıxarılacağını əvvəlcədən xəbər verdim. Heç kəs bunu deyə bilməzdi! Axı özün bilirən ki, məndə qeyri-adi bir istedad var.

– Bunların məsələyə dəxli yoxdur, – qız əlini yellədi. – Bu tamam ayrı şeydir. Özü də mənasızdır! – Qətiyyətlə söhbətə yekun vurdu və heç ağına da gəlmədi ki, son cümləsi Paul Kramerin ən çox işlətdiyi cümlə oldu.

Hökəm qəti idi və Oskar təslim oldu. Kete isə zarafata salıb dedi:

– Qaşqabağını belə tökmə, Oskar. Səni necə varsansa, eləcə də sevirəm – bu da bəsindir! – Sonra da kinayəsiz-filansız əlavə etdi. – Gərək mənim də bəsim olsun!

Oskar yazı stolunun üstündə sanballı, amma çox az oxunaqlı bir jurnal gördü. Peterman oradakı məqalələrdən birinin altından xətt çəkmişdi. Məqalənin adı «Fırıldaqçı», müəllifisə Paul Kramer idi. Oskar oxumağa başladı. Doktor Kramer özünə əziyyət verib uzun, ətraflı bir oçerk yazmışdı. Əvvəlcə fırıldaqçı Oskar Lautenzakın gündəngünə artan müvəffəqiyyətinin səbəblərini açıb göstərirdi. Sonra da həmin nailiyyətlərin siyasi və iqtisadi əsaslarına keçirdi. Nətiq və cadugər Oskar Lautenzakı nətiq və ecazkar Adolf Hitlerlə müqayisə edirdi. Sübut etməyə çalışırdı ki, bu cür cadugərlərə meydan açan, əslində, almanların milli xarakteridir. Alman xalqının keçmişindən doktor Ayzenbart¹, doktor Faustun prototipi olan Aqrippa fon

¹Yohann Andreas Doktor Ayzenbart (1661–1729) – özünü cadugər, sehrbaz kimi qələmə verən göz həkimi. Onun adı müasir alman dilində «fırıldaqçı», «şarlatan» sözlərinin sinonimi kimi işlənir.

Nettешaymı¹ misal göstərirdi. Oskar həm qəzəblə, həm də şəllənə-şəllənə gülümsədi. Əsl dissertasiya idi! Deməli, bu oğlan Oskarı ciddi qəbul edirdi – bu səbəbdən şikayət edə bilməzdi. Onunla müqayisə etdiyi adamlar da adi şəxsiyyətlər deyildi!

Paul Kramerin məqaləsi getdikcə Oskarın şəxsi həyatının dərinliklərinə enir, bəzi psixoloji detalları açıb göstərirdi. Deyəsən, cənab doktor Oskarın bioqrafiyasına, telepatiyasının texniki tərəflərinə yaxşı bələddir. Sevimli müəllifi Ravliçeki hərtərəfli öyrənmiş, özünəməxsus bir hiyləgərliklə Oskarın sənətini onun şəxsi həyatı, mühiti ilə əlaqələndirmişdi.

Oskar indi başa düşdü ki, o bəduğur Peterman məqalənin altından nə üçün xətt çəkib...

Ovqatı getdikcə pozulurdu. Bu cənab Kramer Oskarı daha da yerindən oynadan mürtəce bir işgüzarlıqla onun keçmişini qurdalayır. Bəs bu qədər məlumatı haradan toplamışdı? İndi də Oskarın Deqqenburqda oxuduğu vaxtlara gedib çıxırdı. O zaman olmuş bir lətifəni danışır və özünü də çox gülünc şəkildə şərh edirdi:

On dörd yaşlı Oskar məktəbdə ifadə yazarkən çox cəsarətlə bir fikri əsaslandırmaq üçün Getedən misal gətirib. Ancaq həmin sözlər Getenin deyil, Oskarın özününkü olub. Ona görə də müəllim şübhələnərək misalı hansı əsərdən nümunə gətirdiyini soruşub. Bizim Oskar da kefini pozmadan, özünü itirmədən deyib: «Vilhelm Mays-ter»dən. Ürəyində də fikirləşib ki, hər halda, belə qalın kitabda onun ağılına gələn fikrə oxşayan bir fikir olmamış deyil və yəqin ki, müəllim də bir misaldan ötrü həmin uzun romanı axıracan oxumayacaq.

Paul Kramerin həmin əhvalatı burayacan söyləməsi Oskarı narahat etmədi, çünki özü də onu bir neçə dəfə danışmışdı. Ancaq Paul bunun arxasınca yazırdı ki, Oskar yalan danışan zaman təkidlə müəllimin üzünə baxıb və ürəyində arzulayıb: «Mənə inan! İnan! İnan!» Oskar indi bu təfərrüatı qəzetdə, özü də Paulun kəskin, kinayəli qələmindən çıxan sözlərlə oxuyanda qan beyninə vurdu.

Oskar öz daxili aləminə nə qədər bəzək-düzək vursa da, öyünə-öyünə onu bütün istəyənlərə göstərsə də, bu kiçik

¹ Aqrippa fon Nettешaym (1486–1535) – alman həkimi və təbiətşünas filosofu

təfərrüatı həmişə qısqançlıqla gizlətmişdi. Onda Oskar ilk dəfə insanlar üzərindəki hökmünü duymuş, daxilində nəşə güclü, sirli bir qüvvənin olduğuna inanmışdı. Həmin sirri nə üçün belə qorxa-qorxa gizli saxladığının səbəbini heç özü də bilmirdi. Bircə onu bilirdi ki, saxlamaq lazımdır, vəs-salam! Ona görə də həmin əhvalatın yalnız birinci hissəsini, yəni sırtıq, maraqlı, fırladaq olan yerini danışır, axırını, yəni daxilindəki o sehrlı qüvvədən xəbər tutduğu anı isə gizlədirdi. İndiyəcən də hamıdan gizlətmişdi.

Yalnız bircə nəfərdən başqa. Çox mərhəm olan dəqiqələrdə Keteyə danışmışdı!

Kete də Oskarın bu sirrini – ən qiymətli könül mülkünü satmışdı. Özü də kimə? Onun ən qorxulu düşməninə!

Oskar axırıncı dəfə qızla danışandan və o da «bilmirəm!» deyəndən sonra özünü onun yanında günahkar sayırdı. Kete onu çox yüksək tutmasa da, sevir. İstedadına görə deyil, iradəsinə görə sevir. Buna görə də qıza borcludur. İşə bax, Oskarın o kövrək anlarda etibar elədiyi sirri onun ən qorxulu düşməninə açıb. Eybi yox, əvəz-əvəz oldular. Paul Kramerin bu alçaq hücumunun bir tərəfdən də xeyri dəydi. Oskarın kin-küdurət dolu bir sevinc hissi bürüdü: indi Keteyə qarşı silahı vardı!

Elə həmin gün də məqaləni qıza verib dedi ki, yanındaca oxusun. Kete yazını oxuyarkən Oskar diqqətlə onun qəşəng, iri, çəlimsiz sifətinə baxdı və həmin sifət də qəzəbdən, utancaqlıqdan qızardıqca ləzzət aldı. Bu qəzəb, utancaqlıq hissəsinə Oskarın o kiçik, sadələvh, qəribə əhvalatı danışdığı anların xatirələri də qarışdı.

Həmin sirri açan zaman Oskar çox məhrəban görünürdü. Təvazökarlıqla danışsa da, özünə bəslədiyi sadələvh inamı aydınca bürüzə verirdi. Oskar onda özü idi: həm yaxşı, həm də zəif cəhətləri olan Oskar... Uşaq ola-ola öz iradəsini yaşlı bir adama necə qəbul etdirdiyini elə fəxrlə danışdı ki! Kete həmin anda Oskara vuruldu, onun nəyə qadir olduğunu, nəyə qadir olmadığını özü üçün dəqiqləşdirdi və Oskarın sevməyə başladı.

Elə bu ovqatla da Oskar haqqındakı təsadüfi söhbətlərin birində etibar eləyib, həmin hadisəni Paula danışmışdı. Paul da bacısının etibarından sui-istifadə etmişdi. Yox, qar-daşı lap əclafliq eləyib, Oskara bəraət qazandırmaq üçün

qızın səmimiyyətlə danışdığı əhvalatı çap etdirib, üstəlik, bu cür eybəcər şərhlər də verib. Bəli, Paul belə qanacaq-sızdır, belə hökmlüdür. Özünü haqlı göstərmək üçün hər cür alçaqlığa əl atar. Sən demə, qardaşı Paulla onun arasına girən, onları bir-birinə yaxınlaşmağa qoymayan da elə bu imiş: yadlıq... yəhudi qanı...

Oskar sakitcə oturub Ketenin necə oxuduğuna baxır, onun nə fikirləşdiyini duyur və ağıllı adam olduğu üçün də dinmirdi. Məqaləni oxuyub qurtarandan sonra qız da bir anlığa susdu, sonra:

– O, sənə qarşı insafsızlıq eləyib, Oskar! – dedi və səsi əvvəlkinə nisbətən daha çox titrədi. Bu bir yana, uzun fasilədən sonra Oskarı yenə də öz adı ilə çağırdı.

Oskarı razılıq hissi bürüdü. Peyğəmbərə ən çox da ləzzət verən bu oldu ki, düşməni onun üçün qazdığı quyuya özü düşdü, rəqibinə belə bir xoş gün bəxş etdi.

590

Paul əvvəllər, az qala, hər gün Kete ilə işləyər, məqalələrini ona diktə edərdi. Öz mülahizələri barədə bacısı ilə mübahisəyə girişmək, onun etirazlarını dəf etmək, bəzən razılaşmaq, gah da lağ eləmək Paulu daha da həvəsləndirirdi. Öz növbəsində, Kete də tez-tez hirsələndiyinə baxmayaraq, qardaşı ilə işləməkdən zövq alardı. Ancaq Paul son vaxtlar yazılarını özü çap edirdi. Çünki dediklərinin hamısı, sanki, qıza qarşı çevrilmiş olurdu.

Qardaş-bacının birgə həyatı daha könülaçan deyildi. Aralarına nəşə girmişdi. Heç biri danışmasa da, ikisi də həmişə onun haqqında düşünürdü: Ketenin Oskara münasibəti barədə... Paulun üz-gözündən, bütün varlığından, hərəkətlərindən, dediyi və ən çox da deyə bilmədiyi sözlərin hamısından məzəmmət yağırı. Qız həтта bir neçə dəfə Nürenberqerştrassedən köçmək barədə düşünmüşdü. Ancaq hər dəfə də Paulun «Eden» restoranında bacısının ucbatından düşdüyü gülünc vəziyyəti xatırlamış və qardaşını ikinci dəfə zərbə altında qoymaq istəməmişdi.

Lakin Paul onun etibarından sui-istifadə eləyib Oskarı alçaldandan sonra gözünə heç nə görünür. İndi qardaşı ona tamamilə yaddır. Anasına oxşamayan hər xasiyyətindən zəhləsi gedir. Buna daha dözə bilməz! İndi o, qardaşının deyil, Oskarındır! Buradan köçüb gedəcək və nə üçün getdiyini də açıqca deyəcək.

Elə həmin axşam da şam eləyə-eləyə söhbəti açdı. Niyə elə məqalə yazdığını soruşdu, qardaşını əclaf, xəbis adlandırdı. Uzunsov, qonur gözləri qəzəbdən alışıb-yandı, sifəti həyəcandan təlatümə gəldi.

Paul evə gələn kimi paltarını dəyişmiş, çörək yemiş, oradan-buradan çərənlənmiş, qəzetlərə göz gəzdirmiş və adəti üzrə, yerini rahatlayıb oturmuşdu. Kete sözə başlayan kimi başını qaldırdı. Onun sözünü kəsmədi. Qız danışıb qurtarandan sonra da, adəti xilafına, xeyli susdu...

Bacısına diqqətlə qulaq asmışdı və indi də onu diqqətlə süzürdü. Kete hirsənəndə də gözəl olurdu. Gözəl, sevimli bacısı... Sərt, çılğın atasından qıza çox şey keçmişdi. Bu da əsəbiləşəndə atası kimi ağzına gələni deyirdi. Ancaq qızın tən bölünmüş alınıdakı sərt qırıqlar səyriməyə başlayanda Paul onu daha çox sevirdi!

Bununla belə, özü də əsəbiləşdi. Axı nə günahın sahibi idi? Onun məqaləsinə – özü də ölçülüb-biçilmiş, qərəzsiz yazılmış məqaləsinə əclaflıq demək, ən azı, insafsızlıqdır. Qeyri-ixtiyari «Eden» mehmanxanasındakı görüşü xatırlayır. Onda restorandan necə çıxdığını bilməmiş və heç bilmək də istəməirdi. Bacısından da soruşmayacaq! Deyəsən, Oskar onu həmin gün çox pis vəziyyətdə qoyub, lap rüsvay eləyib. İndi də o görüşü xatırlayan kimi ürəyində həm Oskara, həm də bacısına qarşı sonsuz, mənasız bir qəzəb duyur...

Eyni zamanda da, Keteyə yazığı gəlir. Həmişə də belə olub. Çox güman ki, həmin görüş qıza da az əziyyət verməyib.

Bu, mərhəmətli, hirsli Paulun yanında üçüncü bir Paul da var. O, baş verən hadisəyə əyləncə kimi baxır, hətta bir az istehza da edir və heyifsilənir ki, belə dadlı fəsəlləri axırcan ləzzətlə, layiqincə tərifləyə-tərifləyə yeyə bilməyəcək...

Hirsli Paul o birilərinə qalib gəldi.

– Doğrudanmı, elə bilirdin, sən ona vurulduğun üçün Oskar Lautenzaka yazığımı gələcək? – deyə soruşdu və özü də bilmədən səsinə ucaldı. – Doğrudanmı, elə bilirdin, ona qarşı «cəngavər»lik edəcəyəm? O barədə heç fikirləşmirəm də. Mən cəngavər deyiləm. Mən yazıçıyam!

Əynində yamaqlı xalat, ayağında cırıq başmaq olan Paul həyəcanlandığı üçün bir az da kəkələyirdi. Sifətində

bacısını ədalətli bir mübarizəyə çağıran qəzəb ifadəsi düyünlənmişdi.

– Cəngavərə bax! Yazıçıya bax! – Kete lağa qoydu. – Sənin bu yalançı dəlil-sübutlarından lap zəhləm gedir. Etibardan sui-istifadə edibsən, vəssalam! Bu alçaqlıqdır – boş yerə mübahisə eləmə! Oskara da yalnız ona görə hücum edirsən ki, mən onunla yaxınlıq edirəm. Yoxsa onu özünə yaraşdırmazdın. Elə lovğasan ki, adam lap iyrenir.

– Düzdür! Eləsinə baş qoşduğum üçün çox təəssüflənirəm... – Paul daha da əsəbiləşdi. – Orası da düzdür ki, sənin Oskar Lautenzakın layiqli rəqib deyil. Onun məşhur bir fülünd olduğunu bilirəm. Adam öz gözündən pərdə asmaq istəyəndə, adını fülünd qoyur. Oskarın fülündlüyü ondan ibarətdir ki, qarşısındakının beynini boş sözlərlə dumanlandırır. Əlbəttə, onun fülündlüyünü bağışlaya bilərdim, çünki mənasızdır. Ancaq gördüm ki, yan-yörəsindəkilər onun bu miskin sənətindən öz alçaq siyasi fırldaqları üçün istifadə edir, elə peyğəmbərin özü də bu məqsədə xidmət edir. Bütün bunların hamısı xalis fırldaqlıqdır, əclaflıqdır, kiməsə tor qurmaqdır. Mən yazıçıyam! İstəyirsən, məni lap səfeh, lovğa hesab elə, fərqi yoxdur, camaat üçün qurduqları toru onlara göstərmək borcumdur. Əslində, Oskar Lautenzak adicə bir dələduz deyil, çox təhlükəli adamdır. Bunu hamıya çatdırmaq lazımdır. Onun başını əzmək lazımdır. Mən bunu mütləq deməliyəm!

İndi üzbəüz dayanmışdılar və hər ikisinin də gözlərindən kədər yağdı. Paulun sonsuz təhqirlərində həqiqət işartısının olması Keteni ikiqat əsəbiləşdirirdi. Yox, Oskara qara yaxmağa, onu alçaltmağa imkan verməyəcək! Oskarı əldən buraxmayacaq! Axı onun vasitəsilə böyüklüyün, qanadlanmağın, xəyalın, ilhamın nə olduğunu hiss etmişdi!

– Deməli, öz işinin xatirinə ona qara yaxırsan? – Ketenin titrək səsi hirsindən daha da gərginləşdi. – Bunu da mənim üzümə deyirsən?!

– Bəli! – Paul bir də təkrar etdi. – Bəli!

Əlbəttə, bununla həm də «qızın beynində qımıldayan qurdların başını əzmək» istəyirdi, ancaq əslində, bu, əsas səbəb deyildi.

– Onu məhv etmək istəyirəm! Çünki hamı üçün təhlükədir!

Son sözləri alçaqdan desə də, arıq sifətindən qəddarlıq yağırdı. Kete sonsuz bir nifrətlə etiraz etdi:

– Bu vaxtacan ən yaxşı xasiyyətin – yalan danışma-
mağın idi. Amma indi yalana da keçib-sən. – Bir az da qızı-
şaraq tələsə-tələsə əlavə etdi: – Daha burada qalmağın
mənası yoxdur. Məlumun olsun ki, mən Oskarınam! Sən-
dən uzağam! Sən mənim üçün... – «yəhudisən» demək
istədi, ancaq ani fasilədən sonra ağızından «yadsan» sözü
çıxdı. Həmin sözü nə qədər yumşaltsa da, ürəyi ağrıdı. Elə
bildi ki, Paul onu pis mənada başa düşməyəcək. Elə bildi
ki, yandığından nəsə ağır bir cavab qaytaracaq və Kete,
azacıq da olsa, yüngülləşəcək.

Əlbəttə, Paul onun nə demək istədiyini yaxşı başa
düşdü. Ancaq ağır cavab qaytarmağı ağılına da gətirmədi.
Əksinə, hirsli qəflətən soyudu, üçüncü – yəni ağıllı Paul
o birilərinə qalib gəldi. Yavaş-yavaş, ayaqlarını sürüyə-
sürüyə stola tərəf getdi. Birdən-birə elə qoca, elə müdrik
göründü ki! Qeyri-ixtiyari çəngəllərdən birini götürdü, diq-
qətlə ona baxdı, ağır-ağır dedi:

– Nitşə buna oxşar bir vəziyyətdə bacısına yazmışdı;
«Zavallı Lama! – Qızı çox istəyən anlarda ona Lama deyərdi,
– Zavallı Lama, sən indi antisemit olmaq dərəcəsinə enib-
sən!» – Və hələ də çəngələ baxa-baxa sözünə davam etdi:
– Heyif... zavallı Kete...

Qız yorğun addımlarla qapıya tərəf getdi:

– Əlvida, Paul!

– Elə indi gedirsən?

– Hə, indi yığışib gedirəm...

Çəngəl hələ də Paulun əlindəydi:

– Heyif... Çox heyif...

Paul özünü sakitləşdirməyə çalışır. Özünü inandırmaq
istəyirdi ki, hamısı bircə anın təlatümüdür, keçib-gedəcək.
Yox, qardaşını heç vaxt o ağız qatıqlı gədənin ayağına
verməz! Sabah yenə də gəlib, həmişəki kimi səhər yemə-
yinə çağıracaq. Vanna otağının qapısını döyüb deyəcək:
«Paul, isti su ilə az oyna!» O da cavab verəcək: «Yaxşı, Kete,
sənin xatirinə çıxaram...»

«Yox, – özlüyündə qəti qərara gəlir, – mən axmaq deyil-
ləm ki, başımı bu cür səfeh şeylərlə ağrıdam. Özü qayıdıb
gələcək. Heyif ki, fəsəllilə soyudu...»

Və təzədən yeməyə başlayır.

Qonşu otaqdan Ketenin kiməsə zəng elədiyini eşidir. Nə dediyini başa düşmür. Yoxsa taksi sifariş verir? Doğrudan?.. Boş şeydir, getməz!

Nəsə fikirləşir. Özünü ələ alır. Güclə yemək istəyir. Fəşəlinin yağlı ovuntuları üstünə tökülür. «Gərək özümə təzə kostyum tikdirəm, – ürəyindən keçirir, – Kete lap mat qalacaq. Ancaq məni danlayacaq ki, Vayts başımı pozub, yaxşı yaraşmır».

Qapının zəngi çalınır. Çox güman ki, sürücüdür, çamadanı götürməyə gəlib. Nəsə Paulu qarıya tərəf çəkir. Keteni saxlamaq lazımdır! Bu ki lap uşaqlıqdır... Yox, qızı getməyə qoymayacaq... Ancaq qəflətən hiss edir ki, saxlaya bilməyəcək. Hiss edir ki, bu gün aralarında olan adicə mübahisə deyildi. Hiss edir ki, nəsə onu Pauldan ayırır, Lautenzaka tərəf çəkib aparır...

594

Oturub gözləyir. Yox, boş şeydir... Kete elə iş tutmaz... Axı böyüyüb, ağıllanıb... Qalacaq... Bax, bu dəqiqə içəri girəcək, özünü elə aparacaq ki, guya, heç nə olmayıb... İntizar içində gözləyir. Ancaq sürücünün boğuq, Ketensinə asta, titrək səsi eşidilir. İçəri gələn olmur... Bax, gedirlər... Qarı örtülür...

Ürəyi ağrıyır. Bircə anlığa tamam hərəkətsiz qalır. Peşmançılıq hissi onu bürüyür. Qədim bir şəri xatırlayır: «Özünü qoru, zavallı körpə çiçək». Qəflətən amansız bir qəzəb dalğası onu təzədən öz qoynuna alıb yerindən oynadır. Ürəyi bərk-bərk döyünür. Onun necə çırpındığını aydınca eşidir, ağır-ağır nəfəs alır...

İşə bax, Paulun məqaləsini «əclafıq» adlandırmışdı. Ancaq əksinədir. Belə bir rəqib üçün çox nəciblik göstərmişdir. Lautenzak kimi dəhşətli məxluqu hər hansı bir növə aid etməklə ondan can qurtarmaq olmaz. Onun üçün ayrı qələm lazımdır. Xoşbəxtlikdən, həmin qələm Paulda var, lazım gələndə yazacaq. Kete özü buna məcbur edir. Bacısına da, o cənab Lautenzaka da nəyə qadirdi olduğunu göstərəcək!

Yanında dayanıb ona göz qoyan üçüncü Paul yenə qabağını kəsir, xəbərdar edir: «Özün gördün ki, Kete haqlı çıxdı. Sən özünü ilk gündən aldatmağa başladın. Əslində, bu Lautenzak sənə üçün heç kimdir. Ömründə belə

mənasız varlığa baş qoşmazdın, vaxt itirməzdin. Onlardan qisas almaq istəyirsən, vəssalam!»

Paul öz məqaləsinin məqsədini bütün aydınlığı ilə yenidən başa düşdü və utandı. Sadəcə olaraq, bacısı Ketənin elə bir adamla yatdığına dözə bilməmişdi...

Utandı, hərəkətlərini bir də saf-çürük elədi, özünü ağıllı olmağa çağırırdı. Oskar Lautenzak haqqında təzə məqalə yazmağa hazırlaşdı. Çox aydın, kəskin məqalə olacaq və onu da lap çox oxunan gündəlik qəzetlərdən birinə verəcək...

İki gün keçdi və Paul çox götür-qoy edəndən sonra həmin məqaləni yazdı. Böyük bir ustalıqla, nifrətlə, zəhərli sözlərlə yazdı. Rəqibi camaatı necə ələ alırdısa, Paul da oxucularına elə təsir eləmək istədi. Ah, Paul Kramer istəyəndə çox kəskin, çox təsirli yazmağı bacarırdı. İndi istəmişdi! Oskar Lautenzakın dünyasını – üzdən parıldayan o çirkab dolu gölməçəni bütün üfunəti ilə açıb göstərirdi. Dolayı eyhamlarla kifayətlənməyib, bütün tarixləri, rəqəmləri dəqiq verdi. Baronessa Tretnovun snoblardan, avanürüstlərdən, karyerist siyasətbazlardan, muzdlu əsgərlərdən ibarət məclisinin Oskarı necə müdafiə etdiyini söylədi. «Alman dünyagörüşünü yayan cəmiyyət»in iç üzünü olduğu kimi təsvir etdi. Oskar Lautenzakın məsləhətlərindən gələn gəlirin həcmi göstərdi. Yazdı ki, banka keçən bol-luca pulun hesabına mistik dünyanın gücü əməlli-başlı maddiləşir. Yox, Paul Kramer bu dəfə nəciblik göstərmədi, rəqibinin payını layiqincə verdi. Oskar Lautenzak kapitan Britlinin ruhunu necə diriltmişdisə, Paul da rəssam Vitkenin ruhunu eləcə dirilti. Hansyörqün qətl işini qaldırdı, Karfunkel-Lissinin məhəbbət macərələrini ifşa etdi. Vicdanlı qoca, gözəl sehrbaz Kaqlistronun tamaşalar zamanı oynadığı rolu xüsusi bir vurğu ilə qeyd etdi. Hər şeyi öz adı ilə adlandırdı, ağa ağ, qaraya da qara dedi. Göstərdi ki, Oskar öz siyasi əlaqələri ilə təhlükə yaradan, şöhrət həvəsi ilə alışıb-yanan bir fırıldaqçıdır, dələduzdur.

Qəzetlərin çoxu həmin məqaləni dərc etdi. Telepat haqqında təzədən hay-küy qalxdı.

Oskar heç bilmirdi ki, özünü necə aparsın. Bir tərəfdən məqalədə nəhəng şəxsiyyət kimi təsvir olunması xoşuna

gəlirdi. Digər tərəfdən də burada elə zərbələr, elə hücumlar vardı ki, onların qabağında dayanmaq çətin məsələ idi. Bunların qabağında necə dayansın?

Hansyörq onu sakitləşdirdi. Nasional-sosialist partiyanın başqa rəhbərləri kimi o da kütləyə sonsuz nifrət bəsləyirdi. Deyirdi ki, özü haqqında qəzetlərin yazdıqlarını vecinə almır. Əsas məsələ odur ki, yazsınlar. Bu hücumların bircə nəticəsi olacaq: Oskar haqqındakı sensasiyalı xəbərlər şişəcək və bu hay-küydən oxucuların yadında yalnız Oskarın adı qalacaq. Belə yerdə fitnəyə uyub, xırdaçılığa yol vermək olmaz. Əsas şüar budur: heç nəyə fikir vermə!

Məsləhət Oskarın ürəyindən oldu. Qarşıdan həsrətlə gözlədiyi yay gəlirdi. Aloysu öz sevimli Münheninə buraxmış, özü də istirahətə çıxmışdı. Daha mübarizə etmək istəmirdi. Yeganə arzusu ürəyincə dincəlmək, uzun əzablar bahasına qazandığını həmin yay aylarında xərcləməkdə. Beləliklə də, Paul Kramerin yazdıqlarını unutdu, bütün yayı zövq-səfa içində keçirdi.

Hildeqrad Tretnovun da, İlze Kaderaytın da Berlin ətrafında bağları vardı. Hildeqradınkı Meklenburqda, İlzeninki isə Kladovdadydı. Hər ikisi də Oskarın xatirinə ilin bu qızmar günlərini, adətləri xilafına, orada keçirirdilər. Bu, Oskara xüsusi ləzzət verirdi. Tez-tez onlara qonaq gedirdi. Qalan günləri də dostları ilə birlikdə kef məclislərində keçirirdi.

Ona qayıq düzəldən tərsənəni tələsdirirdi. Deyirdi ki, gərək lap tez olsun və buna görə də günaşın oraya gedib, işin hansı mərhələdə olduğunu yoxlayırdı.

Tərsənəyə gedən yol Zofienburq yanından keçirdi. Çox vaxt burada dayanıb, gələcək iqamətgahını gəzir, xəyalında onu təzədən qurmaq üçün planlar hazırlayırdı.

Bu yenidənqurma böyük məbləğdə pul tələb etməklə bərabər, Oskarı keçilməz sədlər qarşısında qoyurdu. Bütün Bavariyalılar kimi o da qurub-yaratmaq, dəbdəbə həvəskarı idi. Beyninə yerləşdirmişdi ki, Klinqzorun sehrli qəsrini memar Zandersdən başqa heç kəs tikə bilməz. Ancaq Oskarın planları da memarın beyninə batmır və kəsəsinə deyirdi ki, həddən artıq bərbəzəkdir, müxtəlif üslubları qarışdırmaq olmaz. Oskar da nə öz planından, nə də memar Zandersdən əl çəkmək istəmirdi. Ona görə də yaxşıca baş sındırmaq lazım gəlirdi.

Buna baxmayaraq, Zofienburqda gəzərkən Oskara elə gəlirdi ki, buranı almaqda heç də uduzmayıb, əksinə, çox qazanıb. Yalnız ona görə yox ki, balaca qəsrin yeri, zahiri görünüşü onun planlarına uyğun gəlirdi. Bu yerlərdən həm də tarixin qoxusu duyulurdu. Qəsri gəzərkən qəflətən dayanır, yanındakı adama – ya memara, ya da başqasına mənali-mənali deyirdi: «Dayanın! Burada, bax bu yerdə dəhşətli hadisələr olub. Buradan qan qoxusu, fəlakət iyi duyuram!»

Peyğəmbərə elə gəlirdi ki, burada çox talelər bir-birinə qarışıb, sona yetib. Lakin Oskar üçün həmin talelər hələ də canlı idi. Son dərəcə həssas olan qəlbi ona deyirdi ki, burada hər cür cinayət baş verib. Vəfasızlıq, fəlakət, nifrət, satqınlıq, ölüm... Bütün bunlar çoxaldıqca, səadət də azalıb. Petermana tapşırırdı ki, bu yerin tarixini öyrənsin. Katibi də vicdanla işə girişərək Zofienburqun tarixi və sakinləri haqqında quru bir xronika hazırladı.

... Evi kral III Fridrix Vilhelmin sarayında şirniyyat işlərinə baxan usta tikdirmişdi. Ümid etmişdi ki, işgüzar bir ömrün rahat qocalığını burada sakit keçirə biləcək. Ancaq bu, qocaya qismət olmamışdı. Sevincdən çox kədər dadıb və ölümündən qabaq harasa köçüb gedib. Həmin ev mövcud olduğu yüz iyirmi il ərzində, Oskarın duyduğu kimi, bir çox kədərli talelərin məskəni olmuşdu. Yəqin ki, Oskar öz xəyalında canlandırdıqlarını oxşatmaq üçün Petermanın məlumatındakı aydın, dəqiq faktları çox dəyişdirməli, cilalamalı olmuşdu...

Bu yay da siyasi yeniliklərlə dolu idi. Kabinet yenə də istefa vermişdi. Seçki kampaniyaları təzədən qızışmış, nasistlər böyük bir ruh yüksəkliyi ilə mübarizəyə başlamışdı. Oskar prezident seçkiləri zamanı onların məğlub olacağını necə qətiyyətlə xəbər vermişdisə, indi də eyni qətiyyətlə Reyxstaq seçkilərində qalib gələcəklərini söyləyirdi.

Həmin günlərin birində Furerlə görüşdü. Daxili bir inamla ona da dedi ki, bu seçkilər görünməmiş, eşidilməmiş bir qələbə ilə başa çatacaq. Hitler razılıqla cavab verdi ki, qısa fasilədən sonra nasist sıralarının artacağına o da inanır. Hitlerlə söhbət Oskarı bir daha əmin etdi ki, Okkultizm Elmləri Akademiyasının açılacağı günü çox gözləyəsi olmayacaq. Ona görə də Zofienburqun yenidən qurulması işinə lap ciddi yanaşmağa başladı.

İndi Oskar son dəfə memar Zanderslə oturub planı müzakirə edirdi. Zanders heç cür yola gəlmirdi. Öz kobudluğu ilə məşhur olan memar kəsəsinə deyirdi ki, Oskar fəvqəltəbii bir bazar meydanı tikdirmək istəyir; evin bu sadə, nəcib fasadları heyifdir. Oskarın yarmarkası onun görkəmini korlayacaq. Ancaq peyğəmbər də sözündən dönmürdü:

– Kim varlı deyilsə, deməli, dilənçidir. Mənim xəyalımda canlandırıdığım, bəlkə də, sizə vəhşilik kimi görünə bilər, əziz Zanders. Amma bu, Rixard Vaqnerin vəhşi əzəmətidir. Məni də başa düşün, – Oskar sonradan xahişə keçdi. – Fürer söz verib ki, mənim üçün Okkultizm Elmləri Akademiyası açdıracaq. Həmin akademiyanın prezidentinin evi gərək seçilsin, rəmzə çevrilsin. Əsl telepatın üzündəki sakit ifadənin arxasında o ali, möhtəşəm surətlər necə gizlənirsə, Zofienburqun sakit zahiri görünüşü arxasında da Apollonla Dionisin əzəmətli mübarizəsi coşmalıdır.

598

– Boş şeylərdir, – dedi Zanders. – Mən ya abırlı bir şey tikərəm, ya da heç tikməərəm.

Oskar az qaldı özünü yenə Sezara oxşatsın. Ancaq Zandersi əldən buraxmaq olmazdı. Klinqzorun sehrli qəsrini yalnız və yalnız Zanders yarada bilərdi. Ona görə də xahiş etməyə, yalvarmağa başladı, Furerin əzəmətli tikintilər haqqındakı planlarından danışdı, yaltaqlandı, hədələdi və axır ki, memarı razı sala bildi. Memar donquldana-donquldana razılaşdı və Oskara elə gəldi ki, bu qələbə indiyəcən qazandığı ən böyük qələbədir.

Zanderslə təzədən oturub işləyəsi oldu. Plan çəkdi, pozdu, mübahisəyə başladı, bəzən özü güzəştə getdi, bəzən də memarı buna məcbur etdi. Axır ki, Klinqzorun sehrli qəsrinin planı Oskarın arzuladığı şəkildə hazır oldu. Smeta tutulandan sonra alınan rəqəmi görəndə Oskarın gözü kəlləsinə çıxdı. Fikirləşmək üçün iyirmi dörd saat vaxt istədi. Smetanı Hansyörqə göstərdi. Qardaşı başını buladı:

– Deyəsən, səni qudurmuş it dişləyib!

– Mən «görürəm», inanıram... – Oskar bu sözləri çox astadan dedi. Ancaq həmin sözlərdəki güclü, vəhşi inam Hansyörqü dilinə gətirdiyi acı sözləri udmağa məcbur elədi. Nə edəcəyini bilməyib quruca:

– Məsləhət görmürəm, – dedi.

Oskar Zofienburqun yenidən tikilməsi üçün hazırlanmış planı imzaladı.

Seçkilərə iki gün qalmış İlze Kaderayt Kladovdakı bağından zəng vurdu.

– Necə bilirsiniz, Oskar, – dedi, – birisi günkü qələbə adi, perspektivsiz qələbə olacaq, yoxsa qəti qələbə?

– Görünməmiş əzəmətli bir qələbə olacaq, nəticəsi də qəti!

– Siz buna tam əminsiz? – İlze özünəməxsus kinayəli bir səslə soruşdu.

– Sizə olan hörmətimə necə inanıramsa, qələbəmizə də elə inanıram! – Oskar ilhamla cavab verdi.

– Yaxşı, elə isə sizinlə mərc gəlirəm. Dediğiniz qələbə olsa, çox xoşladığınız qara mirvari sizindir. Əgər olmasa, onda mücrüdəki opaldan keçərsiniz.

Az qala, Oskarın ağılı başından çıxdı. Bu da onun növbəti zarafatlarından idi?! Axı, o qara mirvari çox qiymətli idi... İlzenin təklif etdiyi hədiyyə çox böyükdür... Onun nə demək istədiyini yaxşı başa düşmədi. Doğrudan, Oskarın elə sevirdi?! Bavarların bir sözü yadına düşdü: «Lap sərilirsən ki...» İnamsız bir səslə dedi:

– Onu götürə bilmərəm.

– Çox yaxşı götürərsiniz. Frakınız üçün sancaq düzəldirərsiniz.

– Mənə hələ də inanmamağınız xətrimə deyir...

– Həm inanıram, həm də yox. – Onun səsi indi quş səsinə bənzəyirdi. – İnanmadığım üçün mərc gəldim, inandığıma görə də seçkilər gününün axşamı qələbəni qeyd etmək üçün qonaqları elə bu gündən dəvət etməyə başlayıram. Məlum şeydir ki, siz də gələcəksiniz.

– Böyük məmnuniyyətlə!

– Mərc də öz qüvvəsində qalır, – İlze söhbətə yekun vurdu. – Udacağım opal üçün əvvəlcədən sevinirəm.

Qara mirvari. İlze. Zofienburq. Seçkilər. Akademiya. Var-dövlət. Şöhrət. Hakimiyət... Oskarın arzuları elə tez-tez həyata keçirdi ki, az qalırdı başı gicəllənsin.

Seçkilər günü gəlib çatdı. Oskarın proqramı bu gün yalnız xoş görüşlərdən ibarətdi. Günortaya qədər memar Zanderslə, zərgər Poznerlə görüşəcək. Nahar zamanı Alma ilə Şpandauya gedəcək: həm çörək yeyəcək, həm də

«Qağayı»ya baxacaqlar. Qayıq bir-iki günə hazır olmalıdır. Axsamsa Kladova – İlzenin yanına gedəcək.

Həmin gün səhər-səhər səs verib evə qayıdandan sonra Oskarı qəfil, səbəbsiz bir süstlük, məyusluq bürüdü. Hər şeydən, hamıdan zəhləsi getdi. Adamlara amansız, dəhşətli bir düşmən kimi baxmağa başladı. Nə Zandersə, nə də Poznerə xəbər göndərdi. Sadəcə olaraq, tapşırıdı ki, onlar gələndə içəri buraxmasınlar.

Öz hücrəsinə çəkilib qapını arxadan bağladı. Atasının saralmış şəklini çəkməcdən çıxarıb baxdı. Bələdiyyə idarəsi katibinin ciddi gözləri ona dikilmişdi. Suiti saqqalı kimi biz-biz duran topa bığları yumulmuş dodaqlarının üstünü örtmüşdü. Möhtərəm atasının bu ləyaqətli görkəmi ona daha təsir eləməirdi. Oskar istehza ilə şəklə baxdı. Səhv eləyirmişsiniz, zati-aliləri! Ağzı qatıqlı Oskar əldə ölüb qalmadı, öz yolu ilə getdi. Özü də necə yol! Deqqenburqu oğlan çağlarında, Münheni gənclik illərində, Berlini isə böyüyüb kişi olanda fəth etmək istədi və bütün arzularına da çatdı. İndi, lap elə bu dəqiqənin özündə yüzlərlə, minlərlə adam seçki dairələrində partiyaya qələbə qazandırır. Həm partiyaya, həm də Oskara! Bir azdan da məşuqəsi olan o kübar qadın ona qara mirvari göndərəcək...

Bu qələbəni də zahiri görkəminə görə deyil, daxili gücü, daxili mahiyyəti hesabına qazanıb. Ketenin müqavimətini sındırıb, onu öz toruna salıb. Qız, qardaşından – onun düşmənidən ayrılıb, Oskara pənah gətirib.

«O, sənə qarşı insafsızlıq eləyib, Oskar!» – deyərkən Ketenin üzündəki ifadə, dodaqları, səsi Oskarın yaddaşına əbədilik həkk olunub, ona sonsuz bir səadət bəxş edib. Tezliklə qızı təzə evinə – Klinqzorun sehrli qəsrinə aparacaq, oraya xanım, özünə arvad eləyəcək. Kete gələcək, özünü məcbur edəcək, ona yaxınlaşacaq və axır ki, birləşəcəklər...

Bəs bunlar baş tutmasa? Kete razılıq verməsə? Xalis alman qızıdır, ürəkəkdir, məğrurdur. Ancaq buna baxmayaraq, qəti qərara gələcək. Zenta¹ da nəyisə qurban verir. Elizabet də nəyisə qurban verir. Deməli, Oskarın da qurban tələb eləməyə haqqı var!

¹ Zenta – R.Vaqnerin «Uçan hollandiyalı» operasının baş qəhrəmanlarından biri

Ancaq o, qurban istəməyəcək. Çünki xeyirxahdır. Səadət adamı xeyirxah eləyir. Eybi yox, qoy Kete məğrur olsun – özü başlayar. Onu Zofienburqa dəvət eləyəndə, «bu evdə Oskarın arvadı kimi həmişəlik qal» deyəndə, qızın nə hala düşəcəyini təsəvvürünə gətirmək istəyir. Ancaq qərribə də olsa, bacarmır, Ketenin buna necə baxacağını, Oskarın səmimi sözlərinə nə cavab verəcəyini heç cür təsəvvürünə gətirə bilmir. Hər iki əlini daş-qaşla dolu mücrüyə salır, yavaş-yavaş orada gəzdirir. «Görməyə» çalışır. Amma Ketenin surəti gözləri önündə canlanmır.

Aha, səsini eşidir... Lakin bu səs gələcəkdən deyil, təəssüf ki, şahidi olduğu keçmişdən xəbər verir. Oskar «Mənə inanırsanmı?» – soruşanda verdiyi cavabdır: «Bilmirəm...»

Oskarın qurduğu uca zəfər qalasında bir deşik var. Balaca deşikdir, amma bütün qələbə sevinci oradan axıb gedir. «Bədbəxt o kəsdir ki... bütün dünyanı fəth eləyib...» Oskar, doğrudan da, nənəsinin kövrək səsini eşidir...

Bayaqkı tənhalıq həsrəti, kədər onu təzədən öz caynağına alır, daha da dözülməz olur. İndi özündən də zəhləsi gedir...

Ketenin səsində həqiqət var. İncildən şeir deyən o kövrək səsdə də həqiqət var: Oskar hər şeydən doyub, doyub, doyub... Seçkilər görünməmiş bir zəfərlə başa çatacaq, İlze mirvarini göndərəcək və elə bir gün gələcək ki, Zofienburqdakı qəsrdən əlavə «Cote d'Azur»da¹ ev tikdirəcək, adını da «*Mon repos*»² kotteci qoyacaq, Tretnovlardan, Kaderaytlardan ibarət «xanımlar» kolleksiyasına təzə «can»lar – ola bilsin ki, hər hansı hersoginyanı və ershersoginyanı əlavə edəcək. Ancaq bütün bunların hamısına bir qoz... «Öz qəlbi isə bomboşdur!» Katibi Peterman içəri dürtüldü. Yalmana-yalmana dedi ki, cənab Hansyörq Lautenzak zəng vurub: ilkin məlumatla görə, seçkilərin nəticəsi gözlənildiyindən də yaxşıdır.

– Elə buna görə məni narahat elədin? – Oskar onun üstünə qışqırdı.

Səsində acı bir istehza duyulurdu. Bəli, bu dünyanın xəzinəsi axıb gəlirdi. Deməli, mirvari onun olacaq.

¹ Büllur sahil (*fr.*)

² İstirahət guşəsi (*fr.*)

Bu o deməkdir ki, hələ onunku deyil. Gərək gedib gətirsin. Gərək əvəzini versin. Çox güman ki, İlze Kaderayt onu ələ salacaq, sancacaq. Çox güman ki, «Fokus göstər» – deyəcək! Oskar bunu istəmir! İt deyil ki, bir parça ətdən ötrü dal ayağı üstünə qalxın...

– Kaderaytgilə zəng vurun, – Petermana göstəriş verdi, – deyin ki, bu axşam onlara gələ bilməyəcəyəm.

Peterman yaxşı dərs almış olsa da, heyrətini gizlədə bilmədi:

– Səbəbini nə deyim?

– Səbəb göstərmək lazım olsaydı, özüm deyərdim!

– Oskar kobudluqla onun sözünü ağızında qoydu.

Təvazökar katibin qəzəbli baxışları Oskarın kürəyinə sancıldı. Sonra Peterman çıxıb getdi.

– Səfehlin biri səfeh! – Oskar onun arxasınca deyindi.

– Atasından xəbərsiz! Malbaş!

Ancaq Petermandan canını qurtara bilmədi. İki-üç dəqiqədən sonra sakit addımlarla içəri girdi. Üzündəki sevinc nişanəsi aydınca sezilirdi.

Frau Kaderayt cənab Lautenzakın özü ilə danışmaq istəyir.

– Deyin ki, xəstədir, – Oskar acıqlı-acıqlı göstəriş verdi.

– Ya da lazım deyil, – səhvini düzəltdi, – özüm deyərəm.

Dəstəyi götürüb qəzəblə, qətiyyətlə, kəsəsinə dedi:

– Təəssüf ki, bu axşam gələ bilməyəcəyəm.

Elə bilirdi, İlze təkid edəcək. Ancaq deyəsən, onun belə fikri yoxdu. Yalnız:

– Doğrudan? Çox təəssüf! – dedi və azacıq susandan sonra özünəməxsus kinayəli bir səslə əlavə etdi. – Bəs bəhanəniz nə olacaq? Seçkilər haqqında dediyiniz düz çıxmır?

– Seçkilər gözlənilməyindən də yaxşı gedir, – Oskar lovğalandı. – Bu gün məni gəlməyə qoymayan öz daxili səsindir.

«Bu da sənin payın, hərif! – ürəyindən keçirdi. – Çox düz başa düşübsən: özüm istəmirəm!»

Hər ikisi susdu, sonra İlze çox mehribanlıqla dedi:

– Əlbəttə, bu, elə bir səbəbdir ki, onunla hesablaşmaq olmaz.

Oskar qəlbinin dərinliklərində etiraf etməli oldu ki, İlzenin bu incə kinayəsi onun Deqqenburq kobudluğundan kəsərli çıxdı.

Kaderayt isə heç nə olmamış kimi, mehribanlıqla sözüünə davam etdi:

– Elə isə, gələn görüşdək! Təəssüf ki, gəlib mirvarinizi aparmadınız. Eybi yox, göndərərəm, – deyib dəstəyi asdı.

Dəstəyi hələ də əlində saxlayan Oskar bir az həyəcanlanmışdı. Bu kübar qadının payını verə bildiyi üçün qəlbi fərəh hissi ilə dolmuşdu. «Bizə olar... Biz – bizik! Və adımız hər yerdə böyük hərflə yazılır...» Yox, sizin o lənətə gəlmiş mirvaridən ötrü təxəkkil eləyən deyiləm... Qoy rədd olsun...

İlze ilə danışan zaman ürəyindən bu sözlər keçirdi. Ancaq söhbət qurtaran kimi bayaqkı üsyankarlığından aldığı ləzzət dağıldı. Axı İlze ona qarşı çox mehriban olmuşdu. Hansyörq də həmişə onun beyninə yeritmişdi ki, frau Kaderayt çox əzəmətli qadındır. İndi elə bir adamı incitmişdi. İlze belə şeyi sinirən deyildi. Bu işin axırı yaxşı olmayaq! Belə vəziyyətdə atası «Ober unteri əzər!» deyərdi. Yaxşısı budur, güzəştə getsin, ona zəng vursun, desin ki, bunların hamısı anlaşılmazlıqdır, zarafatdır, əlbəttə, gələcək. Belə çıxır ki, özünü heç nə eləsin? Yox, qəlbində baş qaldıran bu itaətkarlıq hissi ona irsən keçib. Guya, böyüklərin sözündən çıxmaq olmaz! Yox, Oskar cənab atası deyil ki, cənab ticarət müşaviri Erental onu qonaq çağıranda sevindiyyindən nə edəcəyini bilməsin...

Bütün günü deyinə-deyinə, donquldana-donquldana evdə tək oturdu. Nə özü ilə dil tapdı, nə də başqaları ilə. Axşam yeməyini də tək, iştahasız yedi. Xörək bir az duzlu olduğu üçün dava saldı. Ancaq bununla da sakitləşmədi. Kitabxanaya keçdi. Kitablardan birini götürdü, sonra ikincini... üçüncünü... Oxuya bilmədi. Onu tez-tez telefona çağırıdılar, heç birinə də cavab vermədi. Yorulduğunu, əsəbiləşdiyini hiss edir, ancaq yatmaq da istəmirdi. Kladova getmiş olsaydı, indi o da camaata qarışar, şənlənərdi... Özünü söydü, özünə yazığı gəldi...

Gecənin yarısı katib Peterman yenə də oğrun addımlarla içəri girdi.

– Narahat etdiyim üçün bağışlayın, – dedi. – Gördüm işığınız yanır... Gəldim deyəm ki, seçkinin nəticələri məlumdur. Hamının gözlədiyindən də böyük bir qələbə! Reyxstaqa bu dəfə beş yüz səksən altı deputat yeri vardı. Onun

iki yüz otuzu bizim oldu. İkinci yerdə sosial-demokratlardır: cəmi yüz otuz üç yer. Çox böyük, misilsiz qələbədir!

– Təşəkkür edirəm, – deyən Oskar o dəqiqə ürəyindən keçirdi: «Mirvari bizimdir!» Və sonra da «Ober unteri əzər!» düşündü.

İlze Kaderayt Kladovdakı bağ evinin artırmasında oturub Prustu oxuyurdu. İstiydi. Artırmadan baxanda balaca gölün ətrafında əsrarəngiz bir mənərə görünürdü. Günəşin saçqları göldə bərq vurur, kitab oxuyan qadının lap yanında bir dəstə ağcaqanad vızıldaşır. İlze Kaderayt yayı da, istini də, Prustu da xoşlayırdı. Bir də hərdən özü ilə tək qalması xoşlayırdı. Ancaq bu gün bunların heç biri ona ləzzət vermirdi.

Özünü məcbur eləyib, bir az oxudu, lakin iki-üç dəqiqədən sonra sevimli Prustu yenə də dizlərinin üstünə düşdü. Gündən qaralmış başını arxaya əydi...

Nigarançılıq onu üzür, əsəbiləşdirirdi. Özündən çox narazıydı!

Ancaq hər şey həll olunmuşdu. Elədiyi zarafatın ən yaxşı cəhəti bu idi ki, Oskar onu gec başa düşəcək. Heç özü də həmin mirvarini düz-əməlli seçə bilmirdi. Əsl mirvari seyfəydi. Oskarı heyran qoyansa saxtaydı. Dəymə, qoy o saxta mirvarini alıb sevin sin!

Məgər İlze o saxta Oskarın özü ilə xoşbəxt idi? Axı onun nəyə qadir olduğunu əvvəlcədən bilmişdi. Hətta onunla bir yastığa baş qoyanda da bilmişdi ki, qucaqladığı adam fırldaqçıdır. Elə üzünə də demişdi: «Sizin o səfeh mənalı sifətiniz deyil, səfeh, kobud əlləriniz xoşuma gəlir».

Oskarın özü bunu dedirtmişdi. Bunu da, min cür başqa kəskin, acı sözləri də... Ürəyində hesablamışdı ki, İlze axırda bu şit zarafatların əziyyətini çəkəcək. Ona görə də hamısına dözmüş, səbrini basmışdı. Ancaq bununla belə, qanındakı xırda meşşan sırtıqlığını, ədəbsizliyini gizlədə bilməmişdi.

İlze öz haqq-hesabını çox yaxşı bilirdi. Bəlkə də, əsl mirvarini ona bağışlayardı. Amma Oskar dözmədi. Boy-nuna düşən vəzifənin öhdəsindən gələ bilmədi. Mirvarinin saxta olduğundan xəbər tutan kimi onun nə hala düşəcəyini fikirləşdikcə, İlzeni sevinc hissi bürüyürdü.

Bu mirvari Oskarın hərdən ona zillədiyi mənalı, vahiməli baxışları kimi saxtayıdı!

Bəli, mirvari məsələsi pis olmadı. Ancaq eləsinə bu da azdır. Oskar çox həyasızlıq elədi. İlze onun xatirinə Venetsiyanı, Ostendeni buraxıb Kladoxda qaldı, o da qayıdıb həyasız-həyasız üzünəcə dedi: «Sənin yanına gəlmirəm. İstəmirəm... Sənin yanında darıxıram!»

Bəs Oskarın ədəbsizliyi onu niyə belə yandırır? Axı ona həmişə məşuq kimi deyil, saray təlxəyi kimi baxmışdı! Öz hərəkətləri ilə də bunu bürüzə vermişdi. Çünki aralarında belə razılaşmışdılar.

Sən demə, heç bir razılıq yoxmuş. O saray təlxəyi indi özündən çıxıb. İlzeni yandıran da elə onun özündən çıxması, üsyan etməsiydi.

Qırmızılarının axırına çıxmaq məqsədilə ərinin və başqalarının nasistlərlə əlaqəyə girməsində İlzenin də günahı vardı. Bu, bəlkə də, böyük bir səhvdi. Bizə elə gəlir ki, onları oynadırıq, ancaq əslində, onlar bizi oynadır. Oskar buna ən yaxşı misaldır: yuxarı mərtəbəyə çatdığını hiss eləyən kimi bizi ayaqlamağa başlayacaqlar...

Yox, Oskarı saxta mirvari ilə cəzalandırmaq çox azdır. Elə ağır cəza növü tapmaq lazımdır ki, hələlik bizim ağılıq etdiyimizi başa düşsün. Özü də bunu əqidə xatirinə soyuq-qanlıqla, işgüzarlıqla eləmək lazımdır...

Əqidə xatirinə... Tfu... Özünü aldatma, İlze! Bunların hamısı şəxsi hisslərdir, qadınlıq qürurudur. Səni narahat eləyən də məhz budur. Bu kişi sənin üçün saray təlxəyindən də artıq ola bilərdi? Yox, onda lap iyrenc görünərdi. Psixoloq mister Kinqsli bir dəfə ona demişdi: «Görürsünüzmü, *darling*¹, mənim bütün elmimi bircə cümləyə sığışdırmaq olar: qadınların iki növü var: «qızmış inəklər, buz kimi soyuq keçilər». Bu sözlər İlzenin xoşuna gəlib və həmişə də onunla fəxr eləyib ki, özü «buz kimi soyuq keçilər»dəndir. Yəni elə həyatsevər və həm də soyuq qadınlardandır ki, zövq-səfani xoşlayır, ancaq lazım gələndə də özünü ələ almağı bacırır. Lakin vay o günə ki, yolunu aza, «qızmış inək» kimi... Yox, yox, Oskar onun məşuqu deyil, yalnız saray təlxəyi olub. Sadəcə olaraq, bu lovğanın necə alçaldığına, ruhdan düşdüyünə baxmaq ona ləzzət verir. Onunla da yalnız

¹ Əzizim (ing.)

əylənmək xatirinə yaxınlıq eləmişdi. Yaman maraqlı olacaq: quyruq bulaya-bulaya gələcək, şırvanmağa başlayacaq... İlze də «daxilindən gələn səsi» ona göstərəcək!

Dodaqlarına ani, qəzəbli bir təbəssüm qonur. Çox yüngül adamdır o cənab Oskar. Bu da onun fırıldaqlarının sonu! Bu da həmin fırıldaqların cavabı! Sən demə, Axilles dabanı¹ bircə yerində deyilmiş. Çox yeri eləymiş! Çox yeri Axilles dabanı kimi olan bir adam «daxilindən gələn səsə» qulaq asıb, İlze Kaderaytın «nişanını» geri qaytarmazdan əvvəl yaxşı-yaxşı götür-qoy etməliydi.

Yox, eləsini saxta mirvari ilə aldatmaq azdır. Ona təsir etməz. Əclaf olsa da, pul düşkünü deyil. Əyyaş o birisidir. Özü yox, qardaşı... Onun da dərslərini başqa cür vermək lazımdır.

Necə verəcəyini də yaxşı bilir.

606

Bəli, bilir. Artıq qərara gəlib, plan qurub. İndi özündən razıdır. Nə gözəl isti havadır. İlze belə havanı yaman xoşlayır. Gölün üstünə yayılmış hava istidən od tutub yanır, vızıldaşan ağcaqanad dəstəsi günəşin saçaqları ilə oynayıb. İlze öz sevimli Prustunu təzədən götürür və bu dəfə onu duya-duya, ləzzət ala-ala oxuyur.

Və bir gün sonra əri ilə söhbət əsnasında ötrəti şəkildə dedi:

– Kaş sizin o nasistlər zövq məsələsində belə küt olmayaydılar. Əgər onlarla əlaqəyə girmişdinizsə, deməli, gözəllik məsələlərində buraxdıqları bəzi səhvlərə yol verməməliydiniz.

Artırmada oturub nahar edirdilər.

Frits Kaderayt hiyləgər, mürgülü gözlərini ehtiyatla arvadına tərəf döndərirdi. Sizin nasistlər? Bu da təzə xəbərdir? Bu İlzenin də üzündən şad və ya bəd xəbər verəcəyini heç vaxt oxumaq olmur.

– Yenə də söz mənə gec çatır, əzizim! – Kaderayt mehribanlıqla dilləndi. – Yəqin, istinin təsirindəndir. Bəlkə, bir az aydın danışasan?

– Məsələn, – İlze, adəti xilafına, tənbel-tənbel sözə başladı, – qırmızılardan qəzetində bizim Oskara edilən o həyasız

¹ Qədim yunan əsətinə görə, Axillesin yalnız dabanına ox, nizə bata bilmiş.

hücumlar... heç biri də dolayı deyil. Bütün xırdalığınacan gediblər. Mənə elə gəlir ki, hər hansı görkəmli partiya üzvünün özünə adicə bir dələduz dedirtməsi onun adına ləkə gətirə bilər. Zənnimcə, həmin adam özünü qorumalıdır.

Frits Kaderayt tərləmiş badəsinə asta-asta qaldırdı, fikirli-fikirli onun içindəki şəraba baxdı. Mozel şərabı idi və üstünə gün düşmüş şüşənin içində gah yaşıl, gah da sarı rəngə çalır. Sonra yavaş-yavaş, qurtum-qurtum içməyə başladı. Verəcəyi cavabı saf-çürük eləmək üçün vaxt qazanmaq istəyirdi. Qəlbində xoş bir duyğu baş qaldırdı. Deyəsən, şad xəbərə oxşayırdı.

Frits Kaderayt İlzenə sevir. Onun məhəbbət macəralarından əzab çəkdiyini də danmırdı. Hiss etmişdi ki, Oskarın o məşhur romantikası İlzeyə də təsir edir. Ona görə də hərdən arvadına «Mənim balaca snobum» deyirdi. Ancaq Fritsə yer eləyən İlzenin məhz Lautenzakı özünə məşuq seçməsiydi. Arvadının həmin oyunda getdikcə qızıdığına da həmişə ürəkağrısı ilə seyr etmişdi... İndi hiss edəndə ki İlze o sırtığın payını vermək istəyir, əməlli-başlı yüngülləşdi. Deyəsən, macərə sona çatırdı...

Əlbəttə, onunla belə tez razılaşmaq olmazdı. Ehtiyatla mübahisəyə başlamaq daha yaxşıydı.

– Doğrudanmı, sən elə bilirsən, bu hücumların cavabını vermək lazımdır, əzizim? – o da İlze kimi laqeydliklə soruşdu.

İlze də məhz onun arzuladığı cavabı verdi:

– Sizə həmişə deyirdim ki, bu Oskarın nazı ilə çox oynayırsınız, – o, soyuqqanlılıqla, sadələvhlüklə yalan danışmağa başladı. – Düzdür, maraqlı adamdır, ancaq eyni zamanda da, ağır yüküdür. Yoxsa elə deyil?

Frits Kaderayt təbəssümünü boğdu.

– Bilirəm, İlze, – dedi, – Əgər bizlərdən birinə kimsə dələduz, axmaq desə, lap haqlı-haqsız dəlillər də gətirsə, onun cavabını verməyi özümüzə borc bilir. Çünki belə öyrənmişik. Ancaq Hitler, Lautenzak kimi adamlar başqa mühitdə böyüyüblər. Onlar üçün ad-san, ləyaqət anlayışları yoxdur. Bəlkə də, cənab Lautenzak ona deyilən «fırıl-daqqı» sözünü heç təhqir də hesab eləmir. *Enfin, il n'est pas de notre monde.*¹

¹ Bir sözlə, bu adam bizim tayımız deyil. (fr.)

Çox ağıllı sözlərdi və İlze bu dəfə də onun istədiyi cavabı verdi:

– Söhbət burada Oskarın şəxsiyyətindən getmir, – o, azacıq fikirləşəndən sonra diqqətlə ərinə baxdı. – Söhbət Frits Kaderaytın müdafiə etdiyi partiyadan gedir. Oskar gərək bizə görə bu təhqirlərə dözməsin.

İlze indiyədək belə qətiyyətlə danışmamışdı. «Bizə görə... – doktor Kaderayt ürəyindən keçirdi, – burasını düz deyir...» Amma təbəssümünü yenə də boğdu:

– Yaxşı, – arvadını özünəməxsus bir ayı iltifatı ilə əmin etdi. – Əgər sən bunu doğru yol hesab eləyirsənsə, əlimdən gələni əsirgəmərəm...

Doktor Kaderayt partiyayı pulla təmin edirdi. Hətta onun bəzi rəhbərlərini də özünə şərik eləmişdi. Deməli, sözü keçən, hörməti tutulan adamlardandı.

608

Kaderaytların söhbətindən bir neçə gün sonra Manfred Proell, Hansyörqü yanına çağırırdı.

– Bura bax, – dedi, – gönüqalın olmaq yaxşı şeydir, ancaq bu şərtlə ki, həddən artıq qalın olmasın.

O, yumşaq, koppuş əlini dostunun çiyinə qoymuşdu və Hansyörq də o dəqiqə başa düşmüşdü ki, bu iltifatın axırı yaxşı olmayacaq.

– Yenə də çox müəmmalı danışırınsız, partayqenosse, – zarafata keçdi. – Mən qardaşım kimi telepat deyiləm.

– Söhbət elə sənin qardaşından gedir, əzizim. Gönüqalın adam odur. Bir yığın qəzet məqaləsi kəsib göndəriblər... Özün də bilirsən... Onu xalis fırıldaqçı, dələduz adlandırırlar. Bəzi adamlar da elə düşünür ki, hamısı özünün günahıdır.

Hansyörq pərt oldu. Görəsən, Oskar yenə də kimi özünə düşmən eləyib?!

– Axı qırmızılara da belə hay-küy lazımdır, – dedi, – mən özüm Oskara məsləhət görmüşəm ki, səsini çıxarmasın.

– Sənin sağlam düşüncəli adam olduğunu bilirəm... – Manfred mehribanlıqla dilləndi. – Ancaq təəssüf ki, o cənab qardaşının məsələsində ali bir qüvvə əmr edir ki, sağlam düşüncənin dediklərini qulaqardına vurasan.

– Elə isə, icazə verin, o ali qüvvənin kim olduğunu soruşum.

– Frits Kaderayt!

Hansyörq hər şeyi başa düşdü. Peterman onda fürsəti əldən verməyib, Oskarın qəribə şıltaqlığını, frau Kaderaytın sözünü utanmadan yerə saldığını ona çatdırmışdı. Əlbəttə, Oskar sonralar qara mirvarini qardaşına göstərmişdi. Bu hədiyyənin böyük mənası vardı, münasibətlərinin möhkəm olduğuna ən yaxşı sübutdu. Ancaq qadınlar sfinks quşu kimidir, bir də görürsən, sağ əli ilə adama hədiyyə verir, sol əli ilə də şapalaq çəkir. Bunu öz acı təcrübəsindən bilirdi – Karfunkel-Lissi göstərmişdi. İndi Oskarın da başına elə bir iş gəlib. Hansyörq üzdə heyifsilənsə də, ürəyində sevindi.

– Düzdür, Kaderaytın niyə məhz bu məsələdə partiyanın şərəfini canfəşanlıqla qoruduğunu deyə bilmərəm, – Proell sözünə davam etdi, – ancaq fakt öz faktlığında qalır. Cənab qardaşından tələb olunur ki, qırmızılardan alçaq hücumlarına cavab versin!

– Doğru sözüdür, Manfred? Təhqir olunduğumuz üçün məhkəməyə müraciət etməliyik?

– Qorxuram, başqa yolunuz olmasın... Partiyanın şərəfi naminə bir neçə yalançı şahid tutmalısınız. Ya da cənab qardaşın birbaşa İlze Kaderaytın özünə yol tapsın.

Hansyörq tək qalan kimi qəlbində qardaşına qarşı amansız bir qəzəb baş qaldırdı. Sən bu kinli dövənin işinə bax! Qoyunun biri qoyun! Hansyörq həyatına zəhər qatır, cavan ömrünə qıyıb, hər gün qıl körpünün üstünə çıxır, bilir ki, bircə dəfə büdrəsə, bircə addımını səhv atsa, yerə gələcək. Amma bununla belə, qorxmur, üstəlik, qardaşını da çiyində aparır. O nankor əclafsa dinc dayanmır, şıltaq atır.

Lap yaxşı oldu, indi payını alar, başa düşər! Qoy özü görsün ki, pişikdən qorxub siçan deşiyi axtarmaq nə olan şeydir!

Oskarla görüşəndə çox kəskin, əsəbi danışdı. Kəsəsinə dedi ki, doktor Kaderayt Oskar Lautenzak kimi görkəmli partiya üzvünün qırmızılardan qəzetlərində yazılanlara necə dözdüyünə təəccüblənir. Partiya da onunla şərikdir və istəyir ki, Oskar bu ləkəni üstündən götürsün.

Oskar hiss etdi ki, təhlükə gəlib qapını döyür, ancaq səbəbini anlamadı. Əlbəttə, İlze ilə olan o nəhs söhbəti həmin dəqiqə xatırladı. Amma onunla münasibəti

düzəltmişdi və qara mirvari də frakının yaxasında parıldı-yırdı. Elə isə, Hansyörq yenə nə istəyirdi?

Özünü lap Sezar kimi dartdı.

– Ləkəni götürürəm? – qaşlarını qaldırdı. – Hansı ləkəni? Oskar Lautenzak elə həşəratlara baş qoşan deyil. Axı özün deyirdin ki, bu ən düzgün yoldur.

– Ən düzgün yol idi! – Hansyörq «idi» sözünü xüsusi vurğu ilə dedi. – Ancaq görünür, yenə nəşə qarışdır-mısan... – Oskarın hələ də başa düşmədiyini görüb, aydınlaş-dırmağa başladı. – Axı sənə min dəfə dedim ki, Tretnovla, ya da elə İlze Kaderaytla Əli kimi, Peterman kimi, lap elə mənim özüm kimi rəftar eləmə! Bu cür yaramaz! Doktor Kaderaytın pulu var və pulu olan da istədiyini eləyər. Hələ Deqqenburqda oxuyarkən professor Lantsiqer bunu sənin beyninə yeritməyə çalışırdı... – Sanki, özü ilə danışmış kimi alçaqdan, acı-acı sözünə davam etdi. – Nankorlu-ğun dərəcəsinə bax! Hər gün diz çöküb Allaha yalvarmaq-dansa – nə yaxşı İlze Kaderayt mənimlə bir yastığa baş qoyur – onu öküz kimi buynuzlayır!

Oskarı sonsuz bir kədər bürüdü. Axı həmişə «Ober unteri əzər» – deyər özünü xəbərdar etmişdi. Bəs onda niyə belə olmuşdu? Axı İlze mirvarini göndərmişdi. Düzdür, həmin səfeh telefon söhbətindən sonra görüşməmişdi-lər; nəşə alınmamışdı, İlze vaxt tapa bilməmişdi, ancaq gətirdiyi bəhanələr də ağılabatan olmamışdı. Üç-dörd dəfə ona zəng eləmiş, İlze də hər dəfə çox mehriban danış-mışdı. Düzdür, səsindəki incə kinayəni hiss etmişdi, amma o kinayə həmişə vardı...

Bütün bunları götür-qoy edərkən qəlbinin dərinliklə-rində qardaşının haqlı olduğunu duydu. Əslində, o səfeh telefon söhbətindən sonra bilməmişdi ki, bu işin axırı yaxşı olmayacaq.

Qəflətən özündə İlzeyə qarşı bir nifrət hiss elədi. Alçaq-lığın, saxtakarlığın dərəcəsinə bax! Həmin söhbətdən düz bir həftə keçib, ancaq Oskara qarşı həmişə nəzakətli olub, özünün o quş səs ilə bal kimi şirin sözlər pıçıldayıb. Kübar xanımların hamısı belədir! Axı nə cinayət işlədib? Düz danışib, açıqca deyib ki, kefi yoxdur. O da açıqca «Tüs-tüm təpəmdən çıxır!» – demək əvəzinə, məkr ilə susub göz-ləyib və bir həftə keçəndən sonra qadın ləyaqəti təzə-

dən yadına düşüb! İndi də Oskarı rüsvay eləmək istəyir... Ancaq hamısı xam xəyaldır...

– Məhkəməyə vermək barədə söz ola bilməz! – Oskar qətiyyətlə bildirdi. – Şikayət etməyəcəyəm!

Hansyörq özünü güclə saxlayıb, siqaretinə bir qullab da vurdu:

– Sən çox kütbeyinsən! Partiya qərara alıb ki, şikayət edəsən. Bu, məsləhət yox, əmrdir!

– Məhkəməyə verən deyiləm! – Oskar lap qızıqdı. – İndi də gedim hüquqşünaslara, qaxac bürokratlara ruhun nə olduğunu başa salım?!

Aktyor Karl Bişof onun bu pafosunu görsə, sevinərdi. Ancaq özü qəlbinin dərinliklərində gizli bir səksəkə ilə Anna Tırşenroytun çəliyinə söykənə-söykənə məhkəmə qarşısında necə danışacağını, Ravliçekin – o məkrli cırt-danın minlərlə tamaşaçı qarşısında onun əleyhinə necə şahidlik edəcəyini təsəvvürünə gətirdi. Birdən-birə dəyişdi, gülümsədi, yalvara-yalvara, az qala, yaltaqlana-yaltaqlana Hansyörqü yola gətirməyə çalışdı, sanki, qardaşı partiyada ən böyük adam idi.

– Axı özün deyirdin ki, susmaq, əhəmiyyət verməmək lazımdır.

– Düzdür, üç həftə bundan əvvəl elə demişəm, – Hansyörq sakitcə boynuna aldı. – Ancaq bu gün də keçmiş müəllimimiz Lantsiqer kimi deyirəm: «Ağaca çıxmasaydın, oradan da yıxılmazdın!» Mən də çox təəssüflənirəm, əzizim, – Hansyörq soyuq bir səslə sözünə davam etdi, – əgər bu səfeh şiltaqlıqların altından çıxacağına ümid bəsləyirsənsə, çox böyük səhv eləyirsən. İti özün öldürmüşsən, özün də sürü...

Oskar anladı ki, çox ümitsiz vəziyyətə düşüb. Cılız Hansyörq iri kresloya çöküb qardaşına baxırdı. Oskar isə dişlərini qıcaya-qıcaya otaqda var-gəl edirdi. Bəli, Hansyörq elə bu cür də təsəvvür etmişdi: başı əhlət daşına dəyən kimi, səfehliyinin əndazədən çıxdığını bilən kimi, qudurğan şiltaqlıqları ilə özünü pis vəziyyətdə qoyduğunu duyan kimi Oskar uşağa dönür, elədiklərini danır. Hansyörq qardaşının necə çapaladığından, iyrenc zəifliyindən həzz alırdı. Bu əcaib tamaşa ona ləzzət verir, gözləri qəzəblə parıldayırdı. «Canavar gözlərinə oxşayır!» – Oskar

ürəyindən keçirdi. O, köməksizliyini və qardaşının da bundan zövq aldığını bütün çılpıqlığı ilə duydu. Oskar ən çox da yandıran qardaşının Berlin ləhcəsində onu ələ salması oldu: «kütbeyinsən!», «çox yanlış fikirləşirsən...»

– Mən məhkəməyə verən deyiləm! – Oskar təzədən qızıxdı. – Mən axmaq deyiləm!

– Yox! – Hansyörq onun sözünü ağızda qoydu. – Sən axmaqsan! Özü də lap böyüyündən! Ancaq gözünü bərk-bərk yumursan ki, heç nəyi görməyəsən. Elə bilirsən, bununla işlər düzələcək? Sən yalnız yalançı deyil, həm də qorxaqsan!

Tağətdən düşmüş Oskar özünü kresloya yıxdı. Bənövşəyi rəngli bahalı xalataın içində, öz dəbdəbəli kitabxanasında, qədim fələməng xalçasının tutqun parıltısında qüdsəli-qüdsəli büzüşdü. «Bütün vücudu iyrencdir», – deyərək ürəyindən keçirən Hansyörqün qəlbindəki sevinc hissəsinə yavaş-yavaş mərhəmət hissi də qarışmağa başladı. Axı, hər necə olsa da, doğmaydılar. O da, Oskar da...

Elə həmin anda peyğəmbər yazıq-yazıq, sanki, yalvaraya yalvara dedi:

– Mənə bir yol göstərə bilməzsən?!

«Ah, – Hansyörq ürəyindən keçirdi, – kaş o qadınlar indi burada olaydılar, ikimizi də görəydilər: hökmlü Oskar da, balaca, yazıq Hansyörqü də... Yox, bunun da xeyri olmazdı. Elə bu axşam qardaşının o səfeh, mənalı surətini səhnədə görən kimi hamısını unudacaqlar, yenə onun başına yığılacaqlar. Mənə gözünün ucu ilə də baxan olmayacaq. Buna söz ola bilməz...»

– Bəlkə də, çıxış yolu var... – nəhayət, dilləndi. – İlzenin yanına get, onunla danış. Yaxşı olar ki, yorğan-döşəkdə başlayasan. Birtəhər dilə tut, qoy səfehliyindən əl çəksin. Bəlkə, yumşaldı. Onda cənab qaynını da məhkəməyə verəsi olmazsan.

Oskar başını mənalı-mənalı buladı:

– Frau Kaderaytın yanına gedən deyiləm. Özümü onun qabağında alçaltmaram. Heç vaxt tüpürdüyümü yalamaram!

– Əzilib-büzülmə! – Hansyörq soyuqqanlılıqla onun sözünü kəsdi və siqaret götürdü. – Sənə üç gün vaxt verirəm! – Onun cingiltili səsində amiranəlik vardı. – İlze

ilə məsələni yoluna qoymasın, yenə gələcəyəm. Özü də vəkillə! Deməli, iş qaldırılacaq...

Oskar nifrətlə qardaşına baxdı, ancaq etiraz da eləmədi.

Frau Kaderayta zəng vurdu. İlze elə qeyri-müəyyən tərzdə danışdı ki, ciddiliyi və ya zarafat elədiyi bilinmədi.

– Nəsə olub? – soruşdu və sonra da əlavə etdi: – O mənada demirəm. Lap səbəbsiz də gəlməyiniz mənim üçün xoşdur. Ancaq bu günlərdə çox məşğulam.

Oskar dedi ki, həm onu görmək arzusu ilə gəlir, həm də şəxsi xahişi var.

– Xoş gəlmisiniz! – deyər İlze onu qadınlara məxsus bir mehribanlıqla, gülürlə qarşıladı.

Oskar əvvəlcə mirvariyyə görə təntənəli şəkildə təşəkkür etdi. Sonra saxta peşmançılıq hissi ilə keçmiş telefon söhbətini yada saldı. Guya, onda çox həyəcanlı imiş, əsəbləri pozulubmuş. Əlbəttə, əsl sənətin tələblərini partiyanın, gündəlik həyatın qarşıya qoyduğu saysız-hesabsız qayğılarla uzlaşdırmaq asan məsələ deyil. Buna görə də bəzən inandığın, özünə yaxın hesab elədiyən, yaxşı başa düşdü-yün adamların yanında da əsəbiləşməli olursan...

– Danışın, danışın, saray təlxəyi, – İlze gülümsədi. O, yenə əvvəlki İlze idi. Oskarın qəlbində ümid qığılcımı parladı. Danışa-danışa ruhlandı, qanadlandı. O daha əvvəlki Oskar oldu, özünü kişi kimi hiss elədi, özünü kişi kimi apardı.

– İndisə, gəl o səfeh anlaşılmazlığı biryolluq unudaq! – şəstlə ona tərəf getdi, qollarından yapışdı. İlze cəld, çevik bir hərəkətlə onun əlindən çıxdı:

– Əziyyət çəkməyin, – dedi. Onun kinayəli səsində işvə deyil, mehriban bir laqeydlik vardı. Oskar istər-istəməz geri çəkilməli oldu. Ancaq doğrudan da, həvəsə gəlmişdi.

– Bəlkə, gəlişinizin ikinci səbəbinə keçək?! – İlze təklif etdi. – Hansı məsələ üçün gəldiyinizi nəzərdə tuturam.

Ruhdan düşmüş Oskar mətləbə keçdi: partiyanın yüksək dairələri işarə vurub ki, qırmızılardan qəzetlərindəki hücumların cavabını versin. Ancaq qəlbi bunun əksini deyir. O, nəyə qadir olduğunu ömrü boyu aqlın dedikləri ilə oturub-durmuş düşmənlərinin həmin sirrə vəqif olmayan

gözləri qarşısında açıb-töksə, bu qeyri-adi keyfiyyətləri itirə bilər. İndi onun yanına məsləhətə gəlib.

İlze qarşısındakı kişinin belə alçaldığından nə qədər həzz olsa da, sevincini ani bir təbəssümlə də büruzə vermədi. Fikirli-fikirli, ciddiyyətlə dedi:

– Zənnimcə, qırmızılının hücumu nə qədər mənasız da olsa, onlara cavab verməlisiniz. Axı siz partiyada hər hansı cənab Mayer və ya Müller deyil, onun peyğəmbərisiniz. Hətta Fürerin özünə də məsləhət vermək şərəfinə nail olubsunuz. Deməli, *Noblesse oblige*¹, dostum. Gərək peyğəmbərin libasında heç vaxt ləkə olmasın. Mənə elə gəlir ki, peyğəmbərin əbası təmizlənmə məntəqəsindən çıxmış paltar kimi tərtəmiz olmalıdır.

Ah, heç olmasa, gülümsəyəydi! Onun özünü belə sadələvh, işgüzar göstərməsi Oskarın qəlbini ümitsiz bir qəzəblə doldurdu.

614

– Heç təsəvvür etməzdim ki, – incik-incik dilləndi, – bu cür zahiri əlamətlər daxili mahiyyəti görməkdə sizə də mane ola bilər...

Ancaq İlze onun bu sızıltısına yalnız çiyini çəkməklə cavab verdi.

– Nəyin zahiri, nəyin daxili olduğunu deyə bilmərəm. Sizə yalnız adicə bir qadın nöqtəyi-nəzərindən məsləhət verə bilərəm. Bu baxımdan, mən bayaq dediyim kimi, təmizliyin, saflığın tərəfdarıyam. Siz özünüzlə olan borcunuzu bilməlisiniz. Sübut etməlisiniz ki, bunu yaxşı bilirsiniz.

İşə bax, üzünün ifadəsi hələ də dəyişməmişdi!

– Deməli, siz də istəyirsiniz ki, şikayət edim? – Oskar kobudcasına, kəsəsinə soruşdu. – İstəyirsiniz, özümü məhkəmə qarşısında rüsvay edim?

– Mən heç nə istəmirəm, dostum, – İlze çox incəliklə onu yerində oturtdu. – Kimsə məndən məsləhət istəyəndə – yeri gəlmişkən, ərim də hərdən belə eləyir – yalandan üzünə gülə bilmirəm, qəlbimin, düşüncəmin dediklərini söyləyirəm.

İlze başladığı bu oyundan həzz alır və yaşadığını duyurdu. İndi həyatdan zövq almağı bacaran, lazım gələndə özünü saxlaya bilən qadındı. İndi kim deyə bilərdi ki, o «qızmış inək»dir?!

¹ Vəziyyət tələb edir. (*fr.*)

Oskar kədər içində susan zaman İlze mehribanlıqla, quş səsinə oxşayan məlahətli ləhcəsilə dedi:

– Boynuma alıram ki, şəxsən mən məhkəmənin olaçağı günü sevinc hissilə gözləyirəm. Təsəvvür edin ki, nəhəng bir səhnə ixtiyarınıza verilib. Bütün Almaniya sizə tamaşa edir. Öz qeyri-adi istedadınızı nümayiş etdirmək üçün bundan gözəl şərait ola bilməz!

– Əlbəttə, bu da pis fikir deyil, – Oskar rişxənd etmək istədi, ancaq İlze onun səsinəki kədər dolu ümitsizliyi duydu və bundan da ləzzət aldı.

Bəli, Oskarın qəlbinə dərin kədər çökmüşdü. Və bu kədər qəflətən başqa bir hissə çevrildi. Əgər İlzenin yanına «tüpürdüyünü yalamaq» üçün gəlmişdisə, deməli, əvəzinə nəşə qoparmalıydı. Qəzəb dolu sürməyi gözləri dumanlandı, baxışlarından amansızlıq töküldü, ehtiras içində qovrulmağa başladı.

– Yaxşı, – dedi, – onda icazə verin, məsləhətiniz üçün təşəkkür edirəm. – Təzədən İlzeyə yaxınlaşıb iri, dümağ, kobud əllərilə onu qucaqladı. Kaderayt yenə də çevik hərəkətlə onun əlindən çıxdı.

– Deyəsən, aqlınızı itirmisiniz?! – elə soyuqqanlıqla, elə heyərlə soruşdu ki, sanki, indiyəcən aralarında heç nə olmamışdı. Ancaq Oskarın da qərarı qətiydi, bütün varlığı ilə ona can atırdı. Təzədən irəli cumdu, İlze güclə onun əlindən çıxma bildi. İkisi də əldən düşüb tövşüyürdü.

– Çox böyük səhv edirsiniz, əzizim! – İlze sakitləşən kimi dilləndi. – Sizi imtahana çəkdim, ancaq həmin sınaqdan çıxma bilmədiniz. Bununla da konsertimiz qurtardı.

İlzenin üz-gözündən amansızlıq, sevinc yağdırdı. Çox gözəldi. Oskar indi anladı ki, o telefon söhbətilə özünü böyük bir səadətdən məhrum eləyib, böyük bir təhlükə qarşısında qoyub.

Suyu süzülə-süzülə geri çəkildi.

Sən demə, indiyəcən çaldığı zəfərlər bircə qəpiyə də dəyməzmiş! Hamı da düz deyirmiş. Atası da, professor Lantsiqer də, Hansyörq də... «Ober unteri əzər!» Həmin «unter» Oskar idi və yenə də axmaq vəziyyətində qalmışdı.

Əslində, alçaldığı birinci dəfə deyildi. Balaqanda çıxış edərkən kefli fəhlələr onu ələ salardı. Dəfələrlə Tirşenroytun, Ravliçekin qarşısında günahkar kimi dayanmış, dəfələrlə

Ketenin, özünün qarşısında alçalmışdı. Amma qazandığı uğurlar o yaraların üstünü qaysaqlandırmışdı. İndi İlze öz acı kinayəsilə həmin qaysaqları təzədən qopartdı. Kötək yemiş itə döndü... Belə vəziyyətində Aloysun dediyi bir cümlə heç yadından çıxmırdı: «Alt dodağın elə sallanıb ki, adam az qalır çıxıb üstündə otursun».

Həmin gün, yeni avqustun on üçündə prezident Hindenburg nasional-sosialist partiyasının fəhreri Adolf Hitleri gözləyirdi.

Feldmarşal bu görüşə sevinirdi, çünki bəzi məsələləri aydınlaşdırmalı idi.

Hindenburg cənab Hitlerlə bir neçə dəfə qarşılaşmalı olmuş, heç birində də ondan xoşu gəlməmişdi. Çünki çox intizamsız, ədəbsiz adamdı. Qoca onunla ilk söhbətini xatırladı. Düz bir saat kişiyyə aman verməyib, odlu-odlu, ilhamla danışdı. Elə bil, iclasda çıxış edirdi. Qoca marşal isə ətrafındakılarla hərbdə olduğu kimi, qısa, aydın danışmağa öyrəşmişdi. Hitlerin pafosu, dilavərliyi onu qorxutdu. Bu bir yana, həmin qoçaq xalis ləhcədə danışdığı üçün dediklərinin çoxunu heç başa düşmədi. Ondən aldığı pis təəssüratı özündən uzaqlaşdırmaq üçün qocaya çox vaxt lazım gəldi və həmin gündən sonra söhbət Hitlerdən düşəndə onu həmişə «Bohemiyalı yefreytor» adlandırdı. Təəssüf ki, son günlər onun haqqında tez-tez danışırıldı. Təəssüf ki, qoca onunla bir neçə dəfə görüşməli olmuşdu. Hətta axırıncı dəfə ona dedilər ki, Hitlerə kabinetdə bir vəzifə tapşırırsın. Marşal isə donqulandı: «Bu cənab Hitleri heç rabitə naziri də qoymaram!»

İndi yenə gəlib dedilər ki, cənab Hitleri qəbul etməlidir. Bəli, qəbul edib kansler vəzifəsini, yeni hökumət təşkil etməyi ona tapşırılmalı idi. Parlamentin qanunu belə tələb edirdi, çünki Reyxstaqdakı beş yüz səksən altı deputat mandatının iki yüz otuzunu, təəssüf ki, nasistlər ələ keçirmişdi. Qoca bu xəbəri qaşqabaqla qarşıladı, ancaq eşidəndə ki qəbulu bir az kecikdirmək olar, çox sevindi. Sonra da xəbər gəldi ki, onun tapşırığına əsasən, cənab Hitlerlə aparılan danışıqlar nəticə vermir, çünki rəqib hakimiyəti bütünlüklə ələ almaq iddiasındadır. Halbuki həmin hakimiyət cənab prezidentin özünə də lazımdır. Onu başdan

eləmək üçün kabinetdə ikinci yeri təklif etmək kifayətdir, cənab Hitler heç vaxt razı olmayacaq. Bu xəbərdən sonra marşalın kefi lap kökəldi.

Bəli, işlər belə idi və qoca da qəzəblə, yaşına uyğun intiqam həvəsilə qarşidaki görüşdən istifadə edərək Hitler adlı həmin qoçağın dərşini necə verəcəyini əvvəlcədən planlaşdırmışdı. Qabaqkı görüşlər Hindenburg üçün dərs olub: lal-dinməz dayanaraq «Bohemiyalı yefreytor»un natiqlik məharətini təzədən seyr etmək niyyətində deyil və ona görə də dəqiq hücum planı hazırlayıb. Qoca o qədər də qabiliyyətli, savadlı deyildi. Məktəbi bitirəndən sonra bircə kitab üzü də açmayıb və bununla da fəxr edir. Ancaq uzun illərin hərbi həyat təcrübəsindən iki şey öyrənib: strategiya və bir də möhkəm dayanmaq! Qəti qərara gəlib ki, cənab Hitlerlə görüş zamanı onların hər ikisindən istifadə etsin.

Beləliklə, bu ucaboy, sifəti qırışmış qoca feldmarşalın heydən düşmüş beynində ikicə fikir dolayırdı: birincisi, cənab Hitleri ayaq üstə saxlamaq; ikincisi, cənab Hitlerlə danışmağa imkan verməmək.

Beləliklə, qocanın əlində bir kağız parçası var və həmin kağız parçasında da «Bohemiyalı yefreytor»a deyəcəyi sözlər iri hərflərlə yazılıb. Hətta yaxın adamları başına yığış, sualedici nəzərlərlə ona baxanda da qoca öz-özünə donquldandır: «birincisi, onu ayaq üstə saxlamaq... ikincisi, danışmağa imkan verməmək...»

Həmin anda cənab Hitler – «Bohemiyalı yefreytor», Furer bir neçə silahdaşının müşayiətilə boz rəngli maşının-da prezidentin iqamətgahına gəlir. Furer bu görüş üçün təzə və yenə də qara, uzun bir sürtük, necə deyərlər, «Qeh-rok» tikdirib. Dərzi Vayts qorxa-qorxa onu köhnəlmiş dəbdən çəkəndirməyə çalışmışdı. Amma Furerə elə gəlmişdi ki, boğazınacan düymələnən bu ciddi, həm zabit geyiminə, həm də keşiş cübbəsinə oxşayan sürtük iki böyük dövlət xadiminin görüşünə yaraşan ən yaxşı paltardır...

Ah, kaş o köhnə, illərin sınağından çıxmış sürtuku geyəydi. Axı onu nə gözlədiyini bilmirdi. Bilmirdi ki, ona qarşı qəsd hazırlanıb.

Hitlərə hər cəhətdən kömək edən hərbcilər, ağır sənaye sahibləri iri mülkədarlarla nasistlərin seçkilərdəki qələbəsindən qorxuya düşərək onları müəyyən müddətə

nüfuzdan salmağı qərara almışdılar. Onun rəqibləri və havadarları – partiyada hamının «kübar» adlandırdığı cənablar elə bilirdilər ki, bir neçə aylığa Hindenburgun hərbi diktaturaya bənzəyən nüfuzuna arxalanmaq olar. İstəmərdilər ki, bu muzzdlu quldurlar çoxalsınlar. Qorxurdular ki, hər tərəfi bürüyərlər və öz işlərini görüb qurtarandan sonra da hakimiyyəti əldən verməzlər. Ona görə də qərara almışdılar ki, cənab Hitlerin dərşini versinlər və qoca prezident də qəzəb dolu bir məmnunluqla həmin vəzifəni öz boynuna götürmüşdü. Partiyanın çaşbaş qalmış etibarlı adamları Hitlerə çatdırmışdılar ki, Hindenburg danışıqlardan heç nə anlamayıb və hansı qərara gələcəyi də qarşıdakı görüşdən asılıdır. Hitler də haqlı olaraq belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, hökumətdə tutacağı mövqe natiqlik məharətindən asılı olacaq. İndi öz sözünü deməli, bütün hakimiyyəti qocadan qoparmalı idi. Və əmindir ki, məhz natiqlik bacarığı ilə onu inandıra biləcək.

618

Beləliklə, Hitler qara sürtükünü geyib, böyük bir inamla prezidentin görüşünə gedirdi. Başında şlyapa vardı. Qəhrəmanlıq göstərmiş adam kimi sinəsini qabağa vermiş, əlcəklərini də dizinin üstünə qoymuşdu. Üstünə gün düşən dümdüz dik burnu bığları üzərində ətdən ucaldılmış piramidaya oxşayırdı...

Elə bu görkəmdə də saraya girir, qəbul otağından keçib kabinetə daxil olur, çevik hərəkətlə təzim edir. Hiyləgər qoca onunla üzbəüz dayanıb, öz-özünə deyir: ayaq üstə saxlamaq, danışmağa imkan verməmək... Onun bu planı elə ilk dəqiqələrdən rəqibi çətin vəziyyətə salır. Hitlerə əyləşməyi təklif etmir, özü də ayaq üstə dayanır və qarşısındakını da dayanmağa məcbur edir.

Lakin bu adam marşal kimi ayaq üstə dayanmağa öyrəşməyib. Onsuz da, təbiətən inamsız olan Hitler belə qəbuldan özünü itirir. Əynindəki ağır sürtük onu əməlli-başlı tərledir, suya bələnmiş saçları alınına yapışır, bir ayağını götürüb, o birini qoyur. Çəliyinə söykənmiş bu ulu qoca isə qabağında dağ kimi dayanıb, təzəcə çürüməyə başlayan əzəmətli palıda bənzəyir. Hitler öz nitqinə başlamış üçün girəvə gözləyir. Bilir ki, başlayan kimi üstələyəcək. Öz səsinə eşidən kimi ilhama gələcək, qarşısındakı əzəmətli düşməni basacaq. Ancaq məsələ burasındadır

ki, marşal onu danışmağa qoymur. Bu dəfə Hitler deyil, qocanın özü danışır.

Adamlarından kimsə marşala bir parça kağız verir və o da həmin kağızdan milli hökumət barəsindəki fikirlərini oxuyur. Elə bir kabinet olacaq ki, o, yəni misilsiz qələbə qazanmış Füreer ikinci skripkanı çalacaq, yalnız gülünc bir rol oynayacaq.

Aldanıb! Hitleri aldadıblar! Onu soyuq tər basır. Deməli, adət də, ənənə də, qəbul da gözdən pərdə asmağ üçün imiş. Hitleri də bura gətiriblər ki, qoca öz palıd kimi möhkəm əlləri ilə ona arxadan amansız bir zərbə endirsin.

Nəhəng qoca qarşısında büzüşmüş Hitlerə yuxarıdan-aşağı baxır:

– Necədir, cənab Hitler? Belə bir milli hökumətlə əməkdaşlıq etmək istəyirsiniz?

Aldanmış, yazıqlaşmış Füreer kəkələyə-kəkələyə cavab verir ki, Hindenburg cənablarına çatdırmış olarlar: o, kabinetə məsul vəzifəli şəxs kimi daxil olmaq istəyir.

– Mən rəhbər vəzifədə olmalıyam, – deyir.

– Bu, o deməkdir ki, bütün hakimiyətə sahib olmaq istəyirsiniz, cənab Hitler? – Qocanın hədə dolu boğuş səsi eşidilir.

Hitler nəyisə izah etməyə çalışır. Bəlkə də, nitqinə başlaya bilər. Bəlkə də, qocanı inandıra bilər. Bəlkə də, hakimiyətə sahib ola bilər.

– Sizin, cənab nümayəndələrin tələb etdiyi kimi, inqilabi yenidənqurmada əl çəkmək, – deyə böyük bir ümidlə sözə başlayır, – bir tərəfdən ağır, digər tərəfdən də təsəlliverici məğlubiyyətdir. Lakin mən həmişə qələbə çalan, amma bununla belə, çox şeyi qurban verən bir millət rəhbəri kimi məsuliyyət hissi keçirmiş və çox böyük güzəştlərə getməyi qərara almışam. Əgər söz verirəmsə, deməli, yerinə yetirəcəyəm. Digər tərəfdən də, Reyxdəki ən qüdrətli partiyanın füreeri kimi ikinci skripka səviyyəsinə endirilməyimlə razılaşa bilmərəm. Bir alman kimi, siyasi xadim kimi qürurum buna yol verməz. Bu nöqtəyi-nəzərdən də mən... – artıq öz səsindən ilham alaraq coşmağa başlayır.

Qoca isə həmin anda özünə əmr edir: «ayaq üstə saxlamaq, danışmağa imkan verməmək!»

– Aydınır, cənab Hitler, – deyə onun sözünü kəsir. – Siz bütün hakimiyyəti ələ almaq istəyirsiniz... – Əlindəki yaddaş kağızına baxandan sonra ciddiyyətlə, təntənə ilə əlavə edir: – Vicdanım buna heç vaxt yol verməz, çünki siz həmin hakimiyyətdən birtərəfli istifadə edəcəksiniz.

Fürer etiraz etmək istəyir. Ancaq imkan tapa bilmir. Ağzını açan kimi Hindenburg onun sözünü kəsir:

– Cənab Hitler, – rəqibini xəbərdar edir, – məsləhət görürdüm ki, mübarizəni əsl cəngavər kimi aparasınız... – Və yenə də kağıza baxaraq son sözünü deyir. – Təəssüf ki, cənab Hitler, mənim məsləhətimlə təşkil olunan kabineti müdafiə etmək istəmirsiniz. Halbuki seçkilərdən qabaq buna şəxsən söz vermişdiniz.

Çəliyinə söykənmiş bu əzəmətli qoca indi danışan heykələ bənzəyir.

620

Sözü ağzında qalan Hitlerin gözləri qarşısında cənab atasının – gömrükhana inspektorunun surəti canlanır. İndi həyatının ən qara günlərindən biridir...

Dinmədən baş əyir. Yaxşı ki, aktyor Bişofdan öyrəndiyi çevik təzim təzi alınır. Ancaq qapıya tərəf gedəndə müqəvva kimi yeriir, ayaqlarını güclə sürüyür, çiyinləri qısıılır.

Düz doqquz dəqiqə bundan əvvəl kabinetdən alman Reyxinin kansleri kimi çıxacağına ümid bəsləyə-bəsləyə oraya girmişdi... İndisə sivişib çölə çıxır. Amansız bir kin-küdurət qəlbini didib-parçalayır...

Oskar Lautenzakın şikayətini alanda Paul Kramer daxilən sevindi: «Axır ki, təsir elədi! Axır ki, cavab verəsi olacaq!»

Ancaq çalışır ki, buna uymasın. «Çalışacağıq, vuruşacağıq, onun da axırına çıxacağıq» – zümrümə etməyə başlayır. Lakin sevincini boğa bilmir. İlhamı gəlib. Uzunsov qonur gözləri işıq saçır, arıq sifəti sevinc içində üzür.

Lautenzakla mübahisəsi xeyirli mübahisədir. Düzdür, bu mübahisəni başlayanda bir məqsədi də «Ketenin beyində qımıldanan qurdların başını əzmək» olmuşdu. Lakin sonralar həmin mübarizə şəxsi hisslər çərçivəsini adlayaraq elmin, sağlam insan düşüncəsinin mövhumata qarşı apardığı mübarizəyə çevrilmişdi.

Həmin günlərdə Paul Kramerin sifətindən təbəssüm əskik olmurdu. Gah bic-bic, gah da mənalı-mənalı, şənsən gülümsəyirdi. Zarafatlarının sayı da çoxalmışdı: alınan

da olurdu, alınmayı da. Kete ilə ayrıldığı gündən rəfiqəsi Mariannanı da insafsızcasına unutmuşdu. Qız həтта ondan ayrılmaq fikrinə düşmüşdü. Ancaq indi onu səmimi, sırtıq, coşqun, mehriban görəndə köksünü ötürüb, bütün günahlarını bağışladı, gülümsədi. Həтта evini yığışdırmağa gələn süpürgəçi qadın da qeyd elədi ki, cənab doktorun kefi həmişə kök olur və indiyəcən heç bir evdə belə məzəli lətifələr eşitməyib.

Ketenin arzuladığı təzə kostyumu da sifariş verdi. Doğrudan da, məhkəməyə o köhnə qəhvəyi kostyumda getmək yaramazdı, çünki elə ilk baxışda bərbəzəkli Oskarla müqayisədə cılız görünərdi. Beləliklə də, dərzi Vaytsın yanına getdi. O da zarafat eləyə-eləyə bütün parçaları göstərdi. Onların arasında kül rəngli yun parça da vardı və demək olar ki, hamısından bahaydı. Dərzi Vayts onu inandırmağa çalışdı ki, cənab doktor bu kostyumda çox yaraşılıq görünəcək və əsl ləyaqət sahibinə oxşayacaq. Özü də dözümlü parçadır, qiyamətəcən dağılan deyil. Elə kostyum olacaq ki, cənab doktor onu ömrünün axırınacan geyəcək və dərzi Vaytsı da minnətdarlıqla xatırlayacaq.

Paul Kramer məhkəmə haqqında düşündə – çox vaxt da elə bu barədə fikirləşirdi – təsəvvüründə yalnız fırıl-dağçı Oskar Lautenzakı deyil, həm də onun ətrafına yığışan, arxasında gizlənən aldanmış yalançıların o qaranlıq, qəzəbli, məkrli dünyasını canlandırırdı. Və belə bir dünya ilə qarşılaşmaq məhz onun payına düşdüyü üçün Paulu qəzəb dolu sevinc hissi bürüyürdü.

Bu, həmin günlərdə ki, Paul Kramer yazıçı Hitler haqqında məqalə hazırlayırdı. O məqalə ki, sonralar Hitlerin kim olduğunu bizə göstərdi. İnsanın daxili aləminin, mahiyyətinin bütün hallarda onun öz üslubunda əks olunduğuna sidq-ürəkdən inanan Paul Kramer qeyd edirdi ki, Hitlerin dumanlı qəlbi öz ifadəsini onun dumanlı cümlələrində tapır. O, Napoleonu, Nitseni, Vaqneri təqlid eləyən bu zavallı meymunun obrazını çox aydın cizgilərlə yaradaraq, sübut edirdi ki, vəhşiyə dönmüş həmin mənasız məxluq öz naqisliyindən əsəbiləşir və bu naqisliyin qisasını da dünyadan almaq istəyir.

Məqaləni Tomas Ravliçək oxudu və sarışın bıqlarının altından razılıqla gülümsədi. «Payını yaxşı verib!» – çex dilində ürəyindən keçirdi.

Məqaləni Manfred Proell oxudu və o əlvan, tutarlı ifadələri görəndə öz-özünə dedi: «Yaxşı ki, bizimkilərin belə şeylərdən başı çıxmır».

Məqaləni bəzi ağıllı adamlar da oxuyub sevindi: «Çox antiqə yazılıb», «Hitlerinki də bura qədər imiş!»

Hansyörq də onu oxuyub fikrə getdi və qərara gəldi ki, bu çərənçi ziyalıların ağızını tezliklə yummaq lazımdır. Yumulacaq da...

Həmin məqaləni Oskar Lautenzak da oxudu, özünün hələ yaraşa bilmədiyi maskasını xatırladı, qəlbi kədərlə, qəzəblə doldu.

Hətta o qəşəng, üz-gözündən əyyaşlıq, qəddarlıq yağan qraf Tsinzdorf da oxudu. Çox diqqətlə oxudu və gülümsədi. Sonra məqaləni bir tərəfə qoydu, hansı kağızısa axtarıb tapdı, Paul Kramerin adını ora yazdı, altından da xətt çəkdi.

622

Məqaləni Fürerə göstərmədilər. Çünki o, belə məqalələri oxuyandan sonra haldan-hala düşürdü. Əvvəlcə bərk əsəbiləşir, sonra da tamamilə düşkünləşirdi. Belə vəziyyətdə də onunla danışmaq lap çətinləşirdi. Ona görə də fikirləşdilər ki, belə mənasız şeylərlə Fürerin qanını qaraltmaq daha yaxşıdır.

Paul Kramer həmin məqalə üzərində işləyəndə özünü çox gümrah, xoşbəxt hiss edirdi. Ancaq onu qurtaran kimi bütün sevinci dağıldı. Nəsə bir boşluq, yorğunluq hiss etməyə başladı.

Deməli, tutarlı bir məqalə yazdı. Minlərlə adam onu oxuyacaq, onlardan bir neçə yüzü güləcək, öz ağıllı başlarını tərpədəcək. Bəs sonrası? Heç nə... Zibil... «Hitlərlə onun Lautenzakının yaratdığı emosiyaları ağılla deyil, emosiyaların özü ilə söndürmək lazımdır. Həmin adamların səfeh hiyləgərliyinə öz silahları ilə cavab vermək gərəkdir. Ancaq biz onu özümüzə sığıdırmırıq. Biz elə şeyləri bacarmırıq. Ona görə də kütləyə təsir edə bilmirik. Ona görə də Hitlerin, Lautenzakın qarşısını ala bilmirik. Onlar çalışacaq, vuruşacaq, bizim də axırımıza çıxacaqlar!»

Kete ona demişdi: «İndi də yalana keçibsən!» Onun süx, qəşəng, ifadəli sifəti gözləri önündən hələ də çəkil-

məyib – oradakı qəzəbi, mərhəməti, inamı yenə də görür. Qız haqlıdır, Paul özünü aldadır. Onu əqidəsindən çox, Kete maraqlandırır.

Hərdən, istər-istəməz, «Eden» mehmanxanasındaki görüşü xatırlamalı olur. Və orada başına nə gəldiyini bilmədiyi üçün də qəlbində Lautenzaka qarşı nəsə küt bir qəzəb, vəhşi bir nifrət yaranır.

Lakin bu nifrətə baxmayaraq, başladığı mübarizə xeyrli mübarizədir. Oskar və onun yan-yörəsindəkilər bütün ölkəni yoluxdurublar. İşləri-peşələri yalan satmaq, hamını çirkəbə batırmaqdır. Belələri ilə bir havada nəfəs almaq olmaz. Belə hallarda Marianna deyir: «Bunu özümdən çıxarmıram, həqiqətən, belədir»...

Doğrudan da, elədir və Kete də düz eləmir. Heç özünün də xəbəri olmadan qəfil bir istəyin səsinə qulaq asıb Keteyə məktub yazmağa başlayır:

«Axır ki, özümə kostyum sifariş verdim. Kül rəngli parçadan. Vayts tikir. Klassik ustanın dediyinə görə onu ömrümün axırınacan geyinəcəyəm...» – Məktubu bir xeyli beləcə davam etdirir. Çox sadə, aydın yazır, sanki, Kete ilə qabaq-qabağa durub danışır. Qəflətən Lautenzakın üstünə gəlir və onun üzərində ətraflı dayanır. Getedən misal gətirir: «İblis hər hansı bir insanı üstələyəndə daha dəhşətli olur. Belə insanlar, adətən, öz ruqları, istedadları ilə başqalarından seçilirlər. Ancaq onlarda amansız bir güc olur və yer üzündəki bütün varlıqlara hakim kəsilir. Ağıllı adamların bəziləri əbəs yerə onlara «aldanmış» və ya «yalançı» damğası vurmağa çalışır. Onsuz da, xeyri yoxdur, kütlə elələrinin arxasınca gedir...»

«Sənin hər sevincinə şərik olacağam, Kete, – deyə məktubda qızı inandırmağa çalışır. – Heç cür inana bilmirəm ki, bütün varlığı şübhədən ibarət olan o təlxək sənə axıracan səadət bəxş edə bilsin. Özünü ucuz tutub satılma. Qayıt, Kete, hər şeyi unudaq!»

Dayanır. Axı indicə özünə dedi ki, emosiyaları ağıllın gətirdiyi dəlillərlə söndürmək olmaz. Oskarın metal kimi işləyən sifətini, həmin sifətdən yağın romantik kişi qürurunu təsəvvürünə gətirir. Məgər belə bir adamın qabağına Getedən əzbərlədiyi misalla çıxmaq olar? Yox, əslində, Paulun özü ağıllı itirib.

Məktubu tikə-tikə eləyir. Həmin tikələrdən bir neçəsi döşəməyə düşür. Hamısını bircə-bircə yığışdırıb zibil qutusuna atır.

Paul Kramer qəzəblə məhkəməyə hazırlaşmağa başladı. Münhenə getdi. Axtarıb professor Ravliçeki tapdı. Onu mütəxəssis kimi Lautenzakın məhkəməsinə dəvət etməyə icazə istədi.

Cırtından bu təklifə o qədər də sevinmədi. Ciyildəyə-ciyildəyə Bohemiya ləhcəsində dedi ki, belə dələduzu ifşa etmək elmin deyil, polis işidir. Bu, bəlkə də, insanpərvərlikdən uzaq görünə bilər, ancaq öz mediumlarındakı insani keyfiyyətlər onu maraqlandırmır. Sonra da xırda, parlaq gözlərini diqqətlə Paula zillədi. Qarşısındakı cavan oğlan xoşuna gəldi və onun arıq sifətinə məyusluq çökdüyünü görüb, xırdalamağa başladı:

– İnsanların çoxu, – qırmızıya çalan sarışın saqqalını sığallaya-sığallaya izahat verdi, – təəssüf ki, öz təbiətləri etibarilə zülmətdə, yəni əbədi cəhalətdə yaşamağa məhkum olunublar. Bugünkü Almanıyanın idrak qabiliyyəti məlum səbəbdən – əlbəttə, indi həmin səbəbləri xırdalamağın yeri deyil – son dərəcə məhduddur və buna görə də bəzi sehrbazların caduları çox adamı ovsunlayır. Cavan oğlan, elə bilirsiniz, cənab Oskar Lautenzakın öz tamaşalarında hansı vasitələrdən istifadə etdiyini sübuta yetirməklə nəyisə dəyişə bilərik? Elə isə, insan qəlbinə yaxşı bələd deyilsiniz, cənab... – qonağın vizit kağızına baxdı, – cənab Kramer.

Cırtındanın bu kəskin, qəzəbli danışığı Paulun xoşuna gəldi.

– Bilirəm, – dedi, – Lautenzakla mənim mübahisəm sizi maraqlandırmır. Ancaq bu hadisə böyük hay-küyə səbəb olduğu üçün çox adam həmin məhkəməyə elmlə mövhumatın ölüm-dirim mübarizəsi kimi baxacaq. Yalnız buna görə də sizə müraciət etməyi lazım bildim.

Tomas Ravliçek bircə anlığa gülümsədi. Deyəsən, nəşə xoşuna gəlmişdi. Çox güman ki, cavan oğlan gətirdiyi dəlillərin sambalina, nəcibliyinə inanır. Amma əslində, bu oğlan nəhaq yerə özündən çıxır, sanki, indiyəcən meşələrdə, çöllərdə yaşayıb. Lakin professor hiss elədi ki, bu sırtıq Lautenzakın burnunu ovmaq özünün də ürəyindəndir...

– Bura baxın, əzizim, – dedi və çəhrayı rəngə çalan sifətindəki təbəssüm getdikcə dərinləşdi, – mən hələ «yox» demirəm. İcazə verin, fikirləşim. Bir-iki günə dəqiq cavab verərəm.

Paul sevinərək təşəkkür etdi. Qocalmağa doğru gedən professorla gənc jurnalist yaxın adamlar kimi ayrıldılar. Bu barədə heç danışmasalar da, bic-bic gülümsəyərək başa düşdülər ki, qarşılarında duran böyük vəzifə, hər ikisinə xas olan ümumi zəiflik onları birləşdirdi.

Ravliçeklə danışmaq Paul üçün nə qədər çətin olsa da, Anna Tirşenroytun qapısına çatanda ikiqat həyəcan keçirirdi. Bu qadının məhəbbətlə nifrət arasında necə çırpındığını yaxşı təsəvvür edirdi. Başqaları kimi o da Lautenzaka qəlbən vurulmuş, onun sehrinə düşmüş və axırda da peşman olmuşdu. Bəs indi onun çəşbaşılığından öz məqsədi üçün istifadə etmək Paul tərəfdən ucuzluq, alçaqlıq deyildimi?

İçəri girib, onun dərin qırıqlarla, qayğılarla örtülmüş enli sifətinə baxanda özünü tamam itirdi. Nə edəcəyini əvvəlcədən götür-qoy etmişdi. Ancaq qadının ciddi, mənalı sifətinə, yorğun, qonur, ağıllı gözlərinə elə ağır kədər çökmüşdü ki, Paul öz bayağı dəlilləri ilə onu narahat etməyə qorxdı. Güclə, kəkələyə-kəkələyə danışmağa başladı.

Dedi ki, Oskar Lautenzak getdikcə ictimai bəlaya çevrilir. Məlum şeydir ki, onun insanları necə yoldan çıxardığını «Maska»nın müəllifindən yaxşı bilən olmaz. Aydın məsələdir ki, onun özü də bu arada Oskarın bəd əməllərlə, pozğunluqla insanları necə korladığının şahidi olub, yoxsa «Maska» kimi gözəl sənət əsərini sərgisindən götürməzdi. Elə buna görə də xahiş edir ki, məhkəmədə Paula şahid dursun.

Anna Tirşenroyt Paula diqqətlə qulaq asdı. Sonra da öz ağıllı heykəltəraş gözləri ilə onu süzdü. Cavan oğlanın sözlərindəki həqiqəti, cüzi yalanı, sonsuz nifrəti duydu. Əlbəttə, Paulun gəldiyini eşidən kimi onun nə istədiyini başa düşmüşdü. Öz Oskarının düşməninin necə adam olduğunu görmək istəmişdi... Axı özü qayğı ilə, günbəgün çoxalan bir kədərlə Oskarın necə alçaldığını, dələduza çevrildiyini izləmişdi. Bütün fırıldaqlarının üstünü açan bir adamı məhkəməyə verdiyini eşidəndə onun həyasızlığına

qəzəblənmişdi, böyük bir ürəkağrısı ilə özünü necə alçal-
dacağını, məğlub olacağını fikirləşmişdi. Eyni zamanda,
qəlbində bir ümid qığılcımı da parlamaşdı ki, bəlkə, qarşı-
dakı məğlubiyət onu düz yola qaytara bildi...

İndi Paul Kramer danışdıqca bütün bunları bir də
xatırladı. Gah ona qulaq asdı, gah da xəyala daldı. Ah, bu
cavan oğlanın dediklərini ondan da yaxşı, ondan da gözəl
bilirdi.

Bəs Paul nə istəyirdi? Hə, istəyirdi ki, Anna Tirşenroyt
bütün ictimaiyyət qarşısında Oskarın üzünə dursun. Gərək
onu heç qəbul etməyəydi. Nə qədər yanıqlı, qəzəbli olsa
da, hətta Oskarın necə mənasız, alçaq bir yola düşdüyünü
camaata göstərməklə onu xilas edəcəyinə özünü inandır-
sa da, bu addımı ata bilməzdi!

626

Paul danışan zaman o, əsasını yavaş-yavaş döşəməyə
vururdu. Ah, bu cavan oğlan necə də həyəcanlı, qəzəblidir!
Axı niyə? Nə səbəbə görə? Axı ona inanan, yaxşılıq eləyən
adamları Oskarın necə alçaqlıqla aldatdığını bu cavan
oğlan bilmir. Özü də gəlib Tirşenroyta təklif edir ki, bütün
ictimaiyyət qarşısında onu ittiham eləsin, bütün dünyanın
acığını onun üstünə töksün. Yox, bundan heç kəsə xeyir
olmayacaq. Heç kəsə... Nə Oskara, nə başqalarına, nə də
özünə...

Paul susmuşdu. Cavab istəməyə cəsarəti çatmırdı.
Tirşenroytun iztirabdan saralmış enli sifətinə baxa bilmirdi.

Qadın, axır ki, otağa sükut çökdüyünü hiss elədi. Boğuc
səslə, nəfəsi darala-darala, ağır-ağır danışmağa başladı:

– Belə açıq danışdığınız üçün təşəkkür edirəm. Bəlkə
də, haqlısınız, bəlkə də, onun kimliyini hamıya göstərmək
lazımdır. Ancaq doğrudanmı, mənsiz keçinə bilməzsiniz?
Axı özünüz də bilirsiniz ki, onun haqqında çox şey demək
olar. Lap çox! Bütün dünya onun əleyhinə olan dəlillərlə
doludur. Mənsə qoca arvadam, yorulmuşam. Yox, yaxşısı
budur ki, mənsiz keçinin.

İstedadına şübhə eləyən adamları Oskarın məhkəmə-
yə verməsi xəbəri onun haqqındakı sensasiyalrı daha da
gücləndirdi. Partiya «var gücü» ilə onun arxasında dayan-
mışdı. Harada, nə vaxt çıxış etməsindən asılı olmayaraq,
Oskarı böyük hay-küylə qarşılayrdılar. O da həmin gurul-

tulu alqışları çox həyasız bir lovğalıqla qarşılayırdı. Rəqibi ilə məhkəmədə üzləşəcəyini bilən gündən Oskarda özünə qarşı sırtıq bir inam yaranmışdı.

1932-ci ilin son yay günlərində də, payızında da, məhkəmədən qabaqkı aylarda da Oskardan çox danışdılar...

«Qağayı» adlı motorlu qayığında təşkil etdiyi təntənəli ziyafətlər barədə qərribə xəbərlər dolayırdı. İndi daha çox qraf Tsinzdorfla oturub-dururdu. Hansyörqün acığına, qrafla dostluğunu hamıya göstərmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı. Məlum şeydi ki, Ülrix Tsinzdorf ucuz başa gələn dostlardan deyildi...

Öz gözəlliyi ilə məşhur olan bir varyete aktrisasından daha çox danışdılar. Şayiələrə görə, Oskarla Tsinzdorfun şərikli məşuqəsi idi. Həmin qız «Qağayı»dakı müsəmirələrin daimi iştirakçısı hesab olunurdu. Hətta deyilənə görə, Oskar onu bir dəfə qonaqların qarşısında hipnoz eləyərək beyninə yeridib ki, hansı kişininə qoynundadır. Tamaşaçılar sonradan həmin qızın nə oyunlardan çıxdığı barədə həvəslə pıçıldadırdılar.

Ən çox da Zofienburqun yenidən qurulmasından danışdılar. Memar Zanders hərdən xəlvətə salıb, xısın-xısın gülə-gülə ev sahibinin qərribə şıltaqlıqlarına işarə vurur, onu gah «ipləmə», gah da «vəhşi ənginar» adlandırır. Sahibkarın göstərişinə görə memar xırdalıqlara getmir, bəzi işarələrlə kifayətlənirdi. Buna görə də Oskarın tikdirdiyi qəsr haqqındakı şayiələr getdikcə çoxalırdı. Oskarın özü də oraya heç kəsi buraxmır, işlərin necə getdiyini soruşanlara da mənalı-mənalı, lovğa-lovğa gülümsəyirdi. Tez-tez də Zofienburqa gedirdi. Onun tikintisi peyğəmbəri qarşıdakı məhkəmədən çox maraqlandırır.

Məhkəməyə hazırlıq işlərini Hansyörqə həvalə etmişdi. Çox ağır, cansıxıcı bir işdi. Məlum məsələ idi ki, məhkəmənin nəticəsi partiyanın həmin günlərdə tutduğu mövqedən çox asılı olacaqdı. Onu elə vaxta salmaq lazımdı ki, partiyanın qabağına çıxan olmasın.

Ancaq bütün işlər, sanki, tilsimə düşmüşdü. 1932-ci ilin ikinci yarısında partiya tənəzzülə doğru getməyə başladı. Nasional-sosialistlərin iyul seçkilərindəki böyük qələbə-sindən qorxuya düşən kübarlar öz proqramlarını həyata

keçirdilər. Hindenburgun nüfuzuna, Reyxin müdafiə qüvvələrinə arxalanaraq hökmranlıq etməyə başladılar və partiyayı saya salmadılar. Maliyyəçilər xəsisləşdi, seçicilər dağıldı. Bəzi görkəmli şəxslər, dəstələr ondan üz döndərdi. Böyük qələbədən bir neçə ay sonra – yeni seçkilərdə nasistlər öz mandatlarının altıdabirini itirdilər.

Yox, belə vəziyyətdə məhkəməni başlamaq olmazdı. Ancaq Hansyörqlə vəkilləri onu üç dəfə təxirə saldırmışdılar. Məhkəmə dördüncüyə razılıq vermiridi.

Hansyörq bu barədə Proellə işarə vurub deyəndə ki təsir göstərsin, amansız bir cavab aldı. Manfred də son vaxtlar yaman qəddarlığa başlamışdı, onun əsəbləri ilə oynamaq üçün o, gözəl, vəhşi, səxavətli, insafsız Tsinzdorfla yaxınlıq edirdi. Hansyörqə açıqca bildirdi ki, indi ikincidərəcəli işlərlə məşğul olmağa vaxtı yoxdur. Burada partiyanın ölüm-dirim məsələsi həll olunur, ona görə də bir neçə yerə bölünə bilməz. Axırda da:

– Qarışdırdığınız zibildən bu dəfə də özünüz çıxın, – dedi.

Çarəsiz qalan Hansyörq Hildeqrad Tretnovun yanına getdi. Amma o qədər də ümidli deyildi. Vicdansız Oskar onun məsləhətinə baxmayıb, qadınla çox pis rəftar etmişdi. Digər tərəfdən də özünə təsəlli verirdi ki, Tretnov kimi bir qadın xudpəsəndlik naminə nə vaxtsa ayağa qaldırdığı bir adamı təzədən yığılmağa qoymaz.

Hansyörq Oskarın adını çəkəndə qadının ağıllı sifətinə heyrət, narazılıq ifadəsi çökdü. Hansyörq bütün bacarığını işə salıb onun qəlbindəki ən incə tellərə toxundu, məğrurluğunu təriflədi. Məgər Oskarın istedadının çiçəklənməsində əsas rolu Hildeqrad Tretnov oynamamışdı?! Oskarın Berlinə gətirilməsi ideyasını onun özü verməmişdi?! Oskar bəzən ona yad olan şər qüvvələrə uyaraq yaddan çıxarsa da, Hildeqrad Tretnovun yetirməsi kimi qalmırmı?

Hansyörq ehtiramla, həm də sırtıq nəzərlərlə bu ucaboy, yaraşlıq qadını süzdü. Qırmızı rəngə çalan qəşəng, sarışın saçlarına, dik burnuna, məlahətlə işvələnən gözlərinə baxdı. Yox, Oskar lap qudurub, yoxsa belə gözlərdən keçməzdi.

Hansyörq ona qarşı başqa cür olardı. Heyif ki, bu qadınlar kifayət qədər həssas deyildilər, yoxsa Hansyörqün daxilində ən yaxşı məşuqun gizləndiyini görərdilər.

Hildeqradın gözəlliyi Hansyörqü daha da ilhamlandırdı. Tretnov da getdikcə Oskarın nankorluğunu, onu necə alçaltığını unutmağa başladı. Hansyörq «bizim Oskar»-dan, «bizim erköyün balamız»dan danışdı. Bu «bizim» sözü onunla Tretnov arasında körpü saldı və həmin körpü də, öz növbəsində, söhbətin davamını nəzərəcarpacaq dərəcədə asanlaşdırdı.

– Bizim Oskarın, – Hildeni inandırmağa çalışdı, – kədərlənməyə, əsəbiləşməyə haqqı var. Axı bir vaxtlar ona inanan adamların hamısı üz döndərib, indi Oskarın tanımaq belə istəmirlər. Sanki, partiyaya qarşı yaranan kin-küdurətin hamısı bizim Oskara yönəlib. Məlum məsələdir ki, məhkəmədə də bütün hakimlər böyük bir həvəslə peyğəmbəri vurmaq istəyəcəklər.

Rıqqətə gəlmiş Hildeqrad fikirli-fikirli ona qulaq asırdı. Doğrudan da, bu Oskar Lautenzak üçün çoxlu pul, vaxt, əziyyət, güc sərf eləmişdi. İndi hamısını əldən verməliydiniz? Bəlkə, bir az da xərc çəksiniz?

Hansyörq də sözünə davam edib dedi ki, belə bir vəziyyətdə yalnız o kömək edə bilər. Oskarın işi elə onun işidir. Gərək məhkəmənin belə düşmənçilik şəraitində keçirilməsinə imkan verməsin. Öz əlaqələrini işə salıb, onu bir az da gecikdirsin.

Hansyörq getdikcə ona daha sırtıq nəzərlərlə, daha ehtiramla, daha acgözlüklə baxmağa başladı. Və bu da, deyəsən, Hildenin xoşuna gəldi. Moabit həbsxanasındakı söhbətlərini xatırladı. Dəmir barmaqlıq ortadan qalxan kimi Hildeqrad ondan gələn vəhşi qan, zalım vətənpərvərlik qoxusunu duydu, daha da həvəsləndi. Düzdür, Oskardakı qığılıcı Hansyörqdə yox idi, lakin bununla belə, qardaşların baxışında, başqasına yanaşma tərzində nəsə bir oxşarlıq vardı.

– Əzizim Hansyörq, heç bilmirəm, sizin kimi ağıllı, dünyagörmüş bir adam belə xırda işdən ötrü nə üçün yuxusuz gecələr keçirir. Axı niyə həmin dəqiqə də öz Hildeqradınızın yanına gəlmədiniz? – Tretnov dəftərçəsini çıxarıb ora nəsə qeyd elədi və qətiyyətlə dedi. – Məhkəmə məsələsini yoluna qoyaram. Arxayın olun, əzizim. Gedib rahat yata bilərsiniz.

Hildeqrad Tretnov səhv eləməmişdi. Məhkəmə təxirə salındı. Özü də elə uzun müddətə ki, Hansyörqün yatanda

yuxusuna da girməzdi. Əgər partiya bu vaxtacan hakimiyyəti ələ ala bilməsə, deməli, heç vaxt ala bilməyəcək.

Elə həmin dəqiqə də Aorenalleyeyə getdi, bütün işləri düzüb-qoşmuş mehriban, sarışın Normesinə¹ sidq-ürəkdən təşəkkür etdi. Onu daha təkidlə süzməyə başladı və Hildeqrad da qardaşlar arasında daha çox oxşarlıq tapdı. Özü burada olmayan o əziz, dünyagörməmiş peyğəmbərə göstərdikləri qayğı Hansyörqlə xanım Tretnovu daha da yaxınlaşdırdı.

Səfeh Oskarın bircə anda uçurduğu körpünü Hansyörq təzədən tikmək istəyirdi. O, heç vaxt bu məşhur, nəcib qadınla təzədən bərpa olunmuş əlaqələri pozulmağa qoymayacaq...

630

Partiyanın kələfi yaman dolaşmışdı, açılmaq bilmirdi. Ancaq bu, Füreri ruhdan salmırdı. Gedəcəyi yol aydın xətlərlə çəkilmişdi: yarısı sola, yarısı da sağa dönürdü. Ən etibarlı adamlarına yazı stolunun siyirtməsinə göstərirdi. Onun içində yalnız bircə hazır tapança vardı. «Polad qətiyyətlə qələbəyə, ölümə can atmaq hətta ən ağır dəqiqələrdə belə Almaniyanın gələcəyinə olan inamı sarsılmağa qoymaz!» – deyirdi.

Həmin dövrdə partiyanın əleyhinə çıxan kübarların da arasına ikitirəlik düşmüşdü. Hərbçilər, iri mülkədarlar, bank sahibləri, iri sənayeçilər yola getmir, bir-birinə qara yaxırdılar. Zərbə alan dəstə o dəqiqə nasistləri xatırlayırdı. Rəqiblərindən üstün olmağa can atan başqa bir dəstə də azacıq bundan əvvəl nümayişkaranə surətdə qovduqları quldurlarla təzədən əlaqə yaratmaq haqqında düşündülər.

Həm kansler, həm də müdafiə naziri vəzifəsini icra edən şəxs nasizm adlanan bu pozğunçuluğun kökünü biryolluq kəsmək istəyirdi. Bu, qoca Hindenburqun ürəyindəndi və heç vaxt da ona mane olmazdı. Çünki feldmarşal Prussiya hərbi ənənəsini, şərəfini, sədaqətini, qüdrətini hələ də uca tuturdu. Digər tərəfdən də mülkədar dostları xalqın minnətdarlıq əlaməti kimi Noydek malikanəsini ona bağışlayandan sonra qoca öz qəlbində kənd təsərrüfatı üçün də yer ayırmışdı. Ancaq müdafiə naziri də o tərs

¹ Alman mifologiyasında tale ilahəsi

mülkədarları itətdə saxlamaq üçün onları hədələyirdi ki, guya, təsərrüfatla yaxşı məşğul olurlar, dövlətin köməyindən, büdcəsindən sui-istifadə edirlər.

Beləliklə də, nazir öz qazanının qapağını azacıq aralayan kimi, mülkədarların mənafeyinə toxunan həmin xoşagəlməz qoxu ətrafa yayıldı. Ancaq nazirin ağılına gəlməmişdi ki, bu qoxu Hindenburgun Noydek adlı malikanəsinə də çata bilər...

Buna görə də qoca feldmarşalın qarşısına təzə bir ziddiyyət çıxdı. Kimə bel bağlasın: müdafiə edənlərə, ya çörək verənlərə? Alman qılıncını üstün tutsun, yoxsa alman çörəyini?

Ağıllı dostları ona güzəştə getməyi təklif etdilər. O quldur – «Bohemiyalı yefreytor» söz vermişdi ki, kansler vəzifəsinə təyin olunsa, içindən pis qoxu gələn həmin qazanın ağızını elə bərk bağlayacaq ki, ən həssas burun da o qoxunu duya bilməyəcək. Bundan əlavə, o, hakimiyyətdən sui-istifadə etməyin qarşısını alan bəzi məhdudiyətlərlə də razılaşırdı. Bu minvalla həm hərbi, həm də iqtisadi maraq qorunar və qoca marşalın da bəzi intizamsız hərbcilər tərəfindən ləkələnə biləcək şərəfi təmiz qalardı.

Səksən beş yaşlı marşal bu ziddiyyətlərin mahiyyətini bütün varlığı ilə başa düşmürdü. Ancaq ona izah elədilər. Həmin ziddiyyətləri araşdırandan sonra prezident belə bir nəticəyə gəldi ki, indi münasibətlər dəyişib və heç bir vicdan əzabı çəkmədən hakimiyyəti cənab Hitlerə etibar etmək olar. Ancaq bu şərtlə ki, həmin hakimiyyətə ölçülüb-biçilmiş məhdudiyətlər qoyulsun və «Bohemiyalı yefreytor» da onları pozmamayağa şəxsən söz versin.

Elə bu əsasda da razılığa gəldilər və Furer özünü təzədən qoca feldmarşalın yanına verdi...

Məkrli qoca xəncərini onun kürəyinə sapladığı vaxtdan heç yarım il də keçməyib. Ancaq Hitler bu dəfə hazır gəlib. Bu dəfə hər şeyi bütün xırdalığına qədər ölçüb-biçib. Bu dəfə əynindəki qara sürtük də yerinə düşüb.

– Cənab Hitler, eşitmişəm, mütləq hakimiyyətdən imtina etməyi qərara alıbsınız, – marşal sözə başlayır, – mənim nümayəndələrimin təklif etdiyi bəzi məhdudiyətlərlə də razılaşıbsınız. Doğrudan belədir? Mənə şəxsən söz verirsinizmi?

– Əlbəttə! Qoy Allah özü şahid olsun. Söz verirəm, cənab prezident. Əgər «bəli» deyirəmsə, deməli, qurtardı! Sözüümüz sözdür!

Prezident düyün-düyün olmuş qocaman palıda bənzəyir.

– Allah əmanətində! – əzəmətli qoca kövrək bir səsle dillənir və təntənə ilə sürtüklu adamın gözlərinin içinə baxır. Həmin adam da sağ əlində tutduğu əlcəkləri təntənə ilə sol əlinə keçirir, sağla qocanın əlini sıxır, ciddi, məxməri bir səsle deyir.

– And içirəm!

Elə həmin günün axşamı partiyanın ordusu sayılan hücum dəstələri Reyxstaqın binası önündən təntənə ilə keçir. Bir pəncərənin qarşısında Hindenburg, o birindəsə Hitler dayanır. Feldmarşal qocalara məxsus bir səadətlə çəliyini marş musiqisinin ahənginə uyğun qeyri-ixtiyari döşəməyə vurur. Hitlersə belə bir zirvəyə çatdığı anda həyəcanlanır, titrəyir, özünü güclə sakitləşdirməyə çalışır, tez-tez pəncərədən çəkilib, təzədən qayıdır. Ancaq içi sevincdən alışıb-yanır: xırç! Ziqfridin¹ qılıncı bax beləcə doğrayıb-tökür!

Deməli, məhkəmənin nəticəsi indidən həll olundu. Məgər Oskar bunu əvvəlcədən deməmişdi? Rəqiblərin ona hazırladığı pislilik dönüb yaxşılıq oldu. Onun bəxti, onun istedadı kübarların məkrinə üstün gəldi.

Məhkəməyə bircə həftə ancaq qalmış olar. Bu sevinc dolu günlərdə Oskar bir xoşagəlməz iş də görməlidir. İndiyəcən qaçdığı söhbətə girişməli, Aloysla danışmalıdır. Rəqibləri tələb edirlər ki, o da məhkəmədə şahid kimi danışsın. Aloys da elə adamdır ki, əvvəlcədən yaxşı-yaxşı hazırlamasan, orada ağılına gələni sayıqlayacaq. Vəkillərin də onu hazırlamasının mənası yoxdur, çünki inadından dönən deyil. Gərək Oskar özü bu işlə məşğul olsun.

Aloys Münhendə keçirdiyi yay günlərində yaxşı din-cəlmişdi. Doğma torpaqla görüş ona yeni qivvət vermiş, dost məhəbbəti ilə vətən məhəbbətini birləşdirməyin yolunu tapmışdı. Pula qızırğalanmır, vaxt tapan kimi, bircə gecəliyə də olsa, Münhenə uçurdu. Aloysu orada Qabelsberqerstrassedəki mənzili, qulluqçu Kati, köhnəlmiş gecə

¹ Ziqfrid – qədim alman qəhrəmanlıq dastanı «Nibelunqlar nəğməsi»nin baş qəhrəmanı

köynəyi, yırtılmış başmaqqlar gözləyirdi. Əlbəttə, belə atüstü gəlib-qayıtmaq əsl şahənə dinclik, əsl Bavariyalı istirahəti deyildi. Ancaq bu dünyada mütləq sevinc yoxdur və tale Aloys Prannerə də istisnalıq bəxş etməyib.

Ümumiyyətlə, Aloys əvvəlkilərə nisbətən xeyli yumşalmışdı. Dostların arasında hələ də davam eləyən o kobud, səmimi mübahisələr də artıq öz kəsərini itirmişdi. Ancaq buna baxmayaraq, Aloysla məhkəmə barəsində danışmaq Oskar üçün yenə də çətindi.

Doğrudan da, Aloys ondan nə tələb olunduğunu başa düşmürdü:

– Nə üçün həqiqəti danmalıyam? Axı biz ikimiz də sehrbazıq. Bəyəm bu rüsvayçılıqdır?

Uzun çək-çevirdən sonra Oskar açıqca deyəndə ki o, bəzi tamaşalarda hiylədən istifadə olunduğunu heç vaxt boynuna almasın, Aloys lap özündən çıxdı:

– Elə də şey olar? Axı mən danışmamışdan qabaq and içirəm! Yoxsa, andımı pozum?! Səndən ötrü bu qoca vaxtımda türməyə düşüm?!

Və Oskarın mənalı-mənalı susduğunu görəndə indiyəcən ürəyinə yığılıb qalmış qəzəbin, kin-küdurətin ağzı birdən-birə açıldı:

– Gör nə günlərə qaldım! – boğuc səsle çıxırdı. – Adamı nə qədər alçaltmaq olar?! Mən sənin üçün əsgir deyiləm ki, ayağını silib atasan! Əclaf! Heyvan!

Oskar da partlamaq istədi. İstədi Aloysa başa salsın ki, «yalandan and iç» sözlərini eşidən kimi şalvarı dolduran adam – bədbəxt meşşandır! Ancaq Aloys da məkrli idi. Məhkəmədə ikibaşlı danışib, ondan qisas alardı. Bunu yaxşı bilən Oskar özünü saxladı, yalnız ciddi xəbərdarlıqla kifayətləndi:

– İnanıram ki, yaxşı-yaxşı fikirləşəcəksən və o böyük həqiqəti formal həqiqətdən üstün tutacaqsan.

Aloys acıqlı-acıqlı dostuna baxıb:

– Sənin o böyük həqiqətinə bir qoz! – mızıldandı.

Həmin günlərdə Kete özünün Kaytştrassedəki balaca mənzilində tez-tez tək qalırdı.

Oskarla Paulun məhkəmədə üzləşəcəyini eşidəndə çox qorxdı. Bu məhkəmə qız üçün yalnız və yalnız şəxsi mübarizəydi, ona çox yaxın olan iki adamın döyüşü idi.

Keteyə görə, həmin məhkəmədə hansının qalib gələcəyi deyil, hər ikisinin kimliyi aşkar olunacaqdı. Onu da bilirdi ki, biri digərinə çox ağır, bəlkə də, öldürücü zərbə vuraçaq. Çünki bir-birinə tən gəlirdilər. Əgər Paulun çox iti, parlaq zəkası vardisa və mühakimə qabiliyyəti rəqibindən qat-qat üstün idisə, Oskarda da küt, vəhşi, nəhayətsiz bir güc vardı, hamını ələ almağı bacarırdı.

Hər halda, Kete həmin tilsimə müqavimət göstərə bilmirdi. Oskarın səsi qəlblərə işləyib, onu riqqətə gətirən bir musiqi kimi adamın aqlını başından alırdı. Qara, çatma qaşları altından boylanan mavi qaynar gözlərini qıza zilləyəndə, iri, dümağ əllərinin təmasını duyanda, onun dizləri titrəyirdi. Bütün varlığı ilə Oskara tərəf can atır, ona qarışıb əriyirdi.

634

Son günlər Oskar yanında olmasa da, onun haqqında düşünmək bəs eləyirdi: bütün varlığı titrəməyə başlayırdı. Deyəsən, hamiləydi. Yaxınlarda dəqiq biləcək...

Oskara öz ümidlərindən, qorxularından, şübhələrindən danışmağa can atırdı. Bilirdi ki, Oskar onunla evlənmək istəyəcək. Kete ağzını açmağa bənddir, o dəqiqə təklif edəcək. Ancaq beyninin harasındasa ilişib qalmış bir parça ağıl «yox» deyirdi. Ona daha da bağlanmaq istəmir. Bundan yaman qorxur – axı onunla bir yerdə yaşaya bilməz. Ancaq itirmək də istəmir. Bəlkə də, zəhərdir, lakin onsuz yaşamağı da təsəvvürünə gətirə bilmir.

Bu şübhələr, tərəddüdlər içində çırpınarkən doğma şəhəri Liqnitsdən xəbər gəlmişdi ki, atasının ürəyi yenə tutub. Elə qorxulu deyil, amma gəlib görsə, yaxşıdır.

İndi neyləyəcəyini bilmir. Gərək o səfəh mübahisəni unudub, Paulun yanına gedəydi, onunla açıq danışaydı, dərini deyəydi. Ancaq indi o lənətə gəlmiş məhkəmədən qabaq heç getmək olmaz. Məhz indi Paulla barışa bilməz. Oskar haqlı olaraq onu satqın adlandırır.

Elə teleqramı oxuya-oxuya da Liqnitsə getməyi qərara aldı. Lap yaxşı oldu, məhkəmə vaxtı Oskarla qarşılaşmaz, onun lovğa, sevinc dolu sir-sifətini görməz və hiss etməz ki, döyülən adam qardaşıdır. Bir halda ki onu narahat edən məsələlər barədə Paulla danışa bilmir, deməli, Oskar da onun çıxaracağı qərara təsir etməməliydi. Berlindən uzaqlarda, uşaqlığını keçirdiyi o balaca şəhərdə özü ilə tək

qalib, həmin şübhə və tərəddüdlərdən çıxış yolu tapacaq. Mütləq Liqnitse gedəcək. Özü də elə bu dəqiqə...

Oskara zəng vurdu. Qərarını ona bildirdi.

Oskar indiyəcən Kete ilə məhkəmə barədə danışmaqdan yayınmışdı. Paula qalib gələcəyinə inanırdı. Ancaq inanmırdı ki, Paulla mübarizəsi Kete ilə öz arasında yaranmış soyuqluğu bir az da dərinləşdirməsin. Əslində, qızın getməsi onun xeyrinəydi. Kete iki-üç həftə atasının yanında qalmaq fikrindəydi. Deməli, onun qələbəsinin şahidi olmayacaq. Öz növbəsində, Oskarın da canı məhkəmə zamanı qızın sınaıçı, inamsız baxışlarından qurtaracaq.

Ancaq bir məsələ hələ də açıq qalırdı. Bəs Oskar təzə yurda köçməmişdən əvvəl evlənməyi təklif edəcəyini qərara almamışdı?! Lap yaxınlarda, daha doğrusu, qız hələ Liqnitسدə olanda Zofienburqun tikintisi başa çatacaq. Bəlkə, qız getməmişdən qabaq desin? Yoxsa qayıtmağını, məhkəmədə qazanacağı qələbəni, Klinqzorun sehrlı qəsrinin hazır olacağı günü gözləsin?

Ancaq hər halda, getməmişdən qabaq onunla mütləq görüşməlidir. Üzündəki ifadədən, münasibətindən biləcək ki, evlənməyi təklif etmək olar, ya yox...

Təkidlə dedi ki, çıxıb getdiyi üçün, heç olmasa, bu axşamı onunla keçirməlidir. Qayıdanda onu Landqrafenstrassedə tapa bilməyəcək, çünki artıq Zofienburqda olacaq. Vida gününü – təzə həyatın başlanğıcını qeyd etməlidirlər. Kete tərəddüd elədi, Oskar əl çəkmədi, qız axırda razılıq verdi.

Oskar çox nigarandı. Bu axşam Ketenı yoxlayacaq, onu məhəbbət sınağına çəkəcək. Qəsrin sahibəsi kimi Zofienburqa yalnız o qadın gedə bilərdi ki, sidq-ürəkdən Oskara inansın, bütün varlığı ilə onunku olsun. Deməli, ya Oskarı, ya qardaşını; ya indiyəcən yaşadığı həyatı, ya Oskarın bəxş edəcəyi təzə ömrü seçməli idi. Onunla məhkəmə barədə də danışacaq. Əgər desə ki «Oskar, qardaşım sənə qarşı haqsızlıq eləyib», deməli, sınaqdan çıxdı və Oskar da evlənməyi təklif edəcək. Əgər desə ki «mən bilmirəm» – onda susacaq.

Bələliklə də, bu axşam ilk dəfə Kete ilə həmin mübahisə barədə danışdı. Həqiqətin nə üçün öz tərəfində olduğunu qıza başa salmağa çalışdı...

– Sözüün hərfi mənasında, – dedi, – qardaşının bir fırladaqçı kimi məni söyməyə haqqı var. Hər bir cadugərdə, hər bir peyğəmbərdə, dünyanın hər bir yeni yaradıcısında, az da olsa, hoqqabazlıq var. Əgər Adolf Hitler bir az aktyor, bir az da hoqqabaz deyil, təkcə Führer olsaydı, belə yüksəklərə qalxa bilməzdi.

Və bir zamanlar Hansyörqün ona oxuduğu «Fırıladaqçının ariyasını» Kete üçün təkrar etdi. Ariya onun ifasında çox gözəl, atəşli çıxdı. Mələhətli səsi inandığını da, inandırmağa çalışdığını da istəyincə verə bildi. Uzun bir nitq söylədi. Elə bir nitq ki, Ketenin sinəsini yarıb, qəlbine işlədi.

Birinci dəfə burada oturub, Oskarın dediklərini yazarkən keçirdiyi hisslər onu təzədən bürüdü. Acgözlüklə Oskarın səsindəki musiqiyə qulaq asmağa və onun dediyi şirin sözlərin qoynunda səadətlə süzməyə başladı. Ancaq qıza birdən elə gəldi ki, qardaşının arıq, ağıllı sifəti onun çiynləri üzərindən boylanır. Paulun səbirsiz, uca səsi Oskarın dediyi gözəl sözlərə qarışır: «Hamısı mənasızdır!» Ağılı başına gəldi, Oskarın səsindəki musiqinin seyrindən çıxdı.

– Bağışla, – dedi, – Paulun sənə irad tutduğu da elə bu deyil? Əgər budursa, onu nə üçün məhkəməyə veribsən?

Qızın sözləri Oskara güllə kimi dəydi. Elə bilmişdi ki, Keteni çoxdan öz tərəfinə çəkib...

– Məsələ burasındadır ki, onun dediyi kimi deyil! – Sanki, ağır yara almış Oskar əsəbiləşdi. – Musiqini ahəng yaradır. Sənin qardaşınsa öz fitnəkar yozumu ilə hər şeyi tərsinə çevirir.

Kete isə mətləbə dəxli olmayan sözlər dedi:

– Ancaq mən səni sevirəm, Oskar!

Onun səsində kədər, nəvaziş vardı.

Oskar bu sözlərdəki səmimiyyəti duydu və ürəyi səadətlə döyündü. Amma o dəqiqə də qanı qaraldı. İnanmadığını bir adamı sevmək olarmı? Məgər sevmək bütün çatışmazlıqlarını bilə-bilə kiməsə inanmaq deyilmə? Oskarın qəlbini kədər sardı. Eh, onu sevən adamların yanında bəxti gətirmir. Həmin adamlar ondakı çatışmazlıqları daha aydın görür və heç birini də bağışlamırlar. Anna Tirşenroyt. Kete... Bunlardan yaxın dostu, bunlardan da qorxulu düşməni yoxdur.

«Ancaq mən səni sevirəm!» – bu, əsl həqiqətdir. Bu, Ketenin daxili inamıdır. Bəlkə də, ona inanmaq istəyir. Hər şey Oskardan asılıdır. Qıza kömək etməlidir. Onu ovsunlaya bilər, bu inamı qıza təlqin etməyi bacarar. Axı bir hipnozçu kimi əvəzi yoxdur – bu qabiliyyətinə söz ola bilməz! Keteni məcbur etməlidir ki, şəxslərin qəlbinə səpdiyi şübhə toxumlarını məhv etsin, qızın inamını zülmətin qoy-nundan işıqlı dünyaya çıxarsın. Bunu bacarar!

Oskar qızı hazırlayır, yumşaldır. Əvvəlcə sadə fikirləri təlqin edəcək ki, mürəkkəblərə yol açılsın. Ehtiyatla onun əlindən tutur.

– Deməli, bu, bizim Landqrafenştrassedə keçirdiyimiz son axşamdır, – deyir. Ürəyində qıza əmr edir ki, bu böyük zaldan çıxsın, bu dəbdəbəli kitabxanadan balaca hücrəyə keçsin. Razılıq hissi ilə görür ki, qız fikrə gedir, əzab çəkir, nəyisə özündə axtarır.

– Maskaya baxmaq olar? – Kete soruşur. – Buradakını demirəm. Özün üçün saxladığını...

İlk cəhd baş tutur: qız onun dediklərini eləyir. Öz daxilindən gələn istəyi, Oskarın arzusunu yerinə yetirmək üçün tapdığı bəhanəyə ürəyində gülür.

Hücrəyə keçirlər. Ürəyində qıza oturmağı əmr edir. Elə həmin anda da Kete Deqqenburqdan qalmış köhnə yazı stolunun qarşısında oturur. Yenə də fikirlidir, üzündə nigarançılıq var və Oskarın öz ürəyində verdiyi əmrə tabe olur, o gözəl, uzun, arıq əlləri işım-ışım ışıldayan əlvan daş-qaşın arasında gəzişir...

İndi hazırdır. İndi daha vacib şeyləri təlqin etməyə bilər...

Danışır. Oradan-buradan danışır. Hansı qatarla gedəcək, mehmanxanaya düşəcək, yoxsa atasının yanında qalacaq... Qız da eşidir, cavab verir. Ancaq üzündəki nigarançılıq çəkilməyib, sanki, nəşə axtarır. Həmin anda Oskar yenə də mətləbə dəxli olmayan şeylər çərənləyir və bununla bərabər də bütün daxili gücünü toplayır, xahiş edir, yalvarır, əmr edir: «O inamsızlığı kökündən qopar, at! O səfeh şübhələri tulla getsin! Mənə inan! İnan mənə! Məndə o güc var! İnan ki, var!»

Qız daş-qaşı bir-bir əlinə götürüb elə yoxlayır ki, sanki, nəşə bir məqsədi var. Sifəti getdikcə gərginləşir, tamamilə öz daxili aləminə qapılır. Oskar görür ki, qız tabe olmaq

istəyir, bütün varlığı ilə buna can atır. Ürəyində daha təkidlə, daha coşqunluqla əmr edir: «Mənə inan! Mənə inan!» Qızın sifəti, sanki, donur, cizgiləri daha da kəskinləşir, iztirab içində qovrulur. Nəsə ona müqavimət göstərir. Hə, intellektualizm adlanan iblisdir, qızı inanmağa qoymur. Oskar onu qovmalıdır. Qovacaq da. «Mənə inan! Mənə inan!» – deyər ürəyində yalvarır, əmr edir.

Qız bütün gücünü toplayaraq son dəfə cəhd edir. Əlləri hələ də daş-qaşın arasında gəzişir; birini götürür... Barmaqları onu saxlamağa çalışır, ancaq bacarmır. «Saxlamalıyam! Axı saxlamaq istəyirəm! Axı deməliyəm. Bəs nə üçün demirəm?» – Qız götür-qoy edir. Aha, tapdı! Həmin sözü tapdı. Qız onu görür... Və dodaqları aralanır...

Oskar səadətlə gözləyir. İri, dümağ əlləri qeyri-ixtiyari tərpənir, sanki, qıza kömək eləmək, həmin sözü çəkib çıxarmaq istəyir. Sevinc dolu bir intizar içində qıvrılır...

638

Lakin dodaqları aralansa da, həmin söz çıxmır.

Bircə anlığa göründü və itdi. Elə dərinliklərə getdi ki, heç kəs onu tapıb çıxara bilməz. Qızın gözləri önündə ayrı bir surət canlandı. Bu təzə, aydın surət həmin sözün üstünə çəkildi. Qız onu çağırmamışdı. Onu heç kəs çağırmamışdı. Ancaq gəldi, özünü göstərdi, Ketenin qəlbinə hakim kəsildi. Qardaşı Paulun surətidir, mehmanxananın qapısında dayanıb... Qapı fırlanır... O da qapı ilə bərabər... Çıxmağa yol tapmır...

Qəflətən ayılır. Əlvən daş-qaşın arasında mənasız yerə gəzişən əllərini görür, özündən soruşur: «Neyləyirəm?» Və əllər o dəqiqə geri çəkilir.

Əlini alnına aparır, boğazını arıtlayır.

– Gecdir... – titrək səslə dillənir, – gedim... Səhər təzədən durmalıyam. Yaxşı ki, bu axşamı səninlə keçirdim.

Oskar onu saxlamır. Bilir ki, uduzub.

Əliyə göstəriş verir ki, maşını qapıya yaxın çəksin. Keteni nəzakətlə astanaya qədər ötürür. Bir az da dayanırlar və maşın gəlir. Oskar qapıda durub, gözdən itincəyə qədər maşının arxasınca baxır.

«Heyif o qıza!» – bu sözləri acı-acı, özü də ucadan deyir. – «Heyif o qıza!» Geri dönür. «Lap səfehdir, səfeh!» – öz-özünə söylənir. Soyuducudan bir şüşə pivə çıxarır, süzür. «Səfehliyə bax!» – deyər yenə söylənir.

Dəbdəbəli kitabxanasında təkcə oturur. O məğrur yazı stolunun üstündə də adicə pivə şüşəsi və adicə stəkan...

Kete onu sevir – buna söz ola bilməz. Hətta sevən qadın da ondan uzaq gəzir. Hətta ona da gücü çatmır. İnsanları tora salmaqda nə qədər mahir olsa da, qızın qəlbindəki şübhə toxumlarının kökünü kəsə bilmir. Gücü tükənib. Bütün gücünü fokuslara sərf eləyib qurtarıb.

Bir şüşə də pivə gətirir. Kitabxanada oturur. Oturur və içir. İçir və fikirləşir. Fikirləşir və söylənir. Eh, məktəbli uşaq da adamı hipnoz eləyə bilər. Kete ilə bayaq keçirdiyi təcrübə əvvəllər onun əlində su içmək kimi şeydi. Deməli, onlar haqlı imiş. Tirşenroyt da, o məkrli cırtıdan Ravliçek də... İstedadı tükənib, onu yerli-yersiz səpələyib...

Yenə soyuducunu açır, ancaq pivə tapmır. Qulluqçuları oyadır, görünməmiş bir dava salır. Əli soruşur ki, bəlkə, başqa şey içə. Konyak da var, viski də, şampan da. Son vaxtlar pivə istəyən olmur, hərdən cənab Kaqlistro içir, vəssalam. Ancaq Oskar onlara ağzına gələni deyir. O zibil şampan şərabı nəyinə lazımdır? Pivə istəyir, pivə! Pivə gəlməlidir, vəssalam! Evin ikinci qulluqçusu Rixard gecəyarısı pivə dalınca getməli olur.

Beş şüşə alıb gətirir. Oskar yenə öz dəbdəbəli kitabxanasında oturur. Nəhəng yazı stolunun üstündə də pivə şüşələri. Lampaların hamısını söndürür, yalnız birini saxlayır. Ala qaralıq otaqda təkcə oturur. Divardakı «Maska» qaralır, «Kimyəgərin laboratoriyası» qaralır, o isə oturub içir...

Şampan şərabı... Bəli, şampan şərabından nə qədər istəsə, içə bilər. Bəs ona verdiyi pullar? Bu zibil şampan şərabı üçün ruhunu satıb. Heç əməlli dadı da yoxdur! Pivə ondan yaxşıdır. Elə əvvəlcədən bilirdi ki, Tirşenroyt haqlıdır. Ancaq bununla belə, Hanslın dediklərinə uydu. Hansl onun başını piylədi. Hansl bu dünyanın xəzinəsini ona göstərdi. Bu da dünyanın xəzinəsi: pivə əvəzinə şampan şərabı. Gör öz ruhunu nəyin xatirinə korrladı...

Gəyirir. Bərk keflidir. Əşi, ruh da boş şeydir. Elə şampan da boş şeydir... Hamısı boş şeydir... Gərək Keteni getməyə qoymayaydı... Heç olmasa, onunla yataydı. Axı Liqnitsdə nə işi var?! Kete onunkudur...

Hamısının günahı Hansldadır. İt oğlu, əclaf Hanslda... Yox, Hanslda deyil... Əsas Ravliçekdir...

Səndirləyə-səndirləyə kitab rəfinə tərəf gedir. Çox çətinliklə də olsa, bozumtul rəngə çalan mavi cildli kitabı götürür: «Tomas Ravliçək. Parapsixologiyanın əsasları...»

Əlləri titrəyə-titrəyə, ancaq qətiyyətlə onun vərəqlərini bir-bir qoparıb, zibil qutusuna atır. «Sənin yerin buradır», – deyir və heç özü də bilmir ki, dedikləri Hansla aiddir, yoxsa Ravliçəkə. Sonra da həmin vərəqlərin üstünə pivə tökür. Hamısını pivə ilə çimizdirir. Gah barmağındakı üzüyə, gah da yaş kağızlara baxır, pivəni yenidən yavaş-yavaş onların üstünə çiləyir, ətli yanaqlarına səfeh, ləzzət dolu bir təbəssüm qonur.

– Boş şeydir, – deyir, – hamısı mənasızdır...

Yenə içir. Tənhalıqdan qulaqları uğuldayır.

640

Paul Kramer məhkəməyə gədirdi. Təzə, külrəngi kostyumunu geymişdi. Tramvaya mindi. Yaxşı yatıb dincəlmiş, gümrahlaşmışdı. Mübarizəyə hazırdı.

Yüz faiz əmindir ki, nasistlərin bu qələbəsindən sonra mütləq məğlub olacaq. Məhkəmədə heç kəs həqiqət axtarmayacaq, faktlar araşdırılmayacaq. Hamısı başdan-ayağa ucuz, maraqlı, faciəli, miskin, əcaib bir məzhəkə olacaq və hərə də öz rolunu oynayacaq. Hakimlər də, şahidlər də, ekspertlər də, vəkillər də, Lautenzak da. Ən pis rol da Paula düşəcək.

Ancaq qarşıdakı məğlubiyyət Paulu qorxutmurdu. Bilirdi ki, çoxlu pulu gedəcək, bir neçə il dilənçi kökündə yaşayacaq, bəlkə də, həbsxanaya düşəcək və nasistlərin ağılıq etdiyi bir dövrdə həbsxanada yatmaq o qədər də xoş olmayacaq. Buna baxmayaraq, məhkəməyə ürəyidolu gedirdi. Təbiət etibarilə coşqun deyildi, amma bununla belə, özünü mühüm bir vəzifəni yerinə yetirməyə gedən adam kimi hiss edirdi. Axı kimsə gələcək nəslə göstərməlidir ki, Hitler, Lautenzak Almaniyasında elliklə səfehliyin, qorxaqlığın hökm sürdüyü bir dövrdə də ayağa qalxıb: «Bunların hamısı yalandır, mənasızdır» deyən tapılıb.

Artıq Reyxin sərhədlərindən uzaqlarda da bilirdi ki, bəzi adamlar telepat Lautenzakın bu insafsız macərələrindən, şübhəli elmindən öz siyasi məqsədləri üçün istifadə edir və o da böyük bir həvəslə buna imkan yaradır. Bu

təlxək və onun «Alman mistikası»nın Adolf Hitler və onun «Minillik Reyx» ideyasının yaranması ilə bir dövrə düşməsi də təsadüfi deyildi. Buna görə də Paulun inanmağa haqqı vardı ki, Lautenzakla mübarizəsinin rəmzi mənasını ondan başqa da anlayın tapılacaq.

Məlum məsələdir ki, indiki vəziyyətdə bu mübarizədən qalib çıxmaq mümkün deyil. Yalnız həqiqətlə silahlanıb, şüursuz maddi varlığın üstünə təkbəşinə gedən adam, əslində, Don Kixotdur. Almanlarda belə bir atalar sözü var: «Bir çuval həqiqətin olunca, bircə torba gücün olsun». Çox gözəl deyiblər. Lakin buna baxmayaraq, Paul peşman deyildi və mütləq «qalib» Lautenzak haqqında düşünəndə sakit, bəxtiyar bir təbəssümlə gülümsəyirdi. Nəhəngə oxşayan yeldəyirmanı olmaqdan, Don Kixot olmaq daha yaxşıdır.

Ariq, çevik, ağıllı, həyat həvəsli, qəşəng, çılğın, qonur-gözlü Paul hakimlərin qarşısında dayananda zaldakıların çoxu cavan oğlana rəğbətlə baxdı və bu da onu çox sevindirirdi. Əlbəttə, müşahidəçi Paul yenə də mübariz Paulun yanında idi və bu rəğbətin özündə lap əvvəlcədən nəsə bir himayədarlığın olduğu onun gözündən qaçmadı. Çünki o, udulmuş bir iş uğrunda mübarizə aparırdı və hətta dostlarının rəğbəti də adamda bədbəxtlik, uğursuzluq hissi yaradan yüngül həqarətdən xali deyildi.

Başlanğıcdakı rəsmi hissə çox çəkdi. Paul macal tapıb öz rəqibinə diqqətlə baxa bildi. Onu bir dəfə səhnədə, bir dəfə də «Eden» restoranında görmüşdü. İndisə lap yaxından gördü, hətta qoxusunu da duydu. Hiss etdi ki, təpədən-dırnağa hoqqabaz cildinə girmiş bu kök adamdan heyvani bir ehtiras buğlanır. Onun bütün vücudu Paulu iyrəndirdi. Oskara ürəkdən nifrət etdi, Keteyə yazığı gəldi və belə təkəbbürlü xoruzla yaxınlıq eləyi üçün bacısının əvəzinə utandı.

Axır ki, rəsmi hissə qurtardı və mətləb üstünə gəldilər. Hakimler elə əvvəlcədən əsas məsələni – Lautenzakın camaatı aldatması və bunun üçün də icazə verilməyən hiylələrdən istifadə etməsi məsələsini ört-basdır etməyə başladılar. Əvəzində, bacarıqları qədər Oskara öz həqiqi sənəti ilə parlağa kömək etdilər və mübahisənin əsl mahiyyəti də kənarda qaldı. Özlərini elə göstərdilər ki,

guya, böyük bir cidd-cəhdlə həqiqəti üzə çıxarmaq istəyirlər. Ancaq əslində, ondan qaçırdılar. Paulu qəzəb dolu bir heyrət bürüdü: doğrudanmı, hakim libası geyinmiş, saçlarını bu şərəfli işdə ağartmış ləyaqətli alim adamlar belə səfeh məzhəkə çıxarırdılar? Məgər utanmırdılar? Bəs zala toplaşanlar nə üçün faktlarla maraqlanmırdılar? Məgər bu məhkəmə onlar üçün maraqlı, sensasiyalı bir teatr tamaşasından başqa heç nə deyildi? Mübariz Paul – təhqir olunmuş ədalət sahibi özündən çıxdı. Axı hamı görürdü ki, həqiqətin üstünə pərdə çəkilir, haqq-ədalət tapdanır. Heç biri də yerindən durub qışqırmırdı: «Axı bunlar hamısı həyasız, səfeh hoqqabazlıqdır!»

Ancaq müşahidəçi Paul bütün vaxtı mübariz Paulun çiyinləri üzərindən narazılıqla, kinayəli-kinayəli, müdrik nəzərlərlə boylanırdı. O, yəni müşahidəçi Paul çiyinlərini çəkərək faktlara biganə qalan, bu sirk tamaşasından həzz almaq istəyən adamları lap yaxşı başa düşürdü; hakimləri də anlayırdı; bir tikə çörəyin, ailəsinin, kəsmətinin xatirinə saxta rola girirdilər. O, yəni müşahidəçi Paul mübariz Paula söylənirdi ki, bu qədər görüb-götürəndən sonra dünyanın gərdişindən, insanın daxili mahiyyətindən yenə də narazı qalır.

Əslində, məhkəmənin belə məzhəkəyə çevrilməsi, özünün əsəbiləşməsi, hər şeyə tənqidi nəzərlə baxması müt-təhim Paul Kramerin əl-qolunu bağlayırdı.

İttihamçı Oskar Lautenzak isə bu tamaşadan yaxşıca istifadə edirdi. Bütün dünyanın diqqət mərkəzində olan bir səhnəyə çıxması onu daha da qanadlandırırı. Ağzından çıxan hər sözün, hər hərəkətin teleqrafla bütün dünyaya verildiyini bilən Oskar daha da coşurdu. Bu görünməmiş tamaşanın ona verdiyi bütün imkanlardan istifadə edirdi. Gah həyasız, gah inamlı, gah nəzakətli, gah ağıllı, gah kinayəli, gah müəmmalı, gah ecazkar, gah soyuqqanlı, gah yumşaq, gah sərt, gah da qətiyyətli olurdu.

Həyasızcasına boynuna aldı ki, bəzən tamaşaçıları «çevik hərəkətlərlə» əyləndirib. Qeyri-adi fokuslarla hamını çaşbaş qoymağa lap uşaqlıqdan adət eləyib. Sənətkarı səciyyəyləndirən əsas əlamətlərdən biri də odur ki, həqiqətdən təxəyyülə keçməyi, ciddiliyə, dərinliyə qeyri-adi naxışlar vurmağı xoşlayır. Hər ciddi eksperimentə Till Oylənşpi-

gelsayağı¹ bəzək-düzək vurduğunu heç vaxt gizlətməyib və öz tamaşası üçün seçdiyi «Xəyal və gerçəklik» adı da xoşniyyətli adamlara göstərir ki, Oskar heç vaxt quru elmi təcrübələrlə kifayətlənə bilməz. Xüsusi bir vurğu ilə qeyd etdi ki, ciddi məsələlərdə heç vaxt rola girməyib, yalan danışmayıb. Sehrbaz Lautenzak heç vaxt telepat Lautenzaka mane olmayıb, onun əvəzinə danışmayıb.

Paulun vəkili ondan telepatiyanın sərhədlərini dəqiqləşdirən əlyazmasının olub-olmadığını soruşanda Oskar bircə anlığa özünü itirdi. Məgər cənab Lautenzak bu əlyazmasında özünün indi əl atdığı bəzi eksperimentləri çox aydın şəkildə fırıldaq adlandırmamışdı? Oskar bu suala əvvəlcədən hazırlamışdı. Ancaq onu eşidən kimi canından ani bir gizilti keçdi. Qorxurdu ki, rəqibləri Anna Tırşenroytu ehtiyatda saxlayıblar və qarı bu dəqiqə əlində çəlik, üzündə də kədər ifadəsi səhnəyə qalxacaq. İndiyəcən bütün suallara tərəddüdsüz cavab verən Oskar bu dəfə bircə anlığa susdu. Ancaq tez də özünü ələ alıb, həyasızlıqla dedi ki, bəli, elə bir əlyazmasını xatırlayır. Lakin orada söhbət telepatiyadan gedir və telepatiya da mistik təsəvvürlərlə bağlı olan elmlərin, incəsənət növlərinin bir qoludur. Deməli, telepatiyanın nəyəsə gücünün çatmaması hələ o demək deyil ki, ruhun bizə məlum olmayan başqa sehrli qüvvələrinin də ona gücü çatmaz.

– Məndə illər uzununu elə bir güc yaranıb ki, – mənalı-mənalı sözüne yekun vurdu, – telepatiya ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və belə bir qüdrətə sahib olacağımı heç xəyalıma da gətirməzdim.

Və beləliklə də, onun özünün yazdıqlarına istinad edən rəqiblərini pedant adlandırdı.

Paul Kramerin vəkilləri dörd nəfər şahid tapmışdı. Hamısı da Oskara çoxlu pul verib məsləhət almış, ancaq onun peyğəmbərliyi heç birində düz çıxmamışdı. Həmin şahidlərin arxasından da intihar etmiş Tişlərin ittiham edən kölgəsi boylanırdı. Ancaq katibi Peterman onların imzalandıqları sənədləri məhkəməyə təqdim etdi. Məsləhətə gələnlərin hər birinə əvvəlcədən deyilmişdi ki, ustad saat mexanizmi kimi dəqiq işləmir və onun məsləhətlərinə əməl

¹ Till Oylenspiğel – alman xalq yaradıcılığında məzəli lətifələrin baş qəhrəmanı

edənin taleyinə də cavabdeh deyil. Oskar kinayəli-kinayəli, həyasızcasına dedi ki, görünür, qeybdən gələn səs bu dəfə hüquqi sənədlər kimi aydın və dəqiq olmayıb. Əgər cənablar onun mənasını başa düşməyiblərsə, deməli, öz günahlarıdır, Oskarın burada təqsiri yoxdur. Sonra da təbəssümlə əlavə etdi ki, qeybdən gələn səsə qulaq asmaq kimi təhlükəli oyuna qoşulan adamda gərək bir az da fərasət olsun.

Ancaq həmin dörd şahiddən biri – istefaya çıxmış baş maliyyə müşaviri cənab Edmund Vernike Oskarın bu cür ümumi sözlərinə aldanmadı. Həkimlərin məsləhət gördüyü təcili mədə təşrihi barədə Lautenzakdan necə məsləhət aldığına ətraflı danışdı. Oskar onda təşrih icazə verməmiş və demişdi ki, nəticəsi çox pis ola bilər.

644

– Özünün şüşə ehramına baxdı, – qoca hirsli-hirsli, inadla şahidlik elədi, – üç-dörd dəfə dedi: «Özünüzü bıçaqdan gözləyin!» Burada başa düşülməyən nə var, cənablar? Hansı bıçaqdan özümü gözləməliydim? Əlbəttə, çörək bıçağından deyil, cərrahların bıçağından qorunmalıydım.

Beləliklə də, qoca özünü bıçaqdan qorumuş, amma mədəsindəki ağrılar da gündən-günə kəskinləşmişdi. Həkimlər demişdilər ki, onsuz da, gecikib və indi də elətdirməsə, lap gec olacaq, heç üç ay da yaşamayacaq. Axırda da həkimlərin təkidinə qulaq asıb, cənab Lautenzakın dediyinin əksinə gedib. Təşrih də müvəffəqiyyətlə keçib.

– Gördüyünüz kimi, gəlib burada dayanmışam, – qoca ehtirasla izah etməyə başladı, – özüm də sapsağlamam, elə bil, yenicə anadan olmuşam, cənablar, necə deyərlər, kələ kimiyəm. İçdiyim anda sadıq qalaraq, qoca bir məmur kimi sizi inandırırım ki, bu kişi məni öz şüşə ehramı ilə, az qala, o dünyaya göndərmişdi. «Özünüzü bıçaqdan gözləyin!» Allaha şükür ki, gözləmədim. İndi siz deyin, cənablar, bir adam ki şüşə ehrama baxır, bir ucdan məsləhət verir və onların da heç biri düz çıxmır, məsləhət verdiyi adam, az qala, o dünyalıq olur – beləsinə nə ad vermək olar? Bizlərdə beləsinə «ara həkimi, şarlatan» deyirlər. Cənablar, inanın ki, polisin qoyduğu qanun – yəni bütün ara həkimlərinin qeydiyyatdan keçməsi – ictimai sağlamlığı qorumaq üçün bəs eləmir. Təşrihdən sonra yaxşılaşan kimi «Ara həkimləri ilə mübarizə aparın alman cəmiyyəti»nə üzv yazıldım və

sizdən də tələb edirəm: Əgər özünüzə yazığınız gəlirsə, siz də belə eləyin. Lautenzak kimi adamların kökünü kəsmək lazımdır. Belələrinə yeni Almaniyada yer olmamalıdır. Mən nə dediyimi yaxşı bilirəm, cənablar. Mən qoca məmuram, minlərlə vergi kağızı yoxlamışam, fırıldağın nə olduğundan xəbərim var və nəyə and içdiyimi də lap yaxşı bilirəm.

Oskar bu ittihamnamədəki gülünc yerləri nə qədər ön plana çəksə də, qocanın mübariz fanatikliyi təsirsiz qalmadı.

Qaqlistro adlanan Aloys Prannerin verdiyi ifadə də Oskarın xeyrinə olmadı. Şərtə görə, Aloys hər ikisinin, həqiqətən də, həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən sehrbazlıqla məşğul olduqlarını deyə bilərdi. Ancaq Oskar peyğəmbərlik edərkən və ölülərin ruhunu çağırarkən müxtəlif vasitələrlə ona kömək etdiyini boynuna almamalı idi. Əlbəttə, rəqiblər də elə bundan yapışdılar. Aloys əvvəlcədən şərtləşdiyi kimi, yalnız həqiqəti deyirdi. Ancaq rəqibləri mənalı-mənalı təkrar edəndə ki o and içib, tərləməyə, kəkələməyə başladı. Tez-tez çaşdı, hamısını qatıb-qarışdırdı və bu uzunsov daz kəlləli, əyri burunlu əcaib kişi zaldakılara o qədər də xoş təsir bağışlamadı.

Ancaq Oskar bu cür taktiki məğlubiyətlərdən yaxa qurtarmağın yolunu yaxşı bilirdi. Buna görə də məntiqi dəlillərə əl atmır, öz qabiliyyətinə arxalanaraq tamaşaçıların hissələrinə təsir göstərməyə çalışırdı. Canına-qanına biryolluq hopmuşdu ki, camaat qarşısında çıxış edərkən əsas məsələ görülən işin mahiyyəti deyil, onun hansı çalardada çatdırılmasıdır. Paul isə ondan fərqli olaraq, hakimlərin, tamaşaçıların belə mətləbsiz, gurultulu nitqlərə aldanıqlarını görəndə, var gücü ilə öz rəqibinin məntiqsizliyini sübut etməyə çalışırdı. Oskarı təkrar-təkrar mətləbdən danışmağa çağırırdı. Buna görə də hamıya çox tərs, inadkar adam təsiri bağışlayır, məhkəmə üzvlərini də, tamaşaçıları da əsəbiləşdirirdi.

Nəhayət, Oskar incə bir kinayə ilə sözünü tamama yetirdi:

– Zaldakıların çoxu mənim bu sadə sözlərimi başa düşür. Amma filoloq alim olan cənab doktor Kramer onları anlamır. – Sonra da hakimlərə tərəf döndü. – Əgər mən hər hansı bir elmi başa düşməyə çətinlik çəkirsəmsə, bunun səbəbi bizim hər ikimizin, yəni elmlə mənim müxtəlif

idrak sahəsinə malik olduğumuzdur. Məsələn, kimyaçı alim deyir ki, insan duz, əhəng, yumurta ağı və sair bu kimi maddələrdən yaranır. Ancaq Şekspirin fikrincə, biz elə gözəl maddədən yaranmışıq ki, heç yatanda yuxumuza da girməz. Sizcə, – mehribanlıqla Paula müraciət etdi, – buna görə Şekspirə fırıldaqçı demək olar? – Burada maraqlı heç nə yoxdur, – Paul etiraz etdi, – Bunun mətləbə nə dəxli?

Sədrin özü də incə bir məzəmmətlə qeyd etdi ki, bunun mətləbə dəxli yoxdur. Ancaq zaldakıların çoxuna Oskarın dəlili çox inandırıcı göründü.

Paul tərəfdən ekspert kimi çıxış edən professor Tomas Ravliçək işləri daha da korladı. Cırtanın zahiri görkəmi tamaşaçıların xoşuna gəlmədi. Onun quru, sırf elmi danışığı şən bir təbəssüm, Bohemiya ləhcəsi isə gülüş oyatdı. Oskar da o dəqiqə tamaşaçıların bu ovqatından istifadə elədi. Hətta iş o dərəcəyə çatdı ki, Ravliçekin dediklərini istehza ilə səriştəsiz adamların başa düşəcəyi bir alman dilinə tərcümə etməyə başladı. Təxminən, belə dedi: «Cənab ekspert demək istəyir ki...» Və professorun dediklərini sıgallaya-sıgallaya, sadələşdirə-sadələşdirə, incə bir kinayə qata-qata təzədən təkrar etdi. Oskarın bu «mehribançılığı» tamaşaçıları daha da şənləndirdi. Və sədr də dedi ki, belə getsə, hamı zalı tərk etməli olacaq.

646

Oskar lap son dəqiqəyəcən qorxurdu ki, rəqibləri indi-cə Anna Tirşenroytu çağırtdıracaqlar. Tirşenroyt danışanda heç kəs gülməzdi və özü də onun verdiyi ifadədən qaça bilməzdi. Lakin Anna Tirşenroytun gəlmədiyini görüb, dərindən nəfəs aldı.

Yox, rəqiblərin bunlardan başqa şahidi yoxdu. Ancaq Oskarın vardı. İnadla təkid etdi ki, hakimlər ona ittihamçı tərəfin şübhə ilə yanaşdığı istedadını əyani surətdə nümayiş etdirməyə icazə versin.

Rəqibin vəkili dedi ki, əgər ölümlərin ruhunu dirildəcəksə, peyğəmbərlik eləyəcəksə, gələcəkdən xəbər verəcəksə, Paul razıdır. Yox, əgər telepat seansları keçirəcəksə, etiraz edir. Çünki cənab doktor Kramer bunları deyil, birinciləri fırıldaq hesab edir.

Əlbəttə, Oskarın nə ölü ruhu diriltmək, nə də peyğəmbərlik etmək fikri vardı. Ancaq məhkəmənin tribunasından istifadə edərək öz telepatiya bacarığını bütün dünyaya

göstərmək imkanını da heç cür əldən vermək istəmirdi. Vəkili dedi ki, Oskarın fitri istedadı fəaliyyətə başlayanda nə edəcəyi öz iradəsindən asılı olmur. Ölülərin, ya dirilərin səsinə eşidəcəyini, keçmiş, gələcək zamanlar üçün peyğəmbərlik edəcəyini əvvəlcədən deyə bilməz. Ən istedadlı bəstəkar da müəyyən məkanda, müəyyən zamanda, müəyyən mətnə musiqi bəstələyəcəyini qabaqcadan bilə bilməz. Ancaq daxilindəki sehrli qüvvə baş qaldıran anda ustad dəfələrlə, təkrar-təkrar ölümlərin nə düşündüyünü duymuş və gələcək haqqında elə dəqiq fikirlər söyləmişdir ki, hamısı da heyrətamiz dərəcədə düz çıxmışdır. Buna görə də əsassız bəhanələrlə onun məhkəmə qarşısında öz istedadını nümayiş etdirmək imkanını əlindən almaq olmaz.

Vəkilin bu dəlillərindən sonra hakimlər Oskara öz məharətini göstərməyə icazə verdilər.

Oskar dərindən nəfəs aldı. İndi istədiyinə çatmış, gələcək üçün böyük bir imkan yaranmışdı. İndi ona yalnız zaldakılar deyil, bütün dünya tamaşa edirdi. Planet Oskar üçün səhnəyə çevrilmişdi. Gələcək müvəffəqiyyəti yalnız və yalnız öz bacarığından asılı idi. Bu fikir onu daha da qanadlandırdı, yeni bir qüvvət verdi. Ona elə gəldi ki, ətrafındakı insanların əti, qanı quruyur, bədənləri güzgüyə dönür və Oskar da onların fikirlərini, duyğularını aydınca oxuyur...

Təcrübəyə başladı. Əvvəlcə adi eksperimentlər keçirdi. Hakimlərdən, hətta rəqibinin vəkillərindən xahiş etdi ki, zaldan bir neçə adam seçsinlər, onlar da ağız bağlı zərflərdə suallar göndərsin və Oskar da zərfləri açmadan həmin suallara cavab versin. Onun bu cəsarəti, inamı zalı o dəqiqə ələ aldı. Oskar öz təcrübələrinə davam etdi. Hakimlərin, rəqib tərəfin vəkillərinin göstərdiyi bir neçə adamın fikrini oxudu. Sanki, yenə səhnədəydi: öz tərəfmüqabili ilə oynayır, onu duyur, istədiyinə təlqin edirdi. «Elədir? Elədir?» – soruşur və «yox» deyən də tapılmırdı.

Bütün bunlar günün günorta çağında Berlinin məhkəmə salonlarının birində baş verirdi. Minlərlə tamaşaçı da getdikcə artan rəğbətlə həmin adama baxırdı. Sanki, adicə bir işdi: kimsə məktubları oxuyurdu. Ancaq həmin məktublar yazılmamışdı, tərəfmüqabillərin beyinlərinə həkk olunmuşdu. Lakin bu kişi onları elə oxuyurdu ki, sanki, iri

hərflərlə yazılmışdı. Hakimlər də, tamaşaçılar da intizarla, gərgin bir təbəssümlə ona baxırdılar. Onun möcüzəli fenomenliyinə elə uymuşdular ki, bunların mətləbə dəxli olmadığını tamam unutmuşdular. Paulun vəkili bir neçə dəfə işə qarışmaq istədi, ancaq hər dəfə də səs salan adam kimi susduruldu. Oskar Lautenzak da elə hey «Düzdür? Düzdür?» – soruşur və həmişə də, həmişə də düz çıxırdı. Hər dəfə də sözü düz çıxanda sevinc dolu alqış sədaları eşidilirdi, sanki, teatr idi.

Pərt olmuş Hansyörq də böyük qardaşına baxırdı. Oskarın tamaşaçılara payladığı bu şərbəti özü hiyləyə şəkər qatıb düzəltmişdi. Oskara zəfər çaldıran inamı da o yaratmışdı. Ancaq qardaşının bu ustalığı çox diqqətlə hazırlanmış tamaşanı da vurub keçmişdi və heç aktyor oyununa da bənzəmirdi. Oskardan zala yayılan cərəyan tamamilə başqa mənbədən – «ulu babalardan, yeraltı çaylardan» gəlirdi. Hansyörq qardaşının hər cikinə-bikinə yaxşı bələddi. Onun zəif cəhətlərinə həmişə nifrət etmiş və bilmişdi ki, Oskar həddən artıq lovğadır, hər şeyi ehtirasına qurban verəndir, tənbəldir, gülüncdür. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, onun mənalı, müəmmalı sifətini görəndə, nifrəti həmişə olduğu kimi, yenə də məhəbbətə, heyranlığa çevrildi və başa düşdü ki, qardaşı lap uşaq vaxtlarından hamını – valideynlərini də, müəllimlərini də, qadınları da, Hansyörqü də ovsunlayıb. Və o da başqaları kimi özünü həmin sehrin ixtiyarına buraxdı, belə böyük – bəli, dahi adamın qardaşı olduğu üçün fəxr elədi.

Hətta Paul Kramerin özü də onun sehrindən çıxma bilirdi. Gərginlik içində ona baxırdı. Və bir də gördü ki, qeyri-ixtiyarı, özü də Lautenzakın dediklərinin düz çıxmasını arzulayır. Bəli, müşahidəçi Paul bilirdi ki, zalda oturanların gərginliyi, inamı yoluxucu xəstəlik kimi bir-birinə keçir. Onların hərəsi təcrübə aparən Oskarın bir hissəsinə çevrilmişdi və təcrübənin müvəffəqiyyəti hamının müvəffəqiyyəti hesab olunurdu. Hamı, hətta rəqiblərin özü də onun dediklərinin düz çıxmasını arzulayırdı. Hamı öz adi dünyasından qopmaq, qeyri-adiyə qovuşmaq sorağında idi, möcüzə istəyirdi və onu yaratmağa çalışırdı.

Oskar da səadətlə öz işini görürdü. İnamsız Berlinin inamsız sakinlərini təpədən-dırnağa sehləyirdi. Hamısı da

heyretlə, qorxa-qorxa ona baxır, daha çox, lap çox möcüzə istəyirdi.

Tamaşa qurtaranda hamı heyifsiləndi. Oskar məqsədinə çatmışdı. Müxbirlər bütün dünyaya yaydılar: «Alman məhkəməsi təsdiq edir ki, Oskar Lautenzakın bəsirəti fındıq deyil!»

Hökmdə deyilirdi ki, şikayətçi Oskar Lautenzak inandırıcı dəlillərlə sübut etdi ki, müttəhim Paul Kramerin şəkk elədiyi qüdrət onda var. Buna görə də Kramer ən yüksək cəzaya – on min mark cəriməyə və bir illik həbsə məhkum olunur.

Alqışlara bələnmiş, qorxu və heyret dolu baxışlara bürünmüş Oskar Lautenzak – yeni alman ruhunun nümayəndəsi, öz fotoaparatlarını çıqqıldadan müxbirlərin, kinoçəkənlərin arasında, məhkəmə binasından Berlinin içərilərinə doğru uzanan pilləkənlərdə şəstlə dayanmışdı...

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

Zofienburq

Məhkəmədən sonrakı günlərdə Oskarın sevincinin həddi-hüdudu yoxdu. Düşmənlərinin, yəni kübarların qətl fərmanı onun üçün xeyir-duaya çevrildi.

Məkrli İlze Kaderayt səbəbkarı olduğu məhkəmənin sonunu gözləmədi, Berlindən çıxıb getdi. İndi də haradasa, xaricdədir, onunla – dahiliyi əbədi sübut olunmuş Oskarla üzbəüz gəlməkdən çəkinirdi.

650

Oskar məhkəmənin nə üçün belə qərar çıxardığını dəqiq bilsə də, onu taleyin, ruhun hökmü hesab eləyirdi. İndi aydınca yazılıb möhürlənmişdi ki, onda qeyri-adi bir güc var. O, qüdrətini Keteyə sübut eləyə bilmədiyi gecəni də unutmuşdu. Ravliçekin o quru tənqidləri də Oskara gülünc görünürdü. Bohemiyalı çörək bıçağı korşalmışdı, qatlanmışdı. İlahi, yalnız Tirşenroytun əlinə girəvə düşmüşdü, o da istifadə eləmədi. Öz işidir, qoy eləməsin... Özünü bir də yoxladı: yox, qarının enli, kədərli sifəti ona daha təsir eləmir. Şəkk eləyənlərin bəhanələri qurtardı. Tale öz sözünü dedi, Oskarı seçdi...

Elə adamlar var ki, yalnız dahilik üçün yarandıqlarına görə bədbəxtliyə məhkum olunublar. Yox, Oskar belələrinə deyil. Tale ona öz daxili qüdrəti ilə zahiri pənaltısını birləşdirmək xoşbəxtliyi qismət edib və Oskar da bu səadətdən lazımınca zövq alacaq. Çox adam xoşbəxt olmağı bacarmır, müqəddəs sevincləri bir neçə saatdan, bir neçə dəqiqədən sonra uçub gedir. Ancaq Oskar öz səadətindən zövq almağı bacarır, onu günlərlə, həftələrlə saxlamağın yolunu lap yaxşı bilir.

İndi insanları uğurundan çox şöhrəti inandırır. Uğurları da şöhrətilə minqat artırır. Kütlə Füreri görəni kimi ruhlanırdı, çünki onun furerliyi öz şöhrəti, səadəti ilə əvvəlcədən təsdiq olunmuşdu. Oskar Lautenzak da görünən

kimi hamını qorxu bürüyürdü. Onun quruca adı nəsə bir qeyri-adilik, «mövhumat» xofu yaradırdı. Ən çox da qadınlardan ondan əl çəkirdi. Oskarın nəfəs aldığı havanı ləzzətlə ciyərlərinə çəkir, onun bircə baxışını özləri üçün böyük səadət hesab ələyirdilər. Oskar peyğəmbərdi, yeni bir allahın, yeni bir dünyanın elçisiydi.

Öz müvəffəqiyyətindən bacardığı qədər həzz alırdı. Bu xoşbəxtlik təsadüfi deyildi, onu taleyin əlindən zorla qoparmışdı, özü qazanmışdı.

«Almaniyanın ulduzu»na xoşbəxtlik haqqında bir məqalə yazdı. Sübut etdi ki, xoşbəxtliyi səciyələndirən zahiri əlamətlər deyil. Onun özü daxili bir keyfiyyətdir. Nə vaxtsa kəşf etdiyən ulduz göydə olmayan vaxtlarda da onu müşahidə etmək üçün insanda böyük iradə lazımdır. Oskar çilğınlığın – ibtidai insanlar demişkən, allahları, onsuz da, ölümə məhkum olunmuş insanlardan qisas almağa çağıran *hybrisin*¹ tərəfdarıdır.

Almanla antik adamın fərqi də elə bundadır: alman çilğındır, taleyindən qorxmur və bircə Allah tanıyır – öz köksündə gəzdirdiyi Allah! Onun bircə inamı var – o da özünə, öz gücünə, öz ulduzuna bəslədiyi inamdır!

Oskar indi belə bir bayağı, sırtıq zəfər nəğməsi oxuyurdu. Özünü əsl qüdrət zirvəsində hiss edirdi. Bu tamamilə təzə Oskar Lautenzakdı. Təhqir olunduğu o axşam, hələ o köhnə ay göylərdə dolaşan zaman öz rüsvayçılığını, məğlubiyyətini yumaq istəyən köhnə Oskar büsbütün unudulmuşdu.

«Kolumbiya» adlanan binadakı kabinetində oturan Manfred Proell bufətdən adi xörəklər gətirtmiş və hamısını da yazı stolunun üstünə düzdürmüşdü. Göstəriş vermişdi ki, yarım saat ona mane olmasınlar. Məsələni təklikdə, arxayılıqda bir də götür-qoy etməli və qəti qərara gəlməli idi.

Məsələ belədir. Almaniyanın sabiq ağaları, Hindenburgun zirzibilləri, kübarlar hakimiyyəti partiyaya min cür ehtiyatla vermiş və əsas vəzifələri özlərində saxlamışdılar. Partiya başqa cür də gözləməirdi və ona görə də bu ağır zəncirlərdən azad olmaq üçün plan hazırlamışdı. Qərara alınmışdı ki, «sollar» tərəfindən saxta dövlət çevrilişi hazırlansın

¹ Törətdiyi cinayətlə fəxr etmək (*yun.*)

və guya, onları əzmək üçün də əlahiddə səlahiyyətlər tələb edilsin. Beləliklə də, hər şey sakitcə həll olunacaq, partiya ona maneçilik törədən qanunları biryolluq mütləq hakimiyətlə əvəz edəcək...

Fürer «bolşeviklərin dövlət çevrilişi»ni hazırlamağı Manfred Proellə tapşırırmışdı. Məlum məsələdir ki, sol qiyamçıları elə o dəqiqə – «işarə» verilən kimi əzmək lazımdır. Yeri gəlmişkən, həmin işarə çox inandırıcı olmalıdır.

Proell əlindəki ət tikəsini qeyri-ixtiyari ağızına aparır, ancaq nə yediyini heç özü də bilmir. Təklif olunmuş işarələrdən üçünü seçib. Birincisi, qırmızılar Hitlerə sui-qəsd hazırlaya bilər. İkincisi, partiyanın Münhendəki binasını partlada bilərlər. Üçüncüsü, həmin işarəni elə Berlinin özündə «tonqal»la da vermək olar: ictimai binalardan biri – ya birja, ya Reyxstaq, ya da Arsenal yandırılar...

652

Proell iki gündür ki, yalnız bu barədə fikirləşir. Ancaq ondan çıxmayan iş – qəti qərara gələ bilmir. Bu üç işarənin hansının seçiləcəyi bəxtlə olan şeydir: Hitlerə qarşı sui-qəsd hazırlamaq, partiyanın Münhendəki binasını yandırmaq, yoxsa həmin yanğını Berlində törətmək? Üçü də mənasız şeylərdir... Amma bəlkə də, ən ağlabatanlarıdır, çünki mənasız olduqlarına görə də həmiyə təsir edəcək.

Proell dibində xörək qalmış boşqabı kənara itələyir, çərəzi – üstü qaymaqlı, şokoladlı tortu yaxın çəkir, bir tikə kəsib ağızına aparır, üstündən qəhvə içir... «İndisə gəl bu səfeh «işarələri» bir anlığa unudaq, Manfred! Qoy gedib özləri üçün bir az gəzsinlər, sonra aydın başla, ləngimədən qərar çıxaranıq...» Stolun üstündə qalanmış jurnallardan birini götürür. «Almaniyanın ulduzu»dur. Mündəricatı oxuyur: Oskar Lautenzak, «Xoşbəxtliyin mahiyyəti». Çox gözəl, baxaq görək, xoşbəxtliyin mahiyyəti nə olan şeydir... «Xoşbəxtlik elə bir keyfiyyətdir ki... Mən elə bir *hybrisin* tərəfdarıyam ki, ibtidai insanların fikrincə...» Doğrudan da, beləsən! Bu da sənin xoşladığın ibtidai insanların fikridir ki, axmaq hər yerdə, hər zaman tapılar...

Bu Oskar Lautenzak çox çevik adamdır. Özü də heç nədir, bacarığı da... Ancaq yaxasından bir lövhə asıb: «Mən Delfidəki orakulam». Axırda da gəlib olub...

«Xoşbəxtliyin mahiyyəti»... Bu işarələrdən hansını seçəcəyi də bəxtlə olan şeydir. Xoşbəxtlik də keyfiyyətdir...

Yaxşı səslənir... Ancaq bir az diqqətlə baxanda görürsən ki, mənalı boşboğazlıqdır, heç nədir... Bəzi hallarda... bəzi hallarda... Məsələn, bu işarələrdən hansının uğurlu olacağını ağıl müəyyənləşdirə bilmir. Ayrı-ayrılıqda hər birinin xeyrinə nə qədər danışmaq olarsa, ziyanına da o qədər danışmaq olar. Doğrudan da, elədir: bəzi hallarda Manfred kimi adam da ağılın köməyiylə bir yana çıxa bilmir və onda da özünün saf uşaq qəlbinə üz tutur. Təəssüf ki, bu dəfə saf uşaq qəlbi, yəni instinkt də daş kimi susur.

«Xoşbəxtliyin mahiyyəti»... Bəs onlara çox baha başa gələn peyğəmbəri nə üçün saxlayırlar? Axı lal instinktləri danışdırmaq onun vəzifəsidir. Proell özü də bir neçə dəfə bunun şahidi olub. Dostları da bir neçə dəfə deyib: bu Lautenzak təcrübə zamanı onların ürəyindən elə şeyləri çəkib çıxarıb ki, hamısını özləri duyar, amma ifadə edə bilmirmişlər... Bəlkə, durub Lautenzakın yanına yollansın? Qoy bir dəfə də onu, yəni Proelli yoxlasın, onu yoldan çıxarsın. «Dur yola düzəl, Manfred, ulu babalarınla görüş get! Haydı, irəli!»

Xəbər göndərdi ki, bu axşam şam eləmək üçün Lautenzakgilə gedəcək.

Qərargah rəisi özünü nə qədər şən göstərsə də, həyəcanlı idi. Belə oyuna girmək ona xüsusi ləzzət verirdi. Qeyri-adi bir işi – bəlkə də, partiyanın taleyini bu küt, səfəh deqçenburqlunun ağzından çıxan sözə tapşırmaq, əslində, həyasızlıq, görünməmiş bir oyundu.

İlk dəfəydi ki, Oskar qərargah rəisi ilə ikilikdə söhbət edirdi. Proell özünü nə qədər şən göstərüb ağılına gələnə çərənləsə də, Oskar onun özündə olmadığını, həyəcan keçirdiyini, nədənsə nigaran qaldığını hiss edirdi. Adətən, məsləhət üçün yanına gələnələr bu vəziyyətə düşürdülər və onu da mətləbə dəxli olmayan söhbətlərlə gizlətməyə çalışırdılar. Oskarın özü də həyəcanlandı. Çoxdandı ki, məhz bu nəhəngə, bu təhlükəli, həyasız, adamoynadan Proellə kim olduğunu göstərməyin həsrindəydi!

– Əzizim, mənə elə gəlir ki, – Proell yeməkdən sonra sözə başladı, – «daxili səsizin» nə üçün gəldiyimi artıq sizə demiş olar. Partiya yenə də böyük bir oyuna girir. Çox böyük oyundur. Yaxşı, belə olan halda Manfred Proell

neyləyir? Durub hörmətli Kalkazın¹ yanına gəlir və necə deyərlər, öz taleyini ona tapşırır.

Qərargah rəisinin dəliqanlı şitliyi Oskarın aldada bilmədi. O, hazır gəlmişdi və Oskarın da istədiyi elə bu idi. Proell, sanki, xəstəydi, həkim yanına gəlmişdi. Ondan yol göstərən bir söz gözləyirdi.

– Etiraz etməsəniz, – Oskar nəzakətlə dilləndi, – sizinlə bir seans keçirərdim, partayqenosse.

– Artıq birini tapdınız. Elə bunu xahiş etmək istəyirdim. Ürəyimə işıq salıb, onu oxuyun. İntuisiyam istədiyim kimi işləmir. Deyəsən, haradasa qısaqapanma var. Çalışın, bəlkə, içimdə-çölümdə qaynaşanların nə olduğunu tapa bildiniz.

– Mənə elə gəlir ki, tapacağam, – Oskar sürməyi gözlərini Proellə dikdi. Qış olmasına baxmayaraq, yay qaralığını hələ də saxlayan sərt, dolu sifəti Manfredin çəhrayı rəngə çalan solğun bənizindən seçilirdi. – Ancaq sizi xəbərdar edirəm... – sözünə davam etdi, – öz daxili aləminə baş vurmaq bəzən təhlükəli olur.

– Hər halda, indikindən pis olmaz, – Proell cır səslə cavab verdi. – Hoqqabazlıq eləməyin, cənab peyğəmbər! Öz möhtərəm iblisliyinizi göstərin! Başlayın görək!

– Hazırım, cənab qərargah rəisi.

Proell özünü nə qədər etinasız göstərsə də, rişxənd eləsə də, Oskar onun əsəbi nigarançılığını duyur və duyduqca da sakitləşirdi.

– Xahiş edirəm, gərginləşməyin, özünüzü boş tutun, inadkarlıq eləməyin, müqavimət göstərməyin.

– Bu nə deməkdir? – Proell təəccübləndi. – Bəs sizin o sehrli kabinet harada qaldı? Büllur ehram da olmayacaq? Elə buradaca oxuyacaqsınız?

– Bu gün yaxşı formadayam, köməkçi lazım deyil, – Oskar diqqətlə onun üzünə baxdı.

– Heç olmasa, nəşə bir qeyri-adilik göstərin, – Proell əsəbi etinasızlıqla dilləndi, – yoxsa sizə inanmaq olar?

Oskar:

– Xahiş edirəm, əlinizi verin, – dedi.

– Elə vacibdirsə, buyurun, – deyə Proell düməğ, kopuş əlini onun iri, kobud əlinə tərəf uzatdı.

¹ Kalkaz – qədim yunan əfsanəsində peyğəmbər obrazı

Qərargah rəisi yenə nəşə çərənləyir, amma Oskar onu daha eşitmirdi. Bir azdan Proell də susdu. Oskar baxışlarını ondan çəkmirdi. Peyğəmbərin gözlərində, əlində nəşə vardı, Proellə təsir edirdi. Elə şeydi ki, adamı özünə çəkirdi, heç cür ondan qaçmaq olmurdu. Çəkirdi və sonra da buraxırdı. Adamı həm yatırır, həm də oyadırdı, ayıldırı. Həm şirindi, həm də acı... Adam həm ondan qaçır, həm də arzulayırdı ki, kaş bir az çox olsun... Lap çox...

Rəisin əlini boş tutmuşdu. Ancaq gözlərini ondan ayırmırdı. Baxışları Proelli öz caynağına almışdı, içərilərinə işləyirdi. Oskar gözləyirdi... Budur, yaxınlaşır... Bax, gəlib çatdı... Oskar o həzin xışiltını eşitdi, hər şeyi unuttu, sifəti ifadəsiz görkəm aldı, çənəsi sallandı. Proellin əlini buraxdı. Hiss etdi ki, öz məcrasından çıxır... «Görür»...

Gördüyü də ona həm əzab verir, həm sevindirir və Oskarla Proellin arasında nəşə qorxulu bir yaxınlıq yaradırdı...

Oskar Lautenzak alovu uşaqlıqdan sevirdi. Balaca vaxtı Deqqenburqda deyildiyi kimi, «odla oynayırdı». Məktəb yoldaşları ilə tez-tez «İmperator Neron, Romanın yandırılması»-ni oynayırdı. Bir dəfə də şəhərin kənarındakı evlərdən bəzilərinin üstünə dəyirmandan oğurladıqları qara rənglə «Roma» yazdılar, köhnə dəyirman od vurdular. Dəyirman tüstülənəndə Oskar skripkasını götürüb pilləkənə çıxdı, oxumağa başladı: «Ürəyim bənzəyir arı pətəyinə...» Onda, az qala, böyük bir yanğın olmuşdu. Qorxuya düşmüş camaat tökülüşüb gəldi və axırda da Hansyörq yaxşıca kötək yedi. Əlbəttə, bu, adicə uşaq oyunu deyildi və Oskar sonralar da «odla oynamağı» xoşladı. İndi də haradasa yanğın olanda bir bəhanə ilə ora yaxınlaşır, ləzzətlə alov dillərinə tamaşa edirdi. Lap bu yaxınlarda Sesil de Milin alovu bürünmüş Romanı təsvir edən filminə iki dəfə baxmışdı və üçüncüsünə hazırlanırdı. Oda vurğunluğu, görünür, damarlarındakı alman qanı ilə bağlıydı. «Şölə saçan alov, göylərə ucal!» Alov haqqında yazılan nəğmə də Vaqnerin ən böyük əsəridir!

Sevinc dolu bir qorxu ilə gördü ki, partayqenosse Proellin qəlbində də oda oxşayan nəşə var. Proellin içi alışıb-yanırdı, Proellin beynində tonqallar çatılmışdı. Oskar əvvəlcə xırda tonqallar gördü. Balaca-balaca tonqallar...

«Balaca tonqallar!» – deyə məmnuniyyətlə ürəyindən keçirdi.

– Balaca tonqallar! – qeyri-ixtiyari ucadan dedi və bu sözdən özü də ləzzət aldı. Balaca tonqallar getdikcə böyüdü, şölələndi, coşqun alova döndü, göylərə uçaldı.

Gözünə görünənləri yavaş-yavaş, sözləri axtara-axtara, ancaq qətiyyətlə təsvir etməyə başladı.

– Pis deyil, pis deyil, – Proell dilləndi. Ancaq adət etdiyi istehzalı şuxluğu bu dəfə saxlaya bilmədi, ağız qurudu. Yandıрмаq planından çox az adamın xəbəri vardı. Əslində, belə plan heç olmamışdı, onun haqında yalnız eyhamla danışılmışdı. Kimsə fikirli-fikirli demişdi ki, bolşevik inqilabı alovlanırsa, onu birdəfəlik söndürmək üçün əlimizə yaxşı bəhanə düşərdi. «Alovlandırmaq üçün bircə kibrit çöpü bəs eləyər», – yekəqarın Herman da fikirli-fikirli söz atmışdı. Ancaq bütün bunlar elə üstüörtülü şəkildə olmuşdu ki, Lautenzak qardaşları heç vaxt xəbər tuta bilməzdilər. Ən qəribəsi də bu idi ki, düzünə qalsa, bolşevik inqilabının «alovlanmasını» Proell lap əvvəlcədən ən yaxşı «işarə» hesab eləmişdi. Və indi, Lautenzakın bu sözlərindən sonra gün kimi aydın oldu ki, ən yaxşı yoldur. Doğrudan da, qəribə idi! Hətta qəribədən də qəribə idi ki, bu adam qarşısındakının ən gizli sirlərini, fikirlərini duya bilirdi. Adamı lap dəli eləyir, iyrendirir, həm də açıq-aydın özünə tərəf çəkirdi.

– Pis deyil, pis deyil... – Proell yenə təkrar etdi, cır səsi boğuldu. – Sonrası? Sonrası? – tələsdirdi. Boğazını arıtladı, adət etdiyi tərzdə danışmağa çalışdı: – Alov da, tonqal da ümumi sözlərdir, nəyinsə rəmzidir. Əgər, doğrudan da, görürsünüzsə, bir az dəqiq baxın. Kim yanır, nə yanır? Harada yanır? Danışın...

– Səbirsiz adamsınız, partayqenosse, – Oskar, az qala, sataşmağa başladı. – Əgər özünüzü sərbəst tutsanız, sakitcə gözləseniz, mənim işim də yüngülləşər. – Sonra kirpiklərini o qədər endirdi ki, sürməyi gözləri az qaldı tamam örtülsün. Yenə də bütün varlığı ilə odun sehrinə düşdü. Yavaş-yavaş, duruxa-duruxa dedi:

– Görürəm! Lap aydınca görürəm... Yanan ictimai binadır... Qızıl qübbəsi var... İkimiz də onu tanıyırdıq... Reyxstaqdır...

Proellin nəfəsi lap daraldı.

– Pis deyil, pis deyil! – Demək olar ki, qeyri-ixtiyari təsdiqlədi.

– Bu yanğın, – Oskar sözüünə davam etdi, – təsadüfdən yaranmayıb. Cinayətkar yanğındır. Ancaq xeyirlidir, yanmalı şeyləri yandırır.

– Ola bilər, ola bilər... – Proell başını tərpətdi və tez də özünü ələ aldı. – Qiymətləndirmək lazım deyil! – Cır səsle kəsəsinə dedi. – Faktların özü lazımdır.

– Daha fakt yoxdur, partayqenosse, – Oskar nəzakətlə, eyni zamanda da qətiyyətlə cavab verdi. – Siz indi daxilən nəyisə qiymətləndirirsiniz.

– Sizə söz çatdırmaq çətindir! – Proell səsini ucaltdı.

– Düz tapdım? – Oskar sakitcə soruşdu.

– Pis olmadı, – Proell boynuna aldı, – təşəkkür edirəm.

Oskar əlini alınına çəkdi, elə bil, nəyisə silirdi və ya sarğı açırdı.

– Çox şadam ki, istədiyiniz alındı, cənab rəis.

İndi də üzbəüz oturmuşdular. Proell fikirliydi və Oskarın baxışlarından yayınmağa, şübhəli-şübhəli gülümsəməyə çalışır, ancaq heç biri alınmırdı.

Gözləyirdi ki, Oskar indicə haqq-hesab kağızı verəcək. Fikirləşirdi ki, böyük məbləğ olacaq. Bəlkə də, ürayindən keçirdi ki, lap çox olsun. Çünki Oskar kimi adama borclu qalmaq istəmirdi.

Ancaq Oskar haqq almağı heç ağılına da gətirmirdi. Öz peyğəmbərliyini pula satmaq istəmirdi. Öz sənətinə sənətkar kimi baxırdı. Axı ən varlı, ən imkanlı adama da hədiyyə verməyə gücü çatardı. Və fəxr edirdi ki, Proellə əvəzsiz bir hədiyyə bağışladı.

Proell isə hələ də oturub gözləyirdi ki, Oskar indicə haqqını istəyəcək. Lakin əbəs yerə gözləyirdi. Ona görə də əsəbiləşirdi. Lautenzak ona, partiyaya xidmət göstərmişdi. Manfred Proellə də hədiyyə lazım deyildi. Pulunu vermək istəyirdi, çünki haqq-hesabda düzlüyü sevirdi. Amma bu Oskar Lautenzak da çox çətin adama oxşayırdı. Ümmiyyətlə, heç yaxşı adam deyildi... Əlbəttə, Proell hansı «işarə»dən istifadə edəcəyini indi dəqiq bilir. Amma kiminsə sənin qəlbinə girməsi, oranı rentgen cihazı kimi şüalandırması çox pisdir. Axı heç kimin ürəyi elə saf deyil ki, yad adamlar onun bütün künc-bucağına baxsın. Yox, yox,

belə şey Proell kimisinə xeyir eləməz. Düzdür, adama xoş gəlir, ancaq o, ikinci dəfə bu stulda oturmaz...

Deyəsən, bəsirət sahibi, doğrudan da, pul götürmək istəmir. Neyləmək olar, cənab peyğəmbər də belə məğrurdur.

– Elə isə, çox sağ olun, partayqenosse! – Proell vidalaşdı. – Qulluğunuzda həmişə hazırım.

Və Oskardan düşməni kimi ayrıldı.

Sevinc və iftixar hissi həmin gecə Oskarı yatmağa qoymadı. Əlbəttə, o böyük yanğın törətmək planı Proellin beynində əvvəlcədən vardı. Ancaq Oskar olmasaydı, elə oradaca da uyuyub qalacaqdı. Yer üzündə çox az adam yoldəyişən kimi dünyanın gərdisinə təsir göstərə bilirdi və onlardan biri də Oskardı. Bu obraz xoşuna gəldi: o, taleyin yoldəyişəni idi!

658

Səhəri gün yuxudan duranda kim olduğunu çağdaşlarına göstərmək həvəsi onu bürüdü. Lakin Deqqenburqdan miras qalan miskin ağılı ona dedi ki, qərargah rəisi Proellə münasibətini korlaya bilər.

Ancaq susa da bilməz. Heç olmasa, ən yaxın adamlarına deməlidir. Heyif ki, Kete burada yoxdur. Düzdür, xasiyyətə bir az qurudur, amma ona da təsir eləyər. Bir də Hansyörq... Nə qədər kinayəli danışsa da, Proell kimi soyuq, hər şeyə şübhə ilə yanaşan bir adamı ovsunlamağın nə demək olduğunu başa düşər. Lakin o da Berlində deyil. Partiya hakimiyyətə gələndən sonra qardaşı irəli gedib, Reyxin mətbuat rəisi təyin olunub, dövlət müşaviri adına layiq görülüb və indi də öz işi ilə əlaqədar bir neçə günlüyə Romaya gedib. Çox güman ki, xüsusi tapşırıq alıb.

Deməli, etibarlı adamlardan yalnız Aloys qalır...

Məhkəmədən sonra Aloysla yola getmək lap çətinləşmişdi. Düzdür, bir mütəxəssis kimi Oskarın məhkəmə zamanı göstərdiyi tamaşaya valeh olmuş, öz dostuna ürəkdən bağlanmışdı, lakin Oskarın lovgalığı onu hələ də hirsələndirirdi və bir də ortağına görə andını pozması yazığa heç rahatlıq vermirdi. İndi əvvəlkindən də deyingən olmuşdu. Ən çox da söhbət siyasətdən düşəndə... Oskar qabaqcadan bilirdi ki, Aloys yenə də donquldana-donquldana onun Proellə görüşünə lağ eləyəcək. Ancaq yenə də

özünü saxlaya bilmədi, dostunun yanına getdi. Hər şey də Oskarın gözlədiyini kimi oldu.

– Bu axmaq siyasətini yığışdır, özün də rədd ol! Dəvənin biri dəvə! – Aloys taleyin yoldəyişəninə bundan artıq heç nə demədi.

Ürəyini boşaltmağa adam axtaran Oskar axırda dərzilə Almanın yanına getdi. Onun işləri yaxşı gedirdi. Oskarın Berlində açdırdığı dərzixanadan müştəri əskik olmurdu və Alma da ayda ikicə-üçcə dəfə onu yad eləyən bu görkəmli dostundan çox razı idi.

Ürəyindəkiləri ona danışdı. Dedi ki, zahirən başqaları üzdə görünür, ancaq əslində, partiyaya da, Reyxə də yol göstərən odur. Sonra da Proellə birlikdə hazırladığı böyük plandan, yanğından, «işarə»dən, rəqiblərini necə darımağın edəcəklərindən danışdı.

Otaqda var-gəl edir və danışdı. Alma da ehtiramla qulaq asır, boynuna belə ağır yük düşdüyü üçün ona yazığı gəlir, dostunun dahiliyinə heyran qalırdı. O, Oskarın təsəvvür etdiyi kimi çox mehriban, nəvazişkar, hörmətçildi. Oskar bu qadına yaman bağlanmışdı. Düzdür, tanınmış qadın deyildi, ancaq Gete də ömrü boyu sadə qızlarla yaxınlıq eləməyin ləzzətini bilmişdi...

Dərzi Alma sehrbaz Kaqlistronun da xoşuna gəlirdi. Çıxışa getməmişdən qabaq tez-tez ona baş çəkirdi. Bu evin ab-havasından, qadının sakitliyindən, astagəlliyindən, tanış ləhcəsindən doğma yerlərin qoxusunu alırdı. Alma onu pivəyə, kolbasaya, ifçin-ifçin doğranıb duza qoyulmuş ağ turpa qonaq eləyir, Aloys da Oskardan danışdı. Özü də buna elə öyrəşmişdi ki, sanki, Münhendəki tüstü-dumanlı, səs-küylü, qaranlıq «Fransiskalı» restoranında oturub bir parç pivəsini içir, zəmanədən danışdı.

Oskar ona Proell, böyük bir yanğın barədə danışandan sonra dostuna yaman acığı tutmuşdu. Onun getdikcə nasist partiyasına daha çox bağlanması Kaqlistronun kefini əməlli-başlı pozmuşdu. Bilirdi ki, burada ən çox zəhləsi getdiyi o əclaf, quldur Hansyörqün əli var.

Bozumtul rəngə çalan parç yumru dodaqları arasından, az qala, yarısınacan yekə ağzına salır, sonra da iri, ağ əli ilə dodaqlarına yapışmış köpüyü silir və ağ turpdan xartaxartla yeyə-yeyə deyirdi:

– Düz sözümdür, frölayn Alma, Oskar siyasət adamı deyil, çünki ondan başı çıxmır. Özü məndən yaxşı bilir ki, sənətkar bütün partiyalardan yüksəkdə dayanır. Ancaq məhkəmədən sonra onun qabağında durmaq olmur. Xoruz kimi elə banlayır ki, guya, nədənsə başı çıxır. Düz sözümdür, nasistlərə qoşulmaqda lap axmaqlıq eləyir, gec-tez altını çəkəcək. Onun yerinə olsaydım, elə quldur dəstəsinə qoşulmazdım. İnanın ki, çox şübhəli adamlardır.

– Siz hər şeyi qara görürsünüz, cənab Aloys, – deyə Alma halını pozmadan qurtum-qurtum pivə içirdi. – Sənətiniz belədir.

Aloys kədərlə ona baxır və Almanın yumru əndamını gördükcə gözlərinə mehribanlıq ifadəsi çökürdü. Parçı götürüb, axıracan içirdi və onu yerə qoyanda da bozumtul rəngə çalan parç qapqara qaralırdı.

660

– Görürsünüzmü, frölayn Alma, başqaları da bacarıqsız deyil.

– Məsələn, elə sizin özünü, cənab Aloys, – deyə dərzi Alma onu daha da qızışdırdı.

Ancaq Aloys bir azdan yenə deyilməyə başlayırdı. Düzdür, dahi Oskarın dostu olduğu üçün fəxr edirdi, amma görəndə ki, dərzi Alma da o lovğa donuza kor-koranə valeh olub, paxıllığından yanıb-tökülür, tüstüsü beynindən çıxırdı.

– Siyasət adamın qəlbini didib-parçalayır, – acıqlı-acıqlı deyirdi, – siyasət adamı korlayır. Oskar, onsuz da, avaranın biridir. Ətrafındakı adamların hamısını mənən qul eləyir. Daha məndə də adamlıq qoymayıb.

– Bir də belə sözlər danışmayın! – Alma sərtləşirdi. – Belə şeylərdən xoşum gəlmir. Lap zarafat da olsa, deməyin!

Lakin Aloys daha da qızışır, dediyindən dönmürdü:

– Dayanın, frölayn Alma, – xınlılı səslə deyirdi, – inanın ki, bir gün də sizinlə başlayacaq. Onun hansı yuvanın quşu olduğunu görəcəksiniz. Kim deyir ki, o, adamı için için yeyir?! Elə ki, yeyib qurtardı, üzünü daha görməzsən. Eybi yox, bir gün sizi də yediyi kolbasanın qabığı kimi atıb gedər...

Ancaq Alma daha dözə bilmirdi, hirsələnirdi. Az qalırdı onu evdən qovsun. Aloys onu güclə sakitləşdirir və barışırdı.

Zofienburq malikanəsi hazırda. Oskardan olsa, oraya Kete ilə köçərdi. Amma qız Liqnitsdəydi. Xəbər göndərmişdi ki, atası hələ də ağırdır, gələ bilməyəcək. Hansyörq də Berlində yoxdu. Lakin Oskarın çox gözləməyə hövsələsi çatmadı, Zofienburqa tək köçdü.

Zahiri dəbdəbəni, şan-şöhrəti çox xoşlayırdı və bu tənha köçü əsl bayrama çevirdi.

Evin öz ciddiliyi ilə gözoşşayan fasadları göl tərəfdən daha gözəl göründüyü üçün Oskar əvvəlcə o biri sahile getdi. Buradan hələ heç nə görünmürdü. Motorlu qayığa mindi. İlk bahar küləyi onu qəsrə istədiyindən tez çatdırdı. Buruna yetib, lövbər saldı. Bir az aralıda ev ucaldı. Balaca yarımadaadakı çəmənlikdə həmin ev çox sadə, qəşəng görünürdü. Təzə fligellər bu qədimi binaya, onun mənzərəsinə çox yaraşdı.

Oskar evə tərəf uzanan pilləkənə çıxdı. Kastelyan vəzifəsinə təyin olunmuş xidmətçi ərəb Əli onu gözləyirdi. İkitaylı qapı açıldı, Oskar birinci mərtəbəni büsbütün tutan böyük zala girdi. Bu geniş, sərt görkəmli zalın divarları sehrli Misir və gildani rəmzlərilə haşiyələnmişdi. Ortadakı çılpaq sütun onu bomboş göstərirdi.

Oskar gülümsədi. Soruşacaqlar ki, həmin sütunu niyə boş saxlayır. Ancaq səbəbini heç kəsə deməyəcək. Bu çılpaq sütun, əslində, sonuncu «boş divar»dır. Deyəsən, ora üçün nəzərdə tutduğu incəsənət əsərini hələlik ələ keçirə bilməyəcək. Həmin əsər Kaderaytların dostu cənab fon Obristdədir. Antik büstdür – kişi başına oxşayan qadın kəlləsidir. Özü də çox iridir, qorxuncdur və Oskara həmişə Tırşenroytu xatırladır. Onun fikrincə, bu, cadugər büstüdür. Məlum məsələdir ki, cənab fon Obrist onunla razılaşmır, deyir ki, cəngavər qadın büstüdür. Çoxlu dəlillərlə də sübut edir ki, heç vaxt cadugər büstü ola bilməz. Oskar soruşanda ki, bəlkə, onu sata, Obrist belə cavab vermişdi:

– Bu evdə əqidə, incəsənət əsəri satılmır, əziz Lautenzak.

İş ondadır ki, həmin cənab nasistlərin düşmənidir və bu sırtıq cümləni deyəndə də, heyrət dolu sırtıq bir təbəssümlə gülümsədi. Belə təbəssümü Oskar hərdən kübarların üzündə görür və bərk də xətrinə dəyirdi. Cənab

fon Obristin həmin təbəssümündən sonra Oskar özünə söz vermişdi ki, nəyin bahasına olursa olsun, büstü ələ keçirməlidir. İndi inamla boş sütuna baxır...

Oskar zaldan çıxıb, aşağı mərtəbəni gəzməyə başladı. Buranı fikirləşmək, xəyala dalmaq, özü ilə tək qalmaq, sakit, maneəsiz işləmək üçün saxlamışdı. Bir divarından «Kimyagərin laboratoriyası» asılan kitabxana da, balaca «hücrə» də bura köçürülmüşdü. Sonra məsləhət vermək üçün hazırladığı balaca zala – laboratoriyasına keçdi. Hər tərəfə film çəkən, səs yazan cihazlar düzülmüşdü. Onun hər hərəkəti, hər sözü gələcək nəsle çatdırılmalı idi. Bura-ya başqa cihazlar da qoyulmuşdu ki, evin hər küncündə danışılan söhbətləri eşidə bilsin. Bunlardan əlavə, divara qəribə-qəribə düymələr, açarlar düzülmüşdü və hamısının da dilini özü bilirdi. Ləzzətlə həmin cihazlara baxdı, bir-bir işə saldı, yoxladı. Sonra yuxarıdakı qonaq otaqlarına aparən enli pilləkənə qalxdı. Seçmə adamlarla seans keçirmək üçün nəzərdə tutduğu zala girdi. Uzun-uzadı, razılıq hissi ilə ortadakı iri, qəribə şüşə stola baxdı. Onun üstündə zodiak bürcləri təsvir olunmuşdu və elə cihazlar qoyulmuşdu ki, onları içəridən istədiyi kimi işıqlandıra bilərdi. Bunların köməyi ilə həmin stolun arxasında oturanların fikrini müəmmalı şəkildə oxumalı və müəmmalı şəkildə də deməliydi. Otaqdakı başqa əşyalar da Oskarın gözlərini oxşadı. Akvariumun qarşısında xeyli dayanıb, topladığı müxtəlif-rəngli balıqlara baxdı. Dünyanın hər yerindən gətirdiyi qəribə heyvanların, ilanların saxlandığı qəfəslərə tamaşa etdi.

Sonra qəbullar, yığıncaqlar üçün nəzərdə tutulmuş otağa – «Yüksəliş zalı»na girdi. Tək olduğuna baxmayaraq, təntənəli addımlarla yeriməyə başladı. Bəli, aktyor Karl Bişofun öyrətdiyi yerişlə yeridi. Bu zal Zofienburq malikanəsinin bəzəyi, tacı idi. Bomboş görünür, kilsəyə bənzəyirdi. Yalnız oturmaq üçün stullar düzülmüşdü. Özü üçün düzəltmədiyi peyğəmbər kürsüsü lap hündürdə dayanmışdı. Yuxarı qalxıb «yerini tutdu». Fürer öz iclaslarında elədiyi kimi, Oskar da qonaqlarına istədiyi şəkildə görünmək üçün bu kürsüdən işığı idarə edə bilirdi.

Otaqda bircə dənə də pəncərə yoxdu və günün günortaçağı zil qaranlıq olurdu. Oskar tavanı işıqlandırdı. Bəli, istədiyi kimi alınırdı. Adama elə gəlirdi ki, ulduzlar sayrışan

səmanın altında durub. Bu zalı tikdirmək ideyası ilə fəxr edirdi. Stullar və ulduzlar... Ən küt adam da bu rəmzi başa düşərdi... «İki şey mənim qəlbimi həmişə ehtizaza gətirir, ona nur çiləyir: başım üstündəki ulduzlu səma və içimdəki əxlaqi qanun». Oskar indi burada – Zofienburqda, «Yüksəliş zalı»nda Kantın dünyagörüşünün əsasını hamı üçün əyani surətdə maddiləşdirir... O, bu kürsüyə qalxıb, öz vəzifəsini yerinə yetirməyə başlayanda hamı bilməlidir: indiki nəsil üçün, üçüncü Reyx üçün «təcrübi zəka»nın, intuisiyanın ən görkəmli nümayəndəsi məhz Oskar Lautenzakdır!

Süni səmanın altında təkə oturdu, öz dühasından zövq aldı. Bütün maneələrə sinə gərəkək bu evi tikdirdi, onu da taleyin əlindən zorla qopardı. Amma Oskarın xəyalları memar Zandersə şübhəli görünürdü. O yaramaz elə hey müəmmalar balaqanından, cürbəcür üslubların qarmaqarışığından danışdı. Lakin o, yəni Oskar aldanmadı. Klinqzorun qəsrini – öz dünyasını yaratdı və indi də görürdü ki, lap yaxşı alınıb. Yəqin ki, keşiş Ruppert bunların hamısını kafirlik adlandırardı. Necə ola bilərdi ki, axırı ölmüş olan insan İncilin bu sözlərini özünə aid edirdi?! Oskarın canından ani bir gizilti keçdi, ancaq bu uşaqqasına olan hisslərini tezcə də özündən uzaqlaşdırdı.

Nəzərdə tutduğu kimi, bütün gününü Zofienburqda tək keçirdi, heç kəsi mane olmağa qoymadı. Axşam düşən kimi öz hücrəsinə çəkildi.

Bənövşəyi xalatında oturmuşdu. Başının üstündən gümüş zirehli paltar geymiş Bavariya kralı baxırdı. Yadına düşdü ki, uşaq olanda atası onunla Hansyörqü bir dəfə tətil zamanı həmin şahın əfsanəvi qəsrlərinə baxmağa aparmışdı. Xatırladı ki, Herrenximeze qəsridəki zinəti görəndə heyrətə gəldilər və bütün bunlara xərclənmiş astronomik məbləği eşidəndəsə qorxudan, təəccübdən ağızları açıla qaldı. Həmin qəsrlər indi bomboş muzeylərə çevrilmişdi, ancaq onun – yəni Oskarın qəsridə həyat vardı. Kralın şəkli onu daha yarışa çağırırdı.

Heç maskadan da qorxmurdu. Dühasının ən yüksək zirvəsinə çatmışdı. Heç bir seansı Proellə keçirdiyi seansa çatmazdı. Tirşenroyt səhv edirmiş: qazandığı müvəffəqiyyət, şöhrət onun «bəsirət»ini kormadı, əksinə, daha da irəli apardı.

Ketenin o vaxt daş-qaş arasında gəzişən əllərini xatırladı. İndi heç bir müvəffəqiyyətsizlik onu ruhdan sala bilməzdi. İndi bilir ki, müvəffəqiyyətsizliyi nadir təsadüfdür.

İndi ona öz istedadını təsdiq etmək lazım deyil.

Ancaq heyif ki, Kete burada yoxdur. Bircə o çatmır. Yaman darıxır ondan ötrü. Dözə bilmir bu yoxluğa.

Ketenin yoxluğu təzə evin bəxş etdiyi sevincə zəhər qatdı. Qəflətən başa düşür: özünü təsdiq etmək üçün insanları tora salmaq haqqında uydurduqlarının hamısı elə əvvəlcədən özünü aldatma olub. Qəflətən başa düşür: Keteni sevir.

Nə edəcəyini bilmir. Utanır. Qırx dörd yaş var, nə qədər qadın arzulayıb, nə qədər qadın görüb, nə qədər gözdəndən kam alıb... İndi gimnaziya tələbəsi kimi oturub adicə bir qızın dərini çəkir. Yox, buna başqa ad vermək olmaz: axmaqlıqdır, yüngüllükdür, gimnaziya tələbəsi olmaqdır... Keteni sevir...

664

Başını bulayır, özünə acığı tutur. Amma bir az keçəndən sonra utancaqlıq da, qəzəb də qəflətən yoxa çıxır. İndi də əks hissələr keçirir. Deməli, ona bu hissələri də keçirmək nəsbət oldu. Həmişə elə bilmişdi ki, fədakar məhəbbət boş şeydir, ümumiyyətlə, belə şey yoxdur, hamısı səfeh şairlərin sadələvh uydurmasıdır, əslində, adam özündən başqa heç kəsi sevə bilməz. İndi oturub Kete adlı bir qızın dərini çəkir. Özünü ondan ayrı təsəvvür eləyə bilmir. Hiss edir ki, bütün həyatı yalnız həmin qadını gözləyən tənha sütundur. Sevir onu...

Onu ələ alacaq. Başqaları kimi o da təslim olacaq. Liqnitsdə belə çox qalması hələ heç nə demir. Qız əyilmək istəmir. İstəmir ki, ona inandığını boynuna alsın. Dilini kəsər, ancaq deməz. Çox məğrurdur. Əsl alman qızıdır. Elə buna görə də onu sevir.

Balaca bir kölgə içəri sürünür. Peterman hələ indiyəcən bu hücrəyə icazəsiz girməyib. Bu da təzə adətdir? Bu qoçaq özünü nə hesab eləyir?

Gətirdiyi xəbər Petermanı elə tutub ki, heç üzr də istəmir:

– Reyxstaq yanır!

Oskar boynunu uzadıb baxır. Düz çıxdı! Oskar Lautenzak taleyin yolunu dəyişdi, Almaniyanın gələcəyini müəyyənləşdirdi! İçində amansız bir sevinc baş qaldırır, canındakı

bütün boşluqları doldurur, çölə – genişliyə çıxmaq istəyir. Üzündəki tüstü-duman çəkilir. Petermanın çiyinlərinə vurur:

– Buna sözünüz nədir, Peterman? İndi sözünüz nədir?

Öz içində də sehrli bir alov baş qaldırır, Ziqfrid qışqıra-qışqıra alovu yarıb keçir! Oho... ho... Ehey.. y.. y..

Daha özünü saxlaya bilmir, ondan da qışqırtı qopur:

– Oho... ho... ho! Ehey.. y.. y...

Çaşbaş qalmış Peterman da ağasının sevinc içində necə atılıb-düşdüyünə, özünü döydüyünə, şaqqanaq çəkib güldüyünə tamaşa eləyir...

Kete Liqnitsə gələndə atası artıq yaxşılaşmışdı. Ancaq kişi yaman qocalmışdı. Elə hey tikanlı-tikanlı danışır, deyindir, əsəbiləşirdi ki, vaxtından əvvəl təqaüdə çıxıb, özünü hələ gümrah hiss eləyir, işləyə bilər. Hələ, üstəlik, aldığı kəsmət də ehtiyacını ödəmir. Dilxorçuluq onu nasistlərin sadıq dostuna çevirmişdi. Bütün günü partiyanın qüdrətindən çərənləyirdi.

Məhkəmə haqqında da xəbərlər gəlirdi. Yaxşı ki, bu günlərdə Oskarın sifətini görmürdü. Ancaq böhtançı Paulun məğlubiyəti barədə atasının nifrət, sevinc dolu atmacalarına da dözə bilmirdi.

Kete öz doğma şəhərində arzuladığı sakitliyi tapa bilmirdi. Qəti şəkildə məlum olmuşdu ki, hamilədir və nə edəcəyini bilmirdi. Gənclik çağlarının sadələvh inamını itirmişdi, öz doğma yurdunda köməksizliyini Berlindəkindən çox hiss eləyirdi. Tanış küçələrlə gəzir, ancaq onlar qıza heç nə demirdi. Müqəddəs Yohanna kilsəsi, qəsr, qədim ratuşa, hərbi akademiya, yezuitlər binası, oxuduğu məktəb, dostlarının, rəfiqələrinin evləri, sanki, balacalaşmış, öz mənasını itirmiş, yaddaşından silinib getmişdi.

Liqnitsdə özünü yaman tənha hiss eləyirdi. Ancaq buna baxmayaraq, geri qayıtmağı gündən-günə təxirə salırdı. Oskarın ətli, acgöz, yırtıcı sifətinə baxmaqdan qorxurdu. Hiss edirdi ki, Oskar onu həmişəkindən çox cəzbedir və ona görə də özündən qorxurdu.

Lakin günlərin bir günü qorxaqlığından xəcalət çəkdi. Onunla açıq danışmağı qərara aldı. Telegram vurdu ki, gəlir.

Oskar telegramı alan kimi Keteyə olan bütün kin-küdurəti yoxa çıxdı. Vağzala gedib, onu qarşıladı. Yaman nigarandı: görəsən, Kete necə qayıdır?!

Qız həmişəkindən də ciddi, yorğun görünürdü və Oskara əvvəlkindən də xoş gəldi. Qəhvəyi rəngli sadə paltar geyinmişdi. Tünd-sarı, sıx, bir az da dağınıq saçları şlyapasının altından çıxırdı. Oskanın qəlbini nəvaziş hissi bürüdü. Keteni sevirdi! Onu bütün varlığı ilə sevirdi.

Qədd-qamətli, ucaboy Oskar perronda dayanmışdı. Külək gen-bol paltosunu yellədir. Kete səmimi bir sevinclə onun sərt sifətinə baxdı. Qıpqırmızı dodaqlarını gördü, əllərinin təmasını duydu. Şübhə-tərəddüdləri əriyib yox oldu. Bütün varlığı Oskara tərəf uçundu... Axı bu dünyaya bir-biri üçün gəlmişdilər...

Oskar onu evə getməyə qoymadı. Əvvəlcə Zofienburqa getmək lazımdı! Qayıq onları sahilə gözləyirdi. Ona mindilər. Bu da yarımada. Çəmənliyin hündür yerində dümağ, sadə görkəmli qəşəng malikanə ucalırdı.

– Bu da Zofienburq! – Oskar iftixarla güldü. Kete də güldü. Çoxdandı gülmürdü. Liqnitsdə keçirdiyi o səfeh, mənasız hisslərə görə utandı.

Çatdılar. Evə girdilər.

Qəflətən onu yenə əvvəlki şübhə-tərəddüdlər öz qoyununa aldı, sanki, evə girməyini gözləyirmişlər. Bu azğın dəbdəbə üstünə yeridi, başına töküldü, onu sıxmağa başladı. Burada hər şey gülünc görkəm aldı və həm də tabuta oxşadı. Keteyə elə gəldi ki, bunların arasında itib-batdı. Axı nə üçün gəldi? Məgər o, yəni Kete Zeverin burada yaşaya bilərdi?

Qız özünü məcbur eləyib yenə də mehribanlıq göstərməyə başladı, heyrətə gəldi, heyran qaldı. Ancaq Oskar hiss etdi ki, bu sözlərin heç biri ürəkdən gəlmir. Elə bilmişdi, Kete sevinc dolu bir heyranlıqla ona baxacaq və Oskar da bundan vəcdə gələcək, elə sevinc içində də deyəcək ki, həyatını onunla bölüşmək istəyir. İndi Oskarla yanaşı addımlayan qız bayaq Slezia vağzalında qarşıladığı yeni, vurğun Kete deyil, əvvəlki kimi, əvvəlkindən də inadkar Kete idi.

Bəs indi onu Oskardan nə ayırır? Bəlkə, məhkəmə? Yox, nəyə başqa şeydir... Bəs nədir?

Bir az keçəndən sonra qızın özündən soruşdu.

İndi Oskara deməliydi ki, hamilədir. Axı gəlmişdi ki, mütləq desin. Bundan yaxşı imkan olmayacaq. Özü soruşanda demək asandır. Bəli, indi deyəcək. Ancaq ağızından:

– Heç nə... Özüm də bilmirəm, – sözləri çıxdı.

Bunu deyən Kete idi? Elə bil, yad bir adamın səsidir, əvvəlkindən də titrəkdir.

Oskar çiyinlərini çəkir. Bu da Zofienburq. Bu da sevdiyi qadın... Bəs niyə özünə söz verdiyi kimi onunla evlənmək istədiyini açıb demir? Axı qız bunu gözləyir...

Yox, deməyəcək! Kete onun həvəsini öldürdü. Adamın sevincinə zəhər qatmaqda əvəzi yoxdur! Deməyəcək! İndi heç deməyəcək! Ümidini tamam üzəcəksə, qoy üzsün, ona haqq olur. Axı niyə belə tərslik edir?

Kete yarım saat da qalır. Oradan-buradan danışırlar. İki də əzab çəkir. Sonra Kete getmək istəyir, Oskar da saxlamır...

Kete Kaytştrassedəki mənzilinə girəndə çox yorğun olduğunu hiss edir. Ancaq yatmaq da istəmir. Oskarın bağışladığı böyük royalın qarşısında oturur. Onun üstündə dirsəklənir, başını da əlləri arasına alır. Oturur və yalnız birçə şey barədə düşünür. Bəs niyə demədi? Axı qəti qərara gəlmişdi. Zofienburqdakı dəqiqələri təzədən yaşayır. İkinci dəfə... üçüncü dəfə... beşinci dəfə... xatırlayır. Və həmişə də qəlbindən qopan «yox, yox» kəlmələrinə çatanda dayanır. Özünə bu cür vahiməli, müəmmalı ev tikdirən bir kişi ilə yaşaya bilməz. Yox, Oskar onun tayı deyil!

Düzdür, Oskar başqa cür fikirləşirdi, amma Kete də onun tayı deyildi. Peyğəmbərə bax! Bütün vaxt qıza nə olduğu barədə fikirləşir, yozur, ancaq hiss eləmir ki, hamılədir. İri, dümağ, kobud əlindəki əzəmətli üzük də gülüncdür. Tikdirdiyi bu müəmmalı, sehrlı qəsr də gülüncdür. Səfeh qardaşı ilə döyüşə çıxdığı o məhkəmə də gülüncdür. Gülüncdür, qorxuludur, təhlükəlidir...

Lakin bütün bunları əvvəlcədən bilə-bilə hamilə olduğunu deməyi qərara almışdı. Onun necə səfeh, necə gülünc olduğunu bilməsinin də xeyri yoxdur. Onsuz da, ondan ayrılı bilmir. Onu vəğzalda görəndə sevindiyyindən nə edəcəyini bilmədi. Onun əlini çiyində hiss edən kimi titrəməyə başladı...

Yadına düşür ki, bir dəfə tanımadığı kişiler tərləyə-tərləyə, hıqqana-hıqqana bu nəhəng royalı gətirib onun mənzilinə qoydular və Kete də heyrətdən nə edəcəyini bilmədi. Onda sıxılmışdı ki, nə üçün Oskar qız istəməy-istəməyə həmin royalı bağışlayıb. Ancaq həm də sevinmişdi

ki, bağışlayıb. Gözəl musiqi aləti hələ də buradadır və az qala, evin hər yerini tutub...

Yataq otağına keçir. Yavaş-yavaş soyunur, özünə çay hazırlayır, amma içmir, gecə köynəyindəcə oturub fikirləşir, axırda yerinə girir, lakin bilir ki, gözünə yuxu getməyəcək. Bəlkə, gedib uşağı abort elətdirsin? Oskarla bu barədə danışmaq olmaz. Heç olmaz! Danışsa, əl çəkməyəcək ki, evlənək, uşaq da dünyaya gəlsin. Kete də axırda razı olacaq, hər şey təzədən təkrarlanacaq, ömrü boyu Oskara, onun sehrli qəsrinə bağlanacaq.

Yaxşısı budur ki, sabah həkimə getsin. Birini tanıyır...

Dəqiq bilir ki, sabah həkimə gedən deyil. Paul həmişə onu inandırmağa çalışırdı ki, ağıl insanın hərəkətlərinə çox az təsir ələyir. İnsanın gördüyü işlərin, az qala, hamısı hisslərlə idarə olunur.

Bəlkə, Paulun yanına getsin? Ancaq bu gedişlə Oskardan biryolluq ayrılmış olmurmu? Necə eləsin, elə də səhvdir, belə də...

668

İki gündən sonra Oskar təzə evində böyük bir qonaqlıq verdi. Sabah qəzetlərin hamısı yazacaq ki, Zofienburqun açılışına bütün Berlin gəlmişdi.

Qəsr sahibi öz qüdrəti, qələbəsi, həyat eşqi ilə öyünə-öyünə qonaqların arasında gəzirdi. Hər tərəfdə işıqlar sayınırdı. Pilləkənlərdə ağ yaxalıq taxmış cənablar, çiyni açıq xanımlar, hərbi geyimli adamlar, partiya xadimləri, əlahəzrətlər, zati-aliləri qaynaşırdı. Bu qonaqların arasında bələdiyyə idarəsinin katibi İqnats Lautenzakın, hönkürtü ilə ağlayan nənəsinin, professor Lantsiqerin, keşiş Ruppertin, Deqqenburqun adlı-sanlı sakinlərinin və ona inanmayan, onu həmişə söyən, alçaldan başqa ölülərin, dirilərin ruhu da dolaşırdı. Oskar hamısını öz xatirələrində canlandırıb, indi kim olduğunu, nəyə qadir olduğunu onlara göstərirdi.

Ev getdikcə dolurdu. Qonaqlar dəstə-dəstə, yavaş-yavaş otaqları gəzirdi. Hansyörq, Hildeqrad fon Tretnov, Kete, Aloys, Mants, Proell, Zanders, Peterman və yüzlərlə başqaları... Gələnlərin sayı minə çatardı.

Qraf Tsinzdorf doktor Kaderaytdan əl çəkmirdi. Onun əyində qəhvəyi rəngli nasist geyimi vardı. Frak geymiş

Kaderayt isə nə orden, nə də nişan taxmışdı. Məhkəmə məsələsindən sonra İlze qısa müddətə Tsinzdorfla dostluq eləmişdi. Və indi arvadı acığını soyutmaq üçün dünya səyahətinə çıxandan sonra da Tsinzdorf, Kaderaytın daimi qonaqlarından biri idi. Özünəməxsus bir sirtıqlıqla işarə vurmuşdu ki, bəlkə də, tezliklə doktor Kaderayta yaxşılığı keçdi. Ağır sənaye sahibləri ilə nasistlərin münasibəti, əslində, çox mürəkkəbdi. Ağalar bu quldurlardan fəhlələri, kəndliləri susdurmaq üçün istifadə etmişdilər. Quldurlar da vəzifələrini yerinə yetirmiş, mükafatlarını da almışdılar. İndi məlum olmalı idi ki, onların özündən də can qurtarmaq mümkün olacaq, ya yox. Reyxstaqın həyasızcasına yandırılması o qədər də yaxşı əlamət deyildi. İndiyəcən hakimiyyət başında olanların, köhnə qüvvələrlə təzələrin arasında yaratdıqları tarazlıq, doğrudan da, pozula bilərdi. Açıq terror hər yanı bürümüşdü. Doktor Kaderayt və onun kimilərinin taxta çıxartdıqları bu vəhşilərin qabağında çətin dayanacaqdılar. Belə bir vaxtda heç nəyi vecinə almadan həyasızcasına hər iki cəbhə ilə dostluq eləyən Tsinzdorfun adama xeyiri dəyə bilərdi.

Kaderaytla Tsinzdorf yavaş-yavaş otaqları gəzirdilər. Zofienburq çox gözəl, sakit malikanə idi. Hətta bir dəfə Kaderaytın özü də onu almaq fikrinə düşmüşdü. İndi də hiyləgər gözlərini qıya-qıya Oskarın düzəltmədiyi müəmmalı otaqlara baxırdı.

Elə bu anda memar Zanders də onlara yaxınlaşdı. Hətta Kaderayt mehribanlıqla gülümsəyib, özünəməxsus uca, soyuq bir səslə:

– Siz burada yeni bir üslub yaratmısınız, əziz Zanders: Deqqenburq barokkosu! – deyəndə də incimədi. Günahın hamısını ev sahibinin boynuna qoydu və acı-acı gülərək bu mistik panoptikum, müəmmallarla dolu heyvanxana haqqında məzəli lətifələr danışdı.

Hansyörq isə evə baxdıqca ikili hisslər keçirirdi. Oskar lap ağ eləmişdi. Lautenzak qardaşlarının əfsanəvi yüksəlişi, onsu da, onlara partiya kələləri arasında çoxlu düşmən qazandırmışdı. Qardaşının bu səfeh azğınlığı, lovğalığı həmin düşmənlərin sayını bir az da artıracaq. Oskar dahi olsa da, axmaqdır. Pisniyyət adamlar onun tənəzzül edəcəyi günü gözləyirlər... Özünü elələrindən qoruması,

günlərin bir günü o hündürdə düzəltmədiyi «Delfidəki orakul»un stulunu altından çəkib aparacaqlar...

Ancaq onun özü Oskardan fərqli olaraq, zahiri dəbdəbəyə uymur. Ehtiyatlı igidin anası ağlamaz. Hətta ona təklif olunan nazir vəzifəsindən də imtina etdi. Reyxin mətbuat rəisi kimi real hakimiyyət ona bəs eləyir. Bundan əlavə də hər yerdə sözü keçən Tretnovun şəxsində özünə etibarlı bir arxa tapıb. İndi yalnız Hildixenlə oturub-durur, qadın da nə iş görse, onunla məsləhətləşir. Məlum məsələdir ki, bunların heç biri onu yolundan azdırmır. Çünki Hilde üçün Oskarın əvəz elədiyini yaxşı bilir...

Ancaq Hilde də axmaq deyil, onları həmişə tərəziyə qoyur və hərdən də Hansyörq ağır gəlir. Məsələn, razılıq hissi ilə görür ki, Oskarın təzə evi Hildeni heyrləndirməkdən çox təəccübləndirir və Rumfordstrassedəki Oskar Zofienburqdakı Oskardan xoş təsir bağışlamışdı...

670

Kiçik qardaşla böyük qardaşın münasibətləri çox mürəkkəbləşmişdi. Məhkəmədə Oskarın dahiliyinin necə üzə çıxdığını, onun hətta Proell kimi həyasız da ovsunladığını xatırlayanda Hansyörq qardaşına sözün həqiqi mənasında heyran qalırdı. Ancaq Oskar həmin məsləhət barədə ona danışarkən necə ağılasırmaz, inanılmaz şeylər çərnlədiyini yadına salanda əsəbiləşirdi. Ona elə gəlirdi ki, məhz həmin görüşdən sonra Manfredin Oskara münasibətində yaxşılıqdan başqa nə desən gözləmək olar. Elə bu gün də qərar-gah rəisi çox qalmaq, hətta Furerin gələcəyini bilsə də, onu gözləmədi. Hansyörq qorxurdu ki, Proell gələndə Oskar bu imkandan istifadə etmək əvəzinə, böyük bir səhv buraxar.

Camaata qarışıb Oskarın tikdirdiyi müəmmalı, həddən artıq dəbdəbəli evi gəzərkən Hansyörqün beynində bu cür fikirlər dolaşırdı. Qardaşının öz lovğalığını belə açıq-saçıq nümayiş etdirmək cəsarətinə paxıllığı tutur və həyəcan içində bu zəngin sarayın onlara gətirə biləcəyi bədbəxtliklər barədə düşünürdü...

Sehrbaz Kaqlistro onu xəyaldan ayırdı. O, agent Mants və dərzi Alma ilə birlikdə Hansyörqə yaxınlaşdı.

– Bura baxın, qonşu, – dedi, – saatınızın nə qəribə zənciri var?

Hansyörq əlini döş cibinə apardı və diksinərək tez də geri çəkdi. Yaxasından balaca bir ilan sallanmışdı. Çox

güman ki, bu heyvərə təlxək onu ətrafa düzülmiş qəfəslərin hansındansa ovsunlayıb çıxarmışdı. Kök Mants razılıqla ucadan, dərzilə Alma da ürəkdən güldülər. Aloys isə bir tərəfdə dayanıb dişlərini ağardırırdı. Hansyörq nifrətlə əks tərəfə döndü. Aloysdan lap zəhləsi gedirdi. Heyif ki, bu Kaqlistro Oskara çox lazımdı...

Buraya gəlməkdə Aloysun da öz məramı vardı. Klingzorun sehrli qəsri çox xoşuna gəlirdi.

– Pəh, pəh! – Elə hey təkrar edirdi. – Gözəlliyə bax! Adam az qalır dəli olsun!

Ütanıb-çəkinmədən memar Zandersdən hamısının qiymətini soruşur və başını yırğalaya-yırğalaya boğuc bir səslə deyirdi:

– Bəli, bəli, varlığa nə darlıq... Bacarana can qurban.

Bufətdə xeyli dayandı, ləziz xörəklərdən acgözlüklə yedi.

Yaxşı da içdi. Ancaq sonralar Alma ilə sakit bir yer tapıb oturanda kefi yenə pozuldu. Qəlbində Oskara bəslədiyi əbədi qəzəb təzədən baş qaldırdı:

– İndi özünüz deyiniz, qonşu, – hiddətlə deyindi, – qırx iki min mark verib belə bir süni ulduz kəhkəşanı düzəltməyə o məlun Deqqenburq gədəsinin nəyinə lazımdır?

Qonaqların çoxu Zofienburq barədə kobud zarafatlar etdi. Ancaq əslində, bu nəhəng, qeyri-adi, sehrli bina hamısına təsir eləmişdi.

– Möhtəşəm binadır! – deyə Hitlerin Reyxdə kansler vəzifəsinə təyin olunduğuna necə heyrət etmişdilər, Oskarın qəsrə həkk olunmuş müvəffəqiyyətinə də eləcə heyran qaldılar. Bu müvəffəqiyyətin yaratdığı inamı da, mistikanı da qəbul etdilər...

Yalnız Ulrix Tsinzdorf hamıdan seçildi. Peyğəmbər Lautenzakın belə ağ elədiyinə ürəyində güldü, onunla zarafat eləmək fikrinə düşdü. Qoluna girib, yaxın adam kimi özünəməxsus sırtıqlıqla, mehribanlıqla dedi:

– Bura baxın, əzizim, doğrudanmı, bu qızlların, bərbəzəyin heç biri saxta deyil?

Oskar heyrətlə onun üzünə baxdı:

– Sizi başa düşmədim, Ulrix.

Tsinzdorf inadından əl çəkmədi, sırtıq-sırtıq gülümsədi:

– Demək istəyirəm ki, bunların hamısı əsl qızıldır? Məsələn, yaxanızdakı mirvari kimi?

– Mirvariyyə nə olub ki? – Oskar lap sarsaq vəziyyətə düşdü.

– Heç nə... heç nə... – Tsinzdorf mehribanlıqla dilləndi, – tək-tük adamlar səhnəyə çıxanda əsl mirvari taxar. Ağıllı adamlarsa öz daş-qaşlarını seyfədə saxlayar.

– Deməyinizdən belə çıxır ki, bu mirvari saxtadır?

Tsinzdorf cavab əvəzinə yenə də özünəməxsus alçaq, təkəbbürlü təbəssümlə gülümsədi, astadan oxumağa başladı:

– Saxtadır, saxta...

Deyəsən, sərxoşdu.

– Bura baxın, Oskar, – qəflətən dilləndi, – mən peyğəmbər deyiləm, ancaq sərraf gözlərim deyir ki, bu mirvari məsələsində sizə kəf gəliblər. Ah, bura nə gözəldir! Gəlin bir az da əylənək. Mərc gələk. Sizə elə gəlir ki, mirvari saxta deyil, amma mənim gözlərim deyir ki, onda nəşə var.

– Doğru sözüünüzdür, Ulrix? – Oskar sərtləşdi. – Deyirsiniz, saxtadır?

– Mən heç nə demirəm... Mən heç nə bilmirəm. Mən də sizin kimi instinktə arxalanıram. Cığallıq eləməyin. Gəlin mərc gələk. Məsələn, on min markdan... Mirvari saxta olmasa, borcumun üstünə on min də gəlin. Yox, əgər mən deyəndirsə, onda on min nəğd verəcəksiniz. – Əlini Oskara uzatdı.

– Bu, mənim tərəfimdən insafsızlıq olar, – Oskar etiraz elədi. – Yüz faiz əminəm ki, saxta deyil. Elə yerdən gəlib ki, söz ola bilməz.

– Görürəm ki, aradan çıxmaq istəyirsiniz, – Tsinzdorf əl çəkmədi. – Mısmırığınızı sallamayın. «Hə» deyin.

Onun əli hələ də havada idi.

Oskar Hansyörqün sözlərini xatırladı. Fikirləşdi ki, bu Tsinzdorf ona otuz iki min borcludur. Daha doğrusu, otuz iki min iki yüz doxsan yeddi... Deqqenburqlular pul məsələsində dəqiq olur və o da qəpiyinəcən yadında saxlayıb. Bəs qırx iki min iki yüz olsa, nə xeyri? Hansyörq düz deyirdi: bu pulu heç vaxt geri ala bilməyəcək. Tsinzdorf ayılan kimi mərc gəldiyinə peşman olacaq, Oskardan heyfini çıxacaq. Digər tərəfdən də bu qrafın dərşini vermək də pis olmazdı...

– Raziyam, – dedi.

Tsindorfun sırtıq təbəssümü onu şübhəyə saldı. İlze Kaderaytın səsindəki kinayəni, onun qarşısında alçaldığı dəqiqələri xatırladı.

Lakin bu xatirələri çözləməyə indi vaxtı yoxdu. Führer gəldi. Bəli, Reyxdə işi başından aşısa da, Hitler öz peyğəmbərinin bu xoş günündə iştirak etdi. Oskar qarıya tələsdi, onu qarşıladi. Kansler qəsr sahibinin müşayiətilə iki cərgədə düzülüb italyansayağı salam verən qonaqların «hay!» sədələri altında bütün otaqları gəzdi.

Zofienburq malikanəsini təzədən tikdirməklə Oskarın nə istədiyini və həmin istəyinə çatdığını Führer çox yaxşı başa düşdü. Axı onun özü də memara bənzəyirdi. Führer də böyük məmnuniyyətlə evlər tikərdi, lakin təəssüf ki, yeni bir Almaniya yaratmağa başı elə qarışmışdı ki, vaxtı olmurdu.

– Bəli, bəli, partayqenosse, – dedi Hitler, – sizin bu evdə alman ruhu romantikasının müasir texnika əsrinin təkərlərinə necə dolandığı, onu necə fırlatdığı aydınca görünür.

Sonra Oskarla yuxarı – ustadın peyğəmbər kürsüsü olan yerə qalxdı. Führerlə onun peyğəmbəri süni ulduz səmasının altında dayandılar. Həm kilsəyə, həm Valhala¹, həm də laboratoriyaya bənzəyən «Yüksəliş zalı» indi ayaqları altında idi. Buraya çoxlu adam toplaşmışdı və hamısı da ehtiramla yuxarı baxırdı.

– İndi aşağıda dayanmış adamlar, – Hitler sözbə başladı, – öz gözləri ilə görürlər ki, şair yerində deyib:

*Ona görə də müğənni şahla gedər,
Çünki hər ikisi bəşərin fəvqündə dayanır.²*

Gəzinti qurtarandan sonra Oskarla çıxış qapısına tərəf gedən Hitler dedi:

– Bu evdə olduğu kimi, əsil-nəcabət hissənin qüdrəti keçmiş haqqındakı xəyallarla təcəssüm etdiriləndə xoşuma gəlir.

Oskar fürsəti əldən vermədi:

– Mənim xəyallarım yalnız sizin köməyinizlə həqiqətə çevrilə bilər, mayn Führer, – dedi. – Sizin dövlət haqqındakı

¹ Valhala – qədim Skandinaviya və german mifologiyasında allah Odinin göylərin qoynundakı sarayı, bütün allahların iqamətgahı

² Y.V.Getenin «Müğənni» balladasındandır.

böyük fikirlərinizi ideoloji cəhətdən inkişaf etdirə biləcək okkultinist elmləri bütövlükdə irəli aparmağa tək adamın gücü çatmaz.

Fürer nəyisə xatırladı.

– Aha, – dedi, – Okkultizm Elmləri Akademiyasını nəzərdə tutursunuz. Onu mütləq yaradacağam. Sözümlüzdür.

Hitler gedəndən sonra məclis öz müqəddəs, rəsmi təntənəsini itirdi. Restoran sahibi Horxerin hazırladığı cürbəcür ləziz xörəklərdən yedilər, içdilər, çərənledilər, şənəndilər, ilanlar və qəribə quşlar saxlanan qəfəslərin arasında gəzə-gəzə qeybət qırdılar. Müəmmalarla dolu şüşə stolun arxasında eşqbazlıq elədilər. Süni ulduz səması altında rəqs etdilər.

Əldən düşmüş Oskar səadət içində son qonağı ilə vidalaşanda təzə günün yenicə doğan günəşi gölün sularında bərq vururdu...

674

Paul Kramer özünü Berlində rahat hiss edə bilməzdi.

Hitler bir neçə ay bundan əvvəl söz vermişdi ki, hakimiyyətə gəlsə, çox «başlar kəsiləcək». Reyxstaq yandırıldıktan sonra Proellin muzzdlu əsgərləri – şturmanlar onun dediyini eləməyə başladılar. Partiyanın təhrikilə Reyxdə ictimai asayışı onlar qoruyurdu. İndi evlərə soxulur, axtarış aparır, soyub-talayır, camaatı həbs edirdilər. Həbs olunanları nasist kazarmalarına gətirirdilər. Orada onların başına açılan oyunlar barədə dəhşətli şeylər gəzirdi. Bəziləri də izsiz-tozsuz yoxa çıxırdı.

Tutulanların, qaçanların arasında Paulun da dostları vardı. Partiya onun özündən də yanıqlı idi. Aradan çıxmaq lazımdı. Əvvəlcə mənzilindən, sonra da ölkədən. Gecikmək olmazdı.

Ancaq həvəslə qalardı. Hakimiyyəti ələ keçirmiş bu quldur dəstəsini əzməyə kömək edərdi. Lakin siyasətlə məşğul olan dostları bunu eşidəndə gülmüşdülər. Demişdilər ki, öz sahəsində xeyirli işlər görüb, ancaq indiki mübarizədə yalnız maneçilik törədə bilər. Həmin fəhlələr, həmkarlar təşkilatının işçiləri, siyasi rəhbərlər Paulu çox istəyirdilər, onu etibarlı itirmiş ziyalılarla bir tutmurdular. Özü də etiraf edirdi ki, daha burada onluq iş qalmayıb.

Burada elə bir zor hökm sürürdü ki, ona qarşı yalnız və yalnız hiyləgərliklə mübarizə aparmaq olardı. Paul da onu bacarmırdı. Əgər nəsə eləyə bilərdisə, sərhəddən o tərəfdə eləməlidir. Dostları düz deyirdi. İşlər getdikcə şuluqlaşdı, aradan çıxmaq lazımdır. Özü də lap tez...

«Salamat qal, ay rahat yuvam», – deyə zümzümə eləyə-eləyə vacib saydığı əşyaları çamadana basırdı. Bu gecə Qentinerştrassedə Villi adlı bir nəfərin, sabah isə Qross-frankfurterştrassedə Albert adlı başqa birisinin yanında qalacaq. Heç birini yaxından tanımır, ancaq bilir ki, ikisi də «dostlar»dandır, etibarlı adamlardır. Naşirlərdən, qəzetlərdən alacağı pulu qopara bilsə, birisi gün buralardan həmişəlik gedəcək.

Türk elədiyi ölkə o qədər də gözəl yer deyil. Berlindən də gözəl şəhərlər var. Brandenburq mənzərəsi haqqında da kimsə demişdi ki, «şər işləri gizlətmək üçün ən yaxşı pərdədir». Ancaq Paul bu çirkli Berlini sevir, ürəyinin yanısı «şəri gizlədən pərdə»nin yanında qalır. Onu əzablar içində türk edir. «Salamat qal, ay rahat yuvam!»

Kül rəngli kostyumunu geyinib, çamadanı yığıdırıb, yalnız makinanı qutusuna qoymaq qalıb. Ancaq onu qablaşdırmamışdan qabaq Nürnberqştrassedəki bu balaca, doğma otaqda son dəfə məktub yazmalıdır. Çünki Kete ilə görüşməmiş Almaniyadan gedə bilməz. Dəhşət hər yanı bürüyüb, tezliklə də düzələn deyil. Kim bilir, bəlkə də, ömürlərinin axırına qədər heç görüşə bilmədilər. Gülünc iş olardı ki, Paul bacısının arzuladığı kül rəngli bahalı yun kostyumu tikdirəydi, Kete də onu görməyəydi. Kobud rədd cavabı alsa da, yazmalıdır. Onunla mütləq görüşməyə çalışmalıdır.

Acıq eləyib gedəndən sonra Paul onu görməyib. Lap səfehlik elədi. İndi qızdan xəbəri yoxdur. Məhkəmənin nəticəsini necə qarşıladığını da bilmir. Heç nə bilmir. Yəqin ki, onun eləyə bilmədiklərini son günlərin hadisələri eləyib, qızın «beynində qımıldayan qurdlar»ın başını əzib. Fırıldaqcı Oskarın tikdirdiyi o iyrenc xanənin şəkillərini görmüşdü. Kete musiqini başa düşəndir, belə xaric notlara çox dözə bilməz.

Yazmağa başladı. Ürəyindən keçənlərin hamısını yazdı. Səhvləri düzəltmədi, alınmayan incə zarafatları dəyişmədi.

Makina tıqqıldaya-tıqqıldaya onun ürəyindən keçənlərin hamısını yazdı.

Görəsən, məktubu vaxtında alacaq? Ümumiyyətlə, ala biləcək? Əlbəttə, alacaq! Mütləq də gələcək. Burada yazdıqları söhbətin başlanğıcıdır.

...Kete çox pinti çap olunmuş hərfələrə baxdı. Makina yenə xarab olub və məlum şeydir ki, Paul da düzəltməyib. Hər sözdən qardaşının ahəngini, ağıllı, kəskin, səmimi deyim tərzini duyurdu. Yerinə düşməyən incə zarafatlara rast gələndə üz-gözünü həm kədərlə, həm də sevinclə turşudurdu...

Tərəddüd etmədən telefona yaxınlaşdı, məktubda göstərilmiş nömrəni yığdı. Paul özü cavab verdi. Ketenin qəlbindən sevinc dolu bir gizilti keçdi və Paulun səsindəki sevinci hiss eləyəndə, heç özü də bilmədi ki, niyə bu vaxtanca bənşəməyiblər.

676

Paul təklif etdi ki, restoranda görüşsünlər və balaca, bahalı bir restoranın adını çəkdi. «Öləndə də kişi kimi ölmək lazımdır», – dedi və tezəcə də xəbər verdi ki, özünə təzə kostyum tikdirib. Rəngi də yaşıldır.

Demək olar ki, restorana eyni vaxtda girdilər. Paltolarını asılıqana verib stol seçdilər, xörəklərin siyahısına baxdılar, sifariş verdilər. Sonra sevinclə bir-birinə baxdılar. Paul, adəti üzrə, ağılına gələnlərdən danışmağa başladı və xidmətçi ilə xörəklərin sırasını müəyyənləşdirəndə də qəşəng, qonur gözlərini Ketədən ayırmadı. Heç kəsdən çəkinməyərək, əlini qızın çiyinə qoydu:

– İkimiz də yaman səfeh olmuşuq, – dedi.

Əlbəttə, restoranda hər şeyi bir-birinə deyə bilməzdilər, ancaq səslərinin ahəngi ürəkdəkilərin hamısını açıb tökdü. Paul, həmişəki kimi, yenə də tələsə-tələsə yedi, ehtiyatsızlıq elədi, əynindəki gözəl kostyuma balıqdan yağ ləkəsi saldı. Ancaq danışmağına da ara vermədi. Dedi ki, adı Kete yaşayan küçəyə verilmiş Kayt, əgər Paul deyəndirsə, çox maraqlı şəxsiyyət olub. Onlar Almaniyada bir neçə qardaş olub, özləri də Şotlandiyadan gəlirlər. Əbəs yerə hamının sevimlisinə çevrilmiş qoca Frits¹ onları dəvət eləyib. Bəli

¹ Qoca Frits – Prussiya kralı olmuş N.Fridrix (1712–1786) nəzərdə tutulur. Öz mürtəce müharibə siyasəti ilə Prussiyanın sərhədlərini xeyli genişləndirərək onu Avropanın ən qüdrətli hərbi ölkələrindən birinə çevirmişdir.

«Böyük Fridrix» adlanan o qəzəbli qoca bugünkü qarmaqarışıqlığın əsas baskarıdır. Əslində, ilk nasional-sosialist həmin qoca olub. Ancaq bugünküylə müqayisədə bir az ağıllı imiş. Sonra da kostyumu barədə soruşdu. Axı onun xatirinə yaşıldan deyil, boz rəngdən tikdirib. Özü də çox gözəl, davamlı parçadır. Cənab Vaytsın dediyinə görə, onu ömrünün axırına qədər geyinəcək...

Kete qardaşına məmnuniyyətlə qulaq asırdı. Paul üçün adı görünən şeylər qızın qulaqlarında qeyri-adi səslənirdi. O, qardaşını sevirdi, qardaşına heyran qalırdı. Necə də yaraşlıq idi: uca boyu, enli alnı, işıq saçan ağıllı, ehtiraslı sifəti, par-par yanan gözləri... Ketenin özü isə arıqlamış, nazılmışdı. Paul yarızarafat-yarıgercək onu «Şahzadə qız»a oxşatdı. Sadə tünd-qəhvəyi kostyumu onun tünd-sarıq saçlarına çox yaraşdı. Havadan asılı olaraq tez-tez dəyişən mənzərə kimi hər ovqatda bir rəngə düşən sifəti bugünkü görüşün səadət dolu həyəcanından daha da işıqlanmış, daha da canlanmışdı. Təkcə Paulun deyil, hamının gözündə gözəlləşmişdi.

İçəridəkilərin diqqətini cəlb etməyə başladı. Üz-gözündən cavanlıq, amansızlıq, əxlaqsızlıq yağan nasist geyimli bir cənab ona xüsusi maraqla baxırdı. Deyəsən, qızı haradasa görmüşdü. Yaddaşını vərəqlədi və axırda da tapdı, salam verdi. Nəzakətlə, eyni zamanda da sırtıq səmimiyyətlə salamlaşdı. Paula da həyasız, lovğa, qəzəbli, sırtıq təbəssümlə baxıb başını tərپətdi. Bəlkə də, onun şəklini qəzetdə görmüşdü. Paula diqqətlə baxanda, deyəsən, nəyisə xatırladı, qeyd dəftərcəsini çıxarıb, ora nəsə yazdı.

– Bu sırtıq kimdir? – Paul soruşdu.

– Adı Tsinzdorfur, – Kete cavab verdi.

Paul bu adı eşitmişdi və ona görə də üz-gözünü tursutdu.

Sonra Kete kəsəsinə soruşdu ki, məktubdakı, telefon danışığında ki, işarələri düzmü başa düşüb? Doğrudanmı, Nürenberqştrasedəki mənzili təhvil verib? Doğrudanmı, uzun müddətə harasa gedir?

Paul irişdi:

– Həm düzdür, həm də yox... – dedi. – Nürenberqştrasedəki mənzili mən təhvil vermədim, Berlin əlimdən aldı. Berlin məni qovur. Bəli, Kete, qardaşın Reyxin paytaxtını

tərk edir. Uzun bir səyahətə çıxır. Ayağı tutduqca gedəcək. Nə qədər çəkəcəyi də bilinmir.

Ketenin rəngi qaçdı.

– Doğrudan? Doğrudan gedirsən? – qızın gözləri dörd oldu.

– Hamısını ətraflı danışardım... – Paul uşaq kimi hirs-ləndi, – ancaq harada? Sənin qaldığın yerə getmək olar? Düzdür, bu restoran çox rahatdır, amma belə söhbətlərin yeri deyil.

Ketenin balaca mənzilinə gəldilər. Paula yaxşı tanış olan sadə ev əşyalarının arasında böyük bir royal məğrur-məğrur işıldayırdı. Ketenin öz ab-havası ilə düşməni Lautenzakın qoxusunun bu evdə necə qəribə tərzdə bir-birinə qarışdığını görən Paul özünü saxlaya bilmədi, sifətinə qaranlıq çökdü.

678

Sonra da oturub, qəlyanını sümürə-sümürə danışma-ğa başladı. Çalışdı ki, qızı adi sözlərlə, loru dillə başa salsın. Ancaq saysız-hesabsız həbslərdən, çoxunun itkin düşdü-yündən, qayda-qanunun pozulmasından, haqq-ədalətin tapdanmasından danışanda yenə də özündən çıxdı.

Kete susaraq həyəcan içində qulaq asırdı. Bunların heç birindən xəbəri yoxmuş! Almaniya da o vaxt çox adamın belə şeylərdən xəbəri yoxdu. Halbuki hamısı gözlərinin qabağında, qulaqlarının dibində baş verirdi. Yalnız zərərçəkənlər, yalnız nasistlərin düşmənləri bilirdi bunları. Milyonlarla almanınsa heç nədən xəbəri yoxdu və bu bərədə onlara deyəndə də, inanmaq istəmirdilər.

Sonra da çox qısa şəkildə öz vəziyyətindən danışdı. Dedi ki, ən yaxşı halda onu bir il həbsxanada yatmağa məcbur edəcəklər və belə bir şəraitdə ora düşmək – elə ölmək deməkdir.

– Başqa əlacım yoxdur, – sözünü tamamladı, – gərək bu torpağın tozunu ayağımdan siləm. Sabah yola düşürəm.

İşə bax, Kete onu bu gün təzədən tapıb, amma sabah yenə itirəcək. Özü də, kim bilir, nə qədər çəkəcək. Qız bu çətin vəziyyətində yenə tək qalacaq. Paulla danışmalıdır. Bəlkə də, onun dərдинin üstünə dərd qoymamalı idi. Kete bunu eləyə bilməzdi. Çünki qardaşının qaçaq düşməsinin günahkarı elə özü idi. Ancaq buna baxmayaraq, onunla danışmalıydı. Bu gün mütləq danışmalıydı. Sabah çıxıb gedəcək!

Kete lap uzaqdan başladı:

– Günahkaram, – dedi. – Paul onun sözünü kəsmək istədi, amma qız imkan vermədi, qardaşının üzünə baxmadan titrək səslə sözünə davam etdi: – Sən haqlı imişsən. O səfehdir, təpədən-dırnağa mənasız adamdır. Mən axmaq olmuşam, kor olmuşam, gedib ona qoşulmuşam. Ancaq bu, elə işdir ki, hamının başına gələ bilər və onda da nə ağıl kömək eləyə bilər, nə də məsləhət. Mən özüm bu həqiqətin şahidi olmaq istəmirdim. Ancaq o, sənin üstünə hücum çəkəndə gördüm və ayrılmaq qərarına gəldim. Lakin bacarmadım. İndisə bacararam. Amma bilmirəm neyləyim?! Ondən uşağım olacaq...

Kete, sanki, özü ilə danışırdı. Soyuqqanlı idi, cəsəətli idi, lakin Paulun üzünə baxa bilmirdi.

Paul diqqətlə qulaq asırdı. Heç qımıldanmırdı da. Lakin qızın son sözləri onu yerindən oynatdı. Dişlərini qıçayaraq kəsik-kəsik dedi:

– Hey...van! Al...çaq!

Ancaq Ketenin arıq sifətini, onun özünü güclə sakit göstərməyə çalışdığını görəndə qıza yazığı gəldi, qəlbi göynədi. Durub Keteyə yaxınlaşdı, əlini nəvazişlə onun çiyinə qoydu. Bircə anlığa beləcə dayandı, danışmadı.

Əcaibliyin dərəcəsinə bax: bu çərənçi meymun, bu zatı-qırıq, Paul Kramerə bacıoğlu, ya da bacıqızı əkmışdi! Keteyə birqat acığı tutdusa, onu bu vəziyyətə salan heyvanlar heyvanına ikiqat hirsələndi. Axı niyə hirsələndi? Belə olacağını, guya, bilmirdi? Bu məhəbbət macərəsinin sonu da Oskara əvvəlkindən bətər nifrət etməyə əsas vermirdi. Ancaq buna baxmayaraq, qəlbində Oskara sonsuz bir nifrət yarandı.

Əlbəttə, ən ağıllı çıxış yolu bu idi ki, Kete, Lautenzakdan olan uşağı dünyaya gətirməsin. Məsələnin belə həlli üçün kifayət qədər əsas vardı. Həm daxili, həm də zahiri. Ancaq Paul burada marağı olan tərəfdir və bacısını da çox istəyir. Bu sərgüzəştin lap əvvəlində qızla yaxşı rəftar eləmədi. İndi ikinci dəfə səhv etmək istəmirdi. Deməli, tələsmək olmaz. Ona görə də hələlik:

– Belə-belə işlər... Əcəb işdir... Belə-belə işlər... – deməklə kifayətləndi. Otaqda bir az gəzişdi, qəlyanını çıxardı, sonra da qaytarıb yerinə qoydu. Keteyə yaxınlaşdı, onun qəşəng, zərif əlini sığalladı. Sonra soruşdu: – Bəs onun özü nə deyir?

– Bilmirəm... Ona deməmişəm. Özü də duymayıb, – acı-acı dilləndi.

Paul heyrətə gəldi. Ketenin dar ayaqda Oskara heç nə deməyib, qardaşının üstünə qaçması onu sevindirdi, ucaltdı, göylərə qaldırdı. Deməli, Kete Paulundur! Əlbəttə, bacısına kömək edəcək. Düzdür, bunu necə edəcəyini bilmir, belə şeylərdə təcrübəsi yoxdur, özünün bu vəziyyətdə başqası üçün heç nə eləyə bilməz, amma şəstlə:

– Səni bir yana çıxarana qədər burada qalacağam, – deyir.

– Boş-boş danışma, – deyən Kete daxilən çox sevinir. – Axı indicə özün dedin ki, nəyin bahasına olursa olsun, sabah aradan çıxmalısan. Mən də ürəyimi boşaltdım, yüngülləşdim, təsəlli tapdım. Özgə heç nə istəmirəm. Bilirəm ki, sən kömək eləyəsi iş deyil.

680

– Elədir, – Paul özünəməxsus bir dəcəlliklə dilləndi, – mamaça deyiləm. Uşağı tutmaq fikrinə düşsəm də, işləri korlayaram. Ancaq qalacağam. Mənə inan: o uşağı bir yerdə böyüdəcəyik!

Ürəyində uşağa ad da qoydu. Nə üçünsə, onu Emil adlandırdı. Kete etiraz etmək istədi.

– Danışma! – Paul qətiyyətlə onun sözünü ağızında qoydu. – Bəs balaca Emillə səni bu xarabada tək qoysam, yaxşı olar?

– Kiminlə? – Kete təəccübləndi.

– Özün ki məni yaxşı tanıyırsan. Gərək hər şeyi öz adı ilə çağırım. Mənə elə gəlir, Emil yaxşı addır. Kaş indi birçə qədər konyak olaydı. Bu Emil əhvalatı lap iliyimə işlədi.

Kete ona konyak süzdü. Paul içdi.

– Lənət şeytana, – dedi, – nə yaxşı tündüdür. Baxmaq olar? – Durub şüşəni götürdü. Çox bahalı «Mortel» konyakı idi. – Bu da ondan qalıb? – Acı-acı soruşdu və qəzəblə royala baxdı. Ketenin susduğunu görüb, bir qədər də süzdü.

Grossfrankfurterstrasseyə qayıtdı. Bu gecə dostu Albertin yanında qalmalıydı. Fikri qarışmışdı. Yaxşı ki, Kete bu barədə Oskara deyil, ona dedi. İstəmirdi, Oleferenin oğlu olsun. Burada qalmaq, bəlkə də, görünməmiş bir səfəhlikdir, ancaq qızı tək qoymaq da olmaz. Bu, Keteni əbədi olaraq o meymunun ağuşuna atmaq deməkdir. Qədim bir əsgər mahnısını zümzümə etməyə başladı:

*Sənin doğduğun uşağı
Yedirdəcəm, yedirdəcəm.
Özüm də ata olacağam,
Urta, ata olacağam!*

Bəli, balaca Emili bir yerdə böyüdəcəklər.

Artıq Qrossfrankfurterştrasseyə – Albertin yaşadığı evə çatıb. Buralarda birinci dəfədir, ona görə də yaxşı tanımır. Albert beşinci mərtəbədə qalır. Liftin açarı lazımdır, amma qapıçını oyatmağa da qorxur. Pillekənlə qalxmağa başlayır. Üçüncü mərtəbəyə çatanda işıq öz-özünə sönür. Düyməni tapa bilmir. Tapdığını da basa bilmir, qorxur ki, mərtəbədə yaşayanların hansınınsa zəngi olar. İkicə dənə kibrit çöpü qalıb. Tərləyə-tərləyə, tövşüyə-tövşüyə beşinci mərtəbəyə çatır. Ancaq burada üç qapı var. Albertin hansında yaşadığını bilmir. Qorxa-qorxa açarla yoxlamağa başlayır. Səhv düşsə, qalmaqal qopacaq, elə biləcəklər ki, oğrudur, ya da kimsə şübhəli adamdır. Belə bir vaxtda polisə düşmək yaramaz. Axırncı kibriti yandırır. Axırda tər basa-basa mənzillərdən birinə girir. Bu da Albert!

Albert dinmədən onu öz otağına aparır. Bura çox soyuqdur. Yuxarı mərtəbələr yaxşı qızdırılmır. Yaxşı, bəs balaca Emil neyləyəcək? Soyunmaq istəyəndə qəflətən ağına bir fikir gəlir. Əsl ideyadır! «Urta! – deyir. – Evrika!» Qaraqabaq ev sahibinin yatdığı otağın qapısını döyür.

– Nə olub?

– Telefon var?

– Bəli, – Albert mızıldayır, – dəhlizdədir.

Keteyə zəng vurur. Onun titrək səsi eşidilir. Qız çox təəccüblənir: axı gecə yarıdan keçib. Paul sevinclə, duruxa-duruxa, pıçıldaya-pıçıldaya xəbər verir ki, çıxış yolu tapıb, onun yanına gəlir.

Demək asandır, eləmək çətin. Əvvəlcə o qorxulu pilləkəni təzədən düşməlidir. Getdiyi yer də uzaqdır, avtobus olacağı da sual altındadır. Nəhayət, gəlib çatır. Əldən düşmüş olsa da, kefi kökdür. Çatan kimi də danışmağa başlayır. Deyir ki, Emil məsələsində yalnız bircə qadın ona kömək eləyə bilər. Həmin qadını da tanıyır.

Anna Tırşenroytun adını çəkir. Onunla söhbətini Keteyə danışır. Deyir ki, yaşlı qadındır, nurlu adam olduğu

üzündən bilinir. Çox yaxşı tanısa da bu... – dilinə gələn sözü udur, – bu Lautenzakı şikəst balasını hamıdan çox istəyən ana kimi sevir. Əmindir ki, Anna Tirşenroyt Keteni başa düşəcək, ona ağıllı yol göstərəcək.

Kete dinmədən qardaşına qulaq asır. Hələ cavab vermir. Adətidir: yaxşı-yaxşı fikirləşir, sonra cavab verir. Qəlbinin dərinliklərində o dəqiqə razılaşır. Bütün bu qayğıları tək çəkməkdən, ölçüb-biçməkdən yaman yorulub. Xoşniyyətli, təcrübəli bir adamdan məsləhət alsın, bəlkə də, canı qurtarar. Bəli, Anna Tirşenroytun yanına mütləq gedəcək. Elə sabah yola düşəcək.

Paul xoşbəxtkdir. Baş işləyirmiş! Lap avtomat kimidir, sualları yazıb atırsan, düyməni basırsan və o dəqiqə də cavablarını alırsan. Məgər gecə vaxtı durub gəlməyin özü pis ideya idi? Kete, ən azı, rahat yata biləcək...

682

– Ancaq kostyuma saldıgım ləkəni gərək təmizləyə-sən. Səhərdən fikirləşirəm ki, səndən nə xahiş etməli idim. Axır ki, yadıma düşdü!

Kete ləkəni təmizləyə-təmizləyə deyir ki, nə yaxşı Paulu çox ləngidəsi olmadı. İndi gedə bilər, aradan çıxar. Yox, bu gün getsə, yaxşıdır.

– Hər təsadüfə qarşı, Anna Tirşenroytla söhbət edəndən sonra mənə teleqram vur, – Paul Albertin ünvanını ona verir. Bir parol da öyrədir ki, lazım gələndə Albertə müraciət edə bilsin. Ancaq oraya lap son ayaqda getmək olar.

– Münhendən qayıdandan sonra görəcəksən ki, xaricdəki ünvanım artıq səni gözləyir, – deyir.

Sonra bacısının çiyinlərini qucaqlayır, əlini nəvazişlə onun kürəyinə vurur. Kete də qardaşının əlini bərk-bərk sıxır, vəssalam. Heç birinin – «yandım-öldüm»lə arası yoxdur.

– Yaxşı ki, görüşdük, – deyir Kete. – Çox sağ ol. Salamət qal. Salamət qal. Görüşənədək...

Paul onun əlini buraxmaq istəmir.

– Kaş Allah sən dəyənləri eşitsin, – deyir və minnətdarlıqla əlavə edir: – Ləkə, doğrudan da, getdi.

Sonra da çıxır...

Anna Tirşenroyt qarşısında oturmuş arıq, ucaboy, sərt sifətli gənc qadını diqqətlə süzdü. Xalis alman sifəti idi,

kilidi yavaş-yavaş açılırdı. Paul Kramerdən məktub gətirmiş bu qızı inamsızlıqla qəbul elədi. Görəsən, indi nə istəyirdilər? Məhkəməni izləmiş, Oskarın Paul Krameri necə yıxıb-sürüdüyünün şahidi olmuşdu. Daha yorulmuşdu, qüسسə içində boğulurdu. İndi də gəlib onunla üzbəüz oturan bu gənc qadın... Kəkələyə-kəkələyə, qır-aqıra dediyi sözlər böyük bir inamsızlıqdan xəbər verir. Ah, Anna Tırşenroytun özü bu qızdan da yaxşı bilirdi ki, qəlbini oğurlatmaq nə deməkdir. Adam bunu çox gec başa düşür və yenə də inanmaq istəmir. «Yox, yox, elə şey olmaz... Mən bu qədər səhv edə bilmərəm», – deyir. Ancaq sən demə, çoxdan aldanıbmiş... Lakin bu gənc qız – adı nədir? Hə, Kete Zeverin danışdıqca hiss edir ki, özünün başına gətiriləndən həm dəhşətlidir, həm də yüngül... Qarşısında oturan qızı əsl heykəltəraş gözləri ilə süzür. Yox, pis qıza oxşamır. Dedikləri də həqiqətdir. Yaxşı ki, Oskardan uşağı olacaq...

Özü, yəni Anna Oskardan əlini üzüb. Məhkəmədəki dəhşətləri görəndən sonra əlini tamam üzüb və özünə də söz verib ki, heç nəyə qarışmasın. İndisə əlinə gözəl fürsət düşüb. Gözləmədiyi xoşbəxtlik üz verib, qız onun yanına gəlib.

Kete çoxdan susmuşdu. Yox, onu qadının iri, dolu sifəti qorxutmamışdı. Amma bu yorğun, qonur, ağıllı gözlərin qarşısında danışmaq o qədər də asan deyildi. İndi qarı onunla üzbəüz oturub, çiyinlərini qısıb, qımıldanmır, susur... Və bu sükut da Keteni yavaş-yavaş sıxmağa başlayır.

Axır ki, Anna Tırşenroytun dodaqları tərپənir:

– Çox şadam ki, – zəif, xırıltılı səslə danışmağa başlayır, – doktor Paul Kramer etibar eləyib sizi mənim yanıma göndərib.

Bu sözlər nə gözəl səslənir! Kete ümidlə onun üzünə baxır.

– Deyəsən, çıxış yolu bilərəm... – Anna Tırşenroyt sözünə davam edir, – amma belə tez demək istəmirəm. Bəlkə, bir az vaxt verəsiniz... – bircə anlığa dayanıb müraciət forması axtarır, – ...əzizim Kete Zeverin? Mənə elə gəlir, bu məsələ barədə iki-üç gün fikirləşmək lazımdır. Çox şad olardım ki, – tələsik əlavə edir, – həmin günləri mənə qonaq qalardınız.

Kete sevincindən qızırır. Özündə bu qadına qarşı sonsuz bir etibar hiss eləyir.

İki gündən sonra Anna Tırşenroyt özünəməxsus asta, zəif bir səsle nə qərara gəldiyini Keteyə yavaş-yavaş izah edir: əlbəttə, uşağı xaric etdirmək barədə danışmağa dəyməz. Ancaq onu Almaniyada dünyaya gətirmək də olmaz. Yaşı keçməsəydi, ayaqları xəstə olmasaydı, emalatxanasına belə bağlanmasaydı, Annanın özü də bu ölkədən çıxıb gedərdi. Deməli, uşaq dünyaya gəlməli idi... Amma sərhəddən o tərəflərdə...

İndi Anna Tırşenroytun iki sualı var: hazırda Paul Kramer haradadır? Kete cavab verir ki, qardaşının özü də dəqiq bilmirdi İsveçrəyə gedəcək, yoxsa Bohemiyaya. Berlinə qayıdan kimi xəbər tutacaq. Tırşenroyt deyir ki, imkan varsa, o da qardaşı gedən ölkəyə qaçsın.

– Cənab doktor Kramer çox xoşuma gəldi, – deyir və sonra da qızın maddi vəziyyəti ilə maraqlanır.

Kete qızaraq cavab verir ki, atası bir az pul verər. Şübhəsiz, Paul da kömək eləyəcək. Həm də çalışacaq ki, özünə iş tapsın. Əlbəttə, bunların heç biri hələ dəqiq deyil...

Anna Tırşenroyt dedi:

– İcazə versəydiniz, bu yaxınlarda sizə baş çəkərdim. Pul məsələsinə görə də... – bircə anlığa duruxdu, – ...xahiş edirəm, narahat olmayın.

Anna Tırşenroytun şəxsində özünə ən yaxın rəfiqə tapdığına əmin olan Kete işlərini qaydaya salmaq, Paulun xaricdəki ünvanını öyrənmək üçün Berlinə qayıtdı.

Mirvari saxta idi. İlze Kaderayt ona saxta mirvari bağışlayıb!

Bu da kübarlar. Yazıq atası haqlı imiş. Yazıq atası bilir-miş. Ober unteri əzər! Bu kübarlarla bostan əkmək olmaz-miş. Ancaq Oskar ataların bu ağıllı sözünə qulaq asmadı, kübarlarla bostan əkdi, axırda da tağı çiyində bitdi. İfritə Kaderaytla Tsinzdorf dilbir olub, irişə-irişə onu – xalqın içindən çıxmış sadə bir adamı aldadıblar, alçaldıblar, bir qara qəpiklik eləyib tullayıblar. Həmin əclaf, quldurlar saxta mirvari göndəriblər, sonra da on min markı əlindən alıblar...

Hirsindən boğulurdu. Bunu necə quraşdırdıqlarını yaxşı təsəvvür edirdi. Günah o səfeh telefon söhbətində oldu.

İlze ifritə olsa da, simic deyildi. Telefon söhbətindən sonra hirsələnib, sonra da bu səfeh zarafat ağılına gəlib, riollu saxta dostuna saxta mirvari göndərib. Daha sonra da Tsinzdorfla görüşəndə onu, yəni Oskar kimi bir «proletar»ı necə doladığını öz Lüküsünün ovcuna qoyub. Cənab qraf da öz ulu babalarını, soyğunçu cəngavərləri xatırlayıb, durub Oskarın yanına qaçıb, həmin xəbərdən qazanc götürmək istəyib. Kolun dalında gizlənib, onu soyub, on min markı çırpışdırıb. Bu da sənin kübarların...

Oturub yazmağa başladı: «Hörmətli cənab qraf, mirvari barədəki mərci uddunuz. Alacağınız on min markı mənə borclu olduğunuz otuz iki min iki yüz doxsan yeddi markdan çıxı bilərsiniz. Deməli, borcunuz iyirmi iki min iki yüz doxsan yeddi mark qaldı. Xərclərimin artdığını nəzərə alaraq, həmin borcu tez qaytarsanız, sizə minnətdar olardım. Hayl Hitler! Sizin köhnə dostunuz: Oskar Lautenzak».

Yeri gəlmişkən, Tsinzdorf onun düşmənləri arasında yeganə adamdı ki, Oskara qalib gəldiyini öz haqq-hesab kitabına yazı bilərdi. Qalanları isə onun getdikcə parıldayan günəşi altında kölgəyə döndü, itib-batdı...

Məsələn, biri elə o ağıl, savad sahibi Tomas Ravliçek! Bəli, Reyxdə alman ruhu, saf dünyagörüşü təzədən zəfər çalan kimi bu məkrli cırdanın isti yeri soyuq oldu. Öz Çexiyasına əkildi. Qoy orada indi istədiyi qədər aradüzəldənlik eləsin, buradasa adı heç it dəftərində də qalmayacaq.

Baş maliyyə müşaviri – məhkəmədə inadkarlıqla üzünə duran, Oskarın ara həkimi adlandıran o qoca cənab da payını aldı. O vaxt təkəbbürlü qoca yalnız gülünc vəziyyətdə qalmaqla, gözünün altını göyərdirməklə canını qurtarmışdı. Lakin sonralar da dilini dinc saxlamadı, dedi ki, yeni Almanıyanın, partiyanın haqq-hesab kitabları qaydasında deyil və hər hansı bir vicdanlı maliyyə işçisi onlarda çoxlu saxtakarlıq tapar. Buna görə də qoca ilə bir az sərt rəftar etdilər, tutub türməyə saldılar. Biri də belə getdi...

Əqidəsini, incəsənət əsərlərini pula satmayan cənab fon Obrist də dünyadan köçdü və bu da taleyin Oskara ən qiymətli hədiyyəsi oldu. Cənab Obrist əqidəsini özü ilə apara bildi, ancaq incəsənət əsərini götürməyə vaxtı çatmadı. Reyx onun evini müsadirə eləyəndə Oskar hamını qabaqlayıb «Cadugər qadın»ı ələ keçirdi. İndi o təkəbbürlü

aristokratların heç biri həmin əsərin adı, mahiyyəti barədə onunla mübahisə edə bilməzdi...

«Cadugər qadın» artıq Zofienburqda idi və indiyəcən boş qalan sütunu bəzəyirdi. Onun iri, vahiməli, kişi başına oxşayan kəlləsi indi zalı dolu, baxımlı göstərirdi. Klinqzorun sehrlı qəsri hazırıdı...

Yox, səadət çeşməsinin gözü hələ tutulmamışdı.

Maarif naziri Oskara işarə verdi ki, görkəmli şəxsiyyət-lərdən biri Okkultizm Elmlər Akademiyasının yaradılması ilə maraqlanır və belə bir akademiyanın prezidenti də yalnız o ola bilər. Ancaq həmin vəzifə təklif edilməmişdən qabaq Oskar elmi dərəcə almalıdır. Nazir sonra da hiyləgər bir təbə-sümlə əlavə etdi ki, bu sahədə də artıq bəzi işlər görülüb.

Doğrudan da, Oskar bir neçə gündən sonra Heydel-berq Universitetindən məktub aldı ki, fəlsəfə fakültəsi, psixologiya elmləri sahəsindəki xidmətlərini nəzərə alaraq, ona fəxri doktor rütbəsi verməyi qərara alıb. Rektor və Elmi Şura rütbənin təqdim olunacağı günü və başqa təfərrüat-ları onunla məsləhətləşmək istəyir. Həmin mərasim xüsusi təntənə ilə keçirilməlidir.

Oskar sevincindən yerə çökdü. Professor Lantsiqer bir dəfə ona demişdi: bu baş ki səndə var, latın dili qram-matikasının ən adi qaydalarını da öyrənə bilməyəcəksən. Ancaq indi qədim, məşhur bir ali məktəbin rektoru xalis latın dilində xəbər göndərmişdi ki, onun elmi xidmətlərini fəxri doktorluq rütbəsi ilə mükafatlandırmaq istəyirlər. Həmin təntənəli gecəni ləzzətlə xəyalında canlandırmağa başladı: milli paltar geymiş tələbələr, bayraqlar, məşəllər... Heydelberq qəsri...

Oskarın sevincinin həddi-hüdudu yoxdu. Özünü göyün yeddinci qatında hiss eləyirdi.

Uşaq vaxtı bir dəfə hersoq malikanəsindən öz bağlarına tərəf uzanan ensiz hasarın üstü ilə getməyə başladı. Belə nazik, hündür, sərt hasarın üstü ilə getmək ona ləzzət verdi. Ancaq hər iki tərəfdən dərin-dərin uçurumlar ağızla-rını geniş açıb əsnəyirdilər... Qəlbinin dərinliklərində qorxu baş qaldırdı ki, indicə yıxılacaq. Başı hərləndi. Bəlkə də, bu azacıq qorxu onun sevincini xeyli artırdı...

Yenə də həmin hissləri keçirirdi. Çox sevinirdi. Amma bununla bərabər, azacıq, lap azacıq da olsa, başı hərlənirdi.

Dövlət müşaviri və Reyxin mətbuat rəisi Hansyörq də görmədiyi günlərə düşmüşdü.

Ən əvvəl baronessa Tretnovla dostluğu! Hansyörq onu getdikcə daha yüksək tuturdu. Düzdür, zahirən gözəgəlimli deyildi və ustad da nəvaziş dolu bir yanımcılıqla onu «cılız» adlandırır, ancaq Hansyörq də öz imkanlarının hüduqlarını yaxşı tanıyır, aza qane olmağı bacarır, böyük qardaşı kimi şən-şöhrətə can atmırdı. Frau fon Tretnov deyirdi ki, Hansyörq, hər halda, Oskara çox oxşayır. Moabit həbsxanasındaki görüşdən sonra bir neçə dəfə öz sevinc və kədərini birgə bölüşmüşdülər. Buna görə də Hansyörqlə daha da mehribanlaşmaq fikrini çox təxirə salmadı...

Elə bunun özü çox şey deməkdi. Onun xəbis ürəyini daha çox sevinclə dolduran bir də bu idi ki, bəzi köhnə dostlarından intiqam ala bilər və bununla da uzun illərin yanğısını söndürərdi. Deqqenburqda oxuyarkən keşiş Ruppert ona «günahkarların səhvini bağışlamağı» öyrərdədi. Lakin yəhudilərə xas olan bu miskin əxlaq kodeksi aradan götürülmüşdü. Hansyörq indi özünün təzə adına layiq əsl alman qüdrətini göstərə bilərdi.

Keşməkeşli həyat yolunda çox adam bu kövrək, çəlimsiz oğlana kəc baxmış, onu alçaltmışdı. Serjant kimi Polşadan Almaniyaya piano daşıyanda da, jurnalist kimi «Şimşək» jurnalını çıxaranda da, «agent» kimi Karfunkel-Lissi ilə, rəssam Vitke ilə iş aparanda da özünə bir neçə düşmən qazanmışdı. Eləsi də olmuşdu ki, haqlı-haqsız öz acığını bu çəlimsiz oğlanın üstünə tökmüş və Hansyörq də çoxlu şillə, təpik yemişdi. İndi hamısının borcunu qaytara bilərdi. Özü də artıqlaması ilə...

Məsələn, agent Yozef Mants. Zofienburqun açılışında sehrbaz Kaqlistro Reyxin mətbuat rəisi ilə şit zarafat eləyəndə yaman ürəkdən güldü. Gərək özünün o cingiltli, şaqraq, ləzzətli gülüşünü Hansyörqə heç xatırlatmayaydı. Çünki onun əks-sədası cənab dövlət müşavirinin qulaqlarından hələ də çəkilməmişdi. İndi cənab Mants üçün elə bir tamaşa düzəldəcək ki, dadı damağından getməyəcək.

Cənab Mants, adətən, saat beşlə altı arasında «Vestens hof» qəhvəxanasında olurdu. Dostlarının çoxu ya iş dalınca, ya da elə-belə söhbətləşmək üçün oraya gəlirdi.

Bu gün də iki dostu ilə həmin qəhvəxanada oturub arxayın-arxayın söhbət edərkən qəhvəyi rəngli mundir geyinmiş yad bir adam stola yaxınlaşdı:

– Cənab Mants deyilsiniz?

Cənab Mants siçan gözünə oxşayan balaca gözlərini onun üzünə dikdi, ancaq tanımadı və həm də bu yad adamın sifəti xoşuna gəlmədi.

– Məgər biz tanışıq? – soruşdu və sualına da özü cavab verdi. – Xeyr, mən sizi tanımıram.

– Amma mən sizi tanıyıram, cənab Mants, – yad adam dilləndi, – bilirəm ki, elə ilk günlərdən nasistlərin ən yaxın dostu olmusunuz. Yoxsa elə deyil?

Mants narahat oldu. Yan-yörəsində bir neçə qəhvəyi mundirli adam da peyda oldu. Onun yad adamla söhbəti başqa stollarda oturanların da diqqətini cəlb elədi. Yanındakı dostları pərt oldu.

– Xidmətçi, gəlin pulunuzu alın, – dedi Mants.

– Yox, yox, – yad adam əl çəkmədi. – Siz bizim köhnə dostumuzsunuz. Bir yadınıza salın... Yadınıza düşəcək...

– Məni rahat buraxın!

– Sizinlə nəzakətli danışanda belə kobudluq eləməyin. Biz də hərdən zövq almağı bacarıyıq. Siz çoxunu öz qarşınızda oynatmış və bundan da yaxşıca qazanmışınız. İndisə zəhmət çəkib, bizim üçün bir az oynayın, cənab...

Cənab Mants onların əlindən çıxıb, qapıya tərəf qaçmaq istədi. Ancaq qəhvəyi mundirli adamlar onun qarşısını kəsdilər. Bir neçəsi də çıxış qapılarında dayanmışdı və heç kəsi çölə buraxmırdılar.

– Stolun üstünə çıxın! – yad adam əmr verdi. – Oynayın. «Bir» deyəndə sol, «iki» deyəndə sağ ayağınızı qaldırın, üçüncüdəsə «Hayl Hitler» deyin. Aydındır?

Yad adamın gözləri, əlləri heç də xoşagələm deyildi. Qəhvəyi mundirliyə kök Mantsı araya almışdılar.

Cənab Mants birtəhər stolun üstünə qalxdı. Yad adam «bir» deyəndə sol, «iki» deyəndəsə sağ ayağını qaldırdı. «Üç» deyilən kimi qışqırdı: Hayl Hitler!

Əsəbiləşmiş camaat narazılıqla onlara tərəf baxdı, bir neçəsi hətta söydü də. Lakin içəridə qəhvəyi mundirililər çox olduğu üçün söyüşlər tez kəsildi və ağızına qədər adamla dolu olan qəhvəxanaya sükut çökdü. Yalnız bədələrin, boşqabların cingiltisi və bir də komanda verən yad adamın səsi eşidildi:

– Bir, iki, üç...

Cənab Mants balaca, ağ mərmər stolun üstündə dayanmışdı. Oynamaq istəyəndə ayaqları oradakı qədəhlərə toxundu, cingilti eşidildi.

– Narahat olmayın, cənab ober, – yad adam tez dilləndi, – cənab Mants sındırdıqlarının haqqını verəcək.

Cənab Mants gah sol, gah da sağ ayağını qaldıraraq qışqırdı: Hayl Hitler! Siçan gözünə oxşayan xırda hiyləgər gözləri yazıq-yazıq, aman diləyə-diləyə zalı gəzdi və üzbəüz divarın yanında dayanıb mehribanlıqla ona tərəf baxan cılız bir adama sataşdı. Hansyörq idi. Bəli, Hansyörq ona baxa-baxa irişirdi və irişdikcə də yırtıcı dişinə oxşayan balaca, iti dişləri görünürdü. Cənab Mantsa indi aydın oldu ki, onu oynadan kimdir.

Bu Mants lap heyvan imiş! Gərək Adolf Hitler taxta çıxan kimi rədd olub gedəydi, buralarda qalmayaydı. Axı görüb-götürmüş adamdı və bilirdi ki, bəxti gətirməyən aktyor çox kinli olur, intiqam hissi ilə alışıb-yanır. Axırda da payını aldı! İndi gəl bu ağızınacan adamla dolu qəhvəxanada təxəkkik elə, rüsvay ol, iki səfehlin – orada dayanmış ağızqatıqlı «dövlət müşaviri»nin və onun ağasının, o lovğanın, kanslerin, «Füerer»in, səhnədən qovulmuş aktyorun çaldığı havaya oyna...

Bir sayında sol, iki sayında sağ ayağını qaldırır, üçüncüdə də «Hayl Hitler» qışqırırdı...

Həmin tamaşadan sonra cənab Mants evə çox məyus, kədərli, əzgin qayıtdı və o dəqiqə də yorğan-döşəyə girdi.

Elə səhəri gün də ölkədən çıxdı. Ancaq getməmişdən qabaq tez dostu Aloysa qaçmağının səbəbini başa saldı.

Aloysla Oskarın arasına ciddi narazılıq düşdü. Aloys bu dəfə, doğrudan da, bərk hirsələnmişdi və çıxışa gəlmədi. Kədərlə, yana-yana dedi ki, məhkəmədə andını pozan adam müqaviləni də poza bilər. Oskar da öz tərəfindən Hansyörqlə bərk atışdı. Ancaq çox dərinə getmədi,

çünkü özünün Paul Krameri restoranın qapısında necə oynatdığını xatırladı. Axırda agent Mantsa məktub yazıb üzr istədilər və şturmanlardan də ikisi cəzalandırıldı.

Ancaq cənab Mants xaricdə qalması üstün tutdu. Aloys daha da yazıqlaşdı və dərzi Almaya öz dostu Oskardan tez-tez gileylənməyə başladı.

Kete səfər paltarında Kaytstrassedəki balaca mənzilin qapısını açdı. Yorğun olsa da, bu səfərdən razı qalmışdı. Hər şey yaxşı qurtarmışdı. İndi yalnız Paulun ünvanını öyrənmək qalırdı. Öyrənən kimi xaricə – onun yanına gedəcəkdi.

Oskar bir neçə dəfə zəng eləmiş, sonra da səbri tükənib teleqramlar vurmuşdu. Başqa məktublar, qəzet-jurnallar da vardı. Yalnız Pauldan xəbər yoxdu. Yəqin, ehtiyat eləyir, xəbəri dolayı yolla göndərəcək. Bəlkə də, məktubları yoxlayırlar, ona görə də gecikib. Görəsən, İsveçrədədir, yoxsa Çexoslovakiyada? Hər halda, sabahdan başlayaraq yığısacaq, bütün işlərini görüb qurtaracaq. Oskarla da görüşməyəcək. Sərhədi keçəndən sonra ona yazacaq ki, görüşməsələr yaxşıdır. Ancaq uşaq haqqında susacaq...

Yerinə girdi. Pis günlər arxada qalmışdı. Ona görə də rahat, xoşbəxt idi. Tezliklə yuxuya getdi və yaxşı da yatdı.

Səhər açılan kimi yığışmağa başladı. Bankda bir az pulu vardı – gedib onu götürdü, geri qayıtdı. Poçtu gətirmişdilər, amma Pauldan xəbər yoxdu. Telefon səsləndi. Paulla əlaqəsi olmayan adamdı. Günorta evdən çıxdı. Özünə axşam yeməyi də aldı. Qorxurdu ki, qardaşı zəng vurur, onu evdə tapmaz. Ancaq Oskar zəng elədi. Hirsli-hirsli soruşdu ki, harada itib-batıb. Yalandan dedi ki, atasının yanına gedibmiş. Bu telefon danışığı heç birinin xoşuna gəlmədi. Eybi yox, onsuz da, axırıncı dəfədir. Sabah, uzaq başı, birisi gün xəbər gələcək, Kete də çıxıb gedəcək.

Royalın qarşısında oturub, qapağını qaldırdı. Ancaq çalmadı. Həmin royala açan kimi ikili hissələr keçirirdi. Burada qoyub gedəcək. Oskarla dalaşib ayrılmayacaq, ancaq royala da aparmayacaq.

Bu axşamı da rahat yatdı. Səhəri gün Marianna zəng vurdu, Paulu soruşdu. Bir həftəydi ki, qızın da ondan xəbəri yoxdu. Ona dedi ki, Paul indi sərhədi keçmiş olar. Kiminləsə mütləq xəbər göndərməlidir.

Bu axşamı isə pis yatdı. Qərara aldı ki, sabah Qrose Frankfurterştrasseyə – Albertin yanına getsin. Paul demişdi ki, lap ələcsiz qalanda ona müraciət etsin. Amma sabaha qədər xəbər çıxmasa, mütləq gedəcək. Səhər açıldı. Saat ikiyəcən gözləyəcək, məktub gəlməsə, gedəcək. İki oldu. Yox, dördəcən gözləyəcək.

Saat beşdə artıq Qrose Frankfurterştrassedəydi...

Liftlə çıxmaq üçün qapıçını çağırmağa qorxurdu. Yaxşısı budur, piyada qalxsin. Qapını arıq, görkəmindən laqeydlik yağan bir kişi açır. Azacıq tövsüyə-tövsüyə parolu deyir. Kişi soyuq, daha doğrusu, narazı baxışlarla onu tərədən-dırnağacan süzür:

– Sizi başa düşmürəm, – deyir.

– Axı siz cənab Albertsiniz...

– Nə olsun ki? Hamı bilir ki, burada Albert Şnayder adlı adam yaşayır.

Onların arasına qalın bir şübhə pərdəsi çəkilir.

– Paula görə gəlmişəm, – qız israr edir, – Paul Kramer...

– Tanımıram! – kişi qısaca cavab verir.

İndi neyləsin? Məlum şeydir ki, kişi ona inanmır. Belə yerdə artıq hərəkətə yol vermək olmaz, yoxsa hər şey əldən gedər.

– Yox, yox onu tanımalısınız... – Ümidsiz-ümidsiz inad göstərir. – Mən onun bacısıyam, – tələsik əlavə edir, – yəqin, sizə demiş olar, adım da Kete Zeverindir. Allah haqqı, yalan danışmıram. Bir baxın, – səfər pasportunu göstərir. Kişi onu hələ də şübhəli-şübhəli süzür. Axırda deyir:

– İçəri gəlin.

O qədər də rahat olmayan bir otağa keçirlər.

– Ancaq bəri başdan deyirəm ki, Paul Kramer adlı adam tanımıram. Sizi də ona görə içəri buraxdım ki, çox həyəcanlısınız.

Kete tələsə-tələsə danışmağa başlayır. Özüne inandırıcı görünən bütün təfərrüatları yada salır. Burada deyilmiş. Daha doğrusu, Paulun tapşırığı ilə Münhenə gedibmiş. Bacısı ilə sözləşibmiş ki, buraya – yəni Qrose Frankfurterştrasseyə xəbər göndərəcək. Kete də gözləyib, ancaq xəbər çıxmayıb. Qıza deyib ki, lap son ayaqda bu küçyə gələ bilər. Elə indi də son ayaqdır. Əgər onun başına bir iş gəlməsəydi, qız indiyəcən məktub alardı...

Dedikləri həqiqətə oxşayır. Albert də xatırlayır ki, Paul ona bacısından danışmışdı. O da lap qəribə adamdır, nə dediyini başa düşmək olmur... Amma Albert hələ də şübhələnin və çalışır ki, ağzından artıq söz qaçırmasın. İndi çox ehtiyatlı olmaq lazımdır.

– Burada Paul Kramer adlı adam olmayıb, – deyir, – çoxdan olmayıb. Bilmirəm, polisdən gəlibsiniz, yoxsa polis özü göndərib, fərqi yoxdur, mənə inanın, frölayn... – Ketenin kədər, ümitsizlik dolu gözlərinə baxır. – Əgər sizin o Paul teleqram göndərməyibsə, – lap ehtiyatla işarə edir, – deməli, ələ keçib. Axı səbəbsiz yerə gizlənməzlər... – Kişi qaşqabaqla, duruxa-duruxa, ancaq inamla danışır.

Kete qorxusundan nə edəcəyini bilmir.

– Bir az da oturun, frölayn, – deyir Albert, – dincəlin. Bəlkə, polis o Paul Kramer deyirsiniz, nə deyirsiniz... onu özü tapa bildi... Ancaq mənə elə gəlir ki, ora da müraciət eləməyin mənası yoxdur. Yəqin, işləri indi lap çox olar...

Kete hiss edir ki, çox az danışan bu Albert dost adamdır, ancaq bunlardan başqa heç nə deyə bilməz və ya heç nə bilmir. Ya da demək istəmir... Ağıllı, etibarlı adama oxşayır. Çox güman ki, düz deyir. Çox güman ki, Paul ələ keçib. Çox güman ki, nəşə var və onun harada olduğunu polisdən soruşmağa da dəyməz. Albertə təşəkkür edib çıxır.

Yağış yağır, ancaq buna baxmayaraq, Kete evə piyada qayıdır. Deməli, düşmənləri Paulu həbs edib və bunun da günahı Ketədədir. Kete olmasaydı, həmin rüsvayçı məhkəmə də olmazdı. O olmasaydı, Paul çoxdan qaçmışdı və indi də təhlükəsiz yerdəydi. Həssas instinkt Paula hər şeyi əvvəlcədən xəbər verirdi. Elə Oskar məsələsində də, qaçmaq məsələsində də... Zirzəmilərdə, həbsxanalarda nələr baş verdiyindən üstüörtülü danışır. Deyirdi ki, Kete belə şeyi başa düşməz, təsəvvür edə bilməz. Yox, eləyə bilər, amma bunu istəmir. Bu barədə düşünəndə qəhər onu boğur...

Paulu azad etməlidir!

Yalnız birçə yol var. Albert ağzını açan kimi Kete başa düşmüşdü ki, həmin yolla getməli olacaq. Çox iyrenc, murdar yoldur. Onunla getmək – rüsvay olmaq, alçalmaq deməkdir. Ancaq Paulu mütləq xilas etməlidir. Zofienburqa – Oskarın yanına getməlidir.

Görüşən kimi də nə üçün gəldiyini deyir. Sifəti tutulub. Hiss olunur ki, danışımağa çətinlik çəkir. Nəsə xahiş etmək onun üçün həmişə çətin olub. İndi də xahişi tələb kimi səsələnir, az qala, ittihama oxşayır.

Oskar qaralır. Deməli, məhkəmədən sonra əziz-xələf qardaşı ilə yenə görüşüb. Məhkəməni vecinə almayıb. Gör Oskarı nə qədər alicənab hesab eləyir ki, onun öz düşməninə dar ayaqda kömək edəcəyinə inanır. Özü də necə düşmən...

Buna baxmayaraq, Ketenin xahişə gəlməsi ürəyincədir. Düşmənləri Keteni – onun sevdiyi qadını intellektualizm məngənəsində boğublar. Əgər Oskar öz haqlı kin-küdurətini boğub, intellektualizm güruhunun başçısına mərhəmət göstərsə, onun bu hərəkəti qızı mücərrəd əqli mühakimələrin buxovundan azad edər. Bəli, Paul Kramer buraxdıracaq. O, Oskar üçün xırda adamdır və buna görə də əvəz çıxmayacaq, öz haqlı cəzasını almağa qoy-mayacaq...

Ancaq susur və fikirləşir: öz razılığını necə bildirsin ki, lap təsirli çıxsın? Kete isə bu sükutu başqa cür qiymətləndirir. Bilirdi ki, Oskar həmin dəqiqə «hə» deməyəcək və o da çox şeydən keçəsi olacaq. Həyəcanını boğaraq titrək səslə deyir ki, bu məsələyə görə onun yanına gəlmək Kete üçün o qədər də asan olmadı, ancaq başqa yolu da yox idi. Qardaşı Paula çox borcludur və üstəlik də, indiki bədbəxtliyinin əsl səbəbkarıdır. Əgər o olmasaydı, Paul Berlindən vaxtında çıxıb gedərdi. Onu Kete saxlayıb. Onun məsləhəti lazım imiş...

Oskarın qalın, qara qaşları çatılır. Deməli, əziz-xələf qardaşı ilə yenə canbır qəlbədə olublar.

– Əgər sənə məsləhət lazım idisə, niyə mənim yanıma gəlmirdin? – deyir.

Kete qətiyyətlə cavab verir:

– Çünki söhbət sənin barəndəydi. Əgər elə vacibdirsə, deyim: mən hamiləyəm...

Kete acı bir sevinclə görür ki, Oskarın – peyğəmbərin sifəti heyrətdən səfeh görkəm alır. Ancaq tez də dəyişir, işqlənir, sadələvh bir uşaq sevinci ilə alışıb-yanır.

Kete özü ilə bacara bilmir, bu dəyişikliyi görən kimi keçmişin vurğunluq hissləri təzədən baş qaldırır. Oskar

bunu görür və qızın nə üçün narahat olduğunu hələ də başa düşmür.

– Bəs nə üçün qardaşınla məsləhətləşirdin? – məzəmmətlə soruşur və eyni zamanda da bic-bic gülümsəyir. – Bəlkə, elə bilibsən, uşağa sahib durmaram? Bunu heç ağılıma da gətirmirəm. Əksinə, çox şadam ki, uşağımız olacaq. Məlum məsələdir ki, indi evlənmək lazımdır. Özü də təcili. Elə bu dəqiqə... Lap görünməmiş toy olacaq. Hər şey qaydasında olsa, şəxsən Hitler də gələcək. Bəs sən özün sevinmirsən?

Keteyə yaxınlaşıb, əlini onun çiyinə qoyur, dolu sifəti, qalın qaşları altından qaynayan mavi gözləri qıza tərəf əyilir.

Kete titrəyir, özünü itirir. Oskarın bu saf uşaq sevinci qıza üstün gəlir, onunla heç cür bacara bilmir. Bütün sifəti, bütün varlığı bu cür sevincə bələnən ikinci adam tanımır. Hiss edir ki, bir vaxt ağılı başından çıxaran o köhnə hisslər təzədən baş qaldırır. Özü ilə mübarizəyə başlayır. Təzədən onların sehrinə düşmək istəmir...

694

Qəfil bir ağrı onu ayıldır. Oskarın barmağında par-par yanan iyrenc üzükdür, çiyini deşir. Xətrinə dəyməmək üçün ehtiyatla geri çəkilir.

– Əlbəttə, sevinirəm, – deyir. – Ancaq qorxuram. Nə qədər ki, Paul oradadır, rahat ola bilmərəm...

– Boş şeydir, – Oskar inamla dillənir, – bu barədə narahat olma. Qardaşının işini yoluna qoyaram.

Qızın çiyinləri ağır bir yükədən azad olmuş kimi enib-qalxır. Yaman yorulub, lap heydən düşüb. Axı çox əziyyət çəkdi...

Oskar onun üzünə baxır, mehriban bir qayğıkeşliklə deyir:

– Xahiş edirəm, sən qarışma, özüm məşğul olaram. Belə vəziyyətdə sənə həyəcanlanmaq yaramaz. Xahiş edirəm, Kete, özünə fikir ver.

Bir az keçəndən sonra təbəssümlə, nəvaziş qarışıq bir sərtliklə deyir:

– Bura bax, Kete, indi sözün nədir? Bəlkə, bundan sonra açarı verəsən?!

Bu mübahisə aralarında çoxdan gedir. Oskar qızın qaldığı mənzilin açarını istəyir. Ancaq Kete razı olmur. Ona elə gəlir ki, açarla bərabər özünü də Oskarın ixtiyarına verir.

İndisə başını tərpedir. Çünki başqa çarəsi yoxdur. Açarı verməlidir.

Oskar «Kolumbiya»ya zəng vurub qərargah rəisi Proelli istədi. Düzdür, ondan nəşə xahiş eləmək istəmirdi, amma Paulu xilas etmək üçün başqa yol da görmürdü.

Proell özünü həmişəki kimi şən göstərdi. Ancaq əslində, Oskarın zəng vurduğunu eşidəndə həyəcanlanmışdı. Bu təlxəyə münasibəti heç özünə də aydın deyildi. Yenə də kədərlə həmin axşamı xatırladı. Oskar, doğrudan da, onun ürəyini oxudu. Elə həmin gündən də peyğəmbərlə haqq-hesabı çürütməyə çalışırdı. Akademiyanı Fürerə özü xatırlatdı, maarif nazirinə şəxsən özü zəng vurdu və onun özü göstəriş verməsəydi, çox çətin ki, Heydelberqdə ona tən-tənəli surətdə fəxri ad vermək barədə düşünən tapılırdı. İndi də Oskarın şəxsən gəlib nəşə xahiş etməsi Proellin ürəyindəndi.

– Rəqibinizin yamanlığına yaxşıqla cavab verməkdə çox nəcib iş görürsünüz, əzizim, – cır səslə dilləndi, – qoça Proell bu işdə sizə böyük məmnuniyyətlə kömək edər. İndi sizin o... adı nədir? – Hə, Paul Kramerin işini gətirib baxaram. Əgər elə bir ciddi şey yoxdursa, buraxarıq çıxıb gedər.

– Təşəkkür edirəm, cənab rəis.

– Buyurun, partayqenosse, nə böyük iş gördüm ki?!

Proell «təhlükəsizlik tədbirləri»ni Tsinzdorfa tapşırıd:

– Bura bax, oğul bala, – dedi, – Paul Kramer adlı bir nəfəri tutmuşuq. Elə ciddi şey yoxdursa, həmin qoçağı buraxaq getsin. Görkəmli bir partiya üzvü xahiş edib. Mənə elə gəlir ki, indi onun kimi ziyalılar yanmış kibrit çöpü tək zərərsizdir.

Tsinzdorf məsələnin nə yerdə olduğunu o dəqiqə başa düşdü. Əlbəttə, həmin görkəmli partiya üzvü Oskar Lautenzakdı. Deməli, Paulu Lautenzakın məşuqəsi ilə bir yerdə görəndə ürəyinə damanlar düz çıxdı. Deməli, «yезnə-qayın»ın arası düzəlib. Deməli, Krameri həbs etməklə, ona elə kobud məktub yazmış Oskarın quyruğunu istədiyindən də çox basıb. Tsinzdorf belə qisməti əldən buraxan oğullardan deyildi.

– Əlbəttə, siz haqlısınız, şef, – dedi, – elə təhlükəli adam deyil. Ancaq görkəmli bir partiya üzvü onun azad

olunmasını xahiş edirsə, digər görkəmli bir partiya üzvü də əksini xahiş edir, – deyə sırtıq bir təbəssümlə, inamla Proellin çəhrayı sifətinə baxdı. Bu görkəmli partiya üzvünün kim olduğunu soruşmağa daha ehtiyac qalmadı.

Proell öz Ulrixini yaxşı tanıyır, onun çox lovğa, eyş-işrət həvəskarı olduğunu bilirdi.

– Oskarın partiya qarşısındakı xidmətləri səninkindən çoxdur, oğul bala, – dedi, – bir yaxşı-yaxşı fikirləş.

– Ancaq mən ondan yaraşılıyam, şef, – Tsinzdorf etiraz etdi. – Elə deyil?

Proell susaraq qonur, hiyləgər gözlərini ona dikdi, əlindəki karandaşın arxa tərəfini yavaş-yavaş dəyirmi, daz kəlləsinə vurmağa başladı. Nəsə fikirləşəndə hərdən belə eləyərdi.

– Bu Lautenzak lap iyrəncdir, – Tsinzdorf sözüünə davam etdi. – Çox yuxanlara dırmaşdığından tər iyi verir. Mən daha dözə bilmirəm. Siz də dözə bilməzsiniz, şef. Heç bilmirəm, nə üçün bu ərköyün nadanın hər şıltaqlığına dözürlər?!

– Bu ərköyün cahilə nə qədər borclusan? – Proell karandaşı hələ də daz kəlləsinə vura-vura soruşdu.

– Deyəsən, otuz minə qədərdir, – Tsinzdorf laqeydliklə cavab verdi.

– Oskar Lautenzak kimi xidmətləri çox olan bir adama belə kiçik yaxşılığı eləməmək pis çıxar. Gərək əlimizdə əsas olsun.

– Elə isə icazə verin, onun işini sizə göstərim. Orada nə yazıldığı yaxşı yadımda deyil, ancaq deyəsən, cəncəl işdir. Bir də ki adam qəsdən göz yummasa, orada istənilən qədər əsas tapa bilər. Yeri gəlmişkən, mənim şəxsi-qərəzliyim bir yana, partiyanın özü də Zofienburq qəsrinin sahibinə qulaqburması verməyin tərəfdarıdır. O, həddini çox aşıb. Əgər qədim xristianlar kimi «mərhəmət» xəstəliyinə tutulubsa, öz işidir, qoy tutulsun. Ancaq partiyadan da bunu tələb etmək – həyasızlıqdır. Mən Paul Kramerin azad edilməsinin əleyhinəyəm, – işgüzar bir görkəmlə sözünü bitirdi.

– Sən nə yaman alicənab imişsən, partayqenosse, – deyən Proell, Tsinzdorfun qərəzini başa düşdü. Ancaq ona elə gəldi ki, əslində, bu dəlillər də mənasız deyil. Oskar

Lautenzak, doğrudan da, cızığından çıxmışdı. Axı kiminsə ürəyini yaxşı-pis oxuya bilmək hələ o demək deyildi ki, burnunu hər yerə soxa bilərsən. Proell haqq-hesabını bilən adamdı, onun borcunu qaytarmaq istəyirdi. Buna görə də qərara aldı ki, nəyin bahasına olursa olsun, akademiyanı açdırmaq lazımdır. Qoy Lautenzak nə qədər istəyir, elmlə məşğul olsun. Ancaq Proell bu təhlükəli adamı siyasətə qarışmağa qoymayacaq. Və siyasət də Paul Kramerdən başlayırdı...

– Çox sağ ol, mənim gözəl mələyim, – dedi, – öz fikrini çox aydın dedin. Get Kramerin işini gətir.

Oskar Heydelberqdəki təntənəli mərasim üçün sifariş verdiyi paltarları yoxlayırdı. Onları dərziləri Vayts tikirdi. Gen, uzun, qara mantiya çox ləyaqətli, möhtəşəm görünürdü. Yaxasındakı büzməli haşiyələr, başındakı dördkünc beret Oskara xüsusi bir əzəmət verirdi. Dərziləri Vaytsın usta əlləri mantiyanın qırışlarını sığallayanda, peyğəmbər iftixarla güzgüyə baxırdı.

– Bax buna mantiya deyərəm, – Vayts sevinirdi. – Əsl doktor mantiyasıdır. Cənab doktoru heykələ bənzədir. Cənab doktor gərək bu görkəmdə özünə büst sifariş versin.

Dil boğaza qoymayan Vayts sonra dedi ki, yeni Reyxin, dahi adamları belə layiqincə qiymətləndirdiyinə çox sevinir. Cənab doktor böyük adamdır və Vayts da bunu yaxşı bilir. Onun özü də insanları tanımaqda mahirdir və bu baxımdan bir az da cənab doktorun özünə oxşayır. Müştərilər sifariş verdikləri paltarları yoxlayanda, geyinib-soyunanda, bircə anlığa tuman-köynəkdə qalanda, hamısının iç üzünü görür. Bundan əlavə, həmin cənablar həm də çox çərənləyirlər. Bilirlər ki, Vayts səbirli adamdır, ona görə də ağıllarına gələni sayıqlayırlar. Məsələn, bu yaxınlarda Reyxin keçmiş kansleri göy kostyumunu yoxlayarkən bu kabinədə, tuman-köynəkdə elə şeylər danışdı ki, adamın qanı quruyurdu. Deyirdi ki, indiki nazirlər iyrenc küçə uşaqlarıdır. Hədələyirdi ki, daha dözə bilmir, tezliklə həmin dəstəni darmadağın edəcək. Elə qışqırırdı ki, bütün dərzixana eşidirdi...

Oskar nifrətlə dodaqlarını salladı. Bu mənasız, zəif, sönük söyüşlər bir daha sübut edirdi ki, kübarların kitabı

bağlanıb. Nə qədər ucadan qışqırsalar da, səsləri uzağa getmirdi. Ona görə də dərzi Vaytsın paltar yoxlanılan kabinəsində əsib-coşurdular. Ancaq o, yəni Oskar Lautenzak çıraqban Heydelberq qəsriində başları üzərində bayraqlar dalğalanan tələbələrə öz dünyagörüşünü bəyan edəcək! Dodaqlarında təşəxxüs, nifrət dolu bir təbəssüm, xumarlana-xumarlana güzgüyə baxdı... Qəflətən ağılına bir fikir gəldi. Bəs Ketenin açarını nədən ötrü almışdı? Təzə libasını mütləq ona göstərəcək. Heydelberqə getməmişdən əvvəl qızı heyrətə salacaq...

Xəbər gətirildilər ki, cənab qərargah rəisi Proell onu telefona çağırır. Paul Kramer haqqındakı o cansıxıcı söhbətdən sonra Oskar həmin əhvalat barədə heç düşünməmişdi. «Deməli, həll olunub, – dəstəyi götürənə qədər ürəyindən keçirdi, – yaxşı ki, Proell bu gün xəbər verdi. Gedib Keteni də arxayın edərəm».

698

– Böyük məmnuniyyətlə sizə kömək etmək istəyirdim, partayqenosse, – Proellin cır səsi eşidildi, – ancaq sizin o Paul Kramerin işini gətirəndə gördüm ki, üst-üstə tikilmiş kağızlar bizim Hermanın qarnı boydadır. Sizin məhkəmədən əlavə, partiyanın özünün də onunla haqq-hesabı varmı. Özü də əməlli-başlı haqq-hesab... Sizin kimi böyük bir adam xahiş etmiş olsa da, onu belə tezliklə buraxa bilmərəm. Ümumi maraq şəxsi maraqdan üstün olmalıdır. Başqa bir qulluğunuz olsa, mən həmişə hazırım, əzizim. Sizə borclu olduğumu unutmamışam. Fəxri doktor rütbəsi bu sahədə ilk addımdır. Adolfu bir az da sıxacağam ki, Zofienburqda heyran olduğumuz o gözəl kürsüdə adlısanlı bir adam otursun. Bu barədə mənə arxayın ola bilərsiniz. Sizə Heydelberqdə müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Oskarın rəngi saralır. Deməli, Paulu buraxmaq istəməirlər. Bu da kübarların növbəti məkrli oyunudur. Mirvari məsələsində olduğu kimi, yenə də əclaflığa, alçaqlığa əl atıblar. O it oğlu it – yəni Proell əvvəlcə söz verdi, indi də deyir ki, işlər şuluqdur. Məsələ aydındır. Axı birinci dəfə bu xahişlə Proellə müraciət edəndə ürəyinə nəsə dammışdı. Az qalır hirsindən dili tutula.

– Fürərdən mənim barəmdə xahiş etmək istədiyiniz üçün təşəkkür edirəm, cənab rəis! – Onun səsində aman-sız bir təkəbbür hiss olunur. – Ancaq rica edirəm, zəhmət

çəkməyəsiz, Fürer özümə də söz verib. Bu kifayətdir. Mən partiyaya mükafat üçün deyil, ümumi işimizin xatirinə kömək etmişəm. Mənim sənətim elə sənətdir ki, onunla mükafat xatirinə məşğul olmaq yaramaz.

– Aydındır, aydındır, – dəstəkdən Proellin cır səsi eşidilir, – *L`art pour l`art...*¹ Fil sümüyündən tikilmiş qüllə... «Qızıl qolbağı mənə vermə»... və sair və ilaxır... Amma mən bunu pis mənada demədim. Adolf elə adamdır ki, onu bir az sıxmaq lazımdır. Yaxşı, salamat qalın. Sizə müvəffəqiyyətlər!

İkisi də dəstəyi asır. Oskar oturur. Ürəyi çırpınır, nəfəsi tutulur. Bir az sakit danışmaq üçün çox güc sərf etməli oldu. Özü də Ketenin yanına getmək istəyirdi... Açarı çıxarıb, kədərlə ona baxır. Qıza öz hörmətindən, öz qüdrətindən o qədər danışib ki! Qəzetlər də Heydelberq mərasimi haqqındakı xəbərlərlə dolu... Ancaq məlum olur ki, Paul Krameri azad etdirmək kimi adicə bir işin öhdəsindən gələ bilmir.

Proell əclafın biridir və Oskardan da zəhləsi gedir. Amma telefonda çox mehriban danışmışdı. Heyif ki, Hansyörq yox idi, yoxsa bu işə pəl vurarı öyrənərdi. Ancaq Hansyörq yenə də çıxıb getmişdi. Özü də Parisə. Yox, Hansyörq lazım deyil. Özü hər şeyi ayırd edir, tükü tükədən seçməyi bacarır. Hamısını eləyən Tsinzdorfdur. Proelli Tsinzdorf qızıdır. Sonra birləşib belə fırıl-dağa əl atıblar.

Ancaq kübarlar yenə də yanılib. Oskar da sakit oturan, özünü ayağa verən deyil. Əgər Keteyə qardaşını azad etdirməyə söz veribse, deməli, elətdirəcək. Və o dəqiqə də necə elətdirəcəyini bilir. Başqası üçün Proelldən o yana yol yoxdur. Ancaq onun üçün – yəni Oskar Lautenzak üçün var.

Kanslerin qəbul otağına zəng vurur.

Fürer Berlində yoxdur. Bir neçə günlüyə Brextesqadendəki malikanəsinə çəkilib.

Eybi yoxdur. Heydelberqə hələ cümə günü gedəcək. Brextesqadənə uçmağa vaxt var. Paul Kramerin işini axıra çatdıracaq. Özü də Heydelberqə getməmişdən qabaq...

Kansler «Berqhof» adlanan malikanəsində bikaçılıqla məşğul idi. Çox şeyi götür-qoy etməli, qəti qərar çıxarmalıdır. Belə işdən də xoşu gəlmirdi...

¹ Sənət sənət üçündür. (fr.)

Onu hakimiyyətə iki dəstə gətirmişdi və indi də hərəsi bir tərəfə çəkirdi. «Kübarlar»dan ibarət olan balaca dəstə və özünün «köhnə döyüşçüləri»ndən ibarət böyük dəstə. Sonuncular avantüristlərdi və Füreer də onları «xalq» adlandırdı. Xalq Füreerin vəd elədiyi sosial inqilabı tələb eləyir, on minlərlə «köhnə döyüşçü» yağlı yer, gəlirli vəzifə istəyirdi. Ancaq bu gəlirli vəzifələri kübarlar bölürdü və onlar da çox hiyləgər, tərsdirlər, «köhnə döyüşçü»ləri bostana yaxın buraxmaq istəmirdilər. Aristokratları əsas vəzifələrdən uzaqlaşdırmaq da olmazdı, çünki partiyanın buna hələlik gücü çatmazdı. Onların arxasında dayanan Hindenburgun – Reyxin prezidentinin nüfuzu Hitlerinkindən böyükdü. Üstəlik də, kübarlara hörmət hissi kanslerin qanında vardı. Nifrətinə baxmayaraq, onlara heyrandı. Kübarların özlərinə inanması, sərbəstliyi, təkəbbürü onu valeh edirdi.

700

Məsələn, elə qoca feldmarşalın özü. Hitlerin ondan heç xoşu gəlmir. Qoca əlində əsa onun qarşısında dayanıb, sanki, quyudan çıxan bir səsle «Belə olmaz, cənab Hitler», – deyəndə Füreer özü ilə bacarmır, ona elə gəlir ki, yenə uşaqdır, atasının qabağında dayanıb. Bu yaxınlarda yenə bir hadisə oldu, yadına düşəndə hələ də qanı qaralırdı. Potsdam kilsəsindəki mərasim zamanı qoca marşal Hoyentsollerlərin qəbrini ziyarət etmək üçün zirzəmiyə düşdü. Hitler onunla gedə bilməzdi, çünki kübar nəslindən deyildi. Yuxarıda qalıb, kilsəyə toplaşmış adamlar qarşısında nitq söylədi və çox da gözəl danışdı. Ancaq buna baxmayaraq, müvəffəqiyyət prezidentin tərəfində qaldı və nəhəng, əzəmətli marşal şəstlə çıxış qapısına tərəf gedəndə Hitler də suyu süzülə-süzülə onun yanınca addımladı.

Bundan əlavə, təəssüf ki, kübarların da tələblərinin çoxu haqlıdır. Məsələn, deyirlər ki, yüksək vəzifəyə qoyduğun bir neçə adamı rədd eləsin, çünki özlərini çox pis aparırlar. Düzünə qalsa, həmin dostları ilə öyünə bilməz. Digər tərəfdən də Füreer sədaqəti böyük şərəf hesab eləyir və dostları deyəndə ki, müxalifətçi kübarları konslagerə göndərmək lazımdır, sözlərindən çıxı bilmir...

Ah, bütün günü götür-qoy etməkdən lap cana doyub. Elə buna görə də qaçıb «Berqhof»a gəlib. Dincəlmək istəyir. Ancaq yenə də ona rahatlıq vermirlər. Bir tərəfdən Kaderayt, Borenklau kimilər, digər tərəfdən də öz adamları

– Proell, Qörinq onunla nə barədəsə təcili danışmaq istəyirlər. Ancaq Hitler istəmir. Heç olmasa, bu bir neçə günü lənətə gəlmiş siyasətdən uzaq olar...

İndi də qaşqabağını sallayıb, «Berqhof»da oturub. Filmlərə, şəkilli jurnallara baxır, heç kəslə görüşmür. Düzünə qalsa, yaman danır.

Ona görə də partayqenosse Lautenzakın gəldiyini eşi-dəndə dərindən nəfəs alır. Axır ki, arzuladığı adam gəlib çıxır. Lautenzak onu dövlət, partiya işlərlə yormayacaq. Onunla böyük əməllərdən, daxili səsədən, taledən və buna bənzər ağıllı şeylərdən danışmaq olar.

– Əsl kişi söhbəti eləmək üçün lap vaxtında gəlibsiniz, – deyə dümağ, kobud əllərlə Lautenzakın dümağ, kobud əllərini sıxır. – Sonra da sözünə davam edərək deyir ki, Okkultizm Elmlər Akademiyasını unutmayıb; bura gəlməmişdən qabaq Proellə ciddi söhbətləri olub, Oskar lazımı rütbəni alan kimi yaradılacaq.

– Mən sirli elmləri Makedoniyalı İskəndərdən, Sezar-dan, Vallenşteyindən az qiymətləndirmirəm, – dedi. – Öz «mən»inin daxili aləminə varmağın, orada gördüyünü necə varsa dərk etməyin, bütün bunların hamısını ümumiləşdirməyin sevincini də, çətinliyini də özüm dadmışam. İşıqlı dünyaya gedən yol daşlı-kəsəklidir. Ancaq onu mütləq keçmək lazımdır. Daxili səs elə bir özüldür ki, əsl alman partiyasının, Faterləndin gələcəyini onun üstündə qurur.

Hitler gözlərini uzaq bir nöqtəyə dikdi. Xeyli keçəndən sonra xüsusi bir vurğu ilə, mənalı-mənalı əlavə etdi:

– Elə buna görə də tənhalığa çəkilmişəm, partayqenosse. Öz daxili səsimin nə vaxt dilə gələcəyini gözləyirəm.

Bunu deyib, Oskarın gözlərinin içinə baxdı.

Oskarın qəlbindən şirin bir gizilti keçdi. Son sözlərin mənası gün kimi aydıncı: Hitler gözləyirdi ki, Oskar onun – yəni Fürerin daxili səsini dilləndirsin, Oskar «görmək»də ona kömək eləsin.

Oskarsa bu böyük əmələ hazır gəlməyib. İndi formada deyil, öz xırda qayğıları ilə yüklənib. Həmişəki sırtıq inamından da əsər-əlamət yoxdur. Qorxur ki, bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilməyə. Ancaq belə gözəl fürsəti də buraxmaq olmaz. Yox, riskə getməlidir, çalışmalıdır...

Gözlərini yumur, açır, bir də yumur. Füreri sərbəst dayanmağa məcbur etmək lazım deyil. Onsuz da, müqavimət göstərmir. Düzdür, qarşısındakı məşhur şəxsiyyət ondan böyük adamdır, ancaq ikisi də qohumdur, eyni kökdəndir və buna görə də bir-birini sözsüz başa düşürlər.

Oskar bütün maneələri, mənəmliyi özündən uzaqlaşdırmağa çalışır. Və bəxti gətirir. Hiss edir ki, hamısı bir-bir yox olur və o nazik pərdə yavaş-yavaş yırtılır. Oskar «görür». Görür ki, Hitler kübarlara nifrət edir, onlardan qorxur, onlara hörmət bəsləyir, onların dediyinə qulaq asmaq istəyir, onların arasında birinci olmaq həvəsi ilə alışıb-yanır. Görür ki, Hitler bir tərəfdən öz cinayət yoldaşlarına sadıq qalmaq istəyir, digər tərəfdən də ürəyində gizli bir arzu baş qaldırır ki, bu quldur dəstəsini başından eləsin. Görür ki, Hitlerin daxili aləmi onunkundan da vəhşidir, təhlükəlidir və sevinir ki, onu düşündürən məsələlər Hitleri də düşündürür.

702

Böyük bir ehtiram hissilə, duruxa-duruxa, müəmmalı-müəmmalı, ancaq inamla danışmağa başlayır. Deyir ki, Hitlerin qarşısında çox çətin bir vəzifə durur. Daha doğrusu, barışması mümkün olmayan şeyləri barışdırmalıdır. Partiyanın əsgərlərini də, tamahkar kübarları da razı salmalıdır. Çünki sonuncuların da xidməti az olmayıb.

– Deməli, sürüyə toxunmadan canavarları doyurmalısınız, mayn Füreer, – deyir və cəsarətlə, inamla əlavə edir. – Qəlbinizin də bir hissəsini canavarlara vermişiniz... – Diqqətlə Füreri süzür. – Düz deyirəm? – Onun səsinə ürkək bir təntənə var.

– Bəli, əziz Lautenzak, – Hitler fikirli-fikirli təsdiq edir, – düz deyirsiniz. Mənim mübarizəm tələb edir ki, gərək hər tərəfi yağın olan dar cığırla gedəsən. Sağında da, solunda da dərin-dərin uçurumlar ağızını açıb əsnəyir... – Sonra da özünə xas olmayan bir tərzdə gözlərini qıyır, yavaşdan deyir. – Bəlkə də, canavar məsələsində haqlısınız. Bəlkə də, qəlbimin bir hissəsini o canavarlara vermişəm.

Oskar çox incə məsələlərə toxunmuşdu. Ancaq geri durmaq da olmazdı. Füreerin qəlbində baş qaldıran arzular, xəyallar dalğalana-dalğalana Oskarın gözlərinə axdı. Bildi ki, Füreer məsləhət umur. Bildi ki, nə demək lazımdır. Ehtiyatla sözə başladı:

– Həddən artıq çılğın olan dostlarınıza qulaq asıb, vaxtı çatmayan məsələlər barədə qərar çıxarmayın, mayn Füreer. Öz daxili səsiniz dilə gələnə kimi gözləyin. Sonra da... – O, sözünü bitirmədi.

– Gözləmək... Gözləmək... – Hitlerin səsinə qeyri-adi bir titrəyiş, xəyalpərvərlik duyulurdu. Ancaq xəyalına gətirdiyi şeylər çox təhlükəli idi. Elə güclü tufan qoparmalı idi ki, bu barədə fikirləşəndə özü də qorxurdu. – Gözləmək... Gözləmək... – yenə də qəzəblə, xəyala dala-dala təkrar etdi. – Daxili səs dilə gələnə kimi gözləmək! Bəs sonra?

– Sonra da zərbə endirmək! – Oskar firsəti əldən verməyib, müəmmalı-müəmmalı, asta-asta təlqin etməyə başladı.

Oskarın sözləri Füreerin beyninə batdı.

– Sonra da zərbə endirmək... – Füreer təkrar etdi. – Sonra da baş kəsmək... – Xəyala daldı. – Çoxlu baş kəsmək... Özü də kimin olduğuna fikir verməmək... Ya dostun olsun, ya da düşmənin... Daxili səs dilə gələndə başlar kəsilməlidir. Düzdür... Düzdür... Yaxşı gördünüz, yaxşı dediniz, partayqenosse...

Oskar əlini qeyri-ixtiyari bir az geri çəkdi, sanki, nədən-sə qorundu. Böyük hörmət bəslədiyi bu adamın qəlbindəki çılğınlıq, od-alov onu vahimələndirdi. Oradakı vəhşilik, zülmət gördüyündən də, dediyindən də, təlqin etmək istədiyindən də çoxdu.

Füreer xəyaldan ayrıldı. Daxili səsinə inandığı bir adam onun ürəyindən keçənləri təsdiq etmişdi. Deməli, o – yəni Hitler çıxardığı qərarları təxirə salmaqda, gözləməkdə haqlı imiş. Bu, Füreerin arzularına tam uyğun gəlirdi. Səhərdən bəri fikirli, müəmmalı görünən sifəti birdən-birə işiqləndi...

İndi Oskara nəvaziş göstərir. Qolunu onun boynuna keçirib gəzişməyə başlayır. «Berqhof» malikanəsi işıqlı, yaraşlıq bina dır. Böyük pəncərələrindən başı qarlı uca dağlar görünür. «Berqhof»da da Zofienburqdakı kimi müəmmalı, müasir cihazlar çoxdur. Kansler onlardan bir neçəsini öz peyğəmbərinə göstərir. Burada mürəkkəb filmçəkən cihazlardan, radio qurğularından, diktofonlardan əlavə, məharətlə düzəldilmiş həyəcan siqnalları, liftlər, kansleri düşmənlərindən xilas etmək üçün birbaşa qayaların arasına gedən yeraltı yollar var.

Fürer bunların hamısını fəxrlə öz peyğəmbərinə göstərir. Bəli, Oskar özünə yaxın adam hesab eləyir.

Oskar başa düşür ki, buraya gəlməkdə düz iş görüb. Hiss edir ki, xahişini deməyin vaxtı çatıb.

Özü ilə Fürer arasındakı oxşar cəhətlərdən təvazökarlıqla danışmağa başlayır. Deyir ki, o da bəzən dostlarının çılğınlığından əzab çəkir. Məsələn, biri iki-üç ay bundan qabaq onu, yəni Oskarın kobudluqla təhqir edən adamı həbsxanaya salıb. Söhbət Paul Kramer adlı bir şəxsdən gedir. Çox güman ki, məhkəmənin gedişi Fürerin yadındadır. Ancaq Oskara elə gəlir ki, həmin oğlanı türməyə salmaq çox ucuz, mənasız, materialist bir qisas növüdür. Oskar onu daha da alçaltmaq istəyir. İstəyir ki, Paulu azad etdirsən, Fürerın yaratdığı yeni Almanıyanın geniş mənəvi dünyasında onunla döş-döşə gəlsin. Oskar öz düşməninini cismən deyil, mənən əzmək istəyir.

704

Hitlerin uzun, dik, üçkünc burnu qırıqdı. Deyəsən, partayqenossenin dedikləri onu açmadı. Qisasın mahiyyəti haqqında Fürerın öz mülahizələri vardı.

– İntiqam almaq arzusu alman mənəviyyatını səciyyələndirən əsas əlamətlərdən biridir, – dedi, – «Nibelunqlar nəğməsi»ni xatırlayın, partayqenosse. Həyatı intiqam hissi ilə dolu olan böyük Vaqneri yada salın. Mənim də boynuma intiqam almaq vəzifəsi qoyulub. Özü də layiqli, dəhşətli bir intiqam... Tale mənə tarixin təkərini düzəltməyi tapşırıb. Onu əvvəlcə Fransa İnqilabı, sonra da bolşeviklər əyri yola salıb. Dünya arxayın ola bilər: mən bu vəzifəni layiqincə yerinə yetirəcəyəm!

Onun gözləri yenə də dəhşətlə parıldadı. Oskarın hey-rət, qorxu bürüdü. Oskarın yalnız «görmək» istedadı vardı. Ancaq qarşısındakı adamın həm «görmək» istedadı, həm də yumruğu vardı. Bircə dəfə istəməsi kifayətədi, bugünkü xəyalı sabah həqiqətə çevrilə bilərdi.

– Biz bu qanlı qisası fransızlar, ruslar tək üzdən deyil, əsl alman kimi kökündən alacağıq! – Hitler sözünə davam etdi. – Başlar kəsiləcək... – Yenə xəyalda daldı. – Özü də çox... Onlarınkindən çox... Böyük-böyük ehramlar qalanacaq... – Son sözləri, az qala, pıçiltı ilə, ancaq birnəfəsə dedi.

İndi gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək qətiyyətlə, hərisliklə baxırdı.

Oskarın rəngi saraldı. Demək olar ki, qeyri-ixtiyari bir addım geri çəkildi. Çözələdiyi çılğınlıq, deyəsən, həddini aşdı... Bu, Oskarı həm sevindirdi, həm də qorxutdu. Yenə başı hərləndi. Uşaq vaxtı hersoq malikanəsinin hasarının üstü ilə gedərkən keçirdiyi hisslər təzədən baş qaldırılmışdı. Ayağının altına baxa-baxa irəliləyir, qorxa-qorxa ayağını bir çıxıntıdan o birinə qoyur və belə qorxulu yerdən gedə bildiyi üçün sevinirdi...

Hitler öz arzusunun Lautenzaka necə təsir etdiyini gördü və sevindi. Təzədən mehribanlaşdı, zarafata başladı:

– Sizin işiniz asandır, əziz Lautenzak, – dedi, – çünki öz qisasınızı ideya mübarizəsi ilə ala bilərsiniz. Kaş mən də bunu bacara biləydim.

Onun daxili aləmini görə bildiyi üçün Oskar Fürerə təşəkkür etdi. Səsi əvvəlcə bir az boğuc çıxıdı. Ancaq getdikcə ilhama gəldi. Əsl almanı səciyyələndirən intiqam hissini belə obrazlı, təsirli sözlərlə ifadə etdiyi üçün Hitleri təriflədi. Sonra da onun sözlərini «öz dilinə çevirib» dedi ki, alman ruhundakı dağıtmaq qüdrəti quruculuq qüdrətindən heç də az yaradıcı deyil. Hər bir alman öz düşməni ayaqları altına salıb tapdalayarkən aldığı nəşə, az qala, ona yaradıcılıq qüdrəti bəxş edir.

– Görürəm ki, məni başa düşdünüz, – Hitler də onu təriflədi. – İstəyirəm, sizin o... adı nədir?... Hə, Kramer azad etdirəm. – Hitler söhbətə yekun vuraraq, qeyd dəftərcəsinə nəşə yazdı. – Əziz Lautenzak, arzu edirəm ki, bu qisasınızdan istədiyiniz kimi zövq ala bilərsiniz.

Oskar, Fürerin malikanəsindən çox razı çıxıdı. Keteyə teleqram vurdu: «Fürer göstəriş verdi ki, Kramer buraxılsın». Özü də sevinc içində Heydelberqə yola düşdü.

Doktor Kaderaytın iri gövdəsi Proellin «Kolumbiyahauz»dakı dar kabinetinə, sanki, sığmırdı. Adəti üzrə, gəzinməyə başlayanda o dəqiqə divara dirənir və hər dəfə də qayıdıb, təzədən o balaca stula oturmali olurdu. Ancaq buna baxmayaraq, özünün də xəbəri olmadan tez-tez ayağa qalxırdı. Çünki özünü, adəti üzrə, çox şən, laqeyd göstərsə də, bərk əsəbi idi.

Proell maraqla qulaq asırdı. Ancaq ürəyi öz şturmanlarının yanındaıdı. Bilirdi ki, bu muzdlu əsgərlərlə

kübarların arasındakı mütləq ölüm-dirim mübarizəsində onunla Kaderayt ayrı-ayrı cəbhələrdə vuruşacaqlar. Lakin bununla belə, Kaderayta rəğbəti vardı. Proellin özü də kübar nəslindənədi və onun tərbiyəsini almışdı. Ona görə də Kaderaytı öz partayqenosslərindən üstün tuturdu.

Hər halda, belə nəhəng adamı boş yerə incitmək səfehlikdir. Artıq bir neçə dəfə incitmişdilər. Yenə nə «həqarət»dir ki, Kaderayt artıq üçüncü dəfə işarə vurur? Kaderayt özünü elə aparırdı ki, guya, Proellin ondan xəbəri var. Ancaq əslində, rəis heç nə bilmirdi. Axırda dözməyib özündən soruşdu.

Məlum oldu ki, doktor Kaderayt cənab Hitlerlə son dərəcə vacib olan bəzi iqtisadi məsələlər, silahlanma bərdə danışmaq istəyib, ancaq cənab kanslerin onu qəbul etməyə vaxtı olmayıb. Əlbəttə, cənab Hitler həmin gün cənab Lautenzak üçün də vaxt tapmasaydı, doktor Kaderayt heç vaxt inciməzdi.

706

– Yaxşı başa düşürəm ki, minillikdə Reyx üçün okkultnist elmlər lazımdır. – Kaderayt dedi. – Amma mənə elə gəlir ki, qarşıdan gələn növbəti on il üçün iqtisadiyyat, silahlanma məsələsi daha vacibdir. Əgər cənab Hitler yalnız Oskar Lautenzak üçün vaxt tapa bilirsə, deməli, mən, çox təəssüf ki, öz işlərimi onun başı üzərindən cənab prezidentlə yoluna qoyası olacağam.

– Görürsünüz ki, mən özüm də *bouche be`ante*¹ vəziyyətində qaldım, əziz Kaderayt, – deyə Proell dümağ totuq barmaqlarını yazı stoluna döydü. Doğrudan da, təəccüblənmişdi. Axı, Adolfla dünən danışmış, ancaq Hitler nə Kaderayt, nə də Lautenzak haqqında bircə kəlmə də deməmişdi.

– Tam əminsiz ki, Lautenzakı qəbul eləyib? – soruşdu.

– Peyğəmbərin özü dedi. Heydelberqə zəng vurmuşdum. Axı ona fəxri doktor rütbəsi verilir. İndi zənglər çalınır, xor oxuyur... Mən də təbrik etdim. Özünüz bilirsiniz ki, bu nəzakət kübarların qanına işləyib. Sizcə, zati-müqəddəsləri mənim təbrikimə nə cavab versə yaxşıdır? «Biz yenə görüşməliyik, əzizim doktor Kaderayt. Amma son günlər çox məşğuldum. Əvvəlcə «Berqhof»a – Fürerin yanına getməli oldum, sonra da bu mərasim... Ancaq Berlində qayıdan kimi çalışıb öz köhnə dostum üçün yarım saat boş vaxt tapacam».

¹ Axmaq vəziyyətdə qalmaq (*fr.*)

Proellin parlaq, hiyləgər gözləri Kaderaytın hiyləgər, müəmmalı gözlərinə dikildi. Özündən soruşdu ki, görəsən, Oskar Adolfdan nə istəyirmiş... Çox güman ki, o səfeh akademiya üçün gedibmiş... Həmişəki kimi, yenə də təzə bir adamın Hitlerə yol tapdığını eşidəndə narahat oldu. Həmin adam elə yol tapır ki, Hitlerin özü də pis vəziyyətdə qalır. Yoxsa o qoçaqla görüşdüyünü gizlətməzdi. Əslində, Proell çox sevindi ki, onun marağına toxunduğu üçün peyğəmbərin dərşini verməyə bəhanə tapdı.

Frits Kaderayt da İlze ilə Oskarın məhəbbət macərəsinin ona çox yer elədiyini boynuna almamaq üçün özünü inandırmağa çalışırdı ki, Lautenzaka münasibəti yalnız və yalnız insanları tanımaqda mahir olan bir adamın soyuq, şübhəli marağıdır. Lautenzak sadələvh bir sırtıqlıqla cənab fon Obristin o gözəl incəsənət əsərini ələ keçirib, öz iyrənc panoptikumunda nümayiş etdirəndə də dinməmişdi. Onunla həmişə mehriban münasibətdə olmuş və indi də Heydelberqə zəng vurub, «dostunu» təbrik etmişdi. Ancaq beləsinin siyasətə girişməsi, Hitlerə yol tapması lap ağ eləməkdir! Bu oldu özümə yer eləyim, gör sənə nə eləyəyəm...

Kaderaytla Proell bir-birinin nə düşündüklərini anladılar. İkisi də gülümsəyib eyhamla danışa-danışa Oskar Lautenzaka qarşı sazişə girdilər.

– Böyük adamın zəif cəhətlərini də güzəştə getmək lazımdır, – Proell mehribanlıqla dilləndi. – Məgər Sezar da hökm çıxarmazdan əvvəl öz kahinləri ilə məsləhətləşmirdi?

– Bəs kim deyər ki, Sezar onların dediyi kimi hərəkət edirdi? Əgər deyilənlər iqtisadiyyatın marağına toxunurdusa, onları heç vaxt eləməzdi.

– Mənə arxayın ola bilərsiniz, əziz Kaderayt. Biz muzzdlu əsgərlər iqtisadiyyatın nə demək olduğunu yaxşı bilirik. Yoxsa gəlirimiz haradan olardı? Adolf Berlinə gələn kimi sizi birinci qəbul edəcəm. Ancaq cənab doktor Lautenzakın söz verdiyi beş dəqiqə haqqında heç nə deyə bilmərəm.

İkisi də irişib mehriban dost kimi ayrıldılar.

Bu söhbət günortadan qabaq oldu. Günortadan sonra isə Tsinzdorf Brextesqadəndən gəlmiş teleqramı qərarqah rəisinə göstərdi. Fürer şturmanların həbs etdiyi Paul Kramer adlı şəxsi azad etdirmək istəyirdi.

– Şef, bilirsiniz, bunun arxasında kim və nə gizləniib?
– Tsinzdorf soruşdu.

Proell bu gün günortadan əvvəl Lautenzakın «Berqhof»a getdiyini eşidəndə elə bilmişdi ki, peyğəmbər ya akademiya üçün böyük məbləğ, ya da özü üçün nəsə yağlı bir tikə qoparmaq istəyir. Ancaq teleqramı oxuyan kimi bu səfərin mənasını başa düşdü və çox təəccübləndi. Heç ağına gətirməzdə ki, Lautenzak Paul Kramerin taleyi ilə bu qədər maraqlana bilər və onun xahişini rədd etdiyi üçün narahat oldu. Digər tərəfdən də, Lautenzakın Proellin başı üzərindən Hitlerə müraciət etməsi görünməmiş bir həyasızlıqdı...

– Zənnimcə, – teleqramı stolun üstünə atdı, – bunu başa düşmək üçün Taleyan¹ olmaq lazım deyil.

– Kim deyirdi ki, Lautenzakın «Berqhof»da belə hörməti varmı? – Tsinzdorf başını buladı.

708

Proellin çəhrayı sifətində həmişəki şənlikdən əsər-ələmət görünmürdü. Ona görə kədərlənirdi ki, Kramerin buraxmalı idi. Öz-özünə dedi ki, bunu uzatsa, «iş içindən iş çıxa bilər».

Yaraşlıq Tsinzdorf laqeyd bir görkəmdə qarşısında oturub, sırtıq nəzərlərlə ona baxır və cavab gözləyirdi.

– Hə, indi sözün nədir? – Proell soruşdu. – Cənab doktor Kramerin buraxdınız?

– Əvvəlcə onun işini sizə göstərmək istədim, şef. Fikir-ləşdim ki, maraqlı olar.

– Düz fikirləşibsən... Bura bax, indi sözün nədir? Adolf göstəriş verib ki, buraxılsın. Əmr ayındır.

Tsinzdorf etiraz etdi:

– Burada elə məsələlər var ki, onlar haqqında bir də soruşmağa dəyər. Kramerin bu işi partiyayı ağılla, hərbi siyasət prinsipləri ilə idarə etmək istəyənlərlə bəzi çirkin, şübhəli elementlərin mübarizə meydanına çevrilib. Füreri qara qüvvələrdən qorumaq lazımdır.

– Həmin şəxslərdən iyirmi-otuz min borc alandan sonra onlara qarşı nə üçün müqəddəs Georq rolunu oynamaq istədiyini yaxşı başa düşürəm, oğul bala!

Tsinzdorf irəli əyilib Proellin gözlərinin içinə baxdı, sırtıq, mehriban, səmimi bir səslə dedi:

¹ Taleyan – Şarl Moris Taleyan-Periqor (1754–1838) – Fransanın tanınmış dövlət xadimi. Son dərəcə dəqiq, çevik bir diplomat olmuşdur.

– Manfred, zənnimcə, ikimiz də bu taxtabiti Lautenzakı yalnız mənim maddi marağım üçün deyil, həm də partiyanın ümumi mənafeyinə görə əzmək istəyirik.

Proell nə gülümsədi, nə də dindi. Sir-sifətindən bayaqkı sırtıq səmimiyyət hələ də silinməmişdi. Ullix heç də etibarlı dost deyildi. Hələ bilinmirdi ki, Uli son ayaqda Proellin arxasında duracaq, ya da şturmanları kübarlara, rəisin özünü də Kaderayta satacaq?! Belə bir anda öz Ullisinin, içində otuz dənə gümüş yüzlük olan zərfi kinayəli bir təbəssümlə necə cibinə qoyacağını çox yaxşı təsəvvür edir. Və ən qəribəsi də budur ki, Proell buna görə dostundan o qədər də incimir.

Bəlkə, həm özünə, həm də Uliyə ləzzət vermək üçün işi bir az da uzatsın? Əgər Lautenzakın davası Paul Kramerdən o yana keçməsəydi, Proell çox da narahat olmazdı. Ancaq Oskar Lautenzaka yaxşı bələddi və bildirdi ki, bir yerdə dayanmayacaq, iş içindən iş çıxacaq. Bəs Hansyörq buna nə deyər? Hələ də Parisdədir, alman-fransız münasibətlərini yoluna qoyur. Geri qayıdıb görəndə ki, Proellə sevimli qardaşının arasında açıq mübarizə başlayıb, təəcüblənəcək, qanı qaralacaq. Uli rəqabətə başlayandan sonra Hensxenlə dostluğu, onsuz da, sərirlənmişdi və bu hadisə həmin dostluğu təzədən imtahana çəkməli idi. Məgər Uli buna layıqdır? Məgər Proellin peyğəmbərə qarşı şiltaq antipatiyası buna layıqdır?

– Taxtabiti Lautenzak... – Bir anlıq sükutdan sonra Tsinzdorfun sözlərini təkrarladı. – Filosoflar haqqında çox kobud danışırsan, Uli. İnsan qəlbinin mövhumata nə qədər ehtiyacı olduğunu hələ yaxşı bilmirsən. Sözlün qıyası, istəyin nədir? Hitler teleqram vurub. *Roma locuta, causa finita*.¹

Ancaq Proell qəlbinin dərinliklərində hiss edirdi ki, istəsə, məsələni bitmiş olmağa qoymaz. Lap əvvəlcədən bildirdi ki, Hitleri öz sözünü geri götürməyə məcbur etmək üçün etibarlı bir yol var. Bəlkə də, gözləyirdi ki, həmin yolu məhz Tsinzdorf məsləhət görsün.

Tsinzdorf da o yolu məsləhət gördü:

– Paul Kramerin qovluğu çox qalındır, – dedi, – ancaq siz çox vicdanlı adam olduğunuz üçün onun hamısını oxumuş

¹ Roma öz sözünü deyib, məsələ də həll olunub. (*lat.*)

olarsınız, şef. Yəqin ki, onun Hitlerin üslubu haqqında məqaləsini xatırlayırınsız. İşə tikilib... O vaxt onu Hitlerdən gizlətdik ki, əsəbiləşməsin. Mənə elə gəlir ki, indi oxusa, Fürere heç nə olmaz. – O gülümsədi və qəşəng sifəti birdən-birə elə qəddar görkəm aldı ki, hətta Proellin özü də diksindi. – Şef, bəlkə, o barədə Hitlerdən soruşana qədər saxlasaq, yaxşı olar? Əgər Hitlerin cavabına kimi onu saxlasam, sonra məni müdafiə edərsinizmi? Cəsarət edib, Adolfla açıq danışa bilərsinizmi, şef? – axırda da yaltaqcasına soruşdu.

Proell köksünü ötürdü.

– Hər ikimizin daxilində balaca bir donuz çuşqası gizləlib, Uli, – dedi. – Ancaq səndəki artıq böyüyüb pota olub. Kəlləsən, oğul bala, əsl kəllə! Özü də lap heyvərəsindən...

Və əlini yüngülcə dostunun kürəyinə vurdu...

710

Hitler üç gündən sonra Berlinə qayıdanda Paul Kramerin məqaləsini ona göstərdi.

– Mənə dedilər ki, bu Paul Krameri buraxım. Oskar Lautenzak sənin adından dedi. Ancaq mənə elə gəlir ki, burada kimsə kiməsə səhv məlumat verib. Daha doğrusu, anlaşılmazlıq olub.

Hitler öz üslubu haqqında yazılmış məqaləni oxudu. Qızardı. Uzun, üçkünc burnu ilə tez-tez nəfəs almağa başladı. Onun almancasını tənqid edənlərə qarşı çox amansız idi. Almanca gözəl danışması ilə fəxr edirdi. Heç kəs onu təkrar edə bilməzdi.

Məqalə çap olunmuş jurnalı stolun üstünə tulladı:

– Bu lap həyasızlıqdır, – dedi, – əsl heyvanlıqdır!

Astadan danışdı. Belə anlarda, adətən, qışqırmazdı.

İri addımlarla gəzişməyə başladı. Məqalə onu özünə tərəf çəkdi. Qayıdıb onu bir də götürdü... «Onun cümlələri yağışdan sonra üzə çıxan soxulcanlara bənzəyir. Uzunur, dolaşıqdır, pintidir...»

Hitler başını bulayaraq dodaqlarını çeynədi:

– Belə şeyləri də çap eləyirlər! – nəhayət, hirsli-hirsli dilləndi. – Bunun çap olunmasına icazə verən quruluş yarandığı gündən ölümə məhkum olunub. Belə qurdlu meyvə gətirməsi bir daha sübut edir ki, həmin çürümüş ağacı kökündən qoparıb atmağı, sadəcə olaraq, əxlaqi qanunlar tələb edirdi!

Proell öz iti, hiyləgər nəzərlərini həyəcanla var-gələdən Fürerdən çəkmirdi. Sözüünü kəsməyə də qorxurdu. Bilirdi ki, Hitler o məqalədən tez ayrılan deyil.

Fürer onu bir də oxudu...

– Deyir ki, mənim dilim sünidir, ibarəlidir... – Təzədən qızışdı. – Obrazlarım saxtadır, müqayisələrim daban-dabana ziddir... Bu əcaib nədən bilmir ki, obrazların qarşılaşdırılması natiqin danışıqına böyük bir vüsət verir. Elə bir vüsət ki, coşqun fikir dalğasının qoynunda süzür, nə vaxtsa, nə üçünsə yaranmış məcburi boşluğu yarıb keçir. Bəli, mən gurultulu, obrazlı danışmağı sevirəm. Rəssam palitrasına yaxşı bələd olduğum üçün mənim cümlələrim belə əlvən çıxır.

Proell hiss etdi ki, gözlədiyi an gəlib çatıb:

– Görürsənmi?! – dedi və onun sakit, işgüzar ahəngi Fürerin bələğətli danışıqı ilə qəribə bir təzad yaratdı. – O dəqiqə bildim ki, belə məqalənin müəllifini heç vaxt təzədən camaat arasına buraxmazsan.

– Elədir! – Hitler narazılıqla onun sözlərini təsdiq etdi. – Lautenzak xahişə gəlməmişdən əvvəl bu əclafın kim olduğunu öyrənməli idi.

Dilxor olub gözlərini naməlum bir nöqtəyə zillədi. Çox cəncəl işə düşmüşdü. Peyğəmbəri, onun arxasında dayanan sehrlili qüvvələri döyüşə çağırmağa qorxur, onu mövhumat xofu basırdı. Digər tərəfdən də, Fürerin dili haqqında belə bir cəfəngiyat uyduran cinayətkarın azadlıqda gəzməsi fikri ilə razılaşa bilmirdi.

– Hər şey daşdan çıxır, – donquldandı. – Hara gedirsən, çətinliklə üzləşirsən.

– Başa düşürəm... – Proell səmimiyyətlə dilləndi. – Sən hərdən dostun Lautenzakın dediklərinə qulaq asırsan. Ancaq belə bir peyğəmbər yalnız böyük əməllər, xəyali dünyaya üçün yarayır. O, burnunu siyasətə soxanda isə zibili çıxır.

– Elə deyil! – Hitler etiraz etdi. – Xəyali dünyaya baş vurmaq bacarığı ilə adi təfərrüatlara vara bilmək məharətinə bir-birindən ayırmaq olmaz! Məsələn, mən özüm də «görə bilirəm», amma bununla bərabər, günün siyasi məsələlərində xalis alman bəcliyindən də istifadə etməyi bacarıram... – Söhbəti yenə də Paul Kramerin üstünə gətirdi: – Mənə istədikləri qədər qara yaxa bilərlər. Ancaq kiminsə

alman dilinə böhtan atmasına, bu Kramer kimi bir adamın gələcəkdə də millətin ən müqəddəs sərvətinə ləkə salmasına dözə bilmərəm. Hər halda, bu adam cəzasız qalsa, gələcəkdə vicdanım qarşısında cavab verə bilmərəm.

– Elədir, – Proell onu daha da bərkıtdi, – verə bilməzsən.

– Digər tərəfdən də... – Hitler fikrə getdi. – Lautenzaka söz vermişəm ki, onu buraxdıracağam. Arxayın eləmişəm.

– Onda bu Kramerin necə təhlükəli adam olduğunu bilməyibsən, – Proell etiraz etdi. – Çox güman ki, heç Lautenzakın özü də bilməyib. İkiniz də yanlış məlumatla əsaslanıbsınız.

– Ola bilər, – Hitler təsdiqlədi, – ikimiz də səhv eləmişik. Ancaq Lautenzakın xətrinə dəymək də istəmirəm. Onun istedadı çox nadirdir, təkrarsızdır. Belə böyük adamın havadarı, dayağı olmaq mənim həm mənəvi, həm də cismani borcumdur.

712

– *A la bonne heure!*¹ Havadarlıq da elə, dayaq da ol. Məsələn, akademiya yarat. Buna zərrə qədər də etirazım yoxdur. Əksinə, yüz faiz tərəfdaram. Ancaq unutma ki, alman dili qarşısında da tarixi borcun var. Gərək ona ləkə yaxanları azad gəzməyə qoymayasan. Bayaq özün bu fikri çox gözəl ifadə etdin.

– Elədir, Manfred, elədir... – Hitler dərin xəyal içində dilləndi. – Düzdür, onu buraxdırmağa söz vermişəm, amma əxlaqi borc da tələb edir ki, buraxmayım. Adam bu borcların ziddiyyətindən də heç baş açə bilmir, – mızıldandı. Geniş otaqda iki dəfə obaş-bubaşa getdi, sonra dayandı, qətiyyətlə dedi. – Başqa cür nə çıxış yolum, nə də mənəvi haqqım var. Kramerin ağzını yummalıyam!

– Bu, başqa məsələ... – Proell söhbətə səmimiyyətlə yekun vurdu. – Onun ağzını yumarıq. Alman təbirincə desək: hələlik buraxmaram.

– Başqa yol görmürəm, – Hitler kədər içində fikrə getdi. – Onun ağzını yummalıyam. İnanıram ki, Lautenzak məni başa düşər.

– Əlbəttə, başa düşər. Əlbəttə, başqa yolun yoxdur, – Proell onun sözlərini təsdiqlədi və Paulun qovluğunu özünə tərəf çəkdi. – Deməli, bu məsələ həll olundu, – deyər başqa işlərə keçdi.

¹ Çox gözəl (fr.)

Hansyörq Parisdən qayıtdı. Orada çox təntənə ilə qarşılanmış, Fəxri Legion komandiri seçilmiş, respublika prezidentinin qəbulunda olmuş və bunlardan əlavə, bütün işlərini də müvəffəqiyyətlə yoluna qoymuşdu. İndi sevinc içində hamısını hələ də Heydelberqdə olan qardaşına çatdırmağa tələsirdi.

Oskarın işləri barədə ətraflı məlumat aldı. Proellin böyük səylə akademiyanı yaratmağa çalışdığını eşidəndə həm heyrləndi, həm də sevindi. Deməli, səhv eləyibmiş, o məsləhətdən sonra Proellə qardaşının münasibəti korlanmayıbmış. Peterman Hitlerlə Oskarın görüşünü də xəbər verdi. Amma Hansyörq çox da dərinə gedib niyəsini soruşmadı.

Lakin Oskar Heydelberqdən qayıdana kimi qardaşı onun Hitlerlə görüşü barədə xoşagəlməz sözlər eşidəsi oldu. Proell qərara almışdı ki, bu məsələ barədə Hansyörqlə açıq danışsın. Qardaşının səfeh hərəkətlərinə görə dostu Hensxeni itirmək istəmirdi.

Buna görə də Hansyörq Paris səfəri haqqındakı məlumatını qurtaran kimi söhbəti Oskarın üzünə gətirdi:

– O, aqlını itirib, – dedi, – özünü lap Hitlerin xaç atası kimi aparır. Qorxuram, bu çox çəkməsin. Bəlkə, sən də bu barədə bir az düşünəsən, oğul bala?

Hansyörqün rəngi qaçdı:

– Bağışla, Manfred, – heç nə başa düşmürəm. Yoxsa mən Parisdə olanda nəse qarışdınb? Heydelberqdə? Sözün düzü, qəzetlərə mən göstəriş vermişdim ki, o mərasimi geniş işıqlandırsınlar. Bəlkə, akademiya görədir? Çox özündən çıxır?

– Bunlar heç... – Proell istehza elədi. – Heydelberqə, akademiya bax... Məndən olsa, o doktor şlyapasının birini başına qoyar, birini də... Allah xatirinə, özünü lap Dalay-Lama¹ da adlandırsın. Ancaq Füreri rahat buraxsın. Hitlerlə şırvanmaq üçün növbədə ondan qabaq dayananlar çoxdur. Yaxşı olar ki, irəli soxulmasın. Bir də belə iş tutmasın!

Proell təfərrüata vardıqca, Hansyörqün başına, sanki, qaynar su töküldülər.

¹ Dalay-Lama – Tibetlilərin dini rəhbəri

– Qardaşın, bəlkə də, dahidir, – Proell sözünü tamamladı, – ancaq yüz faiz əminəm ki, xalis axmaqdır. Südəmə körpə də bilir ki, mənim başım üzərindən Hitlerin yanına getmək boş şeydir. Əlbəttə, bu sırtıqlığı ilə heç nə qazanmadı, əksinə, Adolfu hirsəndirib, Kramerin işini daha da korladı. Führer mənə tapşırırdı ki, onun ağzını bərk-bərk yumum. Hamısını da eləyən Lorelayın nəğməsi oldu.¹ – Hansyörqün meyt rəngi aldığı görüb sözünə davam etdi. – Qaralma, oğul bala, sən ki günahın yoxdur. Ancaq bilirəm ki, ona çox bağlısan və bir dost kimi də xəbərdarlıq edirəm. Bəlkə, cənab qardaşınla özün söhbət edəsən? Onun sahəsi xalis okkultist elmləridir, vəssalam. Onu başa sal. Açıq danış, tutulmuş gözlərini aç.

714

Hansyörq tək qalandan sonra heydən düşmüş halda xeyli oturdu, heç nə barədə fikirləşə bilmədi. Sonra eşitdiklərini təzədən saf-çürük eləməyə başladı. Əlbəttə, bütün bunların arxasında dayanan yenə də Kete Zeverindir... Bu Oskar lap qudurub. Öz qəhbəsinə quyruq bulamaq üçün görünməmiş səfəhlik eləyib. Beləsinin yeri dəlixanadır.

İçində coşqun bir nifrət dalğası baş qaldırdı. Ömrü boyu qardaşının yolunda can qoyub. Onu elə mövqeyə çatdırıb ki, dünyanın heç bir telepatı hələ bu səviyyəyə qalxa bilməyib. Ancaq o axmağın, o əclafın beynində də yalnız qadınlardır. Xəyalpərvər şortusuna uyub ağılına gələni eləyir. Hamısının da altını Hansyörq çəkir...

Oskar dahidir. Çox gözəl, qoy olsun. Hitlerlə Oskar yeganə adamlardır ki, Hansyörq onları dahi hesab eləyir. Ancaq Hitler bundan əlavə, dünyanın bütün bicliklərini də bilir. Oskarsa, sadəcə olaraq, heyvandır. Dahidir, yaramazdır, axmaqdır...

Bu səfəh indi də Proellə aranı vurub. Deyəsən, məsləhət verəndə çox heyvərlilik eləyib. Hər sözündən bilinir ki, Manfred ona nifrət edir. Hansyörqün xəbərdarlığına baxmayıb o vaxt Tsinzdorfla aranı soyutdu, indi də Proellə...

Manfred yaxşı adamdır ki, onu başa saldı. Oskarın tutulmuş gözlərini açacaq. Mütləq açacaq. Manfred ikinci dəfə deyəsi olmayacaq. Oskara bir toy tutacaq ki! Lap açıq danışacaq. Qoy bir Heydelberqdən qayıtsın!

¹ ...Lorelayın nəğməsi oldu... – məşhur alman şairi H. Haynenin (1797–1856) «Lorelay – su pərisi» şeirinin son mısrası

Qəhvəyi mundir geymiş bir neçə cavan oğlan zarıyan cəsədi «Kolumbiyahauz»un dəhlizi ilə sürüyürlər. Bu cəsədin əynində cırıq-cırıq olmuş kül rəngli kostyum var və adı da 11783 nömrəli dustaqdır. Əvvəlki adı Paul Kramer idi...

Ölümcül vəziyyətdə olan Paul Krameri kabinetlərdən birinə gətirirlər. İçəridə təntənəli hərbi mundir geymiş cənab oturub. Yaxasında nəsə var, yarpağa oxşayır. Çox güman ki, muzzdlu əsgərlər ordusunun vəzifəli zabitlərindəndir. Axı Paul bu yarpağın nə demək olduğunu bilirdi. Yadına düşmədiyi üçün əsəbiləşir. Yaxası yarpaqlı kişi ədəblidir, nəzakətlidir. Ona «cənab doktor Kramer» deyir, əyləşməyə yer göstərir. Ancaq görəndə ki, Paul oturduğu yerdə düz dayana bilmir, həmin oğlanlara deyir: divana uzadın.

– Deyəsən, cənab doktor Kramer özünü çox pis hiss eləyir, – deyə ona su, hətta konyak təklif edir. Kişinin yaxasındakı yarpağın nə demək olduğunu yenicə xatırlayır. Palıd yarpağının rəmzidir. Deməli, rütbəsi, təxminən, polkovnikdir.

Yaxası yarpaqlı kişi, yəni polkovnik oğlanları azad edir, Paulla tək qalır, onunla nəzakətli, ancaq birtərəfli söhbətə başlayır:

– Bu vəziyyətinizdə, – deyir, – obyektiv olmaq, bizim iradlarımızı düzgün qiymətləndirmək üçün çoxlu mənəvi güc lazımdır. Məqsədimiz yalnız və yalnız islah etmək, öyrətməkdir. Bunu da belə amansız zəmanədə amansız vasitələrlə eləmək olar. İstəyirsiniz, bizim bu metodu lap heyvan müalicəsi adlandırın, fərqi yoxdur, əsas məsələ budur ki, müalicə vasitəsi olduğunu başa düşəsiniz. Məni eşidirsiniz, cənab doktor Kramer? Nə demək istədiyimi başa düşürsünüz?

– Çalışırım, – Paul xınıldayır.

– İndisə gələk sizin şəxsi məsələnizə. Yazdıqlarınızın bəzisini oxumuşam. Necə olub ki, sizin kimi ağıllı adam lap əvvəldən fikirləşməyib ki, hakimiyyətdə qalmaq istəyən partiya bəzi nəzəri müddəalarla razılığa bilməz. Bu adi həqiqəti başa salmaq üçün sizi öz pansionumuza götürdük. Daha doğrusu, götürmüşdük. Ona görə belə

ətraflı danışiram ki, düşdüyünüz vəziyyəti, imkan daxilində, lap aydın təsəvvür edəsiniz. Əvvəlcə sizə balaca bir dərs vermək istəyirdik. Ancaq bu aralıqda vəziyyət dəyişdi. Elə bir yerdən işinizlə maraqlandılar ki, ona qarşı durmaq olmazdı. Və bizdən tələb etdilər ki, «ağzınızı yumaq». «Dərs vermək»lə «ağız yummaq» ayrı-ayrı şeylərdir. Dərs alan adamın sonralar həmin dərs barədə fikirləşməyə vaxtı, imkanı olur. Ağız yumulansa heç vaxt danışa bilmir. Sizin kimi bir üslubiyyətçiyə bunların fərqi başa salmaq artıq şeydir. Qaldı sizin «ağzınızın yumulmağı»... cənab doktor Kramer, göstəriş var ki, çox möhkəm yumulsun. – Yaxası yarpaqlı kişi bircə anlığa fasilə verir və sonra da deyir. – Bu mühazirəni sizə yalnız insanpərvərlik nöqtəyi-nəzərindən oxuyuram. Bu barədə fikirləşmək üçün bir neçə saat vaxtınız olacaq. Buyurun, fikirləşin, nəticə çıxarın. Biz iradə azadlığına inanırıq və qəti qərar çıxarmağı özünü həvalə edirik. Yenə konyak istəyirsiniz?

716

Paul uzanıb qulaq asırdı. İçdiyi konyak yandıra-yandıra bütün bədənini yayılırdı. Ağrılar kəsməsə də, bayaqki kimi dəhşətli deyildi. Yaxası yarpaqlı kişinin sözlərini eşidirdi. Ancaq bu sözlər, sanki, lap uzaqlardan gəlirdi və çoxunu da heç başa düşmürdü.

Lakin yaxası yarpaqlı kişi:

– Bəlkə, yenə xahişiniz var? – soruşanda onun səsi Paulun beyninə işlədi, huşunu özünə qaytardı. Dərindən nəfəs aldı.

– Yaxşı fikirləşin! – yaxası yarpaqlı kişi nəzakətlə təkid etdi.

Ancaq Paul çox fikirləşmədi:

– Yorğan-döşək istəyirəm, – dedi və səsi xırıldadı. – Bir də konyak...

Azacıq sonra onu kameraya gətirdilər. İçəridə, doğru-dan da, çarpayı vardı. Və bir də kətil, ucadan çıqqıldayan divar saati. Amma tavandan – üstüaçıq elektrik lampasının böyründən iri bir çəngəl sallanırdı və onun da üstündə qalın kəndir vardı. Özləri də gur işıqda çox aydın seçilirdilər...

Paul uzanan kimi kirpikləri qapandı. Gözləri yumulu olsa da, kəndiri, çəngəli aydınca görürdü. Qəribə idi... Axı nə üçün Paulun özünü öldürməsinə istəyirdilər? Onlar üçün nə fərqi: ya Paul özü başını həmin kəndirə keçirdi,

ya da bir başqası bunu elədi?! Hə, desinlər ki, intihar edib. Bəs bu tamaşa kimə lazımdı?

Amma onlar üçün fərqi vardı. Çünki vicdanlı məmurlardır. Məsələ beləydi: Hitler göstəriş vermişdi ki, Kramerin ağzını yumsunlar. Proell də əlavə etmişdi ki, möhkəm yumsunlar. Tsinzdorf da həmin göstərişi belə tamamlamışdı ki, onun «ağzını möhkəm yummaq» üçün bircə yol var...

– Onu öldürmək üçün əlimizdə hökm yoxdur, – demişdi. – 11783 nömrəli dustağa işarə edərək ki, bunu özü eləsin. İşarə də nə qədər aydın olsa, o qədər yaxşıdır. Özünü öldürsə, daha yaxşı olar.

Deməli, həmin kəndiri zərərən cəsədin başı üzərindən – özü də işıqlı yerdən məhz buna görə asmışdılar. Kəndir ona gəl-gəl deyirdi.

Paul gördü ki, bütün bunların hamısı çox ustalıqla qurulub. Yalnız kətilin üstünə çıxmaq, başını ilgəyə keçirmək və ayağı ilə kətili vurub yıxmaq lazımdır, vəssalam. Düzdür, bir az çətin olacaq, ağrıyacaq... Amma həmin işi görüb qurtaranacan saat da belə tez-tez çıqqıldamayacaq. Əgər bunu eləməsə, çarpayıda uzanıb gözləsə, özləri gəlib eləyəcək və saat da onda tez-tez çıqqıldayacaq, ağrılar içində əbədiyyətin özü qədər qovrulacaq...

Kətilə tərəf getməli idi. Bu işi görməli idi. Bunu eləməmək mənasızdı...

Ancaq buna baxmayaraq, eləmir. Çünki onların ürəyincə olar!

Bəs uzanıb qalmağın, əbədi ağrıların içində qovrula-qovrula gözləməyin nə xeyri? Nə özünə xeyri olacaq, nə də başqalarına. Heç kəs xəbər tutmayacaq. Qəhrəmanlıq olsa da, mənasızdır. Hitler deyəcək ki, səfeh ölümdür.

Fürerin alman dilində necə danışdığını xatırlayan kimi gülümsəyir. Bəli, nə qədər ağrısı da, əzilmiş, qana bələnmiş dodaqlarına təbəssüm qonur. Yaxası yarpaqlı kişinin işarələrindən belə çıxdı ki, onu buraya Hitlerin üslubu haqqında yazdığı məqalə gətirib çıxarıb. Əgər Hitler onu məhz buna görə öldürürdüsə, deməli, Fürerin alman dilindəki danışığını xatırlayanda mütləq gülmək lazımdır...

Ancaq indi özü gülünc vəziyyətdə qalıb. Gülünc idi ki, dilini dinc saxlaya bilməmişdi. Gülünc idi ki, məhkəmə

tələb eləmişdi, vaxtında aradan çıxmamışdı. Lakin buna baxmayaraq, haqlı idi və bu yolda ölmək də olardı. Gələcək nəsillər üçün Lautenzak – təlxək, Paul isə öz həqiqəti ilə, kül rəngli kostyumu ilə qəhrəman, cəngavər kimi qalacaq!

Bu kül rəngli kostyum barədə dərzi Vayts lap peyğəmbərlik eləmişdi. Onu, doğrudan da, axirət dünyasına geyindi...

Axirət dünyası. Gözəl sözdür. Ulu babalarının yanına hazırlaşdığı anda nəşə yaxşı şey barədə düşünmək lazımdır. Bəs hansı babalarının yanına gedəcək? Yəhudi, yoxsa bütperəst babalarının? Kef çəkənlərin, yoxsa Zəbur surəsi, nəsihətnamə yazarların? Axirət dünyası üçün yəhudilərin gözəl bir sözü var. İki min beş yüz ildir ki, ölüm ayağında deyirlər: «Qulaq as, ey İsrail, əbədiyyətdə hamı bir olur». Bu sözlərin Paul üçün həmişə bircə mənası olub: ideya vahiddir, bölünməzdir, güzəştli işi yoxdur. Son söz üçün pis deyil...

718

Paul xəyaldan ayrılında kimsə içəri girir. Yenə də bərbəkli, təntənəli mundir geyinmiş zabıt idi. Bunun rütbəsi daha böyükdür.

– Siz hələ buradasınız? – yüksək rütbəli şəxs heyrətlə, ancaq eyni zamanda da nəzakətlə soruşur. – Məsləhət görürdük ki, həmin işi özünüz edəsiniz. Bu sahədə də, başqa sahədə də təcrübəmiz var. Ancaq inanın ki, bu işi özünüz görsəniz, daha yaxşı olar. Yaxşı məsləhətdir. Bir az da fikirləşin. İndi saat on ikinin yarısıdır. Saat üçəcən vaxtınız var. Bir də gələcəyəm.

Nəzakətli zabıt çıxır. Kamera üstüaçıq lampanın gur işığında bomboş, bomboz görünür. Ancaq əslində, boş deyil. Kətil var, kəndir var və bir də nəzakətli adamın dediyi sözlər... Həmin sözlər kameranı doldurub. Özü də lap ağzınacan... Saat nə qədər ucadan çıqqılsa da, onları boğa bilmir. «Saat üçəcən vaxtınız var... Yenə gələcəyəm... İnanın ki, bu işi özünüz görsəniz, daha yaxşı olar... Bir az da fikirləşin...» Zabıt bu sözləri çox da ucadan demədi, amma cingiltisi hələ də Paulun qulağındadır...

Huşu tədricən özünə qayıdır. «Deməli, hansı yolu istəsəm, seçərəm, – deyə ürəyindən keçirir. – Seçməkdə azadam. Azadlıq... Azadlıq... İstəsəm, başımı kəndirə keçirərəm. Ya da onlar gəlib keçirər. Azadlıq... «Bütün ölkəyə

azadlıq elan edin...» Bu sözlər də İncildəndir... Çox üsyankar səslənir. Universitetin ikinci kursunda oxuyanda qədim yəhudi dilini bir az öyrənəndən sonra bu cümləyə rast gələndə çox sevinmişdi. Həmin cümlədə «*Dero orr*» «azadlıq» deməkdi. Əslində, azadlıq himni idi, «Deqfqq». Lap şimşək kimi çıxır. Səsi aydınca eşidilir!»

Deməli, saat üçə qədər vaxtı var. Üç saat yarım. Yox, üç saat iyirmi yeddi dəqiqə. Onlar çox dəqiqdirlər... Ağrılar yenə başlayır. Beynindəki fikirlərin hamısını yuyub aparır. Ağrıdan başqa heç nə hiss eləmir. Yaman ağrıyır... hələ üç saat var...

«Yox, başımı keçirəcəyəm o kəndirə. Məni özünə çəkir. Elə buna görə qoyublar onu. Durub başımı ona keçirməliyəm. Ağrılar o dəqiqə kəsəcək. Kəndir məni çəkir...»

Paul dikəlir. Ağrılar... Ağrılar... Saat çıqqıldayır... Kəndir onu özünə tərəf çəkir... Çox asandır. Durub oraya gedənə qədər saat yüz dəfə vuracaq. Uzaq başı iki yüz dəfə... Başını ilgəyə keçirəcək və hər şey də qurtaracaq... Ağrılar kəsəcək...

Düşünmək... Düşünmək... Adam düşünə bilsəydi, ağrılara üstün gələrdi. Kəndir onu özünə tərəf çəkir. Düşünmək... Ağrıların acığına düşünmək... Saat çıqqıldayır. Onların ürəyindən keçəni eləmə! Onların ürəyindən keçəni eləmə! Saat çıqqıldayır... Kəndir onu çəkir... Əgər kəndiri boğazına keçirsə, saat iki yüz dəfə də vuracaq. Bəs dözsə, o şər qüvvələrin qarşısında əyilməsə, nə qədər vurur? Düşünmək... Kəndirin acığına düşünmək... Bir saatda – altmışı vur altmışa... Deməli, üç min altı yüz dəfə vuracaq. Üç saatda da... Üç min altı yüzü də vur üçə... Neçə eləyər? Düşünmək... Kəndirin acığına düşünmək... Üç dəfə üç min – eləyər doqquz min... Üç dəfə də altı yüz... eləyəcək... min səkkiz yüz...

Daha bacarmır... Dözə bilmir... İnsan belə şeyə dözə bilməz! Dözəmməz! Yox, dözər... İndi yüzə qədər sayar... Yüz saniyə azalar... 77, 78, 79... 92, 93... Belə... İndi yüz saniyə getdi. İstəsə, dözər. Yox, onların ürəyindən keçəni eləməyəcək! Saymağa başlayır. Tezliklə on min saniyə qalır... İndi də səkkiz min... Sayır... Kəndir onu özünə tərəf çəkir. Ancaq onların istədiyini eləməyəcək! Kəndir çəkir... Fikirləşməlidir... Onların istədiyini eləmə...

Adam hər şeyin qurtaracağını biləndə təsəlli tapır, dalğa kimidir. Ağrı dalğa-dalğa gəlir... Ancaq dözür... Axı hər şahə qalxan dalğanın səngiməsi də var... Dözəcək...

Ağıllı olmaq lazımdır. Bütün iradəsini toplamalıdır. Bilir ki, hər şey tezliklə sona yetəcək. Bütün iradəsini toplamalı və dalğa səngiyən kimi yuxuya getməlidir. Saat çıqqıldayır. Çıqqıldadıqca da, onu yuxu aparır. Çıqqıldayan saati buradan asmaqda lap səfehlik eləyiblər...

Yox, düz elədi. Hitlerə «saxta alman dilində danışdı-ğın» başa salmaqda düz elədi. Oskar Lautenzakı döyüşə çağırmaqda da düz elədi. Axı kimsə deməliyd ki, bunların hamısı yalandır. Hamısı yalandır...

Hamısı yalandır... Hamısı yalandır... Adam həmişə eyni şey bərdə fikirləşəndə yuxusu gəlir. Hamısı yalandır... Gah qalxır, gah enir... Gah dalğalanır, gah da səngiyir... hamısı yalandır... İndicə yatacaq. Lap sağlam adam kimi rahatca yatacaq. Belə bir yuxuya haqqı var. Son saatlardan ağılla istifadə edəcək. Hamısı yalandır... Onların istədiyini eləməyəcək! Dərin yuxuya gedəcək. Gah qalxır, gah da enir... hamısı yalandır... Gah dalğalanır, gah da səngiyir... Onu qoynuna alıb aparır... Yuxuya aparır. Hamısı yalandır... hamısı yalandır... hamısı... Doğrudan da, yuxuya gedir... Yatır...

Nəfəsi hələ də xışıldayır, zarıyır. Ancaq getdikcə ahəngdar olur. Üzündəki gərginlik çəkilir. Qana bələnmiş, tanınmaz olmuş sifətinə təbəssümə oxşar bir ifadə çökür...

Hamı...sı... ya...lan...dır... Yuxuya gedir...

Nəzakətli zabit düz saat üçdə içəri girəndə görür ki, 11783 nömrəli dustaq qımıldanmır. Ancaq başı kəndirdə deyil, hələ də çarpayıda uzanıb. Nəfəsi xışıldayır, zarıyır, amma ahəngdar səslənir. Xorultuya oxşayır. Xorultudur... Elədir: xoruldayır! Yatıb! Özünü asmaq əvəzinə – yatıb!

– Bu lənətə gəlmiş ziyalılardan nə Allahın başı çıxır, nə də şeytanın, – deyər nəzakətli adam narazılıqla ürəyindən keçirir.

Həmin günlərdə Kete Kaytstrassedəki balaca mənzilində oturub gözləyirdi. Öz-özünə deyirdi ki, bunların hamısını frau Tirşenroyta çatdırmaq lazımdır. Ancaq sonra da fikirləşdi ki, Paulun qayıtmasını gözləsə, yaxşıdır. Otaqdan

çıxmağa ürək eləməirdi. Qorxurdu ki, çıxan kimi qardaşı gələr və ya zəng eləyər. İstəyirdi ki, gələn kimi bu ölkədən çıxıb getsinlər. O dəqiqə çıxsınlar...

Oskarın teleqramı yanındaydı: «Füerer göstəriş verib ki, Kramer buraxılsın». Bu günlərdə teleqrama tez-tez baxıb. Oskar bunu Ketenin xatirinə eləyib. Deyəsən, Hitlerin yanına gedib. Hər halda, Paulu düşmənlərinin əlindən qopara bilib. Böyük işdir. Əlbəttə, qız bunun əvəzini verib. Tənha, sehrli Zofienburqda Oskarla birgə yaşamaq ucuz qiymət deyil.

Elə bilmişdi, Paulla xaricdə yaşayacaq, ondan məsləhət ala-ala uşağı böyüdəcək. Buna inandığı günlər nə gözəl, nə xoşbəxt günlərdir!

Gözləyirdi. Elə bilmişdi, Paul, Oskarın teleqramından bir gün sonra gələcək. Ya da iki gün... Uzaq başı, üç gün... Ancaq dörd gün keçmiş, Paul isə hələ də gəlib çıxmamışdı. Görəsən, niyə? Əgər Hitler əmr etmişdisə, deməli, heç bir çətinlik olmamalı idi... Elə isə, nə üçün gəlmirdi?

Bu gün Oskar Heydelberqdən zəng vurdu. Kefi kök idi. Çox mehriban danışırdı. Yenə uşaq kimi idi, sadələvhlüklə öz müvəffəqiyyətinə sevinirdi, fəxr eləyirdi. Dedi ki, mərasim çox təntənəli keçdi, heyif ki, Kete bunların heç birini görmədi. Kete gözləyirdi ki, Pauldan nəsə deyər, ən azı, qızdan soruşar. Bir az danışıandan sonra, doğrudan da, soruşdu:

– Qardaşınla görüşə bildin?

Kete «yox» deyəndə azacıq təəccübləndi, ancaq heç nə olmayıbmiş kimi:

– Yaxşı, bu gündə-sabahda gələr, – dedi.

Sonra yenə Heydelberqdən danışırdı və axırda da dedi ki, bəlkə, bir az gecikəsi oldu.

Səhəri gün Kete fikirləşdi ki, bəlkə, yenə Qrose Frankfurterstrasseyə – Albertin yanına getsin. Yox, nə xeyri, o da qızdan soruşacaq. Sonra qərara aldı ki, frau Tirşenroytla məsləhətləşsin. Yox, hələ bir gün də gözləyəcək...

Altıncı gün ona bağlama gəldi. Çox böyükdü və iki yerə qol çəkəsi oldu. Elə bildi ki, ya Oskardan, ya da Tirşenroytdan gəlib.

Ancaq bağlama təhlükəsizlik polisi idarəsindən göndərilmişdi və içində bir neçə bükülü məktub vardı. Xəbər

verirdilər ki, dustaq Paul Kramer həbsdə ölüb. Onun ən yaxın adamı və çox güman ki, yeganə varisi kimi Keteye aşağıdakılar göndərilir: birincisi, içinə mərhum dustağın küllü qoyulmuş qutu; ikincisi, həbs olunarkən üstündə olan əşyalar. Məktuba həmin əşyaların siyahısı da əlavə olunmuşdu. Bunları göndərmək üçün çəkilən xərcləri təhlükəsizlik polisi idarəsi varislik işlərinə baxan idarələrə göndərəcək və həmin məbləğ də varislik üçün qoyulan vergiyə əlavə olunacaq...

Kete oturmuşdu və qımıldanmırdı. Otaq, demək olar ki, bomboşdu. Ona otaq görkəmi verən hər şey yığıdırılmışdı. Yalnız böyük royal qalmışdı. Onun üstündə də səliqə ilə bükülüb sarınmış «əşyalar»... Məktubun özü qucağına, zərfi isə yerə düşmüşdü.

Xeyli beləcə oturdu. Hiçqırdı. Kiminləsə danışmalıdır... Bu dərdi tək çəkə bilməz... Paulla danışmalıdır...

722

Yalnız indi dərk etdi ki, Paul artıq bu dünyada yoxdur. Bircə dəfə ucadan qıyya çəkdi... Sonra yenə süst düşüb oturdu, qımıldanmadı. Yalnız iki-üç dəfə ixtiyarsız olaraq əlini qaldırıb-saldı. Qəflətən kəskin ağrılar başladı. Ürəyi bulandı.

On-on beş dəqiqə keçəndən sonra da sarınmış «əşya»ların yanında oturmuşdu. «Gərək açam», – ürəyindən keçirdi. Mərhum dustağın küllü və bir də əynində olmuş paltarları. Durub qayçı, bıçaq gətirmək istədi. Ancaq qalxa bilmədi. Yaman yorulmuşdu. Heç tərpənə bilmirdi...

Birdən-birə qarşısındakı «əşya»lardan qorxmağa başladı. O qədər də vahiməli deyildi, ancaq onlarla bir otaqda qala bilməzdi. Qəflətən Paulun səsi eşidildi: «Mənasız şeydir». Lap aydınca dedi bu sözləri! Sonra da: «Yazıq Kete» – dedi. Bu sözlər qızı iki böldü. Hamısının günahı onda oldu...

Daha dözmədi. Həmin «əşya»larla bir yerdə qala bilməzdi, onlarla bu otaqda tək qala bilməzdi. Axı daha heç kəsi də gözləmədi.

Otaqdan çıxdı... Binadan çıxdı... Daha doğrusu, qaçdı... qaçdı... Küçə ilə elə bərk gedirdi ki, hamı dayanıb onun arxasınca baxırdı. Günahkardı.. Onu da tutacaqlar... Qaçmalıdır...

Qəflətən acdığını hiss elədi. Lap heydən düşüb... Böyük bir qənnadı dükənina girdi. İçəri adamlarla doludur... Belə yaxşıdır... Boş stol tapa bilmədi, başqalarının yanında oturmalı oldu. Sifariş vermək lazımdı. Öz səsinə eşitdi... Nə yaman yadlaşdı səsi... Tüstü-duman, gur, bayağı musiqi otağı başına götürüb... Ancaq bunların heç biri ona mane olmurdu... Yedi. Tələsə-tələsə yedi. Nə yediyini bilmədi. Çox yedi...

Nəşə bir iş görməli idi... Özü də təcili... Mariannaya xəbər verməli idi... Yox, bu deyildi... Qəflətən xatırladı: Münhenə zəng vurub, frau Tırşenroytla danışmalı idi... Elə indi... Lap bu dəqiqə... Təcili danışmaq sifariş verdi.

Girdiyi kabinə rahat deyildi. Deyəsən, qapısı kip örtülmürdü. Hər halda, Kete onu bağlaya bilmədi. Səskü, bayağı musiqi içəri dolurdu.

Dəstəkdən Tırşenroytun asta, titrək səsi eşidildi. Gərgin danışdı. Ancaq bu gərginliyin özündə də sevinc vardı.

– Necəsiniz? Xəbər var? Gedirsiniz? Hara gedirsiniz?

– Bəli, indi yola düşürəm, – Kete tamam yad bir səsle cavab verdi.

– Nə olub? – Tırşenroyt həyəcanlandı. – Danışın!

Bu sözlər əmr kimi səsləndi. Kiminsə ona əmr etməsi qızın xoşuna gəldi.

– Paul yoxdur, – dedi.

– Çıxıb gedib?

– Xeyr, getməyib... İndi də getmir... Ancaq yoxdur... Daha yoxdur...

Uzun bir sükut çökdü.

– Danışırınsınız? – telefonçu qız soruşdu.

– Bəli, danışırıq, – Kete cavab verdi.

– Başa düşürəm... – nəhayət, Tırşenroytun səsi eşidildi.

Səsi əvvəlkindən də asta, titrəkdi. – Düz başa düşürəm?

– Bəli, düz başa düşürsünüz.

– Yanıma gəlersiniz? Yoxsa mən gəlirəm?

– İndi yola düşürəm. Özünüz başa düşürsünüz... Çıxıb gedirəm...

– Ünvanınızı mənə bildirin, – Tırşenroyt elə danışdı ki, sanki, nədənsə çəkirdi.

– Yaxşı. Çox sağ olun!

Evə gedirdi... Evə tələsirdi... Elə bil, qovurdular...

Yaxın olsa da, taksi tutdu. Artıq həmin əşyalardan qorxmurdu. İçəri girən kimi qəzəb dolu bir qətiyyətlə bağlamaları açmağa başladı.

Birinci bağlamadan kağız-kuğuz, məktub, qeyd dəftərçəsi, qəlyanı, pul kisəsi çıxdı. Kisəni ona Kete bağışlamışdı. İkincisində səliqə ilə təmizlənib ütülənmiş kül rəngli kostyumu... Üçüncüyə dördkünc bir qutu qoyulmuşdu. Yəqin ki, külü idi...

İçində kül olan qutu çox balacadır. Qəribədir, insandan nə az kül qalırmış...

«Kül...» – ürəyindən keçirir, – kül. Qəribə sözdür...»

Deməli, bu Pauldur. Külə dönüb qayıdıb. Oskar son anda da yalan satdı...

Çox güman ki, pis niyyətlə aldatmayıb. «Füer göstəriş verib ki, buraxsınlar». Ola bilsin ki, onun özünü də aldadıblar. Hamısı iftiradır. Onlar bir-birini aldadır. Həmişə də aldadacaqlar... Ancaq bunun daha mənası yoxdur...

Qəflətən həmin əşyaları royalın üstündə görəndə dözə bilmir. Götürüb, stolun üstünə yığır. Ancaq stol da çox balacadır. İçində kül olan qutu stolun üstündə qalır, qalanlarını yan otağa aparır, çarpayının üstünə qoyur...

Səhəri gün Kete balaca bir yüklə Berlini tərək etdi. Oskarla bağlı xatirələrin heç birini özü ilə götürmədi.

Həmin gün Oskar təyyarə ilə Berlinə qayıtdı. Kefi kökdü. Heydelberq səfəri səadət dolu günlərinin çələngi olmuşdu. Fəxri adın təqdim olunduğu mərasim, rektorun latınca nitqi, özünün ona latınca cavabı, tələbələrin təntənəli keçidi, axırda da tonqal və rəqiblərinin kitablarının həmin tonqala atılması... Bu mərasimlər bir-birindən gözəl olmuşdu.

Tempelhofdakı təyyarə meydanında onu Petermanla Əli qarşıladı.

– Frölayn Zeverin gəlməyib? – soruşdu. Axı ona da teleqram vurmuşdu. Yox, gəlməmişdi. Yaman diqqətsizdi. Onun ucbatından böyük-böyük adamların vaxtını aldığı üçün, ən azı, gəlib qarşılmalı idi... Evlənəndən sonra qızın bu xasiyyətinə son qoymalı olacaq.

Zofienburqa çatan kimi Keteyə zəng vurdu. Ancaq evdə tapa bilmədi.

– Frölayn Zeverinə teleqram vurun! – Petermana göstəriş verdi. – Ya da lazım deyil, adam göndərin, xəbər bil-sin. Onunla təcili söhbətim var.

Yox, bütün bunlara baxmayaraq, Ketenin xasiyyətin-dən xoşu gəlir. Başqaları kimi Oskarı göylərə qaldırmaq-dansa, belə yaxşıdır...

Lakin Ketedən xəbər çıxmamış Hansyörq gəldi.

Hansyörq qardaşının qayıdacağı günü qəzəblə göz-ləyirdi. Frau fon Tretnov Oskanın Heydelberq səfəri haq-qında xəbərlərə acgözlüklə qulaq asırdı. Təəssüflənirdi ki, özü şəxsən Heydelberqə getməyib. Məlum məsələ idi ki, qadın Oskanın Heydelberqdəki «fəaliyyətini» Hansyörqün Parisdəki işindən üstün tuturdu. Hansyörq bir daha bunun şahidi oldu ki, Oskanın quruca adı kiçik qardaşını kölgədə qoyur...

Ona görə də Oskanın qayıtdığını eşidən kimi elə qəzəbli-qəzəbli, hirsli-hirsli də Proellin tapşırığını yerinə yetirməyə, qardaşının – dahinin, idiotun gözünü açmağa tələsdı. Onun Heydelberqdəki nailiyyəti barədəki gurultulu sözlərinə istehza ilə qulaq asdı. Sonra hiddətlə, girişsiz-filansız Proellin söhbətini danışdı. Oskar qulaqlarına inan-madı.

– Kramerı hələ buraxmayıblar? Füreerin əmrinə baxma-yaraq, Proell hələ də onu saxlayır? – qaşları dartıldı, səfəh bir görkəm aldı.

– Doğrudan, aqlını tamam itirib-sən? – Hansyörq cavab verdi. – Dedim ki, sən istəyən tərsinə olub. Hitler göstəriş verib ki, sənın o dustağının ağızını möhkəm yumsunlar. Təhlükəsizlik polisində işləyən cənablara yaxşı bələdəm: çox möhkəm yumacaqlar.

Oskar hələ də heyrətindən nə edəcəyini bilmirdi.

– Onu öldürəcəksiniz? Füreer söz verir ki, azad etdi-rəcək, sizsə öldürürsünüz?

– Siz... siz... – Hansyörq rişxənd elədi. – Sənın o Paul Kramerinin mənim üçün bir çürük qoz qədər də qiyməti yoxdur. Ancaq özün yenə zibil qarışdırıbsan. Əgər sakitcə oturub məni gözləsəydin və desəydin ki, bu işi yoluna qoy, onda sənın o Paul Kramerinin başından bircə tük də əskik olmazdı. Yox, nə danışırısan, gözləməz! Bu heyvan gərək boş qafasına arxayın olub, Manfred Proellə bəhsə

girsin. Bəs ağılına gəlmədi ki, onunla kəllə-kəlləyə gələndə buyuzların sınaq? Doğrudanmı, elə bilirdin, Hitler sənə görə öz Proellindən keçəcək?

«Sənə görə» sözlərində dünyanın özü boyda istehza, həqarət vardı...

Ancaq Oskarın beynində başqa fikir dolaşırdı...

– Bəs Kete? – qorxa-qorxa soruşdu. – Keteyə nə olub?

– Mən haradan bilim? – Hansyörq çiyinlərini çəkdi.

– Sənin arvadlarına keşik çəkirmən? – Qəzəb onun içini gəmirməyə başladı. – Öküzün biri öküz! Gicbəsər! Ketenin dərdini çəkir. Deyəsən, söhbətin nədən getdiyini hələ qanmırsan... Söhbət sənin başından gedir... Proell tapşırıb ki, sənə yaxşı bir mühazirə oxuyum. Bu, son xəbərdarlıqdır.

Oskar cavab vermək əvəzinə Petermanı çağırtdı.

– Xəbər var?

Bəli, Peterman xəbər gətirmişdi. Kete çıxıb gedib. Qaldığı evdə deyiblər ki, Çexoslovakiyaya gedib. Özgə heç nə bilmirlər...

Deməli, Hansyörqün dedikləri həqiqət imiş. Paul Krameri buraxmayıblar. Onu öldürüblər və qız da elə bilib ki, Oskar yalan satıb. Buna görə də çıxıb gedib, uşağı da özü ilə aparıb. Hər şey bitdi... Hər şey çilik-çilik oldu...

Sifətində qəzəb dolu bir ümitsizlik ifadəsi düyünlənir...

Hansyörq qardaşının üstünə çəmkirdi:

– Yaxşısı budur, Qrethenini itirmiş Faust roluna girməyəsən. Mən tapşırıqla gəlmişəm. Səni xəbərdar etməliyəm. Ayıl! Yadında saxla ki, özünü yığışdırmasan, işin pis olacaq.

Oskar qəzəb içində qovrula-qovrula iri yazı stolunun arxasında oturmuşdu. Divardakı maska rişxəndlə ona baxırdı. Məqsədinə çatmışdı... Heydelberqdə məqsədinə çatmışdı, evə həm zahiri, həm də daxili qələbə ilə qayıtmışdı.... Ancaq hamısı birdən-birə məhv olub getdi...

– Günahkar sənsən! – qəflətən qardaşının üstünə düşdü və bu sözləri də çox sakit, ancaq sonsuz bir kədərlə, nifrətlə dedi. – Məni buraya sən çəkib gətirdin. Sən olmasaydın, Münhendə qalardım, abırlı bir işlə məşğul olardım, Ravliçeklə müqavilə bağlayardım. Sən olmasaydın, Keteni də itirməzdim... Ya bunu, ya da başqasını... Sən olmasaydın, bu kökə düşməzdim.

Hansyörq səbir etməyə öyrəşmişdi. Ancaq Oskar kimi burnufırtıqlının biri utanmaz-utanmaz ağzını allah yoluna qoyanda peyğəmbərin də səbir kasası daşardı...

– Mumla! – Hansyörq də sakitcə, ancaq çox kəskin tərdə dilləndi. – Daha bəsdir, cana doydum. Buradakıların hamısını mənim sayəmdə qazanıbsan. Səni adam eləyən mən olmuşam. Sənin yolunda vedrə-vedrə qan-tər tökmüşəm, sənsə əvəzində çərənləyirsən, məni söyürsən.

– Sənin elədiklərinin hamısına bir qoz! Özün də bunu yaxşı bilirsən. Onların əvəzində mənim ən qiymətli sərvətimi oğurlamısan. «Bəsirət»imi oğurlamısan. Sən elə əvvəlcədən bunu istəyirdin, ay əclaf köpək!

– Bu mahnını çox eşitmişik! – Hansyörq hiddətlə, nifrətlə cavab qaytardı. – İşin düz gətirməyəndə həmişə mənim ayağıma yazıbsan. Sən Deqqenburqdakı dəyirmanı yandıranda oradakı qara rəngi kim oğurlayası oldu? Mən! Kim bundan ləzzət aldı? Sən! Axırda kim kötək yedi! Yenə mən! Həmişə də belə olub. Ən xırda, ən alçaq arzularını da həyata keçirməyə çalışıbsan və mən də həmişə bu yolda kömək etmişəm. Hər cüzi iyərənc nəşənin xatirinə əsas işi korlamısan və onu da sonradan mən yoluna qoymuşam. Əvəzindəsə üzümə tüpürübsən! Alçağın biri alçaq! Yadındadırmı, sən üçüncü sinifdə oxuyanda məndən iyirmi pfenni q borc aldın və and-aman elədin ki, cümə günü qaytaracaqsan. Ancaq sonralar nəinki onu qaytarmadın, hətta üstümə cumub, məni əzişdirdin də! Çünki məndən boyca onca santimetr uzun idin. Sənin böyüklüyün yalnız bundan ibarət olub! Mən də Tereze Layxtinqərə söz vermişdim ki, onunla xizək sürməyə gedəcəyəm. Ancaq içəri girməyə iyirmi pfenni qim olmadığına görə getmədim və qız da qaldı. Bizim məhəbbətimiz bununla bitdi. Bəs iyirmi pfenni q neylədin? Saqqıza verib çeynədin!

Hamısı bircə-bircə Oskarın yadına düşdü. Buna bənzər min cür hadisəni xatırladı. Mənası olanı da, olmayanı da... Ancaq əslində, heç biri mənasız deyildi və azacıq da olsa, vicdan əzabı çəkdi. Lakin o dəqiqə də bu peşmançılıq hissini boğdu. Axı dünya belə yaranmışdı: biri böyükdü, biri kiçik... Biri ağa idi, hər şeyə ixtiyarı çatırdı, o biri isə nöker...

– Məsələ aydındır! – İndi Oskarın səsində təntənə vardı. – Özün öz paxırını açdın. Elə əvvəl gündən bədbəxt

olduğundan, qadın sarıdan bəxtin gətirmədiyindən həmişə ağzını allah yoluna qoyursan. Onda mənə iyirmi pfenniç heç lazım deyildi. O iyirmi pfenniçsiz də Tereze Layxtinçer məndən ötrü ölüdü. Paxıllığımlı çəkirsən! Ona görə də bütün müvəffəqiyyətsizliyini mənim ayağıma yazırsan, söyürsən, zəhərləyirsən.

– Sənə bircə sözümlü var: bu ibarəli danışığın daha işə keçmir! Boş-boş çərənləməyin, dastan açmağın nə mənə təsir eləyir, nə də Proellə... Sənin bu həyasızlığına daha dözən deyiləm. Bax axırıncı dəfə yaxşılıqla deyirəm: bir də mənimlə belə sırtıq rəftar eləsən, sənə yaxın duran deyiləm. Özün də gördün ki, mənsiz çox uzağa gedə bilmirsən.

Qardaşlar üzbəüz dayanmışdılar. Hər ikisinin rəngi avazımlı, sifətləri qəzəbdən tanınmaz olmuşdu. Gözləri alışıb-yanırdı. Adamı dəhşət bürüyürdü: iki geyimli-kecimli cənab – dövlət müşaviri və fəxri doktor, Almaniyanın ən qüdrətli partiyasının iki görkəmli üzvü öz əcaib cah-calalı ilə göz qamaşdıran bir otaqda üzbəüz dayanıb söyüşür və güclə öyrəndikləri alman ədəbi dilini unudaraq, Bavariya ləhcəsindəki ən kobud sözlərə əl atırdılar...

– Fikirləşəndə də görürsən ki, hamısını Keteyə – o lovğa, ərköyün şortuya görə eləyibsən! – Hansyörq astadan, kinli-kinli, hiddətli-hiddətli dilləndi. – Möhtərəm cənab ona bəxşiş eləyib! Möhtərəm cənab «yox» deyə bilməyib! Möhtərəm cənabın öz şortusuna «Daha bəsdir!» – deməyə gücü çatmayıb!

Oskar da eyni sakitliklə, ancaq hədələyici tərzdə dedi:

– Sənə deyirəm qurtar!

– Qurtaran deyiləm. Bir də deyirəm... Bir də deyirəm! Bu səfeh tərsliyinlə, lovğalığınla özünü də, məni də nüfuzdan salırsan. Sənin o şortun xəyalpərvərdir. Sənin o şortun deyir ki, göydəki ayı qopart, mənə ver!

Oskar qardaşını daha eşidə bilmədi. «Xəyalpərvər» sözü ona nəyi itirdiyini bütün varlığı ilə təzədən xatırlatdı. Bu səfeh Hansyörq söhbətin nədən getdiyini anlamırdı. Axı kütdür, taxtabaşdır. Hamısının günahı bu düşükdə, iblisdə, ikiüzlüdədir. Sən bir bunun boyuna, duruşuna, qaralmış sifətinə, sırtıqlığına bax! Özü də Oskarın bədbəxtliyinə gülür! Qəzəblə qardaşına baxdı. İri əllərini elə bərk yumruqladı ki, üzük barmağını ağrıtdı.

Hansyörq əməlli-başlı qorxdu. Ancaq tez də özünü ələ aldı.

– Nə qədər istəyirsən, o səfeh baxışlarını mənə zillə! Onsuz da, bilirəm ki, onun arxasında heç nə yoxdur. Aldada bilməzsən! Mən qorxan oğullardan deyiləm!

Həmin anda Oskarı amansız, vəhşi bir qəzəb bürüdü, gözləri qaraldı və uşaq vaxtlarında olduğu kimi, qardaşının üstünə atıldı, onu var gücü ilə yumruqlamağa başladı. Döydükcə də yüngülləşdi. Ancaq ona vurduğu hər zərbə özünü də ağrıtdı.

Hansyörq başını aşağı əysə də, müqavimət göstərmədi. Oskar qəflətən qan gördü. Qardaşının sifətində qan şırım açmışdı. Üzük yaralamışdı. Birdən-birə ayıldı, hirsli də o dəqiqə soyudu. «Uşağın biri uşaq! – ürəyindən keçirdi. – Mənə də yaraşan iş olmadı. Fəxri doktor, akademik... Gör kimə qoşuluram. Ancaq özü günahkardır. Yox, günah məndədir. Əşi nə fərqi, ya o oldu, ya da mən...»

Bir az geri çəkilib astadan, səmimiyyətlə gileyləndi:

– Əhvalım çox pərişandır, Hansl. Dara düşmüşəm. Sən də yaralı yerimə toxundun... – Və sirri qardaşına açdı. – İş burasındadır ki, ondan uşağım olacaq. Bilirsən, necə sevinirdim? Sizsə onun qardaşını öldürdünüz. Qaçıb getdi. Hər şeyi əlimdən aldınız...

Hansyörq heydən düşmüş halda oturmuşdu və daha da cılız görünürdü. Üzünün qanı hələ də axırdı. Qeyri-ixtiyari yaylığını çıxarıb, onu sildi. Dəsmal həmin dəqiqə qıpqırmızı oldu. Bir azdan həmin qan damcı-damcı paltarına tökülməyə başladı. Amma özü buna zərrə qədər də fikir vermədi. Çünki birdən-birə Oskarın daxilən nələr çəkdiyini «görməyə» başladı. Deməli, bu lovğa dahi də ilişdi! Hansyörqün ömrü boyu çəkdiyi əzabları o da çəkəsi oldu! Hər şeyi var – bircə o qadından başqa! Ancaq həmin qadının qəlbini fəth eləmişdi, uşaq da əkmışdi... Ondan başqa yüz qadını var. Nə qədər istəsə də, olacaq. Ondan da gözəl, ondan da yaxşı... Ancaq bütün varlığı ilə məhz həmin qadına bağlanıb və o da qismət olmayacaq... Uçub getdi... Qardaşına yazığı gəldi. Ancaq ona belə lazımdır. Axı bu lovğa o gözəlçədə nə tapıb? Hansyörqün həmişə ondan zəhləsi gedib və heç vaxt da başa düşməyib ki, nə üçün Oskar ona əzab verən bir qızın bu qədər nazını çəkir...

Oskar qardaşını nə günə saldığını yenicə başa düşdü və o dəqiqə də peşman oldu, ona yazığı gəldi.

– Vanna otağına keç, – dedi. – Üz-gözünü yu. Ya adam göndərəm, ya da zəng vuraram ki, sənə təzə alt paltar və kostyum gətirsinlər. Ağrıyır? – qayğıkeşliklə soruşdu. – Bəlkə, həkim çağırırsınlar?

Hansyörqün yarası ağrıyırdı və ona görə də həkim çağırmağa qoymadı. Dedi ki, təzə alt paltar və kostyum üçün qaldığı yerə zəng vursunlar və onunla bərabər vanna otağına keçdi. Oskar yenə də mərhəmət və nifrət hissi ilə balaca qardaşının çəlimsiz bədəninə baxdı. Yox, onu əzişdirmək elə böyük qəhrəmanlıq deyildi. Axı qardaşı onu niyə bu vəziyyətə çatdırdı?!

Hansyörq də fikrə getmişdi: Kete – o təkəbbürlü şortu çox bic tərənib, öz soyuqluğu ilə Oskarı özündən çıxarıb. Sonra da bu səfehədən uşağa qalıb və fikirləşib ki, ona ərə gedər. Ancaq çox ağ eləyib, kələyi baş tutmayıb. Oskar hələ heç nə başa düşmür. Elə bilir ki, çox pis vəziyyətdə qalıb. Amma əslində, bəxti gətirib. Bəli, öz aqlının məhsulu olmayıb, bəxti gətirib. Proellə Tsinzdorf istəməyə-istəməyə ona böyük yaxşılıq eləyiblər, peyğəmbəri ömrü boyu o şortunun əsiri olmağa qoymayıblar. Bəli, bəli, Allah bixəbərini verir.

Bütün bunları fikirləşərkən qəlbinin dərinliklərində qorxu baş qaldırır: bu yaramaz, kobud, qəddar Oskar öz səfeh, sırtıq baxışı, «bəsirəti» ilə onun – yəni Hansyörqün fikirlərini oxuya bilər. Oskardan qorxur. Yox, nə qədər ki, şırnağın altında dayanıb, qardaşı onun gözünün içinə baxa bilməz. Çoxdan qanı kəsmiş yerləri səylə yuyur. Qərara alır ki, o şortunu itirdiyinə görə Oskarın dərdinə şərik olsun, ona təsəlli versin...

Sonra şırnağın altından çıxıb, dümağ kətilərdən birində oturur. Oskar qayğıkeşliklə qardaşını qurulayır, ona qankəsən dərman verir. Hansyörqün kefi açılır, zarafata keçir:

– Çapığa oxşayacaq. Elə biləcəklər, duelə çıxmışam. Əslində, elə duel də oldu...

Sonra kitabxanaya keçirlər. Hansyörq qardaşının xalatlardan birini çiyinə atır, sanki, soyuğa düşmüş meymun balasıdır, gen-bol, bərbəzəkli paltara büküblər.

Bayaq fikirləşdiyi kimi, ehtiyatla qardaşına təsəlli verir. Ancaq Oskar tamam ruhdan düşüb.

– Quldurlar, qatillər arasına düşmüşük, – deyə şikayətlənir. – Kaş özün eşidəydin ki, Hitler mənimlə necə mehriban danışırdı. Elə bil, qardaş qardaşla söhbət edirdi. Ancaq bu donuzlar Hitlerin əmrinə fikir verməyib, Kramereri öldürdülər...

– Ağıllı ol, Oskar, – Hansyörq xahişə keçir. – Hər şeyə açıq gözlə bax. İnanıram ki, Hitler dostundur və sənə yaxşılıq etmək istəyir. Ancaq o, Proellsiz də keçinə bilməz. Hər şeyi həll eləyən Proelldir. İnan mənə: onunla bacara bilmərik. Nə sən, nə də mən... Heç Hitlerin özü də... Doğrudan da, sənə yaxşılığını istəyirəm, Oskar! Ağıllı ol! Onlara toxunmasan, çox xırdalığa gedən deyillər. Axı özün də onların hesabına az qazanmısan. Zofienburq, Drezden bankındakı pullar, fəxri doktor rütbəsi... Bir azdan da akademiyanın prezidenti olacaqsan... İstədiyən qədər də qadın... Hələ Kete də qayıdacaq.

– Kete qayıtmayacaq! – Oskar sızıldadı. – Sən onu yaxşı tanıyırsan. Getdi! – Çox kədərli görünürdü.. – Hər şey bitdi. Yox, səni günahlandırmaq üçün demirəm. Bilirəm ki, ikimizi də təhlükə gözləyir. Bu gün Kramerin başına açdıqları oyunu sabah bizim də başımıza açmaqlar. Əgər nə vaxtsa gözlərim Proellə Tsinzdorfun xoşuna gəlməsə – özü də gəlmir – bircə işarələri kifayətdir, məni də Kramerin gününə salsınlar.

Hansyörq narahat oldu. Oskarın sözləri onu mənəgənə kimi sıxdı. Axı qardaşının «gördükləri» çox vaxt düz çıxırdı. Ancaq tez də toxtayıb, özünü ələ aldı:

– Bir vaxtlar həddən artıq nikbindin, – dedi, – indisə tamam ruhdan düşübsən. Eybi yox, olan şeydir. Axı ikimiz də böyük əziyyətlərə qatlaşasız olduq. Bəzən olur: nə qədər ki mübarizə aparmaq lazımdır, əsəblərin dözüür. Amma elə ki məqsədinə yaxınlaşırsan – səni darda qoyur. Ağıllı ol, Oskar! – Bütün səmimiyyətini işə salıb qardaşını inandırmağa çalışdı. – Onsuz da, istədiyimizə çatmışıq. Ucalmışıq. İki-cə-üç-cə həftə sakit ol, qoy bu hadisə köhnəlsin. İndiki zamanədə hər şey tez köhnəlir. Sonra Praqaya, daha doğrusu, Kete olan yerə gedərsən, onu da qaytarıb gətirərsən. Axı sən bütün qadınlarla dil tapmağı

bacarırsan. Üz-gözünü belə turşutma, sənə heç yaraşmır. Biz Lautenzak qardaşları ucalmışığı və əgər bir-birimizə arxa olsağı, bizi yıxa bilməzlər. Onda dünyanın heç bir qüvvəsi bizi qalxdığımız zirvədən sala bilməz!

Oskar bir neçə gün nə edəcəyini bilmədi. Tamam üzülmüş, bütün həyat sevincini itirmişdi.

Əlbəttə, Hansyörqün dedikləri boş şeydi. Kete heç vaxt qayıtmazdı. Hətta fikirləşdi ki, Praqaya getsin, birtəhər dilə tutub qaytarsın. Ancaq bildi ki, xeyri yoxdur, gəlməyəcək. Bütün hadisələrin bir-biri ilə bağlı olduğunu yenidən başa düşdü. Sən demə, Ketenin evlənmək, onunla bir yerdə yaşamaq üçün verdiyi razılıq da yalnız və yalnız qardaşını azad etdirmək üçün imiş. Lap çoxdan Kramerin tərəfinə keçibmiş, Oskardan uzaqlaşmış...

732

Hitler barədə yanıldığı bundan da böyük zərbə oldu. Oskar əxlaq vaizi deyildi və Fürerdən sözünün üstündə durmadığı üçün inciməmişdi. Ancaq elə bilməmişdi ki, Hitlerlə onun arasında yaxın bir qohumluq, qandan, ulu babalardan keçən bir dostluq əlaqəsi var. Lakin məlum oldu ki, Füreer saxtakarlıq edirmiş.

Elə bu ağır günlərində Reyxin dəftərxanasından məktub gəldi. Hitler onu fəxri doktor rütbəsi aldığı üçün təbrik edir və yazırdı ki, Okkultizm Elmlər Akademiyasının yaradılması işini sürətləndirməyi tapşırıb. Axırda da öz dəst-xəti ilə əlavə etmişdi ki, Oskarla bu yaxınlarda görüşməyinə çox şad olardı.

Oskarın kefi duruldu. Göy üzünü örtən qara buludlar dağılmışdı. Axı Hitleri həmişə özünə dost hesab eləmişdi. Hitlerin əksinə gedərək onu Keteden, uşağından ayrı salan başqaları idi. Köhnə düşmənləriydi həmin adamlar, saxta brilyant sıyrıyan kübarlardı: İlze Kaderayt, Proell, Tsinzdorf...

Yox, bu dəfə də yanılıblar. Düzdür, ürəkdən bağlandığı qadını əlindən alıblar, lakin onu Füreerin qəlbindən silə bilməyiblər.

Hitlerin məktubunu götürür. Füreerin xəttinə baxır. Bu, yöndəmsiz, əyri-üyrü, kobud uşaq xəttidir. Hərflər kağızdan bir-bir qopub Oskarın gözləri önündə dayanır, Füreerin fikirlərini, duyğularını, arzularını onun canına-qanına

hopdurur. Hiss edir ki, Hitler onun dostudur. Hiss edir ki, dostu Hitler onu çağırır. Hiss edir ki, dostuna lazımdır.

Fünerin almanlara xas olan o gözəl qisasçılıq keyfiyyəti barədə dediyi sözlər Oskarın qulaqlarında təzədən cingildəyir. Ömrü boyu onu da, Hitleri də alçaldan o kübarlara qarşı qəlbində amansız bir nifrət hissi baş qaldırır. Onları asmaq lazımdır. Hamısını bircə-bircə Tırqardendəki ağaclardan asdıracaq!

Oskar bilir ki, Hitlerin son anda keçirdiyi hisslər onun həmişə keçirdiyi hisslərə oxşayır. Özü də yalnız son anda keçirdiyi hisslər... Əslində, kübarlar Füreri daha qəzəblə, daha müvəffəqiyyətlə sıxırlar. Təkcə onun qəbul otağına deyil, qəlbinə də intriqa salıblar. Axı Oskar, Hitlerin ürəyindən nələr keçdiyini yaxşı bilir. Hamısını görüb. Və bu məktub da onda «gördüklərini» bir daha sübut edir. Yenə də «görməyə» başlayır: kübarlar Hitlerin qəlbinə kəmənd atıblar, onu kəməndə salıblar... kəməndə keçirdiklərini dartıb qoparmağa çalışırlar...

O, Hitlerə həmin kəməndi qırmaq üçün lazımdır. Bu məktub köməyə çağırışdır. Kübarlardan intiqam almaq, onların yekə başlarını kəsmək arzusu Hitlerin qəlbindən qopub gəlir. Ancaq ona təkan lazımdır, kömək lazımdır, Oskar lazımdır.

Oskar cah-calalı şikəst olmuş otağında, iri yazı stolunun arxasında oturub. Hitlerin məktubunu hələ də iri, dümağ, üzüklü əlində saxlayır... Dodaqlarına fərəh dolu səfeh bir uşaq təbəssümü qonub. Hitler əbəs yerə onu köməyə səsləmir. Axı Oskar öz düşməninin – o küt Proellin ən pünhan sirrini üzə çıxarıb. Elə isə, Hitler kimi bir dahinin, dostunun, qohumunun qəlbindəki gizli arzunu necə oxumamaq olardı?!

Hitler onu bu dəfə də çox gözlətmədi. Dedilər ki, sabah Reyxin dəftərxanasına gəlsin.

Fürer bir dost səmimiyyəti ilə özünün peyğəmbərlə münasibətini ləkələyə biləcək hadisədən – Paul Kramerin ölümündən söhbət saldı:

– Yəqin ki, eşitmiş olarsınız, əzizim Lautenzak, – dedi, – sizin arzunuzu yerinə yetirməyi tale mənə qismət eləmədi. Azad etdirmək istədiyimiz adam öz qorxaqlığı ilə bütün planlarımızı pozdu. Bizdən olub bizə oxşamayan, buraxılmamışdan qabaq özünü öldürdü. İş bir az da onunla

qəlizləşdi ki, həmin adam yalnız sizə qarşı deyil, həm də alman ruhuna – hər şeydən əvvəl, mənim təmsil etdiyim alman dilinə qarşı cinayət işlətmişdi. İnanıram ki, bunlardan xəbəriniz olsaydı, onu buraxdırmağı məndən xahiş etməzdiniz. Hər halda, beləsinə qarşı mənim silahla vuruşmağımın xeyri olmazdı. Lakin buna baxmayaraq, söz vermişdim və ona görə də çalışdım ki, həmin qoçağın ağzını yummaqla, verdiyim vədi alman xalqı, alman dili qarşısındakı borcumla uyğunlaşdırım. Ancaq sizin cənab Kramer öz məkri ilə bizi qabaqladı. Burada mənim zərrə qədər də günahım yoxdur və çox təəssüflənirəm ki, sizin kimi qeyri-adi bir dostun xahişini yerinə yetirə bilmədim.

Fünerin bu cür bəraət qazanmağa çalışması Oskarı rıqqətləndirdi. Onu inandırmağa başladı ki, günah özündə – yəni Oskardadır. Gərək hər şeyi əvvəlcədən yerli-yataqlı öyrənəydi. Gərək elə bir adamın buraxılmasını Fürerdən heç xahiş etməyəydi. Və məlum məsələdir ki, Füreerin bu hərəkətini hətta qəlbinin ən gizli nöqtəsində də «vədinə xilaf çıxmaq» hesab eləməyib.

– Çox şadam, – Hitler dedi. – Lap az adam başa düşür ki, boynuna düşmüş vəzifə məni bəzən dostlarımdan kimsə incitmək zərurəti qarşısında qoyur və həmin adamlardan da biri məhz sizsiniz. Amansız siyasi məcburiyyət çərçivəsində sözlə əməl həmişə düz gəlmir. Tarix taledən süzülüb gəlir, sözlər, cümlələrsə boğazdan. Sonuncuları dil, dişlər, damaq yumrulaşmış, yastılaşmış düzəldir və söhbət sədaqətdən gedəndə də onların bir qara qəpiklik qiyməti olmur. Yalnız daxili səs dilə gələn anda sədaqətdən, «vədə xilaf çıxılmamaqdan» danışmaq olar.

Sonra da sədaqətin mahiyyəti barədə uzun bir müharizəyə başladı. Dedi ki, Kramerin ölümü ilə Lautenzak qarşısında çox pis vəziyyətə düşüb və belə hallar da, təəssüf ki, tez-tez olur. Addımbaşı elə vəziyyətlərə düşür ki, Füreeri bəzi sadıq dostlarına – qızıl kimi ürəyi olan adamlara vəfasızlıqda günahlandırırırlar. Bu da ondan irəli gəlir ki, Hitler həmişə özünün ən ali vəzifəsinə – alman xalqının taleyi qarşısındakı borcuna sadıq qalır.

– Zahiri sözbütövlüklə öyünən meşşanlar «vədə xilaf çıxmaq» barədə istədikləri qədər sayıqlaya bilərlər, – dedi. – Siz isə məni yaxşı başa düşürsünüz, əziz Lautenzak.

Bəli, Oskar başa düşürdü və ona təzədən etibar eləyib, öz qəlbini açdığı üçün Fürerə minnətdardır. Aydındı ki, Hitler onu həmişə narahat edən məsələdən, axırda kəsəcəyi başlardan danışdı. Öz idarə tərzini, ədalətini ilə Füreri valeh edən kübarları qurban versin, yoxsa ona maneçilik törədən, hay-küy salan dostlarını?

Oskarın qəflətən çılgın bir sədaqət hissi bürüdü: yer üzünün ən qüdrətli adamı çəkinmədən ən gizli sirrini ona – dostuna açırdı. Doğrudan da, bu dostluq Oskar üçün böyük hədiyyədir, şəfəq saçan Bavariya kralı II Lüdviqin Rixard Vaqnerə bəxş etdiyi dostluq sədətinə bərabərdir. Oskar indi Füreri ehtiras dolu bir iltifatla sevirdi.

– Mayn Füreer, – heyran-heyran sözə başladı, – əgər siz yalnız öz daxili səsini qulaq assanız, səhv addım atmaqdan qorxmaya bilərsiniz. Qoy necə səhv olur olsun. Daxili səs həmişə etibarlı, həqiqi olur. – Hitlerin fikirli-fikirli, sınavıçı nəzərlərlə ona baxdığını görüb daha da coşdu. – Mayn Füreer, əgər indi mənə desəniz: «Partayqenosse Lautenzak, siz elə bir günah işlətmisiniz ki, onu yalnız qanımla yuya bilərsiniz» – mən bu hökmü tərəddüdsüz qəbul edər, hətta nə üçün ölümə getdiyimi də soruşmaram.

Və bu anda Oskar, doğrudan da, öz dediklərinə inanırdı.

Belə sədaqətdən rıqqətlənən Hitler qolunu Oskarın boynuna doladı və onunla bərabər otaqda fikirli-fikirli gəzişməyə başladı:

– Hakimiyyətlə dostluq bir-birinə zidd olan qütblərdir, – dedi. – Onlardan qoparıcı qılgıncım bəzən öldürücü olur. Hamı sizin kimi müdrik olsaydı, hakimlərin işi xeyli yüngülləşərdi. Ancaq elə dostlar da var ki, çox sadıq olmalarına baxmayaraq, gözlərini qan örtüb və mənim daxili səsimə qarşı çıxırlar. Belələrini susdurmaqdan başqa yolum varmı? Əgər söhbət milli inqilabın formalaşmasından gedirsə, deməli, mən ən amansız vasitələrə əl atmaqdan da çəkinməməliyəm. Bu, bəlkə də, faciədir, ancaq tərəddüd etmək də olmaz!

Fürerin dediyi sözlər nə qədər sadə olsa da, çox təhlükəli səslənirdi. Onlardan qətiyyət yağdı və Oskar da həmin dəqiqə anladı: kim – istər bilə-bilə, istərsə də qeyri-ixtiyari – onun yoluna çıxsa, ölməlidir! Və Oskarın da ən çox özünə çəkən məhz bu təhlükə qoxusu idi.

– Siz dostlarınızdan çox şey tələb edirsiniz, – Oskar dedi, – ancaq özünüzdən tələb etdiyiniz bundan da artıqdır.

– Valhala gedən yol rahat ola bilməz! – Hitler cavab verdi. – Alman olmaq – təhlükə içində yaşamaq deməkdir. Alman olmaq – hər şeyi tər tökməklə deyil, qan bahasına qazanmaq deməkdir. Mənim dünyagörüşümü ikicə sözlə belə ifadə etmək olar!

Sonra da Oskarın yazı stolunun yanına gətirib çəkmə-cəni açdı, tapançanı göstərdi:

– Budur, hazırca dayanıb, – dedi. – Adamı həmişə xəbərdar edir ki, hər anın öz hökmü var: ya qalib gəlmək, ya da ölmək!

Sərt hərəkətlə çəkmə-cəni örtüdü.

Oskar hiss etdi ki, Füreerin qəlbində güclü bir tufan baş qaldırıb, şimşək kimi çaxmağa hazırdır. Ancaq kimin başında? İndi hər şey Oskardan asılı idi: istəsə, həmin şimşəyi əsl düşmənlərinə – kübarlara yönəldərdi. Hitler buna hazırdı. Oskar indi nə qədər sadə danışsa, məqsədinə də o qədər tez çatardı.

– Bəli, – dedi o, – hər an yeni bir təhlükə gözlənilir. Düşmən hazır dayanıb, fürsət axtarır. Onlarda utancaqlıq hissi də qalmayıb – öz bəd niyyətlərini artıq gizlətmirlər.

Və dərzi Vaytsın yanında hay-küy salan keçmiş kanslerin dediyi sözləri eynilə Füreərə çatdırdı: «Qıraqda dayanıb gözləməyəcək, tezliklə bu dəstənin axırına çıxacaq».

Oskarın bəxti gətirdi, Hitlerin yaralı yerinə toxundu. Onun keçmiş kanslərdən zəhləsi gedirdi. Füreerin yüksəlişinə aylarla, illərlə mane olmuşdu. Onda bəzi sənədlər də qalırdı. Həmin sənədlərdə Reyxsveerin 1077 nömrəli agentə – yəni Adolf Hitlerə nə qədər pul verildiyi göstərilirdi. Keçmiş kansler çox ehtiyatsız adamdı, hər yerdə Hitleri lağa qoyur, söyürdü. Özü də Lautenzak bu barədə Hitlerə xəbər gətirən yeganə adam deyildi.

Ancaq Oskarın dediyi sözlər hamısından betərdi və həqiqətə oxşayırdı. Hitlerin rəngi avazıdı, qanı qaçdı, üçkünc uzun burnunun ucu dümağ ağardı. Əsdi-coşdu! Füreerin ağzının köpükləndiyini görəndə Oskar lap mat qaldı və eyni zamanda da ləzzət aldı.

– Sən bu köpəyin işinə bax, – Hitler hayqırdı. – Paxılın biri paxıl! Alçağın biri alçaq! Bu satqınlığa görə onun

başına oyun açacağam, axırına çıxacağam, tikə-tikə elədirəcəyəm, güllələdəcəyəm, gəbərdəcəyəm!

Hitler özünü güclə ələ aldı. Ancaq onun səmindəki işgüzarlıq, qıcanmış dişlərinin xırçılısı Oskarı bir daha inandırdı ki, məqsədinə nail olub.

– Bəli, elə adamdan yalnız bunu gözləmək olar! – Hitler sakit halda sözünə davam etdi. – Belə mənasız hədə-qorxularından hansı yuvanın quşu olduğu bilinir. Haqlı cəzasına çatdığı üçün dərzinin yanında, özü də tuman-köynəkdə ağız köpüklənə-köpüklənə danışır. Paxılıqdan partlayır. Çünki mən burada otururam, o isə dərzinin yanında, «Axırına çıxacaq!» Görərik, kim kimin axırına çıxır.... Mənim çox tərəddüd eləməyim cənabları xeyli ürəkləndirir. Ancaq qəti qərara gəlmişəm, əlverişli fürsət gözləyirəm. Daxilimdən gələn səsi gözləyirəm. Onda çəkinmədən o günahkar başları bircə-bircə kəsdirəcəyəm. Baxmayacam ki, o başları kammerdinerlər qırıb. Baxmayacam ki, o başlar yüz illərlə nahaq yerdən imtiyazlı sinfin nümayəndəsi kimi onların çiyinləri üzərində toxunulmaz qalıb.

Oskar böyük bir razılıq hissi ilə duydu ki, yenə də taleyin yolgöstərəni oldu və Hitlerin iradəsini lazımı istiqamətə döndərə bildi. Keçmiş kansler kübarların başçısı, arxası idi. O yıxılanda başqalarını da özü ilə aparacaq. Çoxları gedəcək. Məsələn, elə Proell, Tsinzdorf cənabları...

Oskarın qəlbi nə qədər fərəhlə döyünsə də, Furerlə elədiyi söhbət barədə heç kəsə heç nə demədi. Hansyörqün xəbərdarlığı hələ də qulaqlarında səslənirdi. Yox, mütləq özünü saxlayacaq. O, kübarları ayaqları altına alıb tapdalayanda rişxəndlə deyəcək: «Sizi çığnayan mənəm!»

Son vaxtlar özündən asılı olmayaraq Kete, uşaq barədə getdikcə daha çox fikirləşirdi. Öyrənmişdi ki, qız Praqadadır. Bir neçə dəfə uzun-uzun teleqramlar yazmış, ancaq göndərməmişdi. Bilirdi ki, xeyri yoxdur. Sonra fikirləşdi ki, Praqaya qastrola getsin. Müqaviləni imzalamaq vaxtı gələndəsə, fikrini dəyişdi.

Xoşbəxtlikdən, çox fikirləşməyə vaxtı qalmırdı. Akademiyanın işləri ilə məşğul olur, hər axşam çıxış edir, çoxlu məsləhət verir, ictimai işlərlə başını qatırdı. Gecələr də işləyirdi, gündüzlər də...

Bir dəfə yığıncaların hansındasa qraf Tsinzdorfla rastlaşdı. Krematoriy peçinin gözlədiyi düşməninin üzünü görmək əsl səadət idi...

Canlı meyitə oxşayan Tsinzdorf heç bir şey olmamış kimi, onunla çox nəzakətli görüşüb, söhbətə girişdi. Özü-nəməxsus qəşəng, sırtıq bir təbəssümlə soruşdu ki, tamaşaçılar bundan sonra da Oskarı səhnədə görmək şərəfinə nail olacaq, yoxsa prezidentlik ləyaqəti onu ictimaiyyət qarşısındakı çıxışlardan uzaqlaşdıracaq?!

– Siz ictimaiyyət qarşısında çıxış etməyi rüsvayçılıq hesab edirsiniz? – Oskar da təkəbbürlə soruşdu.

– Sizin yerinizə olsaydım, – Tsinzdorf mehribanlıqla dilləndi, – bunu Hitlerlərdən soruşardım. Axı onunla çox oturu-durursunuz...

– Bəli, bəzən Fürerə məsləhət vermək şərəfinə nail oluram, – Oskar çox ehtiyatla cavab verdi və ürəyində də Tsinzdorfa güldü.

– Məsləhətlərə qulaq asır?

Oskar cavab verməyib onun üzünə baxdı və həmin anda qıpqırmızı dodaqları təkəbbürlə azacıq tərpendi. Bu ağzıqatıqlı uşaq payını alanda biləcək ki, Hitler onun məsləhətinə qulaq asır, ya yox... Sir-sifətinə söz ola bilməz: göycəkdir, qəşəngdir. Qadın sarıdan da bəxti gətirir. Ancaq heç biri ona kömək eləyə bilməyəcək. Qoy hələ atını səyirtsin...

– Bura baxın, Oskar, – Tsinzdorf sözünə davam etdi, – deyəsən, bu yaxınlarda mənə hədə dolu bir məktub göndərmişdiniz. Əslində, belə kağızları oxumadan zibil qutusuna atıram, amma sizin imzanı görəndə açıb baxdım. Mənim kimi kiçik bir məmuru qorxutmaqda yaxşı iş görmürsünüz. Axı partiya üçün nələr etdiyimi özünüz yaxşı bilirsiniz. Xırda-para işlərə, sadəcə olaraq, vaxt qalmır. Reyxin təhlükəsizliyini qorumaq asan iş deyil. Hamı burnunu soxur. Ətin iylənmiş yerini kəsib atmaq istəyəndə bir dəstə yalançı humanist hay-küy salır, köməyə adam çağırır...

Deməli, bu ağzıqatıqlı uşaq yenə qorxmur, onu döyüşə çağırır. Deməli, bu ağzıqatıqlı uşaq yenə qorxmur, Paul Krameri ona xatırladır. Deməli, bu ağzıqatıqlı uşaq yenə qorxmur, onu ələ salır...

– Ülrix, sizin yerinizdə olsaydım, öz işimlə öyünməzdim. Düzdür, cəlladsız keçinmək olmaz, ancaq mən bu peşəni heç vaxt əlimdə şüar etməzdim.

– Mənim nə iş gördüyümü qarışıq salırsınız, Oskar. Mən qoyunları sallaqxanaya aparmıram, onları yalnız və yalnız nişan verirəm.

Oskarı ələ salarkən aldığı ləzzəti zərrə qədər də gizlətməyə çalışmırdı.

Oskar da bu həyasızın kor olub taleyin qurbanına çevrildiyini görəndə qəzəb dolu sevincini gizlədə bilmədi.

– Bəziləri elə bilir ki, nişan verib, – dedi, ancaq xəbəri yoxdur ki, özü çoxdan nişan verilib.

– Bu ki lap vəhyə oxşadı. İncildən götürülüb, yoxsa öz məhsulunuzdur?

Oskar sevinc qarışıq coşqun bir qəzəblə dedi:

– İncildən götürülməyib. Yansıni özüm düzəltmişəm! Dediyni eləməyə qadir olan bir adamın kəlamıdır. Belə də başa düşmək olar: «Bəziləri elə bilir ki, kiminsə axırına çıxacaq, ancaq əslində, onun özünün axırına çıxılacaq».

– Deyəsən, sitatlar xəzinənizdə mirvari çoxdur, əzizim, – Tsinzdorf həlim bir səslə dilləndi. – Heç biri saxta deyil ki?

Oskar onun qəşəng, sırtıq, təkəbbürlü sifətinə tutarlı bir şapalaq çəkməkdən özünü güclə saxladı.

– Elə bir adam var ki, – dedi, – vaxtı çatanda başlar kəsməkdən qorxmayacaq. Baxmayacaq ki, bu başları nə vaxtlarsa xüsusi kammerdinerlər qırırdı və imtiyazlı sinfin nümayəndəsi kimi onların çiyinləri üzərində toxunulmaz qalırdı. Məsələn, bu sitatın saxta olmadığı şübhəsizdir. Və bunun aid olduğu adamlar özlərini bir az yığıdırsalar, yaxşı olar, qraf Tsinzdorf.

– Elədir, – Tsinzdorf etiraf etdi, – bu sitat saxta deyil...

Bayaqkı kinayə tərzini saxlamaq istəsə də, alınmadı, Oskar ilk dəfə onun sırtıq sifətində nəse çəşqınlığa oxşayan bir ifadə gördü.

Tsinzdorfdan aralandı. Özündən razı qaldı. Bu ağzı-qatıqlı uşağın payını layiqincə vermişdi...

Hitlerin ağzından çıxan bu sözlər, doğrudan da, Tsinzdorfun canına üşütmə saldı. Ancaq bircə anlığa! Kübarlarla qara camaat arasında gedən mübarizənin sonu hələ

uzaqda idi və məlum deyildi ki, isteriyalı təlxək Hitler bu son döyüşdə kimin tərəfində duracaq.

Aydındır ki, o sehrbazın yanında gurultulu nitq söyləmişdi və Lautenzakın sitat kimi gətirdiyi sözlər də yalan deyildi. İbarəli ifadə tərzindən bilinirdi ki, onları məhz Führer deyib.

Ancaq məlum məsələ idi ki... – bu fikir ağına gələndə Tsinzdorfun sifəti işıqlandı, – ... məlum məsələ idi ki, Hitler onu yayılmaq üçün deməmişdi... «Payımı yaxşı verdiniz, əziz Oskar, – deyə ürəyindən keçirdi. – Buna söz ola bilməz! Ancaq bu zəfər təntənəsi, bəlkə də, uzun ovçuluq tarixinizdə ən böyük səhv oldu...»

Tsinzdorf ayağını ayağının üstünə aşırıb, kreslodə yerini rahatladı, nəyisə götür-qoy etməyə, hesablamağa başladı. Bu sitatlar çap olunmalıdır! Zərərdidələr – Kaderayt, keçmiş kansler onu oxumalıdır. Onda hərəkətə gələr, hay-küy qaldırarlar. Bir adam ki, Hitlerin etibar elədiyi sirri saxlaya bilmir, deməli, satqındır! Hitler də satqın sözünü eşidəndə dəli olur. Bəli, məsələ bununla da bitir...

Məlum şeydir ki, ilk baxışda heç nə deməyən, ancaq əslində, çox sirləri açan, sitatlarının müəllifi o dəqiqə bilinən bir məqaləni çap elətdirmək çox da asan məsələ deyil. Lakin Tsinzdorf hər hansı bir işə ciddi yanaşanda nə qədər qılıqlı görünürdüsə, o qədər də çevik olurdu.

Məqalə çıxdı. Məqalə başa düşüldü. Kübarlar hiddətləndi.

Tsinzdorf saxta bir təəssüflə, irişə-irişə həmin məqaləni qərargah rəisinin qarşısına qoydu. Proell oxudu. O, fikrə getdi. Çox götür-qoydan sonra:

– Hamısını başa düşürəm, – dedi, – yalnız bircə şeydən başqa. Necə olub ki, qəzet bunu çap eləyib. Bizim sehrbaz dahidir və eyni zamanda da axmaqdır. Ancaq o dərəcədə də axmaq deyil ki, belə şeyi beş yüz min nüsxədə çap elətdirib, bütün dünyaya yaysın.

– Bunu heç cənab mətbuat rəisinin özü də başa düşmür, – Tsinzdorf günahsız bir görkəm aldı. – Canına yaman vələvələ düşüb. Mənə zəng elədi ki, məqaləni çap eləyən redaktoru konslagerə göndərim. Mən də o dəqiqə göndərdim.

Proell təfərinclə öz dostuna baxdı. Onun nazik, qüvvətli, qəşəng əlindən tutdu:

– Bu əl də həmin işdə olub, Ullrix? – soruşdu. – Axı bütün işlərin hamısını sən qarışdırdın. Yoxsa, düz demirəm?

– Bu nə sözdür, şef? – Tsinzdorf elə cavab verdi ki, Proell onun yalan danışdığını və bir də bu hadisədən amansız bir ləzzət aldığını duydu, – deyəsən, Oskar Lautenzak ağılı tamam itirib. Kaderayt mənə dedi ki, daha dözən deyil. Keçmiş kansler də yaman özündən çıxıb. Hindenburga çatdıracaqlar. Ziqfrid artıq sözlər çərənləyib. Qorxuram, Ziqfridi xilas etmək mümkün olmasın...

– Mən də qorxuram... – Proell fikirli-fikirli dilləndi. İşə bax; bu Tsinzdorf xeyli ağıllanıb. Gör Oskara necə nifrət edir.

Proell özünə xas olmayan bir ciddiliklə oturub, karandaşı daz kəlləsinə vururdu. Hansyörqə, Hitlerə yazığı gəlirdi ki, biri qardaşını, digəri də dostunu və peyğəmbərini itirəsi olacaq. Bu Oskar Lautenzak nə yaman sadəlövh imiş! Ona bəxş olunmuş vergi ilə çox ehtiyatsız dolandı. Özünə həddən artıq düşmən qazandı. Əvvəlcə Proellə başladı, sonra da Adolfun sirrini aləmə faş elədi. Partiyanı çox çətin vəziyyətdə qoydu. Onu daha xilas etmək olmaz...

Proell bütün bunları götür-qoy edərkən, qəlbində o gecə Oskarla üzbəüz oturanda, peyğəmbər də onun əlindən tutub ən gizli sirlərini üzə çıxaranı keçirdiyi narahatlıq hissi təzədən baş qaldırdı. İndi hamısı keçmişdə qaldı... Bundan sonra o, Proellin ürəyindən keçənləri heç vaxt oxuya bilməyəcək! Hiss edəndə ki, həmin adamın – düşmənin canı onun əlindədir, Proelli ani bir sevinc bürüdü. Onu məhv etmək, yer üzündən silib atmaq nə böyük səadət imiş!

Ancaq bunun nə demək olduğunu bütün varlığı ilə dərk edə bilmədi və qarşısındakı da heç nə anlamadı. Tsinzdorf yalnız bunu hiss etdi ki, vəzifəli məmur oturub nəyisə götür-qoy edir, tərəddüd keçirir. Manfred üçün qərar çıxarmaq Tsinzdorf düşündüyündən də çətindi. Hətta ona elə gəldi ki, Proell bir az hirsələndi də. Amma bilirdi ki, axırda razı olacaq.

Elə həmin anda Proell karandaşı yerinə qoydu:

– Sən nə yaman kinli imişsən, Ullrix, – dedi. – Adolfun yanına getməkdən başqa çarəm yoxdur...

Manfred Proell məqaləni Fürerə göstərdi. Yazı Hitlerin xoşuna gəldi.

– Pis deyil, – dedi. – Bu tufan Domokl qılıncı tək kübarların başı üstünü kəsdirib.

– Bağışla, Adolf, – Proell hirsini boğdu, – məqsədim sənin hisslərini coşdurmaq olsaydı, əziyyət verib, onu oxutmazdım. Xahiş edirəm, düzgün başa düş: bu məqalə siyasi kələkdir.

– Mənə elə gəlir, – Hitler israr etdi, – başları üzərindən Domokl qılıncının asılması kübarların xeyrinədir.

– Düzdür, xeyrinədir, – Proellin cır səsi eşidildi, – amma sən fikirləşdiyən mənada yox! Onlarla sazişə girmişik. Söz vermişik. Bu hədə-qorxu bağladığımız müqaviləni pozmaq deməkdir. Doktor Kaderayt nə sə hərbi sovetə oxşar bir iclas çağırıb. Keçmiş kanslerlə onun ətrafındakılar bəyanat veriblər ki, bununla heç vaxt barışmayacaqlar.

– O sırtıq donuzlar nə ilə barışmayacaqlar? – Hitler hiddətləndi.

– Sənin hədə-qorxunla! Bu çox ciddi məsələdir, Adolf, diqqətli ol. Cənablar əllərini stola vurub deyirlər ki, guya, biz sözüümüzün üstündə durmadığımızı bütün dünyaya car çəkirik. Hamısı da Hindenburga arxayındır.

– Məqalədə mənim adım çəkilməyib, – Hitler narazılıqla dilləndi.

– Heç Lautenzakın da adı orada yoxdur. Ancaq bu hədə-qorxu sənin təkrarolunmaz ifadə tərzində deyilib, gizlətmək olmaz. Buna da şübhə yoxdur ki, həmin sözləri danışan məhz Lautenzak olub. Ona görə də yaxanı kənara çəkə bilməzsən, gərək açıq bəyanat verəsən.

– «Açıq bəyanat» nə deməkdir? – Hitler təkəbbürlə çəmkirdi. – Bu söz alman dilində yoxdur. Getenin bəyanatları heç vaxt açıq olmayıb.

– O həm də şair idi! – Proellin səbri tükəndi.

– Həm də nazir, – Hitler israr etdi.

– Adolf, – Proell mehribanlıqla onu inandırmağa çalışdı, – özünü aldatma. Vəziyyəti düzgün qiymətləndir. Sən bu boşboğazla əlaqəni kəsməlisən. Özü də lap tez. Özü də biryolluq.

Fürerin kefi pozuldu. Əlbəttə, Lautenzakın çərənləməsi məsuliyyətsizlikdi. Əgər bu işi başqası tutmuş olsaydı, məsələni heç uzatmazdı. Ancaq Lautenzak peyğəmbərdir. Ondan tələb etmək olmazdı ki, ürəyini qəbrə döndərsin. Görmək qabiliyyətilə odlu-alovlu danışmaq məharətini bir-birindən ayırmaq olmaz – bunu özü hamıdan yaxşı bilir. Ürəyi dolu olanın ağzını kiliddə saxlaya bilməz. Başqası üçün satqınlıq hesab olunan bir iş peyğəmbər Lautenzak üçün adicə günahdır. Məgər buna görə öz dostu ilə «əlaqəni kəsməlidir?» Eh, nədən xoşu gəlirsə, onu əlindən almaq istəyirlər! Yox, bu işə qol qoymayacaq. Öz dostunu, peyğəmbərini Faterləndin müharibə allahına qurban verməyəcək!

– Lautenzakla neçə dəfə xəyal dünyasının ənginliklərinə baş vurmuşam.... – Hitler müqavimət göstərməyə başladı. – Mənim qəlbimdəki təlatümü yalnız o başa düşür. Özgə heç kəs...

– Nə üçün ona bağlandığını başa düşürəm. Lautenzakın qeyri-adiliyinə özüm şahid olmuşam. Ancaq həddən artıq sadələvhüdür. Dövlət xadimi üçün onun dostluğu ağır yüküdür. Özün görürsən ki, bu Ziqfrid ağzına yiyəlik eləyə bilmir, – Tsinzdorfun gətirdiyi dəlili təkrar etdi. – Onunla əlaqəni kəsməlisən.

Hitlerin qəlbində amansız bir döyüş başladı. Ziqfridlə müqayisə xoşuna gəldi. Təzədən düşdüyü bu faciəli vəziyyət ona ləzzət elədi. Ancaq əzabını da çəkdi. Tövşüdü, tərlədi...

– Günahı olmasa da, Lautenzakdan üz döndərməyə hazırım, – nəhayət, dedi. – Cənab doktor Kaderaytın da qarşısında izahat verərəm ki, anlaşılmazlıq olub.

– Bu cür yarımqıq izahatlarla məsələni yoluna qoya bilməyəcəksən. Hindenburg özü təzədən izahat, təntənəli vədlər tələb edəcək. Deyəcəklər ki, bunların hamısı ictimaiyyət qarşısında açıq-aydın verilsin. Əgər Lautenzakı müdafiə etmək istəsən, qoca ilə ilk görüş səhnəsi təzədən təkrar olunacaq.

Proellin istədiyi alındı: Hitler qocanın qarşısında alçaldığı, quyruğunu qısıb, suyu süzülə-süzülə onun yanından çıxdığı günü xatırladı. Yox, belə şeyə ikinci dəfə yol verməz!

– Məni rahat buraxın! – qışqırdı. – Allahın muzduru da dincəlməyə vaxt tapır. Ancaq siz mənim gecə-gündüz

qanımı sorursunuz. Bu, həyat yox, əbədi qurbanlıqdır! Məni tikə-tikə eləyirsiniz...

Proell gördü ki, dostu çətin vəziyyətə düşüb. Ona yaxınlaşıb əlini çiyinə qoydu:

– Bilirəm, – dedi, – sənin üçün ağırdır, Adolf. Tutaq ki, bu dəfə Lautenzaka görə Hindenburgun qarşısında alçaldın. Bəs sonrası? İki-üç aydan sonra yenə bir zibil qaynadacaq. Gərək partiyanın xatirinə özünü məcbur edəsən. Özün bilirsən ki, bu hadisə xeyrimizə deyil. Yalnız bircə yol var. Onu aradan götürmək lazımdır. Yalnız bu, sənə bəraət qazandıra bilər. Onu yox etmək lazımdır. Onunla bərabər bu biabırçı əhvalat da unudulub gedəcək.

Hitler elə əvvəlcədən «əlaqəni kəsməyin» nə demək olduğunu başa düşmüşdü. Və doğrudan da, sidqi-ürək-dən dostunu xilas etmək istəmişdi... Amma Proellin gətirdiyi dəlillər də təkzibolunmazdır. Proell düz deyir: bu dəfə alçalaraq onu xilas etsə də, Lautenzakla münasibəti həmişəlik pozuldu... Onu Lautenzak öz çərənciliylə pozdu. Məgər bu haqqı ona Lautenzak özü vermədi? «Əgər məni mühakimə etsəniz də, buna haqqınız var», – dedi. «Ürəyiniz canavarlar tərəfdədir», – söylədi. Deməli, peyğəmbər öz faciəli taleyini acı bir kinayə ilə əvvəlcədən xəbər verib. Tale də həmin qurbanı qəbul etməyi ona – Fűrərə tapşırıb.

Proell əlini yavaşca Hitlerin çiyindən çəkdi. Kədər içində xəyala dalmış dostunu müşahidə etməyə başladı. Fűrər özünü hazırlayırdı. Çox güman ki, özü üçün tamaşa düzəltmişdi. Belə vəziyyətdə ona mane olmaq lazım deyildi. Qəflətən Proellə elə gəldi ki, həmin faciəli tamaşada söhbət peyğəmbərdən deyil, onun özündən gedir. Qeyri-ixtiyari həmin fikri başından qovdu. Lənətə gəlmiş Lautenzakın işinə bax! Quruca adı da adamı vahiməyə salır, yerindən oynadır.

– Onu aradan götürək, Adolf? – sualını bir də təkrar etdi.

Hitler ona tərəf baxmadı. Bağa qınından hazırlanmış balaca zərfaçanı yavaş-yavaş stolun üstündən götürdü. Onu qüvvətli, kobud barmaqları arasında yavaş-yavaş sıxmağa başladı. Zərfaçan xırçılıtlı ilə sındı.

– Sağ ol, – dedi Proell.

Hansyörq eşidəndə ki, Proell onu telefona çağırır, qorxdı. Halbuki bu zəngi çoxdan gözləyirdi.

Məqaləni oxuyan gündən bilmişdi ki, hər şey qurtarıb. Tsindzordun telefonda həmin «xoşagəlməz iş» barədə nəzakətlə, təəssüflə, kinayə ilə əhəmiyyətsiz bir şey kimi danışması Hansyörqün ürəyinə daman şübhəni bir daha təsdiq etmişdi: bu faciəli zarafatın müəllifi məhz Ulrixdi...

Oskarın işi bitmişdi. Xilas etməyə çalışmaq da mənasızdı. Hansyörq hara getsə, axırda yenə Proellin yanına gəlib çıxacaq və o da Ulisinin tərəfini verməyəcək. Beləliklə də, özü pis vəziyyətdə qalacaq. Oskarla danışmağın da xeyri yoxdu. Hansyörq əzab çəkirdi ki, qardaşını bu dəfə taleyin ixtiyarına buraxmalıdır. Eyni zamanda gizli bir sevinc də duyurdu ki, indən sonra dahi qardaşının kölgəsində qalmayacaq.

Belə bir intizar, həyəcan içində Proellin zəngini gözləmişdi. Ancaq həmin zəngdən sonra da sakitlik tapa bilmədi. Proell özünəməxsus bir şuxluqla mətləbə dəxli olmayan şeylərdən danışdı. Axırda da onu şam yeməyinə dəvət etdi.

– İkimiz olacağıq, əzizim, – dedi.

Yemək zamanı Proell özünü çox mehriban apardı, dəcəllik elədi, dünya haqqında, insanlar haqqında şübhələrini min rəngə boyadı.

İstəyirdi ki, özünü Hansyörqə yaxşı adam kimi göstərsin. Hansyörq bilməlidir ki, Proell onu Oskarın tutduğu səfeh işlərdə zərrə qədər də günahlandırmır. Digər tərəfdən də istəyirdi ki, Hansyörq Oskara görə onunla kin saxlamayacağına kişi kimi söz versin. Hansyörq qəti qərara gəlməlidir: ya qardaşı, ya dostu!

Yeməkdən sonra qəhvə və konyak içmək üçün dostunu öz iş otağına apardı. O rüsvayçı məqalə çıxan jurnal stolun üstündə idi. Proell ötəri bir işarə ilə onu göstərdi:

– Bəli, əzizim, – dedi, – cənab qardaşının bu sərsəmliyi münasibətilə sənə başsağlığı verməkdən başqa çarəm yoxdur. – Əlini Hansyörqün çiyinə qoydu.

– Onun barəsində nə qərara gəlmisən, Manfred?
– Hansyörqün səsi çox kəskin, quru çıxdı.

– Onun barəsində heç bir qərara gəlməmişəm, – Proell saxta bir qətiyyətlə cavab verdi. – Özün bilirsən ki, qardaşından xoşum gəlirdi. Öz sahəsində çox nadir, təkrarsız adam idi. Hətta bir dəfə mənə çox böyük yaxşılıq da eləmişdi. Adolf da onu çox istəyirdi...

Hansyörqün çat-çat olmuş dodaqları titrədi. Manfred Oskar haqqında ölmüş adam kimi danışdı. Deməli, Oskarın işi bitib. Elə həmin dəqiqə bilmişdi... Ancaq yenə də inanmaq istəmirdi.

– Ölməlidir? – bunu lap uşaq kimi soruşdu və udqundu.

– Zərfaçanı sındırmaq Adolf üçün o qədər də asan olmadı...

– Nəyi sındırmaq?

– Adolfu yaxşı tanıyırsan. Heç nə demədi, yalnız zərfaçanı sındırdı. Sözsüz mahnı...

Hansyörq elə büzüsdü, elə yazıqlaşdı ki! Ürəyi bulandı!

Sanki, həyatının ən dəhşətli anı idi. İşə bax: qardaşına yaxşılıq etmək istədi, ancaq səhv yola gətirib çıxardı...

– Başqa çarə yoxdur? – sızıltı ilə soruşdu.

Proell qəhvəyə konyak qatıb içdi.

– Furer zərfaçanı sındırdı, – dedi.

– Oskar dahidir, – Hansyörq bir azdan inadla dilləndi.

– Dahiliklə sərəsəmliyi bir-birindən ayırmaq olmaz. Ola bilməz ki, nəzarət etmək məqsədilə onu bir neçə günlüyə hər hansı müalicəxanaya göndərsinlər?

Proell papiros çəkir, içirdi. İçir, papiros çəkirdi. Hansyörqü sınamaq üçün əlinə yaxşı fürsət düşmüşdü. O qədər susdu ki, hətta Hansyörq elə bildi, öz təklifi ilə dostunu qəzəbləndirib və heç vaxt da cavab almayacaq.

Həmin anda Proell gözlənilmədən ayağa durdu. Hansyörq də qalxmaq istədi. Amma Proell qoymadı.

– Otur, oğul bala, otur, – dedi.

Zərif dərisi çəhrayı rəngə çalan, başının tükü, az qala, büsbütün tökülən bu sığallı cənab Hansyörqə tərəf gəldi və ona elə yaxın dayandı ki, sakit, qan qoxulu nəfəsi müsahibinin üzünə vurdu. Hansyörqə elə gəldi ki, hələ indiyəcən onun açıq-qəhvəyi, hiyləgər gözləri kimi amansız gözlər görməyib. Halbuki həyatında amansız gözlərə çox rast gəlmişdi.

– Qulaq as, oğul bala! – Proellin xırıltılı səsi çox alçaqdan çıxdı. – Mən ədalətli adamam. Boynuma alıram ki,

sənin təklifini həyata keçirmək olar. Bəlkə də, sənin o cənab qardaşını müalicəxanalardan birinə göndərə bilədim. Ancaq özün bilirsən ki, yarımçıq işlərdən xoşum gəlmir. Çünki belə təhlükəli adamın qardaşını partiyada, yüksək vəzifədə saxlamaq məsuliyyətini öz üzərimə götürə bilmərəm. Nə qədər ki o sağdır, harada olmasına baxmayaraq, səni yolundan azdıracaq. İndi iki çarə var: ya sənin təklif etdiyini kimi, qardaşını müalicəxanaya göndəririk və özün də gedib ona qulluq edərsən... Deməli, partiyadan çıxırsan... Ya da qardaşın bu dünyadan köçür, sən isə olduğun kimi qalırsan. Özün seç, oğul bala. Özün qərara gəl... – Və ani sükutdan sonra güclə eşidiləcək bir səslə sözünə yekun vurdu: – Ya o, ya mən... Hansyörqün dörd olmuş ölgün gözləri Proellin kəskin baxışlarından yayınmağa çalışdı, saralmış sifətinə ümitsiz bir təbəssüm qondu.

– Adamı çox çətin vəziyyətdə qoyursunuz, Manfred, – dedi.

– Elədir... İç, – Proell ona konyak süzdü və dostu ilə də razılaşdı. – Doğrudan da, səni çox çətin vəziyyətdə qoyuram.

Hansyörq içdi. Oskar kimi ağır bir yükü çiyindən atandan sonra həyatın necə rahat, necə gözəl olacağını təsəvvürünə gətirdi. Bugünkü dostluq sınağından sonra Tsinzdorfu Proellin gözündən salmaq da çətin olmayacaq. Hildxen də gələcəkdə Oskardan söhbət düşəndə onu «tarixi şəxsiyyət» kimi xatırlayacaq. Daha heç kəs, heç nə yüksəliş yollarında onun qabağını kəsə bilməyəcək... Özünü toplayıb:

– Səni seçirəm, Manfred, – dedi.

Bu iki-üç kəlməni qurtarmamış, bayaq cəsarətlənmək üçün təsəvvüründə canlandırıdığı gözəl gələcək yoxa çıxdı. Bunların əvəzində qardaşının qəzəbli sürməyi gözləri peyda oldu və ona sancıldı, bütün canına-qanına işlədi. Elə ağırtıdı ki, Hansyörq daha dözə bilmədi.

Proell əlini yüngülcə onun çiyinə vurub:

– Bunu heç vaxt unutmaram, – dedi.

– Onunla görüşə bilərəm? – Hansyörq xeyli sükutdan sonra ağır-ağır soruşdu.

– Niyə görüşürsən? Mənə qalsa, qardaşın hələ bir neçə gün də akademiya hazırlıq işlərindən zövq ala bilər.

Onsuz da, əlimizdən qaça bilməz. Eybi yox, qoy bir az da yaşasın... – Özünə təzədən konyak süzdü. – Çox istedadlı adam idi. Bu istedadından əlavə, bir az da ağılı olsaydı, xeyli uzağa gedə bilərdi...

Oskar da məqaləni oxuyanda Füreer kimi razılıq hissi keçirdi. Öz payına düşən dumanlı şöhrət də, kübarlar haqqında deyilən dumanlı hədə-qorxular da xoşuna gəldi.

Amma ikinci dəfə oxuyanda başa düşdü ki, məqalə pis niyyətlə yazılıb. Bu yalnız Tsinzdorfun işi ola bilərdi. Belə məqalədən xeyir gözləmək olmazdı. Füreerin dediklərini icazəsiz yaydığı üçün partiya qarşısında cavab verməli olacaq. Yenə də Hansyörqün qarşısında bəraət qazanmalı olacaq...

Az qala, qardaşının zəngi üçün darıxmağa başladı. Məqalənin necə qarşılındığını təsəvvür edə bilmirdi. Yalnız qardaşı ilə mübahisə eləyəndən sonra başına gələn qəzanın ölçüsünü biləcəkdə.

Lakin Hansyörqdən xəbər çıxmıdı. Heç kəs də bu barədə ona heç nə demədi...

Xoşbəxtlikdən, işi çoxdu və məqaləni oxuyan gün boş vaxtı qalmadı. Səhər-səhər akademiya görə maarif nazirinin qəbuluna getdi, günortadan sonra çətin bir məsləhət saati oldu, axşamsa səhnəyə çıxdı. Tamaşadan sonra gözəl bir italyan qızı ilə görüşdü. Məqalə barədə düşünməyə macal tapmadı.

Ancaq gecə yata bilmədi. Qəflətən narahat olmağa başladı. Görəsən, partiya, hər şeydən əvvəl də Füreer məqaləyə necə baxacaq?! Oradakı təfərrüatları bir də xatırladı. Bəli, gecənin yarısı durub kitabxanaya keçdi, məqaləni tapıb təzədən oxudu. Qəflətən bütün aydınlığı ilə hiss etdi ki, bu işin sonu yaxşı qurtarmayacaq və kübarların indiyəcən onunla elədiyi zarafatların ən dəhşətli budur.

Səhərin açıldığına sevindi. İşlə başını qata bilərdi. Doğrudan da, çox məşğul olduğundan fikirləşməyə vaxtı qalmadı. Yenə də məqaləni unutdu və elə yoruldu ki, yerinə girən kimi yuxuya getdi. Yaxşı da yatdı və səhər açıldıqda özünü gümrəyə, sağlam hiss etdi. Həmin gün gördüyü işlərdən zövq aldı, həvəslə axşamı gözləməyə başladı. İtalyan qızına yenə görüş vermişdi və bilirdi ki, bu dəfə əliboş qayıtmayacaq...

Günortadan sonra uzandı ki, tamaşaya, həm də görüşə qədər bir az dincəlsin. Ancaq məqalə barəsindəki narahatlıq onu təzədən bürüdü. Özünə acığı tutdu, özünü danladı, özünü söydü. Yox, bunların hamısı mənasız bir xəyali uydurmadır. Bu səfeh qorxuya biryolluq son qoymaq lazımdır. Bircə yolu var: Hitlerin özü ilə danışacaq. Həmin dəqiqə də oturub Füreərə məktub yazdı, xahiş etdi ki, onu qəbul eləsin.

Tamaşadan sonra italyan qızı ilə görüşdü və hər şey də onun istədiyi kimi oldu. Qız gözəldi, lütfkardı, məhəbbət qədri biləndi. Oskarın şöhrəti də, özü də onu yaman sehləmişdi. Peyğəmbərə nəvaziş dolu sözlər pıçıldadı, əvəzində nəvaziş dolu sözlər eşitdi və sonra da yatağa girdilər... Ancaq bütün bunların arxasında nəsə bir narahatlıq, qorxu qarışıq nigarançılıq gizlənmişdi: görəsən, Füreerlə söhbəti necə alınacaq?!

Bütün bunlar Proellin Hansyörqü sınağa çəkdiyi anda baş verirdi...

Səhəri gün Oskar Reyxin dəftərxanasından cavab aldı. Həddən artıq nəzakətli sözlərlə bildirirdilər ki, cənab kansler indi çox məşğuldur. Cənab kansler onun üçün boş vaxt tapanda cənab doktor Lautenzaka xəbər göndəriləcək.

Oskarın rəngi saraldı. Eyni zamanda da özünü sakitləşdirdi ki, bu məktub hələ heç nə demək deyil. Hitlerin elə həmin gün qəbul etməməyi hələ o demək deyil ki, Oskarla görüşmək istəmir. Yox, belə düşünmək yaramaz. Elə həmin fikirdən də yapışaraq onu özlüyündə bir neçə dəfə təkrar etdi. Amma yenə də təsəlli tapa bilmədi. Hiss edirdi ki, Füreer onun haqqında hökm çıxarıb və apelyasiya da vermək olmaz. Özü də Füreərə söz vermişdi ki, haqqında çıxarılan hökmə etiraz etməyəcək. Özü məsləhət vermişdi ki, çox tərəddüd eləməsin, yalnız daxili səsinə qulaq assın. Hitler də onun məsləhətinə əməl etmişdi. Deməli, Oskarın işi bitmişdi. «Kitabım bağlandı!» – bu sözləri ucadan, özü də gənclik illərində olduğu kimi, doğma ləhcəsində dedi...

Səfehliyə bax! Bu ki anormallıqdır! Bu ki, sadəcə olaraq, ağılsızlıqdır! Yox, özünü ələ almalıdır. Bu mənasız qorxu barədə heç kəs heç nə bilməməlidir. Yoxsa haqlı olaraq deyərlər ki, aqlını tamam itirib. Özünü ələ almalıdır... Lakin

onca dəqiqədən sonra gördü ki, maskasının yanından oğrun-oğrun, qorxa-qorxa keçir, ona baxa bilmir. Utandı ki, indi – fəlakətin astanasında dayandığı bir anda, ətdən olan sifəti tuncdan tökülmüş sifətinə həmişəkindən də az oxşayır. Cəfəngiyata bax! Yox, daha belə davam edə bilməz. Gərək bu mənasız qorxuya təslim olmasın. Nəyin bahasına olursa olsun, onu qovmaq lazımdır...

Bütün diqqətini işə yönəltdi. Ancaq işin qızgın çağında, özü də lap qəfildən, ürəyi Almanı istədi. Onun yanında sakitləşər... Yalnız onun yanında bu həyəcədən azad ola bilər... Yoxsa, doğrudan da, dəli olacaq...

Həmin dəqiqə də Almanın yanına getdi. Onun rahat mənzilində xeyli var-gəl elədi, sakitləşdi, akademiyaadan, təntənəli açılışdan danışdı. Qəflətən dayandı və azacıq sükutdan sonra özü də bilmədən dedi:

– Görəsən, o günə qədər qalacağam?

Dərzi Alma heyrətlə ona baxdı:

– Axı ikicə həftə qalıb, – dedi.

– İki həftədən sonra nə olacaq ki? – özü də heyrətləndi.

– Mən nə dedim ki?

Alma gördü ki, dostu çox dalgındır.

– Sənə nə olub? – qorxu içində soruşdu.

– Heç nə... heç nə... – dedi, – axmaq bir zarafat elədim...

«Yox, belə yaramaz! – ürəyində özünə əmr etdi. Əgər, doğrudan da, dəli olubsa, ən azı, başqaları bunu bilməməlidir! «Uydurulmuş qorxulardır», – dedi öz-özünə. – «Keçib-gedəcək. Özünü ələ al! Keçib-gedənə qədər döz!»

Ancaq bircə gün sonra Aloysla mübahisə edəndə Oskarın «sərsəmlik» adlandırdığı şey təzədən üzə çıxdı.

Aloys akademiyanın açılması xəbərini eşidəndə bərk əsəbiləşdi. Qorxurdu ki, Oskar prezident olandan sonra indiyə qədər işlədikləri kimi işləyə bilməyəcəklər. Buna görə də dostunun elmi fəaliyyətini lağa qoydu. İrişə-irişə peyğəmbərə xatırlatdı ki, özü bir neçə dəfə quru alimliyə rişxənd edib.

Lakin Oskar bu gün dostunun kinayəsinə həmişəki təkəbbürlə cavab vermədi.

– Elədir, – dedi, – həyatımda bir neçə dəfə çox məsuliyyətsiz danışmışam. Amma indi vəziyyətim ağırdır, Aloys, xahiş edirəm, bir tərəfdən də sən başlama.

– Doğrudan? Nə olub? – Aloys təəcübləndi. – Bu nə sızıltıdır?

Oskar yenə də buna bənzər sözlər mızıldadı. Elə qüssələndi ki, Aloys dözməyib, qayğıkeşliklə soruşdu:

– De görüm, bu gün sənə nə olub?

Oskar cavab vermək əvəzinə fikirli-fikirli dostuna baxdı.

– Əslində, – dedi, – ömrün boyu mənim kölgəmdə qalıbsan, Aloys... Qəribədir ki, buna baxmayaraq, həmişə mənə sadıq olubsan...

Aloys pərt oldu:

– Bu ki lap nekroloqdur! – Sonra da inamsız-inamsız sözünə davam etdi. – Aha, o məşhur akademiya görə məndən aralanmaq istəyirsən. Adi bir illüziyaçı daha sənə yaraşmaz. İkinci dəfə deməyin lazım gəlməyəcək! Müqaviləni pozuram. Belə müqaviləni hər yerdə bağlaya bilərəm.

Oskar özünə xas olmayan ahəstə bir səslə dedi:

– Boş-boş danışma, Aloys. Mən dostumu heç vaxt darda qoymaram. – «Mən» sözünü güclə sezilən bir vurğu ilə dedi və göynəyə-göynəyə, acı-acı vəfasız Füreri xatırladı. Daha özünü saxlaya bilmədi. – Sənə bir sirr açacağam... Məni qaralayıblar. Hər dəfə səninlə görüşəndə özümdən soruşuram: bu, son görüş deyil ki?

Aloys əvvəlcə elə bildi ki, bu da Oskarın növbəti səfeh, məkrli zarafatlarındandır. Ancaq sonradan gördü ki, o çox ciddi danışır. Qorxsa da, saxta bir gümrahlıqla dostunu dilə tutmağa başladı:

– Yenə də özündən toxuyursan. Bu lənətə gəlmiş akademiya səni lap əldən salıb.

– Yox, yox! Bilirəm ki, məni qaralayıblar. Onlar məni sağ buraxmayacaq.

– «Onlar» kimdir? – Aloys getdikcə daha çox narahat olmağa başladı.

– Əlbəttə, nasistlər! – Oskar qeyzlə dilləndi. – Köhnə dostlarımız!

Bütün qəzetlər nasistlərin Oskar üçün yaratdığı akademiya barədə xəbərlərlə dolu olduğu bir zamanda belə sözlər danışmaq, doğrudan da, sərsəmlikdi. Məlum məsələ idi ki, onu qara basırdı. Bəlkə də, bu nasist donuzlarından aralanmağın ən yaxşı yolu elə bu idi... Aloys dostunun qolundan yapışdı:

– Gəl çıxmaq gedək, Oskar! Heç kimə də heç nə deməyək! – O çox səmimi danışır, sanki, yalvarırdı. – Axı sənə həmişə deyirdim ki, bu nasistlərlə dostluğun axırı yoxdur. İndi özün görürsən ki, Hansl və onun axmaq siyasəti sənənin ağılını başından alır. Xaricə qaçaq. Qoy öz zibillərini özləri təmizləsin. İstədiyimiz qədər müqavilə bağlayırıq. Mants bunu göydə düzəldəcək. Xaricə gedək, öz sənətimizlə məşğul olaq...

Aloys çox sadə, səmimi, istiqanlı danışdı. Və görürdü ki, Oskar yaman əzab çəkir.

Aloysun ona görə öz Münhenindən əl çəkməsi Oskarın qəlbini rıqqətə gətirdi. Pərt oldu, mərhəmətlə gülümsədi. Doğrudan Aloys nasistləri belə pis tanıyır? Məgər onlar qaraladıqları adamı xaricə buraxardılar? Ancaq bu barədə dostu ilə mübahisəyə girişmədi.

– Allah özü sənə yar olsun, Aloys, – dedi. – İşlərim o qədər də pis deyil. Getdikcə də yaxşılaşır...

Və çıxıb getdi.

Aloys yumurtavari başını bir az irəli əyərək oturmuşdu. Kədər dolu qonur gözləri həmişəkindən də qüssəli görünürdü. «Lənət şeytana...» – öz-özünə mızıldandı. Bu sözlərdə qəzəbdən çox deyingənlik vardı. Dostunun boş-boş çərənləməsinə o qədər də fikir verməzdi. Ancaq Oskarın belə yumşalması onu şübhələndirdi, ürəyinə nəsə damdı...

Oskar adamlarla bir yerdə olanda bəzən o qorxu hissələrini qova bilirdi. Tək qalanda isə onlar, demək olar ki, cismani ağrıya dönürdü. Bəzən özünü qərribə bir boşluqda hiss edir və elə bilirdi ki, artıq o dünyadadır. Ancaq hələ tərپənə bilirdi... danışdı... Lakin səsi uzağa getmirdi, sanki, şüşə qəfəsə salınmışdı.

Əslində, belə qorxuya heç bir konkret səbəb yox idi. Amma hamıdan, hər şeydən şübhələndiyi üçün əzab çəkirdi...

Son vaxtlar bağında cavan bir oğlan dolaşdı, iş görürdü.

– Siz burada neyləyirsiniz? – deyə bir dəfə onun üstünə qışqırdı. – Bu bağ mənim şəxsi mülkümdür.

Ancaq sonradan məlum oldu ki, oğlan bağbanın şeyirdi imiş və onun öz tapşırığını yerinə yetirmiş.

Maarif naziri ona zəng vurdu. Qəzetlər də qarşıdakı tətənəli açılış barədə çoxlu xəbərlər dərc etdi. Hər şey qaydası ilə gedirdi. Heç nə dəyişməmişdi. Ancaq Oskar aldanmadı. Arxasınca düşən qatillər hələlik gözə dəymirdi. Yox, onu aldada bilməzdilər. Arxasınca dolaşan gizli nəzərləri hiss edirdi. Bilirdi ki, gözə görünməsə də, ona qurulmuş tor getdikcə daralır.

Daha dözə bilmədi, Hansyörqün yanına yollandı.

– Səninlə söhbətim var, – dedi, – təcildir. Özü də iklidə...

– Nə olub? Yenə nə istəyirsən? Akademiya barədədir? Bundan tez eləyə bilmərik. Doğru sözümdür, – Hansyörq siqaretini sümürə-sümürə öz narahatlığını sırtıqlıqla gizlətməyə çalışdı.

– Nə olduğunu sən ki məndən yaxşı bilirsən! – Oskar acı-acı dilləndi. – Axı özün deyirdin ki, mənim kitabım bağlanıb. Axı sən bilməlisən ki, nə vaxt bağlanır...

Hansyörq də Aloys deyənləri təkrar etdi:

– Özündən toxuma! Sən lap əldən düşübsən...

Ancaq Oskar onun səsindəki titrəyişi, hərəkətlərindəki qətiyyətsizliyi duydu. Deməli, doğrudan da, qaralanmışdı. Kübarların dəftərində onun fəlakət günü, ölüm saatı göstərilmişdi. Və kiçik qardaşı da onların tərəfinə keçmişdi, nə hazırlandığını yaxşı bilirdi.

– Belə çıxır ki, demək istəmirsən... – Oskar gileyləndi. Onun səsində elə bir ümitsizlik vardı ki, Hansyörqün ürəyi parça-parça oldu, qardaşına yazığı gəldi.

– Əsəbiləşmə, – dedi, – başa düşürəm, çox həyəcanlanırsan. Akademiyaya prezidentlik eləmək o qədər də asan deyil. Ancaq məhkəmədəki o gözəl çıxışından sonra inanıram ki, tətənəli açılışı da yüksək səviyyədə keçirəcəksən. Lap adicə bir iş kimi... – Hansyörq papirosunu söndürdü. O gülümsədi.

Lakin Oskar onun təbəssümünü cavabsız qoydu. Yalnız qardaşının üzünə baxmaqla kifayətləndi. Amma bu baxışda əvvəlki qəzəb, əvvəlki məna yoxdu. Buna baxmayaraq, Hansyörq yenə də ona dözə bilmədi. Hiss etdi ki, Oskarın hər şeydən xəbəri var.

Elə həmin anda da Oskar fəryada başladı. Nə qışqırdı, nə də söydü. Ancaq Hansyörq istəyirdi ki, qışqırsın, söysün.

Oskar isə bunun əvəzində çox sakit danışır və demək olar ki, heç qımıldanmırdı. Lakin bütün varlığından, səsindən, dediyi sözlərdən acı bir ümitsizlik yağırdı.

– Niyə məni satdın, Hansl? Axı satıbsan... Yoxsa elə deyil? Axı sənəin xəbəri var. Çox şeyi bilirsən. Nə üçün o məsələ barədə mənə heç nə ...heç nə demədin? Axı bilirdin ki, o məqalə axırıma çıxacaq... Gərək vaxtında xəbərdar edəydin. Gərək məni o bələdan qurtaraydın. Sən bunu bacarardın. Mütləq bacarardın. Bəs niyə eləmədin, Hansl, qardaşım? Düzdür, sənə qarşı hərdən əclafliq eləmişəm, ona görə də əvəz çıxmağa haqqın vardı. Ancaq gərək öldürməyəydin. Axı adam həyata bircə dəfə gəlir. Mənimsə vur-tut qırx beş yaşım var. Axı müharibədən, onun min cür ölümündən sağ çıxmışam. Sənsə oturub siqaret çəkirsən, mənim gəbərdiyimi vecinə almırsan. Axı biz bir qandan, bir candan yaranmışıq! Əgər bu tələyə sən düşmüş olsaydın, heç vaxt səni darda qoymazdım, səni satmazdım, Hansl, qardaşım!

754

– Boş-boş danışma. Yaxşısı budur, açılış gününü təxirə salaq, sən də bir neçə günlüyə dənizə, ya da dağlara get, dincəl... – Hansyörq bu sözləri zorla, özü də çox inamsız dedi. «Dözmək lazımdır, – ürəyindən keçirdi. – Bir az da dözmək lazımdır. İndi durub Proellin yanına getməyin, «yaxşısı budur, onu dəlixanaya göndər» – deməyin də xeyri yoxdur. Onsuz da, Proell bunu eləməyəcək və mənim də işlərim korlanacaq...»

– Sən dəhşətli dərəcədə ağıllısan, Hansl. Həmişə də məndən ağıllı olmusan. Ola bilsin ki, məni də acıqla dara çəkdimisən. Düz eləyirsən, hamının canı özünə şirindir. Mən də belə olmuşam. Ancaq mən yalnız alma oğurluğunda və ya buna bənzər işlərdə belə düşünmüşəm. Əgər söhbət sənəin həyatından getsəydi, heç vaxt «dənizə get, dağlara çıx» deməzdim, Hansl. Onda sinəmi qabağa verərdim... Özün yaxşı bilirsən... Eh, daha bu barədə danışmağın mənası yoxdur, keçən də keçdi... Ancaq çox şadam ki, sənəin kimi həddən artıq ağıllı deyiləm...

Oskar son sözləri yavaş-yavaş, ağır-ağır dedi. Elə bil, sözləri kəlbətinlə çəkib çıxarırdı. Elə bil, yenə səhnədə idi, «görürdü»...

Hansyörq dinmədi. Qardaşının üzünə baxa bilmədi.

Sonra Oskar çıxıb getdi. Hansyörq onun addım səslərini eşitdi, ancaq nə başını qaldırdı, nə də qımıldandı... Oskar uzaqlaşandan sonra da iki-üç dəqiqə beləcə oturdu. Lap balacalaşmışdı, saralmışdı... Qımıldana bilmirdi...

Bu söhbətdən sonra Oskarın dördcə günü qalmışdı. Həmin günlərdə də – istər tək olsun, istərsə də adamlar arasında – köksünü deşən, bağrını yaran, içini gəmirən, boğazına tıxanan dəhşətli qorxu ondan əl çəkmirdi. Hərda bir şturman görsə, fikirləşirdi: «Bəlkə də, budur... Ya sabah, ya da birisi gün başımı kəsəcək!» Qayığı ilə göldə gəzəndə öz-özünə deyirdi: «Bəlkə də, məni elə buradaca boğacaqlar...» Hətta Zofienburq yaxınlığındakı meşədə də gəzəndə düşünürdü: «Bəlkə də, məni elə buradaca basdıracaqlar...» Həmişə də qorxurdu ki, indi gələcəklər... bu dəqiqə gələcəklər.

Yata bilmir, yuxu dərmanı atırdı. Bir dəfə də gecə ayıldı. Yaman tərləmişdi, boğulurdu. Addım səsləri eşitdi. Lap aydın eşidildi. Üzünü qaranlığa tutub qışqırdı:

– Kimsən?

Addım səsi kəsildi. Üşüdü, buza döndü. Uşaq vaxtlarında olduğu kimi, xaç çəkdi.

Sonrakı axşam bağın qapısını açarkən gördü ki, Ketenin mənzilinin balaca açarı da dəstin içindədir. Ah, onu nə güclə almışdı... Oskarı qəflətən həmin otağa girmək arzusu bürüdü. Elə arzu idi ki, qarşısında dayanmaq çətindi. Eh, bəlkə də, orada rahatlıq tapacaq, bu qorxudan canını qurtaracaq...

Getdi. Qapını açdı. Otaq boş deyildi. Ancaq boşdan da bətər göründü. Onun verdiyi şeyləri, onunla bağlı olan əşyaları Kete özü ilə götürməmişdi...

Küçədəki fənərin gur işığı pərdəsiz pəncərədən içəri düşürdü. Oskar bomboş qalmış otaqdakı nəhəng royala söykənib dayanmışdı. Həmişə şax gəzməyə öyrəşmiş bu adam indi, sanki, ayaq üstə dura bilmirdi, royala söykənmişdi...

Həmin anda Kete frau Tirşenroytla Praqada oturmuşdu. Anna Tirşenroyt Paulun əlyazmalarını nəzərdən keçirirdi. Onları Albert gizli yollarla Keteyə göndərmişdi. «Rixard

Vaqner...» monoqrafiyası... Dilçiliyə aid məqalələr... Almaniyanın tarixi və siyasətinə aid kəskin ruhlu oçerklər... Bir neçə yerdə də Oskar Lautenzakın adı çəkilirdi.

– Burada Oskar haqqında iki-üç cümlə var, – deyə Anna Tırşenroyt əlyazmanı Keteyə uzatdı. – Paul çox cəsarətli, ağıllı idi. Bir az da insafsız... Ancaq adamdan çox şey tələb etmək də olmaz.

Kete əlyazmanı götürsə də, onu oxumadı. Çox fikirli, qəzəbli görünürdü.

Berлиндən çıxandan sonra ilk günlər nəsə bir boşluq duyurdu. Oskarın xatırlayanda qəribə hisslər keçirirdi. Sanki, qəlbi geniş bir otaq imiş, əvvəlcə boş, mənasız şeylərlə ağzına kimi dolub, sonra da tamam boşalıb... Adətən, ya əlinin, ya da ayağının birini itirmiş adamlar belə hisslər keçirir. Nəsə bir boşluq və həmin boşluqda da ağrı duyurlar. Ancaq sonralar hamısını unutdu. İndi Oskara nə nifrət edir, nə də sevirdi. Heç o barədə fikirləşmirdi də. Ümumiyyətlə, dünyaya gətirəcəyi uşaqdan başqa heç nə barədə düşünmürdü. İndi başa düşə bilmirdi ki, o vaxt uşağı abort etdirmək fikri ağlına haradan gəlmişdi.

Anna Tırşenroyt gördü ki, Kete məqaləni alsa da, oxumadı. «Yəqin, Oskar haqqındakı xatirələri oyatmaq istəmir», – ürəyindən keçirdi. – Çox güman ki, başqa cür də eləyə bilmir. Ancaq Oskara qarşı ədalətsizlik edir. Hamı ona qarşı ədalətsizdir. Uşağı olacağına sevinir, ancaq fikirləşmir ki, həmin uşağın atası odur. Bütün bunlara baxmayaraq, Oskarda maskasına yaraşan nəsə vardı. Tale haqqında çox gurultulu danışır və elə bilirdi ki, onun ərköyün balasıdır. Ancaq əslində, ögey balası oldu. Hərdən lap az qalırdı ki, ona bəxş olunmuş vergini tuta. Bir az bəxti gətirsəydi, bəlkə də, tutardı...»

Kete məqaləni qaytarıb stolun üstünə qoydu.

– Yəqin ki, özünüz başa düşürsünüz, frau Anna, – dedi, – daha bunların heç biri haqqında düşünmək istəmirəm. Yalnız uşaq barədə fikirləşmək istəyirəm.

Qız qətiyyətlə, inamla, sevinclə gözlerini uzaq bir nöqtəyə zillədi.

Bir gün sonra Oskar ağzına kimi adamlarla dolu olan gözəl bir restoranda oturmuşdu. Qəflətən gözüne iki nəfər

adam sataşdı və o dəqiqə də başa düşdü: onlar idi. Xatırladı ki, həmin adamları dünən də, bu gün də görüb. Foyeyə çıxdı. Kişilərdən biri onun ardınca gəldi. Bu restorandan çıxıb, başqasına getdi. Həmin adamlar yenə gəldi.

Evə getməyə ürək eləmədi. Artıq Hansyörqün yanında olmuşdu – ondan kömək çıxmazdı. Ancaq yenə də onun yanına getmək lazımdı. Axı onu öldürmək istəyəndə kiməsə sığınmalı idi... Maşını Hansyörqün qapısına sürdü.

Cənab müşavir evdə yoxdu. Əl çəkməyib, hara getdiyini soruşdu. Tərəddüd eləyə-eləyə dedilər ki, cənab müşavir frau fon Tretnovun yanındadır.

Oskar Tretnovgilə getdi. Gecəyarıdan keçmişdi və qulluqçu yuxulu-yuxulu qapını açdı. Oskara elə gəldi ki, kişi onu görəndə həm təəccübləndi, həm də pərt oldu. Dedi ki, qardaşı buradadır, onunla təcili işi var. Kişi pərt halda xahiş etdi ki, gözləsin və özü də harasa getdi. Bir azdan qayıdıb dedi ki, cənab müşavir burada olub, sonra da çıxıb gedib. Deməli, Hansyörq ondan qaçırdı. Oskar ömründə belə çətin vəziyyətə düşməmişdi. Bilirdi ki, onu bayırda gözləyirlər. Maşından düşəndə görmüşdü ki, ayrı bir maşın da gəlib düz onunkunun yanında dayandı. Ancaq bu evdə ona heç nə eləyə bilməzdilər. Ona görə də çıxmaq istəmirdi. Həmin iş bu gün olacaq... Nə qədər ki aralarında qapı var, rahat nəfəs ala bilər. Onu aldadırlar, Hansyörq getməyib. Buradadır. Qardaşı Hansl onunla bir damın altındadır, ancaq ölüm ayağında Oskardan qaçır...

Narazı qalmış qulluqçu hələ də qapının ağzında dayanıb bu vaxtsız qonağın getməsini gözləyirdi. Frak geymiş Oskar isə getmək istəyənə oxşamırdı.

– Özümü pis hiss edirəm... – nəhayət, dilləndi. – Mənə bir qədəh araq verin. – Kişinin ovcuna pul basdı.

Qulluqçu təəccübləndi, tərəddüdlə dedi:

– Cənab Lautenzak, əgər... doğrudan da...

Və sözünü bitirməyib uzaqlaşdı.

Oskar hündür, bahalı, qədimi stullardan birində əyləşdi, şlyapasını da elə yanındaca döşəmənin üstünə qoydu. Kişi konyak gətirdi.

– Bundan yaxşısını tapa bilmədim, cənab Lautenzak, hər yer bağlıdır...

– Fərqi yoxdur, – deyib içdi.

– Bağışlayın, cənab doktor, – qulluqçu qəflətən diləndi. – Haradasa oxumuşam ki, sizə fəxri doktor rütbəsi veriblər. Jurnalda şəklinizi də görmüşəm. Sizin üçün açdıqları universitetin də şəkilləri vardı. Əntiqə olacaq. Təbrik edirəm.

– Çox sağ olun, çox sağ olun, – dedi Oskar. – İndisə durum gedim.

– Bəlkə, hələ getməyəsiniz? Bəlkə, gecəni burada qalasanız? Həkim çağırım?

Oskar bir anlığa fikrə gedir. Əgər özünü xəstəliyə vursa, Tretnovun evində, həkimin yanında onun üstünə hücum çəkə bilməzlər. Hücum çəksələr də, Hanslın gözünün qabağında öldürəcəklər. Onda da Hansla haqq olar, bu satqın, qardaş qatili ömrü boyu əzab çəkər...

Lakin burada qalmağın da mənası yoxdur. Nə vaxtsa çıxıb gedəsi olacaq. Əgər burada qalsa, gərək özünü toplaya, yalan danışa, teatr düzəldə... Yox... tutaq ki, lap bir gecə, ya da yalan, saxtakarlıq, qorxu dolu bir gün də sağ qaldı... nə mənası?

– Təşəkkür edirəm, – dedi, – evə getsəm, yaxşıdır... Ağır addımlarla dəhlizdən keçib Tretnovun evini tərək elədi və qardaşını da görə bilmədi.

Bu nədir, indi başqaları dayanmışdı? Ona elə gəldi. Dəqiqləşdirə bilmədi. Öz maşınına mindi. Yaxşı, hara getsin? Yenə restorana? Oradakı işıqdan, musiqidən, səsküydən, ucadan deyib-gülən, harasa tələsən adamlardan lap iyrendi. Zofienburq, o böyük, tənha, mənasız dəbdəbə ilə bəzənmiş otaqlar yadına düşəndə lap dəhşətə gəldi. Yox, ora çatana kimi tutacaqlar. Küçələrdə boş-boşuna xeyli fırlandı. Axırda «Tabarin»ə girdi. Tanışlara rast gəldi, özünə qadın tapdı, içdi.

Restorandan çıxdı. Xidmətçi onun maşınının qapısını açdı. Və elə həmin anda da kənarda dayanmış iki nəfər ona yaxınlaşdı. Biri dedi:

– Yaxşısı budur, indi də bizim maşına əyləşəsiniz, cənab doktor Lautenzak.

O biri isə başını azacıq tərپətməklə yaxında dayanmış adamları göstərdi. Gecə idi. Ancaq hiss olunurdu ki, səhər indicə açılacaq. Oskar ətrafına boylandı. Küçə bomboşdu. Nəsə duyan qapıçı yoxa çıxdı. Sanki, yer yarıldı, ora girdi.

Oskar qışqırmaq istədi. Həyatını qorumaq üçün var gücü ilə qışqırmaq istədi. Yox, elə həmin dəqiqə də öldürərdilər. Ancaq sakit dayansa, hələ bir neçə dəqiqə də yaşaya bilərdi...

– Buyurun! – Kişinin səmində elə bir kinayə, hədə, hökm vardı ki, Oskar lap mat qaldı. Özü belə danışa bilməzdi. Onların maşınına mindi. Çox rahat maşındı. İçəridə özündən başqa dörd nəfər vardı.

– Hara gedirik? – soruşdu.

Cavab vermədilər.

Adam az olan küçələrdən sürətlə keçdilər. Oskar bu küçələri yaxşı tanıyırdı. Buralardan tez-tez keçmişdi. Özü də çox vaxt səhərə yaxın... hər cür adam yaşayırdı bu küçələrdə... Nə qədər sərgüzəştləri olmuşdu bu küçələrdə... Bu da onun fəth elədiyi Berlin... Müxtəlif xatirələr oyandı. Sonra da qorxu... Beynini gəmirən fikirlər... Bəlkə, xilas oldu? Məgər xilas olmaq mümkündür? Ancaq bütün bu xatirələri, qorxuları, düşüncələri bircə sual, bircə arzu üstələdi: səhərin açılmasını, yenicə doğan günəşi görə biləcəkmidi?

Şəhərin qərbinə tərəf gedirdilər. Zofienburqa sarı...

Zofienburq yerləşən əraziyə çatdılar, onu keçib-getdilər. Sonra meşəyə tərəf uzanan dar yola düşdülər. Oskar bu yolu tanıyırdı. Azacıq gedəndən sonra daha da dar olan başqa yola döndülər. Maşın çətinliklə irəliləyirdi. Dayandılar.

Bayaq danışan kişi əmr etdi:

– Düş!

Oskar tərpənmədi. Heyi qalmamışdı. Donurdu. Özü də səhər hələ açılmamışdı. O soyuq, hədə, kinayə dolu səs yenidən eşidildi:

– Düş!

– Şlyapamı, paltomu da götürüm? – uşaq kimi səfeh sual verdi. «Vaxt qazanmaq lazımdır... Vaxt... Vaxt qazanmaq...» – ürəyindən keçirdi.

Yanıdakı adamların dördü də irişdi.

– Şlyapanı da, paltonu da götürə bilərsən.

Oskar ağır-ağır düşdü. Seyrək bir meşənin ortasında dayanmışdı. Əynində frak, paltó, başında da şlyapa. Düzünə gedən yol qurtarmışdı. Yana burulan çıxırsa meşənin

dərinliklərinə aparırdı. Səmada solğun bənizli aypara göründü. Həmin ay batmağa hazırlaşdı və ona görə də ağacların arasından güclə seçilirdi. Oskar taqətdən düşmüşdü. Hava soyuq olmasa da, titrəyirdi.

– Getdik! – bayaqki kişi əmr etdi.

– Səhərə qədər gözləmək olmaz? – Oskar kəkələyə-kəkələyə, sızıldaya-sızıldaya xahiş etdi və əlləri əsə-əsə pul kisəsini çıxardı.

– Getdik! – kişi cavab əvəzinə yenə əmr etdi.

Onu araya alıb, zorla irəli apardılar. Meşənin dərinliyinə gətirdilər. Kol-kosa dolaşa-dolaşa, kötüklerin üstündən tullana-tullana gedirdilər.

Dayandılar.

– İndisə qaç! – kişi meşəni göstərdi. – Qaç!

Oskar onların üzünə baxdı. Bircə-bircə, uzun-uzadı, diqqətlə, yazıq-yazıq baxdı. Lakin heç birində insanlıq his-sindən əsər-ələmət görmədi. Hamısı buz kimi soyuqdu, hamısında bircə həvəs vardı: aldıqları əmri yerinə yetirmək...

Səhər hələ açılmamışdı. Onu görəcəyinə ümidi də qalmamışdı. Bütün iradəsini toplayıb, həmin işi səhər açılana qədər uzatmağa çalışmışdı... Lakin o soyuq sifətləri görəndə bildi ki, son arzusu da, son istəyi də yerinə yetməyəcək. Tale bu dəfə də üzünə gülmədi.

Gözünü onlardan çəkdi. Yan-yörəsinə baxdı. Ağaclar, ala qararıqlı səma, solğun bənizli ay və bir də meşənin zülməti... Şlyapasını başına qoyub, meşənin dərinliklərinə uzanan cığıra döndü.

...İstəyirdi ki, qəlbində musiqi sədaları baş qaldırsın. Əzəmətli bir musiqi. Ancaq bu arzusu da gözündə qaldı. Son nəfəsində «Tabarin»in səs-küyü, uğultusundan başqa qəlbində heç bir musiqi sədası baş qaldırmadı...

Ayağını yerdən üzdü, getməyə başladı. Əynində palto, başında şlyapa kol-kosun, kötüklerin arası ilə, ayaqlarını sürüyə-sürüyə qararıqlığa doğru irəlilədi. Gözlədi ki, indicə güllə açılacaq və hər şey də qurtaracaq...

Okkultizm Elmlər Akademiyasının açılışına bir gün qalmış bütün qəzetlər ilk səhifədə iri başlıqlarla xəbər verdilər ki, Oskar Lautenzak vəhşicəsinə öldürülüb. Həminin saysız-hesabsız tamaşalardan tanıdığı iri üzük barmağında

imiş, bundan əlavə, üstündə başqa qiymətli əşyalar və pul olub. Lakin heç birinə toxunmayıblar. Çox güman ki, siyasi qətdir. Qırmızılar onu nasional-sosialist ideologiyasının nümayəndəsi hesab edirdilər və elə buna görə də xaincəsinə öldürüblər.

Fürer öz peyğəmbərinə dövlət hesabına dəfn mərasimi təşkil etdi. Çox adam gəlmişdi. Hər yanda matəm musiqisi çalınırdı. Bayraqlar sallanmışdı.

Oskar Lautenzakın tabutu önündə Hitler özü danışdı:

– O, elə adamlardandı ki, – həyəcanlı bir səslə dedi, – mənim yaratdığım yeni Almaniyanın mənəvi dünyasını təmsil edirdi.

HEKAYƏLƏR

NEYROFİZİOLOQ DOKTOR BL.-İN TALEYİ

764

Neyrofizioloq doktor Bl. həmkarları arasında böyük hörmət qazanmışdı. O, hər şeydən əvvəl, öz tədqiqatlarının dəqiqliyi, həqiqətə uyğunluğu ilə seçilirdi. Gəlidiyi lazımlı, xeyirli elmi nəticələri üzə çıxarmazdan əvvəl onları, demək olar ki, bütün mənbələrlə tutuşdurardı ki, səhv etməsin. Onun istedadı kimdə olsaydı, çoxdan mənsəbə çatmışdı. Ancaq doktor Bl. hələ də kiçik bir universitetdə işləyirdi. Bunun da günahı özünün zəhər tuluğu olmasında idi. Bəlkə də, qəribə görkəmi alimi belə deyingən etmişdi. Bapbalaca bədəni və çox nəhəng də başı vardı. Özü də saqqal buraxmışdı. Həmkarlarına qarşı elə biganə idi ki, onlardan xoşu gəlmədiyi açıqca bilinirdi. Yalnız elmi mübahisə olanda söhbətə qarışır, qalan vaxtı isə susurdu. Həmin anlarda çox iti mülahizələr yürüdər və çox vaxt da mənsub olduğu cəmiyyətə yaraşmayan kəskin sözlər işlədər. Özü çox yetkin adam olsa da, aşağı təbəqədən evlənmiş, adətən, tələm-tələsik nahar etdiyi restoranın xidmətçisini almışdı. Və onu da gizlətmirdi ki, bu qadının yanında özünü mənsub olduğu silkin ən görkəmli adamlarının yanındakına nisbətən daha yaxşı hiss edir.

O, bu minvalla əlli yaşına çatdı. Heç kəsin diqqətini cəlb etmədən altmışa qədəm qoydu. Hamı da elə bildi ki, günlərin bir günü sakit yaşadığı kimi, sakitcə də öləcək. Ancaq qəflətən şayiə yayıldı ki, professor Bl. dünya əhəmiyyətli bir kəşf edib. Bu şayiənin necə yarandığını demək çətindi. Çox güman ki, professor gənc həmkarlarından hansınasa üzərində işlədiyi cihaz barədə danışmışdı. Bəlkə də, işarə vurmuşdu. Ancaq rəqibləri də etiraf edirdi ki, onun adicə bir eyhamı başqalarının gurultulu nitqindən, elmi məqaləsindən qat-qat mənalıdır. Həmin

şayiyyə görə, professor elə cihaz icad eləmişdi ki, onun köməyi ilə adamların intellektual səviyyəsini ölçmək olardı. Cihazın adı da «İntellektölçən» idi.

Tibb jurnalları doktor Bl.-ın bu kəşfini müzakirəyə başladı. Tezliklə gündəlik qəzetlər də onlara qoşuldu. Siyasət, iqtisadiyyat, elm sahəsindəki bir çox görkəmli şəxsiyyətlər bu xəbəri oxuyanda narahatlıq keçirməyə başladılar. Onlardan fərqli olaraq, yazıçılar, rəssamlar, musiqişünaslar həmin kəşfi çox sakit qarşıladılar. Çünki yaşadıkları dövr onlardan «məhsuldarlıq» adlı çox müəmmalı, dumanlı bir fəaliyyət tələb edirdi: əslində, bu «məhsuldarlığın» nə demək olduğunu heç kəs bilmirdi. Yalnız bircə şey bəlli idi ki, onun intellektual səviyyə ilə əlaqəsi yoxdur.

Professorun özü isə inadla susurdu.

Bəlkə də, alimin susması «İntellektölçən» cihaz haqqındakı şayiələri daha da şişirdi, hər tərəfə yaydı. Xəbər gedib ölkənin diktatoruna da çatdı.

O, neyrofizioloqu yanına çağırdı. Professora elə gəldi ki, diktator istedadlı, ancaq tərbiyəsiz uşaq kimidir və hakimiyyət onun qabiliyyətini üzə çıxmağa qoymayıb. Çünki alim «Hakimiyyət adamı korlayır» – deyən alman filosofunun fikr ilə şərikdi.

Sərtliyi, zəhmi bütün ölkə üçün dahilik rəmzinə çevrilmiş diktatorla balacaboy, saqqallı, qaşqabaqlı alim üzbəüz dayandılar.

Diktator ətrafındakı adamlarla rəsmi, sərt rəftar etməyə öyrəşmişdi. Ancaq indi hiss elədi ki, qarşısındakı dilbilməz çırdana bu yolla təsir edə bilməyəcək. Ona görə də adamlara necə yanaşmağın təhərini yaxşı bilən diktator özünü bu dəfə çox sadə, mehriban göstərməyə çalışdı. Onun özünə belə əziyyət verməsi yaxşı alınmasa da, hər halda, çırdanın xoşuna gəldi.

– Deyirlər ki, – diktator birbaşa mətləbə keçdi, – icad etdiyiniz cihaz vasitəsilə adamların intellektual səviyyəsini rəqəmlərlə ölçür, həcmi müəyyənləşdirə bilərsiniz... – Nəhəng yazı stolunun arxasında çox zabitəli görünən diktatorun səsindən mehribanlıq duyulurdu. – Doğru deyirlər? – axırda da saymazyana soruşdu.

Professor da saymazyana cavab verdi:

– Bəli, doğru deyirlər.

Əlbəttə, diktator əvvəlcə bu şeyiyyəyə inanmamışdı. Ancaq indi gördü ki, qarşısında dayanan adam ağıllıdır, ehtiyatlıdır və ona inanmaq olar. Bəlkə də, professorun belə kobud, saymazayana danışması diktatorun şübhəsini dağıtdı.

– Sizin bu qabiliyyətinizdən, – diktator nəzakətlə sözü-nə davam etdi, – dövlətin, millətin çiçəklənməsi üçün istifadə etmək olar.

Professor susdu. Çox güman ki, belə tərifin qabağında nəsə deməyi lüzumsuz hesab elədi. Diktatora elə gəldi ki, bu dəniz kirpisi ilə dil tapmaq çətin olacaq. Elə ona görə də birbaşa mətləbə keçdi.

– Əgər yanınıza kimisə göndərsəm, onun intellektual səviyyəsini ölçə bilərsiniz? – kəsəsinə soruşdu.

– Ölçərəm.

– Elə isə, yanılmamaq üçün intellektual səviyyə deyər-kən nəyi başa düşdüyümü sizə izah edim.

– Buyurun.

– İntellektual səviyyə deyəndə... – diktator əvvəlcə uyğun sözlər axtarmağa başladı və qəflətən çalışqan şagird kimi birməfəsə dedi: – İntellektual səviyyə deyəndə mən dünya hadisələrinin səbəb və nəticələrini saf-çürük etmək bacarığını nəzərdə tuturam.

– Çox dəqiq ifadə elədiniz, – professor onu təriflədi.

Diktator çox sevindi və onlar dost kimi ayrıldılar.

Elə həmin gündən sonra professorun oturub-durduğu, gedib-gəldiyi yerlərdə cidd-cəhdlə gözdən yayınma-ğa çalışqan, qonşu uşaqların: «Salam, cənab gizli agent», – deyə müraciət etdiyi həsir şlyapalı qəribə adamlar dolaş-mağa başladı. Bu da professoru xüsusi ləzzət verdi. Onlar arvadından sonra yeganə adamlardı ki, deyə bilərdilər: «Professor bizə qarşı mehribandır».

Tezliklə professorun laboratoriyasına diktatorun göndərdiyi adamlar ayaq açdı. Təcrübə çox az çəkirdi və heç birinə də əziyyət vermirdi. Ancaq buna baxmayaraq, həmin cənabların qaşqabağı açılmırdı. Diktator iki həftə ərzində yeddi nəfər göndərdi. Professor da vəzifəsini vicdanla yerinə yetirdi, formulalar çəkdi və hamısına da qısa, aydın izahat verdi. Yanına gələn adamların altısını çox dəqiq yoxladı, düzgün izahat yazdı. Yeddincisinin nəticəsini qəsdən tərsinə göstərdi.

Bir ay keçəndən sonra diktator professoru ikinci dəfə yanına çağırırdı. Budəfəki qəbul çox rəsmi, təmtəraqlı oldu. Professor diktatorun fəxri qvardiyasının təntənə ilə addım-layan əsgərlərinin arasında sarayın nəhəng pilləkənlərini qalxanda hər tərəfdən şəklini çəkdilər. Sonra hamı çıxıb- getdi və onlar tək qaldılar.

Diktator özünü çox səmimi apardı. Hiyləgər təbə- sümlə ucadan soruşdu:

– Yeddincinin nəticəsini tərs yazmaqla nə demək istəyir- diniz, professor? – ləzzətlə güldü. Professor da ona qoşuldu.

Qəzetlər bu qəbul haqqında xəbərlər dərc etdi. Yazdı- lar ki, diktator professorun tədqiqatları ilə şəxsən maraq- lanır və qərara alıb ki, böyük alimin fəaliyyətini millətin, dövlətin çiçəklənməsi işinə yönəlsin.

Neyrofizioloq üçün paytaxtda qəşəng bir ev, geniş laboratoriya tikildi. Maarif naziri yaltaqlana-yaltaqlana dedi ki, onun dövlət qarşısındakı xidməti əvəzsizdir və paytaxt- dan çıxanda mütləq xəbər verməlidir. Ətrafında dolaşan həsir şlyapalı cənabların sayı da ikiqat artdı.

Professorun işi çox da ağır deyildi. Diktator hərdən kimisə göndərirdi ki, onun intellektual səviyyəsini yoxlasın. Ancaq yoxlamanın nəticəsindən nə professorun xəbəri olurdu, nə də başqasının.

Diktatorun kimisə «müayinəyə» göndərməsini saray- da çox pis zarafat, mədəni cəza növü hesab eləməyə baş- ladılar. Camaat arasında «kimisə professor Bl.-in yanına göndərmək» ifadəsi yarandı. Onu gah zarafat, gah da ciddi xəbərdarlıq mənasında işlətməyə başladılar.

Bir il keçdi... İkinci il keçdi. Diktatorun bütün sahə- lərdə təcrübəsi artdı. Yer üzündə ondan başqa ikicə nəfər belə diribaş adam vardı. Diktatorun ordusu nizamlı, polisi intizamlı idi. Ölkədəki bütün vəzifə sahibləri nə qədər səda- qətli olsa da, hamısını bircə-bircə yoxlatdırdı. Gördüyü bütün bu işləri hesablaya bilsə, özündən razı qalardı. Ancaq bununla belə, yaxşı yata bilmirdi, çünki hər şeyi istəyincə düzəldə bilməmişdi. Əslində, bütün ölkənin deyil, yalnız öz yaxın adamlarının kefi kökəlmişdi. Ancaq hakimiyyətə gələndə istəyirdi ki, hamısının kefi kök olsun...

Son vaxtlar tez-tez professorun yanına gedirdi. Artıq onunla sadə, səmimi danışmağa çətinlik çəkmirdi. Alimlə

bir yerdə olanda doyunca gülürdü. Diktatoru çox sərt adam kimi tanıyanların heç biri bilmirdi ki, o, gülməyi də bacarır. Bl.-da qonağına qoşulub gülürdü.

Çox güman ki, onların söhbətini haradansa eşidən həsir şlyapalı cənablar da gülürdü.

İkinci il başa çatırdı. Bir dəfə diktator yenə professorun yanına gəldi. Şam etdilər və ani sükutdan sonra doktor Bl. özünəməxsus kobud, kinayəli təbəssümlə soruşdu:

– Məndən nə istədiyinizi açıq deyin. İki ildir ki, gizlədirsiniz.

Diktator üz-gözünü turşutdu, az qaldı alimə kobud cavab versin. Ancaq özünü saxladı, müsahibinin xətrinə dəymədi.

Üçüncü ildə, bir yay axşamı professorun arvadı uzaq kurortlardan birində dincələndə diktator dedi:

– Bəlkə, mənim də intellektual səviyyəmi ölçəsiniz?!

Professorun rəngi azacıq saraldı:

– Elə vacibdir?

– İstəmirsiniz?

– İstəməzdim! – professor etiraf etdi.

Diktator səmimiyyətlə onun üzünə baxdı. Ömründə belə açıq danışmamışdı.

– Düzünü deməyə də bilərsiniz... – O, təbəssümlə, səmimiyyətlə alimi ürəkləndirdi.

– Mənə elə gəlir... – professor elə gülümsədi ki, yenə sapsarı dişləri göründü. – Mənə elə gəlir, yalan danışmağın mənası yoxdur... Mənə elə gəlir, özünüz başa düşərsiniz...

Beləliklə də, neyrofizioloq diktatorun arzusunu yerinə yetirib, onun intellektual səviyyəsini ölçdü. Təcrübə çox da uzun çəkmədi. Əvvəlcə diktatora da elə gəldi ki, lap tez qurtardı. Ancaq sonradan xatırladı ki, çox uzun çəkdi və həmin vaxt ərzində gah cavanlaşdı, gah qocaldı... gah qocaldı, gah cavanlaşdı. Professor işləyə-işləyə bir neçə qısa sual verməklə kifayətləndi. Sonra bir vərəq götürüb düsturları yazmağa başladı. Onların mənasını diktator çox yaxşı başa düşdü. Gördü ki, çox kiçik hərflərlə, rəqəmlərlə yazıldı və iyirmi üç düstur oldu.

Professor son düsturu yazıb, kağızı diktatora verdi. O da təşəkkür edib həmin kağızı oxumadan qatladı, zərf istədi. Sonra kağızı zərfin içinə qoyub ağzını bağladı, professorun əlini sıxdı, çıxıb getdi.

Diktator gedəndən sonra professor özünü bir az yorğun hiss elədi. Ayaqları ağırlaşdı, titrəməyə başladı. Ancaq sakitcə oturub dincəlmək əvəzinə laboratoriyada var-gəl etdi, cihazları sığalladı, evi dörd dolandı, bağda gəzdi. Əvvəllər kimsə gələndə bezikirdi, ondan canını tez qurtarmağa çalışırdı. Amma bu gün ona elə gəldi ki, bağı da çox böyükdür... və... bomboşdur.

Arvadına, köməkçisinə zəng vurdu, lakin heç biri cavab vermədi. Birdən-birə yaman darıxdı. Kaş o həsir şlyapalı cənablardan birinə rast gələydi, ürəyini boşaldaydı. Ancaq bu gün onlar da gözə dəymirdi.

Axırda qoca xidmətçisini tapdı. Kişi iyirmi ildə ki, onun yanında işləyirdi. Professor qocanın necə adam olduğunu, nə ilə nəfəs aldığı, nə düşündüyünü, nə çəkdiyini çox yaxşı bilirdi. Bu gün ilk dəfə qulluqçusunu sorğu-suala çəkdi, Allah, axirət dünyası haqqında nə fikirləşdiyi ilə maraqlandı. Məlum oldu ki, qocanın başı belə şeylərdən yaxşı çıxır.

– Mən hər şeyə inanan adamam, – dedi.

Cavab professorun xoşuna gəldi. Çox ağıllı, kəsə cavab idi...

Professor artırmaya çıxdı. Bayağı yorğunluqdan əsər-ələmət qalmamışdı. Bəlkə də, küçəyə çıxıb bir az gəzsəydi, halı lap yaxşılaşardı. Ancaq fikirləşdi ki, həsir şlyapalı cənablar o dəqiqə yan-yörəsində peyda olacaq. Professor indi onlarla rastlaşmaq istəmirdi və ona görə də artırmada oturdu. Son günlərdə yaxınlıq elədiyi adamları xatırladı. Arvadı... köməkçisi... Yaxşı adamlar idi... Ürəyində onlarla razılaşırdı. Hətta diktatorla da razılaşırdı... Kişi istədiyini eləyirdi. Ancaq deyəsən, bu dəfə çox şey istəyirdi. İstəyirdi ki, professor da onun böyüklüyünü təsdiq etsin...

Elə həmin axşam arvadı qayıtmamış, köməkçisi gəlib çıxmamış professor xəstələndi. Qəzetlər səhər-səhər yazdılar ki, ciddi xəstəlikdir. Günorta xəbər verdilər ki, vəziyyəti son dərəcə ağırdır. Və bir gün keçəndən sonra professor arvadını görmədən öldü. Gündüz diktator ona baş çəkmiş, sonra da vəziyyəti ilə vaxtaşırı maraqlanmışdı...

Məşhur alimi böyük təntənə ilə dövlət hesabına dəfn etdilər...

İki həftədən sonra diktator hakimiyyətə gəlməsinin onilliyini qeyd edirdi. Ölkə hələ belə bayram görməmişdi.

Düşmənləri ona bu gün daha çox nifrət bəsləyirdi. Bu da səbəbsiz deyildi, çünki onu yıxmaq ümidləri azalmışdı. Çoxu da onun tərəfinə keçə bilmədiyi üçün diktatora nifrət edirdi. Çünki tərəfdarların siyahısı dolmuşdu. Hətta həddini keçmişdi, hamısının qayğısını çəkə bilmirdi.

Diktator əvvəllər belə günləri böyük fəxrlə qeyd edirdi. Həmin anlar onun üçün dayaq nöqtəsinə, varlığını təsdiq edən dəqiqələrə çevrilirdi. Ancaq bu dəfə qəfil, gizli bir səbirsizliklə yubiley mərasiminin tez qurtarmasını istəyirdi. Çünki onu ürəkdən arzulamır, yalnız siyasət xatirinə keçirirdi. Günortadan sonra diktatoru bir neçə dəqiqəliyə tək buraxdılar və bu da onun üçün ən böyük hədiyyə oldu. Əvvəlcə məşqçisi ilə birlikdə gimnastika etdi, masajdan sonra balaca, sərin otaqda dincəlməyə başladı. İçəridə çarpayı, yazı stolu və kreslodan başqa heç nə yox idi. Buraya yalnız şəxsi katibi gələ bilirdi. Taqətsiz halda çarpayıda uzandı, canına yayılan şirin yorğunluqdan ləzzət aldı, hər şeyi untdu... Bayırdan boğuş komanda səsləri eşidildi. Böyük meydanda onun şərəfinə hərbi keçid başlanmışdı. İyirmi iki dəqiqədən sonra diktator eyvana çıxıb nitq söyləyəcək. Nə deyəcəyini dəqiq bilmirdi. Bircə onu bilirdi ki, həqiqəti deyəcək və bütün dünya da gücləndirilənlərin köməyi ilə onun sözlərini dinləyəcək.

Ayağa durdu. Elə hamam xalatındaca yazı stoluna tərəf getdi. Ən gizli, adi, mənasız xatirələrini öz ağzıbağlı çəkmə-cəsində saxlayırdı: bir neçə məktub, hərbi mundirin güllə dəymiş düyməsi, köhnə şəkil... Bu xatirələri çox əziz tuturdu. Onları tez-tez çıxarıb baxır və hər dəfə də keçmiş ilə bağlı əşyalara toxunanda özündə yeni bir qüvvə hiss edirdi.

Açar çıxardı, çəkməcəyə saldı. Sonra ikinci açarla sonuncu gözü açdı. Oradakı ağzıbağlı zərfi götürdü. Onu on dörd gün əvvəl qoymuşdu və içində nə olduğunu da yaxşı bilirdi. Bəlkə də, elə bu zərfe görə yazı stoluna yaxınlaşmışdı...

Mərhum professorun ağzıbağlı zərfdəki düsturlarını bir neçə dəqiqə əlində saxladı. Sonra bıçağı götürdü. Görəsən, orada nə yazılmışdı?! Əlbəttə, ölmüş professor nə yazıldığını bilməmiş və hətta eyham da vurmuşdu. Kaş ölmüş professoru diriltmək mümkün olaydı. O, çox şey deyə bilirdi... Diktator ağılsız deyildi və professor da onu küt

adam hesab eləməirdi. Tarixi zərurət hakimiyyət yükünü onun çiyinə qoymuş və həmin hakimiyyət də diktatorun ağılını əlindən almışdı. Ancaq belə qüdrət sahibi olmasaydı, bəlkə də, böyük adam kimi tanına bilərdi.

Aşağıdan kütlənin səsi eşidilirdi. İndi gəlib onu geyindirəcəklər və on dörd dəqiqədən sonra diktator öz işinə başlayacaq. Şübhəsiz ki, zərfdəki düsturların mənasını bil-sə, nitqi yaxşı alınmayacaq. Diktator bıçağı qaytarıb yerinə qoydu. Məktubu da, onun içindəki düsturları da tikə-tikə elədi.

Geniş qəbul otağından keçib eyvana çıxdı və nitq söyləməyə başladı...

SƏDAQƏTLİ PETER

Marşal əməlli-başlı qocalmış, tarixi şəxsiyyətə çevrilmiş, şan-şöhrəti də dərs kitablarını doldurmuşdu. İndi minlərlə küçə, meydan və bir neçə şəhər onun adını daşıyırdı. Artıq səkkiz ildi ki, öz sakit malikanəsinə çəkilib, siyasi çəkişmələrdən uzaqda yaşayırdı.

772

Günlərin bir günü Faterlənd ağır vəziyyətə düşdü. Məlum oldu ki, marşaldan cavan olan altmış-yetmiş yaşlı şəxsiyyətlərin heç biri onun qədər nüfuzlu deyil və vətəni bu hərc-mərclikdən, fəlakətdən qurtara bilməzlər. Beləliklə də, ona pənah apardılar və xahiş etdilər ki, vətənin sükanını təzədən öz etibarlı, duyğunlu əlinə alsın.

Müdrük qoca canlı heykələ bənzəyirdi. Əvvəlki ehtirası, həvəsi sönmüşdü. Daha heç kəsi sevmirdi. Nifrət etdiyi, kin-küdurət bəslədiyi adamların sayı da xeyli azalmışdı. Həyatın bir çox sevinclərindən də məhrum olmuşdu. Ancaq qəlbində səkkiz il əvvəlki hakimiyyətin həzin xatirələri hələ də titrəməkdəydi. Axı adam biləndə ki, öz imzası ilə yüzlərlə, minlərlə insanın taleyini həll edir – getdikcə cavanlaşır, qüvvətlənir, həvəslənirdi. Elə buna görə də marşal öz ürəyində Faterləndin çağırışını qəbul etməyi qərara aldı. Jurnalistlər bayırda dayanıb, onun cavabını gözləyirdilər. Malikanə uzaqda olduğu üçün telefon xətləri yoxlanmış, qaydaya salınmışdı. Marşal bilirdi ki, bütün dünya nəfəsini içinə çəkib, onun verəcəyi cavabı gözləyir. Ancaq bir dəfə – düz əlli üç il bundan əvvəl düşünülməmiş addım atmış və elə həmin gündən də qərara almışdı ki, cavab verəndə heç vaxt tələsməsin və indiyəcən də sözünün üstündə durmuşdu.

Elə buna görə də xırıltılı səsle dedi:

– Siz məndən çox şey tələb edirsiniz. Sabah dəqiq cavab verərəm.

Marşal adət eləmişdi: dünya dağılsa da, saat onda yatağa girirdi. İyirmi beş ildi ki, beləydi. Yalnız müharibə vaxtı həmin qanunu doqquzca dəfə pozmuşdu. Bu gün də saat on olan kimi otağına çəkildi.

Kamerdiner Peter onu soyundurub, gecə köynəyini geydirdi.

– Deməli, səhər yeməyi üçün zati-alilərinə iki yumurta bişirəcəyəm, – dedi.

Marşal onun sualına sualla cavab verdi:

– Necə fikirləşirsən, Peter, tezdən saraya köçək?

– Tarix özü bunu zati-alilərinədən tələb edir, – Peter yastığı çırpa-çırpa dilləndi. – Axırınıcı dəfə saraya köçəndə zati-alilərinin işləri çox avand olmuşdu.

– Qəbullarda ayaq üstə dayanmaq məni lap əldən salır, – marşal fikrə getdi. – Üç həftə bundan əvvəl legiondan gəlmiş cənabları qəbul edəndən sonra gəzintinin vaxtını qısaltmalı oldum.

– Sizin yerinizdə olsaydım, ayda ikicə dəfə qəbul edərdim. Özü də on beşcə dəqiqə. Radio ilə danışmaq bundan asandır. Həm də nəticəsi yaxşı alınır. Zati-aliləri dörd yüz illik yubileydə necə danışdısa, hamı – onu başa düşməyən əcnəbi ölkələrdə də çox adam rıqqətə gəldi.

Peter marşalın protez dişlərini stəkandakı suyun içinə qoydu, qulaqlarına pambıq tıxadı. Sonra qələm-dəftər də hazırladı ki, marşal həmin gecə ağılına gələn ideyaları oyan kimi qeyd etsin.

Marşal bu aralıqda sağ böyrü üstə çevrilmişdi. Peter onun ayaqlarını örtəndə qoca soruşdu:

– Necə fikirləşirsən, doğrudan, mənsiz kecinə bilmirlər?

– Kecinə bilməzlər, zati-aliləri, – Peter cavab verdi. Marşal köksünü ötürüb, ayaqlarını o qədər yığdı ki, ana bətinə büzüşmüş körpəyə oxşadı.

– Elədir, – dedi, – onda sabah iki yumurta bişirərsən.

* * *

Peter marşaldan on beş yaş kiçikdi. Marşal hələ Hauptman olan vaxtdan ona yavərlik eləmiş və ağası yüksəldikcə, o da böyüyüb kamerdiner rütbəsinə çatmışdı. Marşal çoxdan öz şövqünü itirib heykələ çevrilmişdi və həmin süvari heykəlin adı da Peter idi.

Marşalı Allahdan sonra ən yaxşı tanıyan məhz Peter idi. Kamerdiner marşalı tarixi şəxsiyyətə çevirən nüfuzun necə yarandığını yaxşı bilirdi. Bilirdi ki, həmin nüfuzu yaradan marşalın dolu sifəti, ağayana sakitliyi, sözə xəsisliyidir. Ağzından çıxan sözlər tunc kimi sərt idi. Heç kəs ağına gətirə bilməzdi ki, marşal nədəsə tərəddüd eləyər. Kimin nə həddi vardı ki, onun bir sözünü iki eləyər.

Uzun həyat yolunda marşalın qabağına çox adam çıxmışdı. Ancaq qəlbində yalnız bircə nəfər olmuşdu ki, o da özü idi. Peter onun kin-küdurət dolu qəlbinə yaxşı bələddi. Peter bilirdi ki, bəzi anlarda ən humanist adam da marşalın yerinə olsa, yüzlərlə, minlərlə insanı ölümə göndərməkdən çəkinməzdi. Ancaq həmin adam vicdan əzabı çəkərdi. Marşalınsa heç nə vecinə deyildi. Yüzlərin, minlərin taleyi onu maraqlandırmırdı. Ölüm hökmünü verəndə çox soyuqqanlı olur və belə soyuqqanlılıq göstərməyə mənəvi haqqının olub-olmaması barədə düşünmürdü. İşlər düz gətirməyəndə çiyinlərini çəkirdi. Ancaq elə ki, hər şey yaxşı oldu, Faterləndin alqışlarını halal haqqı kimi qəbul edirdi. Saat onda yatağa girir və rahatca yatırdı. Peter özü dəfələrlə bunun şahidi olmuşdu.

Marşal heç vaxt iti zəka sahibi olmamışdı. Hərbi akademiyanı bitirmişdi. Bəzən boş qalmaqdansa, səhv bir iş tutmaq yaxşıdır. Marşal da həmişə bunu əsas tutmuşdu. Özü fatalist idi. Vəzifəsi qərar çıxarmaqdı. Və çıxardığı qərarın nəticəsinin ona dəxli yoxdu.

Elə bu dəhşətli, fatalist təkəbbürün nəticəsi idi ki, çıxardığı qərarları Peterlə müzakirə edirdi. O qərarları ki ölkənin, dünyanın taleyini həll eləyirdi. Marşal da, Peter də eyni əyalətdən, eyni kənddən idilər. Marşalın ulu babaları həmin kənddə uzun illər ağalığ, Peterin ulu babaları isə nökrəlik eləmişdilər. Peter indi həmin doğma torpağın bir parçası idi. Marşal onunla danışanda, sanki, özü ilə söhbət edirdi. Qocaldıqca da özü ilə daha çox söhbət edirdi.

Peterlə marşalın xasiyyətləri, fikirləri bir-birindən çox fərqlənirdi. Peterə də elə gəlirdi, bəzən boş qalmaqdansa, nəşə səhv bir iş tutmaq yaxşıdır. Ancaq o, öz ölkəsini sevirdi. Ölümə gedən yüzlərə, minlərə biganə qala bilmirdi. Peter fatalist deyildi. İnanırdı ki, ağılın köməyi ilə

şəri boğmaq, xeyirə qol-qanad vermək olar. Marşal tarixi şəxsiyyət, Petersə ağıllı, vətənpərvər bir adamdı. Marşalın hökmü, Peterinsə zəkası vardı.

Əlbəttə, Peter başındakı ağıllı fikirləri marşaldan gizlədirdi. Özünü çox sadələvh aparırdı. Ağızından çıxan sözlər sadə xalq müdrikliliyi kimi səslənirdi. Danışarkən çoxlu atalar sözü işlədir, olmuş əhvalatlar söyləyir, atası, babası ilə bağlı xatirələr danışdı. Məqsədi də bu olurdu ki, xalqına biganə olan marşalın çıxardığı qərarlar xalqına biganə olmayan Peterin istədiyi kimi alınsın.

Peterin atası da, babası da yavaş-yavaş marşal üçün el müdrikliliyinə bələnməmiş obrazlara, xalqın nümayəndələrinə, əfsanəvi qəhrəmanlara, patriarxlara çevrilirdilər. Peter onların vasitəsilə marşalı da, ölkəni də idarə edirdi. Marşal səhər-səhər oyanarkən qeyd etdiyi ideyalar Peterin atasının, babasının müdriqliyindən yararır, Peterin ideyaları olurdu.

* * *

Qoca marşal sükan arxasına keçən zaman ölkə çox dəhşətli təhlükələr qarşısında aciz qalmışdı. Camaatın boynuna, sanki, məhrumiyət, çətinlik vergisi qoyulmuşdu. Marşalın ilk həftələr, ilk aylar Peterin atasının, babasının köməyi ilə ölkəni belə təhlükələr arasında necə məharətlə idarə etməsi hamını heyran qoydu. Hətta onun siyasətinə qarşı çıxan rəqiblərinə də hərdən elə gəlirdi ki, onlara böyüklük eləyən adam, doğrudan da, xalqın bütün çətinliklərini duyur, dar ayaqda özünü itirmir.

Marşalın əsəbləri polad kimi möhkəmdi, ölkənin düşdüyü çətinliklərə, hökmdar olmağın dəhşətli gərginliyinə mətanətlə dözüür, saat on olan kimi yatağına girir və rahatca yatırdı. Ancaq Peterin yuxusu ərsə çəkilməmişdi. Yerinə yetirdiyi vəzifə onu yavaş-yavaş əridirdi. Sarayın çıxardığı qərarlar onu için-için yeyirdi. Peter marşaldan on beş yaş kiçik olsa da, ağası kimi çox qocalmışdı. Düzdür, saraya yenəcə köçmüşdülər, ancaq günlərin birində, səhər-səhər marşala yemək aparmaq əvəzinə, dədə-babasının yanına köçdü.

Marşal nəsə razılığa bənzər bir hiss keçirdi. Eh, bu Peterdən ömrü boyu xırda-para qulluqlardan başqa heç nə görməmişdi! Ancaq marşal belə böyük ölkənin yükü-

nü çiyində tək daşıyırdı. Öz kamerdinerindən on beş yaş böyük olsa da, hələ sağ-salamatdır.

Lakin bu zəfər təntənəsi çox çəkmədi. Təzə kamerdineri Frans öz vəzifəsini, əslində, çox vicdanla yerinə yetirirdi. Bu ulu qocaya elə qayğıkeşliklə, elə nəvazişlə qulluq edirdi ki, sanki, onun quruyub kötüyə dönmüş cəsədi müqəddəs bir varlıq idi. Amma təzə kamerdinerin bu hərəkətləri marşala çox səfeh görünür və tez-tez onun qarasında deyirdi. Yenəcə başa düşmüşdü ki, Peter onun kisəsindən gedib. Sadələvh adam olsa da, ağzından çıxan hər söz sadə xalq müdrikiyindən xəbər verər və hökmdarı ruhlandırardı. Marşal təzə kamerdinerinin adına da öyrəşə bilmirdi, ona tez-tez Frans əvəzinə Peter deyirdi. Bəhanəsi də bu olurdu ki, təzə kamerdiner gecə ağına gələn ideyaları yazmaq üçün onun yanına qələm-dəftər qoymurdu.

776

Marşal bilirdi ki, xoşbəxtliklə bədbəxtlik əkiz doğulub. Əvəllər bunun o qədər də fərqi nə varmasa da, indi daha kəskin şəkildə duyurdu. Peterin ölümündən sonra xoşbəxt günlərin sayı xeyli azalmışdı. Marşalın çıxardığı qərarlar əvvəlki kimi xalqın ürəyincə olmurdu. Ziddiyyətlər dərinləşir, radiodakı çıxışların təsiri zəifləyir, ünvanına yağıdırılan təriflərin sayı azalırdı.

Bir axşam da o biri üzünə çevriləndən sonra Frans çıxıb getdi. Marşal, adəti üzrə, dişsiz damaqlarını bir-birinə sürtə-sürtə mızıldamağa başladı: «Sən nə fikirdəsən, Peter?» – əvvəlki kimi soruşdu. Peterin səsi eşidildi: «Bir dəfə babamın yanına...» – başına gələn hadisələrdən birini danışmağa başladı. Marşal təəccübləndi: çoxdan ölmüş Peter yenə də çarpayısı önündə dimdik dayanıb başına gələn hadisəni təvazökarlıqla nəql edirdi. Ancaq marşal, əslində, çox da təəccüblənmədi. Çünki ölmüş adamlarla söhbət etməsi birinci dəfə deyildi və həmin anlarda da heç bilmirdi ki, yatıb, yoxsa oyaqdır... Düzünə qalsa, Peterin hələ də qulluq eləməsi təbii idi, çünki marşal öz kamerdinerinə böyük yaxşılıq eləyib, uzun müddət yanında saxlamışdı. Sədaqət ən böyük ehtiramdır və bir sədaqət ki ölümün qarşısında aciz qalır, deməli, əsl sədaqət deyil!

Həmin gündən sonra marşal hər axşam öz sədaqətli Peterilə söhbət etməyə başladı. Yatağa girən kimi gizli

bir səbirsizliklə Fransın getməsini gözləyirdi. Doğrudan da, Frans aralanan kimi Peter onun yerində peyda olur, atasının, babasının o sadə, müdrik kəlamlarını söyləyir və səhər açılarda da marşal həmin gecə ağlına gələn ideyaları iri, yöndəmsiz hərfələrlə qeyd dəftərçəsinə yazırdı.

Ancaq bununla belə, indi çıxardığı qərarlar Petersiz günlərində verdiyi hökmlərdən o qədər də fərqlənmirdi. Peter sağ olarkən tökdüyü tədbirləri xalq həmişə razılıqla qarşılayırdı.

* * *

Günlərin bir günü şəhər qüvvələrə elə gəldi ki, marşal çox tərsləşib, daha heç kəslə hesablaşmır. Tələb etdilər ki, əllərində oyuncağa çevirdikləri bir adamı kansler vəzifəsinə qoysun.

Marşal özünə yaxın bildiyi bir neçə adamla məsləhətləşdi. Ancaq heç kəs cəsarət eləyib öz fikrini açıq söyləmədi. Marşal ağıllı adam olmasa da, başa düşdü ki, onu real hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq istəyirlər. Çox güman ki, belə fikirləşirdilər: qoca, dövlətin başında dayanıb, ona caladıqları kanslerin bəd əməllərini təsdiq etsə, daha yaxşı, daha şərəfli olar.

Çox ehtiyatla irəli sürülən bu təklif marşalın xoşuna gəlmədi. Ömrünün qalan günlərini təzə kamerdineri Fransla malikanədə keçirmək də istəmirdi. Onsuz da, çox yaşamayacaqdı və qalan günlər də ləzzət dolu vəzifəsiz heç nə olardı. Şəhər qüvvələrin işə keçirmək istədiyi həmin qoçağı çox həvəssiz qarşıladı. Öz malikanəsinə də həvəssiz köçdü.

Həmin axşam marşal, Fransın getməsini həmişəkindən də çox səbirsizliklə gözləyirdi. Axır ki, zəhlətökən kamerdiner içəridən çıxdı və Peter də həmin dəqiqə peyda oldu.

– Sən nə fikirdəsən, Peter, – soruşdu, – o kişini vəzifəyə qoyum? Axı çox şübhəli adama oxşayır.

Peter babası haqqında bir lətifə danışdı. Həmin lətifədə söhbət evdən, quduz itdən gedirdi. Evə sahib olmaq üçün həmin quduz iti də saxlamaq lazımdı. Lətifənin axırı dumanlı qurtardı. Belə çıxırdı ki, Peterin babası itdən uzaq olmaq üçün evdən imtina edib. Sonluq marşalın xoşuna gəlmədiyi üçün səbirsizliklə soruşdu:

– Neylədi? Bir az aydın danış. Elə mızıldayırsan ki, heç nə başa düşmək olmur. Deyəsən, əməlli-başlı qocalırsan.

Peter yenə də nəşə mızıldadı və marşal lətifəni istədiyi kimi başa düşdü: Peterin babası quduz itə baxmayıb, evi götürür...

Marşal şübhəli adamı həmin vəzifəyə qoydu və özü də hakimiyyətdə qaldı. Bütün ölkə qəzəbləndi. Peter o axşam gəlmədi. Marşal nankor, etibarsız xalqın qarasında deyindi.

Səhəri gün ayılıb, qeydlərini köçürmək istəyəndə gördü ki, vərəq doludur. O biri səhifəni çevirdi... sonra ikincisini... və belə-belə axıra çatdı. Son səhifə də dolu idi. Hamısını da başqası yazmışdı. Peterin xətti idi. Oxudu: «Köhnənin kin-küdurətli axmağı olmaq nə böyük dərd imiş...»

Marşal diksindi. Əlbəttə, bilirdi ki, ölmüş Peterlə indiyəcən xəyalən söhbət etmişdi. Ancaq ölmüş bir adamın yaza da bilməsi onu yerindən oynatdı. «Bundakı cəsarətə bax! – acı-acı düşündü. – Qorxağın biri qorxaq! Öləndən sonra ürəklənir. Lakin orada oxuduğu sözlər iliyinə işləmişdi və saraya köçən gündən ilk dəfə səhər-səhər yerindən durmadı. Həmin günün tədbirləri başqa vaxta keçirildi.

Sonra öz-özünə dedi ki, bunun haradan gəldiyini yaxşı bilir. Sırtıq Peter öz miskin kölə qəlbini hələ sağlığında bu vərəqlərə boşaldıbmış, vəssalam. Qoca elə bilib ki, onları vaxtında cırıb atacaq. Ancaq çatdırmayıb. Yaxşı ki, marşal da xeyli yaşayıb və o etibarsızın fınıldağının üstünü açdı...

Amma bununla da təsəlli tapa bilmədi. Hələ heç bir hadisə onu qəbirdən xortdamış bəduğur Peterin sözləri qədər sarsıtmamışdı. Qocanın bütün inamı qırıldı və onunla bərabər, həyat eşqi də sönüb getdi...

Marşal hakimiyyətdə qalsa da, vəzifəyə qoyduğu həmin şübhəli adam onun səsini həmişəlik aldı, əl-qol açmağa qoymadı. Quruca kölgə kimi sarayda oturub qaldı və bütün dünya da bildi ki, həmin tarixi şəxsiyyət orden-medallarla bəzədilmiş hərbi mundirdən başqa heç nə deyil...

YALANÇI BİBİ

Melita bibinin qonaq gələcəyini eşidəndə bilirdik ki, bizi çox maraqlı və eyni zamanda da kədərli sonluğu olan bir hadisə gözləyir.

Melita bibi ortaboylu qadın idi. Çox arıqdı və sərt sifəti, qara saçları vardı. Otuz yaşı yenicə tamam olmasına baxmayaraq, saçlarına dən düşmüşdü. Parlaq, mehriban gözləri qərribə tərzdə fikirli görünürdü. (Melita bibi, əslində, doğma bibim deyildi, atamın xalası qızı idi.) O hər dəfə gələndə hərəmizə bir hədiyyə gətirirdi. Özü də deyirdi ki, «heç nədir», «lazımsız» şeylərdir. Ancaq verdiklərinin hamısı xoşumuza gəlirdi. Bundan əlavə, maraqlı əhvalatlar danışır. Çox yeri gəzmiş, çox şəhərlər görmüş, çox adamlarla oturub-durmuşdu. Özü bioloq idi və xüsusən də ağaclardan, güllərdən söhbət açanda biz məktəbdəki kimi darıxmırdıq, çünki çox maraqlı danışır. Onun dediyinə görə, ətlə qidalanan bitkilərin həyatı sensasiyalı sərgüzəştlərlə dolu idi. Tez boy atan qalın tropik meşədən danışanda nəfəsimizi içimizə çəkib qulaq asırdıq. Ən çox da beş-altı dəfə danışdığı bir hadisə heç yadımdan çıxmır. Guya, XVII əsrdə bir ispan ekspedisiyası qalın meşədə azıb. Daha doğrusu, meşə elə sürətlə qalınlaşıb ki, onlar adama boy verməyən yaşıllığın arasında görünməz olub, bir-birini itiriblər. Meşə, sözün əsl mənasında, onları udub, heç tər-pənə bilməyiblər.

Melita bibi lap son günlərdə başına gələn əhvalatları danışanda daha da maraqlı olurdu. Yer üzündə heç kəsini başına belə qərribə hadisələr gələ bilməzdi. Guya, kimsə intihar etmək məqsədilə özünü pəncərədən atıb, az qala, onun başına düşüb... Guya, səyyar sirkdən qaçmış ilan onun boynuna dolanıbmış... Lap son anda xilas ediblər... Guya, bir dəli onu heykələ oxşadıb və hədələyib ki, qımıldansa

öldürəcək, çünki heykəl tərپәнməz! Guya, bunların hamısı axırıncı dəfə bizdən gedəndən sonra başına gəlib...

Tezliklə başa düşdük ki, ölkələri, insanları və ən çox da bitkiləri belə elmi dəqiqliklə təsvir edən bibimiz hamısını özündən uydururmuş. Bundan xəbər tutan kimi onu dolaşdırmağa çalışdıq, təzə-təzə əfsanələr uydurmağa məcbur etdik. Həmin anlarda danışdığı əhvalatın həqiqət olduğunu sübut etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxır, ala gözləri ciddiləşir, uzaqlara dikilir, sanki, dediklərinin yalan olmadığını sübut etmək üçün o məchul nöqtədə əşyayidəlil axtarırdı. Ancaq axırda büzüşür, gözlərindəki parıltı sönür, özünü itirir, ümitsiz-ümitsiz susurdu. Bizsə bundan xüsusi ləzzət alırdıq: bu da yalançılığın cəzası!

Onunla mübahisə etməkdən yaman xoşumuz gəlirdi. İçəri girən kimi soruşurduq ki, son vaxtlar başına hansı maraqlı hadisə gəlib. Və amansız bir nəşə ilə onun özü ilə necə mübarizə apardığına tamaşa edirik: danışmaq həsrətilə alışıb-yanır, ancaq başlamağa da qorxurdu. Biz əl çəkmir və nəhayət, böyük bir sevinc hissilə görürdük ki, daha özü ilə bacarmır. Qeyri-ixtiyari sözə başlayırdı. Çünki susa bilmirdi. Ona görə də danışdı. Sonra ikinci hissə gəlirdi. Biz inanmır, etiraz edir, onu çək-çevirə salırdıq. Melita bibi də böyük cidd-cəhdlə danışdığı yalanı doğrultmağa çalışırdı. Və axırda paxırı açılmış bu yalançı çətinə düşüb utananda heç kim qəzəb dolu sevincini gizlətmirdi.

Bizə gah xoşluqla, gah da ciddi şəkildə tapşırırdılar ki, bu şit zarafatları buraxaq. Ancaq heç bir yasağın, heç bir xahişin xeyri olmurdu. Bir də görürdün, kimsə özünü saxlaya bilmədi, Melita bibidən başına gələnləri soruşdu. Ancaq hiss edirdik ki, valideynlərimiz də qeyri-ixtiyari bizə qoşulur, onun özü ilə necə mətanətlə mübarizə apardığını, getdikcə yumşaldığını və nəhayət, «tora düşdüyünü» maraqla izləyirlər.

Mən yaşa dolandan sonra atam bir dəfə məni kənara çəkib açıq danışdı. Bir vaxtlar çox ağıllı olmuş Melita bibinin nə üçün belə şiltaqlaşdığını başa saldı. Gənc yaşlarında bir bioloqla evlənib və onunla Çinə gedib, iri plantasiyalardan birində mütəxəssis kimi iş düzəlib. Ancaq onlar ölkəyə gələn kimi «Boksçular üsyanı» başlayıb, ərini işgəncə ilə öldürüblər. Həmin vaxt iki-üç adam xilas edilib ki, onlar-

dan da biri Melita bibi olub. Ancaq evə çox pis vəziyyətdə, qanıqara qayıdıb. Başına gələnləri heç kəsə danışmayıb. Sonra hansı xəstəxanadasa xeyli müalicə olunub...

Melita bibi heç vaxt o hadisə barəsində danışmır və söhbət Çindən, orada gördüklərinə bənzəyən hadisələrdən düşəndə isə qarqara qaralır, çıxıb gedirdi. Çox güman ki, həmin dəhşətli hadisəni danışmağa can atır, ancaq hansı qüvvəsə mane olurdu. Sən demə, indiyəcən uydurduğu yalanlar da dərđini yüngülləşdirmək üçün imiş.

Ağıllı, mehriban Melita bibiyə hörmətim artsa da, bəd-bəxt taleyinə ürəyim yansa da, onun maraqlı uydurmalarına qulaq asmaqdan yenə də doymurdum. Ancaq illər keçdikcə bu maraq hissi mərhəmətlə əvəz olundu. Ona bacardığım qədər kömək eləməyə başladım. Gördüm ki, uydurduğu yalanı sübut etmək üçün dəlil axtaranda, dolaşanda çox əziyyət çəkir. Ancaq qarşısındakının ona inandığını hiss edəndə yaman sevinir, təzə-təzə hadisələr uydurur.

Sonralar mənim yazmaq qabiliyyətim üzə çıxanda Melita bibinin şəxsində çox ağıllı, həssas, xeyirxah bir məsləhətçi tapdım. Həmişə deyirdi ki, yazdıqlarında mütləq həqiqətə sadıq qal. Ən cüzi yalanı da ondan gizlətmək olmurdu, o dəqiqə tapıb üzə çıxarırdı. Bu günüm üçün ona indi də minnətdaram.

Sonralar Hitler hakimiyyətə gəldi. Çox güman ki, Melita bibi ilə heç kimin işi olmazdı, ancaq o, bütün Almaniyanı başına götürmüş yalana dözə bilmədi. Fransaya getdi. Burada necə yaşamışdısa, orada da eləcə ömür sürməyə – nadir bitkilər toplamağa, maraqlı hekayətlər uydurmağa başladı.

Müharibə başladı, nasistlər Fransaya hücum etdilər. Melita bibi gec tərpendi və nasistlər ölkəyə soxulanda fransızlar onu həbs düşərgəsinə göndərdilər. Şübhəsiz ki, Fransa konslagerində yaşamaq elə ahıl qadın üçün çox da asan olmazdı. Orada ölüm təhlükəsi cəbhədəkindən qat-qat çoxdu.

Son dəfə Melita bibiyə Nyu-Yorkda rast gəldim. Salamat qurtarsa da, qocalıb heydən düşmüşdü. Yanında iki qadın da vardı. Fransa konslagerində tanış olmuşdular. Həmin qadınlar başlarına gələn dəhşətli hadisələrdən danışdılar: necə ac qalıblar... dizenteriya xəstəliyi necə yayılıb...

Ayaqyoluna gedəndə necə batdağa batıblar... Qadınlardan hansısa doğmağa yatanda, ona verməyə boz-bulaşığı qəhvə də tapılmırmış, çünki isti su zahırlara güclə çatırmış...

Belə anlarda Melita bibi onları qınayrdı:

– Qurtarın! Nə böyük şeydir ki?! – söhbəti başqa səmtə yönəldirdi.

Sonralar həmin qadınlardan eşitdim ki, Melita bibi düşərgədə heç vaxt özünü itirməyib, hamıya kömək eləyib.

İndi çox adam Melita bibiyə baş çəkir, onu təbrik edir, başına gülənlərlə maraqlanırdı. Ancaq o, heç kəsi axıra qədər danışmağa qoymur, az qala, kobudluqla rədd edirdi. Bunun əvəzində, uydurduğu hadisələri söyləyirdi. Hamısını da bu ölkənin həyatı ilə başlayrdı: guya, iki cənab casus Mərkəzi Karpda oturub Samote Moşenadakı lideri öldürmək, Beşinci Avenyüdəki sinaqoqu partlatmaq üçün plan cızılırmış... Bir dəfə də iki oğlan onu soymaq istəyib. Ancaq görüblər ki, heç nəyi yoxdur. Sonra mərc gəliblər ki, bu ahıl qadın nə qədər hündürlüyə tullana bilər. Və yazıq arvad heydən düşənəcən tullanıb...

Belə əcaib əhvalatları onun dilindən eşitmək çox maraqlı olurdu. O dəqiqə bilirdi ki, özündən uydurur. Adama ləzzət verirdi və başlayrdın onu həvəsləndirməyə... O da başlayrdı okeanın həm bu tayında, həm də o tayında başına gülənlərdən danışmağa...

Melita bibi lap bu yaxınlarda öldü. Deyilənə görə, göbələkdən zəhərlənmişdi. Təsadüfi tanış olduğu bir adam bağışlayıbmiş. Əvvəlcə heç kəs buna inanmaq istəmirdi. Deyirdilər ki, hansı müxbirinsə uydurmasıdır. Ancaq sonradan məlum oldu ki, bioloq bibim, doğrudan da, göbələkdən zəhərlənibmiş. Bu cür ölümü onun üçüncü və sonuncu sərgüzəşti oldu...

MƏRC

– Əslində, çox qəribədir, – dedi Lenore, – səkkiz ildir ki tanışığ, amma yazdığınız kitablardakı qadın obrazlarının heç birini mənə oxşatmamısınız.

Qız bu sözləri çox səmimiyyətlə, ötəri dedi və təbəsümlə, bir az da ötkəmliklə Lüdviq Briqmanın üzünə baxdı. Şam yeməyindən sonra Lenorenin, divarları siqaret tüstüsündən sapsarı saralmış balaca otağına yığışıb qəhvə içirdilər. Üç nəfər idilər: Lenore, yazıçı Briqman və bir də mühəndis Falk. Yemək zamanı xeyli oradan-buradan çərənləmiş, heç biri də ürəyindəkini gizlətməmişdi.

– Bəli, qəribədir, – Briqman qızın təbəssümünü cavabsız buraxdı. – Sözü düzü, yaratdığım qadın obrazlarını bir neçə dəfə zahirən sizə oxşatmaq, onları sizin səsinizlə danışdırmaq, sizin yerişinizlə yeritmək istəmişəm. Ən çox da «Gecikmiş təsadüf»dəki Hildeqradi.

– Bəs niyə oxşatmamısınız? – Lenore əl çəkmədi.

– Özünüz yaxşı bilirsiniz ki, mən dindar deyiləm və kitablarım da açıq-aydın göstərir ki, möcüzələr aləmində yaşamıram. Lakin elə bir məsələ var ki, məni orada dindar adlandıra bilərsiniz. Əksər hallarda görmüşəm ki, qəhrəmanlarımı oxşadığım adamların taleyi sonralar kitabda yazdığım kimi olur. Hildeqradin taleyini rəva bilmədiyim üçün özümü məcbur edib, sizi «Gecikmiş təsadüf»ün qəhrəmanına çevirmək fikrindən vaz keçdim.

Lenore bircə anlığa fikrə getdi və bundan istifadə eləyən Herman Falk onu qabaqladı:

– Deməli, belə çıxır ki, əziz Briqman, siz balaca bir allah kimi burada oturub, yaratdığınız obrazların taleyini idarə edirsiniz... – Falk özünü nə qədər ciddi göstərmək istəsə də, səsindeki incə kinayə hiss olundu, iri, yaraşığılı sifətində, şir burnu kimi yastı burnunun ucunda gəzən təbəssüm aydınca göründü.

Herman Falk və yazıçı Briqman tez-tez, özü də Lenoregildə görüşürdülər. Bir-birinə rəqib kimi baxsalar da, çoxdanın vəfalı dostları idilər. Herman Falk çox bacarıqlı, tanınmış mühəndis idi. Ağarmış saçları onu daha da tərəvətli göstərir, əsl kişiyyə oxşadırdı. Hərdən özünü çəkməsinə baxmayaraq, Lenorenin ondan çox xoşu gəlirdi.

– Bəlkə də, dindarlıqdır, – Briqman mehribanlıqla cavab verdi. – Axı özüm də əvvəlcədən etiraf etdim ki, belədir. Ancaq istəsəm də, istəməsəm də özümü yaratdığım obrazların, onları bənzətdiyim adamların taleyinə cavabdeh sayıram. Bu, bəzən adamı narahat edir, bəzən də ona xoş gəlir. Tamamilə haqlısınız, əzizim Falk.

Yazıçı bu sözləri deyəndə özünü təvazökar göstərmək istədi. Amma Falka elə gəldi ki, Briqman ona təkəbbürlə baxdı. Hiss etdi ki, onun bu səfeh uydurması yenə də Lenorenin diqqətini cəlb etdi və ona görə də kədərləndi.

784

– Belə müəmmalı təsəvvürlər lap qədimlərdən mövcuddur... – Falk bu sözləri elə dedi ki, sanki, qarşısındakı uşaq idi. – Və yaranan gündən də sənətkarların, şairlərin xoşuna gəlib, onları yaymağa başlayıblar. Sizin dindarlıq adlandırdığınız şey, əslində, falçının öz avam müştərisini aldatmasına bənzəyir. Aldadır ki, istəsə, onu xoşbəxt, istəsə də, bədbəxt eləyər...

– Bəlkə də, elədir, – Briqman çox da dərinə getmədi.

Lenore söhbətə qarışdı:

– Bizə həmin falçılardan danışın, Falk. Onlarla bağlı maraqlı hadisələr söyləyin.

Falk təşəxxüslə yastı burnunu çəkdi. Mühəndisin əla yaddaşı vardı, hamı ona «ikiayaqlı sözlük» deyirdi və özü də bu istedadını tez-tez nümayiş etdirməyi xoşlayırdı. Bu dəfə də yaddaşının ən dərin qatlarına baş vuraraq eşitdiyi, oxuduğu hadisələrdən Lenoreyə, Briqmana danışmağa başladı. Bunlar müxtəlif peyğəmbərlər, cadugərlər, divanələr, fırıldaqçılar, gah alınan, gah da alınmayan təcrübələr haqqında rəvayətlərdir. O, sözünü qurtaranda Lenore dedi:

– Siz elə bilirsiniz, əziz Falk, bu möcüzələrin, axırda düz çıxan peyğəmbərliklərin hamısı uydurmadır?

Falk himayəedici bir tərzdə güzəştə getdi:

– Bəlkə də, haqqında danışdığım adamların hansısa bizim dostumuz Briqman kimi insanların taleyini dəyişdir-

mək qabiliyyətinə malik olduğuna inanıb. Çox vaxt da gələcəyi özlərinin istədikləri kimi əvvəlcədən xəbər veriblər. Axı lap az adam bilavasitə iştirakçısı olduğu hadisəni obyektiv şərhlə edə bilər, – mühəndis sözünü bitirərək çiyinlərini çəkdi.

Briqman dinmədi. Üzünün ifadəsi də heç dəyişmədi. Falka yenə də Lenore cavab verdi:

– Mənə elə gəlir ki, – dedi, – dostumuz Briqmanın qeyri-adi bacarığının çox inandırıcı təbii əsası var. Yazıçı adını qazanmış hər bir şəxs intuisiyalı olmalı, adamları yaxşı tanımalıdır. O, yaratdığı obrazları öz xarakterlərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirir, xarakterlərinə uyğun vəziyyətlərdə təsvir edir. Ona görə də bəzi hallarda yaratdığı obrazın başına gələn hadisələrlə real həyatdakı insanın başına gələnlərin bir-birinə oxşaması heç də təəccüblü deyil.

Deyəsən, yazıçı Briqman ehtiyatsızlıq eləyib açdığı sirin müzakirə obyektinə çevrilməsindən xoşlanmadı və çox quru şəkildə söhbəti yekunlaşdırdı;

– Hər necə olsa da, şəxsən sizi öz kitablarıma salmağa qorxuram, əziz Lenore.

Falk hiss etdi ki, bu söhbət yazıçını açmadı və ona görə də sözü təzədən çevirməyə başladı. Lenorenin yanında bu yekəxana Briqmana sübut etməli idi ki, onun danışdıqları mənasızdır, gözdən pərdə asmaqdır.

– Bəlkə, – üzünü Briqmana tutdu, – dindarlıq adlandırdığınız hadisələrdən bir neçəsini bizə danışsınız?

Briqman özünü çox sakit apardı:

– Belə hadisələrdən çox danışa bilərəm, – dedi, – ancaq həmin adamları siz də, Lenore də yaxşı tanıyırsınız və ya heç tanıyırsınız. Əlbəttə, dediklərimə inanmaq istəyəcəksiniz, amma yenə də şübhə etməyə başlayacaqsınız ki, hamısı uydurmadır, bütün faktları uyğunlaşdırıb danışırım.

– Söhbəti yayındırmayın! – Falk sözündən dönmədi. – Öz qeyri-adi bacarığınızı göstərin! Şübhəsiz ki, bunun üçün Lenore də sizə minnətdar olar. Mən yaxşı başa düşürəm ki, bizim Lenorenin taleyi üçün çox qorxursunuz və bunu da yüksək qiymətləndirirəm. Elə isə, başqasının taleyini yazın... – O, bircə anlığa fasilə verdi və sifətdən ani bir təbəssüm keçdi. – Məsələn, məni götürün...

Lenore qeyri-ixtiyari əlini yellədi:

– Lazım deyil, Falk!

Mühəndis bircə anlığa özünü itirərək nə cavab verəcəyini bilmədi. Qız bundan istifadə eləyib sözünü bitirdi:

– Belə yüngülxasiyyət olmayın!

Ancaq Lenorenin xəbərdarlığı mühəndisi daha da qızışdırdı. Fikirləşdi ki, geri çəkilsə, qız elə biləcək, bu yekəxana yazığının, səfəhin çərnləməsi ona da təsir eləyib. Bəs sağlam düşüncəyə inanan bir adam kimi Briqmanın bu atavist dindarlığının başdan-ayağa absurd olduğunu sübut etmək onun vəzifəsi deyildimi?

– Yüngüllüyə bax! – istehza elədi. – Əslində, məhz yüngülxasiyyət olmadığım üçün sübut istəyirəm. – Sonra yazığıya tərəf döndü:

– Ciddi sözümdür, Briqman, gəl sınaqdan keçirək. Əgər dedikləriniz həqiqətdirsə, əgər bu sözləriniz əcaib bir təsadüf deyilsə, onda mənim həqiqət dünyam darmadağın olacaq. Bəli, bizim səbəb və nəticəyə inam üzərində bərqərar olan zəka səltənətimiz məhv olub gedəcək. Əgər dediklərinizin bircə kəlməsi də düz çıxsə, deməli, mənim indiyəcən görübgötürdüklərimin hamısı yalan imiş. Onda mən nə gözlərimə, nə də ağıma inanacağam. Onda körpülər salmaqdan da imtina edəcəyəm. Onda mən həyatla vidalaşacağam.

– Şübhəsiz ki, mənim bu «dindarlığım»da nəsə bir həqiqət var... – Briqman çox soyuq, az qala, kobud tərzdə cavab verdi. – Mən əminəm ki, insanın daxili mahiyyətinə, yaşadığı mühitə bələd olan hər bir şəxs onun taleyi haqqında bəzi şeyləri deyə bilər. Əgər buna inanmasaydım, yazmaqdan əl çəkərdim. Ancaq mən özünə həmfikir axtaran adamlardan deyiləm və heç kəsi dediklərimə inandırmaq istəmirəm. Qoy mənim kitablarım özümə qalsın, sizin də körpülər, səbəb və nəticə əlaqəniz özünüzə.

Lakin Falk inadından dönmədi:

– Yox, yox, bu yolla canınızı məndən qurtara bilməzsiniz. Bərk ilişmisiniz! Gərək öz qeyri-adi istedadınızı sübut edəsiniz! – O, getdikcə qızışdı. – Mənim taleyimi arzuladığınızı kimi yazın. Necə təsəvvür edirsiniz, eləcə də göstərin. Etirazım yoxdur, Briqman. Mən özüm razıyam, zərrə qədər də inciyən deyiləm. Mərc gələk. Əgər mənim haqqımdakı fikirləriniz kitab çıxandan sonra müəyyən müddətdə – tutaq ki, beş il ərzində həqiqətə çevrilsə, deməli, uddunuz. Onda mənə deyə bilərsiniz: «Daha bu əlaqələr barədə danışma-

yın!», «Bir də bu evdə görünməyin», «Lenorenin yanına gəlməyin!» Nə desəniz yerinə yetirəcəyəm. Qoy Lenore də şahid olsun! Ancaq taleyim kitabda yazdığınız kimi olmasa, deməli, lovgalıq edirmişsiniz. Onda... – mühəndisin sir-sifətində aşkar bir istehza ifadəsi düyünləndi, – bir şüşə şərab alacaqsınız!

– Deyəsən, səbəb və nəticə əlaqəsinə çox inanırsınız, – Lenore də söhbətə qarışdı.

Falk əl çəkmədi:

– Əlinizi verin!

Briqman həyəcanlanmış mühəndisin üzünə baxdı. Bu baxışda inciklikdən çox təəccüb ifadəsi vardı:

– Siz, doğrudanmı, bizim bütün həyatımızı mistika, oyun hesab edirsiniz?

– Bəli, hamısı xəyaldır, oyundur.

– Qəribədir... Doğrudan başa düşmürsünüz? Axı mən istəsəm də, istəməsəm də taleyinizi arzuladığım istiqamətə döndərə bilmərəm. Onu yalnız xarakterinizə uyğun şəkildə təsvir edərdəm. Məni lap həvəsə saldınız, Falk, – sonra üzünü Lenoreyə tutub işgüzarlıqla dedi. – Siz də eşitdiniz, Lenore, Falk onun taleyini təsəvvür etdiyim kimi yazmağa icazə verir. Elə deyil, Falk?

– Elədir, elədir! – Mühəndisin səbri tükəndi.

– Sizin bu razılığınızdan istifadə edib-etməyəcəyimi indidən deyə bilmərəm... – Briqman fikrə getdi. – Ancaq ola bilsin ki, doğrudan da, nə vaxtsa sizi kitablarımdan birinə saldım. Deməli, razısınız?

– Razısınız da sözdür?! – Falk qətiyyətlə, sırtıq bir təbəssümlə əlini yazıçının çiyinə vurdu. – Başlayın görək!

Yazıçı Briqman hərdən çox ürəyi yumşaqlıq eləsə də, sonradan yenə ciddiləşir, öz dünyasına qapılır, nə işlə məşğul olduğunu, nə yazdığını dostlarından gizlədirdi. Buna görə də mühəndis Falk onun növbəti kitabından gec xəbər tutdu. Özünü nə qədər tox saxlasa da, əsəri həyəcanla, bir az da qorxa-qorxa vərəqlədi. Ancaq burada təsvir olunan adamların heç biri ona bənzəmədi. Briqmanın ikinci kitabında da eləcə... Lenore ilə Falk yazıçıya həmin söhbəti xatırladanda o, inadla susdu və mühəndis də mərci yavaş-yavaş unutmğa başladı.

Lakin həmin axşamdan üç il keçəndən sonra Briqmanın «Reyxstaq iclası» adlı romanı çapdan çıxdı. Bu kitabdakı

ikincidərəcəli obrazların arasında iti yaddaşı ilə seçilən bir siyasi xadim – parlament üzvü hamının diqqətini cəlb etməyə başladı. Briqman onun adını Krauznek qoymuşdu. O, öz iti, dəqiq yaddaşının köməyi ilə dostlarını istədiyi vaxt müdafiə, rəqiblərini isə ifşa edə bilirdi. Hamı onunla mübahisə etməkdən çəkinirdi. Siyasi xadim Krauznek, Briqmanın təsvir etdiyi kimi, ilk baxışda insanları yaxşı tanıyan, möhkəm bir məntiqlə hamının ziddiyyətli, zəif cəhətlərini görə bilən adam təsiri bağışlayırdı. Ancaq əslində, nə insanları, nə də həyatı yaxşı tanıyırdı. Onda yalnız möhkəm bir yaddaş – üst-üstə yığılıb qalmış, donmuş məlumatlar vardı və lazım gələn anda vəkillərə məxsus bir çevikliklə onlardan istifadə edirdi. Onda yalnız zahiri məntiq vardı və bu dünyanın min cür mənalı ziddiyyətlərindən, düynələrindən baş açə bilmirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Briqman öz qəhrəmanını gülünc vəziyyətə salmır, onu güclə sezilən xoş bir təbəssümlə təsvir edirdi. Krauznek sevlməyə layiq bir adam idi və dümağ saçları şir sifətinə oxşayan yastı sifətindəki gənclik tərəvətini, kişilik qürurunu daha da gücləndirirdi. Bəlkə də, bir az özündənrazı görünürdü, ancaq bu da onun mehribanlığına, şənliyinə xələl gətirmirdi. Dostları kitabı oxuyan kimi Krauznekin şəxsində Herman Falkı tanıdılar. Amma nifrətlə deyil, məhəbbətlə təsvir olunmuş Falkı...

Briqman öz romanında yazırdı ki, Krauznek – Falk sonralar qəzaya uğrayır və yaddaşını itirir. Həkimlər əvvəlcə elə güman edirlər ki, bu, keçici haldır, ancaq sonradan məlum olur ki, həmişəlik qalacaq. Briqman qəhrəmanının öz pozulmuş yaddaşını necə bərpa etməyə çalışdığını, əbəs yerə sözləri, adları, tarixləri, hadisələri axtardığını çox dəqiq, xüsusi işgüzarlıqla təsvir edirdi. Dostlarının, tanışlarının Krauznekə qarşı necə iltifat göstərdikləri, ona səbirlə qulaq asdıqları, bədbəxt taleyini unutturmağa çalışdıqları sakit bir təhkiyə ilə, inandırıcı detallarla nəql olunurdu.

Herman Falk da həmin kitabı oxudu. Oxudu ki, Krauznek bir qadına rast gəlir, ona ürəkdən bağlanır. Nəyisə xatırlamağa çalışır, ona nəsə demək istəyir. Demək istədiyi sözlər onların əvvəlki görüşü ilə bağlıdır. Həmin sözlər qadının xoşuna gəlməlidir... Ancaq xatırlaya bilmir. Axtarır, axtarır... Hiss edir ki, qadın darıxmağa başlayır. Bütün

varlığı ilə pozulmuş yaddaşını eşələyir, onun künc-bucaqlarını axtarır. Dəqiq bilir ki, o gözəl sözlər haradasa gizlənib qalib, ancaq tapa bilmir ki, bilmir. Getdikcə ümidini itirir və söhbət də qırılır, alınmır. Qadinsa hələ də mehribandır, nəzakətlidir... Lakin siyasi xadim əvvəlki kimi inamlı deyil. Nəhayət, qadın çıxıb gedir, Krauznek isə hələ də həmin gözəl sözləri axtarır... Sonra yatır... və gecəyarı oyanır... Həmin sözləri yuxuda tapmışdı, ancaq yenə də unutdu...

Herman Falk kitabı oxuyanda tək idi. Buna baxmayaraq, yastı sifətində istehzal, əsəbi bir təbəssüm düyünləndi, sanki, bütün bunların mənasız olduğunu, özünün Krauznekə zərrə qədər də oxşamadığını sübut etmək istəyirdi... Yaxşı, tutaq ki, o, bir az lovğadır, ancaq Briqmanın öz qəhrəmanını belə «cəzalandırması» da absurd ideyadır! Qəribədir: bu cür müəmmalı, sadələvh dini təsəvvürləri hələ də böyük adamların canından çəkib çıxarmaq mümkün olmayıb! İşə bax; kimsə yaddaşını ona görə itirir ki, onunla fəxr edir! Yəqin ki, bütün allahların ona paxıllığı tutubmuş! Ancaq bütün bunlarla bərabər, Briqman gözəl yazıçıdır. Krauznekin çəkdiyi iztirabları çox yaxşı təsvir edib. Bəlkə, Falkın özü də nə vaxtsa yaddaşını itirəcək! Ola bilər... Ancaq adam yalnız qocalanda, yaşı altmış beşi ötəndə başına belə iş gələ bilər... Falk isə indi qırx altının içindədir... Mərcin vaxtı bitəndə əlli bir olacaq...

Xeyli keçəndən sonra Falk bir qadınla rastlaşdı. Ondən xoşu gəldi. Qadın çox şıltaq, təkəbbürlü, ciddi idi. Falk hiss etdi ki, özü də yaxşı formadadır. Kefi duruldu, özünü inandırdı ki, mütləq qalib gələcək. Yaddaşı onun hər əmrini dəqiq yerinə yetirdi, istədiyini tapıb verdi. Gördü ki, nəhayət, qadının üzü gülmür. Gördü ki, qadın yavaş-yavaş təslim olur. Ürəyində güldü: Briqman şərəbı alası olacaq...

İki il keçəndən sonra Almaniyada zorakılar partiyası hakimiyyət başına gəldi. Herman Falk siyasətlə maraqlanmasa da, dilini dinc saxlamadı. İti yaddaşı özünü o dəqiqə göstərdi və mühəndis addımbaşısı gördü ki, ixtiyar sahiblərinin sözləri ilə əməlləri heç vaxt düz gəlmir. Bu barədə öz fikrini gizlətmədi. İxtiyar sahibləri ona xeyli vaxt toxunmadılar, çünki başları daha böyük işlərə qarışmışdı və Falkın istedadı haradasa onlara da lazım gəldi. Lakin tədricən məlum oldu ki, mühəndis Falk son zamanlar lap ağı eləyib və belə

bir vəziyyətdə özünü eşitməzliyə qoymaq da mümkün deyil. Ona bir dəfə xəbərdarlıq etdilər... ikinci dəfə eşitdirdilər və axırda... konslagerə göndərdilər.

Mühəndis Falk orada köhnə dostuna – təzə ağaların elə ilk gündən həbs etdikləri Briqmana rast gəldi.

Briqman çox sakit, səbirli, inamlı idi. Səfeh, qaba keşikçiləri də özündən çıxaran məhz bu idi və ona görə də yazıçı ilə çox kobud rəftar edirdilər. Briqman da hamısına dözürdü. Düşərgədəki dostları onun bu keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirirdilər. Ancaq sakit, ağıllı, dözümlü olduğu üçün və şişirdilmiş şayiələrə inanmadığına görə bəzilərinin yazıçıdan xoşu gəlmirdi.

Briqmandan fərqli olaraq, Herman Falk hamının sevimlisinə çevrilmişdi. Dustaqlarla söhbət eləməkdən yorulmur, özünü çox mehriban göstərirdi. Hətta bu səmimiyyəti ilə bəzi kobud keşikçiləri də ələ almışdı. Falk adicə bir şayiəni çox böyük həvəslə müzakirə edir, dustaqların ümitsizliyinə şərik olur, çətinə düşəndə onlarla bərabər saman çöpündən yapışırdı.

Ancaq bu mehribanlıq ona çox baha başa gəlirdi. Tək qalanda bütün ümidini itirirdi. Gecələr yatağa girəndə bədbəxt taleyini lənətləyirdi. Niyə bu günə düşdüyünün səbəbini heç cür anlaya bilmirdi. Eh, siyasi çevriliş şəxsən ona qarşı çox haqsızlıq elədi! Tez-tez əsəbiləşməyə, dərddən üzülməyə başladı. Zahirən nə qədər gümrah görünse də, xəbis qəlbi onu için-için yeyirdi...

Hamiya qarşı mehriban, güləruz, yaxın dost olan Falk yazıçı Briqmanı görəndə qəzəblənir, daha da tərsləşir, donquldanmağa başlayırdı. Heç bir səbəb olmadan köhnə dostuna hücum çəkir, onu ələ salırdı. Bəzən Briqmana elə gəlirdi ki, Falk öz bədbəxt taleyində yalnız onu günahkar sayır. Bütün bunlara baxmayaraq, mühəndis onunla tez-tez rastlaşmağa çalışırdı. Yazıçının yanında özünü sərbəst hiss edir, ürəyini boşaldır, sızıldayır, qəzəblənir, özündən çıxırdı.

Artıq onların heç biri cavan deyildi. Briqman əllini adlanmış, Falk da onu haqlamışdı. Zahirən çox möhkəm, gümrah görünən Falk cismən zəif, ancaq dözümlü Briqmandan fərqli olaraq, düşərgənin əzab-əziyyətlərinə tab gətirə bilmirdi. Axırda o da cismən zəiflədi, enli sifətində, yastı burunda dərin qınşlar əmələ gəlirdi, dümağ saçları onu daha da

qoca göstərməyə başladı. Mühəndisin əksinə olaraq, Briqman getdikcə yaxşılaşdı, əvvəlkindən də gümrah göründü.

Yazıçı Briqmanı bütün dünya tanıyırdı və onu düşərgədən xilas etməyə çalışsan da çox idi. Axır ki, onlar istədiklərinə nail oldular, alman üsul-idarəsi yazıçını azad elədi. Briqman İngiltərəyə getdi.

Briqman çalışdı ki, Falkı da azad etdirsin. Ancaq bu çox müşkül məsələ idi. Nəhayət, iki-üç cəhddən sonra yazıçı istədiyinə çatdı, Falkı buraxdılar. Bir az keçəndən sonra o da İngiltərəyə gəldi.

Briqman Kumberlənddə, Falk isə Londonda qaldı. Yazıçı sonralar eşitdi ki, mühəndis yenə də əvvəlki kimi gümrah, yaraşlıq, inamlı, hay-küylü, hökmlüdür.

İki-üç aydan sonra Briqmanın yolu Londona düşdü. Mühəndislə görüşdü. Falk onun eşitdiyi kimi idi: enli sifəti, yastı burnu onu yenə də cavan göstərir və dümağ gur saçları da həmin cavanlığı xeyli tərəvətləndirirdi. O, yenə də hay-küylü, özünə inamlı idi. Görüşəndə əlini himayəedici bir tərzdə Briqmanın çiyinə qoydu, ancaq nədənsə, «sağ ol» deməyi tamam unuttu...

Düşərgədən danışmağa başladılar. Briqman qəflətən hiss elədi ki, əvvəllər tarixi ardıcılığa çox dəqiq fikir verən Falk hadisələri tez-tez qarışdırır. O, keşikçilərdən birinin adını da düz demədi. Yazıçı sözarası onun səhvinə düzəldəndə də mübahisəyə başladı, dediyindən dönmədi. Ancaq düşərgədəki dostlarından danışmağa başlayan da mühəndis daha ad çəkmədi. Bir az keçəndən sonra «harada qaldım?», «adı nədir?» deməyə başladı, əzab çəkəçəkə kiminsə adını xatırlamağa çalışdı və axırda da səbri tükənib amiranə bir tərzdə dostuna irad tutdu:

– Kömək elə də...

Lap axırda – Briqman görüşüb ayrılmaq istəyəndə Falk kinayə ilə, təntənə ilə dedi:

– Bəs mənim taleyimi qara yazmamışdınız? Kim haqlı çıxdı? Mərci kim uduzdu? – Briqmanın təəccübləndiyini görəndə daha da qızıxdı. – Əlbəttə, indi o günü xatırlamaq istəməzsiz! Deyəcəksiniz ki, elə şey olmayıb! Axı biz mərc gəlmişdik! İkimiz! Özü də o qadının evində... Adı nədir? Yadıma düşmür... Eybi yox, indi xatırlayaram... Lənət seytana, adı nə idi?..

XİDMƏTÇİ ANTONİO

Mühazirə oxumaq üçün Amerikaya başladığım səyahət məni çox yordu. Lap heydən düşmüşdüm və Cənubi Fransadakı sakit evimdən ötrü darıxmağa başladım. İşimi qurtaran kimi ən tez yola düşən gəmiyə bilet aldım.

Gəmi balaca olsa da, gözlədiyimdən rahat idi. Göyər-tədə obaş-bubaşa gəzmək də, oradakı kətillərdə oturub dalğalara tamaşa etmək də, qayğısız-filansız, gündə üç dəfə arxayınca nahar etmək də, camaatla söhbətləşmək də adama ləzzət verirdi.

792

Yalnız xırdaca bir şey qanımı qaraldırdı. Mənə qulluq edən xidmətçini görəndə kimə əsəbiləşirdim. Təxminən, qırx yaşlarında bir kişi idi. Boyca balaca olsa da, başı çox yekə görünürdü. Qara saçları dərin qırıqlarla örtülmüş alnına tökülürdü. Dördkünc sifəti bir az ətli idi. Balaca, yastı burnu vardı və qonur gözlərindən həmişə narazılıq yağırı. Ya ispaniyalı idi, ya da portuqaliyalı. Hər halda, ingiliscə yaxşı danışa bilmirdi. Çox da ağır tərpənirdi. Əlində dolu məcməyi yırgalanan gəmidə stolların arası ilə ləngər vura-vura gəzmək bu cür ağır adamın işi deyildi. Yemək vaxtı yanımdan keçərkən üstümə nəse tökməyəndə özümü ən xoşbəxt adam hesab edirdim. Sənişinlər bu solaxayı gah söyür, gah da arxasınca baxıb ikrahla çiyinlərini çəkirdilər. Mənsə çox vaxt susur, yalnız hərdən üz-gözümü azacıq turşudurdum. Axı xidmətçiyə baş qoşmağın nə mənası?! Şübhəsiz ki, hamısını qəsdlə eləyirdi. Hər dəfə də işi düz gətirməyəndə ətli, yorğun, tərlə sifətində qəzəb, ittiham dolu bir narazılıq ifadəsi düyünlənirdi. Bütün vücudundan nəse bir dalğınlıq, nisgil yağırı. Hərdən də adama elə sırtıq nəzərlərlə, elə diqqətlə baxırdı ki, sanki, qarşısındakının diqqətini özünə cəlb etmək istəyirdi. Halbuki belə baxış xidmətçiyə yaraşmazdı...

Məlum məsələ idi ki, işçisinin belə küt olduğunu son dərəcə çevik görünən baş stüardessa da görürdü. Hətta bir dəfə gəlib məndən üzr də istədi. Dedi ki, onu lap son anda işə götürüb, yoxlamağa imkanı olmayıb və sahilə çatan kimi qovacaq. Ancaq mən olub-keçənlərə fikir verməyib dedim:

– Eybi yox, narahat olmağa dəyməz. Çox tələsmək də lazım deyil...

Ancaq səfər məni elə bezdirmiş, elə yormuşdu ki, bir az keçəndən sonra onun kütlüyünə dözə bilmədim və baş stüardessaya soyuqqanlıqla dedim:

– Əslində, qovmaq məsələsində düz eləyirsiniz...

Baş stüardessanın bu söhbəti Antonioya (o, adını mənə demişdi) danışib-danışmadığını bilmədim. Ancaq həmin gündən sonra Antonio mənə elə yazıq-yazıq, elə acı-acı, elə məzəmmətlə baxmağa başladı ki, sanki, belə alçaqlığı məndən gözləmirmiş... Sözün düzü, o söhbətdən əvvəl də narahatlıq hissi keçirməyə başlamışdım ki, Antonio mənə elə baxır, mənimlə elə rəftar edir ki, sanki, aramızda nəsə qəribə bir yaxınlıq, doğmalılıq görünür. İndi həmin təəssürat daha da güclənirdi.

Öz-özümə dedim ki, bunların hamısı uydurmadır: Antonio çox qaraqabaq adamdır və hamıdan necə narazıdırsa, məndən də o qədər narazıdır. Fikirləşdim ki, məndəki romantika həvəsi onun münasibətində qeyri-adi psixoloji çalarlar axtarır. Ancaq bu nəticənin də xeyri olmadı. Xidmətçi Antonionun ətli, kədərli sifətindəki o qəribə, kin-küdurət dolu dostluq ifadəsi məni getdikcə daha çox narahat etməyə başladı. Yaxşısı bu idi ki, onunla açıq danışaydım, kişi söhbəti eləyəydim. Ancaq bu fikir özümə də gülünc göründü. Yalnız təklidə qalanda özümü məzəmmətlədim ki, gərək onun haqqında elə danışmayaydım. Məlum məsələ idi ki, işdən qovulan kimi bütün günahları mənim ayağıma yazacaqdı. Ancaq düz eləməyəcək! Axı necə küt olduğu göz qabağındaydı! Mən onun xeyrinə nə qədər danışsaydım da, baş stüardessa öz fikrindən dönən deyildi. Bu, mənə xeyli təsəlli versə də, daxilən özümü yenə də günahkar sayırdım. Kədərli Antonionu görəndə əzab çəkirdim və belə rahat, sakit səyahətin ləzzəti də həmin əzabların içində əriyib yox olurdu.

Nəhayət, evə çatdım. Buradakı sakitlik, iş-güc, qalaq-qalaq kitablar xidmətçi Antonionu tezliklə mənə unutturdu.

Bir neçə ay keçəndən sonra işimlə əlaqədar Parisə gedəsi oldum. Küçədə dayanıb işıqforun yaşıl işığını gözləyəndə yanımdan asta-asta keçən avtobusun arxa tərəfində kök, qayğılı, düşüncəli, tanış bir sifət gördüm. Bir anlığa fikrə getdim və həmin dəqiqə də yadıma düşdü: xidmətçi Antonio idi...

Gəmidə keçirdiyim hisslər təzədən coşaraq mənə öz qoynuna aldı. Necə narahat olduğumu da, gizlində necə sevindiyimi də, Antonionun məzəmmət dolu baxışlarını da bircə-bircə xatırladım. Və yenə də vicdan əzabı çəkdim.

Özümə təsəlli verdim ki, Antonio o hadisəni, yəqin, unutmuş olar. Bəlkə də, heç ürəyinə salmayıbmış. Düşündüm ki, indi ondan da yaxşı, ondan da səfəli iş tapmış olar. Öz-özümə dedim ki, mən lap səfehəm. Ancaq ağılıma gələn bu fikirlərin heç biri qəlbimin dərinliklərində baş qaldıran narahatlıq hissini boğa bilmədi.

Çətinliklə də olsa, Antonionun ünvanını tapdım. Yazdım ki, bizə gəl. Çox dolaşmış fransız dilində cavab yazdı ki, dediyim vaxtda gələ bilməyəcək. Sonra da gələcəyi günü göstərmişdi. Həmin gün vacib bir görüş təyin etmişdim. Ora getməyib, xidmətçi Antonionu gözlədim.

Yalnız kök, qaraqabaq Antonio gəlib qarşımda dayananda özümdən soruşdum ki, bu xoşagəlməz görüş nəyimə gərək idi?! Antonio isə heç təəccüblənənə oxşamır, özünü elə aparırdı ki, sanki, mənim dəvətimi çoxdan gözləyirmiş. Bu yöndəmsiz adam bəzi böyük aktyorlardan da istedadlı idi: öz duruşu, hərəkətləri ilə bütün varlığını, bütün hisslərini büruzə verirdi.

Beləliklə, Antonio gəlib qarşımda dayanmışdı və susurdu. Dördkünc sifətinə, balaca burnuna, qonur gözlərinə, qırıq-qırıq olmuş alına, sanki, qıfıl vurulmuşdu və hərəsinin də arxasında bir mənə gizlənmişdi. Hər sözü, elə bil, kəlbətinlə çəkib çıxarırdım. Fransız dilini pis bilməsi bir yana dursun, çox inadkar olması söhbəti daha da çətinləşdirirdi.

Axırda dözməyib kəsəsinə soruşdum ki, işdən qovulmağında mənə günahkar sayır, yoxsa yox? Kədərlə üzümə

baxdı, belə yersiz sual verdiyimə təəccübləndi və tənbel-tənbel dilləndi:

– Əlbəttə!

Dedim:

– Belə çıxır ki, mən olmasam, qovmazdılar?!

– Bəlkə də, qovardılar... Ancaq mənim bədbəxt taleyimdə həlledici rolu siz oynadınız.

Bu ittiham elə amansız səsləndi ki, o dəqiqə başa düşdüm: onu fikrindən döndərmək qeyri-mümkündür. Ona görə də inandırmağa çalışmadım.

Sonra dedim ki, hər halda, çox şey itirmiş olmaz... Axı xidmətçi işləmək onun üçün çox çətindi. Lakin razılaşmadı, dedi ki, bu sənəti çox sevir. Təəccüblə, şübhəli-şübhəli üzünə baxdığımı görüb, ağır-ağır dilləndi:

– Axı siz bir yazıçı kimi məni başa düşməlisiniz. İnsanlarla maraqlanıram... – Son cümləni elə müəmmalı şəkildə dedi ki, sanki, yer üzündə olan yeganə həqiqətdən danışırıdı. – Axı onların arasına körpü salmaq lazımdır...

Əvvəlcə mənə elə gəldi ki, fransızca pis danışdığı üçün fikrini başa düşmədim.

– Nə buyurdunuz? – soruşdum.

İkinci dəfə lap aydınca dedi:

– Onların arasına körpü salmaq lazımdır.

İndi bildim ki, o vaxt yanılmamışam: doğrudan da, özü ilə mənim aramda nəşə qəribə, ülvi bir bağlılıq görürmüş...

İndi gördüm ki, çox acınacaqlı haldadır. Hiss olunurdu ki, vəziyyəti ağırdır. Məlum oldu ki, Monmartrdakı gecə restoranlarından birində qapıçı işləyirmiş. Onun bu vəziyyətə düşməsində günahkar olduğum üçün (dili deməsə də, gözləri deyirdi) xəcalət çəkdim.

Mən nə çox ürəyiyumşaq adamam, nə də həddən artıq daşqəlblə. Əlbəttə, yıxılana balta vurmazlar və o vaxt baş stüardessaya dediyim sözlərə də heç cür haqq qazandıрмаq olmazdı. Ancaq günahın hamısını həmin sözlərin ayağına yazmaq da insafdan deyildi. O sözlər olmasa da, Antonionu qovacaqdılar. Elə isə, bu səfeh günahı nə üçün onun öz boynuna qoymuram? Yox, beləsinin nazını çəkmək lazım deyil, xudahafizləşmək gərəkdir.

Bu fikirlər beynimdə dolaşan zaman dilimdən başqa sözlər çıxdı:

– Bura baxın, Antonio, istəsəniz, öz evimdə sizə iş verə bilərəm. Həyət-bacaya baxarsınız... Gediş-gəlişi çox olan evdə həmişə iş tapılar.

Niyə belə boş-boş danışdım? Axı bu təklifin özü böyük bir axmaqlıq deyildimi? Belə yöndəmsiz, küt adamla hansı işi aşırmaq olardı? Axı niyə dedim ki, «gedişli-gəlişli» evdir? Yoxsa şirnikdirmək istədim? Axı belə adam mənə lazım deyildi! Hər dəqiqə gözüme sataşacaq, bütün işlərimə mane olacaq...

Ancaq bütün bunlarla bərabər, ona iş təklif etdiyim üçün və o da həmin təklifi qəbul etdiyinə görə qəlbimdə gizli bir sevinc hissi də duydum. Onun bir vaxt işarə vurduğu bağlılıq özünü büruzə verdi...

Hər şey əvvəlcədən düşündüyüm kimi oldu. Mənim evimdə Antonio üçün iş çətin tapıldı. Çox vaxt boş qalırdı... Ancaq çalışırdı ki, nəşə bir işə yarasın. Bəli, nə qədər tənbel, nə qədər kobud olsa da, mənə hörmətlə yanaşırdı. Amma yersiz hərəkətləri də çox idi. Mənə xeyirxah ev sahibi, ona iş verən bir adam kimi deyil, öz cavan ərköyün qohumundan narazı qalan yaşlı kişi kimi baxırdı. Dilinə gətirməsə də, mənim həyatımda əvəzsiz bir rol oynadığına inanırdı.

Yay girən kimi dəstə-dəstə dost-tanış Fransanın cənubuna axışmağa başladı və mən də istər-istəməz öz qonaqpərvərliyimi göstərəsi oldum. Beləliklə də, bütün yayı bu balaca qəsəbədən avaraçılıq, şənlik, eşqbazlıq əskik olmadı. Ona görə də həmişə ürək qızdırdığım adamları lazımınca qəbul edib yola salmaq müşkül bir işə çevrildi. Adətən, çox ləng tərپənən Antonio bu dəfə işin çəmini tapdı, zəhlətökən adamları evə buraxmadı, abırlı qonaqları yaxşı qəbul elədi və bu sahədə özünü ən yaxşı xidmətçi kimi göstərdi.

Yayın sonuna yaxın iki-üç dəfə təsadüfən Berlində, Parisdə, Londonda rastlaşdığım bir qadının yönü bu tərəflərə düşdü. Sözü düzü, o vaxtlar diqqətimi çox da cəlb etməmişdi. Ancaq indi, yay ayında, özü də cənubda – bütün keçmişi untdum və Klarissa birdən-birə gözümdə ən gözəl qadına çevrildi.

Əvvəlcə ona qəşəng, səslı-küylü limandakı balaca, yaraşlılı qəhvəxanada rast gəldim. Yanında adam çox

olduğundan tez ayrılmalı oldum. İkinci dəfə aristokrat ədalarını kor-koranə təqlid edən primitiv adamların təşkil etdiyi gəzintidə rastlaşdıq. Sözü düzü, oraya həmin qadını görmək ümidi ilə getmişdim. Bu dəfə xeyli söhbətləşdik. Əvvəllər ona diqqət göstərmədiyimdən bir az incimişdi və naz satmağa başladı. Kinayəli tərzdə heyifsiləndi ki, nəhayət, onu «gördüyüm», onun üçün «vaxt tapdığım» bir zamanda özünün vaxtı yoxdur, çünki gələn həftə gedəsidir.

Bununla nə demək istədiyini yaxşı başa düşdüm. Lakin sözümdən dönməyib təkidlə xahiş etdim ki, burada qalacağı günlərin birində mənimlə görüşsün. Düzdür, rədd etmədi, ancaq nə vaxt gələcəyini də demədi. Ya istəmədi, ya da haçan boş olacağını dəqiq bilmədi. Onun yaşadığı yerə limandan bir saatlıq yol vardı. Dağların arasında yerləşən bu evi ona dostlarından biri vermişdi və telefonu da yoxdu. Soruşdum ki, bəlkə, özüm ora getmək şərəfinə nail olam. Ancaq buna da razılıq vermədi. Axırda belə şərtləşdik ki, adam göndərəm və o da nə vaxt gələ biləcəyini deyər.

Antonio üçün iş tapıldı. Ancaq hiss etdim ki, Klarissanın adını eşidəndə diksinən kimi oldu.

– O xanımı tanıyırsınız, Antonio? – soruşdum.

– Buralarda çox görmüşəm, – dedi.

Düzdür, əsl xidmətçi kimi özünü laqeyd göstərməyə çalışdı, amma duydum ki, Klarissa xoşuna gəlmiş. Üstünə acıqlandım ki, bu görüşün mənim üçün böyük əhəmiyyəti var və onu başa saldım ki, Klarissa hansı vaxtı desə, mənim əvəzimdən razılaşsın.

Axşam evə qayıdıb Klarissanın nə vaxt gələcəyini soruşanda özünəməxsus bir tərzdə mızıldandı ki, onu tapa bilməyib. Qapısı bağlı imiş və qonşulardan kimsə deyib ki, səhər tezdən rəfiqəsi ilə dənizə gedib. Çimərliyin yerini deyiblər, lakin gedib tapa bilməyib.

Ona heç nə demədim. Kefim pozuldu. Yenə əvvəlki küt, səfeh Antonio idi...

Axırda:

– Sabah özüm gedərəm, – dedim.

Ancaq səhər açılanda məlum oldu ki, maşınım xarabdır, ora gedib çıxma bilməz və balaca qəsəbənin hər iki taksisi də harasa gedib. Klarissa yasaq etdiyi üçün qəflətən ora getməyə dəyərdi. Ancaq piyada getməkdən də

danışmağa dəyməzdi. Bir tərəfdən yaxşı çıxmazdı, digər tərəfdən ona çox vurulduğumu hiss edərdi. Beləliklə, Antonionu göndərməkdən başqa çarəm qalmadı. Və bu dəfə də əliboş qayıdanda heç təəccüblənmədim.

Axırda Klarissa çıxıb getdi, onunla görüşə bilmədim. Bu xəbəri də Antonio gətirdi və sevindiyini də gizlətmədi. Daha özümü saxlaya bilmədim:

– Kim olduğunuzu yenə də göstərdiniz, Antonio!

Antonionu çox nadir hallarda danlayırdım, çünki xeyr-siz olduğunu bilirdim. Əvvəllər bunu unudub məzəmmətə başlayanda o vaxt gəmidə gördüyüm qayğı-kədər onu bürüyürdü. Ancaq indi vecinə almadı, açıqca dedi:

– İstəsəm, sizi madam Klarissa ilə görüşdürərdim. Ancaq belə daha yaxşıdır.

Adəti üzrə, tənbel-tənbel danışır, üzümə baxmırdı...

– Nə dediniz? – soruşdum və elə bildim ki, yaxşı eşitmədim, ya da fransızca pis danışdığı üçün başa düşmədim.

– Mənə elə gəlir ki, lap yaxşı oldu... – yenə təkrar etdi və bu dəfə düz gözümlün içinə baxdı.

Nə baxışında, nə də səsində həyasızlıqdan əsər-ələmət yox idi. Sözləri sakit bir xəbərdarlıq, çox ciddi, işgüzar bir etiraf kimi səsləndi. Az qala, onu evimdən qovmaq qərarına gəldim. Ancaq həmin anda məni qəribə bir hiss bürüdü, sanki, onun yanında nəşə günah işlətmişdim. İstədim, nə üçün bunu yaxşı hesab elədiyini soruşsam, ancaq tez də bu fikirdən daşınıb, ağızucu dedim:

– Madam Klarissanı əvvəlcədən tanıyırdınız?

Tərəddüd etmədən cavab verdi:

– Xeyr.

– Onun haqqında nəşə bilərsiniz?

– Xeyr.

Bircə anlığa tərəddüd elədim, sonra özüm də bilmədən istehza ilə dedim:

– Elə isə, insanlar arasında yaxşı körpü saldınız.

– Əksinə oldu... – Antonio işgüzarlıqla etiraf etdi. Onun səsində inciklikdən əsər-ələmət yox idi. – Onda yalan deyirdim, Klarissa evdə idi.

Daha deməyə sözümlə qalmadı. Əlbəttə, Antonio kimi bir adamın kiminsə keçmişini, indisini, daxilində nəyinsə

gizləndiyini üzündən oxumağa cəhd göstərməsi çox gülünc səslənirdi. Lakin bununla belə, onun bu cür arxayınlığı mənə yaman təsir elədi.

İki aydan sonra Klarissadan məktub aldım. Məni məzəmmətləyirdi ki, nədənsə, son vaxtlar görünmürəm. Özü indi Parisdədir, mənim də o tərəflərə nə vaxt yolum düşəcəyini bilmək istəyir. Ancaq ona qarşı marağım çoxdan sönmüşdü. Bundan əlavə, başım bir işə lap çox qarışmışdı. Antonionun sözləri də yadımdan çıxmamışdı... Ona səmimi, uzun-uzadı bir cavab yazdım...

Qışda professor dostum Robertdən Klarissa barədə məktub aldım. O, son dərəcə səmimi, coşqun, bir az da xəyalpərvər idi və Klarissaya məftun olmuşdu.

Həmin günlər gərgin siyasi hadisələrlə dolu idi. Robert də mənim kimi elə bir xalqın nümayəndəsi idi ki, orada da azadlığın düşmənləri, zorakılıq tərəfdarları hakimiyyətə gəlmişdilər. Onlar heç nədən çəkinmir, rəqiblərinə hədsiz nifrət bəsləyirdilər. Robert çox sakit, xeyirxah adam olsa da, həmişə ehtiyatsızlıq edir, ürəyindəkiləri heç kəsdən gizlətmirdi. Buna görə də həmin adamlar ona da nifrət edirdilər. Qəzetlərdən onun dövlət əleyhinə iş apardığı üçün həbs olunduğunu oxuyanda çox təəccübləndim, ürəyim ağrıdı. Adam heç cür inanmaq istəmirdi ki, Robert ciddi inqilabi işlə məşğul ola bilsin... Ancaq rəqibləri böyük bir sevinc içində yazırdılar ki, onun evindən günahını sübut edən təkzibolunmaz sənədlər tapılıb.

Məsələnin, əslində, necə olduğunu sonralar öyrəndim. Etibarlı dostlarımdan biri dedi ki, həmin sənədləri Robertin mənzilinə Klarissa qoyubmuş!

Bir qədər keçəndən sonra məlum oldu ki, Robert onun bu yolla tutdurduğu üçüncü adam imiş...

VOLŞTAYN

Cənab Volştayn tanınmış əntiqəfuruş idi. Qalereyası kiçik olsa da, burada qiymətsiz əsər tapmazdın.

Cənab Volştayn əlli yaşına yenicə qədəm qoymuşdu. Bəstəboy, kök adamdı, kədərli qonur gözləri ətli sifətində güclə seçilirdi və bir də görürdün ki, qəfildən hiyləgərliklə parıldamağa başladı. Çox ləng, az danışandı. Boynuna alırdı ki, onda bədii istedadından əsər-ələmət yoxdur. İlk baxışda, sənət vurğunundan çox tacirə oxşayırdı. Lakin bir az dərinə gedəndə görürdün ki, əsl sənətsüinas kimi danışır, sənətin bütün incəliklərinə bələddir və onu dəlicəsinə sevir.

800

Cənab Volştaynla səfər zamanı lap yaxından tanış oldum. Bir neçə saat eyni kupədə yol getdik. Deyəsən, xoşuna gəldim. O da mənim xoşuma gəldi. Azacıq söhbətdən sonra dili açıldı və ayrılarda da xahiş etdi ki, onlara qonaq gəlim.

Getdim də. Ögey qızı da evdəydi. İyirmi yaşına girmiş bu qız çox gözəgəlimli olmasa da, ağıllı idi. Başqa qonaq da gözləyirdilər və ona görə də axşam yeməyini yubadırdılar. Deyilən vaxtdan yarım saat keçdi. Qız israr etdi ki, cənab Frey həmişə gecikir, gözləmək lazım deyil. Hamımız stol arxasına keçdik.

Gözlədiyimiz cənab Frey yemək qurtarana yaxın gəlib çıxdı. Təxminən, otuz yaşlarında bir rəssamdı. O, içəri girən kimi cənab Volştaynın kefi açıldı. Cənab Frey çox kobud, lovğa adamdı, heç üzr də istəmədi və ona görə də xoşuma gəlmədi. Ancaq cənab Volştayn bəzi çatışmazlıqları göstərməklə onun sənət aləmindəki müvəffəqiyyətlərini böyük ruh yüksəkliyi ilə təriflədi.

Cənab Frey çox oturmadı. O gedəndən sonra qız şikayətləndi ki, bu cənab Frey cənab Volştaynı bir neçə dəfə pis vəziyyətdə qoyub. Ancaq kişi dedi ki, hamısını ona bağışlamaq olar, çünki cənab Frey hələ çox öyrənməli olsa da, böyük gələcəyi var.

Başqa tanışların da təəccüblənirdilər ki, görəsən, cənab Volştayn cənab Freyin şəkillərində nə tapıb?! Axı o oğlanın şəxsiyyəti heç nə idi. Doğrudan da, sonralar həmin gənc rəssamın adına mübahisəli bir yazıda rast gəldim...

Nasist cənabları alman sənət dünyasının qapılarını hamının üzünə bağlayandan sonra cənab Volştaynla Parisdə ikinci dəfə rastlaşdım. Burada açdığı balaca qalereya çox tez şöhrətləndi. Cənab Volştayn Parisdə qaldığım günlərdə məni qonaq çağırmağı da unutmadı. Hər dəfə onlara gedəndə Mixael K. adlı cavan, pinti, qorxaq, eyni zamanda da lovğa bir polşalını göürdüm. Cənab Volştayn deyirdi ki, Mixael K. hələ çox öyrənməli olsa da, böyük gələcəyi var. Sözü düzü, onun fəxrlə, təntənə ilə göstərdiyi şəkillər o qədər də xoşuma gəlmədi. Dostların da həmin şəkilləri orta səviyyəli əsərlər kimi qiymətləndirirlər. Cənab Volştayn israr etdi ki, bir vaxt gələcək, Mixael K. dahi kimi yetişəcək. «Əlbəttə, – dedi, – «Yaşıl Qoca» əsərində bu gənc hələ Pikassonun təsirindən çıxıb bilməyib, ancaq görürsünüz, çox böyük adam olacaq.

Lakin Mixael K. hələlik cənab Volştaynı, ən çox da onun qızını tez-tez pis vəziyyətdə qoyurdu. Cənab Volştaynın pullarını istədiyi kimi səpələyirdi. Sonra da qızla məhəbbət macərəsinə başladı və axırda da iki ayağını bir başmağa dirədi ki, onunla evlənəcək. Əlbəttə, bu hadisə bürger adət-ənənəsinə son dərəcə sadıq olan Volştayna çox pis təsir elədi. Amma bununla belə, Mixael K.-nin sənət aləmindəki nailiyyətləri barədə fikrini dəyişmədi və yenə də ona maddi cəhətdən köməyini əsirgəmədi.

Bir az sonra, yəni 1939-cu ilin avqustunda cənab Volştayn Parisdən mənə zəng vurub fəxrlə, sevinclə xəbər verdi ki, Mixael K., nəhayət, istedadını təsdiq edə bilib. Çəkdiyi üç şəkil cənab Volştaynın lap əvvəl gündən duyduğu dahiliyi üzə çıxarıb. Sentyabrın axırlarında K.-nin həmin əsərlərinin sərgisini təşkil edəcək və mən də nəyin bahasına olursa olsun, imkan tapıb Parisə gəlim, sərginin açılışında iştirak edim.

Ancaq həmin sərgi açılana kimi Hitler Polşaya qoşun yeritdi. Cənab Volştayn müharibə gedən günlərdə fürsət tapıb xəbər göndərdi ki, Mixael K. polyak legionuna daxil olub. Özü isə may ayında Amerikaya gedəcəyinə ümid

bəsləyir, çünki Fransada qalmağın daha mənası yoxdur. Mixael K.-nin şəkillərini Nyu-Yorkda nümayiş etdirəcək və rəssam da müharibədən qayıdanda görəcək ki, dünya onun nəyə qadir olduğundan xəbər tutub.

Cənab Volştaynla növbəti görüşümüz Ayans yaxınlığındakı «Ses Mille» konslagerində oldu. Nasistlər Hollandiyaya soxulmuşdular və fransızlar bütün almanları, çexləri, polyakları, hollandları, didərginləri konslagerlərə doldurmuşdular. «Ses Mille» düşərgəsində şərait o qədər də yaxşı deyildi və buna görə də kimin necə adam olduğunu bilmək üçün gözəl imkan yaranmışdı. Cənab Volştaynın bir çox müsbət keyfiyyətləri də məhz burada üzə çıxdı. Özünü çox soyuqqanlı, səbirli aparır, hər kəsə əlindən gələn köməyi edir, dəyərli məsləhətlər verir və ən çətin anlarda belə adamı darda qoymurdu. Bir dəfə özüm qanlı ishal xəstəliyinə tutulmuşdum və mənə necə qulluq elədiyini ömrüm boyu unutmaram.

802

Cənab Volştayn özünü zahirən nə qədər soyuqqanlı göstərsə də, hiss edirdim ki, nəşə gizli bir dərd onu çox sıxır. Uzun çək-çevirdən sonra nəyin xiffətini çəkdiyini mənə etibar elədi. Dedi ki, bütün var-yoxunu – o qiymətli sənət əsərlərini özü ilə gəzdirir. Mənim heyrətləndiyimi görəndə:

– Bax bunlardır, – deyər çoxlu yük qəbzini göstərdi. Yenə də heç nə anlamadım. Dedi ki, Parisdən çıxmamışdan qabaq öz qiymətli sənət əsərlərini çərçivələrindən çıxarıb və hamısını səliqə ilə çamadanın üzü ilə astarının arasına qablaşdırıb. Sonra həmin çamadanları tələblə verilmək şərti ilə Mərkəzi Fransanın, Cənubi Fransanın müxtəlif rayonlarına göndərüb. İyirmi doqquz şəkli on səkkiz çamadana yerləşdirib. Onların arasında Pikassonun bir vaxtlar cənab Volştaynın qalereyasında gördüyüm əsərləri, Deqanın iki dənə balaca rəsmi, Tinonun, müəmmalı Frans Halsın çəkdiyi şəkilləri vardı. Hamısı bir yana, rəssam Mixael K.-nin həmin üç əsəri də orada idi. İndi qorxurdu ki, «xəzinə»si nasistlərin əlinə düşə bilər. Deməli, özünün bütün var-yoxu, rəssam K.-nin ən gözəl əsərləri hələlik təhlükəsiz yerdə idi.

Cənab Volştaynın nələr çəkdiyini yenidən başa düşdüm. O qiymətli kətanlar düşmənlər tapdağına çevrilmiş Fransaya səpələnmişdi və həmin xəzinənin açarı da adicə qəbz şəklində özünün cibindəydi. Rəssam K. Polşa legionunda

xidmət edir və allah bilir, harada vuruşurdu. Bəlkə də, həlak olmuşdu. Cənab Volştaynın ögey qızından da xəbəri yoxdu. Çox güman ki, onu da həbs düşərgəsinə aparmışdılar. Belə bir qarışıqlıqda, fəlakətli günlərdə dünyada nələr baş verdiyindən xəbər tutmaq çox çətindi. Cənab Volştayn da göndərdiyi yükləri ala bilməzdi. Bundan əlavə də, tələsiyə düşdüyündən hansı şəklin hansı çamadanda olduğunu da qeyd eləməmişdi. Məsələn, Montneldəki çamadanın içində kimin əsərini gizlətdiyini bilmirdi. Bir gün mənə dedi:

– Matissini də, Pikassonu da xilas etmək vacibdir. Ancaq Mixael K.-nın o üç əsərini xilas etmək hamısından vacibdir. Çünki Pikassonun, Matissinin kim olduqları bilinir. Ancaq Mixael K.-nın nəyə qadir olduğunu üçcə nəfər bilir: siz, mən və bir də özü.

Dedikləri həqiqətə oxşayırdı...

Hadisələr getdikcə gərginləşməyə başladı, Paris məğlub oldu, faşistlər Liona çatdılar. Biz məhbusların vəziyyəti daha da ağırlaşdı. Axırda fransızlar hamımızı ölkənin cənub-qərbinə göndərdilər ki, gəmi ilə aradan çıxmaq. Amma daha gec idi. Həmin günlərdə sülh bağlandı və faşistlər bizi tələb etməyə başladı. Məlum məsələ idi ki, cənab Volştaynın adı da mənimki kimi onların siyahısında idi.

Cənab Volştayn rəzalət dolu qaçaqçaqda da qəbzləri özü ilə gəzdirdi. Ögey qızının, Polşa legionunda vuruşan Mixael K.-nin başına nə gəldiyindən hələ də xəbəri yoxdu.

Günlər keçirdi. Gecələr nə qədər qısalmış olsa da, əbədiyyət qədər uzun görünürdü. Nasistlərin əlinə düşmək təhlükəsi getdikcə yaxınlaşırdı.

Uzun sərgüzeştlərdən sonra amerikalı dostlarım məni, nəhayət, konslagerdən çıxara bildilər. Marseldə gizlənilib sərhəddi keçmək üçün girəvə gözləməyə başladım.

Axır ki, gözlədiyim gün gəlib çatdı. Dostlarım çox yaxşı işləmişdilər. Növbəti gecələrin birində bələdçinin köməyi ilə dağlardan keçməli idim. Soruşdum ki, bəlkə, bir nəfəri də özümlə götürməyə icazə verələr. Xeyli tərəddüddən sonra razı oldular.

Mənim xahişimlə cənab Volştaynla əlaqə yaratdılar, həkimə göstərmək adı ilə on saatlığa icazə alıb, Marselə gətirdilər. Keşikçi həkimin qapısı ağızında gözləyəndə Volştayn mənim yanımdaydı.

Məqsədimizi ona başa saldım. Başını ağır-ağır, fikirli-fikirli tərپətdi.

– Sizə səmimi-qəlbədən təşəkkür edirəm, – dedi, – ancaq gedə bilmərəm.

Məlum oldu ki, cavanlıq çağlarını itirmiş, bir az da ağır-laşmış Volştaynı qorxudan qarşıdakı səfərin çətinliyi, təhlükəsi deyilmiş...

– Özünüz başa düşərsiniz, – dedi, – qəbzlər...

Mənsə heç nə anlamadım. Axı necə ola bilərdi ki, adam özünün var-yoxuna bu qədər bağlanaydı və ona görə də həyatını təhlükə qarşısında qoyaydı?! Dostuma başa salmağa çalışdım ki, belə fürsət bir də ələ düşməyəcək və burada qalsa, öldürəcəklər.

– Söhbət Matissidən, Pikassodan, Tipoladan deyil, rəssam Mixael K.-nin əsərlərindən gedir, – dedi.

– Axı onun sağ olub-olmamasından da xəbəriniz yoxdur!

– Əgər ölübsə, əsərlərini mütləq xilas etmək lazımdır, – Volştayn inadından dönmədi. – Dostlarım çamadanlardan dördünü alıblar. Əgər onların birindən Mixael K.-nin əsərləri çıxmış olsaydı, yəqin ki, qorxaqlığın daşını atıb sizinlə gedərdim.

– Bəlkə, qəbzləri mənim dostlarıma etibar edəsiniz? Axı onların imkanı sizinkindən çoxdur.

– Əgər söhbət insan taleyindən getsəydi, dostlarınız əllərindən gələni əsirgəməzdilər. Ancaq kim başa düşəcək ki, bunlar çox qiymətli şəkillərdir?!

Sərgüzəştlərlə dolu bir səyahətdən sonra Lissabona yetişdim və iki-üç gün də burada gözləyəsi oldum. Yola düşən günü Amerika səfirliyində dedilər ki, cənab Volştayndan xəbər var. Şerti işarələrlə bildirdi ki, K.-nin əsərlərindən birini xilas edə bilib və özü də hələ «Ses Mille»-dəki düşərgədədir.

Sağ-salamat gəlib Amerikaya çatandan sonra bütün dostlarımı ayağa qaldırdım ki, cənab Volştaynı xilas etsinlər. Müxtəlif komitələrə, Qırmızı Xaç cəmiyyətinə müraciət etdim. Hər gün xəbər gəlirdi ki, filan qaçqın, filan məhbus nasistlərə qaytarılıb. Geri verilənlərin sayı günbəgün artırdı Fransadakı həbs düşərgələrindən dəqiq məlumat almaq da getdikcə çətinləşirdi. Elə olurdu ki, cənab Volştayndan aylarla xəbər çıxmırdı. Axırda ümidimi üztdüm.

Amma ötən ilin oktyabr ayında San-Fransiskoda Donal V. Br. adlı bir incəsənət xadimi topladığı şəkilləri mənə göstərirdi. Əsərlərdən biri diqqətimi cəlb etdi. Sadə, mənali şəkildi. Bu rənglər, bu dəst-xət mənə tanış gəlirdi. Görəsən, kim çəkmişdi? Məlum oldu ki, Herbert Frey adlı bir rəssamındır.

Dixsindim. Herbert Frey? Cənab Volştayngildə gördüyüm rəssam deyildi ki? Bəli, mister Br. dedi ki, Herbert Frey cənab Volştayn adlı alman əntiqəfüruşunun kəşf etdiyi sənətkardır. Cənab Volştayn həmin gənc rəssamın əsərlərini mister Donaldla üç dəfə təklif edibmiş.

Cənab Volştaynın taleyini mister Donaldla danışdım. Müsahibim varlı, nüfuzlu adamdı. Ona görə də:

– Cənab Volştaynı bu rüsvayçılıqdan qurtarmamaq günahdır, – dedi. – Özüüm bu işlə məşğul olaram.

Amerika müharibəyə qoşulmamışdan azacıq əvvəl, cənab Volştayndan ətraflı bir məktub aldım. Artıq təhlükədən uzaqda – Lissabonda idi. Yazırdı ki, şəkillərdən beşini xilas edə bilib. Rəssam Mixael K.-nın əsərlərindən biri də onların arasındadır. Mixael K.-nın özü də sağdır. Müharibə qurtarana yaxın yaralanıb, sağ qolunu dirsəkdən aşağı kəsməli olublar. Cənab Volştayn axırda da yazırdı ki, gənc rəssam öz gözəl əsərlərini sol əli ilə yaradacaq...

Lion Feyxtvanger

Seçilmiş əsərləri

MÜNDƏRİCAT

*XX əsrin alman ədəbiyyatında
Feyxtvanger gerçəkliyi* 5

ROMANLAR

806

Qəribə adamın müdrikliyi, yaxud Jan-Jak
Russonun ölümü və ölməzliyi
Rus dilindən tərcümə edəni H.Qasımzadə 19

Lautenzak qardaşları
Alman dilindən tərcümə edəni V.Hacıyev 467

HEKAYƏLƏR

Alman dilindən tərcümə edəni: Vilayət Hacıyev

Neyrofizioloq doktor Bl.-in taleyi 764
Sədaqətli Peter 772
Yalançı bibi 779
Mərc 783
Xidmətçi Antonio 792
Volştayn 800

MÜSİR DÜNYA ƏƏBİYYATI LİON FEYXTANĞER

Lion
Feyxtvanger

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Lion Feyxtvanger. Seçilmiş əsərləri.

Çapa imzalanmışdır 14.03.2010. Format 60×84 ¹/₁₆. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 50,5. Sifariş 60. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.
Tel.: (+994 12) 374 83 43; 370 68 03
Faks: (+994 12) 370 18 49; 370 68 03
e-mail: info@eastwest.az
www.eastwest.az